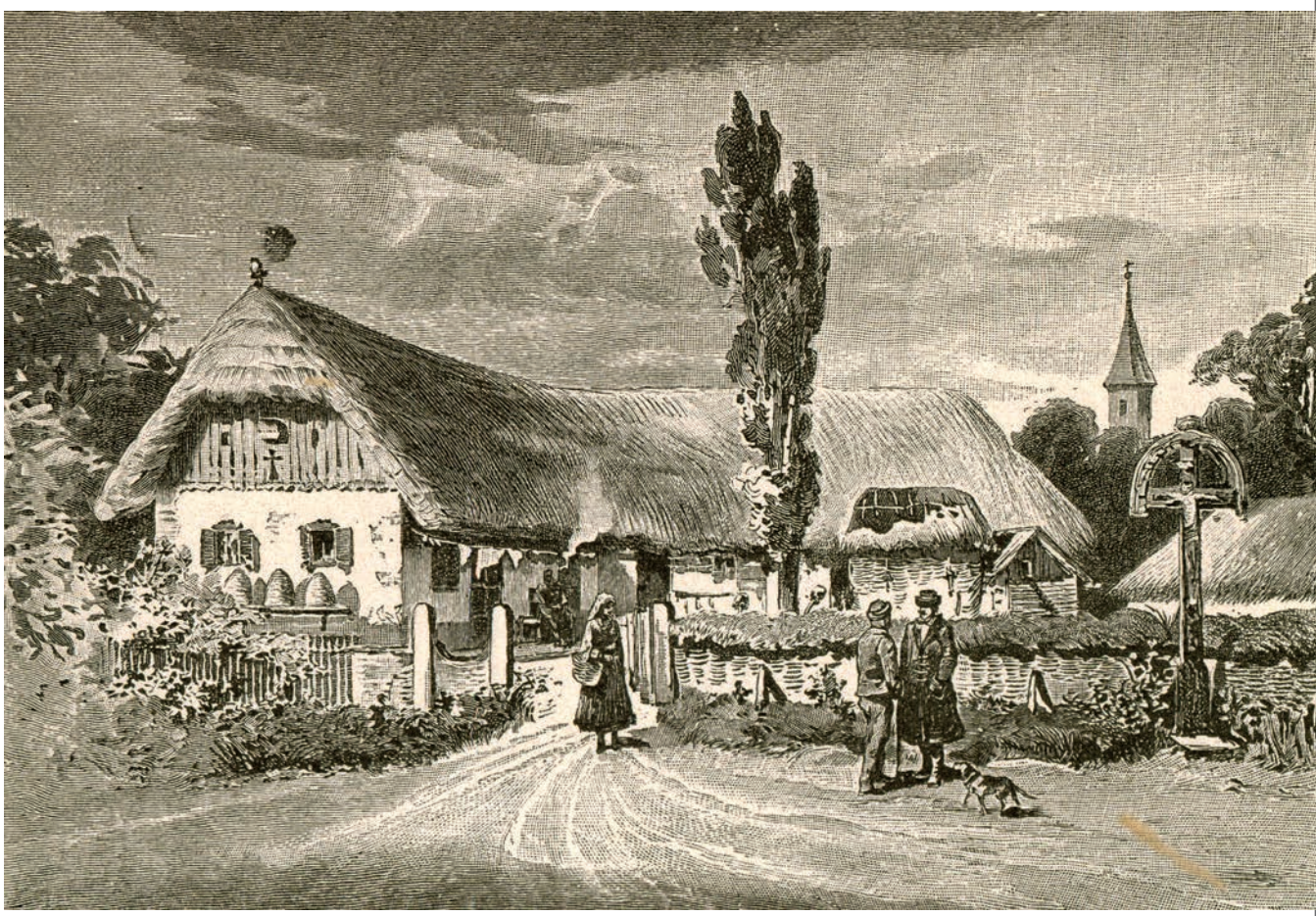
KRONIKA

74 ◆ 2026 3

IZ ZGODOVINE PREKMURJA

KRONIKA

74 ◆ 2026 3

IZ ZGODOVINE PREKMURJA

Uredila: Miha Preinfalk
Matjaž Grahornik

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

https://zzds.si

KRONIKA 2026 ◆ letnik 74 ◆ številka 3
IZ ZGODOVINE PREKMURJA

Odgovorni urednik / *Managing editor* ◆ **dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)**

Tehnična urednica / *Technical editor* ◆ **mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)**

Uredniški odbor / *Editorial board* ◆ **dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Matjaž Grahornik (Maribor), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor), dr. Imre Szilágy (Budimpešta), dr. Nadja Terčon (Piran) in dr. Barbara Žabota (Ljubljana)**

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2026, avtorji / *Authors*

Revija Kronika je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY-SA 4.0.
To ne velja za (slikovno) gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

Redakcija te številke je bila zaključena 12. oktobra 2026.

Prevodi povzetkov / *Translations of Summaries* ◆ **Manca Gašperšič - angleščina (English)**

Lektoriranje / *Language Editor* ◆ **Rok Janežič**

Uredništvo / *Address of the editorial board* ◆ **Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU /** ***Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU***, Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana

Spletni naslov / *Website* ◆ https:// kronika-zzds.si/kronika

Letna naročnina / *Annual subscription* ◆ za posameznike / *Individuals* 25,00 €, za študente in upokojence / *Students and Pensioners* 18,00 €, za ustanove / *Institutions* 30,00 €

Cena te številke v prosti prodaji / *Single issue* ◆ 25 €

Izdajatelj / *Publisher* ◆ **Zveza zgodovinskih društev Slovenije**, Aškerčeva cesta 2, SI–1000 Ljubljana

Sofinancirajo / *Financially supported by* ◆ **Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije /** ***Slovenian Research and Innovation Agency;*** **ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa /** ***ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute***

Oblikovanje / *Design* ◆ **Matej Nemec**

Prelom / *Typesetting* ◆ **Medit d.o.o.**

Tisk / *Printed* by ◆ **Fotolito Dolenc d.o.o.**

Naklada/ *Print run* ◆ **400 izvodov /** ***copies***

Revija Kronika je vključena v podatkovne baze / *Kronika is indexed in* **Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art**.

Na naslovni strani / *Front cover* ◆ Slovenska kmečka hiša v Prekmurju / A Slovenian Farmhouse in Prekmurje (Wendisches Wohnhaus) (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Band 16: Ungarn (4) (Dunaj/Wien 1896)).

Na zadnji strani / *Back cover* ◆ Prvi znani zaščitni znak oz. logotip podjetja Mura iz leta 1952 / The first known trademark or logo of the Mura company, dating from 1952 (SI PAM/1959)

KAZALO

	Miha Preinfalk	Prekmurje – Slovenska okroglina, Trianon in tista črna kitara ◆	387
	Miha Preinfalk	Prekmurje – Wendic March, Trianon, and that black guitar ◆	391
RAZPRAVE	**Branko Kerman**	Razvoj srednjeveškega mesta Murska Sobota na podlagi arheoloških raziskav ◆	395
	Samo Sankovič	Srednjeveško in novoveško pokopališče ob cerkvi Marijinega rojstva na Tišini. Razvoj pokopališča v luči izbranih grobov ◆	411
	Andrej Hozjan	Pregled zemljiško-posestnega razvoja območja med Rabo, Kučnico in Muro do konca zemljiških gospostev na Madžarskem ◆	429
	Jaka Banfi	Ogrska *familiaritas* in srednjeveško plemstvo ◆	463
	Dominik Šteiner	Trajna lastnina ali fevd? Nova spoznanja o pravnem statusu beltinskega gospostva v poznem 17. stoletju ◆	479
	Dominik Šteiner	Rodbina Gyika in beltinsko gospostvo. Od zastavne pogodbe do stečaja (1811–1859) ◆	503
	Gregor Kovač	Plemiške družine in zemljiški posestniki v Markišavcih ◆	515
	Boris Golec	Neznani in malo znani uradovalni in poslovni zapisi iz zgodnjega novega veka v prekmurščini in kajkavščini ◆	537
	Jure Donša	Baročna figuralna znamenja v Dolnjem Prekmurju ◆	561
	Tone Krampač	Življenje v župniji Črenšovci skozi matične knjige ◆	579
	Mark Krenn	Prekmurski vojaki v vojaškoorganizacijskem sistemu Avstro-Ogrske monarhije med prvo svetovno vojno ◆	601
	Tadeja Andrejek	Med Trianonom in terenom. Določanje in utrjevanje prekmurske meje z Madžarsko med letoma 1921 in 1924 ◆	625
	László Göncz	Prvo desetletje v manjšini. Prekmurska madžarska narodna skupnost po spremembi državne pripadnosti leta 1919 ◆	639
	Željko Oset	Prekmurje kot »kazenska kolonija«? Prizadevanja Društva državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti za posebne ugodnosti državnih uradnikov (1923–1924) ◆	661
	Renata Komić Marn	Oprema grajske kapele grofov Szapáry v Murski Soboti v času med svetovnima vojnama ◆	673
	Oto Luthar	Judovsko Prekmurje. Od prihoda prvih priseljencev do uničenja judovske skupnosti ◆	697
	Klemen Kocjančič, Blaž Torkar	Prekmurje v luči vojaških dogodkov s konca druge svetovne vojne ◆	713
	Metka Fujs	Pripadniki Rdeče armade, mobilizirani na območju današnje Ukrajine, padli v Prekmurju aprila in maja leta 1945 ◆	723

Gordana Šövegeš Lipovšek Tovarna Mura. Od zaplembe Cvetičeve in Šiftarjeve tovarne do državnega podjetja ◆ 745

Klemen Kocjančič, Pavel Vuk Vojaško dogajanje v Prekmurju med osamosvojitveno vojno leta 1991 ◆ 759

Mateja Huber Velikonočne šege in verovanja v Prekmurju ◆ 773

Jelka Pšajd Romska kultura v Prekmurju ali ciganski obrazi bledijo ◆ 793

Tjaša Jakop Od panonskih logov do prekmurskih ulic: prekmursko narečje med ljudskim izročilom (1909) in sodobnim repom ◆ 807

Darja Kerec Zgodovina Prekmurja v leksikografskih in enciklopedičnih delih ◆ 819

Prekmurje – Slovenska okroglina, Trianon in tista črna kitara

Danes le redko pomislimo, da je Prekmurje pravzaprav sorazmerno nov pojem, star komaj kakšno stoletje. Uveljavil se je šele po prvi svetovni vojni, ko je bil skrajni severovzhodni del slovenskega ozemlja priključen Kraljevini SHS. Pred tem je bilo to območje kot del ogrskega kraljestva razdeljeno med Zalsko in Železno županijo ter poimenovano Slovenska krajina ali Slovenska okroglina.

Danes je Prekmurje priljubljena turistična destinacija, celo nekakšen romantičen sinonim za umirjeno in lagodno življenje. A ni bilo vedno tako. Ne le, da je bilo območje Prekmurja kot del druge državne ureditve ločeno od preostalega slovenskega ozemlja, pač pa je tudi po priključitvi ostalo neke vrste oddaljena eksotika. Zlasti med učiteljstvom in uradništvom, ki je moralo v Prekmurje po službeni dolžnosti, je bilo zelo nepriljubljeno. Zakaj je bilo tako in kakšno je bilo pravzaprav življenje v Prekmurju, razkriva kar 24 prispevkov tokratne tematske številke *Kronike*, ki s predstavitvijo manj znanih ali nekaterih povsem neznanih vidikov prekmurske preteklosti opozarjajo na zanimive posebnosti pokrajine, v kateri se slovenska zgodovina in kultura prepletata z madžarsko in romsko.

Starejšo zgodovino Prekmurja razkrivajo arheološke raziskave. Tako so izkopavanja v letih 2020–2024 v Murski Soboti razkrila začetke srednjeveške poselitve oziroma postopno izgradnjo predurbanega središča v 12. in 13. stoletju. (*Branko Kerman*) Nekaj let pred tem so arheologi izvedli raziskave ob cerkvi Marijinega rojstva na Tišini. Tam so odkopavali srednjeveško in novoveško grobišče, ki je bilo v uporabi od 11. stoletja do njegove opustitve v zadnji četrtini 18. stoletja ter velja za doslej največje raziskano cerkveno pokopališče v Prekmurju. Na njem so med drugim našli naglavne obročke, nakit in druge grobne pridatke. (*Samo Sankovič*)

Razvoj zemljiške posesti v današnjem Prekmurju in Porabju se je začel v 12. in se zaključil v 19. stoletju. Sprva so prostor zaznamovale predvsem maloštevilne visokoplemiške rodbine, ki so imele v lasti večino obravnavanega območja, v novem veku pa so začele nastajati nove oblike plemstva, zlasti t. i. armalisti. Razdeljeno je bilo tudi podložno kmečko prebivalstvo, ki je bilo lahko bodisi dedno (»privezano na zemljo«) bodisi zakupno. (*Andrej Hozjan*) Na sploh je imelo plemstvo na Ogrskem, kamor je sodilo tudi območje Prekmurja, precej drugačen nastanek in razvoj kot tisto v Svetem rimskem cesarstvu. Namesto srednjeevropskega vazalnega razmerja se je na Ogrskem razvilo razmerje, znano kot *familiaritas*. (*Jaka Banfi*)

Med najpomembnejšimi plemiškimi rodbinami, ki so zaznamovale današnje Prekmurje, sta bili rodbini Nádasdy in Széchenyi, ki sta se izmenjali na gospostvu Beltinci. Potem ko je bil konec 17. stoletja zaradi zarote proti kralju Leopoldu usmrčen Franc III. Nádasdy, je beltinska posest, ki je imela v okviru ogrskega prava obliko trajne lastnine, prek Jurija Széchenyija prešla na njegove nečake. (*Dominik Šteiner*) V začetku 19. stoletja pa je beltinsko gospostvo postalo last rodbine Gyika, ki se je v Prekmurje zatekla iz današnje Moldavije. Obdobje rodbine Gyika v Beltincih so zaznamovale gospodarske turbulence in inflacijski pritiski tistega časa, pa tudi dolgotrajni pravni spori. (*Dominik Šteiner*)

Drugače pa je razvoj potekal v Markišavcih, ki se kot del gornjelendavskega gospostva omenjajo že v 14. stoletju. Sprva so bili v lasti gornjelendavskih Széchyjev in njihovih dedičev po ženski liniji. V prvi polovici 16. stoletja je celotno vas Markišavci pridobil Gregor Horvat pl. Markišavski, nato pa je prek porok in dedovanja posest prehajala med številnimi, predvsem nižjimi plemiškimi družinami. (*Gregor Kovač*)

V Prekmurju, ki je bilo del ogrskega kraljestva, je v pisni komunikaciji prevladovala latinščina, občasno madžarščina, a tudi prekmurščina ni bila povsem neznana. To med drugim dokazuje šest zapisov uradovalne in poslovne narave iz Prekmurja in Razkrižja, nastalih od srede 16. do srede 18. stoletja. Prvih pet dokumentov je napisanih v kajkavščini z nekaj elementi prekmurskega narečja, medtem ko pri zadnjem prevladuje prekmurščina. (*Boris Golec*)

Različnim jezikovnim praksam lahko sledimo tudi v matičnih knjigah. Tudi tam sprva prevladuje latinščina, ki jo pozneje nadomestita madžarščina in slovenščina. Zanimiv primer so matične knjige župnije Črenšovci, ki jih je od nastanka župnije leta 1807 do svoje smrti četrt stoletja pozneje pisal tamkajšnji župnik Peter Borkovič. Matične knjige razkrivajo njegovo doslednost

in strogost pri izvrševanju dušnopastirskih nalog, hkrati pa so dragocen zgodovinski vir za poznavanje vsakdanjega življenja v prvih desetletjih obstoja župnije Črenšovci. (*Tone Krampač*)

Ko govorimo o novem veku, ne moremo mimo umetnostnih tokov, ki jih je najbolj zaznamoval barok. To velja tudi za Dolnje Prekmurje, v katerem pa so se določeni umetnostni pojavi zaradi zapoznele rekatolizacije pokazali šele z zamikom. Tako se tudi figuralna znamenja na tem območju pojavljajo od 18. stoletja naprej, za razliko od drugih delov Svetega rimskega cesarstva, kjer se pojavijo že sto let prej, kljub temu pa glede na ikonografijo ne odstopajo od drugih habsburških pokrajin. (*Jure Donša*)

V začetku 20. stoletja je tudi v Prekmurje brezkompromisno posegla prva svetovna vojna. V štirih letih njenega trajanja je bila v vojaške strukture avstro-ogrske vojske vpoklicana več kot polovica moške populacije z območja današnjega Prekmurja, kar pomeni nekaj več kot 20.000 mož. Največ jih je bilo vpoklicanih v 83. c. in kr. pehotni polk, ki se je sprva bojeval v Galiciji in Karpatih, nazadnje pa tudi na italijanskem bojišču. Delež izgub glede na celotno prebivalstvo Prekmurja je znašal 3,6 %, kar je presegalo povprečje nekdanjih avstro-ogrskih dežel. Okrog 2000 prekmurskih vojakov je bilo odlikovanih. (*Mark Krenn*)

Po prvi svetovni vojni je nastanek novih nacionalnih držav močno zarezal v dotedanje skupnosti in zarisal nove meje. Določanje nove meje med Kraljevino SHS in Madžarsko je bilo povezano s številnimi težavami, saj je bilo treba teoretično mejo, določeno s trianonsko mirovno pogodbo, preslikati na teren. Tako jugoslovanska kot madžarska stran sta poskušali mejo spremeniti v svoj prid, s tem pa sta močno posegali v vsakdanje življenje tamkajšnjega prebivalstva. (*Tadeja Andrejek*) A tudi ko je bila meja dokončno določena, težav še ni bilo konec. Na eni strani so bili prizadeti prekmurski Madžari, ki so v novi državi naenkrat postali narodna manjšina. Nezadovoljstvo so izražali na različne načine, v pomoč pa jim ni bila niti nova oblast, ki je kljub drugačnim obljubam izvajala asimilacijsko politiko. (*László Göncz*) Po drugi strani pa tudi samo Prekmurje med Slovenci oziroma Jugoslovani ni bilo priljubljena destinacija. Zlasti učitelji so premestitev v Prekmurje dojemali kot odhod v »kazensko kolonijo«, podobno pa je veljalo tudi za uradnike. Zato je Društvo državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti v letih 1923–1924 za svoje člane v Prekmurju zahtevalo finančne dodatke in beneficirano delovno dobo. (*Željko Oset*)

Obdobje med svetovnima vojnama je bilo čas velikih družbenih sprememb, ki so še posebej prizadele nekdanje plemstvo. Številni plemiči so bili zaradi agrarne reforme prisiljeni prodati svoje posesti, med njimi so bili tudi grofje Szapáry v Murski Soboti. Prav popisi, ki so nastali ob prodajah, pa danes med drugim omogočajo rekonstrukcijo nekdanjih grajskih interjerjev. To velja tudi za nekdaj bogato opremljeno grajsko kapelo v gradu Murska Sobota, iz katere pa se je do danes ohranil le manjši del predmetov. (*Renata Komić Marn*)

Prekmurje je med drugo svetovno vojno za kratek čas znova prišlo pod madžarsko oblast. Odporniško gibanje se je začelo razvijati šele proti koncu vojne ob približevanju sovjetskih sil. Vojaške operacije so v Prekmurju potekale tudi še po uradnem koncu vojne, saj je bilo to območje zaradi svoje prometne in geostrateške lege pomembna smer umika nemških sil proti Avstriji. (*Klemen Kocjančič, Blaž Torkar*) Med zaključnimi boji je v Prekmurju padlo tudi več sto vojakov Rdeče armade, ki so bili mobilizirani na območju celotne Sovjetske zveze in so pripadali različnim narodom. Posmrtne ostanke rdečearmejcev so leta 1962 prenesli v skupno grobnico v Murski Soboti, velika večina pa je bila do sedaj že poimensko identificirana. Med njimi je bilo tudi 146 vojakov, ki so bili mobilizirani na območju današnje Ukrajine. (*Metka Fujs*) Druga svetovna vojna je prinesla tudi uničenje prekmurske judovske skupnosti, ki je bila tam stalno naseljena od 18. stoletja. Judje so bili gospodarsko zelo močna skupnost, ki je imela velik vpliv tudi na kulturno podobo pokrajine. Večina prekmurskih Judov je življenje končala v koncentracijskih taboriščih, peščica preživelih pa se je po vojni preselila v Izrael. Danes na Jude v Prekmurju spominja le nekaj skromnih materialnih ostankov, kot sta pokopališče in sinagoga. (*Oto Luthar*)

V povojnem obdobju je razvoj Prekmurja močno zaznamovala tekstilna tovarna Mura. Nastala je leta 1952, in sicer z združitvijo tekstilnih tovarn Janeza Cvetiča in Ludvika Šiftarja v Murski Soboti, ki sta bili ustanovljeni pred drugo svetovno vojno. Po vojni pa so nove oblasti oba lastnika zaprle, jima odvzele premoženje in na temeljih obeh predvojnih tovarn ustanovile novo tekstilno podjetje. (*Gordana Šövegeš Lipovšek*)

V prelomnem letu 1991 je Prekmurje zaradi svoje specifične geografske lege odigralo pomembno strateško vlogo pri osamosvajanju Slovenije. Območje sta definirali predvsem neposredna bližina Avstrije, Madžarske in Hrvaške ter prisotnost vojaških objektov Jugoslovanske ljudske armade. Pravočasne priprave, učinkovito poveljevanje, visoka stopnja organiziranosti in podpora lokalnega okolja so pripomogli k uspehu obrambne strategije. (*Klemen Kocjančič, Pavel Vuk*)

V Prekmurju je zelo pomemben velikonočni čas, v katerem se zvrstijo številni dogodki, od procesij in pokanja z možnarji do iger s pisanicami, ki jih imenujejo remenke. Zaradi različne veroizpovedne podobe Prekmurja se tudi velikonočni običaji pri katoličanih in evangeličanih med seboj razlikujejo. (*Mateja Huber*)

Ko govorimo o Prekmurju, ne moremo mimo Romov, ki močno zaznamujejo pokrajino. Hkrati prekmurski Romi v slovenskem prostoru veljajo za zgled romske integracije. In res raziskovalci ugotavljajo, da se zaradi sobivanja romskega in večinskega prekmurskega prebivalstva na istem prostoru romska kultura vedno bolj prepleta z večinsko slovensko. Izkaže se, da Romi/Cigani niso tako zelo posebni, kot bi si nekateri želeli, ter da imata romsko in slovensko prebivalstvo več skupnega, kot si mislimo. (*Jelka Pšajd*)

Med posebnosti Prekmurja sodi tudi prekmurski jezik, ki je ostalemu delu Slovenije pogosto težko razumljiv. Kljub temu prekmurščino najdemo v pesmih, ki so razširjene po vsej Sloveniji. Le kdo danes ne pozna poskočne *Marko skače*? Prekmurščina pa je prisotna tudi v sodobnem ustvarjanju, npr. v reperskih besedilih skupine Stekli psi. (*Tjaša Jakop*)

Tokratno tematsko številko *Kronike* zaključuje pregled zastopanosti Prekmurja v enciklopedijah in leksikonih. Analiza pokaže različno stopnjo zastopanosti in interpretacije zgodovinskih procesov. Običajna predstavitev zajema kronološki prikaz razvoja od prazgodovine do 20. stoletja, pri čemer so poudarjeni politični dogodki, izpostavljene pa so tudi nekatere lokalne posebnosti, med katerimi izstopa znamenito *borovo gostüvanje*. (*Darja Kerec*)

Prekmurje je torej naslednji delček slovenskega prostora, ki mu *Kronika* namenja tematsko številko. V objavljenih prispevkih se razkrivajo nova spoznanja iz zgodovine Prekmurja, odpirajo pa se tudi nova vprašanja in nekatere bele lise prekmurske preteklosti, ki bodo v prihodnje nedvomno deležne poglobljenih raziskav.

Izid prekmurske številke Kronike so finančno podprli ZRC SAZU, Občina Beltnici, Mestna občina Murska Sobota, Ustanova Fundacija Jožefa Klekla st., podjetji Pomgrad in Megras ter Pomurske lekarne, za kar se jim najlepše zahvaljujem.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*

Prekmurje – Wendic March, Trianon, and that black guitar

Today, one barely remembers that Prekmurje constitutes a fairly recent notion dating back no more than a century. It was established after the First World War, with the annexation of the northeasternmost part of Slovenia into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Before that, the region formed part of the Hungarian kingdom divided into Vas and Zala counties under the name Wendic March.

Today, Prekmurje serves as a popular tourist destination and even a kind of romantic synonym for a serene and comfortable way of life. It was not always like this. Not only was the region separated from the rest of Slovenian territory as part of another state, but it also remained a kind of distant exotica after its annexation. It was especially unpopular among teachers and civil servants who were sent to Prekmurje on official duty. The reasons why and what life was truly like in Prekmurje are revealed in twenty-four articles in the current special issue of *Kronika*. These present lesser known and some completely unknown aspects of Prekmurje's past and thus draw attention to striking characteristics of the region in which Slovenian history and culture intertwine with those of Hungary and the Romani people.

Prekmurje's earlier periods are brought to light through archaeological inquiries. The excavations conducted in Murska Sobota between 2020 and 2024 revealed the beginnings of a medieval settlement or the gradual construction of a preurban centre in the twelfth and thirteenth centuries. (*Branko Kerman*) A few years earlier, archaeological excavations were carried out next to Church of the Nativity of the Virgin Mary in Tišina. The investigation focused on a medieval and early modern burial site, which was in use from the eleventh century until it was abandoned in the last quarter of the eighteenth century; it is considered the largest church burial site in Prekmurje researched to date. Archaeologists unearthed head circlets, jewellery, and other funerary objects. (*Samo Sankovič*)

The development of land tenure in present-day Prekmurje and Porabje began in the twelfth century and concluded in the nineteenth century. Initially, the territory was predominantly characterized by very few high noble families that owned most of the estates in the area discussed. During the early modern period, new forms of nobility emerged, most notably the early modern petty nobility (*nobiles armalisti*). Social stratification also characterized local serfs, who were either hereditary tenants ("tied to the land") or bond tenants. (*Andrej Hozjan*) The origin and development of the nobility in Hungary, thus including the area of modern Prekmurje, were quite distinct from those of its peers in the Holy Roman Empire. Instead of the central European system based on vassalage, Hungary developed a form of relationship known as *familiaritas*. (*Jaka Banfi*)

Among the most important noble lineages that marked the area of present-day Prekmurje were undoubtedly the Nádasdy and Széchenyi families, which exchanged ownership of the Beltinci seigniory. After Ferenc III Nádasdy was executed in a conspiracy against King Leopold in the late seventeenth century, the Beltinci estate, established as permanent tenure under Hungarian law, passed through György Széchenyi to his nephews. (*Dominik Šteiner*) In the early nineteenth century, the seigniory came into possession of the Gyika family, which fled to Prekmurje from the territory of modern Moldova. The period of their lordship in Beltinci was characterized by economic turbulence and inflationary pressures of that period, coupled with protracted legal disputes. (*Dominik Šteiner*)

A different course of development took place in the village of Markišavci, first mentioned as part of the Gornja Lendava seigniory in the fourteenth century. It was initially owned by the Gornja Lendava Széchy family and its matrilinear descendants. In the first half of the sixteenth century, the entire village came into possession of Gregor Horvath de Markusotz, after which the estate passed between various, particularly petty noble families through marriage and inheritance. (*Gregor Kovač*)

In Prekmurje as part of the Kingdom of Hungary, written communication was dominated by Latin, with occasional Hungarian. Nonetheless, the Prekmurje dialect was not completely unknown. This is, among other documents, attested to by six records of administrative and business nature originating from Prekmurje and Razkrižje that were produced between the mid-sixteenth

and mid-eighteenth centuries. The first five documents were written in Kajkavian with a few elements of the Prekmurje dialect, whereas the latter was already dominant in the last one. (*Boris Golec*)

Language practices likewise changed in keeping civil registers. In these records, too, Latin dominated at first and was subsequently replaced by Hungarian and Slovenian. A striking example is the Črenšovci parish registers that the local priest Peter Borkovič kept from the establishment of the parish in 1807 until his death a quarter of a century later. The documents testify to his consistent and rigorous performance of pastoral duties and serve as a valuable historical source for understanding the daily life during the first decades of the parish of Črenšovci. (*Tone Krampač*)

When discussing the early modern period, we would be remiss if we did not mention artistic movements most profoundly marked by Baroque. The same hold for Lower Prekmurje, where certain artistic phenomena only became apparent with a delay due to late Recatholization. The first figural shrines in the region thus appeared in the eighteenth century, more than a hundred years later than in other parts of the Holy Roman Empire. Nonetheless, they do not depart from the iconography of other Habsburg territories. (*Jure Donša*)

The First World War also wreaked havoc on Prekmurje. During the four years of the conflict, more than half of the male population or slightly over 20,000 men from the territory of present-day Prekmurje were drafted into the military structures of the Austro-Hungarian Army. Most joined the 83rd Imperial and Royal Infantry Regiment, which initially fought in Galicia and the Carpathian Mountains and finally also in the Italian battlefield. The share of losses relative to the entire population of Prekmurje was 3.6%, surpassing the average of the former Austro-Hungarian territories. About 2,000 soldiers from Prekmurje received military decorations. (*Mark Krenn*)

The creation of new nation-states in the aftermath of the First World War drew new borders and cut a deep wedge into local communities. The demarcation of the new boundary between Hungary and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was fraught with difficulties, as the theoretical boundary, determined by the Treaty of Trianon, still had to be set out on the ground. Both sides tried to shift the border to their own advantage and, by doing so, greatly interfered with the daily life of the local populations. (*Tadeja Andrejek*) The problems persisted even after the boundary was finally settled. On the one hand, it negatively affected the Prekmurje Hungarians, who abruptly found themselves as a national minority within the newly established state. They expressed their discontent in different ways, while the new authorities, despite their assurances to the contrary, went ahead with the implementation of assimilation policy. (*László Göncz*) On the other hand, Prekmurje was not a popular destination even among Slovenians or Yugoslavs themselves. Teachers compared their relocation to Prekmurje with being sent to a penal colony, and the same perspective was voiced by civil servants. This led the Association of State Employees and Pensioners in Murska Sobota in 1923–1924 to demand financial benefits and preferential calculation of pensionable service for its members. (*Željko Oset*)

The interwar period brought about major social change with a particularly devastating impact on the former nobility. The agrarian reform forced many noble families, including the Counts Szapáry in Murska Sobota, to sell their estates. However, the very inventories that were compiled during such sales now allow for the reconstruction of former castle interiors. One such example is the once richly furnished Murska Sobota Castle Chapel, from which only a handful of objects have been preserved to date. (*Renata Komić Marn*)

During the Second World War, Prekmurje briefly returned under Hungarian rule, while the resistance movement only began to form in the final stages of the conflict and with the Soviet forces approaching. Because the region served as an important corridor of German retreat towards Austria thanks to its transport and geostrategic position, military operations there continued even after the official end to hostilities. (*Klemen Kocjančič, Blaž Torkar*) Several hundred Red Army soldiers of different nationalities, mobilized throughout the Soviet Union, were among those who perished in the concluding battles in Prekmurje. Their remains were transferred to a collective tomb in Murska Sobota in 1962; the vast majority have been identified. This number further includes 146 troops who had been mobilized in the territory of present-day Ukraine. (*Metka Fujs*) The Second World War brought about the destruction of the Jewish community in Prekmurje, which had been permanently settled there since the eighteenth century. Their economically powerful community also had a profound impact on the region's cultural landscape. Most Prekmurje Jews perished in concentration camps and a few survivors moved to Israel after the war. The memory of Jews in Prekmurje has

been preserved through a few examples of material remains, such as the cemetery and the synagogue. (*Oto Luthar*)

Prekmurje's postwar development was crucially marked by the Mura textile company founded in Murska Sobota in 1952 from the textile factories of Janez Cvetič and Ludvik Šiftar, which had been in operation since before the Second World War. The new government sent both industrialists to prison, confiscated their properties, and established a new textile company by merging their factories. (*Gordana Šövegeš Lipovšek*)

Due to its specific geographic position, Prekmurje played an important strategic role in Slovenia's independence in the landmark year of 1991. The area was primarily defined by the immediate proximity of Austria, Hungary, and Croatia along with the presence of the Yugoslav Army's military facilities. Timely planning, effective command, high-level coordination, and local support all contributed to the successful defence strategy. (*Klemen Kocjančič, Pavel Vuk*)

A very important period in Prekmurje is the Easter season, characterized by a series of events ranging from processions, mortar firing, and games with decorated Easter eggs, locally known as *remenke*. The diverse religious composition of Prekmurje is further manifested in the differences between Catholic and Evangelical Easter traditions. (*Mateja Huber*)

An essential part of any discussion on Prekmurje is the Roma and their strong mark on the region. Prekmurje Roma are regarded as an example of Romani integration into Slovenian society. Indeed, as researchers observe, living side by side with the majority Prekmurje population has caused the culture of the Romani community to blend more closely with the dominant Slovenian culture. It turns out that the Roma or Gypsies are not so special after all, as some might wish, and that Roma and Slovenians share much more in common than it may be generally believed. (*Jelka Pšajd*)

One of Prekmurje's unique characteristics is its language, which is often difficult for the rest of Slovenia to understand. Nonetheless, it is found in songs that are widespread across Slovenia. Everyone surely knows the upbeat folk song *Marko skače*. The Prekmurje dialect also features in contemporary creativity, for example, in rap lyrics written by the group Stekli psi. (*Tjaša Jakop*)

The thematic issue of *Kronika* concludes with an overview of how Prekmurje is presented in encyclopaedias and lexicons, with the analysis pointing to various degrees of representation and interpretation of historical processes. The usual presentation includes a chronological view of development spanning prehistory and the twentieth century, with an emphasis on political events; some local peculiarities are also highlighted, most notably the famous Shrovetide tradition, referred to by locals as *borovo gostüvanje*. (*Darja Kerec*)

Prekmurje is therefore the next region of Slovenia to which *Kronika* has dedicated a special issue. The articles published in this issue reveal new insights into the history of Prekmurje, whilst also raising new questions and shedding light on certain gaps in Prekmurje's past, which will undoubtedly be the subject of in-depth research in the future.

The publication of *Kronika*'s thematic issue on Prekmurje was financially supported by ZRC SAZU, Muncipality of Beltinci, Urban Municipality of Murska Sobota, Ustanova Fundacija Jožefa Klekla st., the companies Pomgrad and Megras along with Pomurske lekarne, for which I would like to express my sincere gratitude.

Miha Preinfalk
Managing Editor of *Kronika*

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.01
CC BY-SA

BRANKO KERMAN*

Razvoj srednjeveškega mesta Murska Sobota na podlagi arheoloških raziskav

IZVLEČEK

Arheološke raziskave v središču Murske Sobote so potekale med letoma 2020 in 2024. Pri tem odkrite ostaline pričajo o začetkih srednjeveške poselitve, ki so jo tvorili trije zaselki, umeščeni v širšem prostoru. Sicer enotno naselbinsko območje, danes večinoma uničeno s poznejšimi gradnjami, kaže na postopno izgradnjo predurbanega središča v 12. in 13. stoletju. Največji zaselek je bil raziskan ob današnji Slomškovi ulici in je obsegal približno 1000 m². Sestavljalo ga je devet hiš, nekaj zemljank ter številne odpadne in druge jame. Med najdbami izstopa lončarska peč pri cerkvi sv. Nikolaja.

KLJUČNE BESEDE

Murska Sobota, arheološke raziskave, srednjeveška predurbana poselitev, cerkev sv. Nikolaja, dvor Bel Mura

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF THE MEDIEVAL TOWN OF MURSKA SOBOTA BASED ON ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS

Archaeological excavations in the centre of Murska Sobota took place between 2020 and 2024. The discovered remains testify to the emergence of a medieval settlement composed of three hamlets situated within a broader settlement. The apparently unified settlement area, now mostly ruined by subsequent constructions, points to a gradual construction of a preurban centre in the twelfth and thirteenth centuries. The largest hamlet was excavated along the present-day Slomškova ulica, and it encompassed an area of roughly 1,000 sq. metres. It was composed of nine buildings, a few sunken-featured buildings, as well as a considerable number of refuse pits and other types of sunken features. One of the most noteworthy finds is the pottery kiln next to St Nicholas Church.

KEYWORDS

Murska Sobota, archaeological excavations, medieval preurban settlement, St Nicholas Church, Bel Mura estate

* dr. arheol., muzejski svetnik, Pomurski muzej Murska Sobota, branko.kerman@pomurski-muzej.si

Slika 1: Prazgodovinska, rimskodobna in zgodnjesrednjeveška arheološka najdišča pod južnim obrobjem Murske Sobote (vir: Domen Fras, Aparat.org).

UVOD

Nov pogled na nastanek in razvoj Murske Sobote prinašajo arheološke raziskave, ki jih je Pomurski muzej v zadnjih letih izvajal ob različnih gradbenih posegih v mestnem jedru. Pri tem so bile odkrite srednjeveške naselbinske ostaline, ki potrjujejo poselitev območja, na katerem se je razvilo današnje mesto, že v 12. in 13. stoletju. Odkritja kažejo, da razvoj Murske Sobote ni bil posledica enkratnega pravnega dejanja, kot je podelitev mestnih pravic leta 1366,[1] temveč je šlo za dolgotrajen in postopen proces oblikovanja in nastajanja urbane naselbine.[2] Arheološki podatki tako omogočajo razumevanje oblikovanja mestne naselbine v zgodnejših obdobjih, za katera so pisni viri skromni ali jih ni, ter s tem boljše razumevanje nastanka srednjeveške Murske Sobote.

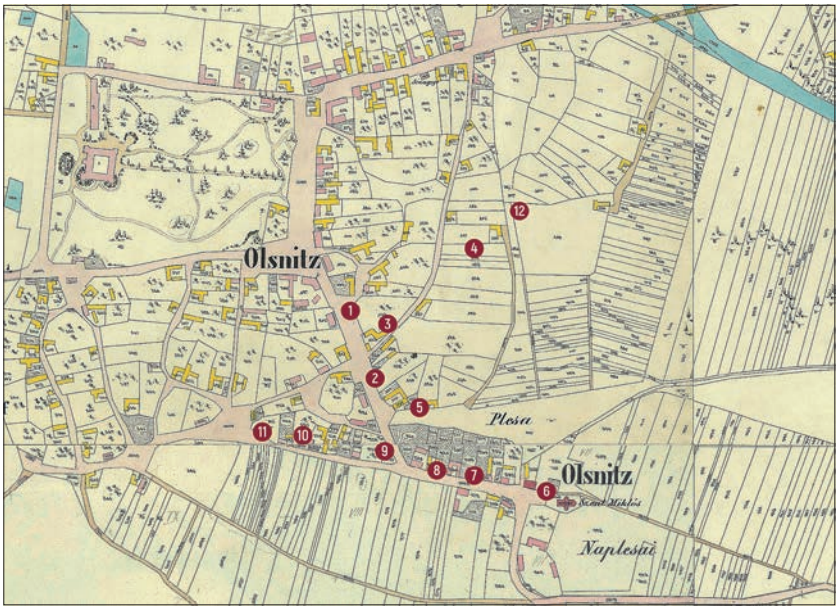
Poselitvena zgodovina mesta je bila dolgo povezana s pomembno najdbo rimskega nagrobnika Viatorja iz 2. stoletja n. št., najdenega leta 1910 v temeljih zidu stare soboške župnijske cerkve, ki je danes vzidan v severno steno soboške stolnice.[3] Lokacija odkritja nagrobnika ni znana, po vsej verjetnosti pa izvira iz širšega mestnega območja v bližini rimske ceste, ki je potekala mimo Sobote.

Pred leti izvedene arheološke raziskave na najdišču Pri stari cesti in Na Plesi, na območju današnjega Petrolovega bencinskega servisa, so pokazale, da je bilo jugovzhodno obrobje mesta poseljeno že v bakreni dobi in srednjem veku.[4] Odkrito je bilo tudi slovansko grobišče iz 8. do 10. stoletja (sl. 1), s katerim smo dobili most med starejšo poselitvijo širše okolice in srednjeveškim obdobjem bodočega mestnega jedra.[5]

Od mlajših najdb v mestu se omenja poznosrednjeveški vrč, najden pri izkopavanjih na vogalu današnje Slomškove ulice leta 1957. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo izvedenih nekaj ogledov pri gradbenih delih v mestu in grajski stavbi ter pri tem pridobljenih veliko keramičnih odlomkov, predvsem ustij, ostenij, ročajev ter dna lončenih posod iz 13. in 16. stoletja. Leta 1994 je bil pri izkopu ribnika v parku severovzhodno od grajske stavbe odkrit ostanek meter širokega srednjeveškega zidu stavbe v dolžini 12 m. Južno od zidu je bila odkrita odpadna jama velikosti 2 x 2 m in globine 1 m. V njej je bilo veliko odlomkov lončenih posod, deli pečnic, odlomki steklenih posod ter veliko oglja, ožgane gline in živalskih kosti, kar sodi v 17. stoletje.[6]

Mesto Murska Sobota leži na obrobju številnih znanih arheoloških najdišč, zgoščenih predvsem na južnem obrobju mesta, ki so bila nedavno raziskana zaradi gradnje avtoceste, obvoznic in njenih priključkov ter bencinskih servisov. Na obsežnem in arheološko bogatem terenu so naselbinske ostaline in grobišča iz prazgodovinskih obdobij (bakrene, bronaste in železne dobe), rimskega obdobja in številne slovanske zemljanke.[7]

1 V letih 1366 in 1431 je Murska Sobota zabeležena kot *civitas Murazumbota*. Od 14. do konca 18. stoletja se omenja kot trg. Glej Zelko, Murska Sobota, str. 23.
2 Kosi, *Zgodnja zgodovina*, str. 11–12, 15–16.
3 Šašel, Doneski, str. 47–48.
4 Kerman in Teržan, Poselitev Prekmurja, str. 39–62.
5 Sankovič, *Za vedno na Plesah*; Sankovič, Eneolitsko naselje, str. 153–177.
6 Kerman, Arheološka podoba Sobote, str. 67–73.
7 Največje najdišče tega poselitvenega območja je Nova tabla (Guštin et al., *Nova tabla pri Murski Soboti. Prazgodovina*; Bugar et al., *Nova tabla pri Murski Soboti. Rimsko obdobje*). Del zgoščene poselitve predela okrog Nove table sta še najdišči Kotare–Baza (Kerman, *Kotare–Baza pri Murski Soboti*) in Krogi (Kerman, *Kotare–Krogi*). Nekoliko južneje, v smeri proti Krogu in toku reke Mure, so bila izkopana najdišča Za Raščico (Šavel in Sankovič, *Za Raščico pri Krogu*), Pod Kotom–sever (Kerman, *Pod Kotom–sever pri Krogu*), Pod Kotom–cesta (Pavlin, *Pod Kotom–cesta*

Slika 2: Lokacije naselbinskih ostalin iz srednjega veka v Murski Soboti na zemljevidu iz leta 1860: 1–2 Slovenska ulica, 3 Cvetkova ulica, 4 Ulica Staneta Rozmana, 5 Ulica arhitekta Novaka, 6 Cerkev sv. Nikolaja, 7–9 Slomškova ulica, 10–11 Slomškova – Stanovanjsko-poslovni objekt Slomškova, 12 Gregorčičeva ulica – objekt VDC (GURS, OGU Murska Sobota, izdelal Uvid, d. o. o.).

Slika 3: Lokacije naselbinskih ostalin iz srednjega veka v Murski Soboti na Google zemljevidu iz leta 2025 (vir: Google Zemljevidi, Google Maps, izdelal Uvid, d. o. o.): 1, 2 Slovenska ulica, 3 Cvetkova ulica, 4 Ulica Staneta Rozmana, 5 Ulica arhitekta Novaka, 6 Cerkev sv. Nikolaja, 7–9 Slomškova ulica, 10–11 Slomškova – Stanovanjsko-poslovni objekt Slomškova, 12 Gregorčičeva ulica – objekt VDC.

Od arhitekturnih ostalin izstopa s pomočjo aerofotografije odkrita rimska vila v Rakičanskih Muzgah iz 2. in 3. stoletja, osrednji objekt v sklopu rimskodobne poselitve širše okolice.[8]

Glede na kontinuirano poselitev od prazgodovine do srednjega veka v širši okolici mesta in območja proti reki Muri tudi v njegovem današnjem urbanem jedru pričakujemo ostaline starejših poselitvenih faz.

ARHEOLOŠKE RAZISKAVE MED LETOMA 2020 IN 2024 TER ODKRITJA SREDNJEVEŠKE POSELITVE V MESTU

Z obsežno prenovo ulic in raznimi gradbenimi posegi so bila izvedena prva zaščitna arheološka izkopavanja v mestnem jedru Murske Sobote, ki so s prekinitvami potekala med letoma 2020 in 2024 na Slovenski ulici,[9] na ploščadi pred stolnico sv. Nikolaja,[10] na Ulici Staneta Rozmana,[11] na predelu najdišča Stanovanjsko-poslovni objekt

pri Krogu) in Pod Kotom–jug (Šavel in Sankovič, *Pod Kotom–jug pri Krogu*). V neposredni bližini južnega obrobja mesta pa sta bili raziskani najdišči Grofovsko 1 (Novšak et al., *Grofovsko 1 pri Murski Soboti*) in Grofovsko 2 (Kerman, *Grofovsko 2 pri Murski Soboti*; Stemberger Flegar, Eti smo bili, str. 31–79).

8 Kerman, Rakičanske Muzge, str. 279–290.

9 Kerman, Arheološke raziskave zaradi gradnje vodovodnega omrežja na Slovenski ulici, str. 1–21; Kerman, *Sobota pred Sobotov*, str. 12–17.

10 Kerman, Arheološke raziskave na ploščadi pred stolnico sv. Nikolaja v Murski Soboti, str. 1–52; Kerman, *Sobota pred Sobotov*, str. 18–22.

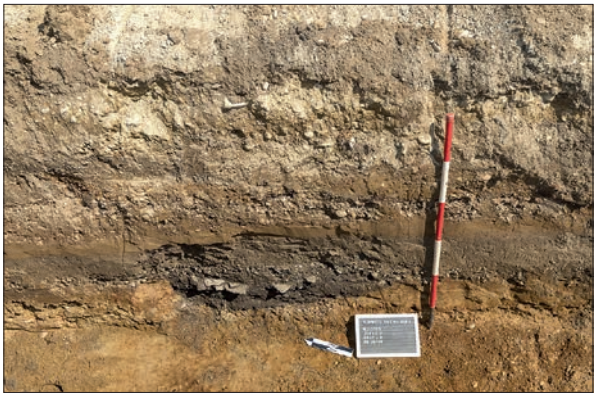
11 Kerman, Arheološke raziskave ob gradnji kanalizacije na ulici Staneta Rozmana, str. 1–49; Kerman, Arheološ-

Slika 4: Slovenska ulica, skupina vkopov za stojke ob stavbi trgovine Šoping (foto: Tomi Vrečič, 2020).

Slomškova[12] in po vsej Slomškovi ulici do Zvezne ulice[13] ter v drugih delih mesta. Na vseh navedenih lokacijah so bili odkriti naselbinski ostanki in pripadajoča številna lončenina, ki jo, tudi s pomočjo primerjav z gradivom iz drugih srednjeveških najdišč v Prekmurju, datiramo v 12. in 13. stoletje (sl. 2; 3).

Na severnem delu Slovenske ulice, v bližini trgovskega centra Šoping, je bilo pri gradbenih delih na globini 1,20 m odkritih več okroglih jam – vkopov za stojke oziroma lesene stojke – nosilne stebre. V prvi skupini je bilo pet vkopov za stojke (sl. 4), nekaj metrov južno od njih pa je bil še en vkop za stojko z odlomkom srednjeveške lončenine. Nekaj metrov zahodno je bila druga skupina vkopov za stojke, ki so bile razporejene v ravni vrsti. Razporeditev in medsebojna lega vkopov nakazujeta možnost, da gre za ostanke srednjeveške stavbe.

Slika 5: Slovenska ulica, v profilu jama 2 z odlomki keramike loncev s Slovenske ulice (foto: Tomi Vrečič, 2020).

Na južnem, osrednjem delu izkopov na ulici so bile dokumentirane tri srednjeveške jame. V podolgovati ovalni plitvi jami 1 velikosti 2,75 m, ohranjene širine od 0,45 do 0,82 m in globine 0,22 m so bili v sivo meljasti ilovici z drobci oglja in ožgane gline odkriti del ustja lonca, ročaj z okrasom poševnih vrezov ali vtisov in živalske kosti. Okrog 60 m severno od jame 1 je bila odkrita jama 2, ki se je ohranila le v vzhodnem profilu jarka. Jama dolžine 1,30 m in debeline polnila 0,26 m je v temno sivi peščeni ilovici vsebovala veliko keramičnih odlomkov, ki pripadajo različnim tipom loncev (sl. 5).

Tretja jama je bila odkrita na koncu izkopa na Cvetkovi ulici, ki se povezuje s Slovensko ulico. Jama premera 0,80 m in debeline polnila 0,63 m se je ohranila le v južnem profilu jarka. V temno sivem meljasto ilovnatem polnilu je bil najden del dna lonca z odtisom kraka sončnega kolesa.

Pri arheoloških raziskavah na ploščadi pred cerkvijo sv. Nikolaja[14] so bili ob novoveškem pokopališču evidentirani ostanki srednjeveških struktur, zgoščeni na jugozahodni strani izkopa, pri dostopu na ploščad. Ostanke lončarske peči so opazili v rumeni peščeni zemlji na globini 1,80 m kot ozek polkrožen rdeče žgan rob kupole peči. Kurišče je merilo približno 2 m, premer kupole pa 0,89 m. Ob peči je bilo več jam in nekaj vkopov za stojke, ki so vsebovale visokosrednjeveško keramiko, živalske kosti in oglje. Manjši lončarski obrat je z lončenino verjetno oskrboval naselbino in morda tudi širšo okolico (sl. 6).

Slika 6: Cerkev sv. Nikolaja, srednjeveška peč z raziskanimi jamami (foto: B. Kerman, 2022).

ke raziskave ob gradnji kanalizacije na ulici Staneta Rozmana v Murski Soboti, str. 36.

12 Kerman, Arheološka izkopavanja na najdišču Stanovanjsko-poslovni objekt Slomškova, str. 36.

13 Arheološke raziskave je izvajal CPA, glej Kramberger et al., *Poročilo*, str. 3–209.

14 Kerman, Arheološke raziskave na ploščadi pred stolnico sv. Nikolaja v Murski Soboti, str. 1–52; Kerman, *Sobota pred Sobotov*, str. 18–22; Zelko, Ime Tótság, str. 95–101. Zelko navaja, da je pred gotsko cerkvijo v Soboti stala starejša cerkev, omenjena v listini iz leta 1297, pri kateri je bil leta 1331 sedež belmurskega arhidiakonata. Na obstoj te cerkve naj bi kazala tudi letnica 1252 na cerkveni steni. Vizitacijski zapisnik iz leta 1698 pa kot čas nastanka najstarejše soboške cerkve omenja leto 1071. Glej tudi: Smej, Pregled, str. 547.

Slika 7: Cerkev sv. Nikolaja, uhan s S-zaključkom (foto: T. Vrečič).

V kurišču, ki je ležalo v bližini peči, je bil pod tlakom oblic v plasti oglja najden bronast uhan s S-zaključkom, ki je značilen in pogost del ženske noše na visokosrednjeveških grobiščih in sodi v čas od 12. do 13. stoletja (sl. 7).

Radiokarbonska datacija oglja iz polnila kurišča kaže, da ta izvira iz obdobja med letoma 1042 in 1219 n. št.[15] Kontinuiteto srednjeveških aktivnosti prostora pred cerkvijo konec 15. in v začetku 16. stoletja izpričuje najdba pečnice brez lošča z motivom leva med drevjem, kakršne poznamo tudi s Celjskega gradu,[16] iz Varaždina, Kőszega in Budima[17] (sl. 8: 1), številne druge keramične najdbe in naključno najden novec Maksimilijana II. iz leta 1578[18] (sl. 8: 2).

Od konca 16. do 19. stoletja so novodobni pokopi prostor pred cerkvijo postopoma spremenili v pokopališče in zabrisali vse predhodne ostanke. Prostor pred cerkvijo sv. Nikolaja je izjemnega pomena za nastanek in razvoj mesta Murska Sobota, saj odraža kontinuirano rabo prostora pred cerkvijo od 12. do 19. stoletja.

Pri arheoloških raziskavah na Ulici Staneta Rozmana so bile na globini od 1 do 1,20 m evidentirane, vendar zaradi predhodnih posegov močno poškodovane srednjeveške naselbinske ostaline iz 12. in 13. stoletja. Med njimi so bili ostanki peči, ognjišče, skupine manjših krožnih vkopov za stojke, ki jih lahko povežemo z ostanki dveh stavb, večje odpadne jame ter nekaj posebej velikih in plitvih jam.

Od dveh domnevnih stavb sta se ohranila le nepopolna tlorisa, ki ju sestavlja nekaj vkopov za stojke. Vogal prve stavbe so tvorili trije vkopi za stojke, ki so se po odstranitvi zasutja dveh večjih jam pokazale na njunem dnu. Velikost vogalnega dela objekta je 1,22 x 1,40 m (sl. 9).

Slika 8: Cerkev sv. Nikolaja, del pečnice brez lošča z motivom: lev med drevjem konec 15. ali začetek 16. stoletja (1) (foto: B. Kerman) in novec, Maksimilijan II., kovnica v Kremnitzu 1578 (2) (foto: T. Vrečič)

15 Radiokarbonsko datacijo oglja iz srednjeveške jame SE 82/83 so izvedli v Poznan Radiocarbon Laboratory na Poljskem. Radiokarbonska analiza vzorca kosti iz SE 62/63 (Poz-168894): konvencionalna starost 900±30 BP; kalibrirana starost 1042–1219 AD (2σ; 95,4-odstotna verjetnost) oziroma 1050–1212 AD (1σ; 68,3-odstotna verjetnost).

16 Šribar et al., Časovno opredeljena srednjeveška keramika, str. 45, 46, t. 5, 2.

17 Holl, Spätgotische Ofenkacheln, str. 141, Abb. 3; 4.

18 Analizo novca je podal Karl Peitler iz muzeja Joanneum (Graz), Madžarsko kraljestvo, Maksimilijan II., denar, kovnica v Kremnitzu 1578, sodobni ponaredek Avers: MAX·II·RO·I·S·AV·GE·HV·BO·R, štiridelni madžarski grb, črte, dvojni križ, leopardove glave, češki lev kot srčni ščit, avstrijski vezni ščit, nad grbom letnica 1578. Obrn.: PATRONA·*·VNGARIE, okronana Marija, ki v desni roki drži Jezusa otroka, K – B v polju.

Slika 9: Ulica Staneta Rozmana, vkopi za stojke stavbe 1 (foto: B. Kerman, 2021).

Nekaj metrov vzhodno je bilo odkritih še pet vkopov za stojke druge stavbe. Velikost ohranjenega dela objekta je 1,20 x 2 m (sl. 10). Pri obeh stavbah se razporeditev jam za lesene stebre morda nadaljuje tudi zunaj meja izkopa.

Nekaj metrov vzhodno od prve stavbe (sl. 9) je bila ovalna peč velikosti 1,17 × 0,73 m in globine 0,33 m. Bila je le deloma raziskana, saj se je njen preostali del nadaljeval v južnem profilu izkopa. Rob in dno peči je tvorila rdeče ožgana plast ilovice (sl. 11). Polnilo peči je sestavljala temnorjava in siva peščena ilovica, ki je vsebovala večjo količino oglja, ožgane živalske kosti, kos železa ter odlomke srednjeveške lončenine. Na podlagi radiokarbonske datacije oglja je bila peč datirana v obdobje med letoma 1122 in 1284 n. št. (2σ kalibracija, 95,4-odstotna verjetnost).[19] Ob peči je bila ovalna jama velikosti 1,40 × 0,96 m in globine 0,30 m. V njenem temnorjavem peščenem polnilu je bila ob zahodnem robu ugotovljena večja koncentracija oglja, v kateri so bili najdeni odlomki ožgane gline, kos žlindre, živalske kosti, odlomke srednjeveške keramike ter del keramičnega vrča. Glede na radiokarbonsko datacijo peči lahko jamo in z njo povezane najdbe datiramo v čas od 12. do 13. stoletja. V zahodnem delu izkopa je bilo pod novodobnim ostankom opečnatega zidu hiše razpoznano večje, delno uničeno ognjišče podolgovate ovalne oblike velikosti 1,24 × 2,33 m in globine 0,43 m. V njegovem zasutju, ki so ga sestavljale tri plasti, je bilo veliko oglja in žganine ter odlomkov srednjeveške keramike in živalskih kosti (sl. 12).

Slika 11: Ulica Staneta Rozmana, del peči z rdečim robom (foto: B. Kerman, 2021).

Na podlagi radiokarbonske datacije oglja je bilo ognjišče umeščeno v čas med letoma 710 in 957 n. št. (2σ kalibracija, 95,4-odstotna verjetnost).[20] Jame različnih velikosti in oblik so se z manjšimi presledki razprostirale po celotnem območju srednjeveške poselitve. V njihovih zasutjih

Slika 10: Ulica Staneta Rozmana, vkopi za stojke stavbe 2 (foto: B. Kerman, 2021).

Slika 12: Ulica Staneta Rozmana, ognjišče podolgovate oblike pod opečnatim zidom novodobne stavbe (foto: B. Kerman, 2021).

19 Radiokarbonska analiza vzorca kosti iz peč SE 8/9 (Poz-168894): konvencionalna starost 765±30 BP; kalibrirana starost 1222–1284 AD (2σ; 95,4-odstotna verjetnost) oziroma 1229–1279AD (1σ; 68,3-odstotna verjetnost).

20 Radiokarbonska analiza vzorca kosti iz peč SE 90, 93–95 (Poz-168894): konvencionalna starost 1185±30 BP; kalibrirana starost 710–957 AD (2σ; 95,4-odstotna verjetnost) oziroma 776–889AD (1σ; 68,3-odstotna verjetnost).

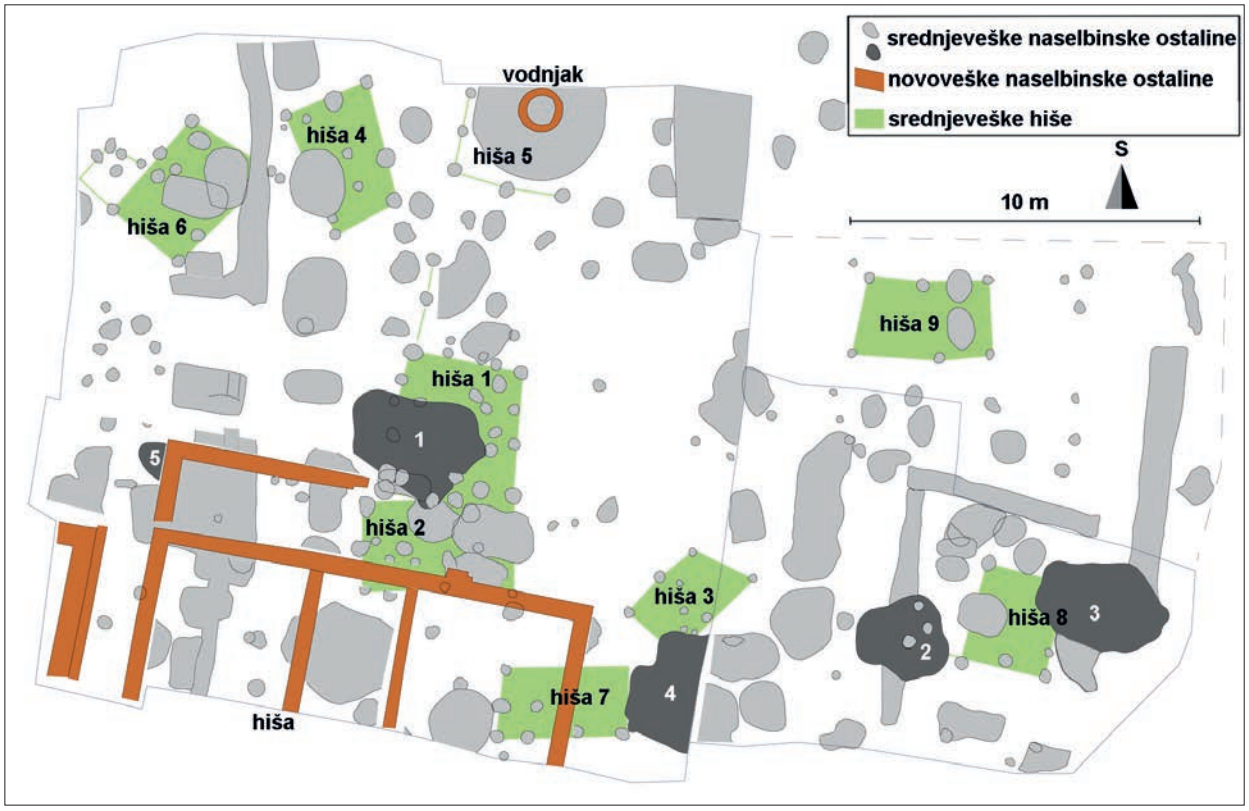

Slika 13: Ulica Staneta Rozmana, velika jama z velikim kamnitim blokom (1). Jama je v zasutju vsebovala odlomke srednjeveške keramike in večje kose žlindre (2) (foto: B. Kerman, 2021).

Slika 14: Slomškova, pogled iz zraka na območje najdišča Stanovanjsko-poslovni objekt s koncentracijo večjih in manjših jam ter vkopov za stojke hiš (foto: S. Sankovič, 2023).

Slika 15: Slomškova: načrt izkopanih struktur iz srednjega veka na najdišču Stanovanjsko-poslovni objekt. Z rdečo so označeni zidovi novoveške hiše in vodnjak, z zeleno tlorisi devetih hiš, s sivo pa srednjeveške strukture. S črno so označene: (1–3) zemljanke, (4) jama, iz katere je bilo odvzeto oglje za radiokarbonsko datiranje, in (5) jama, v kateri so našli srebrnik, skovan v času vladavine Andreja II. (1205–1235).

Slika 16: Slomškova: načrt srednjeveških naselbinskih ostankov na območju križišča Zvezne in Slomškove ulice (povzeto po: Kramberger et al., Poročilo).

Slika 17: Slomškova, obris srednjeveške zemljanke z vkopi za lesene stojke (foto: B. Kerman, 2023).

so bili najdeni odlomki srednjeveške keramike in živalske kosti. Posebnost so bile štiri večje jame oziroma plitvejše strukture velikosti približno 2 × 3 m, ki so bile z manjšimi presledki razporejene druga za drugo. Vse so bile zapolnjene s sivo, mastno ilovnato zemljo debeline od 0,26 do 0,50 m, ki je vsebovala koščke oglja, večje kamnite bloke, večje kose ožgane gline, ostanke žlindre, železne predmete ter odlomke srednjeveške keramike (sl. 13: 1, 2).

Srednjeveška naselbina, ki se je raztezala v dolžini približno 100 m, se je na zahodni strani zaključila z ostankom nekdanjega jarka, ki je potekal v smeri sever–jug proti Cvetkovi ulici. Zahodno od srednjeveških naselbinskih ostalin je bila odkrita tudi večja odpadna jama, ki je vsebovala številne keramične odlomke različnih posod, datiranih v 15. in 16. stoletje.

Na podlagi radiokarbonskih datacij lahko srednjeveško naselbino, raziskano na Ulici Staneta Rozmana, časovno umestimo predvsem v 12. in 13. stoletje, pri čemer datum C14 iz ognjišča nakazuje možnost, da je bila poseljena že v 11. stoletju.

Izjemno zgoščena srednjeveška poselitev je bila ugotovljena na območju vzdolž celotne Slomškove ulice, ki poteka od Zvezne ulice do cerkve sv. Nikolaja.[21] Osrednja zgostitev srednjeveških naselbinskih struktur je bila na raziskani površini 1.356 m² ob avtobusni postaji, na območju gradnje stanovanjsko-poslovnega objekta.[22] Po

21 Arheološke raziskave vzdolž celotne Slomškove ulice je izvedel Zavod za varstvo kulturne dediščine, Center za konservatorstvo, Center za preventivno arheologijo, Poljanska 40, Ljubljana, od 8. 8. 2022 do 16. 2. 2023. Glej Kramberger at al., *Poročilo*, str. 3–209.

22 Na zemljišču, ki je bilo predvideno za gradnjo, je bil leta 2021 izveden geofizikalni pregled pod vodstvom Gašperja Rutarja (CPA ZVKDS). Istega leta je bil na podlagi georadarske interpretacije raziskav predpisan izkop 12 različno velikih sond. V sondah so odkrili dobro ohranjene ostanke temeljev opečnatih zidov, estrihov in kletnih prostorov hiš iz 19. ali 20. stoletja. Skromne keramične najdbe so nakazovale tudi možnost srednjeveške poselitve. Za razširitev izkopavanj so bile določene sonda 3 (20 × 20 m), sonda 10 (12 × 13 m), sonda 13 (20 × 20 m) ter sonda 7 (20 × 20 m). Kerman, Arheološka izkopavanja na najdišču Stanovanjsko-poslovni objekt Slomškova, str. 36. Na območju, poimenovanem Slomškova, Stanovanj-

Slika 18: Slomškova, izbor keramičnih najdb iz jame št. 4 (ostenja in ustja loncev s poševno prirezanim ozkim in širokim ustjem, ročaj z okrasom vtisov, dno z odtisom križa, okras na keramiki je izveden v obliki valovnice, poševnih, polkrožnih vbodov (foto: S. Sankovič).

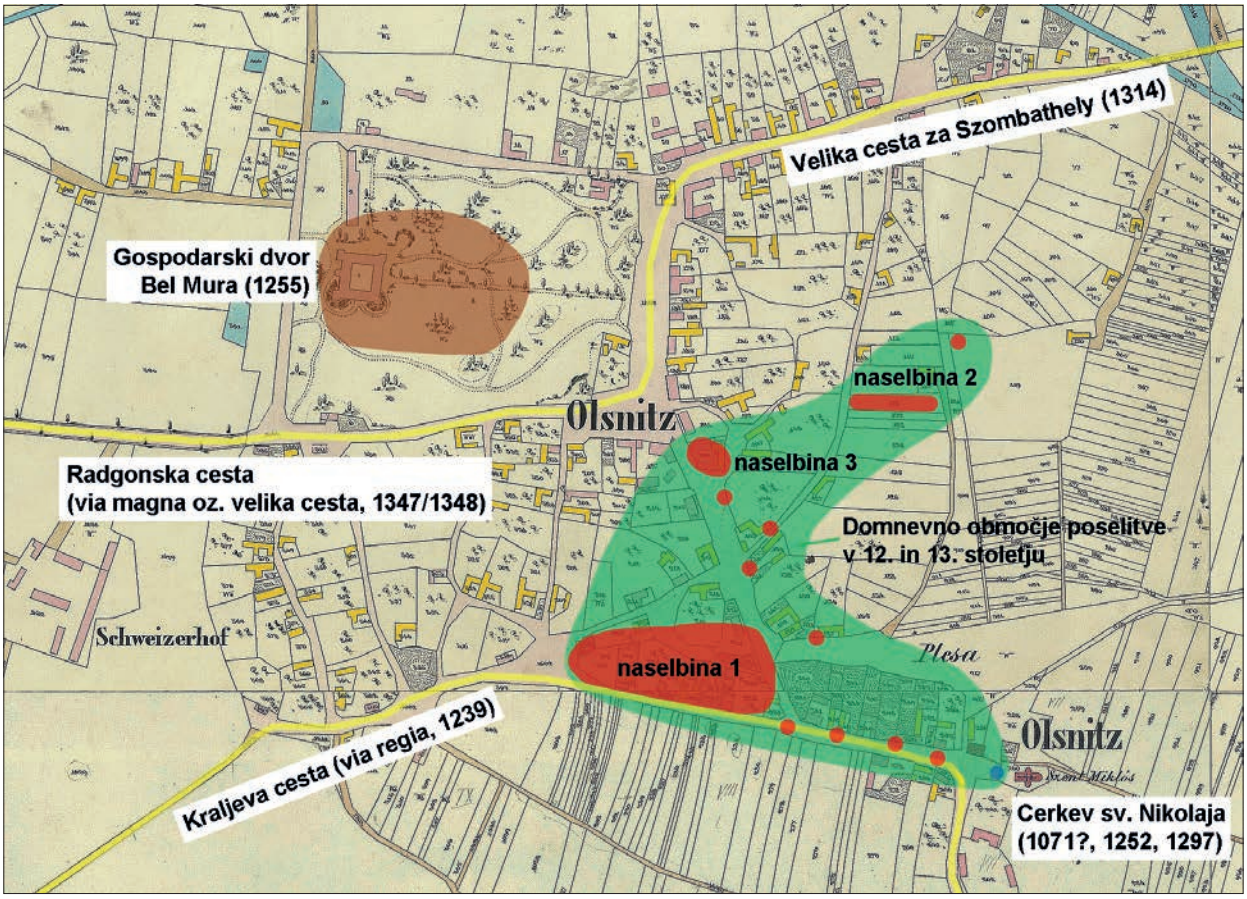
celotnem območju izkopa gradbene parcele so se na globini približno 1,20 m v temnorjavem do sivem ilovnato-prodnatem polnilu pojavljale večje ovalne in podolgovate ter okrogle jame različnih velikosti, pa tudi manjši okrogli vkopi za stojke. Večina jam je vsebovala odlomke srednjeveške keramike (sl. 14). Srednjeveške naselbinske ostaline so bile v veliki meri poškodovane in zabrisane zaradi poznejše novoveške pozidave, ki je posegla na območje celotnega izkopa.

Stavbne ostaline srednjeveških objektov so bile na naselbini prepoznavne predvsem na podlagi razporeditve vkopov za stojke, ki so bili večinoma razporejeni v ravnih vrstah in so nakazovali tudi posamezne vogale objektov ter tisti z jasnim tlorisom opredeljeni kot hiše. Pri nekaterih tlorisih so posamezni vkopi za stojke manjkali, zato ni bilo mogoče zanesljivo določiti celotne oblike in velikosti stavb. Na podlagi razporeditve vko-

Slika 19: Slomškova, srebrnik s podobo škofa iz obdobja vladavine ogrskega kralja Andreja II. (1205–1235) (foto: T. Vrečič).

sko-poslovni objekt, kjer so bila izvedena arheološka izkopavanja, danes stoji stanovanjski objekt Zeleni dvori.

Slika 20: Območje srednjeveške poselitve Murske Sobote v 12. in 13. stoletju: z zeleno je označeno domnevno območje poselitve, z rdečo so označeni trije zaselki, z rdečimi krožci pa posamezne srednjeveške ostaline. Rjava predstavlja območje, na katerem naj bi stal gospodarski dvor Bel Mura. V spodnjem delu je umeščena cerkev sv. Nikolaja z letnicami pisnih omemb. Rumena ponazarja srednjeveške cestne povezave.

pov za stojke ter odpadnih in drugih jam smo na območju naselbine domnevno prepoznali devet možnih tlorisov stavb (sl. 15).

Pravokotni tloris hiše 1 velikosti 3,3 × 3 m je bil prepoznan v osrednjem delu naselbine. Na južni strani se je stikala s hišo 2 pravokotnega tlorisa in velikosti 2,5 × 3,5 m. Vzhodno od hiš 1 in 2 je bil prepoznan manjši pravokotni objekt 3 velikosti 1,5 × 2,5 m.

V jugovzhodnem delu izkopa, v bližini objekta 3, je bil nepopolno ohranjen tloris hiše 7, katere ohranjena velikost je znašala 2 × 3 m. Vzhodno od nje je bil ugotovljen nepopolno ohranjen tloris hiše 8 velikosti 2,5 × 2 m, severno od nje pa hiša 9 velikosti 3,5 × 2 m. Na severni strani izkopa je bil prepoznan pravokotni tloris hiše 4 velikosti 2,5 × 3 m, ob njej pa vogalni del hiše 5 velikosti 3 × 2 m. Severozahodno od hiše 4 je bil tloris hiše 6 velikosti 2 × 3 m.

Hiša 1 in 2 bi lahko bili glede na velikost, lego in medsebojno povezanost osrednja bivalna objekta naselbine, ki sta imela v okviru naselbine verjetno pomembnejšo vlogo. Manjši objekti, v polkrožni razporeditvi umeščeni manjši stavbni tlorisi, pa so lahko služili kot dodatni bivalni, pomožni ali gospodarski prostori.[23]

Naselbina se je raztezala tudi na zahodni predel izkopa vse do konca Slomškove ulice, kjer so bili pod opečnatimi zidovi novoveške stavbe odkriti ostanki jam srednjeveške stavbe (sl. 16).[24]

Nekatere večje podolgovate ovalne ali okrogle jame so bile prepoznane kot zemljanke. Izstopa velika zemljanka nepravilne ovalne oblike z luknjo za stojko v sredini jame, ki jo je v polkrogu obdajalo več manjših jam za stojke (sl. 15, št. 1; sl. 17).

Med večje zemljanke nepravilne okrogle oblike sodita zemljanka velikosti 3,3 × 3,3 m (sl. 15, št. 3) in manjša zemljanka ovalne oblike velikosti 2 × 2,40 m z vkopi za stojke (sl. 15, št. 2).

23 Podobne stavbne ostaline zasledimo pri večini izkopanih srednjeveških vaških zaselkov v Prekmurju, kot so Ivankovci pri Lendavi (Šavel in Sankovič, *Pri Muri pri Lendavi*, str. 54–67), Gornje njive II pri Dolgi vasi (Kerman, *Gornje njive pri Dolgi vasi II, Srednjeveško obdobje*, str. 27–50) in Zatak pri Lendavi (Guštin in Tomaž, *Zatak pri Lendavi*, str. 26–40).

24 Kramberger et al., *Poročilo*, str. 178–193, sl. 98–100.

Odpadna jama (sl. 15, št. 4), bogata s keramičnim gradivom, je bila na podlagi radiokarbonske datacije umeščena v obdobje med letoma 1050 in 1262. Skupaj s pripadajočim keramičnim gradivom je bila v rabi od konca 11. do druge polovice 13. stoletja[25] (sl. 18).

V manjši srednjeveški jami (sl. 15, št. 5) je bil odkrit srebrnik s podobo škofa med dvema stolpoma, skovan v času vladavine ogrskega kralja Andreja II. (1205–1235).[26] Kovanec pomembno prispeva k datiranju srednjeveških naselbinskih ostalin, saj omogoča njihovo zanesljivejšo časovno umestitev v obdobje prve polovice 13. stoletja (sl. 19).

Na območju ob Slomškovi ulici vse do cerkve sv. Nikolaja je bila odkrita obsežna srednjeveška poselitev, ki se je razprostirala po celotnem območju izkopa in jo lahko na podlagi keramičnih najdb ter radiokarbonskih datacij umestimo v 12. in 13. stoletje.[27]

SKLEP

Z arheološkimi raziskavami v Murski Soboti je bila ugotovljena srednjeveška poselitev iz 12. in 13. stoletja. Naselbine so se oblikovale na ravninskem območju v bližini potoka Ledava, ki teče severno od poselitvenega območja, ter drugih, danes izsušenih strug potokov. Za poselitev je bil posebej ugoden prostor z rodovitnimi humusnimi tlemi, ki so omogočala poljedelstvo in s tem nastanek naselbin na širšem območju. Lega naselij na odprtem v ravnini kaže na njihov poljedelski značaj. Kot so pokazale raziskave, so poselitev sestavljale tri naselbine oziroma zaselki, evidentirani na območju Slomškove ulice (zaselek št. 1), Ulice Staneta Rozmana (zaselek št. 2) in Slovenske ulice (zaselek št. 3). Na vseh treh območjih so bili poleg ostankov stavb ugotovljeni tudi različni tipi bivalnih in gospodarskih jam.

Posebnost med siceršnjimi naselbinskimi ostalinami je srednjeveška lončarska peč oziroma lončarski obrat s pripadajočimi delovnimi jamami na prostoru pred cerkvijo sv. Nikolaja. Srednjeveški zaselki so od cerkve sv. Nikolaja oddaljeni nekaj več kot 400 m, med seboj pa med 250 in 420 m. Največji odkriti zaselek, št. 1, v Slomškovi ulici je bil raziskan na območju, velikem približno 1000 m². Sestavljalo ga je devet stavb različnih velikosti, nekaj zemljank ter večje število odpadnih in drugih jam (sl. 15). Na podlagi radiokarbonske datacije vzorca iz odpadne jame, bogate s srednjeveškimi keramičnimi odlomki, ter najdbe srebrnika iz časa vladavine ogrskega kralja Andreja II. (1205–1235) ga lahko časovno umestimo v obdobje od 12. do 13. stoletja.

Drugi zaselek, št. 2, leži okrog 420 m severovzhodno od zaselka št. 1. Iz franciscejskega katastra iz leta 1860 je razvidno, da so bile na območju srednjeveškega zaselka njivske površine. Glede na to, da so se stavbe razprostirale v dolžini približno 100 m, lahko sklepamo, da je šlo za zaselek večjega obsega. Kot so pokazala izkopavanja, se je poselitev na zahodni strani zaključila ob nekdanji, danes izsušeni strugi potoka, kar kaže, da je bila zasnovana v neposredni bližini takratnega vodotoka. Čeprav je bil raziskan le razmeroma ozek, 2,8 m širok pas, rezultati raziskav kažejo, da se je poselitev širila tudi zunaj območja izkopa, kar omogoča dober vpogled v njeno prostorsko zasnovo. Na podlagi arheoloških ostalin lahko sklepamo, da sta zaselek sestavljali najmanj dve stavbi oziroma hiši, peč, večje ognjišče ter večje odpadne jame in nekaj posebej velikih plitvih jam, vkopanih v sivo ilovnato plast. V dveh jamah so bili odkriti bili odkriti ostanke žlindre in neopredeljen kos železa, kar bi lahko nakazovalo na izvajanje morebitne metalurške dejavnosti v okviru naselbine, s pomočjo dveh radiokarbonskih vzorcev datirane v čas 12. in 13. stoletja.

Skromni ostanki zaselka št. 3 se kažejo predvsem v manjših jamah za stojke srednjeveške stavbe. Zaradi njihove delne ohranjenosti, omejenega obsega raziskanega območja in poškodb, ki so nastale zaradi novogradenj, pravokotnega tlorisa hiše ni bilo mogoče zanesljivo prepoznati.

Zaradi omejenega obsega raziskanih območij in obstoječih delov mestnih struktur je medsebojno povezanost posameznih zaselkov težko ugotoviti. Čeprav so bili časovno približno sočasni, na podlagi trenutno razpoložljivih podatkov njihove neposredne medsebojne povezanosti ni mogoče zanesljivo potrditi. Njihova prostorska razporeditev in medsebojna oddaljenost le nakazujeta, da je najverjetneje šlo za posamezne manjše zaselke, umeščene v širšem poselitvenem prostoru, ki so bili med seboj povezani in so skupaj tvorili enoten naselbinski prostor.

Največji obseg poselitve je na območju zaselka št. 1, ki je glede na svojo velikost in prostorsko za-

25 Radiokarbonska datacija oglja iz srednjeveške jame 4 z oznako SE 62/63 je bila izvedena v Poznan Radiocarbon Laboratory na Poljskem. Radiokarbonska analiza vzorca kosti iz SE 62/63 (Poz-168894): konvencionalna starost 865±30 BP; kalibrirana starost 1050–1262 AD (2σ; 95,4-odstotna verjetnost) oziroma 1165–1219 AD (1σ; 68,3-odstotna verjetnost).

26 Tóth, Az Árpád, str. 125 (21A.95,1,1).

27 Kramberger et al., *Poročilo*, str. 134, sl. 66; str. 163, sl. 87. Za časovno opredelitev keramičnih najdb s Slovenske ulice glej Kramberger et al., *Poročilo*, str. 22–27, 33–48. Za radiokarbonsko datacijo jame s pripadajočimi keramičnimi najdbami glej opombo 25 in sliko 18.

snovo verjetno imel pomembnejšo vlogo pri oblikovanju zgodnje oziroma predurbane naselbine na območju srednjeveške Murske Sobote (sl. 20).

Odkrite naselbinske ostaline iz 12. in 13. stoletja je mogoče časovno povezati z najstarejšimi pisnimi viri, ki pričajo o obstoju zgodnje predurbane naselbine na območju današnje Murske Sobote. Arheološki podatki dopolnjujejo pisne vire in kažejo, da je bilo območje Murske Sobote poseljeno že pred prvimi pisnimi omembami kraja. Z arheološko izpričano poselitvijo je mogoče povezati tudi pisne omembe gospodarskega dvora Bel Mura, ki je stal na območju današnjega gradu ter bil upravno in gospodarsko središče belmurskega zemljišča, ločeno od kraja Sobota. O njegovem obstoju priča listina iz leta 1255, izdana na tem dvoru.[28]

Sobota se kot kraj v pisnih virih prvič omenja leta 1297, in sicer v povezavi s cerkvijo sv. Nikolaja. Leta 1348 je Murska Sobota navedena v listini, ki opisuje cestno povezavo med Radgono in Mursko Soboto, leta 1366 pa se kraj že omenja kot mesto z imenom *civitas Murazumbota*.[29]

Pri razumevanju pomena in razvoja naselbine je imela pomembno vlogo tudi njena lega ob stičišču srednjeveških prometnih poti, ki so prostor Panonske nižine povezovale z nemškimi deželami. Po t. i. veliki cesti je potekala pot iz smeri Radgone proti Murski Soboti in naprej proti Szombathelyju, medtem ko je kraljevska cesta (*via regia*) iz smeri Kroga in Tišine vodila preko Rakičana proti Lendavi in Veliki Kaniži (Nagykanizsa). Ob tej prometnici, ki je potekala tudi v smeri proti Rakičanu, je verjetno stala srednjeveška naselbina, katere ostanki so bili odkriti na že omenjenem najdišču Na Plesi na vzhodnem obrobju Murske Sobote.

Predstavljeni rezultati terenskih raziskav pomembno dopolnjujejo in spreminjajo dosedanje razumevanje začetkov razvoja Murske Sobote. Vsekakor je bil prostor današnjega mesta poseljen že pred prvimi ohranjenimi pisnimi omembami.

V povezavi s pisnimi podatki o Soboti, cerkvi in dvoru Bel Mura ter s srednjeveškimi prometnimi potmi arheološki rezultati kažejo, da je bil ta naselbinski prostor že v visokem srednjem veku vpet v gospodarske, upravne in prometne tokove širše regije, kar kaže na postopno oblikovanje predurbanega središča, ki se je zlasti v 14. stoletju izoblikovalo v mestno središče *civitas Murazumbota*. Arheološki terenski rezultati tako niso zgolj dopolnitev pisnih virov, temveč pomembno izhodišče za razumevanje procesa nastajanja in podobe srednjeveškega mesta.

Zahvala
Zahvaljujem se Teji Mulh (CPA) za posredovane podatke o raziskavah na Slomškovi ulici. Samu Sankoviču, podjetju Uvid, d. o. o., in Aparat.org se zahvaljujem za tehnično pripravo načrtov. Zahvala gre tudi prof. Mitji Guštinu za pregled besedila.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Bugar, Aleksandra in Guštin, Mitja in Tiefengraber, Georg in Zorko, Monika: *Nova tabla pri Murski Soboti. Rimsko obdobje*. Ljubljana: ZVKDS, 2019 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 52/2).

Guštin, Mitja in Tiefengraber, Georg in Pavlovič, Daša in Zorko, Monika: *Nova tabla pri Murski Soboti. Prazgodovina*. Ljubljana: ZVKDS, 2017 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 52/1).

Guštin, Mitja in Tomaž, Alenka: *Zatak pri Lendavi I/II*. Ljubljana: ZVKDS, 2016 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 51).

Holl, Imre: Spätgotische Ofenkacheln. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 50, 1998, str. 139–214.

Kerman, Branko in Teržan, Biba: Poselitev Prekmurja v srednji bakreni dobi – prikaz na primeru najdišča Pri veliki cesti pri Rakičanu. *Zbornik soboškega muzeja* 25, 2019, str. 39–63.

Kerman, Branko: Arheološka izkopavanja na najdišču Stanovanjsko-poslovni objekt Slomškova Murska Sobota. *Arheologija v letu 2023. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov* (ur. Predrag Novaković). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2024, str. 36–37.

Kerman, Branko: Arheološka podoba Sobote. *Separatio*, 1994, str. 67–73.

Kerman, Branko: Arheološke raziskave na ploščadi pred stolnico sv. Nikolaja v Murski Soboti. *Poročilo*, 2021c, str. 1–52.

Kerman, Branko: Arheološke raziskave ob gradnji kanalizacije na ulici Staneta Rozmana v Murski Soboti (EŠD 6774). *Poročilo*, 2022a.

Kerman, Branko: Arheološke raziskave ob gradnji kanalizacije na ulici Staneta Rozmana v Murski Soboti. *Arheologija v letu 2021. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov* (ur. Andrej Gaspari, Predrag Novaković). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2022, str. 36.

Kerman, Branko: Arheološke raziskave zaradi gradnje vodovodnega omrežja na Slovenski ulici na

28 Zelko, Murska Sobota, str. 23–26. Kraj Sobota se v zgodovinskih zapisih večkrat imenuje tudi Belmura.

29 Zelko, Murska Sobota, str. 23.

območju kulturnega spomenika Murska Sobota – Mestno jedro (EŠD 6774). *Poročilo*, 2021a.

Kerman, Branko: *Gornje njive pri Dolgi vasi II*. Ljubljana: ZVKDS, 2013 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 36).

Kerman, Branko: *Grofovsko 2 pri Murski Soboti*. Ljubljana: ZVKDS, 2011 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 22).

Kerman, Branko: *Kotare–Baza pri Murski Soboti*. Ljubljana: ZVKDS, 2011 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 17).

Kerman, Branko: *Kotare–Krogi pri Murski Soboti*. Ljubljana: ZVKDS, 2011 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 20).

Kerman, Branko: *Pod Kotom–sever pri Krogu*. Ljubljana: ZVKDS, 2011 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 24).

Kerman, Branko: Rakičanske Muzge – nova rimska vila v Prekmurju. *Arheološki vestnik* 59, 2008, str. 279–290.

Kerman, Branko: *Sobota pred Sobotov. Arheološke raziskave v mestnem jedru Murske Sobote*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2021.

Kosi, Miha: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem: Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 12. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae. Opuscula, 1). DOI: https://doi.org/10.3986/9789612541156

Kramberger, Bine in Arh, Monika in Strmšek, Tamara in Svenšek, Nataša in Mulh, Tadeja: *Poročilo o izvedenih predhodnih arheoloških raziskavah zaradi gradnje kanalizacijskega kolektorja in kolesarske povezave s hodnikom za pešce ter rekonstrukcije vodovoda-odsek Gregorčičeve in Slomškove ulice*. Ptuj, december 2023, str. 3–209.

Novšak, Matjaž in Lazar, Evgen in Sankovič, Samo: *Grofovsko 1 pri Murski Soboti*. Ljubljana: ZVKDS, 2021 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 59).

Pavlin, Primož: *Pod Kotom–cesta pri Krogu*. Ljubljana: ZVKDS, 2015 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 48)

Sankovič, Samo: Eneolitsko naselje na Plesah v Murski Soboti. *Zbornik soboškega muzeja* 26, 2022, str. 153–177.

Sankovič, Samo: *Za vedno na Plesah. Prvi Slovani v Soboti*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2018.

Smej, Jože: Pregled srednjeveške zgodovine Murske Sobote: Predstavitev novega mestnega grba. *Zgodovinski časopis* 44, 1999, št. 4, str. 547–551.

Stemberger Flegar, Kaja: Eti smo bili. Rimski cintor na jugovzhodi Murske Sobote (Grofovsko 2). *Zbornik soboškega muzeja* 29, 2024, str. 31–79.

Šašel, Jaroslav: Doneski k zgodovini Prekmurja v starem veku. *Kronika* 3, 1955, št. 1, str. 40–49.

Šavel, Irena in Sankovič, Samo: *Pod Kotom–jug pri Krogu*. Ljubljana: ZVKDS, 2009 (*Arheologija na avtocestah Slovenije*, 9).

Šavel, Irena in Sankovič, Samo: *Pri Muri pri Lendavi*. Ljubljana: ZVKDS, 2011 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 21).

Šavel, Irena in Sankovič, Samo: *Za Raščico pri Krogu*. Ljubljana: ZVKDS, 2010 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 13).

Šribar, Vinko in Stare, Vida in Bregant, Tatjana: Časovno opredeljena srednjeveška keramika: v spomin prijatelju in kolegu Stanku Škalerju. *Slovenski etnograf* 25–26, 1972–73, str. 39–51.

Tóth, Csaba: Az Árpád–kori Magyar pénzek Katalógusa III. Catalogue of Árpádian coinage III. II. Andrástól Ottóig. From King Andrew II to King Otto. *Opitz numismatica* 3, 2020.

Zelko, Ivan: Ime Tótság in sedež belmurskega arhidiakonata. *Kronika* 11, 1963, št. 2, str. 98–99.

Zelko, Ivan: Murska Sobota. *Kronika* 10, 1962, št. 1, str. 20–30.

SUMMARY

The Development of the Medieval Town of Murska Sobota Based on Archaeological Excavations

The archaeological excavations carried out by the Pomurje Museum between 2020 and 2024 during construction works in the centre of Murska Sobota importantly expand the existing knowledge about the town's origin and development.

The remains unearthed on Slovenska ulica, Ulica Staneta Rozmana, Slomškova ulica, and the platform in front of St Nicholas Church confirm that the area was inhabited as early as the twelfth and thirteenth centuries. The largest hamlet (no. 1) was excavated along the present-day Slomškova ulica and encompassed an area of roughly 1,000 sq. metres. It was composed of nine various-sized buildings, a few sunken-featured buildings, as well as a considerable number of refuse pits and other types of sunken features. Based on the radiocarbon dating of the sample from the refuse pit, rich in medieval ceramic fragments, combined with the discovery of a silver coin from during the reign of the Andrew II of Hungary (1205–1235), the settlement may be placed into the period between the twelfth and thirteenth centuries.

The second hamlet (no. 2), unearthed on Ulica Staneta Rozmana, is located about 420 metres northeast of hamlet no. 1. Because it originally stretched for about 100 metres, it seems safe to conclude that it was larger in scope. On its western side, it bordered the no-longer existing stream bed, which suggests that it emerged next to a watercourse.

The archaeological remains testify to the existence of at least two buildings or houses, a kiln, a large hearth, and several large sunken features. The remains of slag and a piece of iron from two sunken features point to metallurgical activity. Radiocarbon dating placed the hamlet in the period between the twelfth and thirteenth centuries.

The modest remains of hamlet no. 3 on Slovenska ulica are primarily evident in the preserved small sunken features related to medieval timber framing. An especially noteworthy find among the settlement remains is the medieval pottery kiln or a pottery workshop with pertaining pits in front of St Nicholas Church.

The excavation results point to three contemporaneous individual hamlets situated within a larger settlement area that may have been interconnected and formed a single area of settlement. The remains dating to the twelfth and thirteenth centuries indicate that the area of the modern town was inhabited before the earliest preserved written mentions. The archaeological finds may be linked to the earliest written mentions of Sobota, St Nicholas Church, and the Bel Mur estate from the thirteenth century, which together confirm the existence of an early preurban centre that, especially in the fourteenth century, evolved into a town centre *civitas Murazumbota*.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.02
CC BY-SA

SAMO SANKOVIČ*

Srednjeveško in novoveško pokopališče ob cerkvi Marijinega rojstva na Tišini

Razvoj pokopališča v luči izbranih grobov

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno srednjeveško in novoveško grobišče ob cerkvi Marijinega rojstva na Tišini, raziskano v letih 2018 in 2019. Dokumentiranih je bilo 167 grobov, zato je to doslej največje raziskano cerkveno pokopališče v Prekmurju. Najstarejše (odkrito) grobišče se je razprostiralo na širšem območju severno od cerkve, poznejše cerkveno pokopališče pa je bilo omejeno z obodnim jarkom. V osrednjem delu prispevka je predstavljenih pet izbranih grobov: grob z naglavnimi obročki, grob s pokopom na trebuhu, grob s prstanom z motivom sklenjenih rok, grob s svetinjicama ter otroški grob. Izbrani primeri osvetljujejo kronološki in topografski razvoj grobišča, pogrebne prakse, materialno kulturo ter nekatere značilnosti skupnosti, ki je tu pokopavala. Na podlagi tipološke analize grobnih pridatkov, radiokarbonskih datacij in zgodovinskih virov lahko grobišče trenutno datiramo od 11. stoletja do njegove opustitve v zadnji četrtini 18. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

Tišina, cerkev Marijinega rojstva, arheološka izkopavanja, srednji vek, novi vek, pokopališče

ABSTRACT

MEDIEVAL AND EARLY MODERN BURIAL SITE NEXT TO CHURCH OF THE NATIVITY OF THE VIRGIN MARY IN TIŠINA. THE DEVELOPMENT OF THE BURIAL SITE BASED ON SELECTED GRAVES

The article presents the medieval and early modern burial site next to Church of the Nativity of the Virgin Mary in Tišina, excavated in 2018 and 2019. The discovery of 167 documented graves makes it the largest church graveyard in Prekmurje excavated to date. The oldest (uncovered) burial site covered a large area north of the church, and the subsequent church burial site was limited by a perimeter ditch. In the central section of the article, five selected graves are presented: a grave with head circlets, a grave with the body of the deceased placed face down, a grave with the ring featuring the motif of joined hands, a grave with a pair of pilgrimage badges, and a child's grave. The selected examples shed light on the chronological and topographical development of the burial site, burial practices, material culture, and certain characteristics of communities that buried their dead there. Based on the typological analysis of grave goods, radiocarbon dating, and historical sources, the burial site may be dated between the eleventh century and its abandonment in the last quarter of the eighteenth century.

KEYWORDS

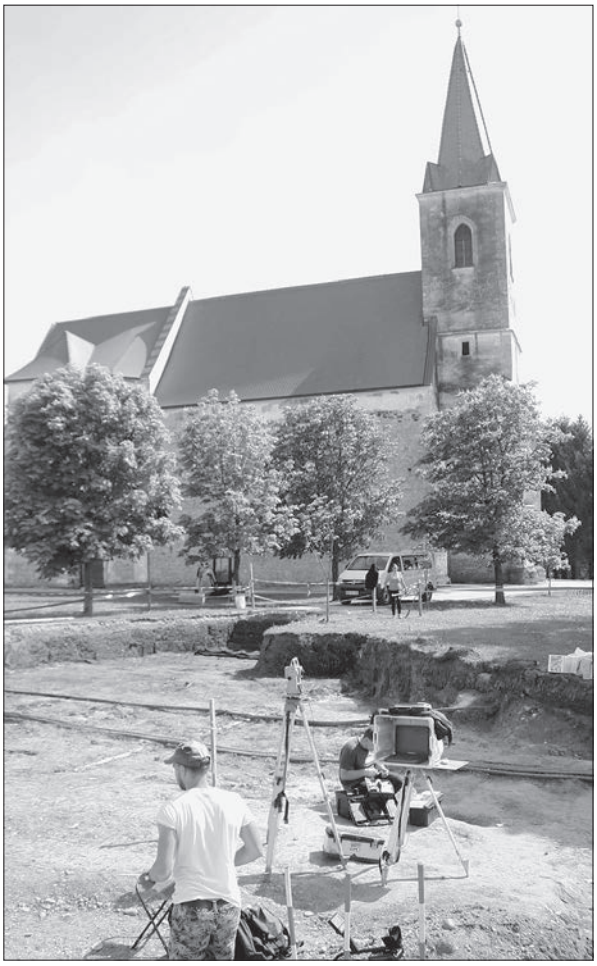
Tišina, Church of the Nativity of the Virgin Mary, archaeological excavations, Middle Ages, early modern period, burial site

* univ. dipl. arheol., mag. muzejskih študij, muzejski svetovalec, Pomurski muzej Murska Sobota, samo.sankovic@pomurski-muzej.si

UVOD

Vas Tišina leži približno 5 kilometrov zahodno od Murske Sobote. V središču vasi, južno od glavne ceste, ki vodi od Murske Sobote proti Radencem, stoji cerkev Marijinega rojstva. Južno od cerkve poteka struga danes večinoma presahlega potoka Mokoš, ki je vas v preteklosti zamejeval na južni in zahodni strani. Struga hkrati ločuje nekoliko nižje njivske površine na jugu od vasi, ki leži severneje na nizki terasi. Na tej terasi stoji cerkev, ki je že od nekdaj osrednja točka v vasi. Sodelavci pomurskega muzeja smo v sklopu dveh ločenih arheoloških raziskav dobili priložnost za vpogled v zgodovino in arheologijo vasi, cerkve in njenih nekdanjih prebivalcev.

Čeprav prispevek podrobneje prikazuje le omejen del rezultatov arheološke raziskave, lahko po našem mnenju pomembno prispeva k poznavanju srednje- in vzhodnoevropske materialne kulture ter razvoju cerkvenih pokopališč. Za prispevek za Kroniko bi bila podrobna obravnava celotnega pokopališča preobsežna, zato ta ni njegov namen. Zdi se nam pomembno, da po opravljenih konservatorskih in restavratorskih posegih na najdbah in nekaterih analizah prvič predstavimo vsaj poglavitne rezultate arheološke raziskave srednjeveškega in novoveškega cerkvenega pokopališča, ki je največje do sedaj raziskano v Prekmurju. Z izbranimi grobovi se lotevamo posameznih tem, ki so za poznavanje prekmurske zgodovine in arheologije edinstvene in predstavljene prvič.

Slika 1: Cerkev Marijinega rojstva na Tišini med zaščitnimi arheološkimi izkopavanji pred obnovo ceste leta 2019 (foto: S. Sankovič / Pomurski muzej Murska Sobota (PMMS)).

ARHEOLOŠKE RAZISKAVE OB CERKVI MARIJINEGA ROJSTVA NA TIŠINI

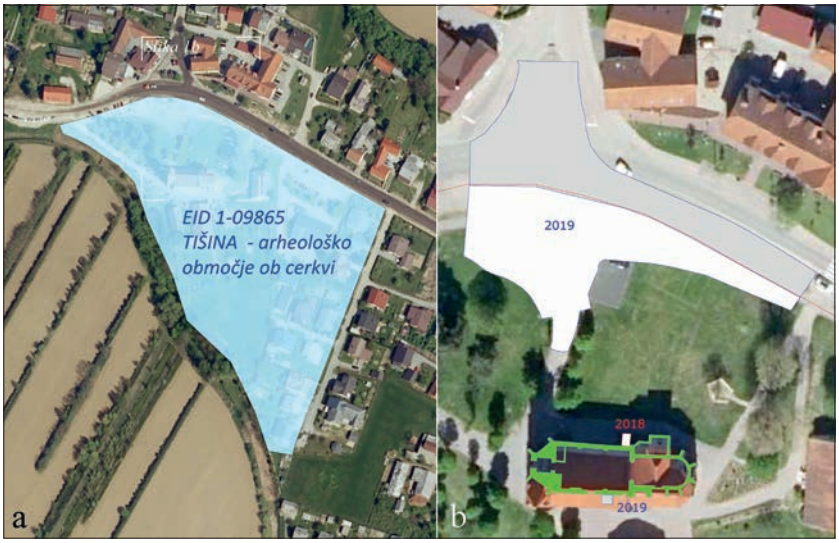
Arheološka izkopavanja so bila izvedena v letih 2018 in 2019 pod vodstvom avtorja članka in s sodelovanjem nekaterih sodelavcev Pomurskega muzeja Murska Sobota ter študentov. Prvo je bilo izvedeno pozno jeseni 2018 in spomladi 2019. Šlo je za izkop dveh testnih jarkov tik ob severnem in južnem temelju cerkvene ladje za ugotavljanje arheoloških plasti in globine temeljev zaradi predvidene sanacije fasade cerkve. Druga je bila zaščitna arheološka raziskava severno od cerkve, predvidena zaradi gradnje novega krožišča in obnove dovoza ter krajšega odseka ceste Murska Sobota – Petanjci, izvedena pa je bila med aprilom in junijem 2019 (slika 2).[1] Raziskanih je bilo okoli 2.400 m² površine.

Arheološko najdišče je bilo na območju dovoza proti cerkvi in krožišča močno uničeno z novoveškimi posegi v prostor, predvsem z različnimi komunalnimi vodi, najbolj z globokim in širokim izkopom za kanalizacijo. Na severnem delu smo z zaščitno arheološko raziskavo pričeli, ko so z gradbenimi stroji že začeli graditi cesto in delno uničili severozahodni del najdišča.

Na severnem delu je ležalo manjše prazgodovinsko grobišče z dvanajstimi grobovi iz časa kulture žarnih grobišč, ki jih datiramo v 10. in 9. stoletje pr. n. št.[2] Med gradivom je tudi veliko rimskodobnih najdb, predvsem odlomkov keramičnih posod in nekaj kosov strešne kritine – tegul, ki dokazujejo, da je bilo območje poseljeno tudi med 1. in 3. stoletjem. Naselbinskih plasti iz tega obdobja v izkopnem polju nismo odkrili, ker so bile najbrž uničene z vkopi za grobove in novejšimi posegi v prostor, morda pa so v neposredni bližini. Poleg večjega srednjeveškega in novoveš-

1 Naročnik prve raziskave je bila Župnija Tišina, druge pa Direkcija Republike Slovenije za infrastrukturo. Obe raziskavi sta posegali v enoto nepremične kulturne dediščine *Tišina – arheološko območje ob cerkvi* (EID: 1-09865). Zaradi večjega števila arheoloških ostalin smo območje raziskave razširili proti severu.

2 Sankovič, Grobišče.

Slika 2: Na levi je označeno zaščiteno območje Tišina – arheološko območje ob cerkvi. Na desni je tloris raziskanih površin z označenima testnima jarkoma ob cerkvi in izkopano površino severno od nje. S temno sivo je označeno območje razširitve raziskave severno od zaščitenega območja (načrt S. Sankovič / PMMS).

kega grobišča smo izkopali in dokumentirali ostanke poznosrednjeveških in novoveških stavb in naselbinskih plasti: temelje stavb, odpadne jame, jame za stebre stavb in nekaj ognjišč. Med njimi so tudi temelji nekdanje šole, ki je bila porušena v šestdesetih letih 20. stoletja.

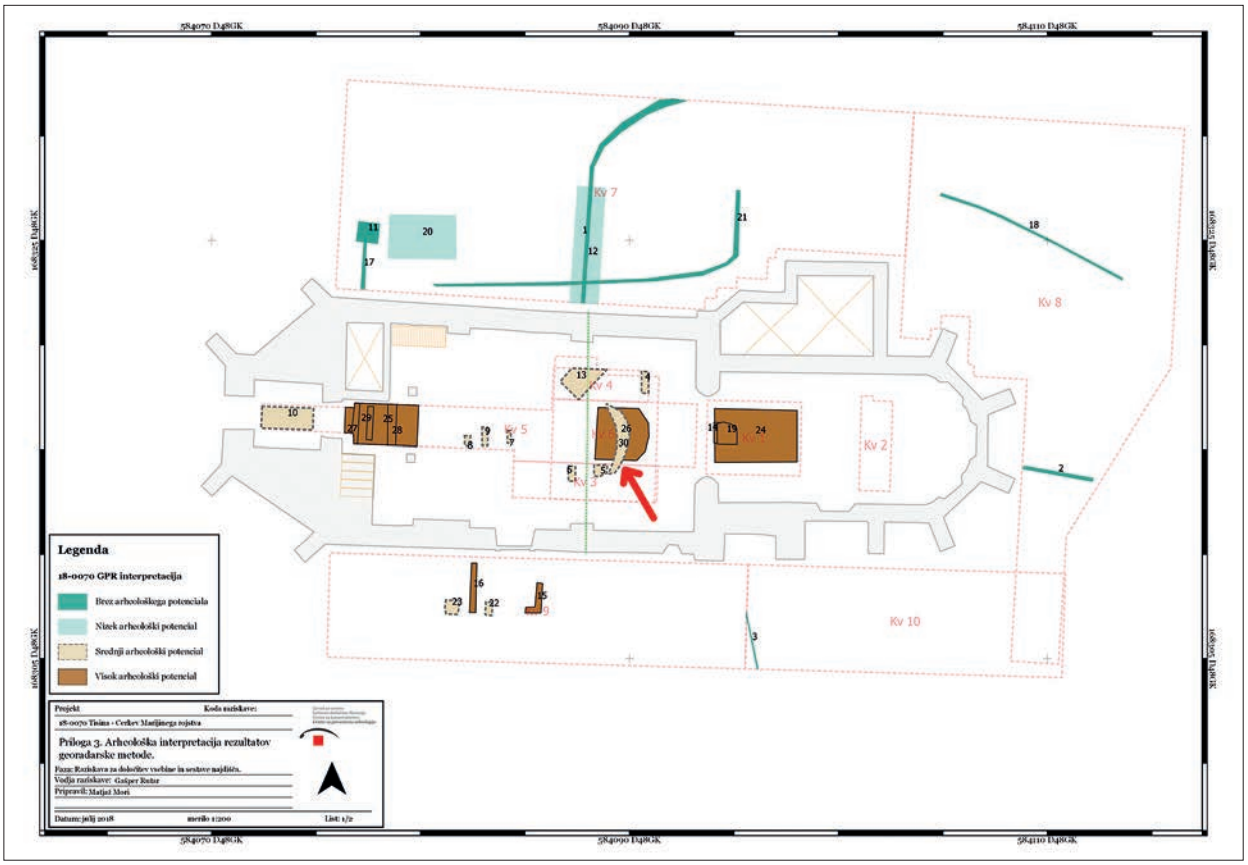
Arhiv najdišča, najdbe in kostne ostanke hrani Pomurski muzej Murska Sobota. Leta 2022 smo pred otvoritvijo občasne razstave o najdišču *Tišina grobov* na Tišini na lokalnem pokopališču v nišo za žare položili en moški in en ženski skelet ter ju tako ob prisotnosti katoliškega župnika in evangeličanskega škofa simbolično ponovno pokopali.[3]

RAZVOJ CERKVE IN GROBIŠČA

Cerkev Marijinega rojstva stoji na južnem robu nizke terase in je izpričana že v prvi pisni omembi vasi, pri čemer je kraj Tišina naveden z dvema imenoma. Leta 1347 se omenjajo jobagioni iz kraja *Mesynch* (tudi *Mysinch*), ki je po mnenju Ivana Zelka ležal poleg tišinske Marijine cerkve: »*... iobagiones de Mesynch, ... de ecclesia Sancte Marie de Mysniche*«.[4] Isti vir omenja kraj Tišina (*Tystina*).[5] Ivan Zelko meni, da je cerkev vsaj 200 let starejša od prve omembe, prvotno pa naj bi bila posvečena Marijinemu vnebovzetju.[6] Za trditev, da je cerkev toliko starejša, takrat še ni imel materialnih dokazov. Današnjo cerkev z zahodnim zvonikom, obsežno ladjo in precej dolgim prezbiterijem so ob prenovi večinoma datirali v 16. stoletje, vendar pa je bilo kasneje po natančnejši stavbni analizi ugotovljeno, da je poslopje, ki stoji še danes, vsaj delno nastalo sredi 15. stoletja, morda že okrog leta 1400.[7] Zanimiv prispevek k poznavanju stavbne zgodovine so dodali arheologi Centra za preventivno arheologijo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Pri geofizikalnih raziskavah, ki so jih izvedli leta 2018 ob cerkvi in v njej, so v vzhodnem delu cerkvene ladje na globini dveh metrov zaznali morebitno zidano strukturo v obliki polkroga, ki bi lahko bila temelj apside starejše cerkve (slika 3).[8] Domnevo bi bilo treba potrditi z arheološkimi izkopavanji.

Na obstoj pokopališča ob cerkvi so že pred začetkom raziskav opozarjali pisni viri.[9] Arheologinja Pomurskega muzeja Murska Sobota Irena Šavel je leta 1987 izkopala manjši testni jarek zahodno od cerkve, v katerem je naletela na človeški skelet.[10] Da je ob cerkvi več gosto razporejenih grobov, se je pokazalo že pri izkopu prvega testnega jarka ob zunanjosti severne stene cerkvene ladje. Najplitkejše grobove smo našli na globini okoli 0,80 metra, najgloblji pa so bili več kot 2 metra pod današnjo površino tal. Na podlagi arheološke terenske raziskave in analize predmetov noše iz grobov lahko sklepamo, da najstarejši grobovi sodijo v 11. stoletje, če sklepamo na pojavnost obročkov s S-zanko, pa morda že v 10. stoletje. Na podlagi najdb iz grobov in radiokarbonskih datumov nekaterih skeletnih ostankov sklepamo, da se je visokosrednjeveško grobišče vsaj do konca 12. ali najkasneje do sredine 13. stoletja razprostiralo na večjem območju kot poznejše cerkveno pokopališče in je segalo do 60 metrov

3 Sankovič, *Tišina grobov*.
4 Zelko, *Historična topografija*, str. 63; Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 46.
5 Zelko, *Historična topografija*, str. 87.
6 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 261.
7 Štefanac, Gotska arhitektura, str. 75.
8 Mori in Rutar, *Izvedba geofizikalnih*, str. 12.
9 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 262.
10 Fotografije raziskave hranimo v arhivu Pomurskega muzeja Murska Sobota. O pokopališču: Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 262.

Slika 3: Rezultat geofizikalne raziskave Centra za preventivno arheologijo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Z rdečo puščico je označena morebitna apsida (Mori in Rutar, Izvedba geofizikalnih, str. 12).

severno od cerkve.[11] Veliko grobov je bilo uničenih z novejšimi grobovi, novoveškimi stavbami in drugimi novoveškimi posegi v tla, najbolj na severnem delu raziskanega izkopnega polja. V visokem srednjem veku, najverjetneje v 13. stoletju ali pozneje, so cerkveno zemljišče zamejili s širokim jarkom.[12] Največja danes ohranjena širina jarka je bila 3,5 metra, ležal je 30 metrov severno od cerkve, nekoč pa je bil najverjetneje zapolnjen z vodo. Po izkopu jarka se je pokopavanje umrlih nadaljevalo izključno znotraj tega zamejenega območja, kar dokazuje tudi izredna zgostitev grobov okoli cerkve in do jarka (jarek je izrisan na sliki 4). Arheološke najdbe iz polnila jarka dokazujejo, da je bil najverjetneje zapolnjen v 16. stoletju.[13] Nekateri tovrstnim jarkom pripisujejo obrambno funkcijo, saj so se lahko prebivalci ob nevarnosti zatekli v edino trdno stavbo v kraju, cerkev.[14] V vizitacijskem zapisniku iz leta 1698 je navedeno, da je bilo pokopališče konec 17. stoletja obdano z leseno ograjo, česar pa z arheološko raziskavo nismo potrdili.[15] Pokopališče so malo pred letom 1778 prestavili na drugo lokacijo, in sicer zaradi prenatrpanosti,[16] ki jo potrjujejo tudi arheološke raziskave.

Pokopališča so v srednjem veku pogosto uporabljali kot odprt javni prostor za sejme in druge družabne dogodke, urejena pa so bila sredi naselja, kar je v skladu z vero povezovalo pokojnike s skupnostjo živih.[17] Najverjetneje je bilo tako tudi na Tišini, kjer je cerkev z jarkom ali pozneje z ograjo zamejenim območjem osrednja točka v vasi.

V dveh testnih jarkih ob cerkveni ladji ter pri zaščitnem izkopavanju pred gradnjo cest in krožišča smo izkopali 167 grobov, 33 v testnih jarkih ob cerkveni ladji in 134 severno od cerkve. Grobovi so bili usmerjeni zahod–vzhod, pokojniki pa praviloma položeni na hrbet z glavami na zahodni strani. Nekateri so imeli še delno ohranjene

11 Glej poglavje Pogrebne prakse v luči izbranih grobov in podpoglavje *Grob z naglavnimi obročki in najstarejša faza grobišča.*

12 Podoben jarek je bil najden ob cerkvi sv. Janeza v kraju Starý Plzenec na Češkem, opuščen je bil med 15. in 17. stoletjem (Čechura, Gestalt und Funktion, str. 217).

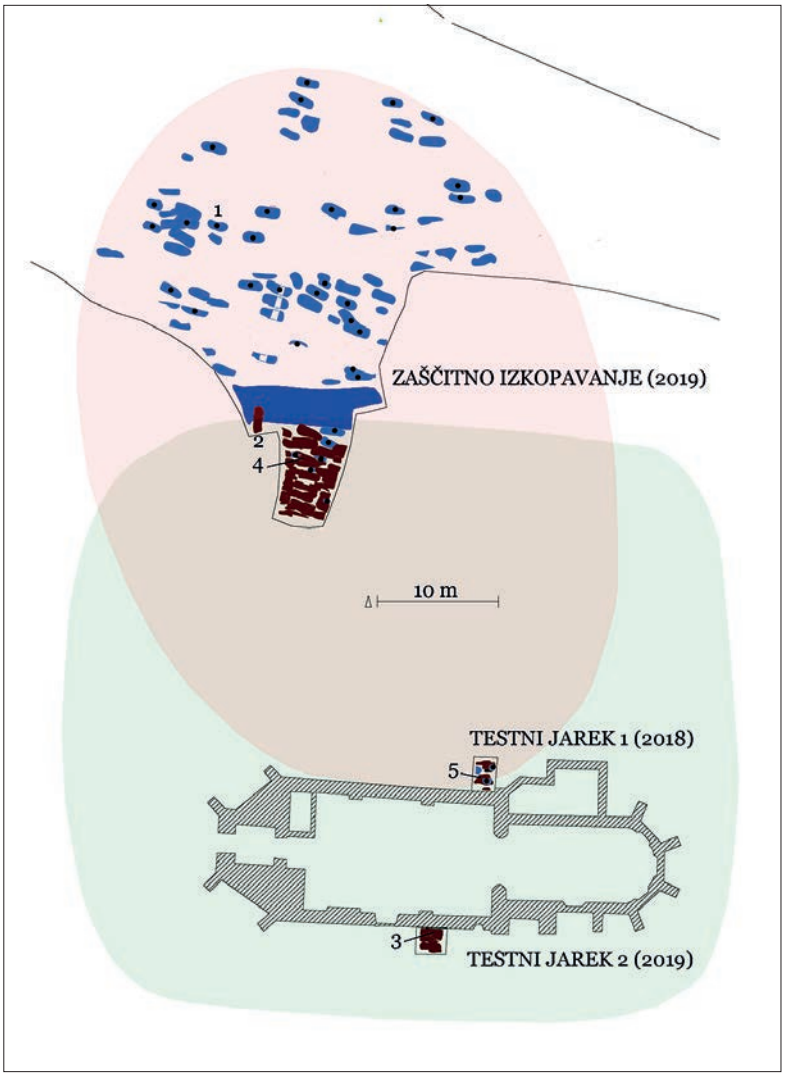
13 V ta čas namreč datiramo lonec inv. št. AI 14384/14 iz plasti, ki je zapolnjevala jarek. Primerjamo ga lahko z lonci tipa L9 s konveksno-konkavnimi ustji s ptujskega gradu in tam navedenimi analogijami (Lazar in Arh, *Končno poročilo*, str. 77).

14 Čechura, Gestalt und Funktion, str. 233.

15 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 262.

16 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 262.

17 Predovnik et al., *Cerkev sv. Jerneja*, str. 91.

Slika 4: Pokopališče ob tišinski cerkvi. S svetlo modro so označeni grobovi prvotnega grobišča do 13. stoletja (s pikami so označeni grobovi z najdenimi predmeti noše), z rjavo pa poznosrednjeveški in novoveški grobovi. S temno modro je označen jarek, ki je obdajal pokopališče. Označena sta tudi morebitna obsega prvotnega grobišča in poznejšega zamejenega pokopališča. S številkami so označeni v članku obravnavani grobovi (načrt: S. Sankovič / PMMS).

sledove lesa krste.[18] Nekaj grobov ni imelo ohranjenih skeletnih ostankov, pri njih smo samo na podlagi oblike in lege grobne jame predvidevali, da gre za grob. V teh primerih je šlo večinoma za starejše otroške grobove, kjer se skeleti niso ohranili. Imamo pa tudi primer groba odrasle osebe, v katerem skeletni ostanki niso bili ohranjeni, ohranil pa se je del železnega naglavnega obročka, ki je pripadal naglavnemu nakitu. V raziskanih grobovih so bili odkriti skeletni ostanki 184 posameznikov iz srednjega in novega veka. Gre za tipično srednjeveško in novoveško pokopališče ob cerkvi z zelo veliko intenziteto pokopavanja na fizično zamejenem območju,[19] v našem primeru s širokim obodnim jarkom. Novejši pokopi so nekatere starejše grobove skoraj v celoti uničili, zato so se *in situ* ohranili le deli skeletov. Grobov, ki smo jih zaznali na veliki globini tik ob profilih izkopa in so v izkopno polje segali samo z manjšim delom ter niso bili ogroženi z gradbenimi deli, nismo izkopali.[20]

Zaradi prostorske omejenosti površine raziskave težko ocenimo obseg območja pokopališča, saj smo lahko samo na severnem delu dokumentirali mejo prvotnega grobišča in nekaj več kot 12-metrski potek obodnega jarka poznejšega pokopališča. Severno od jarka so bili samo grobovi prvotnega grobišča, ki niso bili prostorsko zgoščeni in zamejeni z jarkom. Na tem delu smo na približno 580 m² raziskane površine izkopali 78 grobov, kar znese 0,13 groba na kvadratni meter. Najjužnejši grobovi tega grobišča so ležali tik ob severnem temelju cerkvene ladje, zato predvidevamo, da se je razprostiralo od današnje cerkve proti severu na območju, velikem vsaj 2.000 m² (slika 4). Če izračunano gostoto grobov pomno-

18 Nekateri grobovi odstopajo od tovrstne prakse pokopavanja. Glej podpoglavje *Grob s pokopom na trebuhu – odstopanje od običajnih pogrebnih praks.*

19 Glej omembo podobnih grobišč v: Rihter in Rihter, Digitalno orodje, str. 8.

20 To je razvidno iz arhiva arheološkega najdišča in terenske dokumentacije. Kot primer lahko navedemo grob s terensko oznako SE 523/524, ki je v izkopno polje segal samo s severovzhodnim vogalom.

žimo s to površino, je število grobov 260. Ker moramo upoštevati novoveške posege in uničenje nekaterih grobov, je bilo njihovo število zanesljivo večje. Dosti večja je gostota grobov na območju, zamejenem s cerkvenim jarkom, kjer smo na dovozu proti cerkvi in v obeh testnih jarkih na približno 56 m² veliki raziskani površini izkopali 86 visokosrednjeveških in novoveških grobov; gostota teh grobov je 1,5 groba na m². Ti grobovi so zanesljivo južno, zahodno[21] in severno od cerkve, verjetno pa tudi vzhodno od nje. Pokopališče, ki je bilo zamejeno z jarkom, se je razprostiralo na vsaj 2.500 m² površine. S predvideno enako gostoto grobov po celotni površini je okoli tišinske cerkve na z jarkom zamejenem območju skoraj 4.000 vsaj delno ohranjenih grobov.

POGREBNE PRAKSE V LUČI IZBRANIH GROBOV

Rezultati arheološke raziskave so bili predstavljeni na občasni razstavi na Tišini in v razstavišču *Stolp* v prostorih Pomurskega muzeja Murska Sobota ter v brošuri, ki je spremljala razstavo,[22] prazgodovinsko grobišče je bilo objavljeno v Arheološkem vestniku,[23] najdišče pa kot celota še ni bilo objavljeno. Za ta članek smo izbrali pet grobov iz različnih obdobij visokega srednjega in novega veka.

Grob z naglavnimi obročki in najstarejša faza grobišča

Približno 40 metrov od cerkve je ležal ženski grob, ki je v izbor vključen kot tipičen predstavnik najzgodnejših grobov na tem pokopališču (slika 4: grob 1).[24] V njem je bil zelo slabo ohranjen skelet odrasle ženske.[25] Pokojnica je bila položena v grob v iztegnjeni legi na hrbet z glavo proti zahodu (slika 5). V grobu je bil najden trakast prstan iz bakrene zlitine, pokojna pa je imela tudi t. i. naglavne obročke (obsenčnike), ki so jih ženske nosile privezane na naglavne trakove, spletene v lasne kite ali kako drugače (slika 6). Gre za okrogle obročke, ki so imeli en rob ravno prirezan, drugi pa skovan v zanko v obliki črke S (S-zanko). V grobu je bilo šest srebrnih naglavnih obročkov, po trije so bili najdeni *in situ* ob levi in desni strani lobanje, vsi pa so veliki, saj imajo premer več kot 6 centimetrov. Tovrsten nakit različnih premerov je značilen za žensko nošo na širokem območju večinoma Panonske nižine od vzhodne Slovenije, Madžarske, jugozahodne Slovaške, severne in vzhodne Hrvaške, Vojvodine in vse do zahodne Romunije.[26]

Na grobiščih iz tega časa večinoma izstopajo nakitni predmeti: ogrlice, zapestnice, predvsem pa različne variante uhanov/obsenčnikov in prstanov.[27] Grobišča v Sloveniji predstavljajo zahodni rob pojavnosti grobišč s tovrstnimi predmeti, eno prvih odkritih grobišč s takšnim nakitom pa je bilo na Hajdini pri Ptuju.[28] Obsenčniki iz našega groba so značilen nakit visokega srednjega veka. Imajo širok časovni razpon uporabe, od sredine 10. do začetka 13. stoletja, pri čemer naj bi bili v 10. stoletju v rabi večji, od 11. stoletja pa se poleg velikih pojavljajo tudi takšni z manjšim obsegom.[29] Vzorec kosti pokojnice iz našega groba je bil datiran z radiokarbonsko metodo, ki je pokazala časovni razpon od druge četrtine 11. do začetka 13. stoletja.[30]

Težko trdimo, da so najstarejši grobovi na Tišini pokopani že v krščanski tradiciji, saj je običaj

21 Raziskava Irene Šavel (glej opombo 10).

22 Sankovič, *Tišina grobov*.

23 Sankovič, Grobišče.

24 Terenska oznaka groba je Tišina – cesta: SE 048/049. Lokacije grobov na pokopališču so na sliki 4 označene s številkami 1–5.

25 Osteološko in paleopatološko analizo kostnih ostankov je izvedla Tamara Leskovar (Leskovar, *Osteološka in paleopatološka*, str. 23).

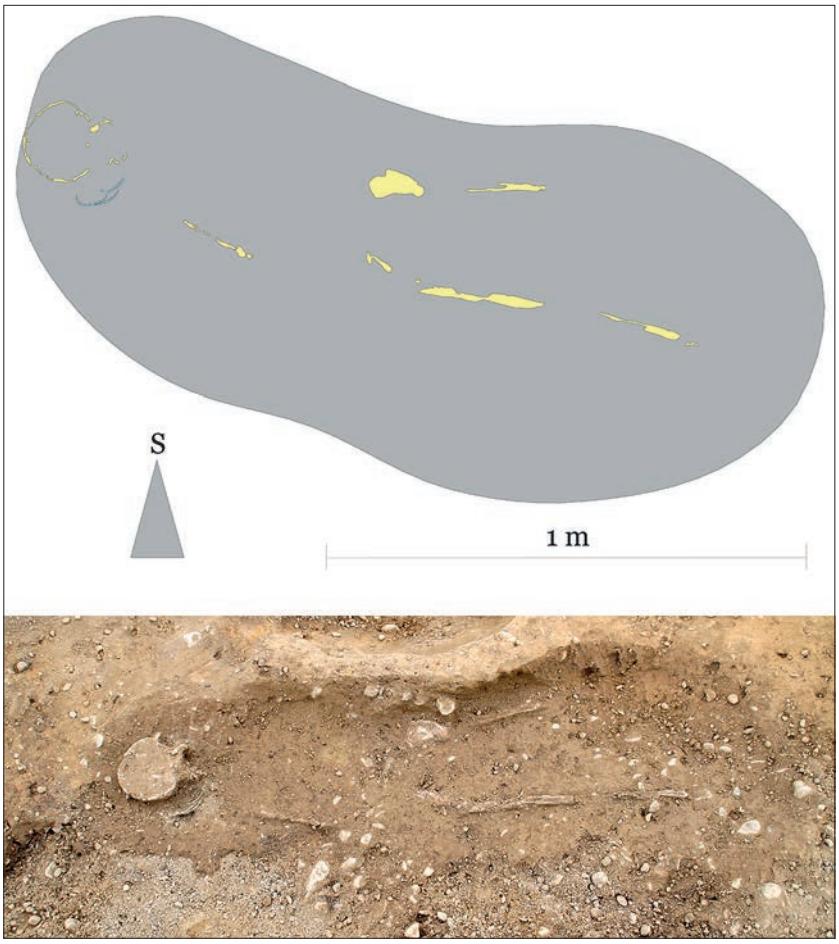
26 Številna grobišča s tovrstnim nakitom in drugimi predmeti so bila izkopana v Panonski nižini, pojavnost te noše pa so arheologi iz slovanskih in madžarskih držav v preteklosti razlagali po svoje, temu kulturnemu pojavu pripisovali nacionalne značilnosti ter vlekli povezave bodisi iz bizantinske ali avarske tradicije. Tako se je med jugoslovanskimi in predvsem hrvaškimi arheologi uveljavil termin belobrdska kultura, poimenovana po najdišču v okolici Osijeka. Madžarski arheologi so na podlagi dejstva, da predvsem med starejšimi grobovi najdemo take z nomadskimi značilnostmi (priloženi loki, puščice, pokopi s konji idr.), to obdobje označevali kot staromadžarski horizont, obdobje Arpadovičev idr. (Radišić, O opravdanosti termina, str. 265 ss (s citati)). Vsa ta poimenovanja slovanskih, madžarskih in drugih arheologov so po našem mnenju vprašljiva, predvsem pa je problematična uporaba termina arheološka kultura (Radišić, O opravdanosti termina, str. 287). Dejstvo je, da lahko predvsem izmed predmetov iz grobišč v Panonski nižini od konca 10. stoletja dalje od preostale Evrope izluščimo drugačne arheološke sledove, ki se kažejo v nakitnih predmetih iz ženskih in tudi moških grobov, vendar jim težko pripišemo etnično pripadnost. Pojavnost teh predmetov lahko razumemo kot kulturno-časovni fenomen (ali modo), ki je zajel širši srednje- in vzhodnoevropski prostor.

27 Glej referenčni tipokronološki študiji, v katerih so predstavljeni različni tipi predmetov s tovrstnih grobišč: Giesler, Untersuchungen zur Chronologie; Tomičič, Ranosrednjovjekovno groblje.

28 Knific in Tomanič Jevremov, Srednjeveško grobišče, str. 162 s citatom.

29 Tomičič, Ranosrednjovjekovno groblje, str. 293.

30 Radiokarbonska analiza vzorca kosti skeleta iz groba Tišina – cesta SE 048/049 (Poz-136479): konvencionalna starost 920±30 BP; kalibrirana starost 1035–1210 AD (2σ; 95,4-odstotna verjetnost) oziroma 1045–1166 AD (1σ; 68,3-odstotna verjetnost).

Slika 5: Fotografija in tloris groba št. 1 z naglavnimi obročki. Desno od lobanje trije obsenčniki in situ (grob: Tišina – cesta: SE 048/049) (foto in načrt: S. Sankovič / PMMS).

pokopavanja v iztegnjeni legi na hrbtu z glavo na zahodni strani groba tudi v Prekmurju tipičen že za poganske grobove od 7. stoletja naprej.[31] Najverjetneje je prisotnost grobov s sočasnim cerkvenim objektom dokaz, da so že najstarejši grobovi na Tišini obdajali cerkev, katere obstoj je treba še dokazati, kar pa je velikokrat problematično, kot vidimo pri nekaterih raziskanih pokopališčih na Češkem.[32] Do arheoloških raziskav tišinskega grobišča je bila iz Pomurja znana samo ena najdba predmetov iz tega obdobja. V Veržeju so leta 1923 našli štiri podobne srebrne obsenčnike, ki so verjetno iz uničenega groba, hrani jih Pomurski muzej Murska Sobota.[33] Leta 2021 je bil v bližini cerkvenega pokopališča ob cerkvi sv. Nikolaja v Murski Soboti v naselbinski plasti najden še en bronast obsenčnik s S-zanko.[34] Na Tišini smo v 37 grobovih našli predmete, ki spadajo k moški, predvsem pa k ženski noši in jih lahko okvirno datiramo od 11. do začetka 13. stoletja. Radiokarbonske analize šestih grobov z nakitnimi predmeti so pokazale datacije večinoma med drugo četrtino 11. stoletja in prehodom 12. v 13. stoletje, pri enem analiziranem grobu celo do sredine 13. stoletja. Grobovi s temi predmeti se razprostirajo na območju od testnega jarka 1 pri severni steni cerkvene ladje (3 grobovi) do skrajnega severnega roba grobišča. Na območju severno od cerkvenega jarka so vsi grobovi, ki smo jih dokumentirali, vsebovali pa so bodisi nakit ali druge predmete iz tega obdobja. Prav zaradi tega sklepamo, da se je prvotno grobišče razprostiralo na precej večjem območju kot poznejše poznosrednjeveško in novoveško, kjer je potem intenziteta pokopavanja dosti večja kot na prvotnem grobišču.[35] Če grobo-

31 Največje zgodnjesrednjeveško predkrščansko grobišče pred raziskavo na Tišini je bilo izkopano na ledini Plese v Murski Soboti, kjer je bilo dokumentiranih 31 grobov, usmerjenih zahod–vzhod ter datiranih med 8. in 10. stoletje. Tudi na tem grobišču od običajnega ritusa pokopa odstopa en grob, v njem je bila pokopana pokojnica v skrčenem položaju (glej Sankovič, *Za vedno na Plesah*). Zgodnjesrednjeveška grobišča s skeletnimi pokopi v Prekmurju so: Nova tabla pri Murski Soboti: Guštin, Slovansko skeletno grobišče, str. 53–69; Ivanci: Kerman, Rimski in slovanska, str. 93–103; Plese v Murski Soboti: Sankovič, *Za vedno na Plesah*; Brezje pri Turnišču: Novšak et al., *Brezje pri Turnišču*, str. 30–32.

32 Čechura, Gestalt und Funktion, str. 213–214. Glej tudi poglavje: *Grob s pokopom na trebuhu – odstopanje od običajnih pogrebnih praks*.

33 Kerman, Zlata doba, str. 43.

34 Kerman, *Sobota pred Sobotov*, str. 21.

35 Vzporednice lahko vlečemo z grobiščem okoli župnijske cerkve v Kranju, kjer prav tako prostorsko večje zgodnjesrednjeveško grobišče, katerega začetki so sicer

Slika 6: Srebrni naglavni obročki in prstan iz groba št. 1 (foto: S. Sankovič / PMMS).

vom s pridatki iz tega obdobja prištejemo še tiste, ki ležijo severno od pokopališkega jarka in so brez najdb, za katere domnevamo, da spadajo v isto obdobje, se število povzpne do 81 raziskanih grobov, kar pomeni, da gre za eno večjih raziskanih visokosrednjeveških grobišč v vzhodni Sloveniji.[36]

Grob s pokopom na trebuhu – odstopanje od običajnih pogrebnih praks

V krščanstvu se je zgodaj uveljavil pokop v smeri zahod–vzhod. Po krščanskem verovanju smrt ne predstavlja konca, ampak začetek večnega življenja, pokop pa so spremljali ustaljeni običaji. Pri pokopu pokojnik leži na hrbtu z glavo na zahodni strani groba, tako da gleda proti vzhodu, ki je simbolno najvišje vrednotena smer neba; na vzhodu leži Jeruzalem, od tam pa prihaja Kristus Odrešenik. Pomembna je tudi predpostavka celovitosti telesa za njegovo ponovno vstajenje. Spoštovanje teh normativov je bilo za kristjane v srednjem veku zelo pomembno.[37]

Velika večina pokopanih na tišinskem pokopališču je bila položena v grobove na zgoraj opisan način, med dokumentiranimi grobovi pa je nekaj odstopanj od običajnih praks. V časovno nedoločljivem, delno uničenem grobu dobrih 27 metrov severno od cerkve na robu cerkvenega pokopališča je bil pokopan otrok, star 4,5 do 5,5 leta,[38] ki je bil položen na hrbet v smeri vzhod–zahod z glavo na vzhodnem delu groba. V testnem jarku 2 ob južni steni cerkvene ladje smo izkopali tri grobove drugega zraven drugega, ki so bili usmerjeni sever–jug, umrli so bili položeni v grob na hrbet z glavami na severnem delu groba.[39] Vsi pokopani so bili odrasli, dve ženski in en moški.

Najbolj je izstopal grob, ki se je od drugih razlikoval po mikrolokaciji, usmerjenosti in položaju pokojnika v grobu (slika 4: grob št. 2).[40] Ležal je na skrajnem severnem robu cerkvenega pokopališča, vkopan je bil nekoliko stran od ostalih grobov, zgoščenih na pokopališču, v že zapolnjen jarek, ki je zamejeval grobišče, morda izven takrat ograjenega pokopališča. Posebnost groba je tudi njegova usmerjenost sever–jug. V tem grobu je bil pokopan moški, star med 40 in 50 let, ki je bil položen na trebuh, roke je imel sklenjene pod trebuhom, obraz obrnjen v dno groba, glava pa je bila na severnem delu groba (slika 7). V grobu nismo našli pridatkov ali delov noše.

Med časovno določljivimi najdbami v zasutju groba izstopajo odlomki ustij loncev. Najmlajša med njimi so visoko profilirana ustja z ležiščem za

starejši od našega, nasledi zgoščeno pokopališče iz visokega srednjega veka in novega veka. Glej: *Izkopavanja srednjeveškega in zgodnjenovoveškega grobišča*; *Arheološka raziskovanja grobov najdišča Župna cerkev*; *Začetek in konec*.

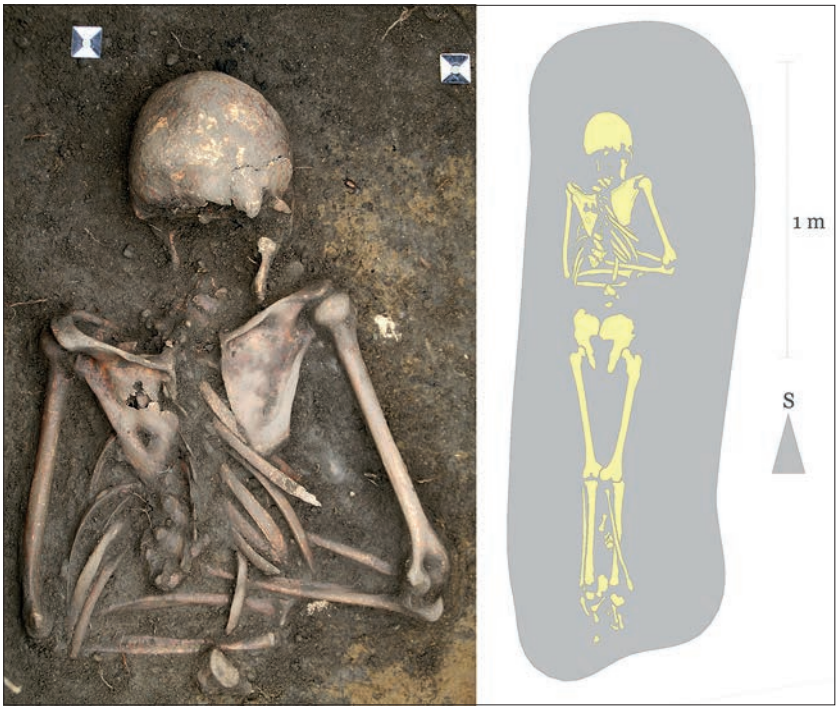
36 Večje grobišče je bilo izkopano na ptujskem gradu, vendar je tam časovni razpon grobov nekoliko daljši (gl. Korošec, *Nekropola na ptujskem gradu*).

37 Gilchrist, Transforming Medieval Beliefs, str. 380; Predovnik et al., *Cerkev sv. Jerneja*, str. 55; Milosavljevič, Arheološka evidencija, str. 835.

38 Terenska oznaka groba je Tišina – cesta: SE 252/253.

39 Terenske oznake grobov so Tišina – cerkev: SE 066/067, SE 068/069 in SE 092/093.

40 Terenska oznaka groba je Tišina – cesta: SE 242/243.

Slika 7: Fotografija in tloris groba št. 2 s pokojnikom na trebuhu (grob: Tišina – cesta: SE 242/243) (foto in načrt: S. Sankovič / PMMS).

pokrov, okvirno datirana med 14. in 17. stoletjem.[41] Glede na to, da je bil jarek zapolnjen v 16. stoletju ali pozneje, predvidevamo, da je bil pokojnik iz tega groba pokopan v 16. stoletju ali kasneje. V prid dataciji groba od 16. stoletja naprej govori tudi statistika, sicer izdelana za tovrstne grobove za nemško govoreče dežele (Avstrija, Nemčija in Švica), kjer je število grobov, ki ležijo ob pokopališčih in so usmerjeni sever–jug, največje ravno med 16. in 19. stoletjem.[42]

Grobovi, ki nasproti večini drugih kažejo odklonske prakse, niso redki, na grobiščih se pojavljajo že od prazgodovine naprej. Tudi na visokosrednjeveških in novoveških pokopališčih jih je nekaj, večinoma pa imajo negativno konotacijo. Raziskovalci jih povezujejo z drugačnostjo, invalidnostjo oziroma telesnimi hibami, poklicem ali poreklom oseb, ki so v določeni skupnosti veljale za nenavadne ali drugačne, morda pa tudi s smrtjo, ki ni bila v skladu s prevladujočimi načini umiranja, kot so samomor, usmrtitev in utopitev.[43]

V omenjenem članku avtorji poudarijo, da je bilo največ tovrstnih pokopov v nemških deželah Brandenburg in Mecklenburg-Predpomorjanska, ki so bile v preteklosti slovanske, grobovi pa so mlajši od 12./13. stoletja, torej datirani že v obdobje po uveljavitvi krščanstva.[44] Evropska etnologija in običaji poznajo dve vrsti t. i. »mrtvega povratnika«. Prvi je »Wiedergänger« (nem.), ki naj bi se fizično vrnil v svet živih, bodisi zaradi maščevanja bodisi zato, ker njegova duša še ni bila odrešena. Za »Nachzehrerja« (nem.) pa so verjeli, da je ostal v grobu in iz njega škodil živim. Tovrstno verovanje je največkrat izhajalo iz smrti, povezane s samomorom ali nesrečo; s tem izrazom je bil pogosto označen tudi prvi iz skupine umrlih za isto boleznijo.[45] V Prekmurju so še v času po drugi svetovni vojni marsikje verjeli, da se mrtvi lahko vrnejo in prikazujejo (*rogatajo*), in se tega bali, zato so obstajali različni običaji, s katerimi naj bi preprečili vračanje iz onostranstva. Najpogostejša praksa je bila plačilo maše, zanimiv primer pa je prikazovanje umrlih nekrščenih otrok – t. i. *brezglavjekov*, ki si se jih rešil tako, da si stopil v kolovoz.[46]

Dejanskih razlogov za takšen pokop in druge atipične grobove ni mogoče zanesljivo ugotoviti. Osteološka in paleopatološka analiza skeleta iz tega groba ni pokazala fizičnih posebnosti umrlega, zaradi katerih bi morda pokojnik odstopal od ostalih in bil odrinjen na rob srednjeveške ali novoveške skupnosti v tišinski župniji. Tovrstni izstopajoči grobovi se pojavljajo po vsej Evropi,[47] podlaga tovrstnim pokopom pa so podobni, vendar regionalno različni običaji, ki se manifestirajo v sorodnih materialnih praksah.

41 Naša lonca z inv. št. AI 14363/4 in AI 14363/8 lahko primerjamo z lonci tipa L10 z gradu Borl in tam omenjenimi primerjavami: Lazar et al., *Končno poročilo*, str. 64–65 in Lazar et al. Grad Borl, str. 40–41.

42 Alterauge et al., Between belief.

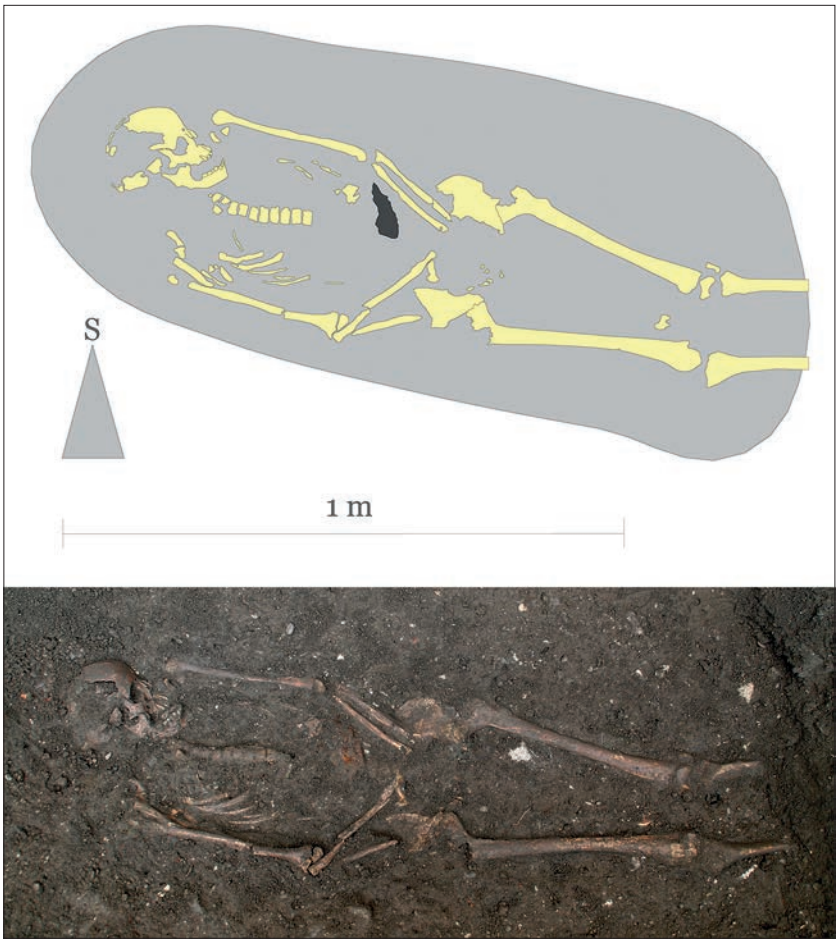
43 Alterauge et al., Between belief, str. 2–3.

44 Alterauge et al., Between belief, str. 24.

45 Alterauge et al., Between belief, str. 24–25.

46 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 220–227.

47 Za Avstrijo, Švico in Nemčijo glej: Alterauge et al., Between belief; za Srbijo glej: Milosavljevič, Arheološka evidencija.

Slika 8: Fotografija in tloris groba št. 3 s prstanom (grob: Tišina – cerkev: SE 084/085) (foto in načrt: S. Sankovič / PMMS).

Grob s prstanom z motivom sklenjenih rok – zakonska simbolika

V testnem jarku 2 je bil 0,20 m od južnega temelja cerkvene ladje na globini 1,5 m odkrit grob ženske, stare 16 (±1) let (slika 4: grob št. 3).[48] V grob je bila položena na hrbet z glavo proti zahodu, imela pa je ohranjene dele noše (slika 8).

Poleg zelo slabo ohranjenega železnega predmeta na pasu, morda ostanka pasne spone, in obročka iz bakrove zlitine, najdenega pod desno podlahtnico, smo na območju medenice odkrili prstan iz bakrove zlitine, verjetno medenine. Na katerem prstu je bil prstan, ni jasno, saj sta bili dlani pokojne položeni druga čez drugo na medenici, kosti dlani in prstov pa niso bile ohranjene.

Na prstanu je na razširitvi luknja v obliki romba, na vsaki strani pa je upodobitev motiva zvestih rok (lat. *dextrarum iunctio*) (slika 9).[49] Na splošno velja, da je bil prstan v srednjem veku najpogosteje nošen nakit. Razlogi za to so različni, nosili so ga kot okras, za pečatenje pisem in dokumentov, kot amulet, znak vere, ljubezni idr.[50] Motiv zvestih rok je star, najdemo ga že na rimskih novcih in prstanih od 2. stoletja naprej.[51] Simboliziral naj bi zanesljivost, vzajemno zaupanje in spoštovanje dogovora. Pogosto jih interpretirajo kot zaročne ali poročne prstane, mnenja o tem pa so deljena.[52] Motiv *dextrarum iunctio* na obravnavanem prstanu verjetno kaže na njegovo poročno funkcijo, saj je na srednjeveških upodobitvah pogosto povezan s poročnim obredom in izmenjavo zaobljub med zakoncema.[53] Podobne prstane so našli na pokopališču okoli farne cerkve v Kranju.[54]

Čeprav bi mladost pokojnice lahko vzbujala dvom o razlagi prstana kot poročnega, podatki popisa prebivalstva Kraljevine Ogrske iz leta 1869 kažejo, da je bil znaten delež žensk, starih od 15 do 19 let, že poročen. Zato tudi pokojničina starost približno 16 let takšni interpretaciji ne nasprotuje.[55] Pokojna v grobu s prstanom zaobljube je bržkone umrla precej pred omenjenim popisom prebivalstva, vendar groba ne moremo natančno datirati. Vzorec kosti iz najglobljega groba v testnem jarku 2 je bil datiran z radiokarbonsko

48 Terenska oznaka groba je Tišina – cerkev: SE 084/085.
49 Župan ek, Rimska Emona, str. 251.
50 Lebar, Obročasti nakit, str. 23 s tam citirano literaturo.
51 Lebar, Obročasti nakit, str. 10.
52 Župan ek, Rimska Emona, str. 251.
53 Wettlaufer, Visual Representations, str. 99.
54 *Začetek in konec,* str. 77 (grob 1953_z0115: 1), 241 (grob 2012_x0249 (F03): 1) idr.
55 Őri in Pakot, *Residence patterns*, str. 18–19.

Slika 9: Fotografija prstana z motivom sklenjenih rok (foto: T. Vrečič / PMMS).

metodo ter časovno umeščen med koncem 15. in prvo polovico 17. stoletja.[56] Obravnavani grob s prstanom ni bil vkopan neposredno nad tem grobom, bil je plitkejši, kar lahko razlagamo kot izogibanje neposrednemu poseganju v starejše grobove, pogosto s še neskeletiziranim okostjem. Grob in prstan lahko okvirno datiramo v pozni srednji ali zgodnji novi vek.

Grob s svetinjicama – ljudska pobožnost in romarska tradicija

Približno 26 metrov severno od cerkve je bila v grobu pokopana 40 do 45 let stara ženska (slika 4: grob št. 4).[57] Ob izkopu sta bila še delno ohranjena rob in dno lesene krste (slika 10). Na prsnem delu so bile v nizih odkrite omega zanke in spenci za spenjanje oblačil, pod lobanjo je bila bucika oziroma igla za spenjanje tančice ali pokrivala. Vsi predmeti so iz bakrene zlitine.

Najzanimivejša predmeta sta bili svetinjici iz bakrene zlitine. Eno smo odkrili pod levim komolcem, drugo pa na desni strani prsnega koša. Obe sta elipsaste oblike. Tista, ki je bila najdena na prsnem košu, je zelo slabo ohranjena; je namreč tako obrabljena, da podobi na obeh stranicah nista vidni, je pa na njiju ohranjen tekstil, ki delno prekriva površino. Ušesce za pritrditev na verižico je vzporedno s ploščatima površinama s podobama. Pri drugi svetinjici, najdeni pod levim komolcem, je ušesce nameščeno pravokotno na ploščato površino (slika 11). Obe podobi sta precej obrabljeni, kar prav tako kot pri prvi kaže na dolgotrajno uporabo. Na eni strani je podoba Marije z detetom (verjetno Marije Loretske), na drugi pa svetega Janeza Nepomuka.[58] Na obeh straneh je na zunanjem robu delno ohranjen nečitljiv napis. Datirana je v 17. stoletje.[59]

Tovrstne majhne spominske medalje so prodajali v romarskih krajih, od koder so jih ljudje prinašali domov kot materialni dokaz o opravljeni zaobljubi. Njihov namen je različen; so simbol pripadnosti veri, kažejo na zaobljubo ali čaščenje svetnika idr., služile pa so tudi kot okras.[60] Obrabljenost lahko razlagamo kot posledico dolgotrajnega nošenja svetinjic.

Opisani svetinjici sta edina nabožna predmeta, najdena *in situ* v raziskanih poznosrednjeveških in novoveških grobovih na Tišini. V isto kategorijo predmetov umeščamo še obesek v obliki križa, odkrit v prekopani plasti nad enim izmed grobov z upodobitvijo Marije in napisom MARIA ter križanega z napisom INRI.[61]

Če tišinsko primerjamo z v celoti raziskanim pokopališčem okoli župnijske cerkve v Kranju, kjer je bilo dokumentiranih skoraj 3.000 grobov, je tam tovrstnih nabožnih predmetov mnogo več, našli so jih nekaj manj kot 300.[62] Veliko predme-

56 Gre za grob z oznako Tišina – cerkev SE 102/103. Radiokarbonska analiza vzorca kosti skeleta (Poz-136477): konvencionalna starost 325±30 BP; kalibrirana starost 1483–1642 AD (2σ; 95,4-odstotna verjetnost) oziroma 1508–1636 AD (1σ; 68,3-odstotna verjetnost).

57 Terenska oznaka groba je Tišina – cesta: SE 373/374.

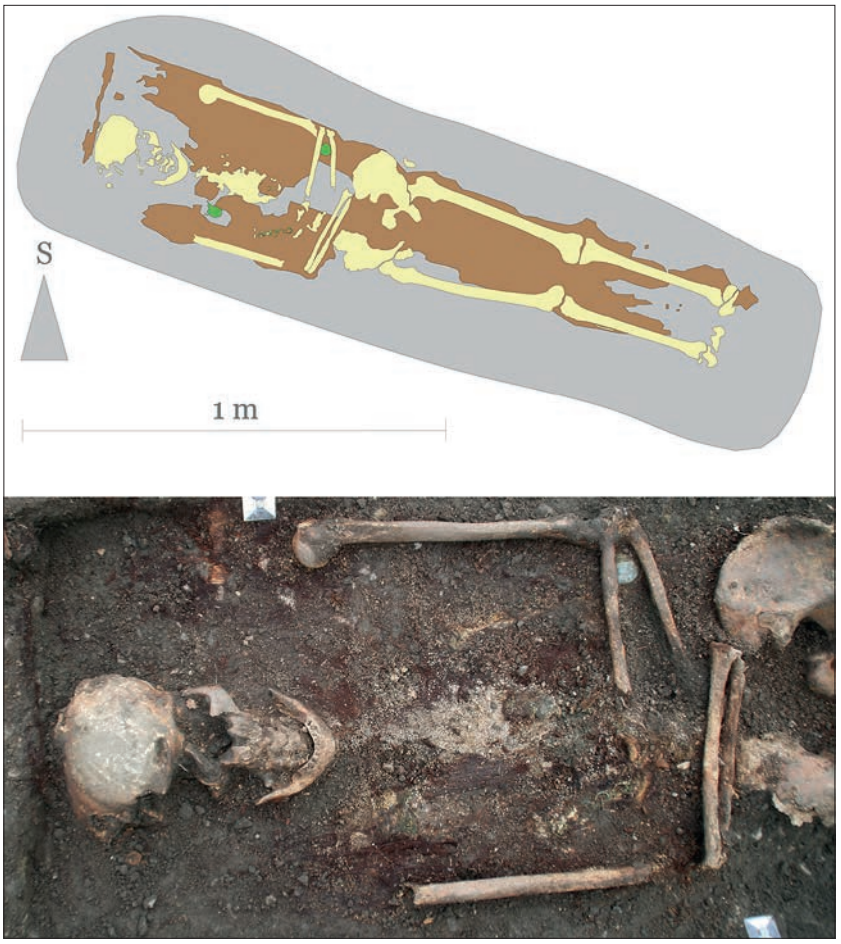
58 Darko Knez iz Narodnega muzeja Slovenije je na našo prošnjo svetinjico opredelil. Najverjetneje gre za Marijo Loretsko iz 17. stoletja. Za opredelitev se mu še enkrat zahvaljujem.

59 Glej prejšnjo opombo.

60 Knez, *Svetinjice iz zbirke*, str. 18.

61 Sankovič, *Tišina grobov*, str. 5.

62 *Izkopavanja srednjeveškega in zgodnjenovoveškega grobišča*; *Arheološka raziskovanja grobov najdišča Župna cerkev*; *Začetek in konec*.

Slika 10: Fotografija in tloris groba št. 4 s svetinjicama (grob: Tišina – cesta: SE 373/374). In situ sta vidni svetinjici, pod levim komolcem je svetinjica Marije Loretske, na desnem delu prsnega koša pa neopredeljiva svetinjica (foto in načrt: S. Sankovič / PMMS).

tov je sicer brez točnih najdiščnih podatkov, zato številnih svetinjic niso mogli pripisati točno določenim grobovom. Izračunamo lahko, da je to nekaj manj kot ena svetinjica na 10 grobov; nekateri grobovi so jih vsebovali več. V tišinskih 86 poznosrednjeveških in novoveških grobovih je statistika drugačna: z obema svetinjicama je to le ena svetinjica na nekaj več kot 40 grobov. Njihovo majhno število je morda povezano s socialnim statusom lokalnega prebivalstva, saj si večina ljudi romanja v oddaljene kraje najbrž ni mogla privoščiti, verjetno pa tudi z oddaljenostjo Tišine od večjih romarskih središč. Razlog za pomanjkanje devocionalij bi morda lahko iskali tudi v močni reformaciji in številu evangeličanov, ki niso uporabljali tovrstnih nabožnih predmetov. Še leta

Slika 11: Obe strani svetinjice, domnevno Marije Loretske (foto: T. Vrečič / PMMS).

Slika 12: Fotografija in tloris otroškega groba št. 5 (grob: Tišina – cerkev: SE 024/025) (foto in načrt: S. Sankovič / PMMS).

1670 je bila tišinska cerkev evangeličanska, saj je bila na Tišini izvedena protestantska sinoda, vizitacijski zapisnik iz leta 1778 pa v župniji navaja 1.254 katoličanov in 450 evangeličanov.[63]

Otroški grob – demografske in zdravstvene značilnosti skupnosti[64]

Poleg t. i. klasičnih arheoloških stratigrafskih analiz, analiz razporeditve grobov, položajev pokojnih v grobovih, predmetov noše iz grobov in podobno so bile izvedene tudi osteološke in paleopatološke analize. Te so dale dragocene podatke o pokopanih na Tišini, kot so spol umrle osebe, starost, telesna višina in morebitne patološke spremembe, ki so vidne na kosteh in kažejo na zdravstvene težave.

Blizu severne stene cerkvene ladje je ležal majhen grob (slika 4: grob št. 5), v katerem je bil skelet 1,5 do 2,5 leta starega otroka (slika 12).[65] Najdba ni presenetljiva, saj je to le eden izmed 38 dokumentiranih otroških skeletov na Tišini, kar nanese približno eno petino vseh analiziranih skeletov. Z raziskanih pokopališč po Evropi je znano, da so za pokope otrok pogosto izbrali določene lokacije znotraj pokopališkega prostora, tako so v skandinavskih deželah pogostejši ob cerkvenih stenah ali na zahodnih delih pokopališč. Podobno je bilo v Franciji, kjer je bilo pokopavanje otrok ob cerkvah ustaljena praksa.[66] V srednji Evropi so dojenčke pogosto pokopavali v kotu med prezbiterijem in ladjo.[67] Zdi se, da je podobno tudi na Tišini, saj je od 44 analiziranih skeletov iz testnih jarkov 1 in 2, ki smo ju izkopali ob severni in južni steni cerkvene ladje, 20 otrok, kar znese nekaj več kot 44 odstotkov vseh pokopanih in je mnogo več od povprečja pojavnosti otroških grobov na celotnem pokopališču. Najmlajši je bil vsega 0 ± 2 tedna star novorojenček, najstarejši pa v poznih najstniških letih. Večina otrok je v starostni skupini 1–6 let.

Smrtnost v tišinski župniji po zgodnjem otroštvu upade, pri ženskah pa strmo naraste med 20. in 35. letom, kar lahko povežemo z zapleti med nosečnostjo in porodom, pri moških pa po 35. letu. Zanimivo je, da je izračunana pričakovana življenjska doba otroka v zgodnjem otroštvu le 21,4 leta, v najstniških letih 20 let, pričakovana

63 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 264.
64 Podatke povzemam iz: Leskovar, *Osteološka in paleopatološka*.
65 Terenska oznaka groba je Tišina – cerkev: SE 024/025.
66 Za skandinavske dežele glej: Gilchrist, Voices from the Cemetery, str. 126; za Francijo: Perez, Ages of children.
67 Čechura, Gestalt und Funktion, str. 229.

življenjska doba žensk po 50. letu znaša le še 5, pri moških pa 9 let. Le redke osebe so dočakale 60 let.[68]

Zanimivi so tudi podatki iz mrliške knjige župnije Tišina, s katero lahko primerjamo rezultate arheološke raziskave in osteološke analize, saj so v njej od leta 1763 zapisovali tudi starost umrlih. Kot primer lahko vzamemo leto 1768, ko so na Tišini še pokopavali na cerkvenem pokopališču.[69] Tega leta je umrlo 99 ljudi (55 moških in 44 žensk). Iz mrliške knjige je razvidna starost 91 posameznikov. Med njimi je 45 otrok (49,4 %). Pričakovana življenjska doba posameznika je bila zgolj 23,3 leta, z izvzetimi otroki znaša 35,8 leta (moški: 41,6; ženske: 35,8), kar je podobno ugotovitvam osteološke analize za celotno pokopališče. Število umrlih otrok je nekoliko večje, kot je razvidno iz arheološke raziskave testnih jarkov 1 in 2 (arheološka raziskava: 44 odstotkov otrok, analiza mrliške knjige leta 1768: 49,4 odstotka otrok). Večina tega leta pokopanih otrok je bila stara 1–6 let (30 oseb ali 66,7 % otrok).

Skeletni ostanki v grobovih na tišinskem pokopališču so bili slabo ohranjeni, podobno kot v grobovih iz vseh obdobij v Prekmurju.[70] Kljub temu je mogoče iz njih izluščiti nekaj podatkov o prebivalstvu. Med določljivimi skeleti je več žensk. Povprečna telesna višina žensk je bila 164 cm, moških pa 174. Na kosteh so vidne tudi patološke spremembe. Pri otrocih je imel eden izmed dojenčkov razširjeno kostnino lobanje, kar kaže na resne zdravstvene težave, kot sta pomanjkanje hranil in posledica poškodbe. Zdravstvene težave so vidne tudi pri odraslih, pri katerih prevladujejo bolezni zob (karies, izguba zob, ognojki v ustni votlini, hipoplazija), kar je verjetno posledica dejstva, da so zobje bolje ohranjeni v primerjavi s kostmi. Bolezni zob se kažejo tudi pri mlajših osebah, kar najbrž kaže na slabšo ustno higieno, morda slabšo genetsko zasnovo in prehrano z več ogljikovimi hidrati. Pri enem skeletu je hipoplazija sklenine kombinirana z izgubo zob in poroznostjo očesnih streh, kar morda kaže na pomanjkanje hranil. Bolezni in poškodbe so vidne tudi na drugih kosteh. Na dveh moških skeletih so bile opazne poškodbe hrbtenice. Eden kaže znake osteoartritisa, kar je lahko posledica staranja ali preobremenitve sklepov. Drugi ima t. i. Schmorlove vozle, bolj znane kot Schmorlova hernija, kar lahko povzroča bolečine v hrbtenici.

Na kosteh odraslih so vidne tudi fizične poškodbe: posedeno vretence ter zaceljeni zlomi stegnenice, komolca in podlahtnice. Na golenici enega izmed moških skeletov je bil dokumentiran morebiten osteomielitis, bakterijska okužba, ki se prenese iz mehkega tkiva ali preko krvnega obtoka na kost. Ta se zagnoji, nato pa se na mestu okužbe formira nova kost. Okužba je danes ozdravljiva z antibiotiki, nekoč pa je bila umrljivost 20-odstotna.[71]

ZAKLJUČEK

Raziskave srednjeveških in novoveških pokopališč ob cerkvah so bile v Prekmurju do arheoloških izkopavanj na Tišini skromne. Irena Šavel in Branko Kerman, arheologa Pomurskega muzeja Murska Sobota, sta v letih 1987 in 1991 izkopala manjša testna jarka. Prvo testno sondiranje je bilo izvedeno ob tišinski cerkvi, drugo pa na lokaciji stare cerkve na Hodošu, kjer so ob severni steni naleteli na tri človeške skelete.[72] Večjo zaščitno arheološko raziskavo je Kerman vodil leta 2021 pred gradnjo ploščadi pred cerkvijo Sv. Nikolaja v Murski Soboti, vendar gradbeni posegi niso ogrožali globlje ležečih grobov, zato so bili izkopani in dokumentirani samo plitkejši. Dokumentiranih je bilo 33 novoveških grobov.[73]

Nekdanje pokopališče ob cerkvi Marijinega rojstva na Tišini, ki je bilo raziskano v dveh fazah, je potemtakem do sedaj največje raziskano pokopališče v Prekmurju z 167 izkopanimi in dokumentiranimi grobovi. Z arheološkimi izkopavanji smo dobili vpogled v pokopavanje in nošo prebivalcev od 11. do zadnje četrtine 18. stoletja, ko so pokopališče preselili na drugo lokacijo.

Ali je cerkev obstajala že za časa prvih pokopov in obsežnejšega grobišča pred izkopom obodnega jarka, ni znano. Tovrstna grobišča se v Panonski nižini večinoma »premeščajo« k cerkvam konec 11. in v začetku 12. stoletja.[74] Če najstarejši grobovi sovpadajo z izgradnjo prve cerkve, je ta precej starejša, kot smo mislili do sedaj, njeno romansko predhodnico pa bi bilo treba še potrditi z arheološko raziskavo. Podlaga za nadaljnjo raziskavo je rezultat geofizikalne raziskave v cerkveni ladji, ki bi morda potrdila domneve nekaterih zgodovinarjev, da je cerkev precej starejša od prve omembe v 14. stoletju.[75]

Večina grobov je brez najdb. Analiza najdenih predmetov kaže tipičen inventar srednjeevropskega in vzhodnoevropskega srednjeveškega in novoveškega pokopališča z elementi, ki jih za-

68 Leskovar, *Osteološka in paleopatološka*, str. 11.
69 NŠAM, Mrliška knjiga Tišina 1750–1824.
70 Glej: Sankovič, *Za vedno na Plesah*, str. 32–34.
71 Leskovar, *Osteološka in paleopatološka*, str. 9.
72 Za raziskavo na Hodošu glej: Kerman, Ali je bila v Hodošu, str. 95–100. Za raziskavo na Tišini glej opombo 10.
73 Kerman, *Sobota pred Sobotov*, str. 18.
74 Radišič, O opravdanosti termina, str. 265.
75 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 261.

sledimo tudi drugod po Panonski nižini. Najstarejši so visokosrednjeveški grobovi iz 11. do 13. stoletja, pri katerih izstopa nakit iz ženskih grobov: to so predvsem večji in manjši bronasti in srebrni naglavni (obsenčni) obročki, veliko pa je tudi železnih, ki pa so zelo slabo ohranjeni. Med nakit spadajo tudi prstani, ogrlica iz jagod iz steklene paste, obesek v obliki zvezde in kraguljček. V moških grobovih so najdbe zelo redke: pasna spona, nož, kresilo in kresilni kamni iz kremena. Od konca 13. stoletja so deli noše v grobovih manj številčni. Najdemo prstane, igle za spenjanje pokrival, naglavni okras, svetinjice idr. V grobovih je mogoče najti tudi nekaj pasnih spon in nožev.

Kot omenjeno, kaže krščansko pokopališče nekatera odstopanja od običajnih praks pokopavanja. Nekateri dokumentirani grobovi so usmerjeni vzhod–zahod ali sever–jug, izstopa pa pokop na trebuhu z obrazom navzdol. Tovrstni grobovi so sicer redki, a se pojavljajo na pokopališčih po vsej Evropi.

Pred desetletjem je Pomurski muzej Murska Sobota izkopal grobišče na ledini Plese v Murski Soboti.[76] 31 raziskanih grobov je datiranih od konca 8. do 10. stoletja. Če temu grobišču prištejemo še nekaj manjših grobišč na najdiščih Popava pri Lipovcih, Brezje pri Turnišču, Nova tabla pri Murski Soboti in Ivanci,[77] ki časovnico pomaknejo do konca 6. stoletja, imamo od grobov prvih generacij Slovanov, ki so svoje umrle še upepeljevali (grobišče na ledini Popava pri Lipovcih in grob iz Brezij), do zadnjih tišinskih grobov s konca 18. stoletja kontinuiran vpogled v srednjeveški in novoveški pokop v Prekmurju.

Pokopališče ob tišinski cerkvi, kjer so pokopavali okoli 800 let, lahko prištejemo k velikim dolgotrajnim srednjeveškim grobiščem ob cerkvah.[78] Gre za prvo tovrstno in delno sistematično raziskano pokopališče v Prekmurju. Ocenjujemo, da je okoli cerkve več tisoč grobov. Podobna pokopališča z začetki globoko v srednjem veku lahko predvidevamo tudi na nekaterih drugih lokacijah ob cerkvah v Prekmurju.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

76 Sankovič, *Za vedno na Plesah*.

77 Popava: Šavel in Knific, *Popava pri Lipovcih 2*, str. 24–31; Brezje: Novšak et al., *Brezje pri Turnišču*, str. 30–32; Nova tabla: Guštin, Slovansko skeletno grobišče, str. 53–69; Ivanci: Kerman, Rimski in slovanska, str. 93–103.

78 Rihter in Rihter, Digitalno orodje, str. 8.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Matične knjige, Župnija Tišina, Mrliška matična knjiga za obdobje 1750–1824

LITERATURA

Alterauge, Amelie in Meier, Thomas in Jungklaus, Bettina in Milella, Marco in Lösch, Sandra: Between belief and fear – Reinterpreting prone burials during the Middle Ages and early modern period in German-speaking Europe. *PLoS ONE* 15(8): e0238439, 2020. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238439

Arheološka raziskovanja grobov najdišča Župna cerkev v Kranju med letoma 1972 in 2010. Grobišče Župna cerkev v Kranju, 2 (ur. Andrej Pleterski, Benjamin Štular, Mateja Belak). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC, 2017 (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 37).

Čechura, Martin: Gestalt und Funktion mitteleuropäischer Friedhöfe im Licht materieller Quellen. *Ecclesia als Kommunikationsraum in Mitteleuropa (13.–16. Jh.)* (ur. Eva Doležalová in Robert Šimunek). München: Collegium Carolinum, 2011, str. 211–236.

Giesler, Jochen: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *Prähistorische Zeitschrift* 56, 1981, št. 1, str. 3–167.

Gilchrist, Roberta: Transforming Medieval Beliefs. The significance of Bodily Resurrection to Medieval Burial Rituals. *Ritual Changes and Changing Rituals. Function and Meaning in Ancient Funerary Practices* (ur. Marina Prusac in Rasmus Brandt). Oxbow, 2014, str. 379–396. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dtm6.18

Gilchrist, Roberta: Voices from the Cemetery: the Social Archaeology of Late-Medieval Burial. *Medieval Archaeology*, 66, 2022, št. 1, str. 120–150. DOI: 10.1080/00766097.2022.2003610

Guštin, Mitja: Slovansko skeletno grobišče na ledini Nova tabla pri Murski Soboti. *Srednji vek – arheološke raziskave med Jadranskim morjem in Panonsko nižino* (ur. Mitja Guštin). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije in Inštitut za dediščino Sredozemlja ZRC Koper, 2008, str. 53–59.

Izkopavanja srednjeveškega in zgodnjenovoveškega grobišča pri Župni cerkvi v Kranju v letih 1964–1970. Grobišče Župna cerkev v Kranju, 1 (ur. Andrej Pleterski, Benjamin Štular, Mateja Belak). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC, 2016 (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 35).

Kerman, Branko: Ali je bila v Hodošu romanska cerkev? *Zbornik soboškega muzeja*, 2, 1992, str. 95–99.

Kerman, Branko: Rimski in slovanska grobova na Ižišču v Ivancih. *Zbornik soboškega muzeja*, 29, 2024, str. 81–115.

Kerman, Branko: *Sobota pred Sobotov – arheološke raziskave v mestnem jedru Murske Sobote (19. junij–30. oktober 2021)*. Katalog razstave. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2021.

Kerman, Branko: Zlata doba slovanstva. Arheologija zgodnjega srednjega veka v Prekmurju. *Katalog stalne razstave – Pokrajinski muzej Murska Sobota* (ur. Janez Balažic in Branko Kerman). Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 1997, str. 37–44.

Knez, Darko: *Svetinjice: iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2001 (Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev, 3).

Knific, Timotej in Tomanič Jevremov, Marjana: Srednjeveško grobišče pri Središču ob Dravi. *Ormož skozi stoletja* V (gl. ur. Marija Hernja Masten). Prva knjiga. Ormož: Občina, 2005, str. 160–177.

Korošec, Paola: *Nekropola na ptujskem gradu: turnirski prostor*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1999.

Lazar, Evgen in Arh, Monika in Kramberger, Bine: Grad Borl: arheološke raziskave v letu 2019. *Monografije CPA* 14 (e-knjiga). Ljubljana 2022.

Lazar, Evgen in Arh, Monika: *Končno poročilo o arheoloških raziskavah na gradu Ptuj ob prenovi južnega obzidja v letu 2015*. Ptuj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Center za preventivno arheologijo, 2019 (neobjavljeno poročilo).

Lazar, Evgen in Kramberger, Bine in Arh, Monika in Verbič, Tomaž in Toškan, Borut: *Končno poročilo o arheoloških raziskavah na območju sanacije brežine, zidu in terase gradu Borl v letu 2019.* Ptuj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Center za preventivno arheologijo, 2019 (neobjavljeno poročilo).

Lebar, Nada: *Obročast nakit z motiviko rok v srednjem in novem veku* (diplomsko delo). Ljubljana, 2015.

Leskovar, Tamara: *Osteološka in paleopatološka analiza posmrtnih skeletnih ostankov iz Tišine*. Ljubljana 2021 (neobjavljeno poročilo).

Milosavljević, Monika: Arheološka evidencija o neobično sahranjenim osobama u srednjem veku. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 16, 2021, 3, str. 835–865.

Mori, Matjaž in Rutar, Gašper: *Izvedba geofizikalnih raziskav v cerkvi Marijinega rojstva v Tišini*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Center za preventivno arheologijo, 2018 (neobjavljeno poročilo).

Novšak, Matjaž in Tomaž, Alenka in Plestenjak, Ana: *Brezje pri Turnišču*. Arheologija na avtocestah Slovenije, 40. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2013.

Őri, Péter in Pakot, Levente: *Residence patterns in nineteenth century Hungary: evidence from the Hungarian MOSAIC sample*. Working papers on population, family and welfare, 20. Budimpešta: Hungarian Demographic Research Institute, 2014.

Perez, Emilie: Ages of children and burial rites: Evolution of child graves organization in French Medieval cemeteries. *Proceedings of the 19th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies 2014 (CHNT 19, 2014) Vienna 2015* (ur. Wolfgang Bömer in Susanne Uhlirz). Dunaj: Museen der Stadt Wien, 2015 (dosegljivo na: https://www.chnt.at/wp-content/uploads/eBook_CHNT19_Perez.pdf).

Predovnik, Katarina in Dacar, Marjana in Lavrinc, Matevž: *Cerkev sv. Jerneja v Šentjerneju – arheološka izkopavanja v letih 1985 in 1986*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstvena založba, Oddelek za arheologijo, 2008 (Archaeologia Historica Slovenica, 6).

Pšajd, Jelka: *Čez ta prag me bodo nesli, ko zatisnil bom oči: smrtne šege in pogrebne prakse Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2017.

Radišić, Milica: O opravdanosti termina bjelobrdska kultura u srednjovjekovnoj arheologiji. *Starohrvatska prosvjeta* 51, 2024, III. serija, str. 259–298.

Rihter, Jernej in Rihter, Boštjan: Digitalno orodje za analizo srednjeveških grobišč z obsežno stratigrafijo. Primer grobišča Župna cerkev v Kranju. *Arheo* 41, 2024, str. 7–30.

Sankovič, Samo: Grobišče iz mlajšega žarnogrobiščnega obdobja na Tišini v Prekmurju. *Arheološki vestnik* 75, 2024, str. 525–549. DOI: https://doi.org/10.3986/AV.75.17

Sankovič, Samo: *Tišina grobov*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2022.

Sankovič, Samo: *Za vedno na Plesah – Prvi Slovani v Soboti*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2018.

Šavel, Irena in Knific, Timotej: *Popava pri Lipovcih 2*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2013 (Arheologija na avtocestah Slovenije, 41).

Štefanac, Samo: Gotska arhitektura v Prekmurju. *Katalog stalne razstave – Pokrajinski muzej Murska Sobota* (ur. Janez Balažic in Branko Kerman). Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997, str. 71–78.

Tomičič, Željko: Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu: uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj. *Opuscula archaeologica* 23–24, 1999–2000, str. 285–307.

Wettlaufer, Jörg: Visual Representations of Weddings in the Middle Ages: Reflections of Legal, Religious, and Cultural Aspects. *Religions* 15, 2024, 8, str. 93–108. Special Issue *Promising Images of Love: Religion, Norms, and the Mediatisation of Weddings* (ur. Marie-

-Therese Mäder in Anna-Katharina Höpflinger). DOI: https://doi.org/10.3390/rel15081011

Začetek in konec raziskovanj grobišča pri Župni cerkvi v Kranju (1953 in 2011–2013). Grobišče Župna cerkev v Kranju, 3 (ur. Andrej Pleterski, Benjamin Štular, Mateja Belak, Helena Bešter). Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC, 2019 (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 38).

Zelko, Ivan: *Prekmurje do leta 1500.* Murska Sobota: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1982 (Historična topografija Slovenije, 1).

Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja: izbrane razprave in članki* (izbral, uredil in spremno besedo napisal Vilko Novak). Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.

Županek, Bernarda: Rimska Emona – mesto na križišču. *Čivki iz preteklosti: slovenska arheologija skozi zvoke, simbole in prve zapisane besede* (ur. Daša Pavlovič). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2026, str. 247–260.

SUMMARY

Medieval and Early Modern Burial Site Next to Church of the Nativity of the Virgin Mary in Tišina. The Development of the Burial Site Based on Selected Graves

In 2018 and 2019, the Pomurje Museum carried out archaeological excavations next to Church of the Nativity of the Virgin Mary in Tišina, Prekmurje. Two small trial trenches were dug along the northern and southern walls of the church nave, and rescue excavation was conducted during the construction of a road, a new roundabout, and a driveway north of the church.

The archaeologists uncovered 167 graves that once formed part of a sizeable medieval and early modern burial site spreading next and to the north of the church. The burial site was used between the eleventh and the last quarter of the eighteenth century, after which it was moved to another location due to overcrowding. Based on the selection of graves, the research addresses certain unique topics that are presented for the first time in this article to provide a better understanding of the history and archaeology of Prekmurje. The selection includes five graves that are striking in terms of the objects found next to the skeletons, the position of the deceased in the grave, or the age at which they were buried. All the selected graves shed an interesting light on the burial site. The first grave under discussion contained head circlets (typical of the period between the late tenth and thirteenth centuries) and was part of the original burial site that covered a large area adjacent to the church. An atypical grave unearthed on the northernmost edge of the burial site with a north-south orientation and the body of the deceased placed face down prompts a compelling inquiry regarding the reasons that led to such a burial. In the third selected grave, a ring with the motif of joined hands (*dextrarum iunctio*) was discovered. Both the second and the third graves are from the early modern period, not dating further back than the sixteenth century. In the fourth grave, a pair of what are so far the only pilgrimage badges discovered *in situ* in Prekmurje that people usually bought at major pilgrimage sites. The better-preserved medal, presumably featuring Our Lady of Loreto, dates to the seventeenth century. The last grave presented in the article is a child's grave, followed by a discussion on the concentration of medieval and early modern children's graves along the northern and southern walls of the church nave and the results of osteological and palaeopathological analyses conducted on individual skeletal remains of the buried.

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.03
CC BY-SA

ANDREJ HOZJAN*

Pregled zemljiško-posestnega razvoja območja med Rabo, Kučnico in Muro do konca zemljiških gospostev na Madžarskem

IZVLEČEK

V prispevku je podan obširnejši pregled več kot 650-letnega razvoja zemljiške posesti v pokrajinah, danes imenovanih Prekmurje in Porabje. Umeščen je v čas od dokončne utrditve državne meje med Kraljevino Madžarsko in Svetim rimskim cesarstvom na Kučnici in Muri med letoma 1130 in 1230 do odprave podložništva na Madžarskem leta 1860 in hkratnega konca zemljiških gospostev. Srednjeveška stoletja uvaja razlaga historičnih dejstev o prostoru Kraljevine in obravnavanem območju do zgodnjega 12. stoletja, sledijo pa razvojne poteze do bitke pri Mohaču leta 1526. Obdobje novega veka, ki zajema tri stoletja in pol, zaključujejo procesi po koncu revolucijskih let 1848–1849: izboljšanje položaja kmečkih slojev in hkratna pretvorba dotedanjih zemljiških gospostev v novo obliko posesti, povsem usmerjenih v kapitalistično gospodarstvo.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, Porabje, srednji vek, novi vek, zemljiška posest

ABSTRACT

AN OVERVIEW OF LAND TENURE DEVELOPMENT IN THE AREA BETWEEN THE RABA, KUČNICA, AND MURA RIVERS UNTIL THE ABOLITION OF FEUDALISM IN HUNGARY

The article provides an extensive overview of land tenure development in the regions now known as Prekmurje and Porabje during a period spanning over six and a half centuries—more specifically, a period from the final consolidation of the state border separating the Kingdom of Hungary and the Holy Roman Empire on the Kučnica and Mura rivers (1130 – post-1230) to the abolition of serfdom and feudalism in Hungary in 1860. Medieval centuries are outlined with a historical presentation of the Hungarian kingdom and the area under discussion until the early twelfth century and of the developments that led to the Battle of Mohács in 1526. The early modern period encompassed three and a half centuries and concluded with the processes that followed the Revolution of 1848–1849 and resulted in improving the position of the peasantry and transforming seigniories into a new form of property, completely capitalist-oriented estates.

KEYWORDS

Prekmurje, Porabje/Rábavidék, Middle Ages, early modern period, land holding

* red. prof. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Maribor, andrej.hozjan@um.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-3282-9356

UVOD

Pisanje o kateri koli temi na prostoru današnjega Prekmurja od leta 1000 do prve polovice 20. stoletja je pisanje o zgodovini delčka obmejnega ozemlja madžarskega kraljestva oz. Kraljevine Madžarske (slov. zastarelo izrazno tudi: Ogrske; dalje: Kraljevina) ne glede na ožje obdobje. Izraz Kraljevina sem uporabil v že nekaj svojih znanstvenih objavah, zato dodatnih razlag, zakaj tako – zakaj je z njim nadomestil izraz Ogrska – tu ne bo. O prekmurskih posebnostih sem že pisal, npr. v razpravi o ustreznosti pisanja rodbinskih imen tukajšnjih posestnikov.[1]

Prispevek se v smislu ožje zastavljene teme seveda izogne drugim še pomembnejšim oz. enako pomembnim vsebinskim sklopom. Tu ne bo – vsaj v občutnejšem obsegu ne – govora o splošnem historičnem razvoju v državi, o zunanjih ogrožanjih prostora (vojne, fajde, osmanski vpadi, obleganja in ropanja), duhovni kulturi, umetnosti, religioznosti, izobraževanju in še o mnogočem. Zato pa bodo pobliže osvetljeni tudi naslovni temi sorodni sklopi kolonizacije prostora, posestniških rodbin/posameznikov, prehajanje lastnine nad zemljo iz rok v roke, položaj družbenih skupin na podeželju in urbanizacija v okviru zemljiških posesti. Zelo konkretno razlago nujno potrebnih pojmov o nastajanju in tvorbi zasebne zemljiške posesti iz prvotne kronske zemlje je prispeval prispevek Dominika Šteinerja o lastnini nad gospostvom Beltinci, na kar bo bralec še dodatno opozorjen.

O VIRIH IN LITERATURI

V uvodu razprave o zgodnjenovoveškem Prekmurju sem pred nekaj leti zapisal: »V tovrstnem tekstu je za opisano dobo nemogoče zaobjeti vso širino virov in literature za opisano dobo. Prav tako nesprejemljivo pa se avtorju zdi uvodoma ne zapisati ničesar. Glede na čas zapisa – 21. stoletje – bi to pomenilo prej slabost kot prednost teksta. Sledi trditev, da o tej temi ni več možno pisati z upoštevanjem virov oz. objav v le enem ali dveh jezikih, temveč je nujno pritegniti objave v vsaj štirih jezikih, se pravi madžarsko-, nemško-, hrvaško- in slovenskojezične, ter tudi mnoge v vse te jezike prevedene objave. Avtor uporablja vse.«[2]

Viroslovje o preteklosti Kraljevine je bilo v trenutku nastajanja virov v smislu njegovih količin vsekakor izjemno. Hitro razširjenje reformacije in prvi tiski madžarskih knjig so spodbudili izobraževanje v madžarščini, širitev pisne kulture in posledično tudi rastoč obseg zapisovanja vsakdanjih posestno-upravnih gradiv. Le en primer: za celotno območje Prekmurja je iz dobe pred bitko pri Mohaču (Mohács) danes ohranjen le en urbarialni vir iz leta 1524 za del posesti Dolnja Lendava; od druge polovice tega stoletja pa se različni ohranjeni urbarni zapisi začno kar vrstiti. A ogromno nastalega gradiva so nato uničile številne vojne in druge nesreče vse do srede 20. stoletja. Vse do konca druge svetovne vojne se je pozornost naših vzhodnih sosedov glede kritičnega izdajanja virov prejkone omejevala na najstarejše listinsko in kronikalno gradivo ter plemiško – evidenčne vire. Od takrat so na vrsto za izdaje prišli tudi t. i. manj pomembni viri – čeprav sam take delitve ne priznavam –, torej objave urbarjev, davčnih konskripcij, skupin ali posamičnih protokoliranih virov javne in cerkvene/redovne provenience, obrtnih in drugih gospodarskih zapisov ipd. Ideološka in nacionalnopolitična usmerjenost madžarske družbe pred letom 1989 je narekovala prednostno obravnavo posamičnih delov družbenorazvojnih procesov, najbolj seveda pojavov medrazrednega boja in pozitivnih državno- oz. nacionalno afirmativnih vsebin. Po letu 1991 sta sodobna madžarska arhivistika in zgodovinopisje z roko v roki krenila v premočrtno objavljanje vseh vrst virov brez izjem, kar je doslej dalo že precej velike rezultate.

Za ustrezne datacije in historične vsebine so uporabljeni znana madžarska zgodovinska kronologija in druga temeljna dela,[3] za ustrezno pomensko izrazje pa več madžarskih slovarjev (jezikovni in pojmovni slovarji),[4] znanstvenih monografij in drugih izdaj, ki ne bodo posebej citirani, so pa navedeni v spisku literature. Vse ostalo bo ustrezno citirano sproti.

VISOKI IN POZNI SREDNJI VEK OD KONCA 11. STOLETJA DO BITKE PRI MOHAČU 1526[5]

Oris notranjepolitičnega razvoja in vpliv na razmere v Prekmurju do Mohača (1526)

Prvi kralj Kraljevine Madžarske sv. Štefan I. (1000–1038) iz rodu potomcev Árpáda je dolgo-

1 Prim. Hozjan, O pisanju imen.

2 Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 12.

3 *Magyar története kronológia*; Benda, *Magyarország történeti kronológiája I.*; *Magyar alkotmány története*; Eckhart, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*.

4 Ballagi, *Uj teljes magyar*; *Magyar értelmező kéziszótár*.

5 Celotno prvo poglavje prispevka je iz naslednjih del: Bruckmüller, *Avstrijska zgodovina*; Zelko, *Zgodovina Prekmurja*; Škafar, Prekmurski del; Göncz, *Madžari*; Kontler, *Tisočletje v srednji Evropi*; Kovacsics, *Szentgotthárd és környéke*; Pirchegger, *Geschichte der Steiermark*; Hozjan et al., Srednjeveško Prekmurje; *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi*.

trajno preobrazbo takratne etnično raznolike in ob naselitvi še polnomadske družbe, ki ji je vladal, pripeljal v zaključno fazo ustalitve v ogromnem prostoru Panonije in Zakarpatja. Od tu preživelih Slovanov so se priučili naprednejšega poljedelstva in mnogih drugih, za obstoj pomembnih ročnih spretnosti, kar je sprožilo večstoletno spreminjanje obširne močno gozdnate ravnice v bodočo kultivirano krajino. Začenjali so se procesi intenzivnega pokristjanjevanja, fevdalizacije in prvotnega razslojevanja ljudi v družbene skupine kmetovalcev, vojakov, dvorjanov, vodilnih osebnosti in ugledнežev ter duhovščine. Skupaj z Madžari je v državi živelo še nekaj drugih etničnih skupnosti, najštevilčnejša pa so bili Slovani. Del panonsko-slovanskega elementa je vsekakor preživel madžarsko poselitev, saj očitno niso bili fizično iztrebljeni. Nasprotno, čeprav v podrejeni vlogi, je bil ta element po dokončni ustalitvi novih gospodarjev ozemlja kot izurjena poljedelska delovna sila v njihovi službi zelo dobrodošel. Prebivalstvo je dobilo tudi že prve zakone.

Državno oz. javno upravo ogromnega ozemlja si je kralj po vzorcu takratnega zahodnega soseda, cesarskega imperija, zamislil kot sistem večjih in manjših teritorialno-upravnih enot, kraljevskih županij, na čelo vsake je prišel njegov zvesti uradnik – župan. Na zahodnem obmejnem ozemlju – severno, zahodno in jugozahodno od Blatnega jezera – sta kot prvi županiji že do Štefanove smrti nastali dve: Železna županija (madž. Vas vármegye) na območju rek Rabe in gornje Zale s sedežem na gradu Vasvár (slov. Železni grad; Železno) ter Zalska županija (Zala vármegye) s sedežem na gradu Kolon, zgodovinskem nasledniku na mestu nekdanjega Blatenskega Kostela, pozneje preimenovanem v Zalavár (slov. Zalski grad).

V Štefanovi dobi je onstran sicer nedefinirane jugovzhodne meje cesarstva oz. zahodno od skrajnega roba madžarske naselitve med cesarstvom in Kraljevino nastal obsežen razmejitveni pas ozemlja. Razprostiral se je od Donave v širši okolici Bratislave prek Nežiderskega in zahodno od Blatnega jezera pa vse do potoka Kučnica, rek Mure in Drave v severno Slavonijo. Bil je brez nadzora državne oblasti, saj je prostor onkraj provizorične zahodne meje naselitve ni zanimal. Tako se lahko sklepa na osnovi dejstva, da ga sprva niso vključili v svoje državno ozemlje in je bil daljši čas nikogaršnja zemlja – brez lastnika, zelo redko poseljena, zelo gozdnata in težje prehodna. O vzrokih za to se lahko le ugiba; morda jih je odbijala delno hribovita in gosto gozdnata pokrajina, prav gotovo pa ne maloštevilen preostali slovanski živelj. Postal je nikogaršnje prehodno ozemlje, kjer je madžarska stran občasno nadzirala le prehode čez reke, npr. čez Muro pri Radgoni. Območje Prekmurja, ki je ostalo izven skrajnega zahodnega roba naselitve, torej ni bilo zajeto v prvotni državni okvir Kraljevine, postalo je del prvotnega mejnega pasu. Pred koncem 11. stoletja zato o določnejši lastnini zemlje v tem območju – v kakršnikoli obliki lastnine že – ni smiselno ugibati.

Na vzhodnem robu tega pasu so namreč v smislu takratnega razumevanja državne meje že v Štefanovi dobi izoblikovali matično stražno črto, ob kateri (in še čez njo) so ležale mejne točke s strelci/stražniki. Ta skrajna črta je glede na lego Prekmurja prvotno tekla malo vzhodneje od današnje državne meje. Obe omenjeni županiji sta imeli med drugim tudi pomembno vlogo nadzora in obrambe zahodne meje, enako kot dve severnejši županiji s sedežema na gradovih Győr in Šopron (Sopron). Županom so pomagali stražarji oz. strelci, stalno nastanjeni v več obmejnih točkah. Nastal je prvoten državni stražno-obrambni mehanizem, ki ga lahko po namembnosti brez zadržkov primerjamo z nam znanim širšim pasom mejnih krajin od Donave pri Dunaju proti jugu čez današnje slovensko ozemlje vse do Tržaškega zaliva. V bistvu sta vse do spodnjega roba Prekmurja oz. do točke, kjer se je sicer prav tako nedoločena meja cesarstva obrnila proti jugozahodu, stala vzporedno.

Razmere so se spremenile šele v času kralja sv. Ladislava I. (1077–1095). Ta je v zadnji tretjini 11. stoletja uspešno razrešil tako notranje spore kot tudi zunanjepolitične odnose, saj se ni pustil vplesti v investiturna nasprotja med cesarjem in papeštvom. Hkrati je sprožil vsestransko ozemeljsko širjenje države na jugovzhod, jug in zahod. V letih 1089–1091 je z nenadno osvojitvijo omenjenega ozemeljskega pasu od Bratislave do vzhodnega roba Slavonije prestavil mejno črto države za kakšnih 50 do ponekod celo sto kilometrov zahodneje. V državni okvir in javno-oblastni sistem Kraljevine je tako vključil tudi sedanje Porabje in Prekmurje, prestopil Muro ter priključil še vzhodne Slovenske gorice, Mursko polje in Prlekijo vse do bližine Ptuja, južno od Mure pa tudi Medmurje (hrv. Međimurje) in celotno Slavonijo. Po njeni osvojitvi je prestopil Savo, premagal še tamkajšnje Hrvate in zasedel ozemlje do zaledja jadranske obale. Na jugovzhodu si je dokončno pokoril in priključil uporno kneževino Erdeljsko (tudi: Sedmograška, Transilvanija), na jugu pa je zasedel območje skoraj do Beograda.

Že Ladislavu je z veliko naklonjenostjo papeške kurije uspel za takratno Kraljevino pod domačo vladarsko dinastijo izjemen zunanjepoli-

tični uspeh: razglasitev prvega kralja Štefana I. za svetnika katoliške Cerkve in hkratna vzpostavitev njegove krone za simbol državne oblasti ter hkratne lastnine nad celotnim prostorom Kraljevine, kar se je zelo hitro prelevilo v pojem svetoštefanske krone kot nosilca oblasti vseh nadaljnjih kronanih glav do konca prve svetovne vojne. Osnova kraljeve oz. pravilneje kronske moči je bila kronska last celotnega ogromnega ozemlja, ki ga je vladar sprva le postopoma in glede na že opravljene zasluge oz. bodoče potrebe daroval posameznikom, Cerkvi in redovnikom. Omenjeni prispevek v pričujoči *Kroniki* o beltinskem gospostvu tako med prvotnimi oblikami lastnine zemlje razlikuje kronsko, cerkveno oz. redovno in zasebno.

Nadaljnje razvojne faze države na tem mestu ni smiselno opisovati. V času kralja Ludvika Jagielonca (vladal 1516–1526) je v osmanskem imperiju zavladal sultan Sulejman I. Veličastni (1520), ki je s pohodom na Madžarsko in popolno katastrofo krščanske vojske na bojnem polju pri Mohaču (Mohács) 29. avgusta 1526 nakazal nadaljnjo usodo države. V bitki, katere okrogla petstoletna obletnica je v aktualnem letu 2026, so umrli kralj, ki še ni imel sina, večji del magnatov – tudi dva prekmurska – ter visoke duhovščine. Končala je dobo srednjeveške Kraljevine.

Ladislavova osvojitev območja Prekmurja in spremembe namembnosti slovenskega severovzhoda

Povsod na skrajnih mejah novoosvojenih ozemelj v poznem 11. stoletju je krona takoj osnovala nov, ožji mejnostražni pas s postojankami strelcev tako, da je tedaj že obstoječe strelce premaknila na točke, markirajoče novo, zahodnejšo mejno črto države. Ob pomanjkanju virov lahko le ugibamo, kateri poznejši prekmurski gradovi in kraji so nastali na osnovi prvotnih postojank strelcev (npr. najverjetneje obe Lendavi, območje Murske Sobote, Turnišče). Zagotovo pa je bil takšna točka Hodoš in še nekaj postojank neposredno onstran današnje državne meje. Tudi v širšem desnobrežnem pasu od Mure pod Radgono tja do spodnjega toka Pesnice in celo do Drave pri Borlu so tako nastale očitno številne stražne točke. Hkrati je krona hitro začela izvajati intenzivnejšo načrtno oz. funkcionalno kolonizacijo izključno slovanskega prebivalstva iz notranjosti na skrajne meje, ki bi tako postavila živi ščit pred morebitnimi vpadi iz obmejnih področij cesarstva. V ta časovni sklop se uvršča v mlajših virih obstoječ dokaz o zgodnjem delovanju samostana benediktincev *de Borchi* v letu 1093 – hitro po osvojitvi pokrajine, lociran najverjetneje v Kančevcih, kar bi lahko potrjevali odkriti arheološki ostanki na mestu sedanje cerkve. Deloval naj bi le nekaj čez pol stoletja; logična je misel o njihovem misijonarjenju med stražniki in prvimi kolonisti.

Oboje – tako lokacije madžarskih stražnih točk kot tudi koloniziran slovanski živelj – je po več časovno ločenih povračilnih osvojitvenih sunkih v okviru postopnega ponovnega osvajanja prostora med Dravo in Muro od leta 1130 s cesarske strani, večji del v režiji salzburške nadškofije, ostalo v tem prostoru. Po koncu pretresov polnega 12. stoletja se je del nove državne meje hitro po letu 1230 dokončno ustalil na Kučnici in Muri.[6] V očeh novih vladarjev je prostor takoj dobil pomembno funkcijo. Sledila je preobrazba desnobrežnega prostora v strateški obmejni pas cesarstva oz. njegova celovita vključitev v mejnokrajiški sistem.

Dokazov za te trditve je že iz 13. stoletja in kasneje več kot dovolj: vzpostava močne sistemske širše obrambne črte z njenimi nosilci na gradovih Radgona, Negova, Ljutomer, Ormož, pa še Hrastovec in Maribor, Ptuj ter Borl tik ob Dravi – v prostoru med prvimi štirimi naštetimi gradovi pa še večje število redno delujočih stražno-obrambnih točk, t. i. strelskih dvorov (ok. 50). Nadzor nad desnobrežnim pasom od Mure v notranjost je vladar izvajal neposredno, saj je v ta namen tu vzpostavil ogromen vladarjev posestni urad in vojaškopoveljniško glavarstvo s sedežem na gradu Radgona. Vanj kolonizirani slovanski živelj je očitno prišel iz najzahodnejših območij Kraljevine, saj je – enako kot na območje Prekmurja usmerjen kolonizacijski tok – skozi stoletja obdržal slovanske toponime tedaj šele vznikajočih vasi s končnicami na *-ci*, o čemer je pisal tudi Milko Kos.[7] Vladarji so na obeh bregovih Mure do sredine 13. stoletja ustvarili enako situacijo. Vprašanja, ki se strateško gledano zastavljajo, pa so: Zakaj so se povratni osvajalni sunki s cesarske strani zaustavili prav na Kučnici in Muri ter niso posegli tudi v levobrežni murski prostor? Ali je bila prav reka kot naravna pregrada odločilni dejavnik? Do takrat namreč sploh ni bilo afirmativno definirane državne razmejitve.

6 Problematika nastajanja in zaključka visokosrednjeveške razmejitve pod Donavo je znan zgodovinski problem. Na osnovi starejših raziskav več avtorjev in s pritegnitvijo večjega dela ustreznih virov ga je pred tremi desetletji kot zadnji predstavil tudi Peter Štih. Prim. Štih, Salzburg, Ptuj, in Štih, Salzburg und die Entstehung.

7 Milko Kos je o omenjeni problematiki pisal v več svojih objavah. Časovno zadnja o toponimih na -ci je iz leta 1968.

Visoko- in poznosrednjeveško Prekmurje[8]

Vse opisano je nujno potrebno za razumevanje nadaljnjega razvoja situacije posebej v območju Prekmurja, ki je po dogovoru o ustaljeni meji postalo za krono strateško pomembno. Z osvojitvijo ozemlja med Rabo, Kučnico in spodnjo Muro malo pred letom 1100 je krona v državni okvir Kraljevine vključila tudi to območje. Njen del je pravnoformalno ostalo vse do podpisa Trianonske pogodbe junija leta 1920, torej približno 830 let, in ne kar »tisočletje«, kot se večkrat zapiše in še večkrat izgovori. Vsa novo pridobljena območja je krona takoj vzpostavila kot svojo – kronsko last, ga upravno pripojila obema tukajšnjima županijama ter jih podredila dvema tedaj najbližjima, že omenjenima sedežema županij. Postopoma ga je nato po delih donirala zvestim, zaslužnim rodovnim poglavarjem in vojakom v njihovi službi za dotedanje zasluge oz. za bodočo stražno službo, vsem v trajno last. Ozemlje tik ob Rabi in pod njo pa so podarili cistercijanskemu redu.

Oblast je namreč v 12. stoletju vzporedno z izgubami delov desnobrežnega obmurskega ozemlja umikala vojaštvo in ga hkrati z v porečju srednje Krke nastavljenimi strelci/stražarji premaknila na nova obmejna območja. Nad Rabo, v Porabju, Prekmurju in Medmurju je iz strelskih dvorov s stražarji in strelci (*custodes confiniorum, speculatores*; *sagittarii*) ustvarila novo in trajno močno obrambno črto. V pokrajini je tedaj že potekala intenzivna kolonizacija. Tik ob pravkar vzpostavljenih stražnih oz. strelskih dvorih so še naprej načrtno naseljevali izključno slovansko prebivalstvo iz notranjosti oz. iz drugih osvojenih slovanskih območij. Namen je bil že opisan.

Kdaj konkretno so se na manjših zemljiščih tik ob državni meji in pod Rabo – torej tudi na območju Prekmurja – pojavili mejni stražarji, ni natanko znano. Najverjetneje so bili prvi tam še pred sredo 12. stoletja, saj so nekaj desetletij pozneje že znani viri o zemljiščih, na katerih so bili nastanjeni. Nameščali so jih na točke, ki so sčasoma postale sedeži kronskih zemljišč pod upravo ali pozneje že tudi last županov oz. drugih oseb, za katere vemo od poznega 12. stoletja naprej. Bili so pretežno slovanskega, manj pa madžarskega in še drugih izvorov. To stoletje je torej intenzivnejša doba ustanavljanja prvih trajnejših naselbinskih jeder. V očitno bolj poseljenem gornjem Prekmurju je najverjetneje nastalo več strelskih dvorov kot v nižinskem dolnjem. Opazna je tudi izjemno gosta poselitev pasu tik ob državni meji v gornjem Prekmurju od gornjega toka Kučnice in navzdol do županijske meje.

Ti stražarji so v visokosrednjeveškem Prekmurju tvorili prvo oboroženo silo in hkrati – saj so za opravljanje službe dobivali zemljo v dar (in ne v fevd (!)) – tudi prve znane zemljiške lastnike. Od 13. stoletja jih prekmurski viri označujejo z izrazom jobagioni (*iobagiones*). Bili so osebno svobodni ljudje, ki jih je vladar določal v pomoč veleposestnikom za obrambo in pozneje v upravi vsake od veleposesti. V pokrajini jih je nastavljal iz vrst tako madžarsko govorečih kot tudi še živečih slovanskih veljakov, omenjajo pa se na celotnem prekmurskem prostoru od Dobre do Dolnje Lendave. Tako je v visoko- in poznosrednjeveški dobi ob redkih veleposestnikih in številčno prevladujočih nesvobodnih podložnikih podobno kot drugod na Slovenskem tam živela še opazna plast prvotnih osebno svobodnih ljudi in nastajala temu ustrezna mala zasebna posest. Samo na prostoru vzhodno od Mačkovskega potoka je bilo že pred letom 1208 izven okvira gornjelendavskega gospostva kar sedem malih zaključenih zemljišč.

Manjši del jobagionov je v poznejših stoletjih dosegel položaj osebno svobodnega plemstva – tega se nikakor ne sme primerjati s slojem ministerialov v cesarstvu, ki jih ta družba ni poznala – in se ga zaradi prvotnih kronskih donacij zemlje njihovim prednikom označuje z izrazom donacijsko plemstvo. Njihov večji del se je kasneje moral sprijazniti s padcem v podložništvo. Kolonizacija slovanskega življa iz bolj naseljenih področij okoli Blatnega jezera in južne Slovaške se je po umiritvi razmer na nemško-madžarski jezikovni meji v 13. stoletju še pospešila, kar lahko spremljamo s hkratnim širjenjem urbanizacije prostora.

Stražna krajina in prihod neslovanskih ljudstev na območje Prekmurja

Na to območje se v zvezi z začetki visokosrednjeveške kolonizacije torej navezujeta dva bistvena historično-geografska pojma: ob prvotnem širokem mejnoobrambnem pasu še poznejši, sekundarni levobrežni obmejni pas, katerega sestavni del je bilo območje t. i. Stražne krajine (madž. Őrség, nem. die Wart). Ta je bila, kot pove že njen naziv, posebno vojaško ozemlje, dolgo približno 20 in široko 12 km, z gosteje naseljenimi mejnimi stražarji in strelci, ki so upravno spadali pod županijo Železno. Že od zgodnjega 13. stoletja je zajemala vsaj 18 znanih naselij. To ozemlje ni ležalo v neposredni bližini nove meje, temveč se je raztezalo južno od Rabe oz. zemljišča cistercijanskega samostana v Monoštru ter vzhodno in severno od meja zemljišča Gornja Lendava (glej

8 Prim. Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, na več mestih; Hozjan et al., Srednjeveško Prekmurje.

karto 1). Od teh 18 naselij so bila tri na današnjem slovenskem ozemlju – Hodoš, Krplivnik in že izginula Bükkalja, ostala pa so ležala onstran sedanje državne meje.

Mejni stražarji in strelci v Stražni krajini so bili torej prva izpričana številčnejša skupina večinoma madžarskih, a tudi drugih (ostanki Pečenegov, Uzov) kolonistov oz. prva naselitvena skupina neslovanskega izvora na sicer večinsko slovanskem vzhodnem robu območja Prekmurja. Nekaj let po smrti Ladislavovega naslednika kralja Kolomana, leta 1121,[9] sta v ustanovni listini Marijinega benediktinskega samostana v Almádu prvič zapisana dva po svojem izvoru slovanska hidronima, imeni rek, ki tečeta tudi po naši pokrajini, Ledave in Krke. Zapis sedaj velja za najstarejšo znano omembo obeh, pa tudi kot najstarejši trdno dokazljiv zapis kakega hidronima v zvezi s tem območjem sploh. Od poznega 12. stoletja se nato v virih pojavljajo prvi zapisi imen gradov, ustanov, krajev itd. Od slovenskih zgodovinarjev se je s Stražno krajino, posebej z njeno drugo, mlajšo razvojno fazo, intenzivneje ukvarjal le Ivan Škafar v nezagovarjani doktorski disertaciji.[10] Od sosednjih madžarskih avtorjev moramo opozoriti na nam še neznana dela dr. Istvána Herényija (roj. 1918), posebej na njegov zgodovinopisni opus o zahodnomadžarskem obmejnem prostoru v visokosrednjeveški dobi.[11] Temeljit pretres in soočenje teh podatkov z drugimi, novejšimi ugotovitvami nas še čaka.

Do zgodnjega 13. stoletja je o razmerah sicer zelo malo znanega oz. nam to dobo lahko ustrezneje razložijo le arheološke najdbe. To pa je bil tudi čas dokončne umiritve razmer, posledične izpopolnitve sistema strelcev in kraljeve razdelitve več zemljišč posamičnim lastnikom, ki so se zato od prve tretjine stoletja postopoma začela spreminjati v veleposesti. Načrtna poselitev pokrajine s slovanskim, madžarskim in ponekod tudi nemškim življem se je od tedaj lahko razmahnila. Dejstvo je, da se je v nadaljnjih stoletjih kot tudi v celotnem novem veku tendenca kolonizacije slovansko govorečih ljudi nadaljevala še množičneje.

Nastanek in poznosrednjeveški razvoj zemljiške posesti med Rabo, Kučnico in spodnjo Muro[12]

Na širokem pasu južno od Rabe ob Kučnici in spodnji Muri se je po volji in z darovi krone do prvih desetletij 13. stoletja izoblikovalo šest večjih zaključenih zemljišč (*terra*; *possesio*) in še več manjših. Večja zemljišča so poimenovali po njihovih sedežih – najverjetnejših lokacijah prvotnih strelskih/stražnih postojank: *Lindua/Lyndwa* na (poznejšem) gradu (Gornja) Lendava (pri današnjem Gradu), zemljišče nad in pod Rabo v lasti cistercijanskega samostana v Monoštru (madž. Szentgotthárd, nem. Sankt Gotthard), *Dobra* s sedežem na istoimenskem gradu (Vasdobra, danes Neuhaus am Klausenbach v Avstriji), *Belmura* s sedežem v poznejši Murski Soboti, *Chernech/Cserneczszegh* s sedežem v Črncu (poznejše Turnišče) in sosednji okoliš *Kendynch* s sedežem v Črenšovcih, ter *Lindua/Lindva* s sedežem na gradu (Dolnja) Lendava (danes Lendava/Lendva). Obe Lendavi in Belmura so dobile imena po tedanjih že obstoječih oz. v slovansko hidronimiko prevzetih imenih bližnjih rek Ledavi in Muri (*Lyndwa*; *Mura*, prvi znani zapis v nazivu predija (majhne posesti) leta 1217, nato za reko leta 1232).[13]

Z izjemo samostanskega je krona vsa druga zemljišča darovala posameznikom, vodjem stražnikov ali županijskim jobagionom za njihove zasluge v trajno in neodtujljivo last potomcev v moškem kolenu – razen ob njihovem izumrtju, ko je zemlja znova prešla v last krone. Zato so zemljišča hitro postala predmet dedovanja, prodaje/nakupa ali zamenjave. Dokončna podoba večjih zaključenih zemljišč se je izoblikovala šele ob koncu 15. stoletja (glej karto 4). Da je šlo za hkraten in logičen proces razdelitve obmejne zemlje, kaže že dejstvo, da so zemljišča mejila druga na drugo brez vmesnih praznih prostorov. Iz teh zemljišč so se v naslednjem stoletju in pol razvile veleposesti oz. zemljiška gospostva, katerih temeljna značilnost je bila in ostala vse do bitke pri Mohaču nedeljivost posesti – ob dedovanju jih niso delili na manjše oz. posamične sklenjene kose. V primerih poznejše, zgodnjenovoveške nujne delitve posesti med dva ali več hkratnih novih moških lastnikov/dedičev so namreč postopali drugače: vsak je dobil dogovorjeno število kmetij v vsaki vasi v obsegu celotnega gospostva ali le v nekem njegovem delu, ne pa recimo vsakemu sklenjen

9 *Források a Muravidék/Viri za zgodovino*, str. 35–36. I. Zelko ju v *Historični topografiji Prekmurja do 1500* ni zabeležil.

10 Prim. Škafar, Prekmurski del beksinskega.

11 Prim. Herényi, »Die Wart«; Herényi, *Helytörténeti lexikon 800–1400*.

12 Najpomembnejše osnove tega dela prvega poglavja predstavljajo ob v op. 5 navedenih še dela: Kerec, *Szécsi-ji, Gornja Lendava*, str. 54 in naprej; Zelko, *Gospodarska in družbena*. Drugo bo citirano sproti.

13 Zelko, Zemljišče Belmura, str. 167; prim. Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 18 in 66.

enovit kos – več celih vasi. Tako je bilo praviloma; a kot bomo videli, je že v primeru dedovanja po umrlem zadnjem Sečiju pl. Gornjelendavskem (1540) vladarjeva volja določila drugače.

V zvezi z lastništvom zemlje je prisotna še druga, skozi stoletja nespremenljiva značilnost: krona – pozneje kronska komora – po zaključku procesa razdelitve zemlje med posameznike tu ni imela ničesar več. Tudi Cerkev tu ni dobila – in zato ni imela – nikakršne večje prvotne posesti, kar je razumljivo glede na strateško pomembnost obmejnega pasu in njegove poznejše vključitve v državni prostor. Njene do takrat ali še pozneje vzpostavljene najstarejše ustanove v notranjosti na zahodu oz. severozahodu države (pražupnije, škofijski sedeži, kapitlji ...) so že v prvih stoletjih Kraljevine dobile občutne posesti in zagotovljene dohodke. Monoštrske opatije seveda ne smemo šteti v cerkveni okvir. Vendar besede »nikakršne« ne smemo razumeti dobesedno – mišljena je izključno odsotnost cerkvene lastnine podložnih kmetij. Zanje enostavno ni podatkov sicer maloštevilnih župnij. Postavlja se vprašanje, kako oz. s čim se je cerkveno osebje stanu ustrezno sploh vzdrževalo.

Nanj sta med slovenskimi raziskovalci odgovorila Ivan Škafar in Ivan Zelko:[14] vzdrževali so jih v prvi vrsti naturalije in prihodki iz desetine, ki so jih dobili od župnijskega občestva. Sprva so desetino župnije pobirale same in si verjetno pridržale četrtino do največ tretjino, večji del pa je šel kapitljema v Vasváru in Zagrebu. A že po sredi 13. stoletja je znan spor dolnjelendavskih Haholdov z zagrebškim kapitljem o neustreznosti višine letnega zakupa desetine pražupnije Turnišče, kar kaže na postopno prevlado oddaje desetine v zakup domačim veleposestnikom. Ti so bili namreč brez izjeme patronatski lastniki vseh župnij. Od prestopov v protestantizem so si jih veleposestniki enostavno prisvojili brez plačila.

Zagotovo so župnije imele orno in tudi drugo obdelovalno zemljo, npr. vinograde, njive in vrtove, ter jo obdelovale same ali še običajneje – jo dajale v zakup, največkrat drobnim posestnikom ali morda celo lastnim podložnikom. Zemljo so običajno dobivale z različnimi darili posestnikov.

Prej naštetim zemljiščem je treba dodati več že takrat znanih manjših zaključenih okolišev v prostoru gornjega Prekmurja, v bistvu znotraj oz. na obrobjih gornjelendavskega zemljišča in *Belmure*,[15] kjer so sprva zagotovo prebivali strelci: znotraj Belmure (med Muro in Ledavo) okoliši ob Muri na Petanjcih (*Terra Petene*), med Krogom in Bakovci ter v širši okolici Rakičana; znotraj gornjelendavskega zemljišča pa okoliš med Berkovci in Pordašinci, večji sklop zemlje v obliki zaobljenega trikotnika med Otovci, Negoninci in Bükkaljo z vsaj osmimi znanimi okoliši strelcev ter okoliš med današnjo državno mejo na severu Goričkega in Markovci. Razmerja med zadnjimi in obema večjima zemljiščema je zaradi pomanjkanja virov nemogoče opredeliti. Na podlagi znanega lahko sklepamo, da so bili okoliši strelcev ustanovljeni gotovo prej kot obe večji zemljišči. Zato so se ob razmejevanju okolišev in zemljišč zaradi njihove za krono strateške pomembnosti obdržali znotraj ali na robovih zemljišč tudi v naslednjih stoletjih kot manjša, a samostojna in nedotakljiva ozemlja. Obe poznejši veleposesti jih nikdar nista smeli oz. zmogli vključiti v svoj okvir.

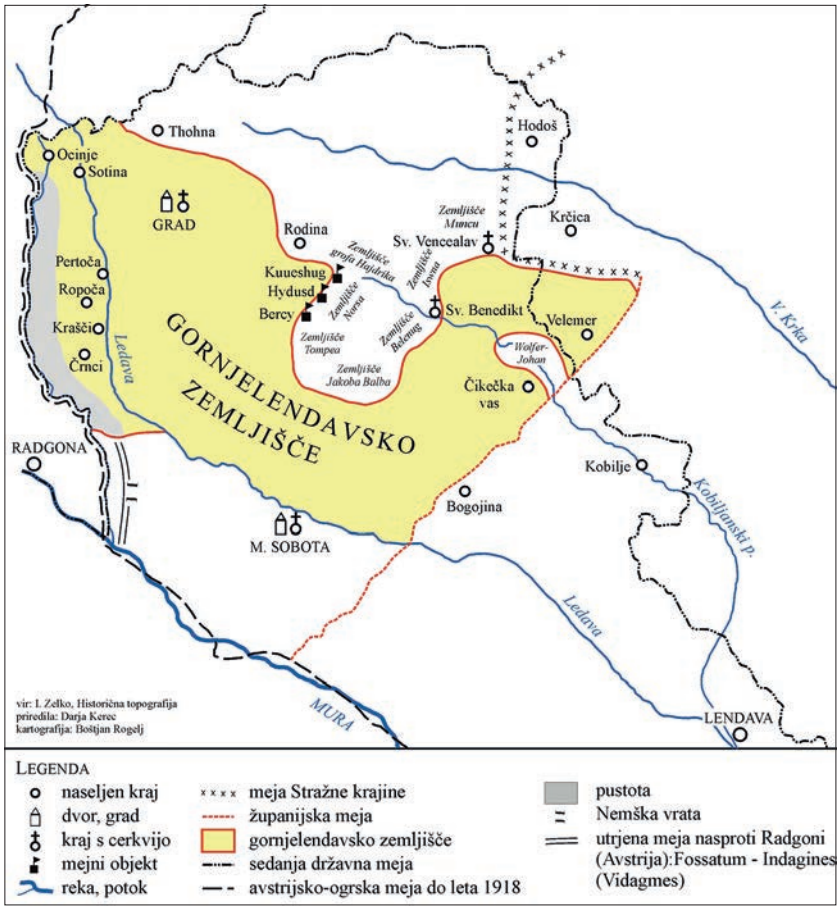
Največji del prostora gornjega Prekmurja (gospostva Gornja Lendava, Dobra in Murska Sobota) so od leta 1366 oz. 1387 imeli Sečiji pl. Gornjelendavski; od 15. stoletja so v imenu monoštrskih menihov upravljali še njihovo posest v Porabju in severno od Rabe. Dolnje Prekmurje so pred koncem 14. stoletja že v celoti obvladovali gospodje Haholdi, poznejši magnati Baniči Dolnjelendavski. Manjše zaključene posesti so prišle v roke svobodnih rodbin: Petanjskim in njihovim naslednikom iz veje Nádasdyjev je pripadal okoliš Petanjci; Prosenjakovski so imeli širši okoliš okrog Prosenjakovcev; gospodje Kroški okoliš med Krogom ter Velikimi in Malimi Bakovci; zemljišče Črnec pa je kot prva znana imela rodbina *Gure*/*Guri*. Posamezniki so za zasluge oz. za svojo službo že dobivali v dar ali (za)kupovali posamične kmetije oz. majhno ozemlje znotraj ali izven veleposesti.

Zemljišče in grad *Lindua/Lyndwa* – (Gornja) Lendava ter istoimenski kraj pod njim

Nujno ga je treba ločevati od drugega, sprva enako imenovanega zemljišča in gradu v dolnjem Prekmurju. Zaradi nejasnosti glede tega in večkratnih pomenskih zamenjav pri zapisovanju v virih so obema gradovoma od srede 14. stoletja dodali imenski predponi Gornja in Dolnja. Tudi njune lastnike smemo šele od poznega 14. stoletja dejansko imenovati tako, kot so jih od takrat začeli ločevati v virih – kot pl. Gornjelendavske in pl. Dolnjelendavske.

Kralj Andrej II. je leta 1208 zemljišče za njegove dolgoletne zasluge podaril županu Železne županije Nikolaju. Malo pozneje so natančno popisali njegove meje. Več je o gradu (danes Grad; sodobno madž. Felsőlendva; nem. Ober Limbach), pod katerim je začelo nastajati istoimensko naselje, in zemljišču znano od druge polovice

14 Prim. Škafar, Prekmurski del beksinskega.
15 Prim. Zelko, Zemljišče Belmura.

Karta 1: Zemljišče Gornja Lendava, prvoten dokazljiv obseg v 13. stoletju[16]

13. stoletja naprej. V krizni dobi po smrti kralja Béle IV. je grad večkrat napadla češka vojska, a so ga vselej zmogli obraniti. Še pred tem se kot lastnik gradu omenja Nikolajev sin Salomon, kar bi pomenilo, da je že bil dedna last.

Po krizi s Čehi in očitnem izumrtju Salomonove linije je krona leta 1275 grad in celotno zemljišče podarila Amadeju II., sinu Amadeja iz rodbine Gútkeled, kar daje sklepati, da bi tudi omenjeni župan Nikolaj in Salomon morda že lahko bila člana ene od vej tega rodu, povezanega z omenjenim klanom Amade. Amadejci so si dar prislužili s pregovorno zvestobo in hrabrostjo posameznih članov v službi krone v prvi polovici tega stoletja, kar so nato dokazali tudi v bojih z agresivnimi Kőszegiji v prvih desetletjih 14. stoletja. Ta veja Amadejcev je pozneje izumrla, najverjetneje leta 1357. Dve leti pozneje (1359) je kralj Ludvik I. zemljišče daroval palatinu Nikolaju Kontu, a mu ga je že pet let pozneje (1364) odvzel in ga v naslednjih letih (1365 in 1366) podaril Nikolaju III. Sečiju. Tu so njegovi potomci kot pl. Gornjelendavski gospodovali in imeli sedež vse do izumrtja te rodovne veje leta 1540. Poznejši obseg gospostva je bil še večji kot prvotni. Tik pod gradom (od poznega 14. stoletja znan kot *Superior Lyndva*; *Felseolyndwa*) je nastalo naselje, poimenovano po kastelonimu, in se širilo. Kot trg se omenja razmeroma pozno, šele leta 1478 (*opidum Lyndwa*).[17]

Lastniki Gornje Lendave Sečiji pl. Gornjelendavski

26. januarja 1366 je ugledni kapitelj v Veszprému na ukaz krone izdal dve listini o darovanju zemljišča (Gornja) Lendava Nikolaju III. Sečiju in njegovim potomcem. Ta je imel bleščečo kariero in končno dosegel položaj palatina Kraljevine. Izjemne zasluge kroni je kralj Ludvik I. Anžuvinec zelo cenil, zato obdaritev ni bila nič nenavadnega. S tem so se v gornjem Prekmurju pojavili novi lastniki zemljišča (v slov. izpisu: Seči, množina: Sečiji (madž. Széchy, Szécsi)) pl. Gornjelendavski. Član te družine Nikolaj, ki je do takrat živel na gradu Rimavská Seč (Rimaszécs) v takratni županiji Gemer (madž. Gömör; v danes istoimenskem kraju v obmejni regiji Banská Bystrica na južnem Slovaškem), je imel ob prihodu rodbinsko ime, nastalo iz kastelonima. Rodbina se je zaradi te pridobitve razdelila na dve veji; ena (živeča na Slovaškem) se je ob rodbinskem imenu dodat-

16 Kerec, *Szécsiji, Gornja Lendava*, str. 59, objava z ustno odobritvijo avtorice.

17 Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 41.

no poimenovala še po njihovem izvirnem gradu – Sečiji pl. Rima-Seč, druga pa po kastelonimu Gornja Lendava.

Od Nikolajevega lastniškega nastopa v območju Prekmurja se Sečiji Gornjelendavski niso več tesneje vpletali v zemljiškoposestne odnose z matično vejo rodbine. Rodbinski veji sta se razvijali ločeno, skladno s tem pa so bile ločene tudi njune dedne posesti v raznih delih dežel svete krone. Posamični člani Gornjelendavskih so tudi v naslednjem 15. stoletju dosegli izjemne položaje, tako javne kot cerkvene. Kralja Ladislava Posmrtnega je leta 1440 okronal esztergomski nadškof in zato metropolit Kraljevine kardinal Dioniz Seči pl. Gornjelendavski. Na svečanosti je bil prisoten tudi njegov brat Tomaž III., župan županije Komárom, še eden nosilcev znakov kraljeve oblasti.[18]

Rodbina je lahko navezovala poročne stike z najuglednejšimi družinami v državi in tudi onstran državne meje. Pred koncem istega stoletja in v zgodnjem 16. stoletju so s člani izvorno madžarske rodbine Kövendi Székely (nem. Zekel) baronov pl. Ormoških, živečih na Spodnjem Štajerskem, uredili kar dve poroki. Marjeto Seči so poročili z Jakobom Székelyjem/Zeklom Ormoškim in ji za doto začasno izročili celotno murskosoboško gospostvo s sedežem v tedanjem gradu; Jakob je v njem leta 1504 tudi nenadno umrl. Dobro desetletje pozneje se je Tomaž IV. Seči Gornjelendavski v drugo poročil z Magdaleno Zekel Ormoško.[19]

Kot gospod gospostev Gornja Lendava z Mursko Soboto, Dobra, Letenye in Szécsisziget v Zalski županiji in Gradišće v županiji Požega ter nosilec patronatskega prava nad monoštrsko opatijo, pa še mnogih manjših posesti v drugih županijah in hkrati veliki dedni župan Železne županije je bil Tomaž IV. zadnji pomemben moški član rodu Gornjelendavskih. Na njegovo vplivnost kaže podatek, da mu je še pred smrtjo uspelo znova pridobiti lastništvo posesti Murska Sobota kot doto, predano njegovi sorodnici Marjeti. Umrl je na bojnem polju pri Mohaču.

Zemljišče cisterce v Monoštru in trško naselje ob samostanu[20]

Nekaj pred letom 1183 je tik ob Rabi na mestu poznejšega Monoštra zagotovo delovala redovna postojanka benediktincev, morda celo kot nadomestek omenjene njihove že prej opuščene postojanke *de Borchi*. Tega leta je kralj Béla III. z listino, ki je vsebovala tudi opis podarjenega zemljišča, na podlagi opuščenega benediktinskega ustanovil cistercijanski samostan. Naselili so jo menihi iz francoskega samostana Trois Fontaines. Kraj, prvič omenjen štiri leta pozneje, je ime dobil po samostanski cerkvi, posvečeni svetniškemu škofu Gotthardu iz Hildesheima (*Ecclesia sancti Gothardi*), medtem ko njegov slovanski toponim izvira iz slovanskega izraza za samostan. Poleg verskega delovanja med kolonisti je bil razlog ustanovitve cisterce najverjetneje podpora strateško pomembnemu pridobivanju železove rude v področjih nad Rabo. Samostanska posest je skupaj merila kar 275 km² in se je raztezala malce nad Rabo in v največjem obsegu v Porabju ob vzhodnih mejah sosednjega zemljišča *Dobra* ter še vzhodneje med Rabo in severno mejo Stražne krajine (glej karto 4). Opatija je ob papeški naklonjenosti, kraljevi zaščiti in razvejani zemljiškoposestni mreži ekonomsko vzcvetela že do srede 13. stoletja, pri čemer si je pomagala tudi s trgovanjem s soljo.

Z vsakim novim vladarjem in z vpadi različnih vojsk zaradi sporov med velikaši na zahodu države se je krhalo tudi do tedaj dobro stoječe zemljiško gospostvo menihov. Leta 1391 je krona zaščitništvo nad opatijo dodelila rodbini Batthyány, kmalu zatem pa Sečijem Gornjelendavskim. Tem je dodala še izključno dedno pravico do prilaščanja dohodkov njene celotne posesti. Od takrat so Sečiji vse dobljene naturalne prihodke posesti prevažali v Gornjo Lendavo. Med njihovo upravo je redovno življenje v cisterci skoraj zamrlo, začela je propadati. Zato sta upravljanje in pravica zaščitništva še pred sredo 15. stoletja formalno prešla na znamenito cisterco Rein na sosednjem Štajerskem. Tudi kralj Matija Korvin je hotel izboljšati stanje opatije, a neuspešno. Sečiji kot dejanski močni in najbližji zaščitniki so si bolj prizadevali za sámo naselje, da bi to ob svojih kmetijskih in obrtnih potencialih pridobilo status trga. A to se ni zgodilo vsaj do leta 1528, ko se ga omenja kot trg Sv. Gotarda (*oppidum Sancti Gothardi*). Razvil se je v najpomembnejši trg v Porabju in tudi v celotnem gornjem Prekmurju.

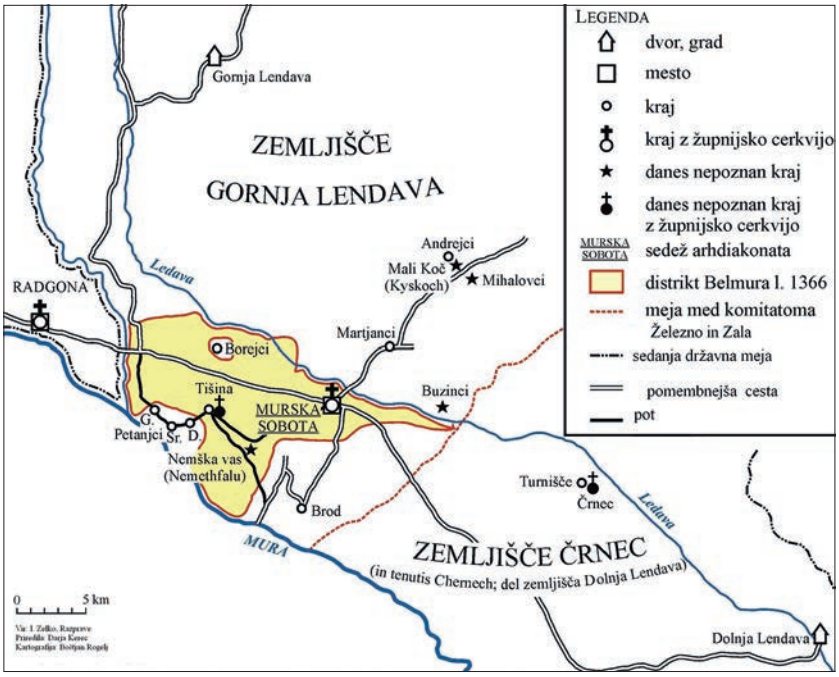
Zemljišče in grad *Dobra*

Skoraj hkrati z ustanovitvijo monoštrske cisterce so redovniki v dar dobili tudi – očitno že prej kot stražno vzpostavljeno – sosednje vzhodno zemljišče *Dobra*. Ime izvira iz hidronima bližnjega potoka Dobra (danes nem. Doiberbach). Kot zemljišče je prvič omenjeno malo pozneje (1213:

18 Kerec, Szécsijevi gospostvi; Kerec, Nikolaj III; Kerec, Szécsiji in njihov.

19 Hozjan, Vojak na Krajini, str. 227–229.

20 Prim. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 43–51; Kovacsics, *Szentgotthárd és környéke*, na več mestih.

Karta 2: Zemljišče Belmura v sosedstvu zemljišč Gornja Lendava in Črnec, ugotovljen obseg do srede 14. stoletja[21]

terra de Dobra) v listini Andreja II., saj je takrat izpričan že tudi obstoj kastelonima kraljevega gradu. Ime zemljišča je slova[e]nskega izvora in izhaja iz pridevnika *dober*. Obsegalo je območje od državne meje in nad Rabo na severu ter današnji tromejni okoliš Avstrije, Slovenije in Madžarske tik do meja zemljišča cisterce. Prva desetletja so bila kar viharna, saj je večkrat zamenjalo lastnike, krona pa ga je leta 1213 celo vrnila opatiji. Znova so si ga prisvajali različni lastniki in po letu 1278 je zemljišče ponovno prešlo v last opatije, kar je trajalo do leta 1332. Tedaj ga je krona odvzela opatiji in povečala njegov obseg. Po obdobju kraljevske uprave ga je za zasluge leta 1387 Sečijem podarila v dedno last.

Zemljišče *Belmura* s sedežem v (poznejši) Murski Soboti

Zemljišče je obsegalo današnjo Mursko Soboto in njeno širšo okolico v smeri proti Muri in Radgoni oz. večji del ozemlja med rekama Muro in Ledavo od Krajne do županijske meje, tako da je Ledava predstavljala severno mejo posesti oz. razmejitev s posestjo Gornja Lendava, županijska meja na jugu pa je bila hkrati razmejitev s posestjo Črnec. Belmura v prevodu pomeni Notranja Mura (madž. *bel*: notri, v), tu v pomenu: znotraj obeh voda; vendar je bilo pomenov izrazov s korenom Mura več. *Belmura* ter že omenjeni *Mura* in *Murwa* so razen osnovnega hidronima zemljiška imena, ki so bila v rabi do konca 15. stoletja in so vsa označevala štiri različne topografske pojme: omenjeno zemljišče (*districtus Belmura*), dvor in kasnejši grad v Murski Soboti v funkciji sedeža zemljišča (*curia*/*castellum* Belmura, prvi zapis iz 1398), tamkajšnje naselje s srede 14. stoletja z že znanim imenom Belmura in malo pozneje tudi Murska Sobota (*possessio*/*oppidum*/*civitas* Belmura)[22] ter celo drugo ime za omenjen manjši okoliš na Petanjcih znotraj tega zemljišča. Tudi to najverjetneje prvotno strelsko/stražno posest je kralj Andrej II. leta 1217 podaril za zasluge neznanemu posamezniku.

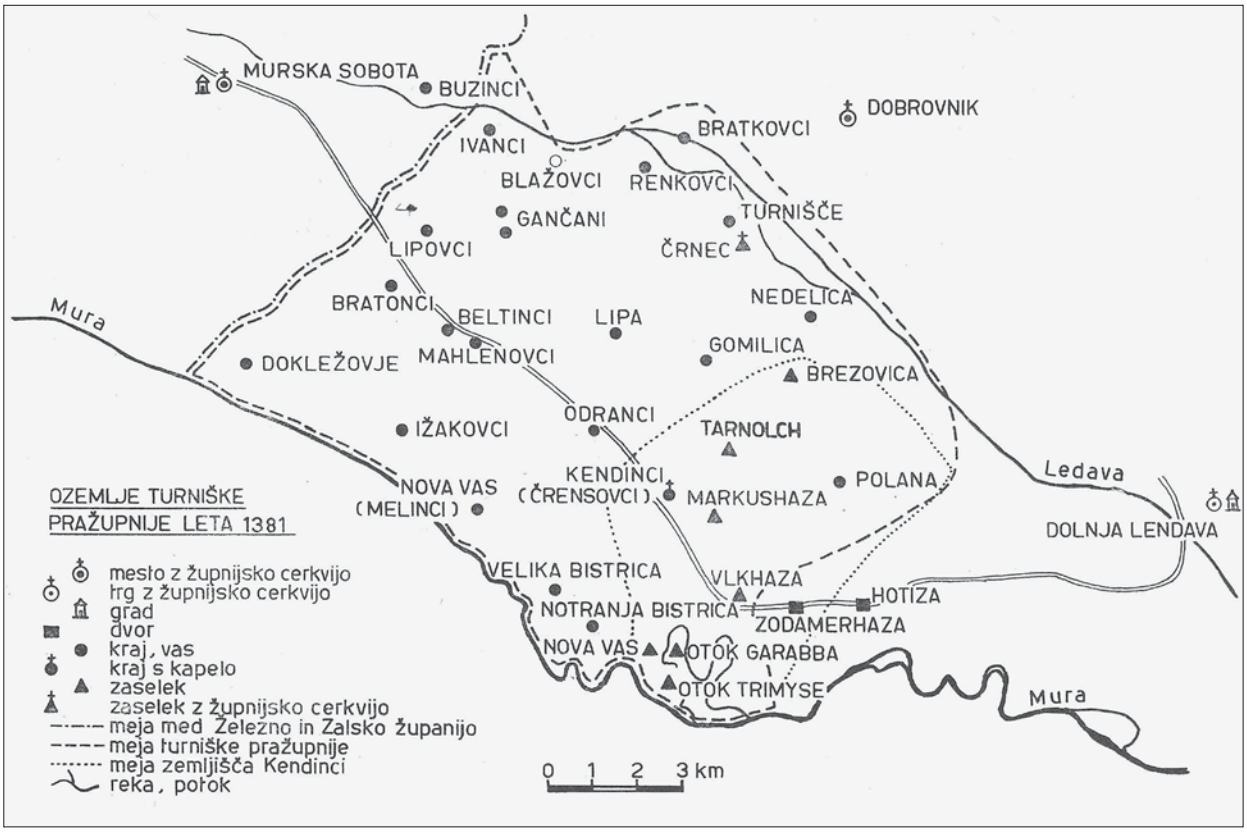
Prvotni lastniki zemljišča, vsaj kot zanesljivo izpričani, ob pomanjkanju virov niso znani vse do nastopa Štefana I. iz rodu Haholdov iz Dolnje Lendave v poznem 13. stoletju. Krona ga je po dolgi in nasilni epizodi s Kőszegiji najpozneje do leta 1323 darovala omenjenim Amadejcem. Ti so tako po gornjelendavskem zemljišču dobili še belmursko in obe prvič lastniško združili. Leta 1366 so po volji krone novi lastniki obeh postali Sečiji Gornjelendavski in si poznejše murskosoboško gospostvo vzpostavili kot poseben posestni urad, upravljan iz tamkajšnjega dvorca, medtem ko so lastniki seveda živeli v Gornji Lendavi. Lastniško združeni gospostvi sta v dobi Sečijev postali nedeljiva celota.

Zemljišče *Chernech*, sedež v Črncu (poznejše Turnišče), in sosednji okoliš *Kendynch*, sedež v Črenšovcih

Od večjih srednjeveških zemljišč v dolnjem Prekmurju tik pod županijsko mejo je dokazljiv

21 Kerec, *Szécsiji, Gornja Lendava*, str. 87, objava z odobritvijo avtorice.

22 Za vse navedbe glej Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 18–19.

Karta 3: Zemljišči Chernech (Črnec) in Kendynch (Kendinci) leta 1381[23]

zelo zgodnji nastanek dveh sosednjih, a sprva medsebojno ločenih zemljišč: večjega po imenu *Chernech*/*Cserneczszegh* – Črnec in manjšega obmurskega *Kendynch*/t. i. Kendinci (po I. Zelku). Prvo zamejujeta Mura in Ledava – a je na dveh mestih segalo tudi malce čez Ledavo –, na severu je županijska meja, na jugu pa meja z okoliščem *Kendynch*. Ta je nato na jugu mejil z dolnjelendavskim zemljiščem.

Obseg prvotnega zemljišča Črnec je neznan; prvotni toponim sedeža zemljišča so spremenili, posledično pa tudi nazivno označbo (turniški posestni urad). Prvotni toponim je zapisan v listini iz leta 1267, ko je prvič omenjena cerkvica sv. Device Marije, ki stoji prav v Črncu (*ecclesia beate Virginis sita in Churnuch*). Spomin na izraz *zemljišče Črnec* se v virih ohranja do poznega 15. stoletja in celo še v novoveških časih – *Chernechmegye* (prevod: županija Črnec), ko začne dotlej samostojen kraj po vključitvi v sosednje Turnišče izginjati.

Prvi znani lastnik zemljišča je bila tu živeča rodbina *Gure*/*Guri* (Gyura; tudi Jure). Najverjetneje so bili nekdanji stražniki ali jobagioni, ki so za dolgoletno službo dobili v dar lepo nagrado. Dolnjelendavski gospodje Haholdi so jim očitno hoteli prevzeti zemljišče, zato so pred letom 1265 sprožali ropanja, požige in srdite boje s sosedi. Po posredovanju krone in na temelju medsebojne sprave, izpričane v spravni listini iz leta 1267, katere osnova je bila zamenjava zemljišč, se je rodbina *Gure* odselila na Goričko. Tam so jim namreč Haholdi izročili njihov okoliš okrog Prosenjakovcev; nato pa so se kot novi lastniki po krajevnem imenu preimenovali v svobodne Prosenjakovske (madž. Prosznyák). Najlogičnejši razlog za prevzem zemljišča je bil že prej začet (od 1232) načrten proces kupovanja posameznih delov njim sosednjega samostojnega okoliša *Kendynch* (»Kendinci«) pod Črncem (obseg je na karti 3 označen s pikčasto črto), o katerem se prav tako ve zelo malo. Do konca 13. stoletja so Haholdi celoten novopridobljen prostor med Muro in Ledavo organizirali kot svoj nov posestni urad s sedežem v Turnišču, ki se je v razmejitvi do potankosti ujemal z obsegom pražupnije Turnišče in bil podrejen upravi z njihovega matičnega gradu.

Prvotno, še pred ali pa hkrati z nastankom slovanskega naselja Črnec okrog cerkve, je nekaj stran od njega na še brezimni točki nedvomno stal stražni objekt – stolp. Okrog njega je hitro začelo nastajati naselje s posamičnimi kmetijami slovanskih kolonistov, ki je pozneje, v 14. stoletju, na podlagi slovanskega izraza zanj, tj. stolp (turen), dobilo ime Turnišče. Prvi znan zapis tega toponima iz leta 1322, sicer ohranjen v prepisu iz leta 1335, je sestavljenka slovanskega izraza in

23 Zelko, *Gospodarska in družbena*, str. 53.

madžarske končnice: *Toronhel*, *Thoronhel* (kraj, kjer stoji stolp). To je očiten dokaz prvotnega sobivanja madžarskih stražnikov med okoliškim slovanskim življem. Pozneje je v zapisih prevladal le slovanski del imena: *Tornissa*, *Tornyssa*, *Thurnyssa*, *Tornischa, Tornystya* (Turnišče). Združitev obeh oz. vključitev Črnca v Turnišče se je najverjetneje zaključila že do konca 14. ali v 15. stoletju.[24] Do danes se je ime Črnec ohranilo kot hidronim potoka nekaj kilometrov južneje proti Muri, kar pa sproža nova vprašanja o nastanku toponima. Ta se kot edninsko ali množinsko, krajevno ime ali kot hidronim pojavlja tudi drugod, npr. na območju ob Muri navzgor.

Zemljišče in grad *Lindva*/*Lindua* – Dolnja Lendava ter istoimenski kraj pod gradom

Prvoten obseg zemljišča je neznan. Najverjetneje je že v zgodnjem 13. stoletju segalo čez današnjo državno mejo severno in jugovzhodno od gradu. Prvi znani lastniki področja v najbližji okolici današnje Lendave so bili Pavel, Ivan in Vid, jobagioni županijskega gradu Zala. Manjšo sosednjo posest *Fenetü* (danes Lenti) si je v drugi polovici 12. stoletja pridobila družina nekega Ivana, katerega sin Parid jo je leta 1192 (najstarejši zapis zemljiškega imena (Dolnja) Lendava, ne toponima ali kastelonima) prodal članu rodu Buzád-Hahold. Rod Haholdi, ki se je v istem stoletju naselil v županijo Zala iz Turingije, si je ime nadel po kastelonimu Hahót pod Blatnim jezerom. Kmalu nato so že načrtovali širitev ozemlja na obeh bregovih Ledave severno od gradu in tudi na severovzhod. Zemljišče so širili z nakupi, zamenjavami ozemelj, kot je opisano zgoraj, in nekajkrat tudi s kronskimi darili.[25]

Grad Dolnja Lendava (sodobno madž. Alsó Lendva) je najverjetneje na mestu nedokazljive prvotne stražne postojanke nastal na strateški vzpetini nad izlivom Kobiljanskega potoka v Ledavo. Prvič se le posredno v nazivu njegovega lastnika omenja leta 1272 in nato konkretno 1278 kot delno razrušen *castrum* (grad), morda še ostanek razdejanja po mongolskem divjanju 1241. Zagotovo je do takrat že nastalo tudi naselje tik pod gradom, ki pa je prvič omenjeno šele leta 1366.[26]

Z opisano pridobitvijo Črnca je lastnina Haholdov med Muro in Ledavo že mejila na županijsko mejo, preko katere je segla v dveh že opisanih primerih: z nekajletno lastnino zemljišča *Belmura* in lastnino okoliša okrog Prosenjakovcev. Hkrati so k zemljišču *Lyndwa* že v 13. in do srede 14. stoletja postopno priključili manjše kose ozemlja med Ledavo in Kobiljanskim potokom vse do županijske meje, npr. samostojno izpričan okoliš *Ladafeuldu* ob tem potoku in okoliš *Legene* med Dobrovnikom in Kobiljem. Tako se je zemljišče povečalo na sever in proti vzhodu. Lastniki so ga načrtno kolonizirali tako s slovanskimi kot tudi z madžarskimi kolonisti – njih so naseljevali v neposredno okolico gradu, med gradom in Muro, a tudi na levem bregu Ledave.

Baniči (madž. Bánffy, Bánfi) pl. Dolnjelendavski

Edini dolnjeprekmurski in tu živeči magnati so v pokrajino prišli bistveno prej kot recimo Sečiji Gornjelendavski, še pred koncem 12. stoletja, ko so se na takratni dolnjelendavski grad – verjetno pravilneje stolp *Lyndwa* – naselili Haholdi, predniki poznejših Baničev. Rod Buzád-Hahold je imel od vseh posestnikov, naseljenih v Zalski županiji, največjo zemljiško posest tako onkraj današnje meje kot v sami pokrajini. Tvorili so jo trije zemljiški kompleksi: južno od Zalaegerszega, v dolnjem Prekmurju in Medmurju. V 13. stoletju se je rod razdelil v tri večje veje, in sicer v Haholdovo (iz nje izvirajo Baniči Dolnjelendavski), Arnoldovo in Buzádovo.[27]

Od takrat se je posest Haholdov le še povečevala, v največjem obsegu seveda okrog centralne točke Dolnje Lendave in s pridobitvijo zemljišča Črnec. Leta 1278 je kralj Ladislav IV. Štefanu I. Haholdu za velike zasluge v bitkah in neomajno zvestobo potrdil njegovo trajno in dedno last gradu (od poznega 14. stoletja: *Inferior Lindva*; *Alsolyndwa*; nem. Unter Limbach) in pripadajočega zemljišča Dolnja Lendava (vključno s Črncem), gradu v Lentiju (tedaj: *Nempthy*) z vsemi posestmi v porečju reke Krke, posesti v županiji Somogy in v Slavoniji.

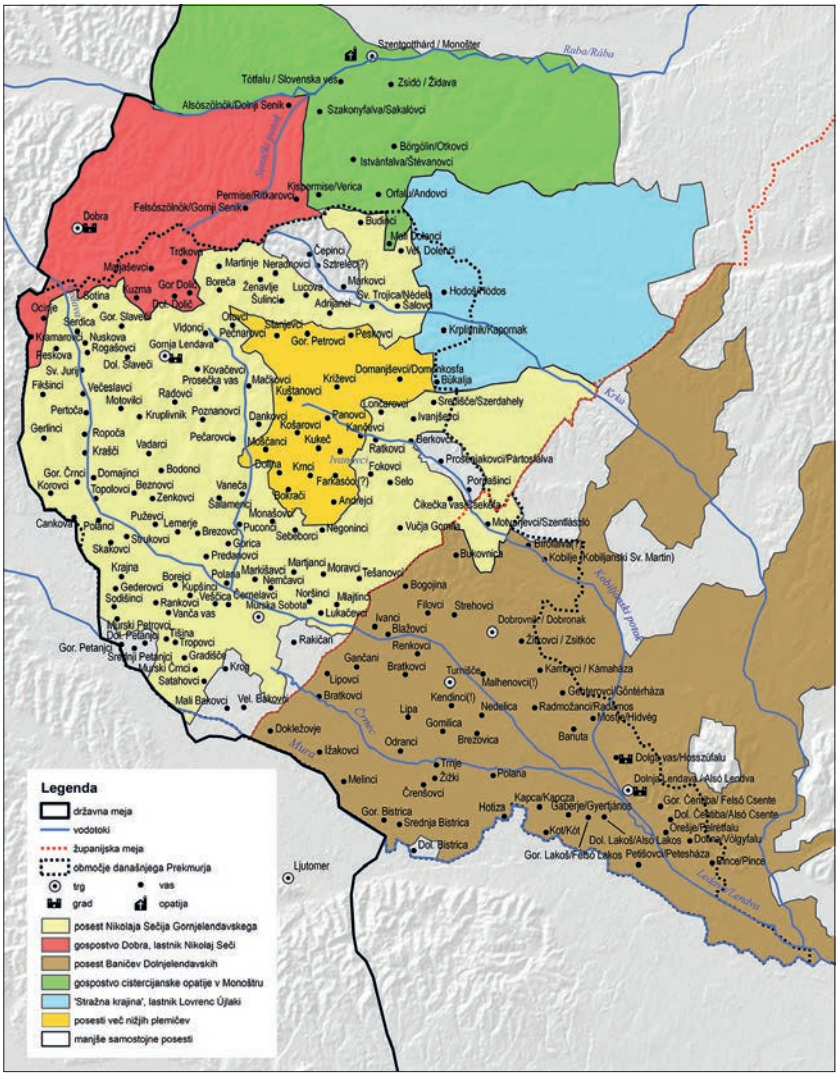
V letih 1301–1319 so dolnjelendavski grad zasedli t. i. mali kralji Kőszegiji in pregnali kroni zveste Haholde, kar je bila v 452 letih njihova najhujša preizkušnja. Šele leta 1322 jim je krona lahko tudi formalno potrdila vse odvzete posesti. Znani Nikolaj VII. Hahold Dolnjelendavski (ok. 1290–1359) je v karieri kot kraljev vojskovodja dvakrat dobil položaj bana Slavonije (kraljev namestnik na ozemlju med Savo in Dravo), saj so kot pravkar zapisano že imeli posest tudi v tem kraljestvu. Po njegovi smrti so si njegovi sinovi – skupno šest

24 Prim. Adanič Vratarič in Hozjan, Zgodovinski oris območja.

25 Prim. Tantalics, *A Bánffy család*, na več mestih; Andrić, »Hahold«: https://hbl.lzmk.hr/clanak/hahold (2. 8. 2026).

26 Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 55–59.

27 Prim. Tantalics, *A Bánffy család*, na več mestih; Švab, »Bámffy, de Lendwa, https://hbl.lzmk.hr/clanak/banffy-de-lendwa (2. 8. 2026).

Karta 4: Poselitev prostora med Rabo, Kučnico in spodnjo Muro, večji in manjši kraji, posestne razmere in zemljiška gospostva konec 15. stoletja[28]

– za boljšo prepoznavnost in ugled nadeli novo družinsko ime iz vzdevka »banovi sinovi« (*filii Bani* – Bánffy/Baniči). Prav ti sinovi so se nato zaradi delitve očetove posesti zelo sprli; po desetletjih prepirov so si med 1381 do 1389 razdelili vse takratne podložniške kmetije na dolnjelendavskem gospostvu. V znamenje pomiritve so v dotedanji majhni cerkvi donirali obsežne poslikave mojstra Janeza Aquile iz Radgone s čudovitimi freskami. Cerkev je od takrat postala znameniti kraj vsakoletnih tradicionalnih romanj njihovih potomcev. Nekaj Baničev so v njej tudi pokopali.

Kot glava rodu je šel skupaj z mlajšim Janezom v bitko pri Mohaču tudi Sigismund Banič Dolnjelendavski in tam umrl; Janez, prav tako oženjen z dekletom Székelyjev/Zeklov Ormoških, pa se je z bojišča srečno vrnil.[29]

Na vseh predstavljenih zemljiščih so s prihodom kolonistov nastajala številna naselja.

Podoba družbe na območju Prekmurja in obveze podložnikov do konca srednjega veka

Dokončno so se izoblikovali vsi srednjeveški družbeni sloji. Prvotno edino merilo ugleda posameznika v fevdalni družbi na ozemlju Kraljevine je bila osebna svoboda ali nesvoboda, pozneje pa konkretno posestno bogastvo in iz njega izhajajoča moč.

Vse do 16. stoletja se je družba v nekaj elementih bistveno razlikovala od družbe v sosednjem cesarstvu in tudi v slovenskih deželah, najočitneje v bistveno ohlapnejši, manjši odvisnosti osebe

28 Podlaga karte: Benczik et al., *Források a Muravidék történetéhez*, karta v zavihku na zadnji platnici: Današnje Prekmurje pred koncem 15. stoletja. Avtorja karte Andrej Hozjan, Igor Žiberna. Vprašaj v oklepaju za kurzivno izpisanim toponimom: zaenkrat neznana lokacija; klicaj v oklepaju za toponimom: zagotovo nepravilno lociran kraj. Za predelavo karte se iskreno zahvaljujem geografu red. prof. dr. Igorju Žiberni s Filozofske fakultete UM. Prva objava v: Hozjan, Prekmurje v novem veku, str. 58; prim. Bácskai, *Magyar mezővárosok;* Fodor, Iz zgodovine porabskih Slovencev.

29 Prim. Tantalics, *A Bánffy család*, na več mestih.

od krone oz. od vladarja, kar je uzakonila *Zlata bula*. Veljalo je načelo: več zemlje si imel, manj odvisen si bil. Izraze za uglednejše ljudi z lastno zemljo, za plemiče in nosilce najuglednejših uradniških/službenih položajev predstavlja članek Jake Banfija v pričujoči *Kroniki*. V pokrajini so živele tako rodbine iz kroga magnatske elite kot tudi rodbine manj premožnega plemstva; pojavili so se že tudi familiarji in najverjetneje še predialci (iz: *familiaritas* in *familiarius*; *predium* – oba izraza ob pomanjkanju slovenskih raziskav še nista utrjena), svobodni ljudje, ki vstopajo v službo magnatov. Zelo malo je bilo tu duhovščine.

Nižje od naštetih na družbeni lestvici so bili tedaj že izjemno redki svobodni kmetje ter množica od posestnikov eksistenčno in tudi osebno odvisnih ljudi: prebivalci trgov, širok sloj podložnih kmetovalcev na kmetijah v lasti posestnikov ter takrat še maloštevilen sloj ljudi z malo ali brez vsakršne zemlje (zametek bodočih kajžarjev in gostačev). Prav za to prehodno obdobje iz srednjega v zgodnji novi vek je značilno, da so se v dokaj enotni družbi ob podložnikih, velikih posestnikih – magnatih in tedaj kot omenjeno že redkih osebno svobodnih osebah, bodočih prekmurskih nižjih plemičih, začeli pojavljati prvi kmečki osvobojenci – svobodnjaki (*libertini*).

O podložniških obvezah pred 16. stoletjem vemo zelo malo. Dajatve zemljiškemu gospodu so bile do sredine 14. stoletja običajne, vštevši mednje tudi prisilno delo (ročno/vozno tlako) na dominikalnih površinah. Nato pa je krona po vzoru že ustaljene cerkvene desetine na zahtevo magnatov uvedla še devetino – deveti del vseh pridelkov, ki jih je zase lahko pobral lastnik kmetije ali zemlje. Med posebne obveze se morajo uvrstiti nevsakdanje zahteve, npr. obremenjujoča gnojna dajatev, ki jo je morala vsaka soseska zbrati in tudi dostaviti na določeno mesto. Kaže, da je spreminjanje naturalnih bremen v denarna potekalo zelo postopno. Na župnijah v gornjem Prekmurju sprva zbrane količine desetine, predvsem desetinsko žito in manjše domače živali, so zbirali v Murski Soboti, od koder so jih nato odpeljali uradniki vasvárskega kapitlja. V 14. stoletju pa je skoraj zagotovo kot celota že bila v zakupu veleposestniških lastnikov obeh zemljiških kompleksov. V dolnjem Prekmurju je desetina pripadala zagrebškemu kapitlju, vendar so jo vsaj od srede 13. stoletja vsaj na njihovih posestvih imeli v zakupu Haholdi, poznejši Baniči Dolnjelendavski. Glede na velikost kmečke posesti so še v zgodnjem 16. stoletju prevladovale cele kmetije in ob njih še polkmetije. Že tedaj pa se je začenjala pojavljati pozneje tako zelo značilna razkosanost zemlje.

OBMOČJE PREKMURJA V NOVEM VEKU. OD BITKE PRI MOHAČU DO KONCA ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV

Triinpolstoletna doba je pokrajini zadala ogromno gorja in ji prinesla le malo dobrega. To dobo označujem kot dobo številnih usodnih prelomnic. Za prekmurskega malega človeka se je srednjeveški čas resnično prevesil v novoveškega šele s prvim temeljitim duhovnim družbenim pretresom, to pa je bil pojav in širitev protestantizma še pred sredino 16. stoletja.

Oris notranjepolitičnega razvoja v državi z ozirom na razmere v Prekmurju od Mohača 1526 do konca gospoščin (1860)[30]

Po katastrofalnem porazu na Mohaškem polju, ki ji je sledila državljanska vojna za krono med Ferdinandom Habsburškim in Janezom Zapoljo z zmago prvega, in poznejšem osmanskem zavzetju Bude in Pešte (1541) ter ustanovitvi budimskega pašaluka se je začela zasedba in dobrih 160 let trajajoča stalna prisotnost Osmanov na osrednjem prostoru Kraljevine. Hkrati je kronanje Ferdinanda I. kot drugega Habsburžana – po Albrehtu med leti 1437–1439 – za večkratnega kralja območja od Sudetov in Beskidov do Blatnega jezera in do hrvaških ozemelj pod Savo začelo spreminjati ta del srednje Evrope v smeri konkretnih ukrepov protiosmanske obrambe. Nihče pa tedaj ni niti slutil, da bodo on in njegovi potomci ostali nosilci svetoštefanske krone skoraj štiristo let. Do konca 17. stoletja jim je uspelo ne le ubraniti se Osmanov, temveč jih izgnati in ponovno zavzeti skoraj celotno ozemlje Kraljevine iz časa pred Mohačem. Habsburški dvor je hkrati v vsakdanjik prebivalstva postopoma vgradil toliko novitet družbene ureditve, že znanih v habsburških dednih deželah, da se je fevdalizem v naslednjih stoletjih temeljito spremenil tudi v smislu ravnanja z zemljiško posestjo: od izjem v dedovanju zemlje – čeprav je prastaro običajno pravo izročitve večjega dela prvorojenemu sinu ostalo nedotakljivo – do novih oz. vse množičneje uporabljanih oblik pridobivanja posesti kot nakup in dosmrtni, večgeneracijski ter dedni zakup v razponu od ene podložne ali puste kmetije do ogromnih gospostev. Tudi podložni kmečki slo-

30 K vsem že citiranim pregledom razvoja in razmer v Kraljevini se za to dobo kot temeljna literatura dodatno navaja: Benda, *Magyarország történeti kronológiája* II.; Pállfy, *Povijest Mađarske*; Katus, *A modern magyarország születése*; Illik, *Török dúlás*; Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje; Fujs et al., Prekmurje v 19. stoletju.

ji so se glede predaje kmečke enote pred smrtjo ravnali po pravilu izročitve prvorojencu.

Divji vpadi Osmanov na območje Prekmurja in Velika osmanska vojna 1683–1699

Območje jih je po prvem znanem le bežnem vpadu v pokrajino že leta 1479 občutneje spoznalo v tednih takoj po mohaški bitki, ko so vpadli v osrednji del in na Goričko. Od takrat so se osmanska ropanja in nasilje v pokrajini ponovila še mnogokrat, recimo že poleti leta 1532, ko sta se sultan Sulejman I. in njegova armada podala na drugo obleganje Dunaja in so na poti zahodno od Blatnega jezera ter v široki okolici nabirali hrano in plen. Najhujši pritiski so nastopili v desetletjih po osmanskem zavzetju Velike Kaniže (Nagykanizsa) leta 1600, saj so si ta kraj izbrali za sedež novega vilajeta. Osmanska sicer posredna oblast je nadzirala ves vzhodni in osrednji del Goričkega ter južneje širši pas ozemlja do Dolge vasi z izjemo utrjenih naselij Turnišče in Dobrovnik.[31]

Prve podreditve prekmurskih krajev sicer geografsko oddaljenim osmanskim oblastnikom so se začele že v letu osvojitve Velike Kaniže; obsežnejše so sledile v dvajsetih letih 17. stoletja kot posledica takratnih vpadov. Število podreditev je postopoma naraščalo in doseglo največji obseg po sredi stoletja. Najhujši pritiski na pokrajino so bili v tridesetih in štiridesetih letih, ko je bilo od tod v suženjstvo odpeljanih na stotine ljudi, vdali pa so se jim skoraj vsi porabski kraji pod Monoštrom in celotno vzhodno Prekmurje, ter v letih pred bitko pri Modincih (Mogersdorf) 1. avgusta 1664. Posledice so bile katastrofalne: razdejani, izbrisani in popolnoma opusteli kraji ter okoliši. Več naselij in večjih, največkrat že zidanih cerkva je do takrat in še kasneje dobesedno izginilo. Ni bilo trga v pokrajini, ki ne bi v tem času vsaj enkrat pogorel. Kot zadnji je v napadu ob osmanskem pohodu na Dunaj še leta 1683 – hkrati z več drugimi kraji – zgorel trg Dolnja Lendava.

Preglednica 1: Podatki o povzročenem nasilju in škodi na prekmurskih zemljiških gospostvih leta 1646[32]

Gospostvo	Nasilje/oškodovanje
Dolnja Lendava	1 oseba ubita 9 ugrabljenih oseb naropano 60 glav živine
Dobra	142 ugrabljenih
Murska Sobota – Rakičan	43 ugrabljenih

Prisotna je dvojnost obstoječe in vsiljene nove osmanske uprave: ves vzhodni del Prekmurja je moral od takrat oddajati naturalna in denarna bremena svojim zemljiškim gospodom ter dodatno še osmanskim oblastnikom. Kdor se je oddaji upiral, je doživel nasilje; najhujše je bilo ugrabljanje in zasužnjevanje prebivalstva (gl. Preglednico 1). Podpis miru leta 1664 je za kar nekaj časa odpravil nevarnost.

Dobro desetletje pozneje, med prvo fazo izganjanja protestantov in vstajo kneza Erdeljske Emerika Thökölyja kot posledico obračuna krone z madžarsko-hrvaškim zarotniškim krogom, pa Prekmurju ni bilo prizaneseno. Vrstili so se uničevalni pohodi Thökölyjevih čet, lakote, občasne epidemije in zato upad prebivalstva. Od začetka dunajske vojne (1683) do krščanske osvojitve Velike Kaniže (1690) je Osmanom še nekajkrat uspelo na hitro opleniti nekaj prekmurskih krajev. Odtlej je bilo kljub nadaljevanju vojne njihovih groženj za zmeraj konec.

Druge notranjepolitične razmere z vplivom na pokrajino do izteka podložništva

V okvir najhujšega obdobja prekmurske zgodovine spadajo tudi vojne erdeljskih knezov Štefana Bocskaya in Gabrijela Bethlena proti Habsburžanom v prvih desetletjih 17. stoletja, ki so se dotaknile našega ozemlja. Začetek stoletja so zaznamovali hudi pritiski, posebej na Dolnjo Lendavo, ki se jim je pridružilo še divjanje vojščakov neprizanesljivega Bocskaya. Prekmurski posestni magnati so se odslej morali odločati za pripadnost enemu od obeh krščanskih mogočnežev, kralju ali knezom Erdeljske Bocskayu oz. nato Gabrijelu Bethlenu ter njunim naslednikom. Nihče od članov rodbin Rima-Seči in Banič se ni pridružil Bocskayevemu nastopu proti kroni. Drugače je bilo od trenutka Bethlenovega protihabsburškega nastopa ob začetku češke faze tridesetletne vojne, saj se mu je pridružil Jurij Rima-Seči iz Gornje Lendave in takoj nato kot izvrsten poveljnik postal eden njegovih najožjih sodelavcev. O tej izdaji je izvedela krona. Vladar je člane rodbine Rima-Seči označil za upornike, s čimer so padli v nemilost. Vendar je Bethlen leta 1621 za vse njemu pridružene tovariše in tudi za to družino dosegel popolno oprostitev. Vsi bratje Rima-Seči so zatem vstopili v poveljniške službe v madžarskih krajiških utrdbah proti Osmanom. Bethlenov vnovični odklon od krone pa je Jurija spet uvrstil na njegovo stran. Postal je eden najslavnejših srednjeevropskih vojskovodij tistega časa. V letu 1625 je bil najtesnejši Bethlenov zaupnik in skupaj sta obvladovala gornjemadžarski

31 Prim. Kerec, Szécsijevi gospostvi.
32 Illik, *Török dúlás*, str. 75, tabela 28.

(današnji slovaški) prostor. Vojskoval se je vse do nenadne smrti. V atentatu v Brekovu na vzhodnem Slovaškem so ga v noči z 31. avgusta na 1. september v režiji znanega kraljevega poveljnika Wallensteina ubili najeti morilci.

Opisana epizoda je predstavljala edino konkretno vpletenost prekmurskih magnatov v veliki spopad v cesarstvu. Preostali močni posestni rodbini, Batthyány (v županiji Železno) in Dolnjelendavski (v županiji Zala), sta zaradi opravljanja funkcij velikih dednih županov v obeh županijah morali vseskozi skrbeti za protiosmansko obrambo zahodnega Prekdonavja. Za obtožbo Batthyányjev in Rima-Sečijev za sodelovanje v znameniti protihabsburški zaroti madžarskih in hrvaških magnatov krona ni našla trdnih dokazov, čeprav je Rima-Sečije še posebej sumila zaradi dejstva, da sta bila oba brata Nikolaj in zarotnik Peter Zrinski po materi Rima-Sečija. Tako njun oče Jurij V. kot njegov brat Nikolaj VI. Zrinski sta se namreč oženila s sestrama Magdaleno in Elizabeto Rima-Seči iz Gornje Lendave.[33] Thökölyjevo maščevanje po justifikaciji zarotnikov je že bilo omenjeno, kot tudi dolgotrajna velika osmanska vojna. Relativni mir v zadnjih letih vojne, se pravi tik pred koncem 17. stoletja, je celo omogočil izvedbo prvega znanega štetja prebivalstva pokrajine (1698) – dejansko je šlo za cerkvene popise ljudi v posamičnih župnijah. Tedaj naj bi jih v pokrajini živelo nekaj čez 21.500, vendar je ta številka nujno nezanesljiva.[34]

Nekaj let po koncu te vojne sprožena vsedržavna vstaja proti kroni in njej zvestim magnatom pod vodstvom sinu enega od zarotnikov Franca II. Rákóczyja se je v spomin pokrajine znova krvavo zapisala. K upornikom so vsaj prva tri leta, do njihovih prestopov na drugo stran, spadali vsi prekmurski veleposestniki. Zato so Rákóczyjevi kruci od leta 1706 večkrat opustošili območje Prekmurja, celo prestopili Muro in ropali ter požigali po Murskem polju, spodnji Prlekiji ter vse do Ormoža.[35]

Z mirom po koncu Rákóczyjeve vstaje (1711) so se razmere med Muro in Rabo hitro ustalile ter se sprevrgle v enolično izkoriščevalsko životarjenje podložnikov na gospostvih. Prekinjale so ga le zadnje kužne epidemije in druga, nasilnejša faza pregona evangeličanov z Goričkega v tridesetih letih 18. stoletja. Doba hujših pretresov je dokončno minila, v ospredje pa so prihajali gospodarski in drugi vsakdanji interesi. Vse do novega poskusa zrušitve Habsburžanov s položaja dednih kraljev Kraljevine tik pred koncem istega stoletja (Martinovicseva propadla zarota) in revolucionarnega obdobja v naslednjem 19. stoletju so bili edini neobičajni dogodki različne oblike kmečkega nezadovoljstva, ki pa so ostale lokalno omejene ali celo le stvar posamičnih podložnikov, in zadnji protičarovniški procesi, npr. v Porabju še v šestdesetih letih 18. stoletja. Na terezijanske in jožefinske reforme so tudi kmetje množično gledali bolj z nezaupanjem in strahom kot s simpatijami, kajti glas o tem, da morda prinašajo nove davčne obremenitve, se je širil kot požar. Dejansko so jim skušale ustvariti bistveno izboljšan položaj in jih statusno približati sotrpinom v osrednjeslovenskem prostoru. Tako pa posebej od sicer nujno potrebnih jožefinskih reform za kmečke sloje ni ostalo nič z izjemo verske tolerance, ki je omogočila preživetje evangeličanske vere.

Napoleonske vojne so v Prekmurju odmevale le z dvojim: z močno povečanimi davčnimi pritiski oblasti in z izvajanjem obveznega nabora vojaštva, česar prejšnje generacije niso poznale. Od konkretnih vojaških groženj in uničenj je minilo že celo stoletje. Mir se je nadaljeval skozi desetletja predrevolucijske dobe in v glavnem tudi v revolucijskih letih 1848–1849 z izjemo dogajanja ob Jelačićevem prečkanju dolnjega Prekmurja. Večjih spopadov in bitk ni bilo. Posamični veleposestniki so sicer simpatizirali z revolucijo; so se pa občasno pojavljale madžarske, hrvaške in avstrijske vojaške enote.

V dobro desetletje po revoluciji trajajočem sprva obsednem stanju in nato hudi kazenski restriktivni politiki je kralj Franc Jožef I. v Kraljevini v stilu absolutističnega vladanja uvajal mnoge novosti, med drugim tudi bistvene spremembe statusa kmečkih slojev. Opisane so na koncu prispevka.

Veleposestniki, prehajanje lastništva in nove zemljiške posesti od Mohača do leta 1800[36]

Prekmurska zemlja se je še v celotnem 16. stoletju le dedovala ali prehajala iz rok v roke s porokami. Posamične kmetije so že dajali v zakup, ni pa še bilo večjih nakupov celih gospostev, kar je značilno za poznejši čas. Posestna slika je že konec stoletja zgledala drugače kot na njegovem začetku, ko sta si dve magnatski dinastiji, gospodje Sečiji Gornjelendavski in Baniči Dolnjelendavski, lastili skoraj celoten prostor. V naslednjih

33 Petrić, *Nikola VII. Zrinski*, str. 27 in 35–36.

34 Zelko, Statistika prebivalstva, str. 82–83.

35 Kot najnovejšo objavo o tem dogajanju prim. Radovanović, Posledice vdorov krucev.

36 Prim. Bónis et al., *A magyar bírósági szervezet*, na več mestih.

obdobjih so bile spremembe lastništva še občutnejše. Za lažjo preglednost bo stanje za vsak del pokrajine opisano posebej.

Gornje Prekmurje s Porabjem

Po prezgodnji smrti Tomaža Sečija pl. Gornjelendavskega v bitki pri Mohaču je ta rodbina s skrivnostno smrtjo njegovega edinega moškega dediča – a še brez otrok – sina Štefana leta 1540 v moškem rodu izumrla. Štefan je jasno podprl takojšnjo izvolitev Ferdinanda I. Habsburžana za novega kralja in se v naslednji vojni za krono postavil na njegovo stran. Zato je vladar njuno zvestobo (očeta in sina) v postopku dedovanja po Štefanu nagradil z naklonjenostjo do ženskih članic rodu. Na osnovi prizadevanj njunih takratnih soprogov, drugega moža Tomaževe vdove Magdalene in moža Tomaževe edine hčerke Marjete – oba sta bila najožja zaupnika krone – je celotna rodovna posest takoj prešla ne v last krone, temveč v roke obeh žensk, ki sta tako postali edini dedinji ogromne posesti. To je sprožilo skoraj polstoletno večstopenjsko delitev lastnine nad zemljo od Rabe do županijske meje. Vsaki je namreč pripadla polovica – čeprav dedno pravo tega do takrat ni omogočalo in tudi ne prakticiralo –, in to celo z določilom, da lahko po obeh dedujejo le njuni direktni potomci, ne pa tudi družinski člani njunih uglednih mož. Obe sta se nato še večkrat poročili z uglednimi plemiči (o njunih porokah in dedinjah glej spodaj). Po Magdalenini smrti je večino njenega deleža dobila hči Marjeta, ki je pred smrtjo to posest kljub trem mlajšim sinovom izročila hčerki Mariji Magdaleni. Le ena od treh omenjenih, Marjeta, pa je rodila sinove. Vse to je od srede stoletja naprej temeljito preobrnilo posestno podobo tega prostora, saj je zemlja prešla v roke novih lastnikov.

Dedinje Sečijev pl. Gornjelendavskih in drugi sodelujoči v delitvah posesti v gornjem Prekmurju do prve tretjine 17. stoletja so bili:

– Magdalena, roj. Székely/Zekel pl. Kövend, baronica Ormoška (roj. pred 1500–1556), dedinja polovice posesti. Prvič se je poročila (kot druga žena) s Tomažem IV. Sečijem Gornjelendavskim, ki mu je rodila sina Štefana in hčer Marjeto; v drugo – hitro po Tomaževi smrti – z državnim sodnikom Kraljevine in vrhovnim pooblaščencem krone s strani Habsburžana, grofom Aleksijem Thurzó pl. Bethlenfalva, s katerim je imela hčerki Ano in Elizabeto; v tretje s češkim plemičem Janom pl. Pernštejnskim (nem. von Pernstein), s katerim je dobila še sina Jaroslava. Sina so poročili kar s polsestro Elizabeto.
– Marjeta Seči pl. Gornjelendavska, Magdalenina hči iz njenega prvega zakona (roj. ok. 1520–1572), dedinja polovice posesti in nato še večine materinega dela. Prvič se je poročila septembra 1540 (takoj po smrti brata Štefana) s herojem obrambe obleganega Dunaja 1529 grofom Nikolajem II. Salm in Neuburg, s katerim je imela tri sinove in hčer Marijo Magdaleno; v drugo z grofom Pirom/*Pirrhus* de Arco/d'Arco (veja grofov Bogenskih), s katerim je dobila hčer Ano. Hči so leta 1568 v Murski Soboti poročili z mladim grofom Jurijem IV. Zrinskim iz Čakovca, sinom in dedičem Nikolaja IV. Zrinskega Sigetskega.[37]
– Marija Magdalena grofica Salm-Neuburg, Marjetina hči iz prvega zakona (roj. 1548 na Češkem–† po 1591), dedinja večine Sečijeve posesti. Leta 1565 se je poročila z znanim češkim plemičem Ladislavom III. Poplom pl. Lobkovic (češko: z Lobkovic; nem. von Lobkowicz).
– Eva Popel pl. Lobkovic, njuna hči (roj. pred 1580 na Češkem–† 1640 v Rakičanu), dedinja slabe polovice celotne posesti. Leta 1607 se je poročila z znamenitim magnatom Francem II. grofom Batthyányjem pl. Németújvár/Güssing. Njun edini dedič je bil sin, znan general zahodnomadžarske krajiške vojske grof Adam Batthyány.

Hkrati je druga izvirna – južnoslovaška veja Sečijev (pl. Rima-Seči), ki je živela na gradu Rimavská Seč, takoj po letu 1540 začela uveljavljati dednoposestno pravico po izumrlih daljnih sorodnikih Gornjelendavskih. Tomaž IV. Rima-Seči (1555–1618),[38] sprva evangeličan, nato do smrti kalvinec, je lahko računal na dobro polovico celote posesti ter jo po dolgotrajnih pogajanjih z Marijo Magdaleno v letih 1579–1582 v drugi fazi delitve Sečijeve posesti tudi dobil. Tedaj se je z vso družino odselil z matičnega gradu in se nastanil v gornjem Prekmurju; na matični posesti, katere lastnik je bil še naprej, je pustil le upravništvo. Posestno bogastvo in tudi siceršnji družbeni ugled si je še okrepil s poroko s Katarino Batthyány (1592), ki mu je za doto prinesla del dinastične posesti njenega rodu. Ladislav Popel pl. z Lobkovic in žena Marija Magdalena, od poroke oba vseskozi živeča na njegovih čeških posestvih in zato od tam s pomočjo njunih upravnikov gospodarila na Dobri, točneje na udobnejšem bližnjem dvorcu Tabor, novem sedežu tega obširnega gospostva, Gornji Lendavi in Murski Soboti z Rakičanom vred ter si pridobila še odvetništvo in skrbništvo nad posestjo monoštrske opatije, sta mu preda-

37 Pálffy, *Povijest Mađarske*, str. 51.
38 Prim. Luterán-Turi, Vagyon és presztízs.

Preglednica 2: Štetje hiš 1598: gornje Prekmurje s Porabjem, vasi in trgi z enim lastnikom ali z obema solastnikoma, Rima-Sečijem in Poplom[39]

Popisani kraji	**Lastnik, solastnika**	**Št. hiš skupaj**
Beznovci, Buzinci, Dankovci, Dolenci (del), Domajinci, Fikšinci, Gerlinci, trg Gornja Lendava, Gornji Črnci, Krašči, Kruplivnik, Motvarjevci/Szentlászló (del kraja v županiji Železno), Otovci, Pečarovci, Pečnarovci (zdaj del Otovcev), Pertoča, Polanci, Radovci, Ratkovci, Rogašovci, Ropoča, Serdica, Skakovci, Dolnji in Gornji Slaveči, Strukovci, Sv. Jurij, Šalovci, Topolovci, Večeslavci, Vidonci	Tomaž Rima-Seči	318
Adrijanci, Apátistvánfalva/Štévanovci (dodan Börgölin/Otkovci), Boreča, Dolenci (del), Farkasfa/Farkaševci, Lucova, Martinje, Orfalu/Andovci, Kéthely in Permisse/Verica, *Otkocz*/Otkovci, *Pitkova* (Ritkaháza/Ritkarovci), Szakonyfalu/Sakalóvci, Tótfalu/Slovenska vas, Šulinci, Ženavlje, Zsidó/Židava	opatija Monošter (vse dohodke je dobival skrbnik Ladislav Popel)	179
Dolnji in Gornji Dolič, Kuzma, Matjaševci, Rakičan, Dolnji/Alsószölnök in Gornji/Felsőszölnök Senik, Vadarci, Trdkova	Ladislav Popel z Lobkovic	95
Bodonci, Bokrači, Brezovci, Bükalya (zdaj Vučja Gomila), Černelavci, Fokovci, Gabrnik (pri Selu), Gederovci, Gorica, Ivanjševci, Košarovci, Krajna, Krnci, Križanci (pri Tešanovcih; kraj nato izgine), Kupšinci, Lemerje, Lukačevci, Martjanci, Mlajtinci, Moravci, Murska Sobota, Murski Črnci, Murski Petrovci, Nemčavci, Noršinci, Obrančakovci (pri Tešanovcih; kraj nato izgine), Polana, Predanovci, Puconci, Rankovci, Pužavci, Satahovci, Sebeborci, Selo, Sodišinci, Šalamenci, Tešanovci, Tišina, Tropovci, Vaneča, Veščica, Zenkovci	Tomaž Rima-Seči Ladislav Popel z Lobkovic	372 281

la večji del gornjelendavsko-murskosoboškega gospostva hkrati z obema gradovoma po principu delitve kmetij v pripadajočih krajih. Posestno razdrobljenost tega dela pokrajine konec 16. stoletja nam zelo jasno pokaže državno štetje podložnih hiš leta 1598.

Takoj po smrti Marije Magdalene sta si Ladislav Popel in Tomaž Rima-Seči znova z dogovorom razdelila posestno bogastvo: večji delež kmetij v celi vrsti krajev (gl. preglednico 2) je dobil Tomaž, v trgu Murska Sobota pa točno polovico; večje število krajev in trg Gornja Lendava pa je dobil kot novi edini lastnik. Njegov rod je odslej do izumrtja (1684) živel v prezidanem murskosoboškem rezidenčnem dvorcu in občasno še v gornjelendavskem gradu.

Staro družinsko posest so ob omenjenih rodbinah imeli še Prosenjakovski v Prosenjakovcih in okolici. Iz generacije v generacijo je postopoma naraščal obseg posesti malih posestnikov – nižjeplemiških armalistov, t. i. plemičev ene posesti. V največ primerih so imeli eno do dve obljudeni podložni kmetiji in več nenaseljenih, hkrati pa še eno ali več kmetij v dednem zakupu. Posamezniki pa so si pridobili tudi občutno več podložnikov.

Doba tridesetletne vojne je v takratnih glavah povzročala neštevilne hitre, nepričakovane preobrate. Nekaj let po umoru Wallensteina je najmlajši Jurijev brat Dioniz Rima-Seči prestopil v katoliščtvo (1637). Še pred prestopom je zaradi smrti starejših bratov, ki so vsi ostali brez moških potomcev, postal glava družine. Njegova kariera je bila v zenitu leta 1645, ko je dobil grofovski naziv in takoj nato še celotno ogromno gospostvo Kőszeg v trajno dedno last. Očitno sta njegova neomajna zvestoba Habsburžanom v nadaljnjih fazah vojne in še zmeraj dokaj zgodnji prestop v katoliščtvo obrodila sadove. A vso bogato zemljiško posest so njegovi potomci obdržali le do izumrtja rodu v moškem kolenu štiri desetletja pozneje.

Rima-Sečiji so s smrtjo grofa Petra VII. izumrli leta 1684, kar je botrovalo zadnji fazi delitve nekdanje rodbinske posesti Sečijev Gornjelendavskih. Precejšnjo posest sta si razdelila moža njegovih hčerá in dedinj, grofa Franc IV.

39 Dávid, *Az 1598. évi házösszeírás*, str. 523–561. Porabska naselja samostanskega gospostva (brez Monoštra, skupno 12, v preglednici izpisana z dvojezičnimi toponimi) so vključena na podlagi podatkov Matije Slaviča iz leta 1890, prim. Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 50. Posest je obsegala še več krajev preko Rabe in tudi zahodno na zdaj avstrijskem obmejnem ozemlju, npr. veliko vas Jennersdorf (Gyanafalva; Ženavci) in trg Fehring (Borinje), ki v preglednicah niso vključeni. Za preglednico, izdelano na podlagi citiranega vira, velja, da kar nekaj takratnih večjih in manjših krajev tu ni navedenih, bodisi da jih sploh niso popisali (npr. Markišavci) ali so imeli več solastnikov, npr. oba navedena Tomaž Rima-Seči in Ladislav Popel in še več drugih, ali pa so bili iz kakega razloga (npr. posledice prvih osmanskih vpadov) najverjetneje vključeni v druge popisane kraje. Točnost podatkov – tudi v številu hiš – je zato nujno relativna. njihova številčna razdelitev po obeh (so)lastnikih nikakor ni in ne more biti povsem točna. Do dejanskega stanja lahko vsaj v okviru posesti Gornja Lendava v rokah Tomaža Rima-Seči pridemo s primerjavo s podatki iz znamenitega objavljenega urbarja iz leta 1593, prim. *Urbáriumok XVI.–XVII. század*, str. 49–82. Tudi vsi prekmurski kraji na narodnostno mešanem območju so izpisani z zdaj uradno veljavnimi dvojezičnimi toponimi. Nekaj današnjih krajev je nastalo s poznejšo kolonizacijo po koncu 16. stoletja (npr. kraj Berkovci/Berkeháza), zato jih v preglednicah ni.

Preglednica 3: Zemljiški gospodje in njim podložni kmetje v kraju Gornji Petrovci po terezijanskem urbarju (1767)[40]

Zemljiški gospod	**Podložnik(i)**	**Velikost kmetije (v razmerju do cele kmetije)**
Janez Vidos	*Spilák Tamas*/Tomaž Špilak	petosminska
	Kramarits Ferentz/Franc Kramarič	petosminska
	Szmodits Istvan/Štefan Smodič	polovična
	Lazár Adám/Adam Lazar	polovična
	Supanek István/Štefan Županek	četrtinska
Jožef Vidos	*Szmodis Balas*/Blaž Smodiš	četrtinska
Nikolaj Vidos	*Kollár Balás*/Blaž Kolar	triosminska
Štefan *Sallér* (Žaler)	*Süslecz Balas*/Blaž Šušlec	triosminska
	Kardos Adám/Adam Kardoš	triosminska
dediči Pavla Polányija	*Haszak Miklos*/Nikolaj Hasak	četrtinska
	Kardos Adám/Adam Kardoš	četrtinska
	Suslecz Janos/Janez Šušlec	četrtinska
Ludvik Mérey	*Behek Adam*/Adam Behek	osminska
g. Skublics (Skublič)	*Lutar Tamas*/Tomaž Lutar	četrtinska
	Behek Adám/Adam Behek	četrtinska
Martin Gál	*Korcsics Istvan Et sév*/Štefan Korčič in njegovi	petosminska
	Norcsics János egy Es tev/Janez Norčič starejši in njegovi	triosminska
Žiga (Sigismund) Horváth	*Loczak Istvan*/Štefan Locak	četrtinska
	Loczak Janos/Janez Locak	četrtinska
	Surkam Ferencz/Franc Šurkam	triosminska
Anton Adafy (Adelffy)	*Svendár János*/Janez Švendar	polovična

Nádasdy – zarotnikov sin – in Franc Kéry. Prvi je dobil takrat že zmanjšano gospostvo Gornja Lendava, h kateremu je upravno pridružil staro družinsko posest Nádasdyjev na Petanjcih in tudi v severnogoričanskih krajih (Čepinci, Markovci). Nádasdyji so tam gospodarili dobro poldrugo stoletje in med drugim temeljito predelali znano grajsko poslopje v tisto, kar je vidno danes. Kéry pa si je prilastil novonastalo osamosvojeno grajsko posest Murska Sobota z drugo polovico trga vred ter nato vse leta 1687 prodal Petru Szapáryju. Dobrega pol stoletja pozneje so Kéryjevi potomci proti Nádasdyjem in Szapáryjem glede dejanske lastnine obeh gospostev zaradi neustreznega prenosa lastništva oz. neizplačane dogovorjene kupnine sprožili lastniški sodni spor na kraljevskem sodišču. Spor se je po večdesetletnem pravdanju dokončno razrešil šele leta 1783 v korist novih lastnikov Szapáryjev.[41]

Ladislav Popel je po ženini smrti obdržal celotno gospostvo Dobra, natanko polovico trga Murska Sobota in trg Rakičan ter še lepo število kmetij. Z njegovo smrtjo je vso njuno posest dedovala hči Eva, katere sin Adam grof Batthyány pl. Németújvár/Güssing je po smrti staršev v svojih rokah združil večji del gornjega Prekmurja. Njegovi potomci so vso tukajšnjo posest upravno reorganizirali. Upravnemu sedežu gospostva Dobra v novem dvorcu Tabor so priključili posestne urade: kurijo v Moravcih (danes Moravske Toplice) z raztreseno posestjo po več krajih, dvorec Rakičan s pritiklinami ter polovico trga Murska Sobota in v celoti pridobljen stari Stražni okraj/Őrség. V zgodnjem 18. stoletju je rakičanski dvorec postal sedež njihovega novooblikovanega samostojnega gospostva Rakičan, ki je obsegalo vse kmetije v širši okolici gradu in polovico trga.

Večja posest je bila tudi takrat – v smislu redovnega življenja v njej – že davno opuščena monoštrska cisterca s strnjeno posestjo v večjem delu Porabja in nad Rabo, ki pa je vseskozi ostala nedotaknjena. Formalno je bila od konca srednjega veka njen skrbnik opatija Rein na Štajerskem, ki pa te pravice nikdar ni zmogla dejansko koristiti oz. udejanjati, saj so si jo prisvajali magnati. Večji del njenih gospoščinskih obvez so namreč dobivali in imeli pravico do zakupa njene desetine skrbniki ustanove: za Sečiji Gornjelendavskimi, Tomažem Rima-Sečijem in Ladislavom Poplom Lobkovic so to postali Batthyányji. Posest je nato v 17. stoletju tudi dejansko hotela pridobiti opatija Rein – v imenu vrhovnega vodstva cistercijanskega reda – in celo jezuiti, a oboji neuspešno. Slednjič jo je krona ponudila opatiji v odkup, jo po plačilu 100.000 goldinarjev leta 1734

40 Hašaj, *Prekmurski terezijanski urbarji*, str. 31–33.
41 PiŠK Murska Sobota, rokopis (Ro) št. 100.

predala bližnji cisterci Heiligenkreuz v Avstriji in jo njej pridružila, tako da jo je lahko obdržala vse do konca sedemdesetih let 19. stoletja.[42]

Poslednja občutna sprememba lastnikov veleposesti v gornjem Prekmurju je torej nastopila s prihodom Petra Szapáryja (1630–1703) leta 1687 v Mursko Soboto. Po nakupu posesti Murska Sobota in ob svojih dolgoletnih uslugah kroni je dobil naziv baron Murske Sobote, Szapárja in Szécsiszigeta; že njegova sinova Peter in Nikolaj sta leta 1722 postala grofa. Njihovi potomci so zasedali visoke državniške, politične in akademske funkcije, bili med drugim guvernerji Reke, veleposlaniki, ministrski predsednik Madžarske, vodja znanstvene akademije, meceni kulture in znanosti ter znani zbiratelji umetnin. V 18. stoletju so dotedanji pritlični dvorec v Murski Soboti pregradili v razkošen dvonadstropni baročni dvorec z obsežnim vrtom, katerega lastniki so bili vse do leta 1934.[43]

Kot zapisano pa nekateri kraji oz. okoliši lastniško nikdar niso spadali v katero od opisanih veleposesti. V njih so se v novem veku izoblikovale mikroposesti nižjeplemiških rodbin in posameznikov, npr. posebej številne v vaseh Mali ter Veliki Bakovci in Krog.

S tem je bila novoveška lastniška in posestna podoba pokrajine v bistvu zaključena; ostala je nespremenjena do srede 19. stoletja. Spreminjalo jo je le prehajanje drobne posesti oz. posamičnih kmetij iz magnatskih rok v roke vse številčnejših nižjeplemiških oseb – potomcev svobodnjakov, ki so si uspeli pridobiti *armalis*, nekaj baronskih družin ter posameznikov, kot tudi osvobojenih kmetov. Vsi ti so bodisi vznikali v samem prostoru ali prihajali od drugod ter se tu posestno ustaljevali z nakupi, zakupi in dediščinami. Gospostva so bila le še deloma v strnjenih kosih. V precejšnjem številu krajev je imelo svoje podložnike več gospodarjev hkrati. Izumiranje domačih starodavnih magnatskih družin in nastop novih magnatskih lastnikov do 18. stoletja pa nista pomenila tudi dokončnega odhoda vse visokoplemiške elite iz tega dela pokrajine: Nádasdyji so na gornjelendavskem gradu občasno živeli tja do srede oz. druge polovice 18. stoletja, Szapáryji pa v Murski Soboti vsaj občasno še v začetku 20. stoletja.

Dolnje Prekmurje

Usodnega leta 1526 je bilo ozemlje dolnjega Prekmurja skoraj v celoti v rokah Baničev Dolnjelendavskih: to je bila obsežna posest s sedežem na gradu Dolnja Lendava, ki mu je kot upravno pridruženo pripadalo tudi sosednje, ozemeljsko še večje gospostvo Nempthy (danes Lenti). Kot je že zapisano, je Janez Banič preživel mohaško katastrofo, v državljanski vojni pa pritegnil protikralju Zapolji, za kratek čas celo dobil položaj palatina in ostal njegov zadnji zagrizen pripadnik daleč naokoli. Kralj Ferdinand ga je zato takoj kaznoval z odvzemom dela njegovih posesti. Ob Janezovi smrti (1534) sta bila dediča sin Štefan in nečak Ladislav še mladoletna za prevzem posestne dediščine, a jima je nato s preudarnimi odločitvami uspelo rešiti posesti in ugled rodbine, s čimer se je začel njen ponoven vzpon. Nekaj pozneje sta si lastila po obsegu daleč največjo posest v Zalski županiji, skupaj 1072 podložnih port (porta (vrata): pogosta popisna enota v tedanjih državnih posestnih popisih za ustrezno obdavčenje lastnika).

Preglednica 4: Najpremožnejši posestniki v županiji Zala po državnem popisu podložnih posesti leta 1549[44]

Posestnik	Število krajev s posestjo	Število port
Nikolaj Zrinski Sigetski	94	743
Ladislav Banič Dolnjelendavski	130	578,5
Štefan Banič Dolnjelendavski	135	493,5
Tomaž Nádasdy	41	217
grof Nikolaj Salm	18	135,5

Baniči pl. Dolnjelendavski so si odslej medsebojno delili družinsko posest. Z dinastičnimi porokami v drugi polovici 16. stoletja pa so predali večje število kmetij Nádasdyjem, Esterházyjem in Dersffyjem. V osemdesetih letih so si celotno posest razdelili trije člani družine, starejša Gašper in Jurij ter Štefanov prvorojenec Krištof. Vsakič so se, enako kot v gornjem Prekmurju, po že znanem ključu praviloma delile kmetije v vsaki vasi/trgu. Tako je bil največji del zemlje tik pred koncem 16. stoletja razdeljen med pet oz. šest lastnikov.

V zgodnjem 17. stoletju je vso družinsko posest v rokah enega lastnika znova združil poznejši grof Krištof Banič Dolnjelendavski (1577–1644). Grofovski naziv je dobil leta 1622 kot nagrado za zvestobo kroni, za vztrajno protiosmansko bojevanje kot tudi za izjemno zgodnjo, sicer večfazno spreobrnitev v katoličtvo (med 1608 in 1611). Hkra-

42 Prim. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 46–47.

43 Donadello et al., *A murasombati, szécsiszigeti és szapári*, na več mestih.

44 Turbuly, Zala megye közigazgatása, str. 25. Večji del kmetij Baničev je ležal zunaj Prekmurja.

Preglednica 5: Štetje hiš/domov 1598 – dolnje Prekmurje: kraji z več zgoraj omenjenimi solastniki[45]

Popisani kraji	Lastnik(i)	Št. hiš
Kot/Kót	Gašper Banič	2
	Jurij Banič	2
	Franc Nádasdy	1
Strehovci in Filovci	Gašper Banič	6
	Jurij Banič	3
	Franc Dersffy	3
	Franc Nádasdy	1
Brezovica; Pálháza (med današnjimi Genterovci in Gáborjánházo)	Gašper Banič	3
	Jurij Banič	5
	Krištof Banič	5
	Franc Nádasdy	3
Polana (danes Mala, Velika); Nedelica	Gašper Banič	6
	Jurij Banič	4
	Krištof Banič	5
	Franc Dersffy	2
Beltinci (z Malhenovci), Bistrica (Dolnja, Srednja in Gornja), Bratonci, Čentiba/Csente, Črenšovci, trg Dobrovnik/Dobronak, Dokležovje, Dolga vas/Hosszúfalu, Dolina/Völgyfalu, oba Lakoša (Dolnji, Gornji Lakoš/Alsó, Felső Lakos), Orešje/Féritfalu, Gaberje/Gyertjános, Gančani (Dolnji in Gornji), Genterovci/Gőntérháza, Gomilica, Hotiza, Ižakovci, Kamovci/Kámaháza, Kapca/Kapcza, trg Dolnja Lendava/Alsó Lendva, Lipa, Lipovci, Melinci, Odranci, Petišovci/Petesháza, Pince/Pince, Radmožanci/Radamos, Žitkovci/Zsitkóc	Gašper Banič	319
	Jurij Banič	198
	Krištof Banič	168
	Franc Dersffy	78
	Franc Nádasdy	121
trg Turnišče	Franc Batthyány	55
	Gašper Banič	12
	Jurij Banič	9
	Krištof Banič	9
	Franc Dersffy	3
	Franc Nádasdy	2

ti je bil do smrti veliki dedni župan Zalske županije in je užival naklonjenost krone.

Nenadna smrt njegovega najmlajšega sina Štefana (1645) leto po očetovi smrti, zadnjega moškega člana rodbine, je pomenila njeno izumrtje. Posredno jo je povzročil sam oče Krištof, saj je v goreči vnemi prepričati kralja o svojem katoličtvu oba sinova in nečaka poslal na šolanje v kolegij v Gradec. Za starejšim sinom in nečakom se je tam izgubila sled. Štefana pa je mati Helena, roj. grofica Drašković ob vesti o njegovi bolezni odpeljala iz Gradca v Radgono, kjer pa mu ni bilo več pomoči.

Smrt je podobno kot v primeru Sečijev Gornjelendavskih sprožila začetek delitve ogromne posesti. Tudi v tem primeru je krona odobrila dedovanje z dediči po linijah ženskih članic rodu v zadnjih generacijah. Celoten proces delitve posesti Baničev do poznega 17. stoletja sem že opisal.[46] Tedaj sta se kot solastnika dolnjega Prekmurja uveljavila knez Pavel Esterházy in Jurij Széchenyi, nadškof Esztergoma ter metropolit Kraljevine, za njima pa njuni dediči. Knežja linija Esterházyjev je celotno posest s sedežem uprave na dolnjelendavskem gradu obdržala vse do njene nacionalizacije v Kraljevini SHS (1920).[47] Széchenyi pa je zakupil beltinski posestni urad in ga tudi s formalno ločitvijo od dolnjelendavskega gospostva spremenil v samostojno gospostvo Beltinci. Zapustil ga je sorodniku grofu Juriju II. Széchenyiju pl. Sárvár in Felsővidék. Potem je prek poroke dedinje slednjega hčerke Julije (1679–1716) z generalom madžarske konjenice baronom Ladislavom Ebergényijem pl. Ebergényi in Telekes, njune beltinske dedinje Helene, poročene z generalom vojske Kraljevine grofom Jurijem Čakom (madž. Csáky) pl. Körösszegh in Adorján, in njunimi potomci ostalo v rokah Čakov do leta 1816, ko jih je od grofa Janeza III. Čaka s prevaro zarubil in sodno pridobil aristokratski

45 Dávid, *Az 1598. évi házösszeírás*, str. 563–600. Skupno število hiš po lastnikih: Gašper Banič 348, Jurij Banič 221, Krištof Banič 182, Franc Dersffy 86, Franc Nádasdy 128 in Franc Batthyány 55. Vsi preostali lastniki so imeli v krajih Bogojina in Motvarjevci/Szentlászló (del v županiji Zala) skupaj popisanih 35 hiš, zato jih v preglednici ni. Skupno število hiš v vseh popisanih krajih dolnjega Prekmurja je 1055. Vsi prekmurski kraji na narodnostno mešanem območju so izpisani z uradno veljavnimi dvojezičnimi toponimi.

46 Prim. Hozjan, Die Anwesenheit der Familie Nádasdy; Hozjan, Franc III. Nádasdy in Prekmurje, str. 218–219; Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje.

47 Prim. Hozjan, Die Grundherrschaft.

Karta 5: Sporno ozemlje med gospostvoma Beltinci in Dolnja Lendava ob spodnjem toku Ledave (1759) (gl. Horváth, Metalis processus).

prišlek iz Moldavije grof Konstantin Emanuel Ghika/Ghyka.[48]

Iz stoletja v stoletje sta tudi tu – sicer zelo postopoma in v manjši meri kot v gornjem Prekmurju – naraščala število oseb in hkrati obseg posesti nižje- in srednjeplemiškega sloja. Rodbinska imena Batthyány, Čak/Csáky, Esterházy, Nádasdy, Szapáry povedo, da so si po izumrtju obeh starejših tukaj domačih dinastij Sečijev in Baničev pokrajino do srede 18. stoletja prisvojile v bistvu tedaj najuglednejše magnatske družine – štiri grofovske in ena knežja –, ki so spadale v sam vrh 30–35 magnatskih rodov Kraljevine. V njihove medsebojne odnose skozi generacije je tu nesmiselno podrobneje zahajati. Najpomembnejša so nedvomno bila sklepanja dinastičnih rodbinskih vezi s porokami, prijateljstev, poklicnih in drugih sodelovanj.

Vsaka od novoveških porok hčera je načelno pomenila oddajo nekaj zemljiške posesti nevesti oz. njenim potomcem kot eden najvažnejših členov poročnega dogovora oz. v predporočni pogodbi. Za že omenjeno poroko v Murski Soboti leta 1568 o tem ni podatkov, čeprav je zagotovo šlo za posest, morda za del ali celotno gospostvo; prav tako ni podatkov o posestni doti ob poroki sestre Jurija IV. Zrinskega Uršule z Nikolajem Baničem Dolnjelendavskim nekaj let pozneje. Tovrstnih porok je bilo v pokrajini zagotovo več, npr. poroka Suzane, sestre Jurija V. Zrinskega, z Nikolajem Nádasdyjem v Murski Soboti 19. maja 1619.[49] Na voljo so posredni podatki o doti ob omenjenih porokah dveh bratov Zrinskih z dvema sestrama Rima-Seči v letih 1618–1622: v testamentu je znameniti vojskovodja Nikolaj VII. Zrinski, sin v zakonu Magdalene in Jurija V., omenil, da je mati v zakon prinesla kar nekaj Rima-Sečijeve posesti, med drugim tudi v gospostvih Gornja Lendava in Murska Sobota, vendar so mu nekateri pozneje kljub sodni odobritvi nasilno preprečili njihovo dejansko izročitev. Sam je z nakupi pridobil tudi posest Civadarec v Železni županiji – to ne more biti drugega kot kraj Vadarci (starinsko madž. *Tivadarcz*) na Goričkem, pa vasi Šafarsko in Razkrižje na desnem murskem bregu itd.[50]

Seveda so med njimi nastajale tudi razprtije, ki so jih, nemalokrat z dolgotrajnimi postopki, reševali na sodiščih. Le en primer: leta 1754 sta se pred plemiškim sodiščem Zalske županije začela pravdati dolnjelendavski gospod knez Pavel Anton Esterházy in upravnica Beltincev grofica Helena vdova Čak v imenu lastnikov, svojih dveh sinov. Povod za spore so bili mlini na reki Ledavi, ki je bila prvotna naravna meja obeh gospostev in zaradi katerih si je knez hotel prisvojiti precejšen del beltinskega zemljišča. Proces je po štirih letih (1758) dobila uporna vdova. Esterházy je že čez leto proces obnovil, v ta namen je dal izdelati tudi zelo povedno karto (gl. karto 5) – a ga je znova izgubil.[51]

Zemljiška posest Cerkve in redovništva

Niti tukajšnja Cerkev niti cerkveni sedeži izven pokrajine v dobi prvotnega darovanja zemlje tu niso dobili obsežnejših zemljišč. Po prevladi luteranstva med posestniškim slojem pred in po sredi 16. stoletja je zelo vprašljivo, ali so župnije obdržale vsaj tisto posest – namreč manjša zemljišča –, ki so jo v stoletjih pridobile z darili posameznikov. Nanje na novo nastavljeni protestantski duhovniki so bili materialno še bolj izključno odvisni od posestnikov kot patronatskih lastnikov cerkvá, kot so bili prej katoliški župniki. Sicer o tem govori tudi eden najznamenitejših

48 Hozjan, *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci*, str. 9–15. Prim. tudi članek Dominika Šteinerja v tej publikaciji.

49 Petrić, *Nikola VII. Zrinski*, str. 23 – v preglednici prednikov Nikolaja VII. Zrinskega.

50 Petrić, *Nikola VII. Zrinski*, str. 303 in 305.

51 Prim. Horváth, *Metalis processus.*

prekmurskih zgodnjenovoveških dokumentov, t. i. Martjanska pogodba iz 1643.

Kontrolo gospodarjenja z lastnimi ali zakupljenimi podložnimi posestnimi enotami, lastno orno zemljo, vinogradi in vrtovi v sklopu župnijskega premoženja na župnijah v dolnjem Prekmurju so zahtevala najzgodnejša ohranjena navodila zagrebškim škofijskim vizitatorjem iz 1622, ki v dveh točkah govorijo o »poročilu o ... materialnem stanju« ter o »prikazu cerkvenih posesti in prihodkov (urbar, računi)«. Zahteve v naslednjih vizitacijah glede tega so se vrstile. Vrstili so se nakupi in še pogosteje tudi najrazličnejša obdarovanja župnij, saj so jim premožnejši – npr. v oporokah – darovali bodisi vse vrste zemlje, bodisi pridelke, npr. vino, oz. prihodke od neke posesti, npr. gornino. To zemljo so največkrat obdelovali s prostovoljnim delom župljanov ali tudi s prisilnim delom lastnih podložnikov. Zemljiško posest naj bi za svoje vzdrževanje imeli celo učitelji na župnijskih šolah. Vizitacijska poročila iz 18. stoletja iz celotne pokrajine že podajajo natančne podatke o količinah ter gospodarjenju z vsemi oblikami župnijske nepremične posesti in tudi o njihovih dohodkih.[52]

Kaj pa tukajšnja morebitna zemljiška posest samostanov z izjemo monoštrske cisterce? Znana je ustanovitev frančiškanske postojanke v Veščici nad Mursko Soboto ali prav v trgu v petdesetih letih 17. stoletja. Verjetno jo je v spomin na leta 1651 preminulega očeta Dioniza ustanovil lastnik polovice trga grof Peter Rima-Seči, toda po desetletju divjanja Thökölyjevih čet (po 1680) je izginila iz virov; o njeni posesti ni znano nič. V najbližji soseščini čez Muro so delovali novoustanovljeni kapucini v Radgoni, o njihovi morebitni posesti na levem bregu Mure se zaenkrat ne ve, in pa pavlinci v Šenkovcu; malce naprej so bili še frančiškani v Čakovcu in Varaždinu ter minoriti v Ormožu, in še nekaj lokacij v bližnji madžarski soseščini. Vem za le en primer starejše lastnine redovne zemlje ustanove izven Prekmurja v malce večjem obsegu: pavlinski samostan Sv. Helene v Šenkovcu nad Čakovcem (v Medmurju) je zelo dolgo, praktično do jožefinske ukinitve postojanke, imel v lasti večje obdelovalno zemljišče na levem bregu Mure med Hotizo in Dolnjo Bistrico – »livado«, tedaj imenovano Orlovšćak.[53] Domačini jo še danes poznajo kot Orlovšček oz. krajše Oršček.

52 Sedar, *Kulturna podoba*, str. 117–118 in naprej na več mestih. Avtorica omenja celo »skrb za cerkveno premoženje in župnijsko posest« gornjeprekmurskih licenciatov, prim. str. 94.

53 Prim. Hozjan, Franc III. Nádasdy in Prekmurje, str. 226, in Korunek Medved, *Apostoli Insulani*, str. 71–72.

Prebivalstvo: družbena slojevitost, položaj agrarnih slojev, migracije, urbanizacija prostora

V tem podpoglavju sem se zavestno izognil več etnično-jezikovnim in podobnim vsebinam, ki niso ozko povezane z obravnavano naslovno temo in bi nujno razširile obseg prispevka. Dejansko so že objavljene.[54]

Prekmursko nižje in srednje (baronsko) plemstvo v novem veku

Z nastopom kralja Ferdinanda I. Habsburžana so se razmere začele spreminjati. Novoveška potrditev oz. podelitev plemiškega statusa ali njegovo povišanje v deželah svetoštefanske krone je bila možna v dveh osnovnih oblikah. Rodbine iz vrst omenjenega starega donacijskega plemstva – potomci še prvotnih osebno svobodnih pridvornih vojakov/jobagionov ali tudi dvornih uslužbencev župana županije, ki so se skozi stoletja uspeli obdržati v tem statusu – so lahko na podlagi prošnje, v kateri so se sklicevale na tak status od starodavnih časov (*ex antiqua familia*) pridobile kronsko potrditev prastarega ugleda in s tem plemstva oz. še pogosteje dvig v višje plemiške range. Iz njih so večinoma izšli že tedanji in seveda tudi poznejši najvplivnejši ter najpremožnejši magnatski rodovi Kraljevine.

Še pogosteje je bil status pridobljen z izstavljeno kronsko plemiško listino (*armalis*; iz tega izraz listinsko plemstvo oz. armalisti). Njena podelitev ni bila nujno vezana na konkretno lastno zemljiško posest oz. na obstoj podložnikov na zemljiški posesti prosilca, kot to ni bilo več nujno niti v osrednjeslovenskem prostoru; tudi nikakor ni samodejno s podelitvijo prinašala darovane posesti. Odločilne so bile prosilčeve – ali njegovih prednikov – večletne službe oz. dotedanje usluge kroni ali konkretnemu vladarju običajno v spopadih z Osmani oz. v mnogih drugih bojih, za kar so imeli vse do nastopa kraljice Marije Terezije obilo priložnosti.

Kot predpogoj je bila za obe poti nujna osebna svoboda. Prosilci za armalis so v le majhnem številu izhajali iz starodavnih svobodnih ljudi, saj so se kot pravkar opisano raje sklicevali na prednike. Bistveno večji del pa je že kot podložnik uspel od zemljiškega gospoda odkupiti svojo kmetijo iz zakupno-podložnega statusa ter jo – in hkrati sebe – tako za večno osvobodil skoraj vseh bremen z izjemo obvez kroni in desetine. Označuje se ga z izrazom svobodnjak. Njihov sloj je po bitki

54 Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje; Hozjan, Prekmurje v novem veku.

pri Mohaču postopoma naraščal in sčasoma neogibno postajal vir novega sloja nižjega plemstva – plemičev armalistov, ljudsko rečeno t. i. nemešnjakov (iz madž. nemes – plemič). Prosilcu za armalis sta tako zadostovala le osebna svoboda in dokaz njegove – ali njegovih prednikov – službe kroni.

Ni pa to več veljalo ob prošnji nižjega plemiča za povišanje statusa v rang barona, grofa ali najvišjega – kneza. Za to je prosilec moral navesti konkretno zemljiško posest, ki mu jo je krona v listini dviga potrdila kot trajno večno, neodtujljivo last, običajno za potomce obeh spolov. Plemiški status (*homo nobilis*) torej ni bil nujno zmeraj pridobljen le z armalisom.

Vse opisano je imelo še kompleksnejše ozadje, ki ga na tem mestu ni smiselno širiti. Armalis je hkrati pomenil visoko stopnjo zaupanja krone v prosilca in iz tega izhajajočih trajnih privilegijev zanj, za njegovo družino (brate, nečake) in za vse njegove potomce obeh spolov ali kakor je pač bilo v njem točno opredeljeno. Kaj vse je spremenil v življenju srečnega dobitnika? Največ jih je ob pridobitvi plemiškega statusa premoglo le eno samo lastno kmetijo brez podložnikov in/ali verjetno še eno/dve v dednem zakupu. Pridobljen status jim je ob samem dvigu družbenega ugleda v njegovi bivalni mikrolokalni okolici omogočal nakup zemlje ter jemanje novih kmetij v zakup brez omejitev, možnost kandidature/prošnje za različne dobro plačane državne oz. še bolj županijske uradniške službe, za vojaške položaje v kronskih ali zasebnih polkih magnatov ali v največ primerih za razne upravniške službe na bližnjih gospostvih – kar je vse samodejno pomenilo njihov večji vpliv na okoliške razmere, nadalje kopico prednosti za sinove od šolanja in služb naprej itd. Prava inflacija listinskega plemstva v državi je izbruhnila v drugi polovici 17. stoletja in se v naslednjem stoletju še okrepila.

Tudi v Prekmurju se od srede 16. stoletja naprej pojavljajo vedno novi nižjeplemiški in tudi baronski posamezniki in rodbine. Priimki, sicer takrat zapisani z madžarskim črkopisom, posredno izpričujejo njihov najverjetneje slova(e)nski, madžarski ali še drug izvor. Še danes je njihov del navzoč v pokrajini ali drugje, zato so v sodobni slovenski ali madžarski obliki izpisani kot: Adelffy, Agustič, Apoka/Appoka, Baboš/Babos, Bacsmegyei, Bakoš/Bakos, Bertalanič, Berke, Borda, Cigan/Czigány, Čergeo/Cseörgeö, Drvarič, Farkaš/Farkas, Godina, Gomboc, Gomboši/Gombossy, Hebar, Hemeczperger, Horvat/Horváth, Jaklin, Kelc/Kelcz, Keresturi/Keresztury, Kernpaisz, Kregar, Küzmič, La(j)nščak in Lajnšček, Lipič/Lippics, Luthar, Marič, Mlinarič, Pečič, Petkovič, Polanič/Polány, Rogan, Ropoša, Salaj, Sobotin, Ščap/Scsáp, Šutak/Sut(t)ak, Talian, Temlin, Terboč/Terbocs, Tratnjak in Tratnjek, Troukšar (iz prvotno nem. Draxler → Traxler → Trokšar →), Tulok, Vasdinnyei, Vidos, Vukan, Zaruba, Zelko, Žaler in drugi.[55]

Več jih je živelo v trgih, največ v Murski Soboti, na podeželju pa le v krajih, kjer so imeli lastno podložno posest, npr. kar več družin hkrati v Velikih in Malih Bakovcih ter Krogu. Na mestu je tradicija, da je bilo Prekmurje v 18. stoletju pokrajina z daleč najvišjim deležem izvorno slova(e)nskega nižjega in baronskega plemstva v celotnem tedanjem slovenskem etničnem prostoru.

Položaj agrarnih slojev

Ogromen delež prebivalstva je v tej dobi ostajal ujet v dve obliki podložniških odnosov, ki jih je še pred bitko pri Mohaču utrdil znani zakonik *Tripartitum* iz leta 1517, nastal kot maščevalen odmev tedanje elite na Dožin kmečki upor. Ta je uveljavil možnost oporočne ali zgodnejše delitve kmečke posesti oz. kmetije med več naslednikov do velikosti le osmine ali celo le šestnajstine cele kmetije, kar je ponekod vodilo v hitrejše, drugod postopnejše, a slej ko prej neizogibno deljenje do takrat prevladujočih celih in polovičnih kmetij med moške dediče ter zato v močno družbeno razslojevanje, kajžarstvo in gostaštvo, skratka v revščino.

Daleč najbolj množičen agrarni sloj v pokrajini so še konec 16. stoletja tvorili t. i. dedni kmečki podložniki (*coloni haereditarii*) oz. »večno zavezani« k številnim drobnim dajatvam (*coloni perpetua obligatione obstricti*) in obsežnemu prisilnemu delu (tlaki) ter zato trdno privezani na gospoščinsko zemljo. V malo boljšem položaju so bili zakupni podložniki, ki so svoje odnose z zemljiškim gospodom urejali s pogodbo o začasnem zakupu zemljišča, na katerem so živeli, v trajanju od enega do treh let; zanje je zato veljal izraz pogodbeniki. Z njo so imeli zagotovljeno pravico do preselitve oz. odhoda s posesti po izteku pogodbe in so se torej lahko prosto priseljevali in odseljevali (*coloni liberae migrationis*). Ob njih so na gospostvih že živeli tudi podložni kajžarji (*inquillini*), sloj ljudi s kajžo na lastni manjši parceli, a brez pripadajočih njiv oz. polj, ki so bili bodisi dedni podložniki bodisi v mnogo manjšem številu zakupni, običajno živeči v trških naseljih. Njihovo število je vseskozi naraščalo. Pozneje se je pojavil nov, materialno še nižji sloj, gostači –

55 Prim. Hozjan, Genealoška predstavitev; Lipič, *Plemiška družina Lipič*; Šiplič, *Plemiške družine*.

najemniki kajže in brez sleherne zemlje, ljudsko poimenovani tudi želirji (iz madž.: zsellér). Do takrat izoblikovana družbena podoba nižjih slojev že izpričuje občutne statusne in materialne razlike med njimi.[56]

Več kot nekdaj je bilo tudi svobodnjakov, ki so tvorili najvišji neplemiški sloj prebivalstva tako na podeželju kot v trgih. Znesek osvoboditve ene cele kmetije je v 18. stoletju znašal ok. 300 renskih goldinarjev/forintov,[57] kar je bila takrat za kmeta ogromna vsota – a so jo posamezniki očitno lahko zbrali ali pa so se kako drugače pogodili z lastnikom. Bili so tudi novonaseljeni kraji s posebej privilegiranim prebivalstvom, ki so lahko izplačali cenzus oz. činž v enkratnem skupnem znesku za ves kraj. Ljudje v obmurski vasi Hotiza so tako skupaj plačevali le 25 Rf; vsi so bili pogodbeniki s sorazmerno manjšimi obvezami, a so morali na leto oddajati tudi do petsto polžev iz reke. Ti ljudje so prav tako bili vsi libertini, torej niso imeli nikakršnih tlačnih obvez. Nekako podoben položaj, kot so ga imeli svobodnjaki, so v tem času imeli mlinarji – tudi ti niso bili dolžni plačevati kontribucije, ki jo je leta 1728 županija Zala razglasila za vse podložnike ne glede na območju katerega koli zemljiškega gospoda so živeli.[58]

Preizkušenj polno 17. stoletje je kmečke sloje sililo v hude eksistenčne stiske, zaradi katerih so morali vse pogosteje in v večjem obsegu iskati najemno dninarsko delo ali pa izkoriščati vsakršne oblike samooskrbnega družinskega gospodarjenja na osnovi domačih obrti. S tem so iz generacije v generacijo naraščale družbene razlike in medsebojna konkurenca samim sebi glede možnosti zaslužka v dninarstvu. Njihove življenjske razmere so bile na splošno zelo težke. Podložnike so bremenile razne dajatve, prisilno zastonjsko delo (tlaka) in naraščajoča samovolja gospoščinskih upravnikov. Ne smemo pozabiti na rastoče davčne zahteve države in obveze do Cerkve. Cerkvene desetinske dajatve so si veleposestniki – po konvertiranju v katolištvo – na podlagi poznosrednjeveške tradicije lahko znova sebi ustrezno uredili v smislu dednega zakupa. Najhujše pa so bile dejansko nenehne spremembe količin raznih obvez in dajatev s strani gospodov ter izmišljanje novih in novih bremen.

Razdeljenost kmetij je v terezijanski dobi izrazito napredovala – večina podložnikov v Železni županiji je takrat že živela na četrtinskih kmetijah. Obdelovanje zemlje so jim grenile stalne poplave Mure in drugih rek, majhna zemljišča in v gornjem Prekmurju še njihova zelo slaba kakovost. Na položaj kmetov namreč niso vplivala le njihova pravna razmerja, temveč tudi naravni pogoji in tehnični nivo gospodarjenja, kakovost zemlje ter možnost uporabe gozdov in vodá. Za poljedelstvo so bili nižinski predeli Prekmurja bolj primerni od Goričkega. Znano je tudi, da so bili dolinski in ravenski kmetje na splošno nekoliko premožnejši od goričanskih. Posamični kmetje na Goričkem so si bili ob težavnem vsakdanjiku in očitni brezizhodnosti življenjskega položaja prisiljeni premoženjsko pomagati tako, da so se že v 18. stoletju usmerjali na priložnostno sezonsko delo v drugih županijah.

Zato so reforme najkonkretneje začutili ob izvedbi procesa urbarialne regulacije na podlagi izpisa državnih posestnih katastrov s hkratnim davčnim poenotenjem, kar je kraljica Marija Terezija zaukazala leta 1766. V mnogih krajih so takrat sploh prvič slišali o obstoju urbarja v smislu točnega popisa obvez in dajatev vsake kmetije in kajžarskih ter gostaških hiš, saj jim tega do takrat nihče ni povedal ali celo pokazal, kaj šele prebral. Idealen tovrstni vir o njihovem položaju v prav tem času so odgovori podložnikov na znanih t. i. devet vprašanj (*novem puncta)*, ki jim jih je kraljica še pred zaključeno davčno reformo v letih 1767–1768 zastavila v obliki ankete za vsak kraj, celo za podložnike vsakega od zemljiških gospodov v istem kraju. Iz njih izvemo za precejšnje razlike v bremenih posamične kmetije ali celotnega kraja in v njihovem oddajanju. Podložniki malih posestnikov so npr. od kmetije oddajali precej več v pridelkih kot na gospostvih. A tudi na veleposestvih ni bilo nič bolje. Na gornjelendavskem gospostvu je upravnik okrog leta 1758 razveljavil skupno pogodbo o višini najemnin za kmečka zemljišča in jo preprosto uničil. Od takrat so jim razna bremena nalagali po mili volji, sploh najrazličnejše oblike tlake.

Na podlagi doslej zbranih podatkov se lahko ustrezno ilustrira življenjski vsakdanjik kmečkih slojev v terezijanski dobi. Obe dolnjeprekmurski gospostvi sta imeli še naprej – kot v poznem srednjem veku – strnjeno ozemlje brez posestno razdeljenih krajev, razen nekaj izjem. Kraji v gornjem Prekmurju so bili ponekod manj, drugod pa že občutno posestno razdeljeni; le gornjelendavska posest je imela večji delež posestno še enovitih. Podložniki so torej živeli na večjih in manjših ter mikrozemljiških gospostvih oz. na

56 Kozar-Mukič, Podatki o načinu, str. 77–89; Kozar-Mukič, Skupne korenine, str. 145–150; Jakšič, *Terezijanski urbarialni vprašalnik*.

57 Madž. Rénes forint (Rf): denarna vrednost v Kraljevini, ki je šele v poznem 17. stoletju dokončno izpodrinila dotedanje »domače« zlate forinte.

58 Csapody, *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának*, str. 26–32.

zemlji majhnih posestnikov – nižjih plemičev ali že bogatih tržanov.[59]

Celota terezijansko-jožefinskega reformnega dogajanja v njihov prid je zato predstavljala konec popolne samovolje zemljiških gospodov vsaj glede oddaje bremen in obenem začetek procesa odprave osebnega podložništva. Na gospodarskem področju so bile za večino prekmurskih kmetov pomembne carinske ugodnosti za pospešitev njihovega trgovanja čez državno mejo in še bolj zmanjšanje njihovih obveznosti do lastnikov zemlje. Prva utrditev odnosov med podložno množico in posestniki je predstavljala občuten korak naprej k pravičnejši družbi. Vendar je časovno zaostajala za drugimi slovenskimi deželami, kjer je tedaj že bila v zadnji fazi. To pa je pomenilo bistven razlog družbeno-razvojnega capljanja Prekmurja za razvojem na desnem bregu Mure v poznejših obdobjih.

Nekaj spoznanj iz odgovorov na terezijanski urbarialni vprašalnik – t. i. devet vprašanj v Prekmurju 1766–1768[60]

Gornje Prekmurje:

Izpovedi vseh podložnikov so bile zbirka najrazličnejših tegob, prekomernega obremenjevanja in krivic. Nekatera dejanja zemljiških gospodov so bila popolnoma nerazumljiva in spominjajo na davne čase oz. na vzroke velikih kmečkih uporov na Slovenskem, npr. v več krajih je gospod podložnikom odvzel skupne pašnike, zato niso mogli gojiti živine, niti prašičev ne – vzel jim je namreč tudi gozdove. Še drva za kurjenje so si morali kupovati. Drugod so bile vsaj denarne dajatve nižje, a so jih gospodje nadomeščali s pridelki. Povsod so kot najhujše breme navajali prisilno delo oz. tlako v mnogih oblikah, največkrat prevozno z vprežno živino in lastnimi vozovi, a znova različno od kraja do kraja. V Korovcih so se kmetje pritoževali, da se jim je na mnogih obveznih prevozih uničilo veliko živine in orodja. Vsakdanje življenje je oteževala cela vrsta neugodnih naravnih okoliščin, npr. pogoste poplave in večje jame na poljih ali suha in kamnita tla, polna jarkov. Zaradi zelo slabe, nerodovitne ali odvzete zemlje so bili mnogi podložniki prisiljeni najemati dodatno zemljo v sosednjih krajih. V skoraj vsakem kraju so zato bila nekatera zemljišča »v prelogu – pusta mesta«, ki so jih ljudje zaradi previsokih dajatev prenehali obdelovati, pa jih je gospod dal v najem drugim, običajno armalistom. Najboljšo zemljo in gozdove si je seveda zase pridržal gospod.

Dolnje Prekmurje:

Na dolnjelendavskem gospostvu je v terezijanski dobi živelo več zakupnih podložnikov kakor dednih; na beltinskem pa so bili kraji polni dednih podložnikov z zelo redkimi izjemami. Do leta 1736 dolnjelendavski kajžarji brez lastnih hiš niso plačevali činža, ampak so le opravljali tlako. Z izjemo nekaj malega premične lastnine niso premogli prav ničesar. Romi, »cigani«, pa so gospodom dajali t. i. šotorski denar glede na število konj: dober gospodar – s tremi konji – 1,50 Rf, srednje dober – z dvema konjema –1 Rf, za le enega konja 0,75 Rf in pešec brez konja 0,50 Rf. Zemljiškogosposki mlini so seveda pripadali gospostvu, ki jih je oddajalo v zakup. V njih so mlinarji od mlinske desetine običajno dobili eno četrtino moke.

Ljudsko nezadovoljstvo

Našel se je izreden vir, pričevanje o želji zemljiškega gospoda po neposredni komunikaciji z nejevoljnimi in upirajočimi se podložniki, zapisan leta 1722 v Beltincih. Ozadje njegovega nastanka: podložniki gospostva Beltinci so se lastniku baronu Ladislavu Ebergényiju glede bremen in sploh čez početje najvišjih gospoščinskih uradnikov iz leta v leto močneje pritoževali. Najhujše jim je bilo celotedensko prisilno delo. Ebergényi, ki je živel na svoji matični posesti daleč v notranjosti, je novembra 1722 končno sestavil izredno dolg 16-stranski madžarski odgovor podložnikom v ustrezno ostrih tonih in zahteval, da ga prevedejo v domač jezik, tako da ga bo razumel sleherni, ter da ga zbranim predstavnikom vseh krajev preberejo na sedežu gospostva. Brez ovinkarjenja jih je obtožil za »fálingé, ciganijo in lenobo« (... *ar akó ové falingé, Czigané, i Leinoszti budête szê dersali* ...). *Beltinsko besedilo iz leta 1722*[61] v obsegu 24 gosto izpisanih velikih strani je doslej najdaljši znani nenatisnjen posvetni tekst v prekmurskoslovenskem jeziku iz časa pred letom 1800. Enkratnost teksta še poudari dejstvo, da je hkrati s prevodom ohranjen tudi madžarski izvirnik.

O primerih ljudskega nezadovoljstva z razmerami se lahko omenja le pobege s posesti, ki pa so bili zelo redki. Leta 1727 jih je nekaj s pomočjo barona Zarube pobegnilo z gospostva Dobra h grofu Krištofu Festetiću. Tudi med želirji jih je pobegnilo nekaj – ti so sicer lažje pobegnili, saj niso mogli ničesar izgubiti. Kmetje so se velikokrat pritoževali nad početjem upravnega osebja,

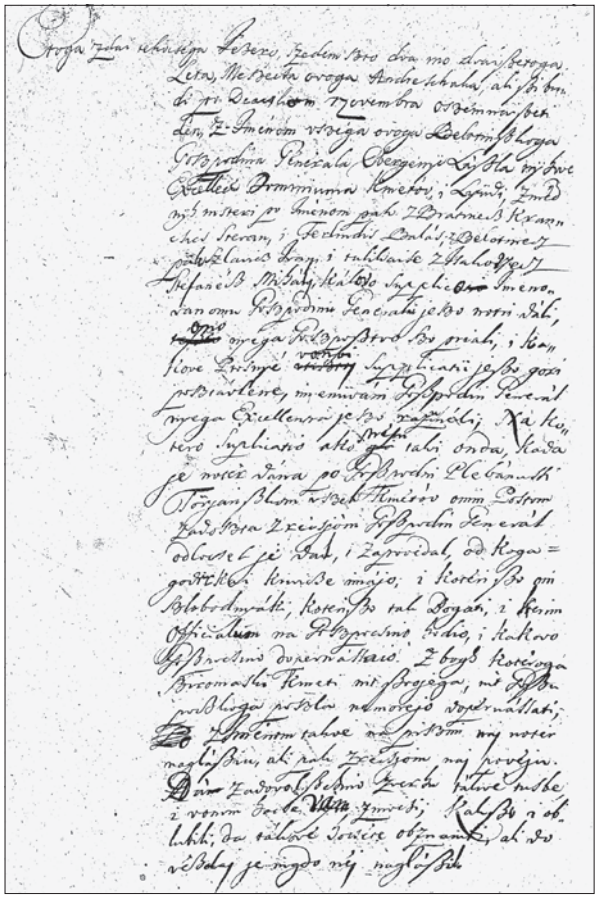
59 K prej navedeni literaturi o tem prim. še Šövegeš Lipovšek, *Prekmurski terezijanski urbarji*.

60 Prim. Horváth, *Paraszti vallomások Zalabán II.*; Jakšič, *Terezijanski urbarialni vprašalnik*.

61 AT ÖStA/HHStA, Familienarchiv Csáky, karton 106, spis št. 165.

kar je sprožalo preiskave. Tako je bilo tudi leta 1772 na gospostvu Dobra, kjer pa jih je sodišče tri leta prej kar nekaj obsodilo na globe zaradi izkazanih odkritih sovražnosti. V Ritkarovcih so jih k tlaki morali večkrat prisiljevati. V krajih gospostva Monošter je bilo povsod prepovedano klanje govedi. Podložniki so se še posebej hudo pritoževali nad nerodovitnimi njivami, slabimi pašniki in travniki ter nerodovitnim gozdom. Dodatno so jim sleparski upravniki posesti prodajali pokvarjeno vino, ki so ga morali obvezno odkupovati. Več kmetov iz naselij Kuzma, Sv. Damijan, Matjašovci in Dolič si je leta 1761 hotelo prisvojiti izkrčeno obdelovalno zemljo. O konkretnejšem oboroženem upiranju v tem času pa ni podatkov.

Odziv lastnikov je bil indikativen: obravnave na patrimonialnih gospoščinskih sodiščih – ta so v tem stoletju že imela oz. pridobivala krvnosodni privilegij (*ius gladii*). Opisani odgovor beltinskega gospoda podložnikom na pritožbe je bil prej zelo redka izjema kot pravilo. K temu je dodati, da je dolnjelendavsko gospostvo vse do konca 18. stoletja najemno zaposlovalo rablja, in sicer rablja mesta Varaždin. Prehodni čas iz 18. v 19. stoletje je še poglobil socialna nasprotja; poročila o posamičnem upiranju se namreč množijo. Tudi obtožb za t. i. čarovništvo še v 18. stoletju ni manjkalo. Na krvnem sodišču beltinskega gospostva so jih obravnavali v letih 1713, 1714 in še 1755.[62] Že znan je podatek, da je bil zadnji protičarovniški proces kjerkoli v slovenskem etničnem prostoru v Porabju še v pozni terezijanski dobi v sedemdesetih letih.

Prva stran t. i. Beltinskega besedila iz leta 1722

Novoveška kolonizacija in migracije[63]

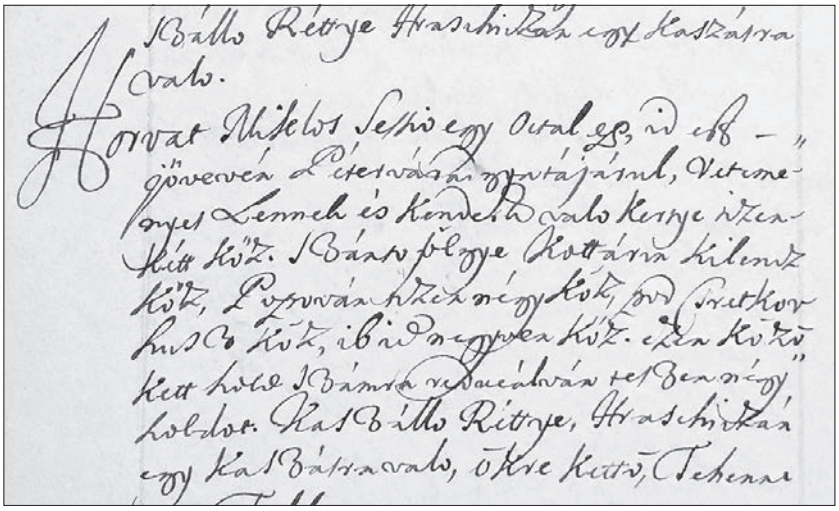
Najštevilčnejši koloniziran živelj je bil še naprej nedvomno slovanski. Z že srednjeveško kolonizacijo slovanskih prišlekov iz bolj poseljenih sosednjih krajev ali oddaljenejših predelov in z opaznimi jezikovnimi razlikami se je začenjala ustvarjati njena vse pestrejša slovanska poselitev. Od trenutka pojava Sečijev v gornjem Prekmurju v 14. stoletju vseskozi prihajajo tja tudi posamične družine in posamezniki iz južnoslovaškega območja, kar se je po nastopu Tomaža Rima-Sečija še pospešilo.

Tudi v novem veku se dotok ljudi različnih slovanskih narodnosti – ob pogostih nenadnih izgubah prebivalstva – nenehno nadaljuje. Madžarsko govoreči so se izven strnjenega madžarskega področja pojavljali še naprej, a v trških naseljih, v drugih pa le kot redke izjeme. Kot novi so se jim pridruževali tudi posamični nemško govoreči oz. je šlo za njihove skupinske naselitve. Nemška poznosrednjeveška poselitev petih krajev na skrajnem severozahodnem robu Goričkega (Fikšinci, Kramarovci, Ocinje, del Serdice in Sotina) je bila tako močna, da je v novem veku dokončno izpodrinila/vsrkala starejše slovanske prebivalce. Na podeželju so se naseljevali tudi novi slovanski, madžarski, nemški in drugi armalisti, npr. pojav plemiške rodbine z zgovornim t. i. nalepka priimkom *Talian*. Posamični kraji so dobili imena po posestnikih, npr. kraj Berkovci/Berkeháza – krajevno ime je znano iz leta 1499, zagotovo po zemljiški posesti že takratnih svobodnjakov in nato plemičev Berke.

Stalen dotok različno govorečih ljudi iz več družbenih slojev, ki so v domač lokalni vsakdanjik in v govorico vnašali svoje posebnosti, je postal osnova mnogim še danes znanim značilnim pogovornim tujkam in popačenkam iz teh jezikov. Njihovega pojava drugače ne moremo razložiti. Naseljenci in priseljeno kmečko prebivalstvo so zmeraj prihajali in se nastanjevali z odobritvijo oz. po volji lastnikov posesti. Ti so jim to dovoljevali v lastnem interesu, na podlagi priporočil posestnikov, pri katerih so živeli prej, oz. v dogovoru s posestniki ali magnati, običajno

62 AT ÖStA/HHStA, Familienarchiv Csáky, karton 152, spisa št. 81 in 85, in karton 155, ovoj št. 257, spis št. 4.

63 Prim. Kerec, Setting the Borderline.

Zapis podložnika v urbarju gospostva Beltinci 1714, str. 79: Horvat Miklos Sessio egy Octal ... jővevén Pétervváradgyatájárul,... (Nikolaj Horvat ima osminsko kmetijo ... je prišlek iz Petrovaradina (danes Novi Sad)).

na podlagi medsebojnih osebnih poznanstev ali celo porok. Kar nekaj krajev je nastalo na novo s poznejšo naselitvijo po koncu 17. stoletja ali pa so znova poselili v osmanskih vpadih uničene ter izginule kraje, npr. omenjena Kobilje in Hotiza. Seveda so predvsem zakupni podložniki z dovoljenjem svojih gospodarjev tudi odhajali – prehajali z enega gospostva na ozemlje drugega. Zelo natančen je bil v tem pogledu izjemno obsežen urbar gospostva Beltinci iz leta 1714, napisan ob prehodu lastništva v roke novih lastnikov Julije in Ladislava Ebergényja.[64] V njem je po njihovem nalogu moral imeti vsak v trenutku izpisa tu živeči podložnik – ne glede na status oz. velikost njegove posesti kot tudi brez posesti – zapisan osebni izvor v smislu, ali je bil tu rojen ali je prišel od drugod. Označili so jih s pojmi domačin (*nativus*, *nativi* oz. mešani lat.-madž. izraz *nativussok*) in prišlek (*Advena*, madž. *jővevén*). Analiza urbarja je izkazala petino vseh popisanih kot prišlekov, v največji meri s sosednjega gospostva Dolnja Lendava in nato s Štajerskega, pa še od marsikje drugod.

V mirnih časih od konca 17. stoletja se je na prav teh podlagah in morda celo po načelu »(jezikovno) svoji k svojim« v pokrajino naseljevalo vse več slovanskih in nekaj manj drugih prišlekov iz širše okolice – tudi Judov in Romov: največ iz hrvaških pokrajin, iz Kranjske, Koroške in Štajerske, s severa (čez Rabo), pa tudi iz notranjosti. Pravzaprav so prihajali iz vseh smeri. V tem smislu je treba tedanje Prekmurje označiti kot miniaturni t. i. talilni lonec, ki je sprejemal in vključeval mnoge druge slovanske in neslovanske jezikovne ter kulturne novitete. Večinsko prekmurskoslovensko govoreče vaško okolje je slovanskim prišlekom očitno lahko ponudilo možnost hitre jezikovne in tudi socialne vključitve.

Vse več prišlekov je prihajalo tudi iz bolj oddaljenih urbanih krajev. Med njimi so bile prve stalno – ne le občasno, ob poslovnih potovanjih – nastanjene judovske družine, ki se v prvi tretjini in do srede 18. stoletja pojavijo sprva le na treh največjih trgih: Murski Soboti, Beltincih in Dolnji Lendavi. To so bili člani družin, ki so matično živele v takratnih zahodnomadžarskih mestih in trgih na ozemlju današnje avstrijske zvezne dežele Gradiščansko (Burgenland), ki so bili v lasti Esterházyjev – Eisenstadt/Kismarton – in Batthyányjev – Rechnitz/Rohoncz: Austerlitz, Löbl (pozneje Loibl), Löwenstein, Schucz (pozneje Szűcs) in Wolff (nato pomadžarjeno v Farkas). Živeli so od široko razpredene drobne/sejemske trgovine, žganjekuhe, poslovnih vezi s severnimi sorodniki in z zakupljenim pobiranjem raznih gospoščinskih/državnih denarnih obvez ljudi. Prisotnost romske populacije se opaža vsaj že od srede 17. stoletja kot posledica bega oz. pregona z osmanskih območij. V naslednjem stoletju v matičnih knjigah že nastopa izraz *C(z)igan* oz. *Czigány* kot osebni priimek, malo pozneje pa še izraz *Zingar* kot njegova starejša oblika oz. splošno označevalni izraz za Rome.

Od močnejših migracijskih izgub oz. izseljevanja prebivalstva so znani odhod večjega števila družin s področja Goričkega pred koncem 16. stoletja zaradi osmanskega nasilja, ki so zelo okrepile do takrat skromen slovanski živelj v izpraznjenih krajih ali pustih območjih t. i. Radgonskega kota oz. so ustanovile nova naselja. Enako znani so večkratni odhodi številnih družin verskih beguncev v 18. stoletju prav tako iz gornjega Prekmurja v notranjost, npr. v Šomodsko (Somogy) županijo.

64 AT ÖStA/HHStA, Familienarchiv Csáky, Urbar gospostva Beltinci/*Urbarium dominii Bellatincz* 1714, Beltinci, 7. 5. 1714. Prvotno v kartonu 152, izvirni spis št. 83; sedaj razvrščen v serijo Knjige/Bücher, št. 3.

Posestne spremembe in družbena razmerja v 19. stoletju[65]

Do konca revolucije 1849

V gornjem Prekmurju in Porabju v prvi polovici 19. stoletja lastniških sprememb ni bilo, kar je pomenilo iste lastnike: gospostvo Dobra, rakičansko-murskosoboško gospostvo z vključenim delom nekdanjega gornjelendavskega, in Stražna krajina so bili v rokah knežje in grofovske linije rodbine Batthyány; lastnica opatije Monošter in njene posesti je bila do leta 1878 opatija Heiligenkreuz, takrat pa so jo ločili od slednje in jo pridružili znanim zahodnomadžarskim cistercam Zirc, Pilis in Pásztó pod enovito upravo; preostali del murskosoboškega gospostva si je lastila murskosoboška veja grofov Szapáry, gornjelendavsko pa do leta 1856 grofje Nádasdy. V dolnjem Prekmurju se je večja lastniška sprememba zgodila le na gospostvu Beltinci, kjer je od leta 1816 gospodarila in tam tudi živela grofovska rodbina Ghika/Ghyka. Način, kako je Konstantin Emanuel Ghika/Ghyka (1777–1825) prišel do njega, je že opisan. Ko je umrl, je tu do smrti (1850) gospodovala vdova Anastazija roj. Dadányi pl. Gyülevész. Posest je upravljala skupaj z najstarejšim sinom Evgenom, ki pa je bil od konca leta 1849 v ječi. Dolnjelendavsko gospostvo je bilo v lasti knezov Esterházy, najpremožnejše rodbine v državi.

Le nekateri od naštetih lastnikov so v tej dobi še živeli na sedežih posesti; zagotovo so to vseskozi bili le Szapáryji in pa Ghike v Beltincih. Drugi so iz svojih veličastnih palač, dvorcev in hiš na matičnih posestih, v večjih mestih ter na Dunaju, zgrajenih tudi iz prihodkov mukotrpnega dela podložnikov, sem prihajali le izjemoma in občasno, npr. na poletni oddih.

Celoto vodenja brez izjem vseh posesti pa so že dolgo urejali dobro plačani upravniki z njim podrejenimi ekipami gospoščinskih uradnikov in oskrbnikov, t. i. španov. Vsaka posest je bila razdeljena na upravne urade s sedeži na upravnih hišah oz. pristavah v večjih krajih, na čelu katerih so običajno bili nižji plemiči. Tako za Zalsko kot Železno županijo je bilo še naprej značilno sorazmerno večje število nižjega plemstva. V nekaterih predelih gornjega Prekmurja, najštevilčneje v Murski Soboti, Krogu, obojih Bakovcih, Križevcih, na Krajni, v Tešanovcih in Pordašincih, so živeli številni plemiči z majhnimi posestvi. O njihovem materialnem položaju, npr. pordašinskih plemičev, priča tudi dejstvo, da jih je oblast že v 16. in 17. stoletju za vzdrževanje protiosmanske obrambe obdavčila, zaradi česar so jih imenovali tudi »plemiči s takso«. Obdavčeni so bili na podlagi njim podložnih kmečkih družin, od katerih so dobivali prihodke. V davčnih popisih, vodenih že v zgodnjem novem veku, so razvidni plemiški posamezniki in rodbine po posamičnih krajih oz. trgih. Večanje števila nižjeplemiških družin z le malo ali nekaj več lastne podložne zemljiške posesti – do štiri ali pet podložnih kmetij, k tem pa še nekaj zakupljenih in tudi pustih – je bilo v 18. stoletju in še naprej najpomembnejša družbenoslojna značilnost tega dela pokrajine.

Redki med kmečkimi sloji so se od tedaj še zmogli osebno osvoboditi. Številčno daleč največ je še naprej bilo osebno podložnih s kmetijo in kajžarjev ter gostačev oz. želirjev – ljudi brez slehernega koščka zemlje, npr. živečih na pristavah, vsi pa seveda odvisni od zemljiške gospode. Gospoda je na podložniška ramena naprtila občutna državna – kot davkoplačevalci –, gospoščinska – kot podložniki – in cerkvena bremena. Ob obveznem davku so še naprej morali opravljati tudi prisilno delo/tlako. Obseg bremen je bil odvisen od pravnega položaja podložnika: ali je na osnovi pogodbe razpolagal s pravico do odselitve ali ne oz. ali je bil kmet, kajžar ali gostač. Na gornjelendavski in beltinski posesti ti npr. niso imeli te pravice, saj so bili po volji lastnika dedno vezani na zemljo – t. i. dedni podložniki. Na prekmurskih delih dolnjelendavske posesti je bilo nasprotno le malo dednih, zato pa večina pogodbenih podložnikov s pravico do selitve.

Do srede 19. stoletja se je podoba družbe le malo spremenila. Ob vsem zapisanem je razumljiva čedalje intenzivneje porajajoča se značilnost sezonskih migracij kmečkega prebivalstva iz pokrajine na delo v sosednja območja in županije. Nič čudnega torej, da so se posamezniki iz Prekmurja že od sedemdesetih let 19. stoletja odločali za odhode v zahodnoevropske države in celo čez Atlantik. Poznejša množična ekonomska migracija od konca stoletja naprej je imela – tudi časovno – globoke korenine.

Urbanizacija prostora

Zahvaljujoč odkritjem novih virov v zadnjih dveh desetletjih se količina znanja o urbanih naseljih veča. Gre za doslej neznane ohranjene primerke prepisov trških privilegijev[66] za sedanje kraje Turnišče iz leta 1548, Lendava/Lendva iz 1595 in Dobrovnik/Dobronak iz 1647. Predvsem zaradi bližine državne meje lahko konec 16. stoletja tukaj naštejemo že šest krajev z dokazljivim

65 Prim. Fujs et al., Prekmurje v 19. stoletju, na več mestih; Sedar, *Kulturna podoba*, str. 43–51; Kovacsics, *Szentgotthárd és környéke.*

66 Prim. Hozjan, K problemu novoveških.

statusom trga (*oppidum*).[67] Urbanizacija pokrajine v terezijanski dobi je vključevala vasi in trge – t. i. tržna ali podeželska mesta (madž.: mezőváros). Ogromna večina prebivalstva je živela v okrog dvesto vaseh, medtem ko je bilo trških naselij tedaj skupaj z Monoštrom devet – z vidika lastništva in uprave pa enajst (!): Cankova, Gornja Lendava, Martjanci, Murska Sobota (zunanji in notranji trg), Rakičan, Dobrovnik, Dolnja Lendava (zunanji in notranji trg) in Turnišče. Prebivalstvo je bilo etnično mešano le v številčno večjih trgih, kjer so živeli slovensko, madžarsko, nemško in že tudi judovsko govoreči.

Preglednica 6: Zemljiškopodložno prebivalstvo treh dolnjeprekmurskih trgov v terezijanskih urbarjih[68]

Trg	Kmečki posestniki	Kajžarji
Turnišče	-	105
Dobrovnik	-	125
Notranja in Zunanja Dolnja Lendava skupaj	-	155

Vsi trgi so bili vključeni v zemljiškogosposki sistem in torej niso bili nikdar v lasti krone oz. dvorne komore. Izjemo je od leta 1671 – od usmrtitve njegovega lastnika zarotnika Franca grofa Nádasdyja – predstavljal trg Turnišče. Do predaje v roke zakupnika nadškofa Széchenyja osem let pozneje ga je v sklopu celotnega gospostva Beltinci upravljala dvorna komora. V trgih so skupaj živeli v daleč največjem številu kajžarji in obrtniki, kak kmečki posestnik svobodnjak in nižjeplemiške družine armalistov nekaj baronskih rodbin, v murskosoboškem dvorcu tudi grofovska družina, ponekod pa zraven še gospoščinski podložniki. Ob obrtnikih in njihovih številnih delavcih so v vsakem trgu živeli tudi kmetje z lastno zemljo. V vseh trgih so redki še podložni ljudje že imeli pravico do svobodne selitve.

Prebivalci trgov so prav tako kot podložniki na gospostvih imeli zelo različna denarna bremena, medtem ko naturalnih bremen in tlake skoraj niso več poznali. Prebivalci zunanjega trga Dolnja Lendava se – čeprav plačujejo činž – leta 1770 omenjajo z izrazom *coloni liberae migrationis*, torej kot pogodbeniki s pravico odselitve. Prebivalstvo Murske Sobote je tedaj – enako kot pravkar opisano v Dolnji Lendavi – že več kot 160 let imelo dva gospodarja: polovica je plačevala davek güssinškim grofom Batthyányjem, druga polovica pa domačemu soboškemu grofu Szapáryju. Lastniško in zato tudi upravno gledano so bili prvi lastnik notranjega in drugi zunanjega trga. Oboji so začeli prav tedaj nerazumno višati denarne obveze. Zato so Sobočani v šestdesetih letih 18. stoletja pred županijskim sodiščem v Sombotelu sprožili kar dva sodna procesa.

Pred letom 1848 je število trgov naraslo na deset: Beltinci so na vztrajne prošnje lastnikom grofom Čakom dobili leta 1759 najprej župnijski sedež, nato pa so bili v zgodnjem 19. stoletju povzdignjeni še v trg.

Porevolucijska doba – do konca petdesetih in zgodnjih šestdesetih let 19. stoletja

Po koncu revolucije so se spremembe lastnine na prekmurskih veleposestih kar vrstile. Začela jih je Nádasdyjeva prodaja gornjelendavskega gospostva z gradom vred knezu Mavriciju Jožefu Janezu Dietrichstein-Proskau-Leslieju leta 1856. Le šest let pozneje je bilo gospostvo v celoti prodano Edvardu pl. Almásyju, že leta 1872 pa ga je od njega odkupil grof Teodor Szécheny pl. Sárvár in Felsővidék. Dolnje Prekmurje je vnovič imelo spremembe v Beltincih. To posest je po volji krone po materi podedovala hči Ifigenija Ghika/Ghyka (1815–1876), poročena z baronom Simonom Jurijem Sina (1810–1876), po poreklu Grkom, za tisti čas bajno bogatim bankirjem ter diplomatskim predstavnikom Grčije na kraljevskem dvoru, ki je izplačal preostale dediče in prevzel posest.[69]

Porevolucijske spremembe statusa kmečkih ljudi in pretvorba gospostev v veleposesti

Do konca so izpeljali proces osvobajanja podložnikov, ki so ga na podlagi vladnega odloka začeli izvajati že v letih 1848–1849. V tem obdobju so se iz dotedanjih podložnikov z zemljo izoblikovali: kasnejši kmetje s srednje velikimi posestvi (15–30 katastrskih oralov, oral (ljudsko: plüg) – 0,57 ha); zelo množičen sloj malih kmetov z le nekaj orali zemlje in agrarni reveži z zelo majhno posestjo ali kajžarji s samo hišo. Oboji se seveda niso mogli preživeti le s to zemljo. Zato so podobno kot že stoletja živeli iz rok v usta oz. kot najemni dninarji.

To je pomenilo, da odslej ti kmetje niso bili več osebno podložni zemljiškim gospodom, zato jih niti ne moremo več tako imenovati; hkrati niso bili več dolžni oddajati cerkvene obveze – desetine. Njihove edine obveze so bile redno

67 Prim. Bácskai, *Magyar mezővárosok*.

68 Simonffy, *A polgári földtulajdon kialakulása*, str. 163–164. Skoraj popolna odsotnost podložnih kmečkih posestnikov v treh trških naseljih v terezijanski dobi ni bila nič nenavadnega.

69 Fujs et al., Prekmurje v 19. stoletju, str. 127.

plačilo najemnine lastniku zemlje oz. novemu veleposestniku in davek državi. V osnovi pa se struktura kmečkih posesti ni veliko spremenila, kar je veljalo tudi za Prekmurje. Velika zemljiška gospostva so iz fevdalizma prešla v obdobje meščanstva – postala so kapitalistične veleposesti. Z odškodnino, ki so jo lastniki dobili v zameno za zemljo, dodeljeno kmetom, so si pridobili kapital za novo opremo in modernizacijo. Še nekaj je bilo novo: zemljiška knjiga in kataster, ki ju terezijansko-jožefinska doba ni zmogla izpeljati v želenem obsegu, sta odslej natanko predpisovala višino kmetove obdavčitve. To pa je za seboj čez nekaj časa prineslo temeljite ukrepe glede ocenjevanja kvalitete obdelovalne zemlje in v tem smislu izvedenih izboljšav, npr. do takrat neznane, tedaj prvič izvedene množične komasacije terenov.

Financiranje
Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* P6–0138, ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Izjava o dostopnosti podatkov
Raziskovalni podatki, obravnavani v članku, so vključeni v ta objavljeni članek.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof und Staatsarchiv
Familienarchiv Csáky.

FAE – Fürstliches Archiv Esterházy, Burg Forchtenstein
Herrschaft Unter Limbach/Dominium Alsó Lendva

PiŠK – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
rokopis (Ro) št. 100: *Ad Fasciculum De Iuribus Radicalibus Dominii Muraj Szombath No 1 Muraj Szombath* ... Zapisnik procesnega ugotavljanja lastniških razmerij v zvezi z gospostvi Gornja Lendava, Murska Sobota in Szécsisziget: družina Kéry proti grofu Leopoldu Nádasdy in družini grofov Szapáry, ki ga je že leta 1748 zaključila kraljica. Dunaj, 30. 8. 1783, overitelja/podpisnika kralj Jožef II. in palatin grof Franc Esterházy.

OBJAVLJENI VIRI

Benczik, Gyula in Bilkei, Irén in Hozjan, Andrej in Kapiller, Imre in Kuzmič, Franc in Molnár András in Kozar-Mukič, Marija: *Források a Muravidék történetéhez, szöveggyűjtemény/Viri za zgodovino Prekmurja, zbirka dokumentov*, I. kötet/1. zv.: 849–1848. Szombathely–Zalaegerszeg: Vas Megyei Levéltár/Arhiv županije Vas, Zala Megyei Levéltár/Arhiv županije Zala, 2008.

Dávid, Zoltán: *Az 1598. évi házösszeírás*. Budapest: Központi Sztatisztikai Hivatal Levéltára, 2001.

Horváth, Zita: *Paraszti vallomások Zalabán II. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala Megye Egerszegi, Lövői és Muraközi járásában*. Zalaegerszeg: Zala Megye Leveltár, 2006 (Zalai gyűjtemény, 60).

Hozjan, Andrej: *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu. Das Archivgut der Herrschaft Beltinci (Bellatincz) in dem Familienarchiv der Grafen Csáky in dem Österreichischen Staatsarchiv. A Beltinci (Belatinci) uradalom levéltári anyagának jegyzéke a Csáky grófok családi levéltárában, az Osztrák Állami Levéltárban*, 1. popr. izd. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2017.

Urbáriumok XVI.–XVII. Század (ur. Ferenc Maksay). Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai, 1959 (II. Forráskiadványok 7).

LITERATURA

Adanič Vratarič, Janja in Andrej Hozjan: Zgodovinski oris območja občine Turnišče. *Turnišče* (ur. Jasmina Denša, Janja Adanič Vratarič). Turnišče: Občina Turnišče, 2018, str. 14–35.

Bácskai, Vera: *Magyar mezővárosok a XV. Században. Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest: Akadémiai kiádo, 1965.

Ballagi, Móric/Ballagi, Moritz: *Uj teljes magyar es német szótár/Neues vollständiges Wörterbuch der ungarischen und deutschen sprache. Magyar–német rész/Ungarisch–deutscher Teil*. Pesten/Pesth: Kiadja/Verlag von Heckenast Gusztáv, 1857.

Benda, Kálmán (gl. ur.): *Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig*. Négy kötetben. Főszerk. MTA Történettudományi intézetében. I. kötet: *A kezdetektől 1526–ig* (ur. László Solymosi), Budapest: Akadémiai kiadó, 1981. II. kötet: *1526–1848* (ur. Péter Katalin in Éva Somogyi), Budapest: Akadémiai kiadó, 1989.

Bónis, György in Degré, Alajos in Varga, Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg: Zala Megyei Bíróság-Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.

Bruckmüller, Ernst: *Avstrijska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.

Csapody, Csaba: *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest: Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar Művelődéstörténeti Intézet, 1933 (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 6. kötet).

Donadello, Claude André in Cseh, Géza in Pozsonyi, József: *A murasombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*. Debrecen: Hajdú – Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tiszántuli Történész Társaság, 2007 (Régi magyar családok, 6).

Eckhart, Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

Fodor, Henrik: Iz zgodovine porabskih Slovencev (iz rokopisa prevedel Vilko Novak). *Kronika* 12, 1964, št. 1, str. 1–9.

Fujs, Metka in Hozjan, Andrej in Kovács, Attila in Sedar, Klaudija: Prekmurje v 19. stoletju in do priključitve h Kraljevini SHS. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan et al.). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 103–164.

Göncz, László: *Madžari. Kratka zgodovina Madžarov*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2004.

Hašaj, Sara: *Prekmurski terezijanski urbarji, in Marija Terezija v izbranih slovenskih in tujih znanstvenih ter strokovnih objavah* (magistrsko delo). Maribor, 2018.

Herényi, István: »Die Wart« im Spiegel der mittelalterlichen Rechtsgeschichte. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 66, 1975, str. 111–139.

Herényi, István: *Helytörténeti lexikon 800–1400. Nyugat-Magyarország az Árpádok és Anjouk korában*. Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2000.

Horváth, Bernadetta: *Metalis processus. Mejni spor med beltinskim in dolnjelendavskim gospostvom v letih 1754–1758* (magistrsko delo). Maribor, 2011.

Hozjan, Andrej in Kerec, Darja in Kerman, Branko in Kuzmič, Franc: Srednjeveško Prekmurje. Od zgodnjeslovanske poselitve do bitke pri Mohaču. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan et al.). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 30–64.

Hozjan, Andrej: Die Anwesenheit der Familie Nádasdy im Gebiet der heutigen Republik Slowenien vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. *Die Familie Nádasdy: vom 16. bis ins 20. Jahrhundert. Tagungsband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche, 2009/2010* (ur. Rudolf Kropf et al.). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Landesmuseum, 2015, str. 527–538 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 154).

Hozjan, Andrej: Die Grundherrschaft Alsólendva/Dolnja Lendava/Unterlimbach in den Händen der Esterházy von 1690 bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche, 29. September–2. Oktober 2008* (ur. Wolfgang Gürtler, Rudolf Kropf). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Landesmuseum, 2009, str. 191–200 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128).

Hozjan, Andrej: Franc III. Nádasdy in Prekmurje. Ob 340. obletnici usmrtitve protihabsburškega zarotnika. *Kronika* 59, 2011, št. 2, str. 211–230.

Hozjan, Andrej: Genealoška predstavitev murskosoboških plemiških rodbin ter posameznikov v Murski Soboti v 18. stoletju. *Studia Historica Slovenica* 4, 2004, št. 2–3 (Hartmanov zbornik), str. 297–331.

Hozjan, Andrej: K problemu novoveških privilegijev zahodnoogrskih utrjenih trgov/podeželskih mest. Privilegij Dolnje Lendave iz leta 1595. *Studia Historica Slovenica* 5, 2005, št. 1–3, str. 197–213.

Hozjan, Andrej: O pisanju imen prekmurskega plemstva v slovenščini. *Zbornik soboškega muzeja* 25 (ur. Branko Kerman). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2019, str. 89–104.

Hozjan, Andrej: Prekmurje v novem veku. Od bitke pri Mohaču do izteka 18. stoletja. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan et al.). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 65–102.

Hozjan, Andrej: Privilegiji trga Turnišče v luči ohranjenih virov. *Varašanci – prekmurski meščani. Trg Turnišče v arhivskih virih*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011, str. 5–10 (Katalogi, 36).

Hozjan, Andrej: Vojak na Krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574). *Ormož skozi stoletja V*, knjiga 1 (ur. Marija Hernja Masten et al.). Ormož: Občina Ormož, 2005, str. 226–245.

Hozjan, Andrej: Zgodnjenovoveško Prekmurje. V čast stoletnice združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (2019). *Studia Historica Slovenica* 19, 2019, št. 1, str. 11–69. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2019-01

Illik, Péter: *Török dúlás a dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében*. Budapest: WZ könyvek, 2010.

Jakšič, Andreja: *Terezijanski urbarialni vprašalnik (novem puncta) za naselja v Dolnjem Prekmurju* (diplomsko delo). Maribor, 2016.

Katus, László: *A modern magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2009.

Kerec, Darja: Nikolaj III. – najvidnejši predstavnik gornjelendavskih Szécsijev v 14. stoletju. *Zgodovinski časopis* 55, 2001, št. 3/4, str. 321–340.

Kerec, Darja: Setting the Borderline Between the Urban and the Rural in the Slovene March Between 1765 and 1924. *Acta Histriae* 25, 2017, št. 3, str. 564–565. DOI: https://doi.org/10.19233/AH.2017.26

Kerec, Darja: Szécsijevi gospostvi Grad in Sóbota v času turških vpadov in verskih sporov. *Zgodovina za vse* 8, 2001, št. 1, str. 26–35.

Kerec, Darja: Szécsiji in njihov rodbinski grb. *Zbornik soboškega muzeja* 8 (ur. Janez Balažic). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2005, str. 137–145.

Kerec, Darja: *Szécsiji, Gornja Lendava in Sobota od 13. stoletja do bitke pri Mohaču* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2005.

Kontler, László: *Tisočletje v srednji Evropi. Madžarska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.

Korunek Medved, Marijana: *Apostoli Insulani. Crkveni red pavlina u Međimurju i integralna studija matičnog samostana*. Čakovec: Matica hrvatska, Ogranak Čakovec, 2024.

Kovacsics, József: *Szentgotthárd és környéke. Szentgotthárd környéki, del-burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek, 1183–1995. Település- és népességtörténeti lexikon*. Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000.

Kozar-Mukič, Marija: Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja* 4 (ur. Metka Fujs). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1995, str. 77–89.

Kozar-Mukič, Marija: Skupne korenine. *Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 145–150.

Lipič, Mojca: *Plemiška družina Lipič na področju Prekmurja v novem veku* (diplomsko delo). Maribor, 2014.

Luterán-Turi, Sarolta: Vagyon és presztízs kapcsolata rimaszécsi Széchy Tamás karriervizsgálatának tükrében/The relationship between wealth and prestige in the light of career analysis of Tamás Széchy of Rimaszécs. *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig* (ur. Anita Berecz, Ilona Kristóf). Eger: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 2024, str. 263–279. DOI: https://doi.org/10.17048/Arangkotelez.2024.263

Magyar alkotmány története. 2. izd. Budapest: Osiris Kiadó, 1996.

Magyar értelmező kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Magyar története kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Budapest: Tankönyvkiadó, 1987.

Pállfy, Géza: *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.–1711.)*. Samobor: Meridijani, 2010.

Petrić, Hrvoje: *Nikola VII. Zrinski [Čakovečki] (1620.–1664.). Snovi prekinuti u lovu na vepra*. Samobor, Čakovec: Meridijani, Zrinska garda Čakovec, Ogranak Matice Hrvatske u Čakovcu, 2026.

Radovanovič, Sašo: Posledice vdorov krucev v Ljutomer in okolico v začetku 18. stol. *Zgodovinski listi* 10, 2001, št. 1, str. 13–15.

Sedar, Klaudija: *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju* (doktorska disertacija). Nova Gorica, 2013.

Simonffy, Emil: *A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegoszlás Délnyugat-Dunántúlon*. Zalaegerszeg: Zala Megye Leveltár, 2002 (Zalai gyűjtemény 55)

Slavič, Matija: *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Šiplič, Kristina: *Plemiške družine Babos, Gombossy in Keresztury na območju murskosoboške in tišinske župnije v zgodnjem novem veku* (magistrsko delo). Maribor, 2014.

Škafar, Ivan: Prekmurski del beksinskega arhidiakonata do leta 1400. *Croatica christiana periodica III*, 1979, št. 4, str. 9–50.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: Prekmurski terezijanski urbarji. *Zbornik soboškega muzeja 18/19* (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2012, str. 23–36.

Štih, Peter: Salzburg und die Entstehung der steirisch-ungarischen Grenze im heutigen Slowenien. *Der pannonische Raum um die Jahrtausendwende (vom 9. bis zum 12. Jahrhundert). Tagungsband der 16. Schlaininger Gespräche 1996, Schlaining, 23.–26. 9. 1996* (ur. Margarethe Wagner, Rudolf Kropf). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, Abteilung 7 – Landesmuseum, 2010, str. 29–38 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 131).

Štih, Peter: Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, št. 4, str. 535–544.

Tantalics, Béla: *A Bánffy család szellemi hagyatéka*. Lenti: Lenti Honismereti Egyesület, 2009.

Turbuly, Éva: Zala megye közigazgatása 1541–1750. *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Zalaegerszeg: Zala Megye Leveltár, 2000, str. 29–46 (Zalai gyűjtemény, 50).

Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája (ur. János Sziklay, Samu Borovszky). Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1898.

Zelko, Ivan: *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381. Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Struktur der Urpfarre Turnišče nach dem Jahr 1381*. Ljubljana: SAZU, 1972 (Razprave, VII/5).

Zelko, Ivan: *Prekmurje do leta 1500. Historična topografija Slovenije I*. Murska Sobota: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1982.

Zelko, Ivan: Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698. *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996, str. 70–84 (Monumenta Pannonica).

Zelko, Ivan: Zemljišče Belmura. *Kronika* 11, 1963, št. 3, str. 167–178.

SPLETNE STRANI

Hrvatski biografski leksikon

Andrić, Stanko: »Hahold«: https://hbl.lzmk.hr/clanak/hahold

Švab, Mladen: »Bánffy, de Lendwa«: https://hbl.lzmk.hr/clanak/banffy-de-lendwa

SUMMARY

An Overview of Land Tenure Development in the Area Between the Raba, Kučnica, and Mura Rivers until the Abolition of Feudalism in Hungary

The introduction to the article is followed by two extensive sections on developments that took place in the area between the Raba (Hun. *Rába*), Kučnica (Ger. *Kutschenitza*), and Mura (Ger. *Mur*; Hun. *Mura*) rivers or the regions now known as Prekmurje (Hun. *Muravidék*) and Porabje (Hun. *Rábavidék*) in the Middle Ages and early modern period. Each section provides a basic outline of conditions in the Kingdom of Hungary and the area under discussion. Then follows the development arc of changes in land tenure structure throughout the area, with further presentations of two old local magnate families and their land tenure in Upper and Lower Prekmurje and Porabje until extinction. Upper Prekmurje and the main part of Porabje were owned by the most influential local Széchy (Szécsi) family of Gornja Lendava until it became extinct in 1540. The remainder of the estates were throughout in the hands of the Cistercian Monastery in Monošter (Hun. *Szentgotthárd*). Then several new owners began to take part in estate division and inheritance processes and from the seventeenth century through purchases: in addition to the Rima–Széchy (Szécsi) family, these included the representatives of the most visible western Hungarian high noble lineages of the period, such as the Batthyány, Nádasdy, and Szapáry families.

The Bánffy (Bánfi) family of Dolnja Lendava retained tenure of nearly entire Lower Prekmurje until it became extinct in 1645. Through inheritance and purchases, their estate first came into the hands of Ferenc Nádasdy and after his death in 1671 of the famous Esterházy, Széchenyi, and Csáky families. Very few members of these lineages still occupied the seats of the local estates in the eighteenth century.

Each section further presents the local population, colonization, and migrations, the economic and living conditions of the lower social strata, and urbanization. Special consideration is given to social stratification and differentiation, which remained rather unnoticeable until the early sixteenth century. Among other novelties, the *Tripartitum* code of 1517 introduced the possibility of probate or earlier division of farms and farmsteads among multiple successors into plots of up to one-eighth or even merely one-sixteenth of the entire holding. This subsequently led to a variably paced but inevitable process of splitting previously indivisible whole or half-holdings among heirs and thus to a pronounced social stratification, cottar system, and poverty. Two categories that represented the largest stratum of serfdom until the mid-nineteenth century were hereditary tenants (tied to the land they were born on) and bond tenants. After the expiration of the contract concluded with his landlord, a bond tenant could move to another landlord. No such opportunity was recorded in other Slovenian territories during the period concerned, or it was exceptionally rare.

Two basic methods of forming or entering the early modern nobility in the Kingdom of Hungary are also described. Older noble lineages were granted noble status through the confirmation of their time-honoured reputation. Overall, the most influential and wealthiest magnate lineages of that and later periods sprang from them. The second, significantly more frequently used method was through acquiring a patent of nobility (*armalis*) from the crown. Slovenian literature offers very few sources on the local early modern petty nobility (*nobiles armalistae*), which grew into a noteworthy social class during the sixteenth century and continued to grow in the subsequent generations. The main part of the petty nobility were former serfs who eventually became free after acquiring ownership of their farms. When petitioning for the *armalis*, a freed peasant only needed to present evidence of services rendered by himself or his predecessors to the crown. Land holding was not a prerequisite for issuing the patent of nobility. Personally free peasants gradually began to represent the highest noble strata in both rural areas and market towns.

The population of market towns was on the rise as well. During the nineteenth century, the number of market towns as the sole form of urban areas rose to ten or, administratively speaking, twelve: in terms of estate ownership, the settlements of Murska Sobota and Dolnja Lendava were split between two owners and thus administratively doubled, with two parallel self-governing units existing in each. No such case was recorded in the central Slovenian area. All local market towns formed part of the seigniorial system and were never owned by the crown or the royal court chamber.

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.04
CC BY-SA

JAKA BANFI*

Ogrska *familiaritas* in srednjeveško plemstvo

IZVLEČEK

Kraljevina Ogrska (1000–1918) ni razvila fevdalnih družbenih razmerij, kot so bila v veljavi v srednjeveškem Svetem rimskem cesarstvu. Namesto vazalnega razmerja se je na Ogrskem razvilo razmerje, znano kot *familiaritas*. Tudi struktura in stratifikacija plemstva sta bili drugačni. V visokem srednjem veku lahko ogrsko plemstvo delimo na pravo in pogojno plemstvo. Iz teh dveh skupin do druge polovice 14. stoletja nastaneta visoko in nižje plemstvo, ki sta bila enakopravna. Elitni sloj ogrskega visokega plemstva so bili baroni, ki so bili imetniki visokih državnih služb, znanih kot *honor*.

KLJUČNE BESEDE

Ogrska, plemstvo, fevdalizem, *familiaritas*, srednji vek

ABSTRACT

HUNGARIAN *FAMILIARITAS* AND THE NOBILITY IN THE MIDDLE AGES

The Kingdom of Hungary (1000–1918) did not develop feudal social relations comparable to those that were characteristic of the medieval Holy Roman Empire. Rather than being based on vassalage, Hungarian society developed a distinct form of lord–retainer relationship known as *familiaritas*. The structure and social stratification of the nobility likewise differed significantly. During the High Middle Ages, the Hungarian nobility may be divided into true nobility and conditional nobility. By the second half of the fourteenth century, these two groups had evolved into the higher and lower nobility, both of which enjoyed equal legal status. The elite stratum of the Hungarian higher nobility was constituted by the barons, who held the highest offices of state, known as *honores*.

KEYWORDS

Hungary, nobility, feudalism, *familiaritas*, Middle Ages

* dr., asistent z doktoratom, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, Slovenija, jaka.banfi@nms.si, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3579-2234

Zgodovina srednjeveške Ogrske za slovensko občestvo verjetno ni najbolj aktualna, ravno tako ne za slovensko zgodovinopisje. Razumljivo, saj je večina zgodovine današnje Slovenije potekala v prostoru, ki je bil do leta 1806 integralni del Svetega rimskega cesarstva in nato do 1918 Avstrijskega cesarstva. Izjema je le Prekmurje, ki je bilo (skupaj z današnjim Porabjem na Madžarskem) vse do leta 1918 pretežno slovensko – ali, bolje rečeno, prekmursko – govoreča pokrajina na skrajnem zahodnem robu Ogrske, ki je skupaj z Avstrijskim cesarstvom od leta 1867 tvorila Avstro-Ogrsko monarhijo. Ker je pričujoča številka revije *Kronika* posvečena Prekmurju, to izkoriščam kot priložnost, da se v njej dotaknem slovenski javnosti slabo poznane teme, ki jo z zgodovino Prekmurja povezuje bolj ali manj le dejstvo, da se prostorsko navezuje na Ogrsko. Raziskovanje plemstva in družbenih razmerij ima v medievistiki držav, ki so bile nekdaj del Ogrske, že dolgo tradicijo in je obrodilo zelo uspešne rezultate (dasiravno ne vedno skladne), ki bistveno presegajo vsebino tega članka in jih vseh ni mogoče zajeti. Namen članka ni iskati odgovore na pereča vprašanja ali odkrivati karkoli novega, ampak nagovoriti slovenskega bralca v njegovem jeziku in podati strnjen prikaz tega, pri nas zelo skromno obravnavanega fenomena, ki pa je, verjamem, dovolj dobro poznan madžarskim in hrvaškim zgodovinarjem.

PROSTORSKI OKVIR SREDNJEVEŠKE OGRSKE

Prekmurje, danes skrajni severovzhodni del Slovenije, je v letih 1000–1918 sodilo pod Kraljevino Ogrsko. Država, ki jo je v srednjem veku obvladovalo šest dinastij: Arpadovci (1000–1301), Anžujci (1301–1387), Luksemburžani (1387–1437), Habsburžani (1438–1439, 1440/1444–1457),[1] Hunjadiji (1458–1490) in Jagielonci (1490–1526),[2] je ob izteku srednjega veka poleg današnje Madžarske obsegala še Hrvaško (takrat Hrvaško kraljestvo, razdeljeno na banovine Slavonijo, Hrvaško (*sic!*) in Dalmacijo), Slovaško (takrat znana kot Gornja Ogrska) in dele Slovenije (današnje Prekmurje), Romunije (vojvodina Transilvanija, znana tudi kot Sedmograška), Avstrije (današnja Gradiščanska), Srbije (Vojvodina in Banat) ter Bosne in Hercegovine.[3] Prostorski razvoj srednjeveške Ogrske je trajal več stoletij. S kraljevino Hrvaško je bila že od leta 1102 v personalni uniji (kralj Ogrske in Hrvaške je bil ena in ista oseba),[4] vladarji Bosne in Hercegovine (do leta 1377 bani, nato kralji) pa so bili v odnosu do ogrske krone v vazalni odvisnosti.[5]

Ogrska se je navznoter členila na županije ali komitate (*comitatus*), to je administrativne teritorialne enote[6] ogrske krone pod nadzorom župana (*comes*), ki ga je imenoval kralj ali kraljevi namestnik (na jugu države ban, v Transilvaniji vojvoda),[7] v praksi pa je županisko oblast neredko izvajal županu podrejeni podžupan (*vicecomes*), pri čemer opazimo podobnost med deželnim glavarjem in njegovim namestnikom, deželnim upraviteljem, v Svetem rimskem cesarstvu, dasiravno županije niso bile niti približno enake deželam oziroma kneževinam.[8] Ob združevanju manjših županij v večje so župani tistih komitatov, ki so v procesu stapljanja izginili, izgubili svoj položaj in bili »prerazporejeni« na mesto okrajnega župana (*comes terrestris*), ki je bil zadolžen za grajski distrikt.[9] Na jugu države (Hrvaška, deli današnje Srbije) so bile županije organizirane v banovine, na vzhodu (Transilvanija) pa v vojvodino. Župan je imel sodno oblast nad neplemenitimi prebivalci županije ter je bil zadolžen za njeno vojaško organizacijo in obrambo.[10] Po županijah so se ravnale tudi dieceze (škofije, nadškofije); praviloma je več županij skupaj sestavljalo zaključen teritorij ene dieceze, medtem ko so bili arhidiakonati (vmesne stopnje med diecezami in župnijami) teritorialno omejeni le na eno županijo.[11] Tako kot marsikje drugod po Evropi so Ogrsko v času mladoletnih kraljev vodili kraljevi namestniki (gubernatorji oziroma regenti). Ena od značilnosti, ki Ogrsko

1 Med letoma 1440 in 1444 v rivalstvu s (proti)kraljem Vladislavom III. Jagielonskim, sicer kraljem Poljske, ki ga je podpiral dobršen del ogrskega plemstva. Habsburžani so se kot nesporni ogrski kralji ponovno uveljavili šele s smrtjo Vladislava III. v bitki pri Varni (danes v Bolgariji, tik ob Črnem morju) proti Turkom 10. novembra 1444. Podrobneje o tem v Engel, *The Realm*, str. 280–292. Povzetek dogajanja je tudi v Kontler, *Tisočletje*, str. 91–92; *Slovaška zgodovina*, str. 87–90.

2 Z izjemo Arpadovcev in Hunjadijev so bile vse dinastije tuje, tj. nemadžarskega porekla. Po koncu obdobja vlade Jagieloncev so se na ogrski prestol vrnili Habsburžani, ki so ostali kralji Ogrske vse do njenega razpada leta 1918.

3 Ena najboljših sintez zgodovine srednjeveške Ogrske je še vedno Engel, *The Realm*. V slovenskem jeziku je krajši pregled srednjeveške zgodovine Ogrske podan v Kontler, *Tisočletje*, str. 35–110.

4 Ogrska in Hrvaška sta ostali v personalni zvezi vse do konca prve svetovne vojne. Podrobneje o tem v Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 45–51; Kontler, *Tisočletje*, str. 52.

5 Podrobneje o ogrsko-bosanskih odnosih in razmerju v Engel, Neki problemi.

6 Obenem so bile davčni in vojaški okraji. Gl. Kontler, *Tisočletje*, str. 57.

7 Kontler, *Tisočletje*, str. 61.

8 Fügedi, Some Characteristics, str. 28.

9 Halász, *Iobagio castri*, str. 120; Halász, From Castle-Warrior to Nobleman, str. 63.

10 Fügedi, *Castle and Society*, str. 22.

11 Fügedi, *Castle and Society*, str. 19.

Ogrska v zgodnjem 11. stoletju (Kontler, Tisočletje v Srednji Evropi, str. 47).

opazno ločuje od na primer Svetega rimskega cesarstva in Francije, je dejstvo, da je bila latinščina ves srednji vek tako rekoč edini uradni poslovni pisni jezik (vse do leta 1844, ko je to postala madžarščina).[12] Medtem ko so v visokem in zlasti poznem srednjem veku pogovorni jeziki drugod po Evropi v poslovnem svetu že začeli izpodrivati latinščino, je na Ogrskem niso.

Prekmurje je bilo razdeljeno na dva komitata, na severnejšega Železnega (*Vás*) s sedežem v Železnogradu (*Vasvár*) in južnejšega Zalskega (*Zala*) s sedežem v Zalavarju (*Zalavár*).[13] V tem prostoru so v srednjem veku gospodarile različne plemiške rodbine, med njimi Sečiji (*Széchy*) in Banfiji (*Bánffy*), na Hrvaškem znani tudi kot Banići.[14] Vključenost Prekmurja v Ogrsko je imela za posledico družbeni, politični, kulturni in gospodarski razvoj, ki je bil drugačen kot v preostalem slovenskem prostoru, ki je spadal v Sveto rimsko cesarstvo.

Zaradi družbeno-pravnih podobnosti ogrske družbe se kljub njeni etnični in kulturni raznolikosti v nadaljevanju termin ogrsko plemstvo nanaša na vse plemstvo v državi, ne glede na to, ali gre za plemstvo z območja današnje Madžarske, Slovenije (Prekmurja), Hrvaške, Slovaške ali Romunije, čeprav so med njimi obstajale določene razlike. Pod plemstvom pa v našem primeru ni razumljeno mestno plemstvo oziroma patriciat, kot so ga poznale jadranske priobalne komune in italijanska mesta.[15]

OGRSKI TIP FEVDNEGA SISTEMA (VAZALNEGA RAZMERJA) – *FAMILIARITAS*

Ogrska ni imela fevdnega sistema,[16] vsaj ne takega, kot se je razvil v Svetem rimskem cesarstvu (v nadaljevanju: Cesarstvo), pa tudi struktura in stratifikacija plemstva sta bili drugačni.[17] Ravno umanjkanje vazalnega razmerja na Ogrskem je razlog, da Ogrske ne uvrščamo med klasične fevdalne države. Namesto vazalnega razmerja[18] se je razvilo razmerje, imenovano *familiaritas*.[19] Termin *familiaritas* korenini v latinski besedi *familia*, ki pomeni družina. *Familiaritas* lahko opišemo kot recipročno razmerje med patronom (*dominus*) in *familiarisom*. Ker *familiaritas* in *familiaris* zaenkrat ne prevajamo v slovenščino, bo v nadaljevanju članka rabljen poslovenjen zapis izvornega latinskega termina (familijar, familijarnost).

12 To raziskovalcu postane popolnoma jasno, ko prebira listine ogrske provenience.

13 Gl. tudi Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 131–132; Sedar, Prekmurje, str. 439.

14 Banfiji so bili potomci v drugi polovici 12. stoletja prvikrat zabeleženega klana Hoholtov (nem. *Hochold*, madž. *Háhot*, tudi *Hohold* ipd.), katerih predniki naj bi izvirali iz Turingije. Podrobneje o njih v Škafar, Dolnjelendavska rodbina Hoholt. Gl. tudi Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 132.

15 O tem gl. Štih, Plemstvo in mesta, str. 10–13.

16 Nemška historiografija je nekoliko natančnejša in loči med fevdnim sistemom (*Lehnswesen*; *Lehnssystem*) kot obliko razmerja med vazalom in fevdnim gospodom ter fevdalizmom (*Feudalismus*) kot obliko družbeno-ekonomske ureditve, ki je v Avstrijskem cesarstvu in širšem delu Slovenije brez Prekmurja trajala do zemljiške odveze leta 1848. Gl. Schulze, *Grundstrukturen* 1, str. 54–56.

17 Podrobneje o vazalnem razmerju v Svetem rimskem cesarstvu v srednjem veku v Patzold, *Das Lehnswesen*; Schulze, *Grundstrukturen* 1, str. 54–94; Speiß, *Das Lehnswesen*, str. 25–66.

18 Vazalno ali fevdno razmerje je razmerje med gospodom in vazalom, fevdalno razmerje pa razmerje med zemljiškim gospodom in podložnikom. Gl. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 73.

19 Podrobneje o *familiaritas* v Rady, *Nobility*, str. 110–131. Strnjen pregled tudi v Fügedi, Some Characteristics, str. 34–37. Gl. tudi Kontler, *Tisočletje*, str. 61; Thoroczkay, The Appearance of »Feudalism«, str. 28 sl.

Ogrska ob koncu 13. stoletja (Kontler, Tisočletje v Srednji Evropi, str. 65).

Patroni, o katerih govorimo, so bili zvečine ogrski visoki plemiči in prelati (visoka duhovščina),[20] familijarji pa nižji plemiči ter v poznem srednjem veku tudi že meščani. Termin familijar je mlajšega izvora od samega instituta in še v 13. ter prvi polovici 14. stoletja se ob njem rabijo termini, kot so *servientes*, *famuli* in *clientes*.[21] Tako kot vazal je tudi familijar moral priseči in služiti svojemu patronu, v zameno za civilno in/ali vojaško službo pa je užival plačilo v denarju, naturalijah ali posesti (kar pa nikakor ni bil fevd) in do določene mere patronovo zaščito (kot vidimo, familijarnost vendarle vsebuje določene komponente vazalnega razmerja).[22] Ta služba je bila podobna tisti, ki so jo v Cesarstvu opravljali vazali za svoje gospode, to je zlasti upravljanje gospodove posesti in vojaška pomoč.

Razlika med fevdnim in familijarnim razmerjem je predvsem v tem, da je bilo mogoče slednje razmerje kadarkoli enostransko prekiniti, familijar ni bil podsoden patronu, razen v striktno službenih zadevah, njegov položaj ni veljal za preostale člane njegove družine in ni bil sam po sebi deden oziroma zavezujoč za potomce. Patron nad familijarjem ni imel tako obširne sodne oblasti, kot jo je imel fevdalni gospod (*senior*) nad svojim vazalom v okviru vazalnega sodišča.[23] Familijarno razmerje lahko torej označimo kot ohlapno vazalno razmerje ali svojevrstno predmoderno službeno razmerje.

Beseda familijar pa ima v srednjeveškem kontekstu še druge pomene, saj je pomenila tudi člana vladarjeve širše družine (uradnikov, dvorjanov) oziroma ožjega spremstva (slednje je v Cesarstvu znano kot *Gefolgschaft*, pri Slovanih pa *družina*), ki s svojim gospodom ni bil v sorodstvu. To besedo srečujemo tudi v naših virih, zato moramo biti pri njeni interpretaciji zelo previdni in jo vedno razumeti v danem kontekstu.[24]

Najbolj eklatanten primer uvajanja vazalnih razmerij na Ogrskem so celjski grofje,[25] ki so si med letoma 1399 in 1456 lastili zagorski *comitatus*, ustvarjen iz nekdanje varaždinske županije,[26] kot lastno in dedno grofijo po vzoru tistih iz Cesarstva in ne kot županijo ter razpolagali z obširno posestjo na območju celotne Slavonije.[27] Kot je razvidno iz virov, so na svojem območju podeljevali fevde in si ustvarjali vazale, ne le med tistimi, ki so prišli v ta prostor kot njihovi uradniki iz Cesarstva, ampak tudi med svojimi familijarji iz Ogrske.[28] V poznih tridesetih letih 15. stoletja so fevde podeljevali že po pravu in običajih Zagorja (*nach recht vnd gewonhait vnser graffschaft Seger*), kar pomeni, da se je v tem prostoru v treh desetletjih razvilo svojevrstno fevdno pravo.[29] V drugem primeru, ko celjski grofje podeljujejo fevde na Ogrskem, pa se celo sklicujejo na to, da jih mora vazal uživati po pravu in običaju Ogrske (*nach lanndesgewonhait in Vngern*).[30] Toda menim, da moramo pod *Vngern* (Ogrsko) preprosto razu-

20 To je predstojniki diecez (škofje in nadškofje).
21 Miljan, *Familiaritas*, str. 104–105.
22 Fügedi, Some Characteristics, str. 34.
23 Fügedi, Some Characteristics, str. 34.
24 *Lexikon des Mittelalters* 4, str. 256; StLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1449 I 5 (sig. 6177c).
25 Splošen pregled o celjskih grofih je podan v Kosi, Celjski. Trenutno najboljša in najcelovitejša sinteza njihove zgodovine, zlasti vojaške, je Lazar, *Grofje Celjski*.
26 *Enciklopedija Hrvatskog zagorja*, geslo »Varaždinska županija«, https://ehz.lzmk.hr/clanak/varazdinska-zupanija, (3. 6. 2026). Zagorska grofija je formalno prenehala obstajati šele leta 1488, ko je kralj Matija Hunjadi – Korvin ponovno obnovil varaždinsko županijo.
27 Prim. Engel, *The Realm*, str. 293–294.
28 Gl. Banfi, *Klientela*, str. 98–107.
29 CFK I, fol. 121v.
30 CFK I, fol. 75.

meti tamkajšnji celjski dominij. A celjski grofje so na ogrska tla stopili v času, ko so bila družbena in pravna razmerja že utrjena. Tako so imeli premajhen vpliv na ravni celotne države, da bi fevdni sistem razširili med druge.

STRUKTURA IN STRATIFIKACIJA SREDNJEVEŠKEGA OGRSKEGA PLEMSTVA

Plemstvo je zgodovinski in hkrati spreminjajoč se pojav. Srednjeveško plemstvo lahko razumemo kot privilegiran družbeni stan pretežno agrarne družbe, ki se od drugih stanov (zemljiških podložnikov in meščanstva) razlikuje po poreklu in zemljiški lastnini in ki zaradi prepričanja o svojih podedovanih pozitivnih lastnostih opravičuje svojo večvrednost nasproti drugim ter si lasti družbeno-politični primat in gosposke oziroma oblastne pravice nad drugimi.[31] Obseg teh pravic je odvisen od položaja plemiča, bolj ali manj skupno vsem pa je, da imajo kot zemljiški gospodje oblast nad zemljiškimi podložniki in da je njihov plemeniti položaj deden. Ustroj srednjeveškega plemstva se je razlikoval od države do države in se spreminjal skozi čas, njegova stratifikacija pa postane jasnejša šele v poznem srednjem veku. V grobem lahko v vseh srednjeveških fevdalnih državah opazimo dva sloja plemstva: visokega (vodilnega), ki je imelo vpliv na vladarja in soodločalo o državnih zadevah, ter nižjega, ki je služilo višjemu.[32]

Kraljevina Ogrska, ki je nastala leta 1000 (ali 1001) s kronanjem vrhovnega madžarskega kneza Vajka[33] iz vodilnega klana Árpád za kralja – veliki knez se je enkrat pred tem krstil in sprejel krstno ime Štefan (*István*),[34] njegovemu kronanju pa sta bila naklonjena tudi nemški cesar in papež –, je nasledila zvezo (domnevno sedmih) madžarskih plemen[35] pod vodstvom poglavarjev ali »knezov«, ki so stoletja živela na nomadski način ter se šele v 10. stoletju trajno ustalila v Panonski nižini in prevzela bolj civiliziran ter poljedelski način življenja.[36]

Po besedah anonimnega kronista madžarske kronike so se madžarska plemena povezala v plemensko konfederacijo šele okoli sredine 9. stoletja. Poslej jo je vodil veliki knez, čigar vrhovno oblast pa nekateri ocenjujejo kot nominalno.[37] Plemena, ki so jih vodili knezi (*úr*), so se navznoter členila na rodove (*gens*), znane kot klani, ki so jih vodili klanski starešine, teh pa ne moremo preprosto vzporejati s poznoantično germansko ali zgodnjesrednjeveško frankovsko aristokracijo.[38] Klani so bili patriarhalni in agnatski,[39] kar je bilo značilno tudi za visoko- in poznosrednjeveške ogrske plemiške rodove.[40]

Iz ohranjenih virov imamo nekaj nazivov in položajev, ki so bili v 8.–10. stoletju v rabi v madžarski družbi, a jih ne znamo natančno opredeliti ter uskladiti med seboj, na primer *nagyfejdelme* (veliki knez madžarske plemenske konfederacije), *úr* (knez enega od plemen), *gyula* (vrhovni vojaški poveljnik enega od plemen), *harka* (vojaški poveljnik ali morda manjši knez enega od plemen) in *kende* (vrhovni svečenik).[41] Iskreno rečeno, madžarska družba v zgodnjem srednjem veku je precej enigmatična in slabo poznana, vendar dovolj jasna, da ne moremo govoriti o egalitarni družbi, ki ni poznala socialne stratifikacije in hierarhije.[42] Iz zgodnjih virov je mogoče razbrati, da se je ogrska družba v osnovi delila na skupine svobodnih (*liberi*) in nesvobodnih (*servi*) pripadnikov,[43] pri čemer slednjih ne smemo vzporejati s sužnji, ampak vidimo v njih ljudi, ki so do prvih imeli določene obveznosti.[44] Med svobodnimi in nesvobodnimi pa je v 11. stoletju že obstajala tudi

31 Povzeto po Hechberger, *Adel*, str. 2–3.

32 Gl. Banfi, Nekaj o položaju, str. 30–32.

33 Vajkovo genealogijo lahko izvajamo od konca 8. stoletja in je po besedah anonimnega kronista madžarske kronike sledeča: Ügyek → Álmos → Árpád → Zsolt → Taksony → Géza → Vajk/Štefan I. Prednika kneza Ügyeka naj bi bila hunski kan Atila († 453) in legendarni skitski kralj Magog, kar je seveda popolna fikcija, katere namen je bil ustvariti vtis o imenitnosti in legitimnosti Arpadovcev. Gl. *The Gesta Hungarorum*, str. 1–60. Sicer pa so takratni madžarski kronisti madžarske prednike nasploh iskali v Hunih. Gl. Engel, *The Realm*, str. 121.

34 Leta 1083 posvečen v svetnika in od takrat znan predvsem kot Sv. Štefan, zavetnik Ogrske (danes zavetnik Madžarske).

35 Bizantinski cesar Konstantin VII. Porfirogenet (913–959) v svojem delu *De administrando imperio* poroča o sedmih madžarskih plemenih: Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér in Keszi. Gl. Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, str. 175. Gl. tudi Engel, *The Realm*, str. 21.

36 Podrobneje o Vajku (Štefanu I.) v Engel, *The Realm*, str. 27–29. Podrobneje o zgodnejši madžarski zgodovini gl. prav tam, str. 8–24. Gl. tudi Rady, *Nobility*, str. 11–16. Zgodnja madžarska zgodovina je popisana v kroniki *Gesta Hungarorum*. Za njen angleški prevod gl. *The Gesta Hungarorum*.

37 *The Gesta Hungarorum*, str. 10; Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, str. 173. Engel, *The Realm*, str. 19–20. Prvi veliki knez naj bi bil po eni tradiciji Álmos, po drugi pa njegov sin Árpád.

38 Fügedi, *Castle and Society*, str. 24.

39 Družinska linija je šla po očetovi strani. Sicer pa Ogrska v tem ni nobena posebnost, saj je bila tovrstna družbena ureditev v srednjem veku marsikje običajna.

40 Fügedi, Some Characteristics, str. 30.

41 Engel, *The Realm*, str. 18–20.

42 Gl. Róna-Tas, *Hungarians and Europe*, str. 354–360; Engel, *The Realm*, str. 18–22.

43 Oziroma, kot pravi Zsolt Hunyadi, na vplivne in bogate ter nepomembne in revne. Gl. Hunyadi, *Maiores*, str. 205.

44 Rady, *Nobility*, str. 20; Kontler, *Tisočletje*, str. 56.

skupina polsvobodnih, katerih osebna nesvoboda je bila omiljena zaradi specifične službe svobodnjakom; to so bili t. i. *udvornici*, ki jih v tem članku ne bomo podrobneje obravnavali.[45]

Jasnejši obrisi družbe se začnejo kazati šele v 11. in 12. stoletju, ko so kralji iz dinastije Árpád konsolidirali svojo oblast, izpopolnjevali državne zakone in državo do določene mere centralizirali. Arpadovsko obdobje (1000–1301) je znano tudi po tem, da so kralji občasno vabili vojaško izkušeno tuje plemstvo, zlasti nižje, viteško plemstvo iz Cesarstva in drugih dežel, ter mu v zameno za vojaško službo dajali posest in privilegije. Ti tuji plemiči so bili tudi »uvozniki« zahodnjaške viteške in dvorne kulture.[46] Večji kulturni vpliv fevdalne zahodne Evrope pa se je začel s prihodom tujih dinastij: francoskih Anžujcev (1301–1385), nemško-čeških Luksemburžanov (1387–1437) in avstrijskih Habsburžanov (1438–1439; 1440/1444–1457). Ogrska nikoli v srednjem veku ni bila absolutna monarhija, saj so bili vladarji primorani upoštevati njeno plemstvo, in sicer v obratnem sorazmerju z dejansko politično in vojaško močjo, ki so jo sami premogli. Takšen vladarsko-plemiški dualizem je opazen tudi pri drugih fevdalnih državah v tem času (na primer Sveto rimsko cesarstvo, Francija, Anglija).[47]

Na Ogrskem sta bili struktura in stratifikacija plemstva[48] drugačni kot v Cesarstvu.[49] Madžarsko in hrvaško zgodovinopisje ogrsko plemstvo na splošno deli na visoko plemstvo ali aristokrate[50] (*sic!*) in nižje plemstvo ali, preprosto rečeno, plemenite (*sic!*) – *nobiles*.[51] Prvotno je bila pravna razlika med skupinama velika. Položaj nižjega plemstva se je s časom izboljševal s kraljevimi bulami (iz let 1222, 1231, 1267, 1290, 1298 in 1351). To so t. i. zlate bule, od katerih je bila prva izstavljena leta 1222 in danes velja za neke vrste prvi ogrski ustavni zakon, ki je navedel, priznal in potrdil pravice nižjega plemstva.[52] Ta bula sodi v obdobje, ko so tudi drugod po zahodni Evropi vladarji izstavljali listine, ki so urejale položaj plemstva, določale njegove privilegije in omejevale moč ter samovoljo vladarja, na primer *Magna Carta* (1215) v Angliji in *Statutum in favorem principum* (1232) v Cesarstvu. V habsburških deželah v Cesarstvu so nekaj podobnega deželni ročini (*Landhandfesten*), ki so določali in zagotavljali privilegije deželnega plemstva.

Pravice ogrskega plemstva, ki so zajete v zlati buli iz leta 1222, niso nastale takrat, ampak so nastajale v preteklih desetletjih in so bile šele takrat v celoti prvikrat pisno potrjene s strani vladarja. Ta in kasnejše bule, ki so derivati prve, so znova in znova potrjevale stare pravice plemstva ter zmanjševale dejanske pravne razlike med visokim in nižjim plemstvom, ogrski kralj Ludvik I. Anžujski (1342–1382) pa je leta 1351 z zlato bulo jasno določil, da je vse plemstvo v državi enakopravno in (*sic!*) pravo.[53] Do tega trenutka lahko ogrskemu visokemu plemstvu rečemo pravo plemstvo, nižjemu plemstvu pa pogojno plemstvo. Prvi termin se pojavlja tudi v virih, medtem ko je slednji strokovni termin, ki je uveljavljen v zgodovinopisju.[54] Bistvena razlika med skupinama je ravno njuna pravna neenakost. Visoko plemstvo, ki ga definira njegova prava plemenitost, pa še zdaleč ni bilo notranje homogena skupina, ampak se je diferenciralo po moči in bogastvu.

Za pravega plemiča (*verus nobilis regni*) je veljal vsak, ki je imel lastno, neodtujljivo in dedno zemljiško posest, prosto vsakršne služnosti (razen vojaške službe kralju), obveznosti, davkov in odvisnosti (v Cesarstvu poznano kot alod – *allodium*). Lastna posest je bila znak resnične plemenitosti (*indicium et signum verae et sincerae nobilitatis*).[55] Do lastne posesti ni bilo mogoče priti drugače kot

45 V zvezi s tem gl. Engel, *The Realm*, str. 74–76.

46 Kontler, *Tisočletje*, str. 58, 66; Fügedi, *Castle and Society*, str. 42 sl. Drugi fenomen poznega arpadovskega obdobja (13. stoletje) je intenzivna fortifikacija kraljestva in obsežna izgradnja gradov, zlasti po uničujočem mongolskem vdoru v letih 1241–1242, ki ga je v veliki meri usmerjal genialni vojaški strateg Subutai. V zvezi s tem gl. Fügedi, *Castle and Society*, str. 50 sl.; Kontler, *Tisočletje*, str. 63 sl. Vdor Mongolov (v sočasnih ogrskih virih imenovani Tatari) je v madžarskem spominu ostal trajno zapisan kot katastrofa skoraj bibličnih razsežnosti. Neznani menih in dvorjan kralja Béle IV., ki je živel v tem času, ga je ovekovečil v žalostinki *Planctus destructionis regni Hungariae per Tataros* (dobesedno: Žalostinka o uničenju Ogrskega kraljestva, ki so ga povzročili Tatari).

47 Prim. Engel, Die Barone, str. 11.

48 Tujejezične literature na temo ogrskega plemstva je precej, na tem mestu navajam zgolj izbor: Engel, Die Barone; Fügedi, Some Characteristics; Hudáček in Zupka, Medieval Society; Hudáćek, Medieval Society in East-Central Europe; Karbić, Hrvatski velikaši i plemići; Karbić, Plemstvo; Rady, *Nobility*; *Slovaška zgodovina*, str. 44, 47–48, 53–54, 57–59, 69–73, 93–97; Kontler, *Tisočletje*, str. 54–63, 78; Goldstein, *Hrvaška zgodovina*, str. 48.

49 Podrobneje o plemstvu v Svetem rimskem cesarstvu v srednjem veku v Banfi, Nekaj o položaju; Hechberger, *Adel*, zlasti str. 17–55; Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur*, str. 22; Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, zlasti str. 10–14; Spieß, *Fürsten und Höfe*, str. 9–16; Spieß, Grafen und Herren, str. 136–164; Spieß, Ständische Abgrenzung, str. 181–205; Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 95, 146–152.

50 Hrvaški zgodovinarji uporabljajo termin *velikaši*, pri nas pa zasledimo tudi termin *velmožje*. Za slednje gl. *Slovaška zgodovina*, str. 94.

51 Gl. Fügedi, Some Characteristics, str. 28; Karbić, Hrvatski velikaši i plemići; *Slovaška zgodovina*, str. 94.

52 Gl. Rady, Hungary and the Golden Bull, str. 87 sl.; Kontler, *Tisočletje*, str. 62, 67.

53 Gl. Engel, *The Realm*, str. 120, 175; Karbić, Hrvatski velikaši i plemići, str. 177; Hunyadi, *Maiores*, str. 207, 209–210.

54 Gl. Rady, *Nobility*, str. 79.

55 Rady, *Nobility*, str. 79.

s kraljevo darovnico, dedovanjem oziroma poroko ali z dragim nakupom, kar je pomenilo, da so imeli kmetje in meščani zelo malo možnosti, da postanejo plemiči. Plemiški položaj je bil deden, kar pomeni, da je bil plemeniti vsak, ki je imel vsaj enega plemenitega starša; če je to bila le mati, so to razumeli tako, da otrok pripada njenemu rodu, v primeru plemenitega očeta pa je pripadal njegovemu rodu. Drug način, kako je lahko kdo postal plemič, je bilo kraljevo priznanje (na kratko rečeno poplemenitenje).[56] Plemstvo je bilo oproščeno plačevanja davkov in odgovorno ter podsodno zgolj kralju (ali njegovemu palatinu), ki mu je bilo dolžno nuditi vojaško pomoč, a le v okviru kraljestva.[57]

Poleg pravega plemstva je, kot rečeno, do druge polovice 14. stoletja obstajalo še t. i. pogojno plemstvo. Gre za zelo raznoliko skupino potomcev izvorno neplemenitih podanikov kraljestva – precej zahtevno, da bi jo podrobno preučili –, ki se je postopoma razvila do konca 12. stoletja in je na različne načine služila kralju, pravemu plemstvu ali prelatom kot njihovi uslužbenci ali familijarji. Zgodovinarji so si bolj ali manj enotni, da imajo ti pogojni plemiči izvor v t. i. grajskih bojevnikih, ki so v zameno za vojaško in civilno službo uživali določene privilegije.[58] Pod pogojnim plemstvom razumemo dve skupini plemičev, in sicer glede na to, komu so služili. Prva skupina so osebno nesvobodni oboroženci ter uradniki na gradovih in grajskih ter zemljiških gospostvih (*praedium*)[59] visokega plemstva in prelatov. V virih se omenjajo z različnimi nazivi, ki jih ni enostavno smiselno prevajati: *iobagiones*, *iobagiones castri*, *nobiles iobagiones*, *nobiles iobagiones castri*, *praediales*, *nobiles praediales castrenses*, *nobiles castri*, *nobiles exercituantes itd.* Druga skupina so t. i. *servientes regis* (kraljevi služabniki), ki pa so bili zaradi vojaške službe neposredno monarhu nekoliko na boljšem od prvih, saj so bili med drugim osebno svobodni.[60] *Servientes regis* so bili tisti, ki so leta 1222 zahtevali izstavitev zlate bule in priznanje svojih privilegijev. Prva skupina pogojnega plemstva (*iobagiones*, *praediales* in *castrenses*) je bila za razliko od pravega plemstva in *servientes regis* podsodna županu in ne kralju. Ker smo že pri terminih, je treba izpostaviti, da ima samostojno rabljen termin *iobagio* še drug pomen – po pravni izenačitvi pogojnega plemstva s pravim po letu 1351 se je pomensko začel omejevati na podložnika, kmeta.[61]

Zaradi svoje službe in za čas njenega trajanja so pogojni plemiči uživali določene pravice, odvisne od vrste službe, po katerih so se razlikovali od navadnih podložnikov, in zemljiško posest, kar jih je naredilo za *pogojno* plemenite. Ti pogojni plemiči so praviloma veljali za plemenite le v županiji, v kateri so živeli, in ne za plemstvo kraljestva.[62] Njihov dejanski družbeni položaj je bil odvisen od tega, komu in kako so služili, ter ni bil samodejno deden, lahko pa se je z gospodovim privoljenjem prenesel na potomca; ravno tako ni bil trajen, ampak je lahko prenehal kadarkoli z odpustitvijo iz službe oziroma odtujitvijo posesti. Kar jih razlikuje od pravega plemstva, je ravno pogoj, da morajo zaradi prejete zemljiške posesti služiti in so lahko kadarkoli degradirani s tega položaja. *Iobagiones*, *praediales* in *castrenses* so morali plačevati davke, medtem ko so bili kraljevi služabniki (*servientes regis*) – svojemu imenitnejšemu položaju primerno – tega oproščeni.[63]

Vzporejati pogojno plemstvo z ministeriali v Cesarstvu ni ustrezno, ker prvi niso bili gospodova last, tako kot drugi, ki sta jih opredeljevali ravno njihova osebna nesvoboda in odvisnost od svojega gospoda. Gospodje pogojnim plemičem niso določali zakonskih partnerjev, niso jih mogli zamenjati z drugim gospodom, jih podariti ali si med seboj razdeliti njihove otroke za nadaljnjo službo.[64] Lahko pa so jih odpustili iz službe in tako degradirali njihov družbeni status.

Nekaterim pogojnim plemičem je uspel vzpon med pravo plemstvo, drugi so zdrsnili nazaj med neplemenite podanike, večina pa je obdržala svoj položaj. Pravna razlika med pogojnim in pravim plemstvom se je proti koncu 14. stoletja postopoma zmanjšala, zato lahko pogojno plemstvo od prej omenjene zlate bule leta 1351 začnemo imeti za ogrsko nižje plemstvo, nižje, vendar *pravo*.[65] Nazivi, kot so *iobagiones*, *castrenses*, *praediales* in *servientes regis,* sedaj začenjajo izginjati. Izjema je Slavonija, zlasti Turopolje, kjer se *nobiles iobagiones* kot posebna družbena in pravna skupina skupaj s svojimi privilegiji obdržijo v 19. stoletje.[66]

56 Fügedi, Some Characteristics, str. 29.
57 Rady, *Nobility*, str. 79; Kontler, *Tisočletje*, str. 64; Fügedi, Some Characteristics, str. 35.
58 Halász, From Castle-Warrior to Nobleman, str. 61; Rady, *Nobility*, str. 81–82.
59 Termin *praedium* ima v srednjeveških ogrskih dokumentih veliko pomenov. Podrobneje o tej problematiki v Szabó, *Praedium*, str. 1 sl.
60 Gl. Halász, *Iobagio castri*, str. 119 sl.; Rady, *Nobility*, str. 79–85; Kontler, *Tisočletje*, str. 62; Hunyadi, *Maiores*, str. 208.
61 Prim. Halász, From Castle-Warrior to Nobleman, str. 61, 63; Hunyadi, *Maiores*, str. 208.
62 Rady, *Nobility*, str. 79–80.
63 Rady, *Nobility*, str. 79–85; Rady, Hungary and the Golden Bull, str. 92; Halász, *Iobagio castri*, str. 120.
64 Gl. Štih, *Goriški grofje*, str. 37–38.
65 Engel, *The Realm*, str. 174–175. Podrobno o *iobagiones* prav tam, str. 326–328. Gl. tudi Hunyadi, *Maiores*, str. 207–208.
66 Halász, From Castle-Warrior to Nobleman, str. 61; Antonić, Late Medieval Village, str. 72; Rady, *Nobility*, str. 81.

Če v čem, potem je podobnost med ministeriali v Cesarstvu in ogrskim pogojnim plemstvom ravno v tem, da so oboji skozi stoletja akumulirali svoje privilegije in na koncu dosegli izboljšanje svojega položaja ter priznanje, da so plemstvo. Razlika med ogrskim plemstvom v poznem srednjem veku torej ni bila več v tem, kdo je *pravi* in kdo *pogojni* plemič, ampak le še v dejanski moči, ki jo je posameznik imel. Kdo je bil visok in kdo nižji plemič, je bilo sedaj stvar bogastva, vpliva, velikosti lastne posesti, števila spremstva in familijarjev, položaja na kraljevem dvoru, imetništva dvornih ali državnih funkcij itd.

Nižje plemstvo je imelo opazen vpliv na ravni svoje županije (če imamo visoko plemstvo glede na vpliv za državno plemstvo, potem lahko nižje označimo za županijsko plemstvo) in je bilo od konca 13. stoletja organizirano v plemiške občine ali skupščine (*communitas nobilium*), samoupravna stanovska telesa pod predsedstvom dveh do štirih izvoljenih sodnikov (*iudices nobilium*) in pod nadzorom aktualnega predstojnika županije (župana).[67]

Elita ogrske aristokracije – najvišji sloj visokega plemstva – so bili pred in tudi po odpravi pravnih razlik med plemstvom t. i. baroni (*barones* ali tudi *proceres* in *magnifici* ter v zgodnjem obdobju *optimates*, *primates*, *maiores*, *principes*, *potentes*), ki so veljali za kraljevo dvorno aristokracijo ter vodilno plemstvo v državi, bili pa so tudi največji veleposestniki. Na tem mestu ni odveč opozoriti, da ogrski baroni niti približno niso isto kot baroni v Cesarstvu in jih ne gre istovetiti. Baroni na Ogrskem so bili prvotno le tisti plemiči, ki so imeli visoki *honor*.[68] *Honor*, ki ga lahko prevajamo kot čast, pa tudi položaj in služba, je bil neke vrste urad ogrske državne oziroma kraljeve uprave. Med visoke *honores*, ki so veljali za baronat (imetnika so ustvarili za barona) in so bili kot taki dostopni le visokemu plemstvu, sodijo pomembni dvorni uradi, na primer palatinat,[69] kraljevo sodstvo,[70] transilvansko vojvodstvo, slavonski, hrvaški in dalmatinski banat ter v nekaterih primerih komitat (vsega skupaj nekaj več kot 10 uradov).[71] *Honor* je lahko podelil samo kralj in ga kadarkoli odvzel. Bil je časovno omejen s kraljevo voljo, imetniki pa so od 14. stoletja dalje v času njegovega trajanja uživali tudi državno, to je kraljevo posest in nanjo vezane prihodke, ki so bili neke vrste službeni fevd, ravno tako imenovan *honor*,[72] kar pa je bila novost, ki jo je uvedel šele kralj Karel Robert Anžujski (1308–1342).[73] V času kralja Sigismunda Luksemburškega (1387–1437) so se med barone že prištevali tudi veleposestniki in pomembnejši plemiči brez *honores*, kot so bili spočetka Celjski, ki so postali baroni že ob imenovanju za zagorske grofe leta 1399.[74] Baroni so bili (skupaj s prelati) vsaj nominalno člani kraljevega dvora (*curia*) in sveta (*aula*),[75] to je najpomembnejšega posvetovalnega telesa v državi, in imeli pravico ter dolžnost, da se za kralja bojujejo z lastnimi vojaškimi enotami pod lastnim praporom (*banderium*).[76]

Honor, kot rečeno, sam po sebi ni bil deden, dediči pokojnega imetnika pa do njega niso imeli predpravice ob naslednji podelitvi[77] (povsem drugače kot sinovi pokojnega vazala, ki so bili upravičeni zaprositi za pokojnikov fevd),[78] dasiravno ga je bilo mogoče v primeru šibke kraljeve oblasti uzurpirati. Postopoma je postal deden družbeni položaj (ugled, čast) baronov in se je prenašal z očeta na sina, tudi če slednji ni imel *honorja*, pri tem pa sta pomembno vlogo odigrala tudi podedovano bogastvo in veleposest. Od nekoga, čigar družina se je bohotila s predniki, ki so bili baroni, nekoga, ki je gojil zavest o svoji odličnosti zaradi svojih imenitnih prednikov in ki je imel dejansko moč zaradi podedovanega bogastva, pričakovati, da se bo sprijaznil s svojo zmanjšano vlogo, ker pač nima *honorja*, je postajalo iz stoletja v stoletje čedalje bolj nestvarno. Tako je v 15. stoletju iz potomcev nekaterih najmočnejših baronov nastal stan ogrskih magnatov (*magnates* ali tudi *magnifici* oziroma *potentes*), ki jih ravno tako imamo za velikaše kraljestva in dedno visoko aristokra-

67 Engel, *The Realm*, str. 120–121; Fügedi, Some Characteristics, str. 28.

68 Temeljna razprava o baronih je Engel, Die Barone. Gl. tudi Engel, *The Realm*, str. 73, 91 in za *honor* 151–153; Tringli, Die Würden, str. 115–116; Thoroczkay, The Appearance of »Feudalism«, str. 34; Hunyadi, *Maiores*, str. 204–205.

69 Palatin je bil vrhovni državni sodnik (predsednik kraljevega sodišča) ter je zastopal kralja v njegovi odsotnosti. Kraljevi dvorni sodnik (*comes curiae regiae*) je bil ravno tako pristojen za zadeve na področju sodstva in je bil po pomembnosti tik za palatinom.

70 Lat. *comes curiae regiae*. Izraz je lahko zavajajoč, saj v tem primeru *comes* ne pomeni ne grofa ne župana, ampak sodnika (lat. *iudex*). Je pa lep primer za to, koliko pomenov je imela beseda *comes*.

71 Seznam *honores*, ki so veljali za baronat, je naveden v Engel, *Magyarország* I, str. v (gl. poglavje bárók v kazalu) in str. 1–60. Prim. Kontler, *Tisočletje*, str. 71; Thoroczkay, The Appearance of »Feudalism«, str. 38.

72 Rady, *Nobility*, str. 132, 138, 142–143. Gl. tudi Kontler, *Tisočletje*, str. 72.

73 Engel, *Honor*, str. 91–92; *Slovaška zgodovina*, str. 70; Rady, *Nobility*, str. 139.

74 Gl. CKSL, 1399 I 27.

75 Engel, Die Barone, str. 11; Engel, *The Realm*, str. 140–141; Kontler, *Tisočletje*, str. 78; Rady, *Nobility*, str. 127. *Aula* se mestoma rabi tudi namesto *curia*, gl. Thuróczy, *Chronicle*, str. 33, op. 9.

76 Podrobneje o baronih v Rady, *Nobility*, str. 38, 132–144, 146–149, 153–154.

77 Rady, *Nobility*, str. 137.

78 O tem gl. Banfi, *Klientela*, str. 23.

Ogrska v 14. stoletju (Kontler, Tisočletje v Srednji Evropi, str. 77).

cijo. V prvotnih virih se magnati imenujejo tudi *barones naturales*, *filii baronum* in *proceres potentorum*. Velike razlike med baroni in magnati ni, razen tega, da so bili prvi baroni kot imetniki *honorja*, to je zaradi funkcije (*barones ex officio*), drugi pa zaradi rojstva (*barones solo nomine*). Vsem sta bili skupni izredna družbena in politična moč ter veleposest.[79] Vendar pa baronov oziroma magnatov ne smemo enačiti z deželnimi knezi v Cesarstvu, saj niso imeli svojih dežel oziroma kneževin ali kakršnihkoli vladarskih prerogativov, so pa imeli izrazit vpliv na kraljevem dvoru.

Na koncu tega poglavja bi se rad dotaknil še epohe v ogrski zgodovini, ki ji je madžarsko zgodovinopisje nadelo ime doba oligarhov.[80] Gre za čas, ki se je začel ob smrti kralja Andreja III. Arpadovca (1290–1301) in se končal v drugi polovici vlade Karla Roberta Anžujskega (1301–1342), zametki tega fenomena pa sežejo v zgodnejšo dobo. Povedano na kratko je to čas, ko so najmočnejši ogrski baroni izkoristili šibkost kraljeve oblasti ter uzurpirali vladarske pravice in si razdelili državo tako, da je vsak imel pod svojo oblastjo po več županij, neformalno združenih v »province«. Zgodovinopisje je tem baronom nadelo naziv oligarhi z namenom, da jih vsebinsko opredeli in jasno loči od preostalih baronov. Pod oligarhi je mišljena skupina od 10 do 15 posameznikov, ki so protipravno izvajali vladarsko oblast, do katere niso imeli pravice.[81] Naziv oligarh (*oligarcha*) se v virih ne pojavlja in je produkt zgodovinopisja, je pa sama epoha lep primer v zgodovini dobro poznane oslabitve centralne državne oblasti in posledično njene uzurpacije s strani drugih.

NEKAJ ZNAČILNOSTI SREDNJEVEŠKEGA OGRSKEGA PLEMSTVA

Tako kot plemstvo v Cesarstvu je bilo ogrsko plemstvo dedni stan, ki v srednjem veku še ni bil zaprt, ampak je bilo vanj mogoče napredovati ali, obratno, biti iz njega izključen. Ker je bilo za imetje plemiškega stanu potrebno le posedovanje lastne, neodtujljive, dedne in vsakršnih služnosti ter obveznosti proste zemljiške posesti, je bilo na Ogrskem za nekaj odstotkov več plemstva kot v Cesarstvu, kjer so veljali drugačni pogoji. Raziskovalci ocenjujejo, da naj bi se delež plemstva med celotno ogrsko populacijo v srednjem veku gibal med 3 % in 5 % (od tega je bilo 1 % do 1,5 % visokega plemstva), medtem ko je v Cesarstvu de-

79 Gl. Engel, Die Barone, str. 13, 18; Engel, *The Realm*, str. 342–344; Hunyadi, *Maiores*, str. 207.

80 Gl. Engel, *The Realm*, str. 124–126; Kontler, *Tisočletje*, str. 67–74.

81 Spočetka so to bili Matej Csák, Štefan Ákos, Amadej Aba, Roland Borsa, Ladislav Kán, Ugrin Csák, Henrik Héder, Štefan in Janez Babonić ter Pavel Šubić. Gl. Engel, *The Realm*, str. 126.

lež plemstva ocenjen na 1,5 % do 2 %.[82] Iz leta 1476 imamo podatek, da naj bi na Ogrskem živelo 1700 plemiških rodov (*gens*). Madžarsko zgodovinopisje je že v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja ocenilo, da naj bi rod obsegal od 20 do 24 pripadnikov. Če podatki držijo, lahko ocenimo, da je bilo leta 1476 na Ogrskem od 34.000 do 40.800 plemenitih ljudi.[83]

Do dedovanja družinske zemljiške posesti po očetu – očetove zemljiške lastnine – so bili na Ogrskem upravičeni vsi sinovi ter, če teh ni bilo, njihovi sinovi itd., kar je imelo dolgoročno negativen učinek, saj se je zemljiška posest pri kontinuirani širitvi rodu skozi generacije drobila, tako da je bil posledično vsak nadaljnji kos nekdaj enotne lastnine manjši.[84] Zato je bilo za ohranjanje dovolj velike družinske posesti za plemiča zelo pomembno, da je s kraljevo darovnico dobil novo ali da jo je kupil.

Ravno tako kot za plemstvo v Cesarstvu je bila tudi za ogrsko plemstvo izrednega pomena kraljeva bližina, to je dostop do vladarja in dober odnos z njim. Gre za stanje, ki ga nemški zgodovinarji imenujejo *Königsnähe* ali *Herrschersnähe*. Bolj ko je bil plemič dobro zapisan pri vladarju ali močnejši ko je bil njegov vpliv na vladarja, večje so bile njegove možnosti, da si zagotovi odlično mesto v družbi in obratno. A vladarjeva naklonjenost ni bila samoumevna – zgodovina je polna ljudi, ki so enkrat stali na vrhu in končali na dnu. Tipičen primer karierista na kraljevem dvoru je Mikac Mihaljević († 1345), ki je ogrskemu kralju Karlu Robertu Anžujskemu (1301–1342) pomagal zlomiti moč upornih oligarhov. Za poplačilo za zvesto službo je bil nagrajen s funkcijo slavonskega bana (1325–1343) ter z obsežno posestjo, kar je povečalo ugled njegove družine.[85]

Ogrsko plemstvo prvotno ni uporabljalo dednih plemiških nazivov, kar je bilo običajno za plemstvo Cesarstva, kjer so bili v rabi nazivi *Herzog* (vojvoda), *Markgraf* (mejni grof), *Graf* (grof) in *Herr* (gospod), če navedemo samo *najpogostejše* med visokim plemstvom. Veljali so za člane vse družine ter so se med legitimnimi člani prenašali iz generacije v generacijo.[86] Na tem mestu je treba izpostaviti, da plemiški nazivi, ki so se med 7. in 9. stoletjem v frankovskem dominiju (okvirno Francija in Nemčija) postopoma razvili iz službenih nazivov, slednji pa iz nekdanjih nazivov v poznoantični rimski vojski (*dux* in *comes)*, niso nujna prvina plemstva in srednjeveška Ogrska pri tem ni bila izjema. Baron in magnat nista bila plemiška naziva, ampak sta označevala družbeni in pravni položaj, podobno kot knez (*Fürst*) v Cesarstvu. Enako velja za oznake pogojnega (nižjega) plemstva, kot so *iobagiones castri*, *nobiles praediales* itd., tako kot *ministerialis* v Cesarstvu ni bil plemiški naziv, ampak označba za nesvobodnega plemiča.

Drugi nazivi na Ogrskem, kot so *voivoda Transylvaniae* (transilvanski vojvoda), *palatinus* (palatin), *comes curiae regiae* (kraljevi dvorni sodnik), *banus* (ban) in *comes* (na Ogrskem župan, v Cesarstvu grof), niso bili pravi plemiški nazivi, ampak službeni nazivi (*honor*) in niso veljali za družinske člane njihovih imetnikov, je pa res, da je iz naziva *ban* nastalo madžarsko družinsko ime *Bánffy* (dobesedno banov sin = *Bán* + *fia* [sin]).[87] Če smo že pri pretvorbah službenih nazivov v priimke, lahko omenimo še rodbino *Kasztellánffy* – hrvaško Kaštelanovići –, ki je svoj priimek očitno izpeljala iz besede *castellanus*, kar ne pomeni nič drugega kot gradiščan, funkcijo, ki so jo opravljali nekateri njeni člani.[88] Da ogrski *comites* niso bili grofje (z nekaj izjemami), je lepo razvidno iz primerjave virov ogrske in cesarske provenience. Za primer lahko vzamemo križevske župane iz dvajsetih let 15. stoletja, kot so Andrej Rechnitzer,[89] Sigmund Hantschacher in Wolfhard Kapfenstein, ki se v ogrskih listinah dosledno nazivajo *comites Crisiensis* za imenom, medtem ko so v nemških listinah iz Cesarstva, kjer niso nastopali kot župani, navedeni zgolj z imenom ter priimkom in ne kot *Grafen von Kreutz*.[90]

Dedni plemiški nazivi so na Ogrskem postali običajni šele od konca 15. stoletja dalje.[91] Prva znana uradna podelitev dednega plemiškega naziva komurkoli s strani ogrskega kralja je iz leta 1453, ko je kralj Ladislav V. Posmrtni (Habsburški)[92] (1444–1457) Ivanu Hunjadiju († 1456) podelil naziv dednega grofa Bistriškega (*perpetuus comes Bistriciensis*).[93] Ali naj v tem primeru *comes* prevajamo

82 *Slovaška zgodovina*, str. 94.
83 Fügedi, Some Characteristics, str. 27.
84 Fügedi, Some Characteristics, str. 29–33.
85 *Hrvatska enciklopedija*, geslo »Mikac Mihaljević«, https://enciklopedija.hr/clanak/mikac-mihaljevic (1. 6. 2026).
86 Fügedi, Some Characteristics, str. 29. Gl. tudi Banfi, Nekaj o položaju; Engel, *The Realm*, str. 293, 342.
87 Prim. Fügedi, Some Characteristics, str. 28; Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 132. Priimek *Bánffy* slovenimo kot Banfi (redkeje Banič), hrvatimo pa kot Banić.
88 Podrobneje o njih v Maček in Jurković, *Rodoslov plemića*. Kaštelanovići so v hrvaškem zgodovinopisju znani tudi kot Svetački oziroma Kaštelanovići od Sv. Duha (madž. *Kasztellánffy de Szentlélek*). Podrobneje o tem v Maček in Jurković, *Rodoslov plemića*, str. 10–19.
89 Madž. *Rohonci* (iz Rechnitzev na današnjem avstrijskem Gradiščanskem, do leta 1920 del Ogrske).
90 Podrobneje o njih v Banfi, *Klientela*, str. 98–104.
91 Engel, *The Realm*, str. 342.
92 Ker je bil rojen po očetovi smrti, je širše znan tudi kot Ladislav Posmrtni (lat. *Posthumus*).
93 Engel, *The Realm*, str. 293. Gre za Bistrițo (madž. *Beszterce*) v današnji Romuniji.

oziroma razumemo kot župan (*ispán*) ali kot grof, je stvar debate. Druga redka izjema med ogrskim plemstvom v srednjem veku so bili na primer grofje Celjski, ki so se na Ogrskem dosledno naslavljali *comites Cilliae,* in to v smislu grofje Celjski (in bili razumljeni ter sprejeti kot taki) in ne župani Celjski, to pa preprosto zaradi tega, ker so dejansko bili grofje (v Cesarstvu) in je bil *comes* ravno tako latinska oblika za grofa kot za župana. Morda ima Pál Engel prav, ko pravi, da je bil Ivan Hunjadi ustvarjen za dednega *comes* po zgledu Celjskih, ki so bili dedni grofje Zagorja.[94]

Po celjskih grofih je začel kot grof na Ogrskem nastopati še njihov nekdanji vazal in vojskovodja Jan Vitovec († 1469), ki se je kot naslednik Celjskih v zagorski grofiji imel za grofa (in ne župana) Zagorja.[95] Cesar Friderik III. Habsburški, ki je kot sorodnik pokojnega ogrskega kralja Ladislava V. Habsburškega kratek čas vladal kot ogrski kralj, je Vitovcu okoli leta 1458 tudi uradno podelil naziv dednega grofa Zagorja (*und also wardt Jann Wittowecz von kayser Friederichen gegrafft, und dan also zu einem grauen in Seger gemacht*),[96] vendar lahko to podelitev na podlagi Friderikovega spornega položaja ogrskega kralja izpodbijamo kot pravno veljavno. Toda ne glede na to se je Vitovec poslej nazival grof Zagorja oziroma po vzoru Hunjadijev *perpetuus comes Zagorie* (dedni grof Zagorja).[97] Ali mu je ogrski kralj Matija Hunjadi – Korvin (1458–1490) kadarkoli uradno podelil ta naziv ali pa je šlo za tiho priznanje, mi ni znano.

Uporaba službenega naziva *comes* kot plemiškega naziva je opazna pri tistih ogrskih (hrvaških) plemičih, ki so bili aktivni tudi v Cesarstvu. Grofje Krško-Modruški (kasnejši Frankopani) so svoj naziv *comites Vegliae* pridobili že leta 1118 s strani beneškega doža kot njegovi »vazali« na Krku, katerega pa so postopoma prevzeli in v času beneške nadoblasti nad Dalmacijo pretvorili v lastno dedno posest. Krk tako niti po povrnitvi ogrske oblasti nad Dalmacijo ni bil več del kronske posesti, c*omites Vegliae* pa ne *honor* in Krško-Modruški ne župani.[98] Ohranili so naziv *comites*, a so ga po zgledu grofov v Cesarstvu, koder so nastopali kot *Grafen von Veglia*, rabili izključno kot plemiški naziv. Podobno bi lahko rekli tudi za grofe Krbavske (*comites de Corbavia*), znane tudi kot Kurjakovići (potomci hrvaškega klana Gusić), ki so bili dolgoletni *comites* Krbave in so se na nemško govorečem območju predstavljali kot *Grafen von Korbau*,[99] svoj dominij na Hrvaškem pa so postopoma začeli razumeti kot dedni *grafschafft in der Corbaw* (krbavsko grofijo), to je kot lastno posest, ki jo lahko zapustijo komurkoli.[100] A za sebi enakovredne jih niso imeli njihovi nemški stanovski kolegi, dasiravno so jih naslavljali z *Grafen*. Lep primer je grof Franko Krbavski († 1437), ki je bil vazal grofov Celjskih. Slednji so ga tudi v nemških dokumentih naslavljali z grofom, vendar ga kot svojega vazala in uradnika (glavarja) na Čakovcu niso mogli obravnavati sebi enakovredno.[101] Mimogrede naj omenim, da hrvaški zgodovinarji plemenite *comites* prevajajo tudi kot knezi, kar je lahko mestoma zelo zavajajoče, saj ne gre za kneze, ki bi bili kakorkoli primerljivi s tistimi iz Cesarstva.[102]

Ogrski plemiči, ki niso imeli honorjev ali pravih plemiških nazivov, so v listinah običajno imenovani zgolj z osebnim imenom, očetovim imenom in imenom kraja družinske posesti oziroma bivališča, na primer Janez, sin Ludvika, iz X (*Iohannes filius Ludovici de X*). Tretji del njegovega imena (*de X*) ni bil nujno stabilen in se je lahko v času plemičevega življenja večkrat spremenil bodisi zaradi spremembe bivališča bodisi ker je plemič imel svojo družinsko posest v več krajih.[103] Včasih je k imenu dodana tudi rodovna pripadnost, na primer iz rodu Y (*de genere Y*). Podobno kot v Cesarstvu so v listini navedeni tudi službeni nazivi, če so jih imeli, na primer Janez, sin Ludvika, iz X, gradiščan gradu Medvedgrad (*Iohannes filius Ludovici de X castellanus castri Medw*e) ali zgolj *Iohannes castellanus de Medwe* (Janez, gradiščan Medvedgrada).[104] Neredko so izpostavili, da je oseba plemenita, na primer *nobilis vir Ladislaus filius Michaelis* (plemeniti mož Ladislav, sin Mihaela).[105]

94 Prim. Engel, *The Realm*, str. 293–294.
95 Podrobneje o njem v Banfi, *Klientela*, str. 152–155. Gl. tudi Celjska kronika, str. 132, 136–143, 145–147, 150–154; Grafenauer, Vitovec.
96 Celjska kronika, str. 153.
97 Gl. DL, št. 34502 (1468 I 26); DL, št. 34883 (1461 V 28).
98 *Hrvatska enciklopedija*, geslo »Frankapan«, https://enciklopedija.hr/clanak/frankapan (1. 6. 2026).
99 Grgin in Botica, The Counts Kurjaković, str. 166. Gl. tudi *Hrvatska enciklopedija*, geslo »Kurjakovići«, https://enciklopedija.hr/clanak/kurjakovici (1. 6. 2026).
100 TKL II, št. 188, 189; CKSL, 1437 IV 21.
101 Gl. CFK I, fol. 81; TKL II, št. 188, 189; CKSL, 1437 IV 21. Grof Franko Krbavski je leta 1430 spremljal grofa Ulrika II. Celjskega na viteškem potovanju v Španijo. Tako so ga tudi na kastiljskem in aragonskem dvoru naslavljali z grofom. Gl. Häbler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 44. Podrobneje o njem v Banfi, *Klientela*, str. 134–136.
102 Gl. Kurelić, Status Celjskih, str. 57; Miljan, *Plemićko društvo*, str. 27; Klaić, *Zadnji knezi*, str. 25–33; Banfi, Nekaj o položaju, str. 35.
103 Fügedi, Some Characteristics, str. 28.
104 Konkretni primeri oseb in služb so fiktivni (ne pa tudi formulacije) in služijo zgolj za ponazoritev. Natančno predpisane formulacije pa ni bilo in variira od primera do primera. Ker v srednjeveškem pravopisu niso rabljene vejice, jih pri latinskih primerih namenoma izpuščam.
105 DL, 61025 (1451 V 5).

Ogrska v drugi polovici 15. stoletja (Kontler, Tisočletje v Srednji Evropi, str. 93).

Vpliv plemstva iz Cesarstva na ogrsko družbo postane opaznejši v času ogrskega kralja Sigismunda Luksemburškega (1387–1437), ki je bil od leta 1410 tudi nemški kralj (od 1433 cesar) in od 1419 češki kralj. Sigismund se je pri vodenju Ogrske rad zanašal na svojo klientelo iz Cesarstva, česar ogrsko plemstvo kot celota ni (vedno) dobro sprejelo, vendar se kulturnemu vplivu nemških stanovskih kolegov ni moglo v celoti izogniti.[106] V Slavoniji so bili (ali bi lahko bili) prenašalci nemške plemiške kulture Sigismundovi močni zavezniki grofje Celjski, med letoma 1399 in 1456 dedni zagorski grofje, ki so zaradi povsem administrativnih potreb (gospodarjenja s svojimi tamkajšnjimi gradovi in zemljiško posestjo) svojo klientelo uvažali iz Cesarstva kot kader za lastni uradniški aparat.[107] V tem času postanejo med ogrskim plemstvom že popularni grbi, ki sprva niso bili v uporabi. Ogrska heraldika je pri tem posnemala nemško.

ZAKLJUČEK

Povzamemo lahko, da Ogrska ni razvila vazalnih družbenih razmerij, kot so bila v veljavi v srednjeveškem Cesarstvu. Namesto vazalnega razmerja se je na Ogrskem razvilo razmerje, znano kot *familiaritas*, ki ga lahko označimo za ohlapno vazalno razmerje med familijarjem in njegovim službenim gospodom, ki pa ga je bilo mogoče kadarkoli enostransko prekiniti. Tudi struktura in stratifikacija plemstva sta bili drugačni. V visokem srednjem veku lahko ogrsko plemstvo delimo na pravo plemstvo, ki je imelo lastno in dedno zemljiško posest, uživalo polne pravice in bilo podsodno zgolj kralju, ter pogojno plemstvo, ki je imelo nepopolni plemiški status zaradi pravic, ki so izhajale iz službe pravemu plemstvu, prelatom ali kralju. Iz teh dveh skupin je enkrat do druge polovice 14. stoletja nastalo enovito plemstvo, ki se glede na družbeni položaj deli na visoko in nižje plemstvo, ki pa je bilo enakopravno. Elitni sloj ogrskega visokega plemstva so bili baroni, ki so bili imetniki visokih državnih služb, znanih kot *honor*. Iz potomcev baronov je v 15. stoletju nastal dedni stan ogrskih magnatov, ki niso bili nujno imetniki *honorjev*, ampak so svoj imenitni položaj uživali zaradi svojega rojstva. Ogrsko plemstvo prvotno ni uporabljalo dednih plemiških nazivov, kar je bilo povsem običajno v Cesarstvu. Nazivi, kot so *comes* (župan), *banus* (ban), *voivoda* (vojvoda), *palatinus* (palatin) in *comes curiae regiae* (kraljevi dvorni sodnik), so bili službeni nazivi, naziva baron in magnat pa sta označevala položaj, podobno kot knez v Cesarstvu. Plemiški nazivi, kot so vojvoda, mejni grof in grof, ki so bili v rabi med visokim plemstvom v Cesarstvu, so bili med ogrskim plemstvom v srednjem veku zelo redki. Med te redke izjeme lahko štejemo tuje plemstvo, kot so bili grofje Celjski, ki so svoj naziv »prinesli« s seboj, grofje Krško-Modruški (Frankopani) in grofje Krbavski (Kurjakovići), ki so do svojih nazivov prišli z uzurpacijo *honorjev*.

Financiranje
Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J7-50216 (*Materialna kultura plemstva na Slovenskem v poznem srednjem in zgodnjem novem veku*) ter raziskovalnega programa P6-0282 (*Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč (Raziskave materialne kulture na Slovenskem)*), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oz. dosegljivi prek citirane bibliografije.

106 Kontler, *Tisočletje*, str. 82–86.
107 Gl. Banfi, *Klientela*, str. 91–110; Banfi, Uprava.

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

CFK I – Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofiji Ortenburg in Celje 1436–1447. Tipkopis Boža Otorepca hranjen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani. Original hrani Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I-57r (Dostopno na: https://vac.sjas.gov.si/vac/tify?uodid=4429158&docid=350606&type=pdf).

CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin (ur. Božo Otorepec). Hrani Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana.

DL – Magyar nemzeti levéltár (Madžarski državni arhiv), Budimpešta
Diplomatikai levéltár (listinski arhiv)

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
Allgemeine Urkundenreihe

OBJAVLJENI VIRI

Celjska kronika – Die Cillier Chronik. Text mit kritischer Einleitung und historischen Erläuterungen. *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli* (ur. Franz Krones). Graz: Verlag Leuschner & Lubensky, 1883.

Porphyrogenitus, Constantine: *De administrando imperio* (ur. Gy. Moravcsik, prev. R. J. H. Jenkins). Washington (D. C.): Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967, 1993 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 1; Dumbarton Oaks Texts, 1).

The Gesta Hungarorum of Anonymous, the Anonymous Notary of King Béla (prev. Martyn Rady in László Veszprémy). Tipkopis je dostopen na spletni strani: https://www.academia.edu/2928284/The_Gesta_Hungarorum_of_Anonymus_the_Anonymous_Notary_of_King_B%C3%A9la (datum ogleda: 16. 7. 2026).

Thúroczy, János: *Chronicle of the Hungarians* (prev. Frank Mantello). Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies: Bloomington, Indiana, 1991 (Indiana University Uralic and Altaic Series, 155; Medievalia Hungarica Series, II).

TKL II – *Turjaška knjiga listin*. II. zv. *Dokumenti 15. stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae, Fontes 8). DOI: https://doi.org/10.3986/9789612541682

LITERATURA

Antonić, Nikola: Late Medieval Village in Turopolje. *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe* (ur. Kosana Jovanović in Suzana Miljan). Amsterdam: Amsterdam University Press B.V., 2018, str. 71–84.

Banfi, Jaka: *Klientela celjskih grofov* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2023.

Banfi, Jaka: Nekaj o položaju celjskih grofov in srednjeveškem plemstvu sploh. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 29–42. DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.02

Banfi, Jaka: Uprava grofov Celjskih (1341–1456). *Kronika* 70, 2022, št. 1, str. 21–58. DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.70.1.02

Engel, Pál: Die Barone Ludwigs des Großen, König von Ungarn. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis*, XXII, 1985, str. 11–19.

Engel, Pál: *Honor, castrum, comitatum*. Studies in the Government System of the Angevin Kingdom. *Quaestiones medii aevi novae* 1, 1996, str. 91–100.

Engel, Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. 1. kötet. História könyvtár. Kronológiak, adattárak, 5. Budimpešta: MTA Történettudományi intézete, 1996.

Engel, Pál: Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 16, 1998, str. 57–72.

Engel, Pál: *The Realm of the St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*. London; New York: I. B. Tauris, 2001.

Fügedi, Erik: *Castle and Society in Medieval Hungary (1000–1437)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986 (Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae, 187).

Fügedi, Erik: Some Characteristics of the Medieval Hungarian Noble Family. *Journal of Family History* 7, 1982, št. 1, str. 27–39.

Goldstein, Ivo: *Hrvaška zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica (Zgodovina držav in narodov, 3).

Grafenauer, Bogo: Jan Vitovec. *Slovenski biografski leksikon*. 13. zv. *Trubar-Vodaine* (ur. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petrè). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982.

Grgin, Borislav in Botica, Ivan: The Counts Kurjaković of Krbava in the Medieval History of Modern-day Slovakia. *Slovakia and Croatia*. Vol. 1. Bratislava; Zagreb, 2013, str. 164–174.

Häbler, Konrad: *Das Wallfahrtsbuch des Hermannus Kunig von Vach und die Pilgerreisen der Deutschen nach Santiago de Compostela*. Strassburg: J. H. Ed. Heitz (Heitz & Mündel), 1899.

Halász, Éva B.: From Castle-Warrior to Nobleman. *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe* (ur. Kosana Jovanović in Suzana Miljan). Amsterdam: Amsterdam University Press B. V., 2018, str. 61–69. DOI: https://doi.org/10.1017/9789048531325.006

Halász, Éva B.: *Iobagio castri – nobilis castri – nobilis regni*. Castle Warriors – Castle Nobles – Noblemen.

The Development of a Social Stratum in County of Križevci. *Banatica* 26, 2016, str. 119–134.

Hechberger, Werner: *Adel, Ministerialität und Rittertum im Mittelalter*. München: Oldenbourg Verlag, 2010 (Enzyklopädie deutscher Geschichte, 72).

Hudáček, Pavol in Zupka, Dušan: Medieval Society and Power Elites in East-Central Europe. The Case of the Kingdom of Hungary until the End of the 13th Century. *Historický časopis* 73, 2025, št. 3, str. 417–458. DOI: https://doi.org/10.31577/histcaso.2025.73.3.1

Hudáćek, Pavol: Medieval Society in East-Central Europe in the 11th to 13th Centuries: An Introduction from Example of the Kingdom of Hungary. *Forum Historiae: Journal and Portal for History and Related Disciplines* 18, 2024, 1, str. 1–26. DOI: https://doi.org/10.31577/forhist.2024.18.1.1

Hunyadi, Zsolt: *Maiores, optimates, nobiles*: Semantic Questions in the Early History of the Hungarian Nobility. *Annual of Medieval Studies at the CEU 1996/1997*, 1998, str. 204–211.

Karbić, Damir: Hrvatski velikaši i plemići i ugarska kruna u razdoblju kasnih Arpadovića i Anžuvinca. *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara* (ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, Jasna Turkalj in Damir Karbić). Budimpešta: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Hrvatski institut za povijest, 2015, str. 177–183.

Karbić, Damir: Plemstvo – definicija, vrste, uloga. *Povijesni prilozi* 25, 2006, št. 31, str. 11–21.

Klaić, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah Sv. Krone*. Celje: Prese, 1991.

Kontler, László: *Tisočletje v Srednji Evropi: madžarska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005 (Zgodovina držav in narodov, 2).

Kosi, Miha: Celjski. *Novi Slovenski biografski leksikon.* Zv. 4. *C* (ur. Barbara Šterbenc Svetina). Ljubljana: Založba ZRC, 2022, str. 83–98 (dostopno tudi na spletu: https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1023780/).

Kurelić, Robert: Status Celjskih grofova kao kneževa Svetog Rimskog carstva. *Zgodovinski časopis* 60, 2006, št. 1–2, str. 49–68.

Lazar, Tomaž: *Grofje Celjski. Zgodovina bojevite rodbine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2026 (Opera Instituti Artis Historiae). DOI: https://doi.org/10.3986/9789610510833

Lexikon des Mittelalters. Bd. 4. München; Zürich: Artemis Verlag, 1989.

Maček, Pavao in Jurković, Ivan: *Rodoslov plemića i baruna Kaštelanovića od Svetog Duha (od 14. do 17. stoljeća)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2009.

Miljan, Suzana: *Familiaritas* i klijentelski sustav unutar plemićkog društva zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.–1437.). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 33, 2015, str. 103–132.

Miljan, Suzana: *Plemićko društvo zagrebačke županije za vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.–1437.)* (doktorska disertacija). Zagreb, 2015.

Paravicini, Werner: *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*. München: Oldenbourg Verlag, 2011 (Enzyklopädie deutscher Geschichte, 32).

Patzold, Steffen: *Das Lehnswesen*. München: C. H. Beck, 2012.

Rady, Martyn: Hungary and the Golden Bull. *Banatica* 24, 2014, št. 2, str. 87–108.

Rady, Martyn: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London: Palgrave Macmillan, 2000 (Studies in Russia and East Europe).

Róna-Tas, András: *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: an Introduction to Early Hungarian History*. Budapest: Central European University Press, 1999.

Schubert, Ernst: *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1996 (Enzyklopädie deutscher Geschichte, 35).

Schulze, Hans K.: *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter.* Bd. 1: *Stammesverband, Gefolgschaft, Lehnswesen, Grundherrschaft*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 2004.

Sedar, Klaudija: Prekmurje od Pribinove kneževine (847–861) do bitke pri Mohaču (1526). *Kronika* 57, 2009, št. 3, str. 435–449.

Slovaška zgodovina (ur. Elena Mannová). Ljubljana: Slovenska matica, 2005 (Zgodovina držav in narodov, 1).

Spieß, Karl-Heinz: *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*. 3. Auflage. Franz Steiner Verlag: Stuttgart, 2011.

Spieß, Karl-Heinz: *Fürsten und Höfe im Mittelalter*. Darmstadt: WBG, 2008.

Spiess, Karl-Heinz: Grafen und Herren aus dem Rhein-Main-Gebiet zwischen Königtum und fürstliche Hegemonie im Spätmittelalter. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 136, 2000, str. 135–163.

Spieß, Karl-Heinz: Ständische Abgrenzung und Soziale Differenzierung zwischen Hochadel und Ritteradel im Spätmittelalter. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 56, 1992, str. 181–205.

Szabó, István: The Praedium. Studies on Economic History and the History of Settlement of Early Hungary. *Agrártörteneti Szemle* 5, 1963, Supplementum, str. 1–24.

Škafar, Ivan: Dolnjelendavska rodbina Hoholt (Banfi, Banič) in rast njene posesti do leta 1381. *Časopis za*

zgodovino in narodopisje, nova vrsta 7 (XLII), 1971, št. 1, str. 40–69.

Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.

Štih, Peter: *Goriški grofje in njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994 (Razprave Filozofske fakultete).

Štih, Peter: Plemstvo in mesta med severnim Jadranom in Panonijo v srednjem veku. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 7–24 (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 42).

Thoroczkay, Gábor: The Appearance of »Feudalism« and »Feudal« Forms of Property in Medieval Hungary. *Historical Studies Central Europe* 1, 2021, št. 1, str. 28–43. DOI: https://doi.org/10.47074/HSCE.2021-1.02

Tringli, István: Die Würden und die Besitzungen der Cillier in Ungarn. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, Celje 27.–29. maj 1998* (ur. Rolanda Fugger Germadnik). Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 115–124.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.

SPLETNE STRANI

Enciklopedija Hrvatskog zagorja

Varaždinska županija: https://ehz.lzmk.hr/clanak/varazdinska-zupanija

Hrvatska enciklopedija

Frankapan: https://enciklopedija.hr/clanak/frankapan

Kurjakovići: https://enciklopedija.hr/clanak/kurjakovici

Mikac Mihaljević: https://enciklopedija.hr/clanak/mikac-mihaljevic

SUMMARY

Hungarian *Familiaritas* and the Nobility in the High and Late Middle Ages

The Kingdom of Hungary did not develop feudal social relations comparable to those prevailing in the medieval Holy Roman Empire. Instead of a system based on vassalage, Hungary developed a form of relationship known as *familiaritas*, which may be described as a relatively loose feudal bond between a *familiaris* and his lord, yet one that could be unilaterally terminated by either party at any time. The structure and stratification of the nobility likewise differed significantly. During the High Middle Ages, the Hungarian nobility may be divided into true nobility, which possessed hereditary landed estates, enjoyed full noble privileges, and was subject judicially only to the king, and conditional nobility, whose incomplete noble status derived from rights acquired through service to members of the true nobility, prelates, or the king. By the second half of the fourteenth century, these two groups had coalesced into a unified nobility which, although differentiated into higher and lower nobility on the basis of social standing, remained legally equal. The elite stratum of the higher nobility consisted of the barons, holders of the highest offices of state, known as *honores*. During the fifteenth century, the descendants of the barons formed a hereditary estate of Hungarian magnates who, although not necessarily holders of *honores* themselves, derived their distinguished status from birth. Originally, the Hungarian nobility did not employ hereditary noble titles, a practice that was entirely commonplace in the Empire. Titles such as *comes* (ispán/count), *banus* (ban), *palatinus* (palatine), *comes curiae regiae* (judge royal) and *voivoda* (voivode/duke) were offices rather than hereditary dignities, while the designations baron and magnate denoted social rank, much as the title of prince did within the Empire. Hereditary noble titles such as duke, margrave, and count were therefore exceedingly rare among the medieval Hungarian nobility. Notable exceptions included foreign noble families, such as the Counts of Cilli, who brought their comital title with them, as well as the Counts of Krk and Modruš (the Frankopans) and the Counts of Krbava (the Kurjakovići), who acquired their titles through the usurpation and hereditary appropriation of offices originally belonging to the system of royal *honores*.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.05
CC BY-SA

DOMINIK ŠTEINER*

Trajna lastnina ali fevd? Nova spoznanja o pravnem statusu beltinskega gospostva v poznem 17. stoletju

IZVLEČEK

Članek analizira zgodovinski prehod gospostva Beltinci iz zaplenjenega premoženja usmrčenega Franca III. Nádasdyja v pravni položaj, ki ga na podlagi analize treh listin opredeljuje kot dedno in trajno zemljiško pravico rodbine Széchenyi ob koncu 17. stoletja. V ospredju je vloga kalocskega in nato esztergomskega nadškofa Jurija Széchenyija, ki je s preudarnim upravljanjem premoženja ter finančno podporo habsburški kroni svojim nečakom omogočil postopno pridobitev obsežnih zemljiških posesti. Proces oblikovanja dedne in trajne zemljiške pravice na beltinskem gospostvu je potekal od sklenitve zastavne pogodbe leta 1679 do cesarske listine iz leta 1694. Na podlagi analize treh doslej neobjavljenih listin prispevek ugotavlja, da obravnavanega pravnega razmerja ni mogoče brez pridržkov opredeliti kot klasični zahodnoevropski fevd. Analizirane listine upravičencem priznavajo dedno, trajno in prenosljivo zemljiško pravico, ki jo je v okviru ogrskega prava mogoče razumeti kot obliko trajne lastnine.

KLJUČNE BESEDE

Gospostvo Beltinci, Jurij Széchenyi, Franc III. Nádasdy, ogrsko pravo, donacijski sistem, fevd, trajna lastnina, Leopold I.

ABSTRACT

PERMANENT PROPERTY OR FIEF? THE LATEST FINDINGS REGARDING THE LEGAL STATUS OF THE BELTINCI SEIGNIORY IN THE LATE SEVENTEENTH CENTURY

The article analyses the historical transition of the Beltinci seigniory from a confiscated estate of the executed Ferenc III Nádasdy to a legal situation that the analysis of three charters determines as a permanent and hereditary land title of the Széchenyi family at the end of the seventeenth century. Primary focus is on the role played by György Széchenyi, Archbishop of Kalocsa and later Archbishop of Esztergom. With his thoughtful administration of the seigniory and financial support to the Habsburg crown, he enabled his nephews to gradually gain ownership of vast landed estates. The process of acquiring the permanent and hereditary title to the Beltinci seigniory began with the conclusion of the pledge agreement in 1679 and ended with the issuing of the imperial charter in 1694. The analysis of three previously unpublished charters shows that the legal relationship under discussion cannot be definitively characterized as a classic example of Western European fief. The charters bestowed on the beneficiaries the hereditary, permanent, and transferrable land title, which may be interpreted as a form of freehold under Hungarian law.

KEYWORDS

Beltinci seigniory, György Széchenyi, Ferenc III Nádasdy, Hungarian law, donation system, fief, permanent property, Leopold I

* mag. znanosti, doktorand Evropske pravne fakultete Nove univerze, Murska Sobota, steiner.dominik@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-2644-0786

UVOD

O rodbini Széchenyi, eni najvplivnejših plemiških dinastij v novoveški Ogrski, ki je bila od konca 17. stoletja povezana z beltinskim gospostvom, obstaja precej literature. Poleg prevladujočih madžarskih objav gre v zadnjem obdobju zasluge za to pripisati zgodovinarju Andreju Hozjanu, ki je rodbino Széchenyi[1] približal slovenskemu bralcu, predvsem z deloma *Plemiška rodbina Széchenyi ter njihova posest in osebna prisotnost na Slovenskem* (2020) in *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu* (2016). Prav slednje je utrlo pot k novim spoznanjem s pomočjo analize arhivskih listin, ki so botrovale nastanku tega prispevka. V prispevku so priimki zgodovinskih oseb dosledno zapisani v madžarski izvirni obliki, saj takšen zapis zagotavlja terminološko enotnost in lažjo primerljivost z arhivskimi viri ter ogrsko pravnozgodovinsko literaturo. Članek prinaša pravno-zgodovinsko analizo treh doslej neobjavljenih listin, ki osvetljujejo pravni status beltinskega gospostva. Povod za raziskavo je tudi dolgotrajen denacionalizacijski postopek, v katerem je vprašanje domnevnega fevdalnega izvora posesti ključnega pomena. Čeprav v strokovni in laični javnosti prevladuje prepričanje, da je pri beltinskem gospostvu šlo za fevd – verjetno zaradi splošnega razumevanja fevdalizma in dejstva, da je bila posest občasno kronska zemlja –, pričujoči članek na podlagi novih arhivskih virov ponuja drugačno pravno razlago.

Ker se ogrski donacijski sistem v več bistvenih elementih razlikuje od zahodnoevropskega fevdnega prava, je za razumevanje pravnega položaja beltinskega gospostva najprej smiselno predstaviti temeljna pravila podeljevanja zemljišč na Ogrskem. Po prevladujoči pravni teoriji je vsa zemlja na Ogrskem prvotno pripadala Sveti kroni in s prvim kraljem, sv. Štefanom I., je izvrševanje te pravice prešlo na kralja. Kot nosilec kraljevega prava (*ius regium*) je kralj skozi stoletja razpolagal z zemljišči, ki niso bila v zasebni ali skupni rodovni lasti, ter jih je lahko podeljeval z donacijami. Rodovno zasebno lastnino je sicer priznaval, vendar je ta v primeru veleizdaje ali izumrtja rodu prešla nazaj v kraljevi fiskus (*fiscus*). Takšna ureditev je bila temelj ogrskega donacijskega sistema.[2]

Osrednje raziskovalno vprašanje tega prispevka je, katere pravice so analizirane listine po letu 1682 dejansko priznavale upravičencem beltinskega gospostva in ali takšno pravno razmerje vsebuje bistvene elemente klasičnega zahodnoevropskega fevdnega prava. Če analiza pokaže, da obravnavano pravno razmerje ne izpolnjuje njegovih bistvenih elementov, se zastavlja nadaljnje vprašanje, kako ga je mogoče pravno opredeliti v okviru ogrskega pravnega sistema. Zato prispevek na podlagi treh doslej neobjavljenih arhivskih listin najprej analizira obseg pravic, ki jih listine priznavajo upravičencem, nato pa preveri, ali te pravice vsebujejo bistvene elemente klasičnega fevdnega razmerja oziroma ustrezajo posebnim institutom ogrskega prava.

V pričujočem prispevku poimenovanje »trajna lastnina« uporabljamo kot delovni izraz za dedno in trajno zemljiško pravico, ki jo analizirane listine izrecno izražajo z besednima zvezama *pleno iure et irrevocabiliter* (s polno pravico in neprekličnо) ter *pleno iure teneri et possideri* (držati in posedovati s polno pravico). Izraz »trajna lastnina« ne pomeni dobesednega prevoda katerega koli izraza iz analiziranih listin, temveč je uporabljen kot analitični pojem za označitev pravnega položaja, ugotovljenega na podlagi njihove vsebine. Pojem ni mišljen kot sinonim za alod (*allodium*).[3] Čeprav se v primerjalni evropski pravni zgodovini alod razume kot svobodna zemljiška lastnina,[4] ogrska pravna teorija pravnega položaja plemiških zemljišč praviloma ni obravnavala skozi razlikovanje med fevdom in alodom, temveč predvsem skozi institute neodtujljivosti rodbinske posesti (*avicitas*), kraljeve donacije (*donatio regia*) ter razlikovanja med trajno (*ius perennale seu perpetuum*) in začasno (*ius temporarium*) zemljiško pravico.[5] V takšnem pravnem okviru je bilo trajno dedno zemljiško pravico na nekdanjih kronskih posestih mogoče pridobiti le na podlagi zakonite kraljeve donacije.

1 Hozjan, *Plemiška rodbina Széchenyi*, str. 7. Avtor opozarja na tri različice priimka (Szécsényi, Széchényi in Széchenyi), pri čemer se je v 19. stoletju uveljavila tretja oblika brez drugega ostrivca. Zato se v pričujočem članku priimek z dvema ostrivcema pojavlja le v naslovih citiranih del, objavljenih v 19. ali na začetku 20. stoletja, ter v dobesednih navedkih iz arhivskih virov.

2 Szent István Dekrétomai, Druga knjiga. O razvoju kraljevega prava (*ius regium*) in donacijskega sistema podrobneje glej: Lanović, *Zapadno-evropski feudalizam*, str. 64–81.

3 Izraz *allodium* Lanović opredeljuje kot »svobodno dobro« in ga uporablja predvsem pri opisu dominikalnega dela zemljiškega gospostva, medtem ko ogrsko pravo vprašanje obsega zemljiških pravic praviloma obravnava skozi institute donacije, neodtujljivosti ter trajne in začasne zemljiške pravice (Lanović, *Privatno pravo*, str. 224).

4 Bloch, *La société féodale*, str. 244–246.

5 Lanović, *Privatno pravo*, str. 224–225.

Osrednje osebnosti Wesselényijeve zarote: Frankopan, Nádasdy in Zrinski (Vasárnapi Ujság, 7. maj 1871; digitalna restavracija Dominik Šteiner).

ZATON RODBINE NÁDASDY IN KONFISKACIJA PREMOŽENJA

Po izumrtju moške linije dolnjelendavskih Bánffyjev (Baničev) leta 1645 je bilo dotedanje dolnjelendavsko gospostvo razdeljeno na beltinski in lendavski del. Na podlagi kraljeve podelitve iz leta 1648 je beltinski del pripadel grofu Francu III. Nádasdyju pl. Fogarasföldi.[6] Lendavski del je prevzel grof Ladislav Esterházy pl. Galánta. Po njegovi nepričakovani smrti leta 1652 je ta veja ostala brez polnoletnih moških potomcev, kar je izkoristil Nádasdy in postal edini gospodar celotnega dolnjega Prekmurja. Kot uradno imenovani skrbnik mladoletnih članov rodbine Esterházy je svoj skrbniški položaj izkoristil za postopno prisvajanje njihovih posesti.[7] Nádasdyjeva[8] politična angažiranost v Wesselényijevi ali zrinjsko-frankopanski zaroti[9] proti Leopoldu I. je leta 1671 zaradi veleizdaje[10] vodila v njegovo usmrtitev in posledično konfiskacijo skorajda celotnega njegovega premoženja v korist krone.[11]

Tragična usoda Nádasdyja in ostalih zarotnikov je služila kot neposreden povod za kasnejše zakonodajne in »ustavnopravne« spremembe, ki so sistemsko preprečile ponovitev takšnih dogodkov. Medtem ko je 71. zakonski člen iz leta 1681[12] obravnaval vprašanje statusa zaplenjenih posesti in njihovo vrnitev pod okrilje ogrskega prava – s čimer so stanovi poskušali zavarovati ozemeljsko celovitost Ogrske pred apetiti dunajskega dvora –, je 4. zakonski člen iz leta 1687[13] prinesel ključno »ustavno« spremembo, saj je neposredno posegel v 31. člen Zlate bule[14] in trajno odpravil pravico do upora (*ius resistendi*), s čimer je vladarju zagotovil, da se plemstvo v prihodnje ne bi več moglo sklicevati nanjo.

Grof Franc III. Nádasdy (1622–1671) je bil v 17. stoletju eden najvplivnejših in najpremožnejših plemičev v ogrskem kraljestvu. Vzdevek »ogrski Krez« (*Croesus Hungaricus*),[15] ki so mu ga nadeli,

6 Tantalics, *A Bánffy család,* str. 45.

7 Hozjan, *Franc III. Nádasdy*, str. 219.

8 Več o življenju Franca III. Nádasdyja glej v Hozjan, *Franc III. Nádasdy*.

9 Osrednje vodilo te zarote je bilo ogorčenje nad podpisom miru v Vasváru 10. avgusta 1664, ki so ga ogrski in hrvaški magnati razumeli kot nezaslišano izdajo svojih vojaških uspehov in nacionalnih interesov. Nezadovoljstvo pa so dodatno podžigale vse močnejše centralistične težnje Habsburžanov, ki so neposredno ogrožale tradicionalne plemiške privilegije. Čeprav so magnati v obrambo svojih pravic organizirali oborožen upor, je dvor njihove načrte hitro in odločno zatrl (*Nádasdy Ferenc Múzeum Sárvár*, https://nadasdymuzeum.hu/nadasdy-iii-ferenc-grof-2013-03-26 (17. 7. 2026)).

10 Sankcije zaradi veleizdaje določata 14. in 16. člen I. dela *Tripartituma*, tj. zbirke običajnega prava ogrskega plemstva iz leta 1517, ki jo je kodificiral István Werbőczy.

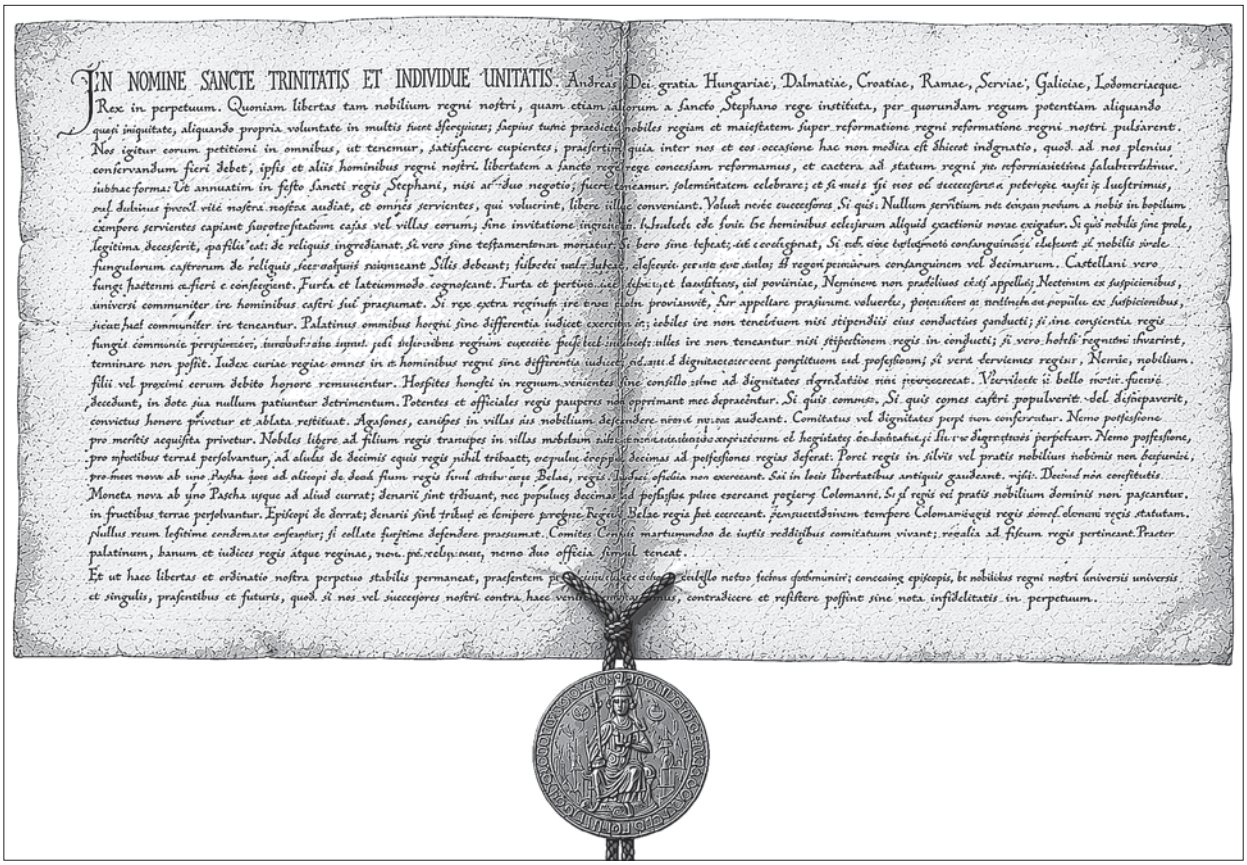
11 Hozjan, *Franc III. Nádasdy*, str. 217; Tantalics, *A Bánffy család*, str. 45.

12 *Törvénycikk 1681:LXXI*. Člen 71 iz leta 1681 določa, da se frankopanska in druga posestva, ki so prešla pod upravo kraljeve komore (fiskusa), ne smejo izvzeti izpod pravne in sodne oblasti kraljestva oziroma Svete krone. S tem je zakonodajalec zagotovil, da so ta ozemlja ostala podvržena domačemu pravu in javnim bremenom, kar je preprečilo njihovo trajno izločitev iz ogrsko-hrvaškega državnopravnega okvira.

13 *Törvénycikk 1687:IV*. 4. člen zakona iz leta 1687 je ena ključnih prelomnic v ustavnopravnem razvoju Ogrske (in s tem Hrvaške), saj pomeni formalno odpoved plemstva pravici do upora (*ius resistendi*) proti kroni.

14 Pravica do upora (*ius resistendi*) je izvirala iz Zlate bule iz leta 1222, katere 31. člen je tedanji ogrski družbeni eliti priznaval pravico upreti se kralju, če bi ta kršil določbe Zlate bule oziroma temeljne pravice in privilegije kraljestva. Zlata bula velja za enega temeljnih aktov zgodovinske ustave Ogrske (madž. *történeti alkotmány*).

15 Vzdevek izvira iz zgodovine oziroma mitologije. Krez je bil zadnji kralj Lidije na ozemlju današnje Turčije v 6. stoletju pr. n. št. Bil je pregovorno znan po svojem bogastvu; po legendi naj bi bil prvi, ki je koval zlatnike. V evropski kulturi je ime »Krez« postalo sinonim za neko-

Zlata bula iz leta 1222 (Aranybulla (1222) – 1222. évi I–XXXI. törvénycikkek; rekonstrukcija: Dominik Šteiner, 2026).

se nanaša na njegovo izjemno, skoraj nepredstavljivo bogastvo. Družinsko posest, ki se je skozi stoletja povečevala z dedovanjem po družinah Kanizsay, Rozgonyi, Báthory, Marczali, Egerváry in drugih, je Nádasdy – državni sodnik, za palatinom drugi najvišji uradnik krone, znan kot dober gospodar – še dodatno razširil. Sestavljala so jo ogromna gospostva v skoraj vseh županijah kraljeve Ogrske, od jugozahodnih delov vse do Tise, pottendorfsko gospostvo[16] v Avstriji, stanovanjske hiše na Dunaju in v več svobodnih kraljevih mestih ter gotovina, terjatve pri magnatskih družinah in kralju Leopoldu. Njegovo premoženje so dopolnjevali še družinski zakladi, nakit in premičnine v vrednosti okoli milijona forintov oziroma goldinarjev, hkrati pa je bilo njegovo finančno poslovanje povezano z obveznostmi, ki so spremljale upravljanje tako obsežnega premoženja.[17]

Nádasdy se je za oporoko, ki jo je 10. julija 1663 sestavil njegov tajnik Bálint Szente v Pottendorfu, odločil po težki, tri leta trajajoči bolezni, ki ga je opomnila na minljivost. Čeprav je bil star šele 39 let, so ga k ureditvi zadev spodbudile tudi nemirne politične razmere v državi, grožnja osmanske vojne in splošna negotovost 17. stoletja. Ob tako obsežnem premoženju vprašanje dedovanja ni bilo preprosto. Ob smrti Nádasdyjeve žene leta 1669 je bilo živih enajst otrok, med njimi pet sinov. Razdeliti premoženje med številne dediče tako, da bi bili vsi zadovoljni, hkrati pa ohraniti celovitost družinskega bogastva, je bila zahtevna naloga. Glavni skrbi Franca Nádasdyja pri snovanju oporoke sta bili prav rešitev tega vprašanja in zagotovitev trajnega ugleda rodbine. Njegovi ključni ukrepi so težili k izplačilu hčera v gotovini, ustanovitvi fidejkomisa iz glavnih posesti (Pottendorf, Sárvár in Szarvkő) ter določbam o nasledstvu po ženski liniji v primeru izumrtja moške linije. Ta odločnost, ki vnaprej preprečuje dvome ali pravno izpodbijanje, daje oporoki značaj večnega družinskega zakona, nekakšne rodbinske pragmatične sankcije.[18]

ga, ki je izredno bogat (*Britannica, Croesus*, https://www.britannica.com/biography/Croesus (14. 5. 2026)).

16 Pottendorfsko gospostvo je bilo v avstrijskih dednih deželah vključeno v tamkajšnji fevdni pravni red. Leta 1517 je bilo izrecno podeljeno kot fevd (nem. *Lehen*), leta 1665 pa ga je pridobil Franc III. Nádasdy. Po njegovi aretaciji in zaplembi posesti leta 1670 je prešlo pod upravo cesarske komore (Hammerl, *Pottendorf*, https://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1185 (11. 7. 2026)).

17 Schönherr, Nádasdy Ferencz, str. 177.

18 Schönherr, Nádasdy Ferencz, str. 177–178.

Grad Beltinci (foto: D. Šteiner, 1996).

Franc III. Nádasdy velja za enega od utemeljiteljev fidejkomisa na Ogrskem. Besedilo njegove oporoke potrjuje, da je bila ta pravna ustanova med ogrskim plemstvom že uveljavljena. Nádasdy svoj fidejkomis, ustanovljen na posesti Pottendorf, opisuje kot »fidejkomis po nemškem vzoru«, pri čemer posebej poudarja njegovo neodtujljivost. Njegova želja po ohranitvi rodbinskega imena je bila tako močna, da je celo določil, da morajo priimek Nádasdy prevzeti tudi možje njegovih hčera, če bi moška linija ugasnila. Takšna določila so bila sicer v okviru fidejkomisnih ustanov običajna praksa.[19]

Zaradi zaplembe (konfiskacije) premoženja oporoka[20] ni bila uveljavljena; namesto dediščine, vredne več milijonov, so njegovi otroci po »cesarski milosti« prejeli skupno le 160.000 forintov.[21] Zakaj je Franc III. Nádasdy končal s tako strogo kaznijo? Ključni razlog najverjetneje tiči v njegovem položaju vrhovnega sodnika Ogrske. Nádasdy ni bil le običajen magnat, temveč »druga roka« monarha in varuh postave. Ko se takšna oseba obrne proti kralju, to ni več le upor, temveč najhujša oblika veleizdaje, ki spodkopava temelje države.

Drugi, nič manj pomemben razlog pa je bilo njegovo ogromno premoženje. Habsburžani so v njegovem primeru dosledno uporabili 16. člen I. dela Tripartita o nezvestobi, ki je omogočal popolno zaplembo posesti. S tem so dosegli dvoje: odstranili so najmočnejšega plemiča in z njegovim bogastvom nagradili svoje zaveznike, zlasti družino Esterházy. Nádasdy torej ni bil žrtev zaradi edinstvenosti svojega dejanja, temveč zaradi svoje moči; bil je preveč vpliven, da bi mu prizanesli, in preveč bogat, da njegovega padca ne bi izkoristili.

Beltinsko gospostvo je tako ponovno postalo kronska zemlja. Osem let pozneje, leta 1679, ga je kraljeva komora zaradi finančnih težav zastavila nadškofu Juriju Széchenyiju.

OD ZAKUPA IN DEDNEGA ZAKUPA DO DOKONČNE PRIDOBITVE LASTNIŠTVA NAD BELTINSKIM GOSPOSTVOM

Na podlagi tako začrtanega pravnega okvira je mogoče presojati tudi pravni položaj beltinskega gospostva, pri čemer ni odločilno vprašanje, ali je bilo gospostvo nekoč kraljeva oziroma kronska posest, temveč po katerem pravnem mehanizmu je bila pridobljena zemljiška pravica. Prav tako za presojo pravnega položaja ni odločilno, ali bi bilo mogoče posamezno zemljišče označiti kot alod, saj ogrsko pravo obsega lastninskih upravičenj ni določalo z razlikovanjem med alodom in fevdom, temveč predvsem z donacijskim sistemom ter z razlikovanjem med podedovanim in samostojno pridobljenim premoženjem. Tudi če pojem alod v primerjalni evropski pravni zgodovini označuje predvsem zemljišče, ki ni bilo držano od človeškega seniorja, sama opredelitev zemljišča kot aloda še ne odgovori na vprašanje pravne narave ogrskih donacij.[22] V slovenski historiografiji se

19 Peres, *A magyar »hitbizományi«*, str. 95–96.

20 Nádasdy je v svoji oporoki Széchenyija imenoval tudi za enega od svojih izvršiteljev, kar potrjuje prijateljevanje in dober odnos med gospodoma (Mohl, *Győregyházmegyei jeles papok*, str. 7).

21 Schönherr, Nádasdy Ferencz, str. 178.

22 V klasični pravnozgodovinski literaturi je alod praviloma opredeljen kot zemljišče, ki ni bilo držano od človeškega seniorja oziroma ni bilo pridobljeno s podelitvijo od gospoda (gl. Bloch, *La société féodale*, II, str. 244–246; Ganshof, *Feudalism*, str. 116–118). Novejša literatura opozarja, da takšno razlikovanje ne zadostuje za razumevanje srednjeveških zemljiških razmerij. Susan Reynolds poudarja, da srednjeveških zemljiških pravic ni mogoče razlagati

beltinsko gospostvo praviloma označuje kot fevd, vendar takšna opredelitev zahteva preveritev z vidika institutov ogrskega prava.

Klasično zahodnoevropsko fevdno pravo, kakor ga opisuje François Louis Ganshof za osrednje območje med Loaro in Renom, je temeljilo na osebnem razmerju med seniorjem in vazalom.[23] Njegov konstitutivni element je bila investitura, s katero je senior vazalu simbolično izročil fevd, vazal pa je prevzel obveznost zvestobe in druge fevdne dolžnosti. Investitura je bila pravni temelj nastanka fevdnega razmerja. Ker analizirane listine takšnih konstitutivnih elementov ne vsebujejo, se nadaljnja pravna presoja osredotoča na obseg pravic, ki jih dejansko podeljujejo upravičencem.

Ogrski pravni red je sledil drugačni razvojni poti. Prenos kraljevih zemljišč ni temeljil na investituri, temveč na kraljevi donaciji, katere izvršitev je bila opravljena s statutacijo (*statutio*), to je z uradno uvedbo upravičenca v posest na podlagi kraljeve listine. Statutacija ni ustanavljala osebnega vazalnega razmerja, temveč je izvrševala pravni naslov za pridobitev zemljiške pravice. Prav zaradi tega številni madžarski pravni zgodovinarji opozarjajo, da ogrskih zemljiških donacij ni mogoče brez pridržkov enačiti s klasičnimi zahodnoevropskimi fevdi. Če se izkaže, da obravnavano razmerje ne vsebuje bistvenih elementov fevdnega prava, je treba odgovor poiskati med posebnimi instituti ogrskega prava.

V obdobju plemenske družbene ureditve je bila zemlja v kolektivni lasti na njej živečih plemenskih skupnosti oziroma klanov, medtem ko je bila zasebna lastnina močno omejena in se ni nanašala na nepremičnine. Viri iz II. stoletja jasno kažejo, da je bila ključna sprememba prav utrditev zasebne lastnine nad zemljo.[24] Čeprav se je Ogrska pri tem zgledovala po frankovskem fevdalnem modelu, zasebnopravni vidiki nikoli niso povsem prevladali nad javnopravnimi.[25] Posledično je ogrski fevdalizem ubral specifično razvojno pot, ki se je razlikovala od zahodnoevropskih vzorcev. Na Ogrskem so se tako postopoma oblikovale tri temeljne oblike zemljiške lastnine: kraljeva, cerkvena oz. redovna (samostani, viteški redovi) in zasebna.[26]

Vzpostavitev kraljevega listinskega in donacijskega sistema na Ogrskem v začetku II. stoletja je tesno povezana z delovanjem pisarja Heriberta C., nekdanjega člana nemške (cesarske) pisarne, ki je po letu 1002 prišel iz nemškega prostora z nalogo organizirati kraljevo pisarno (oziroma kraljevo upravo) in formalizirati izdajo listin.[27] Čeprav je Heribert C. izhajal iz okolja, v katerem je bila fevdna terminologija pravno uveljavljena, donacijske listine, ki mu jih pripisujejo (med njimi donacija veszprémski in pécski škofiji), dosledno ne uporabljajo fevdnega besednjaka in ne izražajo razmerij, značilnih za fevdni sistem. V njih ni mogoče zaznati pojmov *pheudum, beneficium*, vazalnih obveznosti in hierarhične delitve posesti, temveč gre za konkretne, prostorsko opredeljene donacije zemljišč, vasi in prihodkov brez pogojne narave. Zato odsotnost fevdne terminologije v teh listinah ni posledica nepoznavanja fevdnega prava, temveč odraža dejansko pravno naravo ogrskih donacij, ki so bile razumljene kot nefevdne podelitve lastnine. Uporaba latinskega diplomatičnega obrazca tako pomeni zgolj prevzem pisarniške tehnike in jezika, ne pa tudi prenosa zahodnoevropskih fevdnopravnih konceptov.

Kot opozarja Gyula Kristó, je izraz *pheudum* srednjeveškega latinskega izvora in je bil uveljavljen predvsem v zahodnoevropskem prostoru, medtem ko se je v srednjeveški Ogrski uporabljal le izjemoma in še tedaj v drugačnem pomenu. Kristó poudarja, da je *pheudum* v zahodni Evropi označeval *hűbérbirtok* (vazalno posest), ki je bila sprva podeljena za omejen čas v zameno za določene službe. Takšna raba pojma lahko vodi do zmotnega razumevanja ogrskega sistema, saj se ta ni razvijal predvsem skozi klasična vazalna razmerja, temveč na podlagi zgodnje vzpostavitve zasebne lastnine zemlje in oblikovanja močnih zemljiških gospostev (*uradalom*). Fevd v zahodnoevropskem pomenu označuje predvsem osebno vazalno razmerje med pripadniki plemiške elite, medtem ko je ogrski razvoj temeljil predvsem na dednih zemljiških gospostvih in zasebni zemljiški lastnini. Zato je izraz »fevdalizem« v ogrskem prostoru smiselno razumeti predvsem kot sistem zemljiških gospostev (*uradalmi rendszer*), ki je kot oblastna, gospodarska in družbena organizacija odločilno zaznamoval razvoj srednjeveške in tudi zgodnjenovoveške Ogrske.[28]

s preprostim nasprotjem med »absolutnim« alodom in »omejenim« fevdom, saj so bile lastninske pravice praviloma sestavljene iz različnih upravičenj in obveznosti, izrazi *allodium*, *proprietas* in *feudum* pa v virih niso uporabljeni enotno (Reynolds, *Fiefs and Vassals*, str. 48–60).

23 Ganshof, *Feudalism*, str. 18–19.

24 Kristó, *Magyarország története*, str. 149.

25 Timon, *Magyar alkotmány*, str. 66.

26 Kristó, *Magyarország története*, str. 149–151.

27 Sarnyai, A szövegbe illesztés, str. 49–58. »Heribert C.« je v virih uveljavljena oznaka za anonimnega pisarja (sigla Heribert C), ki je v začetku II. stoletja postavil temelje ogrski kraljevi pisarni. Celotno družinsko ime v virih ni zapisano.

28 Kristó, *Magyarország története*, str. 148.

Takšno razumevanje je pomembno tudi za razlago analiziranih listin, v katerih izraz *dominium* dosledno označuje gospostvo kot pravno-upravno celoto, ne pa klasičnega zahodnoevropskega fevda.

Zato pričujoči prispevek ne problematizira obstoja fevdalizma kot družbenega sistema na Ogrskem, temveč preverja, ali je mogoče konkretni pravni položaj beltinskega gospostva opredeliti kot klasični zahodnoevropski fevd oziroma kot poseben institut ogrskega prava.

Kraljeva donacija (*donatio regia*) je nepreklicen javnopravni akt, s katerim vladar v imenu Svete krone podeli trajno lastninsko pravico nad plemiškim posestvom. Gre za nagrado za že izkazane izjemne zasluge, ki obdarjencu zagotavlja neomejeno posest in podeljuje plemiški naziv, če ga še nima. Avtorji, kot so Frank, Werbőczy, Jung in Timon, jo enotno opredeljujejo kot prenos kronskih pravic v trajno zasebno last s statusnim učinkom.[29] V ogrski pravni zgodovini ločimo čisto donacijo (*donatio pura*),[30] podeljeno izključno za vladarju izkazane zasluge, in mešano donacijo (*donatio mixta*),[31] pri kateri je obdarjenec poleg zaslug moral plačati še znaten denarni znesek. V 18. in 19. stoletju je slednja postala prevladujoča oblika prenosa lastništva, saj je v praksi nadomestila klasično kupoprodajno pogodbo med dvorno komoro in kupcem. Prenos posesti z donacijo je veljal za najvarnejšo obliko zagotavljanja lastninske pravice, hkrati pa je tudi mešana donacija kupcu omogočala pridobitev plemiškega statusa (poplemenitenje).[32]

Za razumevanje pravnega položaja ogrskih plemiških zemljišč je pomembno tudi razlikovanje med podedovanim (*bona avitica*) in samostojno pridobljenim premoženjem (*bona acquisita*). Medtem ko je bilo razpolaganje z rodovno podedovanim premoženjem zaradi načela neodtujljivosti bistveno omejeno, je lahko lastnik s samostojno pridobljenim premoženjem praviloma svobodno razpolagal. Ogrsko pravo je tako obseg lastninske svobode določalo predvsem z dednopravnimi instituti in ne z razlikovanjem med fevdom in alodom, kakršno je bilo značilno za zahodnoevropski pravni razvoj.

V slovenskem zgodovinopisju prevladuje teza o fevdni naravi podeljevanja ogrskih zemljišč, po kateri prejemnik donacije ni pridobil polne lastninske pravice, temveč le pravico do uporabe oziroma užitka (*dominium utile*), medtem ko je vrhovna lastnina (*dominium directum*) ostala v rokah monarha. Tudi avtoriteta na področju pravne zgodovine Sergij Vilfan navaja,[33] da se je na Ogrskem v 12. in 13. stoletju uveljavilo podeljevanje zemljišč višjemu plemstvu v fevd. Zelko in Šraj sta status beltinskega gospostva pod Jurijem Széchenyijem prav tako opredelila kot fevd.[34] V madžarski historiografiji so številni avtorji, med njimi Peter Váczy, György Bónis, Pál Engel in Gábor Thoroczkay, zavračali stališče, da bi bilo mogoče zgodnje ogrske zemljiške donacije razumeti kot klasične zahodnoevropske fevde.[35] Podobno izhaja iz del hrvaškega avtorja Mihajla Lanovića[36] ter v novejši slovenski historiografiji iz del zgodovinarja Andreja Hozjana, ki v svojih raziskavah zgodnjenovoveškega Prekmurja uporablja predvsem pojme gospostvo, posest in privilegij ter se izogiba pojmu fevd, s čimer se implicitno približuje stališčem, ki zavračajo klasično fevdalno interpretacijo ogrskih zemljiških razmerij.[37]

Poseben pomen za obravnavani primer ima institut mešane donacije (*donatio mixta*). Za razliko od čiste donacije, ki temelji izključno na kraljevi milosti, vsebuje tudi izrazit odplačni element. Prav zaradi tega je v poznejšem razvoju ogrskega prava vse pogosteje nadomeščala klasične kupoprodajne prenose zemljišč med kraljevo komoro in pridobiteljem. Zato je v obravnavanem primeru ključno vprašanje, ali je plačilo 100.000 forintov (renskih goldinarjev, madž.: Rénes forint (Rf)) skupaj s poznejšimi listinami ustvarilo zgolj zastavno oziroma fevdno razmerje ali pa trajno dedno zemljiško pravico. Prav razjasnitev tega vprašanja je osrednje raziskovalno izhodišče pričujočega prispevka. Ker je ogrsko pravo vprašanje razpolaganja s plemiškimi zemljišči med drugim urejalo z institutom neodtujljivosti (*avicitas*), ki je razlikoval med podedovanim (*bona avitica*) in samostojno pridobljenim premoženjem (*bona acquisita*), ter z donacijskim sistemom in razlikovanjem med trajno (*ius perennale*) in začasno (*ius temporarium*) zemljiško pravico, uporaba pojma alod sama po sebi ne zadošča za opredelitev pravnega položaja beltinskega gospostva.

29 Lanović, *Zapadno-evropski feudalizam*, str. 69.

30 Werbőczy, *Tripartitum*, I. del, 13. člen, § 2. »*Pura donatio eſt iurium poſſeſsionariorum in iuriſdicionem ſacrae regni coronae legitimae redactorum perennalis per principem cuipiam / ob ſeruitia / uel praeclaras uirtutes / facta collatio*.«

31 Werbőczy, *Tripartitum*, I. del, 13. člen, § 3. »*Mixta uero donatio dicitur illa / quae ultra ſeruitium / etiam ſummam aliquam pecuniarum complectitur / & talis / uſitato uocabulo / inſcriptio nuncupatur*.«

32 Eckhart, *Magyar alkotmány*, str. 346.

33 Vilfan, *Pravna zgodovina,* str. 140.

34 Zelko, *Gospodarska in družbena struktura*, str. 39; Šraj, *Beltinci*, str. 9.

35 Thoroczkay, The Appearance of »Feudalism«.

36 Lanović, v *Zapadno-evropski feudalizam*, in v *Privatno pravo*.

37 Hozjan, *Arhivsko gradivo*, str. 13.

Podrobnejša analiza listin iz Csákyjevega arhiva razkriva pravni status posesti in natančno določa znesek plačila za pridobitev beltinskega gospostva. Dosedanja literatura namreč navaja različne zneske: medtem ko Hozjan omenja 100.000 forintov z dodatno finančno obveznostjo nečaka Jurija II. Széchenyija,[38] Šraj in Gumilar navajata kupnino v višini 200.000 forintov.[39]

Arhivsko gradivo beltinskega gospostva je bilo po prvi svetovni vojni uničeno. Po pričevanjih naj bi domačini dokumente zažgali pred gradom, po ljudskem izročilu pa naj bi grmada dokumentov pred gradom gorela še dalj časa.[40] Šele s popisom, ki ga je pripravil Andrej Hozjan in pred desetimi leti objavil v delu *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci*, je širša javnost izvedela, da so se nekateri dokumenti v povezavi z beltinskim gospostvom kljub temu ohranili. Čeprav je arhivski fond pred štiridesetimi leti pregledal in informativno obdelal že znameniti madžarski zgodovinar Erik Fügedi,[41] je treba izpostaviti, da obstoj ohranjenih dokumentov dedičem oziroma denacionalizacijskim upravičencem po Mariji Ifigeniji Zichy ni bil znan. To je še posebej presenetljivo, ker večina teh upravičencev živi na Dunaju, kar dodatno poudarja pomen na novo razkritih listin.

V ogrskem pravu je bilo razpolaganje z rodbinskim oziroma podedovanim premoženjem zaradi načela neodtujljivosti zelo omejeno.[42] Zato je vsaka neupravičena odtujitev sprožila številne tožbene zahtevke, pri katerih so kot ključen dokaz služile listine (zlasti donacije). Takšen pravni sistem je nujno narekoval izdelavo številnih overjenih prepisov,[43] s katerimi so stranke v sodnih postopkih dokazovale svoje pravice.[44] Prav po zaslugi te sistemske potrebe po overjenih notarskih prepisih in kopijah se je vsebina listin iz rodbinskega arhiva grofov Csáky ohranila vse do danes, čeprav je bila večina izvirnikov, ki so jih hranili na gospostvu Beltinci, uničena.

Ena takšnih listin je tudi pogodba o zakupu beltinskega gospostva iz leta 1679 (gl. prilogo 1).[45]

Vsebina pogodbe. Pogodba, sklenjena 3. oktobra 1679 med nadškofom Kalocse Jurijem Széchenyijem in kraljevo komoro, ki jo je zastopal grof Leopold Kolonić, določa pogoje in razloge za njeno sklenitev. Nadškof je za potrebe ogrske države in poplačilo dolgov usmrčenega upornika Franca III. Nádasdyja kraljevi komori posodil 100.000 forintov. Kot jamstvo za posojilo je Széchenyi v zastavo prejel beltinsko gospostvo v Zalski županiji, ki je bilo Nádasdyju odvzeto zaradi veleizdaje. Posojilo je vključevalo 5-odstotno obrestno mero in rok vračila 1. maj 1682; če posojeni znesek ne bi bil poplačan, bi beltinsko gospostvo prešlo v nadškofovo dedno in trajno zemljiško pravico. Pogodba določa lendavsko gospostvo kot nadomestno jamstvo v primeru, da bi nastali morebitni pravni spori glede lastništva beltinskega gospostva.

Pravna presoja. Iz vsebine pogodbe izhaja, da nadškofovo upravičenje ni bilo omejeno zgolj na začasno zastavno posest, saj je bila za primer neplačila izrecno predvidena pridobitev dedne in nepreklicne lastninske pravice na beltinskem gospostvu. Takšna ureditev presega običajno funkcijo zavarovanja, saj pogodba že sama predvideva avtomatičen prenos polne lastninske pravice na nadškofa v primeru neizpolnitve obveznosti do 1. maja 1682, brez potrebe po sklenitvi nove pogodbe med strankama. Pomembna je tudi določba o lendavskem gospostvu, ki ni bilo predmet zastave v enakem obsegu kot beltinsko gospostvo, temveč je služilo kot dodatno (subsidiarno) jamstvo, če bi nadškof zaradi pravnih razlogov izgubil pravice na beltinskem gospostvu. Ker dolg do 1. maja 1682 ni bil poravnan, je cesar Leopold I. že naslednji dan, 2. maja 1682, izdal novo listino, s katero je nadalje uredil pravni položaj beltinskega gospostva (gl. prilogo 2).[46]

Pri terminologiji pogodbe velja opozoriti, da listina dosledno razlikuje med izrazi *possessio, dominium* in *bona*. Izraz *dominium* beltinsko oziroma lendavsko gospostvo označuje kot celovito gosposko in pravno-upravno enoto, medtem ko izraz *bona* označuje premoženje oziroma posamezna

38 Hozjan, *Arhivsko gradivo*, str. 13.
39 Šraj, *Beltinci*, str. 9; Gumilar, Belatinc kėpe, str. 16.
40 Strokovno mnenje doc. dr. Andrej Hozjan.
41 Fügedi, A Csáky család, str. 93–131.
42 Omejitev pa ni veljala za samostojno pridobljeno premoženje, s katerim je lastnik lahko prosto razpolagal.
43 Sistem overjanja na Ogrskem se je razvijal skozi več institucij; od prvotnih izvršiteljev sodnih sodb (*pristaldusi* oziroma *poroszlós*) do kraljevih in papeških notarjev. Ključno vlogo pri ohranjanju pravne varnosti so imeli t. i. verodostojni kraji (*locus credibilis authenticus*), to je kapitlji in samostani s posebnimi pooblastili za izdajanje overjenih listin, spričeval in verodostojnih kopij. Dokumenti, potrjeni s pečatom in podpisom člana takšne ustanove, so imeli polno dokazno moč pred posvetnimi sodišči. Podrobneje v: Rokolya, *Okleveles Históriák*.
44 Rokolya, *Okleveles Históriák*, str. 15.
45 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 152, dok. št. 13. Pogodba o zakupu gospostva Beltinci. Grof Jurij Széchenyi, nadškof Kalocse, ga je zakupil za 100.000 fl od kraljeve komore, ki jo je zastopal škof Leopold grof Kolonić (nem. Kollonitsch), Wiener Neustadt/Actum Neostadii, 3. 10. 1679. Prepis/Original, latinščina. Pri transkripciji so razrešene kratice vseh obravnavanih listin.
46 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 152, dok. št. 15. Potrdilo kralja Leopolda grofu Juriju Széchenyiju o dosmrtnem zakupu gospostva Beltinci za vsoto 100.000 fl (gld), datirano v Laxenburgu, 2. 5. 1682. Gre za prepis/kopijo v latinščini.

Leopold I., sveti rimski cesar in ogrski kralj (Wikimedia Commons).

dobra, ki so predmet zastave, pravnega varstva ali morebitnega poznejšega odkupa. V pogodbi se izraz arx ne pojavlja, kar kaže, da poudarek ni na gradu kot oblastnem središču, temveč na pravnem in premoženjskem predmetu pogodbenega razmerja.

Vsebina listine. Listina z dne 2. maja 1682, izdana po zapadlosti zastavne pogodbe iz leta 1679, vsebuje več določb, ki bistveno spreminjajo pravni položaj beltinskega gospostva. Določa, da zastavljena posest preide tudi na dediče in sorodnike nadškofa Jurija Széchenyija, pri čemer so poimensko navedeni člani družin Nagy, Vizkelety, Imrekovich, Talian in Széchenyi. Grad in gospostvo ostaneta v rokah nadškofa in njegovih dedičev kot zastava (*pignus* oziroma *hypotheca*), vse dokler cesar ne vrne celotnega zneska 100.000 forintov v enkratnem plačilu. Posebej pomembna je formulacija v osrednjem delu listine, po kateri je cesar po neizpolnitvi obveznosti iz zastavne pogodbe beltinsko gospostvo izročil nadškofu in njegovim zakonitim dedičem, *ita ut per eum et suos legitimos haeredes pleno iure teneri et possideri possent* (»tako, da bi ga on in njegovi zakoniti dediči lahko imeli in posedovali s polno pravico«). Listina poleg tega vsebuje klavzulo *heredibus et posteritatibus utriusque sexus*, s katero se pridobljena pravica razširi na dediče obeh spolov.

Pravna presoja. Iz vsebine listine izhaja, da cesar ni zgolj potrdil obstoječe zastavne pogodbe, temveč je bistveno razširil pravni položaj nadškofa in njegove rodbine v razmerju do tega gospostva. Na to posebej kažeta formulaciji *pleno iure teneri et possideri* ter *heredibus et posteritatibus utriusque sexus,*[47] iz katerih izhaja, da listina upravičencem priznava dedno, trajno in prenosljivo zemljiško pravico. V povezavi z glagoloma *teneri* in *possideri* izraz *pleno iure* ne označuje zgolj dejanske posesti, temveč polni obseg pravic, ki jih listina priznava upravičencu.

Čeprav listina formalno še vedno uporablja izraza *pignus* oziroma *hypotheca*, njena vsebina premore več določb, ki presegajo običajno zastavno razmerje. To kaže, da terminološka raba sama po sebi še ne zadošča za presojo pravne narave razmerja, temveč je treba izhajati iz vsebine pravic, ki jih listina upravičencem dejansko priznava. Pravica odkupa (*redemptio*), ki si jo je pridržala krona, sama po sebi še ne pomeni nastanka klasičnega fevdnega razmerja, temveč pomeni omejitev sicer dedne in trajne zemljiške pravice.

Pri terminologiji listine je mogoče opaziti jasno razlikovanje med izrazoma *arx* in *dominium*. Izraz *arx* označuje grad Beltinci kot sedež uprave in oblastno središče gospostva, medtem ko *dominium* označuje gospostvo kot celovito pravno-upravno enoto. Nasprotno izraz *bona* praviloma označuje premoženje oziroma posamezne premoženjske sestavine gospostva, ki so predmet zastave, odkupa ali drugih premoženjskopravnih razpolaganj. Zato že sama terminološka raba kaže, da posamezni izrazi v listini ne nastopajo kot sopomenke, temveč poudarjajo različne vidike istega pravnega razmerja.

Dodatna jamstva cesarske listine. Listina določa, da se je nadškof Széchenyi odpovedal zapadlim obrestim, prihodnje obresti pa naj bi se pokrivale iz prihodkov beltinskega gospostva. Za dodatno zavarovanje njegovih pravic je cesar tudi s to listino kot nadomestno jamstvo določil lendavsko gospostvo. To je sicer ostalo pod upravo ogrske komore, vendar je služilo kot dodatna garancija, saj bi se lahko nadškof v primeru izgube Beltincev zaradi morebitnih pravd ali sporov poplačal iz lendavskega gospostva.

Listina je nadškofu še omogočala, da je z lastnimi sredstvi odkupil dele gospostev Lendava ali Lenti, ki so bili že zastavljeni tretjim osebam. Če bi kraljeva komora pozneje pridobila druga bližnja zemljišča, primernejša za nadškofa, je imel pri njih predkupno pravico. Prav tako je smel odkupiti pravice ali posesti, ki so bile pred tem odtujene od beltinskega gospostva, država pa

47 Werbőczy, *Tripartitum*, I. del, 17., 48., 78. člen (§ 5) in 102. člen.

je bila dolžna nadomestiti vse, kar bi bilo medtem odtujeno.

Nadškofu je bilo dovoljeno na gradu in gospostvu graditi ter izvajati gospodarske izboljšave. Če bi cesar želel beltinsko gospostvo odkupiti nazaj, bi moral poleg glavnice 100.000 forintov po pošteni cenitvi povrniti tudi vse stroške teh vlaganj. Cesar je hkrati jamčil, da bo nadškofa in njegove dediče na lastne stroške varoval v mirni posesti beltinskega gospostva pred vsemi morebitnimi tožniki.

Primerjalnopravna umestitev. Opisani pravni položaj ni bil osamljen primer. Večino nepremičnin, ki niso bile odkupljene iz zastave, je vladar pozneje spremenil v darovana posestva, ki so se glede na svojo naravo uvrščala med mešane donacije (*donatio mixta*). Takšen prehod je bil poleg čistih donacij v ogrskem pravu samostojen način pridobitve plemiškega zemljiškega premoženja.[48] Lastništvo plemiškega premoženja je bilo mogoče pridobiti na pet načinov: z donacijo,[49] inskripcijo (*inscriptio*),[50] z dedovanjem, z zamenjavo premoženja in s sodno poravnavo.[51]

Listina iz leta 1682 je tako pomemben korak pri oblikovanju pravnega položaja rodbine Széchenyi glede beltinskega gospostva, dokončna ureditev tega položaja pa je sledila šele s cesarsko listino iz leta 1694 (gl. prilogo 3).[52]

Vsebina listine. Cesarska listina z dne 22. aprila 1694 ureja dokončno poravnavo med cesarjem Leopoldom I. in nadškofom Jurijem Széchenyijem ter hkrati določa nadaljnji pravni položaj beltinskega gospostva. Po izpolnitvi finančnih obveznosti, določenih v listini, cesar nadškofu omogoči, da beltinsko gospostvo prepusti v prosto razpolaganje (*libera dispositio*) svojemu nečaku Juriju II. Széchenyiju in njegovim dedičem. V 5. točki listina izrecno določa, da se po nadškofovi izpolnitvi obljubljenih pogojev beltinsko gospostvo prepusti v prosto razpolaganje njegovemu nečaku Juriju II. Széchenyiju in vsem njegovim dedičem, v 10. točki pa ponovno potrjuje, da se beltinsko gospostvo vrne v prosto razpolaganje nadškofa.

Hkrati listina določa, da se gospostvo Scharfeneck[53] po nadškofovi smrti brez novih bremen vrne kroni (5. točka), medtem ko Beltinci ostanejo namenjeni nečaku Juriju II. Széchenyiju in njegovim dedičem. Listina poleg tega ureja še način plačila kupnine (2. točka), prevzem posameznih finančnih obveznosti do karmeličanov (3. točka) in drugih hipotek na Scharfenecku (6. točka), vprašanje živine (7. točka), oskrbo s pridelki (8. točka), zadržanje neplačanih ostankov dajatev kroni (9. točka) ter obveznost cesarja, da zagotovi mirno posest in izroči vse zemljiške knjige, urbarje in druge listine (11. točka).

Pravna presoja. Iz vsebine listine izhaja, da njen namen ni bil zgolj ureditev finančne poravnave med cesarjem in nadškofom, temveč dokončna ureditev pravnega položaja beltinskega gospostva. Posebej pomemben je izraz *libera dispositio*, ki v ogrskem pravnem jeziku označuje bistveno širše upravičenje od uživanja ali upravljanja posesti. Upravičencu priznava pravico do svobodnega razpolaganja z gospostvom, ki skupaj z določbami prejšnjih listin dopolnjuje že priznano dedno in trajno zemljiško pravico.

Čeprav daje listina na prvi pogled vtis kompleksne finančne poravnave med krono in nadškofom Széchenyijem, po svoji pravni vsebini – ob upoštevanju zastavne pogodbe iz leta 1679 in cesarske listine iz leta 1682 – izpolnjuje bistvene značilnosti mešane donacije (*donatio mixta*).[54] Takšna razlaga se ujema tudi z ureditvijo ogrskega prava, v katerem je bil prehod zastavljenih, neodkupljenih posesti v darovana posestva eden uveljavljenih načinov pridobitve plemiškega zemljiškega premoženja.

Ker je Jurij Széchenyi pravico do beltinskega gospostva pridobil na podlagi lastnih denarnih sredstev, vloženih v zastavno razmerje, ki je bilo dokončno urejeno s cesarsko listino iz leta 1694, katere pravno vsebino je mogoče razumeti kot obliko mešane donacije (*donatio mixta*), njegov pravni položaj kaže pomembne značilnosti pridobljenega premoženja (*bona acquisita*). V

48 Peres, *A magyar »hitbizományi«*, str. 67–68.

49 Donacijska listina je bila v tem obdobju najtrdnejše jamstvo lastništva, vendar je bila donacija pravno dovršena šele z dejansko izročitvijo posesti (*traditio*) in ne zgolj s podpisom listine.

50 *Inscriptio* je pravni institut vpisa zastavne pravice na nepremičnini (podoben hipoteki), ki lahko upniku omogoča tudi posest in uživanje prihodkov do poplačila dolga. V ogrski pravni praksi se je pogosto uporabljal kot oblika nagrajevanja za zasluge, kjer je vladar ali magnat namesto neposrednega plačila zaslužni osebi podelil pravico do dohodkov oziroma zavarovanje na določenem gospostvu. Sama inskripcija praviloma ni pomenila prenosa lastninske pravice, temveč je ustvarila zastavno razmerje. Zato zastavni upnik ni postal lastnik nepremičnine. Lastninska pravica je lahko nastala šele na podlagi posebnega kraljevega akta (donacije), s katerim je bilo zastavljeno premoženje dokončno podeljeno zastavnemu upniku.

51 Kállay, A tulajdonviszonyok, str. 160.

52 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 152, dok. št. 15. Gre za overjen prepis cesarske listine iz leta 1694; overovitev je 6. februarja 1719 v gradu Széplak opravil zapriseženi notar Alexander Csompó. Prepis/Kopije, latinščina.

53 Sedež gospostva je bil grad Scharfeneck (Mannersdorf) v Spodnji Avstriji.

54 Werbőczy, *Tripartitum*, I. del, 13. člen, § 3.

ogrskem pravu je to obsegalo premoženje, ki ga plemič ni podedoval, temveč pridobil z lastnim pravnim naslovom (z nakupom, zamenjavo, zastavo ali kraljevo donacijo). Za razliko od podedovanega rodovnega premoženja (*bona avitica*) je lahko lastnik s pridobljenim premoženjem praviloma svobodno razpolagal, tudi za primer smrti. Dejstvo, da je bil Scharfeneck po nadškofovi smrti vrnjen kroni, Beltinci pa so ostali njegovemu nečaku in njegovim dedičem, dodatno potrjuje, da listina ni urejala zgolj začasnega zastavnega razmerja, temveč je dokončno oblikovala pravni položaj beltinskega gospostva kot dednega zemljiškega premoženja rodbine Széchenyi. Pravzaprav ga je vrnila v status, kakršnega je imelo pred konfiskacijo.

Pomen listine za pravni položaj beltinskega gospostva. Listina iz leta 1694 pomeni sklepno stopnjo pravnega razvoja, ki se je začel z zastavno pogodbo leta 1679 in nadaljeval s cesarsko listino iz leta 1682. Vse tri obravnavane listine dokumentirajo postopen razvoj od zastavne pogodbe prek postopnega oblikovanja dedne in trajne zemljiške pravice do pravnega položaja, ki ga je v okviru ogrskega prava mogoče razumeti kot obliko trajne lastnine. Pri tem pravna podlaga pridobitve ni temeljila na osebnem vazalnem razmerju ali fevdni podelitvi, temveč na odplačni pridobitvi, povezani z izpolnitvijo finančnih obveznosti do krone, ki je bila nato potrjena z zaporednimi cesarskimi listinami.

Posebno pozornost zasluži terminološka raba izrazov *dominium*, *arx* in *bona*. Analiza vseh treh listin kaže, da ti izrazi niso uporabljeni kot sopomenke, temveč poudarjajo različne pravne, oblastne in premoženjske vidike beltinskega gospostva. Izraz *dominium* se v vseh treh listinah dosledno uporablja kot osrednji izraz za gospostvo kot pravno-upravno in premoženjsko celoto. Nasprotno se izraz *arx* pojavi le v listini iz leta 1682, kjer grad Beltinci označuje kot oblastno in upravno središče gospostva. Izraz *bona* v obravnavanih listinah označuje posamezne premoženjske sestavine gospostva oziroma premoženje, ki je predmet zastave, odkupa ali upravljanja. Zato terminološka raznolikost ne pomeni različnih pravnih institutov, temveč odraža različne vsebinske poudarke istega pravnega razmerja.

Pravila o morebitnem povratnem pripadu premoženja kroni in posamezne omejitve razpolaganja sama po sebi ne izključujejo lastninske narave pridobljene pravice, temveč odražajo posebnosti ogrskega javnopravnega sistema. Zato primerjava vseh treh analiziranih listin utemeljuje stališče, da pravnega položaja beltinskega gospostva ni mogoče brez pridržkov opredeliti kot klasični zahodnoevropski fevd.[55] Vsebina analiziranih listin upravičencem priznava dedno, trajno in prenosljivo zemljiško pravico, ki vključuje pravico dedovanja, mirne posesti, gospodarskega izkoriščanja ter razpolaganja z gospostvom v mejah, ki jih določata ogrsko pravo in vsebina analiziranih listin. Takšen obseg upravičenj je v okviru ogrskega prava mogoče razumeti kot obliko trajne zemljiške lastnine, katere pravna vsebina presega okvir klasičnega zahodnoevropskega fevda.

Notar Alexander Csompó je 6. februarja 1719 v gradu Széplak opravil overovitev prepisa, v kateri potrjuje, da se kopija v vseh točkah in določilih (*in omnibus suis punctis et clausulis*) popolnoma ujema z izvirnikom. Takšne overitve so bile ključne za dokazovanje premoženjskopravne kontinuitete in zavarovanje pravic rodbine tudi v razmerju do komore.

VZPON RODBINE SZÉCHENYI

Rodbina Széchenyi, ki je ime dobila po mestu Szécsény ob reki Ipel v županiji Nógrád (madž. *Nógrád vármegye*), se je v sam vrh ogrskega plemstva povzpela prav v 17. stoletju.[56] Ključno vlogo pri njenem vzponu in utemeljitvi grofovske linije je imel nadškof ter ogrski primas Jurij (György) Széchenyi. Rojen je bil okoli leta 1592, njegovo delovanje pa je v polni meri zaznamovalo 17. stoletje, ko se je rodbina uveljavila kot ena najvplivnejših plemiških družin novega veka.[57]

Jurij je odraščal v težavnih razmerah. Njegov oče Martin (Márton) Széchenyi, vojaški častnik, je padel pri obrambi gradu, zato se je mati Sara Bán z mladim sinom pred osmanskimi napadi umaknila v Gyöngyös. Tu je Jurij začel šolanje, ki ga je vodilo na duhovniško pot, medtem ko je družinsko linijo pozneje nadaljeval njegov brat Lovrenc (Lőrincz), ki si je zaradi svoje izobrazbe prislužil vzdevek *deák* (učenjak). Lovrenc je sprva živel v Gyöngyösu, nato pa se je verjetno preselil v Trnavo, kjer so se rodili njegovi potomci, nosilci priimka Széchenyi v naslednjih stoletjih.[58]

Čeprav o Jurijevi mladosti ni veliko zapisov, predvidevamo, da je svoja zgodnja leta preživel v vojaški službi v kraljevih utrdbah, kar je izo-

55 Gyula Kristó opozarja, da je izraz *pheudum* (*feudum*) značilen predvsem za zahodnoevropski prostor, medtem ko se je na Ogrskem uporabljal le redko in še tedaj v drugačnem pomenu. Zaradi tega lahko nekritična uporaba pojma »fevd« vodi do zmotnega razumevanja ogrskega sistema zemljiških razmerij. Prim. Kristó, *Magyarország története*, str. 148.

56 Več o rodbini Széchenyi glej v: Hozjan, *Plemiška rodbina Széchenyi*, poglavje »Rodbina Széchenyi od zgodnjega 16. do poznega 18. stoletja«.

57 Podhradczky, Széchenyi György, str. 24–27.

58 Nagy, *Magyarország családai*, str. 518.

NOS FERDINANDVS
SECVNDVS DEI GRATIA

Armalis, 26. 11. 1629 (Bártfai Szabó, A Sárvár-felsővidéki, str. 824).

blikovalo njegov odločen in discipliniran značaj. Njegovo življenje se je ključno spremenilo pri 31 letih, ko ga je opazil nadškof Peter Pázmány. Kljub njegovi razmeroma pozni starosti za vstop v cerkvene vrste je Pázmány v njem prepoznal potencialnega borca za katoliško obnovo, zato ga je sprejel med svoje klerike v Trnavi. Njegova pot v duhovniškem poklicu je bila nato hitra in zaznamovana z izjemno študijsko vnemo na Dunaju. Med letoma 1625 in 1631 je napredoval od tonzure do duhovniškega posvečenja, hkrati pa pridobil doktorat iz filozofije. Čeprav so nekateri biografi namigovali, da je v duhovništvo vstopil zaradi materialnih koristi za svojo družino, zgodovinski viri in njegovi osebni zapisi kažejo na iskreno versko predanost. Njegov vzpon v cerkveni hierarhiji je bil bliskovit; po le nekaj mesecih službovanja kot župnik v kraju Sellye ga je njegov pokrovitelj Pázmány leta 1632 imenoval za esztergomskega kanonika, kar je tlakovalo pot njegovi dolgi in plodni karieri.[59]

Jurij je leta 1678 od grofa Nikolaja Draškovića kupil gospostvo Sárvár in ga podaril Lovrencu, kar kaže na tesno sodelovanje in skrb Jurija za razvoj rodu.[60] Plemiški naziv je rodbina Széchenyi pridobila 26. novembra 1629 na Dunaju, ko je Ferdinand II. plemstvo in grb podelil Juriju Széchenyiju, njegovi materi Sari Bán in njegovemu bratu Lovrencu (gl. prilogo 4).[61]

Plemiška listina (*armalis*) kralja in cesarja Ferdinanda II., izdana 26. novembra 1629 na Dunaju, je konstitutivni akt podelitve plemstva (*nobilitatio ex novo*), s katerim vladar izrecno povzdigne Jurija Széchenyija, doktorja svobodnih umetnosti in filozofije (*Georgii Szecheni artium liberalium et philosophiae doctoris*), skupaj z njegovo materjo in bratom, iz neplemiškega stanu v krog plemičev Kraljevine Ogrske in njenih pridruženih dežel. Podelitev temelji na izkazani zvestobi in zaslugah do krone ter na kraljevi diskrecijski pravici, izraženi s formulama *ex gratia* in *de regiae plenitudine potestatis*. Listina poleg podelitve plemiškega statusa vsebuje normativni heraldični opis podeljenih insignij ter izenačuje nove plemiče z ostalim plemstvom glede pravic, privilegijev in imunitet, pri čemer je pravni učinek akta potrjen z uradno datacijo, navedbo kraja izdaje in potrditvijo s kraljevim pečatom.

Pripadnost novemu stanu simbolizira podeljen grb, ki ga sestavlja moder ščit z motivom bele golobice na visoki skali; golobica v kljunu drži lovorov venec in gleda v desno. Nad ščitom je viteška čelada s kraljevo krono, na kateri stoji še ena golobica, ki v krempljih drži krono in lovorovo vejico. Celotno kompozicijo dopolnjuje

59 Mohl, *Győregyházmegyei jeles papok,* str. 1–2.
60 Nagy, *Magyarország családai*, str. 519.
61 Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 674–677.

Grb rodbine Széchenyi iz leta 1629 (Bártfai Szabó, A Sárvár-felsővidéki, str. 376, digitalna restavracija Dominik Šteiner).

rdeče-beli in modro-zlati ščitni plašč (lambreki), ki se slikovito zgrinja ob straneh ščita.

Življenjska pot Jurija Széchenyija je rodbi ni prinesla izjemen ugled. Svoj talent in akademski dar je pokazal kot diplomant filozofije z javnim zagovorom teze iz metafizike leta 1631, ko je 20. avgusta tudi doktoriral.[62] Njegove sposobnosti so ga hitro povzdignile na najvišje cerkvene položaje: med letoma 1643 in 1648 je prejel kraljeva imenovanja v tri škofije – Szeged-Csanád, Pécs in Veszprém. Ker sta bili prvi dve tedaj pod osmansko oblastjo, njunih sedežev ni mogel dejansko zasesti, inavguracija v Veszprému pa je bila opravljena šele leta 1654. Leta 1658 je postal škof v Győru,[63] leta 1667 nadškof v Kalocsi, leta 1685 pa je kot skorajšnji stoletnik postal nadškof v Esztergomu in primas[64] Ogrske.[65] To visoko čast je opravljal do smrti 18. februarja 1695, ko naj bi dočakal kar 103 leta.[66]

JURIJ SZÉCHENYI: CERKVENI DOSTOJANSTVENIK, VELEPOSESTNIK IN MECEN

Jurij Széchenyi je svoj vzpon začel kot veszprémski škof, pri čemer je cerkvene dolžnosti že v prvih letih preudarno združeval s povečevanjem družinskega premoženja. Dosledno je zagovarjal ločnico med viri prihodkov: medtem ko je cerkvene beneficije v celoti namenjal gradnjam, ustanovam in vzgoji bogoslovcev, je sredstva za preživljanje družine pridobival z lastnim »preudarnim gospodarjenjem, varčnostjo in trdim delom«. Njegov vpliv se je še okrepil po letu 1658, ko je prevzel upravo győrske škofije. Ta je bila zaradi bližine Dunaja in plovnosti Donave druga najdonosnejša v državi, hkrati pa so cene žita in vina zaradi francoskih in osmanskih vojn vztrajno rasle, kar je še dodatno povečalo njegove prihodke.[67]

Zanj gospodarjenje ni bilo le sredstvo za bogatenje, temveč plemenito poslanstvo. Verjel je, da je neizkoriščanje potenciala posesti moralno neodgovorno, o čemer priča njegov oster zapis: »Če ne znamo izkoristiti posesti /.../, bi bilo res bolje, da bi bili mrtvi kakor živi.« Kot izjemen agronom in ekonom je delo oskrbnikov nadzoroval do najmanjših podrobnosti. Iz njegovih odredb je razvidno, da ni dopuščal malomarnosti; grajal je, denimo, neurejenost vinogradov v Szent-Miklósu ter zahteval dosledno obrezovanje in okopavanje, saj je bil prepričan, da so za uspeh poleg tehničnih navodil nujni »razum, človečnost in modrost«.[68]

Kasneje, ko je leta 1684 zasedel položaj esztergomskega nadškofa, je njegova finančna moč presegala celo kraljevo zakladnico in najvplivnejše

62 Mohl, *Győregyházmegyei jeles papok*, str. 3–4.

63 Mohl, *Győregyházmegyei jeles papok*, str. 2.

64 Primas je bil najvišji cerkveni dostojanstvenik rimskokatoliške cerkve na Ogrskem. Zaradi posebnega zgodovinskega statusa ogrskega kraljestva (t. i. »apostolskega kraljestva«) je imel primas izjemne privilegije. Po starodavni pravici je kronal ogrske kralje in mazilil kraljice, bil je vodja kanclerstva (kraljeve dvorne pisarne) ter varuh velikega državnega pečata. Kot metropolit esztergomske cerkvene province je po kanonskem pravu predsedoval nacionalnim cerkvenim sinodam, obenem pa je kot prvi prelat kraljestva opravljal pomembne politične in državne naloge (Horváth, *Magyar állam- és jogtörténet*, str. 154).

65 Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 121.

66 Glede točne letnice rojstva Jurija Széchenyija obstaja kar nekaj dvomov, vendar se je kot najverodostojnejši uveljavil podatek iz pogrebnega nagovora Andrása Matuseka. Kot veliki győrski prošt in tesen nadškofov znanec – Széchenyi ga je za kanonika imenoval še kot župnika v Hédervárju – je Matusek navedel, da je nadškof dočakal 103 leta; rodil naj bi se leta 1592 in umrl leta 1695. Prim.: Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki,* str. 762; Hozjan, *Plemiška rodbina Széchenyi*, str. 8, kjer avtor izpostavi kar nekaj možnih letnic rojstva (1592, 1603, 1605 in 1606) ter zapiše, da je bilo leto 1592 deloma ovrženo, vendar meni, da ne dovolj prepričljivo; Fraknói, *Gróf Széchenyi*, str. 8, zapiše leto rojstva 1592, enako Mohl, *Győregyházmegyei jeles papok,* str. 1, in Nagy, *Magyarország családai*, str. 519.

67 Fraknoi, *Gróf Szécheny*, str. 14–15.

68 Fraknoi, *Gróf Szécheny*, str. 15.

Portret Jurija Széchenyija (Wikimedia Commons; digitalna restavracija in koloriranje Dominik Šteiner).

magnate, vključno s palatinom Pavlom (Pálom) Esterházyjem. V 47 letih delovanja so njegovi skupni izdatki za javno dobro in nakupe posesti dosegli vrtoglavih 2.407.000 forintov, kar je več kot dvakratni znesek donacij slovitega Pétra Pázmányja. Széchenyi se je uveljavil kot ključen financer obrambe države: 1.400.000 forintov je vložil v nakupe in vpise zastavnih pravic na posestih, dodatnih 769.000 forintov pa je neposredno izplačal kraljevi blagajni za gospostva, kot so Szarvkő, Likava, Beltinci, Čachtice, Kőszeg in Považská Bystrica (Vágbeszterce). Poleg oskrbe vojske in utrjevanja Veszpréma je financiral drago obnovo trdnjave v Sümegu, kjer je leta 1657 ustanovil frančiškanski samostan s cerkvijo.[69]

Poleg gospodarskih uspehov in odkupovanja redovnih posesti iz posvetnih rok (npr. opatij Sávnik in Monošter/Szentgotthárd) je Széchenyi gojil visoke domoljubne cilje. Na državnem zboru v Sopronu (Šopron) leta 1681 je ponudil rešitev za stoletja staro težavo: odkup trinajstih zastavljenih mest Spiša in gradu Lubló, ki jih je kralj Sigismund Luksemburški zastavil Poljski. Pripravljen je bil plačati 80.000 forintov odkupnine in 10.000 forintov stroškov pod edinim pogojem, da bi do smrti upravljal prihodke teh ozemelj, nato pa bi jih namenili za utrdbe Zgornje Ogrske. Kljub parlamentarni in kraljevi potrditvi ponudbe neugodne politične razmere niso dopuščale njene izvedbe. Do ponovne priključitve je tako prišlo šele ob delitvi Poljske v drugi polovici naslednjega stoletja.[70] Jurij je bil najuglednejši član katoliškega visokega duhovništva v državnem zboru, ki si je ne glede na svojo zvestobo monarhu vztrajno prizadeval omiliti protiogrsko razpoloženje kralja in njegovih ministrov.[71]

Med osmanskim obleganjem Dunaja leta 1683 so k zmagi krščanstva in kasnejši obnovi Ogrske ključno prispevali ogrski cerkveni dostojanstveniki s svojimi ogromnimi finančnimi sredstvi. Medtem ko je veliki vezir Kara Mustafa s pomočjo upornikov, kot je bil Thököly, oblegal Dunaj, sta primas Szelepcsényi in Jurij Széchenyi svoje premoženje varno deponirala v mestu. Széchenyi je svojih 61.000 forintov prostovoljno ponudil kralju za vojaške namene, medtem ko so Szelepcsényijeve skrite zaklade (skoraj pol milijona forintov) po naključnem vdoru v njegovo palačo zaplenile in za obrambo mesta ter oskrbo ranjencev uporabile dunajske oblasti pod vodstvom škofa Kolonića. Po zlomu osmanske moči in osvoboditvi Budima (1686) je Széchenyi nadaljeval z izjemno velikodušnostjo: financiral je obnovo mestnega

69 Fraknoi, *Gróf Széchenyi*, str. 16.

70 Fraknoi, *Gróf Széchenyi*, str. 18–19.

71 Mohl, *Győregyházmegyei jeles papok*, str. 37.

obzidja, ustanavljal vojaške bolnišnice in domove za invalide (vključno z zametki današnje mestne hiše v Budimpešti) ter z visokimi donacijami postavil temelje kulturnega in verskega preporoda države po 145 letih osmanske nadvlade.[72]

Jurijeva zapuščina je izjemna. Ni bil le cerkveni voditelj, temveč velik dobrotnik, ki je ustanavljal ter bogato podprl številne cerkve, kolegije, samostane in dobrodelne ustanove, s čimer je trajno zaznamoval ogrsko versko in kulturno pokrajino. Vzporedno je njegov brat Lovrenc uspešno utrdil laično vejo rodbine, kar potrjuje Jurijeva oporoka iz leta 1692, v kateri je popisano precejšnje premoženje in so omenjeni številni Lovrenčevi potomci. Tako sta Jurij in Lovrenc skupaj ustvarila trdne temelje za vzpon rodbine Széchenyi, ki je v prihodnjih stoletjih postala ena ključnih nosilk ogrske politične, kulturne in cerkvene zgodovine. Lovrenc in žena Judita, roj. Gellén, sta imela številne otroke: Martina, Franca, Pavla I., Jurija II., Elizabeto (poročeno z baronom Francem Nagyjem iz Gyöngyösa), Katarino (poročeno s Francem Vizkeletyjem), Heleno (najprej poročeno s Štefanom Tálianom, kasneje z Nikolajem Sankójem) in Judito (poročeno z Jurijem Imrekovichem).[73]

OPOROKE JURIJA SZÉCHENYIJA

Nadškof Jurij Széchenyi je sestavil sedem oporok, od katerih se jih je do danes ohranilo šest, ena pa je bila izgubljena. Za oporoko, napisano v Győru 9. septembra 1665, omenja, da je bila izgubljena, zato za veljavno priznava naslednjo. Svoje oporoke je redno dopolnjeval ali spreminjal glede na rast premoženja ali spremembe v sorodstvu. Skupna značilnost vseh njegovih oporok je izrazit dobrodelni čut. Večino bogastva je pridobil s cerkveno službo, zato ga je v večji meri zapustil cerkvenim in državnim namenom. Čeprav je preostanek premoženja postal temelj kasnejšega vzpona družine Széchenyi, je bil ta delež v primerjavi z njegovimi velikodušnimi donacijami majhen. To dokazuje, da pri njem družinski interesi niso prevladali nad širšimi družbenimi interesi, zato mu celo nasprotniki niso mogli očitati koristoljubja ali ozkoglednosti pri skrbi za sorodnike.[74]

V uvodu druge oporoke je Jurij zapisal: »Svojo dušo izročam dobremu, pobožnemu in usmiljenemu Bogu. Moje telo naj bo pokopano v Győru, če bom tam ali v bližini umrl; če pa v Sombotelu (Szombathely), naj bo pokopano tam, prav tako v Rákosu, če bi me smrt doletela tam, in enako tudi v Monoštru.«[75]

V prvem delu oporoke Széchenyi ureja svoje duhovno in cerkveno nasledstvo, pri čemer se posveča ustanovitvi štipendijskih skladov (alumnatov) za izobraževanje mladih. Za vzdrževanje dvanajstih seminaristov v Győru in prav toliko študentov iz veszprémske škofije v kolegiju *Pazmanianum* zapušča visoki vsoti po 25.000 forintov. Poleg tega določa sredstva za različne samostane (jezuite, frančiškane, pavlince) in cerkvena središča, s posebnim poudarkom na tem, da morajo prejemniki opravljati svete maše v spomin nanj.

Drugi vsebinski sklop se osredotoča na vojaško obrambo in dobrodelnost, kar odraža nestabilne razmere tistega časa. Széchenyi namenja izjemno vsoto 50.000 forintov za obnovo utrdbe Zalavár in vzdrževanje tamkajšnje stalne posadke stotih vojakov. Prav tako kaže visoko stopnjo empatije do najbolj ranljivih na obmejnih območjih, saj dobičke od vasi Péczel namenja vdovam in sirotam v utrdbah Szent-Grót, Egerszeg in Lenti, kjer so bile po njegovem mnenju razmere najslabše.

Tretji del oporoke ureja družinsko dediščino in pravno varnost premoženja. Jurij svoja glavna posestva zapušča nečakoma Martinu in Juriju II. Széchenyiju pod pogojem prvorojenstva (primogeniture), da se premoženje ne bi drobilo. Ob tem postavlja strogo varnostno klavzulo: če bi dediči postali nezvesti kralju ali prestopili v protestantizem, se jim premoženje odvzame. Na koncu opozori še na ukraden pečat, s čimer želi preprečiti morebitno ponarejanje dolžniških zapisov, ter poudari, da je vse bogastvo pridobil s poštenim delom in gospodarnostjo.

V kodicilu k drugi oporoki z dne 28. maja 1682 je Jurij zapisal: »V letu 1682 sem kupil posest Széplak v šopronskem okrožju ter posest Beltinci v zalski županiji. Obe zapuščam istemu Juriju Széchenyiju pod zgoraj navedenimi pogoji.«[76]

Tretja oporoka z dne 1. avgusta 1684, zapisana v Sombotelu, se bistveno ne razlikuje od druge oporoke iz leta 1679. Iz četrte oporoke[77] z dne 17. februarja 1690, zapisane v Bratislavi, pa je razvidno, da nadškof svoje oporoke ne piše več lastno-

72 Fraknoi, *Gróf Széchenyi*, str. 20–22.
73 Nagy, *Magyarország családai*, str. 519.
74 Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 189.
75 *Animam Deo bono pio ac misericordi commendo, corpus sepeliatur Jaurini si ibi, vel prope mortuus fuero, quod si Sabariae eo loco, prout etiam in Rákos, si contigerit me ibi mori, prout etiam in S. Gothardo*. Za celoten zapis glej Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 706–710.
76 *Hoc anno 1682 emi bona Széplak in comitatu Soproniensi, item bona Belatincz in comitatu Szaladiensi. Uterque lego eidem Georgio Szeczeni, iis quibus supra conditionibus*. Za celoten zapis glej Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 711.
77 Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 712–717.

Odtis pečata Jurija Széchenyija (Bártfai Szabó, A Sárvár-felsővidéki, str. 201, digitalna restavracija Dominik Šteiner).

ročno: »Svoje oporoke sem doslej pisal z lastno roko, ker pa tega ne morem več in moje pisave ni mogoče brati, sem prisiljen uporabiti tujo roko.«[78]

V njej doda novopridobljeno premoženje. Posest Széplak zapušča svojemu nečaku Juriju Széchenyiju; če bi ta umrl brez moških potomcev, naj preide na vse sinove in hčere njegovega rodnega brata Lovrenca, torej na potomce obeh spolov Franca Nagyja, Štefana Táliana, Franca Vizkeletyja in Jurija Imrekovicha. Posest Beltinci v vrednosti sto tisoč forintov v oporoki zapušča za vzdrževanje sirot v Bratislavi; nadzor naj bi imel esztergomski nadškof, ki naj ne opusti nakupa hiše in postavitve oskrbnika oziroma upravitelja za te sirote.[79]

Jurij naroči, naj iz vsega njegovega srebra izdelajo kelihe in jih razdelijo revnejšim župnijam. Svoja vrhnja oblačila razdeli tako, da tisto, kar je prejel od prejšnjega nadškofa, zapušča svojemu nasledniku; drugo, črno, zapušča nečaku Pavlu Széchenyiju, škofu, tretje, belo, pa zapušča škofu Jaklinu. Za izvršitelje in hkrati varuhe oporoke postavlja aktualnega vodjo dvorne pisarne, nečaka škofa Pavla Széchenyija, škofa Blaža Jaklina in škofa Štefana Telekessyja. Njihove vesti zavezuje in jih kliče pred božjo sodbo, če njegove oporoke ne bi izvršili pravilno in sveto. Voz s šestimi konji zapušča nečaku, škofu Pavlu Széchenyiju. Vas Nagycenk (David-Czenk) zapušča v preužitek vdovi po Štefanu Tálianu le za časa njenega življenja. Preužitek je do svoje smrti oziroma vnovične poroke uživala tudi vdova Martina Széchenyija, nato pa naj vse preide na zakonitega dediča, njegovega nečaka Jurija Széchenyija.

V peti oporoki z dne 15. januarja 1692, izdani v Bratislavi, nadškof Jurij Széchenyi z izjemo manjših sprememb v vrstnem redu skoraj dobesedno povzema vsebino oporoke z dne 17. februarja 1690 in njenega dodatka. Bistvena razlika se nanaša le na beltinsko gospostvo.[80] Beltincev ne zapušča več bratislavski sirotišnici, temveč jih skupaj z drugimi posestmi namenja kralju. Beltinsko posest v vrednosti 100.000 forintov tako zapušča »Njegovemu presvetemu veličanstvu« za obrambne namene na meji. S tem meni, da je zadostil določbam »diplome klera«, ki pripada Ogrski, čeprav istemu veličanstvu daje še več: Szarvkő (Hornstein), posest v vrednosti 180.000 forintov, Čachtice v vrednosti 80.000 forintov in Považsko Bystrico v vrednosti 77.000 forintov; vse to se nameni za bolnišnice za bolne in ranjene vojake.

Šesta nadškofova oporoka z dodatki je bila prav tako izdana v Bratislavi. V njej Széchenyi razporeja znatna finančna sredstva za verske in dobrodelne namene: letne obresti (600 forintov) od glavnice 10.000 forintov na račun gospostva Kapuvár namenja bolnišnici v Győru in gojencem (alumni) Matkovicseve fundacije, pri čemer naj za sredstva skrbi győrski kapitelj; arvenske dobrine deli med samostana v Trenčinu in Levoči, ilavske pa namenja patrom Svete Trojice za odkup ujetnikov. Nadalje od 60.000 forintov, posojenih grofu Pavlu Draškoviću, zapušča 10.000 redovnicam v Eisenstadtu (Kismartonu), s preostalimi 50.000 pa ustanavlja jezuitski kolegij v Pécsu. Nazadnje odreja še razdelitev 20.000 forintov, ki jih je izročil knezu palatinu: polovico za minorite v Wimpassingu (Vimpasz) ter polovico za jezuitski kolegij v Kőszegu.[81]

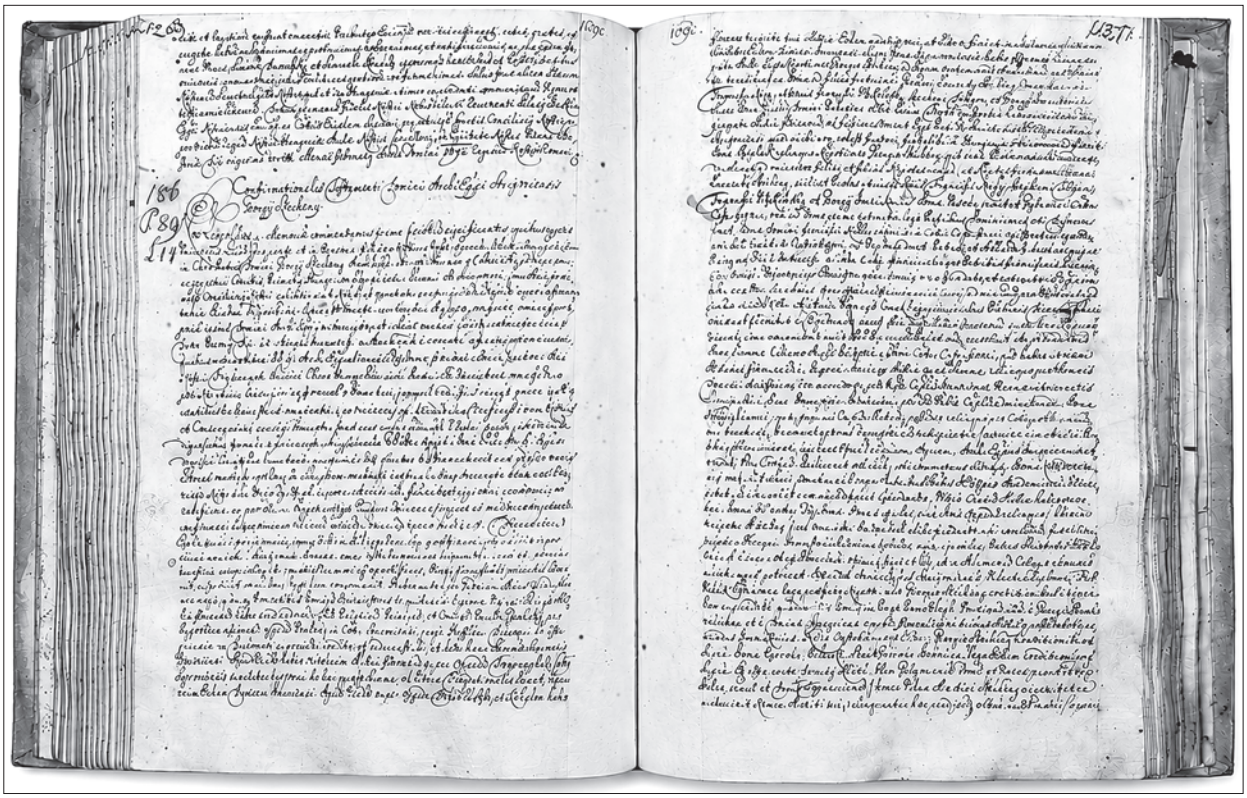
Pogoj za pravno veljavnost določil druge oporoke je bila kraljeva odobritev, ki jo je Jurij Széchenyi tudi pridobil. Kralj Leopold I. mu je v listini z dne 24. decembra 1682 podelil neomejeno svobodo razpolaganja s premoženjem (*facultate testandi*) in mu zagotovil, da bo potrdil vsako oporoko, ki bi jo sestavil takrat ali v prihodnosti.

78 *Testamentum meum ego hactenus propria manu scripsi, sed quia iam non possum, nec legi potest mea scriptura, ideo cogor aliena manu uti* (Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 715).

79 *Belatincz habeo in centum millibus florenorum. Lego pro intertenendis orphanis Posonii, archiepiscopus Strigoniensis habebit curam, non intermittet emere domum, constituere praefectum seu curatorem eorundem orphanorum* (Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki,* str. 715).

80 *Belatincz habeo in centum millibus florenorum, lego suae maiestati sacratissimae pro confiniis, et per hoc satisfare me existimo dispositioni cliplomatis cleri...* (Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 718).

81 Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 719–720.

Kraljevska knjiga, zapis o potrditvi oporoke 6. 3. 1692, Confirmationales testamenti Domini Archieppi Strigoniensis Georgii Széchenyi (MNL Libri Regii, 21.1, 269).

Verjetno je bil plod takratnega širšega dogovora tudi dejstvo, da je približno v istem času palatin Pavel Esterházy uredil dedovanje v svoji družini po načelu fidejkomisa.[82] V svoji zadnji oporoki, sestavljeni 2. marca 1695, Pavel Esterházy ustanovi tri fidejkomise[83] (družinske ustanove) za vse svoje premoženje, tako dedno (*ősi*) kot pridobljeno (*szerzett*).[84]

Jurij Széchenyi je kasneje, ko je njegov nečak Martin leta 1689 umrl brez dedičev, spremenil oporoke glede prvorojenstva. Nove oporoke iz let 1690 in 1692 ne določajo dediščine prvorojenca glede posesti, zapuščenih Juriju II., temveč vsebujejo le omejitev, da po izumrtju moške linije ne dedujejo hčere Jurija II., temveč njegove sestre in njihovi potomci. Ker pa Széchenyi v splošni kraljevi odobritvi iz leta 1682 ni videl zadostnega jamstva, je v začetku februarja 1692 ponovno poslal veszprémskega škofa na Dunaj. Tokrat je dvorni komori ponudil 100.000 forintov v gotovini za neposredno potrditev oporoke. Kljub bogati ponudbi so se na dvoru pojavili zapleti, na katere je tedaj že ostareli primas svojemu nečaku odgovoril z ostrimi besedami: »Mar bi dvorna komora in njegovo veličanstvo res hotela oporekati temu, kar sem namenil svojim bratom? /.../ Dejstvo je, da bi jim po pravu smel zapustiti tretjino vsega. /.../ Mar sem kje drugje ustanavljal bolnišnice, da bi zdaj poslušal takšne očitke? Kaj pravzaprav želim? Le potrditev svoje oporoke! Že pred petnajstimi leti je njegovo veličanstvo izdalo diplomo, ki mi dovoljuje svobodno oporočno razpolaganje (*de facultate testandi quocumque modo*). Glede Egervárja ima njegovo veličanstvo že od nekdaj zagotovilo o dedovanju bratov. Széplak imam v zastavi od gospoda palatina, Felsővidék od Draškovića in Ráró na enak način. Kaj ima kraljeva komora opraviti s temi stvarmi? Navsezadnje lahko vse to zdaj prodamo in denar porabimo, kakor želimo. Če bi mi pri tej zadevi spodletelo, bi me bilo sram. Vaša milost lahko to jasno pove vsem!«[85] Nekaj dni kasneje, 6. marca 1692, je kralj Leopold podpisal ratifikacijsko listino, v katero je bilo vključeno celotno besedilo oporoke.[86]

82 Fraknoi, *Gróf Széchenyi*, str. 20; *Törvénycikk 1687:IX*.

83 Peres, *A magyar »hitbizományi«*, str. 108.

84 Werbőczy, *Tripartitum* v 5. členu I. dela, dovoljuje pravico do razpolaganja z lastno pridobljenim premoženjem tako, da ima vsak posameznik (zlasti plemič) popolno svobodo pri upravljanju in razpolaganju s premoženjem, ki ga je pridobil sam, neodvisno od svoje družine ali očeta (Peres, *A magyar »hitbizományi«*, str. 108).

85 MNL OL, P 623, A Széchényi család levéltára (Törzslevéltár), pooblastilo Jurija Széchenyija z dne 5. februarja 1692, po signaturi, ki jo navaja Fraknói: I. 2., št. 35; kraljeva listina z dne 6. marca 1692, po signaturi, ki jo navaja Fraknói: I. 3. I. 15; Fraknói, *Gróf Széchenyi*, str. 21–24.

86 MNL Libri Regii, 21.1, 269.

ZAKLJUČEK

Usoda beltinskega gospostva v okviru zapuščine nadškofa Jurija Széchenyija odraža dinamičen proces med njegovimi dobrodelnimi nameni in prizadevanji za utrditev družinske moči. Potem ko je Széchenyi gospostvo Beltinci zakupil leta 1682, je njegova namembnost v oporokah nihala: sprva ga je namenil nečaku Juriju, nato leta 1690 sirotišnici v Bratislavi, v peti oporoki leta 1692 pa celo kralju za obrambne namene in oskrbo ranjenih vojakov. Do dokončnega in ključnega preobrata pa je prišlo po zadnji oporoki, ko je bila 22. aprila 1694 izdana cesarska listina. Ta dokument je bil odločilna pravna podlaga za dokončno ureditev lastninskega položaja beltinskega gospostva, saj je v nasprotju s predhodnimi dobrodelnimi nameni Beltince v dedno in trajno last ter s tem v prosto razpolaganje dodelil nečaku Juriju II. Széchenyiju in njegovim dedičem obeh spolov (*heredibusque ejus universis*). Prvotna želja Jurija Széchenyija, da bi beltinsko gospostvo prešlo v dedno in trajno last rodbine, je bila uresničena s poravnavo preko gospostva Scharfeneck. To je zaradi svoje strateške lege ob meji med Spodnjo Avstrijo in kraljevino Ogrsko pripadlo cesarju kot zamenjava, medtem ko je gospostvo Beltinci postalo trden temelj rodbinske posesti. Ta posestna osnova je rodbini Széchenyi omogočila trajen vzpon med najvplivnejšo ogrsko elito.

Analiza arhivskih listin iz let 1679, 1682 in 1694 potrjuje, da beltinsko gospostvo po letu 1682 ni bilo fevd v klasičnem zahodnoevropskem pomenu besede. Obravnavano pravno razmerje ni nastalo z investituro in ni temeljilo na osebnem vazalnem razmerju, temveč na institutih mešane donacije (*donatio mixta*) in statutacije, značilnih za ogrski pravni red. Čeprav je bila do dokončnega poplačila ohranjena možnost odkupa s strani krone, pravna vsebina listin – zlasti dedovanje po obeh spolih, uvedba v posest na podlagi kraljeve listine ter formulaciji *pleno iure et irrevocabiliter* in *pleno iure teneri et possideri* – potrjuje, da je rodbina Széchenyi pridobila dedno in trajno zemljiško pravico, ki je po svoji vsebini bistveno presegla klasično zastavno ali fevdno razmerje. Zato je njen pravni položaj mogoče utemeljeno opredeliti kot **trajno lastnino** v okviru posebnosti ogrskega pravnega reda.

Ugotovitev, da beltinsko gospostvo ni bilo fevd, ne pomeni zanikanja obstoja fevdalnih elementov v ogrski družbi kot celoti. Opozarja pa, da pravnega položaja posameznih zemljiških gospostev ni mogoče presojati zgolj po analogiji z zahodnoevropskim fevdnim pravom. Primer beltinskega gospostva kaže, da lahko natančna analiza primarnih arhivskih virov bistveno spremeni dosedanje razumevanje posameznih zemljiškopravnih razmerij v zgodnjenovoveški Ogrski. Prispevek tako odpira tudi nadaljnje raziskovalno vprašanje, v kolikšni meri bi bilo mogoče podobno pravno presojo opraviti še pri drugih ogrskih gospostvih, katerih pravni status so doslej samoumevno razlagali kot fevdni.

PRILOGE

Priloga I: Pogodba o zakupu beltinskega gospostva iz leta 1679[87]

Hodie, infra scripto die et anno, inter excellentissimum ac reverendissimum Dominum Georgium Széchenyi, Archiepiscopum Colocensem, ex una parte, et illustrissimum ac reverendissimum Dominum comitem Leopoldum a Kollonitsch, praefectum Comorrae Hungariae, ex altera parte, benigno ac speciali mandato sacrae majestatis, sequens contractus initus ac celebratus fuit.

Primum: Siquidem propter rationabiles causas et motiva, praesertim ad exsolutionem debitorum domini Francisci Nádasdy ejusque contractuum, necnon ad alios graves usus et necessitates, pro emolumento boni communis et status publici regni Hungariae, certa pecuniaria summa necessaria erat. Proinde praefatus Dominus Archiepiscopus se obligavit solvere summam centum millium florenorum in duobus terminis: primo quidem die 25 mensis Novembris anni 1679 summam quadraginta quinque millium florenorum, et secundo termino die 25 mensis Novembris anni 1680 summam quinquaginta quinque millium florenorum, in bona currenti moneta, computando viginti grossos pro quolibet floreno.

Secundum: Pro dicta summa centum millium florenorum, illustrissimus Dominus praeses, nomine et in persona sacrae majestatis, benignoque ejus mandato, posessionem Bellatinecz in comitatu Szaladiensi sitam, una cum totali et integro dominio ejus, quod prius Francisci Nádasdy fuerat, et per notam perpetuae infidelitatis ad sacram regni Hungariae coronam legitime devolutum erat, praefato Domino Archiepiscopo, ejusque legitimis haeredibus et successoribus utriusque sexus universis, titulo pignoris et hypothecae tradit et obligat.

Tertium: Haec traditio facta est cum expressa conditio-

87 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 152, dok. št. 13. Pogodba o zakupu gospostva Beltinci. Grof Jurij Széchenyi, nadškof Kalocse, ga je zakupil za 100.000 fl od kraljeve komore, ki jo je zastopal škof Leopold grof Kolonić (nem. Kollonitsch), Wiener Neustadt/Actum Neostadii, 3. 10. 1679. Prepis/Original, latinščina. Pri transkripciji so razrešene kratice vseh obravnavanih listin.

ne, quod, si ad festum sanctorum Philippi et Jacobi Apostolorum, id est die 1 mensis Maii anni 1682, capitalis summa una cum interesse quinque pro centum non restituta fuerit, praefata bona Bellatinensia pleno jure et irrevocabiliter ad Dominum Archiepiscopum transferantur.

Quartum: Pro majore assecuratione, praefato Domino Archiepiscopo traditur etiam dominium Lendva cum suis pertinentiis, ita tamen ut dominium sub directione Comorrae Hungariae maneat. Si autem posessiones Bellatinensia aut alia bona aliquo casu ei cedere vel amittere contingeret, regressum ad bona Lendvaensia habere licebit.

Quintum: Conceditur etiam Domino Archiepiscopo facultas, ut bona et jura possessionaria, quae impignorata vel alienata fuerint, redimere et recuperare possit. Si quid autem a tempore confiscationis per fiscum regium alienatum fuerit, in aliis bonis vel in pecunia restitui et compensari debet.

Sextum: Dominus Archiepiscopus habet jus ad meliorationes et constructiones necessarias in praedictis bonis Belatincz faciendas, quae expensae tempore redemptionis juste restituendae sunt.

Septimum: Illustrissimus Dominus praeses, nomine et mandato sacrae majestatis, promittit Domino Archiepiscopo consuetam et necessariam evictionem, et eum, ejusque consanguineos et legitimos haeredes, in quieto et pacifico usu praedictorum bonorum conservabit, et contra quosvis legitimos impetitores proteget et defendet.

Actum in Neostadt die tertia mensis Octobris anni millesimi sexcentesimi septuagesimi noni.

Georgium Széchenyi
Leopoldum Comes a Kollonitsch
Archiepiscopum Colocensem
praefectum Comorrae Hungariae

Priloga 2: Cesarska listina Leopolda I. iz leta 1682[88]

Nos, Leopoldus, Dei gratia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgi, ac superioris et inferioris Silesiae, Wirtembergiae et Thekae, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Fereti, Kyburgi et Goritiae, memoriae commendamus, tenore praesentium significantes quibus expedit universis:

Quod Nos, ex certis rationabilibus causis et motivis, potissimum vero in exsolutionem debitorum per Franciscum quondam Nádasdy, suosque contractores, nec non in alias graves necessitates, emolumentum communis boni et publici status regni nostri Hungariae concernentes, levavimus ac porreximus a fideli nostro, nobis sincere dilecto, reverendissimo in Christo Patre, Domino Georgio Széchenyi, Colocensis et Panciensis ecclesiarum canonice unitarum Archiepiscopo, Episcopatus Jauriensis Administratore, locique et comitatus ejusdem supremo Comite, Consiliario nostro intimo, paratam pecuniam in bona moneta Germanica, in duobus terminis, ad manus fidelis nostri praesidis nostrae Hungaricae Camerae, Leopoldi Comitis a Kollonich, centum millia florenorum Rhenensium, pro viginti grossis computandis.

Quidem in primo termino, videlicet vigesima quinta Novembris anni millesimi sexcentesimi septuagesimi noni, quadraginta quinque millia florenorum; in secundo vero termino, iterum vigesima quinta Novembris anni millesimi sexcentesimi octuagesimi, quinquaginta quinque millia florenorum. Sicque simul praedictam summam centum millium florenorum, quae juxta benignum nostrum mandatum a dicto nostro Hungaricae Camerae praeside nobis consignata, juxtaque dispositionem nostram erogata fuit.

Pro qua quidem summa pecuniaria, tenore contractus cum antelato Archiepiscopo Colocensi, die tertia mensis Octobris anni millesimi sexcentesimi septuagesimi noni initi, arcem nostram Bellatincz in comitatu Szaladiensi sitam, una cum totali et integro dominio suo, quod alias praefati Francisci Nádasdy fuerat, et per notam perpetuae infidelitatis ad sacram regni nostri Hungariae coronam legitime devolutum, tradidimus et assignavimus.

Exposito vero per fiscum nostrum regium possessa et administrata fuissent, possiderique et administrari potuissent praedicto domino Archiepiscopo Colocensi, legatariis heredibus et posteritatibus ejusdem utriusque sexus universis, ac per eum fidelibus nostris egregiis Martina et Georgio, necnon Elisabetha Francisci Nagy et Catharina alterius Francisci Vizkelety, necnon Inditsa Georgii Imrekovich ac Helena Stephani Tallian, fidelium nostrorum egregiorum consortibus, filiis vero et filiabus Egidii quondam Laurenti Széchenyi, alias fratris sui carnalis et uterini, carumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, juxta testamentariam ipsius domini Archiepiscopi dispositionem.

Tituli duntaxat pignoris et hypothecae dedimus, insinuavimus et obligavimus, cum hac expressa conditione, quod si ad festum Sanctorum Philippi et Jacobi, id est prima Maii anni millesimi sexcente-

88 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 152, dok. št. 15. Potrdilo kralja Leopolda grofu Juriju Széchenyiju o dosmrtnem zakupu gospostva Beltinci za vsoto 100.000 fl (gld), datirano v Laxenburgu, 2. 5. 1682. Gre za prepis/kopijo v latinščini.

simi octogesimi secundi, parata pecunia una cum interesse quinque pro centum non restitueretur, bona Bellatinczensia rite constituta ad manus memorati domini Archiepiscopi tradi ac consignari facere velimus.

Cum autem propter diversas expensas pro bono publico applicandas, juxta promissum, eundem Domino Archiepiscopo in termino praefixo summam capitalem cum interesse restituere nequivissemus, virtute obligationis nostrae, non soluta capitali summa, bona Bellatinczensia plenipotentiariis praedicti Archiepiscopi tradidimus et assignavimus, ita ut per eum et suos legitimos haeredes pleno jure teneri et possideri possent.

Et primo: Quidem ut praementionata arx Bellatinczensis dominiumque suum tam penes ipsum Dominum Archiepiscopum quam et memoratos consanguineos et legatarios suos, a modo in posterum, redemptibiliter tamen et in hypotheca ac in pignore tantum permaneant, dummodo recensita summa capitalis centum millium florenorum in bona germanica moneta simul et semel non deponatur. Interesse vero pro tempore praeterito idem Dominus Archiepiscopus in bonum publicum applicandum cessit et condonavit; in posterum autem loco dicti interessi praefata arx Bellatinczensis cum pertinentiis compensetur.

Secundo: Pro majori assecuratione praefato Domino Archiepiscopo dominium Lendva cum pertinentiis inscribitur, ita tamen ut iam dictum dominium una cum reditibus sub directione praedictae camerae nostrae Hungaricae maneat. Hocque solum modo ipsi Domino Archiepiscopo pro maiori cautela in summa centum millium florenorum inserviat. Si autem, per lites, pacificationem, vel alium casum, praedicta bona Belatinczensia cedere vel perdere contingeret, in tali casu regressum ex bonis Lendvaensibus sibi reservet. Et si bona sub dicto dominio Lendva et Lenti impignorata essent, quae Dominus Archiepiscopus suis propriis sumptibus redimere et liberare vellet, erit etiam in potestatem ipsius similia bona recuperare et expignorare, eadem modo et conditionibus, uti de bonis Bellatinczensibus promissum et conclusum est, et per suos donationales litteras consignatum.

Tertio: Si bona ex quocumque titulo ad cameram nostram Hungaricam vel fiscum nostrum regium, sive ex una, sive ex altera parte dominiorum situata, devenirent, quae bona magis commoda praefato Domino Archiepiscopo vel nominatis successoribus suis viderentur, ea bona sibi per praeemtionem in centum millibus florenorum reservata pro pecunia parata acceptanda promittimus et concedimus.

Quarto: Permittimus etiam ut bona et jura possessionaria per impignorationem inscriptionem aut alio quolibet modo alienata redimere et recuperare possint. Nos quoque horum pretium supra reliquam summam capitalem tempore redemptionis restituere debemus, alioquin in casu amittenda promissa redemptionis. Haec etiam bona alias redemptibilia naturam reliqui sui corporis imbibere dignoscantur. Si autem camera nostra vel fiscus noster regius de illis bonis aliquid a tempore confiscationis alienaverit, in aliis bonis vel parata in pecunia restituere et compensare obligamur.

Quinto: Permittimus quoque ut idem Dominus Archiepiscopus sub tempore impignorationis, tam in arce quam in pertinentiis, pro necessitate loci et defensione aut exercitatione oeconomica, juxta necessitatem et utilitatem, aedificare possit. Quarum expensarum pretium tempore redemptionis, condigna aestimatione mediante, una cum summa capitali restituere teneamur.

Sexto et ultimo: Nos et successores nostri legitimi, utpote reges Hungariae, assumimus et spondemus evictionem consuetam et necessariam, ac vi verbi nostri regii promittimus, quod praefatum Dominum Archiepiscopum Georgium Széchenyi, consanguineos et legatarios suos universos, in quieto et pacifico usu praesentis arcis et dominii Belatinczensis, universarumque pertinentiarum et utilitatum, conservabimus. Contra alias quosvis legitimos impetitores propriis nostris, fisci nostri regii curis, laboribus, fatigiis et expensis, protegemus et defendemus.

Datum in castro nostro Laxenburg, die secunda mensis Maii, anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo secundo, regnorum nostrorum Romani vigesimo quarto, Hungariae et reliquarum vigesimo septimo, Bohemiae vero anno vigesimo sexto.

Leopoldus I.

Priloga 3: Cesarska listina Leopolda I. iz leta 1682[89]

Nos Leopoldus, Divina Favente Clementia, Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, Germaniae, Hungariae, Bohemiae Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae ac Witembergiae, Superioris ac Inferioris Silesiae Marchio Moraviae, Superioris ac Inferioris Lusatiae Comes Habsburgi, Tyrolis ac Goritiae, memoriae commendamus. Tenore praesentium significamus universis, quibus expedit, quod posteaquam fidelis noster consiliarius intimus, sincere nobilis dilectus, reverendissimus

89 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 152, dok. št. 15. Gre za overjen prepis cesarske listine iz leta 1694; overovitev je 6. februarja 1719 v gradu Széplak opravil zapriseženi notar Alexander Csompó. Prepis/Kopije, latinščina.

in Christo Pater, Dominus Georgius Széchenyi, Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Archiepiscopus, locique et comitatus ejusdem supremus et perpetuus comes, Primas Hungariae, Legatus Natus, Summus Secretarius et Cancellarius, ex fideli opere suo usque in praesens laudabiliter continuato, Nobis complacendi simulque necessitatibus publicis studio suo succurrendi pro modernis urgentibus impensis bellicis certam pecuniariam Nobis suppeditavit, semper humillime ac prompte obtulit.

Prima: Adimus et cedimus Nos antelato Archiepiscopo Strigoniensi Dominium Nostrum Scharffenegg, cum oppidis quattuor ad animationem ejusdem Dominii ipsi Archiepiscopo communicatum migratis, verum etiam cum quinto Reisenberg vocato, de facto pro manibus satis magni comitis Gabriani in decem millibus florenorum existente et in eadem ad animationem non comprehenso econtra.

Secunda: Protracto Dominio solvet mentionatus Archiepiscopus centum et octuaginta quinque millia florenorum Rhenensium modo sequenti. Pro benigna dispositione nostra, ad manus camerae nostrae aulicae deponet in toto centum quinquaginta sex mille et quingentos florenos. Idque in tribus terminis: in medietate in monetis nostrae camerae, in altera vero medietate in integris florenis, nimirum nunc et de facto, id est die Dominica in Albis, septuaginta quinque mille florenos; pro festo S. Michaelis Archangeli anni praesentis triginta mille; pro die prima Decembris pariter anni currentis autem quinquaginta unum mille et quingentos florenos.

Tertia: Assumit in se mentionatus Archiepiscopus solutionem annui interesse sex pro centum computando capitalis viginti millium florenorum, Patribus Carmelitis, in medio eorundem bonorum commorantibus, competentis. Ipso autem Archiepiscopo fatali cedente, repetitum Dominium cum proventibus suis integris ad Nos redibit.

Quarta: Praefatum Dominium nostrum Scharffenegg cum juribus omnibus et prerogativis sacris ibi usitatis vigore praesentium tradimus et assignamus. Curabit tamen dictus Archiepiscopus intra tempus possessionis suae bona eadem, silvas, vineas et alia, sarta tecta conservare, et subditos contra consuetudinem Austriacam ad suetos ibi observatum modum non gravabit.

Quinta: Adimpletis per eumdem Archiepiscopum promissis conditionibus, remittemus ad liberam ejus dispositionem Dominium Belatincz pro nepote suo Georgio Széchenyi heredibusque ejus universis. Post fata ipsius Archiepiscopi, Dominium Scharffenegg sine ullis novis oneribus ad Nos redibit.

Sexta: Hypotheca Patrum Carmelitarum Provinciae Germanicae super triginta unum mille quingentos florenos et conventus Monialium ad Sanctum Josephum super quattuor mille quingentos florenos maneat super protractum Dominium, absque tamen ullo praejudicio saepefati Archiepiscopi Strigoniensis.

Septima: Pecora et pecudes in mentionato Dominio existentes summam capitalem non ingrediuntur. Si praerepetitus Archiepiscopus eadem pro se habere voluerit, superinde cum Camera Nostra Aulica specialiter conveniat et juxta affirmationem hominum peritorum redimet.

Octava: De frumento omnis generis penes Dominium tantum relinquatur quantum pro necessitate familiae ibidem usque ad futuram messem sufficiet.

Nona: Restantia omnis generis in Dominio et apud subditos usque ad imminens Festum Sancti Georgii Militis et Martyris inexsoluta, Nobis reservabuntur.

Decima: Dominium Belatincz ad liberam saepefati Archiepiscopi dispositionem redeat, redditus autem ejus Domino Scharffenegg cum omni onere ad Nos redeant.

Undecima et Ultima: Evictionem quoque repetiti Archiepiscopi Strigoniensis circa promissa praestandam in Nos assumimus. Eidem urbaria, regesta, libros conventionum et similia literalia instrumenta in authenticis paribus exstradanda dari benigne curabimus. Quae singula promissa clementer approbamus, acceptamus et ratificamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante.

Datum in Civitate Nostra Vienna, die vigesimo secundo mensis Aprilis, anno millesimo sexcentesimo nonagesimo quarto.

Leopoldus I.

Praesentem Copiam cum vero suo Originali Collatam cuncta comportatam, eidemque in omnibus suis punctis et clausulis per omnia conformem esse testor. Datum in Castello Szeplak die sexta Mensis Februarij Anno Domini 1719.

Alexander Csompó J. U. Re. Judic.
Juratus Notarius

Priloga 4: Listina o prejemu plemiškega naziva za družino Széchenyi

Nos Ferdinandus Secundus dei gratia electus Romanorum imperátor semper augustus ac Germaniae Hungarie Bohemiae Dalmatiae Croatiae Sclavoniae Ramae Serviae Gallitiae Lodomeriae Cumaniae Bulgariaeque etc. rex, archidux Austriae, /.../ attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri Georgii Szecheni artium liberalium et philosophiae doctoris, /.../ eundem itaque Georgium Szecheny ac per ipsum matrem suam

Saaram Baan, necnon fratrem germanum Laurentium Szecheni alias Sartoris, e statu el conditione ignobili, in qua hactenus perstitisse dicuntur, de regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali eximentes, in coetum et numerum verorum atque indubitatorum regni nostri Hungáriáé et partium ei annexarum nobilium duximus coopotandos, annumerandos et adseribendos,/.../ haec arma seu nobilitatis insignia, scutum videlicet militare erectum coelenistini coloris fundum illius praealta rupe interoccupante, in cuius vertice integra candida columba alis expansis /.../ Dátum per manus íidelis (nostri nobis dilecti) reverendi Stephani Senniey de kis Sennie confirmati et electi episcopi Vesprimiensis locique eiusdem comitis perpetui consiliarii nostri, et aulae nostrae per Hungáriám cancellarii in civitate nostra Vienna Austriae die vigesima sexta mensis Novembris anno (domini millesimo) sexcentesimo vigesimo nono.[90]

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv:
Sonderbestände (SB) Csáky, Familienarchiv Csáky, 1450–1900, Wirtschaftsakten Bellatincz

MNL – Magyar Nemzeti Levéltár (Madžarski nacionalni arhiv), Országos Levéltár (Osrednji državni arhiv), Budimpešta:
Libri Regii, Királyi Könyvek (Kraljeve knjige), 21.1, 269.
P 623, A Széchényi család levéltára (Arhiv družine Széchényi), Törzslevéltár (Temeljni družinski arhiv).

Objavljeni pravni viri

Aranybulla (1222) – 1222. évi I–XXXI. törvénycikkek (Zlata bula).
Szent István Dekrétomai – Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve (izdano med letoma 1000 in 1038).
Törvénycikk 1681:LXXI – 1681. évi LXXI. törvénycikk (o posestih fiskusa).
Törvénycikk 1687:IV – 1687. évi IV. törvénycikk (razlaga 31. člena Zlate bule).
Törvénycikk 1687:IX – 1687. évi IX. törvénycikk (o dedovanju prvorojencev).
Werbőczy, *Tripartitum* – Werbőczy, István: *Opus Tripartitum iuris Consuetudinarii*. Dunaj, 1517.

LITERATURA

Barna, Attila in Horváth, Attila in Máthé, Gábor in Tóth, Zoltán József: *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014.
Bártfai Szabó, László: *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. I. 1252–1732*. Budimpešta: Stephaneum Nyomda R. T., 1911.
Bloch, Marc: *La société féodale.* 2. zvezek. Pariz: Albin Michel, 1982.
Eckhart, Ferenc: *Magyar alkotmány- és jog történet*. Budimpešta: Politizer Zsigmond és FLA, 1946.
Fraknói, Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820*. Budimpešta: Magyar Történelmi Társulat, 1902.
Fügedi, Erik: A Csáky család szepesmindszenti levéltára. *Levéltári Közlemények* 50, 1979, št. 1, str. 93–131.
Ganshof, François Louis: *Feudalism.* London: Buttler & Tanner, 1952.
Gumilar, Franc: Belatinc kèpe a förtènelem lapajin. *Zalai Magyar Élet*, 5. september 1942.
Hozjan, Andrej: *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2016.
Hozjan, Andrej: Franc III. Nádasdy in Prekmurje. Ob 340. obletnici usmrtitve protihabsburškega zarotnika. *Kronika* 59, 2011, št. 2, str. 211–230.
Hozjan, Andrej: Plemiška rodbina Széchenyi ter njihova posest in osebna prisotnost na Slovenskem. *Istvan Széchenyi. Iz vizije v dejanja* (ur. Gregor Antoličič). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 6–18. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610504511
Hozjan, Andrej: Strokovno mnenje, izdano na prošnjo UE Murska Sobota. Maribor, 25. 6. 2011 (tipkopis).
Kállay, István: A tulajdonviszonyok ciklikus újrarendezése Magyarországon 1686–1945. *Jogtudományi Közlöny* 48, 1993, št. 4, str. 159–162.
Kristó, Gyula: *Magyarország története 895–1301*. Budimpešta: Osiris Kiadó, 1998.
Lanović, Mihajlo: *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb: Tipografija, 1929.
Lanović, Mihajlo: *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*. Zagreb: Narodna prosvjeta, 1928.
Mohl, Adolf: *Győregyházmegyei jeles papok*. Györ: Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1933.
Nagy, Iván: *Magyarország családai, Széchényi család*, 10. zvezek. Pest: Ráth Mór, 1863.
Peres, Zsuzsanna: *A magyar »hitbizományi« jog kezdetei* (doktorska disertacija). Pécs: PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék, 2009.

90 Bártfai Szabó, *A Sárvár-felsővidéki*, str. 674–677.

Podhradczky, József: Széchényi György esztergomi érsek élete. *Uj Magyar Muzeum* 7, 1857, št. 1, str. 22–45.

Reynolds, Susan: *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*. New York: Oxford University Press, 1994.

Rokolya, Gábor: *Okleveles Históriák*. Budimpešta: Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2010.

Sarnyai, Vivien: A szövegbe illesztés módjai Szent István Veszprémi püspökségnek írt adománylevelében. *Névtani Értesítő* 44, 2022, str. 49–58. DOI: https://doi.org/10.29178/NevtErt.2022.4

Schönherr, Gyula: Nádasdy Ferencz országbíró végrendelete. *Történelmi Tár* 11, 1888, str. 176–187.

Šraj, Peter: *Beltinci 1322–1993*. Beltinci: Občina Beltinci, 1995.

Tantalics, Bela: *A Bánffy család szellemi hagytéka*. Zalaegerszeg: Lenti Honismeret Egyesület, 2009.

Thoroczkay, Gábor: The Appearance of »Feudalism« and »Feudal« Forms of Property in Medieval Hungary. *Historical Studies on Central Europe* 1, 2021, št. 1, str. 34–55. DOI: https://doi.org/10.47074/HSCE.2021-1.02

Timon, Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budimpešta: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatal, 1918.

Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Zelko, Ivan: *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1972.

SPLETNE STRANI

Britannica
Croesus, King of Lydia:
https://www.britannica.com/biography/Croesus

Burgen-Austria
Martin Hammerl, Pottendorf:
https://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1185

Nádasdy Ferenc Múzeum Sárvár
Nádasdy III. Ferenc, Gróf:
https://nadasdymuzeum.hu/nadasdy-iii-ferenc--grof-2013-03-26

SUMMARY

Permanent Property or Fief? The Latest Findings regarding the Legal Status of the Beltinci Seigniory in the Late Seventeenth Century

The seventeenth-century history of the Beltinci seigniory is inextricably linked to the rise and fall of Count Ferenc III Nádasdy, who obtained the estate in 1648, three years after the Dolnja Lendava (Hun. *Alsólendva*) branch of the Bánffy family became extinct. Nádasdy, also styled "Hungarian Croesus", was one of the richest noblemen in the Kingdom of Hungary, his wealth encompassing vast estates, coins, and valuables. In 1671, he was executed for high treason due to his part in the Wesselényi or Zrinyi–Frangepán conspiracy against King Leopold I.

With Nádasdy's death and almost his entire property confiscated, the Habsburgs eliminated an influential rival and rewarded their loyal adherents by distributing the newly acquired riches among them. After the confiscation, the seigniory of Beltinci returned under the direct administration of the royal chamber as part of the crown fiscal assets. However, in 1679, the court's financial constraints resulted in the seigniory being pledged to György Széchenyi, Archbishop of Kalocsa, who loaned the state 100,000 gulden (Hun. *forints*) to repay Nádasdy's debt and for public expenditure. The pledge agreement stipulated that should the debt remain unpaid by 1 May 1682, the pledged seigniory would not be returned to the debtor but pass into the creditor's possession through the provision of permanent and hereditary land title, which was in correspondence with the principles of the forfeiture clause (*lex commissoria*). Because this did not come to pass, Emperor Leopold I in 1682 rectified the legal situation by issuing a new charter, expanding Szécheny's tenure to his nephews and other legal heirs. The final legal remedy followed on 22 April 1694 with the imperial charter granting permanent freehold rights over the Beltinci seigniory to the archbishop's nephew György II Széchenyi and his heirs. What made this document of pivotal importance was that it excluded the seigniory from charities that were initially envisaged in the archbishop's wills and testaments and firmly anchored it as one of the cornerstones of the family estate. Archbishop György Széchenyi of Sárvár and Felsővidék (ca. 1592–1695) was the central figure in the family's ascendancy.

The Széchenyi family obtained its noble title and coat of arms in 1629. György held the highest offices in the church administration, including that of Archbishop of Esztergom and hence Primate of Hungary, as well as several superior positions within the structures of civil governance. He demonstrated great skill in managing the estate by separating church revenues from those generated with his own hard work and frugality. Throughout his life of service, he donated the unfathomable amount of 2.4 million

gulden for the common welfare, church institutions, and the defence of the state.

Slovenian historiographers have long discussed the legal nature of land granting in Hungary. The analysis of the three previously unpublished charters shows that the legal relationship examined in this article cannot be definitively characterized as a classic example of Western European fief. Although the documents recognize the hereditary, permanent, and irrevocable entitlement to hold, administer, and inherit the Beltinci seigniory as well as to enjoy its yields, they contain no essential elements of the classic feudal relationship. The article therefore argues that this kind of permanent and hereditary land title may be interpreted as a form of freehold under Hungarian law. Although the original Beltinci archives was destroyed after the First World War, the most important documents have been preserved in the form of notarized transcripts held in the family archives of the Counts Csáky, which now allow for a more accurate reconstruction of these events.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.06
CC BY-SA

DOMINIK ŠTEINER*

Rodbina Gyika in beltinsko gospostvo

Od zastavne pogodbe do stečaja (1811–1859)

IZVLEČEK

Besedilo obravnava zgodovinsko-pravno usodo beltinskega gospostva v 19. stoletju, s poudarkom na rodbini Gyika, ki se je v Prekmurje zatekla po političnem pregonu iz Moldavije. Avtor analizira zapleten prehod lastništva od rodbine Csáky na družino Gyika, ki ga niso zaznamovale le gospodarske turbulence in inflacijski pritiski tistega časa, temveč predvsem dolgotrajni pravni spori. Osrednja teza prispevka temelji na pravni rekonstrukciji finančnega zloma rodbine Gyika leta 1859. Avtor argumentira, da jedro njenega usodnega dolga ni bila neplačana kupnina, temveč dednopravni zahtevek, povezan z institutom t. i. dekliške četrtine (*quarta puellaris*) – po ogrskem plemiškem pravu dedne pravice potomk do izplačila dela družinskega premoženja –, kar dokazuje z analizo takratnih cenovnih reevalvacij in strukture izvršilnih postopkov.

KLJUČNE BESEDE

Beltinci (gospostvo), rodbina Gyika, rodbina Csáky, pravna zgodovina, gospodarska zgodovina, 19. stoletje

ABSTRACT

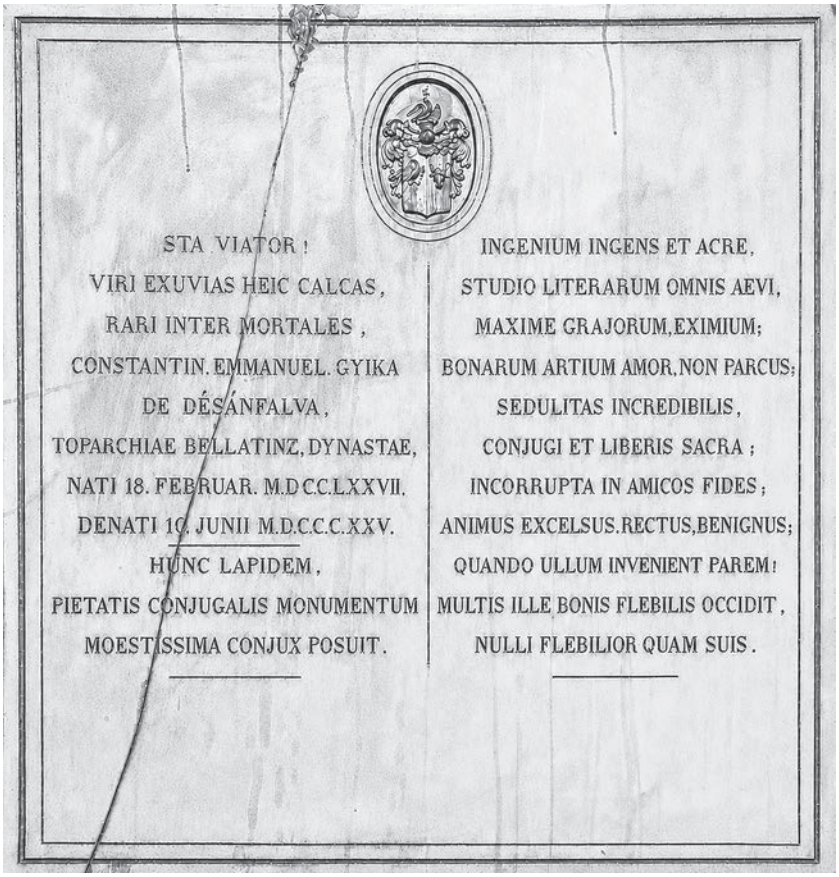
THE GYIKA FAMILY AND THE SEIGNIORY OF BELTINCI. FROM A PLEDGE AGREEMENT TO BANKRUPTCY (1811–1859)

The article discusses the legal and historical fate of the Beltinci seigniory in the nineteenth century, with a focus on the Gyika family, which found refuge in Prekmurje from political persecution in Moldova. The author analyses the complex transfer of ownership between the families of Csáky and Gyika, which was marked not only by economic turbulence and inflationary pressures during the period concerned but above all by prolonged legal disputes. The central thesis of the article rests on a legal reconstruction of the Gyika family's financial ruin in 1859. The author argues that their devastating debt arose not from the unpaid amount for the purchase of the property but from an outstanding inheritance claim associated with the so-called filial quarter (*quarta puellaris*)—a historical concept under Hungarian noble law, pursuant to which female descendants were entitled to a share of family estate. He demonstrates this by analysing the price revaluations and the structure of bankruptcy enforcement procedures during the period under discussion.

KEYWORDS

Beltinci (seigniory), Gyika family, Csáky family, legal history, economic history

* mag. znanosti, doktorand Evropske pravne fakultete Nove univerze, Murska Sobota, steiner.dominik@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-2644-0786

Beltinci, cerkev sv. Ladislava: nagrobna plošča, posvečena Konstantinu Emanuelu Gyiki (foto: Dominik Šteiner).

UVOD

Zgodovina beltinskega gradu in tamkajšnjega gospostva je bila polna preobratov, a le malokatero obdobje je tako prežeto s sentimentalnostjo, politično dramo in identiteto kot čas Konstantina Emanuela Gyike (1777–1825). Njegova pot od moldavskega dvora do panonskega podeželskega plemstva je zgodba o preživetju, ki se je začela z grožnjo smrti in končala z vzpostavitvijo novega doma v Prekmurju.[1] O njegovem zadnjem počitku v beltinski cerkvi sv. Ladislava danes priča marmorna spominska plošča (epitaf) z latinskim zapisom, ki jo je dala postaviti njegova žalujoča soproga.[2]

Prisotnost družine Gyika v naših krajih ni bila načrtovana, temveč naj bi bila posledica političnega zloma v Moldaviji v drugi polovici 18. stoletja (okrog leta 1777). Konstantinovemu očetu Juriju (Gheorghe) Emanuelu, bodočemu vladarju, je sultanov kurir zaradi domnevne zarote vročil zloglasno »svileno vrvico«.[3] Ta srhljivi osmanski simbolni ultimat je pomenil le dvoje: samomor v štiriindvajsetih urah ali nasilno usmrtitev.[4]

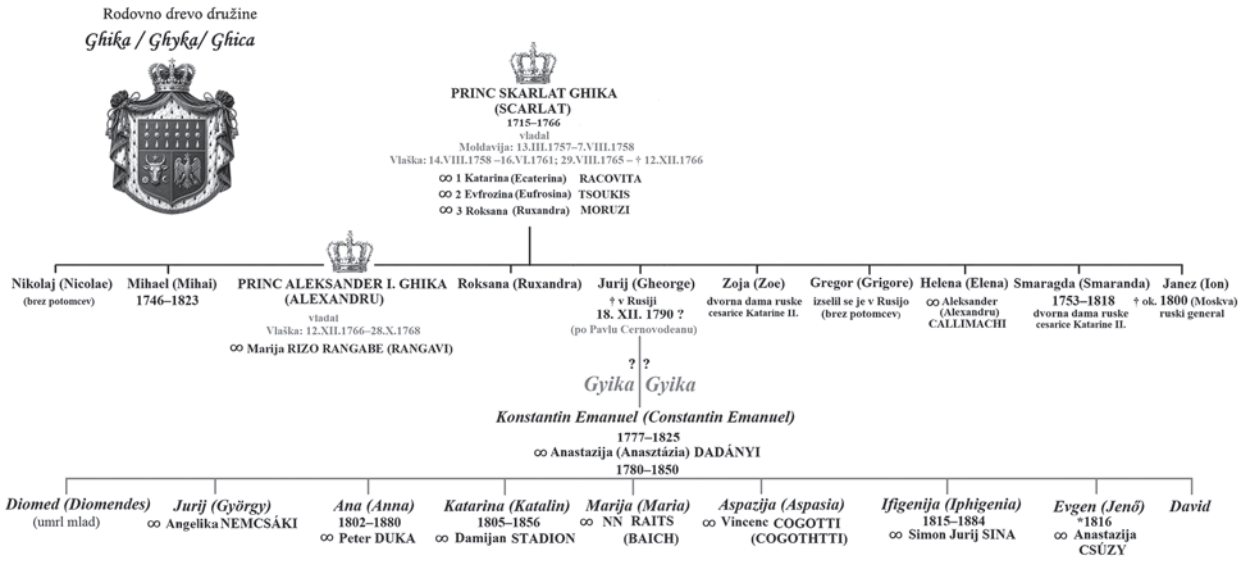
Družina naj bi se rešila s hitrim begom na Ogrsko, kar je sprožilo globok identitetni prelom. Viri, na katere se sklicuje Šraj, omenjajo, da naj

1 Šraj, *Beltinci*, str. 16–18. Avtor se sklicuje na doktorsko disertacijo Lotte Weiser, *Emerich Graf von Stadion. Sein Leben und literarisches Schaffen*, Dunaj 1950.

2 Latinski napis na plošči se glasi: (levi stolpec) *Sta viator! / Viri exuvias heic calcas, / rari inter mortales, / Constantin, Emmanuel, Gyika / de Desanfalva, / Toparchiae Bellatinz, Dynastae, / nati 18. Februar M.D.C.C.L.XXVII. / denati 10. Junii. M.D.C.C.C.XXV. / Hunc lapidem, / pietatis conjugalis monumentum / moestissima conjux posuit.* (Desni stolpec) *Ingenium ingens et acre, / studio literarum omnis aevi, / maxime grajorum, eximium; / bonarum artium amor, non parcus; / sedulitas incredibilis, / conjugi et liberis sacra; / incorrupta in amicos fides; / animus excelsus, rectus, benignus; / quando ullum invenient parem! / Multis ille bonis flebilis occidit, / nulli flebilior quam suis.* Prevod zapisa: (levi stolpec) »Postoj, popotnik! Tu stopaš po zemeljskih ostankih moža, redkega med smrtniki. Konstantin Emanuel Gyika pl. Dézsánfalva, gospod beltinskega gospostva, rojen 18. februarja 1777, umrl 10. junija 1825. Ta kamen, spomenik zakonske ljubezni, je postavila užaloščena soproga.« (Desni stolpec) »Velik in bister um, izjemen v preučevanju književnosti vseh dob, zlasti grške, z neizmerno ljubeznijo do lepih umetnosti, neverjetno prizadevnostjo, sveto predanostjo ženi in otrokom, neomajno zvestobo prijateljem, plemenitega, poštenega in dobrohotnega značaja – kdaj bodo še našli njemu enakega? Mnogim dobrim ljudem je umrl objokovan, nikomur pa bolj objokovan kakor svojim bližnjim.«

3 Motiv svilene vrvice (muta) se v evropski literaturi in poznejšem izročilu pojavlja kot simbol usmrtitve visokih osmanskih dostojanstvenikov. Čeprav je ceremonialni opis njene vročitve težko zgodovinsko preverljiv, tradicija verjetno temelji na osmanski praksi zadušitve brez prelitja krvi, ki se je uporabljala pri članih vladajoče elite in dinastije (prim. Ekinci, *Fratricide in Ottoman Law*, https://doi.org/10.37879/belleten.2018.1013 (22. 2. 2026)).

4 Šraj, *Beltinci*, str. 16–18.

Družinsko drevo potomcev kneza Skarlata Ghike.[5]

bi se Konstantin Emanuel nato odpovedal knežjemu nasledstvu, priimek Ghika pomadžaril v Gyika[6] in z nakupom beltinskega gospostva rešil družinsko eksistenco. Vendar pa se zgodba o preživetju prav tu prevesi v zgodovinsko uganko, saj vprašanje o dejanskem sorodstvu med madžarsko vejo Gyika (pozneje imenovano iz Dézsánfalve) in romunsko knežjo rodbino Ghika ostaja predmet razprav.

Prav vprašanje izvora rodbine Gyika presega zgolj genealoško radovednost. Od odgovora nanj je namreč odvisno razumevanje družbenega ugleda, političnega položaja in gospodarskih povezav, ki so družini omogočile vzpon v Ogrski ter poznejši prevzem beltinskega gospostva. Zato prispevek najprej kritično obravnava dosedanje razlage o izvoru rodbine in njenem domnevnem sorodstvu z moldavskimi knezi Ghika, šele nato pa analizira pravno-ekonomske okoliščine pridobitve in izgube beltinskega gospostva.

Medtem ko Molnár[7] dopušča možnost daljnega sorodstva s princem Aleksandrom (Alexandru) Ghiko, so sodobni romunski zgodovinarji in uradna spletna stran rodbine Ghika[8] precej bolj zadržani. Mihail Dimitri Sturdza v delu *Dictionnaire historique*[9] zavzema skeptično stališče in poudarja, da so bili madžarski Gyike prvotno trgovci, ki so se v Banat naselili okoli leta 1740, homonimija (enako ime) pa še ne dokazuje modre krvi. Pojavljajo se celo domneve,[10] da je Konstantin Emanuel izmišljena osebnost, katere rodovnik naj bi služil predvsem kot legitimacija za prestižno povezavo z bogato bančniško družino barona Siná.

Na to neskladje kažejo tudi arhivski viri: Eugene Rizo-Rangabé v *Livre d'or*[11] trdi, da je moldavski princ Jurij Emanuel Ghika umrl brez potomcev, kar je neposredno linijo prekinilo. Nasprotno pa Christopher J. Buyers[12] to povezavo vzpostavlja prek kneza[13] Skarlata (Scarlat) Ghike. Vendar ta genealoška zmeda in nedoslednost ostajata opazni celo pri Sturdzi, kjer se v zapisih o porokah hčera Ifigenije Gyika priimka Gyika in Ghica nedosledno izmenjujeta,[14] kar morda nakazuje na postopno zlitje obeh identitet v visokih aristokratskih krogih 19. stoletja.

Dejstvo je, da zapisi v slovenskem in madžarskem okolju najverjetneje temeljijo na družinski naraciji, ki pa jo je zaradi pomanjkanja primarnih virov težko neodvisno preveriti, saj vprašanje o dejanskem sorodstvu med madžarsko vejo iz Dézsánfalve in romunsko knežjo rodbino Ghika ostaja predmet razprav. Tudi poroka Konstantina

5 Predloga rodovnika: Ghika Family Site. Dopolnjeno po: MNL OL, A 57, LR zv. 63, str. 470–472; Šraj, *Beltinci z okolico*, str. 31; *Budapesti Hirlap,* št. 27, str. 151; Royalark: Buyers, The Dadiani Dinasty, https://www.royalark.net/Georgia/dadan3.htm (10. 5. 2026). Pri Konstantin Emanuelovi hčerki Mariji Šraj (*Beltinci z okolico*, str. 31) navaja priimek Raits, Buyers pa v svojem rodovniku Baich. V rodovniku sta navedena oba priimka, pri čemer dajem prednost Šrajevemu zapisu.

6 Bordaș, *Dora d'Istria*, str. 96, meni, da so priimek polatinili.

7 Molnár, *Jenő Gyika*, str. 81.

8 *Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026).

9 Sturdza, *Dictionnaire historique*, str. 182.

10 *Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026). Spletni vir se sklicuje na Rizo-Rangabé, *Livre d'or*, in Sturdza, *Dictionnaire historique*.

11 Rizo-Rangabé, *Livre d'or*, str. 95.

12 Royalark: Buyers, The Dadiani Dinasty, https://www.royalark.net/Georgia/dadan3.htm (10. 5. 2026).

13 Beseda *vodă* v romunski zgodovinski tradiciji pomeni vladarja ali kneza.

14 Sturdza, *Dictionnaire historique*, str. 324 in 472.

Vizualna primerjava fizionomije: levo knez Aleksander II. Ghika (1796–1862) in desno Konstantin Emanuel Gyika (1777–1825) (Wikimedia Commons in Šraj, Beltinci z okolico, str. 32).

Emanuela z Anastazijo Dadányi pl. Gyülevész iz ugledne madžarske plemiške družine gruzijskega porekla ne more služiti kot trden dokaz o njegovem knežjem poreklu.[15] Posebej zgovoren je primer z uradne spletne strani rodbine Ghika: čeprav je genealog Christopher J. Buyers[16] Konstantina Emanuela na spletnem portalu Royal Ark[17] označil za neposrednega potomca kneza Skarlata Ghike, svojih virov na poziv skrbnikov strani leta 2006 ni navedel. Zaradi pomanjkanja dokazov njegovega predloga niso vključili v uradno družinsko drevo, temveč so to vejo pustili označeno z vprašajem.[18]

Kljub odsotnosti neposrednih arhivskih virov določene indice ponuja vizualna primerjava. Ob primerjavi dostopnih portretov Konstantina Emanuela in kneza Aleksandra II. Ghike je namreč mogoče opaziti markantno fizionomsko podobnost, ki bi morda lahko govorila v prid skupnim genskim koreninam. Pri tem velja upoštevati, da so bili aromunski trgovci[19] (iz katerih naj bi po nekaterih tezah izhajali madžarski Gyike) in fanariotska elita[20] (kamor sodi knežja rodbina Ghika) pogosto del istega širšega balkanskega kulturnega in genetskega prostora, kar bi lahko pojasnilo določene podobnosti tudi brez neposrednega sorodstva. Vendar pa takšne vizualne primerjave v genealoških raziskavah same po sebi ne omogočajo zanesljivih sklepov o sorodstvenih povezavah; dokončen odgovor na vprašanje, ali gre za resnično sorodstvo ali zgolj za izjemno naključje, bi danes lahko podala le morebitna analiza DNK.

15 Družina Dadányi je sodila med premožnejše in družbeno uveljavljene grško-aromunske družine v Habsburški monarhiji. Leta 1784 je cesar Jožef II. Naumu in Nikolaju Dadányiju podelil plemstvo in posest Gyülevész v Torontalski županiji (Berényi, *Familii și personalități*, str. 10; Papp, *Görög nemesek*, str. 18).

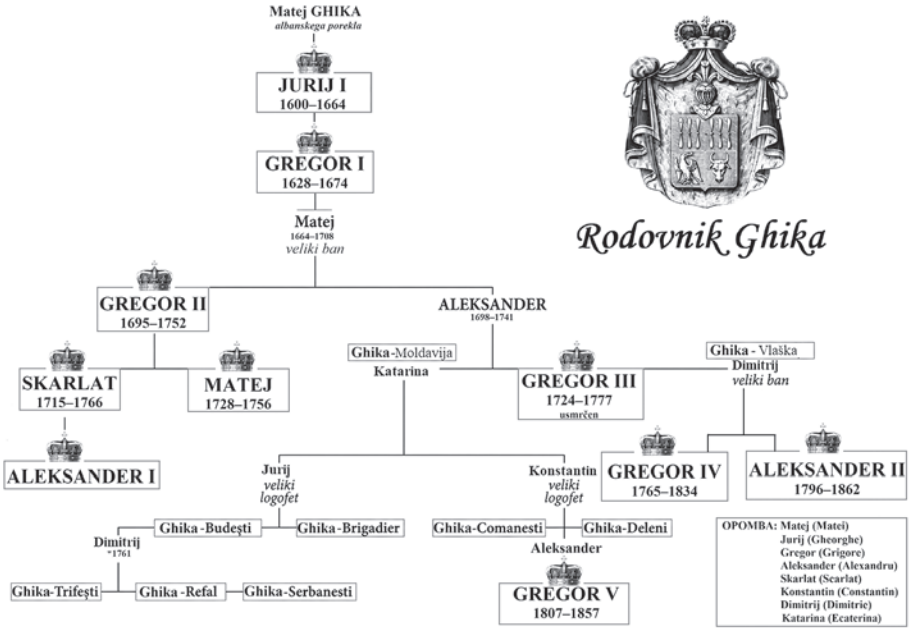
16 Royalark: Buyers, The Dadiani Dinasty, https://www.royalark.net/Georgia/dadan3.htm (10. 5. 2026).

17 Royalark: Buyers, The Dadiani Dinasty, https://www.royalark.net/Georgia/dadan3.htm (10. 5. 2026).

18 *Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026).

19 Aromunski trgovci so bili pripadniki aromunskega (vlaškega) balkanskega romanskega prebivalstva, ki je imelo v 17.–19. stoletju pomembno vlogo v trgovini na območju Balkana, Osmanskega cesarstva in Habsburške monarhije. Številni so izvirali iz Moskopolja (Voskopojë) v današnji Albaniji, pomembnega aromunskega trgovskega in kulturnega središča v 18. stoletju (Berényi, *Familii și personalități*, str. 11–16).

20 Fanarioti so bili pripadniki grške ali helenizirane elite iz četrti Fanar v Istanbulu, ki jih je Osmansko cesarstvo v 18. in začetku 19. stoletja postavljalo za kneze v Moldaviji in Vlaški. Družina Ghika je bila ena najpomembnejših fanariotskih rodbin; njihovi vladarji, kot sta bila Gregor (Grigore) II. in Skarlat Ghika, so pogosto izmenično vladali v obeh kneževinah. Zato so v svoji heraldiki pogosto združevali simbole obeh dežel (vlaškega orla in moldavsko turovo glavo), kar je poudarjalo njihovo vlogo povezovalcev pravoslavne bizantinske kontinuitete z lokalno romunsko oblastjo. Več o rodoslovju: *Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026).

Shematski prikaz vladarskih vej rodbine Ghika (vir podatkov: Ghika – le Site de la Famillie).

ZAPIS PRIIMKA SKOZI ČAS IN VEJE KNEŽJE RODBINE

V virih 17. in 18. stoletja se ime rodbine pojavlja zapisano v cirilici ali grški abecedi, kar je odražalo takratno politično in kulturno okolje ter njen fanariotski izvor. Kot del vplivne elite iz istanbulskega okrožja Fanar so člani družine Ghika zasedali prestol tako v Moldaviji kot v Vlaški, kar je zahtevalo prilagajanje lokalnim administrativnim tradicijam. Po uvedbi romunske latinice v 19. stoletju se je v družini vzpostavil dogovor o razlikovanju vej: člani moldavskih vej so se praviloma podpisovali Ghyka, tisti iz vlaške veje pa Ghika. Te konvencije so se dosledno držali, z izjemo vlaškega kneza Janeza (Ion) D. Ghice (1816–1897)[21] in njegovih potomcev, ki so uporabljali obliko Ghica, saj je knez črko »k« zavračal kot tujek v romunskem pravopisu.[22]

Številni zgodovinski viri potrjujejo pomemben politični vpliv rodbine Ghika.[23] Med vidnejšimi vladarji izstopa Skarlat Ghika, ki je moldavski prestol zasedal med marcem 1757 in avgustom 1758, vlaškega pa v dveh mandatih (1758–1761 in 1765–1766). Po njegovi smrti ga je v Vlaški nasledil sin Aleksander I. Ghika (1766–1768).[24]

Sledilo je obdobje tragičnega kneza Gregorja (Grigore) III. Ghike, ki je vladal v obeh kneževinah. Njegov drugi mandat v Moldaviji (1774–1777) se je končal oktobra 1777, ko je bil po sultanovem ukazu usmrčen zaradi odločnega nasprotovanja osmanski prepustitvi Bukovine Habsburški monarhiji. Ker je Gregor III. s svojim političnim delovanjem prestopil meje lojalnosti do Konstantinopla, je celotna rodbina Ghika padla v nemilost Visoke porte.[25] Za naslednjih 45 let so bili člani rodbine odrinjeni s prestolov obeh kneževin.[26]

RODBINA GYIKA DE DÉZSÁNFALVA

V tem obdobju politične odrinjenosti in nemilosti, v katero je rodbina padla po umoru kneza Gregorja III. leta 1777, naj bi se del sorodstva zatekel v varno zavetje Habsburške monarhije. Čeprav neposredna genealoška vez med moldavskimi knezi in kasnejšo panonsko vejo – kot opozorjeno – ostaja zgodovinsko težko dokazljiva, pa viri prav v tem času na Ogrskem prvič jasno zabeležijo brata Konstantina Emanuela in Janeza (Jánosa) Emanuela Gyiko. Brata sta si v novi domovini hitro zgradila gospodarski in družbeni ugled. Začetek njunega uradnega plemiškega vzpona na Ogrskem sega v 15. januar 1813, ko je Konstantin Emanuel Gyika od cesarja Franca I. pridobil ogrski plemiški naziv in grb.[27] Širši ugled pravega plemstva pa sta brata utrdila leta 1817 s pridobitvijo plemiškega predikata »de Dézsánfalva« (dézsánfalvi). Od državnega fiskusa sta namreč

21 Polno patronimično ime v virih ni izpisano, navadno je navedena le začetnica »D.« (Ion D. Ghica), ki se najverjetneje nanaša na očetovo ime Dimitrij (Dimitru/Dimitrie) Ghica (*Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026)).

22 *Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026).

23 Iorga, *Istoria românilor*; Iordache, *Principatele române*.

24 Aleksander I. Ghika je vladal le dve leti. Na predvečer nove rusko-osmanske vojne je bil zaradi obtožb naklonjenosti Rusom odpuščen.

25 Porta je naziv za osmansko vlado.

26 Cernovodeanu, *Familia Ghika*, str. 31–33; *Ghika – le Site de la Famillie*, http://www.ghika.net/ (15. 5. 2026).

27 MNL OL, A 57, LR zv. 63, str. 470–472.

Grb rodbine Gyika de Dézsánfalva (Šraj, Beltinci z okolico, str. 42; digitalna restavracija Dominik Šteiner).

za 132.000 forintov kupila posest Dézsánfalva[28] v Temeški županiji, za katero jima je kralj Franc I. 8. avgusta 1817 izdal donacijsko listino. Z njo je vladar Janezu Emanuelu (ki pred tem očitno še ni imel potrjenega statusa) podelil plemstvo, obema bratoma omenjeni predikat, Konstantinu pa dodatno izboljšal družinski grb.[29] Medtem ko je Janez Emanuel ostal vezan na posestva v Banatu, se je Konstantin Emanuel usmeril proti zahodnemu delu Ogrske in z nakupom beltinskega gospostva postal utemeljitelj prekmurske veje rodbine. V zakonu z Anastazijo Dadányi, s katero sta si v Beltincih ustvarila ugledno plemiško rezidenco, se je rodila številčna družina. Dosedanji genealoški zapisi so v njunem zakonu navajali sedem ali osem potomcev, vendar podrobnejša analiza arhivskih virov sliko dopolnjuje. Konstantinu in Anastaziji se je namreč rodilo devet otrok: Diomed (Diomedes), Jurij (György), Ana (Anna), Katarina (Katalin), Marija (Maria), Aspazija (Aspazia), Ifigenija (Iphigenia), Evgen (Jenő) ter David, ki v dosedanjem zgodovinopisju še ni bil zaveden in je v pričujoči raziskavi identificiran prvič.[30]

28 Dézsánfalva v nekdanji Temeški županiji (*Temes vármegye*) je današnja vas Dejan v zahodni Romuniji, v romunskem delu Banata.

29 Lendvai, *Temes Varmegye*, str. 149.

30 David Gyika v dosedanjih genealoških zapisih ni zaveden in je v tem prispevku omenjen prvič. Šraj, *Beltinci z okolico*, str. 31, navaja osem otrok; nasprotno Buyers sedem (oba brez Davida). Podatek o najmlajšem Davidu se prvič pojavi v dokumentaciji o javni dražbi: *Budapesti Hirlap*, št. 27, 29. maj 1859, str. 151. Ob obnovi beltinske cerkve leta 2017 so bili v prezbiteriju odkriti grobovi Konstantina Emanuela in Anastazije Dadányi ter več otroških grobov. Med njimi je bil tudi grob Emilije (Emilia) Gyika de Désanfalva, ki je umrla leta 1823, še pred dopolnjenim prvim letom starosti. Glede na leto rojstva bi jo lahko šteli za desetega otroka Konstantina Emanuela, vendar je verjetneje, da je bila hči njegovega sina Jurija (Györgyja) Gyike.

MECENSTVO IN VISOKI STANDARDI

Kljub statusu beguncev je družina v novem okolju ohranila izjemno finančno sposobnost in visoko kulturno raven. Konstantin Emanuel je bil znan kot človek visoke duhovne nadarjenosti in mecen umetnosti. Njegova prizadevanja za vrhunsko izobrazbo otrok, vključno z najemom Jerneja Kopitarja kot domačega učitelja na Dunaju, niso bila le vprašanje prestiža, temveč zavestno uveljavljanje družbenega ugleda in legitimacije družine med lokalnim plemstvom.[31] Takšen življenjski slog je zahteval trdno ekonomsko podstat, ki si jo je Konstantin Emanuel ob vstopu v prekmurski prostor poskušal zagotoviti z zakupom donosnega beltinskega gospostva prek trgovske družbe Rózsa & Gyika.[32] Trgovska družba Rózsa in Gyika (Rózsa és Gyika kereskedő társaság) je nastala kot tesno poslovno in družinsko zavezništvo med vplivnimi pravoslavnimi trgovskimi družinami. Njeni glavni družbeniki so bili Jurij (György) Rózsa ter brata Konstantin Emanuel in Janez Emanuel Gyika. Družba je bila ustanovljena z namenom združevanja kapitala in širitve obsežnih trgovskih poslov v širšem ogrskem prostoru, ključno vlogo pri uveljavljanju njenega statusa pa je imel prav Jurij Rózsa, ki je imel v času zakupa že plemiški stan, a je nato leta 1812 umrl. Na uradu županije Zala je smrt Jurija Rózse sprožila nujen postopek prenosa njegovih dobrin na vdovo ter na Konstantina in Janeza Gyiko, pri čemer so pravice družbe nad beltinskim gospostvom postopoma v celoti prešle na Konstantina Emanuela Gyiko.[33]

Na podlagi uradnega popisa posestva (*conscriptio*) in njegove naknadne pravne potrditve (*affirmatió*) iz leta 1808, ki sta natančno ocenila gospodarski potencial beltinskega gospostva, si je družba Rózsa & Gyika v Beltincih obetala znatne donose. Ti so bili ocenjeni na visokih 55.000 forintov letno.[34] Takšno pravno-finančno izho-

31 Berényi, *Familii și personalități*, str. 271.

32 MNL ZML, Kgy. jkv. 119:54.

33 MNL ZML, Kgy. jkv. 119:54.

34 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-1 ([...] *ex conscriptione et affirmatione anno 1808 confectis* [...]) in 328-3.

Družina Gyika okoli leta 1822 (Pomurski muzej Murska Sobota, inv. št. 759-SL).

dišče je Konstantinu Emanuelu ponujalo trdno jamstvo, da bo investicija v prekmursko posest varna in dolgoročno donosna. Pričakovani prilivi bi mu omogočali vzdrževanje uglednega družbenega sloga in mecenstvo, kar je bilo ključno za njegovo legitimacijo med lokalnim plemstvom. Arhivske listine iz junija 1811 potrjujejo, da se je družba ob dejanski izročitvi posesti (*traditio realis*) zavezala k obsežnim izboljšavam (*meliorationes*) v dvorcu in gospodarskih poslopjih.[35] Za resnost teh namer in kot jamstvo za izpolnitev pogodbenih obveznosti je deponirala varščino v višini 80.000 forintov.[36]

PRAVNI BOJ ZA BELTINCE: MILIJONSKI DOLGOVI IN SREBRNA VALUTA

Pridobitev lastništva nad beltinskim gospostvom ni potekala brez zapletov. Leta 1811 je takratni lastnik grof Janez Ludvik Csáky zaradi dolgov prenesel beltinsko gospostvo v zastavno oz. inskripcijsko razmerje družbi Rózsa & Gyika.[37] Ker je šlo pri beltinskem gospostvu za podedovano rodbinsko posest, ki je po ogrskem pravu prehajala iz generacije v generacijo in je grof ni smel prosto odtujiti, je s tem pravnim manevrom upnikom prepustil upravljanje in donose posestva, z namenom postopne sanacije svojih dolgov. Čeprav sta obe strani načrtovali dolgoročno, dvajsetletno sodelovanje, so se pričakovanja o donosnosti hitro razblinila. Gyika je računal na letni donos okrog 55.000 forintov, vendar so se ti poslovni načrti izkazali za nerealne, saj je prav v tem času (leta 1811) zaradi hudih finančnih pritiskov napoleonskih vojn nastopil državni bankrot z radikalnim razvrednotenjem denarja. Poslovni izkazi so pod vplivom te gospodarske nestabilnosti pokazali precej slabšo sliko, zato je kmalu predlagal sporazum o predčasnem odkupu.[38]

Po tem načrtu bi moral Csáky do julija 1812 družbi povrniti sredstva, ki jih je ta založila za poplačilo njegovih dolgov, in sicer 1,2 milijona forintov v papirnatih bankovcih oz. 240.000 forintov v srebru (v razmerju 1 : 5), obenem pa poravnati še dodatne obveznosti in jamstva, določena v zastavni pogodbi.[39] Vendar je bil ugoden razplet v tistem času nerealen. Finančni patent iz leta 1811 je vrednost papirnatega denarja znižal na pičlih 20 %, deflacija po letu 1816 pa ga je potisnila celo na 29 % nominalne vrednosti.[40] V takšnem gospodarskem krču so Csákyjeve možnosti za poplačilo dolga praktično izpuhtele, grof pa je v pismu teti Jožefi, roj. grofici Zichy, priznal, da ji podaja »metafizično resničen odgovor« o brezizhodnosti svojih financ, ki ga ne bi mogel bolj odkrito zaupati niti spovedniku.[41]

Rodbina Csáky se z izgubo dejanskega nadzora nad posestjo ni sprijaznila. Že avgusta 1811 je

35 [...] *resignationem dominii, traditionem realem* [...] (AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-4).

36 [...] *pro praestanda assecuratione octoginta millia florenorum* [...] (AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-1 in 3).

37 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-1 in 3. Izpostaviti je treba, da je pri tem šlo za rodbinsko last, saj lastnine Janez Ludvik Csáky ni pridobil sam iz lastnih sredstev. Podedovano premoženje (*Bona avitica*) je bilo »starševska« oz. rodbinska posest, ki je pri plemstvu prehajala iz generacije v generacijo.

38 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-6 in 8.

39 Finančni patent iz leta 1811; AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-1 in 3.

40 Tolnai, *A Magyar kapitalizmus*, str. 91.

41 [...] *metaphysich wahren Antwort ... meinen Beichtvater hätte ich sie nicht aufrichtiger geben können* (AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-6).

grofica Terezija (Terézia) Csáky (roj. Révay)[42] na kraljevo dvorno komoro na Dunaju vložila uradni opomin in prepoved (*monitio et inhibitio*). S tem pravnim ukrepom je družbo Rózsa & Gyika uradno opozorila, naj ne prevzema beltinskega gospostva, ter poskušala zaščititi svoje dedne pravice in pravice svojih potomcev pred zastavnimi obremenitvami, ki jih je njen mož grof Janez Ludvik Csáky sklenil brez njene privolitve.[43] Kljub poskusom vplivanja sorodstva in dedičev rodbine Csáky pri najvišjih organih diplomatski pritiski niso spremenili ključnega dejstva – odkupni znesek ni bil poravnan, zato pravica do odkupa (*ius redimendi*) ni mogla biti uveljavljena. Ker je beltinsko gospostvo spadalo pod pristojnost županije Zala, je bila po nalogu višjih oblasti tudi ta vključena v nadaljnjo obravnavo in preiskavo.[44]

Ko so županija Zala in višje instance med letoma 1820 in 1843 analizirale ozadje zastavnega oz. inskripcijskega razmerja, so znesek 3,1 milijona forintov v papirnatem denarju (*bankočetih*, nem. *Bancozettel*) spoznale za povsem zavajajočega in ga označile za brezpredmetnega oz. brez pravnega učinka (*erőnélkülinek*).[45] Zato je županija obveznosti reevalvirala in realno vrednost gospostva določila na približno 620.000 forintov v srebru.[46] Pri tem je ugotovila, da je Gyika nase prevzel in poravnal dolgove v konsolidiranem skupnem obsegu 934.159 forintov, kar je občutno presegalo realno vrednost posesti. Na tej podlagi je županija 13. maja 1843 sprejela pravni zaključek, da beltinsko gospostvo trajno pripade družini Gyika, saj so bile zahteve Csákyjevih dedičev po presoji županije nepravične (*igazságtalanságáról*).[47]

KONEC OBDOBJA RODBINE GYIKA NA BELTINSKEM GOSPOSTVU

Vendar idila ni trajala dolgo. V petdesetih letih 19. stoletja je posestvo zaradi nabranih dolgov[48] ter neučinkovitega upravljanja Konstantinovega sina Evgena Gyike in ostalih članov družine dočakalo bridki konec.[49] Usoda posesti je bila zapečatena 29. maja 1859, ko je budimpeštanski uradni list objavil razpis javne dražbe po posameznih deležih.[50] Ironično je, da je prav stečajni postopek zoper premoženje Janeza Ludvika Csákyja sprožil končni zlom, saj družina Gyika ni bila sposobna poplačati terjatve v višini 165.280 forintov.

Zaradi pomanjkanja neposrednih arhivskih virov se vprašanje izvora tega dolga rešuje s pravnim konstruktom. Pojav članic rodbine Csáky v izvršilnih postopkih nakazuje, da terjatev ni izvirala iz kupnine, temveč iz instituta dekliške četrtine (*quarta puellaris*).[51] V ogrskem plemiškem pravu je bila to dedna pravica potomk do dela družinskega premoženja. Ker je bilo beltinsko gospostvo odtujeno oz. preneseno na družino Gyika, bi lahko obveznost izplačila dekliške četrtine prešla na nove posestnike, saj je terjatev hčera kot stvarno breme sledila posesti ne glede na spremembo lastništva. Pri tem velja za leto dokončne odtujitve nepremičnega premoženja leto 1843, ko sta bila načelo neodtujljivosti (*aviticitas*) in dekliška četrtina še v veljavi, preden so ju odpravili aprilski zakoni leta 1848.[52]

Takšno razlago dodatno podpira razmerje med ocenjeno vrednostjo gospostva Beltinci in višino terjatve. Celotna vrednost je bila ocenjena na približno 820.000 forintov, medtem ko je županija Zala leta 1843 upoštevala realno srebrno vrednost okoli 620.000 forintov.[53] Četrtina tega zneska znaša približno 155.000 forintov, kar je blizu glavni terjatvi (165.280 forintov). Pri tem velja izpostaviti, da stečaj ni bil naperjen proti Ifigeniji Gyika,[54] ki se je leta 1835 poročila z baronom Simonom Jurijem (Georgom) Sino pl. Hodos in Kizdia.[55]

42 Marek, Genealogy Csáky, https://genealogy.euweb.cz/hung/csaky4.html (14. 5. 2026).

43 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328-5.

44 Ker je beltinsko gospostvo spadalo pod pristojnost Zalske županije, je bila ta po nalogu višjih oblasti pristojna za izvedbo dokaznega postopka in drugih procesnih dejanj, potrebnih za ugotovitev dejanskega stanja, na podlagi izvedenega dokaznega postopka pa je sprejela odločitev v zadevi (Béli, *Magyar jogtörténet*, str. 171–177; MNL ZML, Kgy. ir. 1843:2000).

45 MNL ZML, Kgy. ir. 1843:2000 (Zapisnik o reevalvaciji zneska 3,1 milijona forintov).

46 MNL ZML, Kgy. ir. 1843:2000 (Izračun srebrne vrednosti in tržne realnosti).

47 MNL ZML, Kgy. ir. 1843:2000 (Končni sklep županije Zala s 13. maja 1843).

48 MNL ZML, Kgy. jkv. 1847:112, št. 2325, 2326, 3101, 3574, 3580, 4746 (Seznam dolgov Evgena (Jenő) Gyike).

49 Molnár, *Jenő Gyika*, str. 82–83.

50 *Budapesti Hirlap*, št. 27, 29. maj 1859, str. 151.

51 Dekliška četrtina (*quarta puellaris*) ni veljala za neposredno dediščino, temveč za posebno breme na posesti. Zato hčere niso prevzemale očetovih dolgov, svojo pravico pa so lahko uveljavljale šele po njegovi smrti. Ker je bilo beltinsko gospostvo rodbinsko premoženje, je zanj veljalo načelo neodtujljivosti plemiških zemljišč, ki je bilo temelj ogrskega zasebnega prava. Tudi če ni bilo moških potomcev in je posest prešla pod kraljevi fiskus, so hčere ohranile pravico do dekliške četrtine (Werbőczy, *Tripartitum*, I. del, 88. člen, § 1; Lanović, *Privatno pravo*, str. 104–106).

52 *Törvénycikk 1848:XV*.

53 MNL ZML, Kgy. ir. 1843:2000 (Zapisnik županije Zala o srebrni reevalvaciji posesti na 620.000 fl).

54 Ker je bila Ifigenija premožno poročena, se zdi verjetno, da je svoj del dolga poravnala, zaradi česar je bila iz stečajnega postopka izvzeta. Prim. spodnjo opombo.

55 Papp, *Görög nemesek*, str. 15. Leta 1818 je cesar Franc I. podelil Simonu Juriju (George) Sini (Sinas) ter njegovi-

Baron Simon Jurij Sina (Wikimedia Commons, digitalna restavracija Dominik Šteiner).

Dodatno težo takšni razlagi daje struktura izvršbe. Leta 1859 namreč izvršbe niso vodili proti beltinskemu gospostvu kot enotni celoti, temveč proti posameznim dednim deležem članov rodbine Gyika. Iz rodbinskih podatkov izhaja, da sta imela Konstantin Emanuel Gyika in Anastazija Dadányi devet otrok, vendar je najstarejši sin Diomed umrl mlad in brez potomcev. Posledično se je gospostvo razdelilo na sedem dednih vej preostalih sorojencev.[56] To potrjuje, da je bila obveznost iz naslova dekliške četrtine medtem že razdeljena med dediče in vezana neposredno na njihove posamezne deleže v gospostvu.

Kljub tej drobitvi in izvedeni javni dražbi je dolgoročno stabilnost in dokončno konsolidacijo posesti omogočil prenos lastništva na njihovega premožnega zeta, barona Simona Jurija (Georga) Sina.[57] Kot eden najvplivnejših in najbogatejših bančnikov Avstrijskega cesarstva je Sina razpolagal z likvidnim kapitalom, ki ga dediči družine Gyika niso imeli. Sanacija nakopičenih dolgov je doživela epilog kmalu po razpisani dražbi, ko je Sina leta 1859 s finančnim odkupom posameznih dednih deležev ter neposrednim poplačilom vseh preostalih zunanjih upnikov dokončno razrešil bremena preteklega obdobja. S sporazumom, ki ga je sklenil s člani družine Gyika, je posest pravno in finančno povsem razbremenil. S tem so bili postavljeni temelji za njeno kasnejšo agrarno modernizacijo in uspešno kapitalsko transformacijo beltinskega dominija v drugi polovici 19. stoletja.[58]

SKLEP

Prenos beltinskega gospostva na družbo Rózsa & Gyika je bil pravno in finančno bistveno kompleksnejši, kot ga prikazuje del historiografije, ki trdi, da je Gyika poravnal le manjši del kupnine.[59] Kritična analiza zastavne pogodbe iz leta 1811 (listine Csáky 328)[60] in kasnejših zapisnikov plemiškega zasedanja razkriva, da ni šlo za enostaven zakup oz. najem, temveč za večstopenjski finančni obračun, ki je vključeval prevzem obsežnih dolgov grofa Csákyja, vlaganja v izboljšave in zapleteno valorizacijo denarja (razmerje med papirnatim denarjem in srebrno valuto po patentu iz leta 1811).

Zapisniki potrjujejo, da je družba Rózsa & Gyika nase prevzela bremena v višini 934.159 forintov, kar je močno presegalo realno tržno vrednost posesti, ocenjeno na 620.000 forintov v srebru. Ko je rodbina Gyika po končnem sklepu županije Zala 13. maja 1843 tudi formalnopravno postala trajna lastnica gospostva, pa je dominij zanjo – prav zaradi prepleta preteklih hipotekarnih bremen, dolgotrajnih stroškov sodnih postopkov in obveznosti izplačila t. i. dekliške četrtine (*quarta puellaris*) – začasno ostal brez prave likvidne vrednosti. Ta položaj se je spremenil šele leta 1859 s prehodom gospostva v last barona Simona Sine, ki je posest finančno konsolidiral in omogočil njen nadaljnji gospodarski razvoj.

ma sinovoma Juriju (George) in Janezu (János) plemstvo in grb s posestvoma Hodos in Kizdia v okrožju Timis (Berényi, *Familii şi personalităţi*, str. 233). Baron Simon Jurij Sina pl. Hodoş in Kizdia je bil član vplivne bankirske in podjetniške dinastije aromunskega porekla v Habsburški monarhiji, katere korenine segajo v cvetoče balkansko trgovsko središče Moscopole. Dinastija je bila v 19. stoletju eden glavnih gospodarskih stebrov Avstrijskega cesarstva in edini resen tekmec družini Rothschild. Poleg izjemnega finančnega vpliva so bili znani kot veliki meceni kulture in znanosti ter podporniki pravoslavne cerkve v Avstriji in na Madžarskem. Zanimivost družine je, da so vsi moški nasledniki skozi tri generacije nosili ime Simon (Simeon).

56 MNL, ZML, Kgy. ir. 1843:2000. Sedem dednih deležev nakazuje, da je ena od sester do takrat umrla ali pa ji je bila dota že v celoti izplačana.

57 Gumilar, *Plemiči v Prekmurju*, str. 25; Nemet, *Magyarország földbirtokosai*, str. 828–830. Predlagana razlaga izvora dolga ostaja zaradi odsotnosti neposrednih arhivskih dokazov raziskovalna hipoteza, ki jo bodo lahko prihodnje raziskave dodatno preverile ali ovrgle.

58 Berényi, *Familii şi personalităţi*, str. 233; Nemet, *Magyarország földbirtokosai*, str. 828–830.

59 Hozjan, *Arhivsko gradivo*, str. 18.

60 AT ÖStA/HHStA, SB Csáky, šk. 157, dok. št. 328.

Simon Sina, ki je imel štiri hčere in je ostal brez moških naslednikov, je s tem odprl pot novemu dednemu nizu: posestvo je prek hčerke Anastazije, poročene Wimpffen, in vnukinje Hedvike prešlo v last grofovske družine Zichy. V rokah družine Zichy je beltinsko veleposestvo ostalo do konca druge svetovne vojne.[61]

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT ÖStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
SB Csáky, Familienarchiv Csáky, 1450–1900, Wirtschaftsakten Bellatincz (Posestnoupravni spisi Beltinci), škatla 157: Spisi pravne in finančne vsebine v letih 1798–1835 dok. 328/1-8.

MNL – Magyar Nemzeti Levéltár (Madžarski narodni arhiv)
Országos Levéltára (OL), Budimpešta, A 57, Libri Regii, zv. 63.
Zala Vármegyei Levéltára (ZVL), Zalaegerszeg, Közgyűlési iratok (Kgy. ir.; Spisi plemiškega zasedanja), 1843:2000; Közgyűlési jegyzőkönyv (Zapisniki plemiškega zasedanja), 1847:112, 119/54.

OBJAVLJENI VIRI

1848. évi XV. törvénycikk (zakonski člen o odpravi neodtujljivosti).
Werbőczy, István: *Opus Tripartitum iuris Consuetudinarii*. Dunaj, 1517.

ČASOPIS

Budapesti Hirlap, 1859.

LITERATURA

Béli, Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Pécs: Dialóg Campus, 2014.
Berényi, Maria: *Familii și personalități macedoromâne din Pesta (Secolele XVIII–XIX)*. Gyula: A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa, 2017.
Bordaș, Liviu: Dora d'Istria și chestiunea originii familiei Ghica. *Anuarul Institutului de Istorie »A. D. Xenopol«* 59, 2022, str. 83–101.
Cernovodeanu, Paul: Familia Ghika. *Revue DORUL*, št. 166, 2004, str. 31–33.
Gumilar, Franc: Plemiči v Prekmurju, Beltinski zemljiški gospodje. *Mladi Prekmurec*, 1938, št. 1–2, str. 21–26.
Hozjan, Andrej: *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2016.
Iordache, Anastasie: *Principatele române în epoca moderna*, 1. zvezek. Bucureşti: Editura Albatros, 1996.
Iorga, Nicolae: *Istoria românilor XI. - Domnitori. Istoria Românilor prin călători*. Bucureşti: Minerva, 1906.
Lanović, Mihajlo: *Privatno pravo Tripartita*. Zagreb: Tipografija, 1929.
Lendvai, Miklós: *Temes Varmegye, Nemes Családjai*. Budapest: Budapesti Hirlap nyomdája, 1899.
Molnár, András: Jenő Gyika, domobranski major iz Beltincev v obdobju madžarske revolucije 1848–1849. *Zbornik soboškega muzeja*, 26 (ur. Metka Fujs). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2020, str. 63–88.
Nemet, Josef: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1893.
Papp, Izabella: Görög nemesek Magyarországon. *A Sina család Magyarországon* (ur. Kerényi B. Eszter). Gödöllői Múzeumi Füzetek 6. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum, 2004.
Rizo-Rangabé, Eugene: *Livre d'or de la noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie*. Athènes: Imprimerie S. Vlastos, 1904.
Sturdza, Mihail-Dimitri: *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Paris: v samozaložbi, 1999.
Šraj, Peter: *Beltinci 1322–1993*. Beltinci: Občina Beltinci, 1995.
Šraj, Peter: *Beltinci z okolico*. Beltinci: v samozaložbi, 1997.
Tolnai, György: *A Magyar kapitalizmus története*. Budapest: Biblioteca, 1946.

SPLETNE STRANI

Belleten
Ekinci, Ekrem Buğra: Fratricide in Ottoman Law. Belleten 82, 2018
DOI: https://doi.org/10.37879/belleten.2018.1013

Genealogy.EU
Marek, Miroslav: Genealogy Csáky (Csáky de Körösszegh et Adorján): https://genealogy.euweb.cz/hung/csaky4.html

Ghika – le Site de la Famillie
http://www.ghika.net/

Royalark
Buyers, Christopher J.: The Dadiani Dinasty (Dadányi de Gyülvész):
https://www.royalark.net/Georgia/dadan3.htm

61 Šraj, *Beltinci 1322–1993*, str. 24–31.

SUMMARY

The Gyika Family and the Seigniory of Beltinci. From a Pledge Agreement to Bankruptcy (1811–1859)

The nineteenth-century history of the seignory of Beltinci is inextricably linked to the dramatic fate that befell the presumably Moldavian princely dynasty of Gyika. The family fled to Prekmurje from Ottoman political persecution and built a magnificent noble residence in their new Pannonian homeland under Constantin Emmanuel Gyika. Further testifying to their ties to this area was their patronage of Jernej Kopitar and collaboration with him. The family's takeover of the Beltinci estate from the indebted Counts Csáky in 1811 was not a simple purchase transaction but rather a prolonged legal and financial process of property restructuring. Although facing the period of economic instability and monetary devaluation, the Gyika family took on the burden of nearly a million silver florins, which exceeded the real value of the estate. In 1843, this venture finally secured them ownership of the estate.

The period of Gyika tenure ended with bankruptcy and an auction in 1859. In view of scant archival sources, the author explains the process with a convincing legal reconstruction: the amount of debt that ruined the Gyika family strikingly corresponds to the amount of the so-called filial quarter (*quarta puellaris*), a historical legal concept, pursuant to which the female descendants of the Csáky lineage were entitled to one-quarter of the family estate. Because the bankruptcy enforcement proceedings were not directed against the entire property but targeted individual shares of the Gyika heirs, the analysis reveals that the family's ruin was not due to the unpaid amount for the purchase of the property, but rather the result of the outstanding inheritance issues of its previous owners, which ultimately pushed the Beltinci seigniory into the hands of Constantin Emmanuel's extremely wealthy son-in-law, Baron Simon Sinas.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.07
CC BY-SA

GREGOR KOVAČ*

Plemiške družine in zemljiški posestniki v Markišavcih

IZVLEČEK

V članku so predstavljeni plemiške družine in posamezniki, ki so imeli v lasti celotno vas ali posamezne posesti v Markišavcih od začetka novega veka do konca 19. stoletja. Kratkemu orisu posestnih razmer v srednjem veku, ko so bili Markišavci kot del gornjelendavskega gospostva v lasti velikaških rodbin, kot so bili gornjelendavski Széchyji, sledi predstavitev lastnikov markišavske posesti, bodisi celotne bodisi samo nekaterih njenih delov. Na podlagi arhivskega gradiva in drugih virov je predstavljen tudi markišavski dvorec oziroma plemiška kurija, ki se v zgodovinskih virih pojavlja od 16. stoletja dalje.

KLJUČNE BESEDE

plemstvo, Prekmurje, Markišavci, ogrsko kraljestvo

ABSTRACT

NOBLE FAMILIES AND LANDOWNERS IN MARKIŠAVCI

The article presents noble individuals and families that owned the village of Markišavci either in whole or in part between the beginning of the early modern period and the end of the nineteenth century. A brief outline of property conditions in the Middle Ages, when Markišavci was part of the Gornja Lendava seigniory and owned by influential lineages, such as the Gornja Lendava Széchy family, is followed by the presentation of owners of the Markišavci estate, either in entirety or as independent landholdings. Based on archival material and other sources, the article also describes the local noble mansion mentioned in historical sources from the sixteenth century onwards.

KEYWORDS

nobility, Prekmurje, Markišavci, Kingdom of Hungary

* dipl. inž. gosp. inž. (BSc.), Maribor, gre_kov@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-6385-8762

Ideja za članek se je avtorju porodila ob odkritju dokumenta z družinskim drevesom potomcev Franca Bácsmegyeya pl. Párisa v Madžarskem nacionalnem arhivu v Budimpešti, na katerem je prikazano dedovanje markišavskih posesti od 16. do 18. stoletja. Plemiške družine na območju današnjega Prekmurja so slabo raziskane. Zato je avtor izkoristil priložnost predstaviti razširjen prikaz dedovanja markišavskih posesti od začetka novega veka do 19. stoletja, v to vključene plemiške družine in prisotnost plemiškega dvorca oziroma kurije v omenjenem kraju.

POSESTNIKI V SREDNJEM IN V ZAČETKU NOVEGA VEKA

Vas Markišavci je v poznem srednjem veku spadala v posestni okvir gospostva Gornja Lendava, zato ni težko slediti njenim zemljiškim posestnikom. Prvi znani lastnik gospostva je bil na začetku 13. stoletja župan Železne županije (*comes de Ferreo castro*) Nikolaj iz rodbine Dárói, ki pa se v dosedanjem slovenskem zgodovinopisju večkrat navaja kot »grof Nikolaj iz Železnega«. Leta 1275 je kralj Ladislav IV. gospostvo podelil Amadeju iz rodu Gutkeled. Njegovi potomci so ga imeli v lasti do srede 14. stoletja, ko je leta 1359 za krajši čas prešlo v last palatina Nikolaja Konta. Leta 1366 je gospostvo pridobil Nikolaj Széchy (novejša oblika: Szécsi), v lasti njegove rodbine pa je ostalo vse do njenega izumrtja v prvi polovici 16. stoletja. Po smrti zadnjega moškega potomca Štefana Széchyja Gornjelendavskega[1] leta 1540 so posesti z dedovanjem njegove mačehe Magdalene in sestre Marjete – s posebno kraljevo odobritvijo – ter potomcev njunih hčera prešle na več velikaških plemiških rodbin. Del posesti so pozneje pridobili člani slovaške veje Széchyjev pl. Rimaszécs. Prav prej omenjeni dedinji sta še pred sredino 16. stoletja Markišavce prodali plemiču Gregorju Horvatu pl. Markišavskemu in s tem kraj izločili iz gospostva.[2]

DRUŽINA HORVAT PL. MARKIŠAVSKI

Že leta 1549 je celotno vas Markišavci posedoval Gregor Horvat pl. Markišavski.[3] Madžarski genealog Márton Szluha priimek družine navaja enkrat kot *Markusoczy*,[4] drugič pa s plemiškim predikatom kot *Horvath de Markusocz*.[5] V popisu plemiških posestnikov kraljevine Ogrske iz leta 1549 zasledimo priimek *Markusovczy*,[6] v rokopisu št. 83 murskosoboške knjižnice pa je priimek zapisan kot *Horvath de Markusotz*.[7] Izvor tega markišavskega plemiča je nejasen. Čeprav obstaja možnost, da je bil potomec markišavskega kastelana, ki se omenja v 15. stoletju, je bolj verjetno, da je bil priseljenec z območja današnje Hrvaške. Na to teorijo nakazujeta njegov priimek in dejstvo, da je v 16. stoletju z območja današnje Hrvaške in Bosne v Železno županijo pribežalo večje število tako plemiškega kot neplemiškega prebivalstva. Če je bil Gregor Horvat plemič že ob prihodu semkaj, je vsekakor moral izhajati iz ugledne in razmeroma premožne družine, da si je lahko v novi domovini kljub izgubi matičnih posesti kupil Markišavce. Ni povsem jasno, kdaj točno je vas pridobil, zagotovo pa jo je posedoval že leta 1549, saj je tega leta popisan kot edini markišavski posestnik, ki je v omenjenem kraju posedoval eno kmečko porto,[8] tri želarske porte in še eno opuščeno porto oziroma pustoto.[9]

Za natančnejšo datacijo bi lahko uporabili listino ogrskega kralja Rudolfa I. Habsburškega, izdano 28. aprila 1583. Ta navaja, da je ogrski palatin baron Tomaž Nádasdy pl. Nádasd tedaj izdal listino, s katero je potrdil prenos lastnine vasi Markišavci, vključno z vinogradi v Sotini, od lastnic Marjete Széchy pl. Gornjelendavske, poročene z grofom Pirom (*Pyrrhus*) de Arco, ter baronice Ane Thurzó pl. Bethlenfalva, vdove po Andreju Báthoryju pl. Ecsed, na Gregorja Horvata pl. Markišavskega.[10] Na podlagi datacije s pomočjo omenjenih oseb je bila izvorna listina izdana enkrat po letu 1566, kar je nenavadno, saj je Horvat kot lastnik posesti omenjen že 17 let prej. Umrl je pred letom 1583, saj se v prej omenjeni listini omenja kot pokojni. Zagotovo ni imel sinov, saj je bila njegova dedinja hči Katarina, ki se je poročila s Francem Bácsmegyeyem pl. Párisom.

1 Kerec, *Szécsiji*, str. 57–67.
2 HU MNL, OL, A 57 - 04 - 0362 - A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 4., str. 353.
3 Maksay, *Magyarország birtokviszonyai II*., str. 880.
4 Szluha, *Vas vármegye II*., str. 67.
5 Szluha, *Vas vármegye I*., str. 126.
6 Maksay, *Magyarország birtokviszonyai II*., str. 880.
7 PiŠK Murska Sobota, rokopis št. 83, str. 63.
8 Latinski izraz porta je bil v tedanjih posestnih virih pogosta oznaka za podložno zemljiško enoto, ki je bila osnova za obdavčitev. Na Ogrskem se je uporabljal tudi latinski izraz sessio. Velikost ni bila konkretno določena in se je razlikovala glede na to, v katerem delu kraljestva je posest ležala. Običajno je obsegala med 10 in 20 hektarjev.
9 Szluha, *Vas vármegye II*., str. 67. Vir, iz katerega je avtor najverjetneje jemal te podatke, navaja, da je imel Gregor *Markusoczy* v omenjenem kraju eno kmečko in tri želarske porte. Prim. Maksay, *Magyarország birtokviszonyai II*., str. 880.
10 Andrej Báthori pl. Ecsed je umrl leta 1566. Torej je morala biti listina izdana po tem letu, saj se njegova soproga omenja kot vdova. Prim. HU MNL, OL, A 57 – 04 – 0362 – A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 4., str. 353.

DRUŽINA BÁCSMEGYEY PL. PÁRIS IN NAGY-BÁCS

Kot prvi znani predstavnik te ugledne družine na območju Železne županije se je v drugi polovici 16. stoletja pojavil Franc Bácsmegyey pl. Páris in Nagy-Bács. Bácsmegyeyi (tudi Báchmegyey, Bátsmegyei) so bili star plemiški rod, katerega izvor je v madžarskem zgodovinopisju slabo raziskan. Kar nekaj rodoslovcev meni, da je družina sprva uporabljala priimek Bátsy oziroma Báchy,[11] ki je najverjetneje povezan z njeno izvorno posestjo Nagy-Bács. Družina, katere član je leta 1526 umrl v bitki pri Mohaču (Mohács), je v prvi polovici tega stoletja spadala med dobro situirano srednje plemstvo, kar je mogoče zaslediti v popisu posestnikov kraljevine Ogrske leta 1549. Trije predstavniki te družine so v županijah Szatmár, Szabolcs in Csanád skupaj posedovali 39 kmečkih in 68 želarskih port.[12] Prej omenjeni Franc pl. Bácsmegyey je bil sin Simona in Elizabete, roj. Dombay pl. Dombo. Simon Bácsmegyey je imel v lasti posest v številnih vaseh v županiji Baranja. 4. junija 1561 je skupaj z Janezom pl. Draškovićem[13] od kralja Ferdinanda I. prejel posesti v več krajih v županiji Tolna.[14] Služboval je kot namestnik znamenitega poveljnika Szigetvárja barona Marka Horvátha-Stancsicsa pl. Gradac, in sicer ravno v obdobju srditih spopadov z osmanskimi enotami, ki so leta 1556 z 10.000 vojaki kar 42 dni neuspešno oblegale tisoč branilcev te trdnjave. O ugledu družine ne priča samo podpoveljniška funkcija v znameniti in strateško pomembni utrdbi, temveč tudi Simonova poroka v ugledno in uveljavljeno družino Dombay pl. Dombo.[15]

Ni povsem jasno, zakaj se je Simonov sin Franc izselil z območja, kjer je njegova družina imela večjo posest. Najverjetnejša razlaga bi lah-

Grb družine Bácsmegyey (wikimedia).

ko bili vedno pogostejši osmanski vpadi. Franca Bácsmegyeya prvič zasledimo na območju Železne županije in hkrati današnjega Prekmurja, ko je leta 1569 od prekmurskega plemiča Štefana Vasdinnyeya pl. Petrovskega za 80 ogrskih zlatih forintov kupil vinograd v Mihalovcih.[16] Enkrat pred letom 1583 se je poročil s Katarino, hčerjo prej omenjenega Gregorja Horvata pl. Markišavskega. Katarina je skupaj s soprogom kralja Rudolfa zaprosila za potrditev posestne pravice do posesti, podedovanih od očeta. Vladar je prošnji ugodil in ji z zgoraj predstavljeno listino z dne 28. aprila 1583 potrdil prenos Markišavcev, vključno s tamkajšnjim plemiškim dvorom (lat. *curia nobilitari*) in pripadajočimi vinogradi v Sotini, ki so bili nekoč last pokojnega Gregorja Horvata pl. Markišavskega, v njeno last.[17] Listina je nastala prav v obdobju, ko so potekali nasledstveni spori med dediči izumrle rodbine Széchyjev Gornjelendavskih. Zato je povsem mogoče, da so Horvatovi nasledniki s prošnjo vladarju za potrditev posestnih pravic želeli obvarovati svoje posesti.

Franc Bácsmegyey je bil leta 1592 skupaj s posestmi v kar 18 krajih ter vasmi iz županije Somogy vpeljan[18] kot lastnik posesti v Dokležovju,

11 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai*, str. 291.

12 Maksay, *Magyarország birtokviszonyai II*., str. 1083.

13 Janez pl. Drašković, ki je padel pri obrambi Szigetvarja leta 1566, je bil brat barona Gašperja Draškovića ter stric hrvaškega bana Janeza pl. Draškovića. Prim. Hojsak, *Rodoslovlje obitelji Drašković*, str. 20.

14 Gre za kraje Gerken, Dorogh, Bezygh, Zenthleöryncz, Genk in Naghzabathon (HU MNL, OL, A 57 – 03 – 0936 - A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 3., str. 706–707).

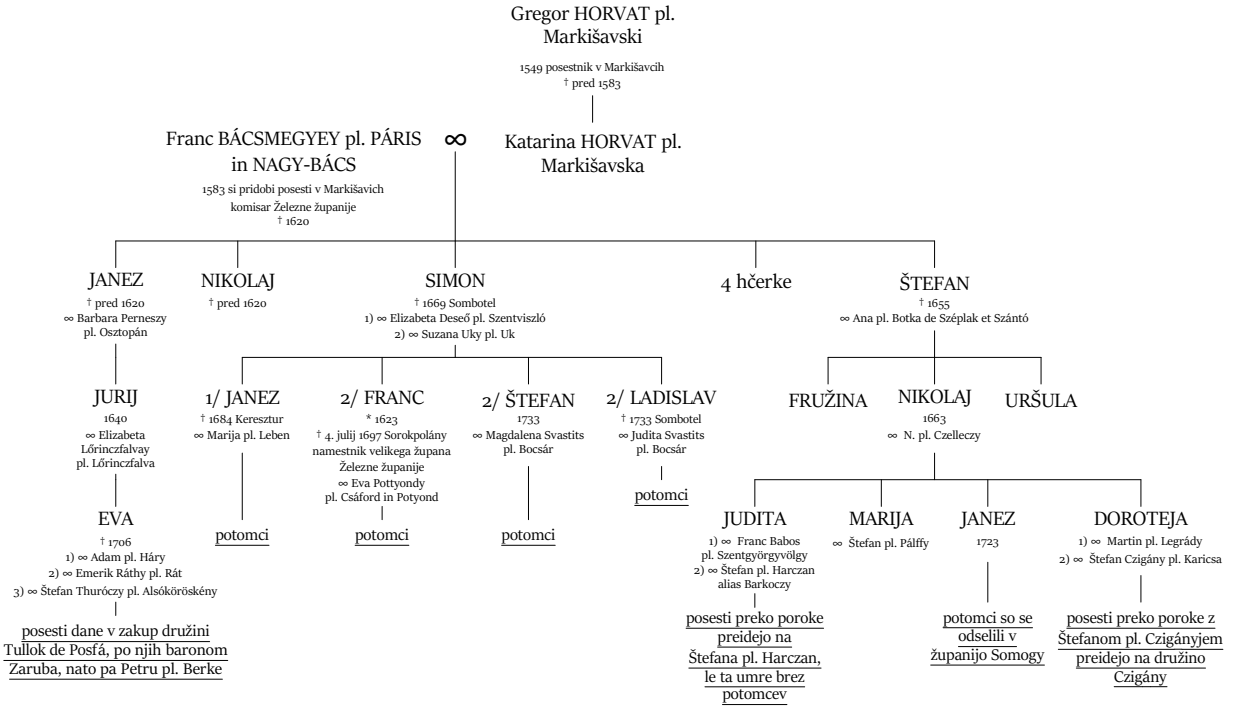
15 Dombay pl. Dombo (Dombai oziroma pl. Dombo), takrat že uveljavljena rodbina, ki izvira iz rodu Csák, s sedežem na gradu Dombo nedaleč od utrdbe Szigetvar. Nekaj predstavnikov te družine je v 15. stoletju opravljalo pomembne državne funkcije. Tako je bil Pavel pl. Dombo leta 1464 glavni kraljevi konjušnik, David Dombay je bil poveljnik utrdbe Kaposvar, Nikolaj Dombay pa leta 1462 hrvaško-dalmatinski ban. Sorodnik te družine je bil znameniti magnat in palatin Matija Csák, ki je na prelomu iz 13. v 14. stoletje de facto vladal severnemu delu kraljevine (današnja Slovaška). Prim. Pálosfalvi, *The Noble Elite*, str. 101–106.

16 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai,* str. 291.

17 HU MNL, OL, A 57 – 04 – 0362 – A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 4., str. 353.

18 Gre za uradni postopek javne naznanitve posestnih pravic, pri katerem so sodelovali predstavniki županije in

Rodovnik družine Bácsmegyey

Dolini, Bokračih in Krogu. Kot županijski komisar je bil leta 1597 poslan na ta konec Železne županije, da bi sprejel najemniške vojaške enote, ki so prihajale iz Štajerske, Kranjske in Koroške.[19] Po smrti prve soproge se je poročil s Katarino pl. Eszpethey, vdovo po kastelanu murskosoboškega dvorca Juriju Sobotinu pl. Murskosoboškem. Opravljal je ugledne županijske funkcije, tako je bil leta 1607 celo namestnik velikega župana Železne županije.[20] Čeprav je bil sprva zaupnik gornjelendavskega gospoda Tomaža Széchyja pl. Rimaszécs in ga je zastopal na županijskih skupščinah te županije,[21] je leta 1609 prišel z njim v spor, ki so ga reševali pred županijskim sodiščem.[22] Kljub opravljanju številnih pomembnih županijskih funkcij je prebival na sedežu družinske posesti v Markišavcih, od koder je grofu Francu Batthyányju pl. Németújvár med letoma 1611 in 1615 poslal več pisem.[23] Franc je najverjetneje imel brata Tomaža, saj se ob popisu obdavčenih zemljiških posesti leta 1598 kot posestnika na območju današnjega Prekmurja omenjata Franc Bácsmegyei, ki je imel v Dolini dve in v Krogu štiri porte, ter Tomaž Bácsmegyei, ki je imel v Borejcih šest port, kar nakazuje, da sta si brata nekoč enovito zemljiško posest morebiti razdelila na pol.[24]

Franc je umrl leta 1620,[25] po njegovi smrti pa je med njegovimi tremi sinovi Janezom, Simonom in Štefanom prišlo do delitve posesti. Ravno to delitev je zaradi lažje predstavitve kasnejšega dedovanja posesti mogoče izkoristiti za razlago cepitve družine na tri veje. Začetnik prve veje je bil Janez, poročen z Barbaro Perneszy pl. Osztopán iz zelo ugledne in uveljavljene družine. Njen oče je bil poveljnik težke konjenice, odposlanec Zalske županije na državnem zboru, namestnik velikega župana Zalske županije ter poveljnik utrdbe Zalalövő, mati pa Katarina Paksy pl. Pakos, katere prednike najdemo med velikaškima družinama Both pl. Bojna in Batthyány pl. Németújvár.[26] Iz Janezovega zakona je poznan samo sin Jurij (omenja se leta 1640), poročen z Elizabeto, roj. Lőrinczfalvay pl. Lőrinczfalva, katere družina je bila posestno prisotna tudi na območju današnjega Prekmurja. V tem zakonu se je, kot kaže, rodila samo hči Eva († ok. 1706), dedinja vse posesti po svojem očetu. Poročena je bila večkrat, vendar pri imenih njenih soprogov prihaja do nejasnosti. Medtem ko Szluha navaja, da je bil njen prvi

vse zainteresirane stranke, ki so lahko vložile ugovor na uradni postopek.

19 Tóth, *Vas vármegye közgyűlési I.*, str. 111.

20 Tóth, *Vas vármegye közgyűlési II.*, str. 52.

21 Tóth, *Vas vármegye közgyűlési II.*, str. 76.

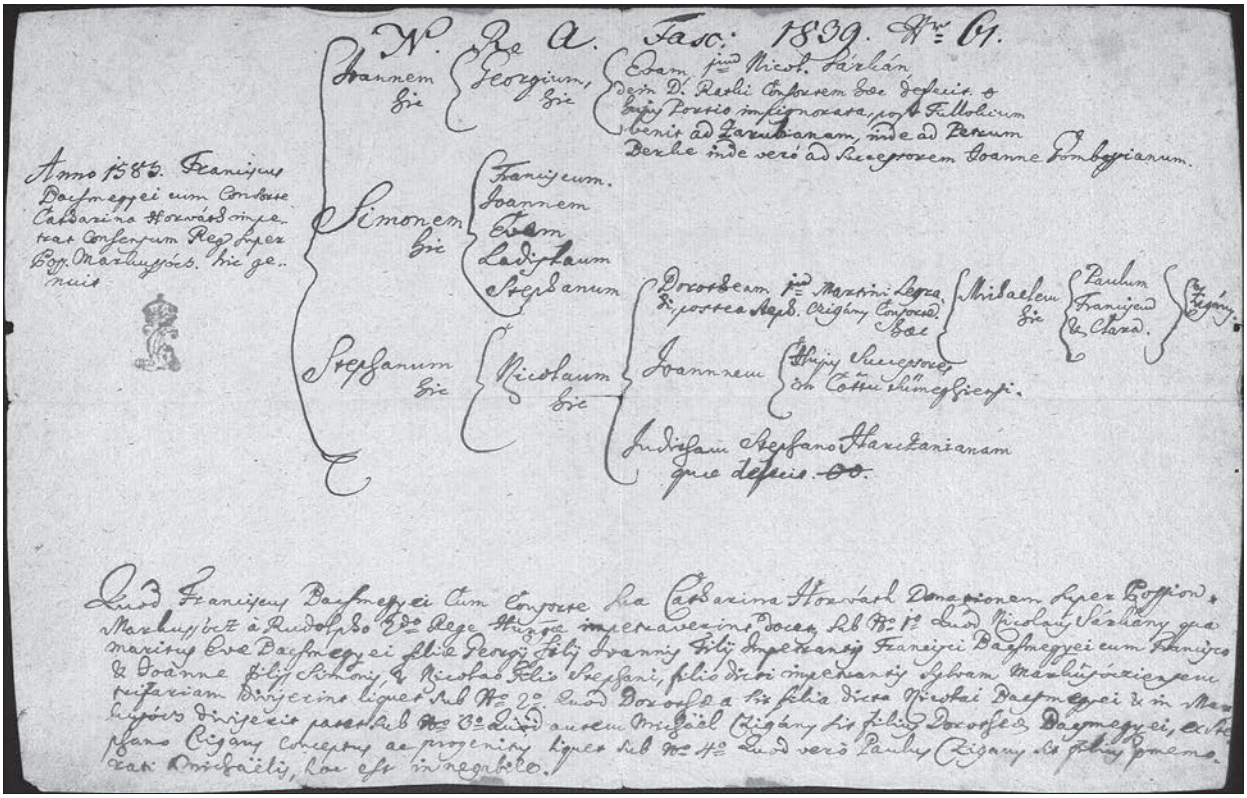
22 Tóth, *Vas vármegye közgyűlési II.*, str. 130.

23 Nekaj pisem je bilo poslanih iz Rakičana, Murske Sobote in kraja Ujfalu. HU MNL, Batthyány misszilisek [P 1314], št. 1211–1221.

24 Dávid, *Az 1598. évi házösszeírás*, str. 548.

25 Szluha, *Vas vármegye I.*, str. 126.

26 Prababica Katarine pl. Paksy je bila Neža (madž. Ágnes) pl. Batthyány, sestra bana Baltazarja Batthyányja pl. Németújvárja († 1520). Prim. Szluha, *Vas vármegye I.*, str. 132–133.

Dokument iz leta 1839, ki prikazuje dedovanje posesti v Markišavcih (HU MNL OL, E-0148, fasc. 1839, No. 61).

soprog prekmurski plemič Adam pl. Háry, drugi Emerik Ráthy pl. Rát, tretji pa Štefan Thuróczy pl. Alsóköröskény,[27] iz neke listine izhaja, da je bila najprej poročena z Nikolajem Sárkányjem pl. Ákosháza, nato pa z nekom iz družine Ráthy – morda prav z Emerikom (v listini ni navedbe imena). Markišavske posesti Eve Bácsmegyey so bile nato dane v zakup baronu Francu Tuloku pl. Pósfá.[28]

Začetnik druge veje je bil Simon Bácsmegyey, čigar potomci so se iz Prekmurja preselili v druge dele Železne in v Šopronsko županijo. Simonov sin Simon ml. je opravljal funkcijo namestnika velikega župana Železne županije. Moški potomci te veje so izumrli konec 18. stoletja, posesti in dva dvorca pa so s porokami prešli na družini Rumy in Nedeczky.[29]

Začetnik tretje veje je bil Štefan Bácsmegyey († ok. 1655), poročen z Ano Botka pl. Széplak, hčerjo Janeza Botke pl. Széplak in Katarine Huszar pl. Brenhida, ki je v zakon prinesla obsežne posesti v županiji Somogy. To je razvidno iz listine, datirane 20. julija 1663 v Kisegu (madž. Kőszeg). V njej je navedeno, da je Ana Botka prinesla v zakon posesti in podložnike v kar 25 krajih v županiji Somogy ter posesti v kraju Hatvan v županiji Fehér.[30] Štefanu in Ani so se v zakonu rodile najmanj tri hčere in sin Nikolaj, ki je podpisal gornjo listino. Poročen je bil s prekmursko plemkinjo Katarino pl. Celec (Czelleczy), v zakonu pa so se jima rodile – podobno kot staršem – najmanj tri hčere in en sin. Družina je skoraj zagotovo prebivala na območju današnjega Prekmurja, saj so se vse hčere poročile s prekmurskimi plemiči. Tako je bila Judita Bácsmegyey najprej poročena z murskosoboškim višjim okrajnim glavarjem Francem Babosem pl. Szentgyörgyvölgy, po njegovi smrti pa s Štefanom pl. Harcanom, bolj znanim pod priimkom Bakovski (*Harczán alias Barkóczy*).[31] Juditina sestra Marija se je poročila z murskosoboškim sodnikom prisednikom Štefanom pl. Svetičem (madž. Szvetics).[32] Tretja hči Doroteja je bila sprva poročena z Martinom pl. Légrádyjem, po njegovi smrti pa še s Štefanom Czigányjem pl. Karicsa. Nikolajev edini znani sin Janez se je odselil v županijo Somogy na družinsko posest, kjer so njegovi potomci živeli še v prvi polovici 19. stoletja. Med njimi najdemo Janezovega vnuka – nadporočnika in člana kraljeve plemiške osebne garde Janeza Bácsmegyeya.[33] V napoleonskih vojnah se je odlikoval tudi poročnik An-

27 Szluha, *Vas vármegye I*., str. 126.
28 HU-MNL, OL, E-0148, fasc. 1839 No. 61.
29 Szluha, *Vas vármegye I*., str. 126–129.
30 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai*, str. 296.
31 Szluha, *Vas vármegye I*., str. 127.
32 Szluha, *Vas vármegye II*., str. 675.
33 Tisza-Beői Hellebronth, *A magyar testőrségek*, str. 81.

ton Bácsmegyey pl. Páris in Nagy-Bács, ki je kot častnik 8. huzarskega polka pri italijanski Brescii zajel Napoleonovega maršala in kasnejšega neapeljskega kralja Murata.[34]

DRUŽINE TULOK, ZARUBA, BERKE, GOMBOSSY, ADELFFY IN SZAPÁRY

Del markišavskih posesti na druge družine ni prešel samo z dedovanjem, temveč tudi z zakupom oziroma prodajo. Tako so bile posesti Eve pl. Bácsmegyey enkrat pred letom 1693 dane v zakup baronu Francu Antonu Tuloku pl. Pósfa, ki je imel obsežne posesti na območju današnjega Prekmurja – številne izmed njih je dobil kot nagrado za zvesto službo gornjelendavskemu grofu Petru Széchyju pl. Rimaszécs. Tulok je od 4. junija 1687 do svoje smrti leta 1693 opravljal dobičkonosno službo tridesetničarja[35] na Polanjcih (današnja Krajna). Kralj Leopold I. ga je hkrati z njegovo drugo soprogo Ano Marijo Katarino pl. Contucci[36] 5. oktobra 1689 povzdignil v baronski stan.[37] Od leta 1690 je imel Franc za 300 gld v zakupu kraj Mühlgraben in dvorec Tabor na južnem Gradiščanskem (nekaj km severno od mejnega prehoda Kuzma).[38] O njegovem ugledu priča tudi dejstvo, da je bil skupaj s soprogo 8. novembra 1690 krstni boter sina murskosoboškega barona Petra Szapáryja.[39] Po Tulokovi smrti je posesti podedovala njegova hči Marija Antonija,[40] poročena z baronom Francem Zarubo pl. Hustířan. Ni sicer povsem jasno, ali je bila hči iz prvega očetovega zakona z Ester pl. Sulcz[41] ali iz drugega zakona z Ano Marijo Katarino pl. Contucci.[42]

Te posesti so bile enkrat pred letom 1728 prodane ali ponovno dane v zakup Petru Berkeju pl. Velikobakovskemu, ki je po Tulokovi smrti leta 1693 prevzel službo tridesetničarja na Polanjcih in jo opravljal od 21. aprila 1693 do 24. maja 1726. Berke je deloval kot upravnik več gospostev, bil pa je tudi osebni tajnik grofa Petra Széchyja pl. Rima-Szécsyja, poslednjega moškega potomca te znamenite magnatske rodbine. Za njegove zasluge mu je grof leta 1684 – enako kot Tuloku – daroval več posesti in podložnikov v Prekmurju, šest let kasneje pa mu je kralj Leopold I. podaril še posesti v kraju Veliki Bakovci.[43] Povsem mogoče je, da sta bila Berke in Tulok med grofovimi najpomembnejšimi uradniki in zaupniki, saj si drugače ni mogoče razlagati darovanja obsežnih posesti, ki sta jih dobila tik pred grofovo smrtjo.

Berke je bil poročen dvakrat, prvič z Ano pl. Biro, vdovo po nižjem plemiču Ropoši. Iz tega zakona niso znani nobeni otroci, zagotovo pa v njem ni bilo moškega potomca. V drugo se je Berke poročil s Suzano Keresztúry pl. Petrikeresztúr, ki mu je rodila več hčera. 24. maja 1725 je Peter Berke v Bakovcih napisal oporoko, katere overovljeni prepis z dne 20. junija 1731 hrani arhiv vasvárskega kolegiatnega kapitlja.[44] V njej je manjši del posesti dodelil hčeram Rebeki, poročeni s Francem Babosem pl. Szentgyörgyvölgyjem, nato s Francem pl. Ropošo, Frančiški, poročeni s Francem Roganom pl. s Krajne, in Elizabeti, poročeni s Francem pl. Ropošo. Za glavnega dediča je postavil vnuka Janeza pl. Gombossyja, sina svoje hčerke Suzane in Štefana pl. Gombossyja.[45] Janez Gombossy, ki je na območju današnje Hrvaške opravljal ugledne uradniške funkcije, bil je npr. vrhovni tridesetničar, se je poročil s Klaro, roj. Balogh pl. Bér.[46] Gombossyjeva smrt je bila prva, ki jo je

34 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai*, str. 300.

35 Carinski uradnik, odgovoren neposredno vladarju, in ne županijski upravi.

36 V različnih virih se zapis priimka navaja v več variantah kot Konduczy, Khondutsi idr. Družina Contucci je bila ena najstarejših plemiških družin na območju Toskane, ki se je na začetku novega veka naselila v mestu Montepulciano (https://www.contucci.it/en/history/ (30. 9. 2026)).

37 HU MNL, OL, A 57 – 20 – 0041 – A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 20., str. 227–230.

38 Tamara Andrejek et al., *Trije gradovi*, str. 143.

39 Tamara Andrejek et al., *Trije gradovi*, str. 48.

40 V nekaterih virih Ana Antonija. Prim. Szluha, *Vas vármegye II.*, str. 762.

41 Ester pl. Sulcz je bila hčerka upravnika gospostva Dobra Krištofa pl. Sulcza in njegove soproge Marije Elizabete pl. Rumbolt. Prim. PiŠK Murska Sobota, rokopis št. 83, pag. 388.

42 Nasprotujoče si podatke navajata Szluha in citirani rokopis št. 83. Szluha trdi, da je bila Marija Antonija hči iz prvega zakona, medtem ko rokopis, v katerem je viden izris družinskega drevesa, iz katerega je razviden proces dedovanja posesti, navaja, da je bila Marija Antonija hči iz drugega zakona z Marijo Katarino pl. Contucci. Isti vir navaja, da je imel Franc Tulok tudi hčer z Ester pl. Sulcz, ki pa je najverjetneje umrla mladoletna ali neporočena.

43 Listina je bila izdana 12. septembra 1690 v gradu Ebersdorff. HU MNL, A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 21., str. 36–38, in tudi E 227, Magyar Kamara Archivuma, Libri donationum, zv. 13., str. 486.

44 Oporoko je prevedel dr. Jožef Smej. Prim. Smej, *Bakovci in njihova*, s. p.

45 Prav tam. Janez Gombossy je od svojega starega očeta Petra Berkeja podedoval posesti z vinogradi v Dankovcih (*Dankocz*), Gorici (*Goricz*), Petrovcih (*Petrocz*) in Lončarovcih (*Gerencsaki*). Svojega vnuka Janosa Gombossyja je postavil za univerzalnega dediča (*Heres universalis*) skupaj s sestavljenimi listinami o bakovskem (*Barkoczi*) premoženju. Mline, sodišinskega (*Szodissinczi*) in oba mlina na Muri, je zapustil vnuku, da z njimi svobodno razpolaga. Poleg tega je prevzel posestva v Krogu (*Korongh*), Markišavcih (*Markussocz*) in Kupšincih (*Kupsincz*).

46 Klara Balogh je bila hči Petra pl. Balogha de Bér in njegove druge soproge Suzane, roj. pl. Töke. S to poroko je Gombossy prišel do še več posesti na območju današnjega Prekmurja, ki jih je od prve polovice 17. stoletja imela v lasti družina Balogh. Klara je bila sestrična znamenitega generala Adama Balogha pl. Bér, ki se je kot eden

murskosoboški duhovnik Janez Lepešič takole zabeležil v mrliško matično knjigo soboške župnije: »*26. novembra 1736 je ob drugi uri popoldne presvetli in premilostni gospod Janos Gombossy zamenjal to bedno smrtno življenje z nesmrtnim.*«[47] Ker ni imel moškega potomca, je vse posesti dedovala njegova hči Ana Marija, roj. pl. Gombossy, poročena z odvetnikom in kraljevim svetnikom Antonom pl. Adelffyjem. Ta je iz premoženja, ki ga je v zakon prinesla njegova žena, ustanovil znamenito šolo s sirotišnico v Kőszegu, v kateri se je do prve polovice 20. stoletja šolalo veliko poznejših prekmurskih intelektualcev. Da bi zagotovili sredstva za sirotišnico, so Adelffyjeve posesti (med njimi tudi markišavsko) v drugi polovici 18. stoletja prodali na dražbi – kupec je bil murskosoboški grof Szapáry.[48] O Adelffyjevem lastništvu posesti v Markišavcih pričajo tudi zemljevidi iz 19. stoletja, na katerih je gozd zahodno od omenjenega kraja poimenovan po njem – Adelfijev gozd (madž. Adelffi erdő).[49]

ŠTEFAN HARCZAN ALIAS BAKOVSKI (HARCZÁN ALIAS BARKÓCZY)

Do dela markišavskih posesti družine Bácsmegyey je prišel tudi Štefan pl. Harczan (Barkóczy), ki se je enkrat po letu 1698 poročil z omenjeno Judito pl. Bácsmegyey.[50] Več o Štefanu izvemo iz njegove prošnje za izdajo plemiške listine z dne 1. februarja 1715, ki so jo ohranili skupaj s plemiško listino. Iz nje je razvidno, da je Harczan dodelitev plemiške listine upravičeval z zvesto službo svojega očeta Nikolaja, ki je v Tišini deloval kot tridesetničar in je po Štefanovih besedah že bil plemič. Prav mogoče je, da je bil kot potomec v sorodu s Kolomanom Harczanom, provizorjem oziroma upravnikom gornjelendavskega gospostva, ki je leta 1628 v Tišini posedoval[51] eno celo kmetijo,[52] ali pa celo s protestantskim duhovnikom Matijo Harczanom iz Gederovcev, ki je leta 1614 podpisal izjavo *Formula Concordiae*.[53] Vladar je Štefanovi

Grb Štefana pl. Harczana (HU MNL OL, E-0148, fasc. 1451 No. 6).

prošnji ugodil ter mu z izdajo nove listine 21. februarja 1715 potrdil njegove starejše plemiške pravice in privilegije. Listina je bila javno razglašena 16. novembra istega leta na zasedanju županijske skupščine Železne županije v Sombotelu.[54]

Dve leti zatem se Harczan omenja v popisu plemstva v Markišavcih[55] in leta 1733 v Bakovcih.[56] Leta 1728 je v slednjem kraju posedoval dva podložna kmeta na osminskih kmetijah, ornico, zasejano z dvema mernikoma žita, in travnik, ki je prinašal pol voza sena. Imel je še enega podložnega kmeta s četrtinsko kmetijo, ornico, zasejano s štirimi merniki, in travnikom, ki je prinašal voz sena.[57] Ko je Harczan 15. februarja 1740 umrl, je takratni okrajni glavar Pavel pl. Mlinarič sestavil popis vseh njegovih premičnin in nepremičnin, iz katerega je razvidno, da je imel kar nekaj posesti na območju današnjega Prekmurja. Tako je v Markišavcih posedoval leseno nadstropno plemiško rezidenco (*residentia nobilitaris*), ob kateri so stala tri gospodarska poslopja. Leseno plemiško kurijo (*curia nobilitaris*) z osmimi prostori je imel tudi v Bakovcih. Harczan je posedoval nepremičnine in šest podložnikov v Markišavcih, po dva v

najboljših poveljnikov krucev boril na strani Franca Rákóczija. Prim. Szluha, *Vas vármegye I,* str. 91–93.

47 Gubič, *Prebivalstvo trga*, str. 10.

48 Smej, *Bakovci in njihova*, s. p.

49 OSzK, TK 970, Márkusotzi határának térképe.

50 Judita je bila vdova po višjem okrajnem glavarju Francu Babosu pl. Szentgyörgyvölgyju. Prim. Szluha, *Vas vármegye I,* str. 127.

51 Kot upravnik gornjelendavskega gospostva je omenjeno kmetijo najverjetneje imel v zakupu.

52 Maksay, *Urbáriumok*, str. 68.

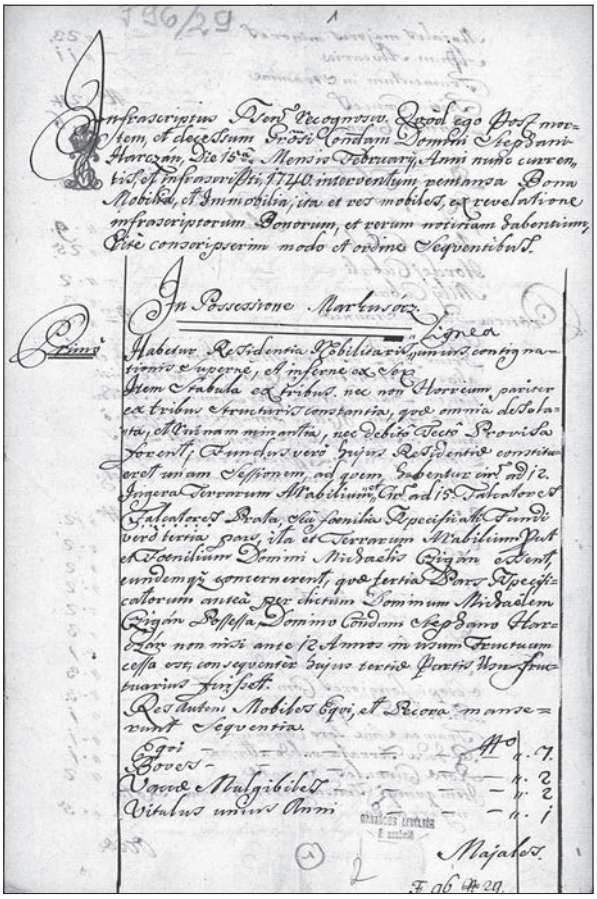
53 Kot 166. se je podpisal Matija Harczan: *Ego Matthias Earczán, Gederoczinus minister oppidi Nedeolcziensis huic libro Christianae Concordiae subscripsi corde non fucato*. Prim. Payr, *Egyháztörténeti emlékek*, str. 64, in tudi Payr, *A Dunántúli Evangélikus*, str. 424.

54 VML, Protocolla investigationis nobilium 1733, pag. 65–72. Listina je v odličnem stanju ohranjena še danes.

55 Schneider, *Vas varmegye 1717 evi*, str. 5.

56 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai*, str. 197.

57 Smej, *Bakovci in njihova*, s. p.

Popis premoženja po pokojnem Štefanu pl. Harczanu iz leta 1740 (HU MNL OL, E 156 – a. – fasc. 096, št. 029).

Bakovcih in Krogu, po enega pa v Sebeborcih, Vaneči in Fokovcih.[58] Družina Harcan je s Štefanom izumrla, posesti pa so najverjetneje prešle v last njegovega nečaka Mihaela Czigányja pl. Karicsa.

DRUŽINA CIGAN (CZIGÁNY DE KARICSA)

Družina Cigan (tudi Czigány, Czigán, Zigán) je markišavske posesti pridobila s poroko Štefana Czigányja pl. Karicsa in Doroteje, vdove po Martinu pl. Legradyju, ki je bila hkrati hči Nikolaja pl. Bácsmegyeya in njegove soproge Katarine pl. Celec (Czelleczy). Štefan je bil zvest pristaš Habsburžanov in je padel v vojnah z osmanskimi Turki.[59] Rodil se je kot sin županijskega uradnika – natančneje, sodnika prisednika – Pavla Czigányja, ki se ob popisu plemstva Železne županije leta 1658 omenja na ozemlju murskosoboškega gospostva.[60] Starodavna plemiška družina Czigány je izvirala z vzhoda današnje Madžarske (madž. Felső-Tisza-vidék), njeni člani pa so od 13. stoletja prebivali v Zalski županiji. O tej družini je njen potomec Balázs Mikefai Czigány spisal obsežno knjigo z naslovom *Szighan illetve a Zygan Chygan Czigány család története* (Zgodovina družine Szighan oziroma Zygan, Chygan, Czigány). Prvi znani predstavnik te družine je bil Amadej s konca 12. stoletja, ki je ime oziroma priimek prevzel po kraju Zygan na območju Bodrogköz.[61]

Po družinskem drevesu lahko družinskim članom sledimo vse do Tomaža, ki je bil leta 1401 namestnik velikega župana županije Veszprém.[62] Ta je imel brata Jerneja, čigar sin Mihael se leta 1430 omenja v kraju Mikefa, po katerem so nekateri člani družine v prihajajočih stoletjih prevzeli predikat. Mihaelovi potomci in potomci njegovega brata Ladislava se v 16. stoletju omenjajo v krajih Zagorhida in Karicsa – po slednjem so nekateri prav tako prevzeli predikat. Mihaelova pravnuka Štefan in Bernard sta padla v bitki pri Mohaču leta 1526. Bernardov sin, prav tako Mihael, se leta 1555 omenja kot posestnik v kraju *Gombosszeg*, leto kasneje pa kot posestnik v kraju *Milostrah*. Mihaelov vnuk Štefan (*Chigan de Karicha*) je leta 1600 opravljal funkcijo okrajnega glavarja.[63] V zakonu s Katarino Pethő pl. Szentjobb se jima je najverjetneje rodil zgoraj omenjeni Pavel, ki je leta 1658 opravljal funkcijo sodnika prisednika Železne županije.

Pavlov sin Štefan se je pred letom 1678 poročil z Dorotejo Bácsmegyey. Okoli tega leta se je namreč rodil Mihael Czigány, ki se ob popisih plemstva Železne županije v letih 1717, 1726, 1727 in 1733 omenja v Rankovcih. Tako kot njegov stari oče Štefan je opravljal funkcijo sodnika prisednika Železne županije. O njegovem ugledu v lokalnem okolju pričata dejstvo, da je bil eden najbolj zaželenih krstnih botrov,[64] ter poroka v ugledno družino Tallian pl. Vizek. Njegova soproga Ana Tallian pl. Vizek je umrla v Markišavcih 1. januarja 1761 in martjanski cerkvi namenila 30 florenov.[65] V tem zakonu so se rodili otroci Pavel, Klara in Franc. Slednji je bil upravnik beltinskega gospostva, omenja pa se tudi ob popisu plemstva Železne županije leta 1754 v Rankovcih. V zakonu z Ano Marijo pl. Csányi sta se mu v Beltincih rodila

58 Celoten popis (lat. *conscriptio*), zapisan v latinščini, obsega osem strani ter podrobno navaja imena podložnikov in velikosti kmetij, posestva (njive, travnike, gozdovi, vinogradi idr.), število živali (konj, krav, ovc idr.), kmetijsko opremo (vozove, pluge idr.) ter plemiče, ki so Harcanu dali v uporabo njive in travnike (HU MNL, OL, E 156 – a. – fasc. 096, št. 029).

59 VML, Protocolla investigationis nobilium 1733, pag. 82–86.

60 Schneider, *Vas varmegye 1658 evi*, s. p.

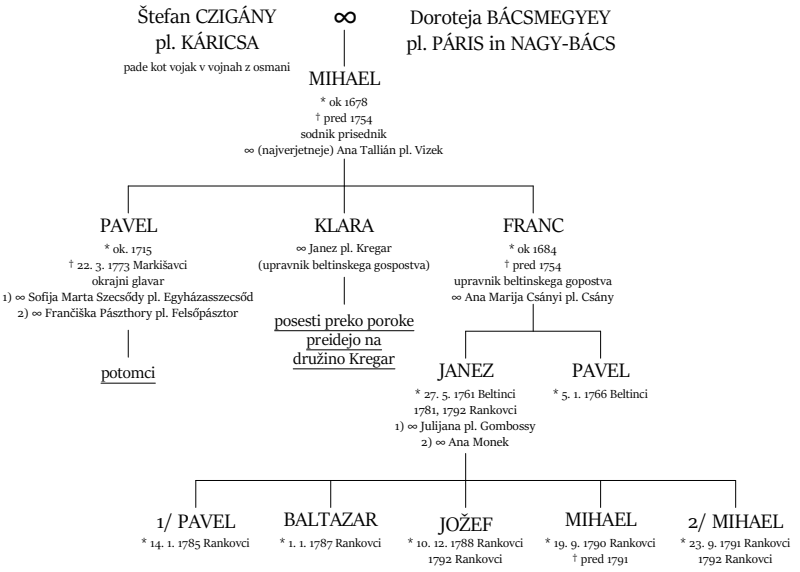
61 Mikefai Czigány, *Czigány család története*, str. 56–57.

62 Mikefai Czigány, *Czigány család története*, str. 232–233.

63 Mikefai Czigány, *Czigány család története*, str. 232–233.

64 NŠAM, KMK Tišina 1731–1831.

65 NŠAM, KMK Tišina 1731–1831.

Rodovnik družine Czigány

sinova Pavel in Janez. Slednji se ob popisih plemstva Železne županije v letih 1781 in 1792 omenja v Rankovcih. Tam se mu je v zakonu z Julijano pl. Gombossy in nato Ano Monek rodilo pet sinov, vendar v matičnih knjigah ni mogoče najti dokazov o njihovih potomcih, zato ni jasno, ali se je del markišavskih posesti dedoval po tej liniji.

Iz prve polovice 18. stoletja je znan še Andrej Czigány, ki je leta 1746 nastopil kot krstni boter v Murski Soboti rojenega grofa Janeza Szapáryja, sina grofa Petra in grofice Julijane, roj. grofice Haller, kar priča o ugledu družine Czigány.[66] Frančeva sestra Klara se je poročila z Janezom pl. Kregarjem v Beltince, kjer je ta deloval kot upravnik beltinskega gospostva. V fondu grofovske družine Csáky se je ohranilo pismo, ki ga je Klara, takrat že kot vdova, napisala grofu Csákyju.[67] Njeno omembo je mogoče najti tudi v terezijanskem urbarju leta 1767, ko je kot vdova v Odrancih posedovala pet podložnih družin na triosminskih kmetijah ter podložnike v Krogu.[68] S to poroko je del posesti prešel na družino Kregar.

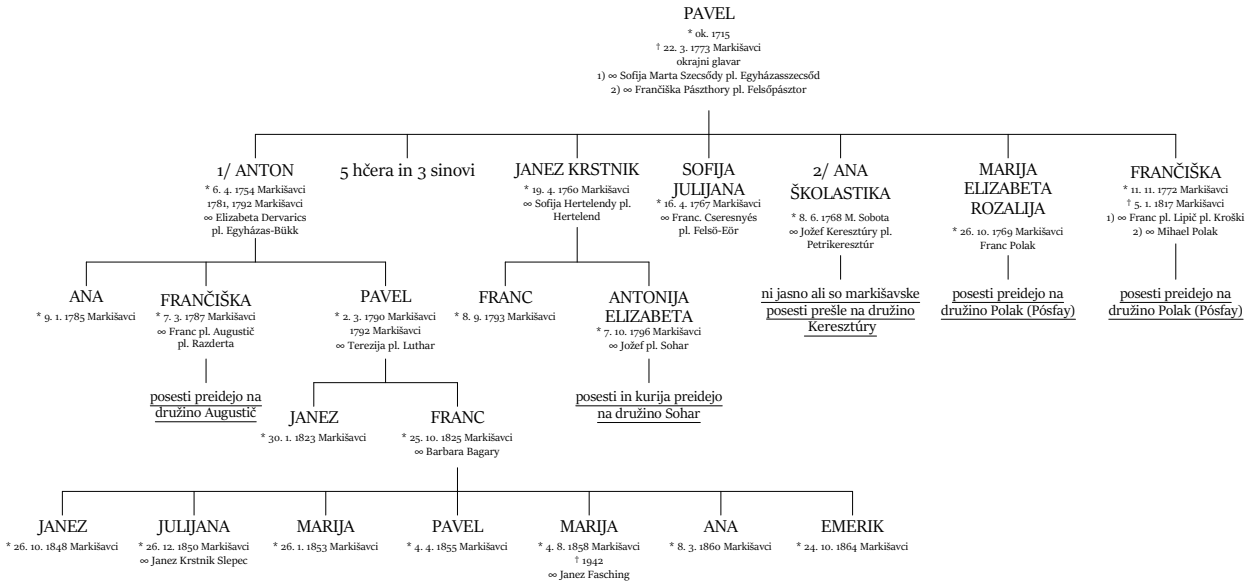
Najpomembnejši predstavnik družine Czigány na območju današnjega Prekmurja je bil v 18. stoletju Pavel pl. Czigány. Matičnih knjig z začetka 18. stoletja ni, zato ne moremo določiti natančnega datuma njegovega rojstva. Vendar na podlagi dokumentov, v katerih je nastopil kot priča, sklepamo, da je bil rojen okoli leta 1715, najverjetneje v Rankovcih ali Markišavcih. Sprva je tako kot njegov oče opravljal službo sodnika prisednika, nato pa je kot okrajni glavar nadzoroval celoten prostor gornjega Prekmurja v okviru Železne županije. Pavel je imel posesti in podložnike v več krajih Železne (Rankovci, Markišavci in Kuštanovci) in Zalske županije.[69] Tudi v družbi je užival velik ugled, saj so skoraj vsem njegovim otrokom botrovali grofje Szapáry, Batthyány in baroni Zaruba.

O ugledu pričata tudi njegovi poroki v dve uveljavljeni plemiški družini. Njegova prva soproga je bila Zofija Marta Szecsődy pl. Egyházasszecsőd iz starodavne plemiške družine, ki se omenja že v 13. stoletju, hči Štefana in Julije, roj. Bárdossy pl. Bárdos.[70] V zakonu se jima je rodilo 11 otrok. Prvi sin je bil Anton, rojen 6. aprila 1754 v Markišavcih, botra sta bila okrajni glavar in kasnejši namestnik velikega župana Železne županije Peter pl. Mlinarič in njegova soproga Suzana, roj. pl. Baka. Sledila sta dvojčka Peter Janez in Pavel Ladislav, rojena 20. junija 1758 v Markišavcih, z botri grofom Adamom Batthyányjem st., njegovo hčerjo grofico Sidonijo, grofom Francem Batthyányjem in grofico Ano Batthyány.[71] Zadnji otrok je bila hči Zofija Julijana, rojena 16. maja 1767 v Markišavcih, botra sta ji bila stotnik Franc pl. Koller in soproga Suzana, roj. pl. Baka.[72] Zofija Julijana se je pozneje poročila s Francem Cseresnyé pl. Felsöeör,[73] vendar ni znano, ali se je v tem zakonu rodilo kaj otrok in ali so podedovali posesti v tem kraju.

Po smrti prve soproge se je Pavel poročil s Frančiško Pászthory pl. Felsőpásztor iz stare, ugledne in v uradniških krogih uveljavljene družine. Poroka je bila najverjetneje v kraju, kjer je prebivala nevesta, saj je ni mogoče zaslediti v nobeni od ob-

66 Gubič, *Prebivalstvo trga*, str. 33.
67 AT ÖStA/HHStA, SB Csaky 12b-96. Prim. Hozjan, *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci.*
68 Felhő, *Az úrbéres birtokviszonyok*, str. 328.
69 Felhő, *Az úrbéres birtokviszonyok*, str. 323, 408, 410 in 412.
70 Szluha, *Vas vármegye II*., str. 594.
71 NŠAM, KMK Murska Sobota 1733–1788, in KMK Martjanci 1734–1748, 1748–1778 in 1778–1866.
72 Prav tam.
73 Prav tam.

Rodovnik družine Czigány (nadaljevanje)

delanih poročnih knjig. Najverjetneje je bila hči namestnika velikega župana Šopronske županije Ladislava Pászthoryja ali njegovega brata, okrajnega glavarja Jožefa.[74] V tem zakonu so se rodile štiri hčere. Prva je bila Ana Sholastika, rojena 8. junija 1768 v Murski Soboti, botra sta ji bila Štefan pl. Soos in Frančiška, roj. pl. Horvath in por. pl. Hemeczperger, soproga tedanjega upravnika murskosoboškega gospostva. Ana Sholastika se je 22. februarja 1789 poročila z Jožefom Keresztúryjem pl. Petrikeresztúr iz Bakovcev. Poročni priči sta bila okrajni glavar Peter pl. Kregar in njegova soproga Katarina, roj. pl. Lengyel, iz Polane pri Murski Soboti. S to poroko je del posesti prešel na družino Keresztúry, vendar ni jasno, ali so bile med njimi tudi posesti v Markišavcih.

Druga hči Marija Elizabeta Rozalija se je rodila 26. oktobra 1769 v Markišavcih, botrovala sta ji martjanski župnik Matija Czipot in baronica Elizabeta Zaruba.[75] Pozneje se je poročila z upravnikom murskosoboškega gospostva Francem Polakom (madž. Pollák oziroma Polák).[76] Sledila ji je 12. februarja 1771 v Markišavcih rojena Marija Frančiška Terezija, ki ji je prav tako botrovala baronica Elizabeta Zaruba. Marija Frančiška Terezija je umrla le dobro leto po rojstvu.[77] Kot četrta hči je bila 11. novembra 1772 v Markišavcih rojena Frančiška, botra sta ji bila Jožef pl. Bedy in soproga Elizabeta. Frančiška se je sprva poročila s Francem Lipičem pl. Kroškim (*Lippich de Korong*), po njegovi smrti pa je za moža vzela murskosoboškega gospoščinskega uradnika (lat. *frumentus*) Mihaela Polaka, brata prej omenjenega Franca.[78] Z omenjenima porokama je del markišavskih posesti prešel na družino Polak.

Za pojasnitev dedovanja posesti se moramo vrniti do dveh sinov iz prvega zakona Pavla Czigányja z Zofijo Marto Szecsődy pl. Egyházasszecsőd, saj je iz matičnih knjig razvidno, da so se v tej zvezi rodili otroci. Najstarejši sin Anton, rojen leta 1754, se je poročil z Elizabeto Dervarič pl. Egyházas-Bük (*Dervarics de Egyházas-Bük*), v tem zakonu pa so se rodili trije otroci.[79] Leta 1787 je bila v Markišavcih rojena Frančiška, ki se je poročila s Francem Augustičem pl. Razdrtovskim (*Augustich de Razderta*).[80] S to poroko je del posesti prešel na družino Augustič, katere predstavniki so od konca 18. stoletja tudi prebivali v Markišavcih. Frančiški je tri leta kasneje sledil edini sin Pavel, ki se je poročil s Terezijo pl. Lutar (madž. Luthár oziroma Luttár).[81] Konec 19. in v začetku 20. stoletja so zagotovo še živeli Pavlovi vnuki, ni pa jasno, ali so imeli potomce. Izmed teh vnu-

74 Čeprav Frančiške ni mogoče najti v matičnih knjigah v krajih, kjer so večinoma prebivali predstavniki te družine, obstajajo posredni dokazi, da je bila hči Ladislava ali njegovega brata Jožefa. Tako se je Ladislavova hči Jožefa leta 1788 poročila s prekmurskim plemičem Pavlom pl. Kregarjem, pri čemer ne gre zanemariti družinskih povezav med družinama Kregar in Czigány. Povsem mogoče je, da je zaradi ravno teh povezav, ki so se začele s Pavlom Czigányjem in Frančiško Pászthory, prišlo do poroke Pavla Kregarja in Jožefe Pászthory. Pavel Kregar je bil namreč sin Petra Kregarja, nečaka Pavla Czigányja. Prim. Szluha, *Vas vármegye II*., str. 304–305.

75 NŠAM, KMK Murska Sobota 1733–1788, in KMK Martjanci 1734–1748, 1748–1778 in 1778–1866.

76 Prav tam.

77 Prav tam.

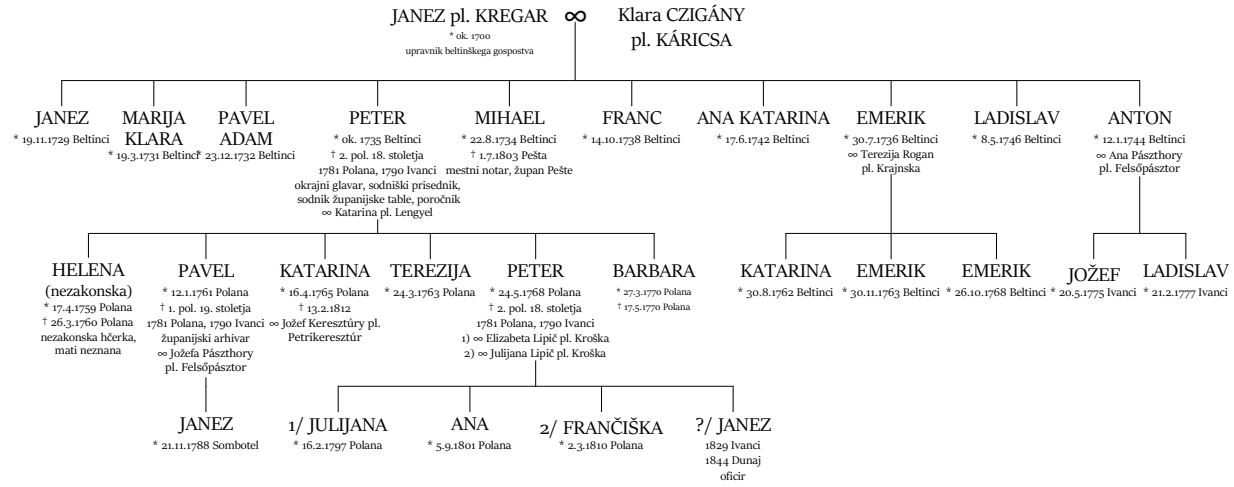
78 Vsi podatki prav tam.

79 NŠAM, KMK Murska Sobota 1733–1788, in KMK Martjanci 1734–1748, 1748–1778 in 1778–1866.

80 Prav tam.

81 Prav tam.

Rodovnik družine Kregar

kov velja omeniti Julijano Czigány (roj. leta 1850 v Markišavcih), ki se je poročila z Janezom Krstnikom Slepcem (*Szlepecz*). Njun sin je bil znani murskosoboški katoliški duhovnik in dekan Janoš Slepec (1872–1936).[82]

DRUŽINA KREGAR (KREGÁR)

Prvi zanesljivi podatek o prekmurski plemiški družini Kregar je ta, da ji je ogrski kralj Ferdinand III. 9. marca[83] 1650 podelil plemiško listino in grb. Prejemniki so bili Marko Kregar, njegova soproga Elizabeta, roj. Benchik, ter Markov brat Jurij. Dokument je bil javno razglašen na zasedanju županijske skupščine Železne županije 11. maja 1650 v Sombotelu.[84] Za dedovanje posesti je bil pomemben predstavnik Janez pl. Kregar, ki je postavil temelje za vzpon družine. Bil je sin Matije Kregarja, ki je leta 1699 deloval kot učitelj v Bogojini. Iz vizitacijskega zapisnika je razvidno, da so bili župnik in župljani z njim zelo zadovoljni, ni pa znano, ali je imel učence. Pri sebi je imel enega delavca. Le tri leta kasneje (1702) pa se že omenja nov učitelj.[85] V zakonu z Evo pl. Koczian so se mu rodili najmanj trije otroci, med katerimi je bil tudi omenjeni Janez.

Po študiju je Janez Kregar med letoma 1723 in 1750 deloval kot višji uradnik, nato pa kot upravnik beltinskega gospostva. Ta položaj mu je omogočal pridobitev novih posesti, pa tudi ugledno poroko s plemkinjo Klaro Czigány pl. Karicsa. V tem zakonu se je v Beltincih rodilo deset otrok, ki so jim botrovali ugledni botri, npr. vrhovni tridesetničar Janez pl. Gombossy, kasnejši upravnik beltinskega gospostva Emerik Niczky pl. Niczk in Suzana pl. Berke (roj. Keresztúry pl. Petrikeresztúr).[86] Izmed sinov, rojenih v tem zakonu, velja omeniti Mihaela, rojenega 22. avgusta 1734 v Beltincih. Njegova botra sta bila Emerik Niczky pl. Niczk[87] in njegova soproga Eva. Skupaj z bratoma Petrom in Emerikom je v letih 1753–1755[88] študiral na jezuitski univerzi v Gradcu.[89] Po študiju se je preselil v Pešto, kjer je sprva deloval kot mestni notar, konec 18. stoletja pa je postal celo župan Pešte. Umrl je 1. julija 1803 v starosti 70 let.[90]

Omeniti velja tudi Mihaelovega brata Petra Kregarja. V turniških matičnih knjigah ni mogoče najti omembe njegovega krsta, zato lahko predvidevamo, da je bil rojen in krščen kje drugje. Da je bil sin upravnika beltinskega gospostva, dokazuje več objavljenih preiskav plemstva Železne županije. Po študiju je postal županijski uradnik – sprva sodnik prisednik, nato pa namestnik županijskega sodnika oziroma okrajnega glavarja. V letih 1781 in 1782 je sestavil popis plemičev za večji del Prekmurja, ki je spadal v Železno županijo.[91] Leta 1797 je kot podporočnik sodeloval na letni skupščini Železne županije.[92] Poročen je bil s Katarino pl. Lengyel, ki je v zakon prinesla posesti svojega očeta Franca, med katerimi je bila

82 NŠAM, KMK Murska Sobota 1827–1856, 1857–1870 in 1871–1882, in KMK Martjanci 1778–1866 in 1867–1930.
83 Miklós Schneider kot datum podelitve listine navaja 9. april, kar je napaka, saj je točen datum razviden iz prepisa listine. Prim. Schneider, *Vas varmegye 1726/27*, str. 48.
84 VML, Protocolla investigationis nobilium 1733, pag. 186–193.
85 Sedar, *Kulturna podoba*, str. 304.
86 NŠAM, KMK Turnišče 1726–1747.
87 Emerik Niczky je kasneje deloval kot upravnik beltinskega gospostva. Prim. Hozjan, *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci*, str. 43.
88 Čeprav Smej piše, da so bratje študirali v letih 1754–1755, je iz matrik graške univerze razvidno, da so študij začeli leta 1753. Prim. Höflechner in Wiesflecker, *Die Matrikeln*, Bd. 6/4, str. 240.
89 Smej, *Skrb Mikloša Küzmiča*, str. 7.
90 Benda, *A magyar jakobinusok iratai III*., str. 259.
91 Schneider, *Vas varmegye 1781/82*, str. 12.
92 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai*. 2. kiad., 1894, str. 86.

tudi posest v Polani, kjer je nato družina Kregar prebivala. Iz matičnih knjig je razvidno, da sta bila s soprogo zelo zaželena botra, kar kaže na velik ugled, ki ga je uživala njegova družina.[93] Kregar je posedoval posesti in podložnike v Borejcih, Adrijancih, Černelavcih, Markišavcih, Matjaševcih in Kramarovcih.

Petrova sinova sta prav tako opravljala županijske funkcije. Starejši sin Pavel je bil okrajni glavar, nato pa se je preselil v Sombotel, kjer je deloval kot županijski arhivar. Kot omenjeno, se je poročil z Jožefo, hčerjo namestnika velikega župana Šopronske županije Ladislava Pászthoryja pl. Felsőpásztor in Frančiške Rosty pl. Bakovske. Poroka je bila 6. aprila 1788 v kraju Felsőbük (današnji Bük).[94] Jožefin brat je bil guverner Reke Aleksander Pászthory.[95] Iz tega zakona nam je znan samo sin Janez, rojen leta 1788 v Sombotelu.[96] Pavlov mlajši brat Peter Kregar, sodnik prisednik, se je prav tako poročil v ugledno družino Lipič pl. Kroški, in sicer z Elizabeto, hčerjo upravnika gospostva Moravci (danes Moravske Toplice) Janeza Lipiča in Ane Rogan pl. s Krajne (*Rogan de Kraina*). V tem zakonu se je poleg treh hčera rodil sin Janez Kregar, ki je bil še leta 1844 vojak na Dunaju, nato pa se za njim izgubi vsaka sled.[97]

DRUŽINA AUGUSTIČ PL. RAZDRTOVSKI (AUGUSTICH DE RAZDERTA)

Markišavske posesti je v začetku 19. stoletja pridobil Franc Augustič pl. Razdrtovski iz Beltincev s poroko s Frančiško Czigány, hčerjo Antona in Elizabete, roj. Dervarič pl. Egyházas-Bük. Poroka je bila 3. februarja 1806 v martjanski cerkvi, poročni priči pa sta bila murskosoboški gospoščinski uradnik Mihael Polak in Antonija Czigány. Augustiči so plemiško listino in grb prejeli od kralja Leopolda I.; izdana je bila 20. marca 1686 na Dunaju na Andreja Augustiča ter njegove brate Matijo, Janeza in Franca. Za plemiče so bili v slavonsko-hrvaškem saboru razglašeni 7. junija 1686.[98] Prepis plemiške listine se hrani v Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu.[99] Leta 1684 je v štajerskem Gradcu študiral Matija Augustič, ki je v matrikah vpisan kot plemič, Hrvat iz kraja Cesari blizu Pazina v Istri (lat. *Caesariensis*), in bi lahko bil prej omenjeni soprejemnik plemiške listine.[100] Eno leto pred Matijo je bil v univerzitetne matrike graške univerze vpisan Jurij *Augustitz*, prav tako plemič, Hrvat iz kraja Cesari blizu Pazina. Iz teh podatkov lahko sklepamo, da sta bila Matija in Jurij bližnja sorodnika, morda celo brata. Obenem vpis v graško univerzitetno matriko potrjuje plemiški stan družine že pred podelitvijo plemiške listine leta 1686 ter da je izvirala iz Istre in ne iz Varaždinske županije.[101] Na območje današnjega Prekmurja v okviru Zalske županije so Augustiči prišli v drugi polovici 18. stoletja.[102]

Franc Augustič se je rodil okoli leta 1776, najverjetneje v Beltincih. Opravljal je funkcijo sodnika prisednika in umrl v Markišavcih 20. marca 1830. V zakonu so se mu v Markišavcih rodili štirje otroci – hčere Antonija, Viktorija in Rozalija ter sin Ludvik. Slednji se je rodil 18. aprila 1809, botrovala sta mu Peter pl. Kregar in Elizabeta pl. Lipič. Leta 1835 je postal županijski zapriseženec, 1848 okrajni glavar in 1863 višji okrajni glavar. Z reorganizacijo županije je leta 1872 znova deloval kot okrajni glavar. To funkcijo je opravljal do 31. decembra 1883, umrl pa je 4. maja 1885.[103] Posest, ki jo je imel v Murskih Petrovcih, naj bi pred tem pripadala družini Hemeczperger in je po dedovanjih razpadla na več delov. Kurija družine Augustič v Murskih Petrovcih stoji še danes.

Ludvik je imel še tri sestre. Najstarejša Antonija je bila rojena 8. januarja 1807, botrovala sta ji Pavel pl. Kregar in Elizabeta pl. Kregar.[104] Mlajša Viktorija je bila rojena 19. avgusta 1818, botrovala sta ji Peter pl. Kregar in Uršula Lipič pl. Kroška.[105] Poročila se je z Janezom Nepomukom Polakom iz Markišavcev, najmlajša sestra Rozalija pa z Aleksandrom Augustičem. Ludviku Augustiču so se v zakonu z Julijano pl. Zanathy v Murskih Petrovcih rodili trije otroci – Antonija, Jožefa Antonija in Emerik.[106] Antonija se je poročila s Francem pl. Čaplovičem (*Csaplovics*).[107] Njen nagrobnik še danes stoji na markišavskem pokopališču. Mlajša hči Jožefa Antonija se je poročila s Pavlom pl. Szeredyjem.[108]

Ludvikov edini sin je bil poznejši prekmurski pisatelj, pesnik, publicist, prevajalec in urednik Emerik Augustič. Rodil se je v Murskih Petrovcih

93 NŠAM, MK katoliške župnije Murska Sobota.
94 V matični knjigi je navedeno, da sta se poročila *Perillustris Dominus* Pavel Kregar in sirota *Domicella* Frančiška Paszthory. Poročne priče niso navedene. PMK župnije Bük (Madžarska).
95 Szluha, *Vas vármegye II.*, str. 304–305.
96 KMK župnije Sombotel (Madžarska).
97 NŠAM, KMK Murska Sobota 1789–1827.
98 Szluha, *Vas vármegye I.*, str. 23.
99 Bojničić, *Der Adel von Kroatien*, str. 2.
100 *Die Matrikeln*, Bd. 6/3, str. 88.
101 Prim. Bojničić, *Der Adel von Kroatien*, str. 2.
102 To je razvidno iz MK katoliških župnij Bogojina, Beltinci in Dobrovnik.
103 Pavlič, *Biografski podatki*, str. 132.
104 NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.
105 Prav tam.
106 Prav tam in KMK Tišina 1782–1884.
107 NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.
108 NŠAM, MK katoliških župnij Murska Sobota in Martjanci.

29. septembra 1837. Gimnazijo je obiskoval v Sombotelu, vendar je šole hitro opustil in nato najprej odšel h grofu Szapáryju za gospoščinskega uradnika, po dveh letih in pol pa k vdovi grofa Jožefa Batthyányja v Oroszlamos. Med opravljanjem službe se je naučil stenografije in po sedmih letih odšel v Budimpešto, kjer je opravil stenografski izpit. Po opravljenem izpitu je petnajst let služboval kot stenograf v državnem zboru. Pisal je za različne časopise, predvsem za *Egyetertes* (Edinost), pa tudi romane in povesti v madžarščini. Leta 1875 je začel izdajati mesečnik *Prijatel – znanost razserjüvajöcse meszecsne novine*, ki je izhajal v madžarščini in prekmurščini. V letih 1875 in 1878 je neuspešno kandidiral za poslanca v državnem zboru proti Jožefu Berkeju, s katerim sta bila pristaša Tiszeve stranke. Ob teh volitvah se je zanj zelo zavzemal in ga promoviral slovenski tisk v avstrijskem delu monarhije. Umrl je 17. julija 1879 v Budimpešti.[109]

DRUŽINA ŠOHAR (SOHÁR)

Družina Šohar je prišla do posesti s poroko uglednega okrajnega glavarja in županijskega sodnika Železne županije[110] Jožefa pl. Šoharja z Antonijo Elizabeto, roj. Czigány pl. Karicsa, hčerjo Janeza Czigányja in Zofije, roj. Hertelendy pl. Hertelend. Poroka je bila 15. avgusta 1814 v martjanski cerkvi. Jožef Šohar je bil najverjetneje rojen v kraju Baksa v Zalski županiji, saj ga je v popisih plemstva v letih 1790 (skupaj z očetom), 1829 in 1845 mogoče zaslediti v omenjenem kraju. Njegova starša sta bila sodnik prisednik Zalske županije Emerik pl. Šohar in Elizabeta, roj. pl. Soos (slov. Šoš).

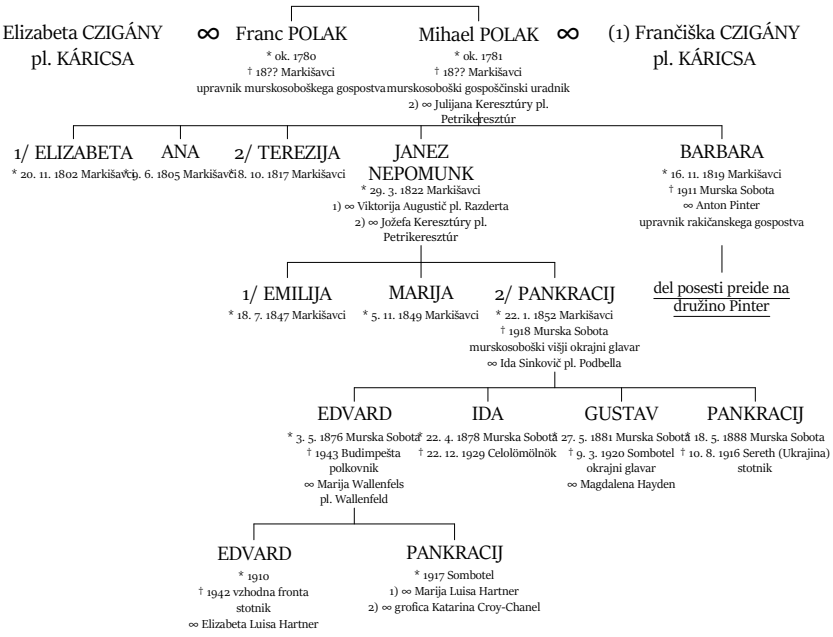
Plemiško listino in grb so 25. oktobra 1625[111] od kralja Ferdinanda II. prejeli Martin Šohar, njegova soproga Katarina Paris, sinova Daniel in Janez, brat Benedikt ter njegovi otroci Tomaž, Jurij, Martin, Katarina, Doroteja in Helena.[112] Predstavnik družine Janez Šohar, ki je živel v kraju Söjtör, je bil med letoma 1755 in 1757 okrajni glavar. Družina je bila v 18. in 19. stoletju močno prisotna v več plemiških krajih Zalske županije. Ena veja je bila na območju današnjega Prekmurja prisotna že od 17. stoletja. V Tešanovcih je leta 1696 živel Štefan Šohar.[113] Leta 1717 so v Čikečki vasi živeli Pavel, Franc in Štefan.[114] Pavel se v tem kraju omenja še v letih 1726 in 1727, leta 1733 pa je v Čikečki vasi mogoče najti Štefana, Franca, Martina in Jurija.[115]

Županijske funkcije in obsežne posesti, ki so med letoma 1834 in 1844 obsegale ok. 300 oralov in podložnike v sedmih krajih,[116] Jožefa Šoharja uvrščajo med najuglednejše nižje plemiče na območju Prekmurja v prvi polovici 19. stoletja. S soprogo sta imela 14 otrok, ki so jim botrovali ugledni plemiški botri.[117] Šohar se je naselil v Markišavcih na hišni številki 1, ki je bila največji objekt v kraju, kar je razvidno z zemljevida omenjenega kraja iz leta 1846. Morda gre za staro plemiško kurijo družine Czigány, saj je ta kompleks zgradb razviden že na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja. Jožefovi sinovi so se naselili v Bakovcih, Rankovcih in Markišavcih, kjer so delovali kot odvetniki, uradniki in trgovci. V drugi polovici 19. stoletja so se izselili v štajerski Gradec, kjer potomci živijo še danes.[118]

DRUŽINA POLAK (PÓSFAY PL. VELIKO- IN MALOBAKOVSKI)

Prva znana predstavnika te družine v Prekmurju sta bila Franc in Mihael Polak. Franc Polak, svojčas upravnik murskosoboškega gospostva, se v matičnih knjigah prvič pojavi leta 1792, ko se je 1. avgusta v martjanski cerkvi poročil z Elizabeto pl. Czigány iz Markišavcev. Poročni priči sta bila Peter pl. Kregar in Elizabeta pl. Czigány.[119] Ohranjene matične knjige njunih otrok ne razkrivajo, zato bi lahko sklepali, da so se rodili v obdobju med letoma 1780 in 1790, ko so bile matične knjige uničene v požaru. Mihael (roj. ok. 1781) se je ob koncu 18. stoletja poročil s Frančiško pl. Czigány, vdovo po Francu pl. Lipiču in polsestro prej omenjene Elizabete pl. Czigány. Poročne priče so bili sodnik prisednik Pavel pl. Chörgeö, Peter pl. Petkovič in Jožefa pl. Bácsmegyei.[120] V tem zakonu se jima je 20. novembra 1802 v Murski Soboti, kjer je Mihael služboval kot gospoščinski uradnik, rodila hči Elizabeta. Krstna botra sta bila upravnik murskosoboškega gospostva Franc Polak in Jožefa Tsergöli.[121] Frančiška je zgodaj umrla, saj se

109 Trstenjak, *Slovenci na Ogrskem*, str. 180.
110 Ob poroki je bil Jožef sodnik prisednik Zalske županije. Po preselitvi v Markišavce je postal okrajni glavar in županijski sodnik Železne županije. Prim. NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.
111 Popis plemstva iz leta 1726/27 navaja kot datum izdaje plemiške listine 29. oktober 1625. Prim. Schneider, *Vas vármegye 1726/27*, str. 60.
112 Szluha, *Vas vármegye II*., str. 524.
113 Schneider, *Vas varmegye nemesi*, str. 20.
114 Schneider, *Vas varmegye 1717*, str. 7.
115 Schneider, *Vas varmegye nemesi*, str. 20.
116 Wirth, *A nemesi kisbirtok*, str. 151.
117 NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.
118 Prav tam; NŠAM, KMK Murska Sobota 1789–1827 in 1827–1856, in KMK Tišina 1782–1884.
119 NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.
120 Prav tam.
121 Prav tam.

Rodovnik družine Polak (Pósfay)

je Mihael 3. aprila 1818 poročil z Julijano pl. Keresztúry de Petrikeresztúr iz Bakovcev.[122]

Iz matičnih knjig je razvidno, da je Mihael živel oziroma imel posest v Markišavcih in da naj bi bil ob poroki star 37 let, pred njegovim imenom pa stoji lat. izraz *Spectabilis Dominus*, kar nakazuje na njegov ugled oziroma družbeni položaj. Tudi poročni priči sta bili zelo ugledni – Jožef pl. Šohar in Antonija pl. Czigány iz Markišavcev.[123] V zakonu so se jima rodili najmanj trije otroci – Terezija, Barbara in Janez Nepomuk, slednji se je rodil 29. marca 1822 v Markišavcih. Krstni botri so bili Franc pl. Hemeczperger, Rozalija pl. Lipič, Jurij Guzza in Julijana Ruzič. Janezova sestra Barbara se je rodila 16. novembra 1819 v Markišavcih, botra pa sta bila Pavel pl. Varalay in Johana Tantzos. Najstarejša hči Terezija je bila rojena 8. oktobra 1817 v Markišavcih, botrovala pa sta ji Pavel pl. Varalay in Antonija pl. Šohar. Omenjena Terezija se je v martjanski cerkvi 8. februarja 1836 poročila s Francem Gorczko, učiteljem v Čakovcu.[124] Poročni priči sta bila Jožef pl. Šohar in županijski uradnik Janez pl. Szabó. Mlajša hči Barbara se je 1. marca 1848 v starosti 26 let poročila z upravnikom rakičanskega gospostva Antonom Pinterjem. Njun sin Geza in vnuk Nikolaj Pinter sta bila odvetnika v Murski Soboti. Poročni priči sta bila znova Jožef pl. Šohar in gospa Terezija Terplan. Zanimiv je status neveste, ki naj bi bila plemkinja (madž. *nemes*).[125]

Barbarin brat Janez Nepomuk Polak se je najprej poročil z Viktorijo pl. Augustič, hčerjo že omenjenega sodnika prisednika Franca pl. Augustiča in Frančiške pl. Czigány iz Markišavcev. Poroka je bila 18. oktobra 1846 v martjanski cerkvi, poročni priči pa sta bila višji okrajni glavar Aleksander pl. Augustič in županijski sodnik prisednik Ignacij pl. Gombossy. V tem zakonu sta se rodili dve hčeri. Prva je bila Emilija, rojena 18. julija 1847 v Markišavcih, krstna botra sta ji bila Ignacij pl. Gombossy in Katarina pl. Keresztury. Druga hči Marija je bila rojena 5. novembra 1847 prav tako v Markišavcih, krstna botra pa sta ji bila Ludvik pl. Augustič in Julijana pl. Zanathy.[126] Po smrti prve žene se je Janez poročil z Jožefo pl. Keresztury iz Bakovcev. V tem zakonu se je rodil dobitnik plemiške listine Pankracij (madž. Pongrác) Pósfay.

Pankracij je bil rojen 22. januarja 1852 v Markišavcih. Njegov oče je v rojstno knjigo vpisan kot *honorus nobilis*. Krstna botra sta bila Alojzij pl. Keresztury in Frančiška pl. Keresztury.[127] Bil je ena ključnih osebnosti Prekmurja v času dualizma. Svojo kariero je začel brez kakršne koli diplome, na najnižji stopnji uradniške lestvice. Pri šestnajstih letih je 1. oktobra 1868 stopil v županijsko službo in kot pripravnik služboval pri bakovskem glavarju Alojzu Kereszturyju. Med letoma 1871 in 1877 je bil glavarjev namestnik, v

122 NŠAM, KMK Murska Sobota 1789–1827 in 1827–1856.

123 NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.

124 Prav tam. Franc Gorczka in Terezija Polak sta leta 1839 dobila hčerki dvojčici, krščeni novembra istega leta. V matični knjigi je očetov priimek naveden kot Gersa, priimek matere pa Polyak, kar je enako zapisu priimka, ki ga je uporabljal dobitnik plemiške listine leta 1757 Anton Polyak.

125 NŠAM, KMK Martjanci 1778–1866.

126 Prav tam. Janez Nepomuk Polak je vedno zapisan s predikatom *Nemzetes* (blagorodni), pri obeh starših pa je dopis *Nobiles*.

127 Prav tam.

Grb družine Pósfay (HU MNL OL K 0019 70 Pag. 0466).

letih 1878–1884 pa pomožni glavar pri Ludviku Augustiču. Leta 1885 je s pooblastilom županijskega municipalnega odbora postal višji glavar. V starosti 23 let se je 22. novembra 1874 poročil z Ido pl. Sinkovič iz Velikih Bakovcev, hčerko Franca pl. Sinkoviča in Petronele pl. Augustič. Poročni priči sta bila upravnik rakičanskega gospostva Anton Pinter in Aleksander pl. Smodiš.[128] Aktiven je bil na področju urejanja gospodarskih, kulturnih in družbenih vprašanj. Imel je zasluge pri ustanovitvi murskosoboške okrajne bolnišnice leta 1893 in vključitvi okraja v železniško omrežje leta 1907. Pri pravosodnih oblasteh je dosegel, da je Murska Sobota dobila svojo zemljiško knjigo. Bil je tudi predsednik Madžarskega prosvetnega društva za Vendsko krajino – VMKE,[129] s pomočjo katerega je širil madžarsko kulturo in madžarski jezik.

Zaradi prijateljstva s kulturnim ministrom Wlassichem je prosil za ustanovitev šol v okraju, kar je tudi dosegel. Zadnji izmed njegovih projektov je bil postavitev meščanske šole v Murski Soboti. Zaradi navedenih zaslug ter požrtvovalnega opravljanja službe ga je kralj Franc Jožef I. na predlog velikega župana Železne županije Kolomana pl. Rade povzdignil v plemiški stan s predikatom *nagy és kis-barkóczi* (Veliko- in Malobakovski). Zaradi velikega ugleda v okraju je bil leta 1905 izbran za predsednika kazine. 23 let je bil član uprave Murskosoboške hranilnice ter šest let njen ravnatelj. 1. maja 1914 se je upokojil ter se zaradi bolezni umaknil iz javnega življenja. Umrl je 23. aprila 1918.[130] Njegovi potomci so se odselili iz Prekmurja.

DRUŽINA PINTER

Družina Pinter v nasprotju z vsemi do sedaj naštetimi ni imela plemiškega statusa. Njen prvi predstavnik na območju Prekmurja je bil Anton Pinter, rojen kot sin gospoščinskega uslužbenca. Po prihodu v Prekmurje je Anton postal upravnik rakičanskega gospostva. Ta funkcija mu je omogočala, da se je leta 1848 poročil v takrat že uveljavljeno družino Polak; poročil se je namreč z Barbaro, hčerjo murskosoboškega gospoščinskega uradnika Mihaela Polaka.[131] Družina Pinter je sprva prebivala v Rakičanu, saj sta se hčeri Viljemina (mrtvorojena 21. aprila 1850) in Marta (roj. 30. septembra 1852) rodili v tem kraju.[132] Edini sin Geza se je rodil 24. februarja 1855 v Markišavcih.[133] Bil je pobudnik ustanovitve Murskosoboške hranilnice in od leta 1893 do svoje smrti leta 1898 njen ravnatelj oziroma predsednik. Prav on je namreč zbral ljudi, ki so bili zmožni in pripravljeni plačati 300 forintov za vsako delnico banke.[134] Poleg tega je v Murski Soboti deloval kot odvetnik, bil je predsednik glasbenega in pevskega društva ter član županijskega municipalnega odbora. Poročil se je z Ido Horváth pl. Szentpéter, hčerjo odvetnika in okrajnega glavarja Pavla pl. Horvátha in Ane, roj. Rozenkrancz. Geza Pinter je umrl 9. julija 1898. Pokopan je na murskosoboškem pokopališču.[135] Njegova starejša sestra Marta se je 5. februarja 1869 v Gradcu poročila z Mihaelom pl. Berkejem, sinom odvetnika in murskosoboškega državnega poslanca Jožefa pl. Berkeja ter Julija-

128 NŠAM, KMK Murska Sobota 1789–1827 in 1827–1856.

129 VMKE oziroma Madžarsko izobraževalno društvo Vendske krajine (madž. Vendvidéki Magyar Közművelődesi Egyesület) je leta 1893 ustanovil okrajni glavar Pankracij Pósfay z namenom širjenja madžarske kulture, organiziranja jezikovnih tečajev ter političnega in kulturnega življenja, hkrati pa je društvo skrbelo za razvoj gospodarstva v pokrajini. Po priključitvi Prekmurja državi SHS je bilo društvo ukinjeno, leta 1941, ko je bilo po nemški okupaciji Prekmurje vrnjeno Madžarski, pa so ga ponovno ustanovili. Predsednik je postal veleposestnik Ferdinand Hartner, odborniki pa tovarnar Josip Benko, evang. senior Štefan Kovats, katoliški dekan Jožef Krantz, kat. župnik Varda, evang. kaplan Aladar Darvaš ter Jožef Lipič. Prim. Jerič, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*, str. 6–7.

130 Pavlič, *Biografski podatki*, str. 138–139.

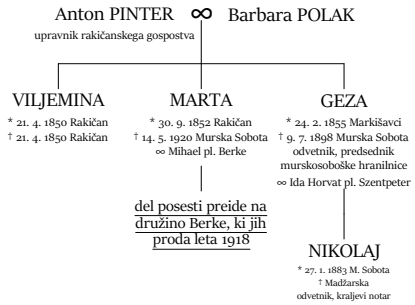
131 NŠAM, KMK Murska Sobota 1789–1827 in 1827–1856.

132 Prav tam.

133 KMK Martjanci 1778–1866.

134 Kuzmič, *Zgodovinski pregled*, str. 251.

135 Pavlič, *Biografski podatki*, str. 138.

Rodovnik družine Pinter

ne, roj. pl. Raffay. Poročni priči sta bila dr. Moritz Schwarz in Ferdinand Sorger.[136]

Sin Geze Pinterja in soproge Ide je bil dr. Nikolaj Pinter, rojen 27. januarja 1883. Krščen je bil 8. februarja v murskosoboški katoliški cerkvi, botrovali pa so mu tamkajšnji veleposestnik Mihael pl. Berke in njegova soproga Marta pl. Berke, roj. Pinter (Nikolajeva teta), ter davčni uslužbenec Maksimilijan Krausz.[137] Po študiju prava se je vrnil v Mursko Soboto, kjer je želel prevzeti dediščino svojega očeta, tj. zelo donosne posle pravnega svetovalca pri Murskosoboški hranilnici. Na tem mestu se je močno utrdil dr. Czifrak, ki je Nikolaju težko ter z nezadovoljstvom prepustil službo. Od konca prve do konca druge svetovne vojne je deloval kot murskosoboški notar in odvetnik. Zaradi sodelovanja z madžarskimi oblastmi med letoma 1941 in 1945 je po koncu vojne pobegnil na Madžarsko.[138]

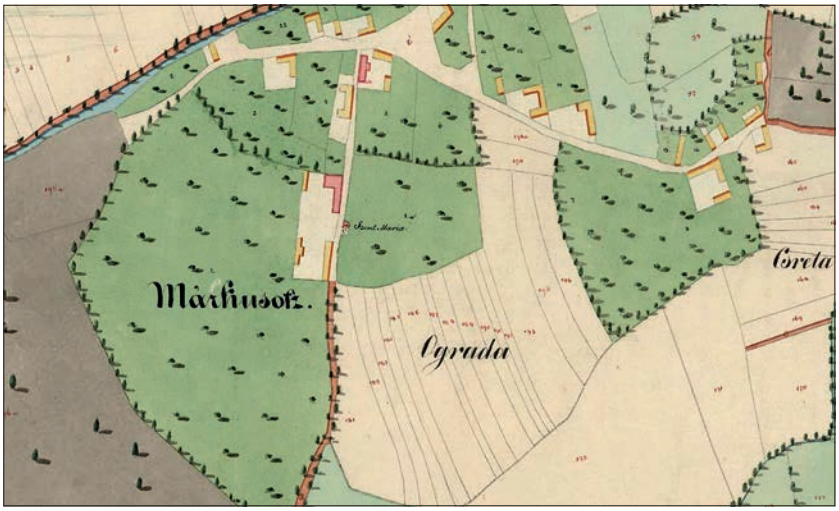
DRUŽINA BERKE

Markišavske posesti so s poroko Marte Pinter in Mihaela pl. Berkeja prešle na družino Berke, katere starejši član, tridesetničar Peter pl. Berke, je že na začetku 18. stoletja posedoval posesti v omenjenem kraju. Družini Berke, skupaj z njenimi sorodniki iz družine Szelezen, je ogrski kralj Matija II. z listino, izdano 10. decembra 1609, potrdil starejše plemiške pravice, saj so svoja dokazila izgubili v vojnah.[139] Družina je bila od 18. stoletja močno vpeta v evangeličansko cerkev, saj je iz nje izšlo več evangeličanskih duhovnikov, npr. Küzmičev predhodnik v Šurdu Adam Berke, križevski duhovnik Jožef Berke in njegov sin Janez ter dva puconska duhovnika, Blaž Berke in Franc Ksaver Berke.[140]

Mihael Berke se je rodil v Tešanovcih 27. septembra 1843 in bil krščen v puconski evangeličanski cerkvi. Krstni botri so bili odvetnik Peter pl. Babos, Julijana pl. Babos, Peter Malčič in Jožefa Horvath.[141] Šolal se je na evangeličanskem liceju v Šopronu. Študiral je ekonomske znanosti ter se po koncu študija posvetil upravljanju svojega posestva. Bil je velik pospeševalec napredka na področju kmetijstva v Prekmurju. Uvedel je številne novosti v živinoreji, sadjarstvu in poljedelstvu. Bil je eden izmed soustanoviteljev in stebrov Murskosoboške hranilnice. Več let je bil inšpektor puconske evangeličanske fare. S svojim očetom si je prizadeval, da bi v Murski Soboti ustanovili lastno evangeličansko cerkveno občino. To mu je uspelo leta 1892, ko je Murska Sobota dobila svojo molilnico in duhovnika ter kasneje, leta 1908, tudi svojo cerkev, sam pa je postal prvi inšpektor murskosoboške evangeličanske fare. Bil je steber evangeličanskega verskega občestva in družabnega življenja v Murski Soboti. Umrl je 2. julija 1895. O njegovi priljubljenosti priča veličasten pogreb, ki se ga je udeležilo veliko ljudi, med njimi tudi trije grofje Szapáry. Pokopan je v družinski grobnici na murskosoboškem pokopališču.[142]

V zakonu z Marto Pinter se mu je v Murski Soboti rodilo pet otrok. Eden izmed njih je bil Mihael Nikolaj pl. Berke. Gimnazijo je obiskoval v Bratislavi, kjer je leta 1910 maturiral. Nato je dve leti delal kot praktikant v lekarnah v Sombotelu in Budimpešti. V obdobju 1912–1915 je študiral farmacijo na medicinski fakulteti v Budimpešti. Ob koncu prve svetovne vojne se je vrnil s fronte in od 1. decembra 1918 do 20. februarja 1919 vodil lekarno *Zum ungarischen Wappen* v kraju Dunajská Streda (madž. Dunaszerdahely, Slovaška). 16. decembra 1918 je z Gezo pl. Holle sklenil pogodbo o nakupu lekarne *Salvator* v Eisenstadtu (Avstrija) v vrednosti 300.000 kron, z možnostjo, da se cena zniža za 80.000 kron, če se bo Berke poročil z lekarnarjevo hčerjo Marijo pl. Holle. Lekarno je prevzel 7. marca 1919 od Helene pl. Holle, roj. Moser. 150.000 kron je predal takoj ob nakupu, preostalih 70.000 pa naj bi odplačal kasneje. Denar za nakup lekarne je verjetno dobil s prodajo svojih posesti. V tedniku *Muraszombat és Vidéke* (Murska

136 Arhiv evangeličanske cerkvene občine Gradec, mrliška knjiga.
137 KMK Murska Sobota 1789–1827 in 1827–1856.
138 Kuzmič, *Zgodovinski pregled*, str. 252.
139 Szluha, *Vas vármegye I*., str. 159.
140 *Düsevni liszt* l. 4, št. 6, str. 67.
141 Arhiv Evangeličanske cerkvene občine Puconci, Mrliška knjiga.
142 Pavlič, *Biografski podatki*, str. 134.

Zemljevid Markišavcev iz leta 1846 (OSZK, TK 970, Márkusotzi határának térképe).

Sobota in okolica) je bil 28. julija 1918 objavljen oglas za razprodajo posesti murskosoboške družine Berke, med katerimi so prodajali tudi posesti v Markišavcih.[143]

PLEMIŠKI DVOREC V MARKIŠAVCIH

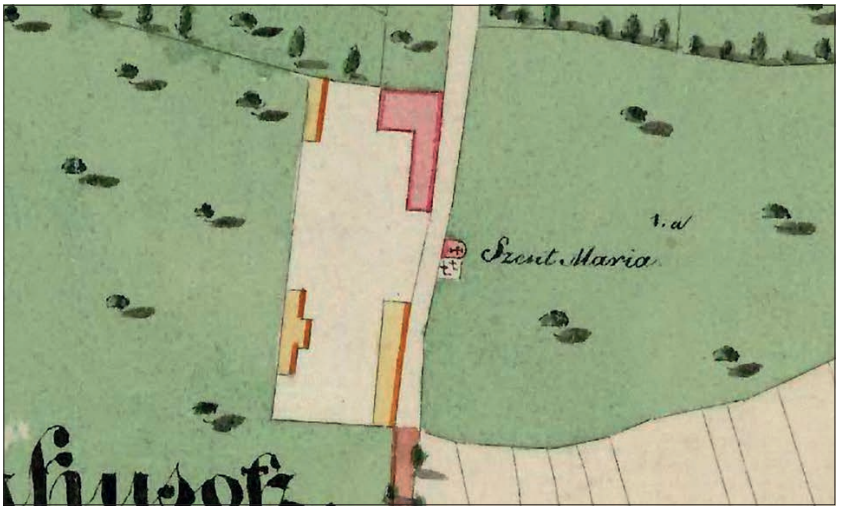
Ker do sedaj ni bilo še napisanega nič o dvorcu v Markišavcih in le bore malo o prebivališčih nižjega plemstva[144] na območju današnjega Prekmurja, je vredno predstaviti tudi vire o plemiških bivališčih[145] v tem kraju ter njihove arhitekturne značilnosti.

O prisotnosti poznosrednjeveškega utrjenega dvora bi lahko sklepali na podlagi dokumenta iz leta 1448, v katerem se omenjata markišavski kastelan Andrej in njegova soproga Doroteja. V dokumentu so nadalje navedeni še člani družin Henclin pl. Petrovski (*Henczelffy de Petrócz*), Križevski (*Keresztury*), Prosenjak pl. Prosenjakovski (*Prosznyak de Prosznyakfalva*), Pereš pl. Korlátföld (*Peres de Korlátföld*) in Koltaj (*Kolthay de Kolta*), ki so se pravdali pred vasvárskim kapitljem zaradi posesti v Peskovcih.[146] Zanimivo je, da omenjena zakonca, ki sta bila zagotovo družinsko povezana z eno izmed naštetih plemiških družin, nista navedena s priimkom. Ni pa povsem jasno, ali gre za kastelana gornjelendavskega gospostva ali pa je že v prvi polovici 15. stoletja v Markišavcih stal utrjen dvor, namenjen nadzorovanju določenega dela gornjelendavskega gospostva.

Naslednja omemba markantnejše stavbe v Markišavcih je v že prej omenjeni listini kralja Rudolfa I. Habsburškega, izdani 28. aprila 1583, iz katere izvemo, da je v kraju stal plemiški dvorec (*curia nobilitaris*) takrat že pokojnega Gregorja Horvata pl. Markišavskega.[147] Po dedovanju posesti z dvorcem je ta postala sedež družine Bácsmegyey, kar je razvidno iz pisem Franca Bácsmegyeya grofu Francu Batthyányju med letoma 1611 in 1615, ki jih je večinoma napisal v Markišavcih.[148] Kot ugledna in premožna članica županijskega srednjega plemstva si je družina v kraju uredila svojemu statusu primerno rezidenco. Namig o videzu zgradbe je mogoče najti v vpisih v matične knjige graške univerze, iz katerih je razvidno, da se je leta 1639 na omenjeno univerzo vpisal Gabrijel Bácsmegyey iz Markišavcev. V izvirniku se njegov vpis glasi: *Gabriel Baizmegiey de Paris, nobilis, Vngarus ex Castello Markostez* (Gabrijel pl. Bácsmegyey de Paris, plemiškega rodu, Madžar, iz dvorca Markišavci).[149]

Ta vpis nakazuje, da si je omenjena družina postavila impozantnejšo zgradbo, ki pa je bila zaradi osmanskih vpadov verjetno utrjena z leseno palisado, kar je bilo značilno za dvorce srednjega plemstva v tem obdobju (primer dvorca družine Csányi v Zalski županiji).[150] Po smrti Franca Bácsmegyeya leta 1620 so posesti razdelili med več sinov, vendar ni jasno, kateremu je pripadel kateri del in kdo je podedoval ta dvorec. Družina je že v prvi polovici 17. stoletja imela v lasti tudi dvorec v kraju Oberpullendorf na Gradiščanskem (madž. Felsőpulya v takratni županiji Šopron) in dvo-

143 *Muraszombat és Vidéke,* 28. julij 1918, št. 31.
144 Košič, *Življenje Slovencev*, str. 24.
145 Na podlagi virov, obravnavanih v tem članku, je nemogoče z gotovostjo trditi, da gre za en sam dvorec, ki bi bil neprekinjeno prisoten v Markišavcih od 16. stoletja dalje. Povsem mogoče je, da je bil tisti iz 16. stoletja med osmanskimi vpadi uničen.
146 *Andreas condam castellanus de Markussolcz et uxorem nobilis Dorothea*. Prim. HU MNL, DL (Q szekció), Családi levéltárak (P szekcióból), Békássy család (Q 33)–58117.
147 HU MNL, OL, A 57 – 04 – 0362 – A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii, zv. 4., str. 353.
148 Nekaj pisem je bilo poslanih iz Rakičana, Murske Sobote in kraja Ujfalu. HU MNL, Batthyány misszilisek [P 1314], št. 1211–1221.
149 *Die Matrikeln*, knj. 6/2, str. 35.
150 Bilkei, *Zalai évszázadok*, str. 7–20.

Kurija (dvorec) s kapelico in pokopališčem v Markišavcih (1846) (OSZK, TK 970, Márkusotzi határának térképe).

rec v kraju Sorokpolány (Železna županija). Oba dvorca sta konec 18. stoletja s porokami prešla na družini Rumy (v Sorokpolányju) in Rohonczy (v Oberpullendorfu).[151] Naslednji podatek o stavbi v Markišavcih zasledimo v letu 1648: dva prebivalca Markišavcev sta vsako leto svojemu osmanskemu zemljiškemu gospodu oddajala tunjko medu iz pristave Simona Bácsmegyeya. Prebivalci Markišavcev so se Osmanom – natančneje, Alayu Ahmetu begu – uklonili leta 1641. Omenjeni beg jih je leto zatem prodal Odi Husainu, ki jim je tako zvišal obveze, da je kraj prišel na rob propada, in sicer tako, da dve leti v njem ni prebival nihče. Pred uklonitvijo so Osmani kraj oplenili; nato pa so obnovili samo štiri hiše, ostale so bile opustele.[152]

Kaj se je zgodilo z dvorcem, ni jasno. Morda je bil uničen ali resno poškodovan, kar časovno sovpada z naselitvijo članov družine Bácsmegyey v dvorcih Sorokpolány in Oberpullendorf. Tudi pristava, ki jo v letu 1648 omenja Smej,[153] bi lahko bila dvorec, ki pa ni več služil svojemu prvotnemu namenu glavne rezidence družine, temveč je postal upravni sedež dela družinskih posesti, ki so ležale na območju današnjega Prekmurja.

Nato vse do leta 1740, skoraj sto let, ni mogoče zaslediti podatka o dvorcu. Po smrti Štefana pl. Harcana 15. februarja 1740 je višji okrajni glavar Pavel pl. Mlinarič 2. maja istega leta sestavil popis premičnin in nepremičnin po prej omenjenem plemiču. Kot prva je navedena plemiška rezidenca (*Residentia Nobilitaris*) v Markišavcih. Bila je iz lesa ter je obsegala pritličje s šestimi prostori in nadstropje, v katerem število prostorov ni navedeno. K rezidenci sta spadala hlev in skedenj s tremi prostori, vendar sta bila zapuščena in praktično podrtija. V hlevu je popisovalec naštel sedem konj, dva bika, dve kravi molznici in tele, staro eno leto. Ti podatki povedo, da je bilo gospodarstvo Štefana Harcana že dalj časa zanemarjeno in prepuščeno propadanju. Harcan je imel v Bakovcih še eno plemiško domovanje iz lesa (*Domus Lignea Nobilitaris*), ki je obsegalo pritličje s šestimi prostori in je bilo zanemarjeno, saj je bil tlak le še v kuhinji.[154]

Popisovalec je naredil očitno distinkcijo med rezidenco in domovanjem oziroma hišo. Očitno se je izraz rezidenca uporabljal za uglednejše plemiško domovanje. O tem priča tudi podatek, da je imel omenjeni Pavel Mlinarič, pozneje namestnik velikega župana Železne županije, plemiško rezidenco v Rakičanu. Kot eden najpomembnejših uradnikov županije je moral imeti dom, primeren statusu visokega[155] županijskega uradnika.[156] Za vizualno predstavo, kako je bila videti rezidenca Štefana Harcana, lahko vzamemo za primer lesen dvorec družine Modić-Bedeković v Dolnji Lomnici na Hrvaškem, ki se je ohranil do današnjih dni. Čeprav je bil postavljen leta 1806, je njegova zasnova identična – obsega pritličje in nadstropje s šestimi prostori.

Po smrti Štefana Harcana se je v Markišavcih naselil njegov pranečak Pavel pl. Czigány, vendar ni jasno, ali se je naselil v plemiško rezidenco pokojnega Harcana ali si je postavil novo. Rezidenca je nato s poroko Pavlove vnukinje Antonije Elizabete pl. Czigány z Jožefom pl. Šoharjem prešla na družino Šohar. Matične knjige razkri-

151 Balogh, *Vasvármegye nemes családjai*, str. 296.
152 Smej, *Martjanska župnija*, str. 67.
153 Smej, *Martjanska župnija*, str. 67.
154 HU MNL OL E 156 – a. – fasc. 096.–št. 029. Za prevod se zahvaljujem dr. Klaudiji Sedar.
155 Najvišja uradniška funkcija v županijski upravi je bila funkcija velikega župana. Bila je ceremonialna, zasedali pa so jo predstavniki najuglednejših velikaških družin. Dejansko je z županijo upravljal namestnik velikega župana (op. p.).
156 Bel, *Notitia hungáriae*, str. 421.

vajo, da so člani družine Šohar prebivali v stavbi s hišno številko 1. Zemljevidi iz 19. stoletja kažejo, da je nasproti dvorca stala kapela sv. Marije z majhnim pokopališčem oziroma grobnico. Da so bili na tem majhnem pokopališču pokopani člani družine Šohar, je razvidno tudi iz matičnih knjig murskosoboške in martjanske župnije. Datum izgradnje kapelice in pokopališča oziroma grobnice ni znan, vendar lahko na podlagi zemljevidov sklepamo, da je bila zgrajena najkasneje pred koncem 18. stoletja. Ta kapelica predstavlja posebnost pokopa plemiških posameznikov oziroma družin iz vrst nižjega plemstva na območju današnjega Prekmurja. Čeprav so imele nekatere nižjeplemiške družine grobnice v prekmurskih cerkvah, si ni nobena v ta namen zgradila lastne kapele v bližini svojega domovanja.[157] Danes tako od kapelice kot od dvorca ni ostalo sledi.

SKLEP

Markišavci so bili od druge polovice 16. stoletja kot sedež družinske posesti plemiške družine Bácsmegyey pomemben kraj, iz katerega je omenjena družina upravljala svoja posestva, ki so večinoma ležala v Železni županiji. Stopnjevanje osmanskih vpadov, ki so prizadeli tudi Markišavce, je predstavnike družine prisililo v preselitev na severozahod županije. Nekoč enotna zaključena posest je bila skozi stoletja zaradi dedovanja razkosana na vedno manjše dele. Te posesti so s porokami in dedovanjem pridobili člani nižjeplemiških družin Harcan, Czigány, Kregar, Augustič, Šohar, Polak in Berke, ki so večinoma živeli na območju današnjega Prekmurja. Te družine so kraju vtisnile pečat tudi s svojimi plemiškimi domovanji oziroma kurijami, ki pa se do danes niso ohranile.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Raziskovalni podatki, obravnavani v članku, so vključeni v ta objavljeni članek.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv evangeličanske cerkvene občine Gradec (Graz)
Matične knjige evangeličanske cerkvene občine Gradec (Graz, Avstrija)

Arhiv Evangeličanske cerkvene občine Puconci
Matične knjige evangeličanske cerkvene občine Puconci

AT ÖStA/HHStA – Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- u. Staatsarchiv
SB (Sonderbestände) Csaky

HU MNL – Magyar Nemzeti levéltár Budapest
Diplomatikai levéltár (DL): (Q szekció), Családi levéltárak (P szekcióból), Békássy család (Q 33) – 58117
Országos Levéltár (OL):
Batthyány misszilisek [P 1314]
E 0148
E 156
E 227, Magyar Kamara Archivuma, Libri donationum
K 0019
Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (A 57)

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Matične knjige: Martjanci, Murska Sobota, Tišina, Turnišče

OSzK – Országos Széchenyi Könyvtár Budapest
TK 970, Márkusotzi határának térképe

PiŠK MS – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
Rokopis št. 83

VML – Vas megye levéltár Szombathely
Protocolla investigationis nobilium 1733

ČASOPISI

Düsevni liszt. Mejszecsne verszke novine, 1926.
Muraszombat és Vidéke, 1918.

LITERATURA

Andrejek, Tamara et al.: *Trije gradovi, dve deželi, ena zgodba. Drei Schlösser, zwei Länder, eine Geschichte*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2019.

Balogh, Gyula: *Vasvármegye nemes családjai*. 2. kiad. Szombathely: Bertalanffy József könyvnyomdája, 1901.

Balogh, Gyula: *Vasvármegye nemes családjai*. Szombathely: Bertalanffy József könyvnyomdája, 1894.

Bel, Matthias: *Notitia hungáriae novae historico geographica*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2012.

Benda, Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.

Bilkei, Irén: *Zalai évszázadok. Tanulmányok és dokumentumok Zala megye történetéhez*. Zalaegerszeg: MNL Zala Megyei Levéltára, 2016.

Bojničić, Ivan J.: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Zagreb: Golden marketing, 1995 (Siebmacher's

157 Izjema je grofovska družina Batthyany, saj si je leta 1902 ob svojem dvorcu na Petanjcih zgradila kapelo sv. Florijana, ki so jo njeni člani uporabljali kot grobnico.

grosses und allgemeines Wappenbuch, Bd 4. Abt. 13).

Dávid, Zoltán: *Az 1598. évi házösszeírás*. Budimpešta: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001.

Die Matrikeln der Universität Graz – 1711–1765. Bearbeitet von Johann Andritsch. Band 6/4. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2002.

Die Matrikeln der Universität Graz 1630–1662. Bearbeitet von Johann Andritsch. Band 6/2. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1980.

Die Matrikeln der Universität Graz 1663–1710. Bearbeitet von Johann Andritsch. Band 6/3. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1987.

Felhő, Ibolya: *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

Gubič, Nina: *Prebivalstvo trga Murska Sobota na podlagi matičnih knjig iz 18. stoletja (1733–1788)* (diplomska naloga). Maribor, 2011.

Hojsak, Ivan: *Rodoslovlje obitelji Drašković*. Varaždin: TIVA, 2004.

Hozjan, Andrej: *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2016.

Jerič, Ivan: *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*. Murska Sobota: Stopinje, 2001.

Kerec, Darja: *Szécsiji, Gornja Lendava in Sobota od 13. stoletja do bitke pri Mohaču* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2005.

Košič, Jožef: *Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del*. Budimpešta: Košičev sklad, 1992.

Kuzmič, Franc: Zgodovinski pregled bančništva v Pomurju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 68 (n. v. 33), 1997, št. 2, str. 250–268.

Maksay, Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. II. zv. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

Maksay, Ferenc: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 7. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959.

Mikefai Czigány, Balázs: *Szighan illetve a Zygan Chygan Czigány család története*. Budapest: Samozaložba, 1996.

Pálosfalvi, Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*, Academiae Scientiarum Hungaricae, Budimpešta: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.

Pavlič, Andrej: Biografski podatki nekaterih osebnosti okraja Murska Sobota. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 11–12, 2008, str. 105–119.

Payr, Sándor: *Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyüjtemény a Dunántuli Ág*. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez. I. zv. Sopron: Dunántúli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület, 1910.

Schneider, Miklós: *Vas vármegye 1781/82 évi nemességvizsgálata*. Szombathely: Samozaložba, 1941.

Schneider, Miklós: *Vas vármegye 1658 évi nemességvizsgálata*. Szombathely: Samozaložba, 1943.

Schneider, Miklós: *Vas vármegye 1717 évi nemességvizsgálata*. Szombathely: Samozaložba, 1939.

Schneider, Miklós: *Vas vármegye 1726/27 évi nemességvizsgálata*. Szombathely: Samozaložba, 1940.

Sedar, Klaudija: *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju* (doktorska disertacija). Nova Gorica, 2013.

Smej, Jožef: *Bakovci in njihova zgodovina*. Murska Sobota: Založba Stopinje, 2001.

Smej, Jožef: Martjanska župnija v perspektivi 600 let. *Kronika* 42, 1994, št. 2, str. 61–71.

Smej, Jožef: Skrb Mikloša Küzmiča za dijake. *Zgodovinski časopis* 51, 1997, št. 1, str. 5–15.

Szluha, Márton: *Vas vármegye nemes családjai I. zv.* Budapest: Heraldika, 2012.

Szluha, Márton: *Vas vármegye nemes családjai II. zv.* Budapest: Heraldika, 2012.

Tisza-Beői Hellebronth, Kálmán: *A magyar testőrségek névkönyve* 1760 –1918. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1939.

Tóth, Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600*. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely: Vas Megyei Levéltár, 1989.

Tóth, Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641*. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely: Vas Megyei Levéltár, 1992.

Trstenjak, Anton: *Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica.* Maribor: Pokrajinski arhiv, 2006.

Wirth, Zsuzsanna: A nemesi kisbirtok differenciálódása Vas megyében a XVIII. sz. közepétől a polgári forradalomig. *Vas megye múltjából 1986*. Levéltári Évkönyv 3. Szombathely: Vas megye levéltár, 1986, str. 140–166.

SPLETNE STRANI

Contucci
https://www.contucci.it/en/history/

Familysearch
Matične knjige župnij Bük (Madžarska) in Sombotel (Madžarska): https://www.familysearch.org/de/search/catalog/koha:105869

Wikimedia
Grb družine Bácsmegyey: https://upload.wikimedia.org/wikibooks/hu/1/15/P%C3%A1risi_%C3%A9s_nagyb%C3%A1tsi_B%C3%A1chmegyey_c%C3%ADmer.svg?utm_source=hu.wikibooks.org&utm_campaign=imageinfo&utm_content=original

SUMMARY

Noble Families and Landowners in Markišavci

The village of Markišavci was first mentioned as part of the Gornja Lendava seigniory in the fourteenth century. It was initially owned by the local Széchy family and their matrilineal descendants. In the first half of the sixteenth century, the entire village came into the hands of Gregor Horvath de Markusotz. Because he had no male descendants, his estate was, with royal permission, inherited by his only daughter Katalin, married to Ferenc Bátsmegyey de Páris. Out of all estates in the Vas County, the Bátsmegyeys chose Markišavci as their home. As the Ottoman incursions intensified, the family moved to Sorokpolány and Oberpullendorf. István Harczan and his wife Judit Bátsmegyey settled in Markišavci in the eighteenth century. After he died without male heirs, his estate was confiscated by the Hungarian royal chamber. The Czigány family, too, acquired a portion of the Markišavci property through marriage. Pál Czigány governed the Vas County in the mid-eighteenth century. Between the end of the sixteenth and the second half of the eighteenth centuries, a portion of Markišavci estates was transferred through lease or purchase among various families, such as Tulok, Záruba, Berke, Gombossy in Adellfy. Antal Adellfy, who died childless in the mid-eighteenth century, bequeathed his entire property to an orphanage in Kőszeg that provided education to convertites from the territory of modern Prekmurje. Funds for the orphanage were ensured by auctioning off a significant segment of Adellfy's property to the Szapárys, Counts of Murska Sobota. Based on their kinship ties with the Czigánys, several Markišavci estates were transferred to the Kregar, Augustič, Šohar, and Polak families and through the latter to the Pinter and Berke families. All of them left an important mark on life in Prekmurje by producing county officials (Kregar, Augustič, Šohar, and Polak), Catholic and Evangelical clergy of diverse standings (Augustič, Berke), politicians (Augustič, Berke), as well as lawyers and bankers (Berke, Pinter). Historical sources document the existence of a fortified manor or a noble mansion in Markišavci. Based on its description from the first half of the eighteenth century, it consisted of a ground level with six rooms and an upper level. It is not entirely clear whether this was a remnant of the original noble mansion first mentioned in the sixteenth century. Maps clearly indicate that St Mary's Chapel with a small graveyard or a tomb stood opposite the manor in the nineteenth century. Parish registers further reveal this to have been the burial place of the Šohar family. The chapel serves as a distinctive feature in the burial of petty noble individuals or families in the territory of modern Prekmurje.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.08
CC BY-SA

BORIS GOLEC*

Neznani in malo znani uradovalni in poslovni zapisi iz zgodnjega novega veka v prekmurščini in kajkavščini

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljeni doslej neznani in malo znani zapisi uradovalne in poslovne narave, nastali v zgodnjem novem veku na območju današnje severovzhodne Slovenije, ki je do razpada habsburške monarhije spadalo v okvir Ogrske. Pet jih izvira iz Prekmurja, eden pa iz sosednjega Razkrižja. Dokumenti časovnega razpona med letoma 1565 in 1777 – dve pismi poslovne narave, trije uradovalni dokumenti in vpis poroke v župnijski matični knjigi – po jeziku odstopajo od običajne prakse pisanja v latinščini in deloma madžarščini. Glede na to, da je bilo Prekmurje z Razkrižjem stoletja izpostavljeno močnim kulturno-jezikovnim vplivom sosednjega severnohrvaškega prostora, je prvih pet napisanih v kajkavščini (danes narečje moderne hrvaščine) z nekaj elementi prekmurskega narečja, prekmurščina pa je močneje zastopana šele pri najmlajšem dokumentu. Njihova objava dopolnjuje dosedanje védenje o svetnem in uradovalnem pismenstvu v »ljudskem jeziku« v obravnavanem prostoru.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, Turnišče, Razkrižje, uradovalno besedilo, poslovno pismo, prekmurščina, kajkavščina

ABSTRACT

UNKNOWN AND LITTLE-KNOWN ADMINISTRATIVE AND BUSINESS RECORDS FROM THE EARLY MODERN PERIOD IN THE PREKMURJE AND KAJKAVIAN DIALECTS

The article presents the previously unknown and little-known records of administrative and business nature that were produced during the early modern period in present-day northeastern Slovenia, which belonged under the Hungarian crown until the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy. Five originate from Prekmurje and one from the neighbouring Razkrižje. The documents dating to the period between 1565 and 1777—two business letters, three administrative documents, and an entry of a marriage into the parish register—linguistically depart from the ordinary practice of writing in Latin and partly Hungarian. Given that Prekmurje and Razkrižje had for centuries been exposed to strong cultural and linguistic influences from the northern Croatian area, the first five documents were written in Kajkavian (now a dialect of modern Croatian) with a few elements of the Prekmurje Slovenian dialect, the use of which became more pronounced in the most recent document. Their publication adds to the existing knowledge of secular and administrative 'vernacular' literacy in the region under discussion.

KEYWORDS

Prekmurje, Turnišče, Razkrižje, administrative text, business letter, Prekmurje Slovenian, Kajkavian

* prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana, Slovenija, boris.golec@zrc-sazu.si, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0367-0141

Skupen državni in cerkvenoupravni okvir je stoletja pogojeval veliko večjo kulturno-jezikovno odprtost Prekmurja proti severnohrvaškemu kajkavskemu prostoru kakor proti slovenskemu v avstrijskih dednih deželah. Do ustanovitve škofije v Sombotelu leta 1777, ki je v svoj okvir vključila celotno Prekmurje s Porabjem, je bilo dolnje Prekmurje (politično v okviru Zalske županije) sestavni del zagrebške škofije, gornje Prekmurje (v Železni županiji in györski škofiji) pa z njo tesno povezano v jezikovnem in duhovnem pogledu, neposredno prek tu delujočih hrvaških duhovnikov.[1] Tako se tudi prodor hrvaškega etnonima in lingvonima v kajkavski prostor (namesto prejšnjih poimenovanj Slovenci/Sloveni za ljudstvo in slovenski za jezik) ni ustavil na Muri, ampak je proces identitetne in imenske kroatizacije v 17. in 18. stoletju prehodno zajel še Prekmurce ter pri tem presegel konfesionalno delitev na katoličane in evangeličane.[2] Kajkavščina, od druge polovice 17. stoletja vse pogosteje in v 18. stoletju dokončno imenovana hrvaški (horvatski) jezik, je imela v Prekmurju več stoletij vlogo nadomestnega knjižnega jezika v cerkvi. Izgubila jo je šele s pojavom in razmahom prekmurskega knjižnega jezika s slovenskim imenom (od 1715 evangeličanske in od 1780 močnejše katoliške tiskane književnosti).[3] Poleg tega se je v prekmurski prostor razširila kajkavska svetna pismenost, ki je bila v zgodnjem novem veku v severnohrvaškem prostoru tako na zasebnem kot na uradovalnem področju neprimerno bolj razvita in običajna kakor raba pisne slovenščine v zasebni in uradovalni sferi onstran Mure, Sotle in Kolpe.[4]

V Prekmurju se dolgotrajna prisotnost pisane in govorjene kajkavščine in proces prehajanja k pisani prekmurščini nazorno odražata v dokumentih in zapisih uradovalne in poslovne narave, napisanih v »ljudskem jeziku«. Ti so, gledano v celoti, redke »bele vrane« v množici latinsko in deloma madžarsko pisanih dokumentov, vendar ne tako zelo maloštevilni, kot se je morda zdelo še nedolgo tega; tak vtis je bil gotovo tudi posledica dejstva, da še niso doživeli celovite in sistematične obravnave.

Kajkavščina je imela v tem prostoru na področju pismenstva »v ljudskem jeziku« dolgo dominanten položaj. Opazne kajkavske poteze kažejo vsi štirje najstarejši doslej znani tovrstni uradovalni zapisi. Taka je Martjanska pogodba o zakupu vinograda martjanske cerkve iz leta 1643, ki velja za »najstarejši ohranjeni zapis v prekmurskem jeziku/narečju« (Jesenšek),[5] pri čemer so opredelitve jezika tega, v poznejšem prepisu ohranjenega jezikovnega spomenika različne: od »prekmursko slovenskega« prek »pretežno kajkavskega« do neslovenskega.[6] Martjanska pogodba je tudi najbolj znana, saj je bila prva odkrita in objavljena že v začetku 20. stoletja (1901).[7] Le malo zatem (1905) je doživel objavo pozneje dolgo pozabljeni vpis poroke iz leta 1686 v matični knjigi župnije Turnišče.[8] Potem ko so v 20. stoletju postopoma prihajali na dan mlajši uradovalni zapisi iz druge polovice 18. in zgodnjega 19. stoletja,[9] sta bili šele v začetku 21. stoletja odkriti dve starejši uradovalni besedili, obe prav tako z opaznimi kajkavskimi značilnostmi. Prvo, iz leta 1680, je izročilno pismo kmeta iz Nedelice pri Turnišču; besedilo ima tudi oporočne elemente in se je v prepisu ohranilo v sodnem zapisniku iz srede 18. stoletja.[10] Posebej dragocen je drugi dokument, ki je nastal leta 1722 in še ni doživel celostne objave – obsežen, iz madžarščine preveden odgovor beltinskega graščaka na pritožbe njegovih podložnikov.[11]

Kolikor je mogoče presoditi, (vedno) manj vplivov kajkavskega jezika in pismenstva kažejo doslej evidentirani mlajši prekmurski uradovalni zapisi v ljudskem jeziku, nastali v drugi polovici 18. in v prvih desetletjih 19. stoletja. Gre za dve skupini zapisov, ki se prvič pojavita v šestdesetih letih 18. stoletja: za besedila urbarialne vsebine (tiskani terezijanski urbarji in z njimi povezani rokopisni urbarialni zapisi)[12] in za ce-

1 Prim. Zelko, Zgodovinski pregled, str. 97–104; Jembrih, Izvori za proučavanje, str. 193–194.
2 Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 93–120.
3 Jesenšek, *Poglavja o različicah*, str. 22–23, 37–38, 101–102, 117, 126, 135–136, 139, 157, 181, 188 in 236–237.
4 Najbogatejša zbirka dokumentov te vrste, napisanih tudi v čakavskem in štokavskem narečju današnje hrvaščine, je nastala pri Hrvaški akademiji znanosti in umetnosti (Arhiv HAZU, Acta Croatica, popis). Ohranjeni dokumenti in zapisi v hrvaščini po številčnosti in raznovrstnosti močno prednjačijo pred slovenskimi, ki so nastajali le izjemoma, večinoma kot prisege (prim. Golec, Uradovalna slovenika, str. 216–224).
5 Jesenšek, *Poglavja o različicah*, str. 326–328.
6 Škafar, Jožef Bagáry, str. 46–47.
7 Historiat objav in obravnav od objave Antona Trstenjaka leta 1901 dalje v: Škafar, Jožef Bagáry, str. 42–47. Prim. Jesenšek, *Poglavja o različicah*, str. 325.
8 [Salaj], Cérkev törjanszka, str. 70.
9 Gl. opombi 12 in 13.
10 Andrej Hozjan, ki je dokument našel, ga je v objavi opredelil kot oporoko s »prevladujočo kajkavščino« (Hozjan, Historično o novoodkritem, str. 367–368; prim. tudi Hozjan, Prekmurje v novem veku, str. 86).
11 Hozjan, Prekmursko »slovensko« besedilo iz leta 1722, str. 289–296. – Po odkritelju dokumenta Andreju Hozjanu gre za »doslej najdaljši znan nenatisnjen posvetni tekst v prekmursko-slovenskem jeziku iz časa pred letom 1800« (Hozjan, Prekmurje v novem veku, str. 87).
12 Tiskani terezijanski urbarji v prekmurščini in kajkavščini iz let 1767–1775 so prvič pritegnili pozornost v tridesetih letih 20. stoletja (Metod Dolenc in Anton Vratuša), pozneje pa sta jih po arhivih sistematično evidentirala

hovska besedila (prisežni obrazci in cehovski redi).[13]

Pričujoči prispevek dopolnjuje védenje o kajkavskem in prekmurskem svetnem pismenstvu z objavo šestih doslej neznanih in malo znanih zapisov poslovne in uradovalne narave časovnega razpona dobrih dveh stoletij med letoma 1565 in 1777. V obravnavo je, kot bomo videli, utemeljeno zajeto tudi pismo iz Razkrižja, kraja, ki je danes v Sloveniji, do obdobja prve Jugoslavije pa je upravno-politično spadal k Medžimurju in cerkvenoupravno še vse do preloma iz 20. v 21. stoletje v zagrebško (nad)škofijo.[14]

V objavo so v kronološkem zaporedju vključeni: dve poslovni pismi, nastali v Murski Soboti in Razkrižju (obe iz leta 1565), pobotnica z gradu Gornja Lendava (1676), že omenjeni vpis poroke v matično knjigo župnije Turnišče (1686), listina o prodaji hiše v trgu Turnišče (1699) in pričevanje turniških tržanov (1777).

Besedila so predstavljena v diplomatičnem prepisu (s podčrtanimi vprašljivimi mesti, npr. ka̲ktium) in zaradi lažjega razumevanja sproti, vrstica za vrstico, prepisana v sodobni črkopis (s slovensko rabo ločil). Kjer se je bilo težko odločiti med dvema možnostma, sta navedeni obe (npr. harmicjar/harmicar).

Pri obravnavi posameznega dokumenta se posvečam zlasti okoliščinam njegovega nastanka. Prednostni namen prispevka je strokovno javnost seznaniti z vsebino in zgodovinskim kontekstom zapisov. Tako puščam ob strani vsebinsko, jezikovno in pravopisno analizo, ki čakajo zlasti na jezikoslovce. Teh vprašanj se mestoma le dotaknem, kolikor gre za posebnosti, na katere se mi je zdelo vredno posebej opozoriti.

POSLOVNI PISMI IZ RAZKRIŽJA IN MURSKE SOBOTE IZ LETA 1565

Pismi poslovne narave iz leta 1565 sta nastali pod peresom dveh carinikov tridesetinarjev in bili poslani istemu naslovniku v danes madžarski Monošter v Porabju (madž. Szentgotthárd, nem. St. Gotthard). Prvo, krajše pismo je datirano v Razkrižju na štajersko-prekmursko-medžimurski tromeji, ki sicer ni nikoli pripadalo Prekmurju, vendar dokumenta samo zaradi te okoliščine ne gre pustiti ob strani, saj je komplementaren z drugim pismom, napisanim v Murski Soboti le tri tedne pozneje, poleg naslovnika in sorodne vsebine pa ju povezuje tudi skupna arhivska provenienca. Pismi sta shranjeni v Državnem arhivu v Gorici v arhivu goriške plemiške rodbine Coronini-Cronberg, kamor sta prišli skupaj z drugimi dokumenti precej manj pomembne goriške rodbine De Grazia. Vodeni sta pod skupnim naslovom »Slavische Correspondenzen der De Grazia 1565«. Prejkone še pred prvo svetovno vojno sta bili transkribirani v sodobni hrvaški črkopis (z več prepisovalskimi napakami) in opremljeni z nemškim prevodom.[15]

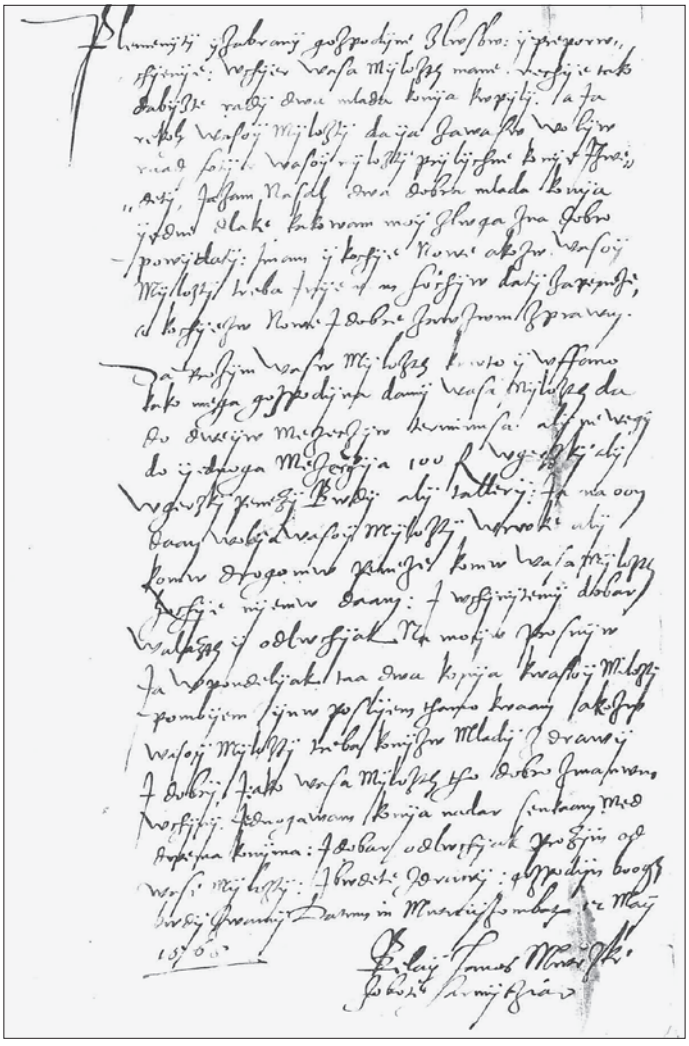
Kolikor je znano, se je pisem v strokovni literaturi dotaknil le tržaški zgodovinar Silvano Cavazza v katalogu k muzejski razstavi o cesarju Maksimilijanu I. (2002), ne da bi navedel hranišče. Zato pa so zelo povedne njegove besede o vsebini in verjetnem razlogu za njuno ohranitev (v prevodu): »Obmejna Hrvaška krajina kot stalno prizorišče vojne je bila ne samo odličen kraj za doseganje vojaške kariere, ampak tudi za iz-

Vanek Šiftar in Marija Kozar-Mukič (Golec, Urbarialia slovenica, str. 279–281). O terezijanskih urbarjih iz Prekmurja na splošno in v luči jezika gl. zlasti: Kozar-Mukič, Jezik urbarjev; Golec, Urbarialia slovenica, str. 278–288; Šövegeš Lipovšek, Prekmurski terezijanski urbarji; Šövegeš Lipovšek, Terezijanski urbarji za Prekmurje.

13 Starejša cehovska besedila v prekmurščini srečamo pri cehih v Turnišču, Beltincih in Črenšovcih. V literaturi je na obstoj zapisov te vrste že leta 1911 opozoril Jožef Klekl, in sicer na pravila čevljarskega ceha v Turnišču. Najstarejša, tedaj še ohranjena v poznejšem prepisu, so bila datirana z letnico 1767 in so imela znanega prevajalca iz latinščine. Druga so bila iz leta 1830, prav tako v poznejšem prepisu in z dvema mlajšima dopolnitvama članov, prisežni obrazec za nove člane pa ni imel datacije ([Klekl], Sostarszki ceh, str. 68–73). Franjo Baš je leta 1931 obravnaval cehovsko knjigo čevljarskega in usnjarskega ceha v Črenšovcih, v katero so leta 1823 zapisali slovenski prevod pravil, ki jih je Marija Terezija leta 1778 podelila enakemu cehu v Beltincih, ter prisežna obrazca za novosprejete člane in za cehovske mojstre (objava: Baš, Izvor prekmurskih cehov, str. 51–56; prim. objavo in obravnavo obeh priseg: Golec, *Slovenska prisežna besedila*, s. p., Čevljarji iz Črenšovcev). Nataša Konestabo (1996) je sklepala, da sta »najstarejši cehovski prisegi zapisani v starem prekmurskem jeziku« prisegi za člane in cehovske mojstre v računski knjigi mešanega ceha v Beltincih, ki ju je objavila v prečrkovani obliki in naj bi nastali med letoma 1777 in 1783 (Konestabo, Razvojna pot, str. 118–119). Med gradivom istega ceha so se ohranila tudi cehovska pravila iz leta 1826 (delna objava: prav tam, str. 121). Dejansko je treba prvenstvo priznati prisežnemu obrazcu za cehovske funkcionarje v knjigi kovaškega ceha v Turnišču; besedilo namreč vsebuje letnico 1764 (*Leta ovoga 1764toga*), pisava pa se ujema z vpisi iz okoli leta 1760 (Jerič, Cehovska tradicija, str. 102–103). Na isti strani je druga roka pozneje zapisala prisežni obrazec za nove člane ceha (prav tam, str. 102), za katerega bo treba čas nastanka šele ugotoviti na podlagi referenčnih zapisov. O prekmurskih cehih in njihovih slovenskih dokumentih gl. tudi: Sukič, Čevljarski ceh; Sedar, Cehovska tradicija.

14 Pregledno o Razkrižju gl. Klasinc, *Arhivski dokumenti*; Grgić, Accepting the Border.

15 ASG, Archivio Coronini Cronberg, Serie Atti e documenti, busta 79, fasc. 190, Slavische Correspondenzen der De Gracia 1565. – Kopije gradiva mi je že leta 2003 priskrbel prijatelj dr. Vojko Pavlin, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

Pismo Janoša Belaja, Murska Sobota, 12. maj 1565 (ASG, Archivio Coronini Cronberg, Serie Atti e documenti, busta 79, fasc. 190, Slavische Correspondenzen der De Gracia 1565).

vajanje drugih velikih poslov z veliko možnostjo obogatitve. Giovanni De Grazia, že leta 1569 član goriških deželnih stanov, je dobival denar z dobavljanjem (dornendo) konj in prostitutk za vojaške posadke vzdolž meje s Turki. Pisma [pismi – op. B. G.], ki dokazujejo to nečastno dejavnost, so pisana v hrvaščini. V družinskem arhivu so verjetno ostala ravno zato, ker nasledniki niso razumeli, za kaj gre.«[16]

Prejemnik pisem Giovanni De Grazia se je torej spomladi 1565 zadrževal v Monoštru. Prvo pismo z datumom 20. april mu je tja poslal Pavel Pohakoci (*Paulus Pohakochÿ*), ki je malo prej nastopil mesto tridesetinarja v Razkrižju in se je zdaj povabil k De Grazii, ker bi si v Monoštru rad ogledal lepa dekleta. Po vsem sodeč je bil Pokahoci eden od klientov ali posrednikov za belo blago. Drugo pismo, datirano 12. maja 1565 v Murski Soboti, je podpisal tamkajšnji tridesetinar (harmicar) Janoš Belaj (*Belaÿ Janos Mwrzke Zobote Harmÿcziar*). Vsebina njegovega pisanja je veliko bolj neposredna od prvega, saj je govor o »moralno neproblematični« ponudbi za prodajo in dobavo konj.

De Grazia, ki je očitno dobro razumel jezik pisem, je bil na obmejnem ogrskem ozemlju dobro integriran, če sodimo po zapisovanju njegovega plemiškega naslova in osebnega imena. V obeh pismih je imenovan *knez Januš Grazia* (*knez Janus Grachia*; *knezw Janusw Gracie*), v zaglavju prvega pisma pa *knez Ivan Grazia* (*knezw Iwanw Gratia*[e]).

O avtorjih pisem – pri obeh sta sodelovali še drugi, neznani roki, ki sta na zaglavju napisali prejemnikov naslov – ni za zdaj znanega nič več kakor to, kar sta o sebi izpričala sama. Avtor prvega Pavel Pohakoci ob nastanku pisma še ni dolgo služboval pri tridesetinskem uradu v Razkrižju, saj uvodoma pravi: »da sam *sada* u Rac Kaniži na harmincu«. Kot vidimo iz nadaljevanja, je naslovnika Giovannija De Grazio poznal že od prej. Podpisal se je kot *Paulus Pohakochÿ*, pri čemer je priimek zapisan v madžarski obliki, ne da bi bil nujno tudi izvorno madžarski, osebno ime pa je latinizirano. Pisec drugega pisma Janoš Belaj je podpisan kot murskosoboški tridesetinar, po madžarskem zapisovalnem pravilu s priimkom

16 Cavazza, Lingue, società, religione, str. 291. Tudi za te podatke gre iskrena zahvala dr. Vojku Pavlinu.

pred imenom (*Belaÿ Janos*). Murska Sobota je bila tedaj – od ponovne vzpostavitve ogrske obmejne carinske službe s tridesetinskimi uradi konec tridesetih let 16. stoletja – ponovno sedež višjega tridesetinskega urada s šestimi podrejenimi filialami.[17] Kot pove že ime, je bila tridesetina prometna pristojbina, ki so jo na Ogrskem pobirali v višini tridesetine vrednosti trgovskega blaga.

Jezika pisem ni mogoče opredeliti kot tipično kajkavščino zagorsko-medžimurskega prostora, ampak je mestoma blizu čakavščini ali štokavščini, za kar, denimo, govorijo primeri: *gospodin*, *nisam*, *rekoh* (aorist), *učjer*, *povidati*, *divojka*. Po drugi strani pa se okolje bivanja in delovanja piscev jasno odraža v prevzetih madžarskih in nemških izrazih: *penezi* (madž. *pénz*, denar), *harminc* (madž. trideset) za tridesetinski urad, *valast* (madž. *válasz*, odgovor), *šenkati* (nem. *schenken*, podariti). Pri Pohakociju kaže opozoriti na dve posebnosti, ki ju pri Belaju ne srečamo. Prva je ta, da je dvočrkje *ch* uporabljal tako za šumevec [č] – tega je mogoče mestoma interpretirati tudi kot [ć] –, kar je bilo v tem času običajno, kakor za sičnik [c],[18] ki ga je Belaj zapisoval kot *cz*.[19] Druga, pomenljivejša posebnost je dosledno sklanjanje samostalnikov in pridevnikov ženskega spola v tožilniku na -o, kar je značilnost slovenščine: *službo* (dvakrat), *nikakovo novino*, *jedno mlado gospodično*.

Diplomatični prepis s sprotnim prepisom v sodobni črkopis

Prvo pismo
Razkrižje, 20. april 1565, avtor Pavel Pohakoci, tamkajšnji tridesetinar

Plemenithÿ I zebrani I wÿzoko poſtwani knez Janus Grachia
Plemeniti i sebrani i visoko pošt[u]vani knez Januš Gracia,
Poklon I zlwſbo kako wfanomw gozpodinu pothom toga
poklon i službo kako ufanomu gospodinu. Potom toga
Rad bÿh zlÿſathÿ w m dobro zdrawÿe I daÿem w m Na
rad bih slišati v[aše/oj] m[ilosti] dobro zdravje i dajem v[ašoj] m[ilosti] na
znanie da zam zada w Rach Kaniſÿ Na harmÿnchw I Ako
znanje, da sam sada u Rac Kaniži na harmincu, i ako
morem zlobodan bÿthÿ zobom hochw prithÿ do w m I
morem slobodan biti, sobom hoču/hoću priti do v[aše] m[ilosti] i
hochw widÿthÿ w kakowom Mezthw zthoÿthe w m Ierbÿ
hoču/hoću viditi, u kakovom mestu stojite, v[aša] m[ilost], jer bi
Rad widÿthÿ w zenth gottharthu Jezwlÿ lepe dÿwoÿke
rad viditi, u Sent Got(h)artu jesu li lepe divojke
Alÿ lepe znahe zkembÿze w m Razgowaral Mezi wreme=
ali lepe snahe, s kem bi se v[aša] m[ilost] razgovaral mezi vreme-
=nom I morem Naznani dathÿ w m da Ia gwztho krath
nom. I morem na znani dati v[ašoj] m[ilosti], da ja gustokrat
Pÿem za w m dobro zdrawÿe A Ja Neznam Je lÿ zam
pijem za v[aše] m[ilosti] dobro zdravje, a ja ne znam, je li sam
Napomethÿ w m alÿ Nÿzam I w m oprozthithe da Nÿzam
na pometi v[ašoj] m[ilosti] ali nisam. I v[aša] m[ilost] oprostite, da nisam
Nÿkakowo Nowÿno pozlal w m I bog zdrwi wderſÿ
nikakovo novino poslal v[ašoj] m[ilosti], i Bog zdr[a]vi udrži
w m I bog daÿ w m Iedno mlado gozpodÿchno kÿbÿ w m
v[ašu] m[ilost] i Bog daj v[ašoj] m[ilosti] jedno mlado gospodično, ki bi v[ašoj] m[ilosti]
draga bÿla Datem ex Rach Kaniſa dii vigesima aprilis
draga bila. Datem ex Rac Kaniža dii vigesima aprilis
Anno 1565

Vaſe mÿlozthÿ zlwga
Vaše milosti sluga
Pauluſ Pohakochÿ
Paulus Pohakoci
ibidem m[anu] p[rop]ria
ibidem m[anu] p[rop]ria

17 Hozjan, Prvi poštarji, str. 49.

18 Za [č]: *hochw* (dvakrat), *gozpodÿchno, porwchÿl*; za [c]: *Grachia*, *w Rach Kaniſÿ*, *Na harmÿnchw*, *ex Rach Kaniſa*.

19 *Mezeczÿw*, *Mezeczÿa*, *Harmÿcziar*.

I moÿ Towariſ knez iſtwan
I moj tovariš knez Ištvan
zlwſbo porwchÿl w m
službo poručil *v[ašoj] m[ilosti]*
kako ufanomw gozpodinw
kako ufanomu gospodinu.

[Naslov na zaglavju pisma, napisan z drugo roko][20]

Plemenÿtwmw ÿ zebranwmw ÿ wÿzoko,
Plemenitumu i sebranumu i visoko
poſthwanwmw knezw Iwanw Gratia[e]
pošt[u]vanumu knezu Ivanu Gracie,
Mene wffanomw gozpodÿnw ÿ
mene ufanomu gospodinu i
Prÿatellw da ze da tha Lÿzth
prijatelu, da se dá ta list.

Ad Zenth godharth
Ad Sent Got(h)art

[vtisnjen pečat]

Drugo pismo
Murska Sobota, 12. maj 1565, avtor Janoš Belaj, tamkajšnji tridesetinar

Plemenÿtÿ ÿ zabranÿ gozpodÿne zluſbw: ÿ preporw=
Plemeniti i sabrani gospodine, službu i preporu-
chÿenÿe: Wchÿer Waſa Mÿlozth mane rechÿe tako
čjenje. Učjer vaša milost mane rečje tako,
dabÿzte radÿ dwa mlada konÿa kwpÿlÿ. a Ia
da biste radi dva mlada konja kupili, a ja
rekoh Waſoÿ Mÿloztÿ da ÿa zawaſw Wolÿw
rekoh vašoj milosti, da ja za vašu volju
raad hotÿw Waſoÿ miloztÿ prÿlÿchne konÿe Izwe=
rad hoču/hoću vašoj milosti prilične konje izve-
= detÿ, Ia zam Naſal dwa dobra mlada konÿa
deti. Ja sam našal dva dobra mlada konja
ÿedne dlake kako wam moÿ zlwga zna dobro
jedne dlake, kako vam moj sluga zna dobro
powÿdatÿ: Imam ÿ kochÿe Nowe ako zw Waſoÿ
povidati. Imam i kočije nove, ako su vašoj
Mÿloztÿ treba I nÿe wam hochÿw datÿ za peneze,
milosti treba, i nje vam hoču/hoću dati za peneze,
a kochÿe zw Nowe I dobre zew zwm zprawum.
a kočije su nove i dobre ze usum spravum.
Ia prozÿm Waſw Mÿlozth krwto ÿ wffano
Ja prosim vašu milost kruto i ufano
kako moga gozpodÿna damÿ Waſa Mÿlozth da
kako moga gospodina, da mi vaša milost da
do dweÿw Mezeczÿw terminuſa alÿ ne wegÿ
do dveju mesecju terminuša ali ne veči
do ÿednoga Mezeczÿa 100 F Wgerzkÿ alÿ
do jednoga mesecja 100 f[orintov] ugerski, ali
Wgerzkÿ penezÿ Bwdÿ alÿ tallerÿ: Ja na oon

20 V naslovu na zaglavju pisma je nad vsako črko *w* diakritični znak ¨. Glasovno vrednost [u] za tako sestavljeni grafem potrjuje zapis osebnega imena v dajalniku: *Ivanu*.

ugerski penezi budi ali taleri. Ja na oo/on
daam Wolÿa Waſoÿ Mÿloztÿ Wrwke alÿ
dam volja vašoj milosti u ruke ali
komw drogomw peneze komw Waſa Mÿlozth
komu drogomu peneze, komu vaša milost
hochÿe nÿemw daam: I wchÿnÿtemÿ dobar
hoče/hoće, njemu dam. I učinite mi dobar
Walazth ÿ odlwchÿak Na moÿw Proſnÿw
valast i odlučjak/odlučak na moju prošnju.
Ia w pondelÿak taa dwa konÿa kwaſoÿ Miloztÿ
Ja u pondeljak ta dva konja k vašoj milosti
pomoÿem zÿnw poſlÿem thamo kwaam akozw
po mojem sinu pošljem tamo k vam, ako su
Waſoÿ Mÿloztÿ treba konÿ zw mladÿ zdrawÿ
vašoj milosti treba. Konji su mladi, zdravi
I dobrÿ I: ako Waſa Mÿlozth tho dobro zmanwm
i dobri, i ako vaša milost to dobro z manum
wchÿnÿ. Jednoga wam konÿa nadar ſenkaam Med
učini, jednoga vam konja na dar šenkam med
dwema konÿma: I dobar odlwchÿak Prozÿm od
dvema konjima. I dobar odlučjak/odlučak prosim od
Waſe Mÿloztÿ: I bwdete zdrawÿ: gozpodÿn boogh
vaše milosti i budete zdravi, gospodin Bog
bwdÿ zwamÿ Datum in Muraÿzombath 12 Maÿ
budi z vami. Datum in Muraizombat 12. Mai
1565

Belaÿ Janos Mwrzke
Zobote Harmÿcziar

Belaj Janoš Murske
Sobote harmicjar/harmicar

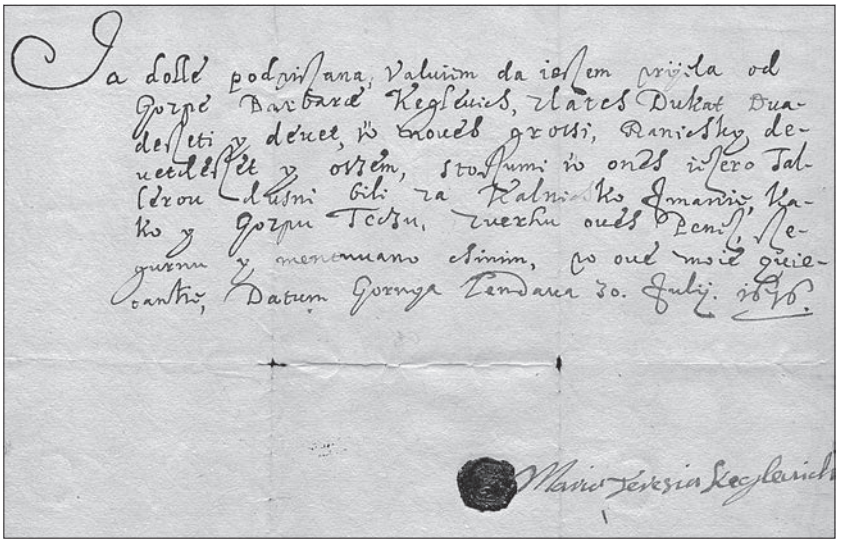
[Pripis na drugem listu]

Ako Waſa Mÿlozth hochÿete zmanwm to wchÿnÿtÿ: tako mÿ
Ako vaša milost hočete/hoćete z manum to učiniti, tako mi
pÿſete pomoÿem zluge zada Jer ÿa w pondeliak
pišete po mojem sluge sada, jer ja u pondeljak,
ako hochÿete tamo konÿe poſlÿem kwaam: da
ako hočete/hoćete, tamo konje pošljem k vam, da
konÿ zw Izteno zada natrawe:
konji su isteno sada na trave.

[Naslov na zaglavju pisma, napisan z drugo roko]

Plemenÿtomw ÿ zabranomw gozpodÿnw knezw
Plemenitomu i sabranomu gospodinu knezu
Januſw Gracie: w zwetom Gotharde zada
Janušu Gracie u Svetom Got(h)arde, sada
bwdwchÿw : mane wffanomw gozpodÿnw
buduću/buduću mane ufanomu gospodinu,
ta lÿzth daze da wrwke
ta list da se dá u ruke.

[vtisnjen pečat]

Pobotnica Marije Terezije Keglević, Gornja Lendava, 30. julij 1676 (Arhiv HAZU, Acta Croatica DC–XVII–62).

Pismi tridesetinarjev iz Razkrižja in Murske Sobote iz leta 1565 sta po dosedanjih ugotovitvah najstarejši ohranjeni datirani pismi in svetni besedili sploh, nastali na tleh današnje Slovenije v kajkavskem oziroma hrvaškem jeziku. Listinam in pismom v hrvaščini s provenienco na Slovenskem je sicer mogoče slediti od sedemdesetih let 16. stoletja dalje. Največkrat so delo tu živečih ali zadržujočih se oseb iz hrvaškega prostora in namenjeni naslovnikom v hrvaških pokrajinah.[21] Obravnavani pismi tridesetinarjev nekoliko odstopata od takšne matrike, ker sta bili poslani v Monošter, na skrajni rob Prekmurja oziroma Porabja, kjer se konča slovenska poselitev. Posebna vrednost pisma Janoša Belaja je ta, da vsebuje najverjetneje najstarejši zapis slovenskega toponima Murska Sobota – v rodilniku kot *Murske Sobote*. Toponim je sestavni del tridesetinarjevega podpisa: *Belaÿ Janos Mwrzke Zobote Harmÿcziar.* Pismo sámo je sicer datirano latinsko in z madžarsko obliko imena kraja (*Datum in Muraÿzombath*). V Belajevem pismu je zanimiv tudi zapis imena Monoštra: *u Svetom Got(h)arde* (*w zwetom Gotharde*). Lahko bi šlo za alternativno ljudsko poimenovanje, ki je bilo v 16. stoletju v živi rabi, ali pa samo za priložnostno kajkavizirano/slovenizirano obliko madžarskega in nemškega krajevnega imena. V Pohakocijevem pismu srečamo samo tujejezično ime kraja: *u Sent Got(h)artu* (*w zenth gotthartu*), v latinskem zapisu *Ad Zenth godharth*. Prav tako je madžarsko ime Razkrižja, Ráckanizsa, enkrat rabljeno v kajkavskem besedilu (*w Rach Kaniſÿ*) in nato še v latinski dataciji pisma (*ex Rach Kaniſa*).

POBOTNICA Z GRADU GORNJA LENDAVA IZ LETA 1676

Kronološko tretji obravnavani dokument je od prejšnjih dveh dobrih sto let mlajši. Gre za pobotnico, napisano v standardnem slogu pobotnic tega časa iz severnohrvaškega prostora in shranjeno v zbirki Acta Croatica arhiva Hrvaške akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu.[22] Dokument majhnega formata je podpisala in pečatila plemkinja Marija Terezija Keglević (*Maria Theresia Kegleuich*), datiran pa je 30. julija 1676 na gradu Gornja Lendava (*Gornya Lendaua*), danes Grad na Goričkem. Vsebina je zelo kratka in skopa. Izstaviteljica potrjuje, da je od Barbare Keglević, ki jo v nadaljevanju imenuje teta (*gospu tecu*), prejela del dolga; tega ji je bila Barbara dolžna za posest Kalnik. Marija Terezija je pobotnico samo podpisala in pečatila, sestavila pa jo je druga roka, verjetno pisarjeva.

Natančnejše okoliščine nastanka pobotnice ostajajo neznanka, tako kot ni podatkov o provenienci dokumenta in času njegove uvrstitve v zbirko Acta Croatica. Najbolj logično bi bilo, da je vanjo prišel prek naslednikov arhiva prejemnice Barbare Keglević. Kot ključno se pri tem postavlja vprašanje, zakaj je pripadnica hrvaške plemiške rodbine Marija Terezija Keglević izdala dokument svoji starejši sorodnici prav v Gor-

21 Slabo desetletje mlajše od pisem iz leta 1565 je hrvaško izročilno pismo za vinograd v posesti žumberških uskokov, nastalo leta 1573 v neugotovljeni pisarni v Metliki, prejkone na metliškem gradu ali v mestni pisarni (Golec, Mesto metliških cehovskih dokumentov, str. 226; objava: *Slovenščina v dokumentih*, str. 6 in 23). Največ hrvaško pisanih dokumentov s slovenskega ozemlja je shranjenih v zbirki Acta Croatica v Arhivu HAZU v Zagrebu. Najstarejši med njimi je pismo zasebnika, poslano leta 1579 iz Ormoža mestnemu predstojništvu zagrebškega Gradca (prav tam, DC–II–7, 6. 2. 1579).

22 Arhiv HAZU, Acta Croatica DC–XVII–62, Gornja Lendava, 30. 7. 1676.

Diplomatični prepis s sprotnim prepisom v sodobni črkopis

Ja dolle podpiszana, Valuiem da ieszem prÿela od
Ja dole podpisana valujem, da jesem prijela od
Gozpe Barbara[e] Kegleuich, zlateh Dukat Dua-
gospe Barbare Keglević zlateh dukat dva-
deszeti y deuet, ẅ noueh grossi, Ranichky de-
deseti i devet u noveh groši, ranički de-
uetdeszet y oszem, stoszumi ẅ oneh iezero Tal-
vetdeset i osem, što su mi u oneh jezero ta-
lerou dusni bili za Kalnichko Imanio, ka-
lerov dužni bili za kalničko imanjo, ka-
ko y Gozpu Teczu, zuerhu oueh Penez, sze-
ko i gospu tecu zverhu oveh penez se-
gurnu y mentuuano chinim, po oue moie quie-
gurnu i mentuvano činim, po ove moje quie-
tantio, Datum Gornya Lendaua 30. Julÿ. 1676.
tantio. Datum Gornja Lendava, 30. julij 1676.

[pečat] Maria Teresia Kegleuich
Marija Terezija Keglević

nji Lendavi. Nanj se navezuje vprašanje, kdo sta sploh bili omenjeni ženski.[23]

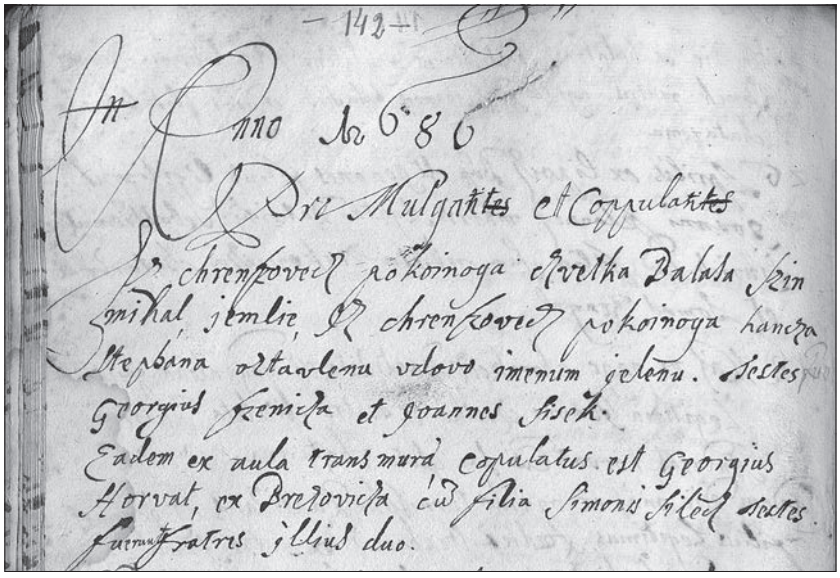
Gornjelendavski grad je leta 1676 še pripadal rodbini Széchy (Seči) oziroma njeni veji Rima-Széchy, ki je ugasnila slabih deset let pozneje. Széchyji so tu gospodarili vse od leta 1365, najprej gornjelendavska veja in nato od druge polovice 16. stoletja rimavska rodbinska veja (iz Slovaške), ki je izumrla z zadnjim moškim potomcem Petrom leta 1684.[24] Marija Terezija Keglević, izstaviteljica pobotnice sorodnici, je vsekakor istovetna s Terezijo Keglević, prvič poročeno s Petrovim bratom Jurijem (*György*), ki je umrl mlad in brez otrok.[25] Kot vdova je postala žena Sigmunda Drugetha, ubitega leta 1684, in umrla leta 1710.[26] Ob izdaji pobotnice je potemtakem s svojim prvim možem živela ali pa se je le prehodno zadrževala v Gornji Lendavi, na gradu svaka Petra Széchyja.[27] Razlog, da se je podpisala samo z dekliškim priimkom Keglević, kar bi bilo lahko zavajajoče, gre po vsem sodeč iskati v dejstvu, da je dokument izstavila sorodnici Barbari Keglević.

Ženski sta izvirali iz stare hrvaške plemiške rodbine, izpričane od 14. stoletja, ki se je od konca 15. stoletja naslavljala s pridevkom Bužimski (de Bwsyn) po Bužimu v Zagrebški županiji, kamor so se njeni pripadniki zaradi turške nevarnosti preselili iz Kninske županije. Rodbina se je v 17. stoletju razdelila na ogrsko in hrvaško vejo, pri čemer so se člani slednje v javnem življenju najpogosteje izkazali kot vojaki, med njimi tudi oče Marije Terezije Ladislav Keglević (1627–1665), vrhovni kapitan Egerszega.[28] Barbara Keglević, ki jo Marija Terezija v pobotnici imenuje teta, je bila očetova sestrična, hči njegovega strica Sigmunda, poročena s Stjepanom Orehovečkim (Oréhoczy).[29] Rodbina Orehovečkih je v 17. stoletju posedovala Kalnik[30] in prav iz naslova kalniške posesti (*za kalničko imanjo*) je, kot izvemo iz gornjelendavske pobotnice, izviral Barbarin dolg mlajši sorodnici Mariji Tereziji.

VPIS POROKE V MATIČNI KNJIGI ŽUPNIJE TURNIŠČE IZ LETA 1686

Med obravnavanimi zapisi je najkrajši osamljen vpis poroke iz leta 1686 v matični knjigi župnije Turnišče.[31] Doslej sicer ni bil popolnoma ne-

23 Za dragoceno pomoč pri ugotavljanju njune identitete se iskreno zahvaljujem prijatelju prof. dr. Hrvoju Petriću.
24 Vidmar et al., *Grad na Goričkem*, str. 32–33.
25 Nagy, *Magyarország családai X*, str. 529 in 534. Prim. Luterán-Turi, A rimaszécsi Széchy család, str. 48. – Jurij bi utegnil biti še živ leta 1681 (prav tam, str. 7).
26 Nagy, *Magyarország családai III*, str. 400 in 405.
27 Koliko se je Marija Terezija zadrževala v Gornji Lendavi in kdaj, bi lahko razkrila njena botrstva, če bi se iz tega časa ohranila krstna matica gornjelendavske župnije (prim. Filipič, *Vodnik po matičnem gradivu*, str. 355). Župnijo je katoliška duhovščina prevzela šele leta 1672 po izgonu protestantskega pastorja (Vidmar et al., *Grad na Goričkem*, str. 34).
28 Majnarić, Katušić, Keglević, str. 227 in 229. – Nagy je Ladislava (Laszlo) pomotoma označil kot kapitana Koprivnice in kot čas njegove smrti navedel leto 1640 (Nagy, *Magyarország családai VI*, str. 152), dejansko pa je bil koprivniški kapitan Ladislavov stric Sigmund (Majnarić, Katušić, Keglević, str. 229).
29 Nagy, *Magyarország családai VI*, str. 152.
30 O rodbini Orehovečki natančno: Maček, *Rod Orehovečkih*.
31 NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, R 1677–1725 + P 1685–1726, pag. 142. Digitalizat je dostopen na: https://

Vpis poroke Mihaela Cvetka in Helene Hanc z začetka leta 1686 v turniški krstno-poročni matici (NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, R 1677–1725 + P 1685–1726, pag. 142).

znan, saj ga je mimogrede priobčil že Štefan Salaj v prispevku o turniški cerkvi v prekmurskem katoliškem koledarju za leto 1905, in sicer kot primer, kako so nekoč »slovenje gučali«.[32] Po Salaju ga je dobrih sto let pozneje skupaj z napačno letnico 1680 povzela Klaudija Sedar v svoji doktorski disertaciji (2013), kjer je objavila tudi posnetek vpisa v matični knjigi.[33]

Vpis najdemo v obsežni najstarejši ohranjeni turniški krstni in poročni matici, danes shranjeni v Nadškofijskem arhivu Maribor, v katero so krsti in poroke vpisani pomešano po časovno različno dolgih sklopih.[34] Vpisovanje porok se začenja desetletje za krsti na strani 142 z naslovom *Anno 1686 Pro Mulgantes et Coppulantes*. V ljudskem jeziku je samo začetni vpis, a tudi ta ne v celoti, saj so podatki o pričah vključno z njunima osebnima imenoma (*Georgius*, *Joannes*) latinski. Tako kot pri prvem tudi pri naslednjih vpisih ni ne datuma ne navedbe imena duhovnika poročevalca.

V zapisu o poroki Črenšovčanov Mihaela (Mihala) Cvetka in vdove Helene (Jelene) Hanc od kajkavščine odstopa samo sklanjanje samostalnika vdova na -o: *ostavlenu vdovo*, ki bi ga lahko pripisali prekmurskemu vplivu, pri čemer pa sam izraz vdova ni prekmurski,[35] ampak kajkavski.[36] Kajkavsko je prejkone tudi sklanjanje samostalnika *ime* v orodniku kot *imenum*[37] in vsekakor osebnega imena *Jelena* v tožilniku kot *Jelenu* v besedni zvezi: *imenum Jelenu*. Tako prekmurščini kot kajkavščini pa so lastni glagol *jemati* (3. os. ed.: *jemlje*), tudi v pomenu vzeti za moža oziroma ženo,[38] ter

data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/turnisce/04337/?pg=72. – Na vpis poroke je pred dobrim desetletjem naletel mag. Tone Krampač in me nanj prijazno opozoril, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

32 [Salaj], Cérkev törjanszka, str. 70.

33 Sedar, *Kulturna podoba*, str. 135–136.

34 Knjiga je v NŠAM vodena kot krstna matična knjiga za obdobje 1677–1725 z vpisi porok časovnega razpona 1685–1726 (Filipič, *Vodnik po matičnem gradivu*, str. 337), enako kot že v vodniku po matičnih knjigah iz leta 1972, ko jo je še hranil turniški župnijski urad (*Vodnik po matičnih knjigah*, str. 757). Gre za foliant s 625 paginiranimi stranmi, v katerem so krsti in poroke zaradi naknadne vezave vpisani v zelo različno obsežnih in kronološko pomešanih sklopih. Knjiga se tako začne s krsti leta 1723 (pag. 1) in konča s porokami leta 1698 (pag. 625). Najzgodnejši vpis krsta je izpred 20. decembra 1676 (pag. 544), najmlajši pa ima datum 28. november 1725 (pag. 609). Kronološko prvi vpis poroke ima letnico 1685 (pag. 150), a je nastal naknadno; zapisan je za vpisi porok od 15. junija 1687 dalje, ko je vodenje poročne matice prevzel novi župnik Peter Paulušić (pag. 147: *Incipit Liber Copulatorum …*). Vpisovanje porok se sicer začne nenavedenega dne leta 1686 (pag. 142), najmlajši datirani vpisi pa so vodeni pod datumom 15. december 1722 (pag. 602–603).

35 V *Slovarju stare knjižne prekmurščine* srečujemo samo *vdovico* ter po enkrat izraza *dovica* in *vdóuva* (Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, str. 63 in 788). – Novakov slovar prikazuje besedje, uporabljeno v nadnarečnem pokrajinskem knjižnem jeziku, ki se je v Prekmurju uporabljal in razvijal v času od prve knjige (1715) do združitve Prekmurja s preostalo Slovenijo v skupni državi leta 1919. Vilko Novak je besede in besedne zveze izpisal iz 25 jezikovno, avtorsko in vsebinsko najznačilnejših del prekmurskih piscev 18. in 19. stoletja.

36 Besedna zveza *ostavlena vdova* se redno pojavlja v kajkavskih besedilih (*Rječnik hrvatskoga* kajkavskoga *književnog jezika*. *Knjiga treća, 9. svezak*, str. 184; https://kajkavski.hr/pretraga/?q=ostaviti); tako se, denimo, naslavlja tudi Barbara Erdödi v listini, datirani 27. junija 1643 v gradu Olimje na Štajerskem (Arhiv HAZU, Acta Croatica, DC–X–90).

37 Slovar knjižne kajkavščine navaja le obliko: *imenom* (*Rječnik hrvatskoga* kajkavskoga *književnog jezika*. *Knjiga druga, 4. svezak*, str. 62–64; https://kajkavski.hr/pretraga/?q=ime). – Tudi slovar stare knjižne prekmurščine pozna samo obliki *ziménom* in *z-iménom* (Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, str. 143).

38 *Rječnik hrvatskoga* kajkavskoga *književnog jezika*. *Knjiga druga, 4. svezak*, str. 201 (https://kajkavski.hr/pretraga/?q=jemati); Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, str. 156 (brez navedbe pomena ženitev oziroma možitev).

Diplomatični prepis s sprotnim prepisom v sodobni črkopis (v tem brez latinskega zaključka)

Iz chrenſzovecz pokoinoga czvetka Balasa ſzin
Iz Črensovec pokojnoga Cvetka Balaša sin
Mihal, jemlie Iz chrenſzovecz pokoinoga hancza
Mihal jemlje iz Črensovec pokojnoga Hanca
Stephana oztavlenu vdovo imenum jelenu. Testes
Štefana ostavlenu vdovo, imenum Jelenu.
Georgius Szenicza et Joannes Sisek.

pridevnika *ostavlen* (rod. *ostavlenoga)*[39] in *pokojen* (rod. *pokojnoga*).[40] Pozornost pritegne raba priimka pred osebnim imenom po madžarskem zapisovalnem pravilu, kot je bilo verjetno v navadi tudi med ljudstvom. Pri obeh pričah, katerih imeni sta zapisani latinsko, je zaporedje obrnjeno: najprej ime in nato priimek kot sploh v vsej knjigi.

Vsi naslednji vpisi porok so v celoti latinski, kot da bi se duhovnik matičar že med pisanjem prvega odločil, da ne bo nadaljeval v ljudskem jeziku. Ali pa je s kajkavskim primerom hotel nakazati, na kakšen način naj se poroke oklicujejo. Podatki o pričah bi bili v tem primeru latinski zato, ker niso sestavni del oklica.

Kdo je začel voditi poročni del knjige in je avtor tega zapisa, ostaja neznanka. Nikjer v knjigi namreč v vpisih krstov in porok niso podpisani oziroma navedeni duhovniki poročevalci in krščevalci. Tako ne razpolagamo z referenčnimi rokopisi, na podlagi katerih bi pisca lahko identificirali. Pri vpisovanju porok in krstov se je v tem času zvrstilo več različnih rok duhovnikov. Z gotovostjo je mogoče reči samo, da rokopis ne ustreza pisavi turniškega učitelja Štefana Slavica, ki je svoje ime kot vpisovalec krstov sam ovekovečil konec leta 1683 (*Sub me Stephano Szlavicz Ludi Magistro Terniscensi Schripti Infantes*) in nato krajši čas vodil ta del knjige.[41] Ker pa je upravičeno mogoče pričakovati, da je vodenje porok uvedel in prve vpisal v matično knjigo predstojnik župnije, spada v najožji krog možnih avtorjev vpisa župnik Matija Pavel Tusilović (ok. 1641–ne pred 1698), doma iz Pregrade v Hrvaškem Zagorju, prej župnik v Bogojini in pozneje v Martjancih.[42] Zelo verjetno je v Turnišču še župnikoval ob začetku vodenja poročne knjige leta 1686, glede na to, da je na tem mestu izpričan leto poprej, 29. marca 1685, ko je v krstni matici naveden kot boter.[43]

Pri vpisih porok srečamo malo pozneje še en vpis, ki je deloma v ljudskem jeziku, nastal pa je, malo preden je vodenje poročne matice 15. junija 1687 prevzel novi župnik Peter Paulušić (*Incipit Liber Copulatorum* etc.).[44] Kot zadnjega pred Paulušićevim zapisom o prevzemu ga je zapisala neznana roka, ki ni istovetna z roko avtorja prvega vpisa poroke. V tem vpisu – gre za poroko Mihaela Čučka iz (Velike) Polane in Helene Tivadar iz trga Turnišče – je samo pet zaporedoma navedenih nelatinskih besed, podčrtal pa jih je že pisec sam. Delujejo kot nekakšen vrinek v latinsko besedilo zapisa, v katerem se ženinovo ime ponovi, vendar brez imena njegovega očeta. Kaže, da si je zapisovalec sredi pisanja o izbiri jezika premislil in nadaljeval latinsko. Teh pet nelatinskih besed bi bilo lahko zapisanih tako v prekmurščini kakor v kajkavščini, a gre prej misliti na slednjo. Tudi tu je priimek naveden pred osebnim imenom, drugače kot v latinskem delu vpisa.

Kolikor je znano, gre pri turniškem vpisu poroke iz leta 1686 za najstarejši tovrstni matični zapis, nastal na slovenskih tleh, ki ni v latinščini,

39 *Rječnik hrvatskoga* kajkavskoga *književnog jezika*. *Knjiga treća, 9. svezak*, str. 596–597 (https://kajkavski.hr/pretraga/?q=ostaviti); Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, str. 411.

40 *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga četvrta, 10. svezak*, str. 184 (https://kajkavski.hr/pretraga/?q=pokojen); Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, str. 401, 466 in 889.

41 NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, R 1677–1725 + P 1685–1726, pag. 133. prim. Zelko, Zgodovina Bistric, str. 34.

42 O Tusiloviću (Tussilovich) gl. zlasti: Zelko, Zgodovina Bistric; Sedar, *Kulturna podoba*, str. 244 in 297. O njegovem izvoru (*natione Croata, ex possessione Praegrada*), šolanju, starosti in letih duhovništva priča Kazójeva kanonična vizitacija gornjega Prekmurja iz leta 1698 (objava: Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino, str. 255). Službo turniškega župnika je nastopil leta 1679 (Sedar, *Kulturna podoba*, str. 244), nato pa je o njem malo podatkov, dokler ga leta 1698 ne srečamo kot župnika v Martjancih (Zelko, Zgodovina Bistric, str. 7; Sedar, *Kulturna podoba*, str. 244 in 297).

43 Kot krstnega botra ga v Turnišču zasledimo trikrat, vsakič z navedbo, da je turniški župnik: dvakrat leta 1680 in zadnjič 29. marca 1685 (NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, R 1677–1725 + P 1685–1726, pag. 99, 100 in 140; o tretjem botrstvu tudi Zelko, Zgodovina Bistric, str. 7). V tej župniji je ostal najdlje do leta 1687, ko je mesto župnika zasedel Peter Paulušić (Sedar, *Kulturna podoba*, str. 244; Žnidaršič Golec, Vprašanje umetnostnega naročništva, str. 115).

44 NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, R 1677–1725 + P 1685–1726, pag. 147. Digitalizat: https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/turnisce/04337/?pg=74.

Diplomatični prepis (nelatinski del je v poševnem tisku)

Item ex pago palina *chucska ſztanka ſzin mihali, jemlje*
Michael chucſek Coppulatus est, ex oppido Turnischa Cum
filia Stephani tivadar nomine helena testis fuit Georgius
Szenicza ex pago chrenſzovecz

ampak v ljudskem jeziku.[45] Sledijo mu tri desetletja mlajši slovenski vpisi v poročni matici belokranjske župnije Metlika iz let 1716–1719/20, ki pa so dejansko zapisi oklicev in tako brez podatkov o poročnih pričah.[46] Pred drugo polovico 19. stoletja poznamo nato le še en primer kratkotrajnega vodenja poročne matične knjige v slovenščini, in sicer iz Križevcev na Goričkem. Po legalizaciji evangeličanske Cerkve je nabožni pisatelj Mihael Bakoš v letih 1784–1785 pisal tamkajšnjo prvo krstno in poročno matico v prekmurščini, preden je prešel na madžarščino.[47]

LISTINA O PRODAJI HIŠE S PRITIKLINAMI V TRGU TURNIŠČE IZ LETA 1699

Dobro desetletje mlajši od vpisa poroke v turniški matični knjigi je dokument, ki je prav tako nastal v Turnišču. Med predstavljenimi ni le najobsežnejši, ampak se danes tudi edini nahaja v Prekmurju. Potem ko je bil desetletja (neopažen) shranjen v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM) v Zbirki nerazvrščenega gradiva, je leta 2011 postal sestavni del novooblikovanega arhivskega fonda Trg Turnišče in prišel leta 2024 skupaj z njim v Mursko Soboto, v Enoto za Prekmurje PAM.[48] Gre za izvirnik listine na eni poli papirja s popisanima prvima dvema stranema in naslovom na četrti, katere vsebina je prodaja nepremičnin v trgu Turnišče.

Dokument, zložen v obliki pisma, je na zaglavju naslovljen v latinščini kot »fasija (*Faſsio*)[49] Štefana Slavica za hišo v trgu Turnišče, kupljeno od Blaža Šumana«, kar je treba glede na vsebino razumeti kot posestno pismo oziroma priznanje lastništva. Latinska sta tudi uvodna datacija – 5. januar 1699 »v našem trgu Turnišče« – in zaključek, iz katerega izvemo, da je listino sestavil turniški župnik Peter Paulušić. Pečatil jo je s trškim pečatom v navzočnosti petih oseb – trškega sodnika (*Judice oppidi*), dveh trških svetnikov (*Jurato*) in dveh tržanov (*oppidanis*), ki so se vsi samo podkrižali.

Glavno, nelatinsko besedilo je kajkavsko, napisano z običajnimi formulacijami dokumentov te vrste ter prepleteno z latinskimi izrazi in besednimi zvezami, predvsem pravne narave. Ali in koliko je v tekstu zastopana prekmurščina, ostaja prepuščeno jezikovni analizi. Vsekakor so iz lokalnega okolja vzeti (mikro)toponimi (*pri Labadavčice*, *pri pilju*, *Na ogradi*). Pozornost pritegneta dva načina zapisovanja osebnih imen in priimkov. V latinskih naslovu in zaključku listine je ime pred priimkom (*Stephani ſzlauicz, à Blasio Suman*), medtem ko je pri kajkavskem besedilu zanimivo, da sta ime in priimek kupca in prodajalca navedena po madžarskem zapisovalnem pravilu v obrnjenem zaporedju in z madžarsko obliko osebnega imena (*Szlauicz Iſtuanu, Suman Balas*), kar pa ne velja za ime in priimek župnika (*pred Gozpom Plebanuſsem Petrem Pauluſsich[em]*) in zvonarja (*Mihalia Kraincza*).

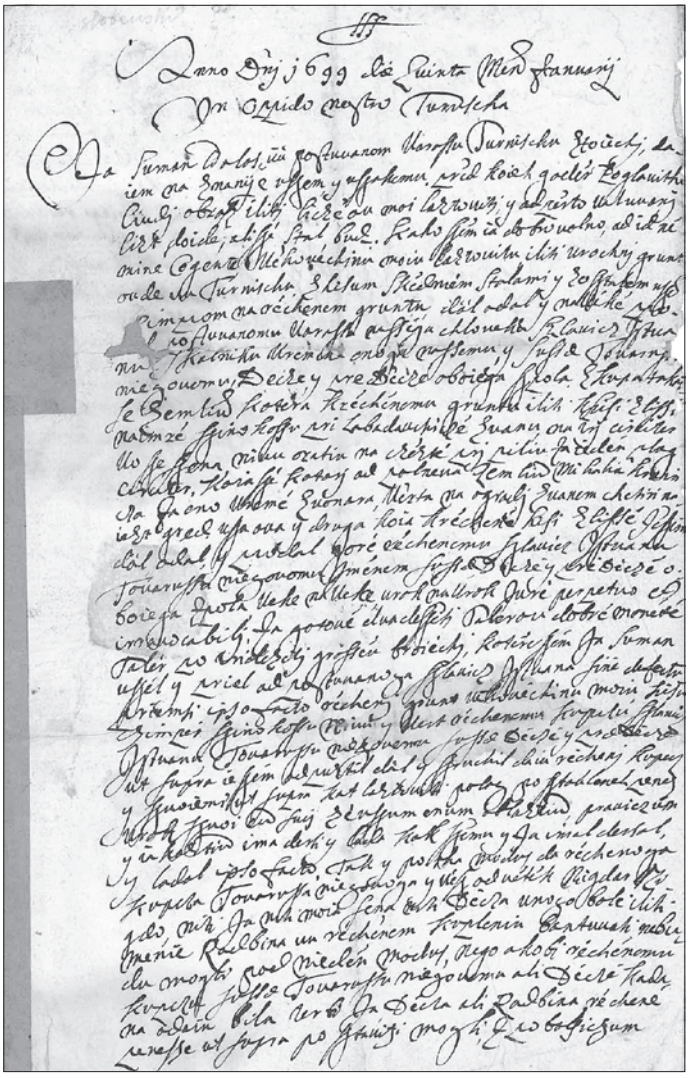
45 Starejši od turniškega vpisa poroke je vsaj en slovenski zapis krsta, in sicer v prvi krstni matici župnije Mengeš, datiran 17. julija 1602 (NŠAL, ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1596–1607, s. p.). Prim. Zdešar, Nekaj drobcev, str. 292.

46 Golec, Govoreče kronike, str. 31.

47 Sapač, *Evangeličanska cerkvena občina*, str. 20–22. Prim. Šebjanič, *Protestantsko gibanje*, str. 63.

48 SI PAM/1930, Trg Turnišče, šk. 1, ovoj 4, Zadeva turniškega tržana Štefana Slaviča glede izpraznjene hiše v trgu (obravnavalo in odločilo trško sodišče), 1699 01. 05. – Na dokument me je leta 2011 opozorila Gordana Šövegeš Lipovšek, arhivistka v Pokrajinskem arhivu Maribor, ki se ji za prijaznost iskreno zahvaljujem. Na listino, v prejšnjem stoletju na robovih nestrokovno prelepljeno s samolepilnim trakom, je naletela med urejanjem Zbirke starejšega gradiva (SI PAM/1803), v kateri so bili združeni fragmenti različne provenience (prim. *Vodnik po fondih*, str. 1092), med njimi 23 listin iz trškega arhiva v Turnišču, ki so leta 1933 s posredovanjem dr. Alojzija Trstenjaka prišle v tedanji mariborski banovinski arhiv. Leta 2011 so bile štiri listine privilegijske narave časovnega razpona 1548–1650 odbrane za Zbirko listin (SI PAM/0001), ostalih 19, ki pokrivajo obdobje 1603–1824, pa uvrščenih v novooblikovani arhivski fond Trg Turnišče (SI PAM/1930). V istem fondu je tudi osem strani obsegajoča knjižica s popisom prihodkov in izdatkov trga Turnišče v naturalijah in denarju za leto 1818, ki poleg zapisov v latinščini in madžarščini vsebuje kratek slovenski zapis (SI PAM/1930, Trg Turnišče, šk. 1, ovoj 18).

49 *Fassio* je sicer v ogrskem prostoru pomenilo takojšnje oziroma trenutno poročilo o volji in pogodbah pred uradništvom (*Praesens relatio voluntatis et contractuum coram magistratu*) (Du Cange et al., *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis* (http://ducange.enc.sorbonne.fr/fassio)). Za podatek ter prijazno pomoč pri prevajanju in razumevanju latinskih delov obeh turniških dokumentov (tudi naslednjega iz leta 1777) se iskreno zahvaljujem dr. Mateju Hriberšku.

Prva stran turniške listine o prodaji hiše, 5. januar 1699 (SI PAM/1930, Trg Turnišče, šk. 1, št. 4).

Diplomatični prepis s sprotnim prepisom v sodobni črkopis (brez latinskih delov)

[1. stran]

Anno D[omi]ni 1699 die Quinta Mens[is] Januarii
In Oppido nostro Turnischa

Ja Suman Balas uù postuuanom Uaroſsu Turnischu ztoiechi, da-
Ja, Šuman Balaš, vu poštuvanom varošu Turnišču stoječi, da-
iem na znanÿe vſzem, y uſzakemu, pred koiek godér Poglauith[e]
jem na znanje usem i usakemu, pred kojek goder poglavit[e]
liudi obraſz iliti licze ou moi laztouiti, y ad perto ualuuani
ljudi obraz iliti lice ov moj lastoviti, i adperto valuvani
lizt doide, ali ſzé stal bude. Kako ſzem ia dobro uolno, ad id né
list dojde ali se štal bude, kako sem ja dobrovolno ad id ne-
mine Cogente Uèkouéchinu moiu laztouitu iliti urochni grunt
mine cogente[50] *vekovečinu moju lastovitu iliti uročni grunt*
oude uu Turnischu z hisum skédniem stalami y zoſztalem uſzem
ovde vu Turnišču s hižum, škednjem, štalami i z ostalem usem
[cz]improm na réchenem gruntu däl odal y nauéke pro-
cimprom na rečenem gruntu dal, odal i na veke pro-
[da]l poſtuuanomu Uaroſsa naſséga chlouekú Szlauicz Iſtua[-]
dal poštuvanomu varoša našega človeku Slavic Ištva-

50 Latinski deli so v prepisu v sodobni črkopis v pokončnem tisku.

nu skolniku Uremena enoga naſsemu, y ſuſsaᵉ Touaruſ[u]
nu, školniku vremena enoga našemu, i z use tovaruš[u]
niegouomu, Decze, y pre Decze oboiega ſzpola zkupa takai
njegovomu, dece i predece obojega spola skupa, takaj
ſe zemlium kotera kréchénemu gruntu iliti khiſi zliſſi
se zemljum, kotera k rečenemu gruntu iliti k hiži sliši,
naimré ſzino koſsu pri Labadauchiczé zvanu, nu tri circiter
najmre szinokošu pri Labadavčice zvanu, nu tri circiter
Uo ſze ſzena niuu ozatia na czézté pri piliu za iedén plog
voze sena, nivu ozatja/Ozatja na ceste pri pilju za jeden plog
circiter, Koia ſzé k atari ad polneua zemlium Mihalia Krain[-]
circiter, koja se k atari ad polneva zemljum Mihalja Krajn-
cza za eno Uremé zuonara, Uèrta na ogradi zuanem chetiri na[-]
ca, za eno vreme zvonara, verta Na ogradi zvanem, četirina-
iezt gred uſza oua y druga koia kréchené hiſi zliſsé Jéſzem
jest gred, usa ova i druga, koja k rečene hiži sliše, jesem
däl odal, y prodal goré réchenemu Szlauicz Iſtuanu
dal, odal i prodal gore rečenemu Slavic Ištvanu,
Touaruſsu niegouomu Iménem ſuſsaᵉ Deczé y pré Dècze o-
tovarušu njegovomu imenem z use dece i predece o-
boiega zpola Ueke na Ueke, urok na Urok Jurè perpetuo et
bojega spola veke na veke, urok na urok, iure perpetuo et
irrauocabili, za gotoué duadeſzeti Talerou dobré monété
irravocabili, za gotove dvadeseti talerov dobre monete,
Talér po tridezeti groſséu broiechi, kotere ſzém Ja Suman
taler po trideseti grošev broječi, kotere sem ja, Šuman,
uſzél y priel ad postuuanoga Szlauicz Iſtuana *ſine defectu*
uzel i prijel ad poštuvanoga Slavic Ištvana sine defectu
priemsi *ipso facto* récheni grunt uékouéchinu moiu, hiſu
prijemši ipso facto *rečeni grunt, vekovečinu moju, hižu*
czimper ſzino koſsu Niuu y Uert réchenemu kupczú Szlauicz
cimper, sinokošu, nivu i vert rečenemu kupcu Slavic
Iſtuanu Touaruſsu niegouemu ſoſſaᵉ Déczé y praᵉdécze
Ištvanu, tovarušu njegovemu s/z ose dece i predece,
ut ſupra ie ſzém odpuztil dal y ſzruchil da iu récheni kupecz
ut supra jesem odpustil, dal i zručil, da ju/je rečeni kupec
y ſzuoiemi ut ſupra kat laztauiti polag po ſztaúleneh penez
i svojemi ut supra *kat lastaviti polag postavleneh penez*
Urok ſzuoi *eum ſuis* zèuſzum enum oblaztium, prauiczum
urok svoj eum suis *ze vsum enum oblastjum, pravicum*
y ù kaktium ima dersi y lada kak ſzému y Ja imal dersal,
i u kaktium ima, drži i lada, kak semu i ja imal, držal
y ladal ipso facto. Tak y po tha *modus* da réchenoga
i ladal ipso facto. Tak i po ta modus *da rečenoga*
kupcza Touaruſsa niegouoga y Uéſz od uéték Nigdar Ni-
kupca, tovaruša njegovoga i ves odvetek nigdar ni-
gdo, Niti Ja Niti moia ſena niti Décza unogo bole iliti
gdo, niti ja niti moja žena niti deca unogo bole iliti
Menie Rodbina uu rechénem kupleniu bantuuati nebu-
menje rodbina vu rečenem kuplenju bantuvati nebu-
du mogli, pod Niedén Modus, Nego ako bi réchénemu
du mogli, pod nijeden modus, nego ako bi rečenemu
kupczu ſuſſaᵉ Touaruſsu niegouemu ali Déczé kada
kupcu z use tovarušu njegovemu ali dece kada
na òdain bila ter bi Ja Décza ali Rodbina réchené
na odajn bila ter bi ja, deca ali rodbina rečene
peneſze ut ſupra po ſztauiti mogli, z po bolſiczum
peneze ut supra postaviti mogli, s pobolšicum.

[2. stran]
Akobi koia bila úú czimpru pri Nivé ali ſzino koſi
ako bi koja bila vu cimpru, pri nive ali sinokoši
polag ſzugenia y préuigenia raſzumnéh liudi, y akobi Ja
polag sudženja i previdženja razumneh ljudi, i akobi ja
ali od ueték moi réchené po bolſicze né hotél platiti
ali odvetek moj rečene pobolšice ne hotel platiti,
onda récheni kupécz ali od uetek niegou ſzlobodno
onda rečeni kupec ali odvetek njegov slobodno
kot ſzuoi Urok enemu koi po bolſiczu plati odati bu-
kot svoj urok enemu, koj pobolšicu plati, odati bu-
de mogél y ſzlobodén. Za Uekſega pako ſzuédochamztu[a]
de mogel i sloboden. Za vekšega pako svedočamstva
radi, ſzegurnozti y po tuergenia Ualuuania moiega récheno
radi, segurnosti i potvrdženja valuvanja mojega rečeno-
mu Szlauicz Iſtuanu ſuſſa[e] Touaruſſu niegouomu y od
mu Slavic Ištvanu z use tovarušu njegovomu i od-
uetka oboiega ſzpola do ſzual ſzem poglauite naſséga Ua
vetka obojega spola dozval sem poglavite našega va-
roſsa dole po piſzanè liudi pred koie si ie récheni ku[-]
roša dole popisane ljudi, pred koje si je rečeni ku-
pécz polag Nauade do né ſzél ieden naiezt pintou Uina, y
pec polag navade donesel jedenajest pintov vina i
zuerhu ſ uſzéga toga radi ztalnazti Ue[...]uéchné dal szem
zverhu s/z usega toga radi stalnasti ve[ko]večne dal sem
pred Gozpom Plebanuſsem Petrem Pauluſsich[em] [...]
pred gospom plebanušem Petrem Paulušićem
meno onoga Uaroſsa péchat goré poſztauiti y réchené szué-
meno onoga varoša pečat gore postaviti i rečene sve-
doke koteri ſzu na ſzveti bili po piſzati y meſzto pécha
doke, koteri su na sveti bili, popisati i mesto peča-
ti kriſse poſztauiti Actum in Turnischa die et Anno ut ſupra
ti križe postaviti. Actum in Turnišča die et anno ut supra.

Idem qui ſupra

Per mé Petrum Pauluſsich
Plebanum loci de Voluntate Uendito
ris et oppidi per ſigillum impreſsum
Pra[e]ſentibus his Testibus emptioni
et Uenditioni adstantibus
ut pote
Matthia Czigan eo tum Judice
oppidi x
Stephano Maruſsa Jurato x
Stephano Suman Jurato x
Francisco Suir x
Joanne Luitér oppidanis x

[vtisnjen trški pečat]

[Zaglavje – naslov listine]

Faſsio Stephanj ſzlauicz
ſuper domo empta in oppido
Turnischa à Blasio Suman
Anno ut intro [sic!]

Sestavljanje listin v kajkavščini v zgodnjem novem veku na območju današnje severozahodne Hrvaške ni bilo neobičajen pojav, iz Prekmurja pa poleg obravnavane turniške listine poznamo le še t. i. Martjansko pogodbo iz leta 1643,[51] ki ima več potez prekmurščine kakor turniška. Samo ugibati je mogoče, ali je bila raba kajkavščine kot jezika listin v trgu Turnišče razširjena praksa ali je šlo za osamljen primer, ki mu je morda botrovala želja prejemnika listine. Ne gre namreč prezreti, da je prejemnik Štefan Slavic znal brati in pisati, saj je šlo za župnijskega učitelja (*školnik*).[52] Kot izvemo iz kanonske vizitacije zagrebške škofije iz leta 1698, je bil domačin.[53] V Turnišču je kot učitelj deloval vsaj od leta 1683 in še leta 1702, naslednje leto pa srečamo njegovega naslednika. Potrjeno je tudi, da ni skrbel samo za cerkveno glasbo, ampak je vodil pravo šolo za dečke.[54] Ni dvoma, da je imela v tej šoli svoje mesto (tudi) kajkavščina in da je »školnik« Slavic uporabljal kajkavske učne pripomočke, tako kot so se duhovniki pri pridiganju opirali na kajkavske tiske.[55]

Pomudimo se samo še pri piscu listine, župniku Petru Paulušiću (ok. 1654–1715). V turniški župniji je župnikoval 28 let, od srede leta 1687 do smrti. Potem ko je po študiju v Zagrebu in Bologni leta 1686 prejel mašniško posvečenje od zagrebškega škofa, je zelo kratek čas služboval kot župnik v Guščerovcu pri Križevcih in v Čakovcu.[56] Od kod natanko je prihajal, razpoložljivi viri ne povedo. O njegovem izvoru priča samo oznaka *Croata* v vizitacijskem zapisniku zagrebške škofije iz leta 1690.[57]

PISNO PRIČEVANJE IZ TRGA TURNIŠČE IZ LETA 1777

Najmlajši med predstavljenimi šestimi dokumenti, ki prav tako izvira iz trga Turnišče, je edini, za katerega je pisec navedel, v katerem jeziku je napisan: v prekmurski slovenščini (*Vandalico Idiomate).* Gre za listinsko pričevanje turniškega trškega sodnika in petih trških svetnikov ob vizitaciji Turnišča 25. februarja 1777, shranjeno med spisi plemiške generalne skupščine Zalske županije v Arhivu županije Zala v Zalaegerszegu.[58] Vizitacijo sta izvedla namestnik županijskega sodnika Baltazar Somsics (Šomšič) kot načelnik enega od petih oziroma šestih upravnih okrajev v županiji ter županijski zapriseženec Ferenc Kregar.[59]

Dogajanje je opisano v dveh različicah na enem listu papirja. Na prvi strani je slovensko pisno pričevanje šestih podkrižanih Turniščanov, overjeno s podpisoma obeh vizitatorjev. Na drugi strani je pričevanje podano še v latinskem prevodu, naslovljenem kot: *Tenor Teſtimonialium Praemissarum Vandalico Idiomate concinatarum eſt talis* (Vsebina prej navedenega pričevanja, zapisanega v slovenskem jeziku, je naslednja).

Razen Somsicsevega in Kregarjevega podpisa je celotno besedilo pisala ista, tretja roka, skoraj brez dvoma pisar, ki je v Turnišče prišel skupaj z njima. Poleg prekmurske slovenščine in latinščine srečamo še tretji jezik, madžarščino, v kateri so za vsakega od šestih turniških podpisnikov navedeni priimek, ime in funkcija. Njihovi priimki so po madžarskem zapisovalnem pravilu na prvem mestu – tako kot tudi v slovenskem besedilu pri navedbi Somsicsa in Kregarja –, osebna imena pa so madžarska, pri čemer je uporabljen madžarski sestavljeni grafem *cs* za [č]. Kot prvi podpisnik je zapisan trški sodnik (*varos Biro*), ki mu sledi pet trških svetnikov (*Eſkit*). Enotno oblikovani križci pričajo o tem, da je podpisnike dejansko podkri-

51 Prim. objavo v: Stelê, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 8–9, in prepis v gajici: Škafar, Jožef Bagáry, str. 43–44.

52 O njem prim. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 251.

53 NAZ, KV, Protokol 71/II, pag. 81.

54 Štefan Slavic je kot učitelj prvič omenjen novembra 1683, ko je v krstno matico (namesto duhovnikov) vpisoval krste otrok (*Sub me Stephano Szlavicz* etc.) (NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, R 1677–1725 + P 1685–1726, pag. 133), in nato dve leti zatem, ko se je oženil (*eodem Ludimagister*) (prav tam, pag. 150; vpis vrinjen naknadno med vpise po 15. juniju 1687). Z imenom in priimkom ga navajata še kanonski vizitaciji iz let 1699 in 1702, leta 1703 pa je imel že naslednika (NAZ, KV, Protokol 72/III, pag. 403, 558 in 649). V vizitaciji za leto 1688 se omenjata samo učiteljevo domovanje in šola (*Domus Ludi Magistri et Schola*) brez učiteljevega imena (NAZ, KV, Protokol 70/Ib, pag. 242), iz vizitacije leta 1690 pa izvemo, da je neimenovani učitelj poučeval dečke iz premožnih družin (prav tam, pag. 393).

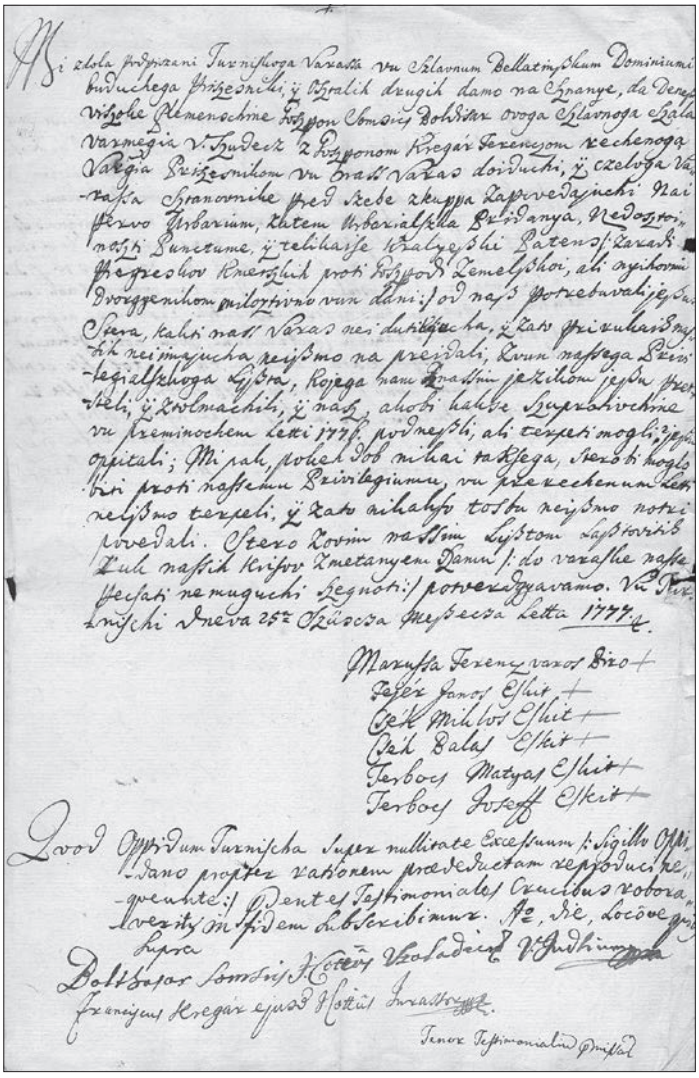
55 Opozoriti kaže, da je v vizitacijskem zapisniku iz leta 1698 med maloštevilnimi knjigami v turniškem župnišču naveden »en nov hrvaški evangelij« (*Evangelium Croaticum unum novum*) (NAZ, KV, Protokol 71/II, pag. 74).

56 Gl. Paulušićev najpopolnejši biogram v: Žnidaršič Golec, Vprašanje umetnostnega naročništva, str. 115–116. Prim. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 244.

57 NAZ, KV, Protokol 70/Ib, pag. 391. Prim. Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 103, op. 399.

58 MNL ZML, IV 1. Zala Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, šk. 53, úrbéri ügyek, št. 62, 25. 2. 1777. – Tudi ta dokument je odkrila in mi ga prijazno posredovala Gordana Šövegeš Lipovšek, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

59 V terezijanski dobi je bil v Zalski županiji na čelu vsakega upravnega okraja županijski sodnik (*judex nobilium*, okrajšano *judlium*); namestniki županijskih sodnikov (*vicejudex nobilium*, okrajšano *vicejudlium*) so delovali kot sodnikovi pomočniki v upravnih in sodnih zadevah, zapriseženci (*juratus assessor*, okrajšano *jurassor*) pa so podžupanoma oziroma županijskim sodnikom pomagali pri vsakdanji upravi (Horváth, Oris uprave, str. 30–31). V letih okoli 1777–1780 se je od najzahodnejšega in obenem največjega okraja Egerszeg s sedežem v županijskem središču Zalaegerszegu odcepil šesti okraj Lövő s središčem v Zalalövőju, v katerega je spadalo tudi dolnje Prekmurje s Turniščem (Horváth, Oris uprave, str. 25 in 40 (zemljevid)).

Pisno pričevanje turniških tržanov, 25. februar 1777 (MNL ZML, IV 1. Zala Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, šk. 53, úrbéri ügyek, št. 62).

žala ena roka, vešča peresa in zato po vsem sodeč pisarjeva. Pozornost pritegne tudi raba prekmurskega preglasa pri zapisu imena meseca v datáciji: *süšca*[60] *meseca* (*Szüscza Meszecza*).

Iz vsebine izvemo, da sta vizitatorja sklicala prebivalce trga in od njih zahtevala, naj predložijo urbar, urbarska dopolnila, točke splošnih prepovedi ter cesarsko-kraljevi patent zoper uporne kmete. Ker jih Turniščani niso imeli in naj jih (nekateri od njih) tudi ne bi zadevali, niso mogli predložiti nič drugega razen svojega »privilegija« (*zvun našega privilegijalskoga lista*),[61] ki so jim ga prebrali in razložili v njihovem jeziku (*kojega nam z našim jezikom jesu pretšteli i stolmačili*). Nato so javno potrdili, da so se v preteklem letu 1776 ravnali po njem, da niso doživeli nikakršnih nepravilnosti oziroma ničesar, kar bi bilo z njim v nasprotju, tako da niso imeli nobenih pritožb. Pričevanje je s križci podpisalo šest zgoraj omenjenih trških funkcionarjev, vendar brez trškega pečata, ker ga ni bilo pri roki.

Med slovensko in latinsko različico je pomenljivo terminološko neskladje: v latinski beremo *Contractum*, tj. pogodba, v slovenski pa *naš privilegialski list* in *naš privilegium*. Samo tega so lahko Turniščani predložili vizitatorjema, ker urbarja in urbarskih dopolnil niso premogli. Stvar je mogoče razumeti le, če vemo, da trgi z novo terezijansko urbarialno ureditvijo (1767–1774) večinoma niso dobili svojega urbarja, ampak so zanje sestavili pogodbe, v katerih je bil določen letni

60 V stari prekmurščini je bilo süšec ime za februar, ne za marec (prim. *Nájszvetesega Szrca Jezusovoga*, str. [6]). Datacija tako ni v neskladju s tisto v latinskem prevodu besedila, 25. februar, kot bi se zdelo na prvi pogled.

61 Med slovensko in latinsko različico je pri tem izrazu neskladje, v latinski namreč beremo *Contractum*, v slovenski pa naš *privilegialski list* in *naš privilegium*. Tako se postavlja vprašanje, ali je bil mišljen turniški trški privilegij iz leta 1548, pozneje večkrat potrjen, ki se je sredi 17. stoletja z združitvijo trga v rokah enega zemljiškega gospoda, grofa Nádasdyja, razširil s približno polovice na celotno trško naselbino, ali pa je morda šlo za kaj drugega. O trškem privilegiju: Hozjan, Privilegiji trga Turnišče, str. 5–10.

znesek plačila.[62] Zlasti trgi in vasi, ki so imeli z zemljiškim gospodom sklenjene pogodbe, so namreč enotnim urbarjem nasprotovali, ker so bili zanje manj ugodni kakor prejšnja pogodba. Trg Turnišče, kot večina trgov v Zalski županiji, kljub sodnim pritiskom ni popustil in urbarja ni sprejel.[64] Turniščani so tako vizitatorjema leta 1777 pokazali pogodbo, ne pa morda trškega privilegija,[65] kot bi lahko razumeli iz slovenskega besedila, če ne bi bil na voljo tudi njegov latinski prevod.

Diplomatični prepis s sprotnim prepisom v sodobni črkopis (brez latinskih delov)

[1. stran]

Mi zdola podpiszani Turniſkoga Varassa vu Szlavnum Bellatinszkum[63] Dominiumi
Mi, zdola podpisani turniškoga varaša vu slavnum belatinskum dominiumi
buduchega Priszesniki, ÿ Osztalih drugih damo na Sznanye, da Denesz
budučega prisežniki, i ostalih drugih, damo na znanje, da denes
viszoke Plemenschine Goszpon Somsics Boldisar ovoga Szlavnoga Szala
visoke plemenščine gospon Šomšič Boldižar, ovoga slavnoga Zala
varmegia V.[ice] Szudecz z Goszponom Kregár Ferenczom rechenoga
varmedža vicesudec, z gosponom Kregar Ferencom rečenoga
Var[me]gia Priszesnikom vu nass Varas doiduchi, ÿ czeloga Va=
varmedža prisežnikom, vu naš varaš dojduči, i celoga va-
-raſsa Sztanovnike pred szebe zkuppa Zapovedajuchi Nai
raša stanovnike pred sebe skupa zapovedajuči naj-
pervo Urbarium, zatem Urbarialſzka Pridanya, Nedosztoi=
prvo urbarium, zatem urbarialska pridanja, nedostoj-
noszti Punctume, ÿ telikaiſe Kralyeszki Patens /: zaradi
nosti punktume i telikajše kraljeski patens / zaradi
Pregreskov Kmetszkih proti Goszpodi Zemelszkoi, ali nyihovim
pregreškov kmetskih proti gospodi zemelskoj ali njihovim
Dvorgyenikom miloztivno vun dani :/ od nasz potrebavali jeszu:
Dvorjenikom/dvordženikom milostivno vun dani / od nas potrebavali jesu,
Stera, kakti nass Varas nei dutikejucha[66], ÿ zato pri rukaih naſ=
štera, kakti naš varaš nejdutikejuča i zato pri rukajh na-
-sih nei imajucha neiszmo na preidali, Zvun naſsega Privi[-]
ših nejimajuča nejsmo naprej dali zvun našega
-legialſzkoga Liszta, kojega nam Sznassim jezikom jeszu Pret-
privilegijalskoga lista, kojega nam z našim jezikom jesu pret-
-steli, ÿ ztolmachili, ÿ nasz, akobi kakse Szuprotivchine
šteli i stolmačili, i nas, ako bi kakše suprotivčine
vu preminochem Letti 1776. podneszli, ali terpeti mogli? jeszu
vu preminočem leti 1776. podnesli ali trpeti mogli, jesu
oppitali; Mi pak, pokeh dob nikai takſega, Stero bi moglo
opitali. Mi pak, pokehdob nikaj takšega, štero bi moglo
biti proti naſsemu Privilegiumu, vu prerechenum Letti
biti proti našemu privilegiumu, vu prerečenum leti
neiszmo trpeli, ÿ zato nikakſo tosbu neiszmo notri
nejsmo trpeli, i zato nikakšo tožbu nejsmo notri
povedali. Stero Zouim nassim Lisztom Lasztovitih
povedali, štero z ovim našim listom lastovitih
Ruk[67] naſsih kriſov Zmetanyem Szamu /: do varaſke naſse
ruk naših križov zmetanjem samu /do varaške naše
Pecſati ne muguchi Szegnoti:/ potverdgyavamo. Vu tur=
pečati nemoguči segnoti/ potverdžavamo. Vu Tur-
=niſchi dneva 25[a] Szüscza Meszecza Letta 1777.

62 Šövegeš Lipovšek, Terezijanski urbarji, str. 197.

63 Dvočrkje *sz* je tu zapisano z ligaturo *ß*, tako kot v nadaljevanju v besedah: *Denesz*, *Kralyeszki*, *Zemelszkoi*, *nasz*, *jeszu*, *neiszmo*, *Liszta*, *jeszu*, *neiszmo*, *podneszli*, *jeszu*, *neiszmo*, *Lisztom*, *Lasztovitih* in *Meszecza*.

64 Šövegeš Lipovšek, Terezijanski urbarji, str. 201.

65 O trškem privilegiju gl. op. 61.

66 Popravljeno, prvotno verjetno: *dutikaecha*.

67 Prva črka je popravljena.

nišči dneva 25. süšca meseca leta 1777.
Maruſsa Ferencz varos Biro +
Fejér Janos Eſkit +
Cséh Miklos Eſkit +
Cséh Balas Eſkit +
Terbocs Matyas Eſkit +
Terbocs Joseff Eſkit +

Quod Oppidum Turniſcha Super nullitate Exceſsuum /: Sigillo Oppi=
=dano propter rationem praedeductam repproduci ne=
=queunte:/ P[rae]sentes Testimoniales Crucibus robora=
=veritur in fidem Subscribimus. A[nn]°, die, Locove quibus
Supra
Balthasar Somsics I:[nclyti] Co[mi]t[a]tus Szaladien[sis] V:[ice] Judlium[68] m[anu] p[rop]ria
Franciscus Kregár ejusdem I:[nclyti] Co[mi]t[a]tus Jurassor[69] m[anu] p[rop]ria

Tenor Teſstimonialium P[rae]missarum

[2. stran]

Tenor Teſtimonialium Praemissarum Vandalico Idiomate concinatarum
eſt talis.

Infrascripti Oppidi Turniſchensis Inclyto Dominio Bellatinczensi ingre=
=miati Jurati, Caeterique Incolae recognoscimus, quod P.[raenobilis] ac G[ene]rosus
D[omi]nus Balthasar Somsics I:[nclyti] Co[mi]t[a]tus hujus Szaladiensis v:[ice] Judlium
cum D[omi]no
Franciſco Kregár, Juraſsore ad nos veniens, primo Urbarium, deindè
Appendices, Puncta Prohibitorum Generalium, nec non Benignas S[ancti]S[si]mae
Ca[esar]ae Regi[min]ae Ma[iesta]ttis Patentales contra renitentes, et Desertorum
fautores clementer elargitas a nobis una omnibus in P[rae]sen=
tiam sui coaccersitis postulaverint: Quae tam quam nos non concer=
=nentia, nec Prae manibus nostris exiſtentia producere nequivera=
=muſ, produximus tamen Contractum, quem nobis genuinè
explanarunt, nosquè juxta eumdem tractatos eſse, et nihil
in Contrarium anno praeterito 1776. nobis accidiſse re=
cognovimuſ, In cujus fidem haſ, usuali Sigillo nostro prae ma=
nibus nostris haud exiſtente, crucibus proprio pugno ductiſ
Signavimuſ, et roboravimuſ Literaſ Teſtimoniales. Turniſcha
Die 25ª Mens[is] Febr.[uarii] A[nn]° 1777.

B. N° 18°

Besedilo je zanimivo zaradi vrste upravnih izrazov, kot so: (*turniški*) varaš (*turniškoga varaša*) – trg (Turnišče), *belatinski dominium* (*vu slavnum belatinskum dominiumi*) – gospostvo Beltinci, *priseżniki* – trški svetniki, *slavnoga Zala varmedža vicesudec* – namestnik županijskega sodnika Zalske županije, *varmedža priseżnik* – županijski zaprisežen ec.

Jezik podpisanega in overjenega pričevanja je izrecno izpričan trikrat: v glavnem besedilu kot *naš jezik* (*z našim jezikom),* enako v latinski različici besedila (*nobis genuinè*), v naslovitvi slednje pa kot *slovenski jezik* (*Vandalico Idiomate*) v pomenu prekmurščine. Pisec se je vsekakor potrudil pisati prekmursko, vendar je v jeziku čutiti tudi kajkavske vplive, ki kažejo, da se je bil vajen izražati kajkavsko. Oziralni zaimek *ki/kateri* je pisal prekmursko kot *šteri*, a ima enkrat tudi *koji* (*kojega*). Množinski preteklik glagola *biti* se pojavlja samo kot *jesu* (trikrat), kajkavska sta glagol *potvrdžavati* (*potverdgyavamo*)[70] in besedna zveza *lastovitih ruk*, po kajkavskem vzoru pa utegnejo biti tvorjena tu-

68 Okrajšava za *vicejudex nobilium*.
69 Okrajšava za *juratus assessor*.
70 Prim. *potverdženja* (*po tuergenia*) v turniški listini iz leta 1699.

di deležja na -č (*dojduči*, *zapovedajuči*, *nejdutikejuča*, *nejimajuča*, *nemogući*).[71] Odprto ostaja vprašanje, ali je glavno besedilo nastalo najprej v prekmurščini ali je šlo za prevod iz latinske predloge.

Pisarja ne poznamo, po vsej verjetnosti pa je bil Prekmurec. Enako velja za vizitatorja Baltazarja Somsicsa in Ferenca Kregarja, ki sta morala prav tako obvladati jezik okolja, v katerem sta delovala. O Somsicsu, namestniku županijskega sodnika, je znano, da je bil mrtev že leta 1779; kaže celo, da je prebival v Turnišču, vendar ni tam umrl.[72] Kregarja pa srečamo v enaki funkciji še leta 1782 in tudi takrat v zvezi z urbarji.[73]

NAMESTO ZAKLJUČKA

Predstavljeni poslovni in uradovalni dokumenti oziroma zapisi časovnega razpona dobrih dveh stoletij dopolnjujejo védenje o zgodnjenovoveški pisni praksi v »ljudskem jeziku« v najvzhodnejši slovenski pokrajini, ki je bila do zadnje četrtine 18. stoletja pod močnim in neposrednim vplivom kajkavskega kulturno-jezikovnega prostora. Tako kot si je prekmurščina v 18. stoletju utrla pot v tiskano knjigo, najprej pri evangeličanih in nato še pri večinskih katoličanih, se je od kajkavščine postopoma emancipirala tudi kot pisni uradovalni jezik. V Turnišču, od koder izvirajo zadnja tri besedila (1686, 1699 in 1777), se prehod od kajkavščine k prekmurščini ne kaže samo v jeziku najmlajšega dokumenta, ampak tudi v cehovskih besedilih iz druge polovice 18. in zgodnjega 19. stoletja.[74] Ti dokumenti, tako kot tukaj objavljeni, povečini še čakajo na tekstovno in jezikovno analizo.

Financiranje
Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta J6-60104 (*Kolektivne identitete in stanovska družba med Srednjo in Jugovzhodno Evropo od iznajdbe tiska do pojava narodnih gibanj*) in raziskovalnega programa P6-0052 (*Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti*), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

71 Deležja na -č in -ši je prekmurski knjižni jezik 18. stoletja sicer prevzel iz stare cerkvene slovanščine (Jesenšek, *Prekmurski jezik*, str. 24–27).

72 Med skrbstvenimi zadevami plemiške generalne skupščine Zalske županije so ohranjeni spisi iz leta 1779, ki zadevajo sirote, tri otroke, Baltazarja Somsicsa (*Boldiszár Somsits*) iz Turnišča (Šövegeš Lipovšek, *Vodnik po arhivskem gradivu*, str. 23). Somsicsevega imena ni v turniški mrliški matici (prim. NŠAM, Župnija Turnišče, Matične knjige, M 1742–1851, s. p.).

73 Zelko, *Gospodarska in družbena struktura*, str. 464, 467 in 468.

74 O cehovskih besedilih gl. op. 13.

Izjava o dostopnosti podatkov
Raziskovalni podatki, obravnavani v prispevku, so na voljo v prispevku samem.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv HAZU – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
Acta Croatica

ASG – Archivio di Stato di Gorizia
Archivio Coronini Cronberg

MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára, Zalaegerszeg
IV.1 Zala Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai

NAZ – Nadbiskupijski arhiv Zagreb
KV – Kanonske vizitacije

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŽA (Župnijski arhiv) Mengeš

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Župnija Turnišče

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, Enota za Prekmurje
PAM/1930, Trg Turnišče

LITERATURA

Baš, Franjo: Izvor prekmurskih cehov. *Odmevi. Literarno-kulturna revija* 2, 1931, št. 1–3, str. 51–59.

Cavazza, Silvano: Lingue, società, religione. *Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619* (ur. Silvano Cavazza). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2002, str. 285–301.

Du Cange et al.: *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort: Le Favre, 1883–1887 (http://ducange.enc.sorbonne.fr).

Filipič, Igor: *Vodnik po matičnem gradivu in zapisnikih duš v Nadškofijskem arhivu Maribor, Stanje 2024*. Maribor: Nadškofija Maribor – Nadškofijski arhiv, 2024. Elektronska izdaja (Popisi, vodniki in inventarji Nadškofijskega arhiva Maribor. Zvezek 5).

Golec, Boris: Govoreče kronike – od latinščine k slovenščini: najstarejše slovenske oklicne knjige. *Clotho* 7, 2025, št. 1, str. 27–60. DOI: https://doi.org/10.4312/clotho.7.1.27-60

Golec, Boris: Mesto metliških cehovskih dokumentov ter Metlike in Bele krajine v slovenskem uradovalnem pismenstvu zgodnjega novega veka. *Metliška cehovska knjiga* (ur. Janez Weiss). Metlika: Belokranjski muzej, 2023, str. 213–240.

Golec, Boris: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem: po sledeh hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012 (Thesaurus memoriae. Opuscula 3). DOI: https://doi.org/10.3986/9789612543839

Golec, Boris: *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011. https://nl.ijs.si/e-zrc/prisege2/

Golec, Boris: Uradovalna slovenika od začetkov do prelomne srede 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 65, 2020, št. 3–4, str. 215–235.

Golec, Boris: Urbarialia slovenica – po sledeh urbarjev in urbarialnih registrov v slovenskem jeziku med 17. in 19. stoletjem. *Arhivi* 29, 2006, št. 2, str. 275–304.

Grgić, Stipica: Accepting the Border, Choosing the Border: The Štrigova and Razkrižje Micro-region in the First Half of the 20th Century. *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, 2017, št. 3, str. 26–43.

Horváth, Bernadetta: Oris uprave in pravosodja na Madžarskem in v Zalski županiji v terezijanski dobi. *Zbornik soboškega muzeja 16–17* (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2011, str. 23–41.

Hozjan, Andrej: Historično o novoodkritem prekmurskem zapisu iz 1680 in o natisnjenem nekrologu za Rozo Rebeko Schrattenbach, grofico Nádasdy, iz 1718. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja, Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003* (gl. ur. Jože Vugrinec). Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, 2005, str. 367–373.

Hozjan, Andrej: Prekmursko »slovensko« besedilo iz leta 1722. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011, str. 289–296. DOI: https://doi.org/10.3986/9789619219812

Hozjan, Andrej: Prekmurje v novem veku. *Pregled zgodovine Prekmurja: preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija (PAZU), 2021, str. 65–102.

Hozjan, Andrej: Privilegiji trga Turnišče v luči ohranjenih virov. *Varašanci – prekmurski meščani: trg Turnišče v arhivskih virih* [ni navedbe urednika]. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2011, str. 5–10 (Katalogi, zvezek 36).

Hozjan, Andrej: Prvi poštarji v Prekmurju in Pomurju. O delu prvih vojnopoštnih postaj na obeh bregovih Mure v 16. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja 6* (ur. Janez Balažic). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2001, str. 49–62.

Jembrih, Alojz: Izvori za proučavanje književno-jezičnih hrvatsko-slovenskih veza u 16., 17. i 18. stoljeću u istočnoj Štajerskoj i Prekmurju. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega srečanja, Murska Sobota 14. in 15. julij 2003* (gl. ur. Jože Vugrinec). Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005, str. 186–203.

Jerič, Saša: Cehovska tradicija v občini Turnišče. *Turnišče* (ur. Jasmina Denša in Janja Adanič Vratarič). Turnišče: Občina, 2018, str. 98–109.

Jesenšek, Marko: *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. Maribor: Univerza, 2024 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 155). DOI: https://doi.org/10.18690/um.ff.6.2024

Jesenšek, Marko: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2018 (Mednarodna knjižna zbirka Zora 129).

Klasinc, Peter Pavel: *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi in okolici v prvih letih po drugi svetovni vojni*: (od nasilnega določanja meje do »nepotrebnih« likvidacij). Ljubljana: Zavod 25. junij, 2009 (Novo mesto: Špes grafika).

[Klekl, Jožef = kj]: Sostarszki ceh v Törniscsi. *Kalendar NAJSZVETESEGA SZRCA JEZUSOVOGA Na navadno leto 1911*. Szombathely: Cerkvena stamparija, [1911], str. 67–73.

Konestabo, Nataša: Razvojna pot cehov v Prekmurju. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažic in Branko Kerman). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 151–160.

Kozar-Mukič, Marija: Jezik urbarjev Slovenske okrogline (Tótság) v 18. stoletju. *Nemzetközi szlavisztikai napok II.* (ur. Károly Gadányi). Szombathely: [Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya], 1986, str. 115–120.

Luterán-Turi, Sarolta: A rimaszécsi Széchy család 16–17. századi leszármazása, *Turul. A Turul folyóirat alapítója a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* (Budapest), XCVI/1, 2023, str. 42–48.

Maček, Pavao: *Rod Orehovečkih od Svetog Petra Orehovca: Rodoslovna rasprava: S priloženim rodoslovnim stablom*. Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije »Tkalčić«, 2008 (Radovi, knj. 17).

Majnarić, Ivan, Katušić, Maja: Keglević. *Hrvatski biografski leksikon. 7 Kam–Ko*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009, str. 227–231.

Nagy, Iván: *Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Harmadik kötet* [III. zvezek]. Pest: Nyomatott Beimel J es Kozma Vazulnál, 1858.

Nagy, Iván: *Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Hatodik kötet* [VI. zvezek]. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1860.

Nagy, Iván: *Magyarország családai. Czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizedik kötet* [X. zvezek]. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1863.

Nájszvetesega Szrca Jezusovoga VELIKI Kalendár za Lüdsztvo Na 1905-to Návadno leto. Szombathely: Cerkvena stamparija, [1905].

Novak, Vilko: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: ZRC, Založba ZRC SAZU, 2006.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga druga, 4. svezak, hiršavski – kaḷati (se). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1988.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga treća, 9. svezak, okol–pedesetoletni. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Knjiga četvrta, 10. svezak, Pedńic–poniznomolben. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2005.

[Salaj, Štefan]: Cérkev törjanszka, nigda z-iménom czérkev Bl. D. Márie v-nébovzéte za pod logom. *Nájszvetesega Szrca Jezusovoga VELIKI Kalendár za Lüdsztvo Na 1905-to Návadno leto*. Szombathely: Cerkvena stamparija, [1905], str. 68–71.

Sapač, Tadeja: *Evangeličanska cerkvena občina Križevci v najstarejših matičnih knjigah* (diplomsko delo). Maribor, 2013.

Sedar, Klaudija: Cehovska tradicija v Prekmurju. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011, str. 271–288. DOI: https://doi.org/10.3986/9789619219812

Sedar, Klaudija: *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju* (doktorska disertacija). Nova Gorica, 2013.

Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije. Ljubljana, 8. do 17. februarja 1971 (ur. Ema Umek). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1971 (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 1).

Stelê, Fr.[ance]: Gradivo za prekmursko zgodovino. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 1927, št. 1–2, str. 1–8.

Sukič, Štefan: Čevljarski ceh v Turnišču, *Kronika* 23, 1975, št. 1, str. 24–29.

Šebjanič, Franc: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. (Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske)*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.

Škafar, Ivan: Jožef Bágari, Anton Trstenjak in Martjanska pogodba iz leta 1643. *Kronika* 20, 1972, št. 1, str. 39–49.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: Prekmurski terezijanski urbarji. *Zbornik soboškega muzeja 18/19* (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2012, str. 23–36.

Šövegeš, Gordana: Terezijanski urbarji za Prekmurje. *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 175–206.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: *Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu županije Zala v Zalaegerszegu*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009.

Vidmar, Polona in Žiberna, Igor in Radovanovič, Sašo in Krpič, Danijela: *Grad na Goričkem*. Maribor: Ostroga, 2012.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor (ur. Slavica Tovšak). Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009 (Vodniki. Pokrajinski arhiv Maribor; 1).

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije II (ur. Ema Umek, Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972 (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki).

Zdešar, Anton: Nekaj drobcev stare slovenske besede iz mengeških krstnih knjig. *Etnolog* 10–11, 1937–1939, str. 288–300.

Zelko, Ivan: *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381. Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Struktur der Urpfarre Turnišče nach dem Jahr 1381*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1972 (Razprave SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede: 7/5).

Zelko, Ivan: Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. *Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Miscellanea*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1983, str. 227–320.

Zelko, Ivan: Zgodovina Bistric. *Sad ljubezni do Boga in domovine* (ur. Gizella Hozian). [Gornja Bistrica]: samozaložba (Murska Sobota: Pomurski tisk): [1972], str. 5–38.

Zelko, Ivan: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. *Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228–1978*. Maribor: Mariborski škofijski ordinariat, 1978, str. 103–116.

Žnidaršič Golec, Lilijana: Vprašanje umetnostnega naročništva pri treh dolnjeprekmurskih župnikih, ki so v poznem 17. stoletju študirali v Bologni. *Acta historiae artis Slovenica* 28, 2023, št. 1, str. 101–125. DOI: https://doi.org/10.3986/ahas.28.1.03

SUMMARY

Unknown and Little-Known Administrative and Business Records from the Early Modern Period in the Prekmurje and Kajkavian Dialects

The article presents the previously unknown and little-known records of administrative and business nature that were produced during the early modern period in the present-day northeastern Slovenia, which belonged under the Hungarian crown until the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy. Five records originate from Prekmurje and one from the neighbouring Razkrižje; the latter, now located in Slovenia, was an administrative-poli-

tical unit of Međimurje until the First Yugoslavia and from a church-administrative perspective remained part of the Zagreb (arch)diocese all until the turn of the twenty-first century.

The common state and church-administrative framework had for centuries moulded a much greater cultural and linguistic receptivity of Prekmurje and Razkrižje towards the northern Croatian Kajkavian area than the Slovenian milieu and the Austrian hereditary territories. Until the establishment of the Diocese of Szombathely in 1777, Lower Prekmurje (politically falling within the framework of the Zala County/Comitatus Zala) was part of the Diocese of Zagreb, and Upper Prekmurje (in the Vas County/Comitatus Vas and the Diocese of Györk) had close linguistic and religious ties to it, shaped by the Croatian clergy working here. Kajkavian (now a dialect of modern Croatian), increasingly referred to as the Croatian language from the second half of the seventeenth century onwards and definitively in the eighteenth century, had for centuries served as an auxiliary liturgical language in Prekmurje. In addition, Kajkavian secular literacy spread into the Prekmurje region from the northern Croatian territory.

The long-term presence of written Kajkavian and the process of transitioning to written Prekmurje Slovenian (now a modern Slovenian dialect) are clearly manifested in the documents and records of administrative and business nature, written in 'vernacular'. As Prekmurje Slovenian paved its way to printed book in the eighteenth century, first among the Protestants and then also among the majority Catholic population, it gradually emancipated itself from the dominant Kajkavian as a written administrative language.

This article adds to the knowledge of Kajkavian and Prekmurje Slovenian secular literacy with the publication of six previously unknown and little-known business and administrative records from the two-hundred-year interval between 1565 and 1777. The publication chronologically presents the following: two business letters written in Murska Sobota and Razkrižje, respectively (both dating to 1565), a receipt from Gornja Lendava Castle (1676), an entry of a marriage into the Turnišče parish book (1686), a document concerning a house sale in the market town of Turnišče (1699), and a testimony of the Turnišče market town dwellers (1777). The texts are presented in a diplomatic transcription and applying modern spelling for a better understanding. The principal aim of the article is to present the professional public with the content and historical context of the records, while their in-depth content, linguistic, and orthographic analysis has yet to be conducted by linguists.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.09
CC BY-SA

Jure Donša*

Baročna figuralna znamenja v Dolnjem Prekmurju

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljena baročna figuralna znamenja v Dolnjem Prekmurju, ki zaradi svoje izpostavljenosti podnebnim dejavnikom sodijo med najbolj ogrožene spomenike tovrstne dediščine. Njihova čimprejšnja strokovna opredelitev je nujna, saj lahko nadaljnje propadanje onemogoči umetnostnozgodovinsko vrednotenje in prepoznavanje njihove izvorne podobe. Raziskava temelji na obravnavi vizitacij beksinskega arhidiakonata iz 18. stoletja, jožefinskih vojaških zemljevidov, kartografskega gradiva iz 19. stoletja in popisov cerkva iz 20. stoletja. Kiparska dela analiziramo v odvisnosti od umestitve v prostor, ikonografskih programov in morebitnih naročniških povezav ter jih slogovno primerjamo z nekaterimi deli na Štajerskem in Madžarskem. Posebna pozornost je namenjena figuralnim znamenjem na območju nekdanje turniške pražupnije, kjer se je v 18. stoletju v pomembnem romarskem središču na razmeroma majhnem prostoru oblikoval bogat sklop sakralnih objektov z raznolikimi in ikonografsko zanimivimi programi.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, figuralna znamenja, kiparstvo v kamnu, svetniška ikonografija, baročno kiparstvo, vizitacije, jožefinski vojaški zemljevid

ABSTRACT

BAROQUE FIGURAL WAYSIDE SHRINES IN LOWER PREKMURJE

The article presents Baroque figural wayside shrines in the Lower Prekmurje region, which are among the most endangered monuments of this type due to their exposure to climatic factors. This makes their earliest possible scholarly assessment urgent, especially considering that further deterioration may make it impossible to reconstruct their original appearance and evaluate their art historical significance. The research draws on the Bexin Archdeaconry visitation records from the eighteenth century, Josephinian Land Survey, nineteenth-century cartographic material, and church surveys from the twentieth century. The sculptures are analysed in terms of their spatial settings, iconographic programmes, and connections to their possible patrons. They are also stylistically compared to selected statues in Styria and Hungary. Special attention is given to the figural wayside shrines in the parish of Turnišče, an important pilgrimage site, where a rich ensemble of eighteenth-century religious monuments with diverse and iconographically interesting programmes developed within a relatively limited area.

KEYWORDS

Prekmurje, figural wayside shrines, stone carving, saintly iconography, Baroque sculpture, visitation records, Josephinian Land Survey

* asist., ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana, in Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, Maribor, jure.donsa@zrc-sazu.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0000-7639-8009

Zgodnjenovoveška umetnost v Prekmurju je bila doslej v umetnostnozgodovinski literaturi za razliko od srednjeveške močno zapostavljena, in sicer predvsem na račun domnevne slabše kakovosti.[1] Čeprav so bila nekatera baročna slikarska dela doslej že tematizirana,[2] je raziskovanje kiparstva še vedno v povojih.[3] V pionirskem članku, ki je ključen tudi za razumevanje baročne umetnosti v Prekmurju, je Maria Aggházy ob sklicevanju na gradivo iz arhiva grofov Batthyány začrtala umetnostne povezave med Štajersko in madžarskimi deželami.[4] Njene izsledke je poznal že vodilni raziskovalec baročnega kiparstva na Slovenskem Sergej Vrišer. Ob omembi vzhodnega portala murskosoboškega gradu in oltarjev dveh dolnjeprekmurskih cerkva pa je kljub temu izpostavil predvsem slogovne povezave s sočasnim kiparstvom na Madžarskem.[5] Kakovosten portal, ki danes velja za uvoženega iz Budimpešte,[6] in številna druga baročna kiparska dela je v svojem topografskem pregledu spomenikov v Pomurju omenjal tudi Marijan Zadnikar.[7] Na potrebo po povezovanju umetnosti v Prekmurju z »*nemško-avstrijskim kulturnim prostorom*« in z umetnostno produkcijo na Madžarskem ter Hrvaškem, pri čemer je treba upoštevati vlogo in vpliv naročnikov, pa je opozoril Janez Balažic.[8]

Pot za nadaljnje raziskovanje baročnega kiparstva v Prekmurju je tako že bila tlakovana, namen pričujočega prispevka pa je osvetliti nekatera dela v kamnu. Predmet razprave so figuralna znamenja, ki so onkraj Mure razmeroma redka in se začnejo pojavljati šele v 18. stoletju, medtem ko so bili prvi Marijini stebri na bližnjem Štajerskem postavljeni že okoli leta 1664.[9] Razloge za poznejši pojav figuralnih znamenj je mogoče iskati v zapozneli protireformaciji dobi ter v velikih bremenih prebivalstva do svojih zemljiških gospodov in Osmanov. Prvi val protireformacije in rekatolizacije Prekmurja se je začel leta 1672, ko so protestantom odvzeli več cerkva. Proces je trajal več kot pol stoletja in se zaključil šele leta 1733, ko je bil iz Kančevcev izgnan zadnji predikant.[10] Predvsem v 17. stoletju je ob verskih bojih prišla v ospredje tudi specifična fevdalna struktura, ko je bilo prebivalstvo izpostavljeno dvojnim dajatvam – tako plemstvu pod habsburškim žezlom kot Osmanom.[11] Roparski pohodi slednjih so bili najpogosteje posledica neizpolnjevanja predpisanih dajatev, v največjem obsegu pa so potekali v drugi četrtini 17. stoletja.[12] Ob vpadih so Osmani uničili tudi več cerkva. Leta 1683 so požgali župnijsko cerkev v Lendavi,[13] po podatkih iz győrske kanonične vizitacije iz leta 1698 pa so požgali še cerkve v Tišini, Gornjih Petrovcih, Boreči, Dolencih, Šalovcih, na Hodošu in v Domanjševcih.[14] Razmere so se umirile po koncu Rákóczijeve vstaje in sklenitvi mirovne pogodbe v Szatmárju (1711), s katero je nastopil dolgotrajnejši mir, bežno prekinjen z zadnjimi rekatolizacijskimi procesi, izbruhi kužnih epidemij in lokalnimi upori podložnikov.[15]

Šele tedaj so bili pogoji za postavljanje figuralnih znamenj vzpostavljeni tudi v Prekmurju, kjer jih je danes mogoče našteti osem, ki so iz 18. stoletja. Dve najdemo v Gornjem Prekmurju (Krajna, Grad), ki je spadalo pod županijo Železno (Vás) in škofijo v Győru, medtem ko so ostala v Dolnjem Prekmurju (Bratonci, Dobrovnik, Lendava in Turnišče), ki je bilo del županije Zala in beksinskega arhidiakonata v škofiji Zagreb; po letu 1777 je celotno Prekmurje pripadlo novoustanovljeni škofi-

1 France Stele je v svojem pregledu umetnosti v Slovenski krajini izpostavil slabšo kakovost baročnih del, kot solidni pa omenil opremi cerkva v Turnišču in Beltincih. Gl. Stele, Umetnost, str. 25.

2 Na primer dela ljutomerskega in poznejšega radgonskega slikarja Jožefa Digla († 1765) za grofe Szapáry in župnijsko cerkev sv. Martina v Martjancih. Gl. Komić Marn, Portretna galerija, str. 84–87; Šerbelj, Jožef Digl, str. 290, kat. št. 39 s starejšo literaturo.

3 Najobsežnejši izbor baročnega kiparstva v Prekmurju je bil objavljen v katalogu *Umetnine iz Prekmurja. Od romanike do modernizma* (ur. Janez Balažic). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2009.

4 Gl. Aggházy, Steirische Beziehungen, str. 313–352. Tesne povezave Prekmurja s Štajersko so bile nazadnje omenjene v: Klemenčič, Barok v Sloveniji, str. 16.

5 »*Baročnih spomenikov je tam* [v Prekmurju] *sorazmerno malo, še ti pa kažejo slogovne značilnosti, ki dovolj glasno opozarjajo na svoje madžarsko poreklo (npr. portalna plastika gradu v Murski Soboti, oltarji v Lendavi, Turnišču in dr.).*« Gl. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 248. Prim. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 191.

6 Gl. Balažic, Umetnostna podoba, str. 132; Balažic, *Pomurje*, str. 71. Prim. Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 32–37.

7 Za grajski portal gl. Zadnikar, *Umetnostni spomeniki*, str. 66.

8 Balažic, Prekmurje, str. 11–12. Največ pozornosti je posvetil srednjeveški umetnosti, a ob tem pogosto omenjal tudi dela baročnih mojstrov – na primer oltarja v Gradu na Goričkem (1778) in Martjancih (1791), ki sta izpričani deli radgonskega (Bad Radkersburg) kiparja Johanna Kleina. Gl. Balažic, Umetnostna podoba, str. 133–134; Balažic, Johannes Klein, str. 131, kat. št. 57; Balažic, Bistvene poteze, str. 324. Za Kleina gl. tudi Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 172; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 218–219.

9 Na slovenskem Štajerskem je bil leta 1664 blagoslovljen Marijin steber na Ptuju, na avstrijskem Štajerskem pa je sočasnega nastanka na primer steber v Pischelsdorfu, datiran z vklesano letnico na spominski plošči. Za ptujski spomenik gl. Vnuk, Baročni spomeniki, str. 15–17 s starejšo literaturo.

10 Gl. Zelko, *Zgodovina*, str. 215–216; Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 58–59.

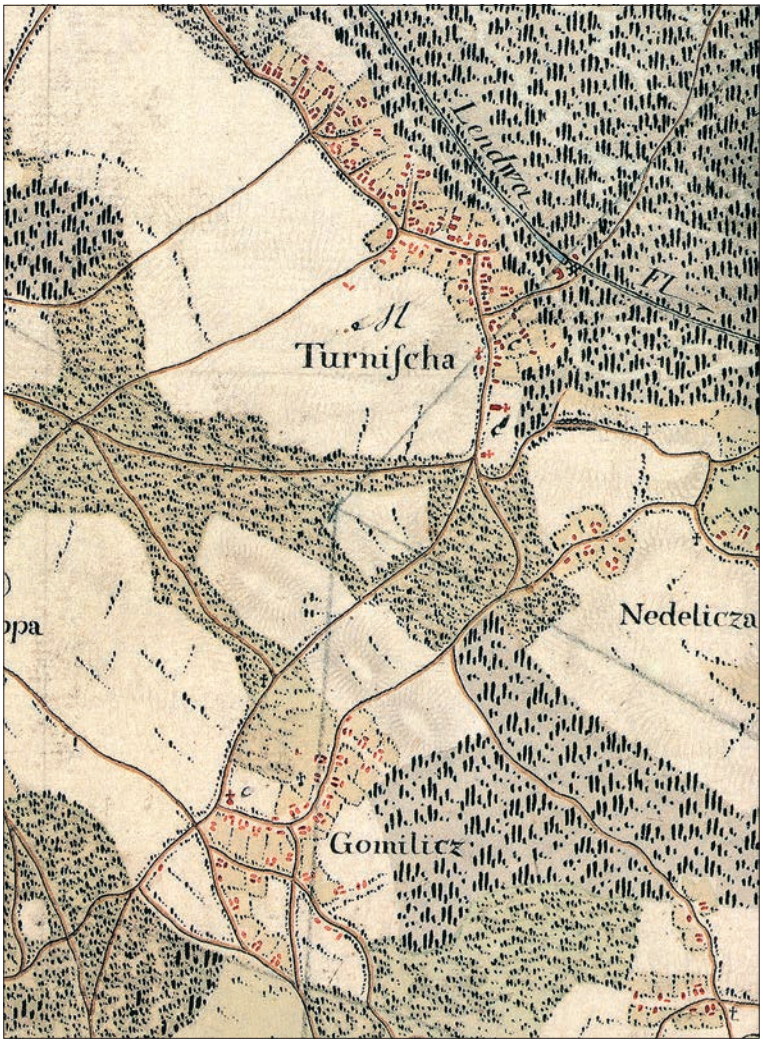
11 Grafenauer, O turški oblasti, str. 87.

12 Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 28–29.

13 Grafenauer, O turški oblasti, str. 86.

14 Zelko, *Zgodovina*, str. 56.

15 Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 26–27.

Slika 1: Turnišče z okolico na karti sekcije II–12 jožefinskega vojaškega zemljevida, 1784 (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Karte, 7. zvezek).

ji v Sombotelu.[16] Spominski napisi, ki bi figuralna znamenja konkretneje povezovali z naročniki in okoliščinami postavitev, niso znani; pri sv. Florijanu v Lendavi je napis mogoče povezati s časom obnove. V nekaterih primerih pa so ohranjene v podstavke vklesane letnice: 1724 (Bratonci), 1740 (Krajna) in 1750 (Turnišče). Kot uporaben arhivski vir so se pri obravnavanju figuralnih znamenj v Medmurju izkazale kanonične vizitacije zagrebške škofije, ki jih je analizirala Anđela Horvat.[17] V vizitacijah beksinskega arhidiakonata se znamenja omenjajo od leta 1747,[18] a jih Klaudija Sedar na ozemlju Dolnjega Prekmurja ni omenila.[19] V veliko pomoč pri lokalizaciji figuralnih znamenj pa je za ozemlje Slovenije v celoti objavljen jožefinski vojaški zemljevid; karte prekmurskih sekcij so bile izrisane leta 1784.[20] Namen pričujočega prispevka je prvič celoviteje obravnavati figuralna znamenja v Dolnjem Prekmurju[21] in dokazati, da je tudi v Prekmurju nastala pokrajina, ki se bistveno ne razlikuje od tistih, ki so se po politično-teoloških smernicah *pietas Austriaca* izoblikovale drugje po habsburških dednih deželah.[22]

Pregled prekmurskih figuralnih znamenj je najlažje začeti v Turnišču – romarskem kraju, ki je imel trške pravice in v katerem je bil sedež pra-

16 Za civilno in cerkvenoupravno razdelitev Prekmurja v zgodnjem novem veku gl. zlasti Zelko, *Zgodovina*, str. 70–84, 94–108; Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 55–56.

17 Gl. Horvat, *Spomenici*, str. 146–184.

18 Horvat, *Spomenici*, str. 147.

19 Gl. analizo vizitacij Dolnjega Prekmurja v: Sedar, *Kulturna podoba*, str. 161–320.

20 *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Karte, 7. zvezek* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001.

21 Dva ohranjena kiparska spomenika iz Gornjega Prekmurja bosta morala zaradi nujnosti zbiranja arhivskega gradiva v drugih institucijah počakati na obravnavo v bližnji prihodnosti. To sta kamniti kip sv. Valentina v niši stopnišča levo od glavnega portala gradu Grad in figuralno znamenje s kipom *Ecce Homo* iz leta 1740 v Krajni, ob glavni cesti, ki povezuje Radgono (Bad Radkersburg) z Mursko Soboto. Janez Balažic je sklepal, da bi lahko slednje izdelala katera od štajerskih, mogoče radgonskih kiparskih delavnic. Gl. Balažic, Umetnostna podoba, str. 133; Balažic, *Pomurje*, str. 48.

22 Za ključno delo o češčenju in naboru najpomembnejših svetnikov v okviru *pietas Austriaca* gl. Coreth, *Pietas*.

Slika 2: Kip sv. Jožefa z Jezusom, ok. 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

župnije. Tam so na jožefinskem vojaškem zemljevidu sekcije II–12 (slika 1) ob župnijski cerkvi Marijinega Vnebovzetja, trški kapeli sv. Antona Padovanskega[23] in leseni kapeli sv. Florijana označena še tri kamnita znamenja: kapela sv. Roka in figuralni znamenji s kipoma sv. Janeza Nepomuka in Trpečega Kristusa.[24] Vsa kamnita znamenja je omenil tudi vizitator leta 1768. To je edina neposredna omemba dolnjeprekmurskih figuralnih znamenj v vizitacijskih zapisnikih beksinskega arhidiakonata. Iz zapisnika izvemo, da je bila kapela sv. Roka postavljena v času ene od kužnih epidemij, znamenje s Kristusom pa je potrebovalo ograjo; za vzdrževanje znamenj so skrbeli tržani.[25] V isti župniji je bil tudi z ograjo obdan kip sv. Jožefa, ki ga je vzdrževal Andrej Marič.[26] S to navedbo v vizitaciji je bil zagotovo mišljen kip svetnika z Jezusom v naročju, ki je danes v kapeli sv. Ane v Gomilici, nekaj kilometrov južneje od Turnišča (slika 2). Na mestu današnje kapele je bilo na vojaškem zemljevidu označeno kamnito znamenje – glede na dobro ohranjenost baročnega kipa, h kateri je prispevala tudi polikromacija, mu je bil zelo verjetno že v začetku odmerjen prostor v kapelici. Kipa sv. Jožefa in Jezusa sta medlih obrazov, na katerih izstopajo nekoliko večje oči ter zadebeljeni kodri las. Kljub nekaterim anatomskim spodrsljajem in togosti figur je kipar dokaj uspešno nakazal gubanje oblačila sv. Jožefa, ki je tako po prelaganju draperije kot po fiziognomiji povsem skladen s kamnitim kipom sv. Janeza Nepomuka na vrhu slopa v Turnišču.

Figuralno znamenje češkega mučenika je postavljeno v manjšem parku na križišču Ulice Štefana Kovača in Poljske ulice (slika 3). Kipi sv. Janeza Nepomuka, beatificiranega leta 1721 in kanoniziranega 1729, se zelo pogosto pojavljajo v javnem prostoru Srednje Evrope. Množično je bil češčen še pred sprejetjem med svetnike. Na Madžarskem je bil njegov kult češčenja do sredine 18. stoletja razširjen zlasti na zahodu in severu kraljevine.[27] Turniško figuralno znamenje je po ljudskem izročilu umeščeno v leto 1747, baročni sliki svetnika pa sta še v atikah desnega slavoločnega oltarja župnijske cerkve in oltarja v trški kapeli sv. Antona Padovanskega.[28] Soha praškega kanonika je nekoliko okorno izklesana in bi po formi lahko ustrezala času okoli sredine 18. stoletja (slika 4). Svetnik sklanja glavo nad razpelom, ki ga, položenega na mučeniško palmo, z obema rokama stiska k telesu. Povsem nekonvencionalno pa je ob njegovi levi nogi na tleh položen biret.[29] Svetnik ima biret bistveno pogosteje na glavi ali pa ga drži v roki. Ob njegovih nogah se pojavlja predvsem v upodobitvah apoteoze, ko mučenik kleči.[30] Po-

23 O kapeli sv. Antona Padovanskega, naročniku tamkajšnjega oltarja Antonu Juriju Széchényiju in takratnem turniškem župniku Petru Paulušiču gl. Žnidaršič Golec, Vprašanje, str. 115–118.

24 Turniška znamenja so bila doslej najobsežneje predstavljena v: Bence, Baročna sakralna znamenja, str. 115–118. Obe figuralni znamenji omenja tudi Cigut, Po poteh, str. 52. Zadnikar je v svojih pregledih omenjal samo figuralni znamenji v Bratoncih in v Krajni. Gl. Zadnikar, Znamenja, str. 42, 94; Zadnikar, Slovenska znamenja, str. 25, 132–133, 138–139.

25 »/…/ *sed datux prope Ecctam Parochialem Statua ad instar exiquae Capella S. Rochi tempore grasantis Pestis erecta. Datux item Statua Una ex lapide Christi Patientis indigens Cinctura, alia paritormiter S. Joannis Nepomuceni, et Crux lignea, qua omnia sub Cura Oppidanox existunt.*« NAZ, Protokol 78/IX, 1768, pag. 125.

26 »*Ac tandem extrat Statua S. Jospehi muro circumdata et benetecta Sub cura D. Andreae Marics.*« NAZ, Protokol 78/IX, 1768, pag. 125.

27 Za češčenje sv. Janeza Nepomuka na Madžarskem gl. zlasti Tüskés, Knapp, Die barokzeitliche Verehrung, str. 3–12; Kis, Biography, str. 143–154.

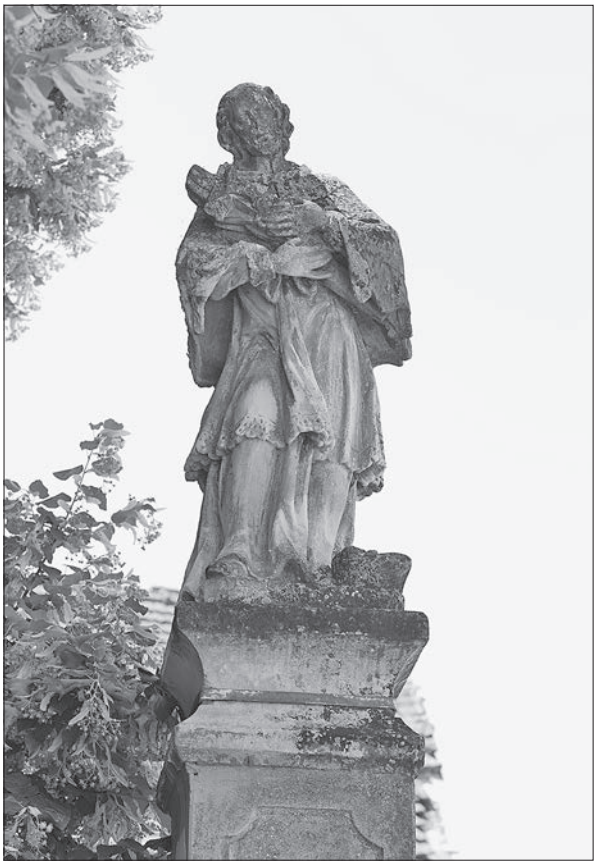
28 Bence, Baročna sakralna znamenja, str. 117.

29 Bence, Baročna sakralna znamenja, str. 117.

30 Iz literature mi je znana samo ena upodobitev stoječega sv. Janeza Nepomuka s križem, ki ga drži z obema rokama, in biretom ob nogah. Marmorni kip, delo Gaetana Altobellija, je postavljen na stranskem oltarju v samostanski cerkvi avguštinskih kanonikov v gornjeavstrij-

Slika 3: Figuralno znamenje sv. Janeza Nepomuka v Turnišču, 1747 (?) (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

Slika 4: Kip sv. Janeza Nepomuka v Turnišču, 1747 (?) (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

doben položaj rok kot v Turnišču je imel svetnik na dopasni upodobitvi na zahodnem srebrnem oltarju nekdanjega nagrobnika sv. Janeza Nepomuka v stolnici sv. Vida v Pragi. Ta upodobitev je veljala za resnično podobo svetnika in je bila priljubljena predvsem v prvi polovici 18. stoletja.[31] Morda je kipar pri svoji izvedbi izhajal iz te dopasne podobe in jo spojil s katero od klečečih kompozicij.[32] Rezultat je originalna ikonografska rešitev na vrhu precej čokatega slopa. Kiparju oziroma delavnici, ki je na območju turniške župnije približno sočasno izdelala vsaj kipa sv. Janeza Nepomuka ter sv. Jožefa, avtorstva za zdaj ni mogoče določiti in tudi o naročnikih je mogoče zgolj predvidevati.

Morda je figuralno znamenje praškega mučenika na poplavnem območju v bližini župnijske cerkve[33] postavil dolgoletni župnik in beksinski vicearhidiakon ter svetnikov soimenjak Janez Herman (v Turnišču med letoma 1731 in 1759).[34] Za župnika ga je predlagal beltinski zemljiški gospod Jurij I. grof Csáky (1677–1741), ki je imel patronatske pravice v Turnišču in se tudi sam znajde med potencialnimi naročniki. Csáky je pripadal plemiški rodbini, ki je bila tesno povezana s kultom sv. Janeza Nepomuka. Njegova teta, Éva Franciska Csáky, opatinja samostana klaris v Bratislavi, je v madžarščino prevedla svetnikovo biografijo, stric, kardinal Imre Csáky, bratislavski prošt in nadškof v Kaloči, pa je v pismu papežu Klemnu XI. (1700–1721) izrazil podporo za kanonizacijo mučenika.[35] Navsezadnje obstaja tudi možnost, da so figuralno znamenje naročili tržani, ki so skrbeli za njegovo vzdrževanje.[36]

skem kraju Reichersberg am Inn. Gl. Matsche, Katalog, str. 138, kat. št. 1.

31 Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 68–69.

32 Tudi snovalci novejšega srebrnega nagrobnika sv. Janeza Nepomuka v stolnici sv. Vida v Pragi so položili biret ob klečečem svetniku, ki z obema rokama drži velik križ. Načrt nagrobnika je izrisal Joseph Emanuel Fischer von Erlach (1693–1742), *modello* je pripravil Antonio Corradini (1688–1752), delo v srebru pa je med letoma 1733 in 1736 izvedel Johann Joseph Würth (1706–1767). Za nagrobnik v praški stolnici gl. Matsche, Das Grabmal, str. 36–50.

33 Gl. Bence, Baročna sakralna znamenja, str. 117.

34 O župniku Hermanu († 1759) gl. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 246–247.

35 Kis, Biography, str. 148.

36 Gl. NAZ, Protokol 78/IX, 1768, p. 125. Dejstvo, da so tržani znamenja vzdrževali, še ne pomeni, da so jih tudi naročili. V Cezanjevcih je na primer tamkajšnji zemljiški

Slika 5: Figuralno znamenje s Trpečim Kristusom v Turnišču, 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

Dobro ohranjena in bistveno kakovostnejša od omenjenih kipov je anatomsko korektno izklesana figura Kristusa na preprostem slopu z vklesano letnico 1750 (slika 5). Figuralno znamenje je od začetka postavljeno ob današnji Prešernovi ulici.[37] S trnjem kronani Kristus je odet v plašč in okoli pasu pokrit z draperijo. Roke ima vklenjene v železnih okovih, ki so za njegovim zatiljem povezani z masivno verigo (slika 6). Detajl verige je zanimiv, saj ga sicer pri podobnih upodobitvah le redko najdemo. Pri motivu *Ecce Homo* ima Kristus skoraj vedno roke zvezane z vrvjo,[38] zato pa je toliko pomembnejši podatek iz vizitacije leta 1768, ki turniško figuralno znamenje imenuje »*Statua Una ex lapide Christi Patientis*«.[39] Kot »*statua Patientis Christi*« ali »*statua lapidea Patientis Domini*« so v Medmurju[40] in tudi drugje na območju nekdanje zagrebške škofije označena figuralna znamenja in kapele s kipi sedečih Kristusov.[41] Pri teh gre pogosto za združitev motivov *Kristus počiva* (nem. Herrgottsruh, ang. Christ's Repose) in *Kristus v stiski* (nem. Christus im Elend, ang. Christ in Distress, Christ on the Cold Stone), ki ju v 17. in 18. stoletju niso več striktno ločili,[42] kot je razvidno iz drugih podobnih znamenj v Medmurju (na primer Gornji Mihaljevac, 1715). Motiv Kristusa v stiski združuje v eni podobi prizore od bičanja do prihoda na Kalvarijo[43] in kot tak predstavlja Kristusovo trpljenje kot celoto. Oltar v čast »*Christi patientis*« je bil izpričan tudi v nekdanji turniški podružnični cerkvi sv. Križa v Črenšovcih.[44]

Slika 6: Kip Trpečega Kristusa v Turnišču, 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

gospod Tomaž Ignac pl. Mauerburg († 1686) na lastne stroške zgradil in vsaj deloma opremil nekdanjo podružnično cerkev, medtem ko so njeno vzdrževanje prevzeli vaščani. Prim. Donša, *Zgodovinska ozadja*, str. 70–74.

37 Znamenje je bilo leta 1979 ob urejanju čevljarskega muzeja nekoliko prestavljeno. Gl. Bence, Baročna sakralna znamenja, str. 117.

38 Izjema je na primer slika Ludovica Cigolija (1559–1613), ki jo hranijo v Palazzo Pitti v Firencah (inv. št. 1912 n. 90), kjer ima Kristus roke zvezane s tanko verigo.

39 NAZ, Protokol 78/IX, 1768, pag. 125.

40 Gl. Horvat, *Spomenici*, str. 166–167, op. 682–683.

41 O tem na primer Stegenšek, *Zgodovina*, str. 57.

42 Za razlike med motivoma gl. von der Osten, Christus im Elend, stolpci 644–658; Schiller, *Iconography*, str. 73–74, 85–86. Prim. Stegenšek, *Zgodovina*, str. 57–65.

43 von der Osten, Christus im Elend, stolpec 644.

44 »*Quartum a' latere sinistro in honorem Christi patientis erectum, cujus expensis ignoratur*«. Za prepis vizitacije gl. Adanič, *Prva sombotelska*, str. 51. Ob naslednji vizitaciji (1811) oltar ni več omenjen. Gl. Zelko, Zgodovina Bistric, str. 27.

Kljub imenovanju v vizitaciji pa gre v Turnišču za drugačen prizor kot pri katerikoli drugi upodobitvi sedečega Kristusa. Veriga aludira na motiv *Kristus v ječi*, ki je na območju južne Nemčije in Avstrije v 17. in 18. stoletju izpodrinil Kristusa v stiski.[45] Zelo verjetno je povezana s trenutkom po sojenju pri Kajfu, ko so Kristusa poslali k Pilatu in mu okoli vratu obesili verigo s prangerja ter ga s tem zaznamovali kot obsojenca na smrt.[46] Plašč, trnjeva krona in prekrižane roke pa nagovarjajo motiv *Ecce Homo*. Obstaja sicer možnost, da gre za variacijo Kristusa v Pilatovi ječi, kjer ima namesto nog vklenjene roke.[47] Ne glede na upodobljen pasijonski trenutek pa se recepcija turniškega figuralnega znamenja najverjetneje ne razlikuje od drugih podobnih rešitev, ki predstavljajo trpljenje Božjega sina. O tem pričajo enake označbe teh nebibličnih motivov s sklicevanjem na Kristusovo trpljenje (»*Christi Patientis*«).

Letnica 1750 na podstavku figuralnega znamenja izpričuje vsaj leto zaobljube, če ne že leto postavitve spomenika. V tem času sta očeta Jurija I. kot lastnika patronatskih pravic nasledila sinova, grofa Jurij II. in Janez Csáky. Kakovost kipa opozarja na premožnega naročnika, ki ga lahko iščemo v enem od bratov, a bi bilo treba za potrditev domneve opraviti obsežne arhivske raziskave rodbine Csáky. Tudi avtorstvo tega dela za zdaj ostaja nepojasnjeno, na historičnem Štajerskem pa podobnih del ni mogoče najti. Če se ozremo na drugo stran današnje meje, je na Madžarskem, v okrožju Zalaegerszeg, mogoče najti nekaj sorodnih del.[48] Najprej omenimo kip sv. Janeza Nepomuka v bližini cerkve Blažene Device Marije v Csatárju (slika 7). Kip, ki ga lahko po deloma ohranjeni vitičasti kartuši in akantovju na podstavku ter mrežasti ornamentiki svetnikovega roketa umestimo v dvajseta oziroma trideseta leta 18. stoletja, ima na prednji strani podstavka, pod nogami svetnika, izklesan niz lambrekinov. Bolj poenostavljen, polkrožni niz lambrekinov ima tudi podnožje Trpečega Kristusa. Drugih podobnosti med kipoma ni mogoče opaziti.

Slika 7: Kip sv. Janeza Nepomuka v Csatárju, ok. 1720–1730 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

Slogovno je turniškemu kipu nekoliko bližje figuralno znamenje sv. Florijana v Zalaegerszegu, sedaj na sekundarni lokaciji (slika 8). Spomenik je bil zelo verjetno postavljen po letu 1761, ko je mesto prizadel hud požar.[49] Proporci figur in obdelava anatomije so si precej podobni, podobno so oblikovani tudi kodri las, medtem ko se obličji kipov povsem razlikujeta; obraz sv. Florijana je z restavratorskimi posegi izgubil prvotno podobo. Nobenega od kamnitih kipov turniške pražupnije zaenkrat ni mogoče povezati s konkretnim imenom kiparja ali delavnice. Morda je bil tu na delu

45 von Erffa, Christus im Kerker, stolpec 689.

46 Veriga, ki naj bi bila obešena okoli Kristusovega vratu, nima svetopisemske osnove. Najti jo je mogoče v nekaterih zgodnjenovoveških besedilih, na primer v: *Helm des Hayls – Welchs der recht Christlich und allein seligmachend Glaub sey* (1571), Adama Walasserja († 1581), kjer so Kristusa po smrtni obsodbi pri Kajfu poslali »*nach einer Ketten, die an dem Pranger hieng, welche man denen anlegt, die den Tod verschuldt hätten. Dieselb Ketten legten sie dem guetigen Herrn an seinen Halß, daß alle, die ihn ansahen, erkennen solten, daß er den Todt verschuldet haette*«. Citirano po Stegenšek, *Zgodovina*, str. 52–53. Kristus je imel v Kajfovi ječi roke in noge z verigami priklenjene na steber, okoli vratu pa je imel nadet natezalnik, pritrjen na steno. Za ikonografski motiv Kristusa na mučilnem stolu v Kajfovi ječi, ene od skritih oziroma neznanih Kristusovih muk, gl. zlasti Lavrič, Razkrivanje, str. 377–384.

47 O tipu sedečega Kristusa v Pilatovi ječi, ki ima v kladi vklenjene noge, gl. zlasti Stegenšek, *Zgodovina*, str. 58–59.

48 K iskanju relevantnih kiparskih del na Madžarskem napeljuje javnoupravna razdelitev Prekmurja v 18. stoletju. Zahodni del županije Zala je spadal v okraj Kapornak, ki je bil zaradi svojega obsega razdeljen na dva podokraja. Dolnje Prekmurje je spadalo k območju »Velikega okraja Kapornak«, ki je bil v prvi polovici 18. stoletja razdeljen na tri manjše dele, poimenovane po Medmurju, Dolnji Lendavi in Zalaegerszegu. Gl. zlasti Hozjan, Zgodnjenovoveško Prekmurje, str. 16–17.

49 Iz arhivskih podatkov je znano, da je bil kip nekdaj poslikan, prvič leta 1765. Gl. Megyeri, A zalaegerszegi, str. 198–199.

Slika 8: Figuralno znamenje sv. Florijana v Zalaegerszegu, pred 1765 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

Johann Anton Ledergeber, omenjen kot kipar v Zalaegerszegu leta 1748, ki je za zgoraj omenjeno cerkev v Csatárju izdelal dve, danes izgubljeni figuri angelov.[50] Šele nadaljnje raziskave baročnega kiparstva v Prekmurju pa bodo pokazale, ali je Zalaegerszeg sploh ustrezna iztočnica za iskanje sorodnosti v umetnostni produkciji na zahodnem robu kraljevine Madžarske.

Čeprav so bili tu predstavljeni kipi samostojno obravnavani, je vredno opozoriti tudi na njihovo vlogo pri oblikovanju sakralne pokrajine turniške pražupnije kot romarskega središča Prekmurja.[51] Verniki so v 18. stoletju prišli v kraj, ki je navzven povsem sledil *pietas Austriaca*. Pot do Marijine cerkve jih je lahko vodila mimo Gomilice in znamenja s sv. Jožefom, patronom Svetega rimskega cesarstva, do kapele sv. Roka, zavetnika pred kugo; zatem mimo cerkve do figuralnega znamenja sv. Janeza Nepomuka, najbolj češčenega svetnika v 18. stoletju, do trške kapele sv. Antona Padovanskega ter naposled do Trpečega Kristusa, pri katerem so lahko razmišljali o svojih grehih.[52] Splošno uveljavljenim svetim osebam so se v notranjščini romarske cerkve na velikem oltarju pridružili madžarski svetniški kralji, pri čemer je bilo ob poudarjanju cesarske oziroma habsburške pobožnosti navznoter opozorjeno tudi na pripadnost madžarski kroni.[53]

Do vzpostavitve samostojne župnije leta 1760 so pod turniško faro spadali tudi Beltinci.[54] V tej župniji je postavljeno figuralno znamenje, o katerem je bilo doslej največ napisanega. »Pil« z vklesano letnico 1724 na pravokotnem podstavku s preprosto profiliranim kapitelom je v domačem okolju poznan tudi kot »Božja misel« (slika 9).[55] Figuralno znamenje je postavljeno ob glavni ces-

Slika 9: Figuralno znamenje Kristusa med počitkom v Bratoncih, ok. 1750–1775 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

50 Kapossy, A Magyarországi barokk, str. 22. Prim. Aggházy, *A barokk*, str. 232 (z napačnim navajanjem kiparjevega imena).

51 Za romanja k turniški Mariji gl. Kučko, Romanje, str. 89–94.

52 O funkciji podobnih Kristusovih podob gl. Surdokaitė-Vitienė, Understanding, str. 296.

53 Za ikonografski program oltarjev v turniški župnijski cerkvi gl. Bence, Pod čarnim logom, str. 84–86.

54 Zelko, *Zgodovina*, str. 227.

55 Kühar, Národno blágo, str. 116; Zadnikar, *Znamenja*, str. 42, 94; Škafar, Zgodba, str. 102–107; Zadnikar, *Slovenska znamenja*, str. 25, 132; Balažic, Umetnostna podoba, str. 132–133; Balažic, *Pomurje*, str. 48; Balažic, Bistvene poteze, str. 325.

ti med Dokležovjem in Bratonci. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu sekcije II–12 ga na tem mestu ni mogoče najti, saj so v Bratoncih označena samo lesena znamenja in križi. Na postavitev figuralnega znamenja je navezano legendarno izročilo. Oče in sin, domačina iz Bratoncev, sta po naročilu beltinskega graščaka s konjsko vprego peljala žito v Gradec in se na poti domov ustavila v krčmi, kjer ju je želel umoriti tamkajšnji krčmar. Smrti sta se rešila in pri trškem sodniku poiskala pravico – krčmar in njegovi pajdaši so bili po sojenju poslani v zapor. Po vrnitvi v domači kraj sta najprej romala v Turnišče in v spomin na svojo rešitev v Bratoncih postavila »pil« v čast Kristusu, saj sta šele v begu pred krčmarjem »*globje razumela bolečino Gospodovega trpljenja*«.[56] Škafar je verjetnost legende dokazoval z arhivskimi poročili o prekmurskih kmetih, ki so za svoje zemljiške gospode prevažali žito na Štajersko.[57]

Kristus je upodobljen med počitkom, pri čemer gre za baročno variacijo ikonografskega motiva *Kristus počiva* (slika 10).[58] V Bratoncih je na skali sedeči Kristus ogrnjen v rdeč plašč. Levo roko ima oprto v stegno, z desnico pa si podpira glavo. Te podobe so v zgodnjem novem veku služile kot opomin vernikom, da je Kristus umrl zaradi človeških grehov, in spodbujale spoved ter molitve za odrešenje duše.[59] Pri zadnjih restavratorskih posegih je bilo ugotovljeno, da podstavek prvotno ni pripadal kipu bratonskega Kristusa.[60] Tudi slogovne nadrobnosti kipa kažejo na poznejši nastanek, ki ne more biti skladen z letnico 1724 na podstavku. Po formi bi ga bilo mogoče umestiti v čas okoli tretje četrtine 18. stoletja, ne kaže pa nobenih slogovnih sorodnosti z doslej obravnavanimi kipi. Pri izdelavi figure je kipar izkazal dobro poznavanje človeške anatomije kljub nekoliko podaljšanim Kristusovim udom. Tudi gubanje plašča, ki se tesno oprijema njegovega telesa, je uspešno izvedeno. V predelu vratu in glave, prstov leve roke ter celotne desne dlani je precej predelan.

Prvotna lokacija bratonskega figuralnega znamenja sicer ni znana, a je v vizitaciji iz leta 1768 na beltinskem pokopališču omenjen rdeči križ

Slika 10: Kip Kristusa med počitkom v Bratoncih, ok. 1750–1775 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

s podobo Kristusa.[61] V prvi sombotelski vizitaciji pa je razkrit naročnik tega spomenika – Jurij Csáky.[62] Poimenovanja »rdeči križ« pa ne nosijo samo spomeniki z obliko križa, temveč tudi kapele, znamenja različnih oblik in mejni kamni.[63] Kot mejni kamen je bil tako omenjen »rudecsi krizs« v Turnišču,[64] medtem ko je »Beli krizs« imenovano figuralno znamenje s kipom *Ecce Homo* v Krajni.[65] Obstaja torej možnost, da je bilo z oznako rdeči križ v Beltincih mišljeno figuralno znamenje z Bratoncev – v prid temu priča tudi Kristusovo rdeče ogrinjalo, ki bi lahko ljudi spodbudilo k uporabi pridevnika. Istočasno bi lahko oznaka pripadala tudi podstavku z letnico 1724 in morebitni prvotni figuri Kristusa. K razrešitvi tega vprašanja bi pripomogla identifikacija naročnika z Jurijem I., ki je umrl leta 1741, ali Jurijem II. Csákyjem.

56 Legenda o bratonskem »pilu« je zapisana v: Škafar, Zgodba, str. 103–106. Prim. NŠAM, Popis cerkva, D XXV–Lendava, Beltinci, 1956, pag. 8.
57 Škafar, Zgodba, str. 106–107.
58 Na Slovenskem in Hrvaškem je motiv znan tudi kot »Hrvaški Kristus«. O tem Stegenšek, *Zgodovina*, str. 57; Zadnikar, *Znamenja*, str. 40; Belaj, Hrvatski Isus, str. 184.
59 Surdokaitė-Vitienė, Understanding, str. 296–298.
60 Za mnenje se zahvaljujem restavratorki mag. Nastji Nylaander z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Maribor.
61 »*Cruce Rubra Christi effigie insignita provisum*.« NAZ, Protokol 78/IX, 1768, pag. 125.
62 Klaudija Sedar ne navaja, ali je šlo pri tem za Jurija I. ali njegovega sina Jurija II. Csákyja. Gl. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 317.
63 Za t. i. rdeče križe gl. Stolla, Das Phänomen, str. 76–89.
64 Klekl, Na sterom hatari, str. 56–57, 59.
65 Szpomenki, str. 105. Prim. Zadnikar, *Znamenja*, str. 94–95.

Slika 11: Kapela sv. Janeza Nepomuka v Dobrovniku, ok. 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

Na jožefinskem vojaškem zemljevidu je zidana kapela označena tudi v Dobrovniku. Pri tej oznaki zelo verjetno ni šlo za današnjo kapelo, ki je poznejšega nastanka, ali oznako figuralnega znamenja, temveč za v vizitacijah omenjeno Oljskogorsko kapelo (*Capella Transfigurationis Domini*).[66] Naselje je imelo trške pravice in lastno župnijo že na začetku 14. stoletja, patronatske pravice župnije pa je v 17. in 18. stoletju imela rodbina knezov Esterházy.[67] Kip sv. Janeza Nepomuka na delno ohranjenem podstavku je namreč prvotno stal v bližini župnijske cerkve sv. Jakoba in bil pozneje prenesen na današnjo lokacijo, v kapelo ob potoku na glavni cesti Strehovci–Dobrovnik (slika 11).[68] Kapela je bila zgrajena enkrat do leta 1938,[69] obnovljena in blagoslovljena 1983, petnajst let pozneje pa prestavljena na nasprotno stran glavne ceste in strokovno obnovljena s strani pristojnega zavoda.[70] Danes je kip sv. Janeza Nepomuka nekoliko dodelan in nestrokovno prepleskan (slika 12). Soho je mogoče umestiti v čas okoli sredine 18. stoletja, na kar nakazuje še komaj ohranjena rokokojska ornamentika kartuše na podstavku.

Svetnik je postavljen v rahlem kontrapostu in obrača pogled proti razpelu, položenemu na mučeniški palmi, ki ga drži z obema rokama. Sv. Janez Nepomuk ima izbuljene oči, polne ustnice in skrbno oblikovane kodre las, ki so bistveno bolje ohranjeni na njegovi desni strani. Nos je očitno domodeliran in ne predstavlja prvotnega stanja, kot tudi ne nekateri prsti na rokah – tisti, ki so še ohranjeni, imajo globoko izklesane nohte in poudarjene členke. Kip odlikujejo skrbno izbrani detajli, kot so nagib pentlje, s katero ima zapeto

Slika 12: Jožef Straub (pripisano), Kip sv. Janeza Nepomuka v Dobrovniku, ok. 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

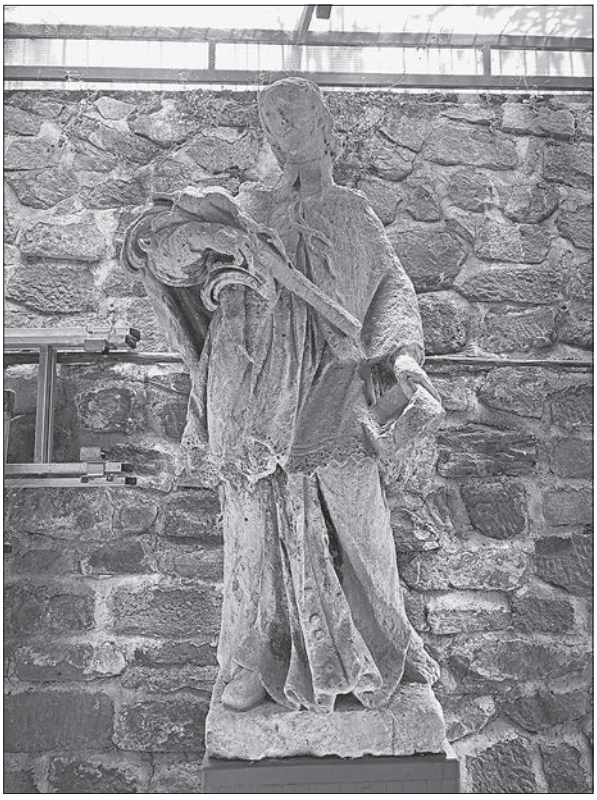
66 O kapeli v vizitacijskih zapisnikih gl. Sedar, *Kulturna podoba*, str. 269–271.

67 Prvi knez iz rodbine Esterházy, Pavel I. (1635–1713), je leta 1668, še pred svojim napredovanjem v plemiškem stanu, financiral izgradnjo nove in večje dobrovniške cerkve. Varga, Pivar, *Dobronak*, str. 54; Zelko, Župnija, str. 122–123.

68 Prvotna lokacija kipa je omenjena v: NŠAM, Popis cerkva, D XXV – Lendava, Dobrovnik, pag. 4. Za kip gl. tudi Kepéné Bihar, Lendvai Kepe, *Kő kövön*, str. 39–40.

69 Znana je namreč fotografija Franja Štingla, ki je datirana 4. oktobra 1938 (fotografijo hrani Renata Štingl). Za opozorilo na fotografijo se zahvaljujem dr. Gorazdu Bencetu in Marku Krennu, ki mi je skenirano fotografijo dal na razpolago. Fotografija je objavljena v: Kovács, *Dobronaki életképek*, str. 60, 199.

70 Gl. Važnejši dogodki, 1986, str. 220; Važnejši dogodki, 1998, str. 183–184.

Slika 13: Jožef Straub (pripisano), Kip sv. Janeza Nepomuka na Ptujski Gori, ok. 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

moceto, ki sledi svetnikovemu kontrapostu, in gube roketa, ki uspešno razgibavajo figuro. Zato kip sv. Janeza Nepomuka močno spominja na nekatera dela, pripisana delavnici mariborskega kiparja Jožefa Strauba (1712–1756).[71] Izpostaviti velja predvsem kip istega svetnika na vhodnem stopnišču romarske cerkve na Ptujski Gori (slika 13). Figuri sta postavljeni v povsem skladno kontrapostno stojo in imata skoraj identično oblikovan čipkast rob roketa. Plitve gube draperije, ki v stegenskem delu sledijo nekoliko pokrčeni prosti nogi dobrovniškega sv. Janeza Nepomuka, se pojavljajo tudi pri drugih figurah iz delavnice Jožefa Strauba. V delih v kamnu jih je mogoče zaslediti na primer pri kipu istega svetnika v Negovi (slika 14), ki je pripisan opusu mariborskega kiparja.[72] Straub je delal tudi po naročilu madžarskega plemstva. Grofje, poznejši knezi Batthyány so pri njem naročili dele oltarne opreme v cerkvi sv. Jožefa v Veliki Kaniži (Nagykanizsa).[73] Tako obsta-

Slika 14: Jožef Straub (pripisano), Figuralno znamenje sv. Janeza Nepomuka v Negovi, ok. 1750 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

ja velika možnost, da je s svojo delavnico pustil sledi tudi v Dobrovniku, kjer bi lahko figuralno znamenje v neposredni bližini župnijske cerkve naročil župnijski patron Pavel II. knez Esterházy (1711–1762).

Pripadniki te imenitne madžarske plemiške rodbine so imeli patronat tudi v Lendavi, edinem kraju v Prekmurju, ki se lahko po številu znamenj in verskih stavb približa Turnišču.[74] V 18. stoletju sta ob župnijski cerkvi sv. Katarine Aleksandrijske in kapeli sv. Trojice v Lendavi stali dve figuralni znamenji.[75] Na vojaških zemljevidih sekcij

71 Za Jožefa Strauba gl. Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1963, str. 86–93, 167–169; Vrišer, *Baročno kiparstvo*, 1992, str. 120–134, 234–236; Pavlič, Joseph Straub, str. 67–79; Klemenčič, Baročno kiparstvo, str. 148–149.

72 Za kip v Negovi gl. Pavlič in Dolinšek, Negova, str. 217, kat. št. 31.

73 Aggházy, Steirische beziehungen, str. 344.

74 V bližnji okolici se lahko s Turniščem in Lendavo primerja še Štrigova v Medmurju (sekcija II–13 na jožefinskem vojaškem zemljevidu), kjer sta ob dveh cerkvah označeni še dve kapeli. Kot »kapela« ob vzhodni vpadnici v naselje je bilo zagotovo mišljeno figuralno znamenje sv. Roka, ki še danes stoji na isti lokaciji in je zelo verjetno nadomestilo nekdanjo kapelo svetnika v središču Štrigove. Kapela je bila še leta 1752 označena na grafiki kraja, objavljeni v *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti Hieronymi* Josipa Bedekovića (1752). Za omembo štrigovskih »pilov« v vizitaciji iz leta 1822 in reprodukcijo grafike gl. Horvat, *Spomenici*, str. 174 in fotografijo št. 86.

75 Za lendavska baročna figuralna znamenja gl. Kepéné

Slika 15: Figuralno znamenje sv. Janeza Nepomuka v Lendavi, 1. polovica 18. stoletja (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

Slika 16: Figuralno znamenje sv. Florijana v Lendavi, pred 1778 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

III–13 in III–14 je označeno samo figuralno znamenje sv. Janeza Nepomuka ob mostu čez reko Ledavo (slika 15). V bližini reke naj bi ga leta 1859 dala postaviti Barbara Hajmasi,[76] čeprav se letnica najverjetneje navezuje na obnovo, kajti kip še kaže slogovne poteze prve polovice 18. stoletja.[77]

Svetnik je odet v značilno opravo in drži razpelo z obema rokama, tako da odseva znameniti kip na Karlovem mostu v Pragi. Lendavski sv. Janez Nepomuk je postavljen na sodobnem betonskem podstavku s polkrožnim prerezom. Poškodovani prvotni podstavek je bil najverjetneje zamenjan sredi 19. stoletja, ko je Barbara Hajmasi prevzela stroške obnove. V nerodnem kontrapostu upodobljena figura češkega svetnika ima zelo kratke roke in predolgo desno nogo. Anatomske spodrsljaje je kipar skušal zakriti z gosto nagubanim oblačilom, vendar mu je to uspelo le delno. Nekdaj polikromiran kip, ki ima danes deloma ohranjene fragmente pozlate, je v bližini enega od svojih mostov verjetno naročil trg Lendava, kot je bilo pogosto v navadi tudi drugod po Evropi.

Na vojaškem zemljevidu pa ni označeno figuralno znamenje sv. Florijana ob župnijski cerkvi sv. Katarine Aleksandrijske v Lendavi (slika 16).[78] Prvič je omenjeno v prvi sombotelski vizitaciji leta 1778,[79] obnovljeno pa je bilo ob koncu stoletja (1797), o čemer priča kronogram.[80] Glavnica za

Bihar, Lendvai Kepe, *Kő kövön*, str. 48–50; Kepéné Bihar, Lendvai Kepe, *Lendavski dragulji*, str. 56–59. Slop z Marijinim kipom v Lendavi je šele iz prve četrtine 19. stoletja; prikazan je tako na franciscejski vojaški izmeri za Madžarsko (1819–1869) kot na izrisu katastrske občine Dolnja Lendava (1864). Gl. Franciscejska vojaška izmera za Madžarsko (1819–1869), dostopno na: https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/?layers=5 (20. 8. 2026); Katastrska izmera za Madžarsko (1856–1864), dostopno na: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4 (20. 8. 2026).

76 NŠAM, Popis cerkva, D XXV – Lendava, Lendava, pag. 5.

77 Da je kamniti kip sv. Janeza Nepomuka v Lendavi še iz 18. stoletja, je menil tudi Balažic. Gl. Balažic, Umetnostna podoba, str. 132; Balažic, *Pomurje*, str. 48; Balažic, Bistvene poteze, str. 325.

78 Zaman iščemo tudi danes neobstoječe figuralno znamenje sv. Vendelina (1773) v Dolgovaških goricah, v neposredni bližini Lendave, omenjeno še sredi prejšnjega stoletja. »*Tu se nahajata razvalina starega križa in podobe sv. Vandelina iz l. 1773*.« NŠAM, Popis cerkva, D XXV–Lendava, Lendava, pag. 4.

79 Varga, *Lendvai plébániatemplom*, str. 39.

80 *QVas tVae FLorIane Has LaVDI strVXerat aeDes FLoreat IgnIVorsIs LIbera LenDVa rogIs*. Kronogram je objavljen in preveden v: Smej, *Kronogrami*, str. 105.

Slika 17: Prvotni kip sv. Florijana v lapidariju Galerije-Muzeja Lendava, pred 1778 (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

vzdrževanje znamenja je bila naložena leta 1824, obnova pa je sledila 1875.[81] Prvotni kip sv. Florijana je danes v zbirki Galerije-Muzeja Lendava.[82] Vojaška oprava togega svetnika povsem spominja na 18. stoletje (slika 17). V pasnem delu je okrašena z zelo poenostavljeno rokokojsko ornamentiko, medtem ko se vojaški čevlji v golenskem delu zaključujejo s preprosto školjkovino. Na podlagi navedenih slogovnih značilnosti je mogoče kip umestiti v čas okoli sredine 18. stoletja, zagotovo pa je nastal pred letom 1778, ko se prvič pojavi v arhivskih virih. Tako kot pri figuralnem znamenju sv. Janeza Nepomuka je naročnika mogoče iskati v trgu, kajti sv. Florijan je bil prav zaradi svojega priprošnjega namena močno zastopan v javnem prostoru zgodnjega novega veka. Zaradi lokacije figuralnega znamenja v neposredni bližini župnijske cerkve pa ne gre zapostaviti niti možnosti, da ga je naročila župnija sama.

Nedaleč iz trga, v Lendavskih goricah, je bil postavljen tudi kip »čepečega svetnika« (*kukorcoló szentnek*), ki naj bi ga okoli leta 1780 naročila Teréza Jodolka.[83] Gre za močno poškodovan, restavratorsko dopolnjen dokolenski kip sv. Janeza Krstnika, razstavljen na stalni razstavi Galerije-Muzeja Lendava (slika 18). Umestitev na vrh stebra je zagotovo sekundarna, saj je soha najverjetneje še iz prve polovice 18. stoletja in tudi dokolenska upodobitev svetnika ni običajna. Mogoče je kip povezan s prisotnostjo kulta češčenja sv. Janeza Krstnika v Lendavi, ki ga je uvedel dolnjelendavski gospod Janez Bánnfy († 1534). Po bitki pri Mohaču (1526) je namreč naročil prezidati in svojemu soimenjaku posvetiti staro Marijino cerkev, ki je stala izven trga v smeri proti Dolgi vasi. Cerkev je bila že na začetku 17. stoletja uničena, poimenovanje *Szt. János* za predel med Lendavo in Dolgo vasjo pa je bilo v uporabi še ob koncu 18. stoletja, kot je razvidno iz jožefinskega vojaškega zemljevida (sekcija III–13).[84] Kamniti svetnik bi tako lahko ohranjal spomin na nekdanjo cerkev, čeprav ni na tem območju označeno nobeno znamenje. Zgoraj navedena okvirna letnica naročila bi lahko pomenila čas prestavitve in predelave kipa v dokolenskem izrezu. Figuralno znamenje je najpozneje do leta 1864 namreč že stalo v Lendavskih goricah, kajti tako na franciscejski vojaški izmeri za Madžarsko (1819–1869) kot na izrisu katastrske občine Dolnja Lendava (1864) je v križišču Lendavskih in Dolgovaških goric označeno kamnito znamenje, ki ga na katastru spremlja pripis *Szentianos*.[85] Na tem poznejšem kartografskem gradivu pa na območju med Lendavo in Dolgo vasjo zaman iščemo poimenovanje po sv. Janezu. Zato se zdi verjetno, da je v času izrisa jožefinskega vojaškega zemljevida prišlo do prestavitve kipa, ki je po prizadevanju Teréze Jodolka dobil novo lokacijo v Lendavskih goricah. Kljub temu, da so bila v trgu Lendava in njegovi neposredni

81 Varga, *Lendvai plébániatemplom*, str. 39–40; Smej, *Kronogrami*, str. 105.

82 Močno poškodovani kip je bil restavriran in je del stalne razstave Galerije-Muzeja Lendava z naslovom *Sakralna dediščina Lendave z okolico in narodnostnega območja*. Na trgu pri župnijski cerkvi je bila postavljena kopija kipa iz umetnega kamna. Za informacije se zahvaljujem dr. Zoltánu Lendvaiju Kepeju.

83 Po ljudskem izročilu je bil steber postavljen na mestu, kjer naj bi volk ubil dva otroka. Gl. Varga, *Lendvai plébániatemplom*, str. 43; Kepéné Bihar, Lendvai Kepe, *Kő kövön*, str. 45 z navedbo letnice 1870.

84 Za lokacijo nekdanje Marijine in poznejše cerkve sv. Janeza Krstnika v Lendavi gl. Sankovič, Arheološke raziskave, str. 254–257 s starejšo literaturo.

85 Gl. Franciscejska vojaška izmera za Madžarsko (1819–1869), dostopno na: https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/?layers=5 (20. 8. 2026); Katastrska izmera za Madžarsko (1856–1864), dostopno na: https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4 (20. 8. 2026).

Slika 18: Kip sv. Janeza Krstnika v lapidariju Galerije-Muzeja Lendava, 1. polovica 18. stoletja (© ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta; foto: J. Donša).

okolici v 18. stoletju postavljena štiri figuralna znamenja, nobenega od njih ni mogoče povezati s katero od znanih kiparskih delavnic.

Obravnavana baročna figuralna znamenja so bila pomembna pri oblikovanju sakralne katoliške pokrajine, ki se je v istem času vzpostavljala tudi drugod po habsburških deželah.[86] Danes jih je v Dolnjem Prekmurju mogoče našteti šest, medtem ko jih je bilo nekdaj najmanj sedem, kot je znano iz starejših poročil. Obstaja tudi možnost, da jih je bilo bistveno več, kajti vizitacije medmurskih župnij prinašajo podatke o tem, da so kipe na prostem pogosto zamenjale kapele ali cerkve.[87] Tudi vojaški zemljevidi v Prekmurju razkrivajo veliko zidanih »kapel«, a ta oznaka, kot je bilo dokazano, lahko pomeni znamenja v vseh oblikah. Pri figuralnih znamenjih v Dolnjem Prekmurju se srečamo z enakim naborom svetnikov kot drugje. Nekoliko preseneča le dejstvo, da nikjer v Prekmurju niso izpričani baročni Marijini stebri, ki jih poznajo tako na Hrvaškem kot v madžarskih in avstrijskih deželah. Mogoče je k temu pripomogel zapozneli val rekatolizacije, ki je uspehe kazal šele na začetku 18. stoletja, ko pa je na veljavi pridobival kult češčenja sv. Janeza Nepomuka. Morda je prav to razlog, da podobe praškega svetnika najdemo na polovici od skupno šestih ohranjenih primerov v Dolnjem Prekmurju (v Turnišču, Dobrovniku in Lendavi). Enega od teh je mogoče povezati z delavnico Jožefa Strauba v Mariboru, medtem ko so drugi obravnavani kipi dela neznanih mojstrov. S tem so bila v prispevku predstavljena izhodišča za nadaljnje raziskave baročnega kiparstva v Prekmurju, pri katerih pa bo treba v prihodnosti izpostaviti zlasti povezovanje umetnikov z naročniki ter analiziranje umetnostnih mrež, ki so se spletle med okoliškimi pokrajinami.

Zahvala
Za vse nasvete in napotke k relevantni literaturi bi se rad zahvalil dr. Gorazdu Bencetu.

Financiranje
Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NAZ – Nadbiskupijski arhiv Zagreb
Protokol 78/IX, 1768.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Popis cerkva, D XXV–Lendava, 1956.

OBJAVLJENI VIRI

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Karte, 7. zvezek (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 2001.

LITERATURA

Adanič, Janja: *Prva sombotelska kanonična vizitacija turniške župnije iz leta 1778*. Maribor, 2010 (diplomska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru).

Aggházy, Maria: *A barokk szobrászat Magyarországon*, 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959.

Aggházy, Maria: Steirische Beziehungen der ungarländischen Barockkunst. *Acta historiae artium* 13, 1967, str. 313–352.

Balažic, Janez: Bistvene poteze umetnostnozgodovinske podobe Prekmurja med romaniko in kon-

86 Celovita primerjalna obravnava tega pojava tako v Prekmurju kot drugod na Slovenskem še vedno manjka.

87 Gl. Horvat, *Spomenici*, str. 157–158. Enako se je zgodilo v Gomilici, kjer ima baročni kip sv. Jožefa sedaj osrednje mesto v kapeli, posvečeni sv. Ani.

cem 20. stoletja. *Pregled zgodovine Prekmurja. Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija, 2021, str. 316–331.

Balažic, Janez: Johannes Klein iz Radgone (dokumentiran 1778). *Umetnine iz Prekmurja. Od romanike do modernizma* (ur. Janez Balažic). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2009, str. 131, kat. št. 57.

Balažic, Janez: *Pomurje. Umetnostnozgodovinski oris*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2011.

Balažic, Janez: Prekmurje kot ozemlje umetnostnih importov. *Kronika* 39, 1991, št. 1/2, str. 11–15.

Balažic, Janez: Umetnostna podoba Prekmurja med 16. in 19. stoletjem. Med pozno gotiko in dobo historizmov. *Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažic, Branko Kerman). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 127–140.

Belaj, Vitomir: »Hrvatski Isus« na svetečkim stupovima Varaždinskoga kraja. *Godišnjak gradskog muzeja* 5, 1975, str. 177–185.

Bence, Gorazd: Baročna sakralna znamenja v Turnišču. *Stopinje*, 2023, str. 115–118.

Bence, Gorazd: Pod čarnim logom törjanskim blišči se novi boži kram. *Turnišče* (ur. Jasmina Denša, Janja Adanič Vratarič). Turnišče: Občina, 2018, str. 80–87.

Benko, Tajda: *Grad Murska Sobota*. Ljubljana, 2025 (magistrska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani).

Cigut, Natalija: Po poteh kulturne dediščine v občini Turnišče. *Turnišče* (ur. Jasmina Denša, Janja Adanič Vratarič). Turnišče: občina, 2018, str. 46–66.

Coreth, Anna: *Pietas Austriaca*. West Lafayette: Purdue University Press, 2004.

Donša, Jure: *Zgodovinska ozadja naročil baročne oltarne opreme cerkva v Cezanjevcih in na Stari Gori*. Maribor, 2022 (magistrska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru).

Grafenauer, Bogo: O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju. *Prekmurski Slovenci v zgodovini* (ur. Bogo Grafenauer). Murska Sobota: Pomurska založba, 1961, str. 79–90.

Horvat, Anđela: *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju*. Zagreb, 1956 (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu).

Hozjan, Andrej: Zgodnjenovoveško Prekmurje. V čast stoletnice združitve prekmurskih Slovencev z matičnim narodom (2019). *Studia Historica Slovenica* 19, 2019, št. 1, str. 11–69. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2019-01

Kapossy, János: A magyarországi barokk európai helyzete. *Magyar Művészet* 7, 1931, št. 1, str. 7–27.

Kepéné Bihar, Mária, Lendvai Kepe, Zoltán: *Kő kövön maradjon!*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, 2011.

Kepéné Bihar, Mária, Lendvai Kepe, Zoltán: *Lendavski dragulji in usode. Poglavja iz zgodovine Lendave* (=*Lendvai kincsek és sorsok. Fejezetek Lendva történetéből*). Lendava: Galerija-Muzej Lendava, 2014 (Lyndvamuseum, 7).

Kis, Tímea N.: Biography as a Practical Guide to the Veneration of St. John of Nepomuk. Contributions to the Early History of his Cult in Hungary. *Johannes von Nepomuk. Kult – Künste – Kommunikation* (ur. Ramona Hocker, Werner Telesko). Wien: Holitzer Verlag, 2023, str. 143–154.

Klekl, Jožef: Na sterom hatari lezsi Törniska cerkev?. *Nájszvetejsega Szrca Jezusovoga veliki kalendár za lüdsztvo*, 9, 1912, str. 55–71.

Klemenčič, Matej: *Francesco Robba (1698–1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2013.

Klemenčič, Matej: Baročno kiparstvo. *Barok v Sloveniji. Slikarstvo in kiparstvo* (ur. Matej Klemenčič, Katra Meke). Ljubljana: Narodna galerija, 2025, str. 123–155.

Klemenčič, Matej: Barok v Sloveniji. Umetniki, naročniki, družba. *Barok v Sloveniji. Slikarstvo in kiparstvo* (ur. Matej Klemenčič, Katra Meke). Ljubljana: Narodna galerija, 2025, str. 13–41.

Komić Marn, Renata: Portretna galerija Attemsov iz dvorca Dornava in drugi portreti Jožefa Digla. Prispevek k opusu in biografiji baročnega slikarja. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 73–100. DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.04

Kovács, Attila: *Dobronaki életképek a 20. század első feléből = Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja*. Lendva, Murska Sobota: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Pokrajinski muzej, 2011.

Kučko, Boris: Romanje k Mariji v Turnišče. *Turnišče* (ur. Jasmina Denša, Janja Adanič Vratarič). Turnišče: Občina, 2018, str. 89–94.

Kühar, Štefan: Národno blágo vogrskij Slovéncov. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 7, 1910, str. 107–128.

Lavrič, Ana: Razkrivanje neznanih Kristusovih muk - Kristus na mučilnem stolu v Kajfovi ječi. *Histria artis magistra* (ur. Renata Novak Klemenčič, Samo Štefanac). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2012 (2013), str. 377–384.

Matsche, Franz: Katalog. *Johannes von Nepomuk*. Passau: Passavia, 1971, str. 137–205.

Matsche, Franz: Das Grabmal des Johannes von Nepomuk im Prager Veitsdom als sakrales Denkmal. *Johannes von Nepomuk 1393–1993* (ur. Reinhold Baumstark, Johanna von Herzogenberg, Peter Volk). München: Bayerisches Nationalmuseum, 1993, str. 36–50.

Megyeri, Anna: A zalaegerszegi Szentháromság kép. Társadalom- és művelődéstörténeti adatok egy

szobor története kapcsán. *Zalai Múzeum*, 16, 2007, str. 193–212.

Pavlič, Valentina: Joseph Straub. *Tracing the Art of the Straub Family* (ur. Matej Klemenčič, Katra Meke, Ksenija Škarić). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine, 2019, str. 67–79.

Pavlič, Valentina in Dolinšek, Saša: Negova, Slovenia. *Tracing the Art of the Straub Family* (ur. Matej Klemenčič, Katra Meke, Ksenija Škarić). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine, 2019, str. 217, kat. št. 31.

Sankovič, Samo: Arheološke raziskave ob cerkvi sv. Katarine v Lendavi. *Zbornik soboškega muzeja* 29, 2024, str. 239–265.

Sedar, Klaudija: *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju*. Nova Gorica, 2013 (doktorska disertacija na Univerzi v Novi Gorici).

Schiller, Gertrud: *Iconography of Christian Art. Volume 2. The Passion of Jesus Christ*. Greenwich: New York Graphic Society, 1972.

Smej, Jožef: *Kronogrami skozi čas II*. Maribor: samozaložba, 2010.

Stegenšek, Avguštin: *Zgodovina pobožnosti sv. križevega pota*. V Mariboru: »Voditelj«, 1912.

Stele, France: Umetnost v Slovenski krajini. *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja* (ur. Vilko Novak). Beltinci: Konzorcij, 1935, str. 21–33.

Stolla, Hubert: Das Phänomen der »Roten Kreuze«. *Blätter für Heimatkunde* 51, 1977, str. 76–89.

Surdokaitė-Vitienė, Gabija: Understanding the Image of Christ in Distress in Lithuanian Folk Culture. The Conceptions of Passion, Sin and Prefiguration of Prophet Jeremiah. *Zarządzanie w Kulturze* 15, 2014, št. 3, str. 287–302. DOI: https://doi.org/10.4467/20843976zk.14.020.2311

Szpomenki preminocsih csaszov iz tisinszke fare. *Nájszvetejsega Szrca Jezusovoga veliki kalendár za lüdsztvo*, 3, 1906, str. 102–112.

Šerbelj, Ferdinand: Jožef Digl (? – Radgona, 1765). *Barok v Sloveniji. Slikarstvo in kiparstvo* (ur. Matej Klemenčič, Katra Meke). Ljubljana: Narodna galerija, 2025, str. 290, kat. št. 39.

Škafar, Ivan: Zgodba o bratonskem »pilu« iz leta 1724. *Stopinje*, 1982, str. 102–107.

Tüskés, Gábor, Knapp, Éva: Die barockzeitliche Verehrung des hl. Johannes von Nepomuk in Ungarn anhand der Freiplastiken. *4. Internationale Tagung für Bildstock- und Flurdenkmalforschung*. Linz: Landesinstitut für Volksbildung und Heimatpflege in Oberösterreich, 1984, str. 3–12.

Varga, Sándor, Pivar, Ella: *Dobronak, Göntérháza, Kót helytörténete*. Lendava: Pomurski tisk, 1979.

Varga, Sándor: *A lendvai plébániatemplom történetéből*. Győr: Hazánk, 1992.

Važnejši dogodki župnij pomurskega pastoralnega področja. *Stopinje*, 1986, str. 208–265.

Važnejši dogodki župnij pomurskega pastoralnega območja. *Stopinje*, 1998, str. 171–249.

Vnuk, Branko: Baročni spomeniki. *Ptujska javna plastika 1664–2012* (ur. Branko Vnuk), Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, 2017, str. 15–22.

von Erffa, Hans Martin: Christus im Kerken. *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, 3 (ur. Ernst Gall, Ludwig Heinrich Heydenreich). Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1954, stolpci 687–692.

von der Osten, Gert: Christus im Elend. *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, 3 (ur. Ernst Gall, Ludwig Heinrich Heydenreich). Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag, 1954, stolpci 644–658.

Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Obzorja, 1963.

Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.

Zadnikar, Marijan: *Slovenska znamenja*. Ljubljana: Družina, 1991.

Zadnikar, Marijan: *Umetnostni spomeniki v Pomurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1960.

Zadnikar, Marijan: *Znamenja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970[2].

Zelko, Ivan: Zgodovina Bistric v Prekmurju. V: Hozjan, Gizela: *Sad ljubezni do Boga in domovine*. Murska Sobota: samozaložba, 1972, str. 5–38.

Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki* (ur. Vilko Novak). Murska Sobota: Pomurska založba, 1996 (Monumenta Pannonica).

Zelko, Ivan: Župnija Dobrovnik. *Stopinje*, 1983, str. 122–131.

Žnidaršič Golec, Lilijana: Vprašanje umetnostnega naročništva pri treh dolnjeprekmurskih župnikih, ki so v poznem 17. stoletju študirali v Bologni. *Acta historiae artis Slovenica* 28, 2023, št. 1, str. 101–125. DOI: https://doi.org/10.3986/ahas.28.1.03

SPLETNE STRANI

Arcanum

Franciscejska vojaška izmera za Madžarsko (1819–1869):
https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/?layers=5

Katastrska izmera za Madžarsko (1856–1864):
https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4

SUMMARY

Baroque Figural Wayside Shrines in Lower Prekmurje

The article presents the first systematic overview of Baroque figural wayside shrines in the Lower Prekmurje region, which have not been analysed in the art historical literature so far. The research draws on the canonical visitations of the Bexin Archdeaconry, Josephinian Land Survey, nineteenth-century cartographic material, church surveys, as well as the comparative stylistic and iconographic analysis of preserved sculptures. Due to the specific historical development of Prekmurje, characterized by late Recatholicization, which did not conclude until 1733, the first figural wayside shrines in the region appeared from the eighteenth century onwards, whereas in other parts of the Holy Roman Empire, they emerged as early as the mid-seventeenth century.

The discussion focuses on the monuments in Turnišče, Bratonci, Dobrovnik, and Lendava, which do not depart from the iconography of other Habsburg territories (St John Nepomuk, The Suffering Christ, St Florian, St Joseph, St Vendelin). Special consideration is given to the question concerning their respective origins, iconographic sources, spatial settings, as well as possible patrons and sculptors. The figural wayside shrines formed an inextricable part of the local communities' religious life, the pilgrimage tradition, and the nobility's commitment to the artistic patronage. The latter is particularly evident in the quality of certain figural wayside shrines, for example, The Suffering Christ in Turnišče by an unknown artist and St John of Nepomuk in Dobrovnik, whose stylistic features show similarities to statues from the workshop of the Maribor-based sculptor Joseph Straub (1712–1756). Through the stylistic analysis and consideration of possible patrons, the article highlights close artistic connections between Prekmurje and the surrounding regions, rooted in economic relations, church-administrative territorial divisions, and the nobility's involvement in artistic patronage.

Finally, attention is also drawn to many open questions concerning the authorship of the sculptures, artistic patronage, and the original appearance of individual monuments. The analysis presented here therefore provides a basis for further research into Baroque sculpture in Prekmurje and contributes to a better understanding of its place in the artistic production of the historical region between Styria, Hungary, and Croatia.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.10
CC BY-SA

Tone Krampač*

Življenje v župniji Črenšovci skozi matične knjige

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi najstarejših matičnih knjig osvetljuje življenje in delovanje prvega črenšovskega župnika Petra Borkoviča (1774–1830), ki je župnijo vodil od njene ustanovitve leta 1807 do svoje smrti. Posebna pozornost je namenjena njegovemu odnosu do moralnih vprašanj in cerkvene discipline, kar se odraža v zapisih o nezakonskih rojstvih ter pokopih oseb, katerih smrt je vzbujala dvome o okoliščinah smrti. Matične knjige razkrivajo njegovo doslednost in strogost pri izvrševanju dušnopastirskih nalog, hkrati pa so dragocen zgodovinski vir za poznavanje vsakdanjega življenja v prvih desetletjih obstoja župnije Črenšovci. Prispevek ugotavlja, da je Peter Borkovič s svojim delovanjem pomembno zaznamoval versko in družbeno življenje lokalne skupnosti ter pustil trajno sled v zgodovinskem spominu kraja.

KLJUČNE BESEDE

župnija Črenšovci, Peter Borkovič, matične knjige, Prekmurje, 19. stoletje, cerkvena disciplina, dušno pastirstvo

ABSTRACT

LIFE IN THE PARISH OF ČRENŠOVCI IN LIGHT OF PARISH REGISTERS

Based on the oldest parish registers, this article sheds light on the life and work of Peter Borkovič (1774–1830), the first parish priest of Črenšovci. He led the parish from its foundation in 1807 until his death. The article emphasizes his approach to moral issues and church discipline, as reflected in entries concerning illegitimate births and controversial burials of individuals. The registers reveal Borkovič's consistency and rigour in performing his pastoral duties, and they also serve as a valuable historical source for understanding daily life during the first decades of the parish's existence. The article concludes that Peter Borkovič significantly shaped the religious and social life of the local community through his work, leaving a lasting mark on the region's historical memory.

KEYWORDS

Črenšovci parish, Peter Borkovič, parish registers, Prekmurje, nineteenth century, church discipline, pastoral care

* mag., Nadškofijski arhiv Ljubljana, Ljubljana, Slovenija, tone.krampac@rkc.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-0651-5579

UVOD

Ivan Zelko (1912–1986), duhovnik in črenšovski rojak, je bil prvi znanstveni raziskovalec prekmurske zgodovine.[1] Že kot bogoslovec je leta 1933 v časopisu *Novine* objavil prvi strokovni članek z naslovom »Fare Slovenske Krajine: Črensovci«.[2] Vse življenje je posvetil raziskovanju zgodovine Prekmurja ter ob koncu tudi zgodovini Špitaliča in žičke kartuzije. Špitalič je bil zadnja postaja na njegovi duhovniški poti, kjer je prebil 40 let.

Ob tem raziskovanju Zelko ni veliko pisal o prekmurskih matičnih knjigah; pravzaprav je o tej tematiki napisanega zelo malo ali skoraj nič. Zato skuša pričujoči prispevek osvetliti prav krstne, poročne in mrliške matične knjige oziroma, še bolje, življenje v župniji Črenšovci v njihovi luči. Osredotočili se bomo na prvih deset let delovanja župnije Črenšovci.

ŽUPNIJA ČRENŠOVCI

Črenšovci ležijo v skrajnem severovzhodnem delu Slovenije oziroma v južnem delu Prekmurja.[3] Izvor imena Črenšovci ima vsaj dve različici: prva je, da je kraj dobil ime po drevesu čremsa (vrsta divje češnje, pogovorno črensa), druga različica pa ime kraja povezuje z lego ob potoku Črnec. Prvič se kraj omenja v listini iz leta 1322 kot *Cheremsouc* ali *Chrensouch*.[4] Skozi stoletja je kraj nosil ime Črensovci, v času po drugi svetovni vojni pa so uradniki ime kraja spremenili v popačenko s črko š, torej Črenšovci. Domačini v pogovoru še vedno uporabljajo prvotno obliko imena kraja.

Misijonsko območje v Prekmurju je potem, ko sta v te kraje krščansko vero prinesla sveta brata Ciril in Metod, med letoma 955 in 1075 spadalo pod jurisdikcijo Salzburga. Ogrski kralj Ladislav I. (vladal 1077–1095) je leta 1091 ozemlje Prekmurja vključil v madžarsko civilno in s tem cerkveno upravo.[5] Z ustanovitvijo nove škofije v Zagrebu leta 1094 sta ji bili priključeni tudi obe sedanji dekaniji Murska Sobota in Lendava. Nekaj več kot 80 let so bili predniki današnjih prekmurskih Slovencev tako združeni pod eno cerkveno upravo. Leta 1176 pa je gornje Prekmurje prišlo pod škofijo v Győru, spodnje Prekmurje pa je še naprej ostalo pod zagrebško škofijo.[6] Do ponovne združitve je prišlo leta 1777, ko je Marija Terezija kot ogrska kraljica ustanovila škofijo v Sombotelu. Po priključitvi Prekmurja Sloveniji leta 1919 so bila potrebna kar štiri leta, da se je uredila tudi cerkvenopravna pristojnost. Konec leta, natančneje 1. decembra 1923, je bil lavantinski škof Andrej Karlin (1857–1933) imenovan za apostolskega administratorja. Formalno je Prekmurje sicer ostalo del sombotelske škofije vse do leta 1964, ko je bilo umeščeno v lavantinsko škofijo.[7] Novo cerkveno ureditev so Prekmurci doživeli z ustanovitvijo lastne škofije Murska Sobota leta 2006.[8]

Današnje ozemlje župnije Črenšovci, ki združuje vasi Črenšovci, Trnje, Žižki, Gornja Bistrica, Srednja Bistrica in Dolnja Bistrica, je do leta 1760 spadalo pod pražupnijo Turnišče.[9] V 18. stoletju je prebivalstvo turniške pražupnije močno naraslo (leta 1718 je bilo v župniji Turnišče 4217 duš), zato je bila leta 1760 ustanovljena župnija Beltinci. Ozemlje turniške pražupnije je bilo razdeljeno na dve enaki polovici.[10] V novoustanovljeno župnijo Beltinci so bile vključene vse tri Bistrice (Gornja, Srednja in Dolnja). Ta rešitev pa se ni izkazala kot najboljša, saj so bile Bistrice precej oddaljene od Beltincev (4–6 km). Prav toliko so bile od Turnišča oddaljene tudi vasi Črenšovci, Žižki in Trnje.[11] Demografski podatki iz leta 1793 kažejo, da je na območju šestih vasi, ki so pozneje tvorile župnijo Črenšovci, živelo 2016 prebivalcev.

Župnijska cerkev sv. Križa in župnišče v Črenšovcih (http://www.zupnija-crensovci.si/; © Miha Horvat).

1 Novak, Ivan Zelko, str. 7.
2 *Novine*, 28. 5. 1933, str. 3–4.
3 https://www.obcina-crensovci.si/objave/175 (22. 5. 2026).
4 Pavlič, Občina Črenšovci, str. 567.
5 Zelko, Murska Sobota, str. 39.
6 Zver, Pogled, str. 17–18.
7 Urlep, Priključitev, str. 262.
8 https://skofija-sobota.si/splosno-o-skofiji (21. 5. 2026).
9 Zelko, Fare, str. 293.
10 Zelko, Turniška pražupnija (1979), str. 51.
11 Zelko, Cerkvenozgodovinska vprašanja, str. 466.

Od tega jih je bilo 496 v Črenšovcih, 402 v Trnju, 274 v Žižkih in 844 v vseh treh Bistricah skupaj. Takšna populacijska osnova je omogočila ustanovitev nove župnije, ki je bila v Črenšovcih uradno ustanovljena leta 1807.[12] Prvi župnik novonastale župnije je tedaj postal Peter Borkovič (1774–1830), ki je v Črenšovcih deloval vse do smrti 10. junija 1830.[13] Do današnjih dni, torej v več kot 200-letni zgodovini, se je zvrstilo še 12 župnikov, in sicer: Matija Borovnjak (1785–1859), Jakob Sabar (1802–1863), Marko Kovačič (1815–1880), Boltižar Vugrinčič (1842–1917), Jožef Čačič (1883–1933), Matija Zadravec (1892–1993), Ferdinand Herman (1896–1966), Franc Tement (1926–2012), Ivan Krajnc (1964–2018), Štefan Grabar (1958–2024), Ivan Krajnc (1964–2018) in Zoran Car.[14]

V času službovanja prvega župnika Petra Borkoviča župnija ni imela kaplana. V pastoralno pomoč so prihajali župniki in kaplani iz sosednjih župnij, med njimi murskosoboški župnik Emerik Hanžek (*Emericus Hanzsek*), ki je bil hkrati arhidiakon *Slovenske okrogline* (krajine) (v izvirniku *A. D. Tothsag*).[15] Prvi črenšovski kaplan je bil Frančišek Kovač, ki je opravil prvi pogreb kot novomašnik (*Neo Presbyter*) 14. novembra 1831, ko je pokopal Janeza Hozjana iz Žižkov. Čez manj kot mesec dni se v matičnih knjigah že podpisuje kot *Capellanus* (kaplan).[16] Zadnji, 67. kaplan je bil Ivan Krajnc, ki je pozneje postal tudi tamkajšnji župnik. Velik duhovni razcvet je župnija doživela s prihodom Jožefa Klekla st. (1874–1948) v začetku 20. stoletja. V Črenšovcih je bival kot upokojeni župnik, vendar je bil pravi duhovni oče ljudem skoraj pol stoletja. Sadovi so bili vidni v poglobljenem krščanskem življenju in ustanavljanju različnih bratovščin, kot so Tretji red, Marijina družba, Rože živega rožnega venca itd. Med sadove Kleklove gorečnosti lahko štejemo tudi številne nosilce duhovnih poklicev, med katerimi so mučenec, božji služabnik Danijel Halas (1908–1945), glasbenik dr. France Cigan (1908–1971), zgodovinar dr. Ivan Zelko (1912–1986) in mnogi drugi. Jožef Klekl st. je s svojim delovanjem posegel tudi v družbeno življenje. Ljudi je vzgajal k narodni zavednosti, umnemu gospodarjenju in medsebojni socialni pomoči.[17]

Kapela sv. Križa se v Črenšovcih omenja že v 14. stoletju. Turniški župnik je prihajal opravljat službo božjo ob »mladih« nedeljah,[18] na praznik najdenja in povišanja sv. Križa, kakor pravi vizitacijski zapisnik iz leta 1703.[19] Že leta 1669 je bila v Črenšovcih lesena cerkev, pokrita s hrastovo skorjo. Tudi zvonik pri velikih vratih je bil lesen. Strop je bil poslikan, v cerkvi pa je bil le en oltar, posvečen sv. Križu.[20] V arhivskih dokumentih je mogoče razbrati, da je leta 1778 v Črenšovcih stala cerkev, zidana iz solidnega materiala, vsa obokana in krita s skodlami, v njej pa je bilo prostora za 250 oseb.[21] Število prebivalstva je naraščalo. Tako so 50 let po ustanovitvi župnije, leta 1857, začeli z zidavo zdajšnje cerkve, ki je bila (in je še danes) največja cerkev v Slovenski krajini. Dolga je 50, široka 20 in visoka 25 metrov. Gradnjo so mnogi odobravali, nekaj ljudi pa ji je nasprotovalo. To nasprotovanje je doživelo žalosten epilog, atentat na župnika Matija Borovnjaka, ki je nekaj mesecev po njem umrl,[22] in sicer 16. marca 1859.[23] Ljudje so kljub nasprotovanju peščice še naprej doma izdelovali opeko in na različne načine pomagali, da je bila cerkev leta 1860 dograjena in posvečena.[24]

MATIČNE KNJIGE

Leta 1807 je bila, kakor omenjeno, ustanovljena župnija Črenšovci, prišlo pa je tudi do pomembne prelomnice za ohranjanje pisnih virov o življenju tamkajšnjih ljudi. Takrat se namreč začno voditi prve matične knjige nove župnije, ki so danes eden najpomembnejših virov zgodovine kraja, njegovih družin in utripa vsakdanjega življenja. Za boljše razumevanje njihove pomembnosti in vsebine pa je treba na kratko osvetliti razvoj matičnih knjig v katoliški Cerkvi ter pri tem izpostaviti posebnosti, povezane z območjem Prekmurja.

Matične knjige brez dvoma sodijo med dragoceno arhivsko gradivo. Njihov pomen presega zgolj cerkvene potrebe, saj so najzgovornejši dokaz samobitnosti kakega naroda.[25] Matična knjiga je listinska knjiga, v kateri so pravno veljavno zapisani podatki o krstih (rojstvih), porokah in smrtih.[26] Po vsebovanih podatkih jih razdelimo

12 Zelko, Turniška pražupnija (1996), str. 228–229.
13 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 10. junija 1830.
14 http://www.zupnija-crensovci.si/?page_id=156 (21. 5. 2026).
15 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 49.
16 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 14. novembra 1831.
17 http://www.zupnija-crensovci.si/?page_id=156 (22. 5. 2026).
18 Mlada nedelja = prva nedelja po mlaju. Prim.: https://fran.si/iskanje?View=2&Query=mlada+nedelja&AllNoHeadword=mlada+nedelja (27. 7. 2026).
19 Zelko, Cerkvenozgodovinska vprašanja, str. 466.
20 Zelko, Fare, str. 293.
21 Zelko, Turniška pražupnija (1996), str. 228–229.
22 http://www.zupnija-crensovci.si/?page_id=156 (22. 5. 2026).
23 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 16. marca 1859.
24 Zelko, Fare, str. 293.
25 Dolinar, Pravilnik, str. 17.
26 Umek, Matična knjiga, str. 23.

na krstne (rojstne), poročne in mrliške matične knjige.

Obvezno vodenje krstnih in poročnih matičnih knjig je uvedel Tridentinski cerkveni zbor (1545–1563). Podrobnosti vodenja matičnih knjig je prepustil pokrajinskim in škofijskim sinodam. Rimski obrednik je šele leta 1614 predpisal obvezno vodenje mrliških matičnih knjig,[27] čeprav so jih vodili že pred tem letom; v župniji Piran tako že od leta 1505, v župniji Prvačina pa od leta 1578.[28] Rimski obrednik je določil tudi natančen vzorec, po katerem naj se pišejo vse tri vrste matičnih knjig. Kljub tem navodilom je bilo vodenje matičnih knjig v posameznih škofijah in župnijah različno.

Vpisi v matične knjige so bili prvotno opisni (narativni sistem), kar je dovoljevalo različne oblike. Nekateri vpisi so zelo bogati s podatki, drugi zelo skopi oziroma danes v nekaterih primerih neuporabni za raziskovanje. Medtem ko je bil v avstrijskem delu monarhije že leta 1770 izdan dvorni dekret, ki je predpisal tabelarni sistem, ta na Ogrskem ni veljal. Tam – in s tem tudi v Prekmurju – so župniki še naprej uporabljali stari narativni sistem. Prav tako cesarski patent Jožefa II. iz leta 1784, ki je v avstrijskih deželah striktno določil prehod na enotne tabele, za Ogrsko ni imel neposredne veljave. Zaradi ogrske zakonodajne avtonomije se je tabelarni sistem v Prekmurju in preostali Ogrski začel uveljavljati šele z dvornim dekretom iz leta 1787. Ta je uvedel sistem vodenja matičnih knjig v obliki predpisanega formularja (rubrik), ki je z določenimi spremembami ostal v veljavi vse do danes (tabelarni sistem).[29]

Čas druge svetovne vojne je močno vplival tudi na matične knjige. Na žalost so številne dragocene matične knjige postale »žrtve vojne«, saj so bile uničene ob različnih požarih oziroma vojaških spopadih (npr. Škocjan pri Turjaku ali Žužemberk). Dodatno težavo je Cerkev doživela, ko so matične knjige leta 1946 »podržavili«. Zakon o državnih matičnih knjigah z dne 1. aprila 1946 je na območju FLR Jugoslavije uvedel vodenje matičnih knjig pri matičnih uradih. Od tega dne cerkvene matične knjige nimajo več pravne veljave. Z ustanovitvijo matičnih uradov se je pojavil problem tekočega poslovanja, saj uradi niso imeli matičnih knjig. Zato je ministrstvo za notranje zadeve z obvestilom z dne 19. junija 1946 cerkvene matične knjige od leta 1850 dalje župnijskim uradom odvzelo. Po zakonu o državnih matičnih knjigah so morali krajevni ljudski odbori podatke iz matic, ki so jih vodili župnijski uradi, prepisati in prevesti v obrazce, predpisane s tem zakonom.[30] V praksi so prepisali zelo malo cerkvenih matičnih knjig. Težava je bila v neusposobljenosti civilnih matičarjev za branje rokopisne pisave gotice in v razumevanju nemškega jezika. Tako ostajajo originalne cerkvene matične knjige na matičnih uradih v vsakdanji uporabi še danes. Po končani uporabi (100 let) so matični uradi začeli matične knjige izročati Arhivu Republike Slovenije. Po nekajkratnem posredovanju Slovenske škofovske konference v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je bil sklenjen dogovor o vračilu matičnih knjig, ki so bile dotlej v Arhivu Republike Slovenije, na matičnih uradih in v Arhivu Ministrstva za notranje zadeve RS. Na podlagi tega dogovora je Ministrstvo za notranje zadeve RS dne 23. decembra 1993 določilo, da morajo upravne enote škofijskim arhivom odslej vračati izvirne matične knjige katoliške Cerkve, v katerih je zadnji vpis starejši od 100 let. Tako so matične knjige katoliške Cerkve še vedno na treh lokacijah. Velika večina starejših matičnih knjig je v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani in Mariboru, del na župnijah, mlajše pa praviloma na upravnih enotah.[31]

Kakšno je bilo stanje po vojni, izpričuje popis župnijskih arhivov, ki so ga opravili za matične knjige leta 1972, in ostalo gradivo župnijskih arhivov leta 1975. Župnija Črenšovci je po tem popisu premogla matične knjige: krstne knjige 1808–1944, poročne knjige 1808–1945 in mrliške knjige 1808–1945.[32] Poleg matičnih knjig je bilo tedaj ohranjeno še naslednje gradivo: blagajniška knjiga 1873–1913, tri knjige Opravilnih zapisnikov iz let 1912–1924, 1927–1931 in 1937–1943 ter nekaj spisovnega gradiva.[33] Danes Nadškofijski arhiv Maribor hrani sedem krstnih knjig iz let 1808–1923, dve poročni knjigi v obdobju 1808–1929 in dve mrliški knjigi 1808–1909. Vse mlajše knjige od prej naštetih hrani Upravna enota v Lendavi.[34]

Prekmurske matične knjige se od matičnih knjig v preostalem delu današnje Slovenije razlikujejo predvsem zato, ker so se razvijale v skladu z ogrsko zakonodajo, ne pa s predpisi, ki so veljali v avstrijskem delu Habsburške monarhije. Medtem ko je bil na Kranjskem tabelarni sistem uveden že z reformami v sedemdesetih in osemdesetih letih 18. stoletja, se je v Prekmurju uveljavil nekoliko pozneje.[35] Prvi na roko narisani tabelarični obrazci so se pojavili leta 1778, tiskane formularje

27 Umek, Cerkvene matične knjige, str. XVII–XVIII.
28 *Vodnik po matičnih knjigah*, 2, str. 409, 471.
29 Dolinar, Pravilnik, str. 17.
30 Umek, Cerkvene matične knjige, str. XXXVII–XXXVIII.
31 Krampač, *Vodnik*, str. 3.
32 *Vodnik po matičnih knjigah*, 1, str. 75–76.
33 *Vodnik po župnijskih arhivih*, str. 60.
34 *Vodnik po matičnih knjigah*, 1, str. 75–76.
35 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 83.

pa so začeli uporabljati šele leta 1859. Tudi jezikovna podoba matičnih knjig je sledila razvoju na Ogrskem. Medtem ko je v avstrijskem delu monarhije v drugi polovici 18. stoletja latinščino kot upravni jezik nadomestila nemščina, je na Ogrskem latinščina ostala uradni jezik vse do tridesetih let 19. stoletja.[36] Zato tudi v prekmurskih matičnih knjigah ni prišlo do značilnega prehoda iz latinščine v nemščino, temveč so župniki do leta 1837[37] vpise praviloma vodili v latinščini. V skladu z jezikovno politiko sombotelskega škofa Andrása Böleja (škof v letih 1824–1843) so leta 1837 prešli na madžarščino, čeprav je bila njena uvedba v posameznih krajih povezana tudi z državnimi predpisi iz let 1830 in 1836 o obvezni rabi madžarščine tam, kjer je prevladovala pri bogoslužju.[38] Že leta 1852 se v matičnih knjigah ponovno uveljavi latinščina, konec sedemdesetih let 19. stoletja pa jo dokončno nadomesti madžarščina.[39] Slednjo po priključitvi Prekmurja leta 1919 Sloveniji ponovno zamenjajo z latinščino. Zadnja doba latinščine je zelo kratka, po manj kot petih letih jo leta 1924 dokončno »izpodrine« slovenščina.

Opisane posebnosti prekmurskih matičnih knjig veljajo tudi za župnijo Črenšovci. Ker je bila župnija ustanovljena leta 1808, spadajo njene najstarejše matične knjige še v obdobje, ko so vpise vodili v latinskem jeziku in v ročno risanih tabelaričnih obrazcih. Ob tem velja opozoriti, da se matične knjige župnije Črenšovci začnejo z letom 1808, kar pa ne pomeni, da pred tem o prebivalcih tega območja ni ohranjenih podatkov. Kot že omenjeno, so Črenšovci, Trnje, Žižki in druge okoliške vasi do ustanovitve samostojne župnije spadali pod župnijo Turnišče, zato so krste, poroke in smrti njihovih prebivalcev vpisovali v matične knjige te fare. Te nam tako omogočajo vpogled v zgodovino kraja že več kot stoletje pred ustanovitvijo župnije Črenšovci.

Pričujoči prispevek se osredotoča na prvo desetletje obstoja novoustanovljene črenšovske župnije (1808–1817), kakor se zrcali v njenih samostojno vodenih matičnih knjigah. Med njimi posebno mesto zavzema krstna knjiga, ki je temeljni vir za proučevanje začetkov župnije in njenih prebivalcev. Tudi tu pa ni šlo brez pregleda zapisov iz najstarejše krstne knjige župnije Turnišče.

NAJSTAREJŠA KRSTNA KNJIGA (PREKMURSKA BESEDA: *KRSTIJTKI*)

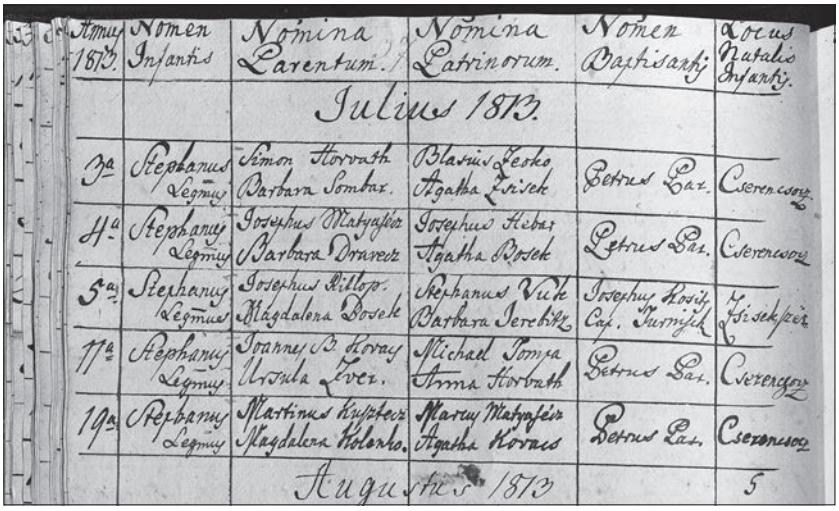
Najstarejši vpisi v samostojni krstni knjigi župnije Črenšovci segajo v leto 1808, za obdobje pred ustanovitvijo župnije pa so ključnega pomena vpisi v krstno knjigo župnije Turnišče. Prva ohranjena krstna knjiga turniške župnije je bila nekoč prevezana, pri čemer pa je knjigovez posamezne lege v knjigi pomešal. Zaradi tega je iskanje podatkov danes precej oteženo, nekoliko zavajajoče pa so tudi začetne letnice knjige. Ta se namreč ne začne s 1. januarjem 1677, kakor navaja spletni portal Matricula,[40] temveč nekaj dni pred 20. decembrom 1676.[41] Na to opozarja že prvi vpis, v katerem je pri datumu zapisana latinska beseda *eadem* (istega dne), ki se nanaša na predhodno navedeni datum.[42] Najstarejša ohranjena vpisa v krstni knjigi župnije Turnišče tako segata v 20. december 1676. Takrat sta bila krščena: Jurij – zakonski sin Filipa Fer... (poškodovan list, tako da ni mogoče prebrati priimka) in matere Gere (Jere) iz Bistrice – ter Doroteja – zakonska hči Janeza Podleska in matere Marte iz Črenšovcev.[43]

Več kot 130 let pozneje se z ustanovitvijo samostojne župnije Črenšovci začne voditi nova krstna matična knjiga, ki odraža družbeno in versko življenje obravnavane fare. Prve vpise v novo krstno knjigo je opravil prvi črenšovski župnik Peter Borkovič. Dne 1. januarja 1808 je krstil kar štiri otroke: Jožefa Horvata iz vasi Trnje, Agato Žižek iz Črenšovcev, Blaža Horvata iz Žižkov in Elizabeto Sarjaš iz Trnja.[44]

Ti prvi vpisi v prvi krstni knjigi župnije Črenšovci hkrati razkrivajo zgradbo knjige. V njej so zapisani podatki: o datumu krsta, imenu krščenca, njegovem zakonskem oziroma nezakonskem stanu, očetu in materi, dveh botrih, krstitelju ter kraju rojstva krščenca. Vsi vpisi so urejeni v ročno risanih tabelah in zapisani v latinskem jeziku, značilnem za prekmurske matične knjige tega obdobja.

Zanimivo je, da v primerjavi z matičnimi knjigami iz drugih slovenskih dežel črenšovska krstna knjiga vsebuje nekoliko manj podatkov. Manjkajo predvsem datum rojstva, hišna številka in navedba poklicev botrov, kar v posameznih matičnih knjigah drugod po današnjem slovenskem prostoru zasledimo že konec 18. stoletja. Prav tako v knjigi še ni tiskanih obrazcev, kakršne so pone-

36 NŠAM, 005 Beltinci, krstna knjiga 1859–1870, str. 1.
37 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 183.
38 Zver, Pogled, str. 21.
39 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 84.
40 https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/turnisce/04337/?pg=319 (23. 5. 2026).
41 NŠAM, 272 Turnišče, krstna knjiga 1677–1725, str. 544.
42 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 91.
43 NŠAM, 272 Turnišče, krstna knjiga 1677–1725, str. 544.
44 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 1.

Anno 1813.	Nomen Infantis	Nomina Parentum.	Nomina Patrinorum.	Nomen Baptisantis	Locus Natalis Infantis.
		Julius 1813.			
3a	Stephanus Legmus	Simon Horvath Barbara Sombar.	Blasius Zesko Agatha Zirisek	Petrus Laz.	Cserencsovz.
4a	Stephanus Legmus	Josephus Matyasits Barbara Draveez	Josephus Hebar Agatha Rosek	Petrus Laz.	Cserencsovz
5as	Stephanus Legmus	Josephus Pillop. Magdalena Bosek	Stephanus Vuk Barbara Serebitz	Josephus Rosit. Cap. Turnisk	Zisekpeit
11a	Stephanus Legmus	Joannes B. Horvat Ursula Zver.	Michael Pompa Anna Horbath	Petrus Laz.	Cserencsovz
19a	Stephanus Legmus	Martinus Kuzsteez Magdalena Kolarko.	Marcus Matyasits Agatha Kovacs	Petrus Laz.	Cserencsovz
		Augustus 1813			5

Julija 1813 je bilo pet krstov in vsi krščeni so dobili ime Štefan (NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 37).

kod na Kranjskem uporabljali že od osemdesetih let 18. stoletja.[45] Omenjene razlike so bile odpravljene šele maja leta 1852, ko so bili črenšovski obrazci dopolnjeni z rubrikami za datum rojstva, hišno številko in poklic botrov.[46]

O STATISTIKI IN IMENIH

Ne glede na omenjene posebnosti predstavlja krstna knjiga izjemno bogat vir za preučevanje prebivalstva novoustanovljene župnije. V prvem desetletju njenega obstoja je bilo vanjo vpisanih 1052 krstov. Med krščenci je bilo nekoliko več fantov (540) kakor deklic (512). V povprečju je bilo letno krščenih 105 otrok. Največ krstov je bilo zabeleženih leta 1812 (119), najmanj pa leta 1816 (87). Tudi razporeditev krstov med letom kaže na določene zakonitosti. Največ krstov je bilo tako v zimskih mesecih, zlasti od januarja do marca, ko je mesečno povprečno število krstov presegalo število deset. Rekordno število krstov je bilo zabeleženo februarja 1812, ko je bilo krščenih kar 23 otrok. Od tega je župnik Peter Borkovič krstil 21 otrok, po enega pa beltinski kaplan Janez Krenos (*Krenosz*) in varaždinski vikar Jožef Vehkovič (*Vechkovits*).[47] Na drugi strani izstopa mesec julij 1809, ko je bil opravljen le en sam krst. Takrat je župnik 12. julija 1809 krstil Ano, nezakonsko hčer očeta Janeza Hanca (*Hantz*) in matere Agate Kauter iz Trnja.[48] Največje število krstov v enem samem dnevu je bilo štiri. In to je črenšovski župnik doživel kar trikrat: 1. januarja 1808, 29. junija 1809 in 17. februarja 1812, ko so imeli krst (prekmursko: *krstijtke*) v Črenšovcih pri Mihaelu Kotreku, na Srednji Bistrici pri Frančišku Matjašcu, v Gomilicah pri Nikolaju Petku in na Dolnji Bistrici pri Štefanu Salömenu.[49]

Krstna knjiga ob tem ne razkriva le statistike, temveč ponuja tudi vpogled v imena, ki so jih starši izbirali za svoje otroke. Pri tem se kaže vpliv krščanskega izročila oziroma cerkvenega koledarja, zaslediti pa je mogoče tudi nekatere krajevne posebnosti. Starši so otrokom izbrali 30 različnih imen, in sicer 13 ženskih in 17 moških. Največkrat so deklice dobile ime Ana (126), Barbara (69), Katarina (62), Marijana (49), Helena (47), Uršula (44), Magdalena (43), Agata (38), Klara (16) in Elizabeta (15), medtem ko so se Julijana, Rozalija in Terezija pojavile le po enkrat.

Med fanti je bila raznolikost imen nekoliko večja kakor med deklicami. Najpogostejša so bila imena Jožef (102), Janez (95), Mihael (58), Štefan (58), Marko (56), Matija (prekmursko: *Matjaš*) (43), Martin (31), Andrej (28), Frančišek (enkrat Franc) (22), Peter (16), Blaž (11), Nikolaj (9), Pavel (6) in Emerik (Mirko) (3), po enkrat pa se pojavita tudi Adam in Leopold. Vsa imena krščencev so zapisana v latinski obliki, le enkrat je župnik verjetno po pomoti uporabil madžarsko obliko imena. Pri vpisu krsta Franca Kolariča iz vasi Trnje dne 17. julija 1814 je namreč ime Franc zapisal kot Ferencz.[50] Pri tem je opazen vpliv krščanskega izročila in cerkvenega koledarja, ki se odraža v pogosti izbiri imen svetnikov oziroma svetnic, pogosto po zavetnikih, katerih god je sovpadal z dnem rojstva ali krsta oziroma mu je bil časovno blizu, zaslediti pa je mogoče tudi nekatere krajevne posebnosti.

Posebno pozornost vzbuja ime Marija. Med krščenkami v prvem desetletju delovanja župnije v Črenšovcih skorajda ni bilo nobene Marije,

45 NŠAL, ŽA Blagovica, Matične knjige, krstna knjiga 1812–1835, str. 1–2.
46 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1850–1861, str. 269–270.
47 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 28–29.
48 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 10.
49 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 29.
50 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 44.

temveč le Marijane, teh pa je bilo kar 49. Podobno posebnost srečamo že pri popisu prebivalstva leta 1754 v župniji Pliberk na avstrijskem Koroškem, kjer je namesto imena Marija zapisano ime Mojca (*Moiza*).[51] V Črenšovcih se ime Marija v prvih desetih letih pojavi le enkrat. Dne 5. januarja 1811 je bila krščena Rozalija (*Rosalia*), hčerka očeta Andreja Zaharijasa (*Zacharias*) in matere Marije Gerespacher. Družina z netipičnim priimkom za te kraje je živela v Črenšovcih.[52] Posebno zanimiv primer je mesec julij 1813, ko je bilo krščenih pet dečkov, starši pa so prav vsem izbrali ime Štefan. Štirje so bili doma iz Črenšovcev (Horvat, Matjašec, Kovač in Kustec), eden pa iz Žižkov (Ritlop).[53] Ali je šlo pri tem za vpliv češčenja sv. Štefana Ogrskega, čigar god obhajamo sredi avgusta, je težko presoditi, saj je med rojstvi teh otrok in njegovim godom skorajda prevelik časovni razmik. Verjetneje je šlo za družinsko tradicijo, lokalno pobožnost, poimenovanje po botrih ali druge razloge, vendar tega na podlagi matične knjige ni mogoče zanesljivo ugotoviti.

Zakonski in nezakonski otroci

Poleg osebnih imen je župnik pri vsakem krščencu dosledno zabeležil njegov zakonski oziroma nezakonski stan. V krstni knjigi je ta ob imenu krščencev označen z izrazoma *Legitimus/Legitima* za zakonske ter *Illegitimus/Illegitima* za nezakonske otroke. Večina krščencev je bila zakonskega stanu, 3 % oziroma 32 pa je bilo nezakonskih. Povprečno so se v enem letu rodili trije nezakonski otroci.

Med temi 32 nezakonskimi otroki zasledimo nekatere posebnosti. Tak primer sta dvojčka Mihael in Uršula Ferenčak iz Trnja, ki sta bila krščena 6. septembra 1809.[54] Prav tako je bil v Črenšovcih 3. maja 1815 krščen Janez Zelko, nezakonski otrok, »uvožen« iz kraja Hotiza v sosednji lendavski župniji.[55] Največ nezakonskih otrok, kar sedem, se je rodilo leta 1809. Visoko število je bilo zabeleženo tudi v naslednjih štirih letih: v letih 1810 in 1811 po štirje, v letih 1812 in 1813 pa po pet nezakonskih otrok. V naslednjih letih se je njihovo število zmanjšalo na enega oziroma, kakor leta 1816, na dva nezakonska otroka.

Vas z največ nezakonskimi otroki je bila Srednja Bistrica, kjer se jih je v desetih letih rodilo sedem. Več kot polovica oziroma kar 18 nezakonskih otrok se je rodilo v obmurskih vaseh, torej na Bistricah. Zanimiva je tudi primerjava priimkov očetov nezakonskih otrok. Med njimi namreč zasledimo več priimkov, ki niso značilni za obravnavane kraje, med drugim: Lapec, Jekes, Krznarič, Šoboutin, Kuharič in Zemlič. To kaže, da so številni fantje »prihajali v vas« z druge strani Mure.

Takšne ugotovitve omogoča posebnost prekmurskih matičnih knjig, ki jih loči od večine matičnih knjig drugod po Sloveniji. Pri nezakonskih otrocih je namreč praviloma zapisan tudi oče. Zaradi tega je nezakonske otroke pogosto težje prepoznati, saj jih od zakonskih loči le oznaka *il-legitimus/il-legitima*. Na Kranjskem je položaj drugačen, saj raziskovalec na mestu, na katerem bi pričakoval očetovo ime, praviloma naleti le na prazen prostor.[56] V obravnavanem obdobju desetih let je v črenšovski krstni matični knjigi mogoče najti le en primer vpisa po »kranjsko«, in sicer vpis Martina, nezakonskega sina Helene Pintarič iz Črenšovcev, ki je bil rojen 5. oktobra 1816. Prvotno je bil zapisan tudi oče, a ga je pozneje župnik prečrtal. Iz še deloma vidnih črk lahko sklepamo, da je bil kot oče prvotno naveden Janez Kovač (*Joannes B. Kovacs*).[57]

Ekskurz: Udarci z bičem kot pokora

Posebnost črenšovske krstne knjige so še zaznambe, povezane s pokoro, ki jo je tamkajšnji župnik Peter Borkovič nalagal staršem nezakonskih otrok. Kot pokoro je nalagal udarce z bičem, kar je ob posameznih vpisih tudi posebej zabeležil. Takšnih zapisov v doslej pregledanih matičnih knjigah sosednjih župnij in drugih slovenskih far ni mogoče zaslediti. Ali podobne prakse tam niso poznali ali pa je preprosto niso zapisovali v matične knjige, na podlagi doslej znanega gradiva ni mogoče zanesljivo ugotoviti.

Župnik Borkovič je s tovrstno pokoro očitno skušal omejiti oziroma zmanjšati število nezakonskih otrok v župniji. Prvi zapis o izvršeni pokori zasledimo pri krstu Janeza Zemliča iz Srednje Bistrice dne 20. maja 1809. Ob vpisu je pozneje dopisal, da sta oba starša dne 11. julija 1809 v izbi prejela po tri udarce z bičem (*Die undecima Julii 1809 ambo acceperunt tres, tres scuticas in cubiculo*).[58] Pokora je bila torej izvršena manj kot dva meseca po krstu otroka.

Naslednji vpis nezakonskega otroka Janeza Fotivca iz Žižkov takšne zaznambe ne vsebuje.[59] Ali starša pokore nista prejela ali pa je to župnik pozabil zabeležiti, ostaja odprto vprašanje. Zato

51 Krampač, *Družine avstrijske Koroške*, str. 203–266.
52 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 21.
53 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 37.
54 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 11.
55 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 49.
56 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 100.
57 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 49.
58 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 9.
59 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 10.

pa brez izjeme med 12. julijem 1809 in 4. marcem 1810 zasledimo zaznambe o pokori pri vseh vpisih nezakonskih otrok. V tem obdobju je bilo krščenih šest otrok petih parov staršev.

Najstrožjo pokoro sta prejela Janez Hanc in Agata Kautar iz Trnja. 9. novembra 1809 je vsak od njiju dobil po šest udarcev z bičem.[60] Iz zapisov ni mogoče razbrati, zakaj je bila njuna kazen strožja od kazni drugih parov, prav tako pa ni mogoče ugotoviti, da bi bila posledica predhodnih nezakonskih rojstev. Zanimiv je tudi primer pokore pri nezakonskih dvojčkih, kjer pri materi piše, da je prejela štiri udarce, pri očetu pa je zapisana beseda *erupir = ušel je*, kar pomeni, da pokore ni prestal.[61] Podobno je pri vpisu nezakonske hčerke Helene, krščene 2. aprila 1810. Iz pripisa je razvidno, da je mati Katarina Tompa prejela pet udarcev z bičem, medtem ko za očeta Marka Jeriča pokora ni zapisana. Zakaj ne, ni znano.[62]

Po tem obdobju se zaznambe o pokori v krstni knjigi za nekaj časa prenehajo pojavljati. Naslednjih deset vpisov je tako zabeleženih brez pokore. Zadnji znan zabeležen primer pokore pa zasledimo 27. februarja 1813, ko sta Mihael Čizmašija in Ana Dominko v izbi prejela vsak po tri udarce z bičem (*Vegesima spetima Februarii 1813 ille accepit 3 et illa 3 scuticas in cubiculo*).[63] Primerjava števila nezakonskih otrok pred pojavom teh zaznamb in v naslednjih letih kaže na njihov opazen upad. Medtem ko jih je bilo leta 1809 sedem, se je njihovo število, kakor omenjeno, zmanjšalo na enega ali dva letno. Ali je bil to neposreden učinek te pokore in so udarci z bičem dosegli svoj namen oziroma, kakor bi rekli v Prekmurju, svoj *hasek*, bi bilo na podlagi obravnavanega gradiva težko z gotovostjo trditi.

Dvojčki

Poleg podatkov o nezakonskih otrocih črenšovska krstna knjiga prinaša vrsto podatkov o večkratnih porodih. Na svetu verjetno ni župnije, v kateri se v krstnih knjigah ne bi pojavili dvojčki, v nekaterih primerih tudi trojčki[64] in četverčki.[65] Slednjih dveh v Črenšovcih v letih 1808–1817 ni mogoče zaslediti, zato pa vpisov o dvojčkih ne manjka. Vsako leto je bil krščen vsaj en par dvojčkov; skupaj 21 parov. Največ parov dvojčkov je bilo istega leta kot največ nezakonskih otrok, in sicer 1809, ko je bilo krščenih pet parov dvojčkov. Prevladujejo pari, pri katerih sta bila otroka mešanih spolov (8), sledijo pari moškega (7) in ženskega (5) spola. Kar trikrat se med imeni dvojčkov pojavi kombinacija Jožef in Matija: pri družini Jožefa Matjašca iz Črenšovcev (1808),[66] družini Janeza Lipiča iz Dolnje Bistrice (1809)[67] in družini Jožefa Törnarja iz Črenšovcev (1809).[68] Ob natančni analizi prav tako ugotovimo, da so kar tri družine imele po dva para dvojčkov: družini Jožefa Törnarja iz Črenšovcev sta se dne 3. februarja rodila Matija in Jožef,[69] čez pet let, dne 14. aprila 1814, pa še Marko in Helena.[70] Naslednja družina, obdarjena z dvojčki, je bila družina Martina Vinčeca iz Trnja, ki sta se ji v letu 1810 rodila Matija in Magdalena,[71] ter v letu 1816 Martin in Barbara.[72] Tudi na Gornji Bistrici pri družini Blaža Kardinala sta se rodila dva para dvojčkov, in sicer Mihael in Blaž (1811)[73] ter Nikolaj in Peter (1816).[74]

Starši krščencev

Krstna knjiga omogoča tudi vpogled v podatke o starših krščencev. Ti so praviloma zapisani le z imenom in priimkom, čeprav v nekaterih župnijah na Kranjskem v tem obdobju že zasledimo tudi navedbe poklicev.[75] V prekmurskih krstnih matičnih knjigah so takšni podatki redki, kar odraža pretežno agrarni značaj tedanjega prebivalstva. Kljub temu posamezni vpisi razkrivajo nekaj podatkov o poklicu oziroma družbenem stanu staršev. Krst Elizabete Mataš (*Matasz*) iz Srednje Bistrice, opravljen 16. aprila 1810, razkriva, da je bil oče vojak iz polka nadvojvode (*Hercega*) Franca, ki je opravljal kurirske naloge (*Miles ex reg. Hertzog Franz curaviet*).[76] Podatek o družbenem stanu zasledimo tudi pri Štefanu, očetu Marijane Godina iz Dolnje Bistrice, ob katerem je zapisana beseda *Nobile* oziroma samo črka »N«. Pri tem ne gre za plemiča v pravem pomenu besede, temveč, kakor je ugotovil že zgodovinar Ivan Zelko, za svobodnjaka oziroma svobodnega kmeta.[77]

Pogostost posameznih priimkov ponuja zanimiv vpogled v prebivalstvo novoustanovljene župnije. Med očeti se najpogosteje pojavlja priimek Horvat (91), sledijo Hozjan (40), Kovač (24),

60 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 10.
61 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 11.
62 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 15.
63 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 32.
64 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 116.
65 NŠAL, ŽA Črni Vrh, Matične knjige, krstna knjiga 1843–1890, str. 15.
66 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 2.
67 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 7.
68 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 7.
69 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 7.
70 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 42.
71 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 14.
72 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 55.
73 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 23.
74 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 53.
75 NŠAL, ŽA Kopanj, Matične knjige, krstna knjiga 1812–1849, str. 1–96.
76 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 17.
77 Zelko, Turniška pražupnija (1996), str. 229.

Matjašec (22) in Vučko (20). Posebej zanimiva je ugotovitev, da je kar pri šestnajstih krstih kot oče naveden Jožef Horvat. Tudi med materami prevladuje priimek Horvat, saj se pojavi v 88 primerih. Sledijo priimki Kovač (33), Hozjan (32), Žižek (27), Cvetko (22), Zver (22) in Pintarič (21). Med materami se kar dvajsetkrat pojavi Ana Horvat.

Kot je bilo ugotovljeno že pri nezakonskih otrocih, le pri enem od 1052 krstov ni mogoče zanesljivo ugotoviti očetove identitete. Pri krstu Martina iz Žižkov, dne 21. oktobra 1813 je oče zapisan le z imenom Janez, kar je najverjetneje posledica površnosti župnika.[78] Prav tako so ohranjeni trije vpisi, kjer ni naveden materin priimek. Dvakrat je župnik zapisal le ime Katarina, enkrat pa zgolj »žena Agata« (*Agata consors*).[79]

Botri in porodne babice

Botrstvo (prekmursko *butrijna*) je bilo v ne tako daljni preteklosti v Prekmurju deležno velikega spoštovanja. Še dolgo v 20. stoletju so ljudje krstne botre starih staršev nagovarjali z izrazoma botra in kuma. V črenšovski župniji sta bila pri krstu praviloma navzoča po dva botra, en moški in ena ženska. Le pri približno 5 % krstov je mogoče zaslediti zapis o enem samem botru.

Iz matičnih zapisov je težko ugotoviti, kdo so bili botri. Na podlagi priimkov lahko sklepamo le, da so bili med njimi najpogosteje sorodniki, sosedje ali znanci.[80] Prav tako v krstni matični knjigi ni podatkov o njihovem poklicu ali družbenem položaju. Izstopajo le posamezni vpisi; prvi je gotovo zapis krsta Janeza Prosenjaka iz Žižkov dne 14. decembra 1814, ko je bil eden izmed botrov hkrati tudi njegov krstitelj, beltinski kaplan Štefan Šolar (*Szolar*).[81] V posameznih primerih zasledimo tudi osebe, ki po priimkih sodeč niso pripadale domačemu okolju. Tako sta bila pri krstu Barbare Hozjan iz Črenšovcev dne 24. julija 1816 kot botra vpisana gospod (*D.= dominus*) Štefan Augustič (*Augustich*) in gospa (*D.= domina*) Ana Somsič (*Somsits*).[82]

Posebno zanimivi so vpisi krstov v sili, kjer najdemo kako notico več o porodnih babicah. V črenšovski krstni knjigi v obravnavanem obdobju najdemo le dva takšna vpisa. V enem botri niso navedeni, v drugem pa je kot botra zapisana porodna babica (*obstetrix*) Agata Vugrinčič.[83] Prav zaradi teh zapisov so prve krstne matice župnije Črenšovci bogatejše od številnih matičnih knjig iz drugih slovenskih župnij. Čeprav so porodne babice omenjene le ob krstih v sili, lahko izvemo, v katerih vaseh so opravljale svoje poslanstvo. Na Gornji Bistrici sta bili porodni babici v obravnavanem obdobju Marjana Herman in Agata Vugrinčič, na Dolnji Bistrici pa Marijana Ferbežar.[84] Ker so zapisi o krstih v sili tako zelo redki, žal ni mogoče ugotoviti, katere porodne babice so takrat delovale v drugih vaseh župnije.

Krstitelji v župniji Črenšovci

Krstna knjiga razkriva tudi osebe, ki so v župniji podeljevale zakrament krsta. Vsak krstitelj je ob obredu izrekel besede: »*Jaz te krščujem ... (Ego te baptizo ...)*« in pričakovano je to največkrat storil domači župnik Peter Borkovič, ki je krstil kar 907 otrok. Preostalih 145 krstov so opravili drugi duhovniki, v treh primerih v sili, kakor omenjeno, pa porodne babice:

- Jožef Kosič (*Kossits*), kaplan iz Turnišča (14),
- Štefan Šolar (*Szolar*), kaplan iz Beltincev in pozneje kaplan iz Turnišča (14),
- Matija Ivanocy (*Ivanoczy*), kaplan iz Turnišča, pozneje kaplan v Beltincih in administrator v Pečarovcih (13),
- Janez Vrečič (*Vretsits*), župnik iz Turnišča (11),
- Janez Krenos (*Krenosz*), kaplan iz Beltincev (10),
- Adam Ivanocy (*Ivanoczy*), kaplan iz Beltincev (9),
- Frančišek Novak, kaplan iz Beltincev (9),
- pater Arsenius Vertarič (*Vertarich*), verjetno iz Varaždina, Hrvaška (8),
- Štefan Benkovič (*Benkovits*), kaplan iz Turnišča, pozneje župnik v Bogojini (7),
- Marko Hebar, kaplan iz Lendave (7),
- Janez Šiftar (*Schiftar*), kaplan iz Beltincev (6),
- Adolf Augustič (*Augustich*), kaplan iz Beltincev (5),
- Janez Terplan, kaplan iz Beltincev, pozneje kaplan v Turnišču (5),
- Jožef Cipot (*Czipoth*), kaplan iz Beltincev (4),
- Frančišek Kosič (*Kosits*), kaplan in pozneje župnik iz Martina na Muri, Hrvaška (4),
- Mihael Gombas, kaplan iz Lendave (2),
- Frančišek Klomfar, kaplan iz Murske Sobote (2),
- Štefan Sobjak (*Szobjak*), kaplan iz Turnišča (1),
- Jurij Nemeth, župnik iz Lendave (1),
- Mihael Sekely (*Szekely*), kaplan iz Lendave (1),
- Emerik Hanžek (*Hanzsek*), župnik iz Murske Sobote in vikar Slovenske krajine (1),
- Nikolaj Kovas, kaplan (ni zapisal kraja) (1),

78 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 38.
79 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 49.
80 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 107–108.
81 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 46.
82 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 54.
83 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 14–15.
84 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 12–15.

- Ignac Ledenig, kaplan pri Sv. Benediktu v Slovenskih goricah (1),
- gvardijan iz Varaždina, Hrvaška (1),
- pater Hilarion Lavalič (*Lavalich*), verjetno iz Hrvaške (1),
- Jožef Vehkovič (*Vechkovits*), vikar iz Varaždina, Hrvaška (1),
- pater Daniel Šiletič (*Shilletits*), vikar iz Varaždina, Hrvaška (1),
- Anton Novák, župnik iz Štrigove, Hrvaška (1),
- Štefan Krajčič (*Kraitsits*), duhovnik škofije Pecs (1),
- porodna babica Marijana Ferbežar (*Ferbesar*) (1),
- porodna babica Agata Vugrinčič (*Vugrintsits*) (1),
- porodna babica Marijana Herman (1).

Seznam krstiteljev tako razkriva široko mrežo duhovniških stikov novoustanovljene župnije. Poleg duhovnikov iz sosednjih prekmurskih župnij so pri krščevanju sodelovali številni duhovniki iz Hrvaške, predvsem iz Varaždina, kjer je deloval frančiškanski samostan.[85] Poleg omenjenih sta bila še dva hrvaška duhovnika večkrat v črenšovski fari; župnik Anton Novak iz Štrigove in Frančišek Kosič, kaplan iz Martina na Muri. Slednji je v črenšovski fari krščeval kar štirikrat. Zanimiv je tudi zapis župnije Sv. Martin na Muri, ki je v črenšovski krstni knjigi enkrat zabeležen kot *Sz. Martoni* in drugič kot *Pomorjensi*.[86] Posebnost med vpisi je krst Marijane Bohnec, za katerega se na prvi pogled zdi, da se je zgodil v črenšovski cerkvi Sv. Križa, krstil pa je Jožef Ledenig, župnik župnije Sv. Benedikta v Slovenskih goricah. Podrobnejša analiza pokaže, da se je krst dejansko zgodil v župniji Sv. Benedikta na slovenskem bregu Mure, v črenšovsko krstno knjigo pa je bil vpisan naknadno, ker sta bila starša Janez Bohnec in Magdalena Pintarič domača farana. Ta primer je vzbudil dvom in vprašanje, ali so bili tudi drugi otroci, pri katerih krstitelj ni bil domači župnik, dejansko krščeni drugod. Primerjava z matičnimi knjigami župnij, iz katerih so prihajali posamezni krstitelji, je pokazala, da so bili vsi preostali otroci krščeni v Črenšovcih in da so tuji duhovniki prišli na pomoč domačemu župniku Petru Borkoviču.[87]

Domači župnik Borkovič je sebe kot krstitelja v krstni knjigi večinoma zapisoval v okrajšani obliki kot *Petrus Par.* (Peter župnik). Prav podatki o krstiteljih pomagajo pojasniti dejstvo, da nekateri vpisi niso vedno urejeni strogo kronološko. Tako je bila denimo Ana Küzma iz Dolnje Bistrice krščena 18. maja 1811, ko jo je krstil domači župnik Peter Borkovič. Že naslednji vpis pa nosi datum 13. maj 1811, torej pet dni prej, in se nanaša na Marijano Vučko iz Srednje Bistrice, ki jo je krstil gvardijan iz Varaždina.[88] Očitno je bil ta krst vpisan naknadno, ko je bil podatek posredovan domačemu župniku.

Krsti po vaseh župnije

Analiza krajevnega izvora krščencev razkriva demografsko podobo novoustanovljene župnije. V prvem desetletju njenega obstoja je bilo od skupno 1052 krstov natanko 1000 otrok doma iz vasi, ki so spadale pod župnijo Črenšovci, preostalih 52 pa je prihajalo iz sosednjih krajev. Pričakovano je največ krščencev prihajalo iz Črenšovcev (285), sledijo Trnje (210), Gornja Bistrica (145), Žižki (126), Srednja Bistrica (126), Dolnja Bistrica (108), in iz sosednjih vasi (52). Če bi kot nekdanji Bistričanec »speljal vodo na svoj mlin« in upošteval starejše poimenovanje, ko so Gornjo, Srednjo in Dolnjo Bistrico vodili le pod imenom Bistrica, bi prav Bistrice s 379 krsti prehitele celo Črenšovce in postale najštevilčnejši del župnije. Iz sosednjih vasi so v Črenšovce h krstu največ otrok prinesli iz Polane (21), Hotize (11), Odrancev (5), Kapce (4), Lipe (4) ...

Zanimivi so tudi načini zapisovanja krajevnih imen v krstni knjigi. Črenšovci so na začetku zapisani kot *Tserentsotz*, pozneje kot *Cserencsocz*, nikoli pa kot *Cserföld*.[89] Vas Trnje je večinoma zapisana v madžarski obliki *Tüskeszer*, čeprav se že v prvem vpisu pojavi domača oblika zapisa *Ternye*. Tudi Žižki so praviloma zapisani v madžarski obliki *Zsisekszer*. Nekoliko bolj zapleteni so zapisi za Bistrice. Na začetku knjige je župnik uporabljal madžarske oznake posameznih delov naselja: *Felsö* za Gornjo, *Közep* za Srednjo in *Also* za Dolnjo Bistrico.[90] Ime kraja Bistrica je sprva zapisoval v latinski obliki *Biztritza* oziroma *Biztricza*. Z novim letom 1810 pa je župnik vse prej naštete madžarske oznake zamenjal z latinskimi in tako srečamo oblike *Superior Biztricza* = Gornja Bistrica, *Inferior Biztricza* = Dolnja Bistrica in *Media Biztricza* = Srednja Bistrica.[91] Kljub temu se je pozneje občasno še vrnil k starejšim, madžarskim zapisom.

Posebnost med krajevnimi navedbami je tudi vpis krsta Terezije Fekonja, krščene 30. septembra

85 Zelko, Turniška pražupnija (1996), str. 229.
86 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 36.
87 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 37 in NŠAM, 0191 Sv. Benedikt v Slovenskih Goricah, krstna knjiga 1784–1835, str. 152.
88 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 23.
89 https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_mad%C5%BEarskih_imen_slovenskih_krajev (24. 5. 2026).
90 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 1.
91 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 9.

1817. Ob podatku, da so starši živeli na Dolnji Bistrici (*Also Bisztricza*), je župnik pripisal, da izvirajo iz župnije Sv. Miklavža pri Ormožu (*alias ex Parochia S. Nicolai ex Styria*).[92] Že priimka staršev Fekonja (*Fekonya*) in Lešnjak (*Lesnyak*) sta zadosti zgovorna in nakazujeta, da družina ni izhajala iz prekmurskega okolja. Primerjava s krstno knjigo župnije Sv. Miklavža pri Ormožu je pokazala, da je tamkajšnji župnik Štefan Modrijak isti krst prav tako vpisal v matično knjigo.[93]

Med sicer običajnimi vpisi, ki jih srečamo v krstni knjigi, je župnik ob koncu leta 1809 zapisal tudi eno zgodovinsko notico, ki presega okvir krstne evidence. Zapisal je: »Dne 24. julija 1809 so v župnijo prišli vojaki; 23. avgusta istega leta ob treh ponoči so odšli. Reši nas, Bog, takšnega zla.« (*1809 die vigesima quatra Julii milites venerunt ad parochiam vigesima tertia Augusti ejusdem anni tertia noctis discesserunt. Libera nos Deus a tali malo*.)[94]

Primerjava s stanjem ob stoletnici župnije Črenšovci kaže na občutno rast števila krstov. Če je bilo v prvem desetletju delovanja župnije letno povprečje 105 krstov, je ob stoletnici znašalo že 148. Število krstov se je povečalo z 99 leta 1808 na 180 leta 1908. Pri tem je treba upoštevati, da je v letih 1914–1918 divjala prva svetovna vojna, zaradi katere se je število krstov zmanjšalo z okoli 170 letno (1908–1914) na manj kot 100 letno (1915–1918).[95]

NAJSTAREJŠA POROČNA KNJIGA (PREKMURSKA BESEDA: *GOSTÜVANJE*)

Med pomembnejše življenjske mejnike je nekoč (in še danes) sodila poroka, ki ji je sledilo *gostüvanje* oziroma svatbeno slavje. To ni trajalo le nekaj ur, temveč pogosto več dni in je bilo pomemben družabni dogodek za širšo skupnost.

Župnik Peter Borkovič v prvem mesecu po ustanovitvi župnije ni pripravil in poročil nobenega para. Čast prvega vpisa poroke v župniji je pripadala Jožefu Törnarju in Elizabeti Kramar iz Črenšovcev, ki sta se poročila 1. februarja 1808.[96]

Prvi vpisi v poročni knjigi razkrivajo tudi njeno zgradbo. Na začetku vsebujejo datum poroke, imeni ženina in neveste (*Nomina copulatorum*), starost (*Aetas*), ime poročevalca (*Nomen copulantis*), imeni prič (*Nomina testium*) in kraj bivanja (*Locus habitationis*). Ob prvi obletnici župnije pa je župnik pri poroki Mihaela Jerebica in Agate Horvat, sklenjeni 29. januarja 1809, dodal še podatek o rojstnem kraju ženina in neveste (*Natalis Locus*).[97]

O ŠTEVILU IN ČASU POROK

V desetletnem obdobju je bilo v Črenšovcih poročenih 246 parov, v povprečju torej nekaj več kot 24 letno. Največ porok je bilo leta 1809, ko je bilo v vaseh črenšovske župnije še posebej veselo, saj je bilo kar 38 gostüvanj. Pri tem posebej izstopa že drugi mesec po ustanovitvi župnije, februar 1808, ko je bilo opravljenih kar 27 porok. Ob tem se poraja vtis, da so številni zaročenci namenoma počakali na ustanovitev župnije, da bi se poročili v domači fari. Na drugi strani pa je bilo najmanj porok leta 1814, ko se je poročilo le osem parov.

Nekoč poroke niso potekale le ob sobotah, kakor smo vajeni danes, temveč tudi druge dni v tednu. Že prva poroka v novoustanovljeni župniji je bila sklenjena v ponedeljek. Prav tako je večina porok v skladu s cerkvenim koledarjem potekala v predpostnem času, saj se v postu ni bilo mogoče poročiti.[98] Če v obravnavanem obdobju pogledamo samo mesec februar, ugotovimo, da je bilo v februarjih med letoma 1808 in 1817 natanko 100 porok, kar je skoraj polovica vseh. Zato ne preseneča podatek, da je bil rekordni poročni dan prav v tem mesecu. Dne 10. februarja 1811 se je namreč poročilo kar osem parov, kar je največ v enem dnevu v prvem desetletju delovanja župnije. Župnik Peter Borkovič je tega dne poročil naslednje pare: Janeza Balažica iz Gornje Bistrice in Katarino Kolenko iz Srednje Bistrice, Štefana Fejerja in Katarino Kovač iz Dolnje Bistrice, Jožefa Šümena in Katarino Graj iz Dolnje Bistrice, Janeza Graja iz Dolnje Bistrice in Agato Cipout iz Gornje Bistrice, Marka Hozjana in Katarino Kolarič iz Trnja, Blaža Graja in Katarino Marič iz Dolnje Bistrice, Andreja Dravca in Ano Kustec iz Gornje Bistrice ter kot zadnji par iz Črenšovcev Marka Tivadarja in Heleno Bosek.[99]

Mnogo več porok kakor v Črenšovcih je bilo nekoč na drugem koncu Slovenije, v Metliki, kjer je župnik Vincenc Vovk 6. februarja 1839 poročil kar 22 parov v enem dnevu.[100] Zanimiva je ugotovitev, da je bila leta 1816 prva poroka šele 15. septembra.[101] Manjkali so le še trije meseci in pol in v Črenšovcih bi bilo »*Borovo gostüvanje*«.[102]

92 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 59.
93 NŠAM, 225 Sv. Miklavž pri Ormožu, krstna knjiga 1809–1837, str. 62
94 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1808–1849, str. 13.
95 NŠAM, 023 Črenšovci, krstna knjiga 1894–1909, str. 370–407 in krstna knjiga 1910–1923, str. 1–113.
96 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 1.
97 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 3.
98 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 130.
99 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 7–8.
100 NŠAL, ŽA Metlika, Matične knjige, poročna knjiga 1816–1864, str. 109–112.
101 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 13.
102 Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*, str. 25. – Če v preteklem letu v vasi ni bilo poroke, so ob pustu pripravili *borovo gostüvanje*. Kot pove že ime, gre za ženitev (*gostüvanje*) z

Priimki ženinov in nevest

Podobno kot pri krstih je tudi pri ženinih na porokah prevladoval priimek Horvat (22), sledita Hozjan (13) in Vučko (11). Tudi pri nevestah je bil najpogostejši priimek Horvat (26), sledita Kovač (9) in Cvetko (6). Skupno zasledimo večjo raznolikost priimkov pri ženinih (124) kakor pri nevestah (117). Med porokami zasledimo tudi nekaj zanimivih družinskih povezav. Dne 1. februarja 1809 sta se tako na isti dan poročila brat in sestra, Mihael Lüttar in Agata Lüttar iz Melinec (*Melincz*). Mihael je domov na Melince pripeljal nevesto Uršulo Kustec iz Gornje Bistrice, Agata pa je odšla za snaho v družino moža Štefana Gjereka v Gornjo Bistrico.[103] Še zanimivejši je primer s konca januarja oziroma začetka februarja 1811, ko so se poročile tri neveste s priimkom Pintarič, vse iz Gornje Bistrice. V kraju je tedaj izpričana le ena družina Pintarič, in sicer Mihaela z ženo Heleno, roj. Houbar. Ob upoštevanju tega dejstva in starosti nevest je mogoče reči, da so se poročile sestre: Doroteja je bila ob poroki stara 16 let, Magdalena 19, Uršula pa 18.[104] Posebnost med vpisi porok predstavlja tudi poroka s spregledom (*cum dispensatione*). Ženin Nikolaj Marič in nevesta Barbara Zavec, ki sta se poročila 14. februarja 1808, sta bila verjetno v bližnjem sorodstvu, zato sta za sklenitev zakonske zveze potrebovala cerkveni spregled.[105]

Stan poročencev

Prekmurske poročne knjige praviloma ne vsebujejo podatkov o poklicu ženina in neveste. Domnevamo lahko le, da je velika večina poročencev pripadala kmečkemu stanu. Kljub temu posamezni vpisi razkrivajo tudi družbeni položaj oziroma poklic posameznikov. Tak primer je poroka Mihaela Strinija (*Sztrini*) iz Črenšovcev, pri katerem je kot poklic naveden učitelj (*Ludimagister*). Posebnost je tudi njegova nevesta Julijana Huber iz Murske Sobote (*Muray Szomb.*), katere že ime in priimek nakazujeta, da ni prihajala iz domačega okolja.[106]

Čeprav poročna knjiga nima posebne rubrike za označevanje stanu ženina in neveste, je župnik ta podatek dosledno zapisoval ob njihovih imenih in priimkih. Stan je označeval z latinskimi besedami: *Caelebs* (samski), *Virgo* (devica, samska), *Viduus* (vdovec) in *Vidua* (vdova). Analiza vpisov pokaže, da je bilo ob sklenitvi zakonske zveze samskih 196 ženinov in 191 nevest. Poleg njih se je za vstop v sveti zakon v obravnavanem obdobju odločilo še 50 vdovcev in 55 vdov. Vdovci in vdove so se največkrat poročali v poletnih mesecih. Tako se je med 17. aprilom in 8. oktobrom 1815 poročilo osem vdovcev, od tega šest z vdovami in dva s samskima nevestama.[107] Najpogostejša kombinacija pri porokah, pri katerih je bil eden od poročencev vdovskega stanu, pa je bila poroka mlade vdove s samskim ženinom; takšnih primerov je bilo 33. Med temi »kombinacijskimi« vpisi najdemo nekaj posebej zanimivih primerov. Dne 4. julija 1813 sta se tako poročila samska Ana Šerbič (*Scherbits*) iz Črenšovcev in vdovec Frančišek Vinčec (*Vintsecz*) iz Brezovice v turniški župniji. Istega dne se je poročila tudi vdova Ana Šerbič (*Scherbits*), doma iz Črenšovcev, s samskim Jožefom Kolenkom iz istega kraja.[108] Istega dne sta se torej poročili ovdovela mati in samska hči.

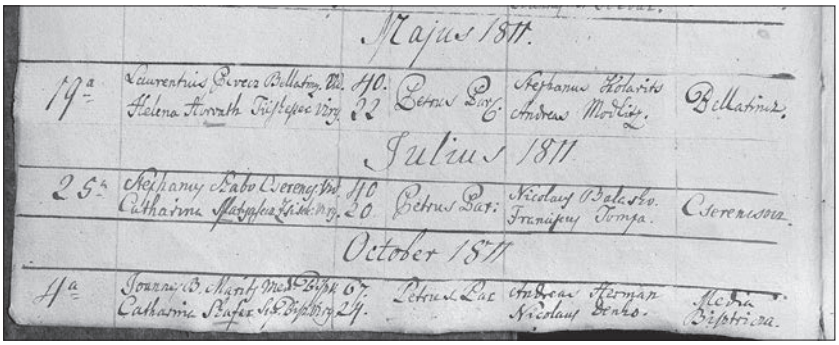
Starost poročencev in razlike

Iz zapisanega je razvidno, da ljubezen vsaj navidezno ni poznala starostnih zadržkov, kar potrjujejo tudi vpisi v poročni matični knjigi. Pri tem pa ne gre pozabiti, da je bila poroka v začetku 19. stoletja pogosto tudi družinska oziroma gospodarska odločitev, pri kateri so imeli starši praviloma precej več besede kakor mladi sami. Zato izbira življenjskega sopotnika ni bila vedno prepuščena zgolj srcu.[109] Starostni podatki poročencev tako ponujajo zanimiv vpogled v tedanje zakonske in družinske razmere v prvem desetletju delovanja župnije.

Povprečna starost ženinov je bila takrat 26,5 leta, pri nevestah pa 21,8. Če pogledamo podatke še nekoliko natančneje, ugotovimo, da so bili samski ženini ob poroki v povprečju stari 22,3 leta, vdovci pa skoraj dvajset let več, in sicer 41,5 leta. Podobno razmerje zasledimo pri nevestah, pri katerih je presenetljiv podatek, da so bile samske neveste v povprečju stare samo 18,7 leta, vdove pa 33 let. Tako nizko starost samskih nevest potrjuje tudi dejstvo, da so se kar tri neveste poročile pri najnižji dovoljeni starosti, ki je bila za neveste takrat določena pri 14 letih. Tri tako zelo mlade neveste v črenšovski fari v tem času so bile: Ana Baligač iz Srednje Bistrice,[110] Terezija Gabor iz Žižkov[111] in Katarina Kolenko iz Srednje Bistrice.[112] Na drugi strani je bila najstarejša samska neves-

drevesom, največkrat z borom. Zastopnik fantov se oženi z borom, ki ga v gozdu med slovesnostjo posekajo in nato v sprevodu odvlečejo v vas.

103 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 3.
104 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 7.
105 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 1.
106 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 7.
107 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 13.
108 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 12.
109 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 142.
110 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 3.
111 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 5.
112 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 7.

Največja starostna razlika 43 let je bila zapisana pri poroki med vdovcem Janezom Maričem (67) in samsko Katarino Škafar (24) (NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 8).

ta Ana Lovrenčec (*Lovrencsecz*) iz Gornje Bistrice, stara 37 let. Dne 26. novembra 1815 se je poročila s 40-letnim vdovcem Petrom Utrošem (*Hütrosa*) iz Srednje Bistrice.[113] Še starejši je bil samski ženin Jožef Zelko iz Črenšovcev, ki je bil ob poroki star 42 let.[114] Na drugem koncu starostne lestvice med ženini najdemo Janeza Lebarja iz Gornje Bistrice, ki se je poročil pri komaj15 letih. Skupaj z nevesto Ano Gornec (*Gornecz*) iz Srednje Bistrice, prav tako staro 15 let, sta najmlajši poročni par v prvem desetletju delovanja župnije Črenšovci.[115] Če se s številkami še nekoliko poigramo pri vdovcih, ugotovimo, da je bil najstarejši vdovec in hkrati najstarejši ženin Jožef Ren iz Gornje Bistrice, ki je ob poroki štel 70 let.[116] Najstarejši vdovi in vnovični nevesti sta bili Katarina Vučko iz Gornje Bistrice[117] in Magdalena Balažic iz Trnja.[118] Obe sta drugič stopili pred oltar, ko sta šteli 50 pomladi.

Zanimivi so tudi podatki o najmlajših vdovah in vdovcih ter o največjih starostnih razlikah med poročenci. Iz vpisov v poročno knjigo je mogoče razbrati, da je bila najmlajša vdova Ana Zadravec iz Trnja, ki se je pri rosnih 19 letih kot vdova drugič poročila z osem let starejšim Janezom Vinčecem iz Polane.[119] Presenetljivo je priimek Vinčec nosil tudi najmlajši vdovec. Frančišek Vinčec iz Brezovice v turniški župniji je bil ob drugi poroki star le 25 let.[120] Če se lahko Bistrice pohvalijo z dvema najmlajšima nevestama, se lahko pohvalijo tudi z največjo starostno razliko med poročencema. Dne 4. oktobra 1811 sta se poročila 67 let star vdovec Janez Marič iz Srednje Bistrice in 24-letna samska Katarina Škafar iz Gornje Bistrice.[121] Starostna razlika med njima je torej znašala kar 43 let.

Poročevalci

Pri sklepanju vezi svetega zakona je imel pomembno vlogo tudi vsakokratni poročevalec. Iz zapisov v poročni knjigi je razvidno, da je največ tovrstnega dela imel župnik Peter Borkovič, na pomoč pa so mu, podobno kakor pri krstih, občasno priskočili duhovniki iz sosednjih župnij. Toda tokrat je bilo te pomoči precej manj, saj je domači župnik poročil kar 226 parov oziroma 92 % poročencev, medtem ko so drugi duhovniki poročili le 20 parov. Primerjava s poročnimi knjigami župnij, iz katerih so prihajali posamezni poročevalci, pokaže, da je bila večina teh porok sklenjena v sosednjih župnijah in šele naknadno vpisana tudi v črenšovsko poročno knjigo. Tako je bila poroka Jurija Koceta iz Trnja in Helene Sobočan iz Gomilice, sklenjena 14. maja 1809, najprej vpisana v poročno knjigo župnije Turnišče,[122] nato pa je bila po obvestilu turniškega župnika vnesena tudi v poročno knjigo župnije Črenšovci.[123] Med dvajsetimi porokami, ki so jih opravili duhovniki iz drugih župnij, pa izstopa en sam primer, ko je bila poroka dejansko sklenjena v črenšovski župnijski cerkvi. Dne 6. februarja 1813 je bil beltinski kaplan Janez Krenos navzoč ob sklepanju zakonske zveze med Janezom Baligačem iz Črenšovcev in Agato Pintarič iz Žižkov.[124] Ker ta poroka ni vpisana v beltinski poročni knjigi, je mogoče sklepati, da je bila opravljena v Črenšovcih.[125]

Največ porok v sosednjih župnijah je opravil župnik črenšovske prafare Turnišče Janez Vrečič (10), od tega kar pet že v prvih dveh letih po ustanovitvi župnije Črenšovci. Sledijo mu Adam Ivanocy, župnik v Beltincih (5), Janez Krenos, kaplan v Beltincih (2), Emerik Hanžek, župnik v Murski Soboti (1), ter župnika iz Ljutomera (1) in Križevcev pri Ljutomeru (1), pri katerih ime poročevalca ni zapisano. Zanimivo je, da so zadnji trije, bolj oddaljeni duhovniki poročili neveste iz svojih žup-

113 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 13.
114 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 10.
115 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 8.
116 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 13.
117 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 13.
118 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 9.
119 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 13.
120 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 12.
121 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 8.
122 NŠAM, 272 Turnišče, poročna knjiga 1779–1847, dne 15. maj 1809.
123 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 4.
124 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 11.
125 NŠAM, 005 Beltinci, poročna knjiga 1760–1813, str. 166.

nij, saj so bile poroke praviloma sklenjene v kraju njihovega prebivališča. Tako je Emerik Hanžek v Murski Soboti poročil svojo faranko Juliano Huber,[126] ljutomerski župnik je v Ljutomeru poročil Katarino Lešnjak iz Mote (*Mautha*),[127] Ano Ferenc iz kraja Bučečovci (*Vudisovecz*) v župniji Križevci (*S. Crucis in Styria*) pa je v Križevcih poročil tamkajšnji župnik. Župnik Peter Borkovič je ob vpisu te poroke v črenšovsko poročno knjigo namesto njegovega imena in priimka zapisal le črko »N«.[128] Primerjava s poročno knjigo župnije Križevci pri Ljutomeru pa pokaže, da je bil poročevalec tamkajšnji provizor Polanec *(Pollanetz Provisor)*.[129]

Kraj bivanja in rojstva poročencev

Posebnost prekmurskih in s tem črenšovskih poročnih knjig je tudi v tem, da vsebujejo podatek o bivališču po poroki (*Locus habitationis*). V drugih delih Slovenije so ob poroki zapisovali kraj bivanja le enega od poročencev, navadno ženina, šele po letu 1816 pa kraj bivanja obeh zakoncev.[130] Primerjava podatkov pokaže, da je največ novoporočenih parov bivalo v Črenšovcih (62), sledijo Gornja Bistrica (47), Trnje (39), Žižki (28), Dolnja Bistrica (27) in Srednja Bistrica (19). Nekateri so se preselili tudi v kraje sosednjih župnij, največ v Polano (9), Melince (5) in Lipo (4), posamezni pari pa v Beltince, Brezovico, Gomilice, Ižakovce, Odrance in Renkovce. Župnik je že kmalu po prihodu v novo župnijo ugotovil, da bi bilo smiselno zapisovati tudi kraje rojstva poročencev (*Natalis locus*). Zato od 29. januarja 1809 vsak vpis poroke vsebuje podatke o treh krajih: kraju rojstva ženina, kraju rojstva neveste in kraju njunega bivanja po poroki.[131]

Razporeditev porok po krajih rojstva ohranja podoben vrstni red kakor pri bivališčih po poroki, le številke so tu nekoliko drugačne. V Črenšovcih je bilo rojenih 49 ženinov in 44 nevest, na Gornji Bistrici 38 ženinov in 41 nevest, v Trnju 33 ženinov in 40 nevest, v Žižkih po 26 ženinov in nevest, v Srednji Bistrici 20 ženinov in 23 nevest, v Dolnji Bistrici pa 16 ženinov in 14 nevest. Preostali poročenci so prihajali iz sosednjih krajev. Med temi izstopa Slamnjak (*Szlamnyak*) v ljutomerski župniji, ki je bil med navedenimi rojstnimi kraji najbolj oddaljen od župnije Črenšovci. Od tam je v Gornjo Bistrico prišla živet vdova Uršula Križanič (*Krisanicz*).[132]

Ob koncu leta 1808 je župnik v poročno knjigo zapisal tudi kratko, a pomenljivo pripombo: »Leta 1808 se je poročilo 35 parov – naj se množijo *(Anno 1808 35 pari copulata – multiplicentus* [sic!])«.[133] Njegova želja se je v naslednjih letih dejansko uresničevala, saj je število krstov v župniji iz leta v leto naraščalo.

NAJSTAREJŠA MRLIŠKA KNJIGA (PREKMURSKA BESEDA: *MUJRATI*)

Ob krstni in poročni knjigi je tretji temeljni vir za poznavanje življenja v novoustanovljeni fari mrliška matična knjiga. Če krsti in poroke pričajo o začetkih novih življenjskih poti in družin ter torej podajajo vedrejšo sliko, mrliška matična knjiga razkriva bolj žalostne tone. Če je bilo krste in poroke mogoče vsaj nekoliko načrtovati in vnaprej določiti, je bilo pri smrti drugače. Ta je prihajala nenapovedano, kakor opozarja Sveto pismo: »Ne veste ne dneva ne ure« (Mt 25,13). Zato mrliška knjiga odseva življenjske usode ljudi, ki jih je smrt dosegla ob najrazličnejših in pogosto nepredvidljivih trenutkih. V Črenšovcih je bilo župniku malo več kot 14 dni po začetku vpisovanja v knjige prizaneseno s pokopavanjem. Prva pokopa sta se zgodila 17. januarja 1808, ko so v zemljo položili trupli 85-letne Magdalene Tibaut iz Žižkov in 75-letnega Marka Küzme iz Dolnje Bistrice.[134]

Čeprav so v mrliških knjigah najbolj skopi podatki o posameznem verniku, so se v Prekmurju in s tem v Črenšovcih potrudili ter podatke zapisali v kar osem posameznih stolpcev: datum, ime umrlega (*Nomen demortui*), vera in poklic (*Religio Conditio*), starost (*Aetas*), previdenost (*Provisio*), kraj smrti (*Locus mortis*), ime pokopovalca (*Nomen sepelientis*) in kraj pokopa (*Locus sepulturae*).

Število umrlih

Navček se je v prvih desetih letih nove župnije oglasil kar 649-krat. Največ umrlih je bilo leta 1815, ko je umrlo 113 ljudi. Še posebej žalostni so bili v mesecih od začetka januarja do konca maja, ko je umrlo kar 89 oseb. Podrobnejši vpogled pokaže, da sta skoraj dve tretjini umrlih predstavljali otroke (58), preostalo tretjino pa odrasle osebe (31).[135] Verjetno je k tako veliki smrtnosti v teh me-

126 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 7 in NŠAM 113 Murska Sobota, poročna knjiga 1789–1827, str. 4. februar 1811.
127 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 7 in NŠAM 086 Ljutomer, poročna knjiga 1775–1815, str. 195.
128 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 6.
129 NŠAM, 076 Križevci pri Ljutomeru, poročna knjiga 1800–1829, dne 21. februar 1810.
130 Krampač, Cerkvene matične knjige, str. 133.
131 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 3.
132 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 9.
133 NŠAM, 023 Črenšovci, poročna knjiga 1808–1882, str. 2.
134 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, str. 1.
135 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 5. januar 1815–30. maj 1815.

secih prispevalo več stvari: revščina in slaba prehrana, huda zima in nalezljive bolezni. Na žalost pa so to samo predvidevanja, saj v mrliški knjigi ni navedenih vzrokov smrti.

Primerjava številčnih podatkov razkriva splošno podobo smrtnosti v župniji, posamezni vpisi pa ponujajo tudi zanimiv vpogled v spol, družbeni položaj in življenjske okoliščine pokojnikov. Med umrlimi v obravnavanem obdobju je bilo tako 346 oseb moškega spola in 303 osebe ženskega spola. Pri enem vpisu z dne 17. aprila 1815 nista navedena niti ime in priimek niti starost pokojnika.[136] Iz podatka o previdenosti (*provisio*) pa je mogoče razbrati, da je šlo za osebo moškega spola. Zakaj župnik ni zapisal osnovnih podatkov, ni znano. Morda je šlo za utrujenost ali površnost, saj je imel v istem obdobju poleg številnih pogrebov še 49 krstov in sedem porok.

Čeprav so podatki v mrliški knjigi pogosto skopi, posamezni vpisi vendarle razkrivajo tudi podatke o družbenem položaju pokojnikov. Tako iz vpisa o smrti 90-letnega Janeza Horvata iz Žižkov, umrlega 5. avgusta 1808, izvemo, da je bil vojak in berač.[137] Tudi Matija Šömen, doma iz Črenšovcev, je bil vojaškega stanu, in sicer višji častnik oziroma major (*Major*).[138] Bogastvo tovrstnih zgodovinskih podatkov dopolnjuje še vpis smrti 66-letnega Andreja Hebarja iz Črenšovcev, pri katerem je zabeleženo, da je bil zvonar oziroma mežnar (*Campanator*).[139]

Med vpisi zasledimo tudi pokojnike s telesnimi hibami. Tako je bil 40-letni Jožef Stertz označen kot gluhonemi berač (*surdus mutus mendicus*),[140] za 60-letno umrlo Magdaleno Škafar iz Žižkov pa je župnik zabeležil, da je šlo za gluhonemo (*surdomuta*) osebo.[141] Tudi ob smrti 57-letnega Marka Matjašca iz Žižkov v zapisu piše, da je šlo za slepega berača (*Caecus mendicus*).[142] Prav tako je Blaž Šaruga iz Dolnje Bistrice v mrliško matično knjigo vpisan kot 79-letni mož, ki je bil gluhonem (*Surd. Mut.*).[143] Za rodoslovce so morda zanimivi podatki o deklah, ki so živele pri določenih družinah. Med njimi zasledimo Heleno, ki je bila dekla (*ancilla*) pri Nikolaju Gruškovnjaku v Gornji Bistrici,[144] Ano, ki je kot dekla služila pri Nikolaju Koštricu v Trnju,[145] ter še eno Heleno, ki je bila dekla pri Juriju Dravcu v Gornji Bistrici.[146]

V prvih mesecih vodenja mrliške matične knjige je bil župnik pri vpisih smrti zelo skop, saj je praviloma zapisoval le ime in priimek pokojnika. Od 5. decembra 1808 pa je začel dosledneje vpisovati tudi sorodstvena razmerja, kot so sin (*filius*), hči (*filia*) in žena (*uxor*), kar danes omogoča natančnejšo identifikacijo umrlih oseb. Tako izvemo, da je prav 5. decembra 1808 umrl eno leto star Frančišek, sin Jožefa Žmaja (*Zsmai*) iz Srednje Bistrice.[147]

Posebnosti zasledimo tudi pri posameznih pogrebih. Največ pogrebov je župnik opravil 13. januarja 1815, ko je istega dne pokopal kar pet oseb: pol leta staro deklico Magdaleno, hčerko Martina Franca iz Črenšovcev, Ano, ženo Blaža Vučka iz Gornje Bistrice, 57-letnega Janeza Koheka iz Gornje Bistrice, teden dni starega Matija, sina Janeza Zelka iz Črenšovcev, in 32-letno Elizabeto Žižek iz Žižkov.[148] Še posebej redek in zanimiv pa je zapis o zakoncih Janezu in Magdaleni Zobač (*Zobacs*) iz Gornje Bistrice, za katera je župnik zapisal, da sta umrla ob isti uri in bila skupaj pokopana (*Eadem hora mortui et sepulti simul. Casus rarus sed.*). Župnik sam je v tem zapisu poudaril, da je šlo za izjemno redek primer.[149]

V primerjavi z mrliškimi knjigami na Kranjskem, v katerih v večjem številu zasledimo v tem obdobju že zapisane predvsem agrarne poklice, sprva splošneje kot kmet (*Bauer*),[150] od sredine 19. stoletja pa že bolj natančneje, kot npr. ¼ zemljak (*¼ Hübler*),[151] so vpisi v mrliški matični knjigi župnije Črenšovci spet svojevrstna posebnost. Pri veliki večini pokojnikov je namreč zapisana oznaka *plebejus* oziroma *plebeja.* To dobesedno pomeni »iz ljudstva«, v tem primeru pa označuje

136 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 14. april 1815.
137 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 5. avgust 1808.
138 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 16. januar 1810.
139 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 13. marec 1809.
140 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 1. junij 1810.
141 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 22. oktobra 1810.
142 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 6. aprila 1811.
143 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 17. novembra 1817.
144 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 30. decembra 1810.
145 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 27. februarja 1813.
146 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 3. septembra 1816.
147 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 15. decembra 1808.
148 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 13. januarja 1815.
149 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 3. maja 1810.
150 Npr. do leta 1837 so matičarji v Gornjem Logatcu poklic kmeta zapisali kot *Bauer* (NŠAL, ŽA Gornji Logatec, Matične knjige, mrliška knjiga 1824–1845, str. 1–95).
151 Npr. 28. septembra 1866 je umrl Pavel Petkovšek, po poklicu ¼ zemljak (*1/4 Hübler*) (NŠAL, ŽA Planina pri Rakeku, Matične knjige, mrliška knjiga 1855–1895, str. 52).

navadnega kmeta, podložnika, vaščana oziroma človeka preprostega rodu.[152] Ob dveh pokojnikih iz rodbine Godina iz Dolnje Bistrice se ob imenu pojavi oznaka *nobilis*, ki pa, kakor je že bilo pojasnjeno, ne pomeni plemiškega stanu, temveč svobodnjaka.

Starost umrlih, previdenost in vzroki smrti

Starost umrlih je bila zelo različna. Najnižja zapisana starost je bila le pol ure (*½ hor.*), in sicer pri Barbari, hčerki Martina Franca (*Martini Francz*) iz Črenšovcev.[153] Najvišjo starost pa naj bi takrat dočakala Magdalena, žena Mihaela Zvera iz Črenšovcev, pri kateri je župnik zapisal, da je bila stara kar 125 let.[154] Župnik Peter Borkovič je starost nad 100 let sicer zapisal pri kar šestih osebah. Koliko so bile te osebe dejansko stare, je težko ugotoviti; po vsej verjetnosti so bile za tedanji čas res zelo stare, vendar najbrž ne starejše od 90 let. »Pretiravanje« z navajanjem visoke starosti se konča konec leta 1810, saj pozneje takšnih zapisov o smrti stoletnikov ni več.

Natančnejša analiza starosti pokaže, da je bilo med 649 umrlimi šest oseb (0,9 %) zapisanih s starostjo 100 let ali več, 353 (54,4 %) odraslih oseb, starejših od deset let, 143 otrok (22,0 %) je bilo starih med enim in desetim letom, 147 otrok (22,7 %) pa je umrlo pred dopolnjenim prvim letom starosti. Drugače povedano: v prvem desetletju župnije je umrlo 290 otrok, mlajših od deset let (44,7 % vseh umrlih), in 359 oseb, starejših od deset let (55,3 %). Med otroki je bilo 147 dojenčkov (50,7 %), 143 otrok (49,3 %) pa je umrlo med prvim in desetim letom starosti. Ti podatki nazorno kažejo na visoko otroško umrljivost v prvem desetletju obstoja župnije, saj je bilo skoraj 45 % vseh umrlih mlajših od deset let.

Večina starejših pokojnikov je bila previdena oziroma je prejela zakramente za umirajoče. Tako je bila najmlajša oseba, ki je prejela zakramente za umirajoče (*provisio*), 12-letni Marko Žalik iz Črenšovcev.[155] Posebej zanimivi pa so vpisi, pri katerih je župnik izrecno zapisal, da pokojnik zakramentov ni prejel. Takšni zapisi nemalokrat razkrivajo okoliščine oziroma vzrok smrti. V najstarejši črenšovski mrliški matični knjigi tako srečamo naslednje zapise:

- skočil je v reko Muro in bedno umrl (*sine provisione in fluvi: Muram se praecipitavit misere periit*),
- med kopanjem se je zadušil/utonil v reki Muri (*sine provisione balneando se in fluv. Mura suffocatus*),
- v Dolnji Bistrici pri Mlinu se je z ledu prostovoljno/sam od sebe vrgel v Muro (*in inferiori Biztricza penes molam e glacie in Muram praecepitavit se voluntarie*),
- zaradi malomarnosti domačih je odšel brez svete popotnice (obhajila) (*negligentia domesticorum absque viatico discessit*),
- nenadne smrti nepričakovano preminila (*repentina morte improvise sublata*),
- zadušila/utonila se je pri kopanju (*balnians se suffocata*),
- nenadoma izgubil govor, maziljen, preminil (*loquela de repente distitutus, extreme unctus, sublatus*),
- pozno sem bil poklican in sem ga našel, ko je izdihnil (*Tarde vocatus expirantem inveni*),
- v vročinskem stanju brez svete popotnice nepričakovano preminil (*in putridis febribus absque viatico insperate sublatus*),
- nenadoma je, nepreviden, izgubil govor in življenje (*De repente loquelam et vitam absque provisione amisit*),
- pogoltnila/požrla/odnesla ga je reka Mura (*Fluvio Mura absorptus*),
- nenadoma izdihnil (*De repente expiravit*).

Poleg podatka o previdenosti se v nekaterih primerih pojavljajo neposredne navedbe vzroka smrti. Tako je pri 70-letnem Jožefu Žaliku iz Črenšovcev župnik zapisal, da je umrl zadet od kapi (*Apoplexia tactus*), a je pred smrtjo še prejel zakramente za umirajoče.[156] Nekaj je tudi primerov smrti mladih mater, ki so umrle pri porodu, a so še prej prejele zakramente za umirajoče. V črenšovski fari in drugod po teh krajih je bila namreč še nedavno tega živa lepa stoletna navada, da so bodoče porodnice pred rojstvom otroka uredile svoje življenje za primer, če bi šlo pri porodu kaj narobe. To je pred svojo smrtjo storila tudi Barbara Cipout (*Czipouth*) iz Gornje Bistrice, pri vpisu katere je župnik v mrliško knjigo zapisal: »z vsemi zakramenti oskrbljena umrla pri porodu *(Omnibus Sactis (= Sacramentis) provisa in puerperio decessit)*«.[157]

152 Vrbinc, *Slovar tujk*, str. 550.
153 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 12. avgusta 1809.
154 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 7. maja 1811.
155 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 17. avgusta 1808.
156 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 28. februarja 1812.
157 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 5. oktobra 1808.

Kraji smrti in tragični dogodki

Mrliška matična knjiga izpričuje, da so v prvem desetletju delovanja nove župnije Črenšovci ljudje najpogosteje umirali v Črenšovcih (166), sledijo Trnje (129), Gornja Bistrica (104), Žižki (92), Dolnja Bistrica (76) in Srednja Bistrica (72). Posebej izstopajo tragične smrti z utopitvijo v reki Muri, pri katerih je župnik poleg kraja smrti pogosto zapisal tudi kraj bivališča pokojnika. V desetih letih je bilo zabeleženih kar pet utopitev v reki Muri, pri čemer so bile žrtve doma iz Srednje in Dolnje Bistrice. Še posebej natančen je opis smrti 40-letnega Matije Denše iz Dolnje Bistrice, pri katerem je zapisano, da se je pri mlinu v Dolnji Bistrici z ledu prostovoljno vrgel v Muro.[158] Tem primerom je treba dodati smrt dveletne Katarine Jerič iz Črenšovcev, ki se je utopila v studencu (*in fontem praecipitata et suffocata*).[159] Zanimiv je vpis smrti 45-letnega Janeza Mlinariča, pri katerem je kot kraj smrti navedeno »Vmeki« (prekmurska beseda za gozd). Ker vpis ne vsebuje podatka o previdenosti, lahko sklepamo, da se je pokojni smrtno ponesrečil v gozdu.[160] Posebej tragično se je končalo življenje Nikolaja Rena iz Srednje Bistrice. Njegov mrliški vpis ne vsebuje podatka o kraju bivanja; tega je bilo mogoče ugotoviti šele s pomočjo krstne knjige. Ob navedbi kraja smrti pa je župnik zapisal: »Onkraj Mure z neznanim Štajercem popivajoč in prepirajoč se je z nožem preboden nesrečno izdihnil« (*Trans Muram in popina cum Styro homine incognito bibens et altercanans cultro transfossus expiravit infeliciter*).[161]

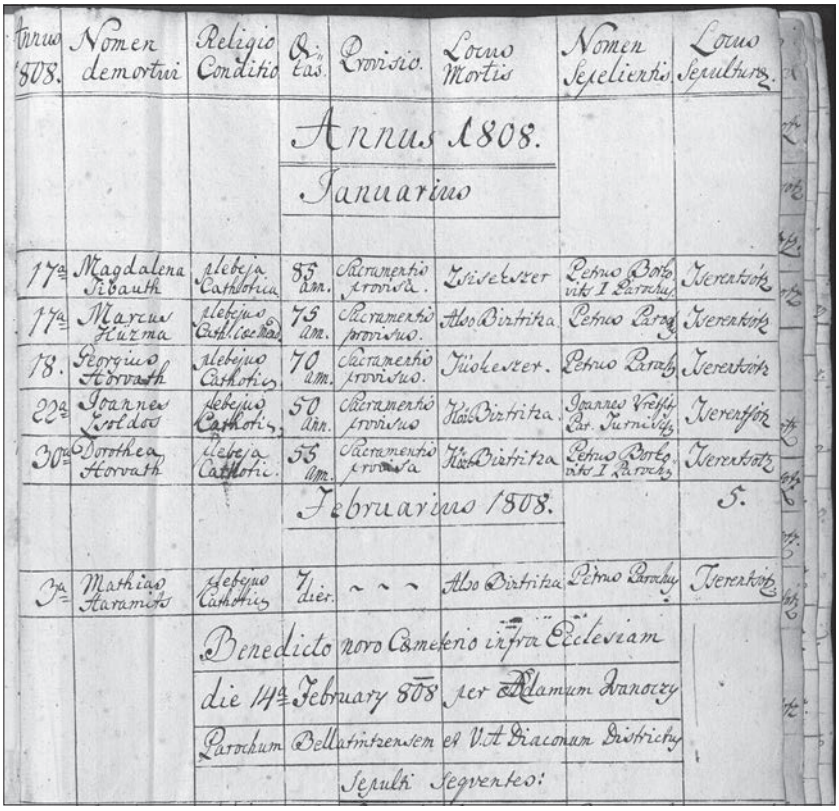
Pokopovalci in pokopališča

Pestrost duhovnikov, ki so v Črenšovcih opravljali različne obrede in podeljevali zakramente v obravnavanem obdobju, se je proti koncu človekovega življenja občutno zmanjšala. Če smo pri krstih zasledili, da je bilo po rokah tujih duhovnikov krščenih 145 oseb in je bilo pri porokah domačih faranov še prisotnih 18 tujih poročevalcev, so bili pogrebi skoraj povsem prepuščeni domačemu župniku Petru Borkoviču. Ta je v domači fari sam opravil kar 641 pogrebov. Na pomoč sta mu kot soseda prišla le beltinska »guspouda« (gospoda) – kaplan Janez Krenus in župnik Adam Ivanocy, ki sta opravila vsak po en pogreb. Dva pogreba sta opravila duhovnika iz sosednje Hrvaške, in sicer je en pogreb opravil pater Arsenius iz Varaždina,[162] enega pa Frančišek Košič, kaplan iz Bjelovarja (*Cap. Belovarinesis*).[163]

Posebnost črenšovske mrliške knjige so vpisi utopljencev. V mrliških matičnih knjigah drugod po slovenskih župnijah je običajno naveden duhovnik, ki je pokojnika pokopal. Tako je ob vpisu smrti 60-letnega utopljenca Matija Zajhna iz vasi Kleče št. 17 v župniji Dol pri Ljubljani, dne 13. julija 1810, vpisan tudi podatek o pokopovalcu, župniku Blažu Lipovcu.[164] V črenšovski mrliški matični knjigi pa ni tako. Župnik je namreč v rubriko pokopovalca v takšnih primerih pogosto vpisal dva ali tri moške, ki so pokojnika pokopali. Takšni vpisi nakazujejo, da pokojnika ni pokopal župnik, temveč so pokop opravili laiki. Razlog za takšno ravnanje gre verjetno iskati v potrjenem ali domnevnem samomoru, lahko pa tudi ob nesrečni smrti ali drugih nejasnih okoliščinah smrti, zaradi katerih pokojnik morda ni bil deležen običajnega cerkvenega pogreba. Tako so pri utopljencu Jožefu Kovaču iz Dolnje Bistrice navedeni Janez Ozdi, Jurij Korošec in Anton Hodnik,[165] pri Janezu Hozjanu iz Srednje Bistrice pa Janez Vojkovič, Jurij Korošec in Frančišek Antolin.[166] Pri Matiji Denši, ki je sam skočil v reko Muro dne 23. januarja 1809, ni podatka o pokopovalcu, saj ni bil pokopan v Črenšovcih. Piše namreč: »ni bil najden, srečna pot« (*non est inventus felix iter*).[167] Tudi pri 19-letni utopljenki Heleni Kovač iz Srednje Bistrice sta kot pokopovalca navedena Jurij Korošec in Janez Stükar.[168] Vsaj v primeru Matije Denše iz Dolnje Bistrice, za katerega je župnik izrecno zapisal, da se je prostovoljno vrgel v Muro, je bila takšna razlaga utemeljena.

Ob omembah smrti in pokopov velja nekaj vrstic nameniti tudi črenšovskemu pokopališču. To se v virih omenja že leta 1747, ko v vizitacijskem poročilu beremo, da so svoje rajne ob kapeli sv. Križa v Črenšovcih pokopavali prebivalci vasi Črenšovci, Trnje, Žižki, vseh treh Bistric in Melincev.[169] Na novem (sedanjem) pokopališču, ki je ležalo nekoliko stran od cerkve, je bil 11. juni-

158 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 23. januarja 1809.
159 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 5. marca 1810.
160 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 23. septembra 1812.
161 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 22. junija 1812.
162 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 5. maj 1817.
163 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 18. oktober 1809.
164 NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, mrliška knjiga 1798–1812, str. 44.
165 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 4. aprila 1808.
166 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 8. junija 1808.
167 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 23. januarja 1809.
168 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 9. junija 1809.
169 Zelko, Cerkvenozgodovinska vprašanja, str. 466.

Annus 1808.	Nomen demortui	Religio Conditio	Ætas	Provisio.	Locus Mortis	Nomen Sepelientis	Locus Sepultur.
				Annus 1808.			
				Januarius			
17a	Magdalena Tibauth	plebeja Catholica	85 ann.	Sacramentis provisa.	Zsivetzer	Petrus Borkovits Parochus	Tserentsik
17a	Marcus Huzma	plebejus Catholicus	75 ann.	Sacramentis provisus.	Also Dirtitza	Petrus Parochus	Tserentsik
18.	Georgius Horvath	plebejus Catholicus	70 ann.	Sacramentis provisus.	Jükeszer.	Petrus Parochus	Tserentsik
22a	Joannes Szoldos	plebejus Catholicus	50 ann.	Sacramentis provisus	Kis Dirtitza	Joannes Vrtessi Par. Turnicz.	Tserentsik
30a	Dorothea Horvath	plebeja Catholica	55 ann.	Sacramentis provisa	Kis Dirtitza	Petrus Borkovits Parochus	Tserentsik
				Februarius 1808.			5.
3a	Mathias Haramits	plebejus Catholicus	7 dier.	~ ~ ~	Also Dirtitza	Petrus Parochus	Tserentsik
		Benedicto novo Coemeterio infra Ecclesiam					
		die 14a February 808 per Adamum Ivanoczy					
		Parochum Bellatintzensem et Vice Archidiaconum Districtus					
				Sepulti Sequentes:			

Zapis o blagoslovitvi novega pokopališča (NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, str. 1).

ja 1796 pokopan prvi duhovnik, domačin Mihael Salaj, rojen 6. julija 1766 v Črenšovcih.[170]

Kmalu po ustanovitvi župnije Črenšovci je bilo blagoslovljeno novo pokopališče. O tem priča zapis na prvi strani mrliške knjige: »Po blagoslovitvi novega pokopališča za cerkvijo dne 14. februarja 1808, ki ga je blagoslovil Adam Ivanoczy, beltinski župnik in namestnik arhidiakona distrikta, so bili pokopani sledeči« (*Benedicto novo Coemeterio infra Ecclesiam die 14 february 1808 per Adamum Ivanoczy Parochum Bellatintzensem et Vice-Archidiaconum Districtus sepulti sequenti*).[171] Toda že čez manj kot deset let je bilo treba pokopališče še povečati. Župnik je tako na začetku maja 1817 v mrliško matično knjigo pripisal: »To leto je bilo pokopališče podaljšano« (*Hocce anno caemeterium est prolongatum*).

Vsi pokojni so bili pokopani na pokopališču v Črenšovcih, razen utopljencev in tistih, za katere župnik ni dovolil, da bi bili pokopani v posvečeni zemlji. Pri njih je zapisal, da so bili pokopani zunaj pokopališča, brez cerkvenega pogreba in zvonjenja (*Extra caemeterium absque sep. Ecc. et pulsu*).[172] Verniki so bili zaradi takšne župnikove strogosti večkrat nejevoljni. Tako so ob tragični smrti Nikolaja Rena, ki smo ga že omenili, dosegli, da je bil Ren vendarle pokopan v posvečeni zemlji. Župnik je o tem zapisal: »Na prošnje mnogih vendarle pokopan na pokopališču *(Tandem ad petitiones multorum in caemeterio sepultus)*«.[173] Vse do konca leta 1886 so vse pokojne pokopavali na pokopališču v Črenšovcih, z novim letom 1887 pa ima vsaka vas v župniji svoje pokopališče.[174]

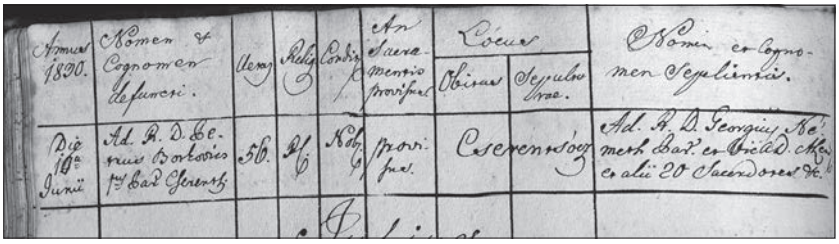
Kakor je župnik po prvem letu službovanja v Črenšovcih ob poročnih vpisih izrazil navdušenje, je tudi ob mrliških zapisih pripisal spodbudne besede: »Naj počivajo v miru. Naj Bog podari še mnogo tako zdravih let« (*Requiescant in pace. Deus det plures tam sanos annos – sequitur*).

Peter Borkovič – prvi župnik

S tem se zaključuje pregled najstarejših črenšovskih matičnih knjig v prvem desetletju delovanja župnije Črenšovci. Ker je v tem obdobju v fari ves čas deloval isti človek, je primerno prispevek skleniti prav s kratkim pogledom na življenje in delo prvega dušnega pastirja Petra Borkoviča, ki je v župniji pustil globoke in trajne sledi.

Peter Borkovič se je rodil 27. septembra 1774 v Vučji Gomili kot sin luteranskih staršev, nameščencev. Osnovno šolo ter nižjo in višjo gimnazijo je končal v letih 1783–1793 v Köszegu na Madžarskem. Bil je konvertit oziroma spreobrnjenec v

170 NŠAM, 272 Turnišče, mrliška knjiga 1742–1851, dne 11. junija 1796.
171 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, str. 1.
172 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 24. junija 1808.
173 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 22. junija 1812.
174 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1870–1909, str. 141.

Vpis smrti prvega župnika Petra Borkoviča (NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 10. junija 1830).

katoliško vero. Kot polsirota je užival podporo »Adelffyjeve« ustanove. Bogoslovje je končal v Sombotelu in bil posvečen v mašnika. Kaplanoval je v Tótszentmártonu (1798–1801), pri Sv. Benediktu (1801–1803), v Murski Soboti (1803–1804), Beltincih (1804–1805) in Lendavi (1805–1807). Od ustanovitve župnije leta 1807 do smrti leta 1830 je deloval kot župnik v Črenšovcih.[175] Umrl je 10. junija 1830 v Črenšovcih. Pokopal ga je lendavski župnik in vikar Jurij Nemeth ob navzočnosti dvajsetih drugih duhovnikov.[176] Že ta podatek priča o tem, da je bil med sobrati duhovniki spoštovan in cenjen.

Borkovičevo delovanje v Črenšovcih bi lahko strnili v dve značilnosti, po katerih je izstopal med okoliškimi dušnimi pastirji. Prva je bila njegova neizprosna drža do greha, zlasti do rojevanja nezakonskih otrok. Kot dušni pastir je skušal vernike vzgajati tudi s pokoro, ki se nam danes zdi nerazumljiva in pretirano stroga. Starši nezakonskih otrok so bili tako deležni telesne kazni, kar je bilo v tistem času razumljeno kot vzgojno sredstvo. Udarci z bičem – pa čeprav samo v izbi – so bili okrutnejši od vsake pridige in moralnih naukov. Po zapisih sodeč je takšna praksa dosegla svoj namen, saj se je število nezakonskih otrok zmanjšalo s petih do sedmih primerov letno le na enega ali dva. Ali so podobne oblike pokore poznali tudi v sosednjih župnijah, ni znano, saj tamkajšnje matične knjige ne vsebujejo takšnih zapisov, kot jih najdemo v črenšovskih knjigah.

Druga njegova značilnost je bila dosledna uporaba tedanje cerkvene prakse pri pokopu umrlih, predvsem utopljencev in oseb, katerih smrt je vzbujala sum samomora. V takšnih primerih jim pogosto ni dovolil cerkvenega pogreba v posvečeni zemlji, temveč so bili pokopani zunaj pokopališča. Prav zaradi takšne dosledne prakse danes v mrliški knjigi najdemo številne dragocene zapise o okoliščinah njihove smrti in celo imena vaščanov, ki so pokojne pokopali. Kljub temu se zdi, da je bil v posameznih primerih pripravljen od te prakse odstopiti. Ob smrti Nikolaja Rena iz Srednje Bistrice je namreč ugodil prošnjam številnih vaščanov in dovolil njegov pokop na pokopališču.

Verjetno je prvi župnik Borkovič imel še druge, lepše lastnosti in vrline, ki pa jih matične knjige ne razkrivajo. Toda že ohranjeni zapisi kažejo na duhovnika, ki je svoje poslanstvo jemal zelo resno in je pomembno zaznamoval prva desetletja življenja takrat mlade črenšovske župnije. Njegovo delo je ostalo zapisano ne le v matičnih knjigah, temveč tudi v zgodovinskem spominu kraja in, nedvomno, v knjigi Življenja.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŽA (župnijski arhiv) Blagovica; ŽA Črni Vrh; ŽA Dol pri Ljubljani; ŽA Gornji Logatec; ŽA Kopanj; ŽA Metlika; ŽA Planina pri Rakeku.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Popis cerkva, D XXV – Lendava, Črenšovci, 1957
ŽA 005 Beltinci; ŽA 023 Črenšovci; ŽA 076 Križevci pri Ljutomeru; ŽA 086 Ljutomer; ŽA 113 Murska Sobota; ŽA 191 Sv. Benedikt v Slovenskih goricah, ŽA 225 Sv. Miklavž pri Ormožu; ŽA 272 Turnišče.

ČASOPISI

Novine, 1933.

VODNIKI IN OBJAVLJENI VIRI

Krampač, Tone: *Družine avstrijske Koroške in Bele Peči v 18. stoletju*. Celje: Društvo Mohorjeva družba. Celje: Mohorjeva Družba. Ljubljana: Inštitut Karantanija. Založba Slovenska matica. Celovec: Mohorjeva družba 2024, str. 203–206.

Krampač, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah*. Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2017.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije 1 (ur. Ema Umek in Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972.

175 NŠAM, Popis cerkva, D XXV – Lendava, Črenšovci, 1957.
176 NŠAM, 023 Črenšovci, mrliška knjiga 1808–1869, dne 10. junija 1830.

Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije 2 (ur. Ema Umek in Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972.

Vodnik po župnijskih arhivih SR Slovenije 1 (ur. Ema Umek in Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1975.

LITERATURA

Dolinar, M. France: Pravilnik o vodenju matičnih knjig. Kratek zgodovinski pregled. *Župnijska pisarna. Pastoralni priročnik* (ur. Rafko Valenčič). Ljubljana: Slovenska pokrajinska škofovska konferenca, 1988, str. 17.

Krampač, Tone: *Cerkvene matične knjige na Slovenskem kot zgodovinski vir*. Ljubljana, 2012 (tipkopis magistrskega dela).

Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana: Družina, 1998.

Novak, Vilko: Ivan Zelko in njegovo raziskovanje Prekmurske zgodovine. V: Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1996, str. 7.

Pavlič, Andrej: Občina Črenšovci = Municipality of Črenšovci. *Kronika* 57, 2009, št. 3, str. 567.

Umek, Ema: Cerkvene matične knjige. *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije 1.* (ur. Ema Umek in Janez Kos). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972, str. XVII–LXXVIII.

Umek, Ema: Matična knjiga. *Enciklopedija Slovenije*, št. 7. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 23.

Urlep, Lilijana: Priključitev in cerkvenopravna ureditev Prekmurja po priključitvi h Kraljevini SHS v virih Nadškofijskega arhiva Maribor. *Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev* (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 97–116 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42).

Vrbinc, France: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba 1991.

Zelko, Ivan: Cerkvenozgodovinska vprašanja ob novih dognanjih o družbeni in kolonizacijski zgodovini turniške pražupnije. *Bogoslovni vestnik* 35, 1975, str. 466.

Zelko, Ivan: Fare Slovenske krajine: Črensovci. V: Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1996, str. 293.

Zelko, Ivan: Murska Sobota kot sedež arhidiakonata in cerkvenopravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku. *Kronika* 11, 1963, št. 1, str. 39.

Zelko, Ivan: Turniška pražupnija. *Stopinje*, 1979, str. 51.

Zelko, Ivan: Turniška pražupnija. V: Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1996, str. 228–229.

Zver, Stanislav: Pogled na dogajanje v Prekmurju do leta 1900 – od delovanja svetih bratov do vključitve v razne škofije. *Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev* (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 17–18 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42). DOI: https://doi.org/10.34291/aes.2020.1

SPLETNE STRANI

Fran.si
Mlada nedelja: https://fran.si/iskanje?View=2&Query=mlada+nedelja&AllNoHeadword=mlada+nedelja

Matricula online
https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/turnisce/04337/?pg=319

Občina Črenšovci
https://www.obcina-crensovci.si/objave/175

Škofija Murska Sobota
https://skofija-sobota.si/splosno-o-skofiji

Župnija Črenšovci
http://www.zupnija-crensovci.si/?page_id=156

Wikipedija
https://sl.wikipedia.org/wiki/Seznam_mad%C5%BEarskih_imen_slovenskih_krajev

SUMMARY

Life in the Parish of Črenšovci in Light of Parish Registers

The settlement of Črenšovci was first documented in a charter from 1322 as *Cheremsouc or Chrensouch*. Throughout centuries, it was referred to as Črensovci, and after the Second World War, officials corrupted its name with the letter *š*–Črenšovci. The original form of its name remains in use among the population. The parish of Črenšovci was officially established in 1807 by merging the ancient parish of Turnišče and part of the parish of Beltinci, which in 1760 also incorporated the villages of Gornja Bistrica, Srednja Bistrica, and Dolnja Bistrica. The first parish priest of Črenšovci was Peter Borkovič (1774–1830), who continued to lead the parish until his death. The Chapel of the Holy Cross was already mentioned in the fourteenth-century sources. Precisely fifty years after the parish was established in 1857, the construction of the current church began, which has to date remained the largest church in the Slovenian March, measuring fifty metres in length, twenty metres in width, and twenty-five metres in height. It was built and consecrated in 1860.

The founding of the Črenšovci parish in 1807 was followed by a major turning point for the preservation of written sources on the life of the parishioners–the launching

of the first parish registers, which are now among the most important sources for the history of the place, its families, and the course of its day-to-day life. The article focuses on the first decade of the parish (1808–1817), as reflected in its independently maintained civil registers. A special place among them is assigned to the register of baptisms as one of the fundamental sources for studying the beginnings of the parish and its inhabitants.

A thorough analysis of individual entries in the parish register of baptisms particularly draws attention to annotations regarding penance that the parish priest Peter Borkovič imposed on the parents of illegitimate children. The penance took the form of whipping, and it was specifically noted in individual entries. No such records can be found in other parish registers in the area and elsewhere in Slovenia that have been examined so far.

Marriage was and continues to be one of the most important watershed life events, followed by *gostüvanje* or the wedding feast. The celebration usually lasted several days, serving as a significant social event for the broader community.

A special feature of the Črenšovci death register is the entries regarding the drowned. To these, the parish priest added an annotation that they were buried outside the cemetery, denied religious funeral rituals and the ringing of church bells. In such cases, the parish priest often filled the undertaker column with the names of two or three men who buried the deceased. No such feature can be found in other parish registers in the area and other parts of Slovenia.

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.11
CC BY-SA

MARK KRENN*

Prekmurski vojaki v vojaškoorganizacijskem sistemu Avstro-Ogrske monarhije med prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Prispevek se osredotoča na osnovne značilnosti in vlogo prekmurskih vojakov v vojaških strukturah Avstro-Ogrske med prvo svetovno vojno. Raziskava temelji na kombinirani analizi dostopnega arhivskega gradiva, izsledkov terenskih raziskav in sekundarnih zgodovinskih virov, pri čemer jo dodatno podpirajo vizualni dokumenti, ki prispevajo k natančnejši rekonstrukciji bojne poti prekmurskih vojakov in njihovega položaja v avstro-ogrski vojski.

KLJUČNE BESEDE

mobilizacija, Prekmurje, Avstro-Ogrska, častniki, 83. c. in kr. pehotni polk

ABSTRACT

SOLDIERS FROM PREKMURJE IN THE MILITARY ORGANIZATION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY DURING THE FIRST WORLD WAR

The article focuses on the presentation of soldiers from Prekmurje and their role in the structures of the Austro-Hungarian Army during the First World War. The research draws on the combined analysis of available archival material, field research results, and secondary historical sources. These are further supported by visual elements that add to a more accurate reconstruction of the operational history of soldiers from Prekmurje and their ranking in the Austro-Hungarian Army.

KEYWORDS

mobilization, Prekmurje, Austria-Hungary, military officers, 83rd Imperial and Royal Infantry Regiment

* samostojni raziskovalec in publicist, Murska Sobota, ager.sangvinis@gmail.com

Moštvo 9. c. in kr. topniškega diviziona, okolica mesta Tarnopol (Ukrajina), aprila 1917. Jožef Lazar, rojen v Čepincih, sedi prvi levo[1] *(hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).*

KO PRIDE ČAS ZA VOJNO

Avstro-ogrska vojna napoved Srbiji 28. julija 1914 (po predhodnem dogovoru z zaveznico Nemčijo) je sprožila reakcijski mehanizem evropskih zavezništev ter objavo obojestranskih vojnih napovedi med antanto in centralnimi silami. Tako so evropske države, vpete v sistem birokratske togosti, ob ohranjenih kolonialnih mentalnih shemah in s preživeto vojaško doktrino zašle v katastrofalni vojaški konflikt z usodnimi posledicami.

Takratno časopisje v Avstro-Ogrski monarhiji je ob objavi vojne proti Srbiji napovedovalo kratek sprehod po Balkanu s spremljajočim frazeološkim besediščem o časti in slavi, ki bo pripadla vpoklicanim vojakom. Tako pa so zapisali v prekmurskem političnem in verskem (katoliškem) tedniku *Novine*[2]: »*Najsrečnejše so pa tisti, ki do v ogenj šli. Vojak je v ognji pravi vojak, kak mlatec pri mlatvi, pravi mlatec, orač pri oranji pravi orač. Za boga iti na boj, zato se bojevati, ka Jezus žele, naj neprijatel ne dobi moči nad nami, ka bi škodo našoj veri, je Sveta vojna, v šteroj što spadne – za Jezuša merje i srečno merje ...*«[3]

S tem prispevkom so v *Novinah* poudarili tudi versko dimenzijo spopada in surovosti vojnega početja dodali še evfemizem »sveta vojna«, ki naj bi dodatno motiviral prekmurske »mlatce« in »orače«. Še bolj neposredni in bojeviti so bili pri konkurenčnem tedniku *Muraszombat és vidéke*:[4] »*Nyegovo vrajzsi materi szrbszkoj! Ve mi zse znamu kaj nyemi trebej! Zdajmu sli nyegove csunte trejt.*«[5]

Po prvih večjih bojih konec avgusta in septembra 1914 na vzhodnem bojišču[6] in prispelih novicah o prvih smrtnih žrtvah ter številnih ranjenih med prekmurskimi vojaki simbolično besedičenje o duhovnih vertikalah in militantni diskurz zamenjajo uradna poročila o težkih bojih ter seznami padlih in ranjenih vojakov: »*Na ruskem bojišči so si naši mogli zebrati* [izbrati] *nove postojanke, štere* [katere] *se vidijo njim bole varne pred ruskim navalom. Na teh postojankaj zdaj kopajo okope, delajo utrdbe, pa se tak pripravljajo, ka bi strli moč sovražnika, šteri* [kateri] *se je že vsov močjov vrgeo na našo državo.*«[7]

ORGANIZIRANOST AVSTRO-OGRSKIH OBOROŽENIH SIL LETA 1914

Skupna avstro-ogrska vojska je bila ustanovljena po formalni ureditvi Habsburške monarhije v dvojno federacijo Avstrije in Ogrske leta 1867, vojaška ureditev pa je temeljila na obrambnem zakonu, ki je bil sprejet 5. decembra 1868. Vrhovni poveljnik vseh oboroženih enot je bil avstrijski cesar (obenem ogrski kralj), ki mu je pri poveljevanju v miru pomagal generalštab, med vojno pa vrhovno poveljstvo skupne vojske.[8]

1 Fotorazglednico s kratkim besedilom v prekmurščini (nečitljivo) je Jožef 14. aprila 1917 odposlal sorodnikom na Gornjem Seniku, takrat največjem naselju z večinskim slovenskim prebivalstvom v današnjem Porabju na Madžarskem. Gre za zgodovinsko-etnično pokrajino ob reki Rabi z avtohtonim slovensko govorečim prebivalstvom, ki obsega osem vasi na 94 m², z Monoštrom (Szentgotthárd) kot kulturnim in gospodarskim središčem. Po prvi svetovni vojni je to območje pripadlo Madžarski, izraz Porabje pa se je uveljavil šele po drugi svetovni vojni.

2 Tednik je izhajal med 8. decembrom 1913 in 3. aprilom 1941.

3 *Novine*, št. 32, 9. 8. 1914, str. 2, »Naši dečkov«.

4 Tednik v madžarskem in delno prekmurskem jeziku je izhajal med 25. decembrom 1884 in 10. avgustom 1919. Pozneje je izhajal še v času madžarske zasedbe Prekmurja 1941–1945.

5 Prevod: Njegovi vražji materi srbski! Saj mi vemo, kaj potrebuje! Zdaj mu bomo šli polomit kosti (*Muraszombat és vidéke*, št. 32, 9. 8. 1914, str. 1, »A vendek hadba vonulása«).

6 Več kot 90 % mobiliziranih prekmurskih mož se je takrat borilo na vzhodnem bojišču v sestavi 1. in 3. avstro-ogrske armade.

7 *Novine*, št. 40, 4. 10. 1914, str. 2, »Vojska«.

8 Pojić, *Ustroj*, str. 148.

Posadka minometa M.15 na italijanskem bojišču, jeseni 1917. Med njimi tretji z desne stoji desetnik Aleksander Zakoč (Domanjševci 1887–Domanjševci 1962) (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

Avstro-ogrske oborožene sile so bile ob začetku prve svetovne vojne organizirane v skupnih oboroženih silah (*Gemeinsame Wehrmacht*), ki so obsegale skupno c. in kr. vojsko (*Gemeinsame Armee*), vključno z nadomestno rezervo ter vojno mornarico, v avstrijsko in ogrsko domobranstvo (K*.u.K. Landwehr* in *magyar királyi Honvéd*), vključno z nadomestno rezervo, ter avstrijsko in ogrsko črnovojništvo (*K.u.K. Landsturm* in *magyar királyi népfölkelő*).[9]

Vsak od teh vojaških sistemov je imel v obdobju miru poseben proračun in posebno vojaško-koozemeljsko organizacijo, ki sta bila podrejena trem posebnim obrambnim ministrstvom, v času vojne pa so bili podrejeni vrhovnemu poveljstvu.[10] V vseh omenjenih vojaških sistemih in rodovih[11] avstro-ogrske vojske (kopenska vojska, mornarica, letalstvo) so se med prvo svetovno vojno borili tudi prekmurski vojaki.

SKUPNA C. IN KR. VOJSKA

Skupna c. in kr. vojska je bila najštevilčnejši in najpomembnejši kopenski instrument avstro-ogrskih oboroženih sil. Vojne obveznike je pridobivala z ozemlja celotne Avstro-Ogrske monarhije. Po usposobljenosti, oborožitvi in poveljniškem kadru naj bi bila najboljši del celotnih avstro-ogrskih oboroženih sil. Vojaškoteritorialna organizacija Avstro-Ogrske je bila pred začetkom prve svetovne vojne razdeljena na 16 korpusnih okrožij (10 v avstrijskem in 6 v ogrskem delu),[12] ta pa so se naprej delila na 112 nabornih oziroma dopolnilnih okrožij (*Ergänzungsbezirke*). Od teh

Štabni narednik c. in kr. avstrijskega prostovoljnega avtomobilskega korpusa Hans Vogler[13] (Petanjci 1883–Brestanica 1946) na opazovalni točki, italijansko bojišče – soška fronta, novembra 1915 (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

so tri pošiljala vojne obveznike v vojno mornarico, preostalih 109 pa jih je pošiljalo 110 pehotnim polkom skupne c. in kr. vojske (102 pehotna pol-

9 Schmid, *Heerwesen*, str. 2.
10 *Вооружённые силы Австро-Венгрии*, str. 3.
11 Manjše število prekmurskih vojakov se je borilo tudi v avstrijskih domobranskih in črnovojniških enotah.
12 Schmid, *Heerwesen*, str. 17–18.
13 Odlikovan je bil s srebrnim zaslužnim križcem s krono na vojnem traku.

ka, 4 polki tirolskih cesarskih lovcev, 4 bosansko-hercegovski pehotni polki).[14]

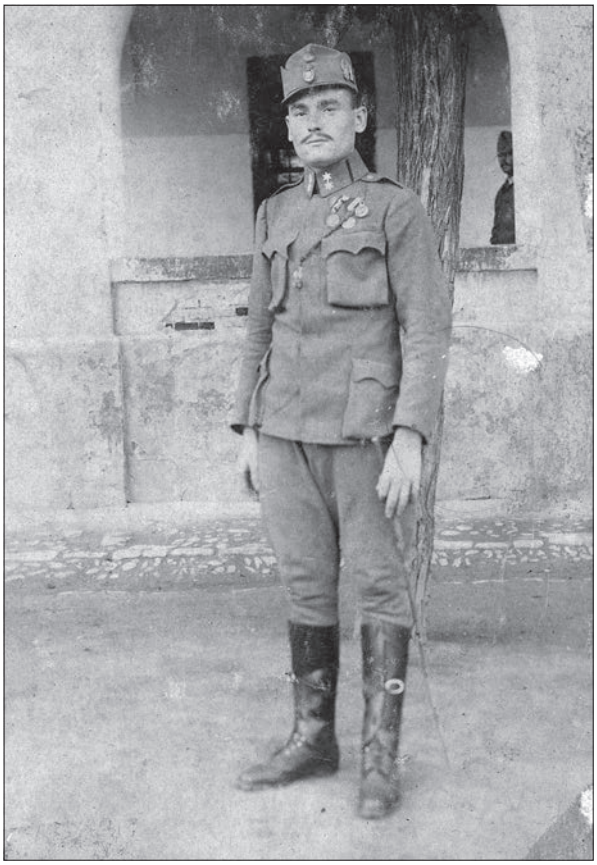
Glede na poveljstva posameznih polkov in ozemeljske razdelitve nabornih oziroma dopolnilnih okrožij je bilo v skupni c. in kr. vojski 57 avstrijskih in 45 ogrskih pehotnih polkov.[15] Razmerje med številom pehotnih polkov v avstrijskem in ogrskem delu monarhije v veliki meri odraža razmerje v številu prebivalstva[16] posameznih delov takratne skupne države. Osnovno strukturo skupne c. in kr. vojske sta poleg pehote sestavljala konjenica z dragonskimi, huzarskimi in ulanskimi polki ter topništvo s poljskimi, gorskimi in trdnjavsko-topniškimi enotami. Sestavo so dopolnjevale tehnične, podporne in druge specializirane čete ter od leta 1911 letalske enote oziroma vojaško letalstvo. Posamezni navedeni rodovi in specializirane enote so bili v okviru lastnih organizacijskih struktur zastopani tudi v avstrijskem in ogrskem domobranstvu.[17]

Današnje Prekmurje je bilo do konca prve svetovne vojne del ogrskega dela dvojne monarhije. Glede vojaške organiziranosti in nabornih področij tedanje Avstro-Ogrske je pripadalo V. korpusu skupne c. in kr. vojske s poveljstvom korpusa v Bratislavi (Slovaška). Tako je bila večina vojaških obveznikov iz Prekmurja v času vojne vpoklicana k enotam (večinoma pehotnim), ki so imele poveljstvo in razmestitev na področju tega (V.) korpusa.[18]

KRALJEVO-OGRSKO DOMOBRANSTVO[19] (HONVÉD)

Kraljevo-ogrsko domobranstvo (Honvéd) je bilo ustanovljeno leta 1868. Čeprav je bil Honvéd v začetku predviden kot neke vrste narodna milica, ki bi opravljala varnostne naloge na območju Ogrske, je sčasoma prerasel v pravo regularno vojsko. Honvéd je bil podrejen ogrskemu obrambnemu ministrstvu, uradni jezik pa je bil madžarščina.[20]

Kraljevina Ogrska je bila leta 1914 v vojaško-organizacijskem pogledu razdeljena na 6 honvédskih upravno-poveljniških okrožij, ki so se

Desetnik Koloman Korošec[21] (Šulinci 1898–Murska Sobota 1974), nekje v Romuniji, aprila 1918 (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

delila na manjša naborna oziroma dopolnilna okrožja, iz katerih se je črpal vojaški kader za 32 madžarsko-domobranskih (Honvéd) pehotnih polkov.[22] Naborna (dopolnilna) okrožja kraljevo-ogrske domobranske vojske so se le delno prekrivala z nabornimi (dopolnilnimi) okrožji skupne vojske.[23] Med vojno pa so zaradi velikih izgub in zviševanja starostne meje vpoklicanih v regularne enote Honvéda ustanavljali dodatne pehotne polke. Tako so nastali t. i. polki serije 300 (polki s številkami od 300 do 316). Zato je proti koncu vojne skupno število honvédskih pehotnih polkov naraslo na 48.[24] Celotno današnje Prekmurje[25] je pripadalo IV. honvédskemu upravno-poveljniškemu okrožju s poveljstvom v Bratislavi.[26]

14 Schmid, *Heerwesen*, str. 30.
15 *Schematismus*, str. 380–582.
16 Po zadnjem predvojnem popisu prebivalstva leta 1910 je Avstro-Ogrska štela približno 51,4 milijona prebivalcev, od tega 28,6 milijona v avstrijskem delu monarhije, 20,9 milijona v ogrskem delu ter približno 1,9 milijona v Bosni in Hercegovini (Judson, *The Habsburg Empire*, str. 271).
17 Schmid, *Heerwesen*, str. 30–117.
18 Glaise von Horstenau, *Österreich-Ungarns letzter Krieg*, str. 119.
19 Magyar királyi honvédség, v nadaljevanju: Honvéd (Ságvári, *Die ungarische Honvéd*, str. 10).
20 *Вооружённые силы Австро-Венгрии*, str. 7.
21 Boril se je v sestavi 18. kraljevega-ogrskega (Honvéd) pehotnega polka.
22 Ságvári, *Die ungarische Honvéd*, str. 33.
23 Pojić, *Ustroj*, str. 156.
24 Hermann in Szanyi, »*Csak előre*«, str. 173–176.
25 Pred letom 1919 je bilo današnje Prekmurje upravno razdeljeno med dve madžarski županiji. Severni, gričevnati del (današnje Goričko) z Mursko Soboto je spadal pod Železno županijo (Vas vármegye), medtem ko je južni del (današnje Dolinsko in Ravensko) spadal pod Zalsko županijo (Zala vármegye).
26 Schmid, *Heerwesen*, str. 20.

Aleksander Flisar (Skakovci 1878–Skakovci 1959) je svojo vojaško pot od vpoklica 1. avgusta 1914 in ruskega ujetništva (od decembra 1915 do maja 1920) kmalu po prihodu iz ujetništva opisal v literarnem oziroma pripovednem besedilu v verzih. »Pesmarica« vsebuje različne tematske sklope, kot so opisi vojnih dogodkov, osebna opažanja o vojni, ljubezenske lamentacije in sentimentalne reminiscence o domačem kraju. Ročno izdelan zvezek manjšega formata ima okoli sto popisanih strani v madžarščini. Posamezna besedila spremljajo avtorjeve kolorirane domoljubne ilustracije (hrani: družina Merklin, Skakovci).

V avstrijskem domobranstvu (Landwehr) je služil zanemarljiv delež prekmurskih vojakov, zato v razpravi ni posebej omenjeno.

CESARSKO-KRALJEVE TER KRALJEVO-OGRSKE ČRNOVOJNIŠKE ENOTE

Črnovojniške enote[27] so bile predvidene kot pomožna sila za službo v zaledju (varovanje skladišč, mostov in ujetniških taborišč) samo v vojnem obdobju oziroma kot skrajni obrambni ukrep v primeru vdora oziroma agresije sovražne vojske na območju Avstro-Ogrske monarhije, vendar so jih že kmalu po začetku vojne priključili operativnim enotam na bojišču. V času miru c. in kr. črnovojništvo ni bilo organizirano v aktivne črnovojniške polke in bataljone; njegovo organizacijo in mobilizacijsko pripravo so zagotavljala črnovojniška okrajna poveljstva, ki so bila pristojna za oblikovanje vojnih formacij.[28]

Po zakonu iz leta 1886 je črnovojništvo zajelo vse vojaško sposobne moške, ki niso bili aktivni ali rezervni pripadniki skupne vojske, mornarice, domobranskih enot in nadomestne rezerve. Črnovojništvo je imelo dva vpoklica: prvi vpoklic je zajel moške do 37. leta starosti, drugi vpoklic pa moške od 37. do 42. leta starosti. V času vojne so

Četovodja Karel Konkolič[29] (Mali Dolenci 1888–Mali Dolenci 1959), fotografiran z domačinko nekje v zaledju frontnih črt (Galicija), spomladi 1916 (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

27 Tudi v Prekmurju se je uporabljal (gl. *Novine*) izraz *črnovojništvo*, včasih pa madžarsko poimenovanje *népfölkelő*.

28 Dixon-Nuttall, *The Austro-Hungarian Army*, str. 50–51.

29 Služil je v zdravstveni službi 18. kraljevo-ogrskega (Honvéd) pehotnega polka.

bili z območja današnjega Prekmurja vpoklicani tudi letniki 1865–1872.[30]

Osnovna vojaška enota črnovojništva je bil polk, ki je vojaške obveznike dobival z istega nabornega območja kot ustrezajoč domobranski polk, tudi polkovna številka je bila enaka. Splošna mobilizacija avgusta in kasnejši vpoklici leta 1914 so v Prekmurju zajeli črnovojniške obveznike do 42. leta starosti.[31] »*Starih regrutov bo več, kak je mladih bilou. Posebno na sosednom Štajari so samo slepi pa hromi ne postali vojaki. Vnogi, iz šterih smo se negda šegarili* [norčevali]*, ka so slabotni, so v dukših letah zrasli, se okrepili i ponosno nosijo zdaj trak za kranščakom* [klobukom] *kak regrutje*.«[32]

MOBILIZACIJA IN VPOKLICI V ŽELEZNI IN ZALSKI ŽUPANIJI

Delna mobilizacija avstro-ogrske vojske za vojno proti Srbiji je bila razglašena 25. julija 1914. Za prvi dan mobilizacije je bil določen 28. julij. Že 31. julija 1914 pa je bila razglašena splošna mobilizacija oboroženih sil Avstro-Ogrske zaradi splošne mobilizacije v Rusiji dan prej. »*Mobilizacija. Kaj je to? Če se vojaki na slüzbo k svojim regementom* [polkom] *pozovéjo, to se pravi mobilizacija. Zprva se je ta mobilizacija samo ništernih* [nekaterih] *regementov tikala, ali odkda je rus mobilizirao svojo celo vojsko, je tüdi naša cela vojna moč na brambo domovine pozvana*.«[33]

Na območju današnjega Prekmurja, ki se je v svoji ozemeljski in narodnostni (82 % Slovencev, 15% Madžarov in 2,5 % Nemcev) celovitosti konfiguriralo šele po koncu prve svetovne vojne, so bili vpoklicani vojni obvezniki do 42. leta starosti (letnik 1872–1893).[34] Evangeličanski duhovnik Adam Luthar (Puconci 1887–Puconci 1972) je v posebnem evidenčnem zvezku *Matična knjiga vpoklicanih v vojno iz evangeličanske cerkvene občine Puconci med letoma 1914 in 1916*[35] zelo podrobno vpisoval podatke o mobiliziranih in kasneje vpoklicanih možeh iz puconske evangeličanske cerkvene občine (17 vasi). Seznam vsebuje 487 imen posameznikov iz teh krajev, ki so bili mobilizirani leta 1914 ali pa so bili vpoklicani kasneje, med letoma 1914 in1916, k raznim vojaškim enotam dvojne monarhije. Poleg osebnih podatkov

Nabornika iz Šalovcev, spomladi 1918. Aleksander Kovač[36] *(Šalovci 1900–Šalovci 1985), stoji levo z materjo in sestro (oče je bil že od leta 1914 na bojišču) v fotografskem ateljeju Istvána Eggertha v Monoštru (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).*

in kraja rojstva so v posameznih rubrikah vpisani še podatki o dodeljeni vojaški enoti, času vpoklica in vojni pošti posamezne enote. Gre za najpomembnejši in najverodostojnejši podatkovni vir o mobilizaciji in vpoklicanih v Prekmurju v prvih letih vojne. Nenavadno je, da se je tak seznam vpoklicanih ohranil (oziroma je bil voden) le v puconski evangeličanski župniji.[37] Nekaj župnij na območju Prekmurja (evangeličanskih in katoliških) hrani le delne sezname padlih in pogrešanih v prvi svetovni vojni. Analiza podatkov, ki jih vsebuje omenjeni seznam, kaže, da je bilo iz 17 krajev puconske evangeličanske župnije avgusta 1914 mobiliziranih in vpoklicanih 209 mož. Splošna mobilizacija 1. avgusta je zajela 175 mož.

30 Juteršnik, *Prekmurje*, str. 6.

31 Evangeličanski župnijski urad Puconci, *A battyándi ágostai hitvallás evangélikus házközség hadbavonultjainak anyakönyve 1914–1916*.

32 *Novine*, št. 48, 29. 11. 1914, str. 4, »Stári regrutov«.

33 *Novine*, št. 32, 9. 8. 1914, str. 2, »Naši dečkov«.

34 *Novine*, št. 32, 9. 8. 1914, str. 2, »Naši dečkov«.

35 Evangeličanski župnijski urad Puconci, *A battyándi ágostai hitvallás evangélikus házközség hadbavonultjainak anyakönyve 1914–1916*.

36 30. januarja tega leta je dopolnil 18 let. Vpoklican je bil h kraljevim-ogrskim telegrafskim enotam.

37 Katoliški duhovnik Boris Kučko, ki službuje v beltinski župniji, je avtorju 7. maja 2026 (po opravljenih poizvedbah v ostalih župnijah v Prekmurju) povedal, da takšnih seznamov v katoliških župnijah ni oziroma se niso ohranili.

Do konca leta 1914 jih je bilo skupno vpoklicanih nekaj več kot 300 ali skoraj 10 % takratnega moškega prebivalstva. Če pri tem upoštevamo še recipročnost pri vpoklicu mož katoliške veroizpovedi iz teh krajev, pridemo do števila nekaj manj kot 400 mobiliziranih in vpoklicanih.

Če statistično projekcijo prenesemo na naborna območja celotnega Prekmurja – enako korpusno okrožje (V. korpus) skupne vojske in enaka madžarsko domobranska (IV.) upravna poveljniška okrožja – in upoštevamo demografske podatke ter popis prebivalstva leta 1910,[38] lahko oblikujemo razmeroma utemeljeno oceno o številu mobiliziranih in vpoklicanih mož z območja današnjega Prekmurja avgusta 1914. Predvidoma bi lahko avstro-ogrske vojaške oblasti v prvih tednih vojne z železniškim transportom na vzhodno bojišče

Ludvik Koblenzer[39] (Sv. Jurij–Rogašovci 1887–Buchenwald 1944) kot pripadnik 11. c. in kr. huzarskega polka. Szombathely, pred letom 1914 (hrani: arhiv spominskega centra Jad Vašem).[40]

Karel Berke[41] (Šalovci 1883–Šalovci 1976) v fotografskem ateljeju, Kapfenberg (Avstrija), 1916 (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

poslale do 4000 mož in fantov iz prekmurskih krajev. Do konca leta bi lahko bilo vpoklicanih že do 5000 mož.[42] Pri tem je treba poudariti, da je bila vojaška usposobljenost mobiliziranega in vpoklicanega kadra vprašljiva tudi zaradi kratkega časa, namenjenega vojaškemu urjenju. V *Novinah*, ki so izšle v nedeljo, 9. avgusta 1914, je glavni urednik Jožef Klekl[43] zapisal: »*Naši dečkov je trijezero* [tri tisoč] *v dejanskoj vojaškoj službi* ...«[44] Navedeno število za začetek avgusta 1914 sovpada z našo projekcijo števila vpoklicanih v prvem mesecu vojne.

38 *Prekmurje. Seznam občin*, 1921, str. 19.

39 V času prve svetovne vojne je v sestavi svoje huzarske enote sodeloval v bitkah v okolici mest Vatra Dornei (Romunija) in Czernowitz (Ukrajina). V teh bojih je bil ranjen in hospitaliziran. Kot računski podčastnik s činom narednika je konec vojne dočakal v Čakovcu (*A magyar katona*, str. 92).

40 Yad vashem: Ludvik Koblenzer, https://collections.yadvashem.org/en/names/14008934 (5. 5. 2026).

41 Po vpoklicu leta 1915 je vse do konca vojne delal kot priučen topniški tehnik pri podjetju Böhler v Kapfenbergu (*A magyar katona*, str. 27).

42 »Po slednjem [zadnjem] vojáškem nabori lehko trdimo, da je skoro vsaki vojak iz slovenske krajine od 24–36 let. Malo sto je izostao ...« (*Novine*, št. 52, 25. 12. 1914, str. 4, »Malo sto je izosto«).

43 Jožef Klekl (1874–1948), katoliški duhovnik, politik, pisatelj, založnik in urednik. Vir: Obrazi slovenskih pokrajin (Papp, »Jožef Klekl«, https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/jozef-ml-klekl/ (8. 8. 2026)).

44 *Novine*, št. 32, 9. 8. 1914, str. 2, »Naši dečkov«.

Ob spremljanju in analizi kasnejših naborov (te so oznanili posamezni civilni matični okraji – uradi)[45] je mogoče sklepati, da je bilo v času prve svetovne vojne v avstro-ogrske oborožene sile vpoklicanih nekaj več kot 20.000 prekmurskih mož. Torej je bila nekaj manj kot polovica celotnega predvojnega moškega prebivalstva v Prekmurju aktivno vključena v vojni mehanizem Avstro-Ogrske monarhije. Vpoklicani so bili praktično vsi za boj sposobni moški od 18. leta starosti. Treba je omeniti, da so bili proti koncu vojne vpoklicani tudi 17-letniki, ki so v letu vpoklica dopolnili 18 let.

AVSTRO-OGRSKE VOJAŠKE ENOTE V PRVI SVETOVNI VOJNI, V KATERIH SE JE BOJEVALO VEČJE ŠTEVILO PREKMURSKIH VOJAKOV

Pomembnejši delež (več tisoč vpoklicanih v posameznem pehotnem polku v času prve svetovne vojne) so imeli vojaki iz Prekmurja v štirih pehotnih polkih avstro-ogrske vojske. Vpoklicani iz Železne županije (Gornje Prekmurje z Mursko Soboto) so se v večjem številu borili v 83. c. in kr. pehotnem polku in 18. kraljevo-ogrskem (Honvéd) pehotnem polku. Vpoklicani z območja Zalske županije (Spodnje Prekmurje z Dolnjo Lendavo in Beltinci) so se v večjem številu borili v 48. c. in kr. pehotnem polku in 20. kraljevo-ogrskem (Honvéd) pehotnem polku. V omenjene vojaške enote je bilo med prvo svetovno vojno vpoklicanih do 78 % vseh vojaških obveznikov iz Prekmurja. Iz *Matične knjige vpoklicanih v vojno iz evangeličanske cerkvene občine Puconci* izhaja, da je bilo v letih 1914–1916 iz 17 krajev puconske evangeličanske župnije k 83. c. in kr. pehotnemu polku vpoklicanih 164 mož, kar je 37 % od skupnega števila vpoklicanih, medtem ko je bilo k 18. kraljevo-ogrskemu (Honvéd) pehotnemu polku vpoklicanih 140 mož, kar pomeni 32 % od skupnega števila vpoklicanih. Večje število prekmurskih vojakov (več sto) najdemo še v c. in kr. pehotnih polkih št. 12, 76 in 90 ter v 31. kraljevo-ogrskem (Honvéd) pehotnem polku. Pri konjenici je bilo največ Prekmurcev vpoklicanih k 11. c. in kr. huzarskemu polku in 6. kraljevo-ogrskemu (Honvéd) huzarskemu polku. Vanju je bilo vpoklicanih nekaj več kot sto Prekmurcev. V elitni 11. c. in kr. lovski bataljon je bilo vpoklicanih do sto Prekmurcev, nekaj več kot sto pa jih je bilo vpoklicanih k železničarskim enotam v Korneuburgu (Avstrija).

Poddesetnik Viljem Županek (Šalovci 1897–Šalovci 1978), pripadnik mitraljeških enot, Levice (Slovaška), poleti 1917[46] *(hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).*

V prekmurske vasi je v času vojne prihajalo na tisoče pisem in vojaških dopisnic iz neposrednih območij spopadov, v katerih so vojaki kljub strogi cenzuri vojaških oblasti poskušali čim bolj verodostojno prikazati dogajanje na bojišču. Eno takšnih dopisnic, ki je bila odposlana 7. julija 1917, je v težko berljivem prekmurskem lokalnem narečju (tudi zaradi cenzure, saj omenja mrtve) napisal Viljem Županek svojim staršem v Šalovce:[47]

45 Za prekmurske kraje je bilo v letih 1914–1918 pristojnih 30 civilnih matičnih okrajev.

46 Boril se je na bojiščih Galicije in Bukovine v sestavi 18. in 20. kraljevo-ogrskega (Honvéd) pehotnega polka (Kertész in De Sgardelli, *A frontharcos eszme*, str. 128). Pred koncem vojne je zbolel in bil premeščen v zaledje. 23. januarja 1919 je bil uradno demobiliziran. »*V prvi svetovni vojni sem bil tri leta. Na fronti 9 mesecev, v Rusiji 9 mesecev. Bil sem podčastnik, administrator, tolmač za ruski, vogrski in slovenski jezik*.« S temi besedami je svojo vojaško pot v pismu z dne 30. 12. 1963 duhovniku in zgodovinarju Ivanu Škafarju (1912–1983) predstavil Viljem Županek. Vse do smrti je Viljem Županek hranil obširno vojaško korespondenco iz časa prve svetovne vojne. Od več kot 1000 pisem in vojaških dopisnic, ki jih je pisal na domači naslov oziroma prejel na fronto, se jih je ohranilo nekaj več kot 50. Avtor sem jih leta 2011 pridobil od njegove hčere Adele Vukan (Šalovci, 1933–Bokrači 2013), ki je živela v Bokračih.

47 Dopisnico hrani Mark Krenn, Murska Sobota.

Lebleni moji sztaristje!
Zse dvá dni ká tak trno kröpko nazgovorno bittje sztoji – nápriátel scsé naprej prité – dápá doszégá moujh szamaja nej poszrecsélo – Hválá goszpodnome bougyé. Gya szá doszégá moujh szrecsnó prek priso – szam gospodin boug mája obcsüvo i obvarvao – ar pouleg primáná moje pajdastye kak je gránát dole szpadno je eden nágnauk mró dva sztapa trno ramjánévá grátála – Doszégá moujh mé gospodin boug trno pomága – návejn kak deme ná dale.
Z bougon – Dosztakart vasz pozdravlám i küsnem od dalecs – vas szin
Viljem Zupanek
20. kraljevi ogrski črnovojniški pehotni polk
4. stotnija (oddelek strojnic) I. bataljona
Vojna pošta 414

Slovenski prevod:
Ljubi moji starši!
Že dva dni potekajo zelo težki boji – sovražnik hoče napredovati – zaenkrat se mu to ni posrečilo – Hvala gospodu bogu. Sam sem doslej prišel srečno skozi. Sam gospod bog me je pazil in obvaroval ob padcu granate [verjetno je šlo za topovsko granato, op. a.] *zraven mene in mojih tovarišev. Pri tem je eden takoj umrl, dva pa sta bila težko ranjena – do sedaj mi gospod bog zelo pomaga – ne vem, kako bo v prihodnje.*
Zbogom – Velikokrat vas pozdravljam in poljubljam od daleč – vaš sin
Viljem Župan

Statistična projekcija vpoklicanih vojakov iz prekmurja v času prve svetovne vojne

83. c. in kr. pehotni polk	do 6000 vpoklicanih	30 %
48. c. in kr. pehotni polk	do 2000 vpoklicanih	10 %
18. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk	do 4000 vpoklicanih	20 %
20. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk	do 3600 vpoklicanih	18 %

V ostale enote (konjenica, topništvo, mornarica, transportne enote in letalstvo) je bilo vpoklicanih do 4400 (22 %) Prekmurcev.[48] Okrog 50 izučenih strojnikov[49] iz prekmurskih krajev je med vojno služilo na avstro-ogrskih bojnih ladjah, tudi na ladjah *Prinz Eugen*, *Viribus Unitis* in *Admiral Spaun*.[50] V različne enote avstro-ogrskega topništva je bilo v času prve svetovne vojne vpoklicanih do tisoč Prekmurcev. V večjem številu jih najdemo pri c. in kr. trdnjavsko-topniških polkih. Okrog 50 jih je sodelovalo pri obrambi trdnjavskih kompleksov v Przemyślu.[51]

Portret dveh ulancev,[52] fotografski atelje Ferencza Knebla, Szombathely, spomladi 1916. Ob mizi stoji Mihael Benčec (Šalovci 1895–umrl okrog leta 1985 v Vojvodini), ki je bil predvidoma v začetku leta 1916 vpoklican k 5. c. in kr. ulanskemu polku[53] (hrani: Cecilija Šnuderl, Šalovci).

48 Statistične projekcije o vpoklicanih prekmurskih vojakih v posamezne enote avstro-ogrske vojske 1914–1918 so bile oblikovane na podlagi naslednje literature, virov ter časopisov: *A visszatért Delvidék*; *A Délvidék hadtörténete*; Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*; *A magyar katona*; Kovács, *Odlikovanci*; Šövegeš Lipovšek, *Padli in pogrešani*; Evangeličanski župnijski urad Puconci, *A battyándi ágostai hitvallás evangélikus házközség hadbavonultjainak anyakönyve 1914–1916*; HLB, Fond II. 518 K.u.K. 83. Infanterieregiment – Cs. és kir. 83. gyalogezred 1914–1918. [Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka 1914–1918.]; terenski zapisi avtorja v letih 2000–2026; *Novine*, letniki 1914–1919; *Muraszombat és vidéke*, letnika 1914 in 1918.

49 Krenn, Prekmurski vojaki, str. 48.

50 *A magyar katona*, str. 3–219.

51 Krenn, Prekmurski vojaki, str. 46.

52 V Murski Soboti in Beltincih se je po odredbi Vojnega ministrstva Avstro-Ogrske novembra 1914 nastanil 7. c. in kr. ulanski polk (več kot 1000 ulancev s konji v obeh krajih) (*Novine*, št. 50, 13. 12. 1914, str. 4, »Ulanarje v Soboti«).

53 Vse do konca vojne se je ta polk boril na vzhodnem in jugovzhodnem bojišču ter sodeloval pri pomembnih bitkah 1. avstro-ogrske armade.

Aleksander Šavel (Vaneča 1890–Vaneča 1961) kot strojnik na bojni ladji razreda Tegetthoff, SMS Prinz Eugen, Pulj, 4. novembra 1914.[54] *Vojno je končal s činom mornariškega narednika. (hrani: Rudolf Sočič, Vaneča).*

I. bataljon[55] 83. c. in kr. pehotnega polka (V. korpus 1. avstro-ogrske armade) je bil v prvi svetovni vojni absolutno – glede na znano število vpoklicanih v to enoto – najštevilčnejša »prekmurska« enota. Od prvega strelskega stika z Rusi 25. avgusta 1914 v kraju Szastarka (južno od Lublina na Poljskem) do 15. oktobra 1917 se je I. bataljon 83. c. in kr. pehotnega polka boril na vzhodnem bojišču. Potem se je premaknil na italijansko bojišče.[56]

PREKMURCI V AVSTRO-OGRSKEM LETALSTVU

Med prvo svetovno vojno so v avstro-ogrskem vojaškem letalstvu kot vojaški piloti delovali vsaj trije Prekmurci: večkrat odlikovani vojaški (lovski) pilot Štefan Hozjan iz Brezovice, Ivan Žitek iz Rakičana in Štefan Kuzmič iz okolice Murske Sobote.

Avstrijski Aeroklub je do konca vojne podelil nekaj več kot 2000 pilotskih licenc, medtem ko jih je Madžarska letalska zveza podelila okrog 400. Po grobi oceni je v avstro-ogrskih letalskih enotah v prvi svetovni vojni sodelovalo oziroma letelo nekaj več kot 3200 letalcev (od lovskih pilotov do izvidnikov).[57] Z območja današnje Slovenije je v času prve svetovne vojne v avstro-ogrskem vojaškem letalstvu služilo približno 100 letalcev.[58] Eden med njimi je bil sloviti Prekmurec **Štefan Hozjan**, sicer največkrat odlikovan slovenski letalec v prvi svetovni vojni, ki je letel v sestavi avstro-ogrskih letalskih enot. Kot izučen strojni ključavničar je leta 1913 prostovoljno odšel na služenje vojaškega roka. V začetku leta 1914 je končal šolo za letalske mehanike v Aspernu (Avstrija). Po končanem šolanju je bil premeščen v Dunajsko Novo mesto, kjer je bilo največje vojaško letališče takratne Avstro-Ogrske.

Štabni narednik in lovski pilot Štefan Hozjan (Brezovica 1894–Evergreen Park, Illinois, ZDA, 1949),[59] *nekje v zaledju italijanskega bojišča, poleti 1918 (hrani: Marko Ličina, Ljubljana).*

54 Ladja je v sestavi 1. divizije bojne flote avstro-ogrske mornarice maja 1915 sodelovala pri topniškem obstreljevanju Ancone (Donko, *Österreichisch-ungarische Kriegsschiffe*, str. 30).

55 Poveljstvo I. bataljona je bilo v Szombathelyu.

56 HLB, Fond II. 518, Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka.

57 Veinfurter, *Das fliegende Personal*, str. 8.

58 Marko Ličina, kustos in vodja depoja v Muzeju novejše zgodovine, avtorju 10. avgusta 2026.

59 Na fotografiji je mogoče prepoznati naslednja odlikovanja, od leve: zlata medalja za hrabrost, srebrna medalja za hrabrost 1. stopnje – tretjič podeljena, srebrna medalja za hrabrost 2. stopnje, bronasta medalja za hrabrost

Kot letalski mehanik je pri vadbenih poletih večkrat letel kot sopotnik. Zgodaj spomladi 1914 je po opravljenem servisu letala, za katero je bil zadolžen, z njim tudi sam vzletel in uspešno ateriral. Za to dejanje ni bil kaznovan, temveč je od letalskega poveljstva prejel pisni ukaz o premestitvi v pilotsko šolo avstrijskega vojaškega letalstva. 26. novembra 1914 je pridobil letalsko licenco in pilotsko izkaznico (zaporedna št. 175).[60] Bil je usposobljen za letenje v enosedežnem bojnem letalu in dodeljen II. avstro-ogrski letalski stotniji (II. Flik), ki je delovala na vzhodni fronti. Med 18. januarjem in 28. marcem 1915 je potekalo rusko obleganje trdnjavskega mesta Przemyśl. II. letalska stotnija je z obleganim mestom vzpostavila prvi zračni most v zgodovini vojnega letalstva. Štefan Hozjan naj bi po nekaterih virih 21. marca 1915 opravil zadnji polet iz avstro-ogrskega vojaškega letališča pri vasi Buszkowicki,[61] 3 km severovzhodno od Przemyśla, tik preden so mesto zavzeli Rusi. Julija 1916 je bil po krajšem uradnem postanku v Mariboru dodeljen 19. letalski stotniji (19. Flick), ki je delovala v Vipavski dolini, z matičnim letališčem na Ajševici pri Gorici.

19. letalska stotnija je veljala za eno najboljših letalskih enot v avstro-ogrskem vojnem letalstvu. Hozjan je nad Doberdobom 28. julija s svojim enosedežnim lovcem (Fokker) sestrelil dve italijanski letali znamke Voisin V, vendar je bil tudi sam huje ranjen. Za to dejanje je na predlog nadvojvode Jožefa Avgusta konec oktobra 1916 prejel zlato medaljo za hrabrost. Poleg naštetih odlikovanj (gl. fotografijo 13) je februarja 1917 dobil denarno nagrado v višini 2000 kron iz finančnega sklada ministrstva za obrambo Avstro-Ogrske, ki mu jo je za izjemne vojaške dosežke podelilo uredništvo madžarskega časopisa Est. Oktobra 1917 se je vrnil v 19. letalsko stotnijo, vendar je zaradi kroničnih zdravstvenih težav prvič poletel šele 11. novembra 1917. Januarja 1918 je bil premeščen v 51. letalsko stotnijo (51 Flick) z matičnim letališčem v Ajdovščini, vendar v tem času ni več opravljal bojnih poletov. Junija 1918 so ga znova premestili, tokrat v rezervno letalsko enoto v Dunajskem Novem mestu. V svoji vojaški letalski karieri je dosegel vsaj tri letalske zmage (eno na vzhodnem ter dve na italijanskem bojišču).[62] Julija 1918 mu je bil podeljen čin častniškega namestnika. Po razpadu Avstro-Ogrske se je za kratek čas vrnil domov v Lendavo, okrog leta 1921 pa se je z družino odselil v ZDA.[63]

Drugi prekmurski pilot, **Ivan Žitek**, je bil proti koncu leta 1914 vpoklican v 1. bataljon (najštevilčnejšo prekmursko vojaško enoto v avstro-ogrski vojski) 83. c. in kr. pehotnega polka.[64] Kot izučen strojni ključavničar je bil konec leta 1915 premeščen k letalskim enotam v Dunajsko Novo mesto. Istega leta so ga zaradi izkazanih tehničnih znanj vpoklicali v pilotsko šolo. Madžarska letalska zveza mu je 10. februarja 1916 podelila pilotsko licenco in pilotsko izkaznico z zaporedno številko 41.[65]

Spomladi 1916 je kot izvidniški pilot letel nad romunskim bojiščem. Med enim od teh poletov je bil sestreljen nad južnimi Karpati, nedaleč od

Vojaški pilot Ivan Žitek (Rakičan 1893–Gérce/Madžarska 1939). Kopijo pilotske izkaznice s fotografijo hrani Zsuzsanna Zsitek, Zalaegerszeg (Madžarska).

in Karlov četni križec. Na desnem prsnem žepu razločimo avstro-ogrski letalski znak poljskega pilota, mod. 1917.

60 *Jahresbericht des kk. Österreichischen flugtechnischen Vereines* 1915/16.

61 Karnas, *Hureczko Historia*, str. 11.

62 Janez Mataj omenja 3 sestrelitve in 5 onesposobljenih ruskih letal (Mataj, *Letala nad Prekmurjem*, str. 22).

63 Vojaška pot Štefana Hozjana je povzeta po Mataj, *Drzneje od ptic*, str. 15–84, razen ko je v opombi navedeno drugače.

64 Veinfurter, *Das fliegende Personal*, str. 344.

65 Hrani Zsuzsanna Zsitek, Zalaegerszeg (Madžarska).

Identifikacijska izkaznica (št. 964) pripadnika zalednih letalskih enot (FLEK 22G) Ludvika Žaliga (Murska Sobota 1897–Murska Sobota 1965) (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

kraja Bozovici (zahodna Romunija).[66] Avgusta 1916 je bil iz nadomestnih letalskih enot vpoklican v 32. letalsko stotnijo (FLIK 32), ki je v tem času v okviru 1. armadnega korpusa delovala na širšem območju Karansebeša v Romuniji. Pri tej enoti je ostal do 6. oktobra 1916, ko ga je poveljstvo enote poslalo na dodatno usposabljanje.[67] V začetku februarja je bila 32. letalska stotnija premeščena na italijansko bojišče, kjer je opravljala predvsem izvidniške in topniško-opazovalne naloge. Nameščena je bila v Ajdovščini in kasneje v Vipavi. V drugi polovici leta 1918 so jo premestili na frontno letališče pri kraju Mansue (Italija).[68] Vojaška letalska pot Ivana Žitka je bila v tem obdobju najverjetneje povezana z 32. letalsko stotnijo, vendar te povezave v dostopnih arhivskih virih in strokovni literaturi ni bilo mogoče potrditi. Žitek je bil verjetno pozno spomladi 1918 premeščen v 4. nadomestno letalsko eskadriljo z matičnim letališčem pri Szombathelyu.[69]

31. maja 1918 je Žitek kot prvi Prekmurec letel nad domačo pokrajino: »[...] *Žitkov virtuozni let je občudovalo okrog 400 gledalcev* [...].«[70]

Ivanov sin Jožef Žitek (Beltinci 1921–Gérce/Madžarska 1997) je Janezu Mataju (Murska Sobota 1938–Murska Sobota 2016), raziskovalcu prekmurskega letalstva, v pismu[71] z dne 4. decembra 1981 na osnovi pričevanj svojega očeta posredoval krajši vojni itinerar Ivanove letalske poti v avstro-ogrskih letalskih enotah. Janez Mataj pri povzemanju pisma[72] podaja tudi nekatere interpretacije Ivanove letalske poti,[73] ki jih v dostopnih virih in literaturi ni bilo mogoče potrditi.

Tretji prekmurski pilot, **Štefan Kuzmič**,[74] je bil leta 1917 vpoklican v 76. c. in kr. pehotni polk. Konec junija 1918 je končal pilotsko usposabljanje na fronti[75] (Fflg Schule). Avstrijski Aeroklub mu je pilotsko izkaznico z zaporedno št. 2268 izdal 28. junija 1918.[76] 3. septembra 1918 je bil razporejen v elitno 61J letalsko (lovsko) stotnijo (FLIK 61J). Letel je nad italijanskim bojiščem. Vojno je končal s činom desetnika.[77]

Letalske enote so za delovanje potrebovale tudi pomožno letalsko osebje (mehanike, ključavničarje, mizarje, kolarje, fotografe ...), ki je servisiralo in skrbelo za letalne naprave.[78] Po razpoložljivih podatkih je v pomožnih letalskih enotah oziroma logistiki služilo do 50 prekmurskih mož,[79] predvsem strojnih ključavničarjev, meha-

66 Mataj, *Letala nad Prekmurjem*, str. 26.
67 Veinfurter, *Das fliegende Personal*, str. 139.
68 Magó, *A repülőszázadok jelzései és jelvényei*, str. 227–268.
69 Révész, *Repülőtér az Alpokalján*, str. 46–87.
70 *Muraszombat és Vidéke*, št. 22, 2. junij 1918, str. 3, »Repülőgép Muraszombatban« [Letalo v Murski Soboti].
71 Hrani družina Mataj iz Murske Sobote.
72 Mataj, *Letala nad Prekmurjem*, str. 24–26.
73 Sredi februarja 1917 naj bi nad Trstom sestrelil dve italijanski letali in bil za to dejanje odlikovan z zlato medaljo za hrabrost.
74 Ostalih osebnih podatkov o njem iz dostopnega arhivskega gradiva in sekundarnih virov za zdaj ni bilo mogoče pridobiti.
75 V tem času je bila življenjska doba vojaškega pilota zgolj 2 meseca (Veinfurter, *Das fliegende Personal*, str. 16).
76 Zelezny, *Pilotendiplome des Österreichischen Aëro-Clubs*, str. 30.
77 Veinfurter, *Das fliegende Personal*, str. 295.
78 Za eno letalsko stotnijo z 8 letali je bilo predvideno okrog 100 podčastnikov in vojakov, ki so skrbeli za letalski servis, dodatno pa jim je bilo lahko dodeljenih do 60 mož varnostnega osebja (Desoye, *Die k.u.k. Luftfahrtruppe*, str. 174).
79 Gl. Evangeličanski župnijski urad Puconci, *A battyándi ágostai hitvallás evangélikus házközség hadbavonultjainak anyakönyve 1914–1916*; *A Délvidék hadtörténete*; Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története;*

Četovodja Andrej Krenn (Fikšinci 1890–Fikšinci 1952), fotografiran v Dunajskem Novem mestu leta 1917 (hrani: družina Krenn, Šalovci).

nikov in mizarjev. V nadaljevanju so izpostavljeni posamezniki iz omenjenih poklicev, o katerih se je ohranilo obsežnejše dokumentarno in fotografsko gradivo.

Mirko Červek, rojen leta 1891 v Rakičanu, se je izučil za ključavničarja in puškarja. Leta 1913 je bil vpoklican v 18. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk. Boril se je na vzhodni in soški fronti. Kot puškarja so ga med vojno premestili k letalskim enotam, kjer je napredoval do vodje oddelka orožarjev. Skrbel je za oborožitev 19. letalske stotnije avstro-ogrskega letalstva.[80] Zaradi uspešnih inovacij pri delovanju letalskih strojnic ga je pohvalil sam avstrijski cesar Franc Jožef. »*Na predlog njihove kraljeve apostolske visokosti se pohvali Imre (Mirko) Cservek, vodja letalskih orožarjev. Njegovo viteško vedenje je za zgled*.«[81] Vojno je končal s činom narednika letalskih enot.

Ludvik Žalig, rojen leta 1892 v Murski Soboti, je bil kot izučen strojni mehanik leta 1914 vpoklican k letalskim enotam v Aspern, kjer se je izučil za letalskega mehanika. Bil je vzdrževalec letal Aviatik B in Hansa – Brandenburg. Kasneje se je usposobil še za vzdrževanje licenčnih letal. Vojno je končal kot višji letalski mehanik pri 22. c. in kr. nadomestni letalski stotniji v kraju Strasshof an der Nordbahn. Ta enota je bila del sistema nadomestnih izobraževalnih letalskih enot avstro-ogrskega vojaškega letalstva.

Andrej Krenn je bil izučen mizar. Leta 1913 je bil vpoklican k 83. c. in kr. pehotnemu polku. Leta 1914 je bil premeščen v letalske delavnice v Dunajskem Novem mestu. Kot letalski mehanik je bil konec novembra 1918 demobiliziran s činom četovodje letalskih enot.[82]

PREKMURSKI ČASTNIKI V VOJNI

V višjih častniških strukturah avstro-ogrskih oboroženih sil najdemo le malo Prekmurcev. Na območju današnjega Prekmurja je takrat živelo le nekaj plemiških družin ter maloštevilno meščanstvo v Murski Soboti in Dolnji Lendavi. V času Avstro-Ogrske sta bila sistem kadrovanja

Poročnik dr. Alan Laubhaimer[83] *(Dolnja Lendava 1892–Pacsa, Madžarska, 1960), fotografiran nekje v zaledju italijanskega bojišča, 1917 (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).*

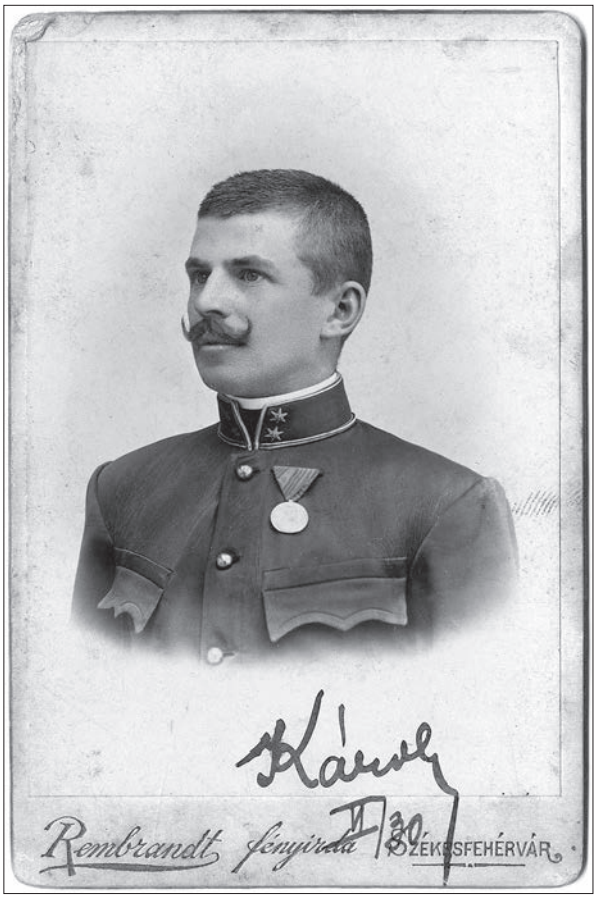
Kertész in De Sgardelli, *A frontharcos eszme*, terenski zapisi avtorja.

80 V 19. Flicku je letel Štefan Hozjan.

81 Iz uradnega naznanila avstro-ogrske vojske, junija 1916 (Mataj, *Letala nad Prekmurjem*, str. 28).

82 Krenn, *Fotografije*, str. 71.

83 1. avgusta 1914 je bil vpoklican v 20. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk. Vse do konca vojne je vodil gospodarski urad pri III. Bataljonu tega polka. 15. novembra je bil demobiliziran s činom nadporočnika (Rokolya, *Egy alsólendvai polgár*, str. 43).

Nadporočnik Karel Belošič (Dolnja Lendava 1871–Budimpešta 1918),[84] *fotografiran v Székesfehérvárju na Madžarskem okrog leta 1900 (hrani: arhiv Županijske in mestne knjižnice Ferenca Deáka v Zalaegerszegu).*

in napredovanje v višji častniški rang določena z družbeno-socialnim položajem obeh omenjenih skupin in njuno narodnostno pripadnostjo.[85] Višja častniška struktura Avstro-Ogrske je kader črpala iz privilegiranih oziroma elitnih slojev takratne družbe, pri čemer je bil v ospredju socialni status oziroma družinsko (narodnostno) ozadje bodočega častnika. Nemško govoreči častniki so predstavljali približno 4/5 poklicnega častniškega zbora, medtem ko so bili Madžari, Čehi in drugi narodi monarhije zastopani bistveno skromneje. Do prve svetovne vojne se je delež madžarskih častnikov občutno povečal.[86]

Po začetku vojne in velikih izgubah med avstro-ogrskimi častniki (v nekaj mesecih jih je padla skoraj tretjina) pa so možnost napredovanja v častniške in podčastniške strukture dobili tudi družbeno deprivilegirani, a bojno preizkušeni vojaški kadri.

Z območja današnjega Prekmurja ni izviral noben častnik, ki bi v svoji vojaški karieri v tem obdobju dosegel generalski čin. Brata Belošič iz Dolnje Lendave sta v času prve svetovne vojne dosegla čin podpolkovnika. Podpolkovnik Karel Belošič je služil v 14. kraljevo-ogrskem (Honvéd) pehotnem polku, njegov brat, podpolkovnik Leopold Belošič (Lendava 1874–Baja/Madžarska 1940), pa v II. c. in kr. lovskem bataljonu.[87] Oba sta bila na poveljniškem položaju v omenjenih enotah. Čin majorja sta dosegla Edvard (Ede) Posfay, rojen Pollak[88] in štabni zdravnik dr. Mihael Škrilec, oba iz Murske Sobote.

Čin stotnika je doseglo najmanj deset Prekmurcev. Na položaju nižjega častništva v rangu nadporočnika in poročnika najdemo do 50 Prekmurcev. Podčastniške čine (od četovodje do častniškega namestnika) je v prvi svetovni vojni pridobilo več sto Prekmurcev, najnižje vojaške čine (poddesetnik, desetnik) pa okoli 1000 Prekmurcev.[89]

»ODLIKOVANI SO ZAVOLO [ZARADI] JUNAŠTVA«[90] – ODLIKOVANCI IZ PREKMURSKIH KRAJEV

Do 2000[91] prekmurskih vojakov, podčastnikov in častnikov je bilo med prvo svetovno vojno odlikovanih z vsaj enim ali več odlikovanji, ki jim jih je za vojaške zasluge podelila Avstro-Ogrska. Največ je bilo podeljenih hrabrostnih medalj. Bronasto medaljo za hrabrost je prejelo nekaj več kot 1100 prekmurskih vojakov. Srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje jih je prejelo nekaj več kot 500, srebrno medaljo za hrabrost 1. stopnje pa nekaj manj kot 200 vojakov in podčastnikov iz Prekmurja. Zlato medaljo za hrabrost (gre za najvišje rangirano odlikovanje, ki ga je lahko dobil navaden vojak ali podčastnik v avstro-ogrski vojski v času prve svetovne vojne) so podelili trem

84 Eden najvišje rangiranih častnikov v prvi svetovni vojni, rojenih na območju Prekmurja. Dosegel je čin podpolkovnika (gl. Krenn, Prekmurski vojaki, str. 50).

85 Stergar, *Slovenci in vojska*, str. 81.

86 Deák, *Beyond Nationalism*, str. 173–176.

87 Julija 1917 je bil v činu stotnika premeščen k 300. madžarsko-kraljevemu (Honvéd) pehotnemu polku (*Rendeleti Közlöny*, 31. 7. 1915, str. 1046, »Legfelsőbb elhatározások«).

88 Od leta 1899 s plemiškim predikatom »nagy- és kisbarkóczi«, v slovenščini »veliki in malobakovski« (nanašajoč se na ime kraja Bakovci oziroma Barkócz). Z vladarjevim dovoljenjem je družina svoj priimek Pollak 26. oktobra 1899 spremenila (madžarizirala) v Posfay (*Budapesti Közlöny*, 19. 10. 1899, str. 1, »Hivatalos rész«).

89 Krenn, Prekmurski vojaki, str. 50.

90 *Novine,* št. 46, 18. 11. 1917, str. 3, »Odlikovani so«.

91 Kovács, Odlikovanci. Avtor publikacije je poimensko navedel 1691 odlikovancev iz Prekmurja. Po izidu publikacije leta 2018, preverjanju dodatnih arhivskih virov, podrobnem pregledu časopisov in publikacij, ki so izšle po letu 1918, ter na novo pridobljenih terenskih podatkov je število odlikovancev iz Prekmurja višje za okrog 300 imen.

Major dr. Mihael Škrilec (Murska Sobota 1873–Murska Sobota 1943), štabni zdravnik pri 18. kraljevo-ogrskem (Honvéd) pehotnem polku, je bil eden najbolj odlikovanih Prekmurcev v prvi svetovni vojni.[92] *Med drugim mu je bil podeljen red Franca Jožefa – vitez z vojnim okrasjem in meči.*[93] *Fotografija je bila objavljena v: A magyar katona, str. 12.*

Prekmurcem: častniškemu namestniku Ludviku Kučanu iz Križevcev na Goričkem, ki je služil v 18. kraljevo-ogrskem (Honvéd) pehotnem polku, vojaškemu (lovskemu) pilotu avstro-ogrskega letalstva Štefanu Hozjanu iz Brezovice (gl. fotografijo) in častniškemu namestniku Alojzu (Dühu)[94] Dénesiju iz Lipe[95] (Lipa 1893–Tapolca/Madžarska 1964), pripadniku 48. c. in kr. pehotnega polka.[96]

Stotnik grof Tivadar Széchenyi iz Gornje Lendave in podpolkovnik Karel Belošič iz Dolnje Lendave sta bila odlikovana z Avstrijskim cesarskim redom železne krone 3. stopnje z vojnim okrasjem in meči. Vojni kurat Anton Mintek iz Murske Sobote in Mirko Toma iz Dolnje Lendave sta bila odlikovana z redom Franca Jožefa – vitez z vojnim okrasjem.[97]

92 Sodeloval je v bitkah v Galiciji in Karpatih. Do konca vojne je deloval kot polkovni zdravnik na bojiščih.

93 *A magyar katona*, str. 12.

94 V madžarski obliki Alajos (Düh) Dénesi. Alojz Dénesi je bil rojen s priimkom Düh (Dújh). Uradna zaznamba št. 13608/1898 v turniški krstni knjigi potrjuje, da je bil leta 1898 dovoljen prevzem priimka Dénesi (NŠAM, RMK Turnišče 1893–1903, zapis št. 108.

95 *A magyar nemzet aranykönyve*, str. 192.

96 Szekér, *Háborús emlékek*, str. 177.

97 Več o prekmurskih odlikovancih najdemo v publikaciji Kovács, *Odlikovanci.*

Poročnik Julij Kontler[98] *(Dolnja Lendava 1892–Flossenbürg 1944) z očetom v fotografskem ateljeju Eleka Schrantza v Lendavi leta 1916*[99] *(hrani: László Kontler, Budimpešta).*

Med prekmurskimi pristaši madžarske opcije je bilo v času druge svetovne vojne izjemno cenjeno madžarsko odlikovanje »vitéz« (odlikovanje madžarskega viteškega reda). Prekmurcem iz obeh prekmurskih okrajev, ki so bili kot avstro-ogrski vojaki med prvo svetovno vojno odlikovani z zlato ali srebrno medaljo za hrabrost I. stopnje in niso bili kompromitirani s komunistično preteklostjo ter protimadžarsko dejavnostjo v obdobju med svetovnima vojnama, je bilo med letoma 1941 in 1944 podeljenih vsaj 40 odlikovanj »vitéz«.[100]

98 Jeseni 1914 je bil vpoklican v 20. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk. Boril se je na vzhodnem bojišču, od decembra 1916 pa na italijanskem (Krenn, *Fotografije*, str. 97).

99 Prejemnik bronaste vojaške zaslužne medalje na traku vojaškega zaslužnega križca z meči ter velike in male srebrne medalje za hrabrost. Dvakrat so mu podelili bronasto medaljo za hrabrost ter Karlov četni križec (gl. Kovács, Odlikovanci, str. 64).

100 Krenn, Tako nekarakternih ljudi še ni srečal, str. 9.

Odlikovani četovodja telegrafskih enot Jožef Toplak (Dolnja Lendava 1889–Murska Sobota 1975). Jožef je bil 28. julija 1914 kot rezervist s telegrafsko stotnijo poslan na srbsko fronto. Maja 1915 so njegovo enoto (7. c. in kr. gorsko-telefonski oddelek) premestili na italijansko bojišče. Tam je sodeloval v več pomembnih bitkah.[101] *Junija 1942 mu je bilo v Szombathelyu podeljeno madžarsko odlikovanje »vitéz«*[102] *(hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).*

»SZMRTELNOST JE BOGME VEUKA«[103] – IZGUBE MED PREKMURSKIMI VOJAKI

V prvih dveh letih vojne je padla več kot polovica prekmurskih vojakov od skupnega števila padlih v vsej vojni. Po doslej znanih podatkih[104] je bilo v prvi svetovni vojni padlih in pogrešanih (to so vojaki, ki se po vpoklicu v avstro-ogrske oborožene sile v letih 1914–1918 niso nikoli vrnili domov) 3278 prekmurskih vojakov.[105]

Izgube med prekmurskimi vojaki po letih[106]

1914	1915	1916	1917	1918
okrog 860	do 1150	okrog 700	okrog 400	okrog 200
26 %	35 %	21 %	12 %	6 %

Za večino vpoklicanih prekmurskih mož je bilo usodno vzhodno bojišče. Iz podatkov o zna-

Franc Poredoš,[107] *sedi (Zenkovci 1875–padel v Karpatih 20. marca 1915),*[108] *s soborcem v fotografskem ateljeju Oszkárja Goetzloffa, Sopron, januarja 1915 (hrani: družina Poredoš, Murska Sobota).*

101 Kertész, *A frontharcos eszme szolgálatában*, str. 115.
102 *Zalai Magyar Élet*, 22. 7. 1942, str. 4, »Hírek«.
103 Slov. prevod: Smrtnost je bogme velika. Karel Barbarič, vojak v 27. c. in kr. pehotnem polku, sestri Etelki Lepoša v Šalovce na dopisnici, 15. marca 1917. Dopisnico hrani Mark Krenn, Murska Sobota.
104 Posredovala Gordana Šövegeš Lipovšek iz Pokrajinskega arhiva Maribor, avtorica tematske publikacije Padli in pogrešani, v telefonskem pogovoru z avtorjem 26. marca 2026.
105 Seznam padlih ni dokončen in se na podlagi novih virov ter ugotovitev sproti dopolnjuje.
106 Statistična projekcija sledi vpisom smrti v publikaciji Šövegeš Lipovšek, *Padli in pogrešani* (str. 10) ter je najboljši približek dejanskemu številu padlih in pogrešanih.
107 Vpoklican je bil k 18. kraljevo-ogrskemu (Honvéd) črnovojniškemu pehotnemu polku. Doma je pustil soprogo in otroka. Padel je nekaj dni po prihodu na bojišče. Pri potomcih v Murski Soboti so se ohranila štiri pisma, dopisnica in razglednica, ki jih je Franc poslal soprogi na domači naslov v Zenkovcih.
108 Šövegeš Lipovšek, *Padli in pogrešani*, str. 131.

nem kraju smrti[109] izhaja, da je na bojiščih Galicije, Bukovine, Volinije in v Karpatih (torej vzhodno bojišče oziroma pogovorno ruska fronta) padlo 78 % vojakov iz Prekmurja. Na italijanskem bojišču jih je padlo 11 %, na balkanskem bojišču 6 %, v bojih na romunski fronti pa okrog 5 %. Za prekmurske vojake je bilo najtežje leta 1915, ko jih je padlo okrog 1150.

V kraju Sułoszowa[110] (danes Poljska, 35 km severno od Krakova) je v krvavih pozicijskih bojih med 18. in 23. novembrom 1914 padlo do 100 prekmurskih vojakov, večinoma iz 83. c. in kr. pehotnega polka. V nobeni posamezni bitki v tako kratkem času do konca vojne ni padlo toliko prekmurskih vojakov.

Izgube prekmurskih vojakov po posameznih enotah[111]

IME ENOTE	PADLI IN POGREŠANI	
83. c. in kr. pehotni polk	okrog 950	pribl. 29 %
48. c. in kr. pehotni polk	nekaj več kot 300	pribl. 9 %
18. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk	Več kot 500	pribl. 15 %
20. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk	Več kot 500	pribl. 15 %
Ostale pehotne enote ter ostali rodovi	okrog 1000	pribl. 30 %

Po koncu vojne (1919–1920) je zaradi posledic poškodb na bojišču in epidemije španske gripe (tudi pegavega tifusa), upoštevajoč volatilni dejavnik pri zapisu razloga smrti v matičnih knjigah umrlih v Prekmurju, umrlo še nekaj sto prekmurskih vojakov.[112] Predvidoma je za posledicami španske gripe in prekomerne izčrpanosti tik po vrnitvi v domači kraj 18. novembra 1918 umrl[113] častniški namestnik Ludvik Kučan[114] iz Križevcev na Goričkem, prejemnik zlate medalje za hrabrost.[115]

Delež izgub med prekmurskimi vojaki glede na število prebivalstva v Prekmurju (popis prebivalstva leta 1910 – 90.684 prebivalcev)[116] znaša 3,6 %. V nekdanjih avstro-ogrskih deželah je bil povprečni delež izgub 2,95 %. Delež izgub v ostalih (današnjih) slovenskih pokrajinah se giblje med 2,5 % in 3 %. Večji delež izgub naj bi imela le Koroška (če upoštevamo samo delež slovenskega prebivalstva), in sicer 4 %.[117] Demografsko sliko Prekmurja po vojni dodatno zaostruje podatek o ranjenih. Medtem ko je povprečno razmerje med padlimi in ranjenimi v prvi svetovni vojni znašalo 1 : 2,5, je bilo v deželah nekdanje Avstro-Ogrske to razmerje še nekoliko višje.[118] Kako so te izgube (padli in ranjeni) vplivale na gospodarsko in socialno podobo Prekmurja po koncu vojne, lahko le ugibamo.

Štefan Gorčan, roj. v Polani leta 1896, je zbolel za tifusom in umrl v eni od bolnišnic nekje v zaledju vzhodnega bojišča decembra 1915.[119] *Izdelavo votivne podobe z eshatološko simboliko v kombinirani tehniki fotografije in akvarela, intarziranim okvirjem iz mahagonija ter bisernimi inkrustacijami so Štefanovi starši naročili pri graškem fotografu Friedrichu Erbnu*[120] *(hrani: Pomurski muzej Murska Sobota, inv. št. Z – 4390).*

109 Šövegeš Lipovšek, *Padli in pogrešani*, str. 12–183.
110 Šövegeš Lipovšek, *Padli in pogrešani*, str. 12–183.
111 Šövegeš Lipovšek, *Padli in pogrešani*, str. 12–183.
112 Gordana Šövegeš Lipovšek avtorju, 26. marca 2026.
113 Bačič, Nezapisani zapisi vojaka Petra, str. 71.
114 Rojen 18. 2. 1896 v Križevcih na Goričkem (SI PAM/0016 Zbirka dvojnikov matičnih knjig Prekmurja in Medžimurja, Civilna rojstna matična knjiga Križevci 1896, knjiga 135, zapis št. 25).
115 Honvédségi Közlöny, 26. 1. 1918, str. 238, »Az arany vitézségi érem«.
116 Lipovšek, *Prekmurje: Seznam občin*, 1927, str. 18.
117 Svoljšak in Antoličič, *Leta strahote*, str. 120.
118 Schmied-Kowarzik, War Losses (Austria-Hungary), https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war-losses-austria-hungary/ (26. 7. 2026).
119 Evangeličanski župnijski urad Puconci, *A battyándi ágostai hitvallás evangélikus házközség hadbavonultjainak anyakönyve 1914–1916*.
120 Za opravljeno storitev je prejel 500 takratnih kron, kar je po tedanjih cenah ustrezalo vrednosti ene krave.

»[...] NAŠ PEŠPOLK SE JE 34 DNI JUNAŠKO BORIL V KÁRPÁTAH [...]«[121] – O 83. C. IN KR. (»PREKMURSKEM«) PEHOTNEM POLKU

Kot že omenjeno, je bil 83. c. in kr. pehotni polk[122] avstro-ogrska vojaška enota, v kateri se je med prvo svetovno vojno borilo in padlo največ mobiliziranih in vpoklicanih vojakov z območja današnjega Prekmurja.[123] V času vojne je bilo v ta polk vpoklicanih do 6000 Prekmurcev. Skupno število vpoklicanih iz Železne županije,[124] torej iz slovenskih, madžarskih in nemških krajev (ki so bili v sestavu Železne županije), je bilo blizu 40.000. Padlih in pogrešanih je bilo 6679 mož, od tega okrog 950 prekmurskih vojakov. Več kot 80 % jih je padlo na vzhodni fronti v bojih z Rusi.[125]

V zgodovino elitnih pehotnih enot avstro-ogrske vojske v času prve svetovne vojne se je 83. c. in kr. pehotni polk z bojnim delovanjem vpisal na bojiščih v Galiciji leta 1914 in v Karpatih leta 1915. Vrhovno poveljstvo mu je kasneje podelilo častni predikat »železni polk«, torej trden in neuklonljiv. V takšni enoti se je torej bojevalo več tisoč prekmurskih vojakov.

Polk ni sodeloval niti v bojih na romunskem bojišču 1916/1917 niti v bojih proti srbskim enotam 1914/1915 in 1916/1917. Na italijansko bojišče je prišel dokaj pozno (marca 1917). Tu je sodeloval v nekaterih manj pomembnih bitkah.[126]

BOJNA POT 83. C. IN KR. PEHOTNEGA POLKA V LETIH 1914–1918

Polk je bil ustanovljen leta 1883. Njegovo poveljstvo je bilo v mestu Komárom (danes Komárno na Slovaškem). Posamezna bataljonska poveljstva[127] so imela sedeže v krajih Szombathely (bataljon št. I), Komárno (bataljon št. II), Kőszeg (bataljon št. III) in Komárno (bataljon št. IV).[128]

Polk se je dopolnjeval (pridobival nabornike) s szombathelyskega nabornega območja, kamor so spadali tudi kraji Gornjega Prekmurja z Mursko Soboto (okrog 120 krajev, ki so spadali k nekdanji Železni županiji). Iz teh krajev je nabornike večinsko pridobival še 18. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk.

Vojno pot je polk začel v sestavi 66. pehotne brigade (33. pehotna divizija) V. korpusa 1. armade. 7. avgusta 1914 se je celoten polk v Szombathelyu vkrcal na vlak in se v smeri Sopron–Budimpešta–Prešov napotil do zadnje železniške postaje v kraju Rzeszów na Poljskem. Po prihodu 11. avgusta se je polk peš odpravil na dolg pohod v bližino bojišča pri Krasniku. Do 25. avgusta je deloval kot divizijska rezerva, torej ni bil v boju. Prvi strelski stik z Rusi je vzpostavil 25. avgusta 1914 blizu kraja Szastarka, kakih 30 km jugovzhodno od mesta Krasnik (Poljska). Od tega dne je bil polk s krajšimi premori z vsaj enim bataljonom v nenehnih bojih vse do konca vojne. Od avgusta do decembra 1914 se je bojeval v bitkah pri Rudniku, Lublinu, Bychowi, Tarnobrzegu in Iwangorodu ter v več bitkah severno od Krakova (Olkus, Suloszowa).[129] Gre za eno najtežjih obdobij tega polka. Po številu žrtev je bil v letih 1914–1915 na tretjem mestu v avstro-ogrski vojski. Med 19. in 22. novembrom 1914 je padel polkovni poveljnik, major Henrik Uffenheimer.[130] V začetku decembra 1914 je število vojakov v polku padlo na 450 (jakost dveh stotnij). Kljub številnim izgubam je 33. diviziji avstro-ogrske vojske uspelo zadržati rusko vojsko pred Krakovom.[131]

ŽELEZEN DANDAR [BRIGADA] *I TROJNA POHVALNOST*[132]

Od 23. januarja do 26. aprila 1915 se je polk boril v Karpatih. Ob izkazanem pogumu in vztrajnosti pri obrambi hriba Bukowe Berdo[133] (nadm. viš. 1250 m), 70 km južno od Przemyśla, 2. aprila 1915 je 66. brigada (sestavljena iz 83. in 12. c. in kr.

121 *Novine*, št. 19, 9. 5. 1915, str. 3, »Pohvalnost 83. pešpolka«.

122 V nemškem jeziku: K.u.K. Inf. Reg. 83. Freiherr von Schikofsky.

123 Ključne podatke o vojnem delovanju 83. c. in kr. pehotnega polka najdemo v obsežnem zborniku na 400 straneh (Zgodovina in spominska knjiga nekdanjega 83. in 106. c. in kr. pehotnega polka) avtorja Józsefa Dorombyja iz leta 1934 v madžarskem jeziku in v Spominskem zvezku – vojnem dnevniku 83. c. in kr. pehotnega polka, ki ga hranijo v Vojnem arhivu v Budimpešti (HLB – Fond II. 518 K.u.K. 83. Infanterieregiment – Cs. és kir. 83. gyalogezred 1914–1918. [Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka 1914–1918]), avtor ga hranim v slovenskem prevodu. V tem arhivu hranijo tudi seznam odlikovancev tega polka (HLB – Fond VII.243. Kitüntetési javaslatok).

124 Naborni okoliš 83. c. in kr. pehotnega polka je zajemal celotno upravno območje Železne županije.

125 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 191.

126 HLB, Fond II. 518, Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka 1914–1918, str. 1–23.

127 C. in kr. pehotni polk so sestavljali 4 bataljoni, domobranskega (Landwehr in Honvéd) pa trije bataljoni (Schmid, *Heerwesen*, str. 31–38).

128 *Schematismus für das K.u.K. Heer und für die K.u.K. Kriegsmarine für 1914*, str. 544.

129 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 22–60.

130 HLB, Fond II. 518, Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka, str. 6.

131 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 65–68.

132 *Novine*, št. 19, 9. 5. 1915, str. 3, »Pohvalnost 83-ga pešpolka«.

133 Bitka pri »Bukowe Berdo«, 1.–2. april 1915 (HLB, Fond II. 518, Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka, str. 9).

pehotnega polka) pridobila častni naziv »železna brigada«. Tedanji poveljnik polka, polkovnik Rudolf Kiszling, je županu mesta Szombathely sporočil: »*Z veseljem vam naznanim, ka se je naš polk aprila 2-ga pod mojim vodstvom na 1230 meterskoj visini v težavnih okolščinah proti premočnomi sovražniki srdito ali zmagovalno borio i je zevzeo 150 lüdij. Na sovražnikovoj strani je više 300 ranjenih i 400 mrtvih obleglo na bojišči. To je bio slavni veliki petek polka z železne županije. Žilava vztrajnost i junaško obnašanje naših vojakov više vse hvale stoji.*«[134]

Težišče ruskega napada v dolžini dveh kilometrov je prestregel I. bataljon 83. c. in kr. pehotnega polka, ki mu je takrat poveljeval nadporočnik Károly Osskó:[135] »*Naš pešpolk se je 34 dni borio v Kárpátah i vredno zaslužo častno ime 'železen dandar' i trojno pohvalnost s strani poveljništva.*«[136]

Med 4. junijem in 20. oktobrom 1916 je potekala znamenita Brusilova ofenziva. Posledice ruskega napada so bile katastrofalne, saj so avstro-ogrske armade (1., 2., 4. in 7. ter mešana nemško-avstro-ogrska južna armada) izgubile polovico vojakov. Mrtvih in ranjenih je bilo 370.000, zajetih pa več kot 380.000 avstro-ogrskih vojakov.[137] V teh bojih je bilo med prekmurskimi vojaki več kot tisoč mrtvih in ranjenih, več tisoč jih je bilo zajetih. Iz ruskega ujetništva so se vračali še več let po koncu prve svetovne vojne.[138] Brusilova ofenziva je močno oslabila avstro-ogrsko vojsko, zmanjšala njeno samostojno ofenzivno sposobnost ter povečala njeno odvisnost od nemške cesarske vojske.

Med septembrom 1916 in julijem 1917 je 83. c. in kr. pehotni polk sodeloval v pozicijskih bojih med krajema Bat´kiv in Zvyzheń (danes Ukrajina). »*Pri Batkov – Zvyczyn*[139] *napad Rusov proti našoj vojski se je ne posrečo* [...] *Sombotelski 83. reg. Je sovražnika vu najbolje junaškom obranjüvanje i vu preveč britkom bitji nazaj vrgo* [...] *Vsi so pohvaljeni. Ešče* [tudi] *i mrtvi* [...]«[140]

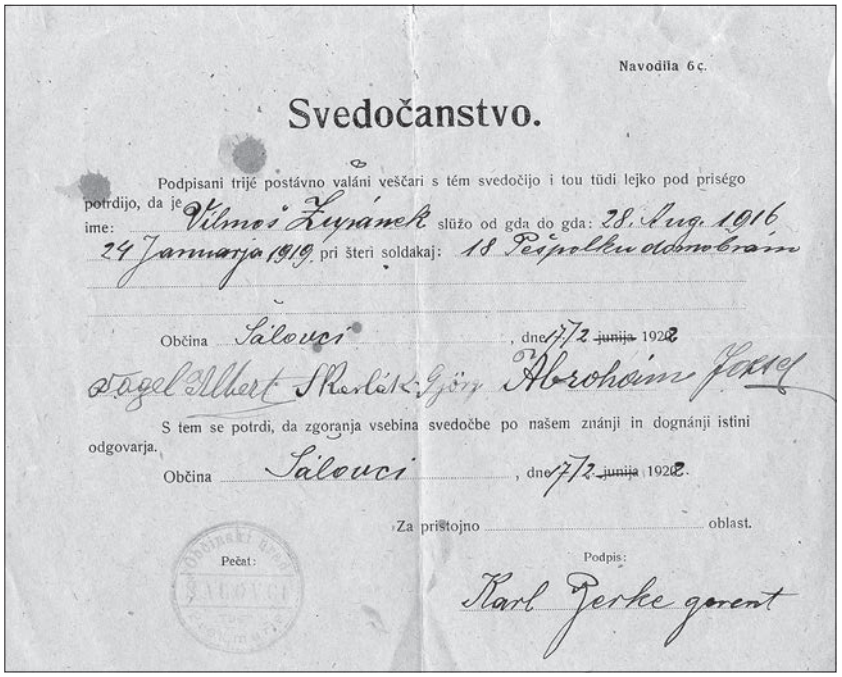
ODHOD NA ITALIJANSKO BOJIŠČE IN DEMOBILIZACIJA

16. oktobra 1917 je bil polk premeščen na italijansko bojišče. 1. marca 1918 je bil iz delov 83. c. in kr. pehotnega polka (bataljona št. III. in IV.) ter 76. c. in kr. pehotnega polka (bataljon št. II) formiran 106. c. in kr. pehotni polk. Sodeloval je v bitkah ob bregovih reke Piave pri mestu Cesana Torinese 15. junija 1918 ter pri Salgaredi med 27. oktobrom in 1. novembrom 1918.[141] V tem času je bil I. in II. bataljonu pridružen IV. bataljon 48. c. in kr. pehotnega polka.[142] Pod pritiskom angleških in italijanskih sil konec oktobra 1918 se je začela 33. divizija s 83. in 106. c. in kr. pehotnim polkom umikati na celi črti. 11. novembra je bil 83. c. in kr. pehotni polk razorožen nedaleč od Logatca. Po petih letih bojevanja so se ostanki polka 14. novembra vrnili v Szombathely. Naslednji dan so starejše letnike demobilizirali, mlajše pa prerazporedili v rezervne čete 83. c. in kr. pehotnega polka. Polk je bil uradno demobiliziran čez mesec dni.[143] 16 vojakov in podčastnikov tega polka je bilo odlikovanih z zlato medaljo za hrabrost. Stotnik Jenő Perneczky, kasnejši poveljnik vojaških enot t. i. Murske republike (Tkalčeve vojske), je dobil red Železne krone 2. stopnje (28 podeljenih).[144]

Stotnik Edvard (Ede) Posfay, roj. Pollak (Murska Sobota 1876–Budimpešta 1942), okrog leta 1914 (fotografija je bila objavljena v: Doromby, A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek, str. 218).

134 *Novine*, št. 17, 25. 4. 1915, str. 4, »Pohvalnost 83. pešpolka«. [Gre za prevod urednika *Novin* iz nemškega v prekmurski jezik].
135 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 176.
136 *Novine,* št. 19, 9. 5. 1915, str. 3, »Pohvalnost 83-ga pešpolka«.
137 Tomac, *Prvi svetski rat*, str. 367–372.
138 Krenn, Prekmurski vojaki, str. 31.
139 Oba kraja sta v današnji Ukrajini.
140 *Novine*, št. 33, 19. 8. 1917, str. 4, »Naši – 83 – vuognji«.
141 HLB, Fond II. 518, Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka, str. 20–22.
142 Hegedűs, *A nagykanizsai*, str. 165.
143 HLB, Fond II. 518, Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka, str. 22–23.
144 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 191.

Navodila 6 c.

Svedočanstvo.

Podpisani trijé postávno valáni veščari s tém svedočijo i tou tüdi lejko pod priségo potrdijo, da je ime: Vilmoš Župánek služo od gda do gda: 28. Aug. 1916 24 Januarja 1919 pri šteri soldakaj: 18 Pešpolku odmo brám

Občina Šalovci, dne 17/2 ~~junija~~ 1922

Fogel Albert Skerlák: Gjön Abrohám Jerkel

S tem se potrdi, da zgoranja vsebina svedočbe po našem znánji in dognánji istini odgovarja.

Občina Šalovci, dne 17/2 ~~junija~~ 1922.

Za pristojno ..... oblast.

Pečat: ŠALOVCI

Podpis: Karl Jerke gerent

Potrdilo oziroma pričevanje o služenju Viljema Županeka iz Šalovcev v enotah (18. kraljevo-ogrski (Honvéd) pehotni polk) avstro-ogrske vojske med prvo svetovno vojno. Podpisane so tri verodostojne priče. Formular v prekmurščini je bil izpolnjen 17. februarja 1922 v Šalovcih. Potrdilo je bilo namenjeno urejanju vojaških evidenc (po nastanku nove države) in pravic iz civilnega prava (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

Podeljenih je bilo 1086 srebrnih medalj za hrabrost 1. stopnje, 5050 srebrnih medalj 2. stopnje ter 10.161 bronastih hrabrostnih medalj.[145] Odlikovanih je bilo tudi nekaj manj kot tisoč prekmurskih vojakov, večinoma z medaljami za hrabrost.[146] Skladatelj Gustav Feifer (1876–1928) je leta 1917 83. c. in kr. pehotnemu polku posvetil vojaški marš z naslovom »83-Regiments-marsch-JULI 1917«.[147]

Major Edvard Posfay je bil med prvo svetovno vojno najvišje rangiran prekmurski častnik v 83. c. in kr. pehotnem polku. Vojaško akademijo je končal v Dunajskem Novem mestu. Začetek vojne je dočakal kot poveljnik 3. stotnije (čete) I. bataljona 83. c. in kr. pehotnega polka. V bojih z Rusi pri Bichawi (Poljska) med 28. avgustom 1914 in 3. septembrom 1914 je bil težje ranjen. Po rehabilitaciji in priznani invalidnosti je služil pri dopolnilnem vojaškem poveljstvu 83. c. in kr. pehotnega polka v Szombathelyu.[148]

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

145 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 191.
146 Kovács, Odlikovanci, str. 5.
147 Krenn, Naša enota, str. 9.
148 Doromby, *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek*, str. 223.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Evangeličanski župnijski urad Puconci
A battyándi ágostai hitvallás evangélikus házközség hadbavonultjainak anyakönyve 1914–1916 [Matična knjiga vpoklicanih v vojno iz evangeličanske cerkvene občine Puconci v letih 1914–1916.]

HLB – Hadtörténelmi Levéltár Budapest (Vojni arhiv v Budimpešti)
Fond VII.243. Kitüntetési javaslatok – Cs. és kir. 83. gy.e.-i. iktatókönyv [Predlogi za odlikovanja, Seznam odlikovancev 83. ces. in kr. peh. polka]. 1. vpisnik
Fond II. 518 K.u.K. 83. Infanterieregiment – Cs. és kir. 83. gyalogezred 1914–1918. [Spominski zvezek 83. c. in kr. pehotnega polka 1914–1918.]

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
RMK Turnišče 1893–1903.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM/0016 – Zbirka dvojnikov matičnih knjig Prekmurja in Medžimurja, Civilna rojstna matična knjiga Križevci 1896, knjiga 135.

TISKANI VIRI

Jahresbericht des k.k. Österreichischen flugtechnischen Vereines 1915/16. Wien: Selbstverlag des Vereines, 1917.
Lipovšek, Gašpar: *Prekmurje: Seznam občin v abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov*. Okrajno glavarstvo v Murski Soboti, 1927.

Prekmurje. Seznam občin. Murska Sobota: Okrajno glavarstvo, Prekmurska tiskarna, 1921.
Schematismus für das K.u.K. Heer und für die K.u.K. Kriegsmarine für 1914. Wien, 1914.

Sogovorniki v okviru terenskih raziskav:
USTNI VIRI

Adela Vukan (1933), Bokrači; Boris Kučko (1983), Beltinci; Cecilija Šnuderl (1953), Šalovci; Rudolf Sočič (1956), Vaneča; Rózsi Ádámics (1933), Domanjševci; Margit Peilschmidt (1955), Domanjševci; Attila Kovács (1973), Lendava; Zoran Vidic (1955), Murska Sobota; Rezka Mesarič (1946), Murska Sobota; Danica Poredoš (1951), Murska Sobota; Irma Žižek (1943), Murska Sobota; Aleksander Sukič (1947), Šalovci; Štefan Vida (1951), Lendava; Nikolaj Szepessy (1948), Beltinci; Marta Sever (1948), Šalamenci; Franc Brunar (1946), Selo; Damjan Anželj (1977), Kupšinci; Geza Bačič (1942), Murska Sobota; Jolanka Horvat (1929), Moščanci; Aleksander Beer (1934), Murska Sobota; Marjeta Benko (1946), Murska Sobota.

INFORMATORJI

Zsuzsanna Zsitek, Zalaegerszeg; László Kontler, Budimpešta; Etelka Lepoša, Šalovci; Gordana Šövegeš Lipovšek, Celje; Kristina Gjergjek, Motovilci; Robert Horvat, Tropovci; Elizabeta (Kardoš) Skočir, Hrastnik; Marta Koltay, Ljubljana; Marika Fehér, Lendava; József Gyurica, Lendava; Sandy Jukuncz, Los Angeles (ZDA); Gábor Rokolya, Budimpešta; Béláné Győrffy, Öttevény (Madžarska); Jasna (Kontler) Salomon, Ljubljana; Boris Hajdinjak, Maribor; Irma Kepe, Lendava; Mária Lázár, Gornji Lakoš; Viktor Hranilovič, Lendava; József Németh, Dolina pri Lendavi; David Erik Pipan, Šempeter pri Gorici; Franc Kuzmič, Murska Sobota; Marko Ličina, Ljubljana; Miha Šimac, Vrba; László Göncz, Lendava; Zoltán Kepe, Lendava; Boris Orešnik, Murska Sobota; Jože Časar, Trimlini; Stanka Dešnik, Murska Sobota, Geza Kisilak, Rogaševci; Alojz Hari, Večeslavci; Majda Zadravec, Beltinci; Franc Mencingar, Fikšinci; Olga Kozlov Švajger, Maribor; Simon Sever, Bodonci; Alojz Šbüll, Serdica; Elizabeta Zadravec, Beltinci; Koloman Barbarič, Šalovci; Aleksander Svetec, Šalovci; Slavko Mešič, Murska Sobota; Dragan Mešič, Murska Sobota; Gregor Kovač, Maribor; Davorin Panič, Černelavci; Jože Cigan, Tešanovci.

ČASOPISI

Budapesti Közlöny, 1899.
Honvédségi Közlöny, 1918.
Muraszombat és Vidéke, 1914, 1918.
Novine, 1914–1919.
Rendeleti Közlöny, 1915.
Zalai Magyar Élet, 1942.

LITERATURA

A Délvidék hadtörténete 1914–1918: A Délvidék katonái a világháborúban (ur. Caesar De Sgardelli). Budapest: Hadtörténeti Kiadványok Kiadóhivatala, 1941.
A magyar katona: Századunk legszebb magyar csatái (ur. Endre Aytay). Budapest: „Élet" Irodalmi és Nyomda Rt., 1942.
A magyar nemzet aranykönyve 1914–1918 (ur. Főherceg József, Sándor Szurmai). Budapest: Magyar Nemzet Aranykönyve Szerkesztő-bizottsága, 1921.
A visszatért Délvidék (ur. Zoltán Csuka). Budapest: Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1941.
Bačič, Geza: Nezapisani zapisi vojaka Petra. *Zbornik soboškega muzeja 24*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2017, str. 57–76.
Deák, István: *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*. New York: Oxford University Press, 1990.
Desoye, Reinhard Karl Boromäus: *Die k.u.k. Luftfahrtruppe. Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912–1918*. Graz, 1994.
Dixon-Nuttall, John: *The Austro-Hungarian Army 1914–18: For Collectors of Its Postal Items.* Eastbourne, 1993 (dostopno na: https://austrianphilately.com/wp-content/uploads/2025/03/dixon-nuttall.pdf).
Donko, Wilhelm M.: *Österreichisch-ungarische Kriegsschiffe 1914 bis 1918*. Stuttgart: Motorbuch-Verlag, 2020.
Doromby, József: *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve*. Budapest: Hollóssy János Könyvnyomtató, 1934.
Glaise von Horstenau, Edmund: *Österreich-Ungarns letzter Krieg*. Wien: Verl. der Militärwiss. Mitteilungen, 1932.
Hegedűs, András: *A nagykanizsai cs. és kir. 48. gyalogezred története, különös tekintettel annak I. világháborús tevékenységére*. Zalaegerszeg: Zalai Múzeum, 1997.
Hermann, Attila in Szanyi, Miklós: *»Csak előre, édes fiam ...«* Debrecen: Méliusz Központ, 2012.
Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctvjsf5rq
Juteršnik, Peter: *Prekmurje med prvo svetovno vojno (1914–1918)*. Seminarska naloga na PA v Mariboru, 1974. V tipkopisu hrani Pomurski muzej Murska Sobota.
Karnas, Darius: *Hureczko Historia Lotniska Twierdzy Przemyśl*. Warszava: Stratus, 2009.
Kertész, Elemér in De Sgardelli, Caesar: *A frontharcos eszme szolgálatában*. Budapest: Magyar front, 1942.

Kovács, Attila: *Prišo je glás: Prekmurci v vojni 1914–1918. Odlikovanci*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2018.

Krenn, Mark: Na polja smrti so jih poslali 20 tisoč, tudi grobovi so tulili za njimi: prekmurski vojaki v strukturah avstro-ogrske vojske 1914–1918. *Vestnik* 74, 2022, št. 52, str. 8–9.

Krenn, Mark: Naša enota v 1. svetovni vojni je bila železna. *Vestnik* 75, 2023, št. 21, str. 8–9.

Krenn, Mark: Prekmurski vojaki v strukturah avstro-ogrske vojske 1914–1918. *Zbornik soboškega muzeja 24*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2017, str. 9–56.

Krenn, Mark: *Prišo je glás: Prekmurci v vojni 1914–1918. Fotografije*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2018, str. 99. op. 61.

Krenn, Mark: Tako nekarakternih ljudi še ni srečal. *Vestnik* 75, 2023, št. 34, str. 8–9.

Magó, Károly: A repülőszázadok jelzései és jelvényei. V: Gondos, László et al.: *Repülőászok 1914–1918. Az Osztrák-Magyar Monarchia legsikeresebb légjárói és felszerelésük*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2015, str. 227–268.

Mataj, Janez: *Drzneje od ptic: Štefan Hozjan, cesarsko-kraljevi pilot 1914–1918*. Velika Polana, 2000.

Mataj, Janez: *Letala nad Prekmurjem*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Pojić, Milan: *Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868–1914*. Zagreb: Arhivski vjesnik 43, 2000.

Révész, Tamás: *Repülőtér az Alpokalján*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2009.

Rokolya, Gábor: *Egy alsólendvai polgár: dr. Laubhaimer Oszkár (1852–1918) életrajza és pályafutása = Dolnjelendavski meščan: življenjska in poklicna pot dr. Oszkárja Laubhaimerja (1852–1918)*. Budapest: Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2015.

Ságvári, György: *Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1867 bis 1918*. Wien: Verlag Militaria, 2010.

Schmid, Hugo: *Heerwesen*. Teil 2. Salzburg: Österreichischer Milizverlag, 2012.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: *Prišo je glás: Prekmurci v vojni 1914–1918. Padli in pogrešani*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2016.

Stergar, Rok: *Slovenci in vojska, 1867–1914*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004. URN:NBN:SI:doc-L35PVEVJ

Svoljšak, Petra in Antoličič, Gregor: *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

Szekér, Imre Tibor: *Háborús emlékek a császári és királyi 48. gyalogezredből 1914–1918*. Zalaszántó: Zalaszántói Lokálpatrióta Egyesület, 2020.

Tomac, Petar: *Prvi svetski rat 1914–1918*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973.

Veinfurter, Robert: *Das fliegende Personal der K.u.K. Fliegerkompagnien im Ersten Weltkrieg*. Wien: ÖFH, 2017.

Zelezny, Marcus F.: *Pilotendiplome des Österreichischen Aero-Clubs - Inhaber, Prüfer und Bedingungen (1910–1919)*, Wien: Der aviatische Salon, 2019 (Frühe Luftfahrt Heft, 2).

Вооружённые силы Австро-Венгрии [sile Avstro-Ogrske], I. del. Sankt Petersburg, 1913.

SPLETNE STRANI

International Encyclopedia of the First World War 1914–1918

Schmied-Kowarzik, Anatol: War Losses (Austria-Hungary): https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war-losses-austria-hungary/

Obrazi slovenskih pokrajin.

Jožef Papp: Jožef Klekl: https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/jozef-ml-klekl/

Yad vashem

Ludvik Koblenzer: https://collections.yadvashem.org/en/names/14008934

SUMMARY

Soldiers from Prekmurje in the Military Organization of the Austro-Hungarian Monarchy during the First World War

During the First World War (1914–1918), more than half (slightly over 20,000) of the male population from modern Prekmurje was drafted into various structures of the Austro-Hungarian Army. In August 1914, about 4,000 men were mobilized, and this number rose to roughly 5,000 before the end of the year. Almost all able-bodied men aged eighteen to forty-two years were included in the draft and later also *Landsturm* (colloquially known as "black army") soldiers aged above fifty years.

As much as 78% of all military conscripts from Prekmurje were distributed into four infantry regiments: the 83rd Imperial and Royal Infantry Regiment (ca. 6,000 or 30%), the 18th Royal Hungarian (Honvéd) Infantry Regiment (ca. 4,000 or 20%), the 20th Royal Hungarian (Honvéd) Infantry Regiment (ca. 3,600 or 18%), and the 48th Imperial and Royal Infantry Regiment (ca. 2,000 or 10%). The remaining 4,400 men from Prekmurje served in the cavalry, artillery, navy, air forces, as well as transport and other units. Among them were 1,000 artillerymen, fifty enginemen aboard battleships of the Austro-Hungarian navy, as well as at least three military pilots along with fifty members of the air force technical personnel.

About 6,000 boys and men from Prekmurje were enlisted into the 83rd Imperial and Royal Infantry Regiment. Its 1st Battalion recruited the highest number of soldiers from Prekmurje in the entire Austro-Hungarian Army.

According to the data that are currently available, 3,278 soldiers from Prekmurje were killed or missing in action during the Great War. The highest number of casualties were recorded in 1914 and 1915, when more than half of all the soldiers were killed; 78% of all the deaths occurred on the Eastern Front in Galicia, Bukovina, Volynia, and the Carpathian Mountains. About 11% died in the Italian battlefields, 6% in the Balkans, and 5% in the Romanian battlefield. The share of losses considering the entire population of Prekmurje was 3.6%, exceeding the average of the former Austro-Hungarian territories (2.95%).

Roughly 2,000 soldiers from Prekmurje were decorated. The golden medal for bravery was awarded to three men from Prekmurje (Ludvik Kučan from Križevci, Štefan Hozjan from Brezovica, and Alojz (Düh) Dénesi from Lipa). About sixty company-grade and field-grade officers as well as several hundred non-commissioned officers originated from Prekmurje.

During the First World War, the highest number of soldiers from Prekmurje (up to 6,000) were recruited into the 83rd Imperial and Royal Infantry Regiment (30% of all enlisted men).

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.12
CC BY-SA

TADEJA ANDREJEK*

Med Trianonom in terenom

Določanje in utrjevanje prekmurske meje z Madžarsko med letoma 1921 in 1924

IZVLEČEK

Prispevek obravnava delo mednarodne razmejitvene komisije pri določanju meje med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Madžarsko na območju Prekmurja med letoma 1921 in 1924. Izhaja predvsem iz arhivskih virov, saj je bilo konkretno delo komisije na prekmurskem odseku v dosedanji literaturi obravnavano le deloma. V ospredju so dokumenti jugoslovanske in madžarske delegacije, ki omogočajo vpogled v organizacijo komisije, njeno delo na terenu, madžarske zahteve po spremembi meje, odzive jugoslovanskih oblasti ter zaplete pri označevanju in poznejšem varovanju mejnikov. Trianonska pogodba je določila osnovni potek meje, vendar je bilo treba to mejo v naslednjih letih še natančno določiti na terenu, jo izmeriti in označiti z mejniki.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, Trianonska pogodba, razmejitvena komisija, jugoslovansko-madžarska meja, mejni kamni

ABSTRACT

BETWEEN TRIANON AND THE REALITY ON THE GROUND. DETERMINING AND CONSOLIDATING THE YUGOSLAV-HUNGARIAN BORDER IN PREKMURJE BETWEEN 1921 AND 1924

The article discusses the work performed by the international boundary commission in determining the border between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Hungary in Prekmurje between 1921 and 1924. It mainly draws on archival sources, given the limited extent to which the existing literature has addressed the commission's work on the Prekmurje section of the state border. Primary focus is on the documents of the Yugoslav and Hungarian delegations, which provide insight into the organization of the commission, its work on the ground, Hungary's demands for border changes, the response from the Yugoslav authorities, and complications in marking the border and protecting the boundary markers. While the Treaty of Trianon set the basic course of the border, the latter still needed to be precisely determined on the ground, measured, and indicated with boundary markers during the subsequent years.

KEYWORDS

Prekmurje, Treaty of Trianon, boundary commission, Yugoslav-Hungarian border, boundary markers

* univ. dipl. zgod., kustosinja, Pomurski muzej Murska Sobota, tadeja.andrejek@pomurski-muzej.si

UVOD

Po koncu prve svetovne vojne vprašanje Prekmurja ni bilo rešeno hkrati z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. O njegovi državni pripadnosti so odločali na pariški mirovni konferenci, kjer je jugoslovanska delegacija svoje zahteve utemeljevala z narodnostnimi, jezikovnimi, geografskimi in gospodarskimi razlogi. Tudi njena stališča se niso oblikovala naenkrat. Iz zapisnikov delegacije je razvidno, da je maja 1919 ob določitvi minimalnih zahtev opustila zahtevo po Monoštru, vztrajala pa pri ozemlju do Dolnje Lendave in Radgone. Zato je bila prihodnja severovzhodna meja Kraljevine SHS še vedno predmet pogajanj.[1]

Pri utemeljevanju zahtev po Prekmurju je imel pomembno vlogo Matija Slavič, član jugoslovanske delegacije in izvedenec za prekmursko vprašanje. V poznejših zapisih je opisal, kako slabo so nekateri predstavniki velesil sprva poznali razmere med Muro in Rabo ter kako je bilo treba jugoslovanske zahteve utemeljiti s statističnim, etnografskim in kartografskim gradivom. Posebej je izpostavil ameriškega geografa Douglasa W. Johnsona, čigar predlog meje severno od Mure je 20. maja 1919 podprla teritorialna komisija pod predsedstvom Andréja Tardieuja. Slavičeve zapise je treba brati kot pričevanje neposrednega udeleženca, ki je dejavno zagovarjal jugoslovanske zahteve.[2]

Vrhovni svet je 9. julija 1919 potrdil odločitev, po kateri je večji del Prekmurja pripadel Kraljevini SHS. Politična odločitev pa še ni pomenila, da je bila meja določena tudi na terenu. Trianonska mirovna pogodba, podpisana 4. junija 1920, je v 27. členu, odsek A, določila njen osnovni potek, vendar je bilo treba pogodbeni opis primerjati s starimi upravnimi in občinskimi mejami, vodotoki, cestami in dejanskim stanjem v prostoru. Šele nato so lahko sledili zakoličenje, geodetske meritve, postavljanje trajnih mejnih znamenj in izdelava končne mejne dokumentacije.[3]

Zato je v središču članka čas med politično odločitvijo o meji in njenim dokončnim označevanjem na terenu. Osredotoča se na prenos trianonske določene meje na prekmurski odsek med letoma 1921 in 1924, na poskus obeh držav, da bi dosegli spremembe njenega poteka, ter na vpliv razmer v obmejnih krajih na delo komisije. Pri tem je treba razlikovati med določitvijo poteka meje, njenim začasnim zakoličenjem ter poznejšimi meritvami in trajnim označevanjem. V virih gre za več zaporednih faz istega postopka, ne za en sam dogodek.

Delo razmejitvene komisije in vprašanje slovensko-madžarske meje sta bila v zgodovinopisju že obravnavana z različnih vidikov. Matija Slavič in David Cree sta o delu komisije pisala kot neposredna udeleženca. Miroslav Kokolj in Rudy Kyovsky sta vprašanje meje vključila v širšo zgodovino Prekmurja po letu 1919, László Göncz pa je podrobneje obravnaval življenje ob novi meji in delo komisije na prekmurskem odseku. János Suba je osvetlil predvsem tehnični in geodetski potek razmejitve, Jernej Kosi pa gospodarske razmere in vprašanje lojalnosti prebivalstva ob novi meji. Pričujoči prispevek se na te raziskave opira, težišče pa postavlja na neposredno primerjavo jugoslovanskih in madžarskih arhivskih dokumentov ter na čim natančnejšo rekonstrukcijo dela komisije na terenu.

Raziskava temelji predvsem na gradivu Arhiva Jugoslavije v Beogradu in Madžarskega nacionalnega arhiva – Državnega arhiva v Budimpešti, dopolnjuje pa ga literatura. Med uporabljenim gradivom so zapisniki komisije, poročila obeh državnih delegacij, tehnična navodila, zapisniki o zakoličenju, vprašalniki obmejnih občin, poročila upravnih in vojaških oblasti ter dokumentacija o izdelavi, postavljanju in poznejšem prevzemu mejnih znamenj.

Razmejitev je neposredno posegala v zemljiško posest, prometne poti in gospodarske povezave obmejnih krajev. Zato so se v Prekmurju ob delu komisije prepletali državni interesi, lokalne zahteve, gospodarske težave, politične demonstracije in povsem tehnična vprašanja merjenja ter označevanja meje. Arhivsko gradivo omogoča spremljanje tega prehoda od pogodbeno določene črte do meje, označene na terenu.

Prihod mednarodne razmejitvene komisije in njena organizacija

Mednarodna razmejitvena komisija za določitev meje med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Madžarsko je začela organizirano delovati avgusta 1921. Predsedoval ji je britanski polkovnik oziroma podpolkovnik David Cree. V njej so sodelovali še italijanski polkovnik Giovanni Valvassori, francoski podpolkovnik Maurice Marminia oziroma Martinié, japonski podpolkovnik Heisuke Yanagawa s tolmačem P. Martelom, madžarski polkovnik Károly Vassel in jugoslovanski komisar, konjeniški polkovnik Vojin Čolak-Antić. O nekaterih članih komisije je Matija Slavič pozneje zapustil kratke opise, ki dopolnjujejo

1 Krizman in Hrabak, *Zapisnici*, str. 130.
2 Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 47–50.
3 Trianonska mirovna pogodba, 4. junij 1920, 27. člen; Suba, Magyarország, str. 217–220.

arhivske podatke o njeni sestavi. Komisija se je 1. avgusta 1921 v Parizu sestala na ustanovitveni seji, po prvih organizacijskih opravilih pa se je preselila v Varaždin, ki je postal njen prvi sedež.[4]

Komisija je v drugi polovici avgusta 1921 prispela iz Pariza na območje Kraljevine SHS. Načrt poti, ki ga je 10. avgusta pripravilo ministrstvo za zunanje zadeve, je predvideval odhod iz Pariza 11. avgusta, prihod v Zagreb 13. avgusta, sestanek naslednji dan ter odhod v Varaždin 15. avgusta. Tam naj bi bila komisija 16. avgusta nameščena, že 17. avgusta pa je bila predvidena pot v Beograd, kjer naj bi ostala 18. in 19. avgusta. 20. avgusta je sledil odhod v Budimpešto, po dveh dneh bivanja na Madžarskem pa povratek v Varaždin. V načrtu je bil Varaždin določen kot stalni sedež komisije. Dopis Komande mesta Varaždin z 20. avgusta 1921, naslovljen na komisijo v Hotelu Novak, potrjuje, da je tja prejemala uradno pošto.[5]

Prihod komisije je zahteval precejšnjo logistično pripravo. Za njene potrebe je bilo treba zagotoviti stanovanja in pisarne za štirinajst častnikov, dvanajst podčastnikov, pisarje, daktilografe in osem vojakov, poleg tega pa še štiri osebne avtomobile. Poleg članov komisije je bilo torej treba omogočiti precej številčno administrativno, tehnično in vojaško osebje za delo na več sto kilometrov dolgi meji.[6]

Delovanje komisije je bilo od začetka odvisno od urejenih prometnih povezav in posebnega režima prehajanja bodoče meje. Članom mednarodne komisije so bile zagotovljene brezplačne železniške vozovnice prvega razreda, Čolak-Antić pa je prejemal legitimacije za kurirje, ki so opravljali službena potovanja. Obmejne oblasti so morale omogočiti prehod osebam z dovoljenjem jugoslovanskega komisarja, saj so člani komisije, kurirji in drugo osebje opravljali oglede in druge naloge na obeh straneh razmejitvene črte. Člani komisije in njihova prtljaga so bili ob prihodu iz Pariza oproščeni carinskih dajatev.[7]

Jugoslovanska delegacija je imela svojo notranjo organizacijo. Vodil jo je Vojin Čolak-Antić, njegov pomočnik pa je bil podpolkovnik Vladimir N. Kostić. V tehničnem delu sta sodelovala Santo Goldoni kot topograf in Dragutin Mak kot geodetski pomočnik. Sekretarka delegacije je bila Ljubica Janjušević, z njo pa sta sodelovala tudi dr. Vojislav M. Petrović z ministrstva za prosveto in dr. Dragutin Kumer kot predstavnik ministrstva za zunanje zadeve. Med vojaškim spremstvom sta navedena narednik Janko Budin in desetnik Božidar Maretić, med vozniki pa Aleksandar Golubović, Vojislav Milić in Ljubomir Marković.[8]

Tudi madžarska delegacija je bila številčnejša od samega političnega zastopstva. Vodil jo je Károly Vassel, v uradnem seznamu osebja komisije iz leta 1921 pa so kot njegovi pomočniki navedeni Zoltán Hadfy, baron Fedor Vest, László Zelovich, Antal Bobek, Jules Grivichich in Andor Berkovich. Alex Sinkovich je naveden kot administrativni ekspert.[9] Pomembno vlogo je imel osrednji tehnični urad, kjer so pripravljali načrte del in pregledovali dokumentacijo, nastalo pri terenskih meritvah.[10]

Pri delu komisije so sodelovali tudi strokovnjaki za posamezne odseke meje. Na jugoslovanski strani so bili za prekmurski odsek imenovani Matija Slavič, Fran Vodopivec in Božidar Sever. Na madžarski strani je bil med strokovnjaki Sándor Mikola, matematik in fizik prekmurskega rodu.[11]

Jeseni 1921 se je komisija iz Varaždina premaknila na madžarsko stran. Čolak-Antić je novembra sporočil, da odhaja v Veliko Kanižo, kjer bo nadaljevala delo. Uradno pošto naj bi odslej pošiljali prek jugoslovanskega poslanstva v Budimpešti, pri poslanstvu pa naj bi odprli poseben račun za stroške delegacije. Delo komisije je bilo sredi decembra prekinjeno in naj bi se nadaljevalo februarja naslednje leto. Jugoslovanska delegacija se je po odhodu iz Velike Kaniže preselila v Osijek.[12]

Že v začetni fazi so se pokazale praktične težave. Komisiji so primanjkovale specialne vojaške karte, potrebne za določanje meje, zato je med Pisarno za razmejitev, Geografskim inštitutom Generalštaba, Ministrstvom vojske in komisijo v Varaždinu potekala korespondenca o dobavi kart v merilih 1 : 75.000 in 1 : 100.000. Težave so nastajale tudi zaradi pomanjkanja avtomobilov in

4 Arhiv Jugoslavije (AJ), MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis IV. armijske oblasti v Zagrebu, 1920–1922, fasc. 85; Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 265–266; Göncz, Življenje, str. 316–318.

5 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Dokumentacija o prihodu in nastanitvi komisije, avgust 1921, fasc. 85.

6 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Dokumentacija o nastanitvi komisije, 1920–1922, fasc. 85.

7 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Dopisi o železniških vozovnicah, dovoljenjih za prehod meje in carinskih olajšavah, 1920–1922, fasc. 85.

8 MNL OL, K 52, Le personnel de la Commission de Délimitation du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, 1921.

9 MNL OL, K 52, Le personnel de la Commission de Délimitation du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, 1921.

10 Suba, Az Állami Földmérés, str. 26–27.

11 Göncz, Življenje, str. 317.

12 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Dokumentacija o selitvi komisije in zimski prekinitvi dela, november–december 1921, fasc. 85.

popravil vozil; jugoslovanska delegacija je morala zaradi okvare avtomobila Fiat zaprositi za nadomestno vozilo.[13]

Komisija je septembra 1921 v Prekmurje prišla z že vzpostavljenim administrativnim in tehničnim aparatom, vendar v razmere, v katerih nova državna meja med prebivalstvom še ni veljala za dokončno. Zato je njeno terensko delo že od samega začetka spremljala politična napetost.

Prekmurje pred prihodom komisije: negotovost, govorice in vprašanje državne pripadnosti

Še pred prihodom razmejitvene komisije je iz poročil jugoslovanskih oblasti razvidno, da vprašanje meje med prebivalstvom ni veljalo za povsem zaključeno. Oddelek za Slovenijo pri ministrstvu notranjih del je spomladi 1921 ministrstvu za zunanje zadeve posredoval poročilo civilnega komisarja za Prekmurje. Ta je v njem zapisal, da ga je obiskal nadzornik veleposestva grofa Žige in grofice Olge Batthyány ter ga opozoril na govorice, ki so krožile v Prekmurju. Po njegovih navedbah naj bi Olga Batthyány od moža, ki je bil tedaj na Madžarskem, prejela sporočilo, naj tamkajšnji prebivalci »še malo potrpijo«, ker se bo položaj kmalu spremenil. Govorilo se je tudi, da bi lahko njun sin Nikola Batthyány sodeloval pri razmejitvi in poskušal »koliko mogoče više Prekmurja da spremi pod Madžarsku«. Civilni komisar teh informacij ni obravnaval kot nepomembne govorice. Opozoril je na vpliv družine Batthyány in zapisal, da je bilo obmejno prebivalstvo še vedno v negotovosti, kateri državi bo nazadnje pripadlo.[14]

Takšne govorice niso krožile samo v veleposestniških krogih. Septembra 1921 je Komanda Prekmurskega odseka zbirala izjave proti dolnjelendavskemu občinskemu načelniku Božidarju Severju. Josip Grča je v izjavi navedel, da mu je Sever nekaj mesecev prej govoril, da Dolnja Lendava ne bo ostala v Kraljevini SHS, temveč bo skupaj z okoliškimi vasmi in Monoštrom pripadla Madžarski. Grča mu je pripisal tudi izjave o posebni avtonomiji Prekmurja in uporabi prekmurskega katekizma z madžarskim duhom v šolah. Izjava ne omogoča ugotovitve, ali je Sever navedene besede dejansko izrekel, dokumentira pa, katere vrste izjav so vojaške oblasti jeseni 1921 že obravnavale kot vprašanje politične zanesljivosti lokalnih predstavnikov.[15]

Negotovosti glede meje pa ni mogoče razlagati samo kot posledico madžarskega političnega delovanja. Miroslav Kokolj je v zvezi z razmerami leta 1921 opozoril na pomanjkanje, visoke cene, slabe prometne povezave in težave pri sezonskem delu na Madžarskem. Jernej Kosi je podobno pokazal, da so bila politična stališča dela prebivalstva tesno povezana z vsakdanjimi gospodarskimi razmerami. Prekinjene prometne povezave, carinske ovire, težave pri prodaji živine in draga oskrba so povečevali nezadovoljstvo z novo državo. Zato predstave o morebitni vrnitvi pod Madžarsko pri delu prebivalstva niso bile povezane samo s politično agitacijo, ampak tudi z nekdanjimi gospodarskimi povezavami in vprašanjem preživetja.[16]

Podobno negotovost je mogoče spremljati tudi z madžarske strani. Podžupan Železne županije je 3. septembra 1921 madžarskemu Centru za razmejitve poročal, da so prebivalce na madžarski strani in na območju, ki ga je imenoval »zasedeno ozemlje«, pripravljali na prihod komisije. Po njegovem poročilu naj bi se ljudje na srečanjih odkrito izrekali za pripadnost Madžarski. Hkrati je trdil, da so jugoslovanske oblasti zaradi takšnega ravnanja proti prebivalstvu nastopale ostro. Poročilo je napisano z izrazito madžarskega stališča, vendar je pomembno zato, ker pokaže, da so na prihod komisije računali tudi madžarski upravni krogi in da so ga skušali politično izkoristiti.[17]

Da vprašanje pripadnosti ni bilo omejeno samo na govorice, kažejo tudi starejše peticije in pritožbe iz obmejnih krajev. Göncz navaja, da so prebivalci madžarskih naselij ob začasni meji že po zasedbi Prekmurja oblikovali protestne izjave in jih pošiljali madžarskim oblastem ter predstavnikom antantnih držav. Dolnjelendavski okrajni glavar Árpád Vizkelety je tako 1. novembra 1919 v imenu enaindvajsetih naselij nekdanjega okraja pisal angleškemu zunanjemu ministru in protestiral proti novi državni ureditvi. Takšni nastopi so se nadaljevali tudi pozneje in so bili del ozadja, v katerem je leta 1921 začela delovati razmejitvena komisija.[18]

Na drugi strani so jugoslovanske oblasti skušale pokazati, da so bile gospodarske in prometne vezi Prekmurja že usmerjene proti novi državi. V gradivu, pripravljenem za potrebe razmejitve, je ohranjeno poročilo Državnega oskrbništva veleposestva Beltinci iz oktobra 1921. V njem je pou-

13 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Korespondenca o kartah in avtomobilu Fiat, 1921–1922, fasc. 85.

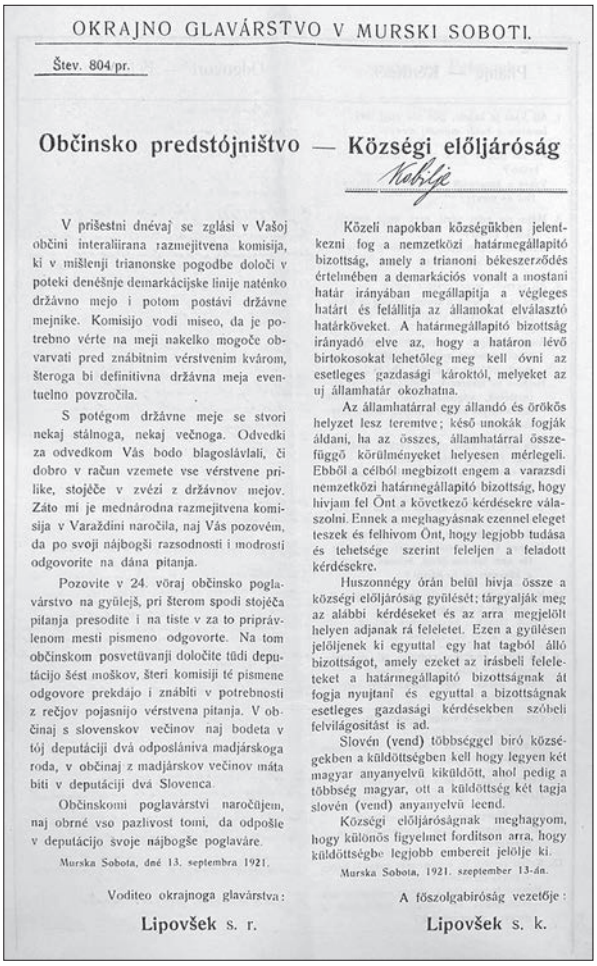
14 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Dopis Oddelka za Slovenijo pri Ministrstvu notranjih del Ministrstvu za zunanje zadeve, 13. marec 1921, fasc. 85.

15 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Komanda Prekmurskega odseka, zapisnik oziroma izjava Josipa Grče, 20. september 1921, fasc. 85.

16 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 122; Kosi, »Yugoslavia«, str. 283–297.

17 Göncz, Življenje, str. 317–318.

18 Göncz, Življenje, str. 317–318.

OKRAJNO GLAVÁRSTVO V MURSKI SOBOTI.

Štev. 804/pr.

Občinsko predstójništvo — Községi előljáróság

Kobilje

V prišestni dnévaj se zglási v Vašoj občini interaliirana razmejitvena komisija, ki v mišlenji trianonske pogodbe določi v poteki denéšnje demarkácijske linije naténko državno mejo i potom postávi državne mejnike. Komisijo vodi miseo, da je potrebno vérte na meji nakelko mogoče obvarvati pred znábitnim vérstvenim kvárom, šteroga bi definitivna državna meja eventuelno povzročila.

S potégom državne meje se stvori nekaj stálnoga, nekaj večnoga. Odvedki za odvedkom Vás bodo blagoslávlali, či dobro v račun vzemete vse vérstvene prilike, stojéče v zvézi z državnov mejov. Záto mi je mednárodna razmejitvena komisija v Varaždini naročila, naj Vás pozovém, da po svoji nájbogši razsodnosti i modrosti odgovorite na dána pitanja.

Pozovite v 24. vöraj občinsko poglavárstvo na gyülejš, pri šterom spodi stojéča pitanja presodite i na tiste v za to priprávlenom mesti pismeno odgovorte. Na tom občinskom posvetüvanji določite tüdi deputácijo šést moškov, šteri komisiji té pismene odgovore prekdájo i znábiti v potrebnosti z rečjov pojasnijo vérstvena pitanja. V občinaj s slovenskov večinov naj bodeta v tój deputáciji dvá odposlániva madjárskoga roda, v občinaj z madjárskov večinov máta biti v deputáciji dvá Slovenca.

Občinskomi poglavárstvi naročüjem, naj obrné vso pazlivost tomi, da odpošle v deputácijo svoje nájbogše poglavára.

Murska Sobota, dné 13. septembra 1921.

Voditeo okrajnoga glavárstva:

Lipovšek s. r.

Közeli napokban községükben jelentkezni fog a nemzetközi határmegállapító bizottság, amely a trianoni békeszerződés értelmében a demarkációs vonalt a mostani határ irányában megállapítja a végleges határt és felállítja az államokat elválasztó határköveket. A határmegállapító bizottság irányadó elve az, hogy a határon lévő birtokosokat lehetőleg meg kell óvni az esetleges gazdasági károktól, melyeket az uj államhatár okozhatna.

Az államhatárral egy állandó és örökös helyzet lesz teremtve; késő unokák fogják áldani, ha az összes, államhatárral összefüggő körülményeket helyesen mérlegeli. Ebből a céből megbizott engem a varazsdi nemzetközi határmegállapító bizottság, hogy hivjam fel Önt a következő kérdésekre válaszolni. Ennek a meghagyásnak ezennel eleget teszek és felhivom Önt, hogy legjobb tudása és tehetsége szerint feleljen a feladott kérdésekre.

Huszonnégy órán belül hivja össze a községi előljáróság gyülését; tárgyalják meg az alábbi kérdéseket és az arra megjelölt helyen adjanak rá feleletet. Ezen a gyülésen jelöljenek ki egyuttal egy hat tagból álló bizottságot, amely ezeket az irásbeli feleleteket a határmegállapító bizottságnak át fogja nyujtani és egyuttal a bizottságnak esetleges gazdasági kérdésekben szóbeli felvilágositást is ad.

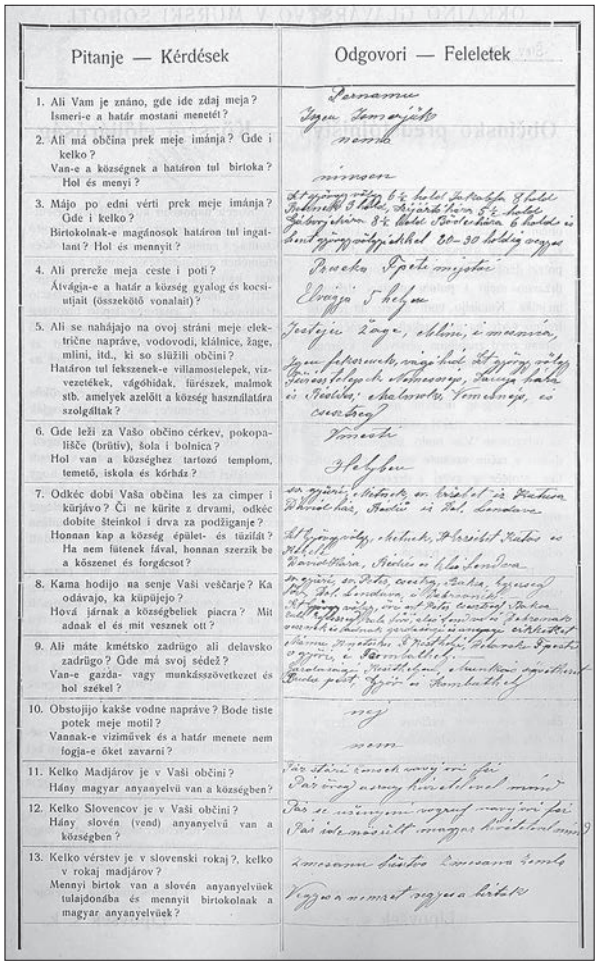
Slovén (vend) többséggel biró községekben a küldöttségben kell hogy legyen két magyar anyanyelvű kiküldött, ahol pedig a többség magyar, ott a küldöttség két tagja slovén (vend) anyanyelvü leend.

Községi előljáróságnak meghagyom, hogy különös figyelmet forditson arra, hogy küldöttségbe legjobb embereit jelölje ki.

Murska Sobota, 1921. szeptember 13-án.

A főszolgabiróság vezetője:

Lipovšek s. k.

Pitanje — Kérdések	Odgovori — Feleletek
1. Ali Vam je znáno, gde ide zdaj meja? Ismeri-e a határ mostani menetét?	Poznamo
2. Ali má občina prek meje imánja? Gde i kelko? Van-e a községnek a határon tul birtoka? Hol és menyi?	nemá nincsen
3. Májo po edni vérti prek meje imánja? Gde i kelko? Birtokolnak-e magánosok határon tul ingatlant? Hol és mennyit?	
4. Ali prereže meja ceste i poti? Átvágja-e a határ a község gyalog és kocsiutjait (összeköttetését)?	Preseka Pota ista
5. Ali se nahájajo na ovoj stráni meje električne napráve, vodovodi, kláhnice, žage, mlini, itd., ki so služili občini? Határon tul fekszenek-e villamostelepek, vízvezetékek, vágóhidak, fürészek, malmok stb. amelyek azelőtt a község használatára szolgáltak?	Jestejo Žage, mlini, i mesnica,
6. Gde leži za Vašo občino cérkev, pokopališče (brütív), šola i bolnica? Hol van a községhez tartozó templom, temető, iskola és kórház?	Tamosi Selyben
7. Odkéc dobi Vaša občina les za cimper i kürjávo? Či ne kürite z drvami, odkéc dobite šteinkol i drva za podžiganje? Honnan kap a község épület- és tüzifát? Ha nem fütenek fával, honnan szerzik be a köszenet és forgácsot?	
8. Kama hodijo na senje Vaši veščarje? Ka odávajo, ka küpüjejo? Hová járnak a községbeliek piacra? Mit adnak el és mit vesznek ott?	
9. Ali máte kmétsko zadrügo ali delavsko zadrügo? Gde má svoj sédež? Van-e gazda- vagy munkásszövetkezet és hol székel?	
10. Obstojijo kakše vodne napráve? Bode tiste potek meje motil? Vannak-e vízimüvek és a határ menete nem fogja-e őket zavarni?	nej nem
11. Kelko Madjárov je v Vaši občini? Hány magyar anyanyelvü van a községben?	
12. Kelko Slovencov je v Vaši občini? Hány slovén (vend) anyanyelvü van a községben?	
13. Kelko vérstev je v slovenski rokaj?, kelko v rokaj madjárov? Mennyi birtok van a slovén anyanyelvüek tulajdonába és mennyit birtokolnak a magyar anyanyelvüek?	

Izpolnjen poseben vprašalnik vasi Kobilje (AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, 1920–1922, F-85).

darjeno, da je promet veleposestva potekal predvsem proti ozemlju Kraljevine SHS, medtem ko naj bi bil izvoz v Madžarsko omejen. Kot dodaten argument je navedeno, da je imelo veleposestvo svoja pravna zastopnika v Ljutomeru. Takšno gradivo ni nastajalo naključno. Jugoslovanska delegacija je z njim zbirala konkretne podatke, s katerimi je lahko ob razpravah o meji dokazovala gospodarsko in prometno povezanost Prekmurja s prostorom južno od Mure.[19]

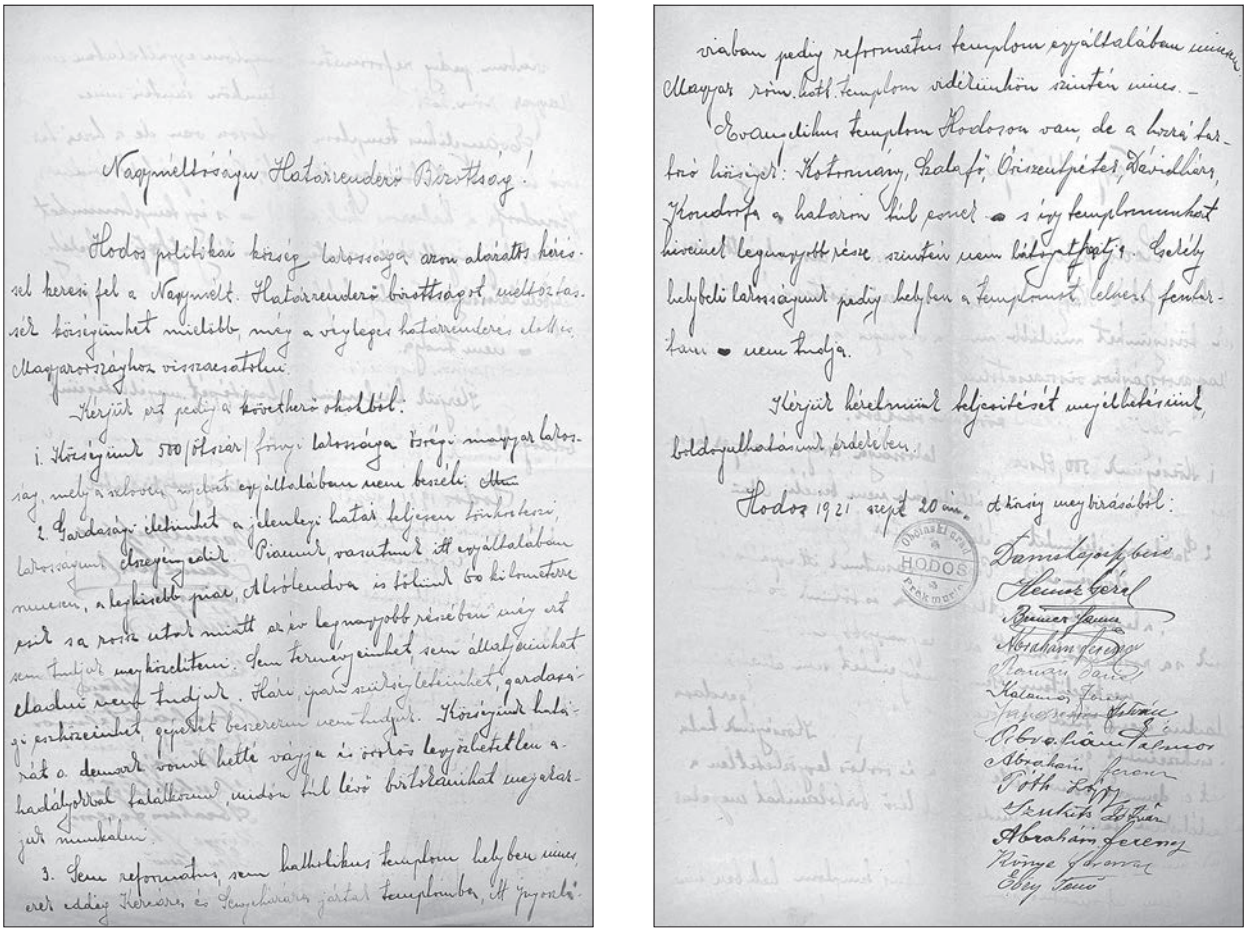
Ko je komisija septembra 1921 začela prihajati na območje meje, torej ni vstopila v prostor, kjer bi vsi prebivalci novo državno črto sprejemali kot dokončno. Jugoslovanske oblasti so spremljale govorice, izjave lokalnih funkcionarjev in dejavnost madžarskih krogov, medtem ko so madžarske oblasti in posamezniki prihod komisije še vedno razumeli kot možnost za spremembo meje. V takšnih razmerah so prve obiske komisije spremljali protesti, demonstracije in spori.

Demonstracije, nadzor in dvom ob prihodu komisije

Ko je komisija septembra 1921 prišla v Prekmurje, ni samo pregledovala trase prihodnje meje. Od obmejnih občin je zahtevala tudi podatke o razmerah in mnenju prebivalstva. Občine so morale v 24 urah izpolniti poseben vprašalnik in določiti šest predstavnikov, ki so nato nastopili pred komisijo. Pri sestavi delegacij so upoštevali tudi narodnostno sestavo kraja: v pretežno slovenski občini sta morala biti med šestimi predstavniki dva Madžara, v pretežno madžarski pa dva Slovenca. Komisija je z zaslišanji obmejnih občin začela 19. septembra in jih nadaljevala približno mesec dni. Ohranjeni vprašalniki in priloge kažejo, da so prebivalci odgovarjali predvsem na vprašanja o zemljiščih, prometnih poteh, gospodarskih povezavah, šolah, cerkveni pripadnosti in o tem, kako bi nova meja posegla v vsakdanje življenje.[20]

19 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Državno oskrbništvo veleposestva Beltinci, poročilo jugoslovanski delegaciji pri razmejitveni komisiji, 31. oktober 1921, fasc. 85.

20 AJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Gradivo jugoslovanske delegacije pri razmejitveni komisiji, navodila obmejnim občinam glede vprašalnika in šestčlanskih delegacij, september 1921, fasc. 87; Andrejek, *Meja je dokončna*, str. 30–31.

Prošnja vasi Hodoš in Krplivnik za ponovno preučitev meje in vrnitev določenih območij pod madžarsko oblast (AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, 1920–1922, F-85).

Takšno zbiranje podatkov je hitro dobilo politični pomen. Med gradivom je ohranjena prošnja Hodoša, v kateri so prebivalci zahtevali ponovno preučitev poteka meje. Madžarska argumentacija je pri Hodošu poudarjala, da trianonska črta občino deli, da hiše in zemljišča ostajajo na različnih straneh ter da so Hodoš, Krplivnik in bližnji kraji gospodarsko vezani na Őriszentpéter. Omenjeni so bili železniška postaja, mlin, žaga, predilnica, trg, zdravnik in lekarna, pa tudi skupna evangeličanska župnija.[21]

Najodmevnejši obisk komisije je bil 19. septembra 1921 v Murski Soboti. Delegati so se za kratek čas ustavili pri hotelu Dobray, nato pa nameravali nadaljevati pot proti obmejnim vasem. Pred hotelom se je medtem zbrala množica. Po poročilu žandarmerije so dekleta in ženske iz premožnejših, madžarsko usmerjenih družin metale cvetje na avtomobil madžarske delegacije, nato pa so se začeli vzkliki in prerivanje. Med ljudmi, ki so prišli iz okoliških vasi, je bil tudi Jožef Rituper iz Tešanovcev, ki je vodil skupino z madžarsko zastavo in napisom »Talpra Magyar«. Žandarmerija in vojska sta poskušali preprečiti prihod ljudi v mesto, vendar je kontrolne točke prešlo več sto oseb.[22]

Jugoslovanske oblasti so že dva dni pozneje skušale omejiti nadaljnje javne nastope. Okrajni glavar Gašper Lipovšek je 21. septembra prebivalstvu razložil, da razmejitvena komisija ne more po lastni presoji priključevati celih vasi Madžarski, ampak lahko ob upoštevanju gospodarskih razmer odloča le o manjših popravkih ob trianonski črti. Hkrati je opozoril, naj se prebivalci ne udeležujejo demonstracij. Posebej je poudaril, naj pred komisijo nastopijo samo vnaprej določeni predstavniki obmejnih občin.[23]

Demonstracijam so sledile policijske in sodne preiskave, pri katerih se številke v ohranjenih dokumentih ne ujemajo povsem. Lipovšek je v poznejši preiskavi navedel, da je bil policijski kazenski postopek uveden proti približno stotim

21 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, prošnja vasi Hodoš za ponovno preučitev meje, september 1921, fasc. 87.

22 Kosi, »Yugoslavia«, str. 283–297.

23 MNL OL, K 52, Okrajno glavarstvo Murska Sobota, razglas prebivalstvu, 21. september 1921.

osebam. Kazni so segale od enega do štirih dni zapora oziroma od 50 do 1000 kron, v nekaterih primerih pa so bile pozneje zmanjšane ali odpuščene. Državni odvetnik Grasselli je komisiji v Mariboru pojasnil, da je bilo med 19. septembrom in 3. oktobrom uvedenih več sodnih postopkov, v enem od zapisov je navedenih 20 oseb v prvem in 42 v drugem sklopu. Madžarsko poročilo iz decembra 1921 pa govori o 20 in 44 osebah.[24]

Madžarska stran je ravnanje jugoslovanskih oblasti predstavila kot politično preganjanje in se zaradi dogodkov obrnila na Konferenco veleposlanikov. Decembra 1921 je Vassel poročal tudi o preiskavi v Mariboru in Murski Soboti. V istem poročilu je demonstracije povezoval z madžarsko usmerjenim prebivalstvom ter omenjal razdeljevanje letakov in Mikolov obisk Gornjega Senika pred prihodom komisije. Jugoslovanski dokumenti so dogajanje razlagali drugače, Štab Murske posade je 22. septembra opozarjal na intenzivno madžarsko propagando, plakate ter domnevno razdeljevanje orožja v Dolnji Lendavi in Hodošu. Pri tem je ocenjeval, da je prav propaganda vplivala na demonstracije v Murski Soboti in njeni okolici.[25]

Vendar jugoslovanska poročila nezadovoljstva niso pripisovala samo politični agitaciji. Poveljstvo žandarmerije je opozorilo tudi na težke življenjske razmere v severnem delu Prekmurja. Prebivalci so se pred letom 1919 sezonsko zaposlovali na Madžarskem in se domov vračali z žitom, nova meja in carinske omejitve pa so tak način preživljanja močno otežile. V poročilih se ponavlja tudi očitek zaradi slabih prometnih povezav in drage preskrbe. Prav zato so med demonstracijami nekateri svojo jezo izražali predvsem z vprašanjem, kje bodo lahko zaslužili za kruh.[26]

Oblasti so bile pozorne tudi na to, kako hitro so informacije o programu komisije prihajale med prebivalstvo. Oktobra 1921 je Okrajno glavarstvo v Murski Soboti Vojina Čolaka-Antića opozorilo, da so novice o predvidenem prihodu komisije v Mursko Soboto še pred uradnim obiskom dosegle kroge, ki jih je uprava označevala za madžaronske. Iz žandarmerijskih poročil so sklepali, da je moral nekdo, ki je poznal program komisije, podatke posredovati naprej.[27]

Negotova meja se je kazala tudi v neposrednih incidentih. Pokrajinska uprava v Ljubljani je jugoslovansko delegacijo v Varaždinu obvestila, da so madžarski orožniki na območju Trdkove prestopili demarkacijsko črto in na jugoslovanskem ozemlju aretirali osebo. Še podrobneje je dokumentiran poznejši dogodek, ko je patrulja štirih madžarskih orožnikov in civilista iz Gornjega Senika pod vodstvom štabnega narednika Jarija prestopila črto, v Trdkovi opravila hišno preiskavo pri Jožefu Fartku, zasegla nekaj ženskih oblek ter Fartka odpeljala na Madžarsko. Nato je pri Lajošu Gubiču, približno 500 metrov od meje, zasegla še 800 madžarskih kron. Po poročilu se je patrulja nato vrnila na madžarsko stran.[28]

Med ljudmi, na katere so bile jugoslovanske oblasti posebej pozorne, je bil tudi Antal Bobek, višji inženir in vodja madžarske tehnične sekcije. Februarja 1922 so po prijavah iz Dobrovnika in Dolnje Lendave preverjale navedbe, češ da naj bi med domačini govoril, da meja, ki jo komisija določa, ne bo dokončna in da bo Madžarska pozneje zahtevala nazaj ne le Prekmurje, ampak tudi Bačko. V prvih zapisnikih je omenjen le kot »madžarski inženir«, nato pa ga je Okrajno glavarstvo v Murski Soboti po opisu prič prepoznalo kot Bobka. Glavarstvo je menilo, da se zaradi takšnega ravnanja ne bi smel več udeleževati dela na terenu, kjer je prihajal v neposreden stik z domačini. Ministrstvo za zunanje zadeve navedb ni štelo za dokazane in je Vojina Čolaka-Antića pozvalo, naj primer preveri pri komisiji. Iz ohranjenega gradiva ni razvidno, da bi bil Bobek iz delegacije dejansko odstranjen. Sicer pa Bobek pri madžarski delegaciji ni imel obrobne vloge. Vassel ga navaja kot tehničnega svetovalca, Suba pa kot vodjo madžarske tehnične delegacije pri triangulaciji, zakoličenju, meritvah in trajnem označevanju meje. Prav zato je bil njegov stik z domačini za jugoslovanske oblasti toliko bolj občutljiv.[29]

24 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, preiskava demonstracij v Murski Soboti, izjava okrajnega glavarja Gašperja Lipovška in ugotovitve državnega odvetnika Grassellija, 1921, fasc. 87; MNL OL, K 52, Károly Vassel grofu Imreju Csákyju, Nagykanizsa, 10. december 1921.

25 Prav tam.

26 Kosi, »Yugoslavia«, str. 15.

27 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Poročilo Okrajnega glavarstva v Murski Soboti o predvidenem prihodu komisije in informacijah v »madžaronskih krogih«, 1921, fasc. 87.

28 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Pokrajinska uprava, Oddelek za notranje zadeve, dopis o aretaciji po madžarskih orožnikih na območju Trdkove, 27. oktober 1921, fasc. 87; MNL OL, K 52, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Oddelek za notranje zadeve, poročilo o dogodku 13. oktobra 1921.

29 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, poročilo Okrajnega glavarstva v Murski Soboti in zapisniki o ravnanju Antala Bobeka med terenskim delom razmejitvene komisije, februar 1922; Dopis Ministrstva za zunanje zadeve Vojinu Čolaku-Antiću glede preverjanja navedb o Bobeku, 1922, fasc. 89; Vassel, *A déli országhatár kitűzése*, str. 9; Suba, Az Állami Földmérés, str. 26–27.

Terensko delo komisije je tako od začetka potekalo v politično napetih razmerah. V nekaj tednih so se zvrstili občinski vprašalniki, zahteve po spremembi trase, demonstracije, policijski postopki, meddržavne obtožbe in incidenti na demarkacijski črti.

Madžarske zahteve v Prekmurju in jugoslovanski odgovor

Razmejitvena komisija v Prekmurju ni obravnavala le vprašanja, kje bodo postavljeni posamezni mejniki, temveč tudi precej bolj občutljivo vprašanje: ali je mogoče trianonsko določeno mejo na območju Prekmurja še spremeniti. O tem vprašanju so pisali že starejši avtorji, med njimi Miroslav Kokolj in Rudy Kyovsky, pozneje pa ga je podrobneje obravnaval tudi László Göncz. Arhivsko gradivo obeh strani omogoča natančneje slediti temu, kaj je madžarska delegacija dejansko zahtevala in kako je na te zahteve odgovarjala jugoslovanska stran.[30]

Že ob začetku dela komisije je bilo jasno, da večjih sprememb Madžarska ne more pričakovati. Vassel je po prvi seji komisije poročal, da mu je predsednik David Cree odkrito povedal, da za večje ozemeljske spremembe ni realnih možnosti, manjše in smiselno utemeljene korekcije pa bi komisija lahko obravnavala. Za odsek A, ki je zajemal prekmurski del meje od avstrijske meje do izliva Ledave v Muro, so morali biti predlogi pripravljeni do 23. avgusta 1921. To je bil okvir, v katerem je madžarska delegacija nato oblikovala svoje zahteve.[31]

Madžarska delegacija je že ob obravnavi prvega mejnega odseka zahtevala, da bi meja potekala po sredini Mure. Po poznejšem poročilu Károlyja Vassla bi sprejetje takšnega predloga pomenilo, da bi Madžarski vrnili ozemlje severno od Mure, ki ga je madžarska stran označevala kot Vendvidék. Pri tem ni šlo le za tehnično določanje rečne meje, ampak tudi za poskus premika trianonske črte v korist Madžarske.[32]

Madžarska zahteva se ni omejila na Muro. Vassel je v svojem poročilu zapisal, da je bil pripravljen tudi predlog za priključitev Dolnje Lendave in še petindvajsetih okoliških naselij Madžarski. Predlog je obsegal približno 37.000 katastrskih juter ozemlja. V enem od ohranjenih povzetkov so navedeni še natančnejši podatki: 37.112 katastrskih juter in 16.854 prebivalcev po popisu iz leta 1910. Ta predlog je daleč presegal okvir manjših lokalnih popravkov ter je ponovno odpiral vprašanje pripadnosti večjega dela vzhodnega Prekmurja.[33]

Kokolj navaja, da je Vassel svoje zahteve podprl s podatki o kmetijski proizvodnji, blagovnem prometu, prometnih povezavah ter o mlinih, žagah in pekarnah v Prekmurju.[34]

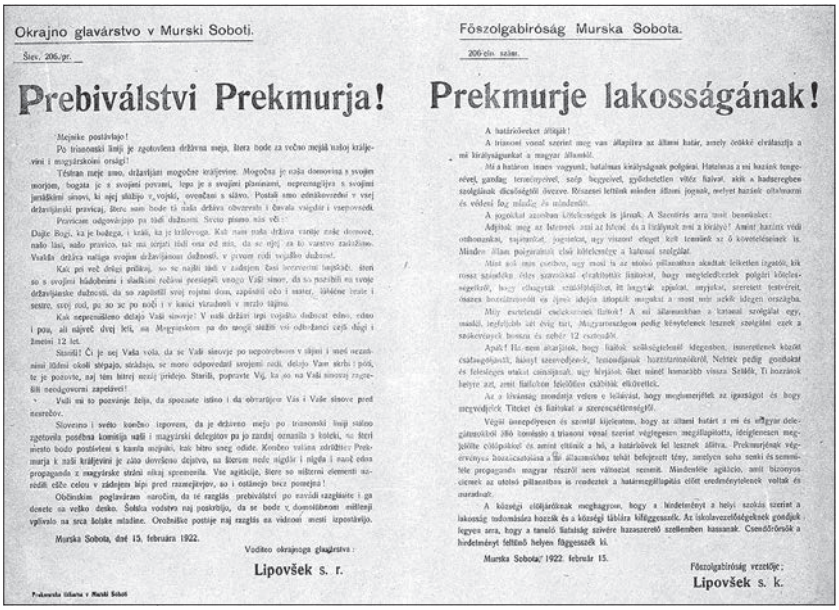
Pri utemeljevanju teh zahtev so se prepletali različni argumenti. Madžarska stran se je sklicevala na gospodarske in prometne povezave, zemljiško posest ter narodnostno sestavo območja. Pomemben del argumentacije je bila tudi t. i. vendska teorija. Vassel je uporabljal izraz Vendvidék, med madžarskimi strokovnjaki pa je pri pripravi utemeljitev sodeloval tudi Sándor Mikola. Že maja 1921 je Mikola predlagal, naj se »vendsko vprašanje« pred razmejitveno komisijo predstavi sistematično. Matija Slavič je takšno argumentacijo odločno zavračal, vendar tudi njegovih zapisov ni mogoče brati brez upoštevanja dejstva, da je nastopal kot jugoslovanski ekspert pri komisiji. Göncz opozarja, da so bili argumenti obeh strani pogosto prilagojeni interesom držav, ki so jih posamezni strokovnjaki zastopali.[35]

Podoben okvir je v svojih raziskavah poudaril tudi János Suba. Komisije so sicer imele možnost predlagati lokalne korekcije, vendar z njimi niso smele poseči v temelj mirovne pogodbe. Prav tu je bila meja med dopustnim popravkom in poskusom širše revizije. Zato so bile madžarske zahteve po Lendavi in večjem delu Prekmurja bistveno širše od navadne tehnične prilagoditve trase.[36]

Madžarske zahteve so v Beogradu vzeli resno. Ministrstvo za zunanje zadeve je povzelo Čolak-Antićevo poročilo, da madžarski komisar zagovarja mejo po strugi Mure. Jugoslovanska stran je temu odločno nasprotovala. Priznavala je, da lahko komisija obravnava manjše lokalne ali gospodarsko utemeljene popravke, ne pa prenosa večjega dela Prekmurja na Madžarsko. Zato je Čolak-Antić dobil navodilo, naj takim zahtevam nasprotuje in o razpravah redno poroča.[37]

Jugoslovanska stran je svoje stališče podpirala tudi z lokalnimi gospodarskimi podatki. Državno

30 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 120–126; Kyovsky, Trianonska pogodba, str. 236–259; Göncz, Življenje, str. 293–350.
31 Göncz, Življenje, str. 317–318.
32 MNL OL, K 52, Zahteva po meji po sredini Mure, 1921.
33 MNL OL, K 52; Vassel, *A déli országhatár kitűzése*, poglavje »Vend-vidék«; Göncz, Življenje, str. 320–323.
34 Kokolj, *Prekmurski Slovenci,* str. 120–121.
35 MNL OL, K 52, Sándor Mikola, memorandum o »vendskem vprašanju«, 30. maj 1921; Vassel, *A déli országhatár kitűzése*, poglavje »Vend-vidék«; Göncz, Življenje, str. 320–323; Slavič, *Naše Prekmurje,* str. 223–225.
36 Suba, Magyarország, zlasti str. 219–220.
37 Arhiv Jugoslavije (AJ), MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis Ministrstva za zunanje zadeve o madžarskem predlogu meje po Muri in navodilih Vojinu Čolak-Antiću, 8. september 1921, fasc. 85.

Okrajno glavárstvo v Murski Soboti.

Štev. 206./pr.

Prebiválstvi Prekmurja!

Mejnike postávlyajo!

Po trianonski linéji je zgotovlena državna meja, štera bode za večno mejá naše králjevini i mogyárskoni ország!

Téstran meje smo, državljani mogočne králjevine. Mogočna je naša domovina s svojim morjom, bogata je s svojimi pervaki, lepa je s svojimi planinami, nepremagljiva s svojimi junáškimi sinovi, ki njej služijo v vojski, ovenčani s slávo. Postali smo odnôkvečedni v vsej državljanski pravici, štere sam bode tá naša dŕžava obvarvati i čuvala vsigdár i vsepovsédi.

Pravicam odgovárjajo pa tudi dužnosti. Sveto pismo nás vé:

Dajte Bogi, ka je bodeja, i králi, ka je králjevega. Kak nam naša državna varnje zeke domové, nalo lasi, nalo premiča, tak mi srnjati tudi ena pd mit, da se njej za ki varstvo zavzéšimo. Vsáka državna natiga svojim državljanom dužnosti, v prvom vrsti svjášno dužnosti.

Kak pri več drugi prilaki, so se najbi tudi v zadnjem časi nevarovini hujskáči, šteri so s svojimi húdobnimi i sladkimi rečmi peršigali vnogo Váši sinov, da so pozábili na svoje državljanske dužnosti, da so zapústili svoj rojstni dom, zapústili oče i mater, ljúbézne brate i sestre, svoj rod, pa so se po noči i v kanci vtatovili v mrzlo tújino.

Kak nepremišlêno delajo Váši sinovje! V vsáki drjai svojoj dužnosti edino, edino i pos, ali nájvéč dvej leti, ma Mogyárskom pa do neoji služijo vsi odbránci cejš dáge i šmetini 12 let.

Stariši! Či je noj Vaša volja, da se Váši sinovje po nepotrebnom v tújini i med nezanimi ljúdmi okoli strpajo, strádajo, se moro odpovedati srojemi rodi, delaju Vam skrbi i póti, te je pozivite, naj tém hitreji nazaj pridejo. Stariši, poprzvte Vi, ka so na Váši sinovaj zagrešili neodgovorni zapelávci!

Vsi mi so poesvéje želja, da spocaste mirno i da obvarjéte Váš i Vaše sinove pred nesrečov.

Slovenimo i svéto končno izpovem, da je državno mejo po trianonski linéji sistno zgotovila posébna komisija naši i mogyárski delegátov pa jo zardnji oznanila s kólcki, na šteri mesto bodo postávlenî s kamna mejniki, kak bitro sneg odide. Končno valjana zdržíte Prekmurja k naši králjevini je zátо dovršeno dejávo, na šterom nede nigdár i nigda i nacé edna propaganda z mogyárske strâni nikaj spremenila. Vse agitácije, štere so ništerni elementi nazvédi céle celoj v zádnjem bîgi pred razmejítvijov, so i ostánoje brez posmjéna!

Občinskim poglavárom naročim, da té razgláb prebiválstvi po navódi razgláste i ga donete na veško deako. Šolska vodstva naj poskrbijo, da se bode v domačihnom svitlenji vpîvalo na srca šolske mladine. Orožnîške postîje naj razgláb na vidnom mesti izpostávljo.

Murska Sobota, dné 15. februára 1922.

Vodiéo okrajnoga glavárstva:

Lipovšek s. r.

Fő-szolgabirósság Murska Sobota.

206/eln. szám.

Prekmurje lakosságának!

A határőrcsekre ügyük!

A trianoni vonal szerint meg van állapitva az állami határ, amely őrökké elválasztja a mi királyságunkat a magyar államtól.

Mi a határon innen vagyunk, hatalmas királyságunk polgárai. Hatalmas a mi hazánk tengerével, gazdag termőföveivel, szép hegyeivel, győzhetetlen vitéz hadával, akik a hadseregben szolgálnak dicsőségtől övezve. Részesei leltünk minden állomi jognak, melyet hazánk oltalmazni és védeni hoz minden.

A jogokkal szemben kötelezettségek is járnak. A Szentirás arra imit bemutatnak:

Adjátok meg az Istennek ami az Istené és a királynak ami a királyé! Amint hazánk védi otthonunkat, tulajdonát, jogainkat, úgy vissont elvégzi kell teonünk az ő követelésének is. Minden állam polgárainak első kötelessége a katonai szolgálat.

Mint ezt más esetben, úgy most is az utolsó pillanatban akadtak lelkesítő ügyük, kik rossz tanácsokkal édes szavakkal elcsábították fiaitokat, hogy megtagadtassák polgári kötelességeiről, hogy elhagyják szülőföldjüket, itt magyar sipokat, anyjukat, szeretett testvéreit, összes hozzátartozóit és újnak jobbja illapuk magukat a most nem adott idegen országba.

Mily esztelenül cselekesznek fiaitok! A mi államunkban a katonai szolgálat egy, második, legfeljebb két évig tart, Magyarországon pedig kénytelenek lesznek szolgálni ezek a szükségtelyek hosszu és nehéz 12 esztendőt.

Apák! Ha nem akarjátok, hogy fiaitok szükségtelenül idegenben, ismeretlenek között csalódjanak, hányt szenvedjenek, tanácsoljuk határozottan előtte, Nehtte pedig gondoskat és felelősségen szülők gondjaink, úgy kérjük őket minél hamarább visszahívni Szülők, Ti hozzátok helyre azt, amit fiaitokon lelkiőtlen csábitók elkövettek.

Az a hivásnag mondatja velem a felszólást, hogy meglumerjétek az igazságot és hogy megvédjétek Titeket és fiaitokat a szerencsétlenségtől.

Végül összegyűjtésen és szivből kijelentem, hogy az állami határt a mi és magyar delegátusaink által történő a trianoni vonal szerint véglegesen megállapitotta, ideiglenesen megjelölte cölöpökkel és amint eltünik a hó, a határcölök kel lesznek állitva. Prekmurjének végkivánsága beteljesedésére az államunkhoz tehát befejezett tény, amelyen soha semmi és semmiféle propagandát magyar részről nem változtat nemmű. Mindenféle agitáció, amit bizonyos elemek az utolsó pillanatban is rendeztek a határmegállapitás előtt eredményteleneik voltak és maradnak.

A községi előljáróknak meghagyom, hogy a hirdetményt a helyi szokás szerint a lakosság tudomására hozzák és a községi táblára kifüggesszék. Az iskolavezetőségeknek gondjuk legyen arra, hogy a tanuló ifjuság szivére hazaszerető szellemben hassanak. Csendőrörsök a hirdetményt feltünő helyen függesszék ki.

Murska Sobota, 1922. február 15.

Főszolgabirósági vezetője:

Lipovšek s. k.

Plakat Prebivalstvi Prekmurja! Izdalo okrajno glavarstvo v Murski Soboti 15. februarja 1922 (hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).

oskrbništvo veleposestva Beltinci je konec oktobra 1921 pripravilo poročilo za jugoslovansko delegacijo v Varaždinu. V njem je poudarilo, da je promet veleposestva po starih prometnih poteh gravitiral proti ozemlju Kraljevine SHS, medtem ko je bil izvoz na Madžarsko omejen. Omenjeno je bilo tudi, da je imelo veleposestvo pravna zastopnika v Ljutomeru. Poročilo so očitno pripravili zato, da bi zavrnili trditev o gospodarski odvisnosti Prekmurja od Madžarske.[38]

Po obravnavi političnih, gospodarskih, narodnostnih in pravnih argumentov obeh delegacij je sledilo vprašanje, kako potrjeno mejno črto določiti na terenu in zakoličiti.

Komisija na terenu: Pince, Lendava, karte in začasni mejniki

Najneposrednejši vpogled v delo komisije na prekmurskem odseku ponujajo zapisniki o piketiranju meje iz februarja 1922. V začetku meseca, 2. februarja, je komisija iz Lendave odšla ob 7.15 in z delom začela ob desetih. Piketiranje je potekalo na območju med Pincami in Dolnjo Lendavo, pri izteku kanala v Muro in skozi gozdove Esterházyjeve posesti. Delo so končali ob 17. uri. Prav na tem odseku se je pokazalo, da meje, zapisane v pogodbi in začrtane na kartah, ni bilo vedno mogoče brez težav prenesti na teren.[39]

Komisija na razpoložljivih kartah ni mogla zanesljivo določiti predvidenega poteka mejne črte. Tudi predstavniki občin Pince in Lendava niso znali natančno pokazati, kje je na tem delu gozda potekala stara občinska meja. Zato je v zapisniku posebej navedeno, da tega dela meje »po karti« ni bilo mogoče najti. Postavili so le dva začasna količka, približno na predvideno traso, natančno določitev pa prepustili poznejši instrumentalni izmeri.[40]

Podobne težave so se pojavile tudi naslednji dan. Pri Pincah je komisija ugotovila, da bi predvidena mejna črta presekala več manjših zemljiških parcel. Zato je bilo treba tudi tu preveriti, ali je mogoče traso nekoliko prilagoditi, ne da bi se s tem spremenil osnovni potek meje.[41]

Težava pri Pincah ni bila nič nenavadnega. Suba pri opisu tehničnih del na jugoslovansko-madžarski meji opozarja, da so bile stare katastrske karte ponekod zastarele in da nanje niso bile vnesene vse spremembe. Zaradi tega so lahko bile netočne tudi vojaške karte, ki so jih uporabljali pri delu. Takšna neskladja so na nekaterih odsekih povzročala resne zaplete in zavlekla tehnično delo. Zato na odseku med Pincami in Lendavo komisija ni mogla slediti zgolj kartografsko začrtani črti, temveč je morala primerjati dokumentacijo, stare občinske meje in dejansko stanje na terenu.[42]

Tehničnim navodilom je sledilo začasno označevanje potrjene mejne črte z lesenimi količ-

38 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Državno oskrbništvo veleposestva Beltinci, poročilo jugoslovanski delegaciji pri razmejitveni komisiji v Varaždinu, Beltinci, 31. oktober 1921, fasc. 85.

39 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, »Zapisnik o piketiranju granice između države S.H.S. i Mađarske, koju je odredila komisija za razgraničenje«, 2. februar 1922, fasc. 91; Kokolj, *Prekmurski Slovenci,* str. 124.

40 Prav tam.

41 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, »Zapisnik o piketiranju granice između države S.H.S. i Mađarske, koju je odredila komisija za razgraničenje«, 3. februar 1922, fasc. 91.

42 Suba, Az Állami Földmérés, str. 28–29.

ki. Suba navaja, da so bili količki postavljeni tako, da so segali približno 40 centimetrov nad površje, podnje pa so zaradi poznejše identifikacije položili steklenico. Lomne točke so lahko označili tudi z nasutim mejnim kupom.[43]

Že naslednji dan je bil odsek nove mejne črte od ceste pri Pincah do območja, v zapisniku navedenega kot pusta Szabatlans, predan v varovanje mejni službi. V imenu tehnične komisije ga je predal pomočnik jugoslovanskega komisarja, podpolkovnik Vladimir P. Kostić, prevzel pa major S. Gavrilović, komandir 7. čete 2. pododseka IV. odseka mejne vojske. To dokazuje, da komisija ni čakala na dokončanje celotnega prekmurskega odseka, temveč je posamezne, že označene dele sproti izročala pristojnim mejnim enotam.[44]

V naslednjih dneh se je piketiranje nadaljevalo proti severu. Komisija je označila mejno črto od kraja, kjer občinska meja Trdkove prečka cesto proti Gornjemu Seniku (Felsőszölnök). Točka je ležala približno 600 metrov severno od Srebrnega brega, od tam pa je meja potekala do tromeje med Kraljevino SHS, Madžarsko in Avstrijo. S tem je komisija v tej fazi terenskega dela dosegla severni konec prekmurskega odseka. Zapisnik sta podpisala madžarski komisar Károly Vassel in jugoslovanski komisar Vojin Čolak-Antić.[45]

Zapisniki iz prvih februarskih dni omogočajo precej natančno rekonstrukcijo dela komisije: beležijo čas odhoda na teren, posamezne odseke, težave s kartami in primere, ko stare občinske meje na terenu niso bile več jasno prepoznavne. Doseg tromeje 10. februarja še ni pomenil, da je bilo delo na odseku A povsem končano. Posamezne dele so še preverjali in predajali mejnim oblastem. Na seji 25. februarja 1922 pa je bilo v zapisnik komisije že mogoče zapisati: »Le piquetage pour la Section A est terminé« – zakoličenje odseka A je zaključeno. S tem se je končala prva faza označevanja prekmurske meje; sledile so natančnejše meritve in postavljanje trajnih mejnih znamenj.[46]

Od zakoličenja do trajnega označevanja odseka A

Zaključenemu zakoličenju odseka A februarja 1922 je sledila druga, zahtevnejša faza: natančna izmera in trajno označevanje mejne črte. Odsek A je zajemal prekmurski del meje od avstrijsko-madžarsko-jugoslovanske tromeje do izliva Ledave v Muro.

Še pred formalnim zaključkom zakoličenja so oblasti o poteku del obveščale tudi prebivalstvo. Kokolj navaja, da je okrajni glavar Lipovšek 15. februarja 1922 v okrožnici sporočil, da se mejniki postavljajo in da je meja po trianonski črti zagotovljena. Sporočilo je bilo nedvoumno: prebivalstvo naj ne bi več računalo na spremembo meje.[47]

Zakoličenju sta sledila natančna izmera in trajno označevanje. Suba navaja, da so se tehnična dela na jugoslovansko-madžarski meji začela aprila 1922. Na odseku A je delala jugoslovanska tehnična ekipa, madžarska stran pa je njeno delo nadzirala. Do konca julija 1922 so bila triangulacijska dela na tem odseku zaključena, nato so se nadaljevali izračuni, kartiranje in priprava mejne dokumentacije. Trajno označevanje odseka A je potekalo od julija 1922 do jeseni 1923.[48]

Označevanje je zahtevalo izdelavo in prevoz številnih betonskih mejnih znamenj. Major Santo Goldoni je junija 1922 predvidel izdelavo približno 720 betonskih mejnih piramid, za katere je ocenil strošek okoli 125.000 dinarjev. Težava ni bila le njihova izdelava, ampak tudi prevoz na teren. Zato je komisija potrebovala dva tovorna avtomobila in osem do deset navadnih vozov. Ker se je z izbiro izvajalca mudilo, je Čolak-Antić Biro za razgraničenje pozval, naj čim prej odloči o prispelih ponudbah. Izdelava piramid za odsek A je bila nato zaupana Josipu Ašperu in Stjepanu Mesariću iz Dolnje Lendave, ki sta oddala najugodnejšo ponudbo.[49]

Težave so se pojavile že pri naročanju mejnih piramid. Čolak-Antić je opozoril, da komisija zaradi omejenega števila osebja in načina dela ni mogla izpeljati javnih licitacij po običajnem postopku državnega računovodstva. Zato ji je bilo dovoljeno zbiranje zasebnih ponudb, pri čemer so morali ponudniki navesti število piramid, ceno, material in rok izdelave. Posamezno naročilo ni smelo preseči vrednosti 100.000 dinarjev. Velik del dela komisije je potekal tudi za pisalnimi in risalnimi mizami. Za tiskanje kart različnih me-

43 Suba, Az Állami Földmérés, str. 28–29.

44 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, »Zapisnik o prijemu nove državne granične linije«, Lendava, 3. februar 1922, fasc. 91.

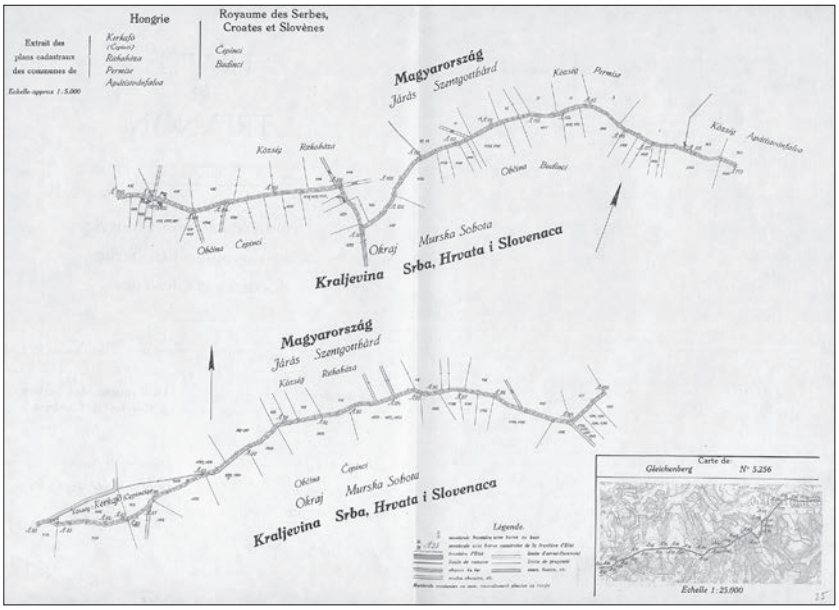
45 MNL OL, K 52, Procès-Verbal No. 45, seja Razmejitvene komisije, 25. februar 1922, »Le piquetage pour la Section A est terminé«.

46 Prav tam.

47 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 124.

48 Suba, Az Állami Földmérés, str. 29, 33–35; Suba, Magyarország, str. 220–222.

49 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis majorja Santa Goldonija o izdelavi in prevozu mejnih piramid, junij 1922; dopis Vojina Čolak-Antića Biroju za razgraničenje, 2. avgust 1922; odločba Biroja za razgraničenje o oddaji izdelave mejnih piramid Josipu Ašperu in Stjepanu Mesariću iz Dolnje Lendave, 7. avgust 1922, fasc. 90.

Odsek A madžarsko-jugoslovanske meje s stranskim zemljevidom in legendo, 1924 (MNL OL, K 52 – 1924).

ril, obrazce za izračun koordinat in poligonskih točk ter drug risarski in pisarniški material je bilo predvidenih 30.870,75 dinarja.[50]

Spomladi 1923 se je pri nadaljevanju del znova pokazalo, kako zelo je bila razmejitev odvisna od denarja, ljudi in prevoza. Komisija je opozarjala, da zaprošenih sredstev še ni prejela in da so bila porabljena tudi sredstva iz prejšnjega leta, zato je grozil celo zastoj del. Kljub temu so se priprave na nadaljevanje terenskega dela v Prekmurju nadaljevale. Komisija je za delo na meji zahtevala petnajst vojakov s pionirskim orodjem; poleg lopat in krampov je moral imeti vsak tretji tudi sekiro in žago. Za prevoz mejnih kamnov po odseku A je potrebovala še terenski avtomobil in pet lahkih vozov s konjsko vprego.[51]

Komisija je sredi julija 1923 zahtevala še petnajst vojakov, ki naj bi jih poslali v Dolnjo Lendavo. Na odseku A je bilo po končanem trajnem označevanju postavljenih 653 oštevilčenih in 220 neoštevilčenih betonskih mejnikov, določenih 194 poligonskih in 26 triangulacijskih točk ter nasutih 1488 mejnih gomil. Obseg tehničnega dela na celotni jugoslovansko-madžarski meji pokaže tudi Vasslovo poročilo. Navaja 6088 postavljenih mejnih kamnov, od tega 4005 oštevilčenih in 2083 neoštevilčenih, poleg njih pa še 1060 poligonskih kamnov in 1780 mejnih gomil.[52]

Po končanem postavljanju mejnih znamenj na odseku A je komisija njihovo varovanje predala političnim oblastem. Mejni kamni so bili prevzeti po občinah: vsak občinski predsednik je prevzel tista znamenja, ki so stala na območju njegove občine. Ob tem so sestavili posebne reverze, ki so jih podpisali predstavnik komisije, geometer, ki je kamne postavil, predsednik občine ter pristojni okrajni oziroma sreški načelnik. En izvod dokumentacije za odsek A je bil izročen okrajnemu glavarju v Murski Soboti. Pri predaji je sodeloval tudi predsednik komisije David Cree.[53]

Postavljena znamenja je bilo treba varovati. Žandarmerijska postaja Dobrovnik je poročala, da je patrulja ob robu Esterházyjevega gozda, med Dobrovnikom in Jošecem, našla poškodovane lesene mejne količke št. 403, 404, 405 in 406. Kdo jih je poškodoval, ni bilo ugotovljeno. S predajo mejnih znamenj lokalnim oblastem se delo komisije na terenu ni povsem končalo, vendar je odgovornost za njihovo varovanje in vzdrževanje vse bolj prehajala na državne in lokalne organe.[54]

50 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis Vojina Čolak-Antića o postopku naročanja mejnih piramid, 2. maj 1922; odgovor Biroja za razgraničenje, 9. maj 1922; predračun za izdelavo in tisk skic ter preglednih načrtov odseka A, 11. oktober 1922, fasc. 90.

51 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis Komisije za razmejitev o pomanjkanju kreditov, 6. april 1923; dopis poveljstvu 36. pehotnega polka »Jelačić« o napotitvi petnajstih vojakov na delo v Prekmurje, 7. april 1923; dokumentacija o zagotovitvi vozil za prevoz mejnih kamnov na odseku A, 1923, fasc. 90.

52 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis Komisije za razgraničenje prema Mađarskoj o potrebi po dodatnih petnajstih vojakih za delo v Prekmurju, 18. julij 1923, fasc. 90; Suba, Az Állami Földmérés, str. 35–36; MNL OL, K 52, Vassel, *A déli országhatár kitűzése*, str. 21.

53 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis o predaji mejnih kamnov političnim oblastem na odsekih A in B, 7. december 1923, fasc. 90.

54 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, Žandarmerijska postaja Dobrovnik, poročilo o poškodovanih mejnih količkih št. 403–406 med Dobrovnikom in Jošecem, 17. oktober 1923, fasc. 90.

Od dokončne potrditve do vzdrževanja meje

Ko so bila terenska dela na odseku A večinoma končana, je bilo treba rezultate meritev urediti še v končno mejno dokumentacijo. Leta 1924 so tehnične službe dokončevale kartiranje, barvale mejne karte, sestavljale opise mejne črte ter pripravljale skice in opise triangulacijskih točk. Suba opozarja, da je bilo treba vse gradivo pripraviti tako, da je bilo mogoče iz njega natančno rekonstruirati potek meje na terenu.[55]

Razstanek razmejitvene komisije.

Dne 8. julija se je razstala mednarodna komisija, ki je določila naše meje z Ogrsko. Razmejitveni akt so podpisali kot predsednik komisije polkovnik Cree za Anglijo, polkovnik Marminia za Francijo, polkovnik Valvasori za Italijo, polkovnik Jamagada za Japonsko, general Čolak-Antić za Jugoslavijo ter polkovnik Vassel za Ogrsko.

Dne 9. julija so odšli iz Zagreba vsi imenovani delegati. G. Maurice Marminia pa je hotel na vsak način še obiskati Ljubljano pred svojim definitivnim odhodom iz Jugoslavije. Zato je prišel že 8. julija zvečer v Ljubljano ter se odpeljal 9. t. m. z gorenjskim vlakom na Goriško in v Trst, da vidi fronto na Soči in za Italijo porazno vojno stališče za katastrofo pri Kobaridu.

G. Marminia odhaja iz naše države kot naš veliki prijatelj, ki je vzljubil zlasti Slovence in slovenske kraje. Pripovedoval je z veseljem, katere prekmurske kraje so še obiskali na zadnjem razmejitvenem pohodu, zlasti Dolnjo Lendavo, Srebrni breg, najsevernejšo mejno točko naše države ter tromejo med Jugoslavijo, Ogrsko in Avstrijo, 20 km severno od Radgone.

V Ljubljani je šel g. Marminia še na Grad, da si vtisne še enkrat v spomin pogled na Ljubljano in njeno krasno gorenjsko ozadje. V družbi bivšega velikega župana Šporna in vseučiliškega profesorja Slavića se je poslovil iskreni naš francoski prijatelj od Slovenije in Jugoslavije, da odide na svoje novo službeno mesto ali v Poruhrje ali v Berlin.

Razmejitvena komisija je zadnje sestanke opravila maja in junija 1924. Japonski delegat na teh sestankih ni sodeloval, saj je že leta 1922 zapustil Evropo (Slovenec, let. 52, 10. 7. 1924, št. 155, str. 3, »Razstanek razmejitvene komisije«).

55 Suba, Az Állami Földmérés, str. 35–36; MNL OL, K 52, Károly Vassel, *A déli országhatár kitűzése*, str. 23.

Končni elaborat ni obsegal samo besednega opisa meje. Pripravljene so bile mejne karte in skice, podatki meritev ter opisi posameznih točk. Suba navaja, da sta bila za južno mejo izdelana predvsem mejna skica in mejni opis v francoskem jeziku. Če bi se podatki v besedilu in na karti razlikovali, je veljala karta. Tak način je bil pomemben predvsem tam, kjer je bila meja določena z izmerjenimi točkami in je moral biti njen potek pozneje na terenu ponovno natančno prepoznaven.[56]

Zaključno dejanje razmejitvenega postopka je sledilo 8. julija 1924 v Zagrebu, ko je bil podpisan končni razmejitveni akt.

Na prekmurskem odseku je mogoče razmejitveni postopek časovno razdeliti na več jasno ločenih faz. Trianonska pogodba je leta 1920 določila osnovni potek meje, komisija je 14. novembra 1921 določila mejno črto na odseku A, 25. februarja 1922 pa je bilo zakoličenje tega odseka zaključeno. V letih 1922 in 1923 so sledile meritve, kartiranje in postavljanje trajnih mejnih znamenj, leta 1924 pa še izdelava in potrditev končne mejne dokumentacije.[57]

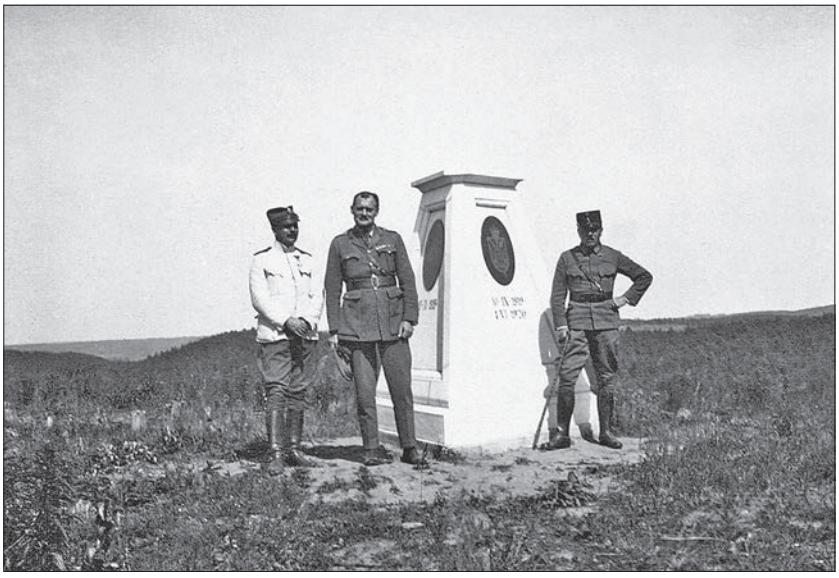
Prevzem mejnih znamenj je bil urejen po občinah. Občinske oblasti so z reverzi potrdile, katera znamenja stojijo na njihovem območju in so tako prišla v njihovo skrb. S tem meja ni bila več le stvar mednarodne komisije, ampak je postopoma postajala del redne krajevne uprave. Takšni prevzemni dokumenti so bili neposredna podlaga za poznejše varovanje in vzdrževanje meje.

Vprašanje vzdrževanja je bilo nato urejeno še meddržavno. Kraljevina SHS in Madžarska sta 24. julija 1926 v Beogradu sklenili sporazum o varovanju in vzdrževanju mejnih kamnov, stebrov in drugih mejnih znamenj. Določil je način popravil in delitev stroškov. Če je bil povzročitelj poškodbe znan, je stroške nosila njegova država; kadar povzročitelja ni bilo mogoče najti ali je škoda nastala zaradi naravnih vzrokov, sta si jih razdelili obe strani. Za znamenja, pridobljena na skupne stroške, so še določili, kateri državi pripadajo; na odseku A so pripadla Kraljevini SHS. Madžarski zakon, s katerim je bil sporazum vključen v domači pravni red, je bil razglašen 3. maja 1927.[58]

56 Suba, Az Állami Földmérés, str. 35–36.

57 AJ, MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska, dopis Komisije za razmejitev z Madžarsko, 29. november 1923, o datumu določitve meje v Prekmurju; Procès-verbal, fasc. 90; MNL OL, K 52, Procès-Verbal št. 45, 25. februar 1922.

58 MNL OL, K 52, sporazum med Kraljevino SHS in Kraljevino Madžarsko o varovanju in vzdrževanju mejnih kamnov, stebrov in drugih mejnih znamenj, Beograd, 24. julij 1926, 2.–5. člen; madžarski zakon o razglasitvi sporazuma, Budimpešta, 3. maj 1927.

Člani razmejitvene komisije so 30. maja 1924 na območju Tromejnika v Trdkovi zaključili svoje delo (MNL OL, K478 – 1924 – 7899).

SKLEP

Prekmurje se v zgodovinskem spominu najpogosteje povezuje z letom 1919, z vojaškim vkorakanjem jugoslovanske vojske in s slovesnostjo v Beltincih. Pogosto se zdi, kakor da je bila s tem zgodba o priključitvi že končana. Gradivo razmejitvene komisije odpira manj viden nadaljnji del te zgodbe. Politični odločitvi je sledilo še več let dela, ko je bilo treba pogodbeno določeno mejo prenesti na teren, preveriti, izmeriti, označiti in nato tudi varovati.

Med letoma 1921 in 1924 meja v Prekmurju ni bila samo črta na zemljevidu. Bila je predmet diplomatskih razprav, madžarskih zahtev, jugoslovanskih ugovorov, zaslišanj občin, terenskih ogledov, geodetskih meritev in lokalnih napetosti. Ob njej so se pojavljale govorice, demonstracije, prestopi demarkacijske črte ter spori glede zemljišč, poti, gozdov in gospodarskih povezav. Prav zato delo komisije razkriva tisti del zgodovine Prekmurja, ki je pogosto manj viden: čas po priključitvi, ko je bilo treba novo državno pripadnost še dejansko urediti v prostoru.

Posebno mesto v tej zgodbi imajo mejni kamni, ki nosijo spomin na celoten razmejitveni postopek. Njihove črke, številke in položaj v prostoru niso naključni. Povezani so z zapisniki komisije, kartami, meritvami, začasnimi količki, poligonskimi in triangulacijskimi točkami ter z delom ljudi, ki so mejo na terenu iskali, merili in postavljali. Zato mejnik ni samo kamen, ampak oprejemljiv ostanek politične odločitve, tehničnega dela in vsakdanjega prilagajanja novi meji.

Primerjava jugoslovanskih in madžarskih dokumentov pokaže, da istega procesa obe strani nista razumeli enako. Madžarska delegacija je skušala doseči spremembe meje, jugoslovanska stran pa je dokazovala, da komisija ne sme poseči v njen temeljni potek. Prav v teh razlikah je mogoče najti enega pomembnejših prispevkov arhivskega gradiva: ne pokaže le, kje je meja nazadnje potekala, ampak tudi, kako zahtevno, sporno in dolgotrajno je bilo njeno določanje.

Razmejitev Prekmurja se ni končala z vkorakanjem leta 1919, s Trianonsko pogodbo leta 1920 ali s prvim zakoličenjem. Trajnejšo obliko je dobila šele z delom komisije, končnimi elaborati, postavitvijo mejnih znamenj, njihovim prevzemom in poznejšim vzdrževanjem. Meja je tako iz diplomatske odločitve postopoma postala vidna in regulirana državna črta. Njeni kamni pa še danes pričajo o tem, da je bila priključitev Prekmurja tudi dolgotrajen terenski in upravni proces.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
V prispevku niso bili ustvarjeni nobeni novi raziskovalni podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AJ – Arhiv Jugoslavije
MIP KJ, Biro za razgraničenje, Madžarska.

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 52-1921, 1922, 1923, 1924.

ČASOPISI

Slovenec, 1924.

LITERATURA

Andrejek, Tadeja: *Meja je dokončna: Prekmurje, 1919–1924*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2024.

Göncz, László: Življenje ob novi državni meji po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS in delo Razmejitvene komisije na tem odseku. *Mi vsi živeti ščemo: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (ur. Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovács). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2020, str. 293–350.

Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.

Kosi, Jernej: »Yugoslavia Has Nothing. Yugoslavia Has No Bread. But Hungary Gives Us Bread«: Access to Food and (Dis)Loyalty in a 'Redeemed' Yugoslav Borderland. *Austrian History Yearbook* 55, 2024, str. 283–297. DOI: https://doi.org/10.1017/S0067237824000055

Krizman, Bogdan in Hrabak, Bogumil: *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1960.

Kyovsky, Rudy: Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja. *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920: zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979* (ur. Janko Liška, Miroslav Ravbar). Murska Sobota: Pomurska založba, 1981, str. 236–259.

Slavič, Matija: *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Suba, János: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–jugoszláv határszakasz. *Catastrum* 5, 2018, št. 4, str. 26–40.

Suba, János: Magyarország trianoni határainak kitűzése 1921–1925. *Magyar Rendészet* 21, 2021, št. 1, str. 217–231. DOI: https://orcid.org/0000-0002-2310-7746

Vassel, Károly: *A déli országhatár kitűzése. Bizalmas jellegű beszámolója*. Nagykanizsa, 1924.

SUMMARY

Between Trianon and the Reality on the Ground. Determining and Consolidating the Yugoslav-Hungarian Border in Prekmurje between 1921 and 1924

The Treaty of Trianon of the summer of 1920 set the basic course of the border between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Hungary, even though this did not complete the delineation of Prekmurje. The wording of the document described the border with watersheds, watercourses, settlements, and topographic points. Such a description needed to be transferred to the field and verified against the former municipal boundaries; in addition, individual boundary points needed to be measured, and the border ultimately indicated with provisional stakes and permanent boundary markers. For the population of the area along the future border, this was not an abstract procedure. It meant deciding on the affiliation of places, border crosses, land plots, forests, traffic routes, and economic connections.

In Prekmurje, the work performed by the boundary commission raised a series of questions that could not be narrowed down to technical implementation of the peace treaty. The Hungarian side demanded border changes for primarily transport-related, economic, and ethnographic reasons. The Yugoslav authorities, on the other hand, collected counterevidence, observed the response among the population, monitored the protests, and drew attention to the political activities within Hungarian circles. The reality on the ground presented very concrete issues: the former municipal borders at Pince and Lendava could not be determined even with the help of charts; the boundary line running through forests had yet to be located, and several boundary stakes were later damaged or removed.

The border demarcation in Prekmurje is also the main theme of this article, which does not examine the entire Yugoslav-Hungarian border equally but primarily focuses on the question how the border in Prekmurje was determined, perceived, and gradually consolidated between 1921 and 1924. Among the people, places, and documented events that feature prominently are David Cree and other members of the Yugoslav-Hungarian boundary commission, the Yugoslav delegation led by Vojin Čolak-Antić, the Hungarian commissioner Károly Vassel, local authorities, gendarmerie, representatives of the Beltinci manor, the population of Trdkova, Dobrovnik, Pince, Lendava, and other places along the border.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.13
CC BY-SA

László Göncz*

Prvo desetletje v manjšini

Prekmurska madžarska narodna skupnost po spremembi državne pripadnosti leta 1919

IZVLEČEK

Članek obravnava začetno obdobje prekmurskih Madžarov kot narodne manjšine, kar so postali po spremembi državne pripadnosti območja leta 1919. Analizirane so reakcije pripadnikov omenjene skupnosti v začetni fazi, ko so se soočili s svojim spremenjenim statusom in odnosom do nove države, ki je niso poznali. V prispevku so predstavljene tiste odločitve nove jugoslovanske oblasti, ki so bile glavno orodje njene asimilacijske politike na področju šolstva, kulture, gospodarstva, agrarne reforme itd. Opisana je tudi drža madžarske manjšine, ki se je »branila« predvsem s pasivnostjo, kar se je najbolj pokazalo pri njeni zanemarljivi zainteresiranosti za politična vprašanja. V članku so na kratko predstavljeni tudi madžarski manjšinski časopisi, ljubiteljska kulturna dejavnost ter izvajanje agrarne reforme na območju Prekmurja z vidika madžarske narodne manjšine.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurski Madžari, narodna manjšina, agrarna reforma, narodna identiteta, asimilacijska politika, Kraljevina SHS

ABSTRACT

THE FIRST DECADE AS A MINORITY: HUNGARIANS IN PREKMURJE FOLLOWING THE CHANGE IN STATE AFFILIATION IN 1919

The article discusses the initial period during which Hungarians in Prekmurje lived as a national minority following the change in the region's state affiliation in 1919. It analyses how they faced their new status as well as their attitude towards the new state that was completely foreign to them. The article presents the decisions that the new Yugoslav government made to facilitate the implementation of its assimilation policy in education, culture, economy, the agrarian reform, and other areas of public life. It also describes the reaction of the Hungarian national minority, which mainly "defended" itself through passivity, most often expressed as disinterest in political issues. Finally, the article briefly presents the Hungarian minority's involvement in the press and amateur culture as well as the implementation of the agrarian reform in Prekmurje from their point of view.

KEYWORDS

Hungarians in Prekmurje, national minority, agrarian reform, national identity, assimilation policy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

* dr. zgodovine v. p., Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija, goncz.laszlo1960@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-5728-5249

UVOD

Z odločitvijo Vrhovnega sveta mirovne konference z dne 9. julija 1919 je bilo območje Prekmurja, ki je do konca prve svetovne vojne pripadalo Madžarski, prisojeno Kraljevini SHS.[1] Za razliko od ostalih regij nekdanje Madžarske, ki so bile po prvi svetovni vojni priključene južnoslovanski državi, Kraljevina SHS Prekmurja ni okupirala vse do 12. avgusta 1919 (ostale regije je jugoslovanska vojska zasedla že novembra in decembra 1918).[2] To stanje in še nekatere druge okoliščine potrjujejo, da pridobitev območja Prekmurja po nastanku Kraljevine SHS ni bilo med prioritetnimi ozemeljskimi zahtevami beograjskih (srbskih) vladnih krogov. Za priključitev omenjenega območja novonastali južnoslovanski državi se je intenzivno zavzemal zgolj slovenski del jugoslovanske mirovne delegacije – prvenstveno na pobudo narodnega sveta za Štajersko (ki je jeseni 1918 interesno sfero svojega delovanja razširil tudi na ozemlje t. i. ogrskih Slovencev)[3] in slovenskega deželnega političnega vodstva od začetka januarja 1919 ter nekaterih posameznikov,[4] predvsem skupine prekmurskih katoliških duhovnikov, ki jih je povezal upokojeni župnik in urednik časopisa *Novine* Jožef Klekl starejši.[5]

V začetni fazi delovanja mirovne konference je bilo malo upanja, da se bodo slovenska prizadevanja uresničila, ker predstavniki in strokovnjaki velesil, razen pri odločanju o Medmurju oz. Međimurju, niso želeli prekoračiti demarkacijske črte, ki je bila z Beograjsko konvencijo z dne 13. novembra 1918 določena na reki Dravi. Za poseganje na območje severovzhodno od reke Mure, kjer je na Madžarskem živela slovenska skupnost, do konca aprila oz. začetka maja 1919 predstavniki velesil niso pokazali pripravljenosti.[6] Na to, da je bilo Prekmurje pozneje kljub temu prisojeno Kraljevini SHS, je vplivalo več neposrednih in posrednih dejavnikov. Pomembno je bilo intenzivno organiziranje in širjenje slovenskega narodnega gibanja v Prekmurju od oktobra 1918, najizraziteje na s Slovenci poseljenem območju Zalske županije. Da bi preprečila težnjo slovenske skupnosti po priključitvi novonastali južnoslovanski državi, je tam madžarska vlada 15. marca 1919 na narodnostni osnovi ustanovila »slovenski« beltinski okraj, ki pa zaradi komunističnega prevrata, predvsem pa zaradi spremembe državne pripadnosti Prekmurja ni zaživel.[7] Madžarski vladni komisar (poznejši ljudski komisar) za Slovence na Ogrskem, prekmurski rojak Béla Obal,[8] si je s ciljem, da območje ostane v okviru Madžarske, močno prizadeval tudi za slovensko županijo, ki jo je madžarska vlada formalno ustanovila decembra 1918, pozneje pa za teritorialno avtonomijo v okviru Madžarske, pri čemer so prevzeli ogrodje avtonomnega koncepta, ki ga je pripravil upokojeni črenšovski župnik Jožef Klekl (brez do-

1 Mitrović, *Razgraničenje*, str. 50.
2 Göncz, A Muravidék hovatartozásának, str. 121–124.
3 Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 175–176.
4 Perovšek, Slovenska politika, str. 60–61.
5 Jožef Klekl st. (Krajna, 1874–Murska Sobota, 1948), katoliški duhovnik, urednik, narodni poslanec, duhovni in politični vodja prekmurskih Slovencev v t. i. prevratnem obdobju. Bogoslovje je študiral v Sombotelu, po posvetitvi v duhovnika je kot kaplan deloval v prekmurskih in gradiščanskih naseljih (med drugim v Tišini pri župniku in dekanu Francu Ivanóczyju, ki je v veliki meri pripomogel k oblikovanju njegove duhovne in narodne zavednosti), pozneje, do predčasne upokojitve, pa kot župnik v Črenšovcih in Pečarovcih. Klekl velja za ustanovitelja ter dolgoletnega urednika *Marijinega lista* in *Novin*, bil pa je tudi u*rednik Kalendarja Srca Jezušovoga* in *Marijinega ogračeka*. Njegovo politično delovanje med svetovnima vojnama je bilo povezano s Slovensko ljudsko stranko, bil je njen najprepoznavnejši predstavnik v Prekmurju. V negotovih mesecih po prvi svetovni vojni je poudarjal strpnost pri reševanju pomembnih političnih vprašanj, vključno z odločanjem o državni pripadnosti Prekmurja. S predstavniki madžarske vlade je formalno sodeloval pri iskanju upravne rešitve za Slovence v okviru Madžarske, čeprav si je takrat v resnici že prizadeval za priključitev pokrajine Kraljevini SHS. V času druge svetovne vojne, ko je bilo Prekmurje priključeno Madžarski, so ga madžarski pravosodni organi obsodili zaradi »veleizdaje«, zato je bil zaprt in je v tistem obdobju veliko trpel. Hudo bolan je pričakal konec vojne, toda tudi povojna jugoslovanska oblast mu ni prizanašala (Göncz, *A Muravidék útja*, str. 27–30).
6 Lipušček, *Prekmurje*, str. 63–65.
7 Göncz, Načrti, str. 755–781.
8 Béla Obal (Cankova, 17. 5. 1882–Dunaj, 25. 7. 1951), teolog, zgodovinar, evangeličanski duhovnik in politik prekmurskega porekla. Pred novembrom 1918 je bil profesor teologije in prava na Evangeličanski teološki akademiji v Prešovu (tedaj Eperjes na območju današnje Slovaške). Po končani višji gimnaziji v Sopronu je diplomiral na teološki akademiji v Prešovu, pozneje je na univerzi v Halleju (Nemčija) pridobil doktorski naziv. Bil je dolgoletni član izpitne komisije za vsa teološka vprašanja pri madžarskem ministrstvu za izobraževanje in verska vprašanja, član upravnega odbora društva protestantskih pisateljev in član društva visokošolskih učiteljev v Berlinu ter redni član turinško-saškega zgodovinskega društva v Halleju. Zelo zgodaj se je zanimal za socialnodemokratske oz. socialistične – pozneje tudi komunistične – ideje ter bil povezan s prostozidarsko organizacijo Oszkárja Jászija, kar je najbrž vplivalo na njegovo imenovanje za vladnega komisarja za Slovence na Madžarskem in za velikega župana Železne županije decembra 1918 oz. januarja 1919 (Jászi je bil minister v vladi Mihálya Károlyija, odgovoren za narodne manjšine). V obdobju Madžarske republike sovjetov (marec–avgust 1919) je bil Obal nekaj tednov ljudski komisar. Avgusta 1919 je emigriral na Dunaj, kjer je v naslednjih desetletjih deloval kot novinar in zgodovinar. Po koncu druge svetovne vojne je kratek čas opravljal funkcijo kulturnega atašeja na madžarskem veleposlaništvu na Dunaju. V avstrijski prestolnici je preživel tudi zadnje obdobje svojega življenja (Göncz, Obál Béla, str. 25–64).

ločb, ki so bile namenjene ureditvi oz. ohranitvi pravic verskih ustanov). Prvi projekt (slovenska županija) je propadel zaradi spremenjenih stališč predstavnikov slovenske skupnosti, drugo »rešitev« (avtonomijo) pa je preprečil komunistični prevrat na Madžarskem.[9]

Na odločitev mirovne konference je najbolj vlivala intenzivna, stalna in pestra strokovna ter lobistična dejavnost predstavnikov in ekspertov jugoslovanske države ter njenih zunanjih simpatizerjev in podpornikov. Med strokovnjaki je treba posebej izpostaviti vlogo Matije Slaviča,[10] uradnega eksperta za območje Prekmurja v jugoslovanski mirovni delegaciji, ki je položaj slovenske skupnosti na Madžarskem preučeval že pred omenjenim obdobjem, bolj intenzivno pa od jeseni 1918 po pooblastilu mariborskega narodnega sveta. Pri zahtevnem delu sta mu na mirovni konferenci strokovno najbolj pomagala Franc Kovačič in Lambert Ehrlich, druga dva izjemna slovenska eksperta (formalno sicer zadolžena za Štajersko in Koroško), v političnem pogledu pa najvišji slovenski predstavnik v jugoslovanski mirovni delegaciji, eden od njenih štirih polnopravnih članov z glasovalno pravico, Ivan Žolger,[11] ki si je na osnovi Slavičevih strokovnih tez močno prizadeval za pridobitev Prekmurja.[12] Pomembna je bila tudi naklonjenost nekaterih strokovnjakov in predstavnikov antantnih sil, Američanov, prvenstveno Douglasa W. Johnsona, formalnega predlagatelja t. i. prekmurske mejne črte, ter nekaterih Angležev, predvsem pa Francozov.[13] Na odločitev so najbrž vplivale tudi naključne situacije, npr. neformalno lobiranje priznanega ameriškega znanstvenika srbskega porekla Mihajla Pupina. Pupin sicer ni bil član mirovne delegacije, na mirovni konferenci se je mudil na povabilo predsednika jugoslovanske delegacije Nikole Pašića.[14]

Med najpomembnejše vzroke in razloge, ki so spremenili prvotno stališče velesil glede državne pripadnosti Prekmurja, lahko štejemo brezizhodni mednarodni položaj Madžarske, ki kot poraženka v prvi svetovni vojni do decembra 1919 ni bila povabljena na mirovno konferenco (do takrat je bilo že odločeno o vseh pomembnih vsebinskih zadevah ter o novih državnih mejah), ter njene katastrofalne notranje- in zunanjepolitične razmere. Po komunističnem prevratu in ustanovitvi Madžarske sovjetske republike 21. marca 1919 je bila država mednarodno izolirana, dve tretjini njenega nekdanjega ozemlja so zasedale novonastale sosednje države, preostalemu delu države pa je neprestano grozila zasedba antantnih sil, ki komunistične oblasti niso bile pripravljene sprejeti. V takih razmerah je maja 1919 glede odločitve o Prekmurju z jugoslovanskega oz. slovenskega vidika prišlo do ugodnega razpleta. Teritorialna komisija mirovne konference je na ponovljenem glasovanju – kar je bil precedens – sprejela predlog o dodelitvi omenjene pokrajine Kraljevini SHS.[15] Ta sklep je 9. julija 1919 potrdil Vrhovni svet mirovne konference. Čez nekaj tednov, 1. avgusta 1919, je isti organ sprejel tudi sklep o zasedbi Prekmurja s strani jugoslovanske vojske, kar se je zgodilo 12. avgusta 1919.[16]

S priključitvijo območja današnjega Prekmurja Kraljevini SHS se je avgusta 1919 v novi južnoslovanski državi znašlo tudi približno trideset naselij s pretežno madžarskim prebivalstvom, ki je živelo v ozkem, zgolj nekaj kilometrov širokem pasu ob novi začasni (pozneje dokončni) državni meji od Hodoša na severu do Pinc na skrajnem jugovzhodu novonastale pokrajine. Naselje Pince je bilo k južnoslovanski državi priključeno iz letinskega okraja (Letenyei járás) v Zalski županiji, ostali predeli v upravnem smislu novonastale pokrajine Prekmurje, vključno z obmejnim pasom, kjer je v veliki večini živela madžarska narodna skupnost, pa so bili pred 12. avgustom 1919 (v okviru madžarske države) v sestavi murskosoboškega in monoštrskega okraja v Železni županiji ter dolnjelendavskega in beltinskega okraja v Zalski županiji.[17]

Število pripadnikov madžarske narodne skupnosti oz. populacije z madžarskim maternim jezikom lahko v času zasedbe pokrajine s strani vojaških enot Kraljevine SHS na osnovi analize

9 Göncz, Načrti, str. 736–781.
10 Matija Slavič (Bučečovci, 1877–Ljubljana, 1958), slovenski teolog, duhovnik, univerzitetni profesor, rektor ljubljanske univerze, prevajalec. Jeseni 1918 je bil v okviru narodnega sveta za Štajersko zadolžen za Prekmurje, na mirovni konferenci v Parizu pa je v mirovni delegaciji Kraljevine SHS kot ekspert za omenjeno pokrajino pripravljal strokovne predloge (Papp, »Matija Slavič« (geslo na Obrazi slovenskih pokrajin)).
11 Ivan Žolger (Devina, 1867–Laßnitzhöhe, 1925), ustavni pravnik, slovenski politik, avstro-ogrski minister v Seidlerjevi vladi. Na pariški mirovni konferenci leta 1919 je bil najvišji slovenski predstavnik v jugoslovanski mirovni delegaciji, bil je polnopravni član delegacije z glasovalno pravico v Vrhovnem svetu (Ivan Žolger (wikipedija)).
12 Ehrlich, *Pariška mirovna konferenca*, str. 147–149.
13 Rahten, Wilsonova srečanja, str. 207; Bajc et al., Prekmursko vprašanje, str. 505–517.
14 Pupin, *Od pastirja*, str. 6–7, 77.
15 Lipušček, *Prekmurje*, str. 65–75; Žolger, Quo vadimus? *Slovenski narod, 2. 6. 1921, str. 1*; Göncz, A Muravidék hovatartozásának, str. 144–152.
16 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 19.
17 Göncz, *A Muravidék útja*, str. 15–16.

zadnjega »madžarskega« (1910)[18] in prvega »jugoslovanskega« (1921)[19] popisa prebivalstva – pri čemer v obeh primerih ljudskega štetja upoštevamo pristranskost njegovih izvajalcev ter težnjo prebivalstva, da pri opredeljevanju daje prednost državni lojalnosti pred narodno identiteto – zaokrožimo na približno 17.000–18.000, kamor prištevamo tudi pripadnike novonastale madžarske narodne manjšine, ki so na območju Prekmurja živeli izven prej omenjenega madžarsko govorečega obmejnega pasu (v največjem številu v mestu Murska Sobota ter maloštevilni tudi v večini drugih prekmurskih slovenskih naselij). Število Madžarov se je že v prvih »jugoslovanskih« dneh oz. mesecih krepko zmanjšalo, ker so dotedanji uradniki, učitelji, ostali izobraženci in drugi, ki niso mogli ali hoteli ostati na svojih delovnih mestih oz. položajih ali pa niso hoteli živeti v Kraljevini SHS, zapustili novonastalo državo in se praviloma preselili na t. i. trianonsko Madžarsko.[20] Spremenjene politične razmere v Prekmurju so »oblikovale« novo madžarsko manjšinsko skupnost, katere pripadniki so pred tem živeli v različnih okrajih in županijah ter etnografskih okoliših, zato neposredne interesne ali institucionalne povezave med njimi ni bilo, tako da jih kot skupnost do takrat ne beležimo. Ostale madžarske manjšinske skupnosti na drugih območjih Ogrske, ki so po prvi svetovni vojni prav tako pripadla Kraljevini SHS, so bile po vseh kriterijih (geografska oddaljenost, različen življenjski slog in družbene okoliščine, različne gospodarske značilnosti, kulturne posebnosti itd.) drugačne od prekmurskih Madžarov, zato je bilo neposrednega sodelovanja med njimi v obdobju med svetovnima vojnama zanemarljivo malo.

RAZOČARANOST IN NEGOTOVOST PREKMURSKIH MADŽAROV PO AVGUSTU 1919

Prebivalci Prekmurja so se na spremembo državne pripadnosti pokrajine različno odzvali. V zaključni fazi odločanja o pripadnosti Prekmurja na mirovni konferenci je bilo med slovensko skupnostjo že prisotno pričakovanje spremembe, prvenstveno zaradi nepriljubljene komunistične oblasti na Madžarskem po 21. marcu 1919. Obdobje – 133 dni – boljševistične diktature na Madžarskem so prekmurski Slovenci zelo negativno sprejeli, zato so nekateri začeli gojiti večje simpatije do novonastale jugoslovanske države. Slučajno se je zgodilo tako, da je Vrhovni svet mirovne konference, ki je – kot je bilo že omenjeno – 9. julija 1919 odločil glede državne pripadnosti Prekmurja, Kraljevini SHS odobril zasedbo omenjene pokrajine prav na dan, ko je bilo na Madžarskem konec komunistične oblasti, tj. 1. avgusta 1919. Ker so v tedanjih okoliščinah informacije v nekoliko bolj oddaljene regije prihajale počasi, poleg tega pa so bile marsikdaj protislovne, je bila zasedba Prekmurja s strani jugoslovanske vojske za marsikaterega prebivalca pokrajine presenečenje. Tudi vsi prekmurski Slovenci na začetku niso bili navdušeni nad novonastalo, večini Prekmurcev slabo poznano južnoslovansko državo. Naklonjeni so ji bili le na območju s 15. marcem 1919 še v okviru Madžarske ustanovljenega »slovenskega« okraja Beltinci ter v naseljih zahodnega dela Goričkega, kjer sta bili slovenska narodna zavest in jugoslovanska simpatija precej bolj izraziti kot drugod v pokrajini. Če so se pripadniki slovenske skupnosti postopno sprijaznili z odločitvijo velesil in z nastalimi razmerami ter se poskušali prilagoditi novim okoliščinam, je pripadnike madžarske narodne skupnosti in ostale podpornike madžarske države omenjena politična sprememba izredno presenetila. Z možnostjo tovrstnega razpleta namreč niso bili temeljito seznanjeni, prav tako niso verjeli v takšen scenarij, saj območje Prekmurja – kot edino od območij, ki so bila od dotedanje Ogrske priključena novonastali jugoslovanski državi (Medmurje oz. Međimurje, del Baranje, Bačka, zahodni del Banata, Srem) – do 12. avgusta 1919 ni bilo pod zasedbo Kraljevine SHS. Tudi v madžarskih županijah, kamor je območje Prekmurja do poletja 1919 spadalo, o fizični zasedbi pokrajine s strani jugoslovanske vojske z odcepitvijo »pokrajine ob Muri« niso razmišljali, niti se o tem ni razpravljalo, zato o morebitni tovrstni odločitvi pred avgustom 1919 komajda najdemo kakšno, kvečjemu posredno stališče županijskih organov. V županijskih časopisih ter v lokalnem (prekmurskem) tisku prav tako ne najdemo veliko člankov na to temo. Omenjalo se je zgolj zanimanje nove južnoslovanske države za t. i. ogrske Slovence, vendar so takšnemu scenariju napovedovali le malo upanja.[21] Po jugoslovanski zasedbi Prekmurja, kar se je zgodilo v skladu z odločitvijo mirovne konference, so bili zaradi nastalih razmer celo madžarski vladni krogi nekoliko presenečeni.[22]

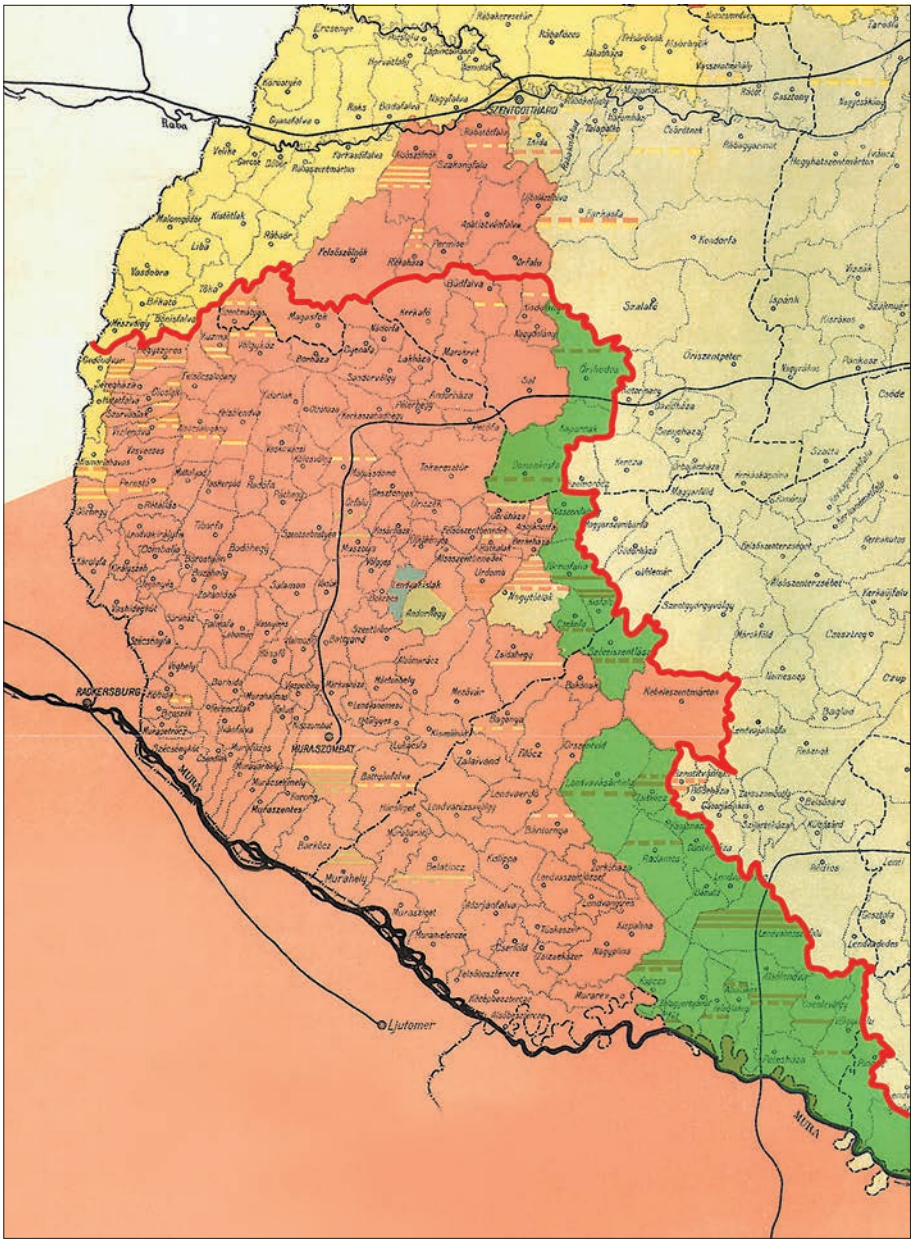
18 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, 1912.

19 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. 1932*.

20 Kovács, Jezikovno-etnična podoba, str. 111–125.

21 Göncz, Impériumváltás, str. 31–35.

22 AJ, F 336, f-18, št. 5084, 3418. V tem članku uporabljene vire iz Arhiva Jugoslavije je v dogovoru z Madžarsko narodno samoupravno skupnostjo občine Lendava pred nekaj leti prevedel in pripravil Árpád Papp, etnolog iz

Na zemljevidu (izvirno verzijo so po navodilu Matije Slaviča pripravili ter uporabili na pariški mirovni konferenci in prikazuje etnične razmere konec 19. stoletja) je označen ozek pas ob novi državni meji, kjer so po letu 1919 pripadniki madžarske manjšine v Prekmurju predstavljali krepko večino prebivalstva (Göncz, A muravidéki magyarság, str. 72).

O priključitvi tistih naselij z območja današnjega Prekmurja Kraljevini SHS, kjer je večinsko živelo madžarsko prebivalstvo, se pred zasedbo pokrajine skorajda ni govorilo. Izjema so bili zgolj načrt slovenskega avtonomnega koncepta Jožefa Klekla, v katerem sta bili zaradi gospodarskih povezav omenjeni tudi mesti Monošter in Dolnja Lendava kot morebitna sestavna dela slovenskega avtonomnega območja,[23] ter načrti oz. predlogi Matije Slaviča, v štajerskem narodnem svetu zadolženega strokovnjaka za »ogrske Slovence« in poznejšega eksperta za Prekmurje v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci[24] (o tem je na terenu takrat malokdo vedel). Lendavski mestni svetniki so februarja 1919 odločno zavrnili sleherno možnost povezovanja Lendave in njene okolice s »prekmurskim slovenskim avtonomnim konceptom« ter se v protestnem pismu zoperstavili morebitnemu združevanju območja z večinskim madžarskim prebivalstvom s Slovensko krajino, torej z območjem, kjer so živeli pretežno Slovenci.[25]

V Dolnji Lendavi ter v nekaterih naseljih s pretežno madžarskim prebivalstvom so podpisovali peticije zoper odločitve mirovne konference in zasedbo območja s strani Kraljevine SHS ter jih pošiljali različnim organom Madžarske, pa tudi lokalnim predstavnikom jugoslovanske države in vladam antantnih sil. Dolnjelendavski okrajni

Vojvodine. Viri so bili zbrani za potrebe raziskovalne dejavnosti o Prekmurju; Á. Papp soglaša z njihovo uporabo.

23 Göncz, *A Muravidék útja*, str. 258–270.

24 Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 45–54.

25 Göncz, Načrti, str. 766–767.

glavar Árpád Vizkelety,[26] ki je moral svoj urad premestiti na madžarsko stran nove meje, je v imenu 21 »okupiranih naselij« svojega dotedanjega okraja (tako so poimenovali naselja z madžarskim prebivalstvom, ki so prišla pod jugoslovansko oblast) 1. novembra 1919 na angleško zunanje ministrstvo naslovil telegram, v katerem je predstavil »nepravičnost odločitve velesil« ter opozoril na kruto ravnanje nove jugoslovanske oblasti z manjšinskim madžarskim prebivalstvom.[27] Glede interpretacije državne pripadnosti Prekmurja se je obojestransko nadaljevala intenzivna propaganda enostranskega prikazovanja razmer, kar je dodatno stopnjevalo že tako pregreto in negotovo vzdušje med prebivalstvom pokrajine. Jugoslovanske propagandne poteze so bile namenjene očrnitvi Madžarov in Madžarske z željo čim hitreje dvigniti in utrditi narodno zavest slovenske skupnosti,[28] na madžarski strani pa so poudarjali, da Prekmurja antantne sile nikoli niso obljubile, kaj šele prisodile Jugoslovanom, kar naj bi izjavil vodja misije antantnih sil na Madžarskem. V želji po destabilizaciji nove jugoslovanske oblasti v Prekmurju so namigovali, da bo območje Prekmurja zelo hitro vrnjeno Madžarski, v nasprotnem primeru pa bodo antantne sile poslale na teren komisije, ki bodo ugotavljale željo prebivalstva glede državne pripadnosti oz. opredelitve za Madžarsko.[29] Negotovost v zvezi z vprašanjem državne pripadnosti Prekmurja je povzročala tudi nedorečenost glede dokončne določitve nove državne meje, saj sta sklep Vrhovnega sveta mirovne konference in mirovna pogodba omenjala zgolj začasno mejo, konkretna ugotovitev katastrske razmejitve med državama pa je bila v pristojnosti razmejitvene komisije. Ker so glede državne pripadnosti Prekmurja obstajale različne interpretacije zainteresiranih strani ter nezadovoljstvo določenega dela tamkajšnjega prebivalstva, je bilo glede dokončne odločitve o državni meji na tem odseku med pripadniki madžarske skupnosti veliko, sicer iracionalno pričakovanje, kar sta obe državi dodatno stopnjevali z intenzivno agitacijo in propagando.[30]

Po jugoslovanski zasedbi Prekmurja je postalo družbeno vzdušje precej napeto. Slovensko oz. jugoslovansko čuteče prebivalstvo, ki je bilo zadovoljno z nastalo situacijo, je poskušalo skupaj z novoprispelimi uradniki, učitelji in drugim strokovnim kadrom, ob podpori sorazmerno velikega števila prisotnih vojakov in žandarjev, delovati samozavestno in avtoritativno, kar pa ni bilo lahko, saj je bila organizacija nove državne in lokalne uprave velik zalogaj. Med drugim so se pri organiziranju državne uprave pojavile napetosti med Slovenci in Hrvati, saj je hrvaško politično vodstvo zahtevalo pristojnost nad južnim območjem Prekmurja, ki je do jugoslovanske zasedbe spadalo k Zalski županiji. Prvi jugoslovanski oz. slovenski vladni komisar Prekmurja Srečko Lajnšic[31] je o tem poročal ljubljanski deželni vladi in državnemu vodstvu v Beogradu. V pismu deželni vladi z dne 23. avgusta 1919 je zgroženo zapisal, da so hrvaške vojaške enote med prebivalstvom širile govorice, da slovenskim uradnikom v Prekmurju ni dovoljeno delovati, kar je bilo po njegovem mnenju zelo škodljivo, ker so nastali konflikt izkoristili še vedno zelo vplivni madžarsko usmerjeni izobraženci, predvsem pravniki, ki so v javnosti poudarjali, da se Madžari in Hrvati združujejo ter da bo Prekmurje spet prišlo pod madžarsko upravo. Vladni komisar za Prekmurje je zahteval odstranitev vseh »nevarnih« madžarskih uradnikov ter zaprosil za ustrezno usposobljen

26 Árpád Vizkelety (Sopron, 1882–?), pravnik, dolnjelendavski okrajni glavar. Srednjo šolo je končal v Požunu (danes Bratislava), univerzo s pravnim doktoratom pa leta 1904 v Kolozsváru (danes Cluj–Napoca). Nato je opravljal različne funkcije na okrajnih glavarstvih v Zalski županiji, leta 1917 je bil imenovan za okrajnega glavarja dolnjelendavskega okraja. V času Madžarske sovjetske republike (21. 3. 1919–1. 8. 1919) so ga zaradi »protirevolucionarnega delovanja« obsodili na 15 let zapora, po propadu nekajmesečne komunistične diktature pa je bil oproščen ter je ponovno opravljal funkcijo okrajnega glavarja. Po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS, ki mu je pripadel tudi pretežen (zahodni) del dolnjelendavskega okraja z Dolnjo Lendavo, je do upokojitve leta 1936 opravljal funkcijo okrajnega glavarja za preostali, »madžarski« del okraja, na začetku s sedežem v naselju Zalabaksa, nato pa v mestu Lenti (Békássy, *Zala megye*, str. 287–288; *Zalamegyei Újság*, 14. 1. 1936, str. 2, »Egyéb ügyek«).

27 MNL ZML, IV.401–b, št. 6/eln.1919.

28 SI PAM/1691, Zbirka prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, Letak: »Razglas Slovencom med Rabov in Mürov«.

29 Prav tam, Letak: »Szlovenszka Brátja«, št. (I)-001-00026.

30 SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924, št. Pov/982.

31 Srečko Lajnšic, tudi Feliks Lajnšic ali Srečko Lajnšič, prej Leinschütz (1879–1964), po rodu iz Šmartna v Rožni dolini, je bil prvi jugoslovanski oz. slovenski civilni komisar v Prekmurju po priključitvi pokrajine Kraljevini SHS. Pred koncem prve svetovne vojne je deloval kot vodja prehranjevalnega urada na mariborskem okrajnem glavarstvu, pozneje tudi v funkciji okrajnega glavarja. Bil je sodelavec generala Rudolfa Maistra, 2. januarja 1919 je kot član slovenske delegacije sodeloval pri razpustitvi mariborskega »nemškega« mestnega sveta in uvedbi vladnega komisariata. Funkcijo vladnega oz. civilnega komisarja za Prekmurje je uradno prevzel 17. avgusta 1919 na velikem zborovanju v Beltincih, opravljal pa jo je zgolj do vzpostavitve začetne jugoslovanske oz. slovenske uprave. 27. oktobra 1919 se je vrnil v Maribor za okrajnega glavarja (Zajšek, »Raje pa hočemo«, str. 451; Kokolj, Prekmurski Slovenci 1919–1941, str. 19–28; Urlep, Štajerski duhovniki, str. 112).

slovenski strokovni kader. Vendar slovenskih strokovnjakov iz drugih regij, ki bi poznali prekmurske razmere in madžarski upravno-pravosodni sistem, ki je bil v veljavi v pokrajini na začetku t. i. jugoslovanskega obdobja, ni bilo.[32]

Nestabilno in negotovo stanje na območju Prekmurja je privedlo do svojevrstnih, v nekaterih primerih nevarnih in prenagljenih dejanj obmejnih vojaških in drugih varnostnih enot na madžarski strani začasne državne meje – v večini primerov neusklajenih z višjimi državnimi in vojaškimi organi – in simpatizerjev na prekmurski strani. Z madžarske strani so spodbudili nekaj poskusov nasilne spremembe na pariški mirovni konferenci določene začasne mejne črte. Pripadniki madžarske skupnosti, ki so z jugoslovansko zasedbo območja postali narodna manjšina (ter simpatizerji madžarske države), so omenjene poskuse sprejemali z navdušenjem in javno izraženo ali tiho podporo, čeprav so kasneje velikokrat postali žrtve maščevanja.[33] Do največjega tovrstnega poskusa, ki so ga skupaj izvedli madžarski vojaki obmejne straže iz Rédicsa in nekaj posameznikov, največ iz vrst madžarske manjšine z območja Dolnje Lendave, je prišlo v zgodnjih jutranjih urah 29. novembra 1919. Njegov glavni cilj je bila zasedba »odcepljenega madžarskega središča«. Po začetnem uspehu, ko so uporniki za nekaj ur prevzeli oblast v Dolgi vasi in severnem delu Dolnje Lendave, je okrepljena jugoslovanska vojaška enota vzpostavila red ter madžarske vojake in ostale udeležence upora pregnala na madžarsko stran začasne državne meje.[34] Dogodek, ki se je v zgodovinopisju ohranil kot »dolnjelendavski spopad«, je terjal nekaj smrtnih žrtev na obeh straneh, nekaj dni pozneje pa so jugoslovanske oblasti štirideset talcev odpeljale v Beltince, od katerih jih je bilo dvajset premeščenih v srbsko Smederevo, kjer so bili zaprti dva do tri mesece. V zvezi s tem dogodkom[35] je decembra 1919 Dolnjo Lendavo obiskala celo antantna komisija.[36]

Položaj, občutke in razočaranje pripadnikov madžarske narodne skupnosti v Prekmurju ponazarja pismo, ki sta ga neposredno po podpisu mirovne pogodbe z Madžarsko junija 1920 v imenu 21 večinsko madžarskih naselij dolnjelendavskega okraja, priključenih Kraljevini SHS, na madžarskega ministra za zunanje zadeve naslovila József Neubauer,[37] uradnik dolnjelendavske hranilnice, in Dénes Teke,[38] lendavski evangeličanski pastor. Vsebina pisma predstavlja pomemben vidik v kontekstu odločitve o državni pripadnosti Prekmurja, ker se ne nanaša na celotno območje pokrajine, ki je bilo dodeljeno Kraljevini SHS, poleg tega pa odstopa tudi od podobnih tedanjih protestnih not in peticij, saj problematizira upravičenost državne pripadnosti zgolj naselij dolnjelendavskega okraja z madžarsko večino. Besedilo omenjenega pisma z dne 13. junija 1920, napisanega v madžarščini,[39] se glasi: »*Prepričanje, da bo madžarska vlada v okviru konkretnega določanja dokončne državne meje skušala po 29. členu mirovne pogodbe doseči vrnitev zasedenega območja, česar trenutno ne more storiti, nas spodbuja, da opozorimo na naš položaj, na zasedeno območje Zalske županije z izrazitim madžarskim večinskim prebivalstvom. Tega ne počnemo zato, ker bi mislili, da so na nas popolnoma pozabili, temveč ker – kljub temu, da smo naše prošnje in razlage, še preden so se začela mirovna pogajanja, poslali vladi – sta se v vseh besedilih in interpretacijah vedno omenjala le Medmurje in Slovenska krajina, nikoli pa ni bilo omembe ali razlage glede našega konkretnega območja, kjer živimo pretežno Madžari, niti o tem, da je bilo skupaj s slovenskim prebivalstvom te pokrajine s telesa madžarske države iztrganih tudi 21 naselij oz. skupnosti, kjer prevladujejo Madžari. Skrbi nas, da je oz. bo naša usoda povezana s slovenskimi prebivalci Prekmurja in da glede državnega statusa skupaj z njimi ostanemo ali pademo. Sočasno pa je skupna obravnava tega območja s skorajda izključno madžarskim prebivalstvom s pripadniki slovenske skupnosti ter njegova odcepitev od telesa madžarske države skupaj z njimi popolnoma enostransko samovoljno dejanje. To območje z madžarsko večino, ki je odcepljeno od Madžarske, je 1/ popolnoma kompaktno, 2/ neposredno in organsko povezano z območjem Madžarske, 3/ od Hrvaške ga ločuje*

32 SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924, št. 10092/1919.
33 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 34.
34 AJ. F 336. f-16-4705, f-16-4711.
35 Več o tem: Göncz, Življenje, str. 306–315.
36 AJ. F 336. f-16-5928 PA_16_007.

37 József (tudi Jožef) Neubauer (Beltinci, 1882–Lendava, 1960), uradnik dolnjelendavske hranilnice, član prvega olnjelendavskega narodnega sveta v t. i. prevratnem obdobju (november 1918), aktivist in član predsedstva Neodvisne prekmurske stranke, ustanovljene 16. maja 1926 v Dolnji Lendavi. Kot predstavnik Radičeve »hrvaške« stranke je postal poslanec v mariborski oblastni skupščini, od 1. aprila 1928 pa je kot nosilec zmagovite liste *Lendavska gospodarska zveza* na lokalnih volitvah postal prvi izvoljeni župan Dolnje Lendave med svetovnima vojnama. To funkcijo je opravljal do 15. oktobra 1933 (Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 31, 32, 201, 204, 223, 246).
38 Dénes Teke (Sand, 1878–Sand, 1942 ?), evangeličanski duhovnik. Teologijo je študiral v Sopronu ter v mestu Halle v Nemčiji, kjer je izobraževanje tudi zaključil. Pastor evangeličanske gmajne v Dolnji Lendavi je bil od njene ustanovitve leta 1903 do 1923 (*Somogy vármegye*, str. 75).
39 Vse prevode besedil v tem članku, če ni drugače označeno ali pojasnjeno, je opravil avtor članka.

Na priložnostnem zemljevidu Prekmurja je s pretrganimi črticami označen obmejni pas z večinsko madžarskim prebivalstvom, ki so ga predstavniki velesil v jugoslovansko-madžarski razmejitveni komisiji novembra 1921 predlagali vrniti Madžarski (Göncz, A muravidéki magyarság, str. 114).

naravna meja, reka Mura, 4/ od slovenskega predela na tej strani Mure pa ga je mogoče enostavno ločiti oz. omejiti, pri čemer bi bila določena črta (meja) enakega značaja, kot je sedanja demarkacijska črta oz. začasna meja. Ker odcepitve tega ozemlja z madžarskim večinskim prebivalstvom ni mogoče utemeljiti ne z etnografskimi ne z geografskimi ne z gospodarskimi argumenti, je naše opozorilo popolnoma upravičeno, zato prosimo madžarsko vlado, naj v navodilih, ki jih bo poslala razmejitveni komisiji, odločno navede, naj se ta krivica na podlagi omenjenega 29. člena popravi, tudi v primeru, če se bo Madžarska morala odreči Medmurju in Slovenski krajini.«[40]

Približno petnajst mesecev pozneje, 14. novembra 1921, so glede območja Prekmurja z večinskim madžarskim prebivalstvom zelo podoben predlog oblikovali in Društvu narodov posredovali nevtralni člani mednarodne razmejitvene komisije, ki so po obiskih na terenu predlagali vrnitev 27 obmejnih naselij Madžarski.[41] Člani jugoslovansko-madžarske razmejitvene komisije pri oblikovanju predloga niso bili (ali želeli biti) natančni, ker med naselja, ki so jih predlagali vrniti Madžarski, niso zajeli sedmih vasi z madžarskim večinskim prebivalstvom v dolnjelendavskem okraju, desno od potoka Ledava, predlagali pa so priključitev Madžarski šestih večinsko slovenskih naselij nekdanjega monoštrskega okraja z območja severnega Prekmurja ter Kobilja, vasi s slovensko večino iz nekdanjega zalskega predela. Po tem predlogu bi državna meja potekala na

40 MNL ZML, IV.401–b. »Payerle jelentés« 85, št. 3655.

41 MNL MOL, K-52-1922, str. 18–22, priloga za prekmurski del.

južnem območju nekdanjega dolnjelendavskega okraja po strugi potoka Ledava, za kar so se člani razmejitvene komisije odločili zaradi pomena lendavske železniške postaje za zaledje južnega Prekmurja; postaja je namreč stala približno kilometer od središča Dolnje Lendave, na njenem skrajnem jugozahodnem območju, na desni strani omenjenega potoka.[42] Po pestri obojestranski politični in diplomatski dejavnosti ter upanju madžarske manjšine in Madžarske, da bo predlog razmejitvene komisije podprl pristojni organ Društva narodov, je bila leto dni pozneje sprejeta drugačna odločitev, pobuda razmejitvene komisije pa je bila zavrnjena. S tem je v širši pokrajini ob Muri do takrat veljavna demarkacijska črta oz. začasna meja na tem odseku postala dokončna državna meja med Madžarsko in Kraljevino SHS.[43]

V času pred omenjeno odločitvijo pristojnega organa Društva narodov so pripadniki madžarske manjšine v Prekmurju močno upali, da bo območje, na katerem živijo, vrnjeno Madžarski. Prebivalci Motvarjevcev, ki so povečini pripadali reformirani veroizpovedi, so 14. februarja 1922 kar predsedstvo mirovne konference (čeprav takrat že ni delovala, nadomeščalo jo je Društvo narodov) v posebnem pismu prosili za vrnitev njihovega naselja matični državi. Svojo prošnjo so argumentirali v desetih točkah. Med drugim so zapisali: »*Vsi prebivalci Motvarjevcev* (izvirno madžarsko ime naselja: Szécsiszentlászló) *smo Madžari, med nami je le ena slovenska družina, ostalih 112 družin je avtohtono madžarskih in ne znamo govoriti drugega jezika kot zgolj madžaršcino. Med 500 prebivalci naselja je 15 vernikov rimskokatoliške veroizpovedi, vsi ostali so reformirane vere, naša cerkev in duhovnik sta v Szentgyörgyvölgyu (sosednja vas na Madžarskem). V celotnem Prekmurju ni niti nobene reformirane cerkve niti duhovnika, zato smo popolnoma prikrajšani za versko življenje. Ne moremo krstiti svojih otrok, pokojnih pa ne moremo dostojno pokopati ... Naselje Motvarjevci leži neposredno ob demarkacijski črti z Madžarsko, zato pri ponovni priključitvi Madžarski ne bo nobenih težav. Naši ljudje hodijo na sejme v naselja onkraj demarkacijske črte ... tam kupujejo živino in različne izdelke ter prodajajo svoje pridelke, živino in druge izdelke. V Jugoslaviji so neuspešni, ker ne razumejo jezika. Glede trgovanja vas v celoti gravitira na Madžarsko. Gradbeni material in les za kurjavo smo vedno nabavljali v madžarskih naseljih, zato smo trenutno brez njiju. Naš družinski zdravnik, lekarna in bolnišnica so na Madžarskem ... Trenutno moramo do zdravnika prepotovati 24 km, v naši vasi pa sta eden ali dva kmeta kočijaža, tako da je bolnika nemogoče odpeljati k zdravniku. Tudi kmetijsko opremo in stroje smo kupovali na Madžarskem, zdaj pa moramo prevoziti od 100 do 120 km, če želimo priti do njih ... Kmetijskih strokovnih knjig, revij in publikacij ne dobimo, tistih, ki so napisane v slovanskih jezikih, pa ne razumemo, zato počasi propadamo. Naša rešitev je zgolj ponovna priključitev Madžarski. V uradih ni javnih uslužbencev, ki bi znali madžarsko, tolmača si moramo zagotoviti sami, kljub temu se do nas vedejo grobo ...*«[44]

Predstavniki jugoslovanske oblasti so do maloštevilnih izobražencev, ki so kljub pritisku zaradi njihove pozitivne drže do Madžarske in madžarske kulture ostali v Prekmurju, ves čas izkazovali negativen odnos, ker so menili, da so sovražni ali indiferentni do Kraljevine SHS. Čeprav je takšno stališče temeljilo na dejanskih okoliščinah, saj so se »sporni« odvetniki, drugi intelektualci in duhovniki, tudi tisti, ki so bili slovenskega porekla, socializirali in uveljavili v madžarski državi, je bilo pričakovanje predstavnikov oblasti, da se bo njihova drža po določenem obdobju spremenila, iluzorno. To se ni zgodilo niti po preživetih desetih letih v južnoslovanski državi, lokalna oblast pa je z javno izraženo, marsikdaj prenagljeno in preostro kritiko na njihov račun ter z nenehnim poudarjanjem negativnih predsodkov na račun Madžarske netila »požar«, namesto da bi umirjala strasti v Prekmurju. Murskosoboški okrajni glavar Gašper Lipovšek je še 2. julija 1929 notranjemu ministrstvu poročal o »nelojalnem obnašanju in značaju« lekarnarja Gyule (Julij) Bölcsa in zdravnika Mihaela Škrilca. Ob tem je grajal tudi soboškega župnika in dekana Slepca ter v manjši meri odvetnika Schömna. O Juliju (Gyula) Bölcsu, magistru farmacije in pravniku, lekarnarju v Murski Soboti, po narodnosti Madžaru, je Lipovšek napisal: »*Dr. Bölcs je tako pred prevratom kot tudi po naši zasedbi Prekmurja zahajal izključno v madžarsko in madžarofilsko družbo. Njegovo stalno druščino tvorijo rimskokatoliški župnik in kanonik Szlepecz Janoš, zdravnik dr. Škrilec Mihael in odvetnik dr. Sömen Ludevit, izmed katerih sta prva dva izrazita madžarona, dočim se je dr. Sömen kolikor-toliko prilagodil našim razmeram.*« O zdravniku in upravitelju bolnišnice v Murski Soboti je okrajni glavar v citiranem pismu poročal: »*Rodom je Slovenec, ki se je pa tekom študija in v kasnejših letih odtujil svojemu narodu. Že pod bivšo vladavino je užival sloves prvovrstnega zdravnika, danes vrši na splošno zadovoljnost službo operaterja v tukajšnji bolnišnici. Tudi dr. Škrilec je reden član zgoraj omenjene družbe, razen katere ne poseča nikakšnega* [ne obi-

42 HL HK, I. 52. 1921–1922, št. 3; Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 229–232.

43 Göncz, Življenje, str. 338–343.

44 MNL MOL, K 52. Škatla št. 1, dok. brez št.

skuje nobenega – avtor članka] *drugega društva. Na slovenske prireditve zahaja le toliko, da vsaj nekoliko pred javnostjo prikriva mržnjo napram narodu, iz katerega je izšel*.« V zaključnem delu pisma je bil okrajni glavar Gašper Lipovšek zelo kritičen tudi do župnika in dekana Janoša Slepca.[45]

POLITIČNA (NE)AKTIVNOST MADŽARSKE NARODNE SKUPNOSTI

Razpoloženje madžarskega prebivalstva v Prekmurju v obdobju med svetovnima vojnama ni bilo lahko in enovito. Vaški živelj je spremembo državne pripadnosti pokrajine doživel nekoliko drugače kot meščansko prebivalstvo. Ta del skupnosti, skorajda brez izobraženstva, razpršen po razmeroma dolgem pasu neposredno ob novi državni meji, je bil z gospodarskega vidika precej šibak in ranljiv. Kljub temu je njihova narodna zavest ostala trdna, čeprav tega največkrat niso izražali in poudarjali. V dveh mestih, v Dolnji Lendavi in Murski Soboti, kjer se je v času dualistične monarhije razvila sorazmerno močna meščanska identiteta z izrazito madžarsko pripadnostjo in kulturno zasnovo, je bilo javno izražanje navezanosti na Madžarsko bolj prisotno. To je posebej veljalo za Dolnjo Lendavo, kjer je bila madžarska skupnost v večini, v Murski Soboti, kjer je jugoslovanska oblast zavestno gradila gospodarsko-kulturno središče Prekmurja, pa je bila po letu 1919 prisotnost madžarske kulture še precej izražena, a se je njen vpliv postopno zmanjševal.[46] Pripadniki madžarske skupnosti so v obdobju med svetovnima vojnama upali na spremembo po njihovem mnenju nepravične državne meje, predvsem na revizijo tistega dela obmejnega pasu, kjer so bili Madžari v absolutni večini. Omenjene revizionistične ideje so bile v prvem desetletju močnejše, v tridesetih letih 20. stoletja pa je njihova intenziteta padla, kar je v nasprotju s težnjo stopnjevanja revizionistične politike v matični državi, kjer se je z bližanjem druge svetovne vojne želja po »vrnitvi nekdanjih madžarskih območij Madžarski« krepila.[47]

Pripadnike madžarske narodne skupnosti so jugoslovanski in slovenski notranjepolitični dogodki – zaradi razočaranja, kar je povzročilo precejšnjo indiferentnost – manj zanimali kot prebivalce enojezičnega (slovenskega) območja Prekmurja, na kar kaže analiza državnozborskih volitev leta 1923 (in tudi naslednjih tovrstnih volitev). Pri izvajanju prvih državnozborskih volitev 28. novembra 1920 prekmurski Madžari in Judje po zapisih tedanjega dolnjelendavskega župnika in dekana Flóriána Strausza[48] niso mogli sodelovati, ker – razen redkih izjem (na celotnem dolnjelendavskem območju zgolj nekaj oseb, ki so najbrž bili slovenskega porekla) – niso imeli aktivne volilne pravice. Udeležba je bila sorazmerno nizka, manj kot 50-odstotna tudi pri tistih, ki so imeli volilno pravico. Za prekmurskega poslanca je bil izvoljen upokojeni župnik in urednik tednika *Novine* Jožef Klekl.[49] V naseljih s pretežno madžarskim prebivalstvom je bila volilna udeležba na državnozborskih volitvah nižja kot na območju pokrajine z večinskim slovenskim prebivalstvom. V vaseh v ožji okolici Dolnje Lendave je leta 1923 slavila stranka hrvaškega političnega voditelja Stjepana Radiča, kar potrjuje, da so Madžari – predvsem iz protesta – raje glasovali za stranko, ki ni bila slovenska. »Zaveznike« so iskali pri političnih subjektih, ki so z vidika slovenskih narodnih interesov veljali za konkurente ali politične nasprotnike. To, da so jugoslovanske oblasti t. i. Radičevo stranko – z obtožbo, da je delovala zoper interese Kraljevine SHS – prav v tistem času že drugič prepovedale, je še posebej spodbudilo prekmurske madžarske volivce (predvsem na območju dolnjelendavskega okraja, ki je leta 1924 ponovno postal samostojen), da glasujejo zanjo.[50] Avtorju tega članka je v osemdesetih letih 20. stoletja nekaj starejših Lendavčanov (ki so želeli ostati anonimni) predstavilo politično vzdušje v času volitev leta 1923 ter potrdilo, da so pripadniki madžarske skupnosti simpatije do Radiča gojili zato, ker so v primeru njegove zmage upali na revizijo, torej na vrnitev Prekmurja Madžarski.

V Murski Soboti ter severno od mesta je bila na začetku leta ustanovljena Enotna prekmur-

45 SI PIŠK/0001/001/005/00033, Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941, Poročanje okrajnega glavarja Lipovška notranjemu ministrstvu v Beograd dne 2. 7. 1929.

46 Novak, Prekmurje, str. 16.

47 Fujs, Izhodišča, str. 175–186.

48 Flórián Strausz (Nagylengyel, 1863–Nagylengyel, 1952), rimskokatoliški duhovnik, papeški prelat, naslovni kanonik, škofov pooblaščenec. 34 let njegovega bogatega pastoralnega življenja je pripadlo delovanju v župnijah na območju današnjega Prekmurja; leta 1895 je bil imenovan za župnika v Dobrovniku, kjer je ostal do leta 1909, ko je postal župnik v Dolnji Lendavi ter sočasno s tem dekan dolnjelendavske dekanije. V Dolnji Lendavi je neprekinjeno deloval vse do leta 1929, ko se je vrnil v domačo vas v Zalski županiji, kjer sta skupaj z bratom, kanonikom Antalom Strauszom, leta 1924 ustanovila samostan in šolo. Po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS je bil od decembra 1919 do konca leta 1923 po pooblastilu sombotelskega škofa njegov pooblaščenec za lendavsko dekanijo. Sodeloval je pri ustanovitvi Neodvisne prekmurske stranke (1926), ki ji je tudi predsedoval (Göncz, Strausz Flórián, str. 118–141).

49 Strausz in Strausz, *Alsólendva története*, str. 142.

50 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 118–119.

ska stranka, v prekmurskem slovenskem narečju Vjedínyena Prekmőrszka Sztranka (vodja je bil Štefan Kühar, ki je bil tudi izdajatelj in urednik tednika *Mörszka Krajina*), ki je v svojem programu izpostavila odločno zavzemanje za lokalne interese.[51] Stranka se je posebej posvetila problemom madžarskega prebivalstva, med drugim se je zavzemala za možnost poučevanja v madžarskem jeziku v naseljih, kjer je prevladovalo manjšinsko prebivalstvo. Zahtevali so tudi, naj bo v Murski Soboti za otroke z madžarskim maternim jezikom zagotovljena vsaj ena osnovna šola z madžarskim učnim jezikom, česar jugoslovanska oblast ni zagotavljala.[52] Osrednje oz. pokrajinsko vodstvo stranke je delovalo v pisarni v Murski Soboti, ustanovljene pa so bile tudi krajevne organizacije, tudi v večini naselij, kjer so živeli pripadniki madžarske skupnosti (prve krajevne izpostave omenjene stranke so nastale v Hodošu, kjer je bil njen predsednik evangeličanski pastor Géza Heiner, in v Krplivniku s predsednikom Sándorjem Dávidom).[53] Na državni ravni pomembna Radikalna stranka je za svojega prekmurskega vodjo izbrala Jožefa Benka, vplivnega lastnika hotela in mesnice v Murski Soboti, ki mu je uspelo pridobiti tudi podporo omembe vrednega deleža tamkajšnjih Madžarov. Podobno strategijo je izbrala pokrajinska organizacija Neodvisne kmečke stranke pod vodstvom veleposestnika Géze Hartnerja (pred letom 1919 poslanca madžarskega državnega zbora), ki je svoj volilni program leta 1923 objavila le v madžarščini – najbrž z namenom pridobiti čim večjo podporo madžarske manjšine v Prekmurju.[54]

Dve leti pozneje, 18. marca 1925, so ponovno potekale državnozborske volitve, na katerih je bilo na 14 državnih listah približno 60 kandidatov iz Prekmurja. Iz te pokrajine sta v beograjski parlament – v okviru enega mandata – prišla le Jožef Klekl in Géza Siftár kot predstavnika koalicijske liste Ljudske stranke in Klerikalne stranke. Drugi »prekmurski« mandat je ponovno dobila Radičeva stranka. V večinsko madžarskih naseljih murskosoboškega volilnega okraja je Kmečka stranka s Hartnerjem sicer prejela veliko glasov, vendar v okraju Dolnja Lendava ni dobila omembe vredne podpore. Tam je zmagala Radićeva stranka.[55]

Občinskih oz. lokalnih volitev na območju Prekmurja dolgo ni bilo, čeprav so jih do jeseni 1925 izvedli v vseh ostalih predelih Slovenije. V Prekmurju so vodje občin (župane oz. gerente) še naprej imenovali pokrajinski (slovenski) in lokalni organi ali predstavniki oblasti, zato je bila njihova moč skorajda absolutna, njihov odnos do pripadnikov madžarske narodne manjšine pa nič kaj prijazen. Imenovani gerenti so v mnogih primerih prihajali z drugih območij Slovenije, zato niso poznali niti lokalnih razmer niti problematike sobivanja večinskega in manjšinskega prebivalstva, zaradi česar je večkrat prihajalo do konfliktov.[56] Prebivalci Prekmurja so lokalne oz. občinske volitve v pokrajini vendarle dočakali leta 1927. Začele so se 18. novembra 1927, v večjem delu Prekmurja pa so jih izvedli do začetka decembra. V nekaterih obmejnih naseljih z večinskim madžarskim prebivalstvom (med drugim v Dolnji Lendavi, Čentibi in Dolini) so bile volitve izvedene šele 1. aprila 1928.[57] V Dolnji Lendavi so imeli volivci možnost glasovati za štiri volilne liste, ki so se želele prebiti v mestni svet. Meščansko-gospodarsko listo je v največji meri podpirala v mesto priseljena liberalna struja, lista radikalcev je uživala podporo v mestu živečih evangeličanov, listo domačih gospodarstvenikov so podpirali pripadniki slovenske skupnosti, ki so pretežno živeli v Lendavskih goricah, Domačo (lendavsko) gospodarsko listo pa je podpirala večina v mestu živečih Madžarov in Judov. Na lokalnih volitvah v Dolnji Lendavi je zmagala Domača gospodarska lista, ki je v mestnem svetu dobila enajst mandatov, njen nosilec József Neubauer pa je postal novi župan mesta. Okrajnih glavarjev v murskosoboškem in dolnjelendavskem okraju niso izbirali na lokalnih volitvah, ampak je nosilce teh funkcij še naprej imenovala slovenska vlada.[58]

Čeprav je bilo v okolici Dolnje Lendave prebivalstvo najmanj zadovoljno s tedanjimi razmerami v Prekmurju, se o diskriminaciji in krivicah, ki so doletele tamkajšnje Madžare, ni smelo javno govoriti. Skupnost je bila fizično in politično prešibka, da bi z namenom javnega protestiranja na narodnostni osnovi vzpostavila odmevno narodnostno gibanje, zato se je skupina vplivnih posameznikov na širšem območju Dolnje Lendave, zavedajoč se priljubljenosti hrvaške stranke na državnozborskih volitvah, odločila za izražanje kritike do slovenske deželne politične elite, hkrati pa poudarjala hrvaško navezanost na Prekmurje. Ker tudi takšna oblika političnega udejstvovanja ni prinesla rezultatov, so aktivisti

51 *Mörszka Krajina*, 14. 1. 1923, str. 1–3, »Vjedínyena Prekmőrszka Sztranka«.
52 Prav tam, str. 1.
53 *Mörszka Krajina*, 28. 1. 1923, str. 3, »Nasega párta obcsinszke organizácije«.
54 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 141–143.
55 *Mörszka Krajina*, 25. 3. 1925, str. 1, »Odebéranya dén«.
56 *Mörszka Krajina–Muravidék*, 22. 11. 1925, str. 2, »Odebéranya dén«.
57 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 128–130.
58 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 241–243.

omenjenega »gibanja« 16. maja 1926 v Dolnji Lendavi ustanovili Neodvisno prekmursko stranko. Članstva v stranki niso pogojevali z jezikovno ali versko pripadnostjo, med glavnimi cilji pa so navedli prizadevanje za boljše življenje prekmurskega prebivalstva. Glavna pobudnika ustanovitve stranke sta bila odvetnik Vilmos Némethy (zastopnik veleposesti Esterházy in beltinske grofice Marije Zichy) ter dolnjelendavski župnik, dekan in častni kanonik Flórián Strausz. Slednji je bil na Némethyjev predlog izvoljen za predsednika Neodvisne prekmurske stranke. V predsedstvo stranke so bili izvoljeni hrvaški farmacevt Stanko Šikić, knjigovodja dolnjelendavske hranilnice József Neubauer, rimskokatoliški kaplan Ferdinand Herman in katehet Henrik Holsedl.[59] Za popularizacijo stranke so takoj po njeni ustanovitvi začeli z izdajanjem tednika *Naše novine* (madžarska verzija je imela naslov *Néplap*), ki so ga tiskali v prekmurskem slovenskem narečju in v madžarščini; v obeh jezikih z isto vsebino, vendar v ločeni izdaji. Zaradi bližine Murskega Središča, Čakovca, Varaždina in Zagreba so poudarjali navezanost prebivalcev Prekmurja na Hrvaško v primerjavi s slovenskimi regijami. Nasprotovali so prizadevanjem za večjo slovensko avtonomijo v okviru Kraljevine SHS, ki jo je zagovarjal Jožef Klekl. Zaradi tega ter zaradi različnih pogledov na velikost in značaj ohranjanja veleposesti v okviru agrarne reforme je bilo vodstvo Neodvisne prekmurske stranke v konfliktu z Jožefom Kleklom oz. Ljudsko stranko, ki je prvenstveno ščitila interese malih kmetov in revnejšega prekmurskega življa. Ker so v agrarni reformi, predvsem v njeni začetni fazi, prekmurskim Madžarom (in Nemcem) skorajda v celoti onemogočili pridobitev ali najem razdelitvi namenjene veleposestniške zemlje, na področju izobraževanja pa tendenciozno ukinjali madžarske narodnostne osnovne šole, je Neodvisna prekmurska stranka zahtevala, naj imajo pri razdelitvi veleposestniške zemlje in izobraževanju ter na drugih področjih družbenega življenja pripadniki narodnih manjšin enake pravice kot drugi narodi v državi.[60] V časopisu *Naše novine* so o njihovem dojemanju perspektive Prekmurja zapisali (prevod iz madžarske verzije navajamo v pogovorni slovenščini): »*Nas, Prekmurce, ne zanima kranjska avtonomija, mi se ne moremo skupaj s slovenskimi klerikalci boriti za to avtonomijo, nasprotno, mi se moramo boriti proti njim oz. njej, ker so Prekmurje razglasili za svojo kolonijo in so k nam za kazen pošiljali svoje ljudi. Po takšni preteklosti in okoliščinah rajši vidimo našo prihodnost kot del velike in enotne Jugoslavije*!«[61] Neodvisna prekmurska stranka je imela večjo podporo zgolj med Madžari v okolici Dolnje Lendave, kar je bilo za vplivnejši nastop na prekmurskem (in slovenskem) političnem parketu premalo, zato je do leta 1929 praktično usahnila.[62]

Za Madžare v Prekmurju je praznovanje desete obletnice priključitve Prekmurja Kraljevini SHS pomenilo obilico nevšečnosti. Organizatorji so vedeli, da bo slavnostna prireditev v Dolnji Lendavi, kjer je bilo leta 1929 še okrog 80 odstotkov prebivalstva madžarske narodnosti, pokazatelj lojalnosti Lendave in okolice do jugoslovanske države. Pristojne oblasti in oblikovalci javnega mnenja so prefinjeno stopnjevali pritisk na pripadnike madžarske manjšine. V tedniku *Népújság* so jih takole pozivali k udeležbi: »*Pomembno bo, kakšno bo stališče madžarske manjšine do slovenske nacionalne proslave. Možna sta dva scenarija: manjšina se ne udeleži slovesnosti, kar bo pomenilo, da niso zainteresirani zanjo. Če se udeleži svečanosti, s svojo prisotnostjo pokaže, da madžarska skupnost v Prekmurju ni sovražna do svobode ter neodvisnosti Slovenstva … Do nas so prišle informacije, da bodo oblasti povabile manjšino na proslavo. Če jih dejansko povabijo, da sodelujejo na velikem prazniku slovenske večine, tega povabila naj nihče ne zavrne. Pripadniki manjšine naj pridejo v Dolnjo Lendavo in s svojo prisotnostjo počastijo slovenski narod, ki se je v več kot tisočletni skupni zgodovini nemalokrat skupaj veselil in jokal z Madžari*.«[63]

Na lendavski proslavi je bilo več govorcev, med njimi tudi neki poljedelec, ki je govoril v madžarskem jeziku, prišlo pa je tudi do motenja reda in miru s strani skupine Madžarov. S slovenskega zornega kota so to komentirali, češ da madžarska skupnost v Dolnji Lendavi niti po desetih letih ni mogla sprejeti krivice, ki ji je bila storjena. Določeni posamezniki, najbrž pripadniki madžarske narodne skupnosti, so Lendavčane spodbujali, naj v času praznovanja v mestu izobesijo črne zastave, vendar do tega ni prišlo.[64]

Zaradi notranjepolitičnih težav v Kraljevini SHS in centralističnih teženj je kralj Aleksander 6. januarja 1929 ukinil ustavo in razpustil parlament, nekaj dni pozneje pa so bile formalno razpuščene tudi politične stranke. Nastopilo je obdobje, ki je – tudi z vidika Prekmurja – napovedovalo velike spremembe na vseh področjih družbenega življenja. Po spremembi državne in lokalne uprave je Prekmurje (dolnjelendavski in

59 *Naše novine*, 23. 5. 1926, str. 3, »Nova stranka v Prekmurji«.
60 *Naše novine*, 23. 5. 1926, str. 1–2, »Politični sestanke«.
61 *Naše novine*, 23. 5. 1926, str. 2, »Zakaj samo ta stranka?«.
62 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 201–207.
63 *Népújság*, 28. 7. 1929, str. 1, »1929. augusztus 18«.
64 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 253–254.

murskosoboški okraj) postalo sestavni del Dravske banovine. Z imenovanjem bana in banskega sveta ter drugih organov novembra 1929, pri čemer je šlo za enega od stebrov centralizacije državne uprave, so ukinili vse dotedanje občinske in okrajne organe, ki so pred tem vsaj do določene mere ohranjali avtonomnost na lokalni ravni.[65] Z razdelitvijo države na banovine so želeli dokončno ukiniti notranje (zgodovinske) meje, da bi pospešili nastanek enotnega jugoslovanskega naroda, čeprav zgodovinske osnove za to ni bilo. Tovrstna diktatura je močno škodovala nacionalnemu razvoju državotvornih in drugih narodov dotedanje Kraljevine SHS, ki se je po novem uradno imenovala Kraljevina Jugoslavija, še bolj pa je zavrla možnost ohranjanja in razvoja narodnih manjšin, tudi prekmurskih Madžarov. Sistematična asimilacijska politika se je v spremenjenih okoliščinah stopnjevala. Med cilji splošnega izobraževanja na vseh ravneh je postala prioriteta poučevanje v duhu oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda, kar je dodatno prizadelo maloštevilno madžarsko skupnost v Prekmurju.[66] V naslednjih letih so bili prekmurski Madžari večinoma izrinjeni iz lokalnih vodstvenih struktur, kar je še posebej veljalo za mesta in večja naselja. V Dolnji Lendavi so na začetku leta 1931 odstavili mestno vodstvo, v katerem so bili v desetletju pred tem Madžari nekajkrat celo v večini. Na njihova mesta so bili imenovani večinoma Slovenci, ki so se priselili z drugih območij Slovenije oz. Jugoslavije.[67]

Na začetku tridesetih let prejšnjega stoletja je tedanja oblast (oz. posamezne politične struje) z željo po doseganju večje politične podpore poskušala tudi pripadnike madžarske manjšine pridobiti na svojo stran. Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija (JRKM) je 21. februarja 1932 s tem namenom organizirala politični shod v Dolnji Lendavi, na katerem se je po časopisnih poročilih zbralo okrog štiristo ljudi.[68] Tovrstna mobilizacija se je izkazala za uspešno, ker so bile osnovne organizacije omenjene stranke v naslednjih mesecih ustanovljene tudi v vaseh z madžarsko večino na širšem lendavskem območju in v vzhodnem predelu Goričkega. V Žitkovcih, ki so veljali za manjše naselje, je bila ustanovljena vaška organizacija stranke JRKM s 45 člani. Morda so pripadniki madžarske narodnosti po preživelem desetletju v manjšini imeli kanček upanja, da bo omenjena stranka bolj dovzetna za njihove težave kot prejšnje oblastne strukture, vendar so se glede tega ušteli.[69] Za pozitiven vpliv JRKM oz. njene naslednice, Jugoslovanske narodne stranke, bi lahko šteli zgolj izvolitev dveh madžarsko usmerjenih oseb na lokalnih volitvah jeseni 1933 za župana obeh prekmurskih mest, čeprav je šlo tudi v tem primeru predvsem za slučaj. V okviru temeljite preobrazbe lokalne organiziranosti, ki z zornega kota madžarske narodne manjšine glede ustanavljanja občin ni bila ugodna, so takrat po vsem Prekmurju potekale volitve županov in drugih občinskih funkcionarjev. Za župana Murske Sobote je bil izvoljen kontroverzni Ferdinand oz. Nándor Hartner,[70] v Dolnji Lendavi pa je postal župan Árpád Bacsics oz. Bačič. Dotedanja in takratna oblast je oba povezala z madžarsko skupnostjo, imela ju je – upravičeno – za simpatizerja Madžarske in madžarske kulture (nekateri so Hartnerja omenjali kot »madžarskega vohuna«, ki je slovenščino zelo slabo obvladal), vendar sta bila pri ljudeh precej priljubljena, ker sta se zavzemala tudi za reševanje lokalnih težav. Izvolitev Hartnerja in Bačiča so predstavniki oblasti sprejeli z grenkim priokusom in tudi v t. i. drugi Jugoslaviji so pri analizi medvojne prekmurske

65 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 251–252.

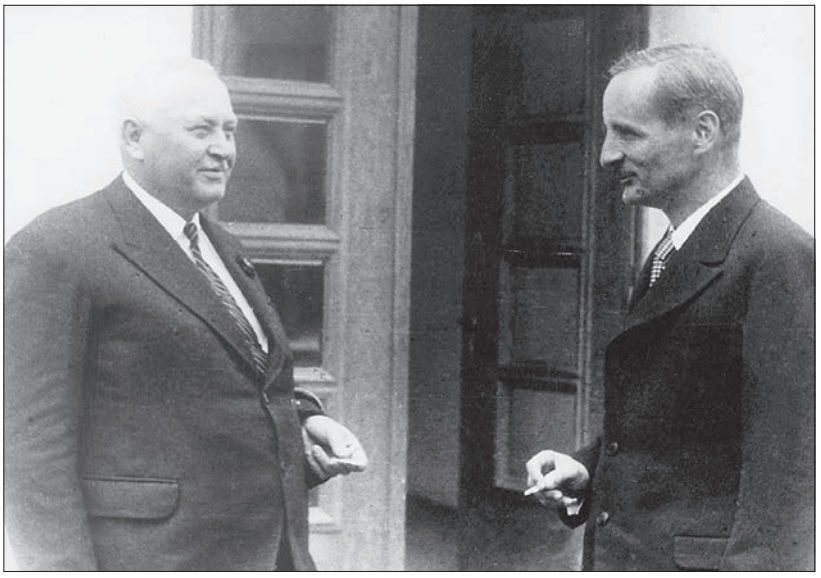
66 *Muravidék*, 20. 7. 1930, str. 1, »A kormány deklarációja«.

67 *Muravidék*, 22. 3. 1931, str. 3, »Változások a dolnja-lendavai elöljáróság körében«.

68 *Murska Krajina*, 6. 3. 1932, str. 3, »Veliko zborovanje v Dolnji Lendavi«.

69 *Murska Krajina*, 7. 8. 1932, str. 1, 3, »Poslanec Hajdinjak med narodom; Žitkovci«.

70 Nándor (tudi Ferdinand) Hartner, po spremembi imena leta 1943: Nándor Lindvay, rojen kot Ferdinand Laval (Budimpešta, 1894–Argentina, 1975), veleposestnik, bankir, politik, murskosoboški župan in predsednik Prekmurske banke, v času druge svetovne vojne poslanec v madžarskem parlamentu, član županijske skupščine Železne županije, predsednik Madžarskega prosvetnega društva za »vendsko« krajino in urednik tednika *Muraszombat és Vidéke*. Po smrti očeta, ki je bil Francoz, ga je posvojil prekmurski industrialec in veleposestnik Géza Hartner, poslanec madžarskega državnega zbora pred prvo svetovno vojno, ki se je poročil z njegovo materjo. Nándor Hartner je kot častnik sodeloval v prvi svetovni vojni, za svoje zasluge je pozneje dobil viteški naslov. Med svetovnima vojnama je bil zagovornik in podpornik razvoja Prekmurja in Murske Sobote na področju gospodarstva, kulture in športa, bil pa je tudi zagovornik madžarskih interesov ter zmotne »vendske teorije«, proti koncu druge svetovne vojne tudi tendenciozne, skrajno nacistične politike, zato velja za kontroverzno osebnost prekmurske zgodovine. Po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS, čemur je nasprotoval, se je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja zavzemal za pravice madžarske narodne manjšine – med drugim je bil izdajatelj in urednik tednika v madžarskem jeziku *Szabadság*. Med letoma 1933 in 1945 je bil župan Murske Sobote. Pred koncem druge svetovne vojne je zapustil Prekmurje, kjer so ga v odsotnosti obsodili na smrt z obešenjem, ter večji del naslednjih treh desetletij preživel v Argentini. Njegovo smrtno obsodbo je slovensko Vrhovno sodišče leta 2012 razveljavilo (Vugrinec, »Ferdinand Hartner« (geslo na Obrazi slovenskih pokrajin); Göncz, *Felszabadulás vagy megszállás?*).

Dva vplivna predstavnika političnega, gospodarskega in narodnostnega življenja Prekmurja med svetovnima vojnama: Jožef Benko (na levi) in Ferdinand oz. Nándor Hartner v tridesetih letih prejšnjega stoletja (hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).

zgodovine o tem pisali kot o negativnem dogodku. Kot zanimivost naj omenimo, da Hartnerjevo vlogo pri ustanovitvi nogometnega (športnega) moštva Mura 24. avgusta 1924 zaradi njegove nedvoumne madžarske identitete in povezanosti z Madžarsko vse do leta 1945 še danes ocenjujejo kot zelo negativno. Sicer ne zanikajo, da sta bili njegova pomoč in aktivnost v prvih letih omenjenega športnega društva pomembni in da je klub s svojimi športnimi dosežki bistveno prispeval k prepoznavnosti mesta in Prekmurja, vendar mu očitajo »ustvarjanje madžarskega vzdušja« v moštvu med svetovnima vojnama. V enostranskih analizah ga kritizirajo, da je v tridesetih letih prejšnjega stoletja, v času svojega županovanja, klubu zagotavljal precejšnjo finančno podporo, da bi ta »služil madžarskim interesom«.[71]

Kljub težkemu položaju madžarske narodne skupnosti v Prekmurju rezultati volitev v Dolnji Lendavi in Murski Soboti oktobra 1933 kažejo na navezanost prebivalstva na madžarsko kulturo, ne glede na narodno pripadnost. Županski kandidati iz vrst madžarske manjšine v dveh največjih prekmurskih naseljih so imeli tudi podporo določenega dela slovenskega prebivalstva, sicer – to velja predvsem za Mursko Soboto – ne bi mogli biti izvoljeni. Pripadniki madžarske narodnosti in simpatizerji Madžarske v ostalih naseljih v okraju Dolnja Lendava pa niso mogli pokazati simpatije do madžarske kulture, ker med kandidati za vaške voditelje marsikje ni bilo pripadnikov madžarske manjšine.[72]

NEGATIVEN ODNOS DO PRIPADNIKOV MANJŠIN PRI IZVAJANJU AGRARNE REFORME

Agrarna reforma v Kraljevini SHS po prvi svetovni vojni je eno od področij, v okviru katerega so z vidika pripadnikov prekmurske madžarske skupnosti javno izvajali zavestno asimilacijsko politiko novonastale države do narodnih manjšin. Pravna podlaga za pripravo in izvedbo zemljiške oz. agrarne reforme v Kraljevini SHS je bila usidrana v manifest, ki ga je 6. januarja 1919 izdal regent Aleksander (poznejši kralj). Pozval je k pravični razdelitvi veleposestniške zemlje, pri čemer je bilo posebej izpostavljeno zagotavljanje rodovitne zemlje revnejšemu sloju prebivalstva. Konkretnejše opredelitve izvajanja omenjene reforme je vsebovala določba ministra za socialne zadeve, po kateri je postalo jasno, da bo večji del veleposestniške zemlje na območju Kraljevine SHS razdeljen. Do trajne pridobitve ali najema obdelovalnih površin so bili upravičeni tisti, ki so se ukvarjali s kmetijsko dejavnostjo, kar je veljalo za večino prekmurskega prebivalstva, tudi za pripadnike madžarske narodne skupnosti. Pri delitvi zemlje so imeli prednost invalidi, vdove in sirote vojakov, vojaki in prostovoljci (t. i. dobrovoljci), ki so se borili za združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev. Julija 1919 je bil objavljen natančnejši odlok o statusu veleposestev, ki je urejal tudi vprašanje maksimalno dovoljenega zemljišča veleposestnikov. O državni pripadnosti Prekmurja so tedaj šele odločali, tako da območja Kraljevina SHS še ni zasedla, zato se je za to, da bo za tamkajšnje izvajanje zemljiške reforme odgovorna Agrarna direkcija v Ljubljani, deželna vlada odločila naknadno. V tem članku se ne bomo poglabljali v zapletene podrobnosti agrarne

71 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 172–173.
72 *Novine*, 17. 6. 1934, str. 1, »Ponovne občinske volitve v Lendavskom srezi«.

reforme,[73] ki je takratni prekmurski politiki praviloma niso ocenjevali kot preveč uspešno, ampak se bomo dotaknili zgolj povezanosti omenjenega procesa z madžarsko narodno manjšino, ki so jo v pretežni meri na narodni osnovi diskriminirali in njenim pripadnikom v večini primerov zakonsko onemogočili pridobitev ali najem deljene veleposestniške zemlje. Dodajmo še, da so bili do konca prve svetovne vojne lastniki veleposestev v Prekmurju predvsem madžarski aristokrati. Največ agrarne posesti in gozdov je bilo do leta 1919 v lasti Miklósa Esterházyja, po velikosti površine pa so mu sledili beltinska veleposestnica Marija Zichy, murskosoboški aristokrat László Szapáry ter drugi, ki pa niso bili vsi madžarskega porekla.[74]

Na začetku agrarne reforme je bil večji del veleposesti, ki so jo delili v prvi fazi procesa, razdeljen med revnejše prebivalstvo. V poročilu direktorja izpostave Agrarne direkcije je bilo navedeno, da so zaradi šibkega interesa lokalnega prebivalstva za zemljišča, ki so bila bolj oddaljena od naselij v okolici Dolnje Lendave, določen obseg zemlje namenili t. i. prostovoljcem, »ki so si to prislužili v vojni«. Zanje so prvotno namenili 800 oralov zemlje v katastrski občini Petišovci in 120 oralov na območju Mostja.[75] Stališče pripadnikov madžarske narodnosti o začetnem obdobju agrarne reforme lahko razberemo iz prošnje za podaljšanje veljavnosti najemne pogodbe za parcele v skupni rabi, ki so jo ti 13. marca 1921 naslovili na Agrarno direkcijo v Ljubljani. V pismu so navedli, da so vaške skupnosti v okolici Dolnje Lendave, v katerih so bili združeni pretežno pripadniki madžarske narodnosti, zaradi pomanjkanja lastne zemlje leta 1912 sklenile najemno pogodbo z upravo veleposestva Esterházy za obdobje šestih let, ki so jo leta 1918 podaljšali za nadaljnjih šest let. Na koncu pisma so opozorili, da je ob začetku izvajanja agrarne reforme prišlo do težav, saj so bila zemljišča od takrat trikrat na novo razdeljena, pri delitvi pa niso upoštevali njihovih interesov. Po njihovem mnenju so do zemlje prišli ljudje, ki niso imeli niti strokovnega znanja niti delovne sile za njeno obdelovanje, največji problem pa je bil v tem, da so v številnih primerih odvzeli zemljišča dotedanjim najemnikom.[76] Za državnega nadzornika veleposesti Esterházy je Agrarna direkcija oktobra 1920 imenovala Simona Faleža, ki ni bil priljubljen niti med madžarsko manjšino niti med prekmurskimi Slovenci, saj je prihajal od drugod in je na območjih nekaj naselij s pretežno madžarskim prebivalstvom določil obdelovalne površine, kamor je oblast nameravala naseliti Slovence z drugih območij Slovenije (t. i. koloniste).[77] Glede dodelitve zemlje pripadnikom madžarske manjšine ni bilo popolne enotnosti med strokovnimi službami izvajalcev in nadzornikov agrarne reforme, poleg tega se je njihovo stališče do tega vprašanja spreminjalo. V pismu ljubljanske Agrarne direkcije aprila 1921 ministrstvu za kmetijstvo v Beogradu lahko preberemo, da je bilo po mnenju krovnega slovenskega organa za izvajanje agrarne reforme kmečko prebivalstvo madžarske narodnosti precej lojalno do jugoslovanske države, ker naj ne bi imelo trdne madžarske narodne zavesti, zato so menili, da bi si ta sloj prebivalstva »s primernimi ukrepi in dobro šolsko vzgojo lahko hitro pridobili na stran jugoslovanske države«. Prepričani so bili, da madžarskega manjšinskega prebivalstva ne bi smeli izključiti iz agrarne reforme, med drugim zato, ker razmejitvena komisija tedaj še ni dokončno določila državne meje, z morebitnimi napačnimi ukrepi pa bi ga lahko odvrnili od Kraljevine SHS. Agrarna direkcija je takrat ministrstvu torej predlagala, naj dodelitev ali najem obdelovalne zemlje omogoči tudi pripadnikom madžarske narodnosti, ker med Slovenci na območju, kjer v večini živijo Madžari, ni bilo dovolj prosilcev. Menili so tudi, da bi jim lahko, če bi pripadniki madžarske narodnosti kasneje postali nelojalni do države, dodeljena zemljišča oblast naknadno odvzela.[78] Dejanski pristop pristojnih do tega vprašanja pa je bil bistveno drugačen. Vodja komisije, ki je po naročilu Agrarne direkcije marca 1921 ugotavljala do takrat opravljeno izvajanje agrarne reforme v Prekmurju, Mirko Vratović, sicer namestnik direktorja omenjene ustanove, je o svojem stališču pripravil ločeno poročilo z oznako tajnosti, v katerem je grajal dotedanje lastnike tamkajšnjih veleposestev, torej madžarske aristokratske družine, ki so po njegovem mnenju »v preteklosti storili vse, da bi to območje pomadžarili, zato so želeli popolnoma iztrebiti slovensko prebivalstvo«. Menil je tudi, da je katoliško duhovništvo v Prekmurju služilo madžarskim narodnim interesom, »ker

73 Ta proces, prvenstveno delitve posesti Esterházy v dolnjelendavskem okraju, je temeljito obdelal Attila Kovács v monografiji *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között.* Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2004.

74 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 483–509; Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 203–247.

75 SI AS 71, Kraljevsko Banska uprava Dravske banovine – Kmetijski oddelek (III). Odsek za agrarno pravne posle, 1919–1944, Esterházy, F 44., Zakupodaja in kolonizacija, št. 2026.

76 Prav tam, št. 1634.

77 Prav tam, št. 1623, 1420.

78 Prav tam, št. 9846.

so madžarski aristokrati–veleposestniki podpirali župnije, saj so bili patroni cerkva«. Zato je po Vratovićevem mnenju prebivalstvo tudi po priključitvi območja Kraljevini SHS spoštovalo madžarskega apostolskega kralja in videlo oporo v madžarskih velikaših. Katoliške duhovnike, ki so imeli podporo v sombotelski škofiji, ki so ji prekmurske župnije takrat še pripadale, je imenoval za nasprotnike jugoslovanske države. Vratović je še menil, da prebivalci prekmurskega podeželja nimajo trdne narodne zavesti, zato so pod močnim vplivom madžarskih veleposestnikov in lokalne duhovščine. Trdil je, da z njihovo odstranitvijo še ne bo konec težav, »ker so tudi trgovci in intelektualci madžarsko usmerjeni«, zato bi bilo treba v Prekmurje naseliti večje skupine Slovencev z bolj oddaljenih območij in tako ustvariti enotne, kompaktne slovenske skupnosti. Predlagal je vzpostavitev slovenskih šol, v katerih ne bi poučevali Prekmurci, temveč učitelji z drugih območij Slovenije. Na koncu tajnega poročila je Vratović predlagal naslednje rigorozne ukrepe: »*1. Madžarske veleposestnike in njihove uradnike je treba izgnati, če so madžarsko usmerjeni; 2. Duhovnike, ki niso podporniki jugoslovanske narodne ideje, je treba odstraniti in jih nadomestiti z novimi, izkušenimi in narodno zavednimi. Župnije morajo biti ločene od sombotelske škofije; 3. Zavedni, jugoslovansko usmerjeni ljudje naj se naselijo na območju pokrajine, kjer naj tvorijo zaselke ali celotne skupnosti; 4. Potrebujemo dobro šolo in dobre učitelje, da bodo lahko postopoma uvedli slovenski jezik in tako odpravili vpliv madžarskih aristokratov; 5. Madžarsko usmerjene trgovce v Prekmurju je treba strogo nadzorovati, Madžari pa, ki izvirajo iz drugih krajev Madžarske, morajo biti izgnani; 6. Prednost je treba dati narodno zavednim jugoslovanskim elementom.*«[79]

Podobno je bilo stališče direktorja oz. vodje območne agrarne izpostave v Murski Soboti Mateja Gregorovića, ki je ugotovil, da je območje v okolici Dolnje Lendave poseljeno s pretežno madžarskim prebivalstvom. Da bi se takšno stanje spremenilo, je predlagal, »da bi prekinili kontinuiteto madžarskih naselij z Madžarsko ter pripravili teren za slovenizacijo območja«. To je želel doseči tako, da bi med obstoječa naselja z madžarsko večino vrinili dve do tri na novo ustanovljene in zgrajene »čiste« slovenske vasi. Tako bi lahko, je menil Gregorović, po dveh do treh generacijah Dolnja Lendava, madžarska utrdba, postala slovenska.[80]

V začetni fazi izvajanja agrarne reforme so lahko prebivalci vasi, kjer so živeli Madžari, dobili ali najeli nekaj zemlje. Toda ta proces je bil precej otežen. Ko so pripadniki madžarske narodnosti Agrarno direkcijo v Ljubljani prosili, naj jim v skladu z določbami o zemljiški reformi podaljša najemne pravice, je tovrstne vloge kljub prej navedenemu pozitivnemu stališču – na predlog agrarnega urada v Murski Soboti – omenjeni višji organ redno zavračal. Pri obrazložitvah so velikokrat navajali neresnična pojasnila, češ da najemnina za najeto zemljišče na posameznega družinskega člana presega povprečje.[81] Določba mariborskega okrožnega agrarnega urada z dne 4. oktobra 1923 je že konkretno omenjala neupravičenost madžarskega prebivalstva Prekmurja do najema ali odkupa (pridobitve) veleposestniške zemlje. V tej določbi je bilo tudi opredeljeno, da bodo vse parcele, ki so jih pripadniki madžarske narodnosti do takrat najemali, na osnovi ministrskega odloka št. 25155 z dne 5. septembra 1921 in odloka št. 49258 z dne 31. decembra 1922 odvzete.[82] Oškodovani prebivalci, pripadniki madžarske narodnosti, so posamično in kolektivno (iz Dolnje Lendave kar 40 oseb) poslali več peticij, v katerih so navajali neupravičenost njihove diskriminacije ter neupoštevanje enakosti, ki jo je določala ustava, vendar se ni nič spremenilo. Zato je proti sklepu najvišje slovenske agrarne direkcije št. 2223 z dne 4. oktobra 1923, ki je konkretno določal odvzem pravice do najema zemlje Madžarom in pripadnikom drugih, neslovanskih skupnosti, pri ljubljanski Agrarni direkciji skupaj protestiralo prebivalstvo 17 naselij dolnjelendavskega okraja, kjer so v pretežni meri živeli pripadniki madžarske manjšine. V protestu so izrazili nestrinjanje z osnovnim odlokom agrarnega ministrstva oz. ministra, odgovornega za izvajanje agrarne reforme, št. 25.155 z dne 5. septembra 1921, ki je določil, da so bili do pridobitve ali najema zemljišč upravičeni le prosilci slovanske narodnosti. Omenjeni ministrski odlok je še določal, da je treba tistim Madžarom, ki jim je bila do takrat dodeljena veleposestniška zemlja, to zemljo odvzeti.[83]

Ker pripadniki madžarske manjšine s svojimi prošnjami in zahtevami niso bili uspešni, so nekateri izbrali drugačno taktiko. Od jeseni 1924 je med Madžari postalo pogosto dokazovanje slovenskega (in slovanskega) porekla. Takšno početje je povzročalo konflikte tudi znotraj skupnosti, tovrstno dokazovanje identitete je bilo marsikdaj protislovno ali celo ponižujoče, česar pa ljudem v težavah ni mogoče očitati, saj so se v večini pri-

79 Prav tam, št. 1866.
80 Prav tam, št. 827.
81 Prav tam, št. 1268, 2674, 3556.
82 Prav tam, št. 50127 (2223).
83 Prav tam, št. 3491(3800).

merov za to odločale najrevnejše družine, ki so to počele iz obupa.[84]

Takratni prekmurski državnozborski poslanec Klekl je glede sistemske izključitve pripadnikov madžarske narodnosti pri dodeljevanju veleposestniške zemlje – sicer nekoliko protislovno – ocenil, da je bila naselitev Slovencev na obmejno območje potrebna, da je »madžarsko poseljeni predel« dobil bolj slovenski značaj (zato je predlagal nadaljevanje naseljevanja), hkrati pa je opozoril na izredno težak socialni položaj Madžarov na širšem lendavskem območju, saj so bili – v socialnem in narodnem smislu – zaradi diskriminacije pri dodeljevanju obdelovalne zemlje potisnjeni v brezizhodni položaj. Predlagal je, da se v poznejših fazah agrarne reforme tudi njim zagotovi nekaj obdelovalne zemlje, kar se je tudi zgodilo.[85]

Analiza uspešnosti agrarne reforme v Prekmurju je pokazala, da je ta korenit zemljiško-razdelitveni proces nekoliko prispeval k dvigu kvalitete življenja revnejših slojev prebivalstva, vendar bi lahko z uspešnejšo izvedbo naredili več. Med vzroki slabega uspeha so navajali nepoznavanje specifičnih okoliščin pokrajine. Na območju dolnjelendavskega okraja je bilo stanje še slabše od prekmurskega povprečja. Ob koncu medvojnega obdobja, leta 1939, je imelo v Prekmurju manj kot dva hektarja zemlje približno 27 odstotkov gospodinjstev, v Lendavi in njeni okolici, kjer je živela večina pripadnikov madžarske manjšine, pa je bil ta delež 35 odstotkov. Pripadnikom madžarske skupnosti so sprva preprečili najem veleposestniške zemlje, kasneje pa odrekli tudi pravico do nakupa zemlje, kar je kljub poznejšim pozitivnim spremembam in delnemu popravilu krivic privedlo do tega, da je bila omenjena skupnost v agrarni reformi močno oškodovana in potisnjena v še večjo gospodarsko zaostalost, kar je psihološko dodatno vplivalo na občutek manjvrednosti med njenimi pripadniki.[86]

ŠOLSTVO TER INFORMATIVNA IN LJUBITELJSKA KULTURNA DEJAVNOST MADŽARSKE MANJŠINE

V zvezi z organiziranostjo izobraževanja v Prekmurju po avgustu 1919 je višji šolski svet odločil, da bo Kraljevina SHS prevzela vse t. i. državne šole s polno obveznostjo, kamor bodo po potrebi pošiljali učitelje tudi z območij izven te pokrajine. Učitelji državnih ljudskih šol so bili podrejeni novoustanovljenemu okrajnemu šolskemu svetu v Murski Soboti. Šole, ki so jih v okviru Madžarske upravljale verske skupnosti, je višji šolski svet opredelil kot »zasebne šole«, ki so v začetni fazi nadomeščale javne ljudske šole. Višji šolski svet je menil, da bi morale namesto njih občine ustanoviti javne šole. Nova država je kljub določenim zadržkom sprejela obveznost pokrivanja stroškov pedagoškega kadra v vseh prekmurskih osnovnih oz. ljudskih šolah, razen za tiste, ki so jih načrtovali odsloviti zaradi »madžarske naravnanosti«, ter tiste, ki niso obvladali slovenskega jezika ali prekmurskega slovenskega narečja. Višji šolski svet je tudi odločil, da bo v ljudskih šolah, kjer so bili v večini učenci madžarske narodnosti, učni jezik madžarščina, ob tem pa so uvedli obvezno učenje slovenskega jezika tri do štiri ure na teden od tretjega razreda naprej. Na meščanski šoli v Murski Soboti je postala slovenščina učni jezik, madžarščino in nemščino pa so lahko poučevali kot neobvezna predmeta v obsegu treh ur na teden. Na dolnjelendavski meščanski šoli je višji šolski svet madžarščino začasno določil za učni jezik, slovenščina pa je postala obvezni predmet.[87] Civilni komisar (drugi po vrsti) za Prekmurje Bogumil Berbuč je 20. novembra 1919 komando 6. orožniške čete v Murski Soboti obvestil, da bodo učitelji, ki zaradi neizpolnjevanja pogojev ali drugih razlogov niso bili sprejeti v delovno razmerje, izgnani.[88] Od dotedanjih učiteljev jih 67 ni prosilo za novo delovno razmerje, saj jih je večina po zasedbi Prekmurja odšla na območje madžarske države, na izpraznjena mesta pa je višji šolski svet januarja 1920 imenoval 44 pedagoških delavcev z drugih območij Slovenije. Šolski nadzornik je v poročilu z dne 17. marca 1920 o kadrovski zasedbi prekmurskih šol poudaril, da je bilo do takrat na 81 šol imenovanih 122 novih učiteljev, 53 pa jih je primanjkovalo.[89]

V naseljih z večinsko madžarskim prebivalstvom je bilo kljub kadrovskim in drugim težavam v dolnjelendavskem okraju prvotno ustanovljenih 14 ljudskih (osnovnih) šol z madžarskim učnim jezikom, v t. i. goričkem predelu pa tri šole. V vseh manjšinskih šolah je bilo ustanovljenih 29 madžarskih oddelkov oz. razredov. V meščanski šoli v Dolnji Lendavi, edini ustanovi, ki lahko do določene mere velja za mesto manjšinskega izobraževanja na srednješolski ravni, so prvotno poučevali v madžarskem jeziku, od šolskega leta

84 Prav tam, št. 3334, 3343.
85 MNL VaML, XIV.10 str. 331–362.
86 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 589–591; Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 247–249.
87 SI AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924, št. 16.200.
88 SI PIŠK, 0001/001/006/00011, Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941, Tk. 20, ovoj 2/59.
89 SI PIŠK, 0001/001/001/00025, Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941.

1922/23 pa se je stanje spremenilo – slovenščina je postala dominantna, madžarščino pa so poučevali zgolj kot izbirni predmet.[90]

Položaj madžarskega narodnostnega šolstva se je bistveno poslabšal po odloku ministra Pribičevića junija 1925. Odlok je določal, da mora biti od šolskega leta 1925/26 učni jezik v vseh javnih osnovnih šolah državni jezik, torej slovenščina. Če je bilo v razredu več kot 30 učencev pripadnikov narodne manjšine, jim je bilo omogočeno odprtje vzporednega oddelka, kjer so se lahko v prvih štirih razredih učili v madžarskem jeziku, vendar to ni veljalo za t. i. narodne predmete (zgodovina, zemljepis itd.), ki so jih obvezno poučevali v slovenskem jeziku. Formalno so obstajale tudi druge možnosti ustanavljanja manjšinskih ali kombiniranih oddelkov, vendar se je število manjšinskih oddelkov nenehno zmanjševalo. Še težje je postalo po 5. decembru 1929, ko je stopil v veljavo zakon o državnih šolah Kraljevine Jugoslavije. Ta je določil, da je bilo za oblikovanje manjšinskih oddelkov potrebnih 30 učencev. Takrat so se številni Madžari v Prekmurju zaradi političnega pritiska oz. ekonomskih ali drugih razlogov izrekli za Jugoslovane oz. Slovence, kar je vplivalo na vpis njihovih otrok v šolo.[91] V naslednjih letih se je stanje prekmurskega madžarskega šolstva poslabšalo, saj se je pritisk oblasti le še stopnjeval.[92]

S priključitvijo Prekmurja Kraljevini SHS sta na njegovem območju prenehala izhajati pomembna in priljubljena tednika *Alsólendvai Hiradó* in *Muraszombat és Vidéke*, ki sta bila do takrat najpomembnejša lokalna vira informacij prebivalstva, imela pa sta tudi omembe vredno kulturno poslanstvo. Prenehanje njunega izhajanja je ustvarilo vidno kulturno-izobraževalno praznino v regiji, zlasti pri pripadnikih madžarske manjšine, pa tudi pri delu ostalega prebivalstva, ki je tedaj bolje obvladal madžarsko strokovno terminologijo kot pogovorno slovenščino. Po avgustu 1919 je bilo treba razmeroma dolgo čakati, da so se v Prekmurju spet pojavili madžarski oz. dvojezični časopisi, ki pa so bili praviloma strankarsko obarvani. Zelo različno in z odstopajočo intenziteto so se ukvarjali s tedanjo (aktualno) problematiko pripadnikov madžarske narodne skupnosti, vendar lahko poudarimo, da noben časopis, ki je v Prekmurju izhajal v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ni bil manjšinski medij v današnjem pomenu besede. Leta 1922, pa tudi pozneje, je bilo več poskusov izdajanja časopisov v madžarskem oz. tudi v madžarskem jeziku. V tem članku bomo omenili zgolj nekatere, ki so izhajali v madžarščini. Dvojezični tednik *Mörszka Krajina*, pozneje *Mörszka Krajina–Muravidék*, je začel izhajati v prekmurskem slovenskem narečju in v madžarščini. Med tistim delom slovenskega prebivalstva, ki ni bil naklonjen madžarski kulturi, je bilo čutiti ogorčenje zaradi izhajanja tovrstnega časopisa, posebno zaradi člankov v madžarskem jeziku. Založnik in lastnik časopisa Štefan Kühar,[93] ki je imel tudi politične ambicije (kandidiral je na državnozborskih volitvah), je v prvi številki zapisal, da bodo poskušali vsem Prekmurcem zagotavljati pomembne informacije, ker lahko zgolj tako upajo v uspešen razvoj pokrajine. Kritikom je odgovoril, da so se za prekmursko slovensko narečje odločili zato, ker prekmurski ljudje »težko razumejo in se učijo jezika bratov« z druge strani reke Mure, za članke v madžarščini pa zato, da bi bili obveščeni tudi tisti, ki takrat še niso obvladali slovenščine.[94]

Nekaj mesecev po izidu *Mörszke Krajine* je v Murski Soboti začel izhajati nov tednik v madžarskem jeziku *Szabadság* (v prevodu: Svoboda). Njegov odgovorni urednik in lastnik je bil Nándor Hartner, ki je postopoma postajal vse vplivnejši v prekmurski politični hierarhiji. Za načelo pri objavi člankov tega tednika so izbrali geslo »boj za svobodo«, poleg tega so v zvezi z uredniško politiko trdili, da bodo podpirali vse pobude, ki bi koristile napredovanju Prekmurja, »preganjali pa vse in vsakogar, ki bo nastopal krivično«. Trdili so, da bo *Szabadság* nestrankarsko oz. nadstrankarsko glasilo, kar pa se ni uresničilo. V njem objavljeni članki so bili večkrat vsebinsko ali politično sporni, vendar se je glede težav in zapostavljanja madžarske narodne skupnosti tednik praviloma javno postavil na njeno stran ter odločno protestiral proti krivicam, ki so prizadele madžarsko skupnost. Tovrstno, večkrat preostro zavzemanje tednika *Szabadság* za pravice pripadnikov madžarske manjšine je hitro postalo trn v peti jugoslovanski oz. slovenski oblasti. Hartner, ki je v slovenskih krogih že takrat veljal za t. i. madžarona, je bil zaradi nekaterih vprašljivih in spornih člankov izpostavljen nenehnemu nasprotovanju bodisi predstavnikov oblasti bodisi uredništev

90 Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 297–315, 524.

91 Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 347–351.

92 Več o problematiki izobraževanja madžarske manjšine med svetovnima vojnama je avtor tega članka predstavil v članku: Šolstvo na območju Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja, v: *Šolska kronika* 34, 2025, str. 63–94.

93 Štefan Kühar (Markišavci, 1890–Puconci, 1963), prekmurski politik in publicist. Leta 1920 je ustanovil Domačo gospodarsko stranko, leta 1923 Združeno prekmursko stranko, že pred tem, leta 1922, pa tednik (časopis) *Mörszka Krajina*, ki ga je tudi urejal (Papp, »Štefan Kühar« (geslo na Obrazi slovenskih pokrajin)).

94 *Mörszka Krajina*, 22. 10. 1922, str. 1, »Zakojvoló?«.

Člani gasilskega in kulturnega društva iz Dolge vasi pri Dolnji Lendavi, ki so v obdobju med svetovnima vojnama kljub neprijaznemu pristopu oblasti uprizorili več gledaliških predstav v madžarskem jeziku (fotografija iz zbirke avtorja članka).

slovenskih časopisov, kar je prispevalo k degradaciji časopisa, ki je izhajal zgolj nekaj mesecev.[95] Skorajda sočasno s tednikom *Szabadság*, zgolj nekaj tednov pred njim – kot delna priloga časopisa *Novine* –, je Jožef Klekl oz. Kmečka stranka (v okviru Slovenske ljudske stranke) začela izdajati mesečnik, pozneje dvotedenski časopis *Népújság* v madžarskem jeziku. Šlo je za tipičen strankarski časopis z odmevnimi članki predvsem v času volitev, ki je ostro kritiziral morebitna odstopajoča mnenja od stališč ljudske stranke. Madžarskega jezika in kulture omenjeni časopis ni neposredno kritiziral, vendar so njegovi članki jasno poudarjali primarni pomen slovenščine in slovenske kulture v Prekmurju. S težavami madžarske manjšine se v svojih člankih niso ukvarjali, nenehno pa so poudarjali pomen učenja in propagiranja slovenskega jezika. Kot je bilo omenjeno v prejšnjem podpoglavju, je od maja do decembra 1926 v Dolnji Lendavi izhajal tudi tednik *Néplap,* madžarska verzija časopisa *Naše novine.* Oba tednika je izdajala Neodvisna prekmurska stranka, torej je šlo tudi v tem primeru za strankarska medija, ki sta tendenciozno poudarjala navezanost južnega dela Prekmurja na hrvaška območja, zaradi česar sta prišla v konflikt z oblastmi v Prekmurju ter z nasprotnimi političnimi strankami.[96]

Sprememba državne pripadnosti Prekmurja je negativno vplivala na ljubiteljsko kulturno dejavnost v naseljih, kjer je v pretežni meri živelo madžarsko govoreče prebivalstvo. V kaotičnih razmerah za omenjeno skupnost, ko je bilo tudi čustveno stanje Madžarov načeto, ter brez ustreznega jezikovno in strokovno kompetentnega pedagoškega kadra, ki je bil do leta 1919 gonilna sila kulturne dejavnosti na omenjenem območju, je ljubiteljska kultura za nekaj let skorajda zamrla.[97] Pozneje se je stanje nekoliko popravilo, v nekaterih naseljih so občasno začele delovati madžarske pevske in plesne skupine. Ljubiteljske gledališke skupine, ki so bile pred letom 1919 dokaj aktivne, so imele težave, saj je bila do njihove dejavnosti jugoslovanska oz. slovenska oblast v začetni fazi posebej občutljiva. Lahko zgolj ugibamo, ali je temu botrovala bojazen pred razvijanjem madžarskega pogovornega jezika na zahtevnejši ravni (kot se pri gledališki dejavnosti spodobi), kar ni bilo v interesu novega slovenskega uradništva in inteligence. Zaradi takšnega pristopa oblasti je bilo v obravnavanem obdobju sorazmerno malo gledaliških predstav. V takih okoliščinah je med pripadniki madžarske manjšine odmeval dogodek, ko je mladinsko gledališko društvo iz Dobrovnika na binkoštni ponedeljek leta 1923 uprizorilo priljubljeno madžarsko veseloigro *Falurossza* (v prevodu: Vaški potepuh). Led je bil prebit, vendar nadaljevanja te umetniške zvrsti v želeni obliki spet nekaj časa ni bilo. Oblasti so še naprej onemogočale tovrstno dejavnost. Pogoje delovanja in nastopanja so pristojne oblasti precej otežile. V nekaterih primerih so predstavitev dramskega dela v madžarščini dovolile le, če je gledališka skupina izbrano (ali katero drugo) gledališko delo predstavila tudi v slovenščini. Tako »prakso« naj bi določila višja upravna oblast v Mariboru, vsaj s tako razlago je dolnjelendavski okrajni glavar zavrnil prošnjo neke gledališke skupine, ki je želela predstavo uprizoriti v madžarskem jeziku.[98] Bili so tudi primeri, ko se je gledališka skupina (npr. v Dolgi vasi) kljub temu odločila za izvedbo programa. Poleg želene predstave v madžarščini so uprizorili dve enodejanki v slovenščini, čeprav več članov skupine slovenskega besedila ni razu-

95 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 295–296.
96 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 297–298.
97 Varga, *A szlovéniai*, str. 10–11.
98 Varga, *A szlovéniai*, str. 9–10.

melo.[99] Proti koncu desetletja (od leta 1928) je bil pristop oblasti do tovrstne ljubiteljske kulturne dejavnosti nekoliko prijaznejši, kar lahko opazimo pri analizi delovanja kulturnih društev v Hodošu in njegovi okolici ter v določenih vaseh lendavskega okraja. V tistih letih so ljubiteljske dramske skupine, ki so v več naseljih delovale v okviru gasilskega društva, uprizorile nekaj deset predstav v madžarskem jeziku.[100]

SKLEPNA MISEL

Madžarsko prebivalstvo Prekmurja se je po spremembi državne pripadnosti pokrajine težko privadilo novim narodno-političnim in kulturno-jezikovnim razmeram. Oblast je slabo poznala posebnosti pokrajine, ki je bila do leta 1919 v sestavi Kraljevine Madžarske, kar se je odrazilo tudi pri izvajanju manjšinske (narodnostne) politike. Marsikdaj, podobno kot je prej počela madžarska oblast s prekmurskimi Slovenci, je obveljala načrtna asimilacijska politika do madžarske manjšinske skupnosti, kar se je pokazalo na večini področij organiziranja družbenih procesov, od lokalne uprave do izvajanja agrarne reforme. Odseljevanje in izgon madžarske inteligence sta dodatno otežila organiziranje manjšine kot skupnosti, do katerega formalno sploh ni prišlo. Postopno so ukinjali manjšinsko izobraževanje in oteževali kulturno dejavnost manjšine, z ekonomsko-socialnega vidika pa so bili pripadniki madžarske narodnosti na repu prekmurske družbe.

Kljub vsem negativnim dejavnikom se je med svetovnima vojnama asimiliral razmeroma majhen delež pripadnikov madžarske populacije, ki so ostali na območju Prekmurja. Tudi brez večjega števila izobražencev, ki so jih imele večje manjšinske skupnosti (npr. koroški Slovenci, Slovenci v Italiji ter številčno močnejše madžarske manjšine v Transilvaniji, na Slovaškem in v Vojvodini), je prekmurskim Madžarom takrat še uspelo ohraniti osnove madžarske narodne identitete, ker je bil srednji sloj manjšinskega prebivalstva (obrtniki, trgovci in premožnejši kmetje) glede lastne narodne zavesti precej stabilen.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

99 *Muravidék*, 15. 1. 1928, str. 2, »Műkedvelő előadás D. Lendaván«.
100 Göncz, *A muravidéki magyarság*, str. 286–290.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AJ – Arhiv Jugoslavije
F 336, Delegacija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca na konferenciji mira u Parizu

HL – Hadtörténelmi Levéltár (Vojnozgodovinski arhiv)
HK, Határmegállapító Központ (Državni urad za razmejevanje), Katonai meghatalmazott iratai (Dokumenti vojaškega pooblaščenca).

MNL MOL – Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár
Magyar-Jugoszláv határmegállapító bizottság magyar delegációja. K 52.

MNL VaML – Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
Klekl József iratok – osebni fond »József Klekl«. XIV.10.

MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
Zala Vármegye Főispánjának iratai. IV.401 – b.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo 1918–1924
AS 71, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek – Odsek za agrarno-pravne posle

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM/1691, Zbirka prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju

SI PIŠK – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
Domoznanska zbirka. Sresko načelstvo Murska Sobota 1919–1941

OBJAVLJENI VIRI

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községenként. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 godine. Sarajevo: Opšta državna statistika, 1932.

ČASOPISI

Mörszka Krajina, pozneje *Mörszka Krajina–Muravidék*, 1922, 1923, 1925.

Muravidék, 1930, 1931.
Murska Krajina, 1932.
Naše novine (madžarska verzija: *Néplap*), 1926.
Népújság, 1928, 1929.
Novine, 1934.
Zalamegyei Újság, 1936.

LITERATURA

Bajc, Gorazd in Osojnik, Janez in Knez, Jon Adam in Matjašič Friš, Mateja: Prekmursko vprašanje do podpisa Trianonske pogodbe – britanski pogled. *Studia Historica Slovenica* 20, 2020, št. 2, str. 505–517. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2020-14

Békássy, Jenő: *Zala megye feltámadása Trianon után – Zalai fejek*. Budapest: Hungária Hírlapnyomda Rt., 1930.

Ehrlich, Lambert: *Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2002 (Acta ecclesiastica Sloveniae, 24).

Fujs, Metka: Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Ferenčev zbornik* (= *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2) (ur. Zdenko Čepič, Damijan Guštin). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1997, str. 175–186.

Göncz, László: A Muravidék hovatartozásának ügye az 1919-es békekonferencián. *Történelmi Szemle* 66, 2024, št. 1, str. 121–154.

Göncz, László: *A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig*. Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2024.

Göncz, László: *A muravidéki magyarság 1918–1941*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2001.

Göncz, László: *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945*. Lendava: MNMI - ZKMN, 2006.

Göncz, László: Impériumváltás a Mura mentén. Az első világháború utáni események jellege és summázása – száz év távlatából. *Hitel* 33, 2020, št. 6, str. 31–46.

Göncz, László: Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919). *Studia Historica Slovenica* 21, 2021, št. 3, str. 727–788. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2021-20

Göncz, László: Obál Béla, a magyarországi szlovének kormánybiztosa. Életrajzösszegzés, valamint a teológusból lett kormánybiztos és Vas megyei főispán, majd népbiztos 1918–1919. évi kormányzati szerepkörének ismertetése. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2020/2. Szombathely: A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, 2022, str. 25–64.

Göncz, László: Strausz Flórián. A Lendva-vidék elfeledett esperesplébánosa. *Naptár 2021.* Lendava: MNMI – MNTI – MMNÖK, 2020, str. 118–141.

Göncz, László: Življenje ob novi državni meji po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS in delo razmejitvene komisije na tem odseku. *»Mi vsi živeti ščemo«. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (ur. Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovács). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2020, str. 293–350.

Kokolj, Miroslav in Horvat, Bela: *Prekmursko šolstvo.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.

Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.

Kovács, Attila: Jezikovno-etnična podoba Prekmurja v luči ogrskega popisa prebivalstva leta 1910 in jugoslovanskega/slovenskega ljudskega štetja leta 1921. *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II* (ur. Mojca Medvešek, Sonja Novak Lukanović). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2020, str. 109–136.

Lipušček, Uroš: *Prekmurje v vrtincu pariške mirovne konference 1919*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2019.

Mitrović, Andrej: *Razgraničenje Jugoslavije sa Madžarskom i Romunijom 1919–1920. Prilog proučavanja jugoslovenske politike na konferenciji mira u Parizu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975.

Novak, Miroslav: Prekmurje v Kleklovem času. *Kleklov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1995.

Perovšek, Jurij: Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919. *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, 2007, št. 1, str. 53–64.

Pupin, Mihajlo: *Od pastirja do izumitelja*. Ljubljana: Vodnikova družba, 1931.

Rahten, Andrej: Wilsonova srečanja in razhajanja s Slovenci. *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* (ur. Andrej Rahten, Janez Šumrada). Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: ZRC SAZU, 2011 (Studia diplomatica Slovenica; Fontes 2).

Slavič, Matija: *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak). Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Somogy vármegye és Kaposvár megyei város általános ismertetője és címtára az 1932. évre (ur. Géza F. Szabó). Budapest: Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete, 1932.

Strausz, Antal in Strausz, Flórián: *Alsólendva története*. Nagylengyel, 1929 (rokopis; originalna verzija se je izgubila, poznamo zgolj fotokopijo).

Urlep, Lilijana: Štajerski duhovniki o priključitvi Prekmurja: Kako je Januš Golec v svojih spominih opisal priključitev Prekmurja? *Prekmurje v letu 1919 in*

katoliška cerkev (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 97–116 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 42). DOI: https://doi.org/10.34291/aes.2020.1

Varga, Sándor: *A szlovéniai magyarok működedvelő tevékenysége 1920–1970*. Lendava, Győr: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva in Hazánk Könyvkiadó, 1995.

Zajšek, Boštjan: »Raje pa hočemo nemško umreti, kakor laško ali slovansko trohneti« – Mariborski Nemci v letu 1918. *Studia Historica Slovenica* 19, 2021, št. 2, str. 419–466. DOI: https://doi.org/10.32874/SHS.2019-13

SPLETNE STRANI

Obrazi slovenskih pokrajin:

Marko Vugrinec: Ferdinand Hartner (https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ferdinand-hartner/)

Jožef Papp: Štefan Kühar (https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/stefan-kuhar-2/)

Jožef Papp: Matija Slavič (https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/matija-slavic/)

Wikipedija:

Ivan Žolger (https://sl.wikipedia.org/wiki/Ivan_%C5%BDolger)

SUMMARY

The First Decade as a Minority: Hungarians in Prekmurje following the Change in State Affiliation in 1919

The article discusses the initial period (the first decade) during which Hungarians in Prekmurje lived as a national minority after the change in the region's state affiliation in 1919. The Hungarian community inhabiting about thirty settlements in the narrow strip along the newly demarcated state border found it difficult to accept that they, along with the Slovenian March (the Slovenian-populated area in Hungary before 1919), became part of the newly created Kingdom of SHS by the decision passed at the Paris Peace Conference. Devastated, Hungarians in Prekmurje struggled to adapt to the new national-political and cultural-linguistic circumstances. They expressed their disagreement in various ways, starting with petitions and physical opposition, followed by abstaining from general social affairs, especially those concerning political life. The relatively small community was deprived of most of its intellectuals, who either left Prekmurje on their own volition or were removed or expelled from the region by the new authorities. The Yugoslav (or, rather, Slovenian) government had no experience in handling the specifics of the newly established region (Prekmurje did not exist as a separate administrative and political unit during the so-called Hungarian period), which only further complicated the integration of the local population and especially the Hungarian minority into the Southern Slavic state. The peace treaty granted fundamental rights to the autochthonous minorities. Although the Yugoslav government gave public assurances that it would respect the said provisions, it pursued an assimilation policy against Hungarians in Prekmurje, particularly by restricting the use of their mother tongue, gradually dissolving minority education institutions, blocking cultural activities, excluding minorities from the agrarian reform, etc.

The article does not discuss all the segments and areas relevant to the national issue and, instead, focuses on the Hungarians' initial reaction to becoming a minority in a foreign country, on their attitude towards political events (especially parliamentary elections), as well as their involvement in the press, amateur culture, and education. It discusses the agrarian reform as one of the most draconian measures taken to its detriment, particularly the decision that banned its members from renting and owning large estates.

In conclusion, the author observes that, despite discrimination they faced and in the absence of a strong intellectual base, Hungarians in Prekmurje withstood the period between the two world wars and successfully preserved the basic elements of their national identity.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.14
CC BY-SA

Željko Oset*

Prekmurje kot »kazenska kolonija«? Prizadevanja Društva državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti za posebne ugodnosti državnih uradnikov (1923–1924)

IZVLEČEK

Članek obravnava nezadovoljstvo državnih uradnikov v Prekmurju po njegovi vključitvi v Kraljevino SHS. V ospredju je prizadevanje Društva državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti v letih 1923–1924 za posebne plačne dodatke in beneficirano štetje službene dobe. Članek pokaže, da je ljubljanska finančna uprava njihove zahteve podpirala, vendar zaradi centraliziranega odločanja ni mogla sama ukrepati. Državni uradniki so bili neposredni izvajalci uveljavljanja »jugoslovanske zakonodaje«, še posebej na davčnem področju, in zato najvidnejši predstavniki nove oblasti. Njihov položaj razkriva protislovje med simbolnim pomenom državne službe in neustreznim materialnim priznanjem zahtevnega dela v težavnih razmerah.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, Kraljevina SHS, Društvo državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti, uradniški zakon, davčna politika, centralizacija

ABSTRACT

PREKMURJE AS A "PENAL COLONY"? EFFORTS OF THE ASSOCIATION OF STATE EMPLOYEES AND PENSIONERS IN MURSKA SOBOTA TO SECURE SPECIAL SALARY SUPPLEMENTS (1923–1924)

The article examines the dissatisfaction of state officials in Prekmurje following the region's incorporation into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It focuses on the efforts of the Association of State Employees and Pensioners in Murska Sobota in 1923–1924 to secure special salary supplements and preferential calculation of pensionable service. The article shows that the financial administration in Ljubljana supported their demands but was unable to act independently due to the centralized nature of decision-making. State officials were directly responsible for implementing "Yugoslav legislation," particularly in the field of taxation, and therefore became the most visible representatives of the new authorities. Their position reveals a contradiction between the symbolic importance attached to state service and the inadequate material recognition of demanding work performed under difficult conditions.

KEY WORDS

Prekmurje, Association of State Employees and Pensioners in Murska Sobota, Civil Service Act, tax policy, centralization

* dr., ELTE HTK, projekt ERC SOVEREIGNTY, zeljko.oset@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6688-4126

PREKMURJE – KAZENSKA KOLONIJA?

Februarja 1934 je prekmurski politik in duhovnik Jožef Klekl v banskem svetu Dravske banovine protestiral zaradi odnosa slovenskih učiteljev do službovanja v Prekmurju. Opozarjal je, da številni učitelji premestitve v pokrajino ne razumejo kot strokovne naloge ali narodnega poslanstva, temveč kot kazen, Prekmurje pa zato dojemajo kot nekakšno »kazensko kolonijo«. Takšen odnos naj bi vplival na njihovo motivacijo, kakovost poučevanja in posledično na učne rezultate prekmurskih otrok. Kleklova intervencija je razkrivala veliko več kakor nezadovoljstvo posameznih učiteljev: opozarjala je na dolgotrajno težavo države pri pridobivanju in zadrževanju usposobljenega osebja v pokrajini, ki je bila šele po prvi svetovni vojni vključena v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, zato so bili izzivi slovenizacije šolstva in kulture zahtevnejši kot na drugi strani Mure.[1]

O nameščanju učiteljev na podeželje in obmejna območja je pred drugo svetovno vojno potekala razprava tudi v banskem svetu Dravske banovine. Zagovorniki krepitve položaja slovenske kulture na obmejnih in narodno mešanih območjih (Kočevsko), med drugimi večkratni prosvetni minister Anton Korošec, so v njej poudarjali idealizirano arhetipsko podobo učitelja, ki je s službovanjem v takšnem okolju opravljal častno narodno poslanstvo.[2] Realnost na terenu je bila večplastna in povezana z lokalnim ekosistemom, v katerem so vplivneži ne glede na svojo narodnost lažje uveljavljali svoje interese in pričakovanja. Narodnost je bila zgolj dodatna plast oziroma dejavnik tveganja, še posebej za ne povsem izoblikovanega učitelja (in še bolj za neporočene učiteljice), ki ga je na eni strani spodbujal narodnobuditeljski diskurz, na drugi pa se je v lokalnem okolju soočil z utečenimi razmerji in praksami. Od učitelja, zlasti na podeželju, se je pričakovalo sodelovanje v lokalnih kulturnih ustanovah. To je v razdeljenih skupnostih zahtevalo pomembne življenjske odločitve, ki so praviloma zniževale kakovost osebnega življenja in terjale trdnejšo politično opredelitev na škodo strokovnega udejstvovanja. Zato so učitelji namestitev na obmejno ali narodno mešano območje, daleč od železniških povezav, pogosto dojemali kot strokovno degradacijo ali kazen – kot način, da jih odstranijo iz strokovnega in družbenega središča ter oddaljijo od podpornega družinskega okolja.[3]

Med nepriljubljena območja je sodilo celotno Prekmurje. Slovenska narodna društva so pokrajino prikazovala kot prostor, v katerem je bilo treba utrditi slovensko narodno zavest in odpraviti posledice madžarizacije iz obdobja pred prevratom. Delovanje v Prekmurju je bilo zato predstavljeno skoraj kot oblika novodobnega križarstva v korist slovenske kulture in naroda.[4] Na občnem zboru Družbe sv. Cirila in Metoda septembra 1923 na Ptuju je bilo tako mogoče slišati, da je v Prekmurju veliko »madžaronov« in malo narodno zavednega prebivalstva. Učiteljem, duhovnikom in državnim uradnikom je bila v takšnem diskurzu pripisana vloga nosilcev nacionalne in državne integracije Prekmurja k Sloveniji in Jugoslaviji. V praksi pa so bili prav ti ljudje pogosto soočeni s slabimi stanovanjskimi razmerami, draginjo, prometno odmaknjenostjo, administrativnimi dilemami ter nezaupanjem lokalnega prebivalstva – še posebej zaradi uvajanja nove davčne zakonodaje z bistveno povečanimi obremenitvami.[5]

Miroslav Kokolj in Bela Horvat sta v knjigi *Prekmursko šolstvo* zapisala: »Dvajsetletna praksa učiteljskega nameščanja in premeščanja po službeni potrebi je naredila iz obeh obmejnih [prekmurskih] okrajev nekaka kazenska sreza, kjer se je učiteljstvo dostikrat počutilo zapostavljeno, namesto da bi bilo nagrajeno za svoja prizadevanja. Zato je marsikateri učitelj stremel za tem, da bi se čimprej rešil Prekmurja. Domače prebivalstvo pa je videlo v tem pojavu enega od znakov podcenjevanja Prekmurja.«[6]

Manj pozornosti kakor nezadovoljstvu učiteljev v obdobju med svetovnima vojnama je bilo namenjene podobnemu nezadovoljstvu državnih uradnikov. O njegovem obsegu in argumentih govori peticija Društva državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti iz let 1923 in 1924 ter druge vloge uradnikov, naslovljene na Finančno direkcijo v Ljubljani, torej regionalno davčno upravo za Slovenijo in Prekmurje. Člani uradniškega društva v Murski Soboti so po sprejetju novega uradniškega zakona julija 1923 zahtevali bonuse k plači in ugodnejše štetje pokojninske dobe.[7] Njihova peticija je pomemben dokument o materialnem položaju uradnikov, obenem pa razkriva protislovja vključevanja Prekmurja v jugoslovanski upravni, davčni in pravni sistem.

1 SI AS 77, šk. 7, 5. zasedanje, 4. seja Banskega sveta (8. 2. 1934); Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 21–27, 38–48.

2 SI AS 77, šk. 11, 3. seja 8. zasedanja Banskega sveta, 17. 2. 1937.

3 AJ 66, f. 99, t. e. 283, št. 22671/1940, Pritužbe zbog izvenšolske djelatnosti; prim. Dolenc, *Kulturni boj*, str. 190–229; Movrin, Fran Bradač, str. 161–162; Biblioteka SAZU, R 46 / III – 18: 3; prim. Oset, Poprava krivic, str. 11; Oset, Slovenska narodna individualnost, str. 85–94.

4 Borko, Prekmurje, *Jugoslavija*, 13. maj 1919, št. 115, str. 2.

5 *Slovenski narod*, 7. 9. 1923, št. 204, str. 1, »Družba sv. Cirila in Metoda«.

6 Kokolj in Horvat, *Prekmursko šolstvo*, str. 309.

7 SI AS 109, Pr., šk. 103, št. 1045/1924.

PREKMURJE KOT NOVO UPRAVNO IN PRAVNO OBMOČJE

Prekmurje je bilo po vojaški zasedbi avgusta 1919 in mednarodnopravni določitvi meje vključeno v državo, katere pravna in upravna ureditev se je bistveno razlikovala od dotedanjega ogrskega sistema, zlasti na davčnem področju. Njegovo vključevanje v novo državno ureditev je potekalo z vzpostavljanjem novih sodišč, davčnih organov, šolske uprave, policije in gozdarskega nadzora ter z uvajanjem nove zemljiške zakonodaje, sistema socialnih prejemkov in pravil o položaju državnih uradnikov.[8] Predpisi, ki so veljali v Sloveniji, so se v Prekmurje širili postopoma. Na področju sodstva je Zakon o začasni ureditvi sodstva v Prekmurju iz leta 1922 krajevno pristojnost mariborskega okrožnega sodišča razširil na dele nekdanjih ogrskih Železne in Zalske županije, hkrati pa sta bili ustanovljeni okrajni sodišči v Murski Soboti in Dolnji Lendavi. Uradni jezik je postal slovenski (v uradni terminologiji srbsko-hrvaški-slovenski jezik), vendar je bilo strankam, ki ga niso razumele, še naprej dovoljeno vloge podajati v nemščini ali madžarščini. Tudi odvetniki in notarji, imenovani še po ogrskih predpisih, so lahko pod določenimi pogoji nadaljevali svoje delo.[9] Nova oblast torej prejšnje ureditve ni mogla odpraviti čez noč, temveč je morala prevzeti del obstoječih ustanov, osebja, evidenc in upravnih postopkov ter jih postopoma prilagajati jugoslovanskemu pravnemu in upravnemu sistemu. V tem kontekstu je zanimivo gradivo o pogajalskih izhodiščih slovenskih oblasti za prevzem oziroma izročitev dokumentacije, povezane z območjem Prekmurja, ki je ostala v posesti madžarskih državnih organov. Gre predvsem za personalne mape državnih uradnikov, torej so uradniki želeli s prenosom gradiva olajšati dokazovanje zaposlitev v državni upravi pred razpadom Avstro-Ogrske.[10]

Velik izziv je pomenilo tudi nezaupanje prebivalstva do novih jugoslovanskih civilnih oblasti. Izviralo je tako iz politične in upravne nestabilnosti prevratnega obdobja kot iz negotovosti glede dolgoročne državnopravne pripadnosti Prekmurja, zaradi česar je bilo lokalno prebivalstvo do novih oblasti previdno in zadržano. Takšne dvome in strahove so dodatno spodbujali protijugoslovanski agitatorji. Albin Prepeluh je na zborovanju sosveta o razmerah v Prekmurju 2. oktobra 1919 v Murski Soboti položaj opisal z besedami, da prebivalstvo »nekako nezaupljivo gleda na nas in na našo upravo. Ljudje so zaradi menjajočih se oblasti ... politično desorientirani in ne verjamejo, da ostane naša oblast trajno tam.« Po njegovem so te dvome krepili predvsem madžarsko usmerjeni deli lokalne inteligence ter del duhovščine in učiteljstva.[11]

Državni uradniki so bili neposredni izvajalci tega prehoda. Prevzemali so državne ustanove ter uvajali nove upravne prakse in normativni okvir, zato jih je lokalno prebivalstvo pogosto dojemalo kot prišleke in predstavnike nove jugoslovanske oblasti. Od njih niso pričakovali le rutinskega opravljanja pisarniških nalog, temveč tudi praktično uveljavljanje nove državne suverenosti. Pojasnjevati in izvajati so morali predpise, ki so bili lokalnemu prebivalstvu neznani, pogosto oblikovani v drugačnem pravnem jeziku ter sprejeti v upravnih središčih zunaj Prekmurja, predvsem v Beogradu, deloma pa tudi v sodelovanju z jugoslovanskimi vojaškimi oblastmi. Obravnavati so morali tudi številne pritožbe in denunciacije, ki so jih lokalni prebivalci vlagali zoper svoje sosede zaradi njihovih dejanskih ali domnevnih protidržavnih stališč. Zato so v lokalnem okolju nastopali kot nosilci zunanje oblasti, ki so uveljavljali nova, od drugod uvedena pravila, med drugim prepoved sklepanja civilne zakonske zveze.[12]

Državni uradniki so se zaradi zaščite svojih stanovskih in materialnih interesov samoorganizirali ter ustanovili Društvo državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti.[13] Njegovo delovanje je dobilo poseben pomen po sprejetju Zakona o civilnih uradnikih in drugih državnih uslužbencih julija 1923. Šlo je za prvi celovit jugoslovanski zakon, ki je poskušal poenotiti različne teritorialne pravne ureditve in uvesti enotno državno službeno pragmatiko. Urejal je plačni sistem, napredovanja, službene dolžnosti in pravice,

8 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 26–27; Perovšek, Slovenska politika, str. 53–64; Kosi, »Razmere se bistveno razlikujejo«, str. 106–123; Zakon o začasni ureditvi sodstva, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 102, 30. september 1922, zakon št. 315, str. 675–676; Zakon o draginjskih dokladah, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 27, 21. marec 1922, str. 193–196; Razglas, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 98, 19. september 1922, str. 656; Finančni zakon 1924/1925, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 43, 13. maj 1924, str. 257–274.

9 Zakon o začasni ureditvi sodstva, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 102, 30. september 1922, str. 675–676.

10 SI AS 109, Pr., 1924, šk. 103, št. 1191/24.

11 Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 27.

12 Kosi, Summer of 1919, zlasti str. 54–65; Kosi, »Yugoslavia Has Nothing«, str. 283–297; SI AS 60, Prekmurje IV–V, št. 10417/1919, Upravna ureditev v Prekmurju, 2. 9. 1919; prav tam, št. 10092, Položaj v Prekmurju, 26. 8. 1919; prav tam, pov. št. 1890/IV, Madžarska propaganda v Prekmurju, 15. 4. 1922; prav tam, št. 816, Seznam politično sumljivih in državi nevarnih oseb in inozemcev območja 5. orožniške čete; prim. Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 26, 37–38.

13 SI AS 109, Pr., šk. 103, št. 1045/1924.

dodatke in pokojninsko dobo ter skušal zmanjšati razlike med uradniki različnih upravnih območij, podedovane od različnih predvojnih pravnih ureditev.[14]

Po eni strani je zakon pomenil sistematizacijo in delno izboljšanje materialnega položaja uradništva, saj je vzpostavil enotnejši pravni in plačni okvir, a hkrati omogočil favoriziranje politično dobro zapisanih uradnikov. Po drugi strani pa je bil pomemben instrument odpravljanja oziroma preoblikovanja pokrajinskih upravnih sistemov in s tem nadaljnje centralizacije države. Odločanje o razvrstitvi delovnih mest, posebnih dodatkih ter priznavanju izjemnih službenih in življenjskih okoliščin se je vse bolj prenašalo na osrednje državne organe, kar je povečalo »terenski« pritisk na regionalne stranke za sodelovanje v beograjski vladi. Prav zato so morale lokalne stanovske organizacije, kakršno je bilo murskosoboško društvo, svoje zahteve utemeljevati pred oblastmi v Ljubljani in Beogradu ter lobirati pri vladnih strankah na lokalnem območju.[15] Število pritožb apolitičnih uradnikov je bilo izjemno visoko, še posebej na ljubljanski univerzi. Sprejetje uradniškega zakona je torej v eksistencialni skrbi vplivalo na večjo politizacijo uradništva (torej večjo stopnjo politične organiziranosti), zato so menjavi beograjske vlade sledile politične premestitve in upokojitve, čemur so rekli depolitizacija uradništva.[16]

Med posebej izstopajočimi določbami uradniškega zakona je bil 40. člen, ki je ministrskemu svetu omogočal, da je v soglasju s finančnim odborom Narodne skupščine posameznim strokam ali uradnikom v določenih pokrajinah priznal posebne dodatke, kadar je delo potekalo v težjih razmerah, zahtevalo posebne napore ali pomenilo nevarnost za življenje in zdravje. Dodatek je bilo mogoče izplačevati v denarju ali naravi (za uradnike posebej privlačen je bil aranžma naturalno stanovanje s hrano in kurjavo). Določba je bila dovolj široka, da je omogočala upoštevanje posebnih krajevnih in službenih razmer, vendar priznanje dodatka ni bilo avtomatično. O njem niso mogle samostojno odločati krajevne upravne oblasti ali ljubljanska delegacija finančnega ministrstva, temveč je bila potrebna odločitev osrednjih državnih organov. Tudi kadar so lokalni predstavniki in Delegacija Ministrstva za finance v Ljubljani menili, da so zahteve prekmurskih uradnikov upravičene, je končna odločitev ostala v Beogradu. Zato je takšna ureditev omogočala prilagajanje posebnostim posameznih območij, hkrati pa je bila izraz centraliziranega odločanja o materialnem položaju državnega uradništva.[17]

Slovenski državni uradniki so v jugoslovanskem prostoru uživali ugled discipliniranih in učinkovitih uslužbencev. Čeprav niso bili vedno najbolj priljubljeni, so postopoma postali arhetipska podoba delovnega Slovenca: človeka s stabilno državno službo, ki so ga odlikovali pridnost, mirnost ter razmeroma blag in mehkoben značaj v družinskem življenju.[18] Ta predstava se je še posebej uveljavila po drugi svetovni vojni. Na status slovenskih davčnih uradnikov opozarja zahteva finančnega ministra Mehmeda Spaha septembra 1924 za nujno dodelitev slovenskih davčnih uradnikov finančni direkciji v Vojvodini. Vodja Delegacije Ministrstva za finance za Slovenijo v Ljubljani dr. Karel Šavnik se je v odgovoru pohvalil z uspešnim delovanjem delegacije tako na področju kadrovske politike, kjer naj bi izvedel pozitivno selekcijo in odpravil odvečno uradništvo, kot pri izpolnjevanju finančnih nalog. Hkrati je opozoril, da bi lahko bilo njeno delo še učinkovitejše, če bi minister nanj prenesel pooblastilo za samostojno zaposlovanje kadrov brez predhodnega soglasja ministrstva. Centralizirano odločanje je namreč upočasnjevalo zapolnjevanje prostih mest, Glavna kontrola pa naj bi pri presojanju kandidatov delala tudi vsebinske napake, saj med drugim ni znala razlikovati med maturitetnim in drugimi spričevali.[19]

Šavnik je ocenil, da nima »odvečnih« uradnikov, dopustil pa je možnost začasne namestitve uradnikov v Vojvodini. Ob tem je ministra opozoril, da bi bilo mogoče pridobiti uradnike za začasno službovanje v Vojvodini le, če bi jim država ponudila ustrezne ugodnosti, denimo boljši službeni položaj, višji draginjski dodatek (dnevnice) ali posebne nagrade. Dodal je, da naloga zaradi tamkajšnjih davčnih in upravnih razmer ni bila privlačna niti za najbolj vestne in nesebične uslužbence: »Nimam svetovati gospodu ministru, mislim pa, da bi pretirano puritanstvo tu ne bilo na mestu in da bi se dala stvar započeti z neprimerno boljšimi šansami, ako bi se gospod mini-

14 Zakon o civilnih uradnikih, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. V, št. 86, 12. september 1923, str. 533–543.

15 Perovšek, Unitaristični, str. 17–26; Stiplovšek, Državne ureditve, str. 18–29; Vurnik, Pokrajinska uprava, str. 395–412; SI AS 109, Pr., šk. 109, št. 3845/24; Šorn, *Slovensko gospodarstvo*, str. 183–187.

16 *Učiteljski tovariš*, 3. 10. 1935, št. 10, str. 1, »Depolitizacija državnega uradništva«.

17 Zakon o civilnih uradnikih, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. V, št. 86, 12. september 1923, str. 533–543.

18 SI AS 1660, šk. 4, m. 2, Fran Saleški Finžgar, št. 445; Šabec, *Homo europeus*, str. 126–127; Puhar, *Slovenski avtoportret*, str. 39–48.

19 SI AS 109, Pr., šk. 109, št. 3845/24.

ster blagovolil odločiti za en ali drug priboljšek. Ako je samo pol tega res, kar sem od dobro informirane strani slišal o davčnih razmerah v Vojvodini, našemu uradništvu namenjena misija tudi za najvestnejšega in najnesebičnejšega funkcionarja ne more imeti posebne privlačne sile. Brez dvoma bo detaširano uradništvo izpostavljeno pasivni rezistenci, če ne hujšemu, publike in – ni izključeno – tudi lokalnih javnih organov.«[20]

Ob tem je Šavnik kritično opozoril na informacije o razraščanju koruptivnih praks med uradniki, še posebej med davčnimi uradniki. V gradivu ljubljanske delegacije najdemo številne pritožbe, od tega razmeroma veliko iz Prekmurja. To je verjetno povezano z uvajanjem novih davčnih in splošnih predpisov ter novo službeno pragmatiko. To lahko vidimo na primer pri zlorabi uradnega položaja pisarja na davčnem uradu Dolnja Lendava. Posestnik Vendel Vörös se je 14. oktobra 1923 skupaj s petimi sestrami oglasil pri uradu, da bi uredili posestne liste. Po njegovi izjavi je tamkajšnji pisar Franc Zah začel obravnavati njihovo zadevo, nato pa naj bi pojasnil, da je postopek zelo zahteven, in zahteval 100 dinarjev za svoje delo. Stranke naj bi pozval, naj se k njemu vrnejo v nedeljo, 19. oktobra. Ko je Vörös izjavil, da bodo zahtevani znesek plačali šele po opravljeni storitvi, naj bi Zah uničil že pripravljene zapiske in jih odpravil brez rešitve njihove zadeve. Vörös je dogodek 17. oktobra prijavil davčnemu uradu, ta pa je zapisnik posredoval Predsedstvu Delegacije Ministrstva za finance za Slovenijo. Pisar Zah je očitke zavrnil. V zagovoru je poudaril, da so stranke govorile madžarsko in da jih zaradi jezikovnih težav ni povsem razumel. Po njegovi razlagi sam ni zahteval plačila, temveč naj bi stranke med pogovorom omenjale 100 dinarjev oziroma mu celo ponujale denar, če bi uredil njihovo zadevo. Predlog, naj pridejo v nedeljo, je pojasnil kot pripravljenost, da jim pomaga zunaj uradnega časa, da zaradi ponovnega obiska ne bi izgubljali delovnega dne. Zanikal je, da bi kadar koli sprejel denar za opravljanje uradnih nalog, in poudaril, da pozna zakone ter želi službo opravljati pošteno. V notranji preiskavi je bilo ugotovljeno, da Zah denarja (podkupnine) ni prejel, da pa je ravnal v nasprotju s službeno pragmatiko, saj je izvedbo uradnega opravila pogojeval s plačilom neobstoječe takse in izven uradnega časa (v nedeljo). Iz dokumentacije ni jasno, kako se je zadeva zaključila.[21]

Šavnik je v dopisu ministru poudarjal visoke strokovne standarde svojega uradništva, vendar je bil pri kadrovskih vprašanjih očitno tudi pragmatičen. Na to kaže primer iz julija 1924. Davčno okrajno oblastvo v Murski Soboti je tedaj poročalo, da se je za mesto pogodbenega dnevničarja (v sodobni terminologiji uradnika s pogodbo za določen čas, maksimalno do izteka tekočega proračunskega leta) javil Vlado Ber, ki je pri tamkajšnjem davčnem uradu že delal kot pomožni pisarniški pomočnik, vendar ponujene službe ni sprejel »radi prenizkih prejemkov, s katerimi ni mogoče izhajati«. Urad je nato s Šavnikovim soglasjem na to mesto zaposlil Jolando Wolfarth, hčer murskosoboškega nadgeometra Ludovika Wolfartha. Kandidatka ni izpolnjevala predpisanih pogojev za zasedbo delovnega mesta.[22]

Odločitev so utemeljili s slabimi gmotnimi razmerami družine, v kateri je moral oče skrbeti za štiri otroke, pa tudi z osebnimi in narodnopolitičnimi merili. V dopisu je bilo poudarjeno, da je kandidatka »zavedna Slovenka, ki sodeluje v tuk[ajšnjih] narodnih društvih, resnega, lepega vedenja« ter da je bila po zdravniškem spričevalu sposobna za državno službo, čeprav je bila mladoletna. Primer kaže, da so se pri zaposlovanju v Prekmurju prepletali kadrovska stiska, socialni razlogi, lokalna poznanstva, merilo narodne zanesljivosti in prizadevanje za ohranjanje zadovoljstva lokalnega uradništva.[23] Težaven finančni položaj, na katerega je finančno ministrstvo opozarjal tudi vodja ljubljanske delegacije, je pri delu uslužbencev na območju celotne delegacije očitno povečeval skušnjavo po iskanju dodatnih, tudi protizakonitih virov dohodka, o čemer pričajo tudi številne preiskave.[24] Vodstvo delegacije v Ljubljani je zaposlitev odobrilo šele po pridobitvi protokolarne izjave, da službovanje pred dopolnjenim osemnajstim letom kandidatki ne bo dajalo pravice do napredovanja, imenovanja za uradnico ali uveljavljanja drugih formalnih in materialnih zahtev.[25]

V odzivu na zgoraj navedeno zahtevo ministra za finance Mehmeda Spahe je Šavnik opozoril na svoj dopis iz novembra 1923, na katerega do takrat (niti pozneje) ni prejel odgovora. V dopisu je Šavnik podprl ugodno rešitev peticije prekmurskih uradnikov za izboljšanje položaja davčnih uradnikov v Prekmurju na osnovi 40. in 137. člena uradniškega zakona. Za državne uradnike v Prekmurju je bil posebej pomemben osmi odstavek 137. člena: »Od časa, pretečenega v državni službi v krajih, kjer so življenjske razmere posebno te-

20 Prav tam.
21 SI AS 109, Pr., šk. 107, št. 4296/24.
22 Prav tam, št. 2688/24.
23 Prav tam.
24 Prim. Oset, Med zakotnim pisarstvom, str. 20–21.
25 SI AS 109, Pr., šk. 107, št. 2688/24.

žavne, se šteje za pokojnino vsakih osem mesecev za popolno pokojninsko leto. Kateri kraji so to, določa ministrski svet.«[26]

Takšno ugodnejše štetje službene dobe je pomenilo, da bi se vsakih osem mesecev dejanske službe priznalo kot polno leto pokojninske dobe, izpolnjen pa bi bil pogoj za dodelitev povišane stopnje draginjskega dodatka (dnevnice) kot sestavnega dela plače ali povišanega dodatka za najem stanovanja. Šavnik je s tem ponovno pragmatično lobiral v korist svojih davčnih uradnikov, nameščencev v Prekmurju, zavedajoče se, da bi z odobritvijo bonusov bolj motivirano in dosledno opravljali svoje zadolžitve.[27]

PETICIJA MURSKOSOBOŠKEGA DRUŠTVA

Društvo državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti je prvo znano vlogo vodji ljubljanske Delegacije Ministrstva za finance dr. Karlu Šavniku v Ljubljani poslalo 7. novembra 1923. Zahtevalo je, naj delegacija pri ministru za finance doseže priznanje posebnega dodatka k plači prekmurskim državnim uradnikom na podlagi 40. člena novega uradniškega zakona.[28]

Predsedstvo ljubljanske Delegacije Ministrstva za finance v Ljubljani je društvo z dopisom z dne 14. novembra 1923 obvestilo, da je bila peticija posredovana ministrstvu za finance v Beogradu skupaj s priporočilom predstojnika ljubljanske delegacije dr. Šavnika 9. novembra 1924. Prekmursko društvo je bilo obveščeno, da se je Šavnik strinjal z oceno uradnikov, da so življenjske in službene razmere v Prekmurju težavnejše kot na drugi strani Mure, v Sloveniji.[29] V dopisu ministru je Šavnik predstavil posebne krajevne in življenjske okoliščine ter priporočil, naj se prekmurskim uradnikom priznata poseben dodatek k plači in ugodnejše štetje pokojninske dobe. Posebej pomenljiva je bila zahteva, naj se beneficirano štetje pokojninske dobe prizna retroaktivno, »od dneva zasedbe naprej«, torej od vojaške zasedbe in vključitve Prekmurja v jugoslovanski državni prostor leta 1919.[30]

Šavnik se je očitno strinjal z oceno, da so se uradniki v Prekmurju srečevali z odporom prebivalstva zaradi uveljavljanja »tuje« slovenske zakonodaje, torej predpisov, ki so izvirali iz nekdanje cislajtanske pravne ureditve. Še posebej občutljivo je bilo izvajanje davčne zakonodaje. Kot predstojnik ljubljanske finančne uprave si je Šavnik prizadeval za učinkovitejše delovanje davčnega aparata, hkrati pa je podpiral pobude za izredno povečanje nekaterih davčnih obremenitev, med drugim davka na oddajanje stanovanj in stopenj dohodnine. Takšni ukrepi so sprožali močan odpor na celotnem davčnem področju ljubljanske delegacije, javno nezadovoljstvo, fizične napade na davčne uradnike in časopisne polemike.[31]

Zato je davčna ureditev postala pomembno politično vprašanje. Nezadovoljstvo zaradi davčnih obremenitev in delovanja centralnih oblasti je bilo eden od dejavnikov, ki so Slovenski ljudski stranki omogočili, da je s protibeograjsko retoriko na volitvah v Narodno skupščino leta 1923 dosegla absolutno večino glasov v Sloveniji.[32] Slovenski liberalci, ki so po volitvah prešli v opozicijo, so ji pozneje očitali, da kljub ostri kritiki davčne politike in centralizma po vstopu v vlado na davčnem področju ni dosegla bistvenih sprememb. Po njihovi razlagi je SLS volilni uspeh dosegla z nasprotovanjem Beogradu, nato pa je postala del političnega sistema, katerega davčno politiko je pred volitvami napadala.[33]

Nad neodzivnostjo beograjskega ministrstva so bili razočarani prekmurski uradniki, ki so svojemu predstojniku dr. Šavniku poslali več poizvedb o statusu svoje peticije. Razočaran pa je bil tudi dr. Šavnik, saj je pričakoval, da bosta njegovo uspešno delo in pragmatičen pristop k nagrajevanju davčnih uradnikov v Beogradu naletela na razumevanje in podporo. Namesto tega je ministrstvo za finance od njega zahtevalo, naj za delo v Vojvodini odstopi izkušene finančne uradnike, ki bi opravljali podobno zahtevne naloge na območju, kjer je tudi po uveljavitvi trianonske pogodbe še naprej veljala stara ogrska davčna zakonodaja. Zahteva ministrstva posredno kaže, da so tudi v Beogradu delo slovenskih davčnih uradnikov v

26 Zakon o civilnih uradnikih, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. V, št. 86, 12. september 1923, str. 539.

27 SI AS 109, Pr., šk. 103, št. 1045/24.

28 Prav tam.

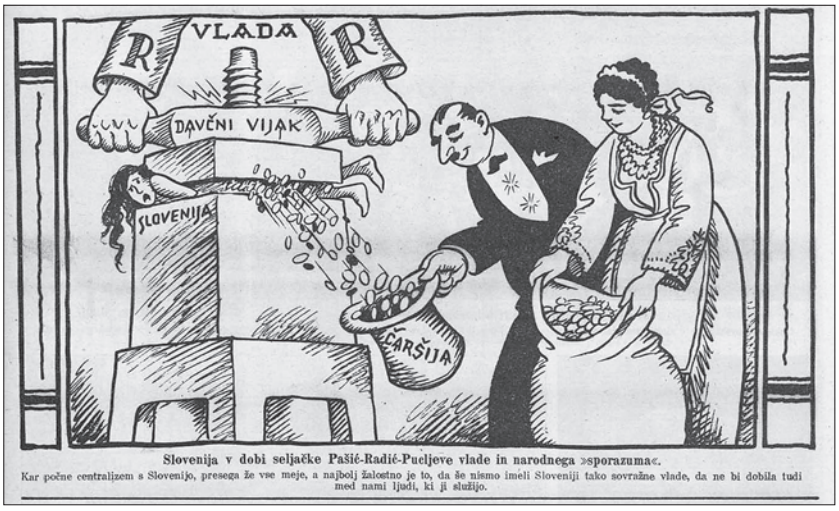
29 V uradniškem imaginariju Prekmurje sprva ni bilo razumljeno kot sestavni del Slovenije, zato se je v uradnih dokumentih tistega časa pogosto uporabljala zveza »Slovenija in Prekmurje«. Po harmonizaciji zakonodaje in konsolidaciji jugoslovanske oblasti so to geografsko razlikovanje postopoma opuščali. Prim. Razglas o vzpostavitvi, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 106, 11. oktobra 1922, str. 740; Predpis avtonomnih doklad v Sloveniji, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 50, 5. junij 1924, str. 324–325.

30 SI AS 109, Pr., šk. 103, št. 1045/24.

31 Prav tam, šk. 108, št. 3178/24; prav tam, šk. 92, št. 2183/23; *Jutro*, 19. 9. 1924, št. 221, str. 2, »Klerikalna ofenziva na slovenske davkoplačevalce«; Žebot, Strašen davčni vijak, *Slovenski gospodar*, 3. september 1925, št. 38, str. 2; Puhar, *Slovenski avtoportret*, str. 39–48.

32 Perovšek, Volitve, str. 265–269.

33 *Jutro*, 19. 9. 1924, št. 221, str. 2, »Klerikalna ofenziva na slovenske davkoplačevalce«; Perovšek, Pium desiderium, str. 81–83.

V obdobju po prvi svetovni vojni se v karikaturah o visokih davčnih obremenitvah pogosto pojavlja motiv, da so za bistveno povišane davčne dajatve odgovorni vladajoči centralistični krogi v Beogradu (Ilustrirani Slovenec, 21. 2. 1926, št. 8, str. 7).

Prekmurju ocenjevali kot uspešno. A to ni vplivalo na obravnavo peticije prekmurskih uradnikov.[34]

Prekmurski državni uradniki so bili prepričani, da jim za požrtvovalno delo pripada posebna nagrada, kar so v poizvedbah v Ljubljani tudi poudarjali. Takšno prepričanje je bilo po eni strani izraz zaupanja v novo državno ureditev in pričakovanja, da bo država njihovo delo ustrezno ovrednotila, po drugi strani pa je odražalo njihovo subjektivno doživljanje objektivno težkih življenjskih in službenih razmer v Prekmurju. K organiziranemu nastopu jih je dodatno spodbudil sprejetje uradniškega zakona julija 1923. Zakon ni izrecno določal, da bi bilo mogoče to ugodnost priznati tudi retroaktivno za čas pred začetkom njegove veljavnosti. Društvo državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti je kljub temu zahtevalo, naj se prekmurskim uradnikom beneficirana pokojninska doba prizna že »od dneva zasedbe naprej«, torej za več let pred sprejetjem zakona julija 1923, saj je vse bolj spoznavalo, da je zakonske dikcije mogoče široko interpretirati.[35]

Društvo je svojo zahtevo utemeljevalo s težkimi krajevnimi in življenjskimi razmerami. Te so obsegale prometno odmaknjenost, težave z oskrbo, draginjo, oteženo pridobivanje primernega stanovanja ter zahtevnost delovanja v pravno in upravno prehodnem okolju. Posebni predpisi o oskrbi prebivalstva s kurivom in stavbnim lesom ter o začasni ureditvi sodstva potrjujejo, da so državne oblasti tudi po formalni priključitvi Prekmurje obravnavale kot območje z neurejenimi prometnimi razmerami in posebnimi upravnimi potrebami.[36] Pri poznejši intervenciji so bile finančnemu ministru predložene uradno ugotovljene tržne cene v Murski Soboti. Vodstvo ljubljanske delegacije je s tem želelo pokazati, da ocena razmer ne temelji zgolj na subjektivnem nezadovoljstvu uradnikov, temveč tudi na preverljivih podatkih o draginji.[37]

Prekmurski uradniki niso bili zadovoljni s tem, da je Zakon o draginjskih dokladah iz marca 1922 Prekmurje uvrstil v tretji draginjski razred, v isti razred kot Slovenijo, Sarajevo, Sombor, Subotico in Veliki Bečkerek. Za uradnike, ki niso zasedali vodstvenega mesta, za kar bi bili upravičeni do položajnega dodatka, je draginjska doklada predstavljala več kot polovico mesečne plače.[38] Za prekmurske uradnike je bila takšna razvrstitev očitno neustrezna. Zato je njihova peticija pomenila tudi poskus, da bi država korigirala splošno kategorizacijo in priznala, da enaka formalna razvrstitev še ne pomeni enakih dejanskih pogojev življenja in službovanja.[39]

POSREDOVANJE PREDSTOJNIKA LJUBLJANSKE DELEGACIJE DR. ŠAVNIKA ZA IZBOLJŠANJE POLOŽAJA DRŽAVNIH URADNIKOV V PREKMURJU

Ker iz Beograda ni bilo hitrega odgovora, je Predsedstvo Delegacije Ministrstva za finance za Slovenijo vztrajalo pri posredovanju. Kabinet finančnega ministra je k rešitvi vprašanja ponovno pozval 31. decembra 1923, nato pa še 1. aprila 1924, potem ko je ministrstvo prejelo poizvedbo

34 SI AS 109, Pr., šk. 109, št. 3845/24.

35 Zakon o civilnih uradnikih, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. V, št. 86, 12. september 1923, str. 539.

36 Zakon o nakazovanju kuriva, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 123, 29. novembra 1922, str. 864–865; Zakon o začasni ureditvi sodstva, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 102, 30. september 1922, zakon št. 315, str. 675–676.

37 SI AS 109, Pr., šk. 103, št. 3547/pr. ex 1924, osnutek pisma finančnemu ministru Mehmedu Spahu, september 1924.

38 Zakon o draginjskih dokladah, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 27, 21. marec 1922, str. 193–196.

39 SI AS 109, Pr., šk. 102, št. 1045/24.

Društva državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti. V dopisu z dne 24. marca 1924 je društvo delegacijo spomnilo na vlogo, podano novembra prejšnjega leta, in jo ponovno prosilo, naj pri osrednjih oblasteh posreduje za priznanje zahtevanih ugodnosti.[40]

Iz korespondence je razvidno, da med društvom in vodstvom ljubljanske finančne delegacije ni bilo bistvenih razhajanj. Delegacija prošnje ni niti zavračala niti je ni poskušala omejiti, temveč jo je sprejela za svojo in jo večkrat priporočila ministrstvu za finance kot nadrejenemu organu. Težava je bila predvsem v omejenih pristojnostih ljubljanske delegacije ministrstva za finance. Ta je lahko zbirala podatke, pripravljala poročila in predlagala rešitve, ni pa mogla sama odrediti niti posebnega plačnega dodatka niti beneficiranega štetja pokojninske dobe.[41]

Ker do konca poletja 1924 še vedno ni bilo odločitve, je društvo 1. septembra 1924 poslalo novo vlogo. Predsedstvo finančne delegacije je po njenem prejemu pripravilo osnutek dopisa finančnemu ministru Mehmedu Spahu. V njem je bilo znova pojasnjeno, da je društvo že novembra 1923 zaprosilo za izredni dodatek, predviden v 40. členu uradniškega zakona, ter da bi bilo treba Prekmurje uvrstiti med kraje, v katerih se vsakih osem mesecev službe šteje za polno leto pokojninske dobe. Vodja delegacije je ministra spomnil, da je prošnjo »toplo priporočil« že v poročilu z dne 14. novembra 1923, njegov kabinet pa je k nujni rešitvi pozval tudi decembra 1923 in aprila 1924.[42]

Dolgotrajni molk osrednjih oblasti je delegacijo postavljal v neprijeten položaj. Društvu ni mogla pojasniti, v kateri fazi je njegova prošnja, čeprav jo je ves čas podpirala in večkrat priporočila ministrstvu. Pred člani društva tako ni mogla pokazati nobenega konkretnega rezultata svojega posredovanja. Vodja delegacije dr. Karel Šavnik je ministra prosil, naj se za vprašanje osebno zavzame in prekmurskim uradnikom na podlagi predloženih dejstev prizna ugodnosti, do katerih naj bi jih upravičevale »izredno obupne in težke pokrajinske in življenjske razmere«. Posebej je poudaril, da ugodna rešitev ne bi bila samo v interesu uradnikov, temveč tudi države.[43]

Delegacija je 19. septembra 1924 društvo obvestila, da se je predstojnik Šavnik na finančnega ministra obrnil s posebnim, »direktnim« pismom, v katerem je ponovno opozoril na vse okoliščine in težke življenjske razmere, ki so bile njegovemu kabinetu podrobno predstavljene že novembra 1923. Na podlagi razpoložljivega gradiva ni mogoče ugotoviti, ali je ministrstvo za finance prošnji ugodilo za vse državne uradnike v Prekmurju, saj je oktobra 1924 nastopila nova vlada. Posamezni spisi sicer nakazujejo, da je ministrstvo na podlagi 40. člena uradniškega zakona odobrilo posamezne povišice, torej so pozitivno rešili individualne prošnje za višjo položajno plačo. Iz ohranjenega gradiva ni razvidna končna odločitev o peticiji prekmurskih uradnikov, vendar je zelo verjetno, da peticija ni bila nikoli formalno rešena. To pomeni, da je bila zelo verjetno zgolj vpisana v register in nato arhivirana.[44]

DAVČNA INTEGRACIJA IN ODPOR DO URADNIKOV

Peticija prekmurskih državnih nameščencev je nastala v času pospešenega vključevanja pokrajine v jugoslovanski davčni sistem. Šele leta 1923 je bila za Prekmurje imenovana posebna cenilna komisija za dohodnino, medtem ko so v Sloveniji potekale nadomestne volitve v že obstoječe komisije. Finančni zakon za leto 1924/1925 je nato na Prekmurje razširil predpise o neposrednih davkih in davčnih pribitkih, pri zemljiškem davku pa je ohranil uporabo prekmurskega katastra.[45]

Širitev davčnega sistema je bila povezana tudi z večjimi lokalnimi obremenitvami. Skupni znesek avtonomnih doklad k neposrednim davkom v davčnih okrajih Murska Sobota in Dolnja Lendava se je povečal s 398.583 dinarjev leta 1922 na 411.209 dinarjev leta 1923; približno štiri petine so predstavljale občinske doklade. Leta 1924 je bilo poleg tega dovoljeno pobiranje 50-odstotne cestne doklade. Prebivalstvo je tako z davčnimi pribitki financiralo občinsko upravo, zdravstvo in prometno infrastrukturo, katere pomanjkanje je bilo obenem eden izmed razlogov za težke življenjske razmere v pokrajini.[46]

Dohodninska statistika nazorno kaže hkrati omejenost in širjenje davčnega zajema. Leta 1923 je bilo ob 92.033 prebivalcih evidentiranih 1413 »cenzitov« (dohodninskih zavezancev) oziroma 1,53 odstotka prebivalstva; vloženih je bilo le 149 napovedi. Naslednje leto se je število dohodnin-

40 Prav tam, šk. 103, 1045/24.
41 Zakon o civilnih uradnikih, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. V, št. 86, 12. september 1923, str. 539.
42 SI AS 109, Pr., šk. 102, št. 1045/24.
43 Prav tam.
44 Prav tam, šk. 108, št. 3585/24.
45 Razglas o razpisu nadomestnih volitev, *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. VI, št. 108, 30. novembra 1923, str. 686–687; Finančni zakon za leto 1924/1925, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 43, 13. maj 1924, str. 270.
46 Predpis avtonomnih doklad v Sloveniji, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 50, 5. junij 1924, str. 324–325; Razglas o pobiranju, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 65, 18. julija 1924, str. 399.

skih zavezancev povečalo na 1748, torej za skoraj 24 odstotkov, število napovedi pa na 166. Celotni davčni predpis se je v istem času povečal s 4.864.886 na 6.097.880 kron, približno za četrtino. Kljub temu je Prekmurje, v katerem je živelo okoli 8,7 odstotka prebivalstva Slovenije s Prekmurjem, leta 1924 zajemalo le 4,9 odstotka vseh dohodninskih zavezancev. Tudi delež dohodkov iz službenih prejemkov je ostal majhen: povečal se je s 3,2 na 4,8 odstotka vseh ugotovljenih dohodkov.[47]

Neposredni izvajalci tega procesa so bili državni uradniki. Evidentirali so prebivalce in dohodke, sodelovali pri odmeri, vročali odločbe ter izterjevali zaostanke. Zato so bili za prebivalstvo najvidnejši obraz nove davčne politike. Odpor do njih ni bil nujno oseben, temveč je pogosto izviral iz gospodarske stiske, nezaupanja do nove oblasti in nasprotovanja obveznostim, ki so posegale v premoženjske in gospodinjske razmere.[48]

V tem je bilo osrednje protislovje njihovega položaja. Država je od njih zahtevala učinkovitejšo odmero, širjenje davčne osnove in finančno disciplino, njihove zahteve po posebnem dodatku in ugodnejšem štetju pokojninske dobe pa so med novembrom 1923 in septembrom 1924 ostajale brez odgovora osrednjega ministrstva. Uradniki so bili torej nosilci davčne integracije, vendar niso imeli občutka, da država njihovo delo v težavnih prekmurskih razmerah tudi materialno priznava.[49]

SKLEP

V literaturi o učiteljstvu se je za Prekmurje uporabljala oznaka »kazenska kolonija«, ki je povzemala neugodne predstave o službovanju v prometno odmaknjeni in gospodarsko manj razviti pokrajini. Premestitev v Prekmurje je lahko pomenila slabše stanovanjske in življenjske razmere, omejene možnosti preskrbe ter oddaljenost od poklicnih, družbenih in družinskih središč, zato so nekateri učitelji takšno službovanje doživljali kot nezaželeno ali celo kazensko premestitev. Obenem so jim dodelili zahtevno narodnopolitično nalogo: nove generacije naj bi vzgajali v slovenskem knjižnem jeziku in jih postopoma tesneje povezali z osrednjeslovenskim kulturnim prostorom. Zato je njihovo delo nujno posegalo v dotedanje jezikovne, kulturne in identitetne vzorce. Napetosti niso obstajale le med učitelji in šolskimi oblastmi, temveč tudi v odnosu do učencev in njihovih staršev, ki so se morali prilagajati novemu šolskemu in jezikovnemu režimu.

Drugačen, vendar prav tako pomemben položaj so imeli državni uradniki, med katerimi so prevladovali davčni uradniki. Če so učitelji predstavljali predvsem kulturno in jezikovno navzočnost nove države, so davčni organi njeno oblast prebivalstvu približali na neposreden in materialno občutljiv način. Poleg vojske in represivnih organov so bili eden ključnih stebrov dejanske prisotnosti jugoslovanske države v Prekmurju. Njihova naloga ni bila zgolj tehnična – odmerjanje in pobiranje davkov –, temveč tudi vključevanje pokrajine v nov upravni, pravni in fiskalni sistem. Prav pri njihovem delu se je državna integracija najneposredneje dotikala vsakdanjih gospodarskih interesov prebivalstva. Zato so lahko davčna obveznost, nova pravila, postopki in stik z uradniki nove oblasti postali pomemben vir nezaupanja in konfliktov. Vprašanje položaja davčnih uradnikov tako odpira drugo plat integracije Prekmurja: ne več predvsem spreminjanje jezika in kulturnih vzorcev, temveč uveljavljanje države skozi njene finančne zahteve in vsakodnevno upravno prakso.

Peticija ter nadaljnje interpelacije Društva državnih nameščencev in upokojencev v Murski Soboti iz leta 1923 kažejo, da so državni uradniki po sprejetju zakona o državnih uradnikih zahtevali povišanje plač ter upoštevanje posebnih razmer, v katerih so opravljali svoje delo. Sklicevali so se na določbe novega uradniškega zakona, ki so omogočale priznanje posebnega dodatka in ugodnejše štetje pokojninske dobe v krajih s posebno težkimi življenjskimi in službenimi razmerami. Njihova zahteva ni bila zgolj stanovska prošnja za višje prejemke, temveč poskus, da bi država formalno priznala poseben položaj Prekmurja in ovrednotila delo ljudi, od katerih je pričakovala izvajanje novih predpisov ter utrjevanje svoje oblasti.

Korespondenca med murskosoboškim društvom, Delegacijo Ministrstva za finance v Ljubljani in ministrstvom za finance v Beogradu hkrati razkriva mehanizem centraliziranega odločanja. Ljubljanska finančna uprava je zahteve prekmurskih uradnikov podpirala, dopolnjevala z dodatnimi argumenti ter večkrat priporočila osrednjemu ministrstvu. Ni pa imela pristojnosti, da bi zahtevane ugodnosti priznala sama. Odločitev je ostala v Beogradu, od koder kljub ponavljajočim se poizvedbam več mesecev ni bilo odgovora. Tako ta primer ne kaže na preprost spor med prekmurskimi uradniki in njihovimi neposrednimi predstojniki, temveč na neskladje

47 Statistika dohodnine za leto 1923, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 111, 3. december 1924, str. 682–683; Statistika dohodnine za leto 1924, *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VII, št. 57, 18. junij 1925, str. 366–367.

48 SI AS 109, Pr., šk. 103, št. 1045/1924.

49 Prav tam.

med odgovornostjo regionalne uprave za učinkovito delovanje služb ter njenimi omejenimi možnostmi, da bi samostojno reševala kadrovska in materialna vprašanja.

Posebej pomembna je povezava med položajem uradnikov in davčno integracijo Prekmurja. V prvi polovici dvajsetih let je država na pokrajino postopoma širila zakone o neposrednih davkih in davčnih pribitkih, vzpostavljala cenilne komisije ter izboljševala evidence prebivalcev, dohodkov, najemnih razmerij in premoženja. Statistični podatki kažejo, da je bila dohodninska osnova Prekmurja v primerjavi s preostalo Slovenijo sprva ozka, vendar se je davčni zajem hitro širil. Med letoma 1923 in 1924 se je število dohodninskih zavezancev povečalo za skoraj četrtino, približno za toliko pa je narasel tudi celotni davčni predpis. Temu so se pridružile avtonomne občinske in cestne doklade, s katerimi je prebivalstvo financiralo upravo, zdravstvo in prometno infrastrukturo.

Državni uradniki so bili najvidnejši izvajalci tega procesa. Evidentirali so zavezance, odmerjali obveznosti, vročali odločbe in izterjevali zaostanke. Odpor, s katerim so se srečevali, zato ni bil nujno usmerjen proti njim osebno, temveč proti davčnim obremenitvam, novim upravnim postopkom in državi, ki so jo predstavljali. Kljub temu so bili prav oni neposredno izpostavljeni nezaupanju, pasivnemu odporu in nezadovoljstvu prebivalstva. Opozorilo vodje Delegacije Ministrstva za finance za Slovenijo dr. Karla Šavnika o podobnih razmerah v Vojvodini kaže, da je vodstvo finančne uprave to težavo dobro razumelo: od uradnikov je bilo mogoče pričakovati učinkovito delo na zahtevnih območjih le, če jih je država motivirala s primerno visoko plačo, pokojnino zaščito in službenimi stanovanji ter jim dala simbolno priznanje za njihovo kakovostno in predano delo. V primeru nezadovoljive finančne varnosti in družbenega ugleda se poveča tveganje za deviantne prakse uradnikov (korupcija) in s tem nižjo integriteto državnih institucij.

Osrednje protislovje tega primera je bilo v tem, da je država od uradnikov pričakovala učinkovito izvajanje integracijske in davčne politike, sama pa se je le počasi odzivala na njihove zahteve po izboljšanju službenega in materialnega položaja. Na podlagi ohranjenega gradiva ni mogoče zanesljivo ugotoviti, ali je bila peticija nazadnje ugodno rešena za vse državne uslužbence v Prekmurju.

Oznaka »kazenska kolonija«, ki se je pojavljala predvsem v povezavi s šolniki, bi bila za položaj državnih uradnikov nedvomno pretirana. Davčni uradniki so bili med prebivalstvom nepriljubljeni zlasti zaradi občutnega, ponekod večkratnega nominalnega povečanja davčnih bremen. Razmere v Prekmurju so bile v času nastanka peticije zahtevne tako zaradi uvajanja novega pravnega in upravnega reda kot zaradi splošne draginje. Kljub temu je mogoče peticijo razumeti predvsem kot prizadevanje državnih uradnikov za izboljšanje njihovega materialnega položaja. Pri utemeljevanju svojih zahtev so se spretno sklicevali na poseben položaj Prekmurja kot nedavno priključenega ozemlja, kjer pripadnost novi državi še ni bila povsem samoumevna in kjer naj bi bilo zato učinkovito ter lojalno uradništvo še posebej pomembno.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AJ – Arhiv Jugoslavije
AJ 66 – Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, 1918–1941

Biblioteka SAZU – Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti
R 46 (Fran Ramovš)

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 60, Pokrajinska uprava za Slovenijo
AS 77, Banski svet Dravske banovine
AS 109, Delegacija Ministrstva financ v Ljubljani, predsedstvo (Pr.)
AS 1660, Izidor Cankar

OBJAVLJENI VIRI IN URADNI LIST

Zakon o draginjskih dokladah civilnih in vojaških državnih uslužbencev, upokojencev in upokojenk. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 27, 21. marec 1922, str. 193–196.

Razglas. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 98, 19. september 1922, str. 656.

Zakon o začasni ureditvi sodstva v Prekmurju. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 102, 30. september 1922, zakon št. 315, str. 675–676.

Razglas o vzpostavitvi davčno-kazenskih okrajev. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 106, 11. oktober 1922, str. 740.

Zakon o nakazovanju kuriva in stavbnega lesa v veleposestniških gozdih interesentom agrarne reforme v Sloveniji. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. IV, št. 123, 29. november 1922, str. 864–865.

Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. V, št. 86, 12. september 1923, str. 533–543.

Razglas o razpisu nadomestnih volitev v cenilne komisije za dohodnino v Sloveniji in o upostavitvi cenilne komisije za dohodnino v Prekmurju. *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. VI, št. 108, 30. november 1923, str. 686–687.

Finančni zakon za leto 1924/1925. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 43, 13. maj 1924, str. 257–274.

Predpis avtonomnih doklad v Sloveniji. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 50, 5. junij 1924, str. 324–325.

Razglas o pobiranju 50-odstotne avtonomne cestne doklade v Prekmurju. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 65, 18. julij 1924, str. 399.

Statistika dohodnine za leto 1923. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VI, št. 111, 3. december 1924, str. 682–683.

Statistika dohodnine za leto 1924. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. VII, št. 57, 18. junij 1925, str. 366–367.

ČASOPISI

Jutro, 1924.

Slovenski narod, 1923.

Učiteljski tovariš, 1935.

LITERATURA

Borko, Božidar: Prekmurje. *Jugoslavija*, 13. maj 1919, št. 115, str. 2.

Dolenc, Ervin: *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.

Dolenc, Ervin: *Med kulturo in politiko: kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010 (Razpoznavanja, 11).

Kokolj, Miroslav in Horvat, Bela: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.

Kokolj, Miroslav: *Prekmurski Slovenci*: *Od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.

Kosi, Jernej: »Razmere se bistveno razlikujejo od onih v ostali Sloveniji«: Prekmurski gerenti in občinsko poslovanje v Prekmurju (1919–1927). *Zgodovina za vse* 28, 2021, št. 2, str. 106–123.

Kosi, Jernej: »Yugoslavia Has Nothing. Yugoslavia Has No Bread. But Hungary Gives Us Bread«: Access to Food and (Dis)loyalty in a »Redeemed« Yugoslav Borderland. *Austrian History Yearbook* 55, 2024, str. 283–297. DOI: https://doi.org/10.1017/S0067237824000055

Kosi, Jernej: Summer of 1919: A Radical, Irreversible, Liberating Break in Prekmurje/Muravidék? *The Hungarian Historical Review* 9, 2020, št. 1, str. 51–68.

Movrin, David: Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni. *Keria* 15, 2013, št. 2, str. 147–179. DOI: https://doi.org/10.4312/keria.15.2.147-179

Oset, Željko: Marija Perpar, kemičarka in univerzitetna profesorica. *Goriški izobraženci skozi zgodovino* (ur. Željko Oset). Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2018, str. 191–214.

Oset, Željko: Med zakotnim pisarstvom in uradniško častjo. Spor med notarjem Radom Jerebom in davčnim uradnikom Ivanom Madroničem v Slovenskih Konjicah (1921–1924). *Pravna praksa*, 2026, št. 29–30, str. 20–21.

Oset, Željko: Poprava krivic in depolitizacija šolstva. *Družina*, 30. 8. 2023, str. 11.

Oset, Željko: Prosvetne razmere v obdobju banovanja Natlačena. *Marko Natlačen (1886–1942): v zgodovinskem dogajanju* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 159–161.

Oset, Željko: Slovenska narodna individualnost in »tožarjenje« na prosvetnem ministrstvu v Beogradu. *Simonitijev zbornik 2021* (ur. Marko Štepec). Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2022, str. 85–94.

Oset, Željko: Slovenske znanstvenice in njihove možnosti za akademsko kariero v obdobju Kraljevine SHS/Jugoslavije. *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi* (ur. Mojca Šorn, Nina Vodopivec in Žarko Lazarević). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 195–214.

Perovšek, Jurij: Pium desiderium dr. Vekoslava Kukovca leta 1924. *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, 2014, št. 2, str. 71–92.

Perovšek, Jurij: Slovenska politika in vprašanje priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS 1918–1919. *Prispevki za novejšo zgodovino* 47, 2007, št. 1, str. 53–64.

Perovšek, Jurij: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, 1993, št. 1–2, str. 17–26.

Perovšek, Jurij: Volitve v Narodno skupščino marca 1923. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1. zv. (ur. Jasna Fischer et al.). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 265–269.

Puhar, Alenka: *Slovenski avtoportret 1918–1991*. Ljubljana: Nova revija, 1992.

Stiplovšek, Miroslav: Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918–1929. *Arhivi* 18, 1995, št. 1–2, str. 18–29.

Šabec, Ksenija: *Homo europeus: Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006.

Šorn, Jože: *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.

Vurnik, Blaž: Pokrajinska uprava za Slovenijo: nekatere strukturne značilnosti prehodnega obdobja 1921–1923 (1925). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, št. 3, str. 395–412.

Žebot, Franjo: Strašen davčni vijak. *Slovenski gospodar*, 3. september 1925, št. 38, str. 2.

SUMMARY

Prekmurje as a "penal colony"? Efforts of the Association of State Employees and Pensioners in Murska Sobota to Secure Special Salary Supplements (1923–1924)

The article discusses the situation of state officials in Prekmurje during the first years after the region was incorporated into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and their part in establishing the new administrative, legal, and especially tax systems. The starting point of the discussion is the designation of Prekmurje as a "penal colony", primarily used during the interwar period in relation to teachers who expressed their dissatisfaction with having to perform their service in a poorly accessible, underdeveloped, and culturally specific border region. The article examines the extent to which a similar perception may also be detected among state officials, focusing on the efforts of the Association of State Employees and Pensioners in Murska Sobota in 1923–1924 to secure special salary supplements and preferential calculation of pensionable service.

Following the incorporation of Prekmurje into Yugoslavia, legislation and administrative practices gradually spread to the region from other parts of Slovenia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. New judicial, tax, and other state bodies were established, with the new authorities partly taking over the existing institutions, personnel, and records of the former Hungarian system. The process entailed not merely a technical administrative reorganization but also an introduction of new state sovereignty in practice. In this way, state officials became the most visible representatives of the new authorities. A particular important role was assigned to tax officials, who conducted taxpayer registrations and tax assessments, served decisions and recovered tax liabilities, thus introducing the new state to local inhabitants in a very specific way.

The officials performed their work in demanding conditions. Prekmurje was characterized by transport isolation, housing shortage, high cost of living, and supply disruptions but also by the distrust among part of its population towards the new authorities and regulations. An especially sensitive issue was the gradual introduction of the new tax legislation and the expanded scope of tax coverage. According to the statistical data, the number of income taxpayers in Prekmurje between 1923 and 1924 increased by almost 25% as did the overall tax regulation. Officials therefore bore the direct brunt of the population's criticism, which was not necessarily directed at them but at the new tax burdens, procedures, and the state they represented.

Following the adoption of the Civil Service Act in July 1923, it is within this context that the Association of State Employees and Pensioners in Murska Sobota demanded for the officials in Prekmurje to receive special salary supplements under Article 49 and preferential calculation of pensionable service under Article 137. In accordance with the latter, every eight months of actual service should be counted as a full year of pensionable service. The association even demanded a retroactive recognition of the benefits from Prekmurje's inclusion in Yugoslavia in 1919 onwards, on the grounds that the officials worked in difficult geographic and employment conditions, facing high cost of living as well as the challenges of working in the administrative and transitional legal environment.

An important conclusion of the article is that there were no major disagreements between the officials in Prekmurje and their direct superiors in Ljubljana regarding the eligibility of the demands. Dr Karel Šavnik, the head of the Delegation of the Ministry of Finance for Slovenia, endorsed the petition, completed its arguments with official data, and addressed it to the Ministry of Finance in Belgrade on several occasions. Due to the centralized nature of decision-making, the financial administration in Ljubljana did not have jurisdiction to independently recognize the special benefits, whereas the central ministry made no explicit final decision despite repeated urgent interventions made between November 1923 and September 1924. Thus, the case presented here reveals a major contradiction of Yugoslav centralization: although regional bodies were responsible for the smooth functioning of the state apparatus, they did not even have the autonomy to solve personnel and material issues that had a direct impact on its effectiveness.

The petition submitted by the officials in Prekmurje thus extends beyond the significance of a mere sectoral demand for higher income and points to broader tensions of integrating a border area into a new state. The state expected its officials to demonstrate loyalty and efficiency and to implement often-unpopular measures while restricting their material and symbolic recognition. Although the designation of Prekmurje as a "penal colony" for state officials was exaggerated, they skilfully used the specificities of the recently annexed, economically weaker, and politically sensitive region as an argument in support of their efforts to improve their situation. Their case therefore shows that the incorporation of Prekmurje into Yugoslavia was based as much on legislation and institutions as it was on the motivation, material safety, and social position of the people who regularly implemented the government authority on the ground.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.15
CC BY-SA

RENATA KOMIĆ MARN*

Oprema grajske kapele grofov Szapáry v Murski Soboti v času med svetovnima vojnama

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljena nova spoznanja o manjšem delu nekdanjih umetnostnih zbirk grofov Szapáry v murskosoboškem gradu – opremi grajske kapele, zakristije in oratorija. Na podlagi analize cenitvenih spisov Josipa Mantuanija iz let 1921 in 1930, popisa grajskega inventarja iz leta 1925, Steletovih zapiskov iz leta 1930, cenilnega kataloga in dražbenega zapisnika prisilne razprodaje Szapáryjevega premoženja iz leta 1930 ter novoodkrite cenitve opreme kapele, ki jo je leta 1934 izvedel mariborski kipar Ivan Sojč, je bilo mogoče rekonstruirati natančno podobo opreme kapele, zakristije in oratorija v obdobju med svetovnima vojnama in predstaviti posamezne predmete. Študija temelji na komparativno-analitični obravnavi razpoložljivih virov, ki prispeva k natančnejšemu spoznavanju videza in značilnosti posameznih kosov grajske opreme ter razumevanju njihove usode in omogoča celovitejši pristop k problematiki razpršenih umetnostnih zbirk.

KLJUČNE BESEDE

rodbina Szapáry, grad Murska Sobota, kapela, grajska oprema, inventarji, provenienca umetnin

ABSTRACT

FURNISHINGS OF THE COUNTS SZAPÁRY CASTLE CHAPEL IN MURSKA SOBOTA DURING THE INTERWAR PERIOD

The article presents the latest findings regarding a minor portion of the former art collections that belonged to the Counts Szapáry at Murska Sobota Castle—i.e., the furnishings of the castle chapel, the sacristy, and the oratory. The analysis of valuation reports prepared by Josip Mantuani in 1921 and 1930, the castle inventory from 1925, France Stele's records from 1930, the pricing catalogue, the minutes from the foreclosure auction of the Szapáry estate in 1930, as well as the newly discovered valuation of the chapel furnishings, which was conducted by the Maribor-based sculptor Ivan Sojč in 1934, allowed for an accurate reconstruction of the furnishings in the chapel, the sacristy, and the oratory during the interwar period and a presentation of individual objects. The study builds on the comparative analysis of sources available, which contributes to a more thorough knowledge regarding the appearance and features of individual items of castle furnishings as well as to a better understanding of their destinies. In addition, the results will facilitate a more integrated approach to addressing the problem of dispersed art collections.

KEYWORDS

Szapáry family, Murska Sobota Castle, chapel, castle furnishings, inventories, art provenance

* dr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana, renata.komic@zrc-sazu.si, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0504-6916

UVOD

Grofje Szapáry in njihove zbirke v gradu Murska Sobota so do leta 2017 zbujali predvsem zanimanje kustosa Pomurskega muzeja v Murski Soboti Janeza Balažica in kustodinje Narodnega muzeja Slovenije Jasne Horvat.[1] Oba sta namreč skrbela za predmete, ki izvirajo iz murskosoboškega gradu, nekdanje rezidence grofov Szapáry, ki je po drugi svetovni vojni postal sedež leta 1955 ustanovljenega Pomurskega muzeja. Zadnji grof Szapáry v Murski Soboti Ladislav, ki je bil madžarski državljan, je bil v času med svetovnima vojnama zaradi prezadolženosti in posledic agrarne reforme prisiljen prodati svoje imetje v Prekmurju, ki je bilo po prvi svetovni vojni priključeno novonastali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.[2] O dolgo pozabljeni javni dražbi njegovega imetja, ki se je začela leta 1930 v gradu Murska Sobota, in nekdanji dragoceni grajski opremi je v novejšem času pričeval predvsem cenilni katalog, ki ga v nekaj redkih izvodih hranijo nekatere slovenske javne in muzejske knjižnice, vendar je vir do pred približno desetletjem kljub svoji izčrpnosti pritegnil samo zanimanje že omenjenih Janeza Balažica in Jasne Horvat. Potem ko so bili leta 2017 v Pokrajinskem arhivu Maribor odkriti sodni spisi, povezani s prisilno razprodajo Szapáryjevega imetja, in med njimi po pričakovanjih tudi sodni zapisnik celotne dražbe, je bilo mogoče ne samo natančneje predstaviti potek te pomembne razprodaje ter nakupe institucij in posameznikov, temveč tudi delno rekonstruirati nekdanjo podobo razprodanih grajskih zbirk in raziskati starejšo provenienco izbranih umetnin.[3] Novoodkriti viri – zlasti cenilni katalog in dražbeni zapisnik – so pritegnili tudi zanimanje kustodinje Pomurskega muzeja Tamare Andrejek in kustosa Madžarskega narodnega muzeja Szabolcsa Serfőző.[4] Tako pomembna plemiška zbirka pa si – tudi zaradi svoje vznemirljive usode – vendarle zasluži še večjo pozornost. Ohranjeno arhivsko in slikovno gradivo je namreč neizčrpen vir podatkov o umetninah, prostorih, osebah in nekdanji družbi, pa tudi razmerah, ki so povzročile razpršitev Szapáryjevih zbirk v Murski Soboti, medtem ko natančna primerjalna analiza virov omogoča oblikovanje izhodišč za nadaljnje iskanje in prepoznavanje posameznih predmetov. V tem prispevku so predstavljena nova spoznanja o specifičnem segmentu nekdanjih umetnostnih zbirk grofov Szapáry v murskosoboškem gradu, in sicer opremi grajske kapele. Na podlagi analize več arhivskih in slikovnih virov ter ugotovljene konkordance med posameznimi zapisi in opisi so v nadaljevanju poleg rekonstrukcije opreme, ki je krasila grajsko kapelo v času med svetovnima vojnama, predstavljeni izbrani predmeti. Gre za vzorčno študijo, temelječo na komparativno-analitičnem pristopu k obravnavi razpoložljivih virov, ki omogoča širši pregled stanja ter prinaša natančnejše odgovore na nekatera temeljna vprašanja o videzu, značilnostih in usodi posameznih kosov grajske opreme.[5]

STANJE RAZISKAV

Poznobaročna kapela z zvonikom, ki je v višini dveh nadstropij vzidana v zahodnem traktu gradu Murska Sobota, v okviru nekaterih, sicer presenetljivo redkih študij o stavbni zgodovini gradu doslej ni bila deležna posebne pozornosti (sl. 1–3).[6] Ivan Stopar je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja menil, da je bila kapela s tristranim zaključkom postavljena kmalu po letu 1687, če ne že prej, njeno arhitektonsko bogato členjeno notranjščino pa je datiral v čas po letu 1722.[7] K Stoparjevi skopi opazki, da je kapela »žal brez avtentične opreme«, sta v zadnjem času nekaj besed o kapeli prispevali Tamara Andrejek v mono-

1 Balažic, Umetnostna podoba Prekmurja, str. 135, 138–139; Balažic, Pestra obogatitev, str. 29–32; Balažic, *Umetnine iz Prekmurja*, str. 84–86, 94–95, kat. št. 26, 32; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 423–426. Gl. še Fujs, Med podeželjem in mestom, str. 21–22. Tudi v desetletju pred drugo svetovno vojno je poleg nekaj kratkih obvestil o poteku dražbe v dnevnem časopisju nastalo samo poročilo konservatorja Franceta Steleta, pozneje je Ivan Komelj razprodajo v gradu Murska Sobota zgolj omenil. Prim. Stele, Varstvo spomenikov, str. 87–88; Komelj, Grad kot spomeniško-varstveni problem, str. 22.

2 Za natančno predstavitev okoliščin: Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 86–88.

3 Komić Marn in Košak, The inter-war sales of castle properties in Slovenia and transfer research: The case of Szapáry collection in Murska Sobota (predavanje na *TransCultAA, Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century, Workshop and Internal Project Meeting, March 29th - March 31st 2017, Ljubljana*); Komić Marn in Košak, Zbirka Ladislava grofa Szapáryja; Komić Marn, Če bo hotel muzej; Komić Marn, From Venice to Prekmurje; Komić Marn, Umetnine iz beneške palače; Komić Marn, Umetnostne zbirke grofov Szapáry; Komić Marn, Transnacionalno istraživanje povijesti, str. 110–116.

4 Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota; Serfőző, Képmások a Szapáry család; Andrejek, Razkošje, ki je izginilo.

5 O pomenu in učinkovitosti tovrstnega metodološkega pristopa: Komić Marn, Strahlova zbirka, str. 269–446; Komić Marn, Zaplemba – prenos – distribucija, str. 118–119.

6 Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 38–42; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 77–82; Balažic, K podobi soboškega gradu; Balažic, Prekmurje kot ozemlje, str. 14; Balažic, Umetnostna podoba Prekmurja, str. 131–132; Andrejek, Stavbna zgodovina gradu.

7 Stopar, *Grajske stavbe*, str. 82; Stopar, Grajske stavbe v Prekmurju, str. 115–117.

Slika 1: Grad Murska Sobota, pogled na zahodno grajsko krilo s kapelo, po 1898 (© Fortepan / Budapest Főváros Levéltára; foto: György Klösz).

grafiji *Trije gradovi, dve deželi, ena zgodba* in Tajda Benko v magistrski nalogi *Grad Murska Sobota*. Kot edini doslej sta med drugim zastavili vprašanja o nekdanji podobi in usodi opreme kapele.[8] Obe sta se naslonili na posamezne izbrane vire in redke ohranjene starejše posnetke notranjščine prostora. Tamara Andrejek je na podlagi cenilnega kataloga ugotovila, da je bilo na dražbi naprodaj 16 predmetov iz kapele, od tega dvanajst slik z nabožno vsebino in podobami svetnikov, dva bakroreza, posrebrena viseča svetilka ter velik lesen relikviarij s klečalnikom in 138 posodicami z relikvijami.[9] Iz dražbenega zapisnika je razbrala, da je premožni tovarnar in takratni murskosoboški župan Josip Benko kupil dva predmeta iz kapele – veliki relikviarij in sliko *Ecce homo*, ki ju je kmalu po nakupu prodal drugim kupcem.[10] Ugotovila je še, da baročni oltar, »opremljen z osrednjo oltarno podobo Svete trojice in sv. Nikolaja v atiki oltarja ter skulpturami sv. Petra, sv. Štefana, sv. Ladislava in sv. Pavla«, ni bil predmet dražbe ter da posledično njegova usoda in sedanje nahajališče nista znana.[11]

Tajda Benko, ki je v analizo vključila predvsem Steletove zapiske iz leta 1930 in posnetka notranjščine kapele pred dražbo, se je lotila predstavitve velikega oltarja v kapeli, pri čemer je menila, da je temeljitejša obravnava zaradi pomanjkanja virov in fotografskega gradiva precej otežena.[12] Kljub temu je na podlagi Steletovega opisa in fotografskega posnetka podala prvo analizo izgubljenega baročnega oltarja, ki ga je datirala v prvo polovico 18. stoletja, in predstavila tako oltarne slike kot oltarne kipe.[13] Menila je, da je bil oltar v času po Steletovem popisu prodan ali odnesen drugam.[14] Iz Steletovih zapiskov je razbrala, da je bilo v kapeli leta 1930 še nekaj slikarskih del: štiri svetniške podobe, upodobitev hodegetrije iz sredine 18. stoletja, slika Kristusa, privezanega k stebru, in slika *Ecce homo*, ki jo je na dražbi kupil župan Josip Benko.[15]

Slika 2: Grad Murska Sobota, pogled na zahodno grajsko krilo s kapelo, 2026 (© Pomurski muzej Murska Sobota; foto: Tadeja Andrejek).

8 Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102; Andrejek, Razkošje, ki je izginilo, str. 64; Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 51–56.
9 Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102.
10 O nakupih župana Benka in njegovi vlogi pri dražbi gl. Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 87–88, 92, 104, 107–108; Komić Marn, Umetnostne zbirke grofov Szapáry, str. 15–21.
11 Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102.
12 Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 50–51.
13 Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 51–53, 55–56.
14 Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 51.
15 Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 54.

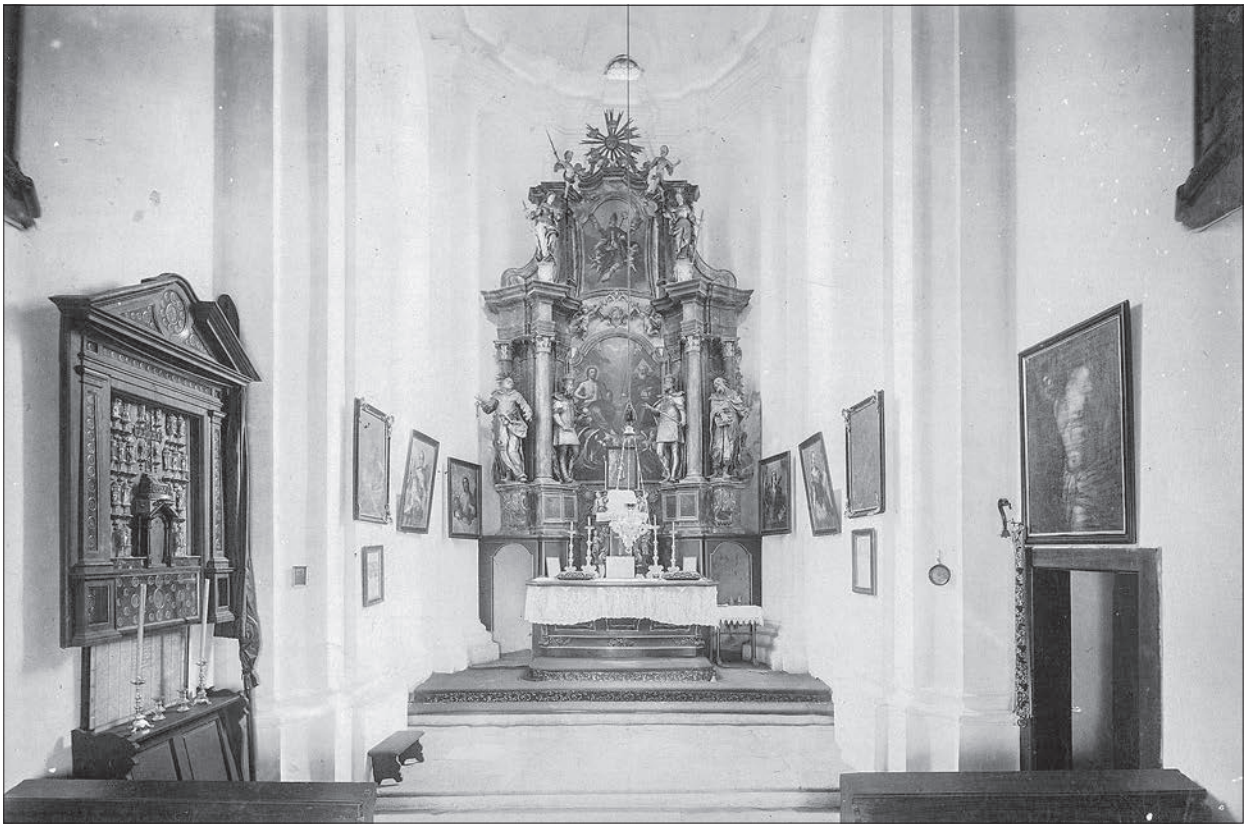
Slika 3: Grad Murska Sobota, notranjščina grajske kapele, 2026 (© Pomurski muzej Murska Sobota; foto: Tadeja Andrejek).

OBRAVNAVANI VIRI IN METODOLOGIJA

Poleg zgoraj navedenih je treba v analizo vključiti še druge, sicer večinoma znane oziroma v relevantni literaturi že omenjene vire, na podlagi katerih je mogoče nekoliko natančneje rekonstruirati nekdanjo opremo Szaparyjeve kapele, pa tudi zakristije in oratorija v gradu Murska Sobota. Predmeti v kapeli so bili namreč inventarizirani že leta 1921, ko je Josip Mantuani, takrat še ravnatelj Narodnega, prej Deželnega muzeja v Ljubljani, v luči zadolženosti grofa Ladislava Szapáryja in napovedi razprodaje njegovega imetja prvič izvedel cenitev vseh premičnin v gradu.[16] Štiri leta pozneje je Hrvatsko-slavonska hipotekarna banka v okviru sicer večjega skupnega kredita Szapáryju odobrila menični kredit v znesku dveh milijonov dinarjev za dobo enega leta, za zavarovanje terjatve pa je bil zastavljen ves inventar gradu Murska Sobota.[17] Za raziskovanje nekdanje podobe gradu in njegove opreme je pomembno, da je takrat nastala »Zastavodajna in depozitarna pogodba«, ki vsebuje natančen popis grajskega inventarja iz leta 1925, torej pet let pred dražbo, evidentirana je tudi oprema kapele, zakristije in oratorija.[18] Leta 1930 je grajske prostore skupaj z ravnateljem Narodnega muzeja Josipom Malom pregledal France Stele in si zabeležil ter fotografiral nekaj predmetov, zlasti tistih, ki so se mu zdeli primerni za muzej.[19] Pri tem je natančno opisal nekatera likovna dela v kapeli in navedel nekaj predlogov za cene slik in risb, ki so se tam nahajale. Približno istočasno je Josip Mantuani ponovno ocenil vrednost Szapáryjevih premičnin, tipkopis novega cenilnega kataloga pa je zaradi pritožb o previsokih cenah tudi ročno popravljal.[20] Opisi predmetov v tipkopisu se sicer ujemajo s tistimi v natisnjenem cenilnem katalogu, ki je istega leta izšel pri Prekmurski tiskarni, vendar zniževanje cen prinaša dodaten vpogled v vrednotenje in recepcijo predmetov v času dražbe. V knjižnici Narodnega muzeja se je ohranil Mantuanijev izvod natisnjene knjižice cenilnega kataloga, ki vsebuje njegove lastnoročne dopise in opombe ob robu. Najpomembnejša vira za raziskovanje podobe in usode opreme grajske kapele sta cenilni katalog in dražbeni zapisnik (Zapisnik o javni dražbi premičnin), kjer so (včasih slabo čitljivo) zapisana imena kupcev in končne cene.[21] A kot je opozorila Tamara Andrejek, baročni oltar iz kapele ni bil naprodaj na dražbi.[22] Več podatkov o njem in nekaterih drugih predmetih iz kapele pridobimo iz doslej neznanega vira, cenitve premičnin, ki jo je 21. februarja 1934 v gradu Murska Sobota izvedel kipar Ivan Sojč iz Maribora.[23] Šlo je za cenitev tistih premičnin, ki »do takrat še niso bile popisane in ocenjene«, vendar je iz kiparjevega popisa razvidno, da je ocenil samo predmete, ki so še bili v kapeli. Dragoceni dokument tako zapolnjuje vrzel v poznavanju značilnosti tistih predmetov v kapeli, ki niso bili naprodaj na dražbi.

Med naštetimi viri je gotovo najpopolnejši popis opreme murskosoboškega gradu, ki ga je leta 1921 sestavil Josip Mantuani.[24] Za potrebe cenitve je namreč evidentiral vse, kar je imelo prodajno vrednost, ker pa do dražbe grofovega imetja takrat še ni prišlo, kataloga niso natisnili in cenitev je ostala v rokopisu. Tipkopis z opisom grajske opreme, ki je nastal za kreditno pogodbo leta 1925, se večinoma ujema z Mantuanijevim rokopisom iz leta 1921, le da so v njem opisi precej skrajšani.[25] Ta dva vira obravnavam kot izhodišče za rekonstrukcijo, saj omogočata popoln pregled nad stanjem grajske opreme v prvi polovici dvajsetih let prejšnjega stoletja. Pridobljene podatke je mogoče dopolniti na podlagi poznejših virov,

16 Prim. Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 86–88.
17 Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 87.
18 Prim. Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 87.
19 Steletove terenske zapiske in fotografije kot vir za raziskovanje zbirk grofov Szapáry v Murski Soboti je prvi analiziral Janez Balažic: Balažic, Pestra obogatitev, str. 31.
20 Prim. Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 103–104.
21 Prim. Komić Marn in Košak, Zbirka Ladislava grofa Szapáryja, str. 15.
22 Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102.
23 SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 808, spis St 3/33, št. 128. O kiparju gl. Kostanjšek Brglez, Kipar, pozlatar in restavrator, in tam navedeno literaturo.
24 SI AS 934, Mantuani Josip, 1889–1941, fasc. 9.
25 SI PAM/0640, t. e. 430, spis E 231/30, Notarski akt (18. 4. 1925).

Slika 4: Grad Murska Sobota, notranjščina kapele z velikim oltarjem, po 1898 (© Fortepan / Budapest Főváros Levéltára; foto: György Klösz).

nastalih v letih 1930, 1931 in 1934, zlasti dražbenega zapisnika, ki edini vsebuje podatke o poznejši usodi posameznih predmetov.[26] Zelo dragoceni za rekonstrukcijo so slikovni viri, ki pa so za grajsko kapelo redki. Znani so samo trije fotografski posnetki notranjščine: starejši je iz časa med letoma 1898 in 1900,[27] druga dva pa sta nastala v času priprav na dražbo leta 1930, ko je Stele v kapeli razen oltarja fotografiral tudi že omenjeno sliko *Ecce homo* (sl. 4–6). Na podlagi navedenih virov v nadaljevanju podajam opis oziroma rekonstrukcijo opreme kapele, zakristije in oratorija v murskosoboškem gradu med letoma 1921 in 1934, torej v času pred in med razprodajo grofovega imetja.[28]

OPREMA KAPELE V GRADU MURSKA SOBOTA

Veliki oltar v kapeli z dvonadstropno osno simetrično arhitekturo in stopnjevano zasnovo, ki ga poznamo po predvojnih posnetkih, je bil leta 1934 še vedno v grajski kapeli. Izdelan v baročnem slogu iz mehkega lesa, je v višino meril 8 metrov, v širino pa 3,7 metra. Na podlagi posnetkov in Mantuanijeve notice, da je bil oltar »barvan«, lahko potrdimo Sojčevo navedbo, da je bil marmoriran oziroma polikromiran. Po kiparjevem mnenju je bil les leta 1934 v dobrem stanju, arhitektura oltarja pa vredna 9000 dinarjev. Mantuani je 13 let prej vrednost oltarne arhitekture ocenil na 24.000 dinarjev. Menza, ki je delno vidna na obeh posnetkih, je bila po mnenju kiparja Sojča delo novejšega datuma iz hrastovega lesa z rezljano in pozlačeno ter bogato rezbarjeno ornamentiko, njeno vrednost je ocenil na 4320 dinarjev.

Na oltarju je bilo še leta 1934 razporejenih več kipov, ki enako kot oltar niso bili naprodaj na dražbi. Stele je zabeležil, da so na oltarju »dobri kipi« sv. Petra in Pavla ter »plemiških svetnikov«, v katerih je Mantuani prepoznal sv. Ladislava in sv. Emerika. Tamara Andrejek in Tajda Benko sta svetnika v oklepih s kronama na glavah pravilno prepoznali kot sv. Štefana Ogrskega in sv.

26 ZRC SAZU, UIFS, Terenski zapiski Franceta Steleta, XLIX, 1930, fol. 45v–69; SI PAM/0640, t. e. 430, spis E 231/30, št. 42 (24. 10. 1930); *Velika javna dražba*; SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin; SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 808, spis St 3/33, št. 128.

27 Posnetki, katerih avtor je György Klösz, naj bi nastali med letoma 1895 in 1898 (npr. Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102), vendar jih je po mojem mnenju treba datirati v čas po letu 1898, ko je umrl grof Geza Szapáry, saj je na njih kot lastnik gradu Murska Sobota naveden njegov sin Ladislav.

28 Za transkripcijo podatkov gl. inventar predmetov v nadaljevanju in prilogo.

Slika 5: Grad Murska Sobota, veliki oltar v grajski kapeli, 1930 (© MK, INDOK center; foto: France Stele).

Slika 6: Grad Murska Sobota, slika Ecce homo v grajski kapeli, 1930 (© MK, INDOK center; foto: France Stele).

Ladislava.[29] O podobi oltarja v obravnavanem času zanesljivo pričata oba posnetka notranjščine kapele. Ob zunanjih stebrih stojita kipa sv. Petra (levo) in sv. Pavla (desno), ob notranjih pa kipa sv. Štefana Ogrskega (levo) in sv. Ladislava (desno). Zgoraj na atiki sta kipa svetnic z mečema v rokah, na levi sv. Katarine in na desni morda sv. Apolonije.[30] Iz Sojčevega popisa razberemo, da so bili kipi svetnikov visoki približno 150 cm. Zanje je kipar določil ceno po 1000 dinarjev, za približno 100 cm visoka kipa svetnic na ogredju pa po 500. Čeprav je plastike na podlagi posnetka težko zanesljivo analizirati, se zdi, da se kipi svetnic in puttov na atiki slogovno razlikujejo od kipov moških svetnikov in drugih puttov. Mantuanijeva cenitev štirih »velikih« kipov svetnikov je bila leta 1921 visoka, po 2500 dinarjev za vsakega, medtem ko kipov svetnic in puttov ni niti omenil. Sojč je naštel šest puttov, kar se ujema s tistimi, ki so vidni na Steletovem posnetku iz leta 1930, ne pa tudi z okrasjem, ki ga je oltar imel konec 19. stoletja, saj so bili takrat na oltarju samo štirje putti: dva polikromirana zgoraj ter dva z baročno kartušo in grbom rodbine Szapáry v njej na sredini med oltarnima slikama. Manjša putta na Steletovem posnetku na konzolah pod kipoma sv. Petra in sv. Pavla sta bila torej tja pritrjena po letu 1900 in pred 1930.

Sojč je posebej ocenil vrednost tabernaklja s štirimi angeli, ki je viden na obeh posnetkih (le da sta angela oziroma putta s svečnikoma na njem do leta 1930 zamenjala svoji mesti) in ki je bil leta 1934 v slabem stanju. Nad tabernakljem je bil že konec 19. stoletja postavljen lesen relief Matere Božje v poglobljeni kaseti pod steklom, ki je viden na obeh posnetkih oltarja in ki ni bil naprodaj na dražbi. Mantuani ga je leta 1921 sicer opisal in ocenil, a leta 1934 je bil uokvirjeni relief »Marije z detetom in žarki« še vedno na oltarju. Sojč je zapisal, da meri 64 x 46 cm, njegovo vrednost je ocenil na 100 dinarjev, kar bi se ujemalo s ceno 120 dinarjev, ki jo je pred njim določil Mantuani. V tabernaklju sta bila v času prve Mantuanijeve cenitve majhen srebrn ciborij s pokrovom (280 g) in velika dragocena rokokojska monštranca iz pozlačenega srebra (1348 g). Mantuani je ciborij ocenil na 400 dinarjev, monštranco, ki jo je datiral v čas okrog leta 1780, pa na 2500. Slednja je bila okrašena z dvanajstimi emajliranimi ploščicami in petimi »ogrskimi« diamanti, lunulo pa so krasili razni poldragi kamni. V cenilnem katalogu iz leta 1930 predmeta nista navedena kot del opreme kapele, prepoznati ju je mogoče v opisu predmetov v sobi Marije Terezije v prvem nadstropju, le da je na monštranci en diamant že manjkal. Oba predmeta so hranili v omari, prodana pa sta bila šele po izteku rednega dela dražbe, ko ju je za sicer visoko izklicno ceno kupil župan Josip Benko.

V oltarju sta na posnetkih vidni dve sliki: nad oltarno sv. Trojice je v atiki umeščena podoba sv. Nikolaja.[31] Stele je leta 1930 za sliki predlagal ceni 3000 in 1000 dinarjev, Mantuani je istega leta večjo ocenil na 8000 dinarjev, manjšo na 1200. Sliki sta bili naprodaj na dražbi, in čeprav so ceno večje znižali na 5000 dinarjev, sta obe ostali neprodani. Po izteku rednega dela prodaje, 23. aprila 1931, ju je kupil župan Benko za skupaj 2080 dinarjev. Na oltarju so bile v predeli pritrjene štiri manjše slike v okvirjih, ki so vidne na obeh posnetkih, vendar jih ni nihče evidentiral. Morda lahko z njimi povežemo Steletovo navedbo, da je bilo v kapeli

29 Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102; Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 55.

30 Identiteto slabo vidnih kipov svetnic, ki doslej ni bila znana, povzemam po Steletovem zapisu v podnapisu k fotografiji oltarja, ki jo hrani INDOK center v Ljubljani.

31 Za opis obeh slik na podlagi fotografije gl. Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 52–53.

poleg oltarnih in dveh drugih še dvanajst slik,[32] saj jih katalog in drugi inventarji navajajo samo osem.

Na oltarni menzi so stali štirje leseni rezljani in posrebreni svečniki, ki so vidni na obeh posnetkih. Za novi posodi za rože (60 dinarjev), ki sta Mantuanija leta 1921 tako pritegnili, da si je v beležnico eno skiciral, bi lahko sklepali, da sta bili leta 1934 še vedno v kapeli, saj je Ivan Sojč tam evidentiral dve masivni vazi približno enake vrednosti (40 dinarjev), poleg tega ju v cenilnem zapisniku ni mogoče zaslediti. Za štiri rezljane svečnike, ki prav tako niso bili naprodaj na dražbi, je kipar določil skupno vrednost 400 dinarjev.

Na južni steni kapele je že konec 19. stoletja stal velik lesen relikviarij s 138 kapsulami in posodicami za svetniške relikvije, ki je bil na dražbi naprodaj najprej za 4000 dinarjev, nato pa so ceno znižali na 3000. Šele po izteku rednega dela dražbe ga je kupil Josip Benko za 1000 dinarjev in ga nato preprodal na Dunaj.[33] Relikviarij iz trdega lesa, zasnovan kot portal s trikotnim čelom, je viden na starejšem posnetku notranjščine kapele. Pod njim je klečalnik z dvema svečnikoma in morda dvema posodama (svečnikoma?) iz medenine, ki ju je evidentiral Mantuani. Klečalnik in v polno vlita stara medeninasta svečnika so bili na dražbi všteti v ceno relikviarija in torej prodani županu Benku, dva masivna svečnika pa sta bila leta 1934 še vedno v kapeli. V letih 1921 in 1925 je na klečalniku stalo še leseno razpelo, ki ni bilo naprodaj na dražbi, a ga tudi leta 1934 ni bilo več v gradu.

Na stenah kapele je viselo deset oljnih slik na platnu. Mantuani jih je evidentiral za prodajo leta 1930 in vse razen dveh so v rednem delu dražbe tudi prodali. Štiri podobe svetnikov in svetnic v preprostih temnih okvirjih s pozlačenimi vložki so sestavljale serijo, ki jo je Stele datiral v sredino 18. stoletja. Visele so v jukstapoziciji na južni in severni steni oltarnega dela kapele – tik ob oltarju sta viseli podobi sv. Juda Tadeja (levo) in sv. Janeza Evangelista (desno), zraven še podobi sv. Julijane (levo) in sv. Tekle (desno). Mučenic Stele ni prepoznal, a je menil, da gre za ikonografsko zelo zanimiva dela. Naša identifikacija sledi Mantuanijevemu zapisu, ki je že leta 1921 obe sliki natančno opisal. Ob Julijani je namreč na sliki upodobljen »rogat« angelček, torej njen atribut, vklenjeni satan, ki ji je v podobi angela zaman prigovarjal, naj se odreče krščanskega boga in se tako reši iz ječe.[34] Sv. Tekla pa je upodobljena v ognju s kačama in levom, v desnici držeč palmo z rožami.[35] Vrednost teh štirih slik je bila ocenjena na 300 dinarjev za vsako, na dražbi je dve – ni znano, kateri – že septembra 1930 za 900 dinarjev pridobil kupec s priimkom Mošinsky iz Zagreba. Drugih dveh podob v rednem delu dražbe niso prodali, 23. aprila 1931 ju je za tretjino izklicne cene pridobil župan Benko. Ob teh slikah sta na južni in severni steni viseli sliki sv. Petra in sv. Pavla v bogato okrašenih baročnih okvirjih, spodaj pod njima pa še dva bakroreza, kot je vidno na posnetkih in kot se ujema z zaporedjem evidentiranih predmetov. Njihove vsebine ni mogoče razpoznati, poleg tega Mantuani leta 1921 svetniškega para ni opisal. Slikama je določil nekoliko višjo ceno, 600 dinarjev za vsako. Leta 1930 sta bili naprodaj po precej nižji ceni (400 dinarjev za obe), že prvi dan dražbe ju je za 550 dinarjev pridobil dr. Gmeinar ali Gmeiner. Precej več pozornosti je Mantuani namenil bakrorezoma, ki sta neposredno povezana z družino Szapáry. Šlo je namreč za potrdili o sprejemu v frančiškanski tretji red, eno za Petra Szapáryja iz leta 1712, drugo za Izabelo Szapáry iz leta 1764. Prvi bakrorez je vrezal Johann Georg Beck (1676–1722), za drugo sprejemno pismo pa je bil morda uporabljen starejši bakrorez Gerarda (Gerhardt) Bouttatsa, ki je deloval v 17. stoletju, ali pa je Mantuani napačno razbral ime bakrorezca. Že prvi dan razprodaje v Murski Soboti je bakroreza za nizko, vendar več kot dvakratno izklicno ceno pridobil predstavnik samostana v Čakovcu.[36]

Na znanih fotografskih posnetkih je vidna samo še ena slika iz kapele, ki je visela na severni steni. Na njej je v chiaro-scuro slogu upodobljen Kristus, privezan k stebru,[37] obrnjen v svojo desno, v dokolenskem izrezu. Mantuani, ki je menil, da gre za slikarja neapeljske šole, morda Luca Giordana ali Caravaggia, jo je sprva precej visoko cenil. Stele je bil zmernejši, označil jo je za delo italijanskega slikarja z začetka 17. stoletja in njeno vrednost ocenil na 6000 din. Po nekaj višji ceni

32 ZRC SAZU, UIFS, Terenski zapiski Franceta Steleta, XLIX, 1930, fol. 45v.

33 Relikviarij je leta 1931 kupil g. Schracker z Dunaja (Andrejek, Oprema gradu Murska Sobota, str. 102).

34 Prim. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7: stp. 229.

35 Prim. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 8: stp. 433.

36 SI AS 934, Mantuani Josip, 1889–1941, fasc. 9; SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin, pag. 1.

37 Kot je mogoče razbrati iz posnetka, ne gre za prizor bičanja, ampak za reducirani prizor brez mučiteljev, prim. https://www.liverpoolmuseums.org.uk/artifact/christ-bound-column, https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Alonso-Cano/44053/Christ-Bound-to-the-Column.html ali https://picryl.com/media/cornelis-schut-iii-christ-tied-to-a-pillar-b089b0.

so sliko septembra 1930 tudi prodali, vendar ime kupca v dražbenem zapisniku ni zabeleženo.[38]

V kapeli sta na južni steni viseli še dve sliki manjše vrednosti, ki na posnetkih nista vidni. Za upodobitev trpečega Kristusa na križu je Mantuani menil, da je nastala okrog leta 1820, Stele pa je opazil, da gre za znani tip Kristusa z močno razgibanim telesom, ki je »ves v ranah in oblit s krvjo«, ter opozoril na podobnost s *Križanim* v stolnici v Krakovu. Sliko je na dražbi kupil zbiralec dr. Geza Kodella iz Gradca. Zraven *Kristusa na križu* je visela slika Marije z detetom tipa hodegetrija na zlatem ozadju, ki jo je Stele zelo podrobno opisal in opozoril na dobesedno podobnost s sliko istega motiva na Jesenicah. Mantuani je bil prepričan, da gre za pozno kopijo na platnu po »grški« ikoni, oba pa sta bila pozorna na star okvir z rokokojsko ornamentiko. Za izklicno ceno 300 dinarjev je sliko oktobra 1930 kupil kupec s priimkom Žalik. Skoraj zagotovo je bil to Vincenc Žalik, komorni sluga oziroma »dvornik« v Murski Soboti, ki je istega leta tožil grofa Szapáryja zaradi visokega dolga 150.000 dinarjev in ki je imel v murskosoboškem gradu stanovanje.[39]

Od vseh slik v kapeli zares dobro poznamo samo sliko Kristusa pred Pilatom oziroma *Ecce homo*, ki je v pozlačenem okvirju, vidnem na enem Steletovih posnetkov (sl. 6–7), verjetno visela na vhodni steni kapele. O njej se je v literaturi že veliko pisalo, saj jo je za svoje zbirke kupil Narodni muzej v Ljubljani.[40] Sliko so najprej oddali Prosvetnemu oddelku, leta 1934 pa jo je skupaj z drugimi slikarskimi deli iz muzejske zbirke prevzela Narodna galerija.[41] Vse od prihoda v muzej do danes je bila deležna posebne pozornosti, ker so jo že pred dražbo pripisovali slikarju Jacopu Palmi Mlajšemu (Stele sicer Palmi Starejšemu), vendar do objave raziskav Jasne Horvat leta 2009 ni bilo znano, da je sliko v Murski Soboti pravzaprav kupil župan Benko in jo kmalu zatem prodal muzeju.[42] Z odkritjem dražbenega zapisnika pa je bilo mogoče ugotoviti, da je muzej sliko kupil v precej nenavadnih okoliščinah. Izklicna cena je bila 8000 dinarjev, Benko je 18. septembra 1930

Slika 7: Matteo Ingoli, pripisano: Ecce homo iz grajske kapele, Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 1296 (© Narodna galerija, Ljubljana; foto: Bojan Salaj).

zanjo plačal 18.500, muzeju pa jo je več kot leto dni pozneje prodal za 35.000 dinarjev.[43] Ni jasno, zakaj je ravnatelj muzeja Josip Mal privolil v tako neugodno kupčijo in tako murskosoboškemu industrialcu zagotovil precejšen dobiček. Vsekakor je slika *Ecce homo* edini predmet iz kapele, katerega sedanje hranišče je znano, kar ustreza pomenu, ki sta ji ga pripisovala Mantuani in Stele. Zadnje raziskave o njeni starejši provenienci so njuno mnenje potrdile: slika izvira iz zbirk rodbin Grimani in Morosini-Gatterburg v Benetkah, leta 1894 pa jo je kupil grof Geza Szapáry. Poleg tega so se odprle možnosti nove atribucije slikar-

38 Prim. SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin, pag. 14.

39 Prim. SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 429, spis E 820/30. Za Žalikovo stanovanje v gradu prim. *Velika javna dražba*, str. 82.

40 Nazadnje Komić Marn, From Venice to Prekmurje, str. 265–286. Gl. tudi Balažic, *Umetnine iz Prekmurja*, str. 94–95; Horvat, Dr. Josip Mal, str. 425–426.

41 Prim. seznam oddanih slik v Horvat in Kos, *Zbirka slik*, str. 270, št. 196. Gl. tudi dokument o predaji, slika pod zap. št. 85: Arhiv NMS, 1934, št. 194 (16. 3. 1934).

42 Horvat, Dr. Josip Mal, str. 425–426.

43 Natančneje o nakupu in preprodaji slike Narodnemu muzeju Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 107–108, s starejšo literaturo in viri.

ju Matteu Ingoliju, učencu Alviseja Benfatta in nasledniku Jacopa Palme Mlajšega, torej slikarjev, ki jima je bila slika v preteklosti pripisana.[44] Podobno provenienco bi morda lahko domnevali za sliko Kristusa, privezanega na steber, za druge predmete iz kapele pa ni verjetno, da bi izvirali iz slavne beneške zbirke Morosini-Gatterburg.

Mantuanijev rokopis ne navaja drugih predmetov v kapeli. Na starejšem posnetku sta vidni dve miniaturni sliki na stenah, vendar ni mogoče razločiti, kaj predstavljata. Ob relikviariju morda stoji ena od zastav, ki so ju pozneje evidentirali v oratoriju. Na menzi poleg svečnikov ležita blazini, ki verjetno nista bili prodani na dražbi, saj ju je leta 1934 evidentiral in ocenil Ivan Sojč. Enako sklepam za klopi, ki so delno vidne na posnetku: kipar je še leta 1934 evidentiral štiri klopi v kapeli, vredne 100 dinarjev. Visečo posrebreno svetilko, ki je vidna na obeh posnetkih, je Mantuani prvič evidentiral in ocenil šele leta 1930. Že prvi dan dražbe jo je za 610 dinarjev kupil dr. Gmas iz Zagreba.

OPREMA ZAKRISTIJE IN ORATORIJA V GRADU MURSKA SOBOTA

Na starejšem posnetku notranjščine kapele so na desni vidna vrata, ki verjetno vodijo v zakristijo v grajskem pritličju. O prostoru samem ni podatkov, viden je na tlorisu gradu, ki ga je v prvi četrtini 20. stoletja izdelal Štefan Mesarič.[45] Oprema zakristije je bila vse prej kot razkošna. V njej je bila leta 1921 lesena spovednica, na kateri je stala majhna polikromirana lesena plastika Matere Božje, ki jo je Mantuani označil za »autodidaško delo« iz 18. stoletja, ob tej pa dva gladka belo pleskana svečnika iz mehkega lesa. Na stenah sta bili samo dve sliki v olju na platno in morda kanonska tabla. Obe sliki sta bili naprodaj na dražbi. Na eni je bil po Mantuanijevem mnenju upodobljen »Stefan Studnicienski (deček, ki so ga baje židi umorili 1752)«, na drugi pa sv. Hieronim. Stele je vrednost obeh skupaj ocenil na 100 dinarjev, Mantuani pa je postavil ceno 120 dinarjev za dečka in 200 za svetniško podobo. Kanonska tabla v krasnem baročnem okvirju je bila nazadnje evidentirana leta 1925, v cenilnem katalogu dražbe pa je ni mogoče zaslediti. V zakristiji so hranili še dva para posodic oziroma vaz za cvetlice (enega iz porcelana, drugega iz brušenega stekla), dva para vrčkov za vodo in vino (enega iz kositra, drugega iz pozlačenega srebra in emajliranega stekla) ter pozlačena srebrna keliha s patenama.[46]

V cenilnem zapisniku iz leta 1930 je v zakristiji navedenih 16 predmetov in prav vsi so bili prodani že prvi dan dražbe, 4. avgusta 1930. Srebrna keliha je za izklicno ceno 2000 dinarjev kupil predstavnik samostana, verjetno tistega v Čakovcu. Kositrna vrčka skupaj s pripadajočim pladnjem je najverjetneje kupil Stanko Melihar, gimnazijski profesor v Murski Soboti. Majhni stekleni vazi za rože je kupil inženir Mikuš, novi porcelanski (bavarski Nymphenburg) posodi za rože pa kupec s priimkom Radej. Sliki sta kupila kupca z nerazločno zapisanima priimkoma Gmeinar (Gmeiner) in Šlangar (Šlanger). Spovednico so po vsej verjetnosti odpeljali v Čakovec, kupec lesenih svečnikov pa v dražbenem zapisniku ni naveden. Za murskosoboško Martinišče sta bila za 40 dinarjev kupljena steklena vrčka za vodo in vino iz kapele, ki ju ne moremo istovetiti s tistima iz pozlačenega srebra in emajliranega stekla, evidentiranima leta 1921. Niti vrednosti vrčkov niti opisa se namreč ne ujemajo. Dragocena srebrna vrčka, ki sta bila sicer še vedno v zakristiji, najdemo v drugem delu cenilnega kataloga (dodatku)[47] pod zaporedno številko 1.[48] Njuna izklicna cena je bila 5000 dinarjev, po znižani ceni 2237 dinarjev ju je po izteku rednega dela dražbe kupil župan Josip Benko.[49]

V oratoriju je Mantuani v času prve cenitve evidentiral sedem starih, na novo tapeciranih stolov, klečalnik, pregrinjalo na parapetu (ograji), pet uokvirjenih podob, dve zastavi in škropilnik. Kot je razvidno iz virov, je bil tudi klečalnik tapeciran, med podobami pa je bila v črnem okvirju na svilo tiskana slika božjepotne cerkve Matere Božje oziroma alegorična slika »Fons gratiae (Marija)«, kot je leta 1930 zapisal Stele. Mantuani je predlogo za tisk na svilo označil za delo italijanskega slikarja iz okrog leta 1740. Kot deli italijanske šole je navedel tudi lavirani perorisbi *Umivanje nog* in *Kristus pred Herodom*, od katerih je bila slednja močno poškodovana. V pozlačenem okvirju pod steklom je v oratoriju visela oljna slika iz 18. stoletja s podobo sv. Duha med glavicami angelčkov, star empirski okvir pa je imela litografija portreta praškega kanonika Josefa Antona Wernerja, ki jo je Mantuani označil za inkunabulo.[50] Poleg

44 Komić Marn, From Venice to Prekmurje, str. 285–286; Komić Marn, Umetnine iz beneške palače, str. 21–22.

45 Tlorisi vseh treh nivojev stavbe so objavljeni v Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 105–107.

46 SI AS 934, Mantuani Josip, 1889–1941, fasc. 9.

47 Kot kaže, so v tem delu navedeni predmeti, ki so bili pri prvotnem popisu spregledani.

48 *Velika javna dražba*, str. 82.

49 Prim. SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin, pag. 72.

50 Več primerov litografij portreta upodobljenca je mogo-

Slika 8: Naslanjač s klečalnikom iz grajskega oratorija, Muzej za umetnost in obrt, Zagreb, inv. št. MUO 2592 (© Muzej za umjetnost i obrt).

slabo posrebrenega bakrenega škropilnika v empirskem slogu sta bili v oratoriju zastavi, povezani s kronanji ogrskih kraljev, z letnicama nastanka 1792 (kronanje Franca I.) in 1830 (kronanje Ferdinanda V.).[51]

Na dražbi leta 1930 so bili naprodaj skoraj vsi zgoraj navedeni predmeti razen portretne litografije. Manjkal je eden od stolov, ki ga je nadomestil na novo prevlečen naslanjač, nova pa je bila steklena plošča, vredna 80 dinarjev. O njej v katalogu ni natančnejših podatkov, a je v dražbenem zapisniku zabeležen podatek, da je šlo za steklen ploščo z ornamenti, kupil jo je Stanko Melihar za 450 dinarjev.[52] Vseh šest stolov in naslanjač je kupil mestni muzej v Zagrebu, pri čemer je zanje plačal dvakratno izklicno ceno, skupaj 1500 dinarjev.[53] Baročno podobo božjepotne cerkve na svili je pridobil dr. Wolak (?), sliko sv. Duha dr. Mainar ali Meiner, obe perorisbi je v Gradec odnesel zbiratelj Geza Kodella, kupec škropilnika

Slika 9: Stol iz grajskega oratorija, Muzej za umetnost in obrt, Zagreb, inv. št. MUO 2582 (© Muzej za umjetnost i obrt).

pa ni naveden.[54] Župan Benko je za majhen denar kupil klečalnik in pregrinjalo.[55]

Po pregledu dostopnih podatkov o predmetih v Muzeju za umjetnost i obrt v Zagrebu, ki je naslednik zagrebškega mestnega muzeja, bi lahko sklepali, da so stoli in naslanjač iz oratorija še vedno v muzejski zbirki. Na razstavi o baroku na Hrvaškem (1993) sta bila razstavljena stol in naslanjač z navedeno provenienco iz Szapáryjevega gradu v Murski Soboti, ki bi lahko ustrezala kupljenim iz oratorija (sl. 8–9).[56] V zbirki namreč hranijo še pet enakih stolov, skupaj torej šest, zato menim, da gre za prav te stole. Med približno 90 predmeti, ki so bili na dražbi v Murski Soboti leta 1930 nakupljeni za zagrebški muzej, tudi ni

če najti na portalu *eSbírky*, https://www.esbirky.cz/ (14. 5. 2026).

51 SI AS 934, Mantuani Josip, 1889–1941, fasc. 9.

52 Na podlagi popisov bi sicer lahko sklepali, da je steklena plošča prekrivala podobo, tiskano na svili (kat. št. 26), in da so jo pomotoma evidentirali kot samostojen lot.

53 Prim. SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin, pag. 10. O nakupih za zagrebški muzej: Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 101.

54 Prim. SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin, pag. 2, 7, 10, 80.

55 Prim. SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin, pag. 68.

56 *Od svagdana do blagdana*, str. 284–285.

Slika 10: Narodni muzej, razstavni prostor po letu 1930, s sliko trpečega Kristusa na steni levo zgoraj (© Narodni muzej Slovenije; fotodokumentacija OZUU NMS).

drugih stolov ali naslanjača, ki bi ustrezali opisu. Poleg tega ima naslanjač nad sprednjima nogama mehanizem, ki navpično dvigne naslonjalo, s čimer se spremeni v klečalnik, kar dodatno podpira domnevo, da gre za predmet iz grajskega oratorija. Zastavi iz oratorija je za muzejske zbirke kupil ravnatelj Josip Mal, ki se je večkrat udeležil dražbe v Murski Soboti.[57] Zastava z letnico 1792 je še vedno v muzejski zbirki, drugo, ki je bila že leta 1921 raztrgana, pa zasledimo samo še v stari muzejski inventarni knjigi – njeno sedanje hranišče ni znano.

Oprema iz oratorija je bila torej večinoma prodana. Vendar pa je France Stele tam maja 1930 evidentiral tudi kopijo »celovškega Ecce homo«, ki jo zaman iščemo v cenilnem katalogu. Sliko je bilo kljub temu mogoče odkriti v inventarni knjigi Narodnega muzeja, ki jo je 29. septembra 1930 v za zdaj neznanih okoliščinah kupil za svoje zbirke.[58] Slika trpečega Kristusa je vidna na enem od predvojnih posnetkov razstavnega prostora v Narodnem muzeju, leta 1946 pa je bila oddana Narodni galeriji, kjer jo še vedno hranijo (sl. 10–11).[59] Nakup vseh treh predmetov iz oratorija je Josip Mal financiral iz muzejskega proračuna, medtem ko je odkup slike *Ecce homo* od župana Benka financirala banska uprava.[60] Obe sliki in zastava (ter verjetno stoli in naslanjač) so edini predmeti iz grajske kapele, zakristije in oratorija, katerih sedanje hranišče je znano.

Na tem mestu je treba opozoriti še na problem predmetov, ki za dražbo niso bili inventarizirani, čeprav so bili v gradu. Popis kiparja Sojča iz leta 1934 namreč vsebuje še nekaj predmetov, ki so bili takrat prvič evidentirani. Za pozlačeni križ iz medenine bi lahko domnevali, da je bil na oltarju – visok je bil 46 cm in bi torej lahko bil tisti, ki je viden v višini tabernaklja na obeh fotografijah. Nasprotno pa se je kiparska skupina, visoka 48 cm in predstavljajoča Kalvarijo, pojavila tako rekoč od nikoder. Enako velja za tri 88 cm visoke (ali široke) reliefe iz terakote z mozaiki s podobami Marije, sv. Martina in sv. Jurija, ki so se kiparju zdeli vredni kar 4500 dinarjev. Evidentiral je tudi uro iz leta 1788 kot ročno delo urarja (verjetno Christiana) Malkeja iz Radgone, naprodaj pa so bili še zakristijska omara, misal, škropilnik, kadilnica,

57 Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 91, 108.

58 Stara inventarna knjiga kulturnozgodovinskega oddelka NMS, str. 309: *Oljnata slika na platno, kopija tzv. celovškega trpečega Kristusa, v črnem okvirju 450 x 370 mm*. Nakup v dražbenem zapisniku ni zabeležen.

59 Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 106. Prim. seznam oddanih slik v Horvat in Kos, *Zbirka slik*, str. 278, št. 404. Gl. tudi dokument o predaji, slika pod zap. št. 290: Arhiv NMS, 1946, št. 514 (5. 12. 1946).

60 Komić Marn, Če bo hotel muzej, str. 108.

Slika 11: Slika Kristus s trnjevo krono iz grajskega oratorija, Narodna galerija Ljubljana, inv. št. NG S 765 (© Narodna galerija, Ljubljana; foto: Janko Dermastja).

klečalnik, že omenjeni blazini, zvon, zvonca in zvonček ter tri lesene korne ograje. Cenilni katalog kipa Kalvarije, reliefov in ure zagotovo ne navaja, zato bi lahko domnevali, da so te predmete v kapelo prinesli po izteku dražbe.[61] Na drugi strani pa v izvodu kataloga, ki ga hrani Pomurski muzej, najdemo na prvi strani ročno vpisano opozorilo, da je bilo precej predmetov spregledanih in niso zabeleženi v katalogu.[62] Popolnega pregleda nad celotno opremo gradu na podlagi razpoložljivih virov torej ne moremo zagotoviti, vendar doslej zbrano gradivo omogoča dovolj dober vpogled v podobo nekdanje opreme Szapáryjevega gradu.

KRATKA ANALIZA OPREME PO PROSTORIH IN NJENE USODE

Oprema kapele je bila večinoma baročna. Veliki oltar, ki ga je Stele datiral v sredino 18. stoletja, je zagotovo naročil član rodbine Szapáry, katere grb je viden nad oltarno sliko. Naročilo bi lahko pripisali Petru II. grofu Szapáryju (1690–1753), ki je bil že obravnavan kot pomemben naročnik nabožnih slik in portretov v Murski Soboti in okolici,[63] vendar je verjetneje, da gre za naročilo njegovega sina Petra Ignaca (ok. 1711–1796). Grof Peter Ignac, ki je šest let trpel zaradi kolik in bolečin v trebuhu, je od leta 1759, ko je začel častiti milostno podobo sv. Trojice pri sv. Trojici v Slovenskih goricah in se ji zaobljubil (»... und mich anhero verlobet ...«), popolnoma ozdravel in dal v zahvalo leta 1761 napraviti votivno sliko za cerkev sv. Trojice v Slovenskih goricah (sl. 12).[64] Votivna slika vsebuje podobo sv. Trojice, ki zelo spominja na tisto z murskosoboškega oltarja. Tajda Benko, ki je prav tako opazila podobnost osrednje oltarne slike s tisto na votivni podobi Petra Ignaca grofa Szapáryja, je za nastanek te in oltarne slike domnevala naslon na starejšo oltarno sliko v cerkvi sv. Trojice v Slovenskih goricah.[65] Vendar pa je na Szapáryjevi votivni sliki upodobljen tudi sv. Nikolaj, čigar podoba je krasila atiko oltarja v Murski Soboti, medtem ko ga na čudodelni sliki iz cerkve sv. Trojice ni in tudi na oltarju v cerkvi ni upodobljen. Nastanek votivne slike se torej tesneje povezuje z oltarjem v kapeli murskosoboškega gradu, medtem ko bi grofovo češčenje morda res

61 Prim. *Velika javna dražba*.
62 Opozorilo na zapis: Andrejek, Razkošje, ki je izginilo, str. 70.
63 Komić Marn, Portretna galerija Attemsov, str. 86–87.
64 Gl. Pungartnik, Romarji in romanja, str. 19.
65 Benko, *Grad Murska Sobota*, str. 53.

Slika 12: Votivna slika grofa Petra Ignaca Szapáryja za cerkev sv. Trojice v Slovenskih Goricah (© Pomurski muzej Murska Sobota).

lahko spodbudil nastanek kopije oltarne slike iz cerkve sv. Trojice za refektorij samostana sv. Trojice leta 1758.[66] Na podlagi teh podatkov bi nastanek slike in morda tudi oltarja postavili v leto 1759. Čeprav je datacija za oltar precej pozna, se ujema z doslej ugotovljenim časovnim okvirjem poznobaročne prenove gradu, ki jo torej deloma lahko pripišemo grofu Petru Ignacu. A če se vrnemo k votivni podobi, ne moremo niti mimo rdeče draperije na mizici ob ležečem grofu niti mimo dolgih prstov vseh upodobljenih oseb, ki spominjajo na dela Jožefa Digla, slikarja iz Ljutomera, ki je sredi 18. stoletja slikal za murskosoboške Szapáryje. Poleg tega je v atiki oltarja sv. Jožefa v cerkvi sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru, za katerega je Digl naslikal oltarno sliko sv. Jožefa,[67] slika sv. Nikolaja, ki zelo spominja na tisto v oltarju grajske kapele v Murski Soboti. Pa vendar ob sedanjem stanju raziskav ni mogoče zanesljivo določiti avtorstva ljutomerskega sv. Nikolaja. Možnost, da bi bil prav Digl tudi avtor gornje oziroma obeh oltarnih slik v grajski kapeli, bi tako veljalo v prihodnje natančneje preučiti, čeprav zanesljivega sklepa na podlagi fotografskih posnetkov verjetno ne bo mogoče podati.

Za kipe moških svetnikov je mogoče domnevati, da so nastali istočasno z oltarjem. Prisotnost sv. Štefana in sv. Ladislava na oltarju ni presenetljiva, enako velja za figuri sv. Petra in Pavla, saj sta ime prvega apostola nosila oba morebitna naročnika oltarja. Poskus, da bi z naročnikom in člani njegove družine povezali podobi svetnic Katarine in (morda) Apolonije, katerih kipi flankirajo podobo sv. Nikolaja v atiki, ne obrodi sadov. Slike na stenah so verjetno dodali v poznejših fazah opremljanja kapele. Za *Ecce homo* vemo, da jo je grof Geza Szapáry kupil šele leta 1894 v Benetkah, o pridobitvi relikviarija ni podatkov, vsaj dve sliki je mogoče datirati v čas precej po nastanku oltarja. Oprema kapele v času med svetovnima vojnama je bila torej rezultat prizadevanj več članov rodbine, delno je nastala v 18., manjši del pa tudi v 19. stoletju.

V zakristiji so v tem času hranili predvsem predmete, potrebne za bogoslužje, ki so bili le delno izdelani iz dragocenih materialov, sicer pa dokaj ceneni. Verjetno je v njej stala tudi zakristij-

66 O okoliščinah nastanka kopije: Vidmar, Cerkev Svete trojice, str. 102.

67 Jožef Digl je oltarno sliko sv. Jožefa naslikal leta 1756 (Komić Marn, Portretna galerija Attemsov, str. 74 (z navedeno literaturo)).

ska omara, ki je evidentirana leta 1934 in ni bila naprodaj na dražbi. Opremo na oratoriju bi lahko delno datirali v čas okrog leta 1800: okvir slike in škropilnik sta bila izdelana v empirskem slogu, zastavi sta obeleževali kronanji ogrskih kraljev v letih 1792 in 1830. Drugi predmeti so bili večinoma stari, iz 18. stoletja, medtem ko so bili sicer na novo tapecirani stoli že zelo stari. V zagrebškem muzeju so stole, za katere domnevam, da so stali na oratoriju, datirali v čas okrog leta 1700, torej bi lahko izvirali še iz časa Petra I. grofa Szapáryja.

Če povzamemo ugotovitve o usodi predmetov: murskosoboški župan Josip Benko, ki je tudi sicer na dražbi kupil največ predmetov (približno tretjino celotne grajske opreme), je kupil pet slik (obe oltarni, dve manjši svetniški in beneško sliko *Ecce homo*), relikviarij s klečalnikom in dvema medeninastima svečnikoma ter dragocena srebrna oziroma pozlačena predmeta – ciborij in monštranco – iz kapele. V zakristiji je izbral še srebrna vrčka za vodo in vino, v oratoriju pa lesen klečalnik in pregrinjalo. Drugi kupci so nakupili in zapravili precej manj. Predmete so odpeljali predvsem v Zagreb, kjer se je verjetno ohranilo šest stolov in naslanjač, nekaj tudi v Čakovec in Gradec, pri večini za zdaj neidentificiranih kupcev pa kraji, od koder so bili doma, v dražbenem zapisniku niso navedeni. Domnevamo lahko, da je bilo med kupci veliko lokalnih prebivalcev. Glede na to, da je župan Benko kupil precej več predmetov iz treh obravnavanih prostorov, kot je bilo doslej ugotovljeno, in da je leta 1934 prav on v imenu občine kupil murskosoboški grad, sklepam, da so bili skupaj z gradom kupljeni tudi predmeti, ki jih je tega leta ocenil kipar Ivan Sojč. Ker je Benko vsaj dva najdragocenejša predmeta iz kapele – sliko *Ecce homo* in relikviarij – kmalu po dražbi preprodal drugim kupcem, bi lahko sklepali, da je prodal tudi velik del drugih predmetov, med njimi oltar iz kapele. Leta 1945 je bil Benko obsojen izdajstva in usmrčen, njegovo celotno premoženje pa zaplenjeno.[68] Na dolgih popisih opreme v Benkovi hiši in drugod v Murski Soboti ni mogoče prepoznati katerega od predmetov iz kapele, zakristije ali oratorija.[69] Primerjavo otežujejo zelo skopi opisi članov zaplembne komisije ter precej poljubne cenitve sicer ne tako številnih starin in umetnin. Kljub temu je smiselno razmišljati o možnosti, da se je kateri od predmetov vendarle ohranil v Murski Soboti oziroma vsaj v Prekmurju. Poleg predstavitve novih spoznanj o izgubljeni opremi nekaterih prostorov v murskosoboškem gradu je tako osnovni cilj prispevka, da ugotovitve in zlasti slikovno gradivo omogočijo prepoznavanje posameznih kosov nekdanje opreme grajske kapele – bodisi v slovenskem prostoru bodisi v Avstriji ali morda na Madžarskem. V ta namen je v zaključku prispevka naveden seznam predmetov iz obravnavanih treh prostorov s podatki, ki jih je bilo mogoče o njih pridobiti na podlagi primerjalne analize in z vzpostavljanjem konkordance med posameznimi zapisi iz vseh navedenih virov. Točni prepisi posameznih delov virov omogočajo nadaljnjo uporabo raziskovalnih podatkov. Prepisi lotov iz cenilnega kataloga (1930) so poudarjeni, ker želimo opozoriti na pomanjkljivost opisov, navedenih v katalogu, ki je bil doslej pogosto uporabljen kot edini vir, na katerega so se raziskovalci naslanjali pri rekonstrukciji podobe grajskih prostorov. Celostni pristop k rekonstrukciji in opisu, ki upošteva vse dostopne oziroma znane vire, je priporočljivo uporabiti pri nadaljnji obravnavi in prezentaciji nekdanje opreme vseh prostorov v gradu Murska Sobota in pri rekonstrukciji drugih razpršenih umetnostnih zbirk.

68 O kontekstu zaplembe njegovega imetja in poznejši usodi predmetov: Komić Marn, Umetnostne zbirke grofov Szapáry, str. 15–21.

69 SI PAM/0640/0008/00043, Benko, Josip [Murska Sobota] - zaplembna zadeva Zp 71/46; SI PAM/0640/008/00307, Benko, Josip st., Benko, Josip ml., Benko, Rozalija [Murska Sobota] - zaplembna zadeva Zp 338/46.

PRILOGE

Združeni izvlečki iz inventarnih in dražbenih popisov opreme kapele, zakristije in oratorija v gradu Murska Sobota 1921–1934[70]

KAPELA

1921 (Mantuani): CCCLXI. Barvani altar, s 4 vel. sohami Peter, Pavel, Ladislaus, Emerich – glavna podoba sv. Trojica, v zgornjem delu sv. Nikolaj, nad tabernakelnom M. B. v poglobljeni kaseti pod steklom les (relief) V tabernakeljnu: ciborij, majhen, gladek srebrni in srebrna monštranca, ok. 1780, okrašena z 12 emajliranimi ploščicami in 5 ogrskimi diamanti – (srebro) – Na altarju 4 rezljani, leseni, posrebreni svečniki à 80, 2 novi posodi za cvetice (Waechtersbach [risba posode] 1925 (Notarski akt): Altar, štiri velike sohe, ena slika (sv. Trojica), ena slika v gornjem delo (sv. Nikolaj), ena relifna podoba M. B. (nad tabernakeljno). – v tabernakeljnu en srebrn ciborij, ena srebrna monštranca, okrasena z dvanajstimi emailovimi ploščicami in pet ogrskimi »diamanti«, štiri leseni posrebrnjeni svečniki, dve posodi za cvetice. 1930 (Stele): Na baročnem oltarju iz srede 18. stoletja so dobri kipi sv. Petra in Pavla in plemiških svetnikov. V oltarju sta sliki sv. Trojice in sv. Miklavža. Slika sv. Trojice v kapeli – Din 3.000.- Slika sv. Nikolaja v kapeli – Din 1.000.- **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 1, 2, 554, 557): 1 slika Sv. Trojica 8000; 1 slika Sv. Nikolaj 1200; 1 ciborij, s pokrovom, gladek, srebrno pozlačen, 280 gr. 462; 1 moštranjca, rokoko, srebro, pozlačena, okrašena z 12 omajli, 4 ogrskimi diamanti, lunula z granati, amethysti in z belim kristalom, težka 1348 gr. 7410** [oltar, oltarni kipi in relief niso bili naprodaj] 1930 (Zapisnik, pag. 68): [sliki, ciborij in monštranco je 23. 4. 1931 kupil Benko za 1680 + 400 + 462 + 7410 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXII. 4 slike: 1) Svetnik Juda Tadej z betom (Keule) 2) Tekla, mučenica v ognju, dve kači, lev; v roki ima križ v desnici palmo z rožami – 3) sv. Jan. Ev. – 4) mučenica, za njo (rogat) angelček Juliana. Vse v preprostih okvirjih, temnih, s pozlač. vložki à 200 1925 (Notarski akt): Štiri slike na steni ob oltarju: a) Sv. Juda Tadej, b) sv. Julijana mučnica, c) sv. Janez Evangelist, d) sv. Tekla mučenica (platno, olje). 1930 (Stele): Na stenah so 4 zanimive slike sv. Simona, sv. Janeza Evangelista in dveh neznanih svetnic – iz srede 18. stoletja; ikonografsko zanimiva dela. **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 3): 4 slike: Sv. Juda, Sv. Janez, Sv. Julija, Tekla à 300 Din 1200** 1930 (Zapisnik, pag. 17, 68): [dve sliki je 27. 9. 1930 kupil Mošinsky, Zagreb, za 900 dinarjev; dve sliki je 23. 4. 1931 kupil Benko za 200 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXIII. 2 sliki: sv. Peter in sv. Pavel v baročnih okvirjih à 600 Din 1925 (Notarski akt): Dve sliki: a) sv. Peter, b) sv. Pavel v baročnih okvirjih (platno olje). 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 4): 2 sliki: Sv. Peter in Sv. Pavel à 200 Din 400** 1930 (Zapisnik, pag. 1): [sliki je 4. 8. 1930 kupil dr. Gmeiner/Gmeinar za 550 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXIV. 2 bakroreza (sprejemno pismo III. red a) Accursius Beck sc. – (za Petra Szaparyja 1712, b) Gerhardt Bouttats universi vien. sculp. (1764 za Isabello Szapary) 1925 (Notarski akt): Dva bakroreza (sprejem v III. red: a) Accursius Beck sculptura, b) Gerhardt Bouttats sculptura). 1930 (Stele): / **1930 (kat. št. 5): 2 bakroreza à 25 Din 50** 1930 (Zapisnik, pag. 1): [bakroreza je 4. 8. 1930 kupil samostan v Čakovcu za 120 dinarjev]

70 Transkribirani so podatki iz naslednjih virov: SI AS 934, Mantuani Josip, 1889–1941, fasc. 9; SI PAM/0640, t. e. 430, spis E 231/30, Notarski akt (18. 4. 1925); ZRC SAZU, UIFS, Terenski zapiski Franceta Steleta, XLIX, 1930, fol. 45v–69; *Velika javna dražba*; SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30, Zapisnik o javni dražbi premičnin; SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 808, spis St 3/33, št. 128. Slovnične in oblikovne napake, ki se pojavljajo v virih, niso popravljene ali kako drugače označene. Mantuani je nad besedami (med vrsticami) naknadno vpisal cene, ki zaradi preglednosti niso vključene v objavo.

1921 (Mantuani) CCCLXV. Krist pred Pilatom. Olje, platno (baje Palma Vecchio) v pozl. okvirju
1925 (Notarski akt): Slika: Krist pred Pilatom (platno olje).
1930 (Stele): Slika pl. o., širina 105 cm, višina 194 cm. Arhitekturno ozadje je pol temno pol svetlo. Spredaj so v tesnem prostoru tri osebe. Na levi je Pilat s kučmo, z dolgo brado; ogrnjen je z brokatnim plaščem; spodaj se vidi malinova suknja. Z levico, ki je osenčena, drži plašč pred pasom, desnico dviga v kretnji kazanja. – V sredi stoji nag Jezus, opirajoč se na levo nogo; močno je izbočen; čez pas je opasan; roke ima zvezane; v desni roki drži trs. Na glavi ima krono; črna brada; svetel sij. Desno stoji v malinov plašč zavit vojščak s čelado na glavi. – Zlat ton, močno chiaro-scuro. Benečanska smer. Telo je zelo lepo. Sreda 16. stoletja, Palma Vecchio. Izredno dobro ohranjen Ecce homo. Slika Kristusa pred Pilatom – 6.000.-
1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 8): 1 slika: Kristus pred Pilatom 8000
1930 (Zapisnik, pag. 1): [sliko je 18. 9. 1930 kupil Benko za 18.500 dinarjev]

1921 (Mantuani): CCCLXVI. Krist privezan na steber (dokolenska podoba neap. smeri (L. Giordano? Caravaggio)
1925 (Notarski akt): Krist privezan na steber (platno, olje).
1930 (Stele): Na severni steni visi slika pl. o. dokolenskega, trpečega, nagega Jezusa. Privezan je k stebru in obrnjen v desno. Italijansko delo iz začetka 17. stoletja. Slika Kristusa, privezanega k stebru – Din 6.000.-
1930 (kat. št. 9): 1 slika: Kristus privezani na steber 6000
1930 (Zapisnik, pag. 14): [kupec, ki je 25. 9. 1930 kupil sliko za 6100 dinarjev, ni naveden]

1921 (Mantuani): CCCLXVII. Relikviar (okvir baročni) s 138 kapsulami in posodicami za sv. ostanke na klečalniku 2 masivno vlita stara medena svečnika in 2 medeni posodi 1 razpelo (les)
1925 (Notarski akt): Baroški relikvijar ob steni, v podobi altarja, pod njim klečalnik; trd les, stoosemintrideset posodic s svetniškimi ostanki. Na klecalniku dva v polno blita stara svečnika iz medi in dve posodi (detto) ter eno razpelo iz lesa.
1930 (Stele): /
1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 10): 1 baročni relikvijar, pod njim klečalnik trd les, 138 različnih posodic, 2 polno vlita stara svečnika iz medenine 4000
1930 (Zapisnik, pag. 68): [relikviar in svečnika je 23. 4. 1931 kupil Benko za 1000 dinarjev]

1921 (Mantuani): CCCLXVIII. Črna M. B. – v starem okvirju (baročnem) pozna kopija na platnu
1925 (Notarski akt): Slika: posnetek grške M. B., podoba do pasa (platno olje), v starem baročnem okvirju.
1930 (Stele): Na južni steni visi slika pl. o. Hodegitrija na zlatem ozadju. Zgoraj je ob Mariji napis MP ΘY. Marija, do pasu, je obrnjena pol v svojo levo. Na glavi ima zlato krono kot Marija na Jesenicah. Na kroni je napis: Roma 1735. Črn obraz. Na desni rami ima na temno-plavem plašču križ. Na rami so resice. Desnico drži pred prsmi z dlanjo navzven. Pod vratom ima rombasto zaponko z napisom: De peplo B. V. Na njeni levi roki sedi Jezus. V levi ima knjigo, z desno blagoslavlja. Marija drži z levico rob plašča; značilna polkrožna guba se vleče od njene desne roke pod Jezusove noge. Jezus je oblečen v dolgo temno-zeleno suknjo in temno-rjav plašč. Podšivka Marijinega plašča je temnozelena. Jezus ima na glavi krono z napisom: Roma 1735. Okvir slike je okrašen z rokokojsko ornamentiko. Doslovna enakost s sliko na Jesenicah.
1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 6): 1 slika: Mati Božja črna 300
1930 (Zapisnik, pag. 21): [sliko je 4. 10. 1930 kupil Žalik za 300 dinarjev]

1921 (Mantuani): CCCLXIX. Krist na križu – (ok. 1820?) zelo razmesarjen, itd. olje, platno v okvirju
1925 (Notarski akt): Slika: Krist na križu (platno, olje), v okvirju.
1930 (Stele): Zraven te slike visi Kristus na križu znanega tipa z močno razgibanim telesom, ves v ranah in oblit s krvjo. Podoben Kristus je v krakovski stolnici.
1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 7): 1 slika: Kristus na križu 150
1930 (Zapisnik, pag. 1): [sliko je 4. 8. 1930 kupil dr. Kodella za 150 dinarjev]

ZAKRISTIJA

1921 (Mantuani): [CCCLXX.] Na spovednici: M. B. les, pobarvana, staro, autodidaško delo (18. stol.) – 2 svečnika, lesena, gladka, bela 1925 (Notarski akt): Spovednica: na njej sohica M. B., lesena, pobarvano (staro, autodidaško delo), dva lesena, bela svečnika iz mehkega lesa. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 12, 13): 1 spovednica – les 150; 2 lesena svečnika – bela à 25 Din 50** 1930 (Zapisnik, pag. 1, 2): [spovednico je 4. 8. 1930 kupil samostan za 150 dinarjev; kupec, ki je 4. 8. 1930 kupil svečnika za 50 dinarjev, ni naveden]
1921 (Mantuani): CCCLXXI. Stefan Studnicienski (deček, ki so ga baje židi umorili 1752), brez um. vrednosti 1925 (Notarski akt): Slika: deček Štefan Studicienski (platno, olje). 1930 (Stele): Sliki Deček in sv. Hieronim – Din 100.- **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 14): 2 sliki »deček« 120** 1930 (Zapisnik, pag. 1): [sliko je 4. 8. 1930 kupil dr. Gmeiner za 120 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXXII. Sv. Jeronim slika, olje, platno, 18. stol. 1925 (Notarski akt): Slika: sv. Jeronim (platno, olje) v okvirju. 1930 (Stele): Sliki Deček in sv. Hieronim – Din 100.- **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 15): slika Sv. Jeronim 200** 1930 (Zapisnik, pag. 1): [sliko je 4. 8. 1930 kupil Šlangar/Šlanger za 440 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXXIII. Kanonska tabla v krasnem baroč. okviru 1925 (Notarski akt): Kanonska tabla v starem baročnem okvirju. 1930 (Stele): / 1930 (***Velika javna dražba***): / 1930 (Zapisnik): /
1921 (Mantuani): CCCLXXIV. 2 vazi (novi) mali (50), bavarski Nymphenburg? porc. + 2 visoki (30) posodi za cvetice iz stekla 1925 (Notarski akt): Dve novi posodi za cvetje, porcelan. Dve stekleni posodi za cvetice, brušeni. 1930 (Stele): / **1930 (kat. št. 16, 17): 2 novi posodici za cvetlice 20 din 40; 2 stekleni posodici za cvetlice – brušeni à 40 Din 80** 1930 (Zapisnik, pag. 1): [novi posodici je 4. 8. 1930 kupil Radej za 65 dinarjev; stekleni posodici je 4. 8. 1930 kupil ing. Mikuš za 160 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXXV. Dva srebrna keliha, deloma pozlačena s patenama à 500 K 1925 (Notarski akt): Dva srebrna keliha s patenama, večinoma pozlačena. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 18): 2 srebrna keliha s patenami – pozlačena à 1000 Din 2000** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [keliha in pateni je 4. 8. 1930 kupil samostan za 2000 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXXVI. 2 cinasta vrčka à 5 1925 (Notarski akt): Dva cinasta vrčka. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 20): 2 cinasta vrčka za vino in vodo à 20 Din 40** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [vrčka je 4. 8. 1930 kupil Melihar za 90 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLXXVII. 1 tasa + 2 vrčka za vino in vodo, težko srebro, pozlačeno, steklo emailirano, moderno 1925 (Notarski akt): Ena tasa in dva vrčka za vino, srebro, pozlačeno, vzboklo delano. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. (II. DEL) 1): 1 tasa z 2 vrčkoma za vino in vodo pri maši težko skupaj 1540 gr. vrednost srebra 847 Din delo: vzbokli ornamenti, pozlačeno 5000** 1930 (Zapisnik, pag. 72): [predmete je 28. 4. 1931 kupil Benko za 2237 dinarjev]

ORATORIJ

1921 (Mantuani): CCCLIV. 7 starih stolov, novo opremljenih, klečalnik, pregrinjalo na parapetu 1925 (Notarski akt): Sedem starih stolov, novo opremljeni, klečalnica, na parapetu pregrinjalo. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 22, 24, 25): 6 starih stolov – novo prevleč. à 100 Din 600; 1 klečalnica – prevleč. 400; 1 pregrinjalo na parapetu 200** 1930 (Zapisnik, pag. 10, 68): [stole je 19. 9. 1930 kupil muzej v Zagrebu za 1200 dinarjev; klečalnik in pregrinjalo je 23. 4. 1931 kupil Benko za 100 + 70 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLV. Tiskana podoba božjepotne cerkve M. B. ~ Caravaggia (Ital.) – ok. 1740 v črnem okvirju na svili 1925 (Notarski akt): Podoba božjepotne cerkve M. B. (Caravaggio, Italija) tiskana na svilo (okoli leta 1750) okvir, steklena plošča. 1930 (Stele): Podoba božjepotne cerkve, tiskana na svilo – Din 200.- **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 26): 1 podoba: Božja pot – tiskana na svili 250** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [sliko je 4. 8. 1930 kupil dr. Wolak (?) za 260 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLVI. 2 ročni risbi a) Umivanje nog, b) Krist pred Herodom (ital. šola) perorisba, z barvami lavirana (ena močno poškodovana) 1925 (Notarski akt): Dve ročni perorisbi, z barvami lavirani, ena poškodovana: a) umivanje nog, b) Krist pred Herodom. 1930 (Stele): Perorizbi: Umivanje nog in Kristus pred Herodom – 500.- **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 28, 29): 1 perorizba: Umivanje nog 200; 1 perorizba: Krist pred Herodom – strgana 20** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [risbi je 4. 8. 1930 kupil dr. Kodella iz Gradca za 200 + 20 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLVII. 2 zastavi od kronanja kraljev a) obledela svila z napisom, pozlačenim napisom na svilo s firnežem podslikan: »Franciscus coronatus in regem Hung. 1792« z ogrskim grbom Ferdinandus in regem Hungariae 1830 Svila, napisi pozlačeni, ogrski grb, samo starina, brez umetn. vrednosti 1925 (Notarski akt): Dve zastav od venčanj ogrskih kraljev a) z leta 1792, b z leta 1830; s pozlačeni napisi na (obledeli) svili. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 30, 31): 1 zastava iz leta 1792 1200; 1 zastava iz leta 1830 – strgana 600** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [zastavi je 4. 8. 1930 kupil dr. Mal za Narodni muzej za 1300 + 700 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLVIII. Jos. Ant. Werner, kanonik praški litogr. v starem (empirskem) okvirju, litogr. inkun. 1925 (Notarski akt): Portret Josipa Antona Werner, litografija v empirskem okvirju. 1930 (Stele): / 1930 (***Velika javna dražba***): / 1930 (Zapisnik): /
1921 (Mantuani): CCCLIX. Sv. Duh med glavicami angeljev, olje, platno v pozl. okvirju pod steklom. 18. stol. 1925 (Notarski akt): Slika: sv. Duh; platno, olje, v okvirju pod steklom. 1930 (Stele): Slika pl. o. sv. Duh – Din 50.- **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 32): 1 slika Sv. Duh – platno olje, pod šipo 80** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [sliko je 4. 8. 1930 kupil dr. Mainer/Mainar za 100 dinarjev]
1921 (Mantuani): CCCLX. Bénétier, iz bakra, posreb. (slabo) empire 1925 (Notarski akt): Škropilnik (benetier), bakar, slabo posrebreno. 1930 (Stele): / **1930 (*Velika javna dražba*, kat. št. 33): 1 škropilnik 12** 1930 (Zapisnik, pag. 2): [kupec, ki je 4. 8. 1930 kupil škropilnik za 15 dinarjev, ni naveden]

Prepis cenitve Ivana Sojča

(SI PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 808, spis St 3/33, št. 128).

Srezko sodišče v Murski Soboti
na licu mesta v Murski Soboti
v gradu grofa Szaparija dne 21. II. 34.

Predmet
je cenitev premičnin spadajočih v konkurzno maso v konkurzni zadevi Szaparija Ladislava, veleposestnika v Murski Soboti, ki še niso bile popisane in ocenjene.
Navzoči
konkurzni sodnik dr. Šumenjak Slavko od stranke dr. Vesnik [konj.] odvetnik v Murski Soboti kot konkurzni upravitelj.
Cenilec: Ivan Sojč, kipar, Maribor.
Popis cenitve
Oltar v kapeli baročni slog nastavek mehki les marmoriran z pozlačeno ornamentiko. Menza iz hrastovine novejše delo z bogato pozlačeno ornamentiko.

4 kipi višina 150 cm	à Din 1000.-	Din 4000.-
2 kipa višina 150 cm	500.-	1000.-
6 angelov	200.-	1200.-
Arhitektura les v dobrem stanju ca 8m višine 3.70 šir z ornamentiko		9000.-
Tabernakelj v slabem stanju z 4 angeli		1.200.-
4 rezljani svečniki iz lesa à 100.-		400.-
Menza novejše delo iz hrastovine bogato profilirano, rezljano in pozlačeno ornamentiko		4320.-
Kalvarija skupina 48cm visoka		100.-
Relief Marije z detetom in žarki z okvirjem 64 x 46 cm		100.-
Križ iz medenine pozlačen 46cm vis		150.-
2 svečnika masivna à 50.-		100.-
2 vazi masivni à 20.-		40.-
3 reliefi terakota z mozaikom Madona, Sv. Martin in Sv. Jurij 88cm à 1500		4500.-
Ura od Christ. Malke, Radkersburg 1788 ročno delo		
2 zvonca [skupaj]		1500.-
1 zvon ca 10 kg à kg Din 28.-		280.-
4 klopi v kapeli		100.-
Sakristijska omara		100.-
Misale		200.-
Škropilnica, kadilnica		80.-
3 korne ograje lesene 2 stranske s šipami à 400		1200.-
Klečalnik		80.-
2 blazini à 80.-		160.-
1 zvonček s trakom		40.-
		29850.-

[S. Šumenjak] [I. Sojč]

Financiranje
Raziskave za prispevek so potekale na ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta, v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Nacionalizacija in muzealizacija umetnostnih zbirk na Slovenskem v luči raziskav provenience* (J6-60106) in raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Zahvale
Za prijazno pomoč pri zbiranju slikovnega gradiva se zahvaljujem Antoniji Vodanović iz Muzeja za umetnost in obrt v Zagrebu, Metki Košir in Katarini Richter iz INDOK centra v Ljubljani, Tamari Andrejek iz Pomurskega muzeja v Murski Soboti ter dr. Katri Meke in Jassmini Marijan iz Narodne galerije v Ljubljani.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oziroma dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, INDOK center
grad Murska Sobota, slikovno gradivo.

NMS – Narodni muzej Slovenije
Arhiv Narodnega muzeja Slovenije za leti 1934, 1946;
Stara inventarna knjiga kulturnozgodovinskega oddelka NMS.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 934, Mantuani Josip, 1889–1941.

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)
PAM/0640, Okrajno sodišče Murska Sobota 1871–1978, t. e. 430, spis E 231/30;
PAM/0640/0008/00043, Benko, Josip [Murska Sobota] - zaplembna zadeva Zp 71/46;
PAM/0640/008/00307, Benko, Josip st., Benko, Josip ml., Benko, Rozalija [Murska Sobota] - zaplembna zadeva Zp 338/46.

ZRC SAZU, UIFS – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
Terenski zapiski Franceta Steleta, zvezek XLIX, 1930. https://france-stele.zrc-sazu.si/details/1421.

LITERATURA

Andrejek, Tamara: Oprema gradu Murska Sobota pred dražbo 1930. *Trije gradovi, dve deželi, ena zgodba* (ur. Metka Fujs). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2019, str. 101–107.

Andrejek, Tamara: Razkošje, ki je izginilo, in razkošje v Pomurskem muzeju. *Razkošje grofov Szapáry: Ob 70. obletnici Pomurskega muzeja Murska Sobota*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2025, str. 60–71.

Andrejek, Tamara: Stavbna zgodovina gradu Murska Sobota. *Trije gradovi, dve deželi, ena zgodba* (ur. Metka Fujs). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2019, str. 93–97.

Balažic, Janez: K podobi soboškega gradu. *Stopinje*, 1991, str. 114–120.

Balažic, Janez: Pestra obogatitev muzejskih zbirk. *Zbornik soboškega muzeja* 5, 1998, str. 29–32.

Balažic, Janez: Prekmurje kot ozemlje umetnostnih importov. *Kronika* 39, 1991, št. 1–2, str. 11–15.

Balažic, Janez: *Umetnine iz Prekmurja: Od romanike do modernizma*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2009.

Balažic, Janez: Umetnostna podoba Prekmurja med 16. in 19. stoletjem: Med pozno gotiko in dobo historizmov. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: Katalog stalne razstave*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997, str. 127–140.

Benko, Tajda: *Grad Murska Sobota*. Ljubljana 2025 (magistrska naloga na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani).

Fujs, Metka: Med podeželjem in mestom: Urbani razvoj Murske Sobote med leti 1850–1820. *Med podeželjem in mestom: Murska Sobota 1850–1920*. Murska Sobota: Muzej Međimurja Čakovec, 2015, str. 15–29.

Horvat, Jasna: Dr. Josip Mal in njegov trajen spomenik v Narodnem muzeju. *Predmet kot reprezentanca: Okus, ugled, moč* (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije 2009, str. 417–451.

Horvat, Jasna in Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.

Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov* 25, 1983, str. 13–32.

Komić Marn, Renata in Košak, Tina: Zbirka Ladislava grofa Szapáryja v Murski Soboti: Izhodišča za nadaljnje raziskovanje. *Umetnostna kronika* 57, 2018, str. 13–19.

Komić Marn, Renata: »Če bo hotel muzej pridobiti kaj boljših stvari, bo moral za nakup tvegati večje vsote«: Nakupi za Narodni muzej na dražbi Szapáryjeve zbirke v Murski Soboti. *Acta historiae artis Slovenica* 24, 2019, št. 1, str. 83–110. DOI: https://doi.org/10.3986/ahas.v24i1.7584

Komić Marn, Renata: From Venice to Prekmurje: The Morosini-Grimani-Gatterburg legacy in the Counts of Szapáry Collection in Murska Sobota. *La splendida Venezia di Francesco Morosini (1619–1694): Cerimoniali, arti, cultura* (ur. Matteo Casini, Simone Guerriero, Vincenzo Mancini). Venezia: Marsilio, 2022, str. 278–289.

Komić Marn, Renata: Portretna galerija Attemsov iz dvorca Dornava in drugi portreti Jožefa Digla: Prispevek k opusu in biografiji baročnega slikarja. *Kronika* 71, 2023, št. 1, str. 73–100. DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.71.1.04

Komić Marn, Renata: *Strahlova zbirka v Stari Loki in njena usoda po letu 1918*. Ljubljana 2016 (doktorska disertacija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani).

Komić Marn, Renata: Transnacionalno istraživanje povijesti i identiteta umjetničkih zbirki u Kraljevini Jugoslaviji na primjeru aukcija zbirki Strahl, Chorinsky i Szapáry. *Muzeologija* 62, 2025, str. 93–122.

Komić Marn, Renata: Umetnine iz beneške palače v murskosoboškem gradu: Pomen novoodkritih arhivskih virov za raziskovanje umetnostnih zbirk rodbin Szapáry in Morosini-Grimani-Gatterburg. *Umetnostna kronika* 75, 2022, str. 13–23.

Komić Marn, Renata: Umetnostne zbirke grofov Szapáry v luči raziskav provenience. *Razkošje grofov Szapáry: Ob 70. obletnici Pomurskega muzeja Murska Sobota*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2025, str. 8–29.

Komić Marn, Renata: Zaplemba – prenos – distribucija: Slike grofa Attemsa iz gradu Slovenska Bistrica v slovenskih javnih zbirkah. *Acta historiae artis Slovenica* 26, 2021, št. 2, str. 81–125. DOI: https://doi.org/10.3986/AHAS.26.2.04

Kostanjšek Brglez, Simona: Kipar, pozlatar in restavrator Ivan Sojč – življenje in delo od začetka samostojnega delovanja. *Acta historiae artis Slovenica* 25, 2020, št. 1, str. 149–180. DOI: https://doi.org/10.3986/ahas.25.1.07

Lexikon der christlichen Ikonographie: Ikonographie der Heiligen. Zv. 7: Innozenz bis Melchisedech (ur. Wolfgang Braunfels). Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1974, stp. 227–231.

Lexikon der christlichen Ikonographie: Ikonographie der Heiligen. Zv. 8: Meletius bis Zweiundvierzig Martyrer (ur. Wolfgang Braunfels). Rom, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1976, stp. 432–435.

Od svagdana do blagdana: Barok u Hrvatskoj (ur. Vladimir Maleković). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1993.

Pungartnik, Tadej: Romarji in romanja. *Zakladi Svete Trojice*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2013, str. 11–19 (Muzejski listi, 40).

Serfőző, Szabolcs: Képmások a Szapáry család portrégaléériájából. *Sisi kesztyűjétől Sztálin füléig: A Magyar Nemzeti Múzeum új műtárgyai* (ur. Gödölle Mátyás in Pallos Lajos). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2022, str. 138–155.

Stele, France: Varstvo spomenikov (Od 1. 7. 1929 do 1. 7. 1930). *Zbornik za umetnostno zgodovino* 11, 1931, str. 87–88.

Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987.

Stopar, Ivan: Grajske stavbe v Prekmurju. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: Katalog stalne razstave*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 1997, str. 111–118.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, 2: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Viharnik 1991 (Grajske stavbe, 2).

Velika javna dražba premičnin v gradu Szapary v Murski Soboti. Murska Sobota 1930.

Vidmar, Polona: Cerkev Svete trojice v Slovenskih goricah in njeni donatorji: Stubenbergi, Trauttmansdorffi, Khisli, čudodelna podoba in motiv calcatio. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 52, 2016, str. 85–117.

SPLETNE STRANI

eSbírky
https://www.esbirky.cz/

Meisterdrucke
https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Alonso-Cano/44053/Christ-Bound-to-the-Column.html

National Museums Liverpool
https://www.liverpoolmuseums.org.uk/artifact/christ-bound-column

Picryl
https://picryl.com/media/cornelis-schut-iii-christ-tied-to-a-pillar-b089b0

SUMMARY

Furnishings of the Counts Szapáry Castle Chapel in Murska Sobota during the Interwar Period

The article presents the latest findings regarding a minor portion of the former art collections that belonged to the Counts Szapáry at Murska Sobota Castle–i.e., the furnishings of the castle chapel, the sacristy, and the oratory. The analysis of the valuation reports prepared by Josip Mantuani in 1921 and 1930, the castle inventory from 1925, France Stele's records from 1930, the pricing catalogue, the minutes from the foreclosure auction of the Szapáry estate in 1930, as well as the newly discovered valuation of the chapel furnishings that the Maribor-based sculptor Ivan Sojč carried out in 1934, allowed for an accurate reconstruction of the furnishings in the chapel, the sacristy, and the oratory during the interwar period and a presentation of individual objects.

The central element of Murska Sobota Castle chapel

was a large late-Baroque altar dating to the mid-eighteenth century. Measuring eight metres in height and 3.7 metres in width, it was made of soft wood and then marbled and decorated with gold-plated ornaments. It featured 1.5-metre-high statues of St Peter, St Paul, St Stephen of Hungary, and St. Ladislaus, as well as about metre-high statues of what appear to be St Catherine and perhaps St Apolonia in the attic. The paintings of Holy Trinity and St Nicholas were set in the altar, and the wooden relief of Mother of God was installed in a glass-fronted display case above the tabernacle adorned by four putti. As the analysis reveals, the commission for the altar and especially for the altarpieces may be linked to Count Péter Ignác Szapáry (ca. 1711–1796) and the castle's late Baroque reconstruction. Further research will significantly benefit from the realization that the main altar with the statues still stood in the chapel in 1934.

The chapel furnishings were completed by a series of paintings and other devotional objects. Among the most important was the painting *Ecce homo*, according to provenance research originating from the Venetian collections of Grimani and Morosini-Gatterburg. Other paintings housed in the chapel included a splendid artwork by an early-seventeenth-century Italian painter depicting Christ tied to a pillar, a late copy of the Greek icon in the style of Hodegetria, an image of the Crucifixion from about 1820, and a series of four eighteenth-century depictions of Jude the Apostle, John the Baptist, St Juliana, and St Thecla. Most of these paintings were auctioned off to private collectors or traders, their current locations being unknown. An important part of the chapel furnishings was a large reliquary made of hard wood and in the shape of a portal with a triangular pediment, holding 138 relic vessels and capsules, a prie-dieu, and candlesticks. Among other particularly valuable objects were the lavishly ornamented monstrance and ciborium, both made of (gold-plated) silver. Before the auction in 1930, they were transferred to the cabinet in the so-called Maria Theresa room on the first floor. The chapel also housed carved candlesticks, a pendant light, flower vases, other liturgical objects, and four wooden pews.

In the sacristy, the Szapáry family kept primarily liturgical objects: a pair of silver chalices and patens, wine and water cruets (including very valuable ones), as well as flower vases, a wooden confessional, and a few paintings. The oratory furnishings consisted of six old chairs, an armchair, a prie-dieu, a couple of Hungarian royal coronation flags from 1792 and 1820, as well as devotional images and prints. It is important to note that the set of six chairs and the armchair from the end of the seventeenth century are most probably preserved in the Museum of Arts and Crafts in Zagreb, which purchased over ninety items at the auction. The flag from 1792 is kept by the National Museum of Slovenia, and the National Gallery in Ljubljana holds the above-mentioned painting *Ecce homo* from the chapel and a copy of the image of the suffering "Klagenfurt" Christ from the oratory.

According to the analysis, the chapel was furnished by various members of the Szapáry family in several phases spanning the eighteenth and nineteenth centuries. After the sale of the count's estate between 1930 and 1934, much of the furnishings from the chapel and related spaces were dispersed. The vast majority of objects were purchased by Josip Benko, the mayor of Murska Sobota, and the rest by buyers from Zagreb, Čakovec, Graz, Murska Sobota, and elsewhere. The main altar and its statues as well as a few other artworks still stood in the chapel in 1934, when they most probably passed into Josip Benko's possession together with the castle itself. Only a few preserved objects and their depositories are known today. The details on a few pieces presented in this article open possibilities for further identification of lost artworks and objects. Moreover, the methodological approach employed here will facilitate future reconstructions of furnishings that once graced other interiors of Murska Sobota Castle as well as the reconstructions of other dispersed art collections.

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.16
CC BY-SA

OTO LUTHAR*

Judovsko Prekmurje

Od prihoda prvih priseljencev do uničenja judovske skupnosti

IZVLEČEK

Pričujoče besedilo je pregled judovske zgodovine Prekmurja od vnovične naselitve judovskih družin v izteku 18. stoletja do šestdesetih let 20. stoletja, ko je pokrajino zapustila večina tistih, ki so preživeli koncentracijska taborišča, nekaj pa je bilo tudi takih, ki so preživeli skriti pri znancih in sosedih. Tako kot ostale prebivalce pokrajine so tudi njih odločilno sooblikovali izrazita večjezičnost, večreligioznost in raznoliko potekanje vsakdanjega življenja, vsega tega pa ni mogoče razbrati samo iz arhitekture njihovih domov, sinagog, pokopališč, dejavnosti in strukture lastništva, temveč tudi iz njihovih osebnih zgodb. Slednje smo povzeli iz zapisov pogovorov z redkimi preživelimi in iz pripovedi, ki so jih nekateri prispevali za Spilbergovo fundacijo.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, Judje, skupnost, sodelovanje, razvoj, uničenje, spomin

ABSTRACT

JEWS IN PREKMURJE: FROM THE FIRST IMMIGRANTS TO THE DESTRUCTION OF THE JEWISH COMMUNITY

The article presents a brief history of the Jewish community in Prekmurje, from the resettlement of Jewish families at the end of the eighteenth century until the 1960s, when most concentration camp survivors left the region, along with many of those who had survived the war by hiding with their neighbours and acquaintances. Like the rest of the population, the Jewish community in Prekmurje was importantly shaped by pronounced multilingualism, religious pluralism, and the diverse nature of everyday life. Further evidence of this can be found in the architecture of their homes, synagogues, and cemeteries, as well as in their activities, patterns of ownership, and personal stories. These stories were reconstructed from transcripts of interviews conducted with the few remaining survivors, as well as from narratives that some of them contributed to the USC Shoah Foundation.

KEYWORDS

Prekmurje, Jews, community, cooperation, development, destruction, memory

* prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije, Ljubljana, Slovenija, oto.luthar@zrc-sazu.si, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0003-1115-848X

UVOD

Čeprav je v slovenskem zgodovinopisju v zadnjih letih nastalo kar nekaj referenčnih del o nastanku in uničenju judovske skupnosti v Prekmurju (npr. dela Franca Kuzmiča, Darje Kerec, Irene Šumi, Hannah Starman, Metke Fujs, Boruta Brumna, Marjana Toša, Klemna Jelinčiča Boete, Borisa Hajdinjaka, Andreja Pančurja, Andreja Hozjana in drugih), lahko odkritjem vsako leto dodamo nove podrobnosti. Tu in tam imamo srečo tudi z odkritji novega arhivskega gradiva, kot sta matični knjigi za Beltince in Lendavo, ki v mnogočem dopolnjuje delo naštetih. Podobno velja za pričujoči prispevek. Po koncu projekta, ki je bil osredotočen predvsem na zadnjih dvajset let skupnosti, smo se s pomočjo kolegic in kolegov iz Pomurskega muzeja v Murski Soboti, predvsem pa s pomočjo kolegice Jovite Pristovšek z ZRC SAZU, v zadnjih 15 letih do nekaterih dodatnih spoznanj dokopali tudi na Inštitutu za kulturne in spominske študije.

Glede na to je pričujoče besedilo do določene mere nadgradnja knjige *Po robovih spomina. Antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti*, ki je nastala v okviru mednarodnega projekta »Zamolčani holokavst: spomin na deportacijo prekmurskih Judov«. Na začetku zamišljena kot komentirano gradivo za osnovnošolski in srednješolski pouk, je na koncu prerasla v knjigo. S pričujočim besedilom je drugače. Ob kratki uvodni dopolnitvi dosedanjih spoznanj o poselitvi in začetkih naseljevanja v prekmurskem prostoru se v njem osredotočamo na konkretne usode in dogodke, širšo razpravo o lokalni inačici antisemitizma pa v veliki meri puščamo ob strani.

Skratka, v ospredju so novi izsledki iz življenja in uničenja treh presenetljivo dobro organiziranih in za pokrajino izjemno pomembnih judovskih skupnosti. Zanimale so nas konkretne usode, pri čemer smo, kot rečeno, poskušali dopolniti tudi judovski del prekmurske zgodovine pred 19. stoletjem, vključno s pomembnejšimi dogodki do internacije leta 1944.

V BLIŽINI PREKMURJA

Naselitev

V pisnih virih se posamezni Judje na ozemlju današnje Slovenije prvič pojavljajo v 12. stoletju, prve judovske skupnosti pa so nastale v 13. stoletju (Maribor, Ptuj), in sicer v času nastajanja urbanih središč. Po mnenju Jožeta Mlinariča je večina judovskih družin na Kranjsko in v sosednje pokrajine prišla iz Koroške, tja pa iz Porenja.[1] Novejše raziskave (Wadl, Vago, Frejdenberg, Bon) pa opozarjajo, da so v slovenski prostor prišli tudi iz Švice, Bavarske in Švabske, med mesti pa so posebej omenjeni Ulm, Konstanca, Strasbourg, Dunaj in Linz. Sodeč po ostankih judovskih pokopališč je do večjega priseljevanja prišlo že v 12. stoletju, na kar opozarja najstarejši ohranjeni nagrobnik iz Velikovca, prve omembe judovske prisotnosti na Koroškem pa so povezane z migracijo iz smeri Prage in Regensburga pred koncem zgodnjega srednjega veka.[2] Prva v virih potrjena naselitev Judov v Trstu, Gorici, Čedadu, Mariboru in na Ptuju sega v 13. stoletje, intenzivnejše priseljevanje (ki bi lahko vplivalo tudi na Prekmurje) pa naj bi potekalo med letoma 1274 in 1296.[3] Kot opozarja Wadl, judovska migracija ni potekala samo preko Alp, temveč tudi vzporedno z njimi – najprej, po koncu 14. stoletja, praviloma proti vzhodu, posebej po Maksimilijanovem ediktu konec 15. stoletja pa tudi proti zahodu.

Tako kaže znova in posebej izpostaviti Maribor in tamkajšnjo sinagogo iz časa okoli leta 1300, prvič pisno omenjeno leta 1354. Ne glede na to, da je bila mlajša od tiste na Ptuju, je spomin nanjo izrazitejši predvsem zaradi generacij družine Marpurgov, ki so bili povezani s skupnostmi na Ogrskem, Zgornjem Štajerskem, Dunaju in v severnoitalijanskih mestih. Po mnenju Klemna Jelinčiča Boete je skupnost nastala že v drugi polovici 13. stoletja, dvesto petdeset let pozneje pa je štela vsaj štirideset družin s približno dvesto člani,[4] Andrej Hozjan[5] in Boris Hajdinjak[6] pa menita, da lahko na podlagi virov govorimo o 20 družinah z največ 150 člani.

Razmere so se spremenile v drugi polovici 15. stoletja, ko so notranjeavstrijski deželni stanovi od cesarja Friderika III. v zameno za denarno odškodnino zahtevali izgon Judov iz Koroške in Štajerske. Njihovemu pritisku se je dokončno vdal šele njegov sin in naslednik Maksimilijan I., čigar edikt z dne 18. marca 1496 poleg odgovornosti za izbruh, širitev in posledice kužnih bolezni Judom očita še t. i. skrunitev hostije, žrtvovanje krščanskih otrok in zastrupitev vodnjakov.[7]

1 Mlinarič, Judje, str. 50.
2 Wilhelm Wadl, *Geschichte der Juden in Kärnten in Mittelalter*, referat na simpoziju *Slovenski Judje* v Mariboru septembra 1997. Vsi referati z omenjenega simpozija so del gradiva Franca Kuzmiča v Pomurskem muzeju v Murski Soboti. Članki, ki so naknadno izšli v *Časopisu za zgodovino in narodopisje*, so navedeni v seznamu literature.
3 Mlinarič, Judje, str. 50.
4 Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, str. 263–264.
5 Hozjan, Mariborsko prebivalstvo, str. 30–31.
6 Hajdinjak, Zgodovina = History, str. 56–57.
7 Arlt in Lenart, *Vergangen und vergessen*, str. 56.

Čeprav zastopniki kranjskih deželnih stanov pobude Koroščev in Štajercev niso podprli, to ni preprečilo izgona Judov iz Kranjske dve desetletji pozneje.[8] Pri tem velja poudariti, da je tudi cesar v prvi fazi izgona stavil predvsem na preselitev in v ta namen predvidel točno določene kraje (Marchegg, Zisterdorf in Eisenstadt).[9] Podobno kot njegov oče pred njim in fevdalci tega prostora nasploh se namreč ni želel v celoti odreči ljudem, ki so, vsaj od 13. stoletja naprej, financirali vrsto večjih projektov posvetnih in cerkvenih fevdalcev v osrednjih pokrajinah cesarstva.[10] To seveda ne pomeni, da v vmesnem času tu in tam ni bilo občasnih pokolov. Nasilje se je dogajalo, kot najhujši pogrom pa najpogosteje omenjamo uničenje judovske skupnosti v Volšperku (Wolfsbergu) leta 1338.[11]

Nastanek judovske skupnosti v Prekmurju

Osrednjeslovenske dežele so Judje vnovič poselili šele dve stoletji pozneje (po letu 1700), ko so se posamezne družine naselile tudi v Prekmurju.[12] Večina jih je prišla iz Gradiščanske na Ogrskem. Sodeč po skopem arhivskem gradivu se je na začetku 18. stoletja prvih štirinajst judovskih priseljencev naselilo v Lendavi. Sledilo je priseljevanje v Beltince, kamor so se, podobno kot v Mursko Soboto, judovske družine v večjem številu priselile predvsem sredi 19. stoletja in v njegovi drugi polovici. Glede na to, da se prišleki niso naselili samo v polurbanih središčih pokrajine (Beltinci, Lendava, Murska Sobota), temveč tudi po vaseh, lahko predvidevamo, da so bili to povečini t. i. »Landjuden«, kar za ta del Srednje Evrope ni bila nobena posebnost. Od 13. stoletja so lahko v prostoru med severnim Jadranom in Panonsko nižino Judje namreč ob hišah posedovali vinograde, oljčne nasade, polja in travnike, v Prekmurju pa šele v 19. stoletju.

Proces naseljevanja je doslej najnatančneje rekonstruiral Marjan Toš v svoji doktorski disertaciji, ki je v začetku leta 2012 izšla z naslovom *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*.[13] Sodeč po njegovih podatkih se je desetim do dvanajstim družinam, kolikor jih je na ozemlju današnjega Prekmurja živelo v zadnji četrtini 18. stoletja, dobrih trideset let pozneje pridružilo še približno štirideset družin. Popis iz leta 1831 tako omenja že 207 Judov. Največ, 98, jih je živelo v Murski Soboti. Dvajset let pozneje se je njihovo število podvojilo (383), pri čemer je razmerje med posameznimi kraji ostalo približno enako; največ (približno 180) jih je bilo v Murski Soboti, nekoliko manj (približno 120) v Lendavi, preostali pa v Beltincih in drugih večjih vaseh. V Beltincih je judovska skupnost približno v tem času zgradila lastno sinagogo.

Večina Judov se je preživljala s trgovino, srečamo pa jih tudi kot lastnike mesnic in gostiln. Še več, po mnenju etnologa in antropologa Boruta Brumna so nekdanjemu cehovskemu korporativizmu, ki je do sredine 19. stoletja v pokrajini zaviral razvoj moderne trgovine, »'smrtni udarec' [...] zadali prav judovski priseljenci s svojimi trgovinami, v katerih so (pre)prodajali tudi izdelke soboških obrtnikov«.[14] Veletrgovini Ascher, ki je bila

8 Kot zanimivost kaže omeniti, da je bilo v »dolgih pogajanjih [...] kljub zahtevam stanov, ki so se nadejali odpisa dolgov, določeno, da judovska posest ne bo zaplenjena, temveč, da bodo (Judje, op. p.) lahko svoje (nepremično, op. p.) premoženje prodali« (gl. Jelinčič Boeta, Judje v Mariboru, str. 10).

9 Ne glede na to se je večina najpremožnejših mariborskih Judov z Marpurgi na čelu preselila na Goriško in v Trst – najpremožnejši v Gorico, Gradišče in Trst, ostali »Landjuden« pa tudi v manjše kraje v okolici. Tu po Maren Frejdenberg, *The Destiny of Jews from Styria, Carinthia and Carniola after their Banishment in 1497 (and) 1515*, referat na simpoziju v Mariboru septembra 1997. Avtorica v svojem referatu opozarja tudi na družbeno strukturo priseljencev. Jedro so predstavljale bogate družine, ki so s seboj pripeljale »revne sorodnike« in spremstvo. Pri tem naj bi si, tako Maren Frejdenberg, v tujem okolju zagotovili dodatno varnost in minimalne socialne stike. Po njenem mnenju je to poglavitni razlog za ohranitev mariborskega judovskega narečja (»mariborish«), ki naj bi bilo v 16. stoletju podlaga za dodatno »povezanost in solidarnost« med priseljenci. Glej Frejdenberg, *The Destiny of Jews*, str. 6.

10 Mišljeni so predvsem predhodniki t. i. »Hofjuden«, ki so že v 14. stoletju uživali veliko stopnjo cesarjeve zaščite. Cesarskemu zgledu so sledili tudi koroški vojvode, goriški grofje ter salzburški, bamberški in krški škofje (Wadl, *Geschichte der Juden*, str. 2). Izraz Hofjuden se začne zares uporabljati v 18. stoletju.

11 Frejdenberg, *The Destiny of Jews*, str. 2.

12 Pri tem je mišljena prva dokumentirana naselitev. Sodeč po tem, da je izgon iz Koroške in Štajerske predvideval preselitev na severovzhod, ni izključeno, da posamezne družine niso prišle v Prekmurje že na začetku 16. stoletja. Tej hipotezi pritrjuje tudi delo Frejdenbergove, ki se sklicuje na interese cesarske zakladnice in lokalnih »Bürgschaften« (Frejdenberg, *The Destiny of Jews*, str. 2).

13 Navedeno delo za 18. stoletje pomembno nadgrajuje Hozjan, Gradivo, str. 123–145.

14 Brumen, *Na robu*, str. 86. Brumnova knjiga ponuja najboljši oris gospodarskih in kulturnih razmer v Prekmurju med svetovnima vojnama, s poudarkom na Murski Soboti. Poleg podatkov iz mariborskega arhiva, gradiva pokrajinskega muzeja v Murski Soboti in različnih zapuščinskih fondov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani se je avtor naslanjal na vso relevantno literaturo s področja urbane etnologije. Še več, v svojih opredelitvah črpa tudi iz del Jürgena Habermasa, Henrija Lefebvra, Marcela Maussa, Günterja Wiegelmanna, Clifforda Geertza, Jacka Goodyja, Fernanda Braudela in številnih drugih filozofov, antropologov in zgodovinarjev, ki so se tako ali drugače ukvarjali z urbanizacijo Evrope. Glede na to Brumnova razprava ponuja doslej najboljši vpogled v začetek procesa spreminjanja večkulturne

ena prvih resnih znanilk tega procesa, so »sledile številne druge«. Tako je bilo dobrih trideset let pozneje v Murski Soboti že šestnajst trgovin, »ki so bile vse razen ene v judovskih rokah«.[15] Skratka, kot dobro povezani preprodajalci so Judje po vaseh odkupovali med, kože, živino, perje, grobo laneno platno … in jih prodajali veletrgovcem iz večjih mest. Poleg tega so nastopali kot uvozniki in s tem pomembno vplivali na oblikovanje lokalnega trga. Kot nakazuje Brumen, je na podlagi njihove mreže samo v Murski Soboti živelo približno 130 »registriranih obrtnikov«.[16]

Ker so lahko Judje po jožefinskih reformah (1781–1789) tudi na ravni vsedržavne uredbe najemali in obdelovali zemljo, jih od takrat srečamo tudi kot večje posestnike, sicer pa so se v spomin pokrajine vtisnili predvsem kot lastniki trgovin, čevljarskih in drugih delavnic, kot gradbeniki, prevozniki, lekarnarji in tiskarji, pozneje pa tudi kot hotelirji, tovarnarji in bančniki. Med vplivnimi člani Dolnjelendavske hranilnice je Marjan Toš naštel kar štiri člane judovske skupnosti: zdravnika dr. Mora Kiralyja, veletrgovca Lazarja Pollaka, odvetnika Adolfa Wollaka in knjigovodjo Emila Pollaka.[17]

Sicer pa so bili Judje v okolici Lendave tudi lastniki dveh regionalnih mlinov in dveh opekarn. Mlin in opekarna v mestu sta bila v lasti družine Eppinger, lastnik podobnih obratov v bližnji Dolgi vasi pa je bil Jozsef Schwarz. Zgodbo družine Schwarz je prek pripovedi o njegovem sinu Tamasu Bertholdu Schwarzu oziroma Yoelu Shacharju[18] natančneje opisal Bojan Zadravec, ki je ugotovil, da je bilo v Schwarzovem mlinu zaposlenih »kar pet mlinarjev«. Yoel se še spominja, da jim ni »nič […] manjkalo«, saj je družina »zahajala [celo] na izlete na morje; najpogosteje v Opatijo in Crikvenico«.[19]

Vse to je pri njihovih nejudovskih sosedih vzbujalo občutek, da so Judje nadpovprečno bogati. Skratka, podobno kot so Romom očitali, da so lenuhi, so Prekmurci Judom očitali bogastvo.[20] Trditev, da so bili premožni vsi Judje v Prekmurju, je pretirana, prav nič pa ni pretirana ugotovitev, da so bili prav oni zaslužni za razvoj tiskarske dejavnosti v pokrajini.[21] Podobno velja za papirništvo, ki se je razvilo skupaj s tiskarstvom in vrhunec doseglo tik pred začetkom prve svetovne vojne, ko sta ta posel prevzela Ernest Balkányi oziroma njegov sin Aleksander ter Izidor Hahn, »ki je […] v Murski Soboti […] sčasoma prigospodaril še knjigoveznico«.[22]

Modernizacija: socialna in generacijska mobilnost

O rasti in uspešnosti judovskih skupnosti v Prekmurju pričata tudi ustanovitev judovske šole in gradnja nove sinagoge v Lendavi. Vanjo so v šestdesetih letih 19. stoletja preselili matično knjigo, ki je do leta 2019 veljala za izgubljeno ali uničeno.[23] Podobnemu razvoju lahko sledimo tudi v Murski Soboti, ki pa je novo, sicer že tretjo si-

skupnosti v moderno nacionalno skupnost. Proces, ki so ga na prelomu stoletij začeli Madžari s poudarjeno madžarizacijo, so namreč nadaljevale jugoslovanske oblasti. Že spomladi 1920 sta bili v Murski Soboti ustanovljeni Jugoslovanska matica in Narodna čitalnica. V mestu, ki je pred tem imelo kar tri čitalnice s pretežno madžarsko literaturo in dokaj vpliven časopis v madžarščini, je bil to prelomen dogodek. Več o tem lahko preberemo predvsem v dveh poglavjih Brumnove knjige, in sicer v »Papinci, luterani in židovje – Prekmurci, Slovenci in Vogri« ter »Med fabrikanti in želarji; na sprehajališču in kavarni«.

15 Brumen, *Na robu*, str. 86. Na podlagi gradiva, ki ga je zbral Brumen, si lahko živo predstavljamo, kako je bila videti večina takšnih trgovin. Kot pravi, je bila ponudba »po navadi skromna«, saj je povprečna zaloga cele trgovine obsegala »50 do 100 kg soli v blokih, sod petroleja, sod kisa, vžigalice, tobak, milo in alkoholne pijače«.

16 Brumen, *Na robu*, str. 86.

17 Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 30. Glej tudi Hajdinjak, *Zgodba o dveh transportih*, str. 10: »Med 16 člani uprave je bilo 10 Judov.«

18 Podobno kot mnogi drugi priseljenci je tudi Tamas Schwarz po prihodu v Izrael prevzel hebrejsko ime.

19 Zadravec, Vsak konec, str. 24.

20 Sin enega redkih moških informantov Janeza Gergarja, Karel Gergar, ki ga je leta 2011 intervjuvala Klaudija Sedar, v svoji pripovedi nekajkrat zatrdi, da so »ciganje […] manjacke […] bilij […] Židove pa bogati«.

21 Kot je ugotovil že Franc Kuzmič, najboljši poznavalec regionalne gospodarske zgodovine zadnjih dveh stoletij, je bil prvi tiskar v Murski Soboti M. Grünbaum, ki se je v mesto priselil iz Keszthelyja na Madžarskem in proti koncu leta 1884 začel izdajati časopis *Muraszombat és Vidéke* (gl. Kuzmič, Podjetnost, str. 172–178; gl. tudi poglavje »Židje v Prekmurju«, ki ga je za *Katalog stalne razstave* Pokrajinskega muzeja Murska Sobota prispeval isti avtor).

22 Kuzmič, Židje v Prekmurju, str. 187.

23 Matični knjigi Lendave in Beltincev so po naključju znova našli šele leta 2019 in ju prek Upravne enote Murska Sobota predali v hrambo Pokrajinskemu arhivu Maribor. Arhiv je prevzel enajst judovskih matičnih knjig za obe judovski občini. Gradivo obsega rojstne, poročne in mrliške knjige za leta 1820–1943. Zanimivo je, da vpisi za čas med letoma 1820 in 1850 niso nastajali sproti, ampak naknadno. Glede na to, da so Judje na Madžarskem matične knjige začeli sistematično voditi najpozneje leta 1851, mariborski arhivarke in arhivarji domnevajo, da so vpisi rojstev, porok in smrti pred letom 1851 nastali šele takrat ali kmalu po tem. Vse knjige razen ene, ki je bila predana arhivski restavratorski delavnici, so po besedah kolegice Gordane Šövegeš Lipovšek »kar dobro ohranjene«. Dostopne so v arhivski čitalnici. Za potrebe raziskovalk in raziskovalcev ZRC SAZU je celotno gradivo profesionalno fotografiral in smiselno uredil Andrea Furlan z Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta.

Murska Sobota - Lendavska ulica, Sinagoga, zunanjost, pogled proti JV (Jožef Prahič-József Prahics, 1909, hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).

nagogo dobila šele štirideset let pozneje (1908).[24] V približno istem obdobju so v Lendavi obnovili judovsko šolo. Kmalu po prenovi je dobila novo predstojnico, gospo Hermino Brünner, ki je na položaju vztrajala vse do zaprtja šole leta 1921.

Navedeni podatek priča o tem, da sta si vrhunec razvoja judovske skupnosti in njen postopen propad sledila nenavadno hitro. Najprepričljivejšo razlago tega procesa je ponudil Andrej Pančur v knjigi *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta.* Po njegovem mnenju je upadanje števila judovskega prebivalstva v Prekmurju »povsem v skladu s takratnim razvojem na celotnem Ogrskem«, in sicer zaradi množičnega »izseljevanja iz vasi in manjših mest v večja mestna središča. Manjša mesta so v glavnem pritegnila priseljence iz neposredne okolice, velika mesta pa iz celotne države in tujine. V tem pogledu se je število Judov zlasti hitro večalo v Budimpešti«, kjer je »pred prvo svetovno vojno [...] živela že skoraj četrtina vseh ogrskih Judov«.[25]

V dobrih petdesetih letih je bila Lendava priča največjemu razcvetu in propadu judovske skupnosti obenem, pri čemer se je propad začel stopnjevati že v času med svetovnima vojnama. K temu je deloma prispevala nova politična ureditev po prvi svetovni vojni, deloma pa gospodarska kriza in naraščajoči antisemitizem. Judje, ki so povečini izvirali iz Ogrske, so po priključitvi Prekmurja Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev delili strahove madžarskih someščanov. Kot premožni člani skupnosti, ki se je s priključitvijo znašla sredi nacionalne emancipacije, so bili soočeni s tradicionalnim antisemitizmom, ki je v njih videl predvsem tuje izkoriščevalce. Zaradi svojih dejavnosti namreč niso uravnavali samo gospodarskega utripa pokrajine, temveč so odločilno zaznamovali tudi njeno kulturno in družabno življenje.

Med tistimi, ki so imeli pri tem še posebej pomembno vlogo, kaže še enkrat omeniti tiskarje, predvsem izdajatelje lokalnega časopisa *Muraszombat és Vidéke* in lastnike lokalne Dolnjelendavske hranilnice. Podobno velja za ustanovitelje najstarejšega modernega industrijskega obrata v pokrajini, tovarne pletenin in dežnikov. Obrat, ki se je iz šivalnice razvil v uspešno podjetje že na začetku 20. stoletja, je Lendavo zaznamoval vse do konca socializma.

Podobno velja za Mursko Soboto ter njeno živilsko in predelovalno industrijo, ki so jo vzpostavili člani družin Arvay, Berger, Fürst, Weiss in Koblencer. V njihovih rokah oziroma pod njihovim vplivom je bila velika večina mesnic, trgovina z živino in gostinstvo, ki je z blagom in storitvami zalagalo tudi partnerje v Radgoni in drugih avstrijskih krajih. Sodeč po podatkih Franca Kuzmiča in Marjana Toša naj bi Koblencerjeva prodajna mreža segala celo do Italije in Švice.[26]

Glede na to ne preseneča, da so prvi slovenski kulturbundovci Mursko Soboto označili za »židovsko gnezdo« oziroma začetek »gospostva Židov«; to naj bi segalo vse do Budimpešte, ki so jo najbolj vneti antisemiti prekrstili v »Judapest«.[27] Čeprav se je antisemitizem začel krepiti kmalu po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS, ta ni bila edini razlog za prvi večji val preseljevanja. Prekmurske kraje so, kot rečeno, najprej zapustile družine, ki so bile sorodstveno in gospodarsko tesneje povezane z Madžarsko.

Sicer pa je imela združitev z Jugoslavijo za prekmurske Jude tako negativne kot pozitivne posledice. Po eni strani so se lendavske in soboške manufakture in delavnice spreminjale v prve prave industrijske obrate, po drugi strani pa je združitev prekinila tradicionalne povezave z madžarskimi (ogrskimi) partnerji. Kot je ugotovil že Brumen, je nova uprava pokrajine s prepovedjo svobode gibanja in rigidnim pravilnikom o trgovanju prekinila »vse gospodarske in trgovske zve-

24 Hajdinjak, Zgodba = A story, str. 8.
25 Pančur, *Judovska skupnost*, str. 24.
26 Kuzmič, Podjetnost, str. 176.
27 Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 51.

ze z Madžarsko«.[28] Dodatno negotovost je sprožala tudi napoved ukinitve madžarske zakonodaje, ki je ob rimskokatoliški veroizpovedi priznavala še sedem drugih. Še posebej nezaupljivi so bili evangeličani in Judje, ki so se bali, da bo Kraljevina SHS uveljavila »nekdanje avstrijsko pravo in s tem legitimirala slabši formalno-pravni položaj nekatoliških verskih skupnosti«.[29]

Ne glede na razloge za izseljevanje je bil končni rezultat za judovsko skupnost vse prej kot spodbuden. V dobrih desetih letih je zaradi strahu pred reformami, omejevanja trgovinskih povezav in lokalnega antisemitizma pokrajino zapustila dobra tretjina Judov.[30]

Politični antisemitizem

Enega od vrhuncev antisemitizma lahko zaznamo iz povzemanja novic iz madžarskih in avstrijskih časopisov, ki so Jude predstavljali kot pobudnike boljševizma. V začetku leta 1935 se je ta trditev znašla celo v naslovu nekega članka v soboških *Novinah*.[31]

Spremembe pa se niso kazale samo v gospodarstvu, temveč tudi v kulturnem življenju obeh mest in vasi z judovskim prebivalstvom. Murska Sobota je ostala celo brez rabina. Leta 1921 je mesto zapustil rabin Henrik Kiss, zaradi česar sta do prihoda rabina Lazarja Rotha pet let pozneje nujne posle skupnosti opravljala rabina iz Lendave in Čakovca. Droben, a pomemben pokazatelj težav so tudi deljena mnenja o novem rabinu. Nekateri njegovi učenci so se ga, najverjetneje pod vplivom svojih staršev, še po vojni spominjali kot pijanca, ki jih ni nič naučil,[32] drugi pa kot zelo izobraženega in prijetnega sogovornika.[33]

Pet let pozneje, na začetku tridesetih let, so se razmere še dodatno poslabšale. K temu je v veliki meri prispeval razvoj dogodkov v Nemčiji, od koder so prihajale novice o razlaščanju in preganjanju Judov, največji razlog za preplah pa gre iskati v spremembi politične klime v Jugoslaviji, na kar so vplivale tako spremenjene razmere po smrti kralja Aleksandra, ki je veljal za svojevrstnega zaščitnika Judov v Jugoslaviji, kot posebna zakonodaja, ki je podobno kot v Nemčiji Jude sistematično onemogočala. Eden najbolj zavzetih zagovornikov antisemitskih »uredb« je bil Anton Korošec, član takratne jugoslovanske vlade.[34] O odmevu na njegova prizadevanja v vlogi ministra za prosveto je poročal tudi časopis *Jutro*. Novice so bile povezane predvsem s sprejetjem dveh uredb, s katerima je Korošec v določenem trenutku celo pogojeval svoj obstoj v vladi. Gre za poročilo o uredbi o izločitvi Judov iz določenih vej gospodarstva ter poročilo o uredbi o vpisu Judov na visoke, strokovne in srednje šole. Tega »odstranjevanja [...] vidnih in nevidnih sil [...]«, ki naj bi ovirale »pozitivne norme današnjega kulturnega stremljenja«, se je lotil »s pripravnimi pedagoškimi metodami« ter »brez neodločnosti, omahovanja in tarnanja«. Po njegovem mnenju bi moralo biti v odnosu do Judov vse »jasno, precizno in energično« določeno, saj je »samo tako« mogoče »izvesti moralni in kulturni preporod«.[35]

Del tistih, ki se kljub tem pritiskom niso mogli ali hoteli odločiti za izselitev, so novonastale razmere prisilile k prestopu v krščanstvo. Ta proces je značilen predvsem za zadnja leta pred vojno, pri čemer se je za spoznanje več konvertitov odločilo za protestantsko vero in nekoliko manj za rimskokatoliško. V nekaterih primerih so dali starši krstiti samo otroke, v drugih so se prekrstile celotne družine in nato v skladu z osnovnim namenom spremenile tudi imena.

V zadnjih dveh letih pred napadom na Jugoslavijo so morala »Načelstva sreza«, tudi tisto iz Murske Sobote, poročati o izgonu »inozemskih državljanov iz Kr. Jugoslavije«. Pri tem ne preseneča, da so sem spadali vsi »židje« iz Nemčije, Madžarske, Avstrije in Poljske, ki so »v državo [...] prebegli ilegalno« oziroma so jih zavrnili »kar na meji«.[36]

28 Brumen, *Na robu*, str. 62. Tu mislimo na »Pravilnik o prometu z blagom v obmejnem pasu«, št. 5184/20, izdan v Murski Soboti 8. julija 1920. V njem je omejen oziroma prepovedan promet z veliko večino pridelkov in živino, razen s konji.

29 Brumen, *Na robu*, str. 62.

30 Po popisu jugoslovanske zveze rabinov naj bi bilo leta 1921 v celotni Sloveniji in Medžimurju samo še slabih 2000 Judov (točneje 1959), v statistiki vsedržavnega popisa zabeležena številka pa je celo za polovico manjša, in sicer 946 (gl. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945*).

31 *Novine*, 3. 2. 1935, št. 5, str. 4.

32 »Rabin je bil pijanec, nič nas ni naučil, absolutno nič, dal nam je odlično, a nas nič ni naučil.« Iz pričevanja Šarike Horvat, *Fundacija šoa*.

33 Mariborski pomožni škof Jožef Smej se ga spominja kot človeka »z lepo črno brado«, ki se je kljub svoji »visoki izobrazbi [...] spuščal v pogovor z nami [...] dijaki višjih gimnazij«. Iz pričevanja pomožnega škofa Jožefa Smeja.

34 O Koroščevi vlogi pri sprejetju antisemitske zakonodaje govori predvsem Dolenc, Zmaga ali poraz?, str. 199–210. Iz zgornjega članka po Hajdinjakovem mnenju izhaja, da je bil Korošec izrazit pragmatični antisemit.

35 *Jutro*, 1. 7. 1940, str. 1. Na odmeve prizadevanja Antona Korošca za sprejetje antisemitskih uredb v slovenskem časopisju nas je še posebej opozorila kolegica Mateja Ratej.

36 Arhiv Pomurskega muzeja v Murski Soboti, Dokumentacija Načelstva sreza Murska Sobota za čas od septembra 1939 do novembra 1940, poslana Kraljevski banski upravi Dravske banovine, oddelek II, v Ljubljani. Sodeč po poročilih so v enem letu iz Prekmurja izgnali ali na pristojni meji zavrnili najmanj 255 »židovskih beguncev«, v to število pa niso všteti tisti, ki so jih »nazaj preko meje

Posledice so bile več kot občutne. V Lendavi, kjer so leta 1931 našteli[37] še 259 članic in članov judovske skupnosti, je ob začetku druge svetovne vojne živelo samo še 143 Judov.[38] Podobno razmerje nakazujeta štetji v Murski Soboti. Kot kaže, je bil za Jude, ki so bili občasnih izrazov nenaklonjenosti, omejitev in žalitev sicer vajeni, pritisk prevelik. O tem priča nova, iz Nemčije in anektirane Avstrije uvožena različica antisemitizma, ki so ga v veliki meri podžigali članki v časopisih in revijah. Na to je opozorila že Darja Kerec, ki v prispevku *Judje v Murski Soboti v letih 1934–1954* opozarja, da so v očeh večinskega prebivalstva ti »ljudje mangulske krvi« v nekaj letih postali »problem narodov, med katerimi živijo«.[39]

Tudi sicer iz časopisov v tem delu Dravske banovine veje cela paleta izrazov nestrpnosti, pri čemer je mogoče v *Novinah* zaslediti zelo malo izvirnega antisemitizma. Praviloma gre za prevzete stereotipe o »Židih« kot »nesreči za [slovensko, op. p.] krajino« ter »Židih« kot »goljufih« in »izdajalcih Kristusa«.[40]

Posledice spremenjenega odnosa so občutili vsi, ugledni in manj ugledni člani skupnosti, pri čemer se teh sprememb na poseben način spomnijo tisti, ki so bili v tem času otroci. Nenadne prekinitve prijateljstev so bile zanje nerazumljive tudi zato, ker jih starši namenoma niso želeli obremenjevati s pričakovanimi težavami. Tudi zato v večini pričevanj preživelih, ki so imeli v času tik pred vojno dobrih deset let, naletimo na precej čustveno podoživljanje presenečenja zaradi izgubljenih prijateljstev. Šarika Horvat, ki je svoje občutke v teh trenutkih zaupala sodelavcem *Fundacije šoa* (*Shoah Foundation*), je trdila, da »se je vse razbilo« že, ko je bil »na vladi Korošec«, zaradi česar naj bi si prekmurski Judje ustvarili vzporedno družabno življenje.[41] A tudi to, podobno kot »kozarec vina v [soboškem] Dobrayu«, posedanje »ob kavi v Sočičevi Veliki ali Faflekovi Central kavarni«[42] in nakupovanje pri Ebenšpangerju, Kohnu, Preussu ..., ni moglo skriti sprememb in pregnati skrbi.

Vojna, deportacija, uničenje

Sledili so nemški napad, okupacija ter izbruh pridušene nestrpnosti, zamer in frustracije dela večinskega prebivalstva, ki je domala čez noč izropalo to, kar so po plenitvi v judovskih trgovinah in gostilnah za seboj pustili nemški vojaki.

Po predaji uprave v madžarske roke se je za tri leta vrnil navidezni mir, ki so ga občutili predvsem otroci.[43] Kmalu so namreč znova začeli obiskovati pouk in se družiti z vrstniki. Po drugi strani so se tudi oni soočili z vse hujšim sovraštvom vrstnikov. Da gre zares, pa so napovedale predvsem prve razlastitve ter omejitve dejavnosti in osebne svobode. Nemške oblasti so namreč od svojih madžarskih zaveznikov zahtevale prerazporeditev judovskih nabornikov v delovne enote madžarske vojske ali *munkaszolgálat* (posebne podporne oddelke),[44] septembra 1941 pa je bil sprejet odlok o prisilni prodaji judovske zemlje. Kot je ugotovila že Metka Fujs, so imeli prednost pri odkupu visoki častniki madžarske vojske, vojaški invalidi, vojaške vdove in sirote ter vojaški odlikovanci z manj kot petimi plugi zemlje.[45] Približno v istem obdobju se je še dodatno povečala mobilizacija judovskih mož v delovne enote madžarske vojske, njihovi svojci doma pa so bili v približno istem času prisiljeni nositi posebne oznake.

Erika Fürst, ena naših informantk, ki je bila takrat stara dobrih deset let, je opazila, da očeta na cesti niso pozdravljali niti najstarejši znanci. Sledilo je leto 1944, ko je bilo Judom prepovedano domala vse: zaposlovanje nejudovskih delavcev, javna služba ter članstvo v novinarskih in igralskih združenjih, 21. aprila pa je v *uradnem listu* izšla še posebna Uredba o zaplembi judovskega premoženja. V skladu z njo so morali Judje prijaviti vse imetje. Sledila je še prepoved gibanja oziroma popolna družbena osamitev. Prepovedi »obiska javnih kopališč, javnih prireditev, kinopredstav, nogometnih tekem in zabavišč [...]«[46] sta namreč sledila omejen dostop do tržnice ter pre-

vrgli«, »pognali« ali »zavrnili« v številčno neopredeljenih skupinah.

37 Arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota. Podlaga za ugotavljanje števila judovskih prebivalcev so bila vaška in krajevna poročila oziroma »seznami«, v katerih so bili ob imenih moških vpisani tudi podatki o rojstvu, državljanstvu, poklicu in bivališču, »stanu«, imenih mladoletnih otrok in žena ter podatek o tem, »od kdaj biva v [...] državi«. Tu po seznamu vasi Selo, sestavljenem za občino Prosenjakovci 18. junija 1937.

38 Miletić (*Koncentracioni logor Jasenovac*) se sklicuje na Zvezo judovskih občin ter omenja 134 Judov v Dolnji Lendavi in 711 v Murski Soboti. Glej tudi *Mi smo preživjeli*, str. 497. Pri tem velja opozoriti, da so v murskosoboško skupnost spadali tudi Judje iz vse Dravske banovine razen lendavskega dela Prekmurja.

39 Kerec, Judje v Murski Soboti, str. 595.

40 Kerec, Judje v Murski Soboti, str. 595.

41 Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 63. V tem znanem lendavskem kvartetu sta violini igrala Ludvik Blau in Laci Freyer, na čelu je muziciral Feri Stern, Juliska Stern pa je trio godalcev spremljala na klavirju.

42 Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 63.

43 Hajdinjak, Holokavst, str. 172–176.

44 Hajdinjak, Holokavst, str. 185–186; Hajdinjak, Zgodba = A story, str. 32–36.

45 Fujs, Odnos, str. 26.

46 Fujs, Odnos, str. 26.

Zemljevid deportacij Judov glede na število deportiranih (avtorica Jerneja Fridl).

poved gibanja med sedmo uro zvečer in sedmo uro zjutraj.

Prve aretacije in deportacije so sledile marčevskemu obisku odposlanca madžarske vlade, do množičnih aretacij pa je prišlo konec aprila. Postopek je bil v vseh krajih zelo podoben. V sinagogah oziroma drugih javnih prostorih so v zgodnjih jutranjih urah zbrali celotne družine ter jih od tam z vozovi, tovornjaki in vlaki odpeljali v Čakovec. Erika Fürst se je spomnila, da je »oče moral predati vse vrednostne papirje, zlatnino, denar, čisto vse, kar je bilo kaj vrednega«.[47]

Po mnenju sodobnikov takratnega dogajanja so bile judovske družine v tistih dneh deležne tudi precejšnjega sočutja in podpore. Lili Hajmer Kožič, še ena pričevalka za *Fundacijo šoa*, se je spomnila, da so jim sosedje nosili »hrano, meso in mleko«,[48] Liza Berger, ki se je z antisemitizmom srečala že v času svojega študija na Dunaju, pa ni mogla pozabiti soboških meščanov, ki so stali ob cestah in jokali.[49]

S tem niso mogli ublažiti neprijaznosti Nemcev, ki so organizirali celoten postopek in do ve-

47 Fujs, Odnos, str. 26.

48 Iz pričevanja Lili Hajmer Kožič, *Fundacija šoa*.

49 Iz pričevanja Lize Berger, *Fundacija šoa*. O podobnem, za njihovo preživetje ključnem izrazu sočutja govori tudi Erika Fürst, ko omenja pomoč, ki jo je njena družina prejela od lokalnega tovarnarja: »Tovarnar Josip Benko, [...] je poslal svojim znancem, tudi mojemu očetu, ki je večkrat opravljal za njega prevoze [...] en velik paket jestvin, in sicer prekajeno šunko, prekajeno meso, salame. Bil je velik paket, tako, da ga je oče komaj dvignil. In ta paket nas je rešil [...], ker hrane nismo dobivali do Auschwitza čisto nič.«

čera zbrali »300 [...] skoraj 400 ljudi«.[50] Pripeljani iz različnih delov mesta in okoliških vasi so bili, tako Šarika Horvat, v sinagogi na koncu »stisnjeni [...] kot heringi«.[51]

Čeprav se posamični podatki o številu prvih deportirancev razlikujejo, lahko z gotovostjo trdimo, da so aprila iz Lendave, Beltincev, Murske Sobote in okoliških vasi izgnali nekaj manj kot 300 Judov.[52] To je bil prvi val deportacij, »v katerem je bilo prizaneseno tistim Judom, ki so se prej prekrstili v krščansko vero«, in Judom s »posebnimi zaslugami za Madžarsko«.[53]

V začetku maja je prvi skupini deportirancev sledila druga (dva transporta iz Nagykanizse v Auschwitz: prvi odhod 28. aprila in prihod 2. maja ter drugi odhod 18. maja in prihod 21. maja),[54] 20. oktobra 1944 tretja, novembra pa so aretirali še zadnjo, najmanjšo skupino, ki se je predhodnim deportacijam izognila zaradi že omenjenih »zaslug za madžarski narod«. Vse deportacije so potekale približno enako: aretacijam v zgodnjih jutranjih urah so sledili zbiranje, preverjanje identitete in transport na Hrvaško oziroma Madžarsko,[55] od koder so deportirance v dveh transportih prepeljali v Auschwitz.

Vse deportacije, ki so jih načeloma organizirali Nemci, so potekale »pod nadzorom žandarmerije oziroma matične madžarske policije«,[56] za preglede in z njimi povezane kraje osebnega premoženja pa so bili pristojni Nemci. Razen tega je vse potekalo v okviru siceršnje delitve dela. Zamisel in organizacija genocida na Madžarskem sta bili v domeni nemških esesovcev in vojakov Wermachta, delo na terenu pa so, vključno z občasnimi poboji, opravili madžarski žandarji in madžarski fašisti. S prvimi so, vsaj pri aretacijah po prekmurskih vaseh in mestih, sodelovali tudi slovenski žandarji v madžarski žandarski službi. Med njimi je bilo precej članov lokalnega kulturbunda, ki so prednjačili tudi pri ropanju judovskega premoženja. Po drugi strani je mogoče s precejšnjo gotovostjo trditi, da Slovenci pri pokolih niso sodelovali. Njihovo sodelovanje se je končalo s predajo deportirancev v Čakovcu. Naši sogovorniki so praviloma poročali o ropanju, a tudi pri tem zelo redko naletimo na jasne opise dogajanja. Nekdanja soseda družine Hahn iz Murske Sobote je dobrih šest desetletij pozneje pripovedovala, kako so hišo (vključno s pohištvom) in tiskarno Hahnovih oropali »nilaške« in »kulturbuntaše«,[57] njena vrstnica iz vasi Poznanovci pa se je spomnila, da so pri ropanju judovskega »blaga« v sosednjih Kovačevcih sodelovali vsi po vrsti.[58]

Medtem so bili lastniki naropanega po krajšem postanku v zbirnem centru v Nagykanizsi že na poti v Auschwitz. Erika Fürst se je treh tednov potovanja spominjala predvsem po pomanjkanju hrane in vode, Šarika Horvat pa po pomanjkanju prostora in nemogočih higienskih razmerah.

V skupinah po osemdeset ali devetdeset ljudi v posamičnem živinskem vagonu so se »žejni in prestrašeni« premikali glede na prometne razmere oziroma glede na transporte s fronte. Ti so imeli namreč prednost, zaradi česar se je vožnja še dodatno zavlekla.

Auschwitz ...

Ob prihodu v taborišče je sledil nov šok. Prvo srečanje s stražarji in taboriščniki je prišleke iz Prekmurja tako presunilo, da so tudi šestdeset let po vojni o njem pripovedovali zelo obširno in natančno.[59]

Ob tem so se skoraj vsi naši sogovorniki spomnili tudi srečanja z Josefom Mengelejem. Šarika Horvat ga je opisala celo kot prijaznega, »visokega« moškega, ki je »dobro izgledal«,[60] Tamas B. Schwarz pa se je spominjal, da so stari taboriščniki

50 Iz pričevanja Lize Berger, *Fundacija šoa*.

51 Iz pričevanja Šarike Horvat, *Fundacija šoa*. Nekaj podobnega je občutila tudi Liza Berger, ki se spominja, da je bila sinagoga »puna [...] to je bilo užasno [...]«, *Fundacija šoa*.

52 Po mnenju Borisa Hajdinjaka, ki se pri tem sklicuje na Nemeth-Paskyja, naj bi bilo iz Prekmurja in Medžimurja deportiranih skupno 672 ljudi (Hajdinjak, Holokavst, str. 192; Hajdinjak, Zgodba = A story, str. 67).

53 Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 73. Gl. tudi Kuzmič, Posebnosti, str. 137–142.

54 Hajdinjak, Holokavst, str. 190–195, 205–210; Hajdinjak, Zgodba = A story, str. 60–71.

55 Nekateri informanti kot zbirno mesto na poti v Nagykanizso omenjajo Hodoš: »Te so je pelali na Hodoš na zug, pa s cugom v Avšvic.« Iz pričevanja Jolanke Smodiš, ki ga je zapisala Klaudija Sedar. Glej tudi Hajdinjak, Zgodba = A story, str. 77: Monošter in Szombathely.

56 Formalno je po zapovedi madžarskega ministrstva za notranje zadeve vse akcije madžarske žandarmerije vodil podpolkovnik (*Oberstleutnant*) Laszlo Ferenczy (gl. Kraus in Kulka, *Die Todesfabrik*, str. 167).

57 Pričevanje Julijane Zrim, Murska Sobota. Pogovor z gospo Zrim je opravila Ivanka Huber.

58 »Vse ka ger bilo blaga so lidge odnesli,« se je spomnila Francka Cör iz Poznanovcev. Pogovor z gospo Cör je opravila Ivanka Huber.

59 Iz pričevanja Erike Fürst: »Odprli so vagone, nemški vojaki so kričali na nas 'alle raus' – vsi ven. S seboj nismo smeli vzeti ničesar, ženske niti osebne torbice ne, čisto ničesar. [...] vojaki [so nas] postrojili, stalno se drli: 'hitro, hitro'.« Na podoben način sta prihod v taborišče doživljala Šarika Horvat in Tamas B. Schwarz. V spomin se jima je za vedno vtisnilo kričanje esesovcev: »Aussteigen! Schnell, schnell!« Šarika se še spomni, da so »prtljago morali pustiti na vagonu«. Poleg tega se ji je zdelo, da je nekdo med transportom umrl.

60 Pričevanje Šarike Horvat.

niki mami svetovali, naj se izdaja za šestnajstletnika.[61]

Vse, ki so preživeli selekcijo, je čakala pot v taborišče, po spominu Erike Fürst pod vodstvom »esesovke«.

V vrsti po pet so »marširale [...] mimo krematorija, kjer so takrat že sežigali [njihove] svojce. Mojo babico, sestrično, teto in druge sorodnike. Ženske so esesovko vprašale: 'Kaj se pa tu tako kadi iz tega dimnika?' in je odgovorila: 'Tu vam pečejo kruh.' Je pa tako smrdelo, dim je bil črn in strašen smrad se je valil iz tistega dima. Tu smo začeli še bolj čutiti grozen strah in se bali, kaj bo z nami.«[62]

Sledil je standardiziran higienski postopek. »Odpeljali so nas v eno zgradbo, kjer smo se morale sleči do golega, potem so nam postrigli lase, čevlje in čisto vse, kar smo imeli na sebi, smo pustili na kupu. [...] Šli smo pod tuše. Tuši so bili mlačni, vendar nas je zeblo, saj smo bile do golega postrižene. Na drugem koncu smo prišle ven in nismo imeli brisač, ničesar za obrisat. Dobili smo sive obleke, brez nogavic, brez perila, samo obleke in čevlje. Ker sva s sestro imeli bolj male noge, nama je esesovka dovolila, da sva lahko vzeli svoje čevlje. Mama je dobila neke druge, nekateri so dobili lesene cokle.«[63]

Prezeblim, pomanjkljivo oblečenim v »neke krpe« in »ostriženim na nularco«,[64] jim je hitro postalo jasno, da bo v novem okolju težko preživeti. Po razporeditvi v različna taborišča sistema Auschwitz-Birkenau so bili nekateri sčasoma premeščeni v druga taborišča, tiste, ki so ostali, pa so namestili v prenatrpane barake, polne stenic in uši. Ota Kraus in Erich Kulka opozarjata, da se je poleti 1944 v barakah za 500 ljudi drenjalo »tudi do 1200 madžarskih žena, ki so spale in delale v izmenah«.[65]

V teh razmerah so najvzdržljivejši dočakali zimo in z njo prve evakuacije iz taborišča. Večina tistih, ki niso zmrznili ali padli pod streli stražarjev, je končala v taboriščih Mauthausen, Dachau, Gross-Rosen, Flossenbürg, Ravensbrück, Buchenwald in Bergen-Belsen. V Auschwitzu jih je ostalo od pet do sedem tisoč, ki so pričakali presenečene sovjetske vojake. Ti so jih najprej preselili v barake paznikov in vojakov, nato pa prepeljali v Krakov. Usoda tistih, ki so morali oditi, je bila še hujša.

V januarskem mrazu so morali peš, deloma pa na odprtih vagonih na dolgo pot proti Nemčiji. Tisti, ki jih niso postrelili po poti, so po več kot sto kilometrih prispeli predvsem v manjše taborišče Gross-Rosen v Spodnji Šleziji, kjer so jih naložili na vlak, namenjen proti jugozahodu. Večji del potnikov ni preživel do končne postaje. Vlak so ustavili le, ko je bilo treba dati prednost vojaškim prevozom ali zato, da so jetniki z vagonov pometali mrtve tovariše. In tako vse do konca poti v Buchenwald ali Dachau, kjer so jetniki dočakali osvoboditev. Številni so umrli kmalu po prihodu v novo taborišče.

Še za spoznanje hujša usoda je doletela Tamasa in Josipa Schwarza. Čeprav je bil del iste skupine, je Tamas za očetovo usodo izvedel šele pozneje. Po pripovedovanju očividcev je »umrl na postaji v Gleiwitzu, ko je žejen stopil iz vrste, da bi pobral sneg in se odžejal. Za kazen so ga Nemci ustrelili v glavo.«[66] Sam je pot preživel s pomočjo sojetnikov. V primerjavi z Auschwitzem je Buchenwald doživel kot »zelo dobro organizirano taborišče, v katerem so bili predvsem politični zaporniki«.[67]

V približno istem času, konec januarja oziroma na začetku februarja, je Erika Fürst z mamo in sestro prek Prage prispela do Budimpešte, kjer so jim ponudili selitev v Združene države Amerike. V upanju, da je oče še živ, so se odločile za pot domov, kamor so prek Sombotela in Kermendina prispele sredi pomladi.

Do poletja se je vrnilo tudi petindvajset drugih Sobočank in Sobočanov ter triindvajset lendavskih Judov. Skupaj s preživelimi iz drugih krajev in vasi se je vrnilo petinšestdeset ljudi ali slabih 20 odstotkov od teh, ki so jih leto prej deportirali. V taboriščih, na prisilnem delu in na t. i. maršu smrti jih je po doslej znanih podatkih umrlo 387. Glede na izkušnje naših informantk in znano statistiko nasilnih smrti jih je bilo največ pobitih prav v Auschwitzu.

61 »Pomešali so nas s poljskimi ujetniki in eden od njih je svetoval moji mami, naj me pošlje naprej. Ko me bodo vprašali, koliko sem star, naj odgovorim, da 16 let. [...] Tako sem se znašel pred Mengelejem, ki me je vprašal: 'Wie alt bis du?' Odgovoril sem: '16 Jahre.' Zato me je Mengele poslal naprej k skupini, ki so ji bile dodeljene delovne naloge. Ko sem pogledal nazaj, sem videl mamo, ki je bila stara 32 let in bi bila lahko prav tako razvrščena med delavce, vendar se ni hotela ločiti od moje sestrice Vere, ki je bila stara pet let in pol. Vedela je, da bo umrla skupaj z njo. Obe sta bili usmrčeni, kakor tudi babica, ki je bila stara 59 let.« Iz pričevanja Tamasa B. Schwarza. Ob prihodu v taborišče je bil Tamas Schwarz star 13 let.

62 Pričevanje Erike Fürst.

63 Pričevanje Erike Fürst.

64 Pričevanje Šarike Horvat. Marija Dajč Ebenšpanger se spomni, da so jih namenoma postrigli zelo površno, in sicer zato, »da izgledamo kako pravi cigani«. Pričevanje Marije Dajč Ebenšpanger.

65 Kraus in Kulka, *Die Todesfabrik*, str. 163.

66 Zadravec, Vsak konec, str. 27.

67 Zadravec, Vsak konec, str. 27.

Prekmurski Judje kot povratniki iz Auschwitza (arhiv avtorja).

Po vojni

Preživel je tudi Tamas B. Schwarz, ki se je iz Buchenwalda v Lendavo vračal prek Subotice in Baje, kjer je našel sorodnike. Večina drugih je, vsaj na začetku, ostala v Prekmurju, kjer so se vrnili v šole oziroma si poiskali delo, nekaj pa jih je pritegnil Maribor, kjer je razvijajoča se industrija potrebovala vse več delovne sile.

Skoraj vsi so se soočili z nejevero sokrajanov, zaradi česar so se lažje odločili za izselitev v Palestino, ZDA, Združeno kraljestvo, Avstralijo ... Sodeč po podatkih Marjana Toša je po ustanovitvi Izraela vanj emigrirala večina vseh, ki so za vedno zapustili Prekmurje. Glede na to je bilo uničenje judovske skupnosti na severovzhodu Slovenije domala popolno. Več kot 85 odstotkov njenih pripadnikov je bilo pobitih v času vojne, dodatnih deset pa je odšlo po njej. V Murski Soboti in Lendavi jih ni ostalo niti toliko, da bi lahko ponovno oblikovali versko skupnost.

Fizičnemu iztrebljenju in odhodu večine preživelih je sledila nacionalizacija judovskega premoženja. Pri odvzemu premoženja je bilo, podobno kot drugje po Sloveniji, pomembno tudi državljanstvo. Tiste brez jugoslovanskih dokumentov so razglasili za osebe nemške narodnosti in jih razlastili.

Podoben cinizem je mogoče zaslediti v ravnanju nevtralne Švice oziroma njenih bank. Kar nekaj povratnikov je namreč poskušalo dobiti denar, ki so ga njihovi najožji sorodniki tam shranili pred vojno. Med njimi je bila tudi Lili Hajmer Kožič, ki je pisala v Schweizer Bank v Zürichu, kjer so od nje zahtevali »šifro«. Ker je ni imela, odgovorov iz Švice ni bilo več.

Takšne in podobne situacije so botrovale izrazito skromnemu spominu na judovske žrtve v prvem desetletju po vojni. Z njim so se sodobniki povojne izgradnje do poznih šestdesetih let povsod po Evropi srečevali zelo redko in v omejenem obsegu. In Prekmurje ni bilo izjema ... V enem prvih zapisov v *Obmurskem tedniku* tako najdemo dokaj skopo notico učitelja in »družbenopolitičnega delavca« Jožeta Velnarja, ki govori o tem, da so okupatorji v taborišča odgnali »tudi soboške Žide«.[68] Poleg osnovne površnosti je v njej tudi velika mera netočnosti pri oceni žrtev holokavsta (117). Bistveno več in natančneje ponuja gradivo jugoslovanskega judovskega muzeja v Beogradu, kjer so bili dokaj natančno predstavljeni tudi prekmurski udeleženci narodnoosvobodilnega boja. Ob Aliju Kardošu so bili to še Eugen Kardoš, Koloman Hajmer, Ferit Hiršl, Kolman Hiršl, brata Fürst, Ignac Boroš in Zoltan Boroš iz murskosoboškega okoliša ter Ernest Balkány, Desider Majer, Beno Teichman, Zoltan Strasser in Stjepan Blum iz Lendave. Skoraj vsi so se odporniškemu gibanju pridružili leta 1941 in večina jih je v istem ali naslednjem letu padla v partizanskih enotah na Hrvaškem ali končala v koncentracijskem taborišču oziroma na prisilnem delu.[69]

Če Alija Kardoša nekateri še vedno slikajo kot idealista, pa tega gotovo ni mogoče trditi za pivovarja Majerja, knjigarnarja Balkányja ter odvetnika Teichmanna in Strasserja. Podobno velja za skoraj sto trgovcev in osem uslužbencev, fotografa, krojača, zdravnika, profesorja glasbe,

68 Velnar, Žrtve, str. 2.

69 Več o tem Romano, *Jevreji Jugoslavije*, str. 263, in Godina, *Prekmurje 1941–1945*, str. 85.

Sestre Hiršl – Jolanda, Renata in Terezija (arhiv avtorja).

geometra, brivce, tiskarje in prevoznike, ki sicer niso sodelovali pri odporniškem gibanju, a so jih kljub temu zaprli in/ali internirali. Ali, povedano drugače, skupaj z njihovimi ženami in več kot šestdesetimi otroki in mladostniki je izginil večji del pokrajinske elite. Podobno je bilo v drugih delih Srednje in Vzhodne Evrope.

V pričujoči statistiki so žal popolnoma spregledane predvsem podjetnice in trgovke. Čeprav so ženske po poroki običajno prenehale redno delati v trgovini, skladišču, obrtni delavnici, gostilni ali mesariji, njihov prispevek k družinskemu podjetju še zdaleč ni bil zanemarljiv. Preglednica, na katero se sklicujemo, prav tako ne priča o delu samskih žena, ki so, kot kaže primer družine Erike Fürst, rojene Hirschl, pomagale v družinskih trgovinah. Omenjena statistika namreč ne vključuje žena, ki se zaradi predsodkov okolja ali ortodoksnosti očetov niso mogle poročiti in so zato še naprej delale v različnih družinskih obratih. Vse te se skrivajo v največji skupini (131) »domačic« oziroma »gospodinj«, med katerimi so bile nekatere gotovo tudi trgovke in obrtnice.

Na podlagi tovrstnih podatkov prav tako ni mogoče natančneje rekonstruirati lastniških razmerij, lahko pa pritrdimo splošni ugotovitvi, da je bila velika večina trgovin, gostiln in mesarij v lasti judovskih družin. Kategorij »posestnik«, »fabrikant«, »lastnik firme ali podjetja« statistika Zveze judovskih občin Jugoslavije v Beogradu ne premore, zato jih moramo iskati v kategoriji »trgovec«. In vsi ti so za vedno izginili spomladi in poleti 1944 … in vsi ti so v lokalni spominski pokrajini skoraj v celoti spregledani.

O tem in o povojnem odnosu lokalne oblasti do prekmurskega judovstva zgovorno priča tudi uničenje sinagoge v Murski Soboti. Sredi leta 1949 jo je za 500.000 dinarjev kupil Mestni ljudski odbor Murska Sobota, ki je pet let zatem sprejel sklep o njeni rušitvi. Več sreče je imela sinagoga v Lendavi, ki po obnovi v devetdesetih letih prejšnjega stoletja služi kot muzejsko-prireditveni prostor.

Podobna je bila usoda sinagoge v Beltincih. Preprosto enodružinsko hišo, ki so jo v sinagogo spremenili leta 1859, je, sodeč po raziskavah Bojana Zadravca,[70] poznavalca beltinske judovske skupnosti, doletela enaka usoda kot judovsko pokopališče v tem kraju. Potem ko so leta 1943 pokopali zadnjega Juda Jana Ebenšpangerja, »je bilo judovsko pokopališče v Beltincih dobesedno izropano. Ohranjen ni bil niti en spomenik.«[71]

Za spoznanje več sreče je imelo veliko večje judovsko pokopališče v Murski Soboti, ki so ga po predhodnem soglasju predstavnikov Zveze judovskih občin Jugoslavije premestili.[72] A tudi v tem primeru se je ohranila le peščica spomenikov. Od približno petinšestdesetih nagrobnikov, kolikor jih je konec vojne dočakalo nepoškodovanih, so jih leta 1985 peščico prenesli v spominski park z uradnim pojasnilom, da gre za spominsko obeležje na mestu »židovskega pokopališča« ter

70 Zadravec, *Židje v Beltincih*. Zadravec spada med pomembnejše avtorje poljudnih člankov o prekmurskih Judih. Na podlagi njegovih odkritij in intervjujev s preživelimi Judi v Sloveniji, ZDA in Izraelu se v zadnjem desetletju izrisuje vse jasnejša podoba deportacij in uničenja.

71 Zadravec, *Židje v Beltincih*. Gl. tudi Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 130.

72 Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd. Sedež je bil v zdajšnji Ulici kralja Petra 71a, kjer je tudi Judovski zgodovinski muzej (*Jevrejski istorijski muzej*), v katerem je med drugim shranjenega nekaj gradiva o slovenskih Judih. Tudi ta podatek dolgujem Marjanu Tošu.

Detajl z osrednjega judovskega spomenika na pokopališču v Dolgi vasi pri Lendavi (foto: Jerneja Fridl).

»v spomin židovskim žrtvam fašizma in nacizma«.[73] Najbolj ohranjen del judovske kulturne dediščine Prekmurja tako ostaja judovsko pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi, ki na približno dva tisoč kvadratnih metrih v senci cipres skriva 191 nagrobnikov in osrednji spomenik v spomin »žrtvam fašizma«. V spomin na 387 ubitih Judov ga je leta 1947 postavila skupina štirih preživelih iz Auschwitza; med njimi Ladislav Weiss in Lajos/Ludwig Blau iz Lendave ter njun tovariš Janoš Fürst iz Murske Sobote. Pokopališče je razdeljeno na tri dele, v okviru katerih se še vedno jasno kaže nekdanja ureditev. Nanj je mogoče vstopiti samo skozi manjšo zgradbo, ki spominja na krščansko mrliško vežico, na njenih notranjih stenah pa najdemo dve spominski plošči. Na eni je napis: »V spomin pokopanim na pokopališču v Beltincih«, na drugi, starejši, pa je letnica gradnje objekta. Gre za leto 1905, ko je versko dobrodelno društvo Hevra vodil Jakab Schwarz.

Večina napisov na betonskih, kamnitih, redkeje pa tudi marmornih nagrobnikih je v madžarščini, sledita hebrejščina in slovenščina. Najmanj je nemških. Madžarski napisi sledijo madžarskemu pravopisu, kar pomeni, da je priimek pred imenom, poročena ženska, pokopana ob možu, pa se navaja kot žena; npr. *žena Bena Wortmanna* oziroma *Wortmann Benone szul*. Podobno velja za zapis letnic, pri katerih dnevi sledijo mesecem. Na večini nagrobnikov sta zapisana datuma rojstva in smrti, tu in tam tudi starost umrlega, npr. *Elt 69 evet* (živel 69 let). Neredko naletimo tudi na imena ubitih v taboriščih, pri čemer najpogosteje nastopa Auschwitz, zapisan tudi kot *Ausvic* ali *Aušvic*.

ZAKLJUČEK

Skop opis lendavskega judovskega pokopališča je morda najboljša iztočnica za sklepno ugotovitev, da je za veliko večino podatkov o judovskem Prekmurju zaslužna peščica amaterskih in profesionalnih raziskovalk in raziskovalcev, katerih delo je uspelo preglasiti tradicionalni religiozni in kulturni antisemitizem, ki ga ni mogoče razbrati samo v literaturi, temveč v najrazličnejših situacijah vsakdanjega življenja; od časopisnih karikatur do na videz ironičnih, v resnici pa rasističnih opazk, ki so jih bili preživeli deležni ves čas po koncu vojne. K ohranitvi judovskega spomina pa morda prispevata tudi najnovejša spomenika v Murski Soboti; eden na mestu, kjer je nekoč stala sinagoga, drugi na železniški postaji, od koder so v Auschwitz odpeljali manjše število poznejših taboriščnic.

Financiranje
Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Neglected Holocaust: Remembering the Deportation of the Jews in Slovenia* (IHRA – International Holocaust Remembrance Alliance 2010–2012, Berlin) in raziskovalnega programa *Historične interpretacije 20. stoletja* (P6-0347), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Izjava o dostopnosti podatkov
Med raziskavo niso nastali novi podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota

USTNI VIRI

Intervjuji v okviru mednarodnega projekta (IHRA Grand Projects) *Pozabljeni holokavst*, nosilec Oto Luthar. Intervjuje hrani Arhiv raziskovalnih projektov Inštituta za kulturne in spominske študije ZRC SAZU.

Huber, Ivanka. Pogovor s Francko Cör. Avgust 2010.

Huber, Ivanka. Pogovor z Julijano Zrim. Avgust 2010.

73 Toš, *Zgodovinski spomin*, str. 130.

Luthar, Oto. Pogovor z Antonom Vratušo. Avgust 2011.
Luthar, Oto. Pogovor z Eriko Fürst. Junij 2010.
Luthar, Oto. Pogovor z Jožefom Smejem. Oktober 2010.
Pričevanje Lili Hajmer Kožič. *Fundacija šoa*.
Pričevanje Lize Berger. *Fundacija šoa*.
Pričevanje Marije Dajč Ebenšpanger. *Fundacija šoa*.
Pričevanje Šarike Horvat. *Fundacija šoa*.
Sedar, Klaudija. Pogovor z Elizabeto Šejk. Avgust 2010.
Sedar, Klaudija. Pogovor z Jolanko Smodiš. Avgust 2010.

ČASOPISI

Jutro, 1940.
Novine, 1935.

LITERATURA

Arlt, Elizabeth in Lenart, Branko: *Vergangen und vergessen. Jüdische Kultur in Sloweinen* (Preteklo in pozabljeno. Judovska kultura v Sloveniji). Laafeld, Potrna: Pavelhaus (Pavlova hiša), 2010.

Bon, Silva: Immigrazioni e presenza ebraica a Trieste nei secoli XIV e XV. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (n. v.) 36 (71), 2000, št. 1–2 (= Judovski zbornik), str. 113–118.

Brumen, Borut: *Na robu zgodovine in spomina. Urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1995.

Dolenc, Ervin: Zmaga ali poraz? Marginalije h Koroščevi antisemitski uredbi leta 1940. *Stiplovškov zbornik* (ur. Dušan Nećak). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakutete, 2005, str. 199–210 (Historia: znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani 10).

Frejdenberg, Maren: Again on the exiles of 1497–1515. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (n. v.) 36 (71), 2000, št. 1–2 (= Judovski zbornik), str. 107–115.

Frejdenberg, Maren: *The Destiny of Jews from Styria, Carinthia and Carniola after their Banishment in 1497 (and) 1515*. Referat na simpoziju v Mariboru z naslovom *Slovenski Judje*, 1997.

Fujs, Metka: Odnos madžarske države do židovskega prebivalstva v drugi svetovni vojni. *Kronika Pomurja 7*, 1998, str. 25–29.

Gašpar, Mirjana in Lazar, Beata: *Židje v Lendavi*. Lendava: Lindpalst Pince, 1997.

Godina, Ferdo: *Prekmurje 1941–1945*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1967.

Hajdinjak, Boris: Holokavst med Jadranskim in Baltskim morjem. Družini Singer in Kohnstein iz Maribora. *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst: pregled raziskovalnih tematik* (ur. Irena Šumi, Hannah Starman). Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2012, str. 133–240.

Hajdinjak, Boris: *Zgodba o dveh transportih: medžimurski in prekmurski Judje med holokavstom: [katalog razstave] = A story of two transports: Jews in Međimurje and Prekmurje during the Holocaust: [exhibition catalogue]*. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2023.

Hajdinjak, Boris: Zgodovina = History. *Marpurgi: med zgodovino in literarno svobodo = between history and artistic freedom: [katalog razstave = exhibition catalogue]* (ur. Metka Bedrač). Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga – Mariborska knjižnica, 2020, str. 56–57.

Hozjan, Andrej: Gradivo o prvih judovskih družinah na območju Prekmurja v 18. stoletju. *Umetnostna in zgodovinska srečevanja z Judi na Slovenskem* (ur. Polona Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 123–145 (Opera Instituti Artis Historiae).

Hozjan, Andrej: Mariborsko prebivalstvo do 18. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 2, 2002, št. 1, str. 11–41.

Jelinčič Boeta, Klemen: *Judje na Slovenskem*. Celovec: Mohorjeva družba, 2009.

Jelinčič Boeta, Klemen: Judje v Mariboru. *Življenje na dotik*, brezplačno glasilo Zavoda Maribor 2012 Evropska prestolnica kulture, 1, 2012, št. 3, str. 10.

Kerec, Darja: Judje v Murski Soboti v letih 1934–1954. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (n. v.) 36 (71), 2000, št. 4, str. 591–613.

Kraus, Ota in Kulka, Erich: *Die Todesfabrik*. Berlin: Kongres Verlag, 1958.

Kuzmič, Franc: Podjetnost prekmurskih Židov. *Znamenje. Revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja* 19, 1989, št. 2, str. 172–178.

Kuzmič, Franc: Posebnosti židovske populacije v panonskem prostoru glede izseljenstva in sezonstva. *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije: zbornik razširjenih razprav mednarodne konference [Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije], Radenci, Slovenija, 22.–25. oktobra 2002* (ur. Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, 2003.

Kuzmič, Franc: Židje v Prekmurju. *Katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažic, Branko Kerman). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 187–194.

Mi smo preživjeli. Jevreji o Holokaustu (ur. Aleksandar Gaon). Beograd: Jevrejski istorijski muzej, Zaveza jevrejskih opština, 2005.

Miletić, Antun: *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta III*. Beograd, Narodna knjiga, 1987.

Mlinarič, Jože: Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (n. v.) 36 (71), 2000, št. 1–2 (= Judovski zbornik), str. 49–70.

Pančur, Andrej: *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2011.

Romano, Jaša: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.

Starman, Hannah: Judje in ideacija o Judih v sodobni Sloveniji. Raziskovalni ekspoze. *Razprave in gradivo, revija* za narodnostna vprašanja, 45, 2004, str. 160–182.

Toš, Marjan: *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

Vago, Raphael: *A Fateful Encounter – Jews and Non Jews in Central Europe*. Referat na simpoziju v Mariboru z naslovom *Slovenski Judje*, 1997.

Velnar, Jože: Žrtve niso bile zaman. *Obmurski tednik* 6, 1954, št. 40, str. 2.

Wadl, Wilhelm: *Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter. Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 1992, (Das Kärntner Landesarchiv 9).

Wadl, Wilhelm: *Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter*. Referat na simpoziju v Mariboru z naslovom *Slovenski Judje*, 1997.

Wadl, Wilhelm: Zur Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (n. v.) 36 (71), 2000, št. 1–2 (= Judovski zbornik), str. 95–106.

Zadravec, Bojan: Vsak konec je nov začetek, četudi izgubiš vse. *Ona*, 14, št. 5, 31. 1. 2012, str. 24–27.

Zadravec, Bojan: *Židje v Beltincih* (avtorjev arhiv). Beltinci, 2006.

SUMMARY

Jews in Prekmurje: From the First Immigrants to the Destruction of the Jewish Community

The article builds on the work that was carried out under the project "Neglected Holocaust: Remembering the Deportation of the Jews in Prekmurje", initially envisioned to describe the circumstances surrounding the destruction of the economically and culturally most influential and homogeneous Jewish community in Slovenia. Much like the synthesis presented in the volume *Margins of Memory*, this overview shall begin by describing the examples of immigration across the entire Slovenian area between the regions of Gorizia and Prekmurje and then focus specifically on the emergence of three Jewish municipalities on the left bank of the Mura River.

After the introductory part, which indicates that a modest settlement may have already occurred in the sixteenth century, the article presents the situation concerning the arrival of the largest number of Jewish families in the mid-nineteenth century, highlighting in particular their economic and cultural impact on the development of the region. The description of their economic activities is thus expanded by a few glimpses of their cultural life that shed further light on the broader societal aftermath of their subsequent deportation and the destruction of the Jewish community.

For the same reason, when describing mass arrests, deportation, and life in camps, our principal concern remains with the destinies of individual people. The same is true when examining their experience of returning home from camps and leaving Prekmurje after the creation of the State of Israel. The step-by-step reconstruction of the memory of the Prekmurje Jews primarily builds on their modest tangible heritage comprising the best-preserved Jewish cemetery in Slovenia at Dolga Vas, the renovated synagogue in Lendava, three monuments, and a miniature memorial park in Murska Sobota.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.17
CC BY-SA

KLEMEN KOCJANČIČ, BLAŽ TORKAR*

Prekmurje v luči vojaških dogodkov s konca druge svetovne vojne

IZVLEČEK

Članek obravnava strateški pomen vojaških dogodkov v Prekmurju aprila in maja 1945, ko se je v Evropi končala druga svetovna vojna. Na podlagi arhivskega gradiva in relevantne literature analizira vojaške, politične in logistične procese na območju severovzhodne Slovenije v času dokončnega razpada Tretjega rajha. Posebna pozornost je namenjena vplivu sovjetskega prodora preko Madžarske, vzpostavitvi obrambnega sistema Jugovzhodnega zidu ter umiku nemških in kolaboracionističnih sil proti Avstriji. Prispevek prikazuje, kako je območje ob Muri postalo pomembna obrambna in umikajoča smer nemške 2. tankovske armade ter prizorišče spopadov med nemškimi, sovjetskimi, bolgarskimi in jugoslovanskimi silami.

KLJUČNE BESEDE

Druga svetovna vojna, Prekmurje, Rdeča armada, Wehrmacht, narodnoosvobodilna vojska

ABSTRACT

PREKMURJE IN THE LIGHT OF MILITARY DEVELOPMENTS AT THE END OF THE SECOND WORLD WAR

The article discusses the strategic importance of Prekmurje in the light of military developments that took place in April and May 1945, when the Second World War officially ended in Europe. Drawing on archival material and the relevant literature, it analyses military, political, and logistical processes that unfolded in northeastern Slovenia during the definitive collapse of the Third Reich. Special attention is paid to the impact of the Soviet forces pushing through Hungary, the establishment of the system of fortifications known as the Southeastern Wall, and the withdrawal of the German and collaborationist units towards Austria. The article describes how the area along the Mura River became an important defence zone for the retreating German 2nd Panzer Army as well as an area of military engagement between the German, Soviet, Bulgarian, and Yugoslav armed forces.

KEYWORDS

Second World War, Prekmurje, Red Army, Wehrmacht, National Liberation Army

* Klemen Kocjančič, znanst. sod. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Ljubljana; doc. dr., Fakulteta za državne in evropske študije, Nova univerza, klemenkocjancic@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5206-6405
Blaž Torkar, doc. dr., zunanji sodelavec, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta; Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, blaz.torkar@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-1166-8283

Prikaz dela madžarske vojaške parade v čast »osvoboditve« Prekmurja 29. junija 1941 (hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

UVOD

Leta 1945 je bilo popolnoma jasno, da bo Tretji rajh izgubil vojno, in to kljub zadnjim nemškim ofenzivnim poskusom tako na zahodni kot vzhodni fronti. Prav vzhodna fronta se je nezadržno približevala avstrijskemu in slovenskemu ozemlju. Sovjetska Rdeča armada je tako v začetku aprila dosegla današnje slovensko območje, medtem ko so se z juga, z balkanske fronte, približevale nemške sile, ki so se umikale pred združenimi jugoslovansko-sovjetskimi silami. Umikajoče se sile, prav tako kot tiste nemške enote, ki so že bile na tem območju, so poskušale organizirati strateško obrambo tega prostora z namenom preprečiti nadaljnji zavezniški prodor proti Avstriji oziroma vsaj omogočiti umik lastnim silam, da bi se lahko predale zahodnim zaveznikom, ki so prav tako prodirali po avstrijskem ozemlju.

Reka Mura je predstavljala pomembno geografsko oviro, pri čemer so nemške enote vzpostavile obrambne položaje na strateških točkah prehoda čez reko ter na namensko zgrajeni fortifikacijski liniji. Posledično je Prekmurje prenehalo biti zaledno območje, ampak se je spremenilo v območje neposrednega bojnega delovanja med umikajočimi se silami osi in prodirajočimi zavezniškimi silami.

Namen tega članka je s pomočjo arhivskega gradiva in povojne literature predstaviti vojaške dogodke na območju Prekmurja v zadnjih mesecih druge svetovne vojne, s poudarkom na zadnjem mesecu vojnega dogajanja.

PREKMURJE V LETIH 1941–1945

Ob izbruhu aprilske vojne, zgodaj zjutraj 6. aprila 1941, so bili prvi znaki vojne nemška letala, ki so preletavala Prekmurje. Polk jugoslovanske kraljeve vojske, ki je bil nameščen tu, je razpadel, kar je nemškim silam (nemškima 101. in 125. pehotni diviziji) omogočalo, da so celotno pokrajino brez bojev zasedle v nekaj urah. Revno prebivalstvo je z navdušenjem sprejelo njihov prihod, saj »so od rajha pričakovali lepše življenje, predvsem pa večji in boljši kos kruha«. Pripadniki madžarske in nemške manjšine so poleg razpada Kraljevine Jugoslavije pozdravljali pričakovano priključitev madžarski kraljevini oziroma Tretjemu rajhu. Nemci in pronemški Prekmurci so pričeli zbirati podpise podpore za priključitev k rajhu, a so doživeli hladen tuš, ko so se Nemci 16. aprila umaknili z večjega dela Prekmurja in nadzor prepustili Madžarom; Nemci so obdržali le vasi Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in del vasi Serdice.[1] Tega dne je tako v Mursko Soboto vkorakal 2. örmendski bataljon 5. pehotnega polka iz Szombathelyja. Ta je 22. julija vzpostavil upravno-administrativno stanje, kakršno je bilo ob koncu Avstro-Ogrske: soboški okraj je bil dodeljen Železni županiji, lendavski okraj pa županiji Zala. Okrožno sodišče v Murski Soboti je bilo ukinjeno, medtem ko so okrajno sodišče v Murski Soboti podredili okrožnemu sodišču v Szombathelyju, okrajno sodišče v Lendavi pa okrožnemu sodišču v Zalaegerszegu. V vojaškem smislu sta bili v Murski Soboti in Dolnji Lendavi ustanovljeni dve okrajni vojaško-upravni poveljstvi, medtem ko je bil za zavarovanje Prekmurja namenjen 104. zaledni bataljon s sedežem v Murski Soboti.[2]

1 Več o nemški zahtevi za priključitev treh vasi Nemčiji glej: *Zbornik dokumenata i podataka*, br. 32, Telegram ministra inostranih poslova Ribbentropa nemačkom poslaniku u Budimpešti Edmannsdorffu u vezi sa zlostavljanjima pripadnika nemačke narodnosti i pripajanju tri opštine Nemačkoj, 23. april 1941, str. 92–93.

2 Fujs, Značilnosti, str. 65–66; Godina, *Prekmurje*, str. 18–25;

Podobno kot na nemško zasedenem slovenskem ozemlju so tudi Madžari v Prekmurju izvajali vojaško mobilizacijo; prvi nabor je bil objavljen že 16. julija 1941, pri čemer je potekal med 25. avgustom in 15. septembrom, med 1. oktobrom in koncem leta 1941 pa so vpoklicali tudi vse rezervne častnike in dijake s častniškim izpitom zaradi pregleda evidence, opravljanja usposabljanja in vojaških vaj.[3]

Po madžarski okupaciji Prekmurja se je izkazalo, da je kadrovska zasedba prekmurskih komunistov zelo okrnjena, zaradi česar so v vrste Osvobodilne fronte (OF) pričeli rekrutirati tudi slovenske katoliške duhovnike. A že julija 1941 je madžarskim okupatorjem uspelo vdreti v čakovsko organizacijo, prek katere so nato do oktobra razbili celotno organizacijo OF. Posledično je bilo narodnoosvobodilno gibanje v Prekmurju minimalno prisotno vse do zadnjih mesecev druge svetovne vojne. Tako je bila šele oktobra 1944 ustanovljena prva partizanska enota, Prekmurska četa, s 23 pripadniki Lackovega odreda. Ti so 1. oktobra prišli v Prekmurje iz severne Štajerske, a se je četa 6. oktobra spopadla z madžarskimi silami pri Fokovcih, zaradi česar se je vrnila na Štajersko.[4]

PRIBLIŽEVANJE FRONT Z ZAHODA, JUGA IN VZHODA

Območje današnje Slovenije je bilo leta 1945 na (bodočem) stičišču zavezniških sil. Na zahodu, natančneje v Italiji, se je t. i. »druga fronta« odprla že 10. julija 1943 z zavezniško invazijo na Sicilijo, čemur je 25. julija sledil padec vlade Benita Mussolinija. 3. septembra so zavezniške sile (15. armadna skupina) izvedle amfibijsko izkrcanje neposredno na italijanski »škorenj«, nakar je 8. septembra sledila kapitulacija Italije.[5] Tretji rajh je nemudoma zavzel italijansko ozemlje izven nadzora zavezniških sil, tudi v nekdanji Jugoslaviji (in s tem Sloveniji), ter pričel izvajati krčevito obrambo. Zahvaljujoč razgibanemu terenu ter večji pozornosti vrhovnega zavezniškega (političnega) vodstva, ki v Italijo ni pošiljalo večjih sil, je zavezniško napredovanje proti severu potekalo počasi. 2. maja 1945 so novozelandski tanki v sestavi 15. armadne skupine zapeljali v Trst, kjer so se srečali z enotami jugoslovanske armade. 29. aprila 1945 je bila v Caserti podpisana predaja nemških sil v Italiji, medtem ko je 6. maja v vasi Zagorje pri Ilirski Bistrici kapituliral nemški 97. armadni korpus, ki je imel nalogo braniti ozemlje med hrvaško Reko in italijanskim Trstom.[6]

Jugoslovanske sile, ki so prispele do Trsta, so bile del jugoslovanske 4. armade in so proti severu nekdanje države pričele napredovati po osvoboditvi Beograda oktobra 1944, pri osvoboditvi katerega so sodelovale tudi enote sovjetske 57. armade.[7] Združene jugoslovansko-sovjetske sile so poskušale napredovati proti severu države, pri čemer so sledile toku reke Donave. A vzpostavljeni fortifikacijski sistemi v več linijah, ki so jih branile nemške enote iz sestave armadnih skupin E in F, so povzročili nastanek t. i. sremske fronte. Konec februarja 1945 se je nemško vrhovno poveljstvo odločilo pričeti s počasnim umikanjem, saj so sovjetske sile na Madžarskem napredovale hitreje, zaradi česar je grozilo, da bi bile nemške sile na Balkanu odrezane od Tretjega rajha. Ta nemški manever so izkoristile jugoslovanske sile, ki so 1. marca pričele z ofenzivo. Šele 12. aprila jim je uspelo zlomiti nemško obrambo, nakar se je pričel pospešen umik nemških sil proti severu.[8]

Prav hiter premik vzhodne fronte oziroma napredovanje sovjetske Rdeče armade proti srednji Evropi je bil eden največjih strateških vzrokov za umik nemških enot z Balkana. Tretji rajh je zaradi politične nezanesljivosti 19. marca 1944 okupiral Madžarsko, a 23. avgusta mu je še ena zaveznica obrnila hrbet, saj je romunski kralj Mihael izvedel državni udar in odstranil pronemško vlado. Sledila sta hitro sovjetsko zavzetje romunskega ozemlja ter prodiranje proti madžarski prestolnici. Budimpešto so sovjetske sile dosegle konec decembra 1944, a so jo zavzele šele po stotih dneh boja, 13. februarja 1945. Sledile so priprave na prodor proti Dunaju. A nemško vrhovno poveljstvo se je odločilo, da bo izvedlo ofenzivo Spomladansko prebujanje (*Frühlingserwachen*) v okolici Blatnega jezera, ki se je pričela 6. marca 1945. Nemška pobuda je trajala do 15. marca, ko je sledil sovjetski protiudar. Po tednu bojev so sovjetske sile dosegle nadvlado, zaradi česar se je pričel nemški umik proti Avstriji in Sloveniji. 6. aprila se je pričela bitka za Dunaj, ki je bil 14. aprila popolnoma v sovjetskih rokah.[9] Del nem-

Zbornik dokumenata i podataka, br. 33, Izvod zapisnika nemačko-italijanskih pregovora održanih u Beču o podeli Jugoslavije, 24. april 1941, str. 94; br. 56, Naredba o novom administrativnom ustrojstvu okupiranih jugoslovenskih teritorija, 22. jul 1941, str. 161.

3 Fujs, Značilnosti, str. 67–68.

4 Dobaja, Prekmurje, str. 492–497.

5 Agarossi, *A Nation Collapses*, str. 45–124.

6 Kocjančič, Vojaške operacije, str. 711; Kocjančič, Waffen-SS v Trstu, str. 673; Wilhelmsmeyer, *Der Krieg in Italien*, str. 133–370.

7 Trifković, »Damned Good Amateurs«, str. 255–277.

8 Trifković, Carnage, str. 98–111. Prim. Majstorović, The Red Army in Yugoslavia.

9 Cornelius, *Hungary in World War II*, str. 277–374; Tieke, *Vom Plattensee bis Österreich*, str. 6–105. Prim. Ungváry,

Fotografija madžarske kontrole potnega lista na nemški meji (fotograf Anton Šbüll; hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

ških enot, ki je sodeloval v tej ofenzivi, se je umikal tudi na območje Prekmurja.

STRATEŠKA OBRAMBA

Nemško vrhovno poveljstvo se je že sredi leta 1944 pričelo zavedati, da se sovjetska Rdeča armada približuje mejam Tretjega rajha. 1. septembra 1944 je Adolf Hitler izdal ukaz, s katerim sta najvišja politična predstavnika (*Gauleiter*) v Alpskem in Donavskem gauu dobila pooblastila rajhovskega obrambnega komisarja (*Reichsverteidigungskommissare*) ter nalogo, da vzpostavita fortifikacijski sistem za zavarovanje meje rajha. Ta fortifikacijski sistem bi moral biti sestavljen iz treh linij:[10]

Mali Karpati zahodno od Trenčína (Slovaška) – Holíč (Slovaška) – Dunaj (Avstrija) – Baden pri Dunaju – Gutenstein – Schneeberg – območje Wechsla – območje vzhodno od Oberwarta – Strem – Radkersburg (Radgona, Avstrija) – Varaždin (Hrvaška) – Zagreb – Postojna;

St. Pölten – Lilienfeld – Mariazell – vzhodno od Bruck an der Mur (Most na Muri) s povezavo vzdolž Fischbacherskih Alp do območja Weschl – Golica (Avstrija/Slovenija) – Dravograd;

Hieflau – Leoben – Golica (Avstrija/Slovenija) – Dravograd; - skupaj z linijo II do Triglavskega masiva in doline Soče.

Ta fortifikacijski sistem, poimenovan Rajhovska obrambna linija (*Reichsschutzstellung*) oziroma Jugovzhodni zid (*Südostwall*) ter Vzhodni zid (*Ostwall*), bi tako varoval Dunaj, nemški Gradec (*Graz*), Spodnjo Štajersko, del Hrvaške ter večino nemško zasedenega ozemlja današnje Slovenije.[11] Natančneje je del Jugovzhodnega zidu potekal v dveh linijah; prva je potekala ob reki Muri, natančneje od Cmureka do Gornje Radgone, od tam pa še vedno vzdolž Mure vse do Razkrižja, kjer je nato zavila na Šafarsko. Fortifikacijski sistem je nato zaprl prostor ob Dravi do Ormoža in naprej čez Medmurje k Dravi. Druga linija je potekala preko Slovenskih goric in se zaključila pri Gornji Radgoni.[12]

Septembra 1944 so pričeli z utrjevalnimi deli na območju okoli Gornje Radgone, Ljutomera in ob meji s Prekmurjem, decembra 1944 pa so pričeli utrjevati položaje v okolici Ormoža.[13] Na to novo mejno območje so Nemci poslali tudi nove okrepitve, pri čemer so izkoristili sile, ki so se umaknile iz Srbije. Tako so v Prlekijo oktobra 1944 namestili Policijski konjeniški divizion »Srbija« (*Polizei-Reiter-Abteilung »Serbien«*) in 3. bataljon 2. policijskega prostovoljskega polka »Srbija« (*III./Polizei-Freiwilligen-Regiment »Serbien«*), ki sta bila namenjena tako boju proti lokalnemu odporniškemu gibanju kot zavarovanju fortifikacijskega sistema.[14]

Madžarska zaščitna policijska enota v Rogaševcih (fotograf Anton Šbüll; hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

Battle for Budapest; *Zbornik dokumenata i podataka*, Hronologija, str. 650.

10 Banny, *Schild im Osten*, str. 20.

11 Prav tam, str. 20.

12 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 69–70. Prim. Teropšič, Nemško utrjevanje.

13 Novak, *Prlekija*, str. 264–266.

14 Kocjančič, »Najhujše zlo v Prlekiji«, str. 901.

STRATEŠKI UMIK

Prekmurje je bilo v prvih mesecih leta 1945 predvsem prehodno območje med vzhodno fronto (na Madžarskem) in zaledjem (na Spodnjem Štajerskem). Tako je bila februarja 1945 16. SS-tankovskogrenadirska divizija preko Slovenije ponovno poslana na madžarsko fronto. Med transportom na fronto preko Spodnje Štajerske in Prekmurja je divizija uporabljala kodno ime »Vzpostavitveni štab in osvežilna skupina 13. SS-divizije« (*Aufstellungsstab und Auffrischungsgruppe 13. SS-Division*).[15] Sredi februarja so njeno prisotnost zaznali partizanski obveščevalci, ki so poročali, da je 16. SS-divizija »na sektorju med Mariborom in Leibnitzem« (Lipnica). Pri tem so izpostavili, da sta tu 2. in 3. bataljon 16. SS-artilerijskega polka, medtem ko je bil »SS Ersatz regiment te divizije« (nadomestni polk, a pravilno bataljon) v Šentjakobu v Slovenskih goricah (Jakobskem Dolu).[16] Pomemben vir podatkov za partizanske obveščevalce so bili dezerterji oziroma prebežniki. V začetku aprila 1945 je k slovenskim partizanom dezertiral pripadnik 36. SS-polka 16. SS-divizije. Dezerter je med zaslišanjem razkril, da je pobegnil z madžarske fronte preko Avstrije na Kozjak, kjer se je predal partizanom.[17]

Kljub temu da je bila večina nemških in madžarskih enot na zahodnem bregu Mure, so v Prekmurju manjše enote še vedno delovale proti lokalnemu odporniškemu gibanju. Tako so še 31. marca, na zadnji dan pred umikom iz Prekmurja, madžarski orožniki iz zaporov iz Murske Sobote odstranili deset ujetih pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja in jih ustrelili ob cesti izven Murske Sobote v Črnskih mejah.[18]

30. marca so se v severnem delu Prekmurja pojavile prve enote sovjetske 3. ukrajinske fronte, kar je spodbudilo popolno evakuacijo te pokrajine. Medtem ko so se iz Murske Sobote umaknili brez boja, so, nasprotno, v Lendavi porušili mostove ter jo več dni branili. Tako so sovjetski vojaki v Mursko Soboto vkorakali že 3. aprila ter v Lendavo naslednji dan.[19]

6. aprila 1945 je poveljstvo nemške Armadne skupine Jug (*Heeresgruppe Süd*) prevzel generalpolkovnik Lothar Rendulic (1887–1971). Armadna skupina se je po neuspehu ofenzive umaknila z območja Blatnega jezera in bila zadolžena, da zavzame položaje na Jugovzhodnem zidu ter prepreči nadaljnji prodor sovjetskih sil proti Dunaju. V sestavi armadne skupine so bile štiri armade, ki so branile vzhodno fronto od slovaškega Trenčína do hrvaškega Varaždina, in sicer od severa proti jugu: 8. armada, 6. SS-tankovska armada, 6. armada in 2. tankovska armada.[20]

Prav 2. tankovska armada (*Panzer-Armeeoberkommando 2*) pod poveljstvom generala artilerije Maximiliana de Angelisa (1889–1974) je bila zadolžena za varovanje predela od Varaždina do Radgone. Poveljstvo armade je bilo 1. aprila premeščeno v Dornavo pri Ptuju (predhodno je bilo v hrvaškem Prelogu), 14. aprila pa je bilo ponovno prestavljeno v Arnfels (Arnež), kjer je ostalo do kapitulacije.[21] V sestavi 2. tankovske armade so bile 5. aprila naslednje enote: 1. konjeniški korpus (3. in 4. konjeniška divizija, 23. tankovska divizija, bojna skupina 44. rajhovske grenadirske divizije in 14. SS-grenadirska divizija), 22. gorski korpus (118. lovska divizija, bojna skupina 9. SS-tankovske divizije, 16. SS-tankovskogrenadirska divizija in madžarska divizija Sveti Laszlo) ter 68. armadni korpus (71. in 297. pehotna divizija ter 13. SS-gorska divizija »Handžar«). 68. armadni korpus je tako branil Jugovzhodni zid med Ormožem in Muro, medtem ko je bil na severu 22. gorski korpus, ki je branil položaje ob Muri vse do Radgone.[22] Južno od 2. tankovske armade je bila Armadna skupina E, ki se je preko slovenskega ozemlja umikala z Balkana proti Avstriji.[23]

16. SS-tankovskogrenadirska divizija se je tako od februarja 1945 preko Prekmurja umaknila iz Velike Kaniže (Nagykanizsa), dokler ni 5. aprila vzpostavila poveljniški stan v Ljutomeru; pri tem so bile divizijske enote na širšem območju Madžarske, Avstrije in Slovenije. Tako je imel konec marca 36. SS-tankovskogrenadirski polk, okrepljen z deli 16. SS-artilerijskega polka, položaje med Lendavo in Murskim Središčem, kjer je obdržal mostišče z namenom zagotovitve evakuacije okoli 15.000 pripadnikov 2. tankovske armade.[24]

Nasproti nemškim silam je stala sovjetska 3. ukrajinska fronta, ki je imela v svoji sestavi 1. bolgarsko armado ter sovjetsko 27. in 57. armado.

15 Truppenkameradschaft, *Im gleichen Schritt und Tritt*, str. 715–716.
16 SI AS 1851, t. e. 64, »Sovražne edinice na Štajerskem«, z dne 17. aprila 1945; SI AS 1851, t. e. 67, »Situacijsko poročilo št. 102« OBOD-a, z dne 15. aprila 1945.
17 SI AS 1851, t. e. 105, zapisnik zaslišanja Alojza Hendla, z dne 11. aprila 1945.
18 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 70.
19 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 72–73.
20 BArch MA, ZA 1/679, MS # B-328, Lothar Rendulic, »Die letzten Operationen (3. am. Armee – dt. Heeresgrp. Sued)«, brez datuma.
21 BArch MA, RH 21-2/936, poročilo o premiku poveljstva 2. tankovske armade, brez datuma.
22 BArch MA, RH 21-2/866, Maximilian de Angelis, »Studie zu 'Die letzte Phase des Krieges 1945 auf dem Boden Österreichs'. Im Breiche der 2. PzA. – Süd-Steiermark«, brez datuma.
23 Tieke, Vom Plattensee bis Österreich, str. 107.
24 Puntigam, *Vom Plattensee bis zur Mur*, str. 116–153.

Hkrati so v zaledju nemške armade, na slovenskem ozemlju, delovali slovenski partizani, ki so ogrožali logistične povezave na območju južno od Dravograda.[25] Sovjetske sile so 1. aprila 1945 pričele z ofenzivnim delovanjem, pri čemer so nameravale uničiti koncentracijo nemških sil na območju med rekami Ledava, Mura in Drava ter do 9. aprila doseči črto Wildon–Maribor–Ptuj. Šele po štirih dneh hudih bojev, ki so potekali na razdalji 15 km, je sovjetskim silam uspelo doseči Lendavo. Nameravano uničenje nemških sil ni bilo izvršeno, saj so se že umaknile preko Mure, predvsem preko Murskega Središča in Letinje. 37. pehotni korpus iz sestave sovjetske 27. armade je nato brez spopada osvobodil praktično celotno Prekmurje, nakar se je preusmeril proti avstrijskemu Feldbachu. V Prekmurju je ostala sovjetska 320. pehotna divizija, ki je morala preprečiti nemške poskuse ponovnega prečkanja Mure do prihoda 57. armade. Rdeča armada je namreč hotela čim hitreje doseči Avstrijo (Gradec), medtem ko napredovanje proti Mariboru oziroma celo Zagrebu ni bilo strateško upravičeno.[26]

5. aprila je bil v Murski Soboti ustanovljen začasni okrožni odbor OF, s čimer se je Prekmurje »osamosvojilo« od ljutomerskega okrožja, pod katero je spadalo do tedaj. Hkrati so ustanovili druge lokalne organizacije, vključno s komando področja, ki je organizirala mobilizacijo za vojsko sposobnih lokalnih moških.[27]

4. aprila so tako Sovjeti ob izdatni artilerijski predpripravi postavili pontonski most med Dokležovjem in Veržejem ter prečkali Muro s štirimi bataljoni 299. pehotne divizije, ki so imeli na voljo 20 minometov 82 mm in en protitankovski top 45 mm. V Veržeju, kjer je bil nameščen 3. bataljon Wehrmannschafta,[28] okrepljen z deli 16. SS-divizije, 118. lovske divizije, madžarskih in vlasovskih sil (vključno s tremi oklepnimi transporterji in šestimi tanki), so izbruhnili pouličnі boji, ki so se za Sovjete končali neuspešno; 7. aprila so se umaknili na vzhodni breg reke. Hud poraz je poveljstvo 3. ukrajinske fronte prisilil, da ni več forsiralo prečkanja Mure. Napredovanje sovjetskih sil preko Prekmurja je počasi potekalo v smeri proti Radgoni; 7. aprila so dosegle Brezovce in Lemerje, medtem ko so 11. aprila po hudih bojih osvobodile Cankovo in Gederovce. Reka Mura je tako postala frontni pas, preko katerega so se Nemci in Rdeča armada topovsko obstreljevali, pri čemer je trpelo tudi lokalno civilno prebivalstvo. Nemci so branili vse možne prehode preko Mure, saj so načrtovali omejene protinapade in ponovno zavzetje Prekmurja. Nasprotno pa je Rdeča armada hotela vzpostaviti mostišče na zahodnem bregu.[29]

Isti dan kot 299. pehotni diviziji je 84. pehotni diviziji uspelo prečkati Muro pri Podturnu in se usmeriti proti Ljutomeru. V nasprotju s prvim prečkanjem 84. pehotna divizija sprva ni naletela na večji odpor, a to se je spremenilo, ko je proti večeru naslednjega dne dosegla hrvaško-slovensko mejo. 8. aprila je pričela napadati provizorične položaje Jugovzhodnega zidu; do poldneva je zasedla tri linije med naseljema Štrigova (Hrvaška) in Šafarsko (Slovenija). Kljub temu je nemški 297. pehotni diviziji in 13. SS-gorski diviziji uspelo preprečiti sovjetski prodor. Sovjetske sile so posledično več dni napadale koto 339, najvišji vrh okoli 5 km jugovzhodno od Ljutomera, a brez uspeha. Šele s prihodom novih artilerijskih okrepitev je Rdeči armadi 14. aprila uspelo prebiti nemško obrambo ter istega dne zavzeti Štrigovo in Šafarsko. Kota 339 je padla naslednji dan. Za-

25 BArch MA, RH 2/2127, »Zusammenfassung der Frontaufklärungsmeldungen«, 7. januar 1945; BArch MA, RH 21-2/912, »Die 2. Pz. Armee (von der Monatswende April/Mai 1945 bis zu Kapitulation)«, 20. januar 1976.

26 Trifković, Operacije Crvene armije, str. 225–228.

27 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 74–75; Trifković, Operacije Crvene armije, str. 229–230.

28 Nemški okupator je kot primarno (para)vojaško organizacijo, sestavljeno iz lokalnega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem, maja 1941 ustanovil Wehrmannschaft v sklopu Štajerske domovinske zveze (kot lokalne različice nacistične stranke). V Wehrmannschaft, ki je prevzel funkcijo Sturmabteilunga (SA) na Spodnjem Štajerskem, so bili avtomatično vključeni vsi moški člani Štajerske domovinske zveze, stari med 18 in 45 let. Junija 1941 je imel Wehrmannschaft 10 polkov (Standarte) z 291 četami (Sturm), novembra t. l. pa že 10 polkov s 307 četami v skupni moči 84.700 pripadnikov. Marca 1942 je bil ustanovljen še motorizirani polk (Wehrmannschaft-Motorstandarte) z 19 četami ter aprila t. l. še posebni polk (Wehrmannschaft-Sonderstandarte) s 15 četami; slednji je prevzel vlogo SS in ji je bil tudi disciplinsko podrejen. V Rogaški Slatini je delovala posebna poveljniška šola za potrebe Wehrmannschafta. Primarno so vermani nastopali kot protigverilska sila v boju proti slovenskim partizanom, pri čemer pa so bili na splošno označeni kot manj zanesljivi in nagnjeni k dezertiranju. Marca 1944 je bil Wehrmannschaft reorganiziran v »Wehrmanschafts-Regiment Untersteiermark«, pri čemer so bili v sestavi I. bataljon (Maribor-okolica; z 9 četami), II. bataljon (Ptuj; 3 čete), III. bataljon (Celje, 3 čete) in IV. bataljon (Brežice; 4 čete). Septembra 1944 je bil vermanski polk formalno vključen v nemški Volkssturm, nakar so ustanovili še V. bataljon (Maribor). Januarja 1945 je bil polk reorganiziran v pet bataljonov, pri čemer je vsak imel štabno četo, tri pehotne čete in artilerijsko baterijo. 27. marca so aktivirali Volkssturm in s tem vermanski polk, pri čemer so na fronto ob Muri poslali I., III. in IV. bataljon. Zaradi množičnih dezertacij in nezanesljivosti je bil celoten Volkssturm v prvih dneh maja 1945 razpuščen. Prim. BArch DR, NS 19/3383, »Wehrmannschaft-Sonderstandarte«, brez datuma; Ferenc, Wehrmannschaft; Siter in Mikša, Poveljniška šola.

29 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 72–73.

Zoltan Gerenčer, Sovjetska Rdeča armada v osvobojeni Murski Soboti 1945 (Wikimedia Commons).

radi večjih izgub se je sovjetski 133. strelski korpus umaknil na levi breg Mure, kjer je ostal do konca vojne. Bolgarska 1. armada je prevzela nalogo vodenja ofenzivnega delovanja proti nemškim enotam v Prekmurju.[30]

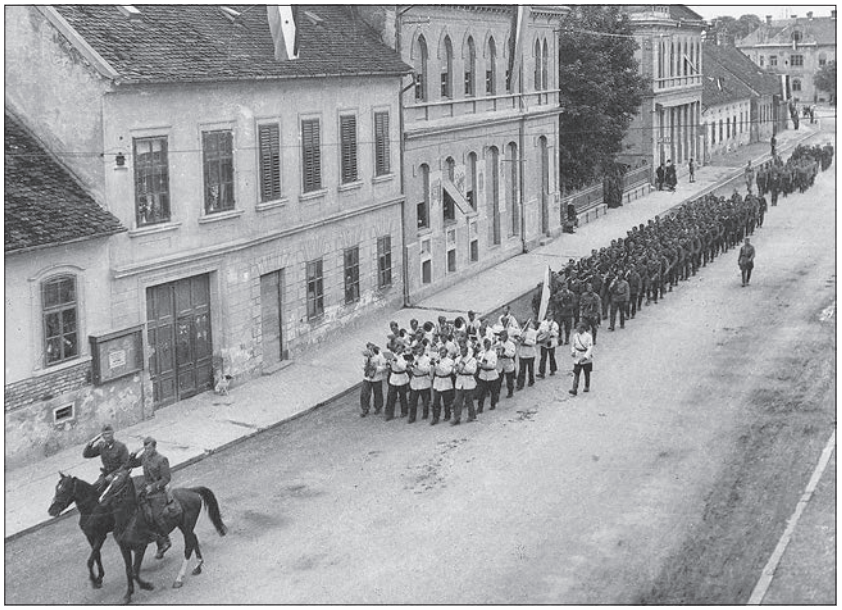
IZ PREKMURJA PROTI AVSTRIJI

Da bi okrepil slovensko vojaško prisotnost v Prekmurju, je štab 4. operativne cone Kozjanskemu odredu izdal ukaz, naj pošlje enote preko Hrvaške v Prekmurje. Odred je tako organiziral Kozjansko grupo, sestavljeno iz treh bataljonov (skupaj okoli 250 pripadnikov), ki je nato 5. aprila zvečer prečkala Sotlo in vstopila na Hrvaško. Na poti preko Hrvaške je, skupaj s hrvaškim partizanskim spremstvom, večkrat sodelovala v bojih proti ustašem ter kozakom. Pot jih je vodila v Veliko Pisanico, Velike Zdence, Podravsko Slatino in Čadavice do Terezinega polja, preko Drave v Barcs in od tu naprej do Ždale, Kotoribe, Čakovca in Murskega Središča. Končno so 2. maja dosegli Lendavo. Kozjanska grupa je nato zagotovila kadre za vzpostavitev organov vojaške oblasti v Prekmurju, 5. prekmurskega bataljona 3. brigade Narodne obrambe ter partizanske brigade.[31]

V Prekmurje je 4. maja prišel tudi slovenski bataljon, ki je bil do sredine aprila 1945 v sestavi 5. (krajiške) udarne divizije, ki se je borila na sremski fronti ter nato preko Madžarske napredovala proti Sloveniji. Bataljon je naslednji dan prišel v Mursko Soboto in vojaško okrepil prekmursko pokrajino. Istočasno so pričeli pošiljati okrepitve še iz Dolenjske, ki pa so morale potovati vse do Beograda in od tam po osvobojeni Madžarski v Prekmurje. Prihod partizanskih veteranov, vključno s Kozjansko grupo, ter mobilizacija lokalnih prebivalcev sta omogočila ustanovitev partizanske Prekmurske brigade, kar se je zgodilo 7. maja 1945 na starem trgu v Murski Soboti. Sestava brigade je bila sledeča: štab (42 pripadnikov), komanda zalednih enot (59), avtočeta (27), prvi bataljon (481), drugi bataljon (508), tretji bataljon (656), brigadna artilerija (126) ter murskosoboški garnizon (1000 pripadnikov).[32] Brigada je bila oborožena zahvaljujoč velikim količinam zaplenjenega (nemškega) orožja; tako je imela okoli 1600 pušk, 19 lahkih mitraljezov ter 14 artilerijskih kosov orožja kalibra 45 do 100 mm.[33]

Prezgodnja kapitulacija nemške Armadne skupine C v Italiji 28. aprila, ki je odprla možnost napredovanja zahodnih zavezniških sil iz severne Italije in Francije proti Avstriji, je povzročila, da je Armadna skupina Jug imela za hrbtom novega sovražnika. Hkratni pritisk z vzhoda in zdaj še zahoda je nemške poveljnike spodbudil, da so se odločili za umik proti zahodu. 22. gorski korpus je tako dobil nalogo, da kot zaščitnica krije umik celotne armade; zato je bil okrepljen s 16. SS-tankovskogrenadirsko divizijo, armadno jurišno brigado in z nekaterimi drugimi manjšimi enotami. 2. tankovska armada se je pričela umikati proti Dravogradu. 5. maja so se v avstrijskem Gradcu sestali najvišji poveljniki nemških sil na vzhodu Avstrije: generalfeldmaršal Kesselring, generalpolkovnik Löhr (Armadna skupina E), de Angelis (2. tankovska armada) in general gorskih enot Ringel (namestnik poveljnika 18. vojaškega okrožja). Na sestanku so se nemški poveljniki odločili za predajo, a šele potem ko bi nemške enote dosegle relativno varnost zahodnih zavezniških sil v Avstriji. 2. tankovska armada je dobila nalogo umakniti se po linijah Voitsberg–Judenburg–Kie-

30 Trifković, Operacije Crvene armije, str. 230–232.
31 Teropšič, *Štajerska v plamenih*, str. 323–327.
32 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 92–97.
33 Prav tam, str. 105.

Partizanska parada v središče Murske Sobote leta 1945 (fotograf Jože Kološa Kološ; hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

tzen in Wolfsberg–Judenburg–Murau–Mauterndorf–Radstadt.[34]

Potem ko je poveljstvo Prekmurske brigade 8. maja zjutraj izvedelo za nemško kapitulacijo, je brigada pričela pohod proti Ljutomeru z namenom onemogočiti umik dodatnih nemških in kolaboracionističnih enot proti Avstriji. Pri Dokležovju je prečkala Muro na poti proti Ljutomeru, kamor je prispela istega dne ob 16. uri. Mesto je bilo osvobojeno brez boja, saj se je sovražnikova garnizija umaknila. Naslednje jutro je brigada pričela premik proti Ormožu in Ptuju. Ptuj so 9. maja osvobodile bolgarske sile, potem ko so se prejšnjega dne iz mesta umaknili nemški branitelji, pri čemer so porušili vse tri mostove. Prekmurska brigada je vstopila v Ptuj pozno popoldne. Ponoči se je poveljstvo brigade odločilo, da pusti na Ptuju le manjšo posadko (3. četo 1. bataljona v starem Ptujskem gradu), preostala brigada pa naj bi z Bolgari nadaljevala pohod proti Mariboru. Ta je bil zahvaljujoč mostovom preko Drave pomembno logistično središče, preko katerega so se umikale nemške in kolaboracionistične enote v smeri proti Dravogradu in Šentilju. Kljub temu so Nemci 9. maja zjutraj brez boja zapustili Maribor. Takoj zatem so v mesto vkorakali bolgarski vojaki, za njimi pa tudi manjša skupina slovenskih častnikov, ki je nato istega dne v Mariboru vzpostavila komando mesto. Prekmurska brigada je v Maribor prispela zgodaj zjutraj 10. maja. Zaradi še vedno kritičnega stanja spričo nezmožnosti zaustavitve in razorožitve sovražnikove vojske je brigadno poveljstvo izdalo ukaz o razdelitvi brigade: prvi bataljon (brez ene čete) je bil poslan proti Celju, drugi bataljon proti Dravogradu, medtem ko je bil tretji bataljon namenjen za mariborsko garnizijo ter zavarovanje železniške postaje, tovarn in skladišč orožja.[35]

Večji del pretežno nemških enot 2. tankovske armade je dosegel anglo-ameriške sile v Avstriji ter se jim predal med 9. in 13. majem. 68. armadni korpus se je tako predal na območju Šentvid ob Glini (Sankt Veit an der Glan) – Althofen; 22. gorski korpus na območju Radstadt – Enns; 1. konjeniški korpus na območju Mauterndorf – Tamsweg, medtem ko se je poveljstvo 2. tankovske armade 13. maja 1945 v Radstadtu predalo ameriški 3. pehotni diviziji.[36]

ZAKLJUČEK

Pričujoči članek je pokazal, da je bilo Prekmurje v zadnjih mesecih druge svetovne vojne mnogo več kot zgolj obrobno območje vojaških operacij. Zaradi svojega geostrateškega položaja med Madžarsko, Avstrijo, (Spodnjo) Štajersko in Hrvaško je bilo pomemben prehodni in obrambni prostor nemških sil v fazi dokončnega razpada Tretjega rajha, preko katerega je aprila in maja 1945 potekal umik nemških in kolaboracionističnih sil proti Avstriji.

Med madžarsko zasedbo Prekmurja, ki se je pričela aprila 1941, se je izkazalo, da ima Prekmurje manjši pomen kot druge slovenske pokrajine, predvsem zaradi šibke prisotnosti narodnoosvobodilnega gibanja ter njegovega uspešnega pre-

34 BArch MA, RH 21-2/912, »Die 2. Pz. Armee (von der Monatswende April/Mai 1945 bis zu Kapitulation)«, 20. januar 1976.

35 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 114–143.

36 BArch MA, RH 21-2/912, »Die 2. Pz. Armee (von der Monatswende April/Mai 1945 bis zu Kapitulation)«, 20. januar 1976.

ganjanja s strani madžarskega okupatorja. To je povzročilo šibkejši razvoj narodnoosvobodilnega gibanja vse do zadnjega obdobja vojne. Šele približevanje vzhodne fronte ter razpad oziroma umik madžarske oblasti in nemških vojaških sil sta omogočila intenzivnejše organiziranje partizanskih struktur in mobilizacijo domačega prebivalstva. Prihod izkušenih partizanskih in partijskih kadrov iz drugih delov Slovenije je omogočil hitro vzpostavitev nove jugoslovanske oblasti v Prekmurju. Eden ključnih dosežkov je bila ustanovitev Prekmurske brigade, ki je sodelovala v zaključnih dneh druge svetovne vojne. Brigada je skušala čim prej vzpostaviti nadzor nad prometnicami, skladišči orožja in komunikacijskimi vozlišči v več pomembnejših mestih (Spodnje) Štajerske (Ljutomer, Maribor, Celje) ter hkrati preprečiti umik sovražnikovih sil proti Avstriji. Pri tem je sodelovala v enem izmed zadnjih večjih spopadov za obrambo Dravograda.

Ključni del raziskave je pokazal, da je bila usoda Prekmurja tesno povezana s širšim strateškim položajem srednje Evrope leta 1945. Propad nemške ofenzive *Frühlingserwachen*, sovjetsko zavzetje Dunaja ter umik armadnih skupin E in Jug so povzročili, da je območje ob Muri postalo del obrambnega sistema Jugovzhodnega zidu oziroma mejilo nanj. Nemško poveljstvo je skušalo z utrditvami, obrambnimi položaji in koncentracijo različnih enot zadržati prodor Rdeče armade proti Avstriji in zaščititi umik sil z Balkana ter Madžarske.

Analiza vojaških operacij je pokazala, da je bila Mura ena ključnih naravnih obrambnih črt v zaključni fazi vojne na slovenskem ozemlju. Boji za prehode čez reko, obstreljevanje naselij ter poskusi vzpostavitve mostišč razkrivajo, da je bilo območje vključeno v širši operativni sistem vzhodne fronte. Pri tem je imela pomembno vlogo sovjetska 3. ukrajinska fronta skupaj z bolgarskimi enotami, ki so postopoma prodirale proti (Gornji) Radgoni, Ptuju in Dravogradu.

Posledično se je preko Prekmurja in severovzhodne Slovenije oblikoval eden ključnih koridorjev umika nemških in kolaboracionističnih sil proti Koroški ter zahodnim zaveznikom. Zaradi tega je po nemški kapitulaciji 8. maja 1945 prišlo do nadaljnjih oboroženih spopadov, saj se številne enote niso želele predati jugoslovanskim ali sovjetskim silam. Boji pri Dravogradu ter množični premiki kozaških, ustaških in drugih kolaboracionističnih enot potrjujejo, da vojne na tem prostoru ni bilo konec z uradnim datumom kapitulacije Tretjega rajha.

Financiranje
Članek je nastal v okviru projekta Prihodnji izzivi sodobnih oboroženih sil, ki ga financira Fakulteta za državne in evropske študije na Novi univerzi.

Izjava o dostopnosti podatkov
Pri raziskavi za pripravo prispevka niso bili ustvarjeni ali analizirani novi raziskovalni podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945

BArch DR - Bundesarchiv, Abteilung Deutsches Reich (Berlin-Lichterfelde, Nemčija)
NS 19/3383

BArch MA - Bundesarchiv, Abteilung Militärchiv (Freiburg, Nemčija)
ZA 1/679
RH 21-2/912
RH 21-2/866
RH 21-2/936
RH 2/2127

TISKANI VIRI

Zbornik dokumenata in podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Učešće Hortijevske Mađarske u napadu i okupaciji Jugoslavije, tom 15, knjiga 1 (ur. Fabijan Trgo, Ervin Liptai). Beograd, Budimpešta: Vojnoistorijski Institut, Vojnoizdavačka organizacija »Zrinji«, 1986.

LITERATURA

Agarossi, Elena: *A Nation Collapses: The Italian Surrender of September 1943*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Banny, Leopold: *Schild im Osten: Der Südostwall zwischen Donau und Untersteiermark*. Lackenbach: samozaložba, 1985.

Cornelius, Deborah S.: *Hungary in World War II: Caught in the Cauldron*. New York: Fordham University Press, 2011.

Dobaja, Dunja: Prekmurje v viharju druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 64, 2024, št. 1, str. 489–505. DOI: https://doi.org/10.51663/pnz.64.1.29

Fabian, Ferdinand: *Priznal je: Spomini nemškega vojaka na ujetništvo v Jugoslaviji 1945–1951*. Ljubljana: Orbis, 2013.

Ferenc, Tone: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani* 2, 1958, str. 81–156.

Fujs, Metka: Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika* 39, 1991, št. 1/2, str. 63–69.

Godina, Ferdo: *Prekmurje 1941–1945: prispevek k zgodovini NOB*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1967.

Hribovšek, Mitja: *Prekmurska brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga in Odbor Prekmurske brigade, 1975.

Kocjančič, Klemen: »Najhujše zlo v Prlekiji«: Polizei-Reiter-Abteilung Serbien v Ljutomeru in okolici. *Kronika* 70, 2022, št. 3 (Iz zgodovine Ljutomera), str. 895–908. DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.70.3.16

Kocjančič, Klemen: Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno. *Kronika* 71, 2023, št. 3 (Iz zgodovine Ilirske Bistrice), str. 703–716. DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.71.3.15

Kocjančič, Klemen: Waffen-SS v Trstu in bližnji okolici med drugo svetovno vojno. *Kronika* 67, 2019, št. 3 (Iz zgodovine Trsta), str. 665–676.

Majstorović, Vojin: The Red Army in Yugoslavia, 1944–1945. *Slavic Review* 75, 2016, št. 2, str. 396–421.

Novak, Drago: *Prlekija: 1941–1945*. Ljubljana, Ljutomer: Borec, Občinski odbor ZZB NOV, 1987.

Puntigam, Josef Paul: *Vom Plattensee bis zur Mur: Die Kämpfe 1945 im Dreiländereck*. Ferldbach: Hannes Krois, 1993.

Siter, Daniel in Mikša, Peter: Poveljniška šola SA-Gruppe Südmark v Rogaški Slatini: delovanje in vloga pri vojaškopolitičnem usposabljanju vodstvenega kadra Wehrmannschafta. *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, 2020, št. 1, str. 105–133. DOI: https://doi.org/10.51663/pnz.60.1.06

Teropšič, Tomaž: Nemško utrjevanje na Spodnjem Štajerskem proti koncu druge svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino* 48, 2008, št. 2, str. 53–70.

Teropšič, Tomaž: *Štajerska v plamenih: taktika, orožje in oprema štirih vojsk na Štajerskem v drugi svetovni vojni*. Brežice: Posavski muzej, 2012.

Tieke, Wilhelm: *Vom Plattensee bis Österreich. Heeresgruppe Süd 1945*. [samozaložba], 1975.

Trifković, Gaj: Carnage in the Land of Three Rivers: The Syrmian Front 1944–1945, *MGZ* 75, št. 1, 2016, str. 94–122. DOI: https://doi.org/10.1515/mgzs-2016-0004

Trifković, Gaj: »Damned Good Amateurs«: Yugoslav Partisans in the Belgrade Operation 1944. *The Journal of Slavic Military Studies* 29, 2016, št. 2, str. 253–278. DOI: https://doi.org/10.1080/13518046.2016.1168131

Trifković, Gaj: Operacije Crvene armije u sjevernoj Jugoslaviji 1944–1945. Iz sovjetskih dokumenata. *Vojnoistorijski glasnik*, št. 2, 2017, str. 205–233.

Truppenkameradschaft der 16. SS-Panzergrenadier-Division Reichsführer-SS Divisionsgeschichtliche Arbeitsgemeinschaft: *»Im gleichen Schritt und Tritt«: Dokumentation der 16. SS-Panzergrenadierdivision »Reichsführer-SS«*. München: Schild-Verlag, 1998.

Ungváry, Krisztían: *Battle for Budapest: One Hundred Day in World War II*. London, New York: I. B. Tauris, 2003.

Wilhelmsmeyer, Helmut: *Der Krieg in Italien 1943–1945*. Graz, Stuttgart: Leopold Stocker Verlag, 1995.

SUMMARY

Prekmurje in the Light of Military Developments at the End of the Second World War

The article discusses the strategic importance of Prekmurje in the final stages of the Second World War, with a primary emphasis on April and May 1945. Drawing on archival sources and the relevant Slovenian and foreign literature, it analyses political, military, and logistical processes that integrated northeastern Slovenia into the wider operations of the Eastern and Southeastern Front, respectively. The article begins by outlining the specifics of Hungary's occupation of Prekmurje after April 1941 and the development of the national liberation movement, which remained sluggish until the final months of the war. It was only once the Soviet forces began to draw closer and the occupation system disintegrated that the resistance finally began to take shape with the formation of local political structures. The central part of the article describes the impact of the Soviet forces advancing through Hungary, the collapse of the last major German offensive known as Operation Spring Awakening (Ger. *Frühlingserwachen*), and the establishment of the so-called Southeastern Wall (Ger. *Südostwall*), a system of fortifications (also) present in the Lower Styria region. At that time, Prekmurje became an important transition and defence zone for the German 2nd Panzer Army and other units of the Wehrmacht, Waffen-SS, and Hungarian armed forces retreating to Austria. The author also analyses the establishment of provisional bodies of the Liberation Front and the Prekmurje Brigade in May 1945, which took part in the liberation of several towns in the Lower Styria region. The article demonstrates that the military operations did not end with Germany's official capitulation on 8 May, as many German and collaborationist units continued moving towards Carinthia to hand themselves over to the Western allies. The research also finds that, due to its transport and geostrategic position, Prekmurje represented a crucial point of contact between the Balkan, Pannonian, and Alpine regions and served as an important corridor for the German forces retreating to Austria. In this way, the article sheds light on the often-overlooked role of Prekmurje during the final operations of the Second World War in Slovenian territory.

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.18
CC BY-SA

Metka Fujs*

Pripadniki Rdeče armade, mobilizirani na območju današnje Ukrajine, padli v Prekmurju aprila in maja 1945

IZVLEČEK

V zaključnih bojih druge svetovne vojne aprila in maja 1945 je v Prekmurju padlo tudi več sto vojakov Rdeče armade, katerih posmrtne ostanke so leta 1962 prenesli iz začasnih grobov v skupno grobnico v Murski Soboti. Od 516 pokopanih jih je bilo do sedaj poimensko identificiranih 448. Mobilizirani so bili na območju celotne Sovjetske zveze in so pripadali različnim narodom. V članku je posebej izpostavljenih 146 vojakov, ki so bili mobilizirani na območju današnje Ukrajine. Poleg splošnega zgodovinskega okvira, pregleda delovanja enot, v katerih so služili v času smrti, ravnanja z njihovimi posmrtnimi ostanki in nekaj osebnih zgodb članek vključuje poimenski seznam z izbranimi podatki. Ti so zbrani na podlagi dnevnikov izgub po enotah in drugih seznamov umrlih ter zapisnikov evidentiranja posmrtnih ostankov.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, druga svetovna vojna, Rdeča armada, Ukrajina

ABSTRACT

RED ARMY SOLDIERS ENLISTED IN THE TERRITORY OF PRESENT-DAY UKRAINE AND FALLEN IN PREKMURJE BETWEEN APRIL AND MAY 1945

In the final battles of the Second World War that unfolded in April and May 1945, several hundreds of Red Army soldiers died in Prekmurje, whose remains were transferred from provisional burial sites into a collective tomb in Murska Sobota in 1962. To date, 448 of 516 buried soldiers have been identified. They represented different nationalities and were mobilized throughout the Soviet Union. The article focuses on 146 soldiers who were mobilized in the territory of present-day Ukraine. It presents an overall historical framework, the operations of units they served in at the time of death, what happened with their remains, as well as a few personal stories. Furthermore, it includes the list of names with data selected from unit casualty logs and other registers of deaths, as well as from the records of soldiers' remains.

KEYWORDS

Prekmurje, Second World War, Red Army, Ukraine

* prof. zgod. in sociol., muzejska svetnica v p., Pomurski muzej Murska Sobota, fujsmetka@gmail.com

UVOD

Aprila in maja 1945 je v Pomurju padlo ali zaradi posledic ran umrlo več sto vojakov sovjetske Rdeče armade, ki so bili po večini pokopani na pokopališčih blizu krajev, kjer so umrli. Med 17. aprilom in 30. junijem 1962 je potekal prekop njihovih posmrtnih ostankov v skupno grobnico na pokopališču v Murski Soboti. Prenesenih in pokopanih je bilo 516 posmrtnih ostankov vojakov, od katerih jih je bilo tedaj identificiranih 253.[1] Njihova imena so zapisana na spominskem obeležju. Leta 1968 je bil objavljen imenski seznam 272 borcev Rdeče armade, ki so padli v Pomurju.[2] S pomočjo dokumentov o nepovratnih izgubah, ki jih hrani CAMO (Centralni arhiv Ministrstva za obrambo Ruske federacije) in so objavljeni v združeni digitalni bazi podatkov o umrlih in pogrešanih vojakih sovjetske vojske v drugi svetovni vojni Memorial,[3] je bil ta seznam revidiran in dopolnjen. Najprej je bilo popravljenih 105 napačnih zapisov imen in izločenih 13 oseb, katerih vpisi so bili podvojeni. Na osnovi tega je sledila raziskava dostopnih podatkov in dokumentov, katere rezultat je 448 poimensko znanih vojakov.[4]

Izkop posmrtnih ostankov je potekal na območju tedanjega okraja Murska Sobota, ki je povezoval celotno Pomurje, vendar med vojaki, ki so bili izkopani na štajerski strani Pomurja, v Gornji Radgoni, Veržeju in Kupetincih,[5] do sedaj ni bil identificiran nobeden. Zato sem se v naslovu in nadaljevanju članka omejila zgolj na Prekmurje.

Poleg poimensko znanih vojakov je bilo registriranih 36 oseb, ki bi lahko padle v Prekmurju, vendar tega ne moremo potrditi. Temeljni dokumenti za raziskavo so namreč poročila bojnih enot o izgubah in knjige pogrešanih, ki so nastajale sproti v času trajanja vojnih operacij. V njih so krajevna imena pokopa pogosto napačno zapisana, kraji so umeščeni v druge države, npr. Dolnja Lendava na Madžarsko, včasih je v seznamu vpisan en kraj pokopa, po zapisniku prekopa pa so bili posmrtni ostanki navedene osebe izkopani v drugem kraju. V primerih, ko gre zanesljivo zgolj za napačen zapis kraja, je bilo to popravljeno, enako so bile na seznam vpisane osebe, za katere lahko na osnovi zapisnikov prekopov potrdimo, da so bile pokopane v Prekmurju in ne v katerem drugem kraju na Madžarskem, v Avstriji ali na Hrvaškem. So pa tudi bolj kompleksni primeri, kot je primer vojaka Vasilija Grigorjeviča Zamniusa, rojenega leta 1910 v Stalinski regiji[6] v Ukrajini, ki je bil mobiliziran v 84. strelsko divizijo 57. armade. Izhajajoč iz Knjige pogrešanih, ki jo hrani CAMO, je padel 1. aprila 1945 in bil pokopan na Madžarskem v kraju Bukovje. Dodan je precej natančen opis lokacije groba pri kapeli in ob glavni cesti.[7] 84. strelska divizija je bila 1. aprila 1945 še na jugozahodu Madžarske, med 6. in 16. aprilom je prebijala nemško fronto med Šafarskim in Štrigovo pri zaselku Bukovje v Medmurju in tam utrpela velike izgube.[8] 17. aprila je bila preko Prekmurja premeščena na nove položaje v Avstriji. V dokumentu, ki ga hrani Pomurski muzej Murska Sobota, je za istega Zimniusa navedeno, da je umrl 17. aprila v Tešanovcih, njegovi posmrtni ostanki pa so bili izkopani 26. aprila 1962 skupaj z ostanki ostalih 34 vojakov, ki so umrli v vojaški bolnišnici v Tešanovcih.[9] Iz navedenega lahko domnevamo, da Zimnius ni umrl 1. aprila na Madžarskem, ampak je bil ranjen v Bukovju na Hrvaškem, nakar ga je enota ob prehodu Prekmurja odložila v vojaški bolnišnici v Tešanovcih, kjer je umrl. Tudi opisana lokacija groba ustreza opisu lokacije grobov na pokopališču v Tešanovcih.

Osnovni iskalnik skupne digitalne baze temelji na imenu, priimku, patronimiku, letu rojstva in vojaškem činu umrlega vojaka, ki pripelje do zbirnika znanih podatkov o osebi (leto in kraj rojstva, leto in kraj vpoklica, enota, v kateri je služil, čin v času smrti, država in kraj pokopa) ter do originalnih dokumentov, iz katerih izhajajo ti podatki. Pretežno so to že omenjeni seznami izgub, ki so jih vodile vojaške enote, lahko so knjige pogrešanih oziroma seznami uprave za evidentiranje padlih in pogrešanih vojakov in častnikov pri ljudskem komisariatu za obrambo Sovjetske zveze, ki je že med vojno evidentirala izgube,

1 PMMS, Zgodovinska zbirka: OOZZB NOV Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu neznanih borcev RA s področja okraja Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov znanih borcev RA s področja okraja Murska Sobota.

2 Janež et al., Borci Rdeče armade (strani niso oštevilčene).

3 Memorial, https://obd-memorial.ru/html/.

4 Fujs, Seznam, str. 266–296. Popravek napačnih zapisov in prvi razširjeni imenski seznam s povezavami do spletne baze podatkov je izdelala Olga Gurejeva po posredovanju Andreja Karbovskega z Ministrstva za zunanje zadeve Ruske federacije. Za sodelovanje se obema iskreno zahvaljujem.

5 Fujs, Seznam, str. 255.

6 Stalinska regija ali oblast je današnja Donecka oblast.

7 CAMO, f. 6217, s. 115892, d. 16, Замниус Василий Григорьевич, Книга погребения (Knjiga pogrešanih), 1. 1. 1945–11. 5. 1945, str. 19; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=1152583822 (27. 7. 2026). Pri navajanju originalnih virov iz CAMO uporabljam kratice prevodov klasifikacije: f = фонд/fond, s = опись/spis, d = дело/dokument.

8 Hutinec, Djelovanje, str. 20–28.

9 PMMS, Zgodovinska zbirka: OOZZB NOV Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov znanih borcev RA s področja okraja Murska Sobota, zapisnik in krsta št. 1828.

lahko so dokumenti iz bolnišnic in sanitetnih bataljonov ter različni drugi dokumenti. Zbirnik podatkov o osebi tvori identifikacijski obrazec z dodanim originalnim dokumentom, ki je vir podatkov. Zgolj na osnovi vpisa države, kraja smrti oziroma kraja prvotnega pokopa imen neznanih vojakov ne moremo najti, tudi zaradi prej navedenih napačnih zapisov krajev in držav. Pri njihovem iskanju je treba ubrati pot iskanja prek izvirnih dokumentov, najlažje seznamov izgub enot, za katere iz literature in drugih virov zanesljivo vemo, da so delovale na našem območju.

V zaključnih vojaških operacijah druge svetovne vojne na slovenskih tleh so sodelovale enote sovjetske Rdeče armade iz sestava 3. ukrajinske fronte, pod operativnim poveljstvom katere je bila tudi 1. bolgarska armada.[10] Le del sovjetskih enot, ki so se gibale preko slovenskega ozemlja, je dejansko sodeloval v tukajšnjih bojnih operacijah. Poleg izvedbe dunajske ofenzive[11] in nato graške ofenzive[12] je imel namreč za nalogo predvsem nadzorovanje umika nemške vojske z Balkana in iz Madžarske. Po posrednem navajanju izjave dr. Toneta Ferenca naj bi se preko Slovenije aprila in maja 1945 premikalo ok. 60.000 sovjetskih vojakov.[13]

Poleg objave aktualnega seznama vseh poimensko znanih vojakov Rdeče armade, ki so padli v Prekmurju, je bila raziskava, objavljena leta 2003,[14] usmerjena predvsem v predstavitev načina pridobivanja podatkov s poudarkom na prekopu njihovih posmrtnih ostankov v Pomurju. Pričujoči članek posveča več pozornosti vojaškim enotam Rdeče armade, ki so delovale v Prekmurju, in se posebej osredotoča na vojake, ki so bili mobilizirani na območju današnje Ukrajine, to pomeni nekdanje Ukrajinske sovjetske socialistične republike, Zakarpatske Ukrajine, ki je bila Ukrajini priključena leta 1945, in Krima, ki ji je bil priključen leta 1954. Zbirni podatki o umrlih vojakih, ki jih hrani CAMO, ne navajajo njihove narodne pripadnosti, navajajo pa kraje rojstva in regije vpoklica v vojsko. Iz njih je bil sestavljen seznam 146 vojakov, ki so bili mobilizirani na območju današnje Ukrajine ter so aprila in maja 1945 umrli v Prekmurju. Do sedaj znani seznam je razširjen s podatki o regijah in enotah, v katerih so vojaki služili v času smrti; izpostavljenih je nekaj oseb ukrajinskega porekla, povezanih z dogodki v Prekmurju, in nekaj osebnih zgodb umrlih vojakov.

VOJAKI RDEČE ARMADE, MOBILIZIRANI NA OBMOČJU UKRAJINE

Meje Ukrajine so se v 20. stoletju precej spreminjale. Po revoluciji leta 1917 je v Rusiji izbruhnila državljanska vojna, ki je v Ukrajini potekala kot boj za neodvisnost med boljševiško Ukrajinsko sovjetsko republiko na vzhodu in Ukrajinsko ljudsko republiko na zahodu. Z mirovno pogodbo v Brest Litovsku sta marca 1918 Nemčija in Avstrija pridobili velik vpliv v zahodnem in osrednjem delu, medtem ko so boljševiki zadržali oblast na vzhodu in jugu Ukrajine. Po končani vojni se je v Ukrajini nadaljevala državljanska vojna, ki jo je poskušala izkoristiti Poljska z ofenzivo proti Rusiji. Spopad se je končal z razdelitvijo Ukrajine med Poljsko in Rusijo leta 1921. Kot ena od štirih ustanovnih republik Sovjetske zveze je bila leta 1922 ustanovljena Ukrajinska sovjetska socialistična republika. Obsegala je večino današnje osrednje, vzhodne in južne Ukrajine, zahodna Ukrajina (Galicija, Volinija) je pripadla Poljski, severna Bukovina Romuniji, Zakarpatska Ukrajina, z večinskim madžarskim prebivalstvom, pa Češkoslovaški. Rezultat sovjetsko-nemškega zavezništva in sporazuma Molotov-Ribbentrop leta 1939 je bil razširitev Ukrajine na zasedena poljska ozemlja. Po sovjetskem ultimatu Romuniji sta bili leta 1940 Ukrajini priključeni še severna Bukovina in Besarabija, na ozemlju katere je bila ustanovljena Moldavska sovjetska socialistična republika. Ob napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 je Nemčija v Ukrajino usmerila svoje najmočnejše enote ter do oktobra istega leta skupaj z zaveznicama Madžarsko in Romunijo zasedla celotno zahodno, osrednjo in južno Ukrajino. V Ukrajini sta delovali dve nacionalistični organizaciji, ki sta se borili za neodvisnost. Organizacija ukrajinskih nacionalistov je v nemškem napadu videla možnost za obnovi-

10 Bolgarska armada je na stran zaveznikov prestopila septembra 1945, ko je Rdeča armada vstopila v Bolgarijo, oblast pa je prevzela antifašistična Domovinska fronta, ki je napovedala vojno Nemčiji. 1., 2. in 4. bolgarska armada so bile vključene pod operativno poveljstvo 3. ukrajinske fronte, vendar niso bile del Rdeče armade. Na slovenskem ozemlju je delovala 1. bolgarska armada pod poveljstvom generalpolkovnika Vladimira Stojčeva (Mitrovski et al., *Bugarska vojska*, str. 189–252).

11 Dunajsko ofenzivo sta med 16. marcem in 15. aprilom 1945 izvajali 2. in 3. ukrajinska fronta Rdeče armade, njen cilj pa je bila osvoboditev Dunaja.

12 Graško ofenzivo so med 13. aprilom in 9. majem 1945 izvajale 26., 27. in 57. armada iz sestava 3. ukrajinske fronte Rdeče armade in 1. bolgarska armada, njena cilja pa sta bila osvoboditi Gradec in umikajočim se nemškim enotam preprečiti, da bi prestopile Dravo.

13 Žunec, Ustanovitev, str. 20. Ferenc teh ugotovitev ni nikoli objavil, številka pa okvirno ustreza skupnemu številu vojakov, ki naj bi jih premogle enote Rdeče armade, za katere vemo, da so bile v Sloveniji.

14 Fujs, Seznam, str. 247–296.

tev ukrajinske države, vendar so Nemci voditelje aretirali in nekaj članov usmrtili. Umaknili so se v ilegalo in podtalno delovali proti nemški zasedbi. Del organizacije je sodeloval z Ukrajinsko uporniško armado, ki je bila ustanovljena oktobra 1942 v Voliniji in se je kot oborožena partizanska organizacija borila tako proti nemški kot proti sovjetski oblasti, z njo pa so povezani tudi množični poboji Poljakov v zahodni Ukrajini v letih 1943 in 1944. V osrednji in vzhodni Ukrajini so v času nemške zasedbe delovale tudi podtalne celice komunistične partije in razvile sovjetsko partizansko gibanje.[15] Po zmagi nad nemškimi silami pri Stalingradu je Sovjetska zveza zgodaj spomladi 1943 začela s splošno ofenzivo proti zahodu. Sredi leta so se začeli Nemci umikati iz Ukrajine, puščajoč za seboj veliko opustošenje.

Sovjetska zveza si je leta 1939 z Nemčijo razdelila interesna območja, brez boja si je priključila baltske države, v vojni s Poljsko vzhodna poljska ozemlja ter kljub neuspešnemu napadu in velikim izgubam tudi del finskega ozemlja. Za zimsko vojno s Finsko (1939–1940) in za napad na Poljsko je znižala starostno mejo za nabor z 21 na 19 let (za nekatere kategorije 18 let) in s tem povečala Rdečo armado.[16] Obenem je podaljšala obdobje služenja v kopenski vojski in letalstvu z dveh na tri leta in v mornarici na štiri ali pet let. Delno mobilizacijo je izvedla v zahodnih naborniih okrajih, predvsem v Belorusiji in Ukrajini.[17] Na območju tedanje Ukrajine in zasedenih zahodnih ozemljih je bilo mobiliziranih okoli pol milijona ljudi, ki pa so bili povečini do konca leta 1940 odpuščeni iz vojske. Nemškemu napadu junija 1941 je sledil prvi veliki val mobilizacije, ko je bilo na območju Ukrajine v Rdečo armado mobiliziranih okoli dva in pol milijona vojakov.[18] Do jeseni 1942 je bila celotna Ukrajina pod nemško zasedbo in vpoklicev ni bilo, novi val pa je sledil potem, ko je začela Rdeča armada osvobajati Ukrajino. Med letoma 1943 in 1945 je bilo mobiliziranih še okoli štiri milijone ljudi, od katerih naj bi jih bilo pol milijona ponovno vpoklicanih.[19]

Ruski in ukrajinski raziskovalci podatke o Rdeči armadi črpajo iz istih sovjetskih arhivov, zato se tudi deleži mobiliziranih in umrlih, ki jih objavljajo, bistveno ne razlikujejo med seboj. Razlikujejo se le interpretacije, kontekst in poudarki. Splošno velja, da je bilo med letoma 1941 in 1945 v Rdečo armado mobiliziranih med šest in pol in sedem milijonov prebivalcev Ukrajine, kar je predstavljalo 23 % vseh tedanjih sovjetskih vojaških sil, ki so štele med trideset in štiriintrideset milijonov vojakov. Z raziskavami in različnimi interpretacijami virov in demografskih podatkov se podatki o številu vojaških izgub spreminjajo, kot se spreminjajo podatki o številu civilnih žrtev vojne. Po oceni ene od študij gibanja prebivalstva sveta, ki je izšla v Rusiji, se je prebivalstvo celotne Sovjetske zveze glede na presežne demografske izgube, povezane z drugo svetovno vojno, zmanjšalo za 26.600.000 ljudi. Od teh naj bi bilo 10.700.000 vojakov in vojnih ujetnikov ter 15.900.000 civilistov, kar znaša 13,7 % celotnega prebivalstva države. V relativnem smislu je imela največje izgube Belorusija, ki je izgubila 25,3 % prebivalstva ali 2,3 milijona ljudi, sledita ji Ukrajina s 16,3 % ali 6,8 milijona ljudi, baltske države in Rusija z 12,7 % prebivalstva ali 14 milijoni ljudi. Po tej raziskavi je Ukrajina izgubila 1.650.000 vojakov.[20] Po novejših ukrajinskih demografskih študijah je bilo med prebivalstvom Ukrajine med letoma 1939 in 1945 od 8 do 10 milijonov nepovratnih izgub (ubitih), celotne izgube zaradi posledic vojne pa naj bi znašale okoli 14 milijonov ljudi.[21] Ob večjem številu neposrednih izgub se povečuje tudi število žrtev med vojaki, ki se giblje med dvema in tremi milijoni (vključujoč vse vojske in partizane).

To obdobje se v sovjetski in ruski zgodovini imenuje velika domovinska vojna 1941–1945, ko se je Sovjetska zveza z zaveznicami borila proti Nemčiji in njenim zaveznicam. V boju so sodelovali vsi tedanji sovjetski narodi, vendar se je že zelo kmalu začel boj za interpretacijo o deležu posameznih etničnih skupin in njihovih žrtvah. Glede na žrtve je imela Rusija skoraj izenačeno število umrlih med vojaki in civilnim prebivalstvom,[22] medtem ko so bile izgube baltskih držav, Belorusije in Ukrajine, ki jih je Nemčija dejansko

15 Plokhy, *Vrata Evrope*, str. 290–378.
16 Caza, *Conscription*, str. 11–12.
17 Caza, *Conscription*, str. 37–39.
18 Velike izgube so državo prisilile, da je v vojsko vključila pripadnike teritorialnih milic in prostovoljce, obenem pa uvedla obvezno vojaško usposabljanje za moške, stare med 16 in 50 let, od leta 1942 pa 51 let (Caza, *Conscription*, str. 56–66).
19 Rybchenko, Радянські військові, str. 303–318. Avtorica navaja, da je Rdečo armado, vsaj od druge polovice leta 1944, sestavljalo 51,78 % Rusov in 33,93 % Ukrajincev ter da je bil vsak tretji pripadnik štirih ukrajinskih front mobiliziran v Ukrajini.
20 Erlihman, *Потери народонаселения в XX веке*, str. 23–35.
21 Tesliuk, The Demographic Sustainability of Ukraine, str. 42.
22 Rusija je imela največje izgube med vojaki v prvih letih vojne, ko so njeni vojaki tvorili okoli 70 % sestava Rdeče armade, po letu 1943 pa se je povečal delež vojakov iz Belorusije in Ukrajine. Po avtorjevi analizi je Sovjetska zveza v veliki vojni izgubila 17,7 milijona vojakov (Laver, Статистичний аналіз, str. 97–98).

zasedla, bistveno večje med civilnim prebivalstvom.[23] Ukrajina je v potrditev svojega stališča, da se je druga svetovna vojna začela že leta 1939 in se nato samo nadaljevala na različnih frontah, dotedanji dan zmage nad fašizmom v veliki domovinski vojni 1941–1945, ki so ga praznovali 9. maja, leta 2015 preimenovala v dan zmage nad nacizmom v drugi svetovni vojni 1939–1945. Prebivalce so pozvali, naj v duhu sprave častijo spomin na zmago nad nacizmom v drugi svetovni vojni, veterane vojne, člane ukrajinskega osvobodilnega gibanja in žrtve nacizma. Od leta 2023 dan spomina in zmage nad nacizmom v drugi svetovni vojni 1939–1945 praznujejo 8. maja.[24]

Grobovi sovjetskih vojakov, razsuti po domovini in Evropi, so mesta spomina na njihove žrtve, so pa tudi mesta boja za interpretacijo zgodovine in številk, ki se je prenesel v sodobni čas, še posebej ko žrtve povezujemo z etnično pripadnostjo. Med rdečearmejci, padlimi v Prekmurju, poznamo zanimivo zgodbo Grigorija Borisoviča Gildenberga. Rodil se je 2. avgusta 1924 v Poltavi, glavnem mestu Poltavske regije v Ukrajini. Mobiliziran je bil nekaj dni po dopolnitvi 18. leta, 22. avgusta 1942, v Akmolskem vojaškem komisariatu v Kazaški SSSR (Kazahstan). V Prekmurje je prišel s 113. strelsko divizijo kot mlajši poročnik v 523. artilerijskem minometnem polku. Ubit je bil v Gerlincih 9. aprila 1945.[25] Po narodni pripadnosti je bil Jud.[26] Bil je eden od okoli dvesto tisoč Judov, ki so v drugi svetovni vojni umrli v enotah Rdeče armade.[27]

Vojake Rdeče armade so ljudje na Slovenskem že tedaj, ko so se z njimi prvič srečali, imenovali splošno Rusi. V pripovedovanjih ali zapisih se redko pojavi druga narodna ali domovinska oznaka, razen če je oseba zelo izstopala po obnašanju ali opravi. Takšni so bili npr. Kozaki ali Gruzijec, ki je želel kiparja Kalina v »lačni« Ljubljani oskrbeti s svinjskim mesom.[28] Jože Janež,[29] član okrajne komisije, ki je nadzirala prekop, in avtor več prispevkov o Rdeči armadi, je tako o padlih kot o članih raznih sovjetskih delegacij govoril in pisal kot o Rusih. V splošnem pogovoru med ljudmi ostaja tako tudi v sodobnem času, razen ko ob dnevu zmage pridejo predstavniki držav položit vence na spomenike in grobove. Tedaj vemo, da pridejo Ukrajinci 8. maja, Rusi 9. maja, včasih pa pridejo tudi Azerbajdžanci, Gruzijci in drugi.

Večina vojakov, padlih v Prekmurju, je bila po letu 1943 mobilizirana v enote, oblikovane na ukrajinskem ozemlju po bitki pri Stalingradu. Zato nosijo ime »ukrajinska fronta«, ne pa zato, ker so bili v njih le Ukrajinci, ki so bili mobilizirani tudi v druge enote. Prav tako so bili v te enote mobilizirani ali prestavljeni vojaki iz drugih enot iz celotne države. Mobilizacija je potekala postopoma, tako kot je Rdeča armada zavzemala ozemlje. Vse štiri ukrajinske fronte so bile formalno ustanovljene 20. oktobra 1943, prve tri z reorganizacijo in preimenovanjem obstoječih enot. Njihova sestava se je nato spreminjala skladno z vojaškimi operacijami in izgubami. Na slovenskem ozemlju sta delovali zgolj 27. in 57. armada iz sestava 3. ukrajinske fronte. Ob reorganizaciji enot je bila 27. armada še sestavni del voroneške fronte, novembra 1943 pa je bila vključena v 1. ukrajinsko fronto. 57. armada je bila del stepske fronte, ki je z reorganizacijo postala 2. ukrajinska fronta.[30] Februarja 1944 je bila 27. armada vključena v 2. ukrajinsko fronto, 57. armada pa je bila razporejena v 3. ukrajinsko fronto.[31] 2. ukrajinska fronta je po bojih za osvoboditev vzhodne in osrednje Ukrajine napredovala preko Karpatov, vzhodne Madžarske in Slovaške do Dunaja in Prage. Januarja 1945 je bila na območje delovanja 3. ukrajinske fronte razporejena 26. armada,[32] ki je bila do novembra 1944 del karelijske fronte in do ponovne razporeditve v rezervi.[33] Po osvoboditvi Budimpešte je bila februarja1945 iz 2. ukrajinske fronte v 3. ukrajinsko fronto premaknjena 27. ar-

23 Snyder, *Krvava prostranstva*, str. 310–311.

24 Victory Day over Nazism in World War II, https://en.wikipedia.org/wiki/Victory_Day_over_Nazism_in_World_War_II (1. 9. 2026).

25 CAMO, f. 33, s. 11458, d. 876, Гильденберг Григорий Борисович, Донесения о безвозвратных потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 10. 8. 1945, str. 6; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=65346921 (23. 3. 2023); CAMO, f. 58, s. A-64238, d. 23, Донесения послевоенного периода (Dokumenti povojnega obdobja), Seznam izgub enot 57. armade od oktobra 1944 do maja 1945, str. 257; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=67139500&p=257 (4. 8. 2026); Gildenberg Grigorij Borisovič, Pamyat naroda, https://pamyat naroda.ru/heroes/booklet/?index=person&type=hero&id=93563239 (4. 8. 2026); Hajdinjak, Življenjski poti, https://www.youtube.com/watch?v=CG9xUlzWwoM.

26 V sovjetskih popisih prebivalstva so bili Judje navedeni kot narod.

27 Jews in the Red Army 1941–1945, https://www.yadvashem.org/research/research-projects/soldiers.html (1. 9. 2026).

28 PMMS, Zgodovinska zbirka: Zapuščina Mira Štubla, Herojska RA v Soboti, tipkopis, str. 5. Brata umetnika Boris in Zdenko Kalin sta poleti 1945 izdelovala kipa rdečearmejca in partizana za spomenik zmage v Murski Soboti.

29 Jože Janež (1920–1989), partizan, politik, kronist (Kuzmič, Bibliografija Jožeta Janeža, https://www.pomurski-muzej.si/pages/posts/jane-joe-bibliografija-69.php (18. 9. 2026).

30 *Боевой состав Советской армии*, III, 1943, str. 250, 252, 278, 280.

31 *Боевой состав Советской армии*, IV, 1944, str. 76, 78.

32 *Боевой состав Советской армии*, V, 1945, str. 59.

33 *Боевой состав Советской армии*, IV, 1944, str. 360.

mada.[34] 3. ukrajinska fronta je bila reorganizirana in preimenovana prvotna jugozahodna fronta. Do maja 1944, ko je bil imenovan za poveljnika 2. ukrajinske fronte, ji je poveljeval Ukrajinec, generalpolkovnik Rodion Jakovljevič Malinovskij,[35] za poveljnika 3. ukrajinske fronte pa je bil imenovan generalpolkovnik Fjodor Ivanovič Tolbuhin,[36] dotedanji poveljnik 57. armade. Oba sta jeseni 1944 postala maršala. Po osvoboditvi južne Ukrajine je 3. ukrajinska fronta delovala v Romuniji, Bolgariji, Jugoslaviji, na južnem Madžarskem in v Avstriji. Pod poveljstvom 3. ukrajinske fronte so bile od marca do maja 1945 4. gardna armada, 9. gardna armada, 26. armada, 27. armada, 57. armada, 16. gardna tankovska armada, 17. zračna armada, Donavska rečna flota in tri bolgarske armade.[37] Od avgusta 1944 do konca vojne je kot član Štaba vrhovnega poveljstva Rdeče armade delovanje 2. in 3. ukrajinske fronte strateško načrtoval in usklajeval Ukrajinec, maršal Semjon Konstantinovič Timošenko.[38]

Med vojaki, mobiliziranimi v Ukrajini, ki so padli v Prekmurju, je bilo največ mobiliziranih v južnih in zahodnih regijah Ukrajine, od Stalinske regije na vzhodu, preko Dnipropetrovske, Zaporoške in Mikolajevske do Odeške, Izmailske, Viniške in Černoviške na zahodu.

ENOTE RDEČE ARMADE V PREKMURJU

Skladno s sporazumom, ki sta ga septembra 1944 na tajnih pogajanjih v Moskvi sklenila Stalin in Tito, so sovjetske enote vkorakale v Jugoslavijo ter sodelovale v operacijah v Srbiji in na Hrvaškem. Po izrecni Stalinovi volji je v operacijah sodelovala tudi bolgarska armada.[39] Vojaško sodelovanje med sovjetskimi enotami, bolgarsko armado in jugoslovanskimi partizanskimi enotami je potekalo operativno med poveljstvi enot[40] ter se je spomladi 1945 nadaljevalo z zaključnimi operacijami na Hrvaškem in v Sloveniji. Poleg dogovora o začasnosti operacij je bilo za jugoslovansko stran pomembno, da si zagotovi določeno obliko vojaške ali civilne prisotnosti na območjih, kjer se je pričakovalo delovanje zavezniških enot.[41]

Pozimi 1944, ko je sovjetska vojska izvajala operacije okoli Budimpešte, si je slovensko partizansko vodstvo prizadevalo obuditi partizansko gibanje v Prekmurju. Pričakovalo je, da bodo poleg množice madžarskih beguncev Prekmurje kmalu dosegle umikajoče se nemške enote in napredujoče enote Rdeče armade.[42] Eno od skupin aktivistov, ki je prišla decembra v Prekmurje, je vodil Ferdo Godina,[43] ki mu je Glavni štab NOV in POS (Narodnoosvobodilne vojske in Partizanskih odredov Slovenije) 13. januarja 1945 poslal brzojavko z navodili za čimprejšnje organiziranje partizanskih enot v Prekmurju.[44] Kmalu zatem je bila ustanovljena Prekmurska četa, ki je sicer štela le nekaj deset borcev in je izvajala le manjše akcije, pa vendar je bila prisotnost partizanov v času prihoda enot Rdeče armade pomembna, saj jih je ta upoštevala kot predstavnike jugoslovanske oblasti. Ti aktivisti in borci so v prvih dneh aprila prevzemali oblast, po krajih so organizirali komande mest, vojaško upravo celotnega območja pa je prevzel komandant Prekmurske čete Filip Korošec-Bor.[45] Vzpostavili so tudi mrežo odborov Osvobodilne fronte, še preden je v Prekmurje iz Beograda prispela delegacija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.[46]

Izvidniška vojaška letala 17. zračne armade so konec marca 1945 preletala vsa pomembnejša prometna vozlišča med Veliko Kanižo, Zagrebom, Varaždinom in Mariborom.[47] Nedaleč od Domanjševcev je nemška zračna obramba zadela

34 *Боевой состав Советской армии*, V, 1945, str. 95.

35 Rodion Jakovljevič Malinovskij (1898–1967), rojen v Odesi, sovjetski vojaški poveljnik, maršal, sovjetski minister za obrambo 1957–1967, (Pamyat naroda, https://pamyat-naroda.ru/heroes/pamyat-commander761/ (27. 8. 2026)).

36 Fjodor Ivanovič Tolbuhin (1894–1949), sovjetski vojaški poveljnik, maršal, (Pamyat naroda, https://pamyat-naroda.ru/heroes/pamyat-commander1241/ (27. 8. 2026)). Maršal Tolbuhin in maršal Josip Broz Tito sta se v letih 1944 in 1945 večkrat srečala zaradi načrtovanja in usklajevanja vojaških operacij v Jugoslaviji. Po osvoboditvi sta se srečala 31. maja 1945 v Mariboru, ko je Tito Tolbuhina odlikoval z Redom narodnega heroja Jugoslavije (Maležič, *Zgodbe*, str. 190).

37 *Боевой состав Советской армии*, V, 1945, str. 130.

38 Semjon Konstantinovič Timošenko (1895–1970), rojen v vasi Orman v Besarabiji, sovjetski vojaški poveljnik in teoretik, maršal, https://baike.baidu.com/en/item/Semyon%20Konstantinovich%20Timoshenko/1520281 (27. 8. 2026)).

39 Pirjevec, *Tito in tovariši*, str. 176–179.

40 V začetku leta 1945 sta se v Beogradu sestala Tito in Tolbuhin ter se dogovorila o sodelovanju sovjetskih in jugoslovanskih armad v sklepnih operacijah proti nacistični vojski v Podonavju (Strugar, *Jugoslavija*, str. 268).

41 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 331–332.

42 Med 6. in 16. marcem 1945 je njihovo napredovanje zadržala zadnja nemška ofenziva na območju Blatnega jezera, ki jo je sovjetska vojska uspela nevtralizirati in nadaljevati operacije proti Avstriji.

43 Ferdo Godina (1912–1994), književnik, urednik, partizan (Obrazi slovenskih pokrajin, Papp, »Ferdo Godina«, https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ferdo-godina/ (26. 8. 2026)).

44 Godina, *Prekmurje*, str. 166–167; Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 54–55.

45 Orešnik in Janež, Pred 40 leti, Osvoboditev Prekmurja, str. 4; Majcen, *Prekmurska četa*, str. 165.

46 Perovšek, Delegacija SNOS, str. 422–425.

47 Hutinec, Djelovanje, str. 13.

Zbor sovjetskih vojakov v parku v Murski Soboti, 1945 (foto: Zoltan Gerenčer; hrani: Marjan Gerenčer).

sovjetski dvosedežni jurišnik, ki je nato zasilno pristal,[48] sicer pa v Prekmurju ni bilo bombardiranj. Poveljstvo 3. ukrajinske fronte je 1. aprila 1945 27. in 57. armadi ukazalo, naj v skupni akciji med rekami Ledavo, Muro in Dravo obkolita in uničita 2. nemško armado. 133. strelski korpus 57. armade naj bi prodiral frontalno, 5. gardni konjeniški korpus 27. armade pa naj bi s tremi konjeniškimi divizijami udaril v smeri Lendava–Mursko Središče–Čakovec, kjer niso pričakovali večjega odpora. Cilje naj bi zavzeli do 2. aprila, nato pa naj bi 57. armada prodrla na črto Ptuj–Maribor–Wildon.[49] Načrti so zelo hitro postali nerealni, saj se je Nemcem uspelo umakniti na obrambne linije in za več kot mesec dni zadržati sovjetsko vojsko v Prekmurju in Medmurju.

Delovanje sovjetske kopenske vojske v Sloveniji je bilo vezano izključno na Prekmurje ter na preboj dveh nemških obrambnih linij ob rekah Kučnici in Muri. Ob desnem bregu Mure je potekala glavna nemška državna obrambna linija, ki so jo začeli Nemci vzpostavljati jeseni 1944 za obrambo proti Rdeči armadi. Linija je pri Cmureku zavila proti severu v smeri Vrbne, pri Razkrižju pa proti jugu na Štrigovo, Krog, Središče ob Dravi in Ormož.[50] Obrambo so dodatno okrepili z linijo, ki je potekala v notranjosti Slovenskih goric,[51] in linijo, ki so jo začeli graditi marca 1945 med zahodnima bregovoma rek Ledave in Kučnice.[52]

Obrambno linijo ob Ledavi in Kučnici so poskušale prebiti enote 27. armade, ki so 30. marca prišle v Prekmurje preko Porabja in jugozahodnega dela Železne županije.[53] Iz sestava 37. strelskega korpusa so bile to 316. strelska divizija, ki je 3. aprila prestopila Kučnico, 320. strelska divizija, ki je istega dne prispela v Mursko Soboto ter pri Bakovcih dosegla reko Muro, in 108. gardna strelska divizija, ki se je gibala v smeri Cankove in 4. aprila prišla v zaledje avstrijske Radgone.[54] Ni pa mogla prebiti močne obrambe med Gederovci in Cankovo ter okoli Radgone. Enote 27. armade, ki ji je poveljeval generalpolkovnik Sergej Georgievič Trofimenko,[55] so se nato usmerile nazaj proti svojim prvotnim ciljem na severu in položaje prepustile enotam 57. armade. Območje severno od Lendave je 3. aprila dosegla 63. konjeniška divizija in ga obkrožila.[56]

48 Mataj, *Letala nad Prekmurjem*, str. 104.
49 Trifković, Operacije, str. 226; Lorenčič, *Rdeča armada*, str. 49.
50 Novak, *Prlekija*, str. 265–266.
51 Novak et al., *Pomniki NOB*, str. 49.
52 Obsegala je obrambne jarke na desnem bregu Ledave in Kučnice, protitankovske jarke na desnem bregu Kučnice in železobetonske ovire pred Radgono. Najmočnejše nemške obrambne enote so bile razporejene na hribih okoli Klöcha (Schober, Kriegsende, str. 42–45).
53 Sombotel je bil osvobojen 29. marca 1945.
54 Lorenčič, *Rdeča armada*, str. 35–39.
55 Sergej Georgievič Trofimenko (1899–1953), sovjetski vojaški poveljnik, generalpolkovnik, (Pamyat naroda, https://pamyat-naroda.ru/heroes/person-hero123785913/ (3. 8. 2026)).
56 Po zavzetju območja južno od Lendave so 63. konjeniško divizijo 5. aprila skupaj z ostalima dvema divizijama 5.

Prvi sovjetski vojaki, ki so izgubili življenje v Prekmurju, so bili borci 27. armade, med katerimi je poimensko znanih devet vojakov, ki so bili mobilizirani v Ukrajini, sedem od teh v sestavu 108. gardne strelske divizije. Prvi je 1. aprila pri Krplivniku[57] padel višji vodnik Nikolaj Vasiljevič Antonov. Rodil se je leta 1924 v vasi Žukivci v Kijevski regiji, kjer je bil januarja 1944 tudi mobiliziran. Njegovi posmrtni ostanki so bili prekopani 12. maja 1962.[58] Ostali so padli pri prebijanju nemške obrambne linije med Ledavo in Kučnico pri Murskih Črncih, Gornjih Črncih in Lemerju ali pa so umrli zaradi ran v vojaških bolnišnicah. Najvišji čin med borci 27. armade je imel nadporočnik Petr Grigorjevič Baševskij, rojen leta 1921 v vasi Dikanka v Poltavski regiji. V Rdečo armado je leta 1940 vstopil v domačem vojaškem komisariatu, zaradi ran je umrl 5. aprila in bil pokopan na pokopališču na Gorici.[59] Izmed poveljnikov enot 27. armade, ki so bile v Prekmurju, je bil ukrajinskega porekla poveljnik 108. gardne strelske divizije, polkovnik Sergei Ilarionovič Dunaev, rojen v Skadovsku v Hersonski regiji.[60]

Enote 57. armade so skupaj z enotami 1. bolgarske armade sledile Nemcem, ki so se umikali iz smeri Velike Kaniže, 4. aprila pa je po hudih bojih v Lendavo vkorakala 73. gardna strelska divizija iz sestava 64. strelskega korpusa. Divizija je naslednji dan dosegla nemško obrambo pri Cankovi in jo prebila 7. aprila. V sestavu istega korpusa sta bili še 113. strelska divizija, ki je napadala nemško obrambo zahodno od Kučnice med Cankovo in Ocinjem, ter 299. strelska divizija, ki se je usmerila proti Beltincem in Muri, kjer sta prodirali 104. in 122. strelska divizija iz sestava 133. strelskega korpusa. Prva se je usmerila proti Radgoni in šele 11. aprila prebila nemško obrambo pri Gederovcih, druga pa je delovala ob Muri. 20. in 61. gardna strelska divizija iz sestava 6. gardnega strelskega korpusa sta delovali na območju severozahodnega Goričkega v smeri preboja nemške obrambe med Bad Gleichenbergom in Fürstenfeldom.[61] Podporo so enotam nudile še 10. gardna zračno desantna divizija iz sestava 6. gardnega strelskega korpusa, 160. artilerijska brigada, ki se je namestila v Žižkih,[62] in močna 32. gardna mehanizirana brigada iz sestava 18. tankovskega korpusa, ki je bila iz neposredne frontne podrejenosti do 1. maja dodeljena 57. armadi.[63] 57. armada, ki ji je poveljeval generalpolkovnik Mihail Nikolaevič Šarohin,[64] je v Prekmurju imela štab najprej v Filovcih, nato v Puconcih in nazadnje pri Gradu.[65]

Nemško obrambno linijo na Muri je 299. strelska divizija prebila že 5. aprila z vzpostavitvijo pontonskega mostu med Dokležovjem in Veržejem, vendar je bila enota, ki je prešla reko, v nemškem protiudaru uničena, most pa porušen.[66] Po enomesečnih bojih, ki so sledili, se je pokazalo, da je bila najmočnejša nemška obramba prav na desni strani Mure. 6. aprila se je nemška obramba premaknila na to linijo in jo krčevito branila, da bi zavarovala prehod svoji vojski.[67] Napadali sta jo 12. divizija iz sestava 1. bolgarske armade in 84. strelska divizija iz sestava 133. strelskega korpusa 57. armade ter pri tem utrpeli ogromne izgube. Zaradi velikih žrtev je začel korpus 8. aprila iz Prekmurja nazaj v Medmurje premikati 122. strelsko divizijo, ki je do tedaj delovala na levem obrežju Mure.[68] V Medmurju sta se diviziji borili do 17. aprila, nakar sta skladno z operativnim ukazom 3. ukrajinske fronte o razmejitvi območja delovanja območje med Muro in Dravo popolnoma prepustili bolgarskim enotam ter se usmerili severno od Mure, proti Gradcu.

104. strelski diviziji Rdeče armade je uspelo vkorakati v Radgono šele 15. aprila, ko je nemška obramba zapustila svoje položaje, porušila oba radgonska mostova na Muri[69] in se umaknila na desni breg, kjer je branila prehod čez reko. Po

gardnega konjeniškega korpusa, ki je bil podrejen frontnemu poveljstvu, umaknili v rezervo pri Kermendinu (Trifković, Operacije, str. 227).

57 1. aprila je sovjetska vojska prestopila madžarsko-jugoslovansko mejo pri Hodošu, kjer jo je pričakalo nekaj borcev Prekmurske čete (Majcen, *Prekmurska* četa, str. 163–164).

58 CAMO, f. 58, s. 18003, d. 834, Антонов Николай Васильевич, Донесения о безвозвратных потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 28. 5. 1945, 27. armada, str. 2; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4723971 (28. 3. 2023); PMMS, OOZZB NOV, Zapisnik o prekopu posmrtnih ostankov znanih borcev RA s področja okraja Murska Sobota, zapisnik in krsta št. 1507.

59 CAMO, f. 33, s. 11458, d. 752, Башевский Петр Григорьевич, Донесения о безвозвратных потерях, (Poročilo o nepovratnih izgubah), 21. 4. 1945, 108. gardna strelska divizija, str. 5; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=72384222 (2. 4. 2023).

60 Geroi strany, Sergei Ilarionovič Dunaev (1903–1970), https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18771 (17. 9. 2026).

61 Lorenčič, *Rdeča armada*, str. 59.

62 Hutinec, Djelovanje, str. 27.

63 *Боевой состав Советской армии*, V, 1945, str. 169.

64 Mihail Nikolaevič Šarohin (1898–1974), sovjetski vojaški poveljnik, generalpolkovnik. Po poveljevanju 37. armadi je oktobra 1944 prevzel poveljstvo 57. armade (Geroi strany, https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=5396 (1. 9. 2026)).

65 Lorenčič, *Rdeča armada*, str. 51, 58.

66 Orešnik in Janež, Pred 40 leti, Veržejsko mostišče, str. 6; Lorenčič, *Rdeča armada*, str. 49–53; Trifković, Operacije, str. 229.

67 Novak, *Prlekija*, str. 292.

68 Hutinec, Djelovanje, str. 24.

69 Štesl, Ljutomerska železnica, str. 32.

preboju teh položajev so se sovjetske enote na desni strani Mure ponovno srečale z enotami 1. bolgarske armade, ki so sledile umiku Nemcev iz Slovenskih goric skozi Pesniško dolino do Maribora in jim nudile tehnično podporo. Delovanje 57. armade in 1. bolgarske armade je bilo usklajeno z delovanjem 3. jugoslovanske armade, ki se je gibala južno od Drave proti Mariboru in Koroški, ter z delovanjem 4. operativne cone partizanskih odredov Slovenije, ki je povezovala delovanje slovenskih partizanskih enot v zaključnih bojih na Koroškem.[70] Del teh operacij je bila tudi 1. prekmurska brigada, ki je bila ustanovljena po splošni mobilizaciji 7. maja 1945. 8. maja je prišla v Ljutomer in 9. maja skupaj z bolgarsko armado v Maribor ter sodelovala v bojih pri Dravogradu.[71]

Med padlimi ukrajinskimi vojaki v Prekmurju je v Rdeči armadi najdlje služil Ivan Filimovič Bulanji, rojen v vasi Šapovalivka v Černigovski regiji leta 1912. V vojsko je bil vključen leta 1934 v Državnem vojaškem komisariatu Krivoj Rog v Dnipropetrovski regiji, dosegel čin poročnika v 299. strelski diviziji in bil ubit 7. aprila 1945 pri Dokležovju, kjer je bil pokopan.[72] Tistega dne je v Prekmurju umrlo še 25 njegovih soborcev iz Ukrajine, ki so znani po imenih.

Čin poročnika je dosegel tudi Fedor Filippovič Širin, rojen v Harkovu leta 1903, ki je v vojsko prav tako vstopil v vojaškem komisariatu Krivoj Rog, datum ni znan. Služil je v 153. gardnem artilerijskem polku, v sestavu 73. gardne strelske divizije, ubit je bil 13. aprila 1945 in bil pokopan v Murski Soboti.[73] V Prekmurju je padlo 33 znanih vojakov 73. gardne strelske divizije, mobiliziranih v Ukrajini, največ pri prebijanju nemške obrambe pri Gederovcih. 13. aprila je bil ubit gardni major Isaak Fejviševič Koreckij, ki je imel najvišji vojaški čin med ukrajinskimi vojaki, padlimi v Prekmurju. Kot ostali poveljniki je bil svečano pokopan na zelenici pred soboškim gradom, kjer so mu postavili tudi nagrobnik. Junija 1945 so njegove posmrtne ostanke prenesli v skupni grob na pokopališču v Murski Soboti, kjer so jih ponovno prekopali in identificirali 3. maja 1962. Koreckij je bil Jud, rojen 13. decembra 1915 v vasi Kamjanji

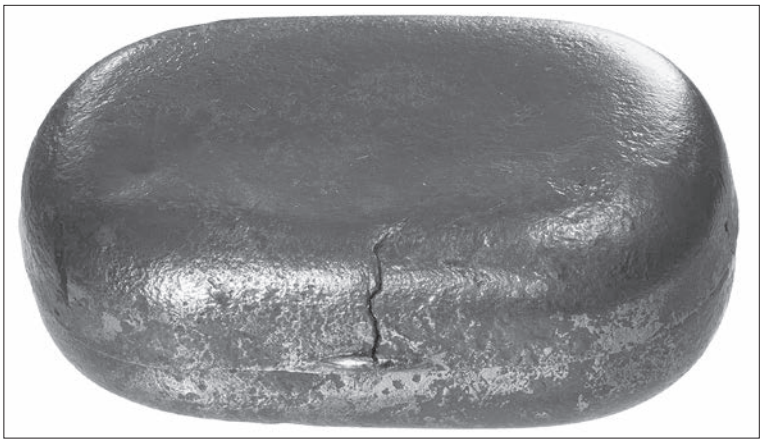

Nagrobnik majorju Isaaku Fajviševiču Koreckemu pred gradom v Murski Soboti, 1945 (foto: Zoltan Gerenčer; hrani: Marjan Gerenčer).

Brid v Žitomirski regiji. Junija 1940 je v domači regiji vstopil v Rdečo armado in bil večkrat odlikovan. V času smrti je bil poveljnik 214. gardnega strelskega polka v sestavu 73. gardne strelske divizije,[74] ki ji je do marca poveljeval Koreckijev rojak iz Žitomirske regije, generalmajor Semjon Antonovič Kozak. Nasledil ga je generalmajor Vasilij Ivanovič Ščerbenko iz Mikolajevske regije.[75]

Poleg štirih višjih častnikov je bilo med poimensko znanimi padlimi vojaki iz Ukrajine 29 nižjih častnikov, ostali so bili vojaki, razen ene vojakinje, Valentine Aleksandrovne Ogienkove. Rodila se je leta 1923 v vasi Gnevka v Harkovski regiji, kjer je bila vključena v Rdečo armado. Služila je v 299. strelski diviziji, v kateri je 22. aprila

70 Žnidarič, *Četrta operativna cona*, str. 751–753.
71 Hribovšek, *Prekmurska brigada*, str. 85–219.
72 CAMO, f. 33, s. 11458, d. 786, Буланый Иван Филимонович, Донесения о безвозвратных потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 28. 4. 1945, 299. strelska divizija, str. 4; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=57370532 (13. 3. 2023).
73 CAMO, f. 33, s. 11458, d. 858, Ширин Федор Филиппович, Донесения о безвозвратных потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 10. 8. 1945, rezervni častniški sestav južne skupine sil, str. 8: Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=65332338 (17. 3. 2023).
74 CAMO, f. 6652, s. 187690c, d. 7, Корецкий Исаак Файвишевич, Книга погребения (Knjiga pogrešanih), 1. 1. 1945–8. 5. 1945, 214. gardni strelski polk, 73. gardna strelska divizija, str. 29; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=1151902467 (14. 2. 2023); Koreckij Isaak Fajviševič, Pamyat naroda, https://pamyat-naroda.ru/heroes/person-hero121390317 (26. 7. 2026); PMMS, Zgodovinska zbirka: OOZZB NOV Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov znanih borcev RA z območja okraja Murska Sobota, zapisnik in krsta št. 1881; Hajdinjak, Življenjski poti, https://www.youtube.com/watch?v=CG9xUlzWw0M
75 73. gardna strelska divizija, https://ru.wikipedia.org/wiki/73-гвардейская_стрелковая_дивизия? (16. 8. 2026).

Škatlica za tobak, najdena ob prekopu posmrtnih ostankov vojaka Leontija Andreeviča Nitnika (PMMS, inv. št. Z-2012; foto: Tomislav Vrečič). Nitnik se je rodil leta 1906 v Viniški regiji v Ukrajini, kjer je bil mobiliziran leta 1944. Boril se je v 299. strelski diviziji in umrl 12. aprila v Bakovcih (Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4556164 (18. 3. 2023)).

podlegla ranam in bila pokopana v Murskih Črncih. Njeni posmrtni ostanki so bili prekopani in identificirani 17. aprila 1962.[76] Ogienkova je bila ena od dveh rdečearmejk, ki sta padli v Prekmurju. Druga je bila Marija Mihajlovna Ljivova, mlajša vodnica iz Leningrajske regije v Rusiji. Služila je v 104. strelski diviziji in 8. aprila podlegla ranam v Murski Soboti.[77]

Najstarejši padli vojak je bil Nikifor Petrovič Babarin, rojen leta 1894 v kraju Krasnia Luč v Vorošilovgradski regiji[78] na skrajnem vzhodu Ukrajine, kjer je bil leta 1944 mobiliziran in vključen v 73. gardno strelsko divizijo. Pridobil je čin mlajšega gardnega vodnika in 7. aprila podlegel ranam v Murski Soboti. Njegovi posmrtni ostanki so bili prekopani in identificirani 3. maja 1962.[79] Leta 1927 sta bila rojena najmlajša vojaka med padlimi. Aleksej Grigorjevič Kabašnjuk se je rodil v vasi Kamenovatka v Mikolajevski regiji, kjer je bil marca 1944 mobiliziran in vključen v 23. samostojno minometno brigado rezerve vrhovnega poveljstva. Tako kot mnogo drugih je bil ubit 7. aprila pri Muri in pokopan na pokopališču v Dokležovju.[80] Viktor Gavrilovič Kovalev se je rodil v Kirovogradski regiji v osrednji Ukrajini, kjer je bil leta 1944 mobiliziran in vključen v 73. gardno strelsko divizijo, v kateri je pridobil čin gardnega vodnika. Ranam je podlegel 12. aprila in bil pokopan na pokopališču v Brezovcih.[81]

Poleg 73. gardne strelske divizije sta imeli v Prekmurju največ žrtev 122. in 299. strelska divizija, ki sta poskušali prebiti nemško fronto na desni strani Mure. Prva je izgubila 22 poimensko znanih vojakov z območja Ukrajine, druga pa 33. 299. strelski diviziji je med marcem in majem 1945, ko je bila začasno dodeljena 133. strelskemu korpusu, poveljeval ukrajinski polkovnik Mihail Evdokimovič Savčenko, rojen leta 1898 v Černigovski regiji.[82] Samo njen neuspeli poskus prehoda Mure preko začasnega mostišča med Dokležovjem in Veržejem med 5. in 7. aprilom naj bi po nekaterih podatkih terjal več kot 600 življenj.[83] Divizija je naletela na nepričakovano močan odpor dobro opremljenih združenih enot na desni strani reke in bila pod nenehnim ognjem prisiljena v umik. Mariborski nemški časopis je poročal o 411 preštetih umrlih, 200 domnevnih umrlih in 148 ujetih sovjetskih vojakih.[84] Slednje naj bi vse

76 CAMO, f. 58, s. 18003, d. 679, Огиенко Валентина Александровна, Донесения о безвозвратных потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 15. 5. 1945, 299. strelska divizija, str. 29; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=5418971 (13. 3. 2023); PMMS, Zgodovinska zbirka: OOZZB NOV Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov znanih borcev RA z območja okraja Murska Sobota, OOZZB NOV Murska Sobota, zapisnik in krsta št. 1600.

77 Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=8714801 (16. 2. 2023); PMMS, Zgodovinska zbirka: OOZZB NOV Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov znanih borcev RA s področja okraja Murska Sobota, zapisnik in krsta št. 1699.

78 Danes Luganska regija ali Luganska oblast.

79 CAMO, f. 58, s. 18003, d. 669, Бабарин Никифор Петрович, Донесения о безвозвратных потеряхn (Poročilo o nepovratnih izgubah), 19. 4. 1945, 73. gardna strelska divizija, str. 9; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4979607 (14. 2. 2023); PMMS, Zgodovinska zbirka: OOZZB NOV Murska Sobota, Zapisnik o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov znanih borcev RA s področja okraja Murska Sobota, zapisnik in krsta št. 1745.

80 CAMO, f. 58, s. 18003, d. 624, Кабашнюк Алексей Григорьевич, Донесения о безвозвратных потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 16. 4. 1945, 23. samostojna minometna brigada rezerve vrhovnega poveljstva, str. 4; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4324485 (2. 4. 2023).

81 CAMO, f. 58, s. 18003, d. 755, Ковалев Виктор Гаврилович, Донесения о безвозвратных Потерях (Poročilo o nepovratnih izgubah), 3. 5. 1945, 73. gardna strelska divizija, str. 3; Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4538064 (14. 2. 2023).

82 299. strelska divizija, https://ru.wikipedia.org/wiki/299-я_стрелковая_дивизия_(2-го_формирования) (16. 8. 2026); Pamyat naroda, Mihail Evdokimovič Savčenko, https://pamyat-naroda.ru/heroes/person-hero123789582 (3. 9. 2026).

83 Orešnik in Janež, Pred 40 leti, Veržejsko mostišče, str. 6.

84 *Marburger Zeitung*, 85, št. 100, 10. 4. 1945, str. 1, »Die mili-

likvidirali v Veržeju in okoliških krajih,[85] česar pa ne moremo potrditi s številom izkopanih posmrtnih ostankov. Komisija je leta 1962 v Veržeju in Kupetincih izkopala 23 posmrtnih ostankov sovjetskih vojakov, v Gornji Radgoni, kamor naj bi bili preneseni tudi padli v Hrastju-Moti, pa 25.[86] Na osnovi korpusnih in divizijskih poročil Trifković pritrjuje oceni, da je 299. divizija v tej neuspeli tridnevni operaciji izgubila okoli 500 vojakov in častnikov.[87] Pri tem jo imenuje za nesrečno, saj je v podobni akciji prehoda čez Donavo za vsako ceno, oktobra 1944 v Jugoslaviji že utrpela več kot 1000 izgub. Pričevalci tistega časa so govorili o krvavi reki in o mnogih rdečearmejcih, ki so utonili, njihova trupla pa je reka odnesla. V virih o umrlih vojakih je včasih navedeno, da je kateri utonil, vendar gre v teh primerih običajno za tiste, ki so jih dvignili iz vode oziroma jih je ta naplavila in so jih pokopali na bližnjih vaških pokopališčih.

GROBOVI IN OBELEŽJA V PREKMURJU

Vsi posmrtni ostanki vojakov Rdeče armade, ki so padli na območju Pomurja in so bili leta 1962 prekopani iz začasnih grobišč, ležijo v skupni grobnici na pokopališču v Murski Soboti. Skupna grobnica je v delu pokopališča, kjer so bili že predhodno grobovi sovjetskih vojakov, katerih posmrtni ostanki so bili z dveh lokacij v Murski Soboti tja preneseni junija 1945. V Murski Soboti so padle vojake in nižje častnike namreč sprva pokopavali na vrtu gimnazije, padle višje častnike oziroma poveljnike pa na dvignjeni zelenici pred soboškim gradom, kjer so jim postavili tudi nagrobnike.[88] V dogovoru z mestnimi oblastmi je za prekop posmrtnih ostankov 27 častnikov in 33 vojakov z javnih površin na pokopališče poskrbelo poveljstvo Rdeče armade v Murski Soboti, na čelu katerega je bil major Fedor Danilovič Barsukov.[89] Skupno grobišče so spomeniško uredili in postavili nagrobnik, sestavljen iz štirih povezanih belih marmornih plošč, za katerega je načrt izdelal soboški arhitekt in urbanist Feri Novak.[90]

Križ v obliki obeska, najden ob prekopu posmrtnih ostankov vojaka Jakova Lazareviča Spektorja (PMMS, inv. št. Z-2026; foto. Tomislav Vrečič). Spektor se je rodil leta 1915 v kraju Cekynivka v Viniški regiji v Ukrajini, kjer je bil mobiliziran leta 1944. Boril se je v 104. strelski diviziji in umrl 14. aprila v Murski Soboti (Memorial, https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=4459944 (16. 2. 2023)).

Zasnovo sedanjih nagrobnikov je izdelal arhitekt Štefan Ficko, slovesno pa so bili odkriti 1. novembra 1962. Leta 2005 so jim dodali še pravoslavni križ.[91] Sodeč po zapisanem na nagrobnikih, so v grobnici posmrtni ostanki 253 poimensko znanih oseb in 263 poimensko neznanih oseb.

Poleg obeležij na skupni grobnici so obeležja, posvečena spominu na padle rdečearmejce, še na

tärische Lage im steirischen Grenzraum. Sowietverluste bei Wernsee, 9. april«.

85 Lorenčič, *Rdeča armada*, str. 53.

86 Fujs, Seznam, str. 255.

87 Trifković, Operacije, str. 229.

88 PMMS, Zgodovinska zbirka: Jože Janež, Rdeča armada na Slovenskem, tipkopis, str. 12.

89 PMMS, Zgodovinska zbirka: Pismo majorja Barsukova prebivalcem Murske Sobote in Prekmurja, 26. 10. 1945, inv. št. Z-5522; Pamyat naroda, Fedor Danilovič Barsukov (1908–?), https://pamyat-naroda.ru/heroes/person-hero-926-11405 (12. 8. 2026).

90 Po pripovedovanju Evgena Emrija, ki je od leta 1968 v vlogi uslužbenca ZKS (Zveze komunistov Slovenije) in nato predstavnika ZZB NOB sprejemal različne delegacije iz Sovjetske zveze oziroma poznejših držav naslednic in svojce padlih, je ploščo z imeni padlih častnikov ena od teh delegacij odnesla v Sovjetsko zvezo (pogovor z avtorico, 10. 8. 2026). Tudi druge plošče, ki so tvorile obeležje, niso ohranjene.

91 Fujs, Seznam, str. 261.

Nagrobnik Jakovu Lazareviču Spektorju, ki so mu ga svojci postavili poleg mesta, kjer je pokopan na pokopališču v Murski Soboti (foto: Tomislav Vrečič, PMMS).

pokopališču v Lendavi,[92] ob cesti med Ocinjem in Serdico[93] ter v Murski Soboti. Po svoji mogočnosti izstopa spomenik zmage v središču Murske Sobote, ki ga je kot skupno grobnico padlih vojakov zasnoval sovjetski inženir iz Ukrajine Vladimir Arončik, o katerem pa nimamo drugih podatkov. Na osrednji mestni trg ga je umestil Feri Novak.[94] Gradnjo spomenika je majorju Barsukovu ukazalo poveljstvo Rdeče armade 6. maja 1945. Kljub temu, da se mu je čez nekaj dni iztekla dolžnost vojaškega poveljnika mesta, je ostal zadolžen za že omenjeno izvedbo prekopov v mestu in za nadzorovanje gradnje spomenika.[95] Izdelan je bil v 74 dneh, svečano pa so ga odkrili 12. avgusta 1945 ob prisotnosti predstavnikov zavezniških vojska Jugoslavije, Sovjetske zveze, Bolgarije, Velike Britanije in Združenih držav Amerike.[96] Mestne oblasti od vsega začetka niso bile naklonjene temu, da bi bila grobnica v središču mesta. Zato verjetno niso čakali še dva meseca s prekopom posmrtnih ostankov vojakov, pokopanih v mestu, da bi jih potem položili v grobnico/spomenik, ko je bila ta končana. Zatem so se odnosi med državama zaostrili, tako da sta vprašanje prekopov obe borčevski organizaciji ponovno odprli šele leta 1960.[97] Razpravljali so o možnosti prenosa posmrtnih ostankov v skupno grobnico na Batini, kjer so v spominskem parku pokopani ostanki vojakov Rdeče armade, padlih v batinski bitki, Podravini in Medmurju. Na koncu so se dogovorili, da bodo počivali na pokopališču v Murski Soboti, kjer bo zgrajena nova grobnica, za izvedbo prekopa pa je bila imenovana posebna komisija pri okrajnem odboru ZZB NOV.[98]

ZAKLJUČEK

Izmed 448 znanih vojakov Rdeče armade, ki so pokopani v Murski Soboti, za 26 ne vemo, kje so bili mobilizirani. Od ostalih 422 jih je bilo 216 mobiliziranih na območju današnje Ruske federacije, 206 pa na območjih drugih, danes samostojnih držav. Od slednjih jih je bilo 146 mobiliziranih na območju današnje Ukrajine. V Prekmurje so prišli v vojaških enotah, ki so bile reorganizirane ali na novo oblikovane na območju Ukrajine po veliki zmagi Rdeče armade pri Stalingradu. Bili so visoki in nižji častniki, poveljniki enot, topničarji, minerji, inženirci, vojaški uradniki in nava-

92 Obeležje je nagrobnik v obliki piramide, ki ga je na grobu svojih 13 padlih vojakov že leta 1945 postavila Rdeča armada, po prenosu posmrtnih ostankov pa so to označili z dodanim napisom (Novak et al., *Pomniki NOB*, str. 338).

93 Obeležje so leta 1995 postavili člani lokalnega turističnega društva na mestu, kjer je v času bojev Rdeče armade ob Kučnici delovala vojaška bolnišnica in kjer naj bi bilo pokopanih okoli 140 vojakov in častnikov Rdeče armade. Po prenosu njihovih posmrtnih ostankov leta 1955 naj bi bilo prvotno obeležje odstranjeno (Matko Ficko, V spomin pripadnikom Rdeče armade, https://www.prlekija-on.net/lokalno/14693/v-spomin-pripadnikom-rdece-armade (15. 2. 2023)). Obeležje je leta 2005 obnovila Občina Rogašovci, ob njem pa ob dnevu zmage potekajo občinske slovesnosti. Podatki, ki jih imamo o številu prekopanih, ne potrjujejo tako visoke številke. V Serdici je bilo namreč izkopanih 20 posmrtnih ostankov vojakov, ki so umrli v tamkajšnji bolnišnici, na pokopališču v Rogašovcih pa še 34 ostankov vojakov, ki so umrli v bolnišnici na Pertoči (Fujs, Seznam, str. 255–256). Tudi o prekopih in prenosih posmrtnih ostankov pred letom 1962 nimamo podatkov.

94 Mohar, Freedom, str. 135.

95 PMMS, Zgodovinska zbirka: Pismo majorja Barsukova prebivalcem Murske Sobote in Prekmurja, 26. 10. 1945, inv. št. Z-5522.

96 PMMS, Zgodovinska zbirka: Zapuščina Mira Štubla. Herojska RA v Soboti, tipkopis, str. 13.

97 ZZB NOV (Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojne) in Sovjetski komite vojnih veteranov.

98 PMMS, Zgodovinska zbirka: Jože Janež. Rdeča armada na Slovenskem, tipkopis, str. 16.

dni vojaki, stari med 18 in 51 let. Premagovali so razdalje, bili mnoge bitke do zadnje usodne rane ali reke, ki se ni pustila premagati. Poleg spominskih obeležij, ki stojijo na grobovih in mestih spomina, jim z identifikacijo dajemo možnost, da ostanejo med nami kot dejanske osebe z imeni, priimki, domovino, sorodstvom, verovanji in junaštvi. Tako niso več neznani vojaki vojske neke države, ki je ni več.

Gradivo, uporabljeno v razpravi, ne ponuja podatkov o etnični pripadnosti vojakov, ponuja pa druge informacije, ki jih povezujemo z današnjo suvereno državo na območju nekdanje sovjetske federalne enote. Izmed vojakov na seznamu, ki so bili mobilizirani v Ukrajini, jih le devet ni bilo rojenih v Ukrajini, osem jih je bilo rojenih na območju Rusije, eden na območju Turkmenistana, za dva pa ni podatka.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Raziskovalni podatki, obravnavani v prispevku, so na voljo v prilogi prispevka.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

CAMO – Centralni arhiv Ministrstva za obrambo Ruske federacije (ЦАМО – Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации)
Poročila o nepovratnih izgubah (Донесения о безвозвратных потерях) in drugi imenski seznami.

PMMS – Pomurski muzej Murska Sobota
Zgodovinska zbirka

ČASOPIS

Marburger Zeitung, 1945.

LITERATURA

Боевой состав Советской армии [Vojaška sestava sovjetske armade], III. del, januar–december 1943 (ur. G. T. Zavizion), Vojaško-znanstveni oddelek Generalštaba. Moskva: Vojaška založba (Воениздат), 1972.

Боевой состав Советской армии [Vojaška sestava sovjetske armade], IV. del, januar–december 1944 (ur. P. A. Zilin), Inštitut za vojaško zgodovino Ministrstva za obrambo ZSSR, Zgodovinski in arhivski oddelek Generalštaba oboroženih sil ZSSR, Centralni arhiv Ministrstva za obrambo ZSSR. Moskva: Vojaška založba (Воениздат), 1988.

Боевой состав Советской армии [Vojaška sestava sovjetske armade], V. del, januar–september 1945 (ur. M. A. Gareev), Ministrstvo za obrambo ZSSR, Zgodovinski in arhivski oddelek Generalštaba. Moskva: Vojaška založba (Воениздат), 1990.

Caza, Shawn: *Conscription, Mobilization & Training of Red Army Enlisted Personnel 1939–1945* (magistrsko delo). Toronto: University of Toronto, 1997.

Erlihman, Vadim: *Потери народонаселения в XX веке* [Človeške izgube v 20. stoletju]. Moskva: Russkaya Panorama, 2004.

Fujs, Metka: Seznam leta 1945 padlih vojakov Rdeče armade na območju Pomurja, pokopanih na soboškem pokopališču. *Zbornik soboškega muzeja 28*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2023, str. 247–296.

Godina, Ferdo: *Prekmurje 1941–1945*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1980.

Hribovšek, Mitja: *Prekmurska brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, odbor Prekmurske brigade, 1975.

Hutinec, Goran: Djelovanje sovjetskih i bugarskih vojnih postrojbi u borbama za oslobođenje Međimurja i Podravine 1945. godine. *Podravina* 40, 2021, št. 2, str. 9–34.

Janež, Jože in Štubel, Miro in Brumen, Jožko: Borci Rdeče armade-padli v aprilu in maju 1945. *Umirali so v boju za svobodo*. Murska Sobota; Lendava: Svet za razvijanje tradicij NOB pri občinskem odboru ZZB NOV, 1968.

Laver, Aleksander Georgievič: Статистичний аналіз людських втрат ворогуючих сторін таукраїнського народу в роки великої вітчизняної війни [Statistična analiza človeških izgub nasprotnikov in ukrajinskega naroda v letih velike domovinske vojne]. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»* [Znanstveni bilten univerze v Užgorodu »Zgodovina«] 30, 2013, št. 1, str. 91–99.

Lorenčič, Darjan: *Rdeča armada in osvoboditev Prekmurja leta 1945: kolektivna memorija lokalnega prebivalstva* (magistrsko delo). Maribor, 2022.

Majcen, Franček: *Prekmurska četa med Muro in Rabo: prispevek k zgodovini NOB v Prekmurju*. Ljubljana: ČZP Enotnost, 1994.

Maležič, Matija: *Zgodbe krutih časov. Iz zapiskov, dokumentov in spominov Matije Maležiča*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2008 (Gradivo in razprave 32).

Mataj, Janez: *Letala nad Prekmurjem*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Mitrovski, Bora in Glišić, Venceslav in Ristovski, Tomo: *Bugarska vojska u Jugoslaviji* 1941–1945. Beograd: Međunarodna politika, 1971.

Mohar, Katarina: Freedom is a monument: the Victory Monument in Murska Sobota – its erection, destiny, and context = Svoboda je spomenik: Spomenik zmage v Murski Soboti – nastanek, usoda, kontekst. *Acta historica artis Slovenica* 18, 2013, št. 2, str. 115–131.

Novak, Drago in Orešnik, Ivo in Šticl, Herman: *Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1985.

Novak, Drago: *Prlekija 1941–1945*. Ljubljana: Založba Borec, 1987.

Orešnik, Ivo in Janež, Jože: Pred 40 leti je vzhajala krvava zarja. Osvoboditev Prekmurja. *Vestnik*, 37, št. 12, 28. 3. 1985, str. 4.

Orešnik, Ivo in Janež, Jože: Pred 40 leti je vzhajala krvava zarja. Rdeča armada v Prekmurju. *Vestnik*, 37, št. 16–17, 25. 4. 1985, str. 6.

Orešnik, Ivo in Janež, Jože: Pred 40 leti je vzhajala krvava zarja. Veržejsko mostišče – Mura je krvava tekla. *Vestnik*, 37, št. 15, 18. 4. 1985, str. 6.

Perovšek, Jurij: Delegacija SNOS v Prekmurju leta 1945. *Studia Historica Slovenica* 16, 2016, št. 2, str. 419–436.

Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, 2. knjiga. Beograd: Nolit, 1988.

Pirjevec, Jože: *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.

Plokhy, Serhii: *Vrata Evrope. Zgodovina Ukrajine*. Ljubljana: UMco, 2022.

Rybchenko, Ljudmila Viktorovna: Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 [Sovjetska vojaška mobilizacija na ozemlju Ukrajine v letih 1941–1945]. *Друга світова війна: погляд з XXI століття. Історичні нариси,* 1. Kijev: Naukova Dumka, 2010, str. 303–318.

Schober, Franz Josef: Kriegsende 1945 im Raum Radkersburg. *Mitteilungsblatt der Korrespondenten der Historischen Landeskommission für Steiermark*, 1. Graz, 1988, str. 42–45.

Snyder, Timothy: *Krvava prostranstva. Evropa med Hitlerjem in Stalinom*. Ljubljana: UMco, 2025.

Strugar, Vlado: *Jugoslavija 1941–1945.* Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.

Štesl, Jurij: Ljutomerska železnica. *130 let pomurskih železnic* (ur. Jurij Štesl). Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2021, str. 9–39.

Tesliuk, Roman: The Demographic Sustainability of Ukraine: The Historical Retrospective and the Current Challenges. *Studia Regionalne i Lokalne* 92, 2023, št. 2, str. 35–49. DOI: https://doi.org/10.7366/1509499529203

Trifković, Gaj: Operacije Crvene armije u sjevernoj Jugoslaviji 1944–1945. Iz sovjetskih dokumenata. *Vojnoistorijski glasnik*, 2017, št. 2, str. 205–233.

Žnidarič, Marjan: *Četrta operativna cona. Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju*. Ljubljana: Združenje borcev za vrednote NOB Slovenije, 2014.

Žunec, Branko: Ustanovitev zgodovinskega društva Pomurja. Kdo je osvobodil Prekmurje. *Vestnik*, 37, št. 21. 30. 5. 1985, str. 20.

SPLETNE STRANI

BaiduWiki

Semyon Konstantinovich Timoshenko: https://baike.baidu.com/en/item/Semyon%20Konstantinovich%20Timoshenko/1520281

Geroi strany (War heroes)

Mihail Nikolaevič Šarohin, https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=5396

Sergej Ilarionovič Dunaev, https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18771

Memorial (Мемориал) [združena digitalna baza podatkov o ubitih in pogrešanih braniteljih domovine v veliki domovinski vojni]
https://obd-memorial.ru/html/

Obrazi slovenskih pokrajin

Papp, Jožef: »Ferdo Godina«: https://www.obrazi-slovenskihpokrajin.si/oseba/ferdo-godina/

Pamyat naroda (Память народа 1941–1945) [Spomin ljudstva – uradna digitalna baza Ministrstva za obrambo Ruske federacije, ki hrani podatke o sovjetskih udeležencih 2. svetovne vojne]
https://pamyat-naroda.ru/

Pomurski muzej Murska Sobota, Osebne bibliografije

Kuzmič, Franc: Bibliografija Jožeta Janeža: https://www.pomurski-muzej.si/pages/posts/jane-joe-bibliografija-69.php

Prlekija-on.net

Matko Ficko, Filip: V spomin pripadnikom Rdeče armade. Slovesnost na kraju nekdanje bolnišnice v Ocinju-Serdici, 7. maj 2017: https://www.prlekija-on.net/lokalno/14693/v-spomin-pripadnikom-rdece-armade

Wikipedija

73. gardna strelska divizija: https://ru.wikipedia.org/wiki/73-гвардейская_стрелковая_дивизия?

299. strelska divizija: https://ru.wikipedia.org/wiki/299-я_стрелковая_дивизия_(2-го_формирования)

Victory Day over Nazism in World War II.: https://en.wikipedia.org/wiki/Victory_Day_over_Nazism_in_World_War_II

Yadwashem

Jews in the Red Army 1941–1945: https://www.yadvashem.org/research/research-projects/soldiers.html

VIDEO

Hajdinjak, Boris: Življenjski poti in smrti Izaka Koreckega in Grigorija Gildenberga, Znanstvena konferenca *Rdeča armada v Prekmurju – stanje raziskav*, Mednarodni raziskovalni center druge svetovne vojne Maribor (MRC), Melje, 22. 12. 2023, https://www.youtube.com/watch?v=CG9xUlzWw0M

SUMMARY

Red Army Soldiers Enlisted in the Territory of Present-Day Ukraine and Fallen in Prekmurje Between April and May 1945

At the end of March 1945, the 27th Army of the Soviet Union Red Army, originally assigned to the 3rd Ukrainian Front, reached Prekmurje through Szombathely and on 3 April arrived in Murska Sobota. A few days later, it retreated to the units of the 57th Army from the same front, which took over positions along the Kučnica Stream and around Radgona to break through the German line on the Mura River. Part of these units remained in Prekmurje until the end of the war. Several hundreds of Red Army soldiers died in battle or from injuries sustained in battle. Their remains were transferred from provisional burial sites into a collective tomb in 1962. To date, 448 of 516 buried soldiers have been identified, including officers of the Red Army and troops of different nationalities who were enlisted for the duration of military operations and throughout the Soviet Union. Due to many systematic population transfers in Tsarist Russia and later Stalin's Soviet Union, which were used as a tool of colonization, forced assimilation, or punishment, the borders of former Soviet republics or current independent states do not overlap with national boundaries. Since its establishment as the Soviet republic, the borders of present-day Ukraine, too, shifted both during and after the war. While it is impossible, nor is it our objective, to determine the fallen soldiers' national affiliation, documents offer information regarding their places of birth and places or areas of enlistment. 146 of identified soldiers buried in Murska Sobota were enlisted in the territory of modern Ukraine. The article thus contributes to the conclusion that the number of all Soviet victims of the Second World War cannot be equated with the number of victims originating from the territory of the present-day Russian state, and the same applies to the number of Red Army soldiers who lost their lives in Slovenia.

PRILOGA

Seznam znanih padlih vojakov Rdeče armade, ki so bili mobilizirani na območju Ukrajine in so pokopani na pokopališču v Murski Soboti

	Priimek, ime, patronimik	Leto rojstva	Datum vpoklica	Regija/oblast	Enota	Čin	Datum smrti 1945	Kraj prvega pokopa
1	Andreev Vasilij Maksimovič	1908	1944	Stalinska	73. gsd	mlajši vodnik	7. 4.	Zenkovci
2	Andrjuščenko Petr Ivanovič	1925		Kirovogradska	73. gsd	desetnik	7. 4.	Lemerje
3	Aničenko Nikolaj Logvinovič	1923	1944	Odeška	73. gsd	stražar	10. 4.	Brezovci
4	Antonov Nikolaj Vasiljevič	1924	20. 1. 1944	Kijevska	27. A	višji vodnik	1. 4.	Krplivnik
5	Babarin Nikifor Petrovič	1894	1944	Vorošilovgradska	73. gsd	mlajši vodnik	7. 4.	Murska Sobota
6	Bajrak Vasilij Aleksejevič	1896	1944	Izmailska	104. sd	vojak	16. 4.	Murska Sobota
7	Baševskij Petr Grigorjevič	1921	1940	Poltavska	108. gsd	nadporočnik	5. 4.	Gorica
8	Baškatov Ivan Semenovič	1910		Dnipropetrovska	122. sd	vojak	10. 4.	Murska Sobota
9	Batjok Roman Ostapovič	1901	1943	Poltavska	73. gsd	vojak	18. 4.	Murska Sobota
10	Belik Konstantin Fedorovič	1903		Izmailska	57. A	vojak	30. 4.	Motvarjevci
11	Bondarj Mitrofan Friforjevič	1907	16. 3. 1944	Viniška	73. gsd	vojak	7. 4.	Zenkovci
12	Bondarenko Ivan Grigorjevič	1916	1944	Odeška	113. sd	vojak	13. 4.	Rogašovci
13	Bondarenko Matvej Fokovič	1922		Odeška	299. sd		7. 4.	Bakovci
14	Bondarenko Serafim Andreevič	1916	1944	Odeška	299.sd	vojak	7. 4.	Bakovci
15	Boršč Nikolaj Vasiljevič	1906	1943	Zaporoška	108. gsd	vojak	4. 4.	Lemerje
16	Boževskij Dmitrij Aleksandrovič	1910		Černoviška	10. gzdd	vojak	13. 4.	Dolnji Slaveči
17	Brovčenko Trofim Ignatjevič	1897	1944	Odeška	299. sd	vojak	7. 4.	Lipovci
18	Bryzgalov Nikolaj Ivanovič	1926	9. 1943	Stalinska	23. smb	desetnik	7. 4.	Dokležovje
19	Bulanij Ivan Filimovič	1912	1934	Dnipropetrovska	299. sd	poročnik	7. 4.	Dokležovje
20	But Sergej Grigorjevič	1924	1944	Dnipropetrovska	42.gap	vojak	21. 4.	Tešanovci
21	Bistrina Gavril Sidorovič	1913	1944	Izmailska	61.gsd	mlajši vodnik	17. 4.	Tešanovci
22	Caran Konstantin Fedorovič	1923		Odeška	299. sd	vojak	8. 4.	Bratonci
23	Čemeris Ivan Fedorovič	1899		Kirovogradska	299. sd	vojak	8. 4.	Bratonci
24	Čerkas Fedosij Mihajlovič	1909		Kirovogradska	10. gzdd	vojak	17. 4.	Tešanovci
25	Čerkašin Jurij Stepanovič	1906		Sumska	299. sd	vojak	9. 4.	Tropovci

26	Černyi Aleksander Danilovič	1910	1944	Odeška	168.ssč	vojak	17. 4.	Tešanovci
27	Dikusar Ivan Fedorovič	1904	1944	Odeška	23. smb	vojak	7. 4.	Dokležovje
28	Djačenko Aleksej Ivanovič	1910	1944	Zaporoška	20. gsd	vojak	27. 4.	Tešanovci
29	Drumov Ivan Ivanovič	1912	1944	Odeška	982.stb	vojak	24. 4.	Vidonci
30	Dulepov Pavel Jakovlevič	1899		Krimska ASSR	299. sd	vojak	8. 4.	Bratonci
31	Džamaev Esen	1918		Odeška	20. gsd	vojak	21. 4.	Moravci
32	Galuška Pavel Ivanovič	1909		Kirovogradska	299. sd	mlajši vodnik	8. 4.	Bratonci
33	Gavriš Dmitrij Semenovič	1923	4. 1. 1945	Mikolajevska	299. sd	vojak	7. 4.	Lipovci
34	Golubenko Vasilij Nikitovič	1920	1944	Harkovska	73. gsd	vojak	7. 4.	Murska Sobota
35	Gončar Ivan Fedorovič	1918		Černoviška	122. sd	vojak	27. 4.	Tešanovci
36	Gopkala Filipp Nikolaevič	1906		Kijevska	299. sd	vojak	7. 4.	Dolnja Lendava
37	Gošurenko Andrej Safronovič	1925	1944	Odeška	73. gsd	mlajši vodnik	13. 4.	Brezovci
38	Gricanov Ivan Feoktistovič	1920	1944	Izmailska	122. sd	mlajši vodnik	6. 4.	Gradišče
39	Gukov Vasilij Akimovič	1898	12. 8. 1944	Dnipropetrovska	10.gzdd	vojak	6. 4.	Murska Sobota
40	Hižnjak Nikolaj Vasiljevič	1924		Stalinska	122. sd	vojak	19. 4.	Lendava
41	Iljinov Ivan Leontjevič	1899	26. 2. 1943	Harkovska	10. gzdd	vojak	6. 4.	Murska Sobota
42	Iljenko Dmitrij Kirilovič	1924		Odeška	122.sd	vojak	12. 4.	Lendava
43	Jaroševič Timofej Adamovič	1903	1944	Stalinska	108. gsd	vojak	4. 4.	Lemerje
44	Javsejev Aleksander Mihajlovič	1910		Poltavska	559. ssb	desetnik	18. 4.	Lendava
45	Kabašnjuk Aleksej Grigorjevič	1927	03.1944	Mikolajevska	23. smb	vojak	7. 4.	Dokležovje
46	Karaučenko Leontij Spirdonovič	1923		Dnipropetrovska	20. gsd	mlajši vodnik	28. 4.	Bodonci
47	Kirčenko Fedor Leontjevič	1910	23. 10. 1943	Poltavska	952. sp	vodnik	7. 4	Lipovci
48	Kirilenko Vasilij Ivanovič	1913	1944	Odeška	299. sd	vojak	4. 4.	Pince
49	Kiriljuk Andrej Grigorjevič	1922	1944	Viniška	20. gsd	višji vodnik	13. 4.	Grad
50	Koljada Maksim Vladimirovič	1908	1941	Vorošilovgradska	122. sd	višji vodnik	8. 4.	Murska Sobota
51	Kondrašov Nikolaj Afanasjevič	1923		Stalinska	10. gzdd	vojak	10. 4.	Dolnji Slaveči
52	Kondratenko David Sergejevič	1901	1944	Kirovogradska	108. gsd	vojak	5. 4.	Gorica
53	Korbovskij Aleksej Maksimovič	1919	1944	Odeška	104. sd	vojak	11. 4.	Brezovci
54	Koreckij Isaak Fajviševič	1915	1940	Žitomirska	73. gsd	major	13. 4.	Murska Sobot

55	Kosjanov Andrej Pavlovič	1914	1944	Odeška	73. gsd	vodnik	12. 4.	Lemerje
56	Košelenko Vasilij Ivanovič	1912	1943	Poltavska	299. sd	vojak	19. 4.	Lipovci
57	Kovalenko Damjan Pankratjevič	1915		Zaporoška	122. sd	vodnik	19. 4.	Dobrovnik
58	Kovalenko Fedot Pavlovič	1906	1941	Kirovogradska	113. sd	vojak	23. 4.	Rogašovci
59	Kovalev Viktor Gavrilovič	1927	1944	Kirovogradska	73. gsd	vodnik	12. 4.	Brezovci
60	Kozijr Zahar Safanovič	1912	22. 6. 1941	Harkovska	65. isb	desetnik	3. 4.	Dokležovje
61	Krendovskij Vasilij Aleksandrovič	1918		Dnipropetrovska	30. utg	vojak	30. 4.	Pordašinci
62	Kritski Viktor Gavrilovič	1924	1944	Izmailska	73. gsd	vojak	12. 4	Brezovci
63	Krikun Ilija Jakovljevič	1912	23. 7. 1941	Odeška	104. sd	vojak	11. 4.	Tišina
64	Krivulenko Nikolaj Petrovič	1902	1944	Odeška	299. sd	vojak	7. 4.	Lendava
65	Kuc Vasilij Petrovič		1944	Zaporoška	73. gsd	vojak	16. 4.	Murska Sobota
66	Kulinič Mihail Stepanovič	1909	1944	Odeška	20. gsd	vojak	27. 4.	Tešanovci
67	Kuzjmenko Fedor Evremovič	1917	1939	Kijevska	104. sd	delovodja	20. 4.	Skakovci
68	Lesovoj Ivan Vasiljevič	1925	1944	Stalinska	20. gsd	vojak	15. 4.	Tešanovci
69	Litvjakov Vasilij Leontjeič	1909	10. 4. 1944	Odeška	73. gsd	mlajši vodnik	7. 4.	Zenkovci
70	Lozovoj Afanasij Efremovič	1899		Harkovska	122. sd	vojak	17. 4.	Lendava
71	Lisenko Pavel Haritonovič	1905	1943	Harkovska	104. sd	vojak	10. 4.	Domajinci
72	Malica Vasilij Nikitovič	1914		Kirovogrdska	73. gsd	vojak	7. 4.	Zenkovci
73	Marijanov Ivan Petrovič	1903	1944	Odeška	113. sd	vojak	14. 5.	Prosenjakovci
74	Martijnijuk Fedor Fedorovič	1920	1944	Černoviška	104. sd	vojak	6. 4.	Rankovci
75	Martijnijuk Nikolaj Jakovlevič	1913	1944	Odeška	73. gsd	vojak	11. 4.	Brezovci
76	Maslov Stepan Evlampievič	1903		Dnipropetrovska	299. sd	vojak	18. 4.	Tropovci
77	Mirončenko Andrej Petrovič	1918	29. 3. 1944	Odeška	73. gsd	mlajši vodnik	7. 4.	Zenkovci
78	Mitenkov Aleksej Ivanovič	1920	20. 8. 1944	Izmailska	73. gsd	desetnik	7. 4.	Zenkovci
79	Mogilev Nikolaj Fedorovič	1926		Izmailska	10. gzdd	vodnik	11. 4.	Dolnji Slaveči
80	Motornij Pavel Silovič	1922	1944	Mikolajevska	73. gsd	stražar	17. 4.	Rogašovci
81	Nafikov Nasib Ibatovič	1914	1944	Izmailska	113. sd	vojak	15. 4.	Rogašovci
82	Nedomovnij Justin Mihajlovič	1907		Odeška	299. sd	vojak	13. 4.	Tropovci
84	Nezersekul Savelij Prokofljevič	1901	1944	Odeška	299. sd	vojak	7. 4.	Lendava

85	Nitnik Leontij Andreeveič	1906	1944	Viniška	299. sd	vojak	12. 4.	Bakovci
86	Njagu Idratij Georgievič	1914	1944	Černoviška	104. sd	vojak	7. 4.	Rankovci
87	Notijč Ivan Andreevič	1907	1.7. 1944	Mikolajevska	65. isb	vojak	6. 4.	Bratonci
88	Ogienko Valentina Aleksandrovna	1923		Harkovska	299. sd	vojakinja	22. 4.	Murski Črnci
89	Olenič Vladimir Gavrilovič	1925		Poltavska	382. gsap	vojak	18. 4.	Lendava
90	Olennik Aleksej Danilovič	1924	1943	Sumska	84. sd	vojak	19. 5.	Prosenjakovci
91	Omeljčenko Andrej Nikolaevič	1924	1944	Odeška	113. sd	vojak	17. 4.	Rogašovci
92	Oponasenko Mahail Romanovič	1926	11. 12. 1944	Poltavska	122. sd	vojak	6. 4	Krog
93	Ostapenko Vasilij Mihajlovič	1904	1944	Odeška	84. sd	vojak	20. 4.	Tešanovci
94	Pančuk Gavril Andreevič	1901	1944	Viniška	299. sd	vojak	15. 4.	Krog
95	Perlin Mihail Semenovič	1923	1941	Krimska ASSR	73. gsd	vodnik	6. 4.	Zenkovci
96	Petrenko Ivan Andreevič	1924	1944	Viniška	299. sd	desetnik	7. 4.	Bratonci
97	Pivzenko Sergej Vasiljevič	1914	14. 4. 1944	Kirovogradska	10.gzdd	vojak	6. 4.	Murska Sobota
98	Počernij Vasilij Kirilovič	1925	29 10. 1943	Mikolajevska	320. sd	vojak	2. 4.	Tešanovci
99	Polivanij Jakov Sergeevič	1914	1945	Poltavska	113. sd	višji vodnik	28. 4.	Bodonci
100	Poljanica Vasilij Jakovljevič	1924	1944	Viniška	299. sd	mlajši vodnik	13. 4.	Tropovci
101	Probačaj Filip Grigorjevič	1918	1943	Dnipropetrovska	61. gsd	vodnik	16. 4.	Tešanovci
102	Prokopenko Vasilj Petrovič	1918	1944	Izmailska	73. gsd	vojak	12. 4	Brezovci
103	Pužakov Dmitrj Semenovič	1925	1944	Izmailska	113. sd	vojak	10. 4.	Rogašovci
104	Pijšenko Anton Stepanovič	1923	1944	Izmailska	73. gsd	vojak	3. 5.	Tešanovci
105	Rakuljak Grigorij Petrovič	1912	1944	Odeška	73. gsd	vojak	9. 4.	Murska Sobota
106	Raševskij Ivan Osipovič	1895	23. 10. 1943	Dnipropetrovska	10. gzdd	vojak	6. 4.	Murska Sobota
107	Rešetnikov Sergej Timofeevič	1925		Zaporoška	10. gzdd	vodnik	10. 4.	Dolnji Slaveči
108	Rjasnoj Mihail Panteleevič	1913	30. 10. 1944	Dnipropetrovska	299. sd	višji vodnik	17. 4.	Dokležovje
109	Romanenko Vladimir Jakovlevič	1924	1944	Izmailska	73. gsd	vojak	5. 4.	Rankovci
110	Romanov Genadij Tihonovič	1926	09. 1943	Stalinska	23. smb	desetnik	6. 4.	Dokležovje
111	Rijbalka Aleksej Iljič	1912	1941	Harkovska	20. gsd	mlajši vodnik	5. 5.	Tešanovci
112	Rijndin Ivan Stefanovič	1909	1941	Harkovska	113. sd	vojak	20. 4.	Rogašovci
113	Sajnenko Efim Ivanovič	1922	1944	Černigovska	73. gsd	vojak	8. 4.	Murska Sobota

114	Salo Ivan Karpovič	1924	1943	Kirovogradska	299. sd	vodnik	7. 4.	Bakovci
115	Samec Fedor Petrovič	1906	1944	Izmailska	20. gsd	vojak	15. 4.	Tešanovci
116	Sapa Afanasij Ivanovič	1909		Zaporoška	299. sd	vojak	6. 4.	Bratonci
117	Semaka Ilija Dmitrievič	1922	1944	Černoviška	104. sd	vojak	6. 4.	Rankovci
118	Senzenis Kirill Semenovič	1926	1944	Odeška	73. gsd	vojak	10. 4.	Brezovci
119	Serbin Nikolaj Sidorovič	1912		Kirovogradska	73. gsd	vojak	29. 4.	Tešanovci
120	Serdjuk Vasilij Semenovič	1914	1943	Dnipropetrovska	6.gsk	vojak	8. 4.	Gerlinci
121	Skljarenko Pavel Mihajlovič	1913	1944	Odeška	299. sd	vojak	6. 4.	Lendava
122	Skorobreha Nikifor Karpovič	1904	1944	Odeška	299. sd	vojak	9. 4.	Bakovci
123	Sokolov Emelijan Semenovič	1902	1944	Černoviška	108. gsd	vojak	8. 4.	Gorica
124	Sokotun Pavel Klimentjevič	1900		Kijevska	122. sd	vojak	24. 4	Lendava
125	Soroka Nikifor Nikolaevič	1909		Izmailska	73. gd	vojak	16. 4.	Moravci
126	Spektor Jakov Lazarevič	1915	1944	Viniška	104. sd	vojak	14. 4.	Murska Sobota
127	Šabanov Mihail Ivanovič	1900	1941	Stalinska	61. gsd	vojak	2. 5.	Tešanovci
128	Šarkov Semen Matveevič	1909	1941	Odeška	299. sd	vojak	7. 4.	Lipovci
129	Ščerbakov Illarion Saveljevič	1898	1943	Zaporoška	113. sd	vojak	11. 5.	Kuzma
130	Šejko Mihail Efimovič	1922		Harkovska	299. sd	višji vodnik	7. 4.	Dokležovje
131	Šestak Ivan Fedorovič	1924	1943	Zaporoška	299. sd	vodnik	7. 4.	Dokležovje
132	Šinkevič Efim Aleksandrovič	1912	1944	Odeška	204.ppn	vojak	27. 4.	Tešanovci
133	Širin Fedor Filippovič	1903		Harkovska	73. gsd	poročnik	13. 4.	Murska Sobota
134	Širjaev Nikolaj Fedorovič	1901	1944	Harsonska	73. gsd	desetnik	5. 4.	Rankovci
135	Terešenko Boris Ivanovič	1899	1944	Kirovogradska	73. gsd	vojak	7. 4.	Topolovci
136	Tereščenko Ivan Afanasjevič	1910		Dnipropetrovska	10. gzdd	vojak	10. 4.	Dolnji Slaveči
137	Terleckij Grigorij Vasiljevič	1897	1943	Poltavska	73. gsd	vojak	6. 4.	Zenkovci
138	Tihonov Dmitrij Mihajlovič	1906	1944	Dnipropetrovska	113. sd	vojak	1.5.	Tešanovci
139	Trocenko Denis Gerasimovič	1908	1943	Dnipropetrovska	113. sd	vojak	17. 4.	Rogašovci
140	Vašin Feodosij Maksimovič	1912	1944	Mikolajevska	108. gsd	vojak	4. 4.	Gornji Črnci
141	Veklič Ivan Viktorovič	1910	1944	Harkovska	299. sd	desetnik	6. 4.	Lipovci
142	Veselovskij Sidor Jakovlevič	1903	8. 4. 1943	Viniška	122. sd	vojak	4. 4.	Murski Črnci

143	Višneveckij Fedor Ivanovič	1910	1943	Dnipropetrovska	108. gsd	vojak	4. 4.	Lemerje
144	Volkov Sergej Sergejevič	1920		Poltavska	122. sd	vojak	7. 4.	Murska Sobota
145	Volčkov Ivan Andronovič	1925	1944	Izmailska	113. sd	vojak	10. 4.	Rogašovci
146	Zamnius Vasilij Grigorjevič	1910		Stalinska	84. sd.	vojak	17. 4.	Tešanovci

A	armada
isb	inženirska sapêrska brigada
gap	gardni artilerijski polk
gsap	gardni samohodni artilerijski polk
gsd	gardna strelska divizija
gsk	gardni strelski korpus
gzdd	gardna zračno desantna divizija
ppn	polk za posebne namene
sd	strelska divizija
smb	samostojna minometna brigada.
ssb	samostojni sapêrski bataljon
ssč	samostojna strelska četa
utg	uprava za vojaške terenske gradnje

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.19
CC BY-SA

GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK*

Tovarna Mura

Od zaplembe Cvetičeve in Šiftarjeve tovarne do državnega podjetja

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja razvoj tekstilnih tovarn Janeza Cvetiča in Ludvika Šiftarja v Murski Soboti v obdobju od konca druge svetovne vojne do njune združitve v podjetje Mura. Na podlagi arhivskih virov analizira njuno delovanje med vojno in po njej, pri čemer posebej izpostavlja spremembe po letu 1945. Osvetljuje aretacijo obeh lastnikov, zaplembo njunega premoženja in uvedbo sekvestra, s katerim je upravljanje tovarn prevzela nova oblast. Posebna pozornost je namenjena povojnim razmeram v proizvodnji, organizaciji dela, preskrbi s surovinami in socialnemu ter političnemu življenju delavstva. Prispevek prav tako prikazuje procese preimenovanja in ideje o združevanju obeh podjetij, ki so bili povezani z njuno postopno vključitvijo v državni gospodarski sistem, kar je leta 1946 privedlo do združitve obeh podjetij in leta 1952 do preimenovanja v Muro.

KLJUČNE BESEDE

Janez Cvetič, Ludvik Šiftar, industrija, tekstilna tovarna, zaplemba, podržavljenje, nacionalizacija, Tovarna perila Murska Sobota, samoupravljanje, Mura

ABSTRACT

MURA COMPANY: FROM THE CONFISCATION OF CVETIČ AND ŠIFTAR FACTORIES TO A STATE-OWNED ENTERPRISE

The article presents the development of the textile factories of Janez Cvetič and Ludvik Šiftar in Murska Sobota between the end of the Second World War and their merger into the Mura textile and clothing company. Drawing on archival sources, the article analyses the factories' operations during and after the Second World War, highlighting the changes that occurred after 1945. It sheds light on the arrests of the factory owners, the confiscation of their properties, and the imposition of sequester, with which the new government took over the administration of the factories. Special attention is dedicated to the postwar conditions of production, organization of work, supply of raw materials, as well as workers' social and political engagement. The article describes the processes of renaming and merging the factories within the context of their gradual incorporation into the state economic system. These processes were successfully finalized by merging the factories into a new textile company in 1946, renamed Mura in 1952.

KEYWORDS

Janez Cvetič, Ludvik Šiftar, industry, textile factory, confiscation, socialization, nationalization, Underwear Factory Murska Sobota, self-management, Mura

* prof. zgodovine in geografije, arhivska svetnica, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor, gordana.soeveges@pokarh-mb.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7843-1523

UVOD

Prehod iz obdobja druge svetovne vojne v čas osvoboditve je za prekmurski prostor pomenil globok politični, gospodarski in družbeni prelom. Ta prelom se je posebej izrazito odrazil v industriji, kjer je prišlo do temeljnih lastninskih in organizacijskih sprememb. Ena takšnih je bila nacionalizacija oz. podržavljenje tovarn, med katere sta sodili tudi tekstilni tovarni Janeza Cvetiča in Ludvika Šiftarja v Murski Soboti.

Maja 1925 je Irma Cvetič v Murski Soboti prijavila rokodelsko obrt šivanja ženskih in otroških oblek. Obleke je skupaj s štirimi šiviljami izdelovala na strojih na nožni pogon, prodajali pa so jih v trgovini njenega soproga Janeza Cvetiča, ki je od leta 1923 vodil trgovino z mešanim blagom. Leta 1932, po elektrifikaciji, so začeli šivati perilo na tovarniški način. Podjetje se je tedaj uradno imenovalo Cvetič Janez, trgovina z mešanim blagom in izdelovalnica perila. Istega leta je Ludvik Šiftar v Murski Soboti ustanovil podjetje Šiftar Ludvik, tvornica perila Murska Sobota. Z odkupom strojev dunajske tovarne Leopolda Landeisa je vzpostavil sodobno proizvodnjo, ki je do leta 1937 zaposlovala že 150 delavcev.[1]

Tik pred izbruhom druge svetovne vojne sta se Cvetičev in Šiftarjev obrat že razvila v pomembni tekstilni tovarni. Med madžarsko okupacijo Prekmurja sta obe podjetji delovali neprekinjeno, vendar sta morali zaradi prekinjenih gospodarskih povezav z jugoslovanskim prostorom preusmeriti svoje nabavne poti, predvsem na madžarski trg. Vzpostavitev nove oblasti po letu 1945 pa je pomenila začetek temeljitega preoblikovanja njunega lastništva in organizacije.

Proces nacionalizacije po letu 1945 ni bil zgolj administrativni ukrep nove oblasti, temveč del širšega ideološkega in sistemskega preoblikovanja družbe, ki je poseglo v vse pore gospodarskega in socialnega življenja. V Prekmurju, ki je bilo zaradi svoje obmejne lege in zgodovinskega razvoja dolgo vpeto v drugačne gospodarske tokove kot preostali slovenski prostor, so bile te spremembe še posebej občutne. Zasebno podjetniško pobudo je nadomestila družbena lastnina, individualni lastniki pa so v kratkem času izgubili svoja podjetja, ki so jih pred tem ustanavljali in razvijali.

Združitev Cvetičeve in Šiftarjeve tovarne v enoten industrijski obrat je pomenila začetek nove razvojne poti, hkrati pa konec predvojnega in medvojnega podjetniškega modela. Nastanek Mure je bil tako rezultat povojnih političnih odločitev, a tudi odgovor na potrebo po racionalizaciji proizvodnje, centralizaciji upravljanja in vključevanju lokalne industrije v širši jugoslovanski gospodarski sistem. Prav v tem prehodnem obdobju se je začela oblikovati identiteta Mure kot enega ključnih industrijskih stebrov Prekmurja v drugi polovici 20. stoletja.

CVETIČEVA IN ŠIFTARJEVA TOVARNA DO KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Tik pred izbruhom druge svetovne vojne sta bila Cvetičev in Šiftarjev obrat priznani tekstilni tovarni. V industrijsko slabo razvitem Prekmurju sta naredili pomemben gospodarski preboj. Temeljili sta na izkoriščanju lokalne in nizko plačane delovne sile, ki je agrarno okolje s poljedelstvom ni moglo v celoti zaposliti in preživljati. Cvetičeva tovarna, ena največjih te vrste v Dravski banovini, je bila popolnoma elektrificirana in je izdelovala modno perilo za domači trg, pri čemer je surovine pridobivala tako iz domačih kot iz tujih tovarn. Šiftarjeva tovarna se je specializirala na moško perilo, njeni izdelki pa so hitro dosegli širok krog odjemalcev po vsej državi. Obe podjetji sta skupaj zaposlovali skoraj 300 delavk, večinoma šivilj, in nudili stalen vir dohodka prebivalstvu iz celotnega Prekmurja. Za gosto naseljeno in pretežno agrarno okolje brez večje industrije sta imeli izjemen gospodarski in socialni pomen, saj sta naredili pomemben korak v smeri industrializacije regije.[2]

V času druge svetovne vojne, ko je bilo Prekmurje pod madžarsko oblastjo, sta obe podjetji delovali neprekinjeno. Kljub spremenjenim političnim razmeram jima je uspelo ohraniti proizvodnjo, vendar pa je prekinitev gospodarskih povezav z jugoslovanskim prostorom bistveno vplivala na njuno poslovanje. Svoje nabavne poti sta bili primorani preusmeriti na madžarska podjetja, zlasti na večje tekstilne proizvajalce in dobavitelje iz mest Sombotel, Győr, Budimpešta, Pápa in Sopron. Takšna preusmeritev ni bila le nujna, temveč tudi smiselna z vidika organizacije oskrbe, saj je omogočala lažji dostop do surovin ter stabilnejše nadaljevanje proizvodnje v danih političnih in logističnih razmerah. Ob tem sta tovarni poslovali s podjetji iz Nemčije, Švice, Italije in Češke, kar kaže na njuno širšo vpetost v evropski gospodarski prostor tudi v času vojne.[3]

1 Ambruž et al., *Iz Mure z ljubeznijo*, katalog k razstavi, str. 11.

2 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 641 in 646.

3 SI PAM/0442, Cvetič in Šiftar, dopisi, aš 41, ovoj 7.

ARETACIJA CVETIČA IN ŠIFTARJA APRILA 1945, OBSODBA TER NJUNA NADALJNJA USODA

4. aprila 1945 so Prekmurje ob podpori Prekmurske čete osvobodili sovjetski in bolgarski vojaki Rdeče armade.[4] Usodi Janeza Cvetiča in Ludvika Šiftarja po koncu vojne nista bili enaki. Nova oblast in spremenjene družbene razmere so globoko posegle v njuni življenji ter v življenja njunih družin. Čeprav sta izhajala iz podobnega okolja in sta bila povezana s skupno gospodarsko dejavnostjo, so povojni dogodki zaznamovali vsakega na svoj način.

Janez Cvetič je s soprogo Irmo in sinovoma Robertom ter Janezom zapustil Mursko Soboto že 29. marca 1945, ko je Rdeča armada prišla v Prekmurje. Odpravili so se proti Nemčiji, vendar so se čez nekaj dni vrnili čez mejo in se ustavili v vasi Strukovci, kjer so ostali približno deset dni. Ko se je Cvetič 10. aprila vrnil domov v Mursko Soboto, je bil takoj aretiran. Zaprli so ga v preiskovalni zapor v Murski Soboti, po treh mesecih pa so ga premestili v koncentracijsko taborišče Strnišče[5] pri Ptuju. Joško (Jože) Gider,[6] ki ga je Okrajni odbor OF Murska Sobota določil za vodjo podjetja, je avgusta 1945 v dopisu ministrstvu za industrijo in rudarstvo med drugim zapisal, da je bil Cvetič slovenske narodnosti, da pa je obračal plašč po vetru. Po potrebi je bil Nemec ali Madžar, podpiral je Kulturbund, ni pa bil prepričan o Cvetičevem članstvu v tej organizaciji. Delavke v tovarni so se med seboj pogovarjale slovensko (prekmursko), Cvetič pa jih je ves čas opozarjal, naj govorijo madžarsko. Plače so bile slabe, delo je bilo akordno, pri čemer je bil zaslužek odvisen od količine opravljenega dela. Če je bila norma dosežena, je Cvetič plačilo znižal. Pri šivanju za vojaštvo, kjer so bile določene minimalne plače za kos, je plačilo znižal za 20 %. Bil je lastnik dveh hiš v Murski Soboti, tovarne perila in petih oralov travnikov, imel je delnice v tovarni Prva međimurska tkaonica, d. d., v Čakovcu, posedoval je tudi stanovanjsko hišo v Budimpešti.[7]

V taborišču oz. zaporu je zaradi slabih razmer zbolel za tifusom, tako da so ga 14. novembra 1945 pripeljali na infekcijski oddelek Splošne bolnišnice Maribor. Za posledicami bolezni je umrl 15. novembra 1945 v starosti 48 let.[8] Zaradi hitre smrti mu sodba ni bila izrečena, vsa njegova imovina pa je bila zaplenjena.[9] Žena Irma in sin Janez (rojen 1933) sta zapustila državo (bila sta izgnana/izseljena), sin Robert (rojen 1926), ki je bil tudi nogometaš pri nogometnem klubu Mura, pa je ostal v Murski Soboti.[10] V naslednjih letih se je preselil v Maribor ter bil kot uradnik zaposlen

Janez Cvetič s soprogo Irmo in otroki Marijo, Janezom ter Robertom konec tridesetih let 20. stoletja (hrani: PMMS, Kološev kabinet umetniške fotografije).

4 Sistory, Stara meja, nova oblast, https://okupacijskemeje.si/exh07-ch15.html (1. 4. 2026).

5 Arhivski viri navajajo različna zapora, Strnišče in preiskovalni zapor v Mariboru [op. a.].

6 Jože (Joško) Gider je bil doma iz Murske Sobote in je bil poslovodja v tovarni Janeza Cvetiča. Takoj po osvoboditvi 1945 ga je nova oblast postavila na čelo Cvetičeve tovarne. Na tem delovnem mestu je ostal do 12. (ali 16.) februarja 1946, ko ga je zamenjal Koloman Korošec (SI AS 226, Šiftar Ludvik tovarna perila, poročila, aš 193, popisna enota 2209).

7 SI AS 226, Tovarna perila Murska Sobota, Cvetič zaplemba, aš 62, popisna enota 765.

8 SI PAM/1384, Mrliška knjiga 1943–1947, knjiga 425.

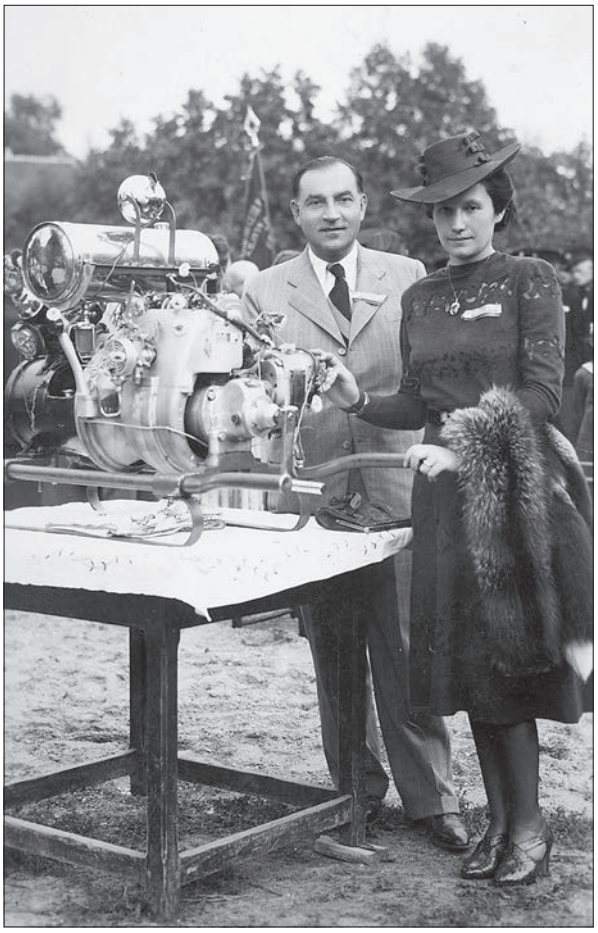
9 SI PAM/0645, Spis A I 97, aš 1107.

10 Razlog, zakaj z mamo in bratom ni zapustil države, ni znan. Po pričevanjih naj bi Irma in Janez odšla na Madžarsko, od tam pa kasneje v tujino. Robert se jima je želel pridružiti, vendar mu ni uspelo zapustiti države. V družini je bila tudi hči Marija (rojena leta 1924), ki se je avgusta 1943 poročila z dr. Istvánom Markóm, okrajnim glavarjem Sárvárja. Umrla je novembra 1976, pokopana je v Győru na Madžarskem. Iz skrbniškega spisa Centra

v Tovarni pletenin in konfekcije Maribor. Oktobra 1951 je bil zaradi viška delovne sile odpuščen. Ker nove službe ni mogel dobiti, se je odločil za pobeg v tujino. 31. maja 1952 se je skril na tovorni vlak, ki je peljal v Avstrijo. Našli so ga na Šentilju, kjer so vlak pregledovali obmejni organi. Na glavni obravnavi je v svoj zagovor poleg tega, da je želel rešiti svoj gmotni položaj, povedal, da ga je prvenstveno gnala želja doživeti nekaj novega in obiskati poletne olimpijske igre v Helsinkih. Sodišče ga je obsodilo na leto dni zapora.[11] Vsi ti pretresi so močno vplivali na njegovo fizično in psihično zdravje. Umrl je leta 2015 v starosti 89 let, pokopan je na murskosoboškem pokopališču.

Ludvik Šiftar je bil aretiran 14. aprila 1945, kar je razvidno iz Registra pripornikov Uprave zaporov Ozna Maribor.[12] Iz odgovora na okrožnico ministrstva za industrijo in rudarstvo z dne 27. avgusta 1945 izhaja, da so aretirali in v preiskovalni zapor odpeljali tudi soprogo Štefanijo.[13] Sodišče slovenske narodne časti v Murski Soboti ju je 14. avgusta 1945 s sodbo Snč 65/45 obsodilo na deset let prisilnega dela, izgubo narodne časti in zaplembo celotne imovine. Poleg tovarne sta imela v lasti vinograd s posestvom na Kapeli, dve hiši v Budimpešti in vilo v Siófoku ob Blatnem jezeru. Še oktobra 1945 sta bila oba v zaporih okrožnega sodišča v Mariboru.[14]

Na podlagi Ukaza o pomilostitvi oseb, obsojenih po Zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki ga je sprejelo predsedstvo SNOS 24. avgusta 1945, so njegov brat Aleksander, mati Marija in tudi on sam s soprogo Štefanijo oz. njun odvetnik dr. Josip Rapoc vložili več prošenj za pomilostitev. S tem ukazom Predsedstva SNOS, ki je bil izdan na osnovi Zakona o podeljevanju amnestije in pomilostitve za dejanja, kazniva po zakonih federalne Slovenije, so bili vsi, ki so bili obsojeni pred sodiščem narodne časti, oproščeni kazni lahkega in težkega prisilnega dela, kazen izgube narodne časti pa se jim je omejila samo na izgubo političnih državljanskih pravic. Vse Šiftarjeve prošnje pa so bile zavrnjene z razlago, da je bil kulturbundovec in pobudnik nacizma, zato na osnovi avnojskega

Ludvik Šiftar in soproga Štefanija v Šalovcih na blagoslovitvi motorne brizgalne, 18. avgust 1940 (hrani: Mark Krenn, Murska Sobota).

Ukaza o splošni amnestiji in pomilostitvi z dne 3. 8. 1945 ne more biti deležen pomilostitve.[15]

Po obsodbi pred Sodiščem slovenske narodne časti so ga 25. januarja 1946 iz mariborskih zaporov Ozne prestavili v taborišče, kam natančno, pa ni znano.[16] 28. januarja 1946 mu je uspelo pobegniti.[17] Odšel je v avstrijsko Radgono, sprva k tastu Josipu Voglerju. Soproga Štefanija je bila Nemka in je v Radgoni vodila hotel.[18] Ves čas je imel stike s Prekmurci, ki so prav tako zapustili Jugoslavijo, predvsem s Ferdinandom Hartnerjem, ki mu je poročal o vseh dogodkih doma. S pomočjo domačinov na Cankovi je čez mejo tihotapil velike količine blaga, vendar je temu prišla na sled avstrijska policija, ki je blago zaplenila, njega pa zaprla. Leta 1948 je odšel v Argentino in vsaj do leta

za socialno delo Murska Sobota iz devetdesetih let 20. stoletja izhaja, da sta mati Irma in brat Janez kasneje živela v Avstraliji [op. a.].

11 SI PAM/0635, Kazenski spis K 693/1952, Cvetič Robert, aš 441.

12 Verjetno so tudi njega sprva zaprli v preiskovalni zapor v Murski Soboti, od koder so ga kasneje premestili v Strnišče in (ali) Maribor.

13 Kdaj in zakaj je bila soproga izpuščena iz zapora, ni znano.

14 SI PAM/0719, Spis Snč 65/45, aš 6, ovoj 5.

15 Prav tam.

16 SI AS 1931, Register pripornikov Uprava zaporov Ozna Maribor, aš 3187.

17 SI AS 1931, Seznam političnih obsojencev, aš 1067a.

18 Čas izpustitve soproge Štefanije iz zapora in pravna podlaga zanjo nista znana; v nobenem pregledanem arhivskem dokumentu tega podatka ni mogoče zaslediti [op. a.].

1963 redno prihajal na obiske k soprogi. Tega leta je začel razmišljati o tem, da bi se za stalno vrnil v Avstrijo.[19] Umrl je leta 1982, soproga pa leta 1978. Oba sta pokopana na radgonskem katoliškem pokopališču. Potomcev nista imela.

PRIJAVA VOJNE ŠKODE 1945–1946

Čeprav sta bila Janez Cvetič in Ludvik Šiftar po koncu vojne priprta, sta njuni tovarni še naprej obratovali, vendar v spremenjenih in omejenih razmerah, pod nadzorstvom novih oblasti. Takšno stanje je zahtevalo tudi formalno ureditev vprašanja materialnih izgub, ki so jih podjetja utrpela med vojno. V tem okviru sta obe tovarni pristopili k prijavi vojne škode, ki je bila pomemben del širših povojnih postopkov evidentiranja in ocenjevanja gospodarske škode. Prijava ni bila zgolj administrativna obveznost, temveč ključni dokument za ugotavljanje dejanskega stanja obratov – od poškodb objektov do ohranjenosti strojnega parka in zalog – ter hkrati podlaga za nadaljnje odločitve o njihovem delovanju v okviru nove države. V nadaljevanju so predstavljene navedbe v prijavi škode.

Cvetič – prijava vojne škode (Naprave – orodja, prometna sredstva, surovine, polizdelki, gotovi izdelki in pohištvo):
- 1 pisalni stroj znamke Remington (predan jugoslovanski vojski),
- 1 pisalni stroj znamke A. E. G. (predan jugoslovanski vojski),
- 1 tovorni avtomobil znamke Škoda 1100 OHV, kupljen leta 1943 (odpeljala madžarska vojska),
- 1 osebni avtomobil znamke Mercedes Benz, kupljen leta 1936 (odpeljala madžarska vojska),
- 1 moško kolo znamke Panter, kupljeno leta 1944 (odpeljala madžarska vojska),
- 1 moško kolo, kupljeno leta 1942 (odpeljala madžarska vojska),
- 1.825 m blaga oxford[20] za izdelavo srajc (odpeljala jugoslovanska vojska),
- 463 m blaga molino[21] za izdelavo hlač (odpeljala jugoslovanska vojska),
- 182 belih gumbov za srajce (odnesla ruska vojska),
- 217 tzt[22] sukanca (odnesla ruska vojska),
- 228 moških srajc (odnesla jugoslovanska vojska),
- 100 stolov (odnesla madžarska vojska),
- 4 mize (odnesla madžarska vojska),
- 1 pisalna miza (odnesla jugoslovanska vojska) in
- 4 stoli (odnesla jugoslovanska vojska).

Skupna vrednost prijavljene škode je bila 262.773 din.[23]

Šiftar – prijava vojne škode (Naprave – orodja, prometna sredstva, surovine, gotovi izdelki):
- 1 pisalni stroj znamke Triumpf (zaplenila ruska vojska),
- 1 osebni avto znamke Chevrolet na bencin (odpeljali Madžari),
- 2 kolesi (odpeljali Nemci),
- 150 m tkanine (zaplenila ruska vojska),
- 850 konusov[24] sukanca (zaplenila ruska vojska),
- 300 kg bisernih gumbov v skupni vrednosti 450.000 din (zaplenila ruska vojska),
- bucike, trakovi, številke ipd. (zaplenila ruska vojska),
- 5 vagonov zelenega in surovega blaga molino (zaplenila ruska vojska),
- 300 zelenih vojaških srajc (zaplenila ruska vojska) in
- 250 spodnjih vojaških hlač (zaplenila ruska vojska).

Skupna vrednost prijavljene škode je bila 1.196.050 din.[25]

Prijavi vojne škode Cvetičeve in Šiftarjeve tovarne kažeta na podobne izgube, predvsem na področju surovin, polizdelkov in gotovih izdelkov, kar neposredno odraža prizadetost proizvodnega procesa. Hkrati razkrivata razlike v obsegu prijavljene škode, ki je bila pri Šiftarjevi tovarni izrazito višja. Te razlike ni mogoče preprosto razlagati z velikostjo podjetja, saj podatki o številu zaposlenih pred vojno kažejo, da sta bili tovarni v tem pogledu primerljivi. Verjetneje je, da je bila višina prijavljene škode odvisna predvsem od količine zalog ob zaplembi in od tega, katera vojska je premoženje odnesla. Hkrati prijavi kažeta, da kljub evidentiranim izgubam materialna osnova obeh tovarn ni bila v celoti uničena, saj sta po vojni raz-

19 SI AS 1931, Kratek dosje emigranta, oznaka JEM 1389 in Karakteristika, aš 490.

20 Tkanina oxford je vzdržljiv material na osnovi bombaža, ki se pogosto uporablja za različna oblačila in gospodinjske predmete. Gre za tkanino, ki je običajno izdelana iz kombinacije bombaža in sintetičnih vlaken. Je močna in trpežna, zato je idealna za številna oblačila in oblazinjenje (https://si.derflex-sign.com/ (22. 1. 2026)).

21 Molino je debelejše surovo bombažno platno (https://fran.si/iskanje?View=1&Query=molino&All=molino&FilteredDictionaryIds=133 (22. 1. 2026)).

22 Verjetno ducat (tucet), torej 217 ducatov sukanca, kar je 2604 kosov [op. a.].

23 SI PAM/0446, Prijava vojne škode Cvetič, aš 169, dokumenta 96 in 106.

24 Konus je pokončni stožec, na katerega so navijali sukanec in prejo (https://fran.si/iskanje?View=1&Query=konus (22. 1. 2026)).

25 SI PAM/0446, Prijava vojne škode Šiftar, aš 169, dokumenta 76 in 94.

meroma hitro nadaljevali z delom in razpolagali s še vedno številnim strojnim parkom, približno stotimi šivalnimi stroji v posameznem obratu.

TOVARNI BREZ LASTNIKOV IN ZAPLEMBA

Zaradi ohranitve pomembnega dela proizvodnih zmogljivosti se delo po koncu vojne ni ustavilo. Nadaljevalo se je v spremenjenih razmerah, pod določenimi omejitvami, brez lastnikov Cvetiča in Šiftarja, saj sta bila že spomladi 1945 priprta. Zato je upravljanje obeh tovarn prevzela nova oblast, ki je postavila začasnega upravitelja oz. sekvestra. V Cvetičevi tovarni je to postal Jože Gider, sicer dolgoletni poslovodja v tovarni, v Šiftarjevi pa Berta Borko.[26]

Začasna državna uprava je bila do konca leta 1945 poleg zaplembe (konfiskacije) osrednja oblika nasilnega vzpostavljanja državnega oz. splošnega ljudskega premoženja. Sekvester je bil predviden za primere, ko usoda lastnikov premoženja, ki jih je okupator odvedel, odselil ali so sami pobegnili, ni bila znana, in za primere, ko

Berta Borko po vrnitvi v Maribor ok. leta 1950 (hrani: dr. Črtomir Borko, Maribor).

je šlo za premoženje zavezniškega in nevtralnega kapitala, ki je pod pritiskom okupacijskih oblasti postalo last tretjih oseb. V Zakonu o zaplembi imovine in o upravljanju zaplembe (Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, št. 40/359, 12. 6. 1945) je bila začasna uprava državnih organov opredeljena kot začasen odvzem uprave nad celotnim ali delom premoženja, za katerega se je pričakovalo, da bo zaplenjeno v korist države. Tako je država zaščitila premoženje, do katerega bi prej ali slej prišla, istočasno pa je njegovemu lastniku preprečila, da bi s svojo lastnino razpolagal in otežil poznejšo zaplembo.[27]

27. junija 1945 je Okrajni odbor OF Murska Sobota Okrožnemu odboru OF Maribor posredoval podatke o murskosoboških tekstilnih podjetjih, ki sta bili tedaj pod nadzorstvom federalne vlade. Pogon v njiju je bil elektrificiran, Šiftarjeva tovarna je razpolagala z 92 obratovalno sposobnimi šivalnimi stroji znamke Dürkopp, Cvetičeva tovarna pa z 92 stroji znamke Singer in dodatnimi 56 obratovalno nesposobnimi stroji. Storilnost v osmih urah je v obeh podjetjih znašala 2000 moških spodnjih hlač ali 1500 moških srajc.[28] V poletnih in jesenskih mesecih 1945 je bilo v Šif-

26 SI AS 226, Cvetič Janez tovarna perila, poročila, aš 196, popisna enota 2262. Berta Borko, z dekliškim priimkom von Zeichen (Maribor, 28. 9. 1915–Maribor, 21. 10. 2005), trgovska uradnica. Oče, visok davčni inšpektor v času Avstro-Ogrske, in mama, gospodinja, sta se že pred prvo svetovno vojno preselila iz italijanske Gorice v Maribor. Berta je v Mariboru končala realno gimnazijo in trgovsko akademijo. Njen bodoči soprog Milan Borko je bil sredi tridesetih let imenovan za nadučitelja v osnovni šoli Grad, zato sta se preselila v Prekmurje in se leta 1937 poročila v Murski Soboti. Berta je dobila zaposlitev v Šiftarjevi tovarni perila, kjer je leta 1935 prevzela naloge pomočnika lastnika za komercialne in splošne zadeve. Zaradi odličnega znanja nemškega, italijanskega in madžarskega jezika je bila nepogrešljiva in spoštovana članica kolektiva. Med drugo svetovno vojno je svoje delo opravljala kljub nenehni življenjski ogroženosti. Zavedno slovensko družino Borko je namreč okupator ves čas preganjal. Večino družinskih članov so kmalu po okupaciji izselili v Srbijo, preostali pa so se pridružili narodnoosvobodilni vojski oz. so sodelovali v ilegalnem odporniškem gibanju. Po kapitulaciji Italije leta 1943 se je skupaj z drugimi člani družine znašla na seznamu oseb, predvidenih za deportacijo v koncentracijsko taborišče. Povod za to je bila prijava tete L. Hauswirth, ki je oblastem sporočila, da je po materini strani italijanskega porekla. V tem obdobju je skrbela za hčer, rojeno leta 1939, medtem ko je bil njen mož najprej interniran v koncentracijskem taborišču Jasenovac, pozneje pa se je pridružil narodnoosvobodilni vojski. Po osvoboditvi, maja 1945, je Berta prevzela vodenje Šiftarjeve tovarne. Leta 1946 je njen soprog prevzel politično funkcijo v Mariboru. Zaradi statusa vojnega invalida je zaprosil za ženino premestitev, zato je Berta še istega leta zapustila tovarno in se preselila v Maribor. Podatke o Berti Borko je posredoval njen sin, dr. Črtomir Borko, za kar se mu iskreno zahvaljujem (Borko, Črtomir: elektronska pošta, 30. 7. 2026; SI PAM/0089, Osebna mapa učitelja Milana Borka, aš 8).

27 Prinčič, *Nacionalizacija*, str. 32–36.

28 SI PAM/0444, Poročilo okrajnega odbora OF, aš 6, ovoj 23.

tarjevi tovarni redno zaposlenih okrog 120 delavcev, večinoma žensk. Iz tedenskih poročil obeh tovarn je razvidno, da so šivali tudi otroške srajce, ženske kombineže in spodnje perilo. Zaradi občasnega pomanjkanja tkanin, igel in olja za stroje je delo občasno potekalo samo tri dni v tednu.[29]

V jesenskih mesecih 1945 so v Cvetičevi tovarni organizirali pomoč za revne delavske družine, ki so v vojni utrpele največ škode. Eno od sobotnih del je bilo udarniško, kapaciteta je bila zelo visoka, višja kot preostale dni. Zaslužek tega dneva v višini 8.888 dinarjev je bil porabljen za nakup izdelkov, ki so jih poslali revnim delavskim družinam. Novembra in decembra 1945 sta tovarni imeli nekaj izpada, saj je nekajkrat zmanjkalo električnega toka. V Cvetičevi tovarni so v pogon spravili 25 šivalnih strojev, ki so bili neuporabni že od leta 1938, saj na trgu ni bilo mogoče dobiti ustreznih nadomestnih delov. Vse te dele je izdelal mehanični delavec Jožef Šarotar. Zaposlili so tudi 38 novih delavk, vajenk, popolnoma neveščih šivanja. 6. decembra 1945 je tovarna pričela izdelovati vojaško perilo, in sicer ves december ter potem še januarja, februarja in marca 1946. Ker pa teh oblačil ni nihče prevzel, je zaloga vojaškega in civilnega perila postala tako velika, da so bila skladišča povsem natrpana, zaradi česar so januarja razmišljali celo o prekinitvi šivanja. Februarja 1946 se je tovarna vključila v tekmovanje tekstilne industrije Slovenije in se obvezala, da bo dvignila kapaciteto na 25.000 parov vojaškega perila mesečno. Tekmovali so tudi na kulturnem, prosvetnem in političnem področju. Uvedli so literarni krožek, na katerem so spoznavali domače pisatelje in pesnike. Za politično izobrazbo delavcev so skrbeli s tedenskimi političnimi urami. Več ur dela oz. zaslužka je bilo namenjenih novoustanovljeni Ljudski knjižnici in komunistični partiji. Razmere na začetku leta 1946 so bile še vedno težavne. Občasno je primanjkovalo materiala za šivanje, obleke so ostajale v skladiščih, stranke niso imele denarja ali nakaznic, povišala se je zavarovalna vsota za zavarovanje proti požaru in vlomu. Zaradi tega so spomladi 1946 celo začasno odpustili 92 delavk, ostalih 71 pa je delalo le štiri ure dnevno. Marca je podjetje spet pričelo šivati samo civilno perilo, delo za vojsko je bilo končano. Zaslužki šivilj so bili zelo nizki, obstajala je bojazen, da bodo zaradi premajhnih plač pričele iskati zaposlitev drugje in da bo podjetje s tem izgubilo najbolj izkušene šivilje.[30]

Razmere so bile zelo podobne v Šiftarjevi tovarni. Oktobra 1945 so jo obiskali častniki in vojaki I. brigade Vladimirja Gortana. Priredili so politično uro, na kateri so delavkam podarili sliko maršala Tita, in obljubili, da bodo obisk v kratkem ponovili. Tudi tu so delali udarniško, za zaslužek so kupili perilo v lastni tovarni in ga darovali najpotrebnejšim iz prizadetih krajev Slovenije. Mesečno so morali zagotoviti 20.000 parov vojaškega perila, za cilj so si zadali izdelati 25 % več. Šivali so ga do marca 1946. Iz Rogašovcev so pripeljali devet novih specialnih strojev, ki jih je že med vojno kupil Ludvik Šiftar in jih tam shranil. Veliko pozornosti so namenili predvsem krojenju, saj so s tem bolj racionalno izkoristili tkanino. Za rezervne dele so skrbeli sami oz. mehanik Aleksander Šiftar, ki je popravljal stare, obrabljene rezervne dele, občasno pa izdelal tudi kakega novega. Proslavo za Prešernov dan so organizirali skupaj s Cvetičevo tovarno. Vsak teden so imeli politično uro s predavanjem. Med drugim je bila ves čas otežena dobava blaga. Železniška zveza čez Muro s Štajersko in ostalo Slovenijo še ni bila vzpostavljena, tovarni niti nista imeli tovornega ali osebnega avtomobila, zato sta najemali avtoprevoznike, ki pa so te storitve drago zaračunali. Marca 1946 so zaradi pomanjkanja blaga delovni čas sprva skrajšali na štiri ure dnevno in šest dni tedensko, kasneje pa so 58 delavk poslali na začasni dopust. Pri tem so upoštevali premoženjsko stanje družin, kar so ugotovili na podlagi osebnih izjav in v prisotnosti odbornikov sindikata, delavskih zaupnikov, tajnika Okrajnega odbora OF in ljudskega tožilca. Organizirali so tečaj, na katerem so poučevali slovenski jezik, strojeslovje, nauk o tekstilnem materialu, zemljepis, zgodovino, računstvo in politično vzgojo. Aprila 1946 so med drugim šivali oblekice za bosanske otroke, čistili poti v parku, se udejstvovali pri krašenju mesta ob 5. obletnici OF ter tekmovali v teku čez drn in strn.[31] 21. in 22. maja 1946 je na obisk v tovarno prišla štiričlanska Kontrolna komisija pri Narodni vladi Slovenije, ki si je ogledala prostore in pregledala poslovanje. V kratkem zapisniku je navedla, da je z rezultati zadovoljna, da je uprava tovarne v veščih rokah, da sta v tovarni red in čistoča ter da so delavci marljivi. Veselilo jo je, da so odnosi med delavci in pisarno dobri, prosila pa je, naj še *»nadalje ostanejo na tej liniji«.*[32]

Opisane okoliščine potrjujejo, da sta tovarni v obdobju neposredno po vojni delovali v zelo

29 SI PAM/0444, Poročila tovarne perila Šiftar, aš 4, ovoj 16, in Poročila tovarne perila Cvetič, aš 4, ovoj 17.

30 SI AS 226, Cvetič Janez tovarna perila, poročila, aš 196, popisna enota 2262.

31 SI AS 226, Šiftar Ludvik tovarna perila, poročila, aš 193, popisna enota 2209.

32 Poročilo Kontrolne komisije z dne 22. 5. 1946 (hrani: dr. Črtomir Borko).

zahtevnih, a hkrati organizacijsko vse bolj urejenih pogojih. Kljub pomanjkanju surovin, občasnim prekinitvam dela in negotovemu trgu sta ohranjali proizvodnjo, ki pa ni bila več usmerjena izključno v gospodarsko dejavnost, temveč tudi v izpolnjevanje širših družbenih in političnih nalog. Odsotnost lastnikov in uvedba sekvestra sta pomenili pomemben prelom v načinu upravljanja, saj sta tovarni postopoma prehajali pod neposreden vpliv oblasti in se vključevali v nov gospodarski sistem. Prav v tem obdobju so se oblikovali temelji njunega nadaljnjega preoblikovanja in kasnejšega združevanja v eno podjetje, ki sta ga pravno dokončno utrdila zaplemba in podržavljenje oz. nacionalizacija obeh obratov: Cvetičeve tovarne na podlagi odločbe Okrajne zaplembne komisije Murska Sobota z dne 10. septembra 1945, Šiftarjeve pa na podlagi sodbe Sodišča slovenske narodne časti v Murski Soboti Snč 65/45 z dne 14. avgusta 1945 in odločbe Okrajnega sodišča v Murski Soboti z dne 7. februarja 1946.[33]

Ob tem je pomembno poudariti, da sta bili obe podjetji zajeti v podržavljenje že v okviru t. i. »patriotične nacionalizacije«, ki se je začela že v času druge svetovne vojne in je trajala do decembra 1946. Njuna vključitev v ta val nacionalizacije kaže, da sta imeli v tedanjem gospodarstvu pomembnejšo vlogo, kot bi morda lahko sklepali zgolj iz njune velikosti.

Pristojni državni organi so podržavljeno premoženje že začeli pripravljati za vključitev v novi gospodarski sistem, ki ne bi več temeljil na kapitalističnem, temveč socialističnem načinu organizacije dela in proizvodnje. Nekdanja zasebna podjetja so po ocenitvi njihovega premoženja na novo vpisali v zemljiške in trgovske knjige, začeli so jih ukinjati ali združevati, spreminjati njihovo vodstveno strukturo in proizvodne programe ter jih odstopati v upravo zveznim, republiškim ali krajevnim organom. Zasebna lastnina je prenehala obstajati, dobila je novo pravno in družbeno naravo, postala je splošna, državna ali občeljudska lastnina.[34] Takšen prehod v državno last je mogoče spremljati tudi pri obravnavanih murskosoboških tekstilnih tovarnah. Okrožno sodišče v Mariboru je 14. maja 1946 izdalo sklep, na podlagi katerega je bila v trgovskem registru izvedena sprememba lastništva podjetja. Na podlagi odločbe Okrajne zaplembne komisije v Murski Soboti z dne 10. 9. 1945 je bilo vpisano, da je podjetje Janeza Cvetiča prešlo v državno last.[35] Okrajno sodišče v Murski Soboti pa je 14. avgusta 1945 zaplenilo celotno imovino Ludvika Šiftarja in zemljiški knjigi naložilo, da lastninsko pravico vknjiži v korist Federativne ljudske republike Jugoslavije.[36]

IDEJE O ZDRUŽEVANJU CVETIČEVE IN ŠIFTARJEVE TOVARNE TER PREIMENOVANJA

V času, ko sta bili podjetji pod sekvestrom, so se oblikovali številni predlogi za njuno preimenovanje in združitev. 4. septembra 1945 je Šiftarjevo podjetje v periodičnem poročilu, poslanem Ministrstvu za industrijo in rudarstvo LRS, predlagalo, da se tovarna preimenuje v Tvornico perila Mura, Cvetičeva tovarna pa v Tvornico perila Raba.[37] V Cvetičevi tovarni so v poročilu iz marca 1946 predlagali imeni Prva prekmurska tvornica perila, ker je bila najstarejša tovrstna tovarna v Prekmurju, ali Panonija tvornica perila.[38]

16. februarja 1946 je bil zamenjan začasni upravitelj Jože Gider, nadomestil ga je še ne 25-letni Koloman Korošec.[39] Prav tako je do menjave prišlo v Šiftarjevi tovarni; Berta Borko je iz osebnih razlogov zaprosila za razrešitev, 25. maja je tudi njo nadomestil Koloman Korošec.[40] Takšno poenotenje upravljanja obeh podjetij pod enotnim vodstvom je bilo eden izmed temeljev njune kasnejše združitve. K njej je pripomoglo še dejstvo, da sta bili obe podjetji tekstilni in že v državni lasti, pri čemer je združitev omogočala boljšo organizacijo proizvodnje in učinkovitejše politično delo med delavstvom, hkrati pa naj bi prispevala k večji produktivnosti dela. 25. maja 1946 so predlog združitve iz Cvetičeve tovarne

33 SI AS 226, Šiftar Ludvik tovarna perila, poročila, aš 193, popisna enota 2209; SI PAM/0640, Zaplembna spisa Zp 12/46 in Zp 13/46, aš 1046.

34 Prinčič, *Nacionalizacija*, str. 29–30, 39, 41.

35 SI PAM/1959, Sklep o spremembi vpisa v trgovskem registru, aš 148, ovoj 1/3.

36 SI PAM/0640, Zaplembni spis Zp 12/46, aš 1046.

37 SI AS 226, Šiftar Ludvik tovarna perila, poročila, aš 193, popisna enota 2209.

38 SI AS 226, Cvetič Janez tovarna perila, poročila, aš 196, popisna enota 2262.

39 Koloman Korošec (rojen 22. 11. 1921 v Šulincih, čas in kraj smrti neznana), tekstilni tehnik, trgovski pomočnik, direktor. Iz ohranjenih virov je razvidno, da je bil 16. februarja 1946 postavljen za začasnega upravitelja v Cvetičevi, 25. maja 1946 pa tudi v Šiftarjevi tovarni. Na tem položaju je bil vsaj do konca marca 1949. Leta 1949 je bil odstavljen. Po tem dogodku se je iz Murske Sobote, kjer je do tedaj živel, izselil. Leta 1978 je živel v vasi Svarje pri Kranju (SI PAM/1640, Zapuščinska zadeva O 123/75 – Korošec Koloman, aš 1650; SI PAM/1265, Zapisnik seje plenuma Okrajnega komiteja KPS Murska Sobota, 31. 3. 1949, aš 4, ovoj 68; SI PAM/0438, Skrbstvena zadeva Sk 121/48, aš 66).

40 SI AS 226, aš 193, popisna enota 2209, in aš 196, popisna enota 2262.

poslali na ministrstvo za industrijo in rudarstvo.[41] Gospodarski načrt je predvideval manjšo upravo, eno knjigovodstvo, enoten sindikalni odbor, skupno politično vzgojo, skupne kulturne prireditve ter skupen strokovni in politični tečaj. Ker sta bili podjetji med seboj oddaljeni približno 500 metrov, sta bila predvidena dva obrata, Obrat A – Cvetič in Obrat B – Šiftar. V Obratu A bi bila centralna pisarna z delegatom, knjigovodjo, njegovim pomočnikom, eno osebo za kalkulacijo, statistiko in korespondenco ter eno osebo, ki bi skrbela za izplačila delavk, uslužbenski davek in bolniško blagajno. Tu naj bi bila še glavno skladišče za surovine in prikrojevalnica. V Obratu B bi bilo skladišče končnih izdelkov, tu bi imela sedež tudi obratovodja, ki bi bil obenem skladiščnik, in pomočnik skladiščnika. Zanimivi so tudi predlogi imena nove tovarne:

– Atena (po partizanki Eli Letonja Ulrih – Ateni, ki se je med vojno junaško borila tudi v Prekmurju),
– Istok (ker je v času osvobodilnega boja veliko borcev uporabljalo to ilegalno ime) ali
– Mura (po reki).[42]

ZDRUŽITEV PODJETIJ IN NASTANEK MURE

Spričo vsega naštetega je Vlada LRS na predlog ministrstva za industrijo in rudarstvo 23. septembra 1946 izdala odločbo o ustanovitvi državnega industrijskega podjetja Tovarna perila Murska Sobota. Podjetje je bilo pod operativno-upravnim vodstvom Uprave tekstilne industrije Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS.[43]

15. januarja 1947 je podjetje dobilo svoja pravila. Kot predmet poslovanja je bilo navedeno izdelovanje perila na industrijski način. Glede na obseg poslovanja je bilo podjetje razdeljeno na sekretariat, računovodstvo, delovodstvo, referat za načrtovanje, komercialni referat ter referat za kadrovske in personalne zadeve. V tehničnem pogledu je bilo glede na obsežnost in vrsto poslovanja razdeljeno na prirezovalnico, šivalnico, končno izdelavo izdelkov, tehnično pisarno, nadzorstvo nad energijo ter vzdrževanje strojev, strojnih naprav in zgradb.[44]

Približno leto dni po ustanovitvi, 15. novembra 1947, so podjetje uvrstili med podjetja lokalnega pomena, zato je prišlo do spremembe imena. Novo ime se je glasilo Okrajna tovarna perila Murska Sobota.[45]

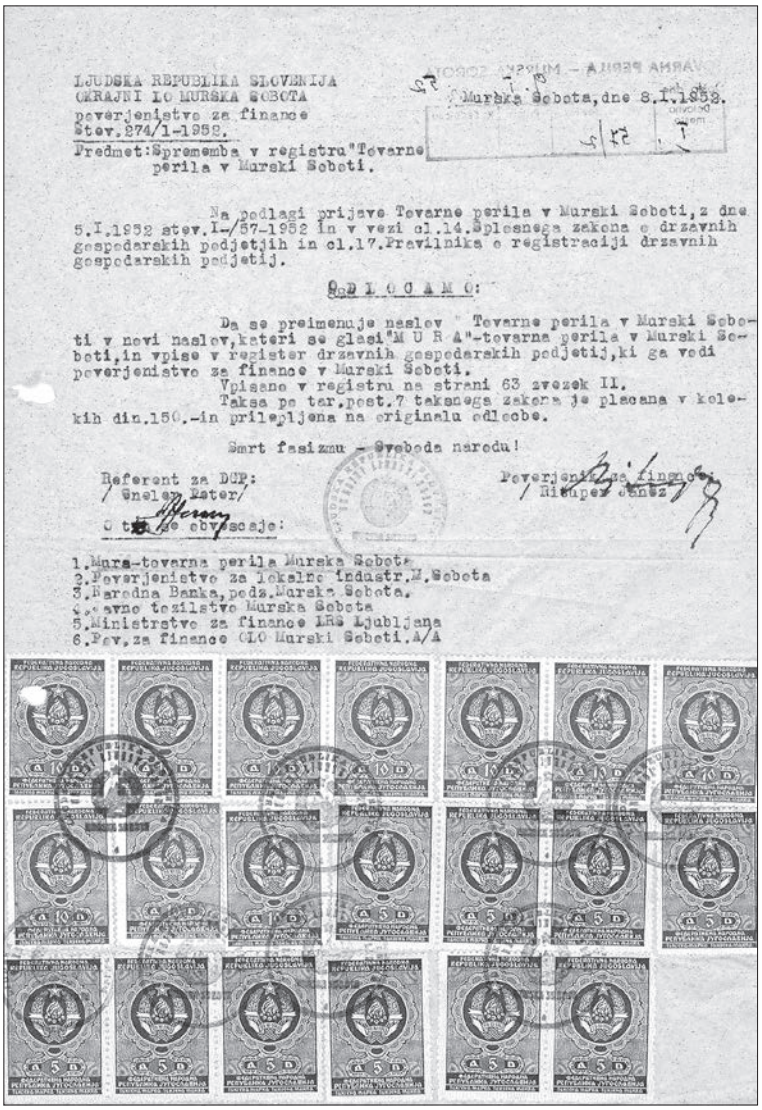
V prihodnjih letih je bilo še nekaj sprememb: 26. avgusta 1948 je podjetje ponovno prešlo pod upravo Glavne direkcije tekstilne industrije LRS,[46] 13. oktobra 1948 pride do spremembe pri registraciji – podjetje se registrira kot državno gospodarsko podjetje Tovarna perila Murska Sobota; v odločbi je posebej navedeno, da je po ukazu Prezidija Ljudske skupščine LRS z dne 16. julija 1948 iz lokalne uprave ponovno prešlo v republiško upravo.[47] 15. julija 1950 je Vlada LRS izdala odločbo o prenosu podjetja iz pristojnosti Glavne direkcije tekstilne industrije LRS v pristojnost Okrajnega ljudskega odbora Murska Sobota.[48] Ta je izdal odločbo o registraciji gospodarskega podjetja okrajnega pomena, katerega upravni operativni vodja je bil okrajni izvršni odbor v Murski Soboti. Predmet poslovanja je bilo izdelovanje moške konfekcije na industrijski način.[49]

ZAPRTJE TOVARNE LETA 1948?

V več Murinih publikacijah in strokovnih člankih različnih avtorjev se pojavlja navedba, da naj bi leta 1948 ministrstvo za industrijo in rudarstvo zahtevalo opustitev šivanja v Murski Soboti, saj razvojni načrt Slovenije tovrstne tekstilne proizvodnje v Prekmurju domnevno ni predvideval. Po teh navedbah naj bi se delavke opustitvi šivanja uprle z javno demonstracijo, zaradi katere je podjetje vendarle nadaljevalo z delovanjem, čeprav se je v naslednjih letih število zaposlenih zmanjševalo.

Ob tem je treba povedati, da avtorji omenjenih trditev ne navajajo konkretnih arhivskih virov ali dokumentov, na katerih bi temeljile te informacije. Pregled več relevantnih virov, med drugim gradiva Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS, zapisnikov sestankov celic KPS Tovarne perila Murska Sobota in časopisa Ljudska pravica, ki je v povojnem obdobju redno poročal o delavskih vprašanjih in gospodarskih razmerah, ni pokazal nobenih neposrednih podatkov o načrtovanem zaprtju tovarne ali o domnevnih demonstracijah delavk.[50]

41 SI AS 226, aš 193, Tovarna perila Murska Sobota, Cvetič zaplemba, aš 62, popisna enota 765.
42 SI AS 226, Tovarna perila Murska Sobota, Cvetič zaplemba, aš 62, popisna enota 765.
43 SI PAM/1959, Odločba o ustanovitvi Tvornice perila Murska Sobota, 1946, aš 148, ovoj 1/5.
44 SI AS 226, Tovarna perila Murska Sobota, Cvetič zaplemba, aš 62, popisna enota 765.
45 SI PAM/1959, Odločba o ustanovitvi Okrajne tovarne perila Murska Sobota, 1947, aš 148, ovoj 1/8.
46 SI PAM/1959, Sprememba v registraciji Tovarne perila v Murski Soboti, 1948, aš 148, ovoj 1/9.
47 SI PAM/1959, Odločba o registraciji, 1948, aš 148, ovoj 1/10.
48 SI PAM/1959, Odločba o prenosu podjetij, 1950, aš 148, ovoj 1/16.
49 SI PAM/1959, Odločba o registraciji, 1950, aš 148, ovoj 1/17.
50 SI AS 226, Petletni plan Glavne direkcije tekstilne indu-

LJUDSKA REPUBLIKA SLOVENIJA
OKRAJNI LO MURSKA SOBOTA
poverjeništvo za finance
Štev.274/1-1952.
Predmet:Sprememba v registru"Tovarne perila v Murski Soboti.

Murska Sobota, dne 8.I.1952.

Na podlagi prijave Tovarne perila v Murski Soboti, z dne 5.I.1952 štev.I-/67-1952 in v vezi čl.14.Splošnega zakona o državnih gospodarskih podjetjih in čl.17.Pravilnika o registraciji državnih gospodarskih podjetij.

O D L O Č A M O:

Da se preimenuje naslov " Tovarne perila v Murski Soboti v novi naslov,kateri se glasi"M U R A"-tovarna perila v Murski Soboti,in vpiše v register državnih gospodarskih podjetij,ki ga vodi poverjeništvo za finance v Murski Soboti.
Vpisano v registru na strani 63 zvezek II.
Taksa po tar.post.7 taksnega zakona je plačana v kolekih din.150.-in prilepljena na originalu odločbe.

Smrt fašizmu - Svoboda narodu!

Referent za DUP:
/ Gnelec Mater/

Poverjenik za finance:
/ Kümper Lenz/

O tem je obvestiti:
1.Mura-tovarna perila Murska Sobota
2.Poverjeništvo za lokalno industr.M.Sobota
3.Narodna Banka,pod.Murska Sobota.
4.Okrajno tožilstvo Murska Sobota
5.Ministrstvo za finance LRS Ljubljana
6.Pov.za finance OLO Murski Soboti.A/A

Z odločbo Okrajnega ljudskega odbora Murska Sobota z dne 3. januarja 1952 se je tovarna preimenovala, njeno novo ime se je glasilo MURA – tovarna perila Murska Sobota (SI PAM/1959, Odločba, aš 148, ovoj 1/18).

Petletni investicijski plan Glavne direkcije tekstilne industrije LRS iz septembra 1948 je med podjetja, v katerih so bile med letoma 1948 in 1951 predvidene investicije, uvrstil tudi Tovarno perila Murska Sobota. Načrt je za leto 1949 predvideval 639 delavcev, za leto 1951 pa 603. V treh letih je bilo predvideno zmanjšanje števila zaposlenih le za 36 delavcev.[51] To odpira vprašanje, ali gre pri navedbah o načrtovanem zaprtju tovarne leta 1948 za kasnejšo interpretacijo oz. ustno izročilo, ki se je sčasoma preneslo v strokovno literaturo, ali pa relevantno gradivo obstaja v arhivskem gradivu, ki doslej še ni bilo pregledano.

V tem obdobju pa vprašanja nadaljnjega razvoja in organizacije tovarne niso bila edina, s katerimi se je ukvarjala oblast. Pozornost partijskih organov je bila usmerjena tudi v politične razmere med zaposlenimi in v vodstvu podjetja. Na plenumu Okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije Murska Sobota so 31. marca 1949 ugotovili, da je bil direktor tovarne Koloman Korošec kljub članstvu v partiji in velikemu številu delavcev v partiji že večkrat sovražno nastrojen do nove ureditve, da ni posvečal dovolj velike pozornosti prevzgoji delavcev, da so sovražno nastrojeni tudi delavci, ker naj bi bili na upravnih položajih neodgovorni posamezniki, in da na zadnjih volitvah OF več kot 50 % delavk, članic OF, ni hotelo voliti. Rešitev so na plenumu videli v tem, da direktorja Korošca odstavijo in nadomestijo s Štefanom Balažičem.[52] Do napovedane kadrovske spremembe je nato res prišlo.

Še istega leta je direktorja Kolomana Korošca zamenjal Viljem Hakl,[53] ki je na tem položaju ostal

strije, 1948, aš 11, ovoj 110; SI PAM/1265, Zapisniki sestankov celice KPS Tovarne perila Mura, 1947–1952, aš 2/ovoj 68, aš 4/ovoj 37, aš 7/ovoj 15, aš 8/ovoj 68, aš 9/ovoj 82.

51 SI AS 226, Petletni plan Glavne direkcije tekstilne industrije, 1948, aš 11, ovoj 110.

52 SI PAM 1265, Zapisnik seje plenuma Okrajnega komiteja KPS Murska Sobota, 31. 3. 1949, aš 4, ovoj 68.

53 Viljem Hakl je bil prvi dolgoletni direktor Mure, tovarno pa je vodil kar 25 let (med letoma 1949 in 1974). V letih 1945 in 1946 je bil v Cvetičevi tovarni blagajnik. V času direk-

Prvi znani zaščitni znak oz. logotip podjetja iz leta 1952 (SI PAM/1959, Letna bilanca 1952, aš 161).

Novi žig podjetja po preimenovanju v Muro leta 1952 (SI PAM/1959, Letna bilanca 1952, aš 161).

25 let, vse do leta 1974,[54] ko ga je za štiri leta zamenjal Janez Lanščak,[55] njega pa Božo Kuharič,[56] ki je bil direktor polnih 24 let, od leta 1978 do 2002.

V luči zakona o delavskem samoupravljanju je bil 27. junija 1950 sprejet Zakon o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj. Vlada FLRJ je izdala tudi navodila za prve volitve delavskih svetov in upravnih odborov. Rok za volitve je bil 15. september. Tako so bile septembra 1950 v Sloveniji v kar 756 podjetjih volitve delavskih svetov. Delavski svet in njegovi upravni odbori so prevzeli gospodarjenje s podjetji kot splošnim ljudskim premoženjem v imenu družbene skupnosti. Državna lastnina se je s tem spremenila v družbeno lastnino.[57] 24. septembra 1950 so tudi v Muri izvolili prvi, 40-članski delavski svet. Ta dan so nato vsako leto obeležili kot Murin dan.[58] Spremembe, ki jih je prinesla uvedba delavskega samoupravljanja, so se v naslednjih letih odražale tudi v nadaljnji organizacijski preobrazbi podjetja.

Preimenovanje podjetja v Muro leta 1952 tako pomeni zaključek procesa, ki se je začel z zaplembo obeh tovarn po drugi svetovni vojni in vodil v njuno združitev ter vključitev v državni gospodarski sistem. S tem je bila dokončno utrjena organizacijska in lastninska preobrazba nekdanjih zasebnih podjetij, ki je potekala postopno – od uvedbe sekvestra, centralizacije upravljanja in delavskega sveta do oblikovanja enotnega industrijskega obrata. Ti procesi niso pomenili le spremembe v lastništvu, temveč tudi v načinu organizacije proizvodnje, upravljanja in vloge podjetja v širšem družbeno-gospodarskem prostoru. Na tej podlagi so bili postavljeni temelji za nadaljnji razvoj podjetja v naslednjih desetletjih in za njegovo pomembno vlogo v gospodarskem ter socialnem življenju Prekmurja.

ZAKLJUČEK

Prehod iz obdobja druge svetovne vojne v povojni čas je v Prekmurju prinesel velike politične, gospodarske in družbene spremembe, ki so se močno odrazile tudi v tekstilni industriji. Usodi Cvetičeve in Šiftarjeve tovarne sta bili v tem času

torovanja je bil tudi predstavnik Gospodarske zbornice Slovenije (v nadaljevanju GZS) v zveznem svetu za tekstilno industrijo pri Gospodarski zbornici Jugoslavije. V začetku šestdesetih let se je odločil za izvažanje na Zahod in uvajanje lastnih blagovnih znamk, kar je bila za tiste čase zelo drzna poteza. Leta 1971 je prejel nagrado GZS za izjemne dosežke na gospodarskem področju (*Biti direktor v času socializma*, str. 111 in 116; SI AS 226, Šiftar Ludvik tovarna perila, poročila, aš 193, popisna enota 2209).

54 SI PAM/1959, Odločba o imenovanju novega direktorja, 1949, aš 148, ovoj 1/13.

55 Janez Lanščak (rojen 1927 v Murski Soboti, umrl 2014 v Murski Soboti), gospodarstvenik in politik. Leta 1955 se je kot računovodja in gospodarski svetovalec zaposlil v tovarni Mura, kjer je bil od leta 1974 glavni direktor. V času njegovega vodenja je Mura širila proizvodnjo, se uveljavila na tujih trgih in postala največji jugoslovanski izvoznik konfekcije. Po odhodu iz Mure leta 1978 je bil direktor podružnice Ljubljanske banke v Murski Soboti, kasneje pa predstavnik Ljubljanske banke v Budimpešti in direktor Pomurske banke v Murski Soboti. Leta 1991 je ustanovil LLT Hranilnico in posojilnico. V šestdesetih in sedemdesetih letih je bil poslanec republiške skupščine in član različnih državnih svetov ter odborov. Deloval je tudi v več športnih društvih. Svoje spomine je leta 2013 objavil v knjigi *Lendavska ulica*. Leta 2021 mu je bil posthumno podeljen naziv častnega občana Mestne občine Murska Sobota (Vöröš, »Janez Lanščak«, https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/janez-lanscak/, (15. 7. 2026)).

56 Božo Kuharič (rojen 1940), diplomirani ekonomist, gospodarstvenik in politik. V času študija je bil TAM-ov štipendist. Bil je tudi dober rokometaš, rokometno kariero je pričel v rokometni ekipi Ormoža. Med letoma 1997 in 2002 je bil član Državnega sveta Republike Slovenije. Tovarno Mura je vodil kar 24 let, od leta 1978 do 2002. Bil je tudi predsednik skupščine poslovnega združenja konfekcije Jugoslavije, podpredsednik splošnega združenja tekstilne industrije Slovenije, predsednik odbora za družbenoekonomske odnose in razvoj Zbora občin skupščine SRS, delegat skupščine GZS za Pomurje, predsednik SIS za PTT Pomurja, podpredsednik skupščine občine Murska Sobota itn. Leta 1988 je prejel nagrado GZS za izjemne dosežke na gospodarskem področju. Danes živi v Murski Soboti (*Biti direktor v času socializma*, str. 111 in 132; *Delo*, 20. 7. 2017, »Del Murine zapuščine je znova zaživel v mestu«; *60-letnica rokometa v Pomurju*, str. 60; Pivec, Pionirski čas, https://blog.cobiss.si/2021/05/12/pionirski-cas-mariborskega-racunalnistva-do-ustanovitve-univerze-leta-1975/ (29. 7. 2026); »Kuharič, Božo«, https://sl.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%BEo_Kuhari%C4%8D (29. 7. 2026).

57 Vodušek Starič, *Začetki samoupravljanja*, str. 83 in 94.

58 Ambruž et al., *Iz Mure z ljubeznijo*, katalog k razstavi, str. 51.

tesno povezani s procesi zaplembe in nacionalizacije ter uvajanjem socialističnega gospodarskega sistema. Nekdanji zasebni podjetji, ki sta bili pred vojno pomemben gospodarski dejavnik v regiji, sta prešli pod nadzor novih oblasti in postali del procesa preoblikovanja gospodarstva v družbeno lastnino.

Kljub izgubi lastnikov, materialni škodi, pomanjkanju surovin in negotovim povojnim razmeram proizvodnja ni zastala. Ohranjen strojni park in izkušena delovna sila sta omogočila nadaljevanje dela, čeprav v precej drugačnih okoliščinah kot pred vojno. Obdobje sekvestra je pomenilo pomemben prelom v upravljanju obeh podjetij, saj sta tovarni postopoma prehajali pod neposreden vpliv oblasti in se vse bolj vključevali v sistem planskega gospodarstva. Poleg proizvodnje so postajale pomembne tudi politične aktivnosti, udarniško delo ter različne oblike ideološke in kulturne vzgoje delavstva.

Združitev obeh podjetij ni bila zgolj administrativna odločitev, temveč del širših povojnih gospodarskih in političnih usmeritev. Omogočila je racionalizacijo proizvodnje, poenotenje upravljanja in lažjo organizacijo dela. Ustanovitev Tovarne perila Murska Sobota 23. septembra 1946, kasnejše organizacijske spremembe in uvedba delavskega samoupravljanja po letu 1950 so postopoma utrjevale novo vlogo podjetja v socialističnem gospodarskem sistemu. Pomemben mejnik v tem procesu je bilo preimenovanje podjetja 3. januarja 1952 v MURA – tovarna perila Murska Sobota.

Pri tem je pomembno poudariti, da Mura ni nastala na povsem novih temeljih, temveč se je razvila iz proizvodnih, kadrovskih in organizacijskih izkušenj obeh predvojnih tovarn. Prav kontinuiteta znanja, delovne sile in tekstilne tradicije je omogočila, da je podjetje v drugi polovici 20. stoletja zraslo v eno najpomembnejših jugoslovanskih tekstilnih podjetij. Povojna preobrazba Cvetičeve in Šiftarjeve tovarne tako ne predstavlja le zgodovine nastanka Mure, temveč tudi prikaz velikih sprememb, ki jih je povojni čas prinesel v gospodarstvo in življenje ljudi v Prekmurju.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oz. dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PMMS - Pomurski muzej Murska Sobota
Kološev kabinet umetniške fotografije

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 226 Ministrstvo za industrijo in rudarstvo
AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PAM/0089 Sresko načelstvo Murska Sobota – Okrajni šolski svet za Prekmurje
PAM/0438 Okrajni ljudski odbor Murska Sobota
PAM/0442 Okrožni ljudski odbor Maribor
PAM/0444 Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor
PAM/0446 Okrajna komisija za vojno škodo Maribor
PAM/0635 Okrajno sodišče Maribor 1945–1978
PAM/0640 Okrajno sodišče Murska Sobota
PAM/0645 Okrožno sodišče Maribor 1898–1941
PAM/0719 Sodišče slovenske narodne časti, senat v Mariboru
PAM/1265 Okrajni komite Komunistične partije Slovenije Murska Sobota
PAM/1384 Splošna bolnišnica Maribor
PAM/1959 Mura, proizvodnja oblačil Murska Sobota

USTNI VIRI

Borko, Črtomir. Elektronska pošta, 30. 7. 2026.

ČASOPISI

Delo, 2017.

LITERATURA

60-letnica rokometa v Pomurju (ur. Matej Fefer). Murska Sobota: Rokometni klub Pomurje, 2017.

Ambruž, Blanka in Bilić, Marko in Lanščak, Iva Lana in Lešnik, Barbara in Šövegeš Lipovšek, Gordana: *Iz Mure z ljubeznijo 1925–2025. Od Janeza Cvetiča in Ludvika Šiftarja do Mure, katalog k razstavi.* Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2025.

Biti direktor v času socializma (ur. Jurij Fikfak, Jože Prinčič). Med idejami in praksami. Ljubljana: ZRC SAZU, 2008.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.

Prinčič, Jože: *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963.* Novo mesto: Dolenjska založba, 1994.

Vodušek Starič, Jerica: *Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949–1953.* Maribor: Založba Obzorja, 1983.

SPLETNE STRANI

Blog Cobiss

Pivec, Franci: Pionirski čas mariborskega računalništva (do ustanovitve univerze leta 1975): https://blog.cobiss.si/2021/05/12/pionirski-cas-mariborskega-racunalnistva-do-ustanovitve-univerze-leta-1975/

Derflex

Tkanina Oxford: https://si.derflex-sign.com/news/what-is-oxford-fabric-made-of-67083416.html

Fran.si

Konus: https://fran.si/iskanje?View=1&Query=konus

Molino: https://fran.si/iskanje?View=1&Query=-molino&All=molino&FilteredDictionaryIds=133

Obrazi slovenskih pokrajin

Vöröš, Julijana: Janez Lanščak: https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/janez-lanscak/

Sistory

Okupacijske meje. Stara meja, nova oblast: https://okupacijskemeje.si/exh07-ch15.html

Wikipedija

Kuharič, Božo: https://sl.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%BEo_Kuhari%C4%8D

SUMMARY

Mura Company: From the Confiscation of Cvetič and Šiftar Factories to a State-owned Enterprise

After 1945, the destinies of the textile factories owned by Janez Cvetič and Ludvik Šiftar factories in Murska Sobota were inextricably linked to the processes of confiscation, nationalization, and economic reorganization, which ultimately led to the establishment of the Mura textile and clothing company. Before the Second World War, both factories were among the most important manufacturing plants in Prekmurje, employing hundreds of workers. Their operations also continued under the Hungarian occupation, adapting to the new political and economic conditions.

Following the liberation of Prekmurje in April 1945, Janez Cvetič and Ludvik Šiftar were arrested and their properties confiscated. Cvetič died in the Maribor hospital in November that same year, while Šiftar fled to Austria following his conviction and subsequently emigrated to Argentina. Despite the owners' absence, the production in their factories continued uninterrupted. Both operated under the sequester and leadership of administrators appointed by the new government.

According to the war damage claims, the factories suffered severe losses in stocks, equipment, and vehicle fleet. On the other hand, most machinery remained intact, which allowed for the resumption of production in the postwar years. Although work was often hindered by the shortages of cloth, reserve parts, electricity, and means of transport, both factories successfully delivered their production orders for military and civil markets. In addition, they organized political education, professional courses, cultural activities, and various forms of volunteer work, which became a typical part of the postwar working environment.

The first initiatives to rename and merge the textile factories appeared in 1945 and 1946. The reasons for the merger were of primarily economic and organizational nature, with the joint leadership envisaged to ensure a more cost-effective operation and a smoother planning of production. The merger was successfully finalized in September 1946 with the founding of the Underwear Factory Murska Sobota.

Special consideration is given to the question concerning the presumed closure of the factory in 1948. Based on the archival sources examined, the indications regarding the planned relocation of the manufacture to Ljubljana cannot be confirmed, given that further development plans and investments were underway for the company during the same period.

The introduction of workers' self-management in 1950 also led to the changes in the management of the company. The process of its postwar transformation concluded in January 1952, when it was renamed Mura. Rather than established in a vacuum, the new company was built on the foundations of both prewar factories, their know-how, labour force, and manufacturing tradition. Over the following decades, this also enabled the development of what was to become one of the most important textile and clothing companies in Slovenia and the former Yugoslavia.

1.02 PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.20
CC BY-SA

KLEMEN KOCJANČIČ, PAVEL VUK*

Vojaško dogajanje v Prekmurju med osamosvojitveno vojno leta 1991

IZVLEČEK

Prispevek obravnava pomen Prekmurja v času slovenske osamosvojitvene vojne leta 1991 ter analizira razvoj obrambne strategije in taktične izvedbe enot Teritorialne obrambe in milice na tem območju. Zaradi specifične geografske in obmejne lege je bilo Prekmurje neposredno izpostavljeno delovanju oklepno-mehaniziranih enot Jugoslovanske ljudske armade, hkrati pa je bilo pomemben strateški prostor za zaščito severovzhodnega dela Republike Slovenije. Ugotovitve raziskave kažejo, da je uspeh obrambne strategije temeljil na uporabi asimetričnih obrambnih pristopov, ki so jih omogočali pravočasne priprave, učinkovito poveljevanje, visoka stopnja organiziranosti in podpora lokalnega okolja. Slovenske obrambne sile so v Prekmurju dosegle vse ključne strateške cilje ob minimalnih materialnih posledicah in brez smrtnih žrtev v lastnih vrstah.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, teritorialna obramba, milica, Jugoslovanska ljudska armada, slovenska osamosvojitev, slovenska osamosvojitvena vojna, desetdnevna vojna

ABSTRACT

MILITARY OPERATIONS IN PREKMURJE DURING THE SLOVENIAN WAR OF INDEPENDENCE IN 1991

The article discusses the significance of Prekmurje during the Slovenian War of Independence in 1991 and analyses the development of the defence strategy and tactical execution of the Territorial Defence and Police Force units in the region. Due to its specific geographic and border position, Prekmurje was directly exposed to the operations of the armoured and mechanized units of the Yugoslav People's Army while representing an important strategic area for safeguarding the northeastern part of the Republic of Slovenia. The research findings show that the successfulness of the defence strategy was based on the use of asymmetric defence approaches, which were enabled by timely preparations, effective command, a high level of organization and support from the local environment. The Slovenian Defence Forces attained all key strategies objectives in Prekmurje while suffering minimum material damage and no human losses in their own ranks.

KEYWORDS

Prekmurje, territorial defence, police force, Yugoslav People's Army, Slovenian independence, Slovenian War of Independence, Ten-Day War.

* Klemen Kocjančič, znanst. sod. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Ljubljana; doc. dr., Fakulteta za državne in evropske študije, Nova univerza, klemenkocjancic@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5206-6405
Pavel Vuk, doc. dr., Fakulteta za državne in evropske študije, Nova univerza, vuk.pavel1@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1313-9514

UVOD

Osamosvojitvena vojna leta 1991 je ključni mejnik v zgodovini slovenskega naroda; pomenila je prehod iz večnacionalne federativne skupnosti v samostojno in suvereno demokratično državo.[1] Kompleksen demokratični proces se je pod vodstvom močne slovenske civilne družbe in v sodelovanju z reformnimi političnimi skupinami intenzivno stopnjeval vsa osemdeseta leta 20. stoletja ter dosegel vrhunec s plebiscitarno odločitvijo državljanov decembra 1990 in uradno razglasitvijo neodvisnosti 25. junija 1991. To desetletje je preoblikovalo slovensko družbo iz enopartijskega sistema v večstrankarsko demokracijo ter postavilo temelje za osamosvojitev. Vendar pa ta politični akt ni bil mirno sprejet. Jugoslovanski zvezni vrh in vodstvo Jugoslovanske ljudske armade (JLA) sta z vojaško silo poskušala preprečiti uveljavitev slovenske suverenosti, kar je državo potisnilo v oborožen spopad.

Slovenska vojaško-obrambna strategija se je morala prilagoditi izjemno neugodnemu razmerju moči.[2] Na eni strani je stala JLA, ena največjih in najbolje oboroženih armad v Evropi s težko oklepno tehniko, letalstvom in dodelano logistiko. Na drugi strani so bile slovenske obrambne sile, ki so jih sestavljale Teritorialna obramba (TO) in enote takratne milice.[3] Ker slovenska stran ni premogla težkega orožja, tankov in letal, je morala strategija temeljiti na konceptu asimetričnega vojskovanja.[4] Ključ do uspeha je bil v izrabi geografskih značilnosti terena, visoki motiviranosti enot, podpori lokalnega prebivalstva in decentraliziranem vodenju.

V tem kontekstu je imela vsaka slovenska regija specifične obrambne naloge, pogojene z geografsko lego in bližino nasprotnikovih sil. Prekmurje, skrajni severovzhodni del Slovenije, je v teh načrtih zavzemalo poseben, strateško izjemno ranljiv, a hkrati ključen položaj. Raziskovanje obrambne strategije na tem območju odpira vpogled v to, kako so se splošna načela republiškega obrambnega načrta prelila v specifične lokalne taktične rešitve na terenu, ki je bil na prvi pogled skoraj nemogoč za obrambo.[5]

Prekmurje se po geografskih značilnostih bistveno razlikuje od večjega dela preostale Slovenije, kar je neposredno vplivalo na oblikovanje vojaške taktike. Medtem ko je slovenska obrambna strategija drugod močno računala na hribovit, gozdnat in zaprt teren, primeren za partizanski način vojskovanja in postavljanje zased, je Prekmurje pretežno ravninska pokrajina. Panonski bazen, ki se razprostira čez regijo, ponuja širok, pregleden in odprt prostor, ki je z vojaškega vidika idealen za delovanje težkih mehaniziranih in oklepnih enot, kakršne je imela JLA.[6]

Poleg neugodnega obrambnega terena je Prekmurje določala njegova specifična obmejna lega. Regija neposredno meji na Avstrijo na severozahodu in Madžarsko na vzhodu. Zavarovanje teh mednarodnih meja in prevzem mejnih prehodov (kot sta bila Dolga vas in Pince) sta bila ključna elementa potrjevanja slovenske državnosti navzven. Hkrati je južno mejo regije predstavljala reka Mura, ki je delovala kot naravna pregrada med Prekmurjem in preostalim delom slovenskega ozemlja (Prlekijo in Štajersko). Mostovi čez Muro (v Radencih, Petanjcih in Veržeju) so imeli neprecenljivo vojaško strateško vrednost: ključne prometnice. Kdor je nadzoroval te prehode, je praktično nadzoroval vstop in izstop iz Prekmurja.

Največjo grožnjo regiji je pomenila bližina močnih korpusov JLA, stacioniranih zunaj meja Slovenije, predvsem na Hrvaškem v Varaždinu. Naravna pot prodiranja teh sil proti Avstriji in globini slovenskega ozemlja je vodila prav preko pomurskih ravnic. Lokalna TO in milica sta se tako znašli pred dvojnim izzivom: nevtralizirati soboško vojašnico JLA v lastnem zaledju ter hkrati preprečiti ali vsaj upočasniti prodor zunanjih oklepno-mehaniziranih kolon, ki so drvele preko meje iz Hrvaške. Zato je bila obramba Prekmurja strateška tekma s časom na odprtem prostoru.[7]

Uspešna obramba Prekmurja junija 1991 ne bi bila mogoča brez intenzivnih tajnih priprav, ki so potekale že leto dni pred izbruhom sovražnosti.[8] Maja 1990 je JLA poskusila razorožiti slovensko TO, in sicer tako, da bi odnesla vse orožje iz občinskih skladišč. V Pomurju, natančneje v Murski Soboti in Lendavi, je bil ta poskus le delno uspešen. Del orožja je bil sicer predan JLA, vendar so slovenski domoljubi in častniki hitro prepoznali nevarnost in začeli preostalo orožje skrivati na tajnih lokacijah pri zanesljivih občanih, v podjetjih in na kmetijah.[9]

Asimetričen in hiter odgovor na ukrep razorožitve je bila ustanovitev Manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ) poleti 1990. To je bila strogo tajna, ilegalna obrambna organizacija, ki

1 Repe, *Jutri je nov dan*, str. 5–9.
2 Janša, *Premiki*, str. 157–189; Furlan, *Vojaška strategija,* str. 28–29.
3 Kladnik, *Vojaška obramba Slovenije*, str. 5.
4 Švajncer, *Obranili domovino, str.* 27–31.
5 Kladnik, *Vojaška obramba Slovenije*, str. 15–17.
6 Šteiner, *Slovenska osamosvojitvena vojna*, str. 45–50.
7 Prav tam, str. 45–50.
8 Švajncer, *Obranili domovino, str.* 135–139.
9 Kladnik, *Vojaška obramba Slovenije*, str. 7–8; Šteiner, *Slovenska osamosvojitvena vojna*, str. 45–46.

je povezala ključne kadre TO in milice.[10] V Prekmurju je MSNZ odigrala ključno vlogo pri ponovnem vzpostavljanju obrambne sposobnosti regije. Pod vodstvom Pokrajinskega štaba za TO Pomurja so izdelovali tajne načrte za primer agresije, popisovali razpoložljivo moštvo, zbirali obveščevalne informacije o premikih in moči JLA ter organizirali logistiko.

V mesecih pred vojno sta TO in milica v Prekmurju izvajali usklajeno usposabljanje, čeprav v omejenem obsegu in pod krinko rednih aktivnosti. Posebna pozornost je bila namenjena nabavi in razdelitvi protioklepnega orožja, saj je bilo jasno, da bo glavni nasprotnik tank.[11] Ko je prišlo do uradne razglasitve samostojnosti, so bile strukture v Prekmurju organizacijsko, psihično in delno tudi materialno pripravljene na prehod iz mirnodobnega v vojno stanje. Vzpostavljena je bila jasna linija poveljevanja, ki je omogočala hitro odzivanje na dinamiko dogodkov na bojišču. Temeljni koncept je bila asimetrična vojna – izogibanje frontalnemu spopadu z močnejšim nasprotnikom ter uporaba taktike »udari in se umakni« ter izčrpavanja. Strategija je obsegala tri glavne stebre: blokado vojaških objektov JLA, postavitev cestnih zapor ter zavarovanje državne meje. Pri tem je treba omeniti, da so slovenske sile pričakovale usklajeno sodelovanje s hrvaškimi silami, ki bi preprečile premike jugoslovanskih sil iz hrvaških vojašnic na slovensko ozemlje. Namen takšnih ukrepov je bil jasen: vezati nasprotnikove sile na enem mestu, jim preprečiti manevriranje po pokrajini in jih s psihološkim ter logističnim pritiskom prisiliti k vdaji ali pasivnosti, ne da bi pri tem prišlo do uničujočih neposrednih spopadov v mestnem središču.

Uspešna izvedba obrambne strategije osamosvojitvene vojne v Sloveniji, vključno s Pomurjem, je bila med drugim ključna za dokazovanje, da Slovenija nadzoruje svoje ozemlje, kar je imelo izjemen širši mednarodni in diplomatski pomen.

Predmet prispevka je analiza razvoja obrambne strategije in taktične izvedbe enot TO in milice v Prekmurju med desetdnevno osamosvojitveno vojno. Raziskava se ne osredotoča zgolj na kronološki pregled dogodkov, temveč analitično preučuje procese odločanja, logistično podporo, vlogo civilnega prebivalstva in gospodarstva ter uspešnost prilagajanja vojaške doktrine specifičnemu panonskemu prostoru.

V prispevku zasledujemo tri cilje: 1) prikazati ozadje zgodovinskega razvoja in dokumentirati delovanje Pokrajinskega štaba za TO Pomurja in organov milice pred osamosvojitveno vojno in med njo; 2) analizirati organizacijske in vojaške priprave Prekmurja na osamosvojitev ter 3) raziskati vojaške aktivnosti in posamezne ključne obrambne akcije v času osamosvojitvene vojne na območju Prekmurja.

Ključno raziskovalno vprašanje se nanaša na ugotavljanje, v kolikšni meri je bila obrambna strategija v Prekmurju uspešna pri doseganju strateških ciljev Republike Slovenije ob hkratnem zagotavljanju minimalnih žrtev in čim manjše materialne škode.

Pri raziskovanju smo uporabili zgodovinsko, opisno (deskriptivno) in analitično metodologijo. Raziskava temelji na preučevanju primarnih arhivskih virov, uradnih poročil udeležencev vojne, zbrane strokovne literature ter pričevanj ključnih akterjev takratnega dogajanja. Z integracijo teh virov želimo ustvariti celovito in objektivno sliko obrambne strategije Prekmurja, ki ostaja specifičen in izjemno uspešen del celotnega slovenskega obrambnega mozaika leta 1991.

RAZVOJ TERITORIALNE OBRAMBE V PREKMURJU

Potem ko so med drugo svetovno vojno oblikovali Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Jugoslavije (NOV in POJ), so jo 1. marca 1945 preimenovali v Jugoslovansko armado (JA), kar označuje nov mejnik na poti v (bodoči) prehod v regularne oborožene sile.[12] A to preimenovanje je istočasno pomenilo konec slovenske partizanske vojske; dotedanji Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je bil sprva preimenovan v Glavni štab JA za Slovenijo, 18. maja pa je bil ukinjen.[13] Do dejanske ukinitve jugoslovanske partizanske vojske je prišlo na zadnji dan maja t. l., ko je bila izvedena prva povojna reorganizacija JA, s čimer je ta prešla iz vojne v mirnodobno sestavo. Naslednja (simbolična) stopnja preoblikovanja se je zgodila decembra 1951, ko je bila JA preimenovana v Jugoslovansko ljudsko armado (JLA).[14]

Tik pred slovensko osamosvojitvijo je znotraj JLA prišlo do zadnje formalne reorganizacije: dotedanje armade so bile ukinjene, ustanovljena pa so bila bojevališča, pri čemer je območje Slovenije (in dela Hrvaške) spadalo pod pristojnost novoustanovljenega Severozahodnega bojevališča s sedežem v Zagrebu.[15] Ta reorganizacija je namesto armadnih poveljstev uvedla vojaška ob-

10 Janša, *Premiki*, str. 47–53.
11 Švajncer, *Obranili domovino*, str. 137–138.
12 Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija*, str. 30.
13 Bolfek, *Nastanek*, str. 17.
14 Marković, *Jugoslovanska ljudska armada*, str. 32.
15 Prav tam, str. 36.

močja;[16] posledično je slovensko ozemlje pokrivalo 5. vojaško območje. V njegovi sestavi je delovalo pet korpusov: 14. (s sedežem v Ljubljani), 31. (Maribor), 13. (Reka), 10. (Zagreb) in 32. korpus s sedežem v Varaždinu. Mariborski korpus je imel v Prekmurju le eno poveljstvo podrejenih enot, in sicer v Murski Soboti.[17]

Zaradi zatrtja praške pomladi leta 1968, ko so Češkoslovaško napadle druge države članice Varšavskega pakta pod vodstvom Sovjetske zveze, se je jugoslovanski politični vrh odločil doktrinalno pripraviti na možno invazijo. Posledično je bila sprejeta doktrina splošne ljudske obrambe (SLO), s čimer so bile obrambne komponente Jugoslavije oblikovane okoli operativne vojske (JLA), teritorialne obrambe v vseh republikah in pokrajinah (TO) ter drugih oboroženih enot v sklopu družbenopolitičnih skupnosti (DPS) ter delovnih in drugih organizacij. Celotno Pomurje je spadalo pod nadzor conskega poveljstva vzhodne Štajerske s sedežem v Mariboru. Leta 1969 so bili v TO SRS ustanovljeni še partizanski odredi, pri čemer je v Murski Soboti deloval Prekmurski partizanski odred, ki se je personalno popolnjeval iz obeh prekmurskih občin. Ob ustanovitvi je imel poveljstvo, štabno četo in pet pehotnih čet, skupaj 643 vojaških obveznikov. Ti so imeli na voljo le lahko pehotno orožje. Pozneje so sledile reorganizacije strukture, tako da je mariborski Pokrajinski štab TO nadziral tudi dva prekmurska občinska štaba TO (OŠTO): Lendava (z do petimi zaposlenimi) ter OŠTO Murska Sobota (do sedem zaposlenih). Vse štiri TO pomurskih občin (Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer in Murska Sobota) so skupaj sestavljale 43. brigado TO: v Murski Soboti je bilo poveljstvo brigade, 1. bataljon in prištabne enote, medtem ko je Lendava popolnjevala 2. bataljon, Gornja Radgona pa 3. bataljon (v tem bataljonu je eno četo prispeval Ljutomer). Istočasno je v Murski Soboti deloval še Prekmurski odred, ki so ga leta 1981 preoblikovali v Prekmurski protioklepni odred. Leta 1985 je bila 43. brigada TO razpuščena oziroma preoblikovana v tri samostojne odrede četne sestave; dva sta bila v murskosoboški občini in eden v Lendavi. Podobno se je zgodilo s Prekmurskim protioklepnim odredom.[18]

Pomembno vlogo v poznejši slovenski osamosvojitveni vojni je imela tudi tedanja milica, ki je bila naslednica narodne zaščite; slednja je bila ustanovljena oktobra 1941 in je bila sestavni del partizanske vojske. Po koncu vojne maja 1945 je narodna zaščita prevzela naloge predvojnega orožništva. Naslednje leto je bila preimenovana v narodno (ljudsko) milico, pri čemer je bila še vedno opredeljena kot vojaško organizirana sila ter neposredno podrejena Beogradu. Leta 1950 je bila ljudska milica v Sloveniji preimenovana v milico, leta 1967 pa je nadzor nad slovensko milico formalno prevzela Slovenija. Temeljne enote milice so bile postaje (ljudske) milice (PM), ki so bile na regionalni ravni združene v tajništva za notranje zadeve (TNZ), nato preimenovana v uprave javne varnosti (UJV), ki pa so bile leta 1980 preimenovane v uprave za notranje zadeve (UNZ).[19] Milica je kot Uprava milice (UM), skupaj z Upravo za zatiranje kriminalitete (UZK), sestavljala UNZ, ki je skupaj s Službo državne varnosti (SDV) sestavljala organe za notranje zadeve (ONZ).[20] Poleg lokalnih postaj milice je imela UJV/UNZ Murska Sobota, ki je pokrivala Prekmurje, na voljo en bataljon posebne enote milice (PEM), ki je bil ustanovljen leta 1975 in so ga sestavljali tako aktivni kot rezervni miličniki. V kriznih (vojnih) razmerah je lahko uprava aktivirala tudi vojne enote milice (VEM), ki so jih sestavljali aktivni in rezervni miličniki, aktivni delavci UJV/UNZ in drugi (aktivni/rezervni) delavci ONZ. Organizacija MNSZ v Prekmurju je sledila organizaciji TO; tako sta v njej sodelovala major Ljubo Dražnik, poveljnik ŠTO Lendava, in major Janez Bohar, poveljnik OŠTO Murska Sobota.[21]

PRIPRAVE NA OSAMOSVOJITEV

Eden pomembnejših mejnikov na poti k slovenski osamosvojitvi je bila izvedba akcije »Sever«, s katero je slovensko politično vodstvo preprečilo izvedbo prosrbskega »mitinga resnice« v Ljubljani 1. decembra 1989. Pri tej akciji so sodelovali tudi ONZ iz Murske Sobote, katerih naloga je bila predvsem nadzorovati državno mejo s Hrvaško.[22]

Že čez dober mesec je sledil odgovor JLA, ko je Generalštab JLA 5. januarja 1990 izdal ukaz o popisu vseh skladišč TO izven objektov JLA; RŠTO SRS je ta ukaz 24. januarja izvedel v Sloveniji. Temu je februarja in marca sledil premik več vagonov orožja iz Slovenije v Srbijo, pri čemer je šlo večinoma za starejše in trofejno orožje. 14. aprila so bile v Sloveniji izvedene prve svobodne,

16 Marijan, »Jedinstvo«, str. 19.
17 Marković, *Jugoslovanska ljudska armada*, str. 518–520.
18 Bolfek, *Nastanek*, str. 33–64, 146–151; Šteiner, *Zgodovinski razvoj Teritorialne obrambe v Pomurju*, str. 41–49; Šteiner, Zgodovinski razvoj TO v občini Murska Sobota, str. 161–167.
19 Prim. Kolar Osvald, Zgodovina.
20 Bračko, Organi, str. 21.
21 Ribaš, *Pomurje*, str. 35–40; Smodiš, Organizacija, str. 74–75.
22 Smodiš, Organizacija, str. 74–101.

demokratične volitve, zaradi česar so na seji Vojaškega sveta SFRJ pričeli razpravljati o razorožitvi slovenske TO. Zvezni svet za ljudsko armado je 17. aprila izdal odredbo o razorožitvi slovenske TO.[23]

14. maja 1990 je to odredbo izvršil GŠ JLA, ko je izdal operativni ukaz o premestitvi vsega orožja TO, ki ni bilo pod nadzorom JLA, v objekte JLA. PŠTO za vzhodnoštajersko pokrajino (VŠP) je ta ukaz prejel 15. maja, podrejeni OŠTO pa so bili z njim seznanjeni naslednjega dne.[24] OŠTO Lendava ga je prejel 16. maja ob 10.00 uri. Istega dne je bil o ukazu obveščen predsednik občinskega sveta za SLO in družbene samozaščite. 18. maja je bil ukaz delno izpolnjen, ko so orožje iz skladišča v Lendavi (okoli 20–30 % celotne oborožitve) predali JLA (predvsem starejše orožje), medtem ko so obdržali in zavarovali orožje, ki je bilo v skladišču v Turnišču. Slednje je bilo zavarovano z alarmno napravo, ki je bila povezana z bližnjo postajo milice.[25] Murskosoboška TO je ukaz prejela istočasno, a ga ni izpolnila, saj je imel OŠTO Murska Sobota »takrat vso orožje in MES [minsko-eksplozivna sredstva] vdkladiščena (sic!) v svojih objektih, ki so locirani v sklopu objektov obmejnega odseka ter s strani istega tudi fizično varovani«. Tudi pištole s pripadajočim strelivom za organe DPS in nekatere krajevne skupnosti so bile v skladišču JLA v Murski Soboti. Posledično se je spremenil le režim varovanja, saj je bil kakršenkoli odvzem oborožitve in opreme prepovedan; pripadniki TO pa so lahko še vedno dostopali do orožja in rokovali z njim v prostorih skladišča. Avtomatske puške s strelivom, namenjene enotam za zveze in organe DPS, so bile v prostorih sekretariata za ljudsko obrambo na občini Murska Sobota.[26] Julija 1990 je Murska Sobota imela 203 pištole (s 20.000 kosi streliva), 45 avtomatskih pištol (s 40.000 kosi streliva) in 72 avtomatskih pušk (s 34.300 kosi streliva). Lendava je istočasno imela bolj raznoliko oborožitev: 93 pištol (15.985 kosov streliva), 10 avtomatskih pištol (3000 kosov streliva), 5 brzostrelk (750 kosov streliva), 62 avtomatskih pušk (23.940 kosov streliva) in pet polavtomatskih pušk M98 (s 375 kosi pripadajočega streliva).[27]

Ukaz GŠ SFRJ, ki so ga slovenske občine različno izpolnile, je povzročil izgubo 70 % vsega orožja TO RS. Posledično se je slovensko politično vodstvo odločilo za aktivacijo Manevrske strukture narodne zaščite (MNZS), kar je 29. avgusta 1990 storil Igor Bavčar, takratni republiški sekretar za notranje zadeve. S tem je bilo skladno s takratno zakonodajo omogočeno povezovanje sil ONZ in TO, skupaj dobrih 22.000 pripadnikov, izven formalnega nadzora GŠ JLA z namenom izvedbe ukrepov za zavarovanje slovenske osamosvojitve.[28]

Med temi ukrepi oziroma aktivnostmi so bili: aktiviranje PEM, zavarovanje oborožitve za MSNZ, varovanje izvedbe plebiscita 23. decembra 1990, usposabljanje miličnikov za opravljanje nalog v izrednih razmerah, aktivacija VEM ter zavarovanje procesa postavitve tabel in zastav Republike Slovenije na mejnih prehodih 25. junija 1991.[29] Skladiščniku OŠTO Lendava je v tem času uspelo iz skladišča Trimo v murskosoboški vojašnici JLA, kjer je bilo uskladiščeno njihovo orožje, v treh vožnjah odpeljati vse orožje in ga prepeljati na varno v skladišče v Turnišču. Med drugo tako vožnjo so bili pripadniki OŠTO Ljutomer pri odvozu orožja iz murskosoboške vojašnice JLA odkriti, zaradi česar so morali opustiti nadaljnje »akcije« iz te vojašnice. Septembra 1990 so iz republiških rezerv prejeli manjkajoče orožje. Ta in naslednji mesec pa so iz Turnišča odstranili večino orožja in ga razdelili na skrivne lokacije: v Lendavi so orožje skrili v prostorih Nafte, postaje milice in občinskega centra za obveščanje ter po nekaterih zasebnih objektih, medtem ko so v Murski Soboti orožje odpeljali v skladišče civilne zaščite ter v druge zasebne in gospodarske objekte.[30]

2. julija 1990 je slovenska skupščina sprejela Deklaracijo o polni suverenosti države Republike Slovenije, čemur je 27. in 28. septembra sledilo sprejetje ustavnih amandmajev; z njimi so odpravili veljavnost jugoslovanske zakonodaje, ki je bila v nasprotju s slovensko ustavo.[31]

Oktobra 1990 je bil imenovan nov RŠTO pod poveljstvom majorja Janeza Slaparja. Istočasno

23 *Veleizdaja*, str. 7.

24 *Veleizdaja*, dopis PŠTO VŠP za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 801/2, 12. februar 1991, str. 39; Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 397.

25 Smodiš, Organizacija, str. 75–76; *Veleizdaja*, dopis OŠTO Lendava za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 37-2/91, 11. februar 1991, str. 73; dopis OŠTO Lendava za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 801/34, 21. maj 1990, str. 73.

26 Mihalič, Organizacija, str. 253; *Veleizdaja*, dopis OŠTO Murska Sobota za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. Z-29-02/91, 12. februar 1991, str. 91; *Veleizdaja*, dopis OŠTO Murska Sobota za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. SZ-801/16, 21. maj 1990, str. 195.

27 Dopis OŠTO Lendava za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. 881/9, 20. julij 1990, str. 281; *Veleizdaja*, dopis OŠTO Murska Sobota za Republiški sekretariat za ljudsko obrambo št. SZ-881/2, 20. julij 1990, str. 297.

28 Ribaš, *Pomurje*, str. 107. Glej tudi Svete, Manevrska struktura; Čas, Pozderec, Petelin, Vloga organov.

29 Ribaš, *Pomurje*, str. 110–137.

30 Horvat, Teritorialna obramba, str. 44; Smodiš, Organizacija, str. 80–82.

31 Mihalič, Organizacija, str. 256–257; Valič Zver, *Stali smo*, str. 10.

so dotedanjih 13 pokrajin reorganizirali v sedem novih, pri čemer je novoustanovljeni 7. pokrajinski štab TO s sedežem v Mariboru sedaj poleg predhodne VŠP zajemal še nekdanjo Pomursko pokrajino TO. Nova, obsežnejša VŠP je tako po novem imela 11 OŠTO: Maribor, Ruše, Pesnica, Lenart, Ljutomer, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica, Gornja Radgona, Murska Sobota in Lendava. VŠP je tako postala največja pokrajina TO po površini, pri čemer ji je poveljeval rezervni podporočnik Vladimir Miloševič. Dodatna večja reorganizacija je sledila 1. junija 1991, ko so dotedanje občinske štabe TO združili v območne (ObmŠTO). Tako je bil ustanovljen 75. območni štab TO (75. ObmŠTO) s sedežem v Murski Soboti, ki je združil nekdanja murskosoboška in lenartska občinska štaba TO. Novoustanovljeni ObmŠTO je imel 12 zaposlenih in dve pisarniški referentki, poveljeval mu je major Edvard Mihalič, načelnik štaba pa je bil stotnik Alan Geder. Na voljo je imel 880 kosov orožja, od tega je polovico predstavljalo staro ali trofejno orožje iz druge svetovne vojne. Imeli so le deset sodobnih pušk SAR-80 ter nekaj puškomitraljezov M-72 in ostrostrelnih pušk M-76, medtem ko so večino oborožitve predstavljale avtomatske puške M-70 ter polavtomatske puške M-48, M-59 oziroma M-59/66. Prav tako slaba je bila oborožitev s težjim orožjem; na voljo so imeli le po nekaj kosov minometov 82 mm, par armbrustov, zolj in ročnih minometalcev M-57.[32]

8. marca 1991 je bil v skupščini sprejet ustavni zakon, ki je za slovenske vojaške obveznike odpravil obveznost (podan je bil moratorij) služenja vojaškega roka v enotah JLA. Temu je 18. aprila sledilo sprejetje zakona o vojaški dolžnosti, ki je omogočal služenje vojaškega roka v vrstah slovenske TO.[33]

V dneh neposredno pred vojno je 75. ObmŠTO izvajal različne aktivnosti, od mobilizacije pripadnikov do spremljanja delovanja JLA v obmejnih stražnicah. Maja t. l. so tako poveljniki odredov izvedli ogled stanja mednarodnih mejnih prehodov: obstoječe prehode so pregledali in ugotavljali najboljše položaje za njihovo varovanje ter stanje lokalnih cest in možne alternativne točke prečkanja meje v primeru jugoslovanskega zavzetja obstoječih mejnih prehodov. 20. junija 1991 je bilo v Murski Soboti aktivnih 153 pripadnikov TO, pri čemer je 22 pripadnikov varovalo OŠTO Murska Sobota ter Center za obveščanje in alarmiranje v Lendavi, 51 pripadnikov je bilo v pripravljenosti v bližini soboškega gradu in na Gradu, medtem ko je bilo 80 vojakov čete za posebne namene na usposabljanju v Vidovcih. Na tem usposabljanju se je pripetila hujša nesreča, v kateri je bil hudo ranjen en pripadnik (prestreljen desni kolk). V poznejših dneh so pripadniki TO in UNZ pričeli opažati povečano aktivnost pripadnikov JLA, predvsem na stražarnicah.[34]

26. junija 1991 je bilo v 7. PŠTO prisotnih 4283 pripadnikov oziroma 84 odstotkov vseh vpoklicanih (5956). Tega dne je 75. ObmŠTO mobiliziral 965 pripadnikov TO, ki so bili razporejeni v sedem odredov (1.–7.), en diverzantski odred, dve posebni četi (1. in 2.), en posebni vod, tri diverzantske vode (1.–3.), dva pontonirska voda (1. in 2.), zaščitno četo območnega štaba, poveljstvo učne čete in rezervno četo. Naslednji dan so bile te enote TO razdeljene glede na njihov namen: za zasedbo mednarodnih mejnih prehodov, za blokado objektov, za izvajanje zavarovanja in v rezervi.[35] Istega dne se je izkazalo, da nova ureditev ObmŠTO ne bo praktična, zato so oblikovali izpostavljeno poveljstvo TO za območje Občine Lendava pod poveljstvom kapetana Alojza Kisilaka in njegovega namestnika, kapetana Ivana Smodiša.[36]

OSAMOSVOJITVENA VOJNA V PREKMURJU

24. junija je bila na zasedanju slovenske skupščine predstavljena Deklaracija o neodvisnosti, naslednji dan pa tudi sprejeta, hkrati s Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. 26. junija 1991 je predsednik Predsedstva RS Milan Kučan na Trgu republike slovesno razglasil samostojnost Republike Slovenije, pri čemer so dvignili novo slovensko zastavo.[37] V Murski Soboti so to slovesno obeležili z zasaditvijo lipe v mestnem parku.[38]

Že 26. junija zvečer so se pričeli prvi premiki enot JLA na Primorskem in Hrvaškem. 26. junija je v Divači ob 14:30 pripadnik JLA sprožil prve strele, medtem ko sta bila prva strela naslednji dan, na prvi dan slovenske osamosvojitvene vojne, izstreljena zjutraj na Pogancih. Načrt JLA v prvem dnevu vojne je bil izpad določenih enot iz slovenskih in hrvaških vojašnic z namenom zasedbe (mednarodnih) mejnih prehodov, vključno

32 Horvat, Vojna za Slovenijo, str. 95; Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 399–401; Miloševič, Podpolkovnik, str. 307; Miloševič, Začelo se je maja, str. 89; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 26.

33 Valič Zver, *Stali smo*, str. 13–14.

34 Gorčan, Dogajanje, str. 282; Horvat, Teritorialna obramba, str. 88–90.

35 Mihalič, Organizacija, str. 257, 266–269; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 19.

36 Lenarčič et al., Dogajanje, str. 275.

37 Valič Zver, *Stali smo*, str. 16.

38 Gerenčer, Organizacija, str. 107.

z brniškim letališčem, s čimer bi bila Slovenija odrezana od preostalega sveta.[39]

Zaradi izbruha sovražnosti je poveljnik 7. PŠTO vsem podrejenim območnim štabom takoj ukazal, naj z vsemi možnimi ukrepi, vključno z uporabo orožja, jugoslovanskim silam (JLA, zvezni milici in zvezni carini) preprečijo prevzem nadzora nad mejnimi prehodi in kontrolnimi točkami. To naj bi dosegli predvsem z nenasilnim oviranjem dostopa do teh mejnih točk, pri čemer naj bi bile te blokade zavarovane tudi s sredstvi za protioklepni in protiletalski boj.[40] 7. PŠTO je tako morala delovati na območju, na katerem sta delovala mariborski in varaždinski korpus JLA.[41]

26. junija je 75. ObmŠTO oblikoval združeno diverzantsko skupino (z združitvijo 2. in 3. diverzantskega voda), pri čemer sta bila voda popoldne poslana v Mostje (2. vod) in Dolgo vas (3. vod). Naslednje jutro sta bila aktivirana ob 4.00. Zjutraj so na območju lendavske občine postavili tri blokade na cestah: pri pokopališču v Dolgi vasi, pred mostom na cesti Dolga vas–mejni prehod Dolga vas ter pri gasilskem domu v Lendavi. Glavni namen teh blokad je bil preprečitev prihoda enot JLA na mejni prehod. A zgodaj zjutraj je iz murskosoboške vojašnice odpeljal konvoj vozil z 48 pripadniki JLA. Konvoj se je izognil blokadam in prispel do stražnice v Lendavskih goricah. Od tam so se peš, skupaj s pripadniki JLA iz stražnice Lendavske gorice in Žitkovci, ob meji odpravili do mejnega prehoda Dolga vas. Okoli 200 m stran od prehoda je ta združena enota JLA v moči 5 častnikov in 62 vojakov, oboroženih s štirimi mitraljezi in ročnimi raketnimi metalci, zavzela položaje na bližnjih njivah. Prihod okrepitev TO (treh vodov 6. odreda) je povzročil obkolitev enote JLA s strani 110 pripadnikov TO in 25 miličnikov. Sledila so pogajanja o predaji pripadnikov JLA, kar pa se ni zgodilo. Posledično je poveljnik 75. ObmŠTO 27. junija zvečer ukazal napad na enoto JLA, a je bil ukaz zadržan do prihoda novih okrepitev. Naslednje jutro so prišli še trije vodi 6. odreda. Po krajših neuspešnih pogajanjih so miličniki, ki so stražili mejni prehod, pričeli streljati na vojake JLA, kar je privedlo do novih pogajanj in ob 9. uri do posledične predaje vseh 5 častnikov in 62 vojakov JLA.[42]

27. junija so pripadniki 75. ObmŠTO (6. in 7. odred) v sodelovanju s pripadniki 73. ObmŠTO blokirali oba prehoda čez Muro (Mursko Središče–Petišovci ter Razkrižje–Srednja Bistrica) v občini Lendava zaradi pričakovanega napredovanja varaždinskega korpusa proti Murski Soboti oziroma mejnim prehodom z Madžarsko in Avstrijo. Most v Srednji Bistrici je bil zaprt z dvema cisternama, polnima goriva, blokado pa sta varovala 2. in 4. vod 6. odreda TO. Po uspehu v Dolgi vasi so tukajšnjo brigado okrepili še s protioklepnim orožjem, podrtimi drevesi na cesto in izkopanimi položaji. Most v Petišovcih je bil blokiran s petimi cisternami, v dveh je bilo gorivo; blokado so varovali pripadniki 1. in 3. voda jurišnega odreda. Kot pričakovano, je 28. junija dopoldne iz Čakovca proti Murskemu Središču prišla kolona vozil JLA s tremi tanki, dvema oklepnima transporterjema in sedmimi drugimi vozili, ki je želela izsiliti prehod preko lendavskega mostu. A še preden je prišla v bližino mostu, so lokalni prebivalci blokirali cesto in tako preprečili napredovanje kolone. Po neuspelih pogajanjih se je kolona obrnila in poskušala izsiliti prehod preko ozemlja 73. ObmŠTO Ljutomer. Kolona je torej nameravala opraviti pot Štrigova–Razkrižje–Gornja Radgona, a jo je pri Gibini napadel protidiverzantski oddelek TO Ljutomer s šestimi pripadniki. Uničen je bil en oklepni transporter, nakar se je kolona vrnila na hrvaško stran. Pozneje je ponovno poskusila prodreti preko Banfijev, a je bila zavrnjena na blokadi, zato se je zvečer istega dne vrnila v Varaždin. 29. junija je enota JLA poskušala postaviti pontonski most pri vasi Križevci pri Ljutomeru, a ji to zaradi narasle Mure in razmočenega terena ni uspelo.[43] Zaradi blokade mostov na Muri so dobavo najnujnejših potrebščin organizirali s pomočjo kroškega broda.[44]

Po predaji enote JLA pri mejnem prehodu Dolga vas je pripadnike TO kontaktiral poveljnik obmejne stražnice JLA Pince, ki se je dogovoril za predajo posadke. K stražnici sta bila poslana oddelek 2. diverzantskega voda in skupina miličnikov, ki sta objekt obkolila, nakar se je predala celotna posadka (podčastnik in 15 vojakov). Predaja Dolge vasi je vplivala tudi na stražnico Štefana Kovača v Lendavskih goricah, saj se je tam predal tudi njen poveljnik. Posadka stražnice je tako po novem štela le devet pripadnikov, kar so izkoristili miličniki PM Lendava, ki so navezali stike s posadko in pričeli pogajanja o predaji. Po predaji stražnice Pince je popoldne 29. junija sledila še obkolitev in predaja mejne stražnice Lendavske gorice. Z njeno predajo je prenehala

39 Švajncer, *Obranili domovino*, str. 27–29.
40 Horvat, Teritorialna obramba, str. 95.
41 Miloševič, Podpolkovnik, str. 307.
42 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 412–417; Lenarčič et al., Dogajanje, str. 276–278; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 177–178.
43 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 411–416; Kunčič, Spopadi na Gibini, str. 210–211; Stanič, Blokada, str. 297–300.
44 Gerenčer, Organizacija, str. 107.

Mejni prehod Gederovci v času vojne za Slovenijo, 27. junija 1991 (fotograf Jože Pojbič; hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

tudi prisotnost sil JLA v Občini Lendava. Tudi na stražnici Žitkovci je bila situacija podobna; okrnjena posadka sedmih vojakov JLA se je 29. junija popoldne predala. Zvečer istega dne je sledila še predaja stražnice Kobilje, pri čemer se je poleg poveljnika predalo 12 vojakov. Zaščitna četa TO je prepričala k vdaji tudi 21 pripadnikov JLA v stražnici Fikšinci.[45]

V neposredni bližini mejnega prehoda Kuzma na meji z Avstrijo je bila vojaška stražnica JLA. Mejni prehod sta branila 5. odred TO in 1. vod čete za posebne namene, medtem ko so se nekateri vojaki JLA vkopali na položajih neposredno ob mejnem prehodu. 29. junija se je po krajšem spopadu skupina 25 vojakov JLA na položajih predala. Sledila je obkolitev bližnje stražnice Sotica s strani 5. odreda TO in 1. čete za posebne namene; predalo se je 28 pripadnikov JLA. Z namenom zavarovanja hrbta so pripadniki JLA 2. julija pričeli obkoljevati stražnico Kuzma, ki ji je poveljeval kapetan Stojanović, pomočnik poveljnika murskosoboške garnizije za moralno-politične zadeve. Stojanović je zavrnil pogajanja, zaradi česar je TO stražnico napadla z vsemi vrstami orožja. Potem ko je v spopadu padel Stojanović, se je 17 preostalih pripadnikov JLA predalo. Pozneje se je predalo še 6 vojakov stražnice JLA Trdkova, ko so opazili premike pripadnikov 2. odreda TO.[46]

Podoben scenarij se je odvil na mejnem prehodu Gederovci, ki so ga varovali slovenski miličniki in pripadniki TO (1. odred, 3. vod 2. diverzantskega odreda in 3. vod 2. čete za posebne namene). Skupaj so 26. junija vzpostavili polkrožne obrambne položaje od mejnega prehoda do konca vasi Gederovci. JLA je proti mejnemu prehodu poslala okoli 40 vojakov iz stražnic Korovci in Petanjci, nato pa še okoli 50 vojakov iz Murske Sobote; pozno popoldne sta dva helikopterja JLA izkrcala še 20 vojakov, ki so imeli minomete 82 mm. Po neuspelih pogajanjih o predaji je zvečer istega dne prišlo do spopada, pri čemer je streljanje s presledki trajalo vse do naslednjega jutra. Ob 7:30 sta se dva voda iz Murske Sobote predala, medtem ko so se drugi vojaki JLA umaknili v stražnico Petanjci. Teritorialci so jo obkolili in napadli; po pogajanjih se je predalo 65 pripadnikov posadke JLA. Teritorialci so izkoristili priložnost in se odpravili še do stražnice Korovci. 29. junija zjutraj so zahtevali predajo stražnice, kar se je tudi zgodilo; predalo se je 17 pripadnikov JLA.[47]

Miličniki in teritorialci (3. odred in trije vodi 2. odreda) so varovali mednarodni mejni prehod Hodoš, blokado na mostu čez Dolenski potok ter blokade na križišču pri lokalni trgovini in odcepu ceste proti Domafeldu/Malem Krplivniku. Dodatni teritorialci so bili še na položajih ob cesti Murska Sobota–Hodoš in na bližnjih kmetijah. Zaradi postavljenih blokad sta 27. junija iz Murske Sobote priletela dva helikopterja z okrepitvijo 46 vojakov z dvema netrzajnima topovoma za mejno stražnico, ki pa so jih teritorialci obkolili. Pozneje je priletel še en helikopter z 19 zveznimi miličniki, ki so se namestili v stražnici. Ob 20.15 so teritorialci in miličniki napadli desantno enoto JLA, ki je z netrzajnima topovoma pričela obstreljevati mejni prehod. Po spopadu so se vojaki JLA umaknili in zahvaljujoč nočnemu dežju prišli do stražnice. Zjutraj so teritorialci pregledali kraj spopada ter odkrili zapuščeno opremo in oborožitev JLA. Sedaj so bili vsi nasprotniki zbrani v stražnici, kar je olajšalo taktični položaj. 28. junija zjutraj so potekala pogajanja o predaji,

45 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 416–417; Lenarčič idr., Dogajanje, str. 280; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 178–180.

46 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 417; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 179.

47 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 412–417; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 181.

Blokada vojašnice JLA v Murski Soboti, konec junija 1991 (fotografinja Nataša Juhnov; hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

a so bila neuspešna, zaradi česar je bila stražnica povsem obkoljena, hkrati pa so ji odklopili še elektriko, telefon in vodo ter zavrnili možnost dostave hrane. Čez dan so se teritorialcem na položajih pridružili pripadniki pionirskega voda in voda vojaške policije TO, nato pa še vod z minometi in netrzajnim topom. Prihod teh okrepitev je vplival na moralo obkoljene stražnice, tako da so se prvi predali desantniki (46 vojakov), nato pa še zvezni miličniki (18) ter posadka stražnice (20). Kljub tem dogodkom je bil mejni prehod nenehno odprt za promet, saj so iz Avstrije nenehno uvažali potrebne surovine in polizdelke za slovensko industrijo ter izvažali izdelke tovarne Mura.[48]

Po uspešnem zavarovanju mejnega prehoda Hodoš je 29. junija sledila predaja stražnic Čepinci (16 vojakov), Trdkova (8 vojakov) in 29. junija še Prosenjakovci.[49] 2. julija je 75. ObmŠTO uspelo zavarovati celotno državno mejo na območju delovanja.[50]

Najpomembnejša in največja garnizija JLA na območju 75. ObmŠTO je bila vojašnica v Murski Soboti, ki je imela okoli 150 vojakov ter 30 častnikov; vojašnico so tik pred izbruhom sovražnosti okrepili vojaki iz Ptuja in Maribora. Poleg osebne oborožitve ter ročnih raketnih metalcev je posadka JLA imela tri minomete 120 mm, okoli vojašnice pa so bile (po prvih dezertacijah) položene protipehotne mine. Kompleks vojašnice je sestavljalo šest stavb in okoli 1 km oddaljeno skladišče MES Berek (v obliki treh bunkerjev). V noči s 26. na 27. junij je slovenska stran (četa za posebne namene in intervencijski vod) s pomočjo tovornjakov blokirala vojašnico, a je 27. junija iz vojašnice pobegnil manjši konvoj dveh vozil (terensko vozilo in tovornjak). Posledično so teritorialci okrepili tehnične ovire z vključitvijo železniških vagonov, medtem ko so bili tovornjaki tik pred vhodom v vojašnico. Po dveh dneh so se zamenjale enote TO; blokado vojašnice so sedaj prevzeli pripadniki okrepljene jurišne čete TO, ki je imela na voljo tudi minomete 82 mm. 28. junija so letala Jugoslovanskega vojaškega letalstva trikrat napadla barikade in druge cilje v Murski Soboti, pri čemer so povzročila večjo materialno škodo; v napadih sta bila huje ranjena dva pripadnika JLA (eden je pozneje umrl med zdravljenjem v murskosoboški bolnišnici). Poleg fizične blokade so vojašnici odklopili vodo in elektriko, kmalu pa je pričelo primanjkovati hrane. Vse to je neizmerno vplivalo na moralo obkoljenih vojakov JLA, kar so teritorialci izkoristili za nenehno pozivanje k predaji, do katere je tudi prišlo. 2. in 3. julija so se s poveljnikom vojašnice, polkovnikom Popadićem, pogajali tudi predstavniki občine. Na koncu je dezertirala praktično celotna posadka vojašnice, razen 10 častnikov in treh vojakov. Skupaj je bilo zajetih 245 pripadnikov JLA.[51]

Po prekinitvi spopadov 3. julija je premirje nastopilo naslednji dan (prejšnji dan je prišlo do manjših incidentov). Enote jugoslovanskega 31. korpusa so se umaknile v vojašnice, medtem pa so enote TO deblokirale vojašnice ter dovolile vzpostavitev oskrbe z vodo, elektriko in hrano. Na območju 75. ObmŠTO je med 30. julijem in 5. avgustom potekala predaja stražnic, 18. avgusta pa še zaplenjenega helikopterja Mi-8, ki je 4. julija zasilno pristal pri Hrastju-Moti, nato pa so ga

48 Gerenčer, Organizacija, str. 108; Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 412; Jonaš, Zavzetje, str. 293; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 181–182.

49 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 418–419; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 183.

50 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 424.

51 Gerenčer, Organizacija, str. 109–110; Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 417; Rebernak, Blokada, str. 301–302; Švajncer, *Obranili domovino*, str. 183–184.

prepeljali na letališče v Rakičanu. 2. septembra je JLA predala skladišče v Bereku in strelišče v Mačkovcih, medtem ko so murskosoboško vojašnico predali šele 18. septembra.[52]

Med osamosvojitveno vojno je bila aktivna tudi civilna zaščita. V Murski Soboti so tako aktivirali celotno sestavo: štabni vod, vod prve pomoči, enote za zaklanjanje (oziroma vzdrževanje in upravljanje javnih zaklonišč), gasilsko-tehnični vod, ekipe prve pomoči v krajevnih skupnostih (in poverjenike) ter gasilske enote, tako da je bilo na koncu aktivnih več kot 600 pripadnikov civilne zaščite. Po prvem letalskem napadu na Mursko Soboto 28. junija ob 11.55 so odprli vsa zaklonišča (s 2500 mesti), ki so bila vsa zasedena. Civilna zaščita je upravljala tudi zbirna centra za vojne ujetnike v osnovnih šolah v Puconcih in Bogojini. Služba upravnih zvez ter službe za opazovanje, obveščanje in alarmiranje so bile prav tako aktivne.[53] V Občini Lendava so zbirni center za vojne ujetnike vzpostavili v vaškem domu v Čentibi.[54] Splošna bolnišnica Murska Sobota je bila primarna zdravstvena ustanova v Prekmurju, ki je med vojno oskrbela 79 ranjencev; od tega je bilo 29 hospitaliziranih, drugi pa so bili zdravljeni ambulantno.[55] Med osamosvojitveno vojno je v celotnem Pomurju padlo sedem pripadnikov JLA, dva v Prekmurju in pet pri enotah JLA, ki so poskušale prodreti iz Hrvaške, medtem ko je bilo 34 ranjenih, od tega 17 na območju Prekmurja. Zajetih je bilo 529 vojakov (425 v Prekmurju), 31 starešin JLA (20), 15 zveznih miličnikov, 10 (4) zveznih carinikov in pet civilnih oseb v JLA. Med spopadi v Prekmurju ni padel niti en pripadnik TO in milice, medtem ko je bilo zaradi različnih zdravstvenih težav 20 prekmurskih teritorialcev prepeljanih v murskosoboško bolnišnico. Dva miličnika iz Prekmurja sta bila ranjena, dva civilista v Pomurju sta umrla, dva pa sta bila ranjena.[56]

RAZPRAVA

Slovenska osamosvojitvena vojna leta 1991 pomeni vrhunec procesa demokratizacije Republike Slovenije ter hkrati prvo resno preverjanje sposobnosti nove države za zagotavljanje lastne varnosti in suverenosti. Na ravni celotne države je bil strateški cilj Slovenije jasen – zavarovati razglašeno samostojnost. V tem okviru je imelo Prekmurje poseben in izrazito ranljiv geostrateški položaj. Regija je mejila na dve državi – Avstrijo in Madžarsko –, obenem pa je bila neposredno izpostavljena delovanju oklepno-mehaniziranih enot JLA iz smeri Varaždina ter iz vojaških objektov v regiji, predvsem iz vojašnice v Murski Soboti.

Zato preučevanje obrambne strategije v Prekmurju ponuja pomemben vpogled v delovanje širših obrambnih prizadevanj države, zlasti z vidika učinkovitosti, optimizacije razpoložljivih sil ter doseganja strateških ciljev ob minimalnih človeških in materialnih izgubah. Obrambna strategija, ki sta jo usklajevala 75. Območni štab TO Murska Sobota in 73. Območni štab TO Ljutomer, je morala odgovoriti na več medsebojno povezanih izzivov: prevzeti in zavarovati mednarodne mejne prehode, omejiti delovanje enot JLA v regiji ter preprečiti prodor vojaških okrepitev iz Hrvaške. Posebna zahtevnost teh nalog je izhajala iz dejstva, da je TO razpolagala predvsem z lahkim pehotnim in protioklepnim orožjem, medtem ko je imela JLA izrazito tehnološko in ognjeno premoč.

Kljub temu obrambna strategija ni temeljila na neposrednem frontalnem spopadu, temveč na načelih dinamičnega asimetričnega vojskovanja, ki se je razvijalo kot odziv na strateške in taktične priložnosti. Slovenske obrambne sile so učinkovito izkoristile poznavanje lokalnega prostora, podporo prebivalstva, razpršenost enot ter visoko stopnjo mobilnosti. Obrambni koncept je bil zasnovan tako, da bi z omejenimi sredstvi dosegli maksimalen operativni učinek. Namesto uničevanja nasprotnika je strategija težila k njegovi izolaciji, omejevanju manevrskega prostora ter ustvarjanju okoliščin, v katerih bi bil prisiljen v pogajanja, predajo ali umik.

Pomemben dejavnik uspeha so bile tudi pravočasne organizacijske priprave, ki so potekale že več mesecev pred začetkom osamosvojitvene vojne. MSNZ in kasnejša reorganizacija TO sta omogočili tajno mobilizacijo, razpršitev orožja ter vzpostavitev operativnih struktur, sposobnih hitrega odziva. Ob začetku vojne so bili obrambni načrti že pripravljeni, logistične poti zagotovljene, sodelovanje med TO, organi za notranje zadeve, slovensko milico ter civilnimi strukturami pa usklajeno in učinkovito. Prav povezovanje vojaških in civilnih elementov je ena ključnih značilnosti slovenske obrambne strategije v Prekmurju.

Poseben pomen v razpravi ima psihološko-motivacijska dimenzija konflikta. Visoka bojna morala, izrazita voljnost ter pristno domoljubje slovenskih teritorialcev so pomembno zmanjšali učinek tehnične premoči JLA. Branilci niso branili zgolj državnih meja, temveč tudi lastne domove, družine in lokalno skupnost. Ta neposredna povezanost med obrambnimi silami in lokal-

52 Horvat, Vzhodnoštajerska pokrajina, str. 428–430.
53 Gerenčer, Organizacija, str. 108–114.
54 Lenarčič idr., Dogajanje, str. 281. O delovanju zbirnih centrov glej Horvat, Delovanje zbirnih centrov.
55 Grabar, Splošna bolnišnica, str. 311.
56 Šteiner, Slovenska osamosvojitvena vojna, str. 61.

nim okoljem je prispevala k visoki stopnji discipline, medsebojnega zaupanja ter pripravljenosti za izvrševanje zahtevnih nalog. Domoljubje se v Prekmurju ni izražalo v obliki nekontroliranega militarizma, temveč predvsem z odgovornim, racionalnim in premišljenim izvajanjem obrambnih nalog.

Na taktični ravni se je obrambna strategija izražala predvsem s proaktivno obrambo, uporabo barikad in blokad komunikacijskih poti ter z izvajanjem psihološkega pritiska na enote JLA. Ključni dogodki, kot so bili spopadi za mejni prehod Dolga vas, blokada in kasnejša mirna predaja vojašnice v Murski Soboti ter zaustavljanje oklepnih kolon na mostovih čez Muro v Radencih in Veržeju, kažejo na visoko stopnjo taktične usklajenosti in operativne učinkovitosti slovenskih obrambnih sil. Uporaba improviziranih barikad iz tovornih vozil in kmetijske mehanizacije je učinkovito omejila manevrski prostor JLA, medtem ko so pogajanja, demonstracija odločnosti ter izolacija posameznih enot pomembno vplivali na padec bojne morale nasprotnikovih vojakov, ki so bili večinoma naborniki.

Analiza teh dogodkov razkriva pomembno ugotovitev: uspešne organizacijske priprave, predhodna analiza zemljišča, na katerem so nato potekali spopadi, pravilno izbrana obrambna taktika, izkoriščanje inercije zaporednih dogodkov ter slabosti nasprotnikovih težišč (na primer pri predaji stražnic na mejnih prehodih), učinkovito poveljevanje ter visoka stopnja voljnosti in domoljubja slovenskih branilcev so omogočili doseganje vseh ključnih strateških ciljev brez smrtnih žrtev med pripadniki TO in milice v Prekmurju. Ta podatek kaže na izjemen dosežek v kontekstu slovenske vojaške zgodovine in hkrati potrjuje, da je mogoče tudi v razmerah izrazite vojaške asimetrije doseči uspešno obrambo z omejeno uporabo sile, kadar obrambna strategija temelji na premišljenem načrtovanju, visoki stopnji koordinacije ter podpori lokalnega prebivalstva.

Izkušnja Prekmurja tako presega zgolj regionalni pomen in je pomemben primer učinkovitega obrambnega delovanja manjše države proti vojaško močnejšemu nasprotniku. Obrambna strategija v Prekmurju je dokazala, da lahko dobro organiziran, motiviran in prilagodljiv obrambni sistem uspešno nadomesti pomanjkanje težkega orožja ter ob tem ohrani visoko raven zaščite civilnega prebivalstva.

SKLEP

Obrambna strategija v Prekmurju se je v največji možni meri izkazala za uspešno. Doseženi so bili vsi ključni strateški cilji Republike Slovenije: prevzeti in zavarovani so bili mednarodni mejni prehodi, omejeno je bilo delovanje enot JLA na območju regije, preprečen pa je bil tudi njihov učinkovit prodor proti notranjosti države. S tem je bila suverenost nove države uspešno uveljavljena tudi na njenem najbolj severovzhodnem in geostrateško izpostavljenem območju.

Uspešnost obrambne strategije v Prekmurju ni temeljila na klasični vojaški premoči, temveč na premišljeni kombinaciji organizacijske pripravljenosti, decentraliziranega poveljevanja, hitre mobilizacije ter učinkovitega usklajevanja med vojaškimi, varnostnimi in civilnimi strukturami. Slovenska stran je pravilno prepoznala lastne omejitve v oborožitvi in številčnosti ter jih nadomestila z uporabo asimetričnih obrambnih pristopov, ki so temeljili na poznavanju terena, omejevanju manevrskega prostora nasprotnika, visoki mobilnosti ter psihološkem pritisku na enote JLA.

Pomembna značilnost prekmurske obrambne strategije je bila njena izrazita racionalnost. Cilj delovanja ni bil uničenje nasprotnika za vsako ceno, temveč doseganje strateških učinkov z minimalno uporabo sile. Zato so bile obrambne aktivnosti usmerjene predvsem v izolacijo vojašnic, blokado komunikacijskih smeri, postavljanje barikad ter ustvarjanje pogojev, v katerih je bila JLA prisiljena v pogajanja, predajo ali umik. Takšen pristop je bistveno zmanjšal možnost obsežnejših spopadov in civilnih žrtev, hkrati pa ohranil operativno pobudo slovenskih obrambnih sil.

Posebej pomembno je, da slovenske obrambne sile v Prekmurju kljub neposredni izpostavljenosti oklepno-mehaniziranim enotam JLA niso utrpele niti ene smrtne žrtve. Ta podatek potrjuje visoko stopnjo usposobljenosti poveljniškega kadra, dobro organiziranost TO in milice ter izjemno disciplino vseh udeleženih. Hkrati dokazuje, da je mogoče tudi v izjemno zahtevnih varnostnih razmerah strateške cilje doseči z omejeno uporabo nasilja, kadar obrambna strategija temelji na jasnem političnem cilju, podpori lokalnega prebivalstva ter učinkovitem usklajevanju vseh obrambnih podsistemov in struktur.

Prekmurje je bilo tako v procesu osamosvajanja Republike Slovenije pomemben strateški prostor, kjer se je jasno pokazala sposobnost slovenskega obrambnega sistema za prilagodljivo, učinkovito in odgovorno delovanje. Zato obrambna izkušnja Prekmurja ne pomeni zgolj regionalnega prispevka k slovenski osamosvojitvi, temveč tudi pomemben primer uspešnega obrambnega delovanja manjše države proti vojaško močnejšemu nasprotniku.

Financiranje
Članek je nastal v okviru projekta Prihodnji izzivi sodobnih oboroženih sil, ki ga financira Fakulteta za državne in evropske študije na Novi univerzi.

Izjava o dostopnosti podatkov
Pri raziskavi za pripravo prispevka niso bili ustvarjeni ali analizirani nobeni novi raziskovalni podatki.

VIRI IN LITERATURA

TISKANI VIRI

Veleizdaja Slovenije: Razorožitev Teritorialne obrambe RS maja 1990: Zbornik dokumentov in pričevanj o materi vseh afer z orožjem (pa tudi o njihovih očetih). Ljubljana: Nova obzorja, 2011.

LITERATURA

Bolfek, Boris: *Nastanek in razvoj slovenske TO: 1968–1990*. Ljubljana, Radomlje: Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Defensor, 2018.

Bračko, Branimir: Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji »Sever«. *Varstvoslovje*, 1, 2010, str. 13–25.

Čas, Tomaž, Pozderec, Franc in Petelin, David: Vloga organov za notranje zadeve in milice v času osamosvojitvenih procesov do oboroženega konflikta z Jugoslovansko ljudsko armado. *Varstvoslovje* 27, 2025, str. 1–24.

Dimitrijević, Bojan: *Jugoslovenska narodna armija u Hrvatskoj i Sloveniji 1945.–1968.* Zagreb: Despot infinitus, 2017.

Furlan, Branimir: *Vojaška strategija osamosvojitve Slovenije*. Ljubljana: Defensor, 2023.

Gerenčer, Andrej: Organizacija in delovanje občinskih oblastnih struktur v osamosvojitveni vojni. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 104–114.

Gorčan, Stanislav: Dogajanje na štirih mednarodnih mejnih prehodih v Prekmurju. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 282–287.

Grabar, Daniel: Splošna bolnišnica Murska Sobota med osamosvojitveno vojno. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 311–326.

Horvat, Mladen: Delovanje zbirnih centrov za prebegle pripadnike JLA v vzhodnoštajerski pokrajini. *Vojaška zgodovina* 13, 2017, št. 1/2, str. 141–152.

Horvat, Mladen: *Teritorialna obramba vzhodnoštajerske pokrajine (7. PŠTO) v vojni za Slovenijo 1991* (magistrsko delo). Maribor: Filozofska fakulteta, 2015.

Horvat, Mladen: Vojna za Slovenijo leta 1991 v Prekmurju. *Vojaška zgodovina* 17, 2025, št. 1, str. 93–104.

Horvat, Mladen: Vzhodnoštajerska pokrajina. *Vojaška obramba Slovenije 1990/1991* (ur. Tomaž Kladnik). Ljubljana: Defensor, 2011, str. 419–458.

Janša, Janez: *Premiki: Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Jonaš, Ludvik: Zavzetje karavle na Hodošu. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 288–296.

Kladnik, Tomaž: *Vojaška obramba Slovenije: 1990–1991*. Ljubljana: Defensor, 2011.

Kolar Osvald, Darinka: Zgodovina slovenske policije – od orožnika do policista. *Četrt stoletja Policijske uprave Novo mesto: utrinki iz zgodovine policije na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju*, str. 13–17. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2016.

Kunčič, Vladimir: Spopadi na Gibini. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 209–212.

Lenarčič, Robert, Rožman, Bojan in Stanič, Živko: Dogajanje na območju Občine Lendava v osamosvojitveni vojni. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 275–281.

Marijan, Davor: »Jedinstvo« – posljednji ustroj JNA. *Polemos*, 6, 2003, str. 11–47.

Marković, Zvezdan: *Jugoslovanska ljudska armada*. Ljubljana: Defensor, 2007.

Mihalič, Edvard: Organizacija in delovanje 75. območnega štaba Teritorialne obrambe Murske Sobote v osamosvojitveni vojni. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 252–274.

Miloševič, Vladimir: Podpolkovnik Vladimir Miloševič. *Enotni v zmagi. Osamosvojitev Slovenije* (ur. Nataša Urbanc). Ljubljana: Nova revija, 2006, str. 307–309.

Miloševič, Vladimir: Začelo se je maja – pogled z vidika poveljnika. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 72–85.

Rebernak, Franjo: Blokada vojašnice Murska Sobota. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 301–310.

Repe, Božo: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Ribaš, Drago: *Pomurje je gorelo modro*. Murska Sobota: PVD Sever za Pomurje, 2018.

Smodiš, Ivan: Organizacija in delovanje Manevrske strukture narodne zaščite v Pomurju. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 72–85.

Stanič, Živko: Blokada prehodov preko reke Mure. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 297–300.

Svete, Uroš: Manevrska struktura Narodne zaščite med strateškim konceptom in taktično realizacijo. *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, 2012, št. 2, str. 189–212.

Šteiner, Alojz: Geneza in operativne značilnosti osamosvojitvene vojne v Prekmurju in Prlekiji pred 30 leti. *Anali PAZU* 8, št. 1, 2022, str. 65–94. DOI: https://doi.org/10.18690/analipazuhd.8.1.65-94.2022

Šteiner, Alojz: Slovenska osamosvojitvena vojna 1991 v Pomurju. *Spomini ne zbledijo – pričevanja in razmišljanja o vojni za Slovenijo 1991 v Pomurju* (ur. Janko Durič, Bernarda Roudi). Murska Sobota: PO ZVVS za Pomurje, 2017, str. 44–61.

Šteiner, Alojz: Zgodovinski razvoj Teritorialne obrambe v Pomurju od leta 1968 do 1990. *Vloga TO Pomurja v procesu osamosvajanja* (ur. Alojz Šteiner). Lendava: Arma, 2015, str. 27–71.

Šteiner, Alojz: Zgodovinski razvoj TO v občini Murska Sobota od leta 1968 do 1991. *Občina Murska Sobota v soju osamosvojitvene vojne 1991 – Zbornik* (ur. Drago Ribaš). Murska Sobota: Policijsko veteransko društvo Sever za Pomurje: Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo Murska Sobota, 2025, str. 149–177.

Švajncer, Janez J.: *Obranili domovino. Teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*. Ljubljana: Viharnik, 1993.

Valič Zver, Andreja: *Stali smo in obstali: 30. obletnica razglasitve in obrambe samostojne in neodvisne države Republike Slovenije*. Ljubljana: Urad Vlade RS za komuniciranje, 2021.

SUMMARY

Military Operations in Prekmurje during the Slovenian War of Independence in 1991

During the War of Independence in 1991, Prekmurje was one of strategically most important but also vulnerable areas of the Republic of Slovenia. Its specific geographic position in the northeastern part of the country, the immediate proximity of Austria, Hungary, and Croatia, as well as the presence of the Yugoslav Army's military facilities made Prekmurje one of the key crisis zones during the independence process. The wide-open Pannonian expanse and important transport connections meant that the armoured and mechanized units of the Yugoslav People's Army could make a rapid advance into Slovenia's interior. Nonetheless, the Slovenian defence forces managed to effectively protect the state interests in the region by thwarting the aggressor's advances while suffering a remarkably low levels of fatalities and material damage.

The article analyses the development of the defence strategy and tactics employed by the Slovenian territorial and police units in Prekmurje during the War of Independence in 1991. It presents the chronological sequence of events as well as analytically discusses the decision-making processes, the organizational and logistical planning, and the coherent collaboration between military, security, and civilian structures in creating the conditions for forming an effective and adaptive capacity of defence against the formidable military adversary.

The research follows three key objectives, i.e., to outline the historical background of building the defence preparedness in Prekmurje before the Ten-Day War, to analyse local organizational, personnel, and logistical preparations for Slovenia's independence, as well as to examine military activities and key defence actions in the region during the war. According to the research findings, the successful defence of Prekmurje was a result of timely planning, effective command, as well as high-level coordination between the territorial defence and police forces, civil protection, local authorities, and the population. An important role was also played by the Manoeuvre Structure of National Protection, which enabled the covert organization of defence capabilities and wartime staffing before the military confrontation started.

A special characteristic of the defence strategy used in Prekmurje was its adaptability to the specific geographic and operational conditions in the region. Considering that the Slovenian forces did not dispose of heavy weaponry, the territorial defence relied on the concepts of asymmetric warfare. Rather than direct frontal confrontation with the Yugoslav People's Army, the Slovenian defence resorted to setting up barricades and roadblocks, employing manoeuvre warfare, and exerting psychological pressure on the opposing side. Another key factor contributing to the successful defence was the local communicational and logistics connections, which allowed for the rapid movement of small territorial defence units and the effective coordination of defence operations.

The key events particularly highlighted are the defence of the Dolga vas border crossing, the blockade and subsequent peaceful handover of the military barracks in Murska Sobota, and the stopping of the Yugoslav Army's armoured columns on the bridges crossing the Mura River. These developments testify to the Slovenian side's successful ability to capitalize on its familiarity with the domestic territory, the support it received from the local population, and the remarkable motivation among the defenders. Another crucial factor of its success was the high combat morale among the members of the territorial defence and police forces, who fought not only to safeguard the interests of the newly established state but also their local environment, families, and homes.

The research especially stresses the importance of the civilian population and the economy in the successful implementation of defence activities. The civilian population actively participated in setting up barricades, providing logistical support, gathering information, and protecting the key infrastructure. It was precisely the close collaboration between the defence structures and the local population that decisively contributed to the effectiveness and stability of the defence efforts in Prekmurje.

According to the research findings, the defence strategy employed in Prekmurje was remarkably successful. The Slovenian defence forces managed to attain all the key strategic objectives while minimizing material damage and preventing fatalities in their ranks. During the process of Slovenian independence, Prekmurje played an important strategic role as an example of effective and well-organized military operations, which successfully responded to strategic and tactical challenges with its adaptive defence strategy.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.21
CC BY-SA

MATEJA HUBER*

Velikonočne šege in verovanja v Prekmurju

IZVLEČEK

Članek predstavlja velikonočne šege in verovanja v Prekmurju ter je nastal na podlagi etnološkega terenskega dela in ustnih virov. Obravnava praznični čas od cvetne nedelje do velikonočnega ponedeljka ter opisuje cvetnonedeljske šope, postne navade, velikonočno hrano, *remenke* (»pisanice«), blagoslov jedi, procesije, velikonočne ognje, pokanje z možnarji, obdarovanje in igre s pisanicami. Posebna pozornost je namenjena razlikam med katoliško in evangeličansko tradicijo ter spremembam, ki so jih šege doživele v drugi polovici 20. stoletja. Prispevek temelji predvsem na pričevanjih Prekmurcev, rojenih med dvajsetimi in petdesetimi leti 20. stoletja, ter prispeva k dokumentiranju lokalne nesnovne kulturne dediščine.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, velika noč, šege in verovanja, etnologija, nesnovna kulturna dediščina

ABSTRACT

EASTER CUSTOMS AND BELIEFS IN PREKMURJE

The article presents Easter customs and beliefs in Prekmurje based on ethnological field work and oral history. It discusses the festive period between Palm Sunday and Good Monday, describing Palm Sunday bundles, fasting traditions, Easter food, *remenke* (Easter eggs), the blessing of Easter baskets, the Holy Week processions, Easter fire, mortar firing, gift-giving, and Easter egg games. Special consideration is given to the differences between the Catholic and Evangelical traditions as well as changes that the Easter customs underwent in the second half of the twentieth century. The article primarily draws on the oral accounts provided by the inhabitants of Prekmurje, born between the 1920s and 1950s, thus adding to the recording of local intangible cultural heritage.

KEYWORDS

Prekmurje, Easter, customs and beliefs, ethnology, intangible cultural heritage

* univ. dipl. etn. in kult. antrop., muzejska svetovalka, Pomurski muzej Murska Sobota, mateja.huber@pomurski-muzej.si

UVOD

Velika noč je najstarejši in največji krščanski praznik, ki praznuje Jezusovo smrt in vstajenje. V tem času v cerkvah potekajo številni obredi, medtem ko ljudstvo po domovih praznuje še po svoje, zato je velika noč tudi ljudski praznik. V Prekmurju mu pravijo *vüzen*. Izraz izvira iz besede »vzeti«, kar je povezano z značilnostjo praznika, ko so lahko ljudje po dolgotrajnem postnem času spet »vzeli« meso in ga uživali.[1] Do današnjih dni so se ohranile prvine še iz časa poganstva, kot so jajca, zelenje, ogenj, pokanje, procesije in uživanje blagoslovljenih jedi. Te nakazujejo, da velika noč temelji na predkrščanskem praznovanju. Prekrila je predkrščansko oziroma poganško novo leto, ki so ga praznovali spomladi in je slavilo ponovno rojstvo narave oziroma pomlad. Krščanstvo je vstalo naravo zamenjalo z vstalim Kristusom.[2]

Na Slovenskem, torej tudi v Prekmurju, ima velikonočni čas močno zakoreninjeno tradicijo. V članku se bom osredotočila na dokumentiranje lokalnega izročila, in sicer na primarne ustne vire, zbrane z etnološkim terenskim delom v Prekmurju, ki je potekalo v obliki polstrukturiranih intervjujev s pripovedovalci, rojenimi med dvajsetimi in petdesetimi leti 20. stoletja. Skoraj vsi so živeli v podeželskem kmečkem okolju. Podatki se nanašajo predvsem na povojno obdobje (petdeseta, šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja). Članek temelji na razširjeni analizi devetih strokovnih prispevkov, ki so bili objavljeni v zbornikih Zavoda Marianum Veržej, izdanih ob razstavah pirhov.[3]

Za prvo polovico 20. stoletja je o velikonočnih šegah v Prekmurju ohranjenih nekaj skopih podatkov v starejših prekmurskih časopisnih virih. Dva prispevka[4] sta nabožne vsebine in za pričujočo raziskavo nista relevantna, dva pa prinašata tudi podatke o velikonočnih šegah. Duhovnik in publicist Ivan Baša je leta 1905 v verskem mesečniku pojasnjeval pomen cerkvenih obredov, povezanih s cvetno nedeljo, velikim tednom, božjim grobom in drugimi sestavinami velikonočnega časa.[5] Vsebinsko najpomembnejši je članek, objavljen leta 1916 v tedniku *Novine*,[6] ki opisuje nekatere tedanje ljudske šege; te bodo predstavljene v nadaljevanju članka.

Tudi v starejših etnoloških raziskavah so podatki o velikonočnih šegah v Prekmurju večinoma fragmentarni. Najceloviteje jih je obravnaval Niko Kuret v monografiji *Praznično leto Slovencev*,[7] ki je tudi avtor temeljnega članka o prekmurskih *remenkah*. Posamezne šege omenjata še Vilko Novak[8] in Dušan Rešek;[9] njune ugotovitve bodo prav tako vključene v nadaljnjo obravnavo.

Velika noč pomeni velikonočno nedeljo in veliki ponedeljek.[10] Praznovanje ne traja le dan ali dva, ampak zaokrožuje širši praznični čas, ki se začne s cvetno nedeljo. V članku bodo podrobneje osvetljeni izbrani dnevi tega ciklusa – od uvodne cvetne nedelje, strogega obrednega vzdušja velikega petka in pripravljalne velike sobote do vrhunca praznovanja velike noči. Poudarek bo predvsem na šegah in izročilu, ki so oblikovali dediščino velike noči v Prekmurju. Ker v Prekmurju živi prebivalstvo katoliške in evangeličanske veroizpovedi, bo v članku opredeljeno, katere šege so bile značilne za vsako od obeh veroizpovedi.

CVETNA NEDELJA IN BLAGOSLOVLJENO RASTLINJE

Veliki teden se začne s cvetno nedeljo. Krščanska šega, znana že od 9. stoletja, obuja spomin na Jezusov prihod v Jeruzalem, ko so ga ljudje pozdravljali s palmovimi vejami. Šega verjetno izvira iz starejših predkrščanskih obredov čaščenja rastlin. Danes verniki k blagoslovu prinesejo snope pomladnega zelenja, imenovane cvetnonedeljske butare.[11]

Na Slovenskem obstaja precej starejših poimenovanj, ki nakazujejo, da so bile prvotne butare sestavljene iz različnih vrst pogač in peciva ali nečesa, kar je bilo narejeno iz presnega testa*: prajtelj, presnec, potica, snop, pegelj, žegenj*, *presta* in drugi. Butare, kot jih poznamo danes, so tako sodobna različica starih verovanj, v katerih sta imela osrednje mesto kruh in pecivo, okrašena z mladim pomladnim zelenjem.[12]

Evangeličani cvetnonedeljskih šopov niso poznali. V Prekmurju so jih uporabljali katoličani.

Etnološka literatura navaja, da so cvetnonedeljske snope v Prekmurju poimenovali po vrsti zelenja, iz katerega je bil snop, in da je najbolj poznan izraz *presnec* oziroma *presmec*.[13] Njegovo

1 Bogataj, *Slovenija praznuje*, str. 93.
2 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 9, 15, 47.
3 Glej seznam literature.
4 *Novine*, let. 5, 1918, št. 13, str. 1, »Vüzem«; *Marijin list*, let. 22, 1926, št. 3, str. 15, »Odgovori na pitanja«.
5 Baša, Vüzem, str. 132–137.
6 *Novine*, let. 3, 1916, št. 22, str. 2, »Vüzenske navade«.
7 Kuret, *Praznično leto Slovencev*.
8 Novak, *Ljudska prehrana*.
9 Rešek, *Šege in verovanja*.
10 *Slovenski etnološki leksikon*, str. 665.
11 Židov, Uporaba, str. 79.
12 Bogataj, *Slovenija praznuje*, str. 94–95.
13 Šarf, *Občina Murska Sobota*, str. 110; Pšajd, Prekmursko ljudsko izročilo, str. 355; Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 115.

Deček z vejico vrbe ive za cvetno nedeljo, Ivanci, 1958 (foto: T. Urbas, hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

poimenovanje naj bi se nanašalo na kruh iz presnega testa.[14]

Pripovedovalci rabe izraza *presnec* niso izpričali, kar nakazuje, da izraz ni bil razširjen po celotnem Prekmurju. Posebnega izraza niso navedli, saj so jih poimenovali po vrsti zelenja. Glavna rastlina za cvetnonedeljske snope v Prekmurju so bile vejice vrbe ive v cvetočem stanju.[15] Morebitnih simbolnih pomenov vrbe pripovedovalci niso izpostavili. Ena od pripovedovalk je kot razlog za rabo vrbovih vej navedla,[16] da oljčne veje v Prekmurju niso bile dostopne, zato so namesto njih uporabili vrbove: »*Ibovina* ['vrba iva', op. a.] zato, nismo imeli oljčnih vejic, potem pa ta *ibovina*, to tudi ne vem, kdaj je to ven prišlo v navado, ali drugo ni bilo, in *ibovina* je imela mačice, zato smo nesli, včasih so pa mačice že dol, pa je bilo že listje.«[17]

Njihova sestava in izdelava nista bili zapleteni. Pripovedovalka iz Kuzme je tako povedala: »Zdaj po *Štajeru* pa po Gorenjski je to čisto drugo, tam so tiste velike butare. Ampak tu ne, mi nismo imeli butar. Mi smo imeli navadno šopke, ko smo nesli v cerkev.«[18]

Na Goričkem in v Dobrovniku so rekli *mačice* (cvetoče vejice vrbe ive), na Dolinskem *ibovina* ali *snopiček iz ibojne*, v Markovcih pa so rekli *šoupek za cvetno nedelo*.[19]

Število vej v šopu ni bilo določeno in je bilo prepuščeno posameznikom. Vejicam *mačic* so pogosto dodali še drugo spomladansko zelenje ali cvetje, kar je bilo prav tako prepuščeno izbiri posameznikom (npr. pušpan, asparagusova praprot, trobentice, travniške cvetlice, dren). Ena od informatork je povzela: »Nihče vas ni silil, kar smo hoteli, smo vse nesli.«[20] Če so *mačice* že odcvetele, so v Kuzmi in Gomilici pri Turnišču k blagoslovu nesli veje vrbe z listi.[21] Na območju župnij Grad na Goričkem in Dobrovnik so v primeru poznega obdobja velike noči vejice, ko so odcvetele, porezali v stanju *mačic* in jih shranili do cvetne nedelje. V kraju Vidonci, ki spadajo pod župnijo Grad, so ženske in otroci nesli *mačice*, moški pa šibo *pantovca* oziroma divje vrbe. Tako je vsak vernik, ki je šel na cvetno nedeljo v cerkev, imel v rokah svoj šop vejic oziroma šibo: »Ali to, da bi eden brez vejice šel, to ni bilo. Nekaj so imeli, če že drugo ne, če kateri ni imel ali je pozabil, ko je videl druge, da so imeli, so kje na poti utrgali /.../. Moral pa je vsaki imeti, zakaj, pa ne vem.«[22] V tem primeru so si radi utrgali vejico breze, ki zgodaj razvije popke in cvetove. V župniji Dobrovnik pa

14 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 104.
15 Huber, Cvetna nedelja v Prekmurju, str. 42.
16 Dobesedni navedki pripovedovalcev so navedeni v pokniženih zapisih. Določeni izrazi v ležeči pisavi so zapisani v narečju.
17 Olga Roposa, rojena leta 1936 v Gomilicah, Terenski zapiski D (MH) 93.
18 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 95.
19 Pšajd, Praznovanje velike noči, str. 18; ustni viri: Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski D (MH) 96; Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 97; Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 95; Karel Rajbar, rojen leta 1941 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 94; Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 92; Olga Roposa, rojena leta 1936 v Gomilici, Terenski zapiski D (MH) 93.
20 Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski D (MH) 96.
21 Olga Roposa, rojena leta 1936 v Gomilicah, Terenski zapiski D (MH) 93; Karel Rajbar, rojen leta 1941 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 94.
22 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 97.

so moški na cvetno nedeljo šli v cerkev brez vejic oziroma šopka: »To je vsak vedel, da je cvetna nedelja, prazen ne greš v cerkev, edino moški, moški so vendarle šli brez vejic.«[23]

Ko so cvetnonedeljski šopi v cerkvi postali blagoslovljeni, so ljudje verjeli, da so se nanje prenesle posebne moči. Verniki so veje prinesli domov ter s tem blagoslov prenesli v svoje domove in družine.[24] Delovanje moči blagoslovljenih vej so si razlagali in prakticirali po svoje, torej po ljudsko. Ljudska verovanja o posebni moči butar jih pojmujejo kot zaščitno oziroma varovalno sredstvo in način za prenos blagoslova. V nadaljevanju bodo opisane šege, povezane s cvetnonedeljskimi snopi, ki odražajo verovanja o njihovih posebnih močeh.

Ponekod v Prekmurju, predvsem na Goričkem, so veje iz cvetnonedeljskega šopa vtikali v vogale njiv, saj so verjeli, da bodo tako blagoslova deležni tudi posevki, kar bo zagotovilo dobro letino: »Potem si pa dal za božji blagoslov, da lepo obrodi pšenica in rž, notri v zemljo.«[25] Šega vtikanja vej je imela več različic. V Dolencih na Goričkem so na veliko noč popoldne veje vtikali v vse štiri vogale njiv. Ob tem so molili.[26] V Markovcih na Goričkem so se na njive odpravili na veliko noč po kosilu. Veje so vtaknili v vsako njivo s posevkom, in sicer tako, da so *pikali navkriž* – dve veji so vtaknili v dva nasproti ležeča vogala. Ko so vejo vtaknili v prvi vogal, so začeli moliti rožni venec in ga molili po poti do nasproti ležečega vogala.[27] V Kuzmi in Murski Soboti so veje vtikali le na tiste njive, kjer sta bili posejani pšenica in rž. V družini pripovedovalke iz Kuzme so tako iz snopa izločili toliko vej, kolikor so imeli njiv s pšenico in ržjo. V vsako njivo so vtaknili eno vejo: »Potem si pa dal za božji blagoslov, da lepo obrodi pšenica in žito, notri v zemljo.«[28]

Vej pa niso uporabljali le za blagoslov posevkov, ampak tudi za dom in živali. V Markovcih so na veliko noč prižgali cvetnonedeljsko vejo ter z njo okadili hišo in hlev. Verjeli so, da so s tem blagoslovili svoj dom.[29] V časopisnem viru iz leta 1916 je zapisano, da so pri nekaterih hišah vejo dali za ogledalo ali za sliko na steni.[30] Nekateri posamezniki so blagoslov prenašali tudi na domače živali. Kmetovalka iz Murske Sobote je blagoslovljeno vejico dala med kruh. Piščancem in kravam je dala košček kruha z delom vejice, da so ju použili.[31] V Dobrovniku so blagoslov na krave prenesli nekoliko drugače, in sicer tako, da so jih pobožali z vejico iz snopa.[32]

Vero v moč blagoslova cvetnonedeljskih vej je dopolnjevala vera v njihove zaščitne moči, saj so jih uporabljali za zaščito pred nesrečo. V Črenšovcih na Dolinskem so šopek vrgli na streho, kar naj bi hišo zaščitilo pred nesrečo.[33] Podobno so počeli v okolici bližnjega Turnišča: v Gomilici so blagoslovljeno *ibovino* s cvetjem najprej zataknili za hišno razpelo. Tam so jo pustili do velike noči, nato so jo dali za tram slamnate strehe hleva. Verjeli so, da jo varuje pred »*hudo uro*«, torej pred udari strele, točo in požarom. Po določenem času so jo shranili v shrambi. Sežigali je niso. Držali so se načela, da se žegna ne sme raztrositi, ampak mora ostati pri hiši (zato tudi niso vtikali vej na njive).[34] V Dobrovniku blagoslovljenih *mačic* niso smeli prinesti v hišo, ker so verjeli, da potem spomladi ne bo sreče s piščanci. Ko so z njimi pobožali krave, so jih kot zaščito pred udarom strele zataknili za tram na verandi, kjer so jih hranili do naslednje cvetne nedelje, nato so jih zakurili. Ob hujših nevihtah so vzeli vejico in jo sežgali. Verjeli so, da so se s tem zaščitili pred udarom strele v hišo.[35] Na Goričkem so veje hranili na podstrešju. V Kuzmi so jih »proti nesreči, proti streli« hranili do cvetne nedelje v naslednjem letu, nato so jih zakurili in zamenjali s svežimi vejami.[36] Posamezno vejo so zakurili tudi ob močnejših nevihtah: »To je bila kot ena zaščita proti toči ali slabemu vremenu.«[37] V Vidoncih so posvečene veje odnesli na podstrešje in jih zataknili za tram. »To je taki stari običaj bil, da so to morali na *iži* ['na podstrešju', op. a.] za tram dati. To je nekaj takega bilo, ker baje imaš nekaj blagoslovljenega na *iži*, ker baje tu strela ne udari.« Vsako leto so vzeli nekaj sta-

23 Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 92.
24 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 101.
25 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 95.
26 Ludvik Nemeš, rojen leta 1928 v Dolencih, Terenski zapiski Jelke Pšajd D 31.
27 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 97.
28 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 95; Julijana Zrim, rojena leta 1934 v Murski Soboti, Terenski zapiski Jelke Pšajd št. D 3.
29 Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski D (MH) 96.
30 Vüzenske navade, str. 2.
31 Julijana Zrim, rojena leta 1934 v Murski Soboti, Terenski zapiski Jelke Pšajd št. D 3.
32 Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 92.
33 Pšajd, Praznovanje velike noči, str. 18.
34 Olga Ropoša, rojena leta 1936 v Gomilici, Terenski zapiski D (MH) 93.
35 Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 92.
36 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 95.
37 Karel Rajbar, rojen leta 1941 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 94.

Cvetnonedeljsko zelenje, zataknjeno za tram, Turnišče, 3. 7. 2013 (foto: J. Pšajd, hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

rih vej in z njimi na veliko noč, zgodaj zjutraj, ko je bilo *goristanenje*, prižgali vstajenjski ogenj. V Markovcih so, ko so zataknili veje za tram, izrekli: »*Bog vari ognja* ['Bog, obvaruj pred ognjem', op. a.].«[38]

Mnogostransko uporabo cvetnonedeljskih vej kot prenašalk blagoslova je izpričala pripovedovalka iz Markovcev na Goričkem. Poleg tega, da so z njimi okadili hišo in hlev, so jih uporabljali tudi ob smrti. S prižgano vejo so okadili krsto, saj so verjeli, da bo blagoslova deležen tudi pokojnik.[39]

Ponekod so jih uporabljali tudi za napovedovanje smrti. Snop so vrgli na streho, in če se je obrnil navzdol, je to pomenilo, da bo tisto leto nekdo pri hiši umrl.[40]

Ko so v Filovcih pričeli s kuhanjem mesa za velikonočni žegen, so v peči zakurili z vejami iz butare.[41]

Zanimiv podatek je v viru iz leta 1916, ki nakazuje, da cvetnonedeljski šopi niso vedno vsem pomenili nekaj svetega. Anonimni avtor je navedel, da se ponekod z njimi fantje pretepajo na cesti, kar je označil za »novejšo navado« ter jo moralno obsodil kot »znamenje pokvarjenosti srca in razuzdane pameti«.[42]

Blagoslavljanje cvetnonedeljskih snopov se je ohranilo do danes. Poleg vrbovih vej so se v novejšem času uveljavile še vejice oljke, ki jih za vernike priskrbijo župnišča pred cvetno nedeljo. Njihovo hranjenje je še danes v navadi, prav tako sežiganje po določenem času. Ostala opisana dejanja so v veliki meri opustili. Nihče od pripovedovalcev ne prižiga vej ob močnejših nevihtah, vtikanje vej na njive pa je potrdila ena pripovedovalka.[43]

PRIPRAVA NA PRAZNIK IN VELIKI PETEK

Priprave na praznik so se začele s čiščenjem domov in okolice. Dan čiščenja je bil različen in odvisen od razporeda drugih obveznosti družine. V Dobrovniku so otroci pred veliko nočjo pometali ceste. Po sredi ceste so potegnili črto, ki je označevala mejo, do koder so pometali. Tako so otroci iz hiš na eni strani pometli cesto do ene polovice, otroci iz hiš na nasprotni strani ceste pa do druge.[44] Ponekod v Prekmurju je bila navada, da so v velikem tednu sadili krompir in sejali pesno seme.[45]

V krščanstvu velja veliki petek za dan, ko je Jezus umrl. V katoliških cerkvah je to edini dan v letu, ko ni maše, kajti na ta dan je Jezus opravil svojo življenjsko daritev. Takrat imajo v pobožnostih katoliških vernikov pomembno mesto božji grobovi, katerih zasnova temelji na upodobitvi mrtvega Jezusa.[46] Časopisni vir iz leta 1905 ga imenuje »sveti grob«. Vzdušje žalovanja je po-

38 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 97; Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski D (MH) 96.

39 Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski D (MH) 96.

40 Pšajd, Prekmursko ljudsko kulturno izročilo, str. 355.

41 Ema Vezovišek, rojena leta 1947 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 159.

42 Vüzenske navade, str. 2. Op. avt.: dobesedni navedek je zapisan v poknjiženi obliki.

43 Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski D (MH) 96.

44 Anica Car, rojena leta 1948 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 163.

45 Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 144.

46 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 178, 181.

Božji grob v cerkvi Sv. Nikolaja v Murski Soboti, 19. 4. 2019 (foto: T. Vrečič, hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

udarjeno z odsotnostjo zvonjenja in zatemnjenimi cerkvami, sveče pa gorijo le ob grobu.[47] Vir iz leta 1916 navaja, da je božje grobove obiskovalo največ majhnih otrok, ki so tam darovali »krajcar«.[48] V beltinski župniji so verniki obiskali božji grob v petek ali soboto.[49]

V Bogojini je bil božji grob postavljen pod oltarjem, ob njem pa so tri dni gorele posebne svečke. V tridesetih letih 20. stoletja so ministranti pred veliko nočjo po vasi pobirali bučno olje za razsvetljavo božjega groba. Vaščani so običajno prispevali en do dva decilitra olja. Zbrano olje so vlili v več manjših skledic. Nanj so položili koščke borovega lubja z vrvico ter jih prižgali. Plamen je tako lebdel na površini olja in ustvarjal posebno skrivnostno vzdušje ob božjem grobu.[50]

Za evangeličane je veliki petek pomemben praznik in je bolj poudarjen kot v katoliški veri. Evangeličanska vera je prežeta s teologijo križa, po kateri morajo ljudje sami nositi svoj križ. V cerkvah poteka bogoslužje.[51]

Verniki obeh ver so se na ta dan držali posta. Oboji so pripravljali brezmesno hrano.[52] Post je bil izraziteje zapovedan pri katoličanih, in sicer s štiridesetdnevnim postom, ki so se ga držali tako, da ob petkih niso jedli mesa: »Je še tako bilo, da se ob petkih ni mesa kuhalo. To se je držalo.«[53] V časopisnem viru iz leta 1916 je zapisano, da so se posta najstrožje držali v velikem tednu, ko niso jedli mesa in so si hrano pripravljali na olju. Številne družine že v četrtek niso jedle nič kuhanega, na veliki petek pa so kuhinjska ognjišča ugasnila. Takrat zjutraj niso jedli, opoldne in zvečer pa le hladno hrano, kot so *makove gibice* [tanka nekvašena pogača, posuta z makom], suhe jabolčne krhlje in divjo solato.[54] V katoliški družini v Tešanovcih so na veliki petek jedli trikrat na dan, a le enkrat so se lahko najedli do sitega.[55] V Filovcih so na veliki petek pekli in jedli *krapec s*

Oltar evangeličanske cerkve v Murski Soboti, na velikonočni petek s trnovo krono, 18. 4. 2025 (foto: J. Pšajd, hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

47 Baša, Vüzem, str. 133–134.
48 Vüzenske navade, str. 2.
49 Hedvika Križanič, rojena leta 1929 v Gančanih, Terenski zapiski D (MH) 123.
50 Jožef Benkovič, rojen leta 1927 v Bogojini, Terenski zapiski D (MH) 117.
51 Katja Ajdnik, evangeličanska duhovnica, telefonski pogovor, 21. 2. 2017.
52 Huber, Križev pot, str. 24.
53 Kristina Pintarič, rojena leta 1944 v Radovcih, Terenski zapiski D (MH) 149.
54 Vüzenske navade, str. 2.
55 Marija Turner, rojena leta 1935 v Tešanovcih, Terenski zapiski D (MH) 150.

kisilakom, tj. kvašeno pogačo s skuto. Če je ostala, so jo jedli še naslednji dan.[56]

Evangeličani v današnjem času na ta dan ne jedo mesa, v preteklosti pa so se posta držali strožje. Pripovedovalka iz Moščancev se za trideseta leta 20. stoletja spominja, da dopoldne sploh niso jedli. Ker je bila lačna, je kot otrok babico prosila za hrano, a jo je ta zavrnila z besedama »dopoldne nič«.[57]

Evangeličanka v Markišavcih je za post pripravila mlečno fižolovo juho in pšenično *zlevanko* (v peči zapečena masa iz moke, mleka in jajc).[58] Podoben jedilnik so imeli v sosednjih Puconcih. Tam so evangeličani za post jedli mlečno fižolovo ali gobovo juho, fižol na olju in jajca ter kompot iz suhih jabolk in hrušk.[59]

Pripovedovalka evangeličanske veroizpovedi se za svoje otroštvo v Poznanovcih na Goričkem spominja, kako ji je babica ob velikih petkih za šolsko malico pripravljala popečen kruh na bučnem olju, saj zaradi posta svinjske masti niso smeli uporabljati. Na ta dan so z bučnim oljem pripravili prežganje za juho, zabelili kuhan krompir, jajca in fižol.[60]

Pripovedovalec iz Bogojine je izpričal zanimivo anekdoto o kršenju posta, ki kaže, da se je post izjemoma tudi kršil. Zgodila se je v Turnišču, ko se je neki moški v cerkvi za veliko noč spovedoval. Župniku je priznal, da si je v petek na post »masten kruh mazal v goricah«, kar je župnika tako razjezilo, da mu je dejal, da mu ne bo dal odveze in da bo zaradi tega končal v peklu. Ko je moški prišel iz spovednice, se je obrnil nazaj k njej in povedal: »Take volje sem, da ti to drvarnico poderem.«[61]

Veliki petek je bil tudi dan starodavnih domačih obredov.[62] V etnološki literaturi je za veliki petek navedenih še nekaj verovanj. Da bi preprečili zastrupitev ran, so se pred sončnim vzhodom umili v vodi, ki so jo prinesli iz bližnjega potoka. Na Kobilju so za hitrejše celjenje ran zjutraj molili v sadovnjaku, ko je bila še rosa. Verjeli so, da je pastir, ki je na veliki petek jedel ptičje meso, lahko našel gnezdo vsake ptice.[63] Za trdne noge in da ne bi šepali, so v Dokležovju ob vstajanju iz postelje stopili na sekiro. V Renkovcih so verjeli, da se bo pšenica polegla, če bo gospodar na veliki petek počival.[64] V okolici Lendave so na ta dan svinjam, da bi postale debele, dali koprive, nabrane pred sončnim vzhodom.[65]

Tudi o vremenu na veliki petek je obstajalo nekaj ljudskih verovanj in pregovorov. Če je deževalo, so verjeli, da to napoveduje črviv mak (Beltinci) ali sušo (Gančani).[66] O pomenu poljedelskih del na ta dan priča pregovor: »Kdor na veliki petek zemljo koplje in jo odpira, sadove obira.«[67]

VELIKONOČNA HRANA

Velikonočne jedi so imele poseben pomen, saj so bile povezane z verskimi predstavami, ljudskimi verovanji in družinskimi običaji, ki so spremljali praznovanje največjega krščanskega praznika. Na veliko soboto se je pričelo velikonočno razpoloženje. Na ta dan so po navadi barvali jajca, kuhali šunko in pekli pogače, v popoldanskem času pa jedi nesli k blagoslovu (žegnu). V nadaljevanju bodo predstavljeni etnološki podatki o peki kruha, izdelavi pisanic in blagoslovu jedi.

Velikonočni kruh

Kruh ima v krščanstvu, zlasti ob velikonočnih praznikih, pomembno vlogo in poseben pomen, saj je simbol življenja.[68]

V Prekmurju so pred velikonočnimi prazniki kruh pekli tako katoličani kot evangeličani, s to razliko, da je bil pri katoličanih kruh namenjen za blagoslov. Peke zahtevnejših, umetelno izdelanih vrst kruha pripovedovalci niso izpričali; pekli so predvsem rženi in pšenični kruh. Pred veliko nočjo je bilo veliko peke. Potekala je v petek ali soboto, odvisno od tega, kako si je gospodinja razporedila druge obveznosti.

Na Kukeču je gospodinja spekla *béklin za vüzen*, okrogel kruh iz bele moke s križem, vrezanim med vzhajanjem, ki je po peki postal izstopajoč. Ostanke kruha je posušila in jih hranila za slabo vreme ali neurje, ko jih je vrgla v ogenj.[69]

Drugačen velikonočni kruh je izpričan v dvojezičnem Dobrovniku. Tam so samo za veliko noč pekli *pompoš*, manjši, četrtkilogramski hlebček kruha iz pšenične moke. Ta kruh so (skupaj s šunko, *remenkami* ali kuhanimi jajci, hrenom in soljo)

56 Pšajd, Huber, Velikonočni kruh, str. 11.
57 Jolanka Horvat, rojena v Moščancih leta 1929, Terenski zapiski D (MH) 156.
58 Jolanka Žibrik, rojena leta 1928 v Dolini, Terenski zapiski D (MH) 13.
59 Irena Vratarič, rojena leta 1935 v Brezovcih, Terenski zapiski D (MH) 14.
60 Erika Kodila, rojena leta 1954 v Poznanovcih, Terenski zapiski D (MH) 148.
61 Jožef Benkovič, rojen leta 1927 v Bogojini, Terenski zapiski D (MH) 117.
62 Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 164.
63 Novak, *Ljudska prehrana*, str. 146.
64 Rešek, *Šege in verovanja*, str. 66.
65 Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 165.
66 Isti, str. 66.
67 Pšajd, *Debeli sneg*, str. 33.
68 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 219–220.
69 Pšajd, Huber, Velikonočni kruh, str. 11–12.

nesli k velikonočnemu blagoslovu. Jedli so ga za velikonočni zajtrk. *Pompoše* so pekle tudi botre in z njim, skupaj s tremi pisanicami, obdarile krstne otroke. Iz istega testa kot za *pompoš* so pekli še *perece*, slano kvašeno pecivo, spleteno iz enega ali dveh svaljkov.[70]

V Dolnji Bistrici in Filovcih so za veliko noč pekli beli (pšenični) kruh. V Filovcih so mu še vrezali križ. Rekli so mu *žegneni krüj*. Pri Gradu na Goričkem so pekli beli in črni kruh (rženi), oba so nesli k blagoslovu.[71]

Evangeličani niso delali posebnega velikonočnega kruha in jedi niso nesli k blagoslovu. Praznično velike noči so poudarili s svežim rženim kruhom, *vrtanki* in pogačami. Vsakega so gospodinje spekle po dva ali več kosov, »ker za *vüzen* smo mogli *friško* imeti zmeraj«. Rženi kruh je bil vsakdanji, a je bil »glaven« tudi za velikonočne praznike. So si pa privoščili *vrtanke*. To je bil kruh, ki je veljal za boljšega (iz pšenične moke in mleka, včasih jajc). Pripravljali so ga za praznike, ne samo za velikonočne, in ob večjih kmečkih opravilih. Vrtanek ima obliko kroga in na sredini večjo luknjo. Nekateri evangeličani so ga jedli že v soboto. Pekli so tudi pogače z orehovim ali makovim nadevom.[72]

V dvojezičnih Prosenjakovcih so botre evangeličanske veroizpovedi svojim krščencem za veliko noč spekle *kuglihop*. Pekle so ga tudi za druge priložnosti, toda za »*vüzen*, samo takrat je obvezno bilo«. Gre za okroglo kvašeno pogačo z bogatim testom iz pšenične moke, mleka, rumenjakov, sladkorja, maščobe in limonine lupinice ter z makovim ali orehovim nadevom. Spekle so ga za vsakega krščenca posebej, zraven pa podarile še pisanice, pomarančo, robček ali nogavice, kar je veljalo za odlično darilo.[73]

Velikonočna jajca in prekmurske remenke

Velikonočno jajce je osrednji simbol velike noči. Že od nekdaj predstavlja življenje, plodnost, obnovo in preporod. Jajca so barvali že v predkrščanskih časih, krščanstvo pa je tej navadi dalo nov pomen in jo povezalo z Jezusovim vstajenjem, kar je nadomestilo simboliko vstajenja narave. Kdaj točno in kako je ta proces potekal, ni znano. Na Slovenskem se je okraševanje pirhov množično razširilo v 19. stoletju. Sprva so bili rdeči, saj naj bi po ljudskem izročilu simbolizirali kaplje Jezusove krvi.[74]

Navedeni domnevi gre v prid prekmurski narečni izraz za velikonočno jajce, *remenka* oziroma *remenica*. Beseda *rumeni* v stari prekmurščini pomeni rdeč,[75] kar nakazuje, da je ta izraz povezan z rdečimi jajci. Kako so v preteklosti jajca obarvali rdeče, ni znano.[76] V Šalovcih in okolici so velikonočnim jajcem rekli *pijsance*,[77] v Turnišču so poleg izraza *remenke* pogosto uporabljali tudi izraz *pobarvane bilice* (»pobarvana jajca«).[78]

Izdelovanje velikonočnih pisanic je potekalo pred veliko nočjo in je bilo razširjeno po vsem Prekmurju. Da je jajce veljalo za pisanico, je zadostovalo, da so ga pobarvali. V prvi polovici 20. stoletja so jih izdelovali na različne načine. Najpogostejši način je bil barvanje s čebulnimi olupki. Pri tem so na jajce pogosto dali rastlino in jo s tankim blagom ali najlonsko nogavico tesno ovili okoli jajca. Ta del se ni obarval in nastal je odtis rastline. Oče pripovedovalke iz Šalovcev je na jajca nameščal in ovijal izrezane rože iz papirja.[79] Barvanje jajc s čebulnimi olupki je pogosto še danes.[80]

Poleg barvanja s čebulnimi olupki je pri posameznicah izpričanih še nekaj načinov barvanja z naravnimi barvili.

Ena od pripovedovalk je kot otrok nekaj časa živela v vasi Senyeháza na Madžarskem, ki je šest kilometrov oddaljena od vasi Hodoš na slovenski strani. Spominja se tamkajšnje sosede, kako je leta 1942 jajca skuhala v soku vložene rdeče pese. Dobljeno barvo je opisala kot rdečo. Ta način barvanja so prenesli domov v Šalovce in ga občasno uporabljali, sicer pa to barvilo v kraju ni bilo v uporabi.[81] Za navedeni kraj sta izpričani še dve naravni barvili. Pripovedovalka iz Dolencev je na neki kmetiji služila kot dekla in videla, kako je tamkajšnja gospodinja barvala jajca: uporabljala je pšenično travo, pri čemer so se jajca obarvala zelenkasto, in storžke črne jelše, ki so dali temnejšo rjavo barvo.[82]

70 Pšajd, Huber, Velikonočni kruh, str. 11; Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 18.
71 Pšajd, Huber, Velikonočni kruh, str. 11.
72 Pšajd, Huber, Velikonočni kruh, str. 13.
73 Marija Jošar, rojena leta 1933 v Prosenjakovcih, Terenski zapiski D (MH) 16.
74 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 265, 275, 282.
75 Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine*, str. 627.
76 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 289.
77 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157; Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski D (MH) 144.
78 Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 143.
79 Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski D (MH) 144.
80 Huber, Velikonočna jajca v Pomurju, str. 61.
81 Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski D (MH) 144.
82 Ana Talaber, rojena leta 1937 v Dolencih, Terenski zapiski (neposnet pogovor brez evidenčne številke).

Jajca so barvali tudi z nagubanim papirjem za ustvarjanje (podatek za Šalovce in Turnišče). Surovo jajce so tesno ovili v papir in ga na obeh straneh zvezali z vrvico. Tako ovita jajca so skuhali, pri čemer se je barva prenesla na jajčno lupino.[83]

Poleg opisanih preprostejših tehnik sta se v Prekmurju uporabljali še dve zahtevnejši tehniki krašenja jajc, pri katerih je izdelovalec moral imeti smisel za likovno upodabljanje. To sta t. i. batik tehnika (krašenje s tekočim voskom) in tehnika praskanja po večbarvnih pasovih. Obe danes uporablja nekaj posameznikov, ki so krašenje jajc izpopolnili v rokodelske spominke. Oba načina krašenja sta z imenom »*Izdelovanje prekmurskih remenk*« vpisana v Register nesnovne kulturne dediščine s šestimi nosilci.[84]

Temeljni članek o ornamentiki in tehnikah krašenja prekmurskih *remenk* je napisal etnolog Niko Kuret. Predstavil je obe tehniki. Starejša je krašenje s čebeljim voskom, ki so ga v Prekmurju uporabljali pred prvo svetovno vojno. Pisanice v batik tehniki izdelamo z nanašanjem tekočega voska po jajčni lupini, čemur sledi barvanje jajčne lupine. V Prekmurju so jajca barvali z eno ali dvema barvama.[85]

Krašenje s tekočim voskom je izpričalo nekaj pripovedovalcev, vendar izraza batik tehnika niso uporabljali. Namesto tega so tehniko opisali kot »smo *vö* pisali ['izpisovali', op. a.] z voskom«.[86] Opisi v nadaljevanju se okvirno nanašajo na čas od druge polovice štiridesetih do sedemdesetih let 20. stoletja.

Pripovedovalka iz Vidoncev je vosek nanašala s šolskim kovinskim peresom. Risala je predvsem cvetje. Jajca je barvala s kupljenimi barvami. Pred veliko nočjo sta skupaj s sosedo naredili od 50 do 100 *remenk*, saj sta jih na prošnjo krajanov delali za druge, zlasti starejše.[87]

V družini pripovedovalke iz Moščancev so z voskom popisane *remenke* pobarvali v barvi čebulnih olupkov. Nanašali so ga s kovinskim peresom za pisanje. Pisanja z voskom je bil najbolj vešč njen oče, ki je delal najlepše cvetlične vzorce.[88]

Pripovedovalka, ki je odraščala v Filovcih, se spominja, kako je v šestdesetih letih 20. stoletja s staro materjo pozno v noč izdelovala pisanice v dvobarvni batik tehniki. Namesto sveče sta za segrevanje voska uporabljali izdolben surov krompir, napolnjen z mastjo, in gorečo krpico. Lijak za vosek sta izdelali iz aluminijaste škatlice za kremo za čevlje. Ker so doma imeli čebele, jima voska ni primanjkovalo, za barvanje pa sta uporabljali kupljene barve v prahu.[89]

V Poznanovcih sta dve ženski v batik tehniki izdelovali v barvi čebulnih olupkov, ena od njiju je tej barvi dodala še prah brusnega kamna, ki je nastal pri brušenju nožev. Ta dodatek je povzročil temnejši pigment.[90]

Pri ohranjanju batik tehnike v Prekmurju je imela pomembno vlogo Elizabeta Urisk (1942–2020) iz narodnostno mešanega Dobrovnika. Tehniko je spoznala pri materi Rozáliji Szomi (1920–2011),[91] v devetdesetih letih 20. stoletja pa jo je izpopolnila pri sokrajanki Magdolni Szekeres. Zbrala je vzorce okoliških izdelovalk in jih predstavila v knjigi *Izdelovanje pirhov v batik tehniki v Prekmurju*. Na njeno pobudo so v Dobrovniku obudili izdelovanje pisanic v batik tehniki in od leta 1998 vsako leto pripravljajo velikonočno razstavo pisanic. Tehnika se je uspešno ohranila, saj jo v kraju danes obvlada in uporablja približno 25 posameznikov.[92]

Druga stara tehnika izdelovanja *remenk* je barvanje z mizarskimi lužili (gre za sintetične anilinske barve za les) in *škrabanjem* (»praskanjem«) vzorcev, kar je tehnika, znana le v Prekmurju, pri čemer je treba poudariti, da so te pisanice v slovenskem prostoru edinstvene zaradi tehnike barvanja z mizarskimi lužili in ne zaradi tehnike praskanja, ki jo poznajo tudi drugod (npr. belokranjske *drsanke*). V Prekmurju tako izdelanim jajcem pravijo *škrabane remenke*. Pisanice so pobarvane z mizarskimi lužili v značilnih večbarvnih pasovih, zato izstopajo po barvitosti in sijaju. Na to barvno podlago so z odlomljenim rezilom britve praskali okraske, predvsem cvetlične motive, včasih tudi napise z imenom obdarjenca in letom obdaritve, npr. »Tomažu za spomin 1956«.[93]

Ta tehnika se je v Prekmurju razvila v času med svetovnima vojnama. Uvedli naj bi jo posa-

83 Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski D (MH) 144; Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 143.

84 Register nesnovne kulturne dediščine, Izdelovanje prekmurskih *remenk*, https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled-OP#data_s=id%3AdataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A38 (21. 5. 2026).

85 Kuret, Reménke, remeníce, str. 160–172.

86 Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski D (MH) 144.

87 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157.

88 Jolanka Horvat, rojena v Moščancih leta 1929, Terenski zapiski D (MH) 156.

89 Ema Vezovišek, rojena leta 1947 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 159.

90 Frida Cör, rojena leta 1962 v Ljubljani, Terenski zapiski D (MH) 142.

91 Pripadnica madžarske manjšine v Prekmurju.

92 Elizabeta Urisk, rojena leta 1942 v Kamovcih, Terenski zapiski D (MH) 128.

93 Primer pisanice v zbirki Pomurskega muzeja Murska Sobota, E 106.

Prekmurske škrabane remenke Bernardke Merklin, Motovilci, 13. 3. 2014 (foto: M. Huber, hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

mezni mizarji. Leta 1963 je Kuret kot najstarejšega izdelovalca evidentiral mizarja Petra Laboša iz vasi Domanjševci, ki naj bi jajca z mizarskimi lužili barval že pred prvo svetovno vojno. Izdelava se je nato razširila še v druge prekmurske vasi, vendar se ni množično uveljavila (oprijeli so se je le posamezniki).[94]

Da se je ta tehnika ohranila do današnjih dni, je najzaslužnejša družina Rajsar iz vasi Motovilci na Goričkem, v kateri so *remenke škrabale* tri generacije. Družinski spomin Rajsarjevih na to dejavnost se začne s Terezijo Rajsar, ki je praskala *remenke* v medvojnem času, vendar še niso bile pobarvane z mizarskimi lužili. Z njimi je pričel barvati njen sin Alojz (1913–1993), tak način barvanja pisanic pa naj bi mu pokazal neki Rom iz vasi Pertoča. Tako je izdeloval pisanice tudi njegov brat Jože (1915–ok. 1989). Z izdelavo *škrabanih remenk* je nadaljeval Alojzov sin Herman (1942–2023). Začel je praskati na izpihana jajca in z njim so te pisanice postale širše znane kot rokodelski spominek.[95] Danes se s to tehniko resneje ukvarjata dve posameznici.

Praskane *remenke* so izdelovali tudi drugod po Prekmurju. V Petišovcih se je tehnika v tridesetih letih 20. stoletja prenašala prek šolskega pouka in slovenskega učitelja Franca Petriča, v Dobrovniku pa je bil v petdesetih in šestdesetih letih znan izdelovalec »*Joško bači* ['stric Joško', op. a.]«, čigar pisanice so bile med domačini zelo cenjene.[96]

94 Kuret, Reménke, remeníce, str. 161.

95 Pšajd in Valentinčič Furlan, *Counajo me remenkaš* (avdio-vizualni vir); Herman, rojen leta 1942 v Motovilcih, Terenski zapiski D (MH) 127.

96 Ilona Vida, rojena leta 1923 v Petišovcih, Terenski zapiski D (MH) 161; Anica Car, rojena leta 1948 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 163.

Žegen

Beseda žegen v Prekmurju označuje dvoje: blagoslavljanje velikonočnih jedi (nesti k žegnu) ter blagoslovljena velikonočna jedila (jesti žegen). V Prekmurju so žegen nosili prebivalci katoliške veroizpovedi, pri evangeličanih pa žegen ni del velikonočnega praznovanja. Je pa značilno uživanje tradicionalnih velikonočnih jedi, kot so šunka, hren, kruh, jajca ipd. Na Slovenskem ima velikonočni žegen močno tradicijo, saj se njegova sestava ni bistveno spremenila.[97]

V Prekmurju je bil žegen sestavljen iz šunke, kruha, jajc in hrena, tem osnovnim sestavinam pa so ponekod dodajali še druga živila (npr. sol, klobase, zavitke). Blagoslavljanje jedi je potekalo v soboto popoldne v cerkvah ali pred kapelami. V župniji Grad so hrano blagoslavljali v nedeljo zgodaj zjutraj, po vstajenjski procesiji.[98] V Radmožancih, naselju z večinskim madžarskim prebivalstvom, jedi niso blagoslavljali v cerkvi. Na veliko noč, pred sončnim vzhodom, so košare z žegnom postavili na plotove. Meso je blagoslovilo vzhajajoče sonce, kar je po ljudski razlagi pomenilo, da je papež s soncem blagoslavljal po vsem svetu.[99]

V Kuzmi na Goričkem so rekli, da bodo nesli *bogžegenj*. Sestavljali so ga šunka, kruh, *vrtanek*, hren, *remenke* in navadna kuhana jajca, *retaši* (»sladki zavitki iz vlečenega testa«) in sol.[100]

V družini pripovedovalke iz Vidoncev je bil žegen sestavljen iz kruha, šunke, hrena, soli, rdečih

97 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 248.

98 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 119.

99 Rešek, *Šege in verovanja*, str. 67.

100 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 41.

jajc in *kugloupa* (»pogača«). Hren je moral imeti tri izrastke, ker je po lokalnem izročilu predstavljal tri žeblje, s katerimi so Jezusa pribili na križ. Kruh je moral biti okrogel, ker je predstavljal krono, zato so ga pekli v okroglem loncu. Rdeča jajca so predstavljala Kristusovo kri.[101]

V družini pripovedovalke iz Gomilice so jedi v košaro zlagali tako, da so morala biti vsa jedila vidna od zgoraj, in sicer z namenom, da žegen prejme vsa hrana v košari: »Spodaj smo dali papir, v en konec smo dali kruh, zraven smo dali jajca, hren, šunko, domačo klobaso. To je moralo tako biti, da vse, ko si odkril, da je vse vidno bilo, ker je *žegenj* potem na vse prišel.«[102]

V soboto dopoldne je po navadi potekala priprava jedi. K žegnu so nosile ženske, pogosto so jih z majhnimi košaricami spremljali otroci. Pripovedovalci so takšno prakso pojasnjevali kot ustaljeno navado, ki se je ohranjala iz roda v rod: »Ne vem povedati, to je že od nekdaj taka navada.« Če so bili pri hiši samo moški, so nesli moški ali pa so zaprosili sosede.[103] Zanimiv je primer družine iz Murske Sobote, kjer je bil mož katoliške, žena pa evangeličanske veroizpovedi. Košaro za žegen je pripravila žena evangeličanka. Katoliške sosede ali prijatelje so prosili, da so k žegnu nesli njihovo košaro, saj ni bilo v navadi, da bi to počeli moški.[104]

Pred drugo svetovno vojno so žegen nosili na glavi: »Ženske so bile tako izučene, da je ona šla in nesla na glavi, nič ni držala.«[105] To so bile okrogle košare, spletene iz kuhanega in olupljenega vrbovega šibja. Po drugi svetovni vojni so nošenje košar na glavi opustili. Uveljavile so se košare za nošenje v roki, z enojnim ročajem. V Prekmurju jim pravijo *korbeu* (»košara«). Pletene so bile prav tako iz kuhanega in olupljenega vrbovega šibja; bile so podolgovate ali okrogle ter različnih velikosti. Uporabljali so jih izključno kot velikonočne košare, za druge namene jih niso uporabljali.[106]

OBREDI VSTAJENJA

»Sveta noč« z velike sobote na veliko nedeljo pomeni vrhunec cerkvenega leta, ko Cerkev pričakuje Kristusovo vstajenje, ki ga simbolizirata ogenj in velikonočna sveča.[107] Obredi vstajenja so potekali z velikonočnim ognjem in procesijami, ljudski obredi pa so vključevali večerno kurjenje kresov in pokanje z možnarji.

Vstajenjske procesije

Procesije so najslovesnejše dejanje med velikonočnimi šegami. Spremljata jih praznično zvonjenje in ponekod pokanje z možnarji.[108] V Prekmurju se jih udeležuje katoliško prebivalstvo, evangeličani procesij ne poznajo. Potekajo pod okriljem župnij v obliki krožne poti v okolici cerkve. Na njih slavijo Kristusovo vstajenje.[109]

V preteklosti so bile velikonočne procesije v večini primerov v soboto pozno popoldne. Časopisni vir iz leta 1905 navaja, da se je praznično veselje v cerkvi pričelo že v soboto pred opoldnevom, ko so se zvonovi ponovno oglasili, verniki pa so se udeležili procesije: »/.../ s pesmimi, zvonjenjem in igro gremo vsemu svetu razglašat 'Zveličar je vstal'.«[110] V župniji Grad so imeli procesijo v nedeljo ob šestih zjutraj, saj so tam ljudje razlagali, da mora praznovanje potekati v času jutranje zarje. Po procesiji so blagoslavljali jedi in imeli mašo, celoten obred so imenovali *goristanenje*.[111] Tam so imeli šego, po kateri so zgodaj zjutraj zakurili manjši kres. Kuriti so začeli s posvečenimi cvetnonedeljskimi mačicami. Pripovedovalka se spominja očeta, kako je zgodaj zjutraj vstajal in kuril manjši kres, vaščani pa so pri tem tudi malo tekmovali, kdo bo prvi kuril: »So se tak *bötivali* ['stavili', op. a.], kateri bo prvi na *vüzen* zakuril, ker tisti je prvi bil.«[112]

Velikonočna procesija je bila slavnosten, vesel in bučen dogodek. Spremljala sta jo pritrkovanje ali zvonjenje cerkvenih zvonov ter ponekod pokanje iz možnarjev.[113] V Turnišču je na velikonočni procesiji igrala *banda* (»glasbena skupina«), verniki pa so peli velikonočne pesmi.[114] V Beltincih je procesijo spremljala *Kociprova banda*.[115]

Velikonočni ognji

Na veliko soboto so goreli ognji v dveh kontekstih: pred katoliškimi cerkvami (ti so bili del cerkvenega obreda vstajenja) in po vaseh, kar je

101 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 119.
102 Olga Roposa, rojena leta 1936 v Gomilici, Terenski zapiski D (MH) 48.
103 Prav tam.
104 Estera Pleša, rojena leta 1931 v Murski Soboti, Terenski zapiski D (MH) 50.
105 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 41.
106 Huber, Velikonočne košare in prtiči, str. 27–28.
107 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 201–202.
108 Bogataj, *Slovenija praznuje*, str. 114.
109 Huber, Velikonočne procesije v Pomurju, str. 14.
110 Baša, Vüzem, str. 134. Op. avt.: dobesedni navedek je zapisan v pokniiženi obliki.
111 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 119.
112 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 97.
113 Huber, Velikonočne procesije v Pomurju, str. 17.
114 Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 143.
115 Huber, Velikonočne procesije v Pomurju, str. 17.

bil ljudski način praznovanja vstajenja.[116] Velikonočni ognji so prekrili pogansko čaščenje sonca, ki si je spomladi povrnilo moč. V krščanstvu so dobili pomen simbola vstalega Kristusa, ki je kot »luč sveta« premagal temo.[117]

Cerkveni obred z ognjem, ki je gorel pred cerkvijo, je značilen za katoliško Cerkev, medtem ko evangeličani tega obreda nimajo. V evangeličanskih cerkvah so na veliko soboto izvajali božje službe, vendar brez kurjenja ognja. Katoliška cerkev je Kristusovo vstajenje obeležila s posebnim obredom, ki se do danes ni bistveno spremenil. Pred cerkvijo so zakurili ogenj, ki ga je župnik blagoslovil. Na njem je prižgal cerkveno velikonočno svečo in z njo nadaljeval obred v cerkvi.[118] Plamen blagoslovljenega ognja se ni uporabljal le za obrede v cerkvi, ampak so ga uporabljali tudi verniki za šege po svojih domovih. Raznašanje velikonočnega ognja je šega, ki je bila razširjena povsod na Slovenskem.[119]

V Bogojini so na veliko soboto zjutraj pred cerkvijo zakurili ogenj. Verniki, ki so se udeležili jutranje maše, so s seboj prinesli lesno gobo, ki jo je duhovnik posvetil. Prižgali so jo na ognju pred cerkvijo in se s tlečo gobo vrnili domov. Z njo so okadili celotno domačijo, kar je veljalo za blagoslov.[120]

Pripovedovalci iz Turnišča, Gomilice, Črenšovcev in Dobrovnika lesne gobe niso uporabljali. Z izjemo Dobrovnika, kjer so kurjenje ognja pred cerkvijo uvedli v novejšem času, so se verniki v cerkev odpravili s svečo. Vrsta sveče ni bila zapovedana in verniki so lahko na veliko soboto prinesli kakršnokoli svečo. V cerkvi so jim sveče med verskim obredom prižigali ministranti, in sicer s plamenom od velikonočne sveče, ki jo je duhovnik prižgal na blagoslovljenem ognju pred cerkvijo.[121] Ravnanje s to svečo doma ni imelo verskih ali ljudskih pravil. Prepuščeno je bilo osebnemu odnosu, kar velja tudi za današnje vernike. Pripovedovalka iz Črenšovcev je doma svečo pospravila, vendar ni veljala za posvečen predmet: »Ne kot tista, ki jo na žegen na svečnico nesemo. Ni bila posebno blagoslovljena. Samo tisti ogenj so prižgali gor.«[122]

V Kuzmi so zgodaj zjutraj z bukovimi poleni zakurili pred cerkvijo, duhovnik pa je ogenj blagoslovil. Ko so verniki šli od maše, so si vzeli kos oglja in ga dali v kovinsko posodico ali konzervo ter ga odnesli domov. S tem ogljem so zakurili v štedilniku in pripravili kosilo. Ta šega se je ohranila do danes.[123]

Kresovi so bili način ljudskega praznovanja vstajenja. Pričetek najbolj prazničnega dneva sta v soboto zvečer nakazovala glasno pokanje z možnarji in gorenje kresov. Šego kurjenja velikonočnih kresov so v Prekmurju gojili tako katoličani kot evangeličani. Do današnjega časa so jo skoraj opustili, saj velikonočni kres zakuri malokdo.

Pripovedovalka iz Petišovcev se za čas pred drugo svetovno vojno spominja kresov, ki so goreli po goricah ob njenem vračanju z vstajenjske procesije. Podobno so tudi v Dobrovniku na veliko soboto zvečer v okoliških vinogradih kurili kresove iz obrezanih trtnih vej in se ob njih družili, medtem ko jih v vasi niso prižigali.[124]

Velikonočni kresovi so po vrhovih goreli tudi v okolici Bogojine – ljudje so jih opazovali takrat, ko so se vračali z vstajenjske procesije. Na poti do Filovcev jih je gorelo pet. Pripovedovalec se je spominjal starejšega moškega, ki je vse leto zbiral razno vejevje za velikonočne kresove.[125]

V Črenšovcih, eni od večjih prekmurskih vasi, je v povojnem času in kasneje na veliko soboto gorelo okoli petdeset kresov, danes pa ne več kot trije. Takrat je vsaka ulica imela kres. Posebnega imena niso imeli, rekli so mu *vizenski krejs* (»velikonočni kres«). Število kresov ni imelo simbolnega pomena. Pripravili in kurili so jih sosedje skupaj na križiščih in večjih vrtovih. »Takrat je štiri, pet hiš skup prišlo in se je zakurilo na kakšnem križišču.« Krajani med seboj niso tekmovali glede tega, kdo bo imel največji kup za kres. Les za kres so začeli kopičiti en teden prej, največ je bilo vej obrezanega sadnega drevja. Otroci so suho dračje pobirali po gozdovih pri Veliki Polani. Na kresu so zakurili tudi smeti in staro pohištvo. Pri velikosti kupa za kres so pazili, da ne bi plamen segel do električnih kablov na drogovih. Nekateri pri hiši so bili v popoldanskem času na vstajenjski procesiji; tisti, ki so ostali doma, pa so se pripravljali na velikonočni kres. Ko so se krajani vračali s procesije, so kresovi že goreli. »Eni smo šli k tisti procesiji, kdor je pa doma ostal, tisti so pa doma na

116 Huber, Velikonočne procesije v Pomurju, str. 26.
117 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 211.
118 Huber, Velikonočne procesije v Pomurju, str. 26.
119 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 205.
120 Ema Vezovišek, rojena leta 1947 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 159.
121 Olga Roposa, rojena leta 1936 v Gomilici, telefonski pogovor dne 22. 1. 2015; Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 134.
122 Terezija Hodnik, rojena leta 1938 v Črenšovcih, Terenski zapiski D (MH) 136.
123 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 95.
124 Ilona Vida, rojena leta 1923 v Petišovcih, Terenski zapiski D (MH) 161; Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 135.
125 Vincent Trajbarič, rojen leta 1938 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 66.

enem kraju zakurili v tistem času. Ko smo domov šli, smo se vsi malo pri kresu ustavili.« Druženje ob velikonočnih kresovih je potekalo ob veselem razpoloženju, saj se je pelo in godlo, nekateri so plesali, moški pa so radi kartali. »Ljudje so malo prišli skupaj, malo so se pogovorili, malo zapeli, če je kdo igral, plesali ...« Če je druženje trajalo čez polnoč, so prinesli žegen in ga jedli, saj se je po polnoči post iztekel. Šego velikonočnih kresov so pojasnjevali po evangeliju s tem, da ta pomeni spomin na Kristusa oziroma na božji grob, ko so stražarji pred grobom kurili ogenj.[126]

V Šalovcih na Goričkem je na veliko soboto gorelo okrog šest velikonočnih kresov. Veliko materiala so zbrali otroci, ki so pred veliko nočjo po gozdovih pobirali suhe veje. Na dno kresa so dali bor, ker se je hitro zanetil in dal močan ogenj. Kresove so kurili na takih mestih, da je bil razgled na kres dober: »Tu od zadaj pri nas, tam se je najbolj videlo. To je bilo važno, da se najbolj vidi.« Skupine vaščanov so med seboj tekmovale, kdo izmed njih bo imel največji kres, »takrat smo se *trunfali*, kdo bo večjega imel«. Zvečer so zakurili kres. Ob njem so se zbrali sosedje, tako katoličani kot evangeličani, saj šega ni imela verskega značaja. Mladi so ob kresu radi vriskali: »Preizkušali smo se, kateri bolj zna vriskati. Ob kresu. Mi smo one tam dražili, ki so v vasi bili.« Ob kresu so jedli pogače in šunko. Ko je kres pogorel, so se razšli. Pripovedovalka evangeličanske veroizpovedi je pomen velikonočnih kresov pojasnila s tem, da gre za izročilo, po katerem je hiša, pri kateri gori kres, deležna blagoslova: »To je takšen običaj, da je blagoslov pravijo, na *vüzen* kuriti je to blagoslov za tisto hišo.«[127]

V Markišavcih pri Murski Soboti so kurili en kres, saj je bila vas majhna. Pripravili so ga na travniku v skupni vaški lasti (narečno *vêščini* »vaščini«). Kres so pripravili fantje, ki so v dneh pred veliko nočjo nabirali suhe veje in strohnel les. Ko je kres gorel, so se druženju ob kresu pridružili še drugi vaščani, tako katoličani kot evangeličani. »Prišli so, so radovedni bili in veselilo jih je, to je takšna navada bila, da so kres kurili in tak, veselje je bilo.«[128]

Velikonočno pokanje

Glasno pokanje je še ena prvina, ki ima svoj izvor v predkrščanskih časih, ko je pomlad pomenila začetek novega leta. V predkrščanskem času so ljudje verjeli, da so zli duhovi v teh prehodnih obdobjih posebej nevarni, zato so jih odganjali z glasnim pokanjem.[129]

Šega pokanja v velikonočnem času (sobota, nedelja, ponekod še v ponedeljek) je bila razširjena po vsem Prekmurju, tako med katoliškim kot evangeličanskim prebivalstvom. Pripovedovalec evangeličanske veroizpovedi je povedal, da so na Vaneči, kjer je odraščal, pokali že na veliki petek, a se o razlogih ni spraševal: »To ne vem, kaj je to za navade bilo, to jaz nisem spraševal. To je neka navada bila za veliko soboto ali veliki petek, to so vsepovsod streljali.«[130] Pokali so fantje in moški, za katere je bil to samoumeven del praznovanja velike noči, ki so ga prevzeli od starejših: »Takšen običaj je bil, to smo mi že našli ta običaj.«[131] Pripovedovalec iz Filovcev je šego pojasnil s tem, da pokajo zaradi Jezusovega vstajenja,[132] pripovedovalec iz Bratoncev pa, da naj bi s pokanjem obudili Boga.[133]

Pokali so z možnarji, po drugi svetovni vojni pa se je čedalje bolj uveljavljalo pokanje s karbidom. Možnarji so priprave za pokanje s smodnikom. Večinoma so industrijske izdelave, izdelani iz litega železa ali jekla. Imajo obliko šest- do osemstrane prizme. Možnarji so se razvili iz strelskih topov oziroma signalnih topičev.[134] V Prekmurju jim pravijo *možâri* ali *moužari*.[135]

Glavna sestavina za pok z možnarjem je smodnik. Pripovedovalci so mu rekli *praj* (»prah«). Smodnik so kupili, ga dobili od lovcev ali si ga sami izdelali, vendar doma izdelan smodnik ni dal tako močnega poka. Izdelali so ga iz žvepla, saj in solitra. Slednjega so pridobili tako, da so ga postrgali iz opečnatih zidov, kjer se je izločal iz opeke.[136]

Da so možnarji povzročili pok, jih je bilo treba nabiti. Postopek je bil sledeč: skozi luknjico možnarja so namestili vžigalno vrvico, na dno možnarja so dali smodnik in nanj položili zmečkan časopisni papir, ki je preprečeval, da bi se smodnik in zemlja, ki je sledila, pomešala in tako ne bi prišlo do eksplozije. Suho zemljo so z lesenim

126 Terezija Hodnik, rojena leta 1938 v Črenšovcih, Terenski zapiski D (MH) 136.
127 Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski D (MH) 133.
128 Šarika Šiftar, rojena leta 1935 v Markišavcih, Terenski zapiski D (MH) 138.
129 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 212.
130 Zoltan Godina, rojen leta 1940 na Vaneči, Terenski zapiski D (MH) 65.
131 Anton Ficko, rojen leta 1922 v Večeslavcih, Terenski zapiski D (MH) 69.
132 Vincent Trajbarič, rojen leta 1938 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 66.
133 Ivan Panker, rojen leta 1943 v Bratoncih, Terenski zapiski D (MH) 63.
134 Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščin, Streljanje z možnarji, https://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/streljanje-z-moznarji (28. 5. 2026).
135 Huber, »To smo mi že našli ta običaj«, str. 34.
136 Huber, »To smo mi že našli ta običaj«, str. 34.

Prikaz nabijanja možnarja, Bogojina, 15. 3. 2012 (foto: M. Huber, hrani Pomurski muzej Murska Sobota).

nabijačem in kladivom nabili v možnar. Bolj kot je bila zemlja nabita, večji je bil pritisk in močnejši pok. Spodnji del možnarja so zakopali v zemljo.[137]

V Bogojini so med vstajenjsko procesijo z bližnjega hriba streljali z možnarji in tako poudarili posebnost obreda: »Ko je *pročesija*, takrat so parkrat tako ustrelili, da se je vse premaknilo, cela vas. Kot če bi s topom ustrelil.«[138] Pripovedovalec, ki je sodeloval pri streljanju z možnarji, je to imenoval »strelsko *pročesijo*«. Med njenim potekom so izvedli več nizov pokov. Po drugi svetovni vojni so kupili tako velik možnar, da sta ga morala nesti dva moška. Vanj je šel en kilogram smodnika in z njim so počili na koncu procesije. Župnik jim je po procesiji povedal, da se je poka prestrašil: »Pa so župnik rekli, ko je *prošecija* minila, 'tak je počilo, da bi skoraj najsvetejše iz rok padlo', tako zelo je počilo.« Pripovedovalec je opisal zanimiv način, kako je bil čas pokanja usklajen z mašo na veliko noč zjutraj, pri kateri je sodeloval njegov dedek. Strelci so bili okrog tristo metrov oddaljeni od cerkve, v kateri je potekala nedeljska velikonočna maša. Ko se je maša bližala najsvetejšemu trenutku, ko se kruh spremeni v Kristusovo telo, je iz cerkve prišel moški. Z roko je strelcem dal znak za pokanje in takrat je zaporedoma počilo šest do sedem možnarjev: »Zaporedoma, v tisto čast, takrat je najsvetejše bilo v cerkvi.«[139] Pokali so še v nedeljo, ob treh zjutraj, ker naj bi Kristus takrat vstal. V Bogojini so imeli šest do sedem možnarjev različnih velikosti, ki so bili v skupni vaški lasti. Kupili so jih s prostovoljnimi denarnimi prispevki vaščanov. Vsako leto so pobirali tudi prispevke za smodnik. Pokanje z možnarji je opravljalo od štiri do pet moških, ki so poleg vaških pokali tudi s svojimi možnarji. Smodnik so prižgali s tri metre dolgo leseno palico, ki je imela na koncu pritrjeno železno *bubko* (»kroglo«), ki jo je naredil kovač. Žarili so jo v ognju in z njo prižgali smodnik v možnarju. Možnarje so vodoravno položili na tla in jih prižigali v zaporedju od najmanjšega do največjega. Naredili so okrog dvajset pokov. V Bogojini so smodnik v prvih letih po drugi svetovni vojni dobivali tudi iz strelskih nabojev, ki so ležali po tleh: »Takrat je bilo dosti municije, vojaške municije za puške, pa si kroglo potrl in si *praj* ['vzel', op. a.] ven, v vsaki je *praj* notri. To se je zlahka potrlo, s klešči.«[140]

V Večeslavcih na Goričkem so pokali z najvišjega hriba v vasi, »čim više, da je cela okolica slišala«. *Možâre* so namesto z zemljo nabili z zdrobljeno opeko, ker je z opeko dal močnejši pok. Zbralo se je okrog pet moških. Na tleh so zakurili manjši kres, ki je izboljšal vidljivost in nudil ogenj, ki so ga potrebovali za prižiganje. Smodnik v možnarjih so prižigali s tri do štiri metre dolgim *ščapom* (»lesenim drogom«), na koncu katerega so privezali blago ali papir, ga prižgali in z njim prižgali možnarje. Z dolgim drogom so držali varnostno razdaljo. Napolnjene možnarje so prižigali od najmanjšega do največjega, s čimer so stopnjevali glasnost pokov. Naslednji dan je bila to glavna tema vaških pogovorov: »Pa ljudje so to doma slišali

137 Huber, »To smo mi že našli ta običaj«, str. 34–35.

138 Vincent Trajbarič, rojen leta 1938 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 66.

139 Jožef Benkovič, rojen leta 1927 v Bogojini, Terenski zapiski D (MH) 117.

140 Jožef Benkovič, rojen leta 1927 v Bogojini, Terenski zapiski D (MH) 68.

in na drugi dan so dali oceno 'joj, kak je tam pokalo. Tam je bolj pokalo, oni so bolj streljali', to je bilo v več mestih, ne samo na enem.«[141]

V času po drugi svetovni vojni socialistična oblast ni bila naklonjena obhajanju krščanskih praznikov, zato se je pokalo manj. V tem času se je uveljavil karbid, ki je bil cenejši, dostopnejši, manj glasen in manj nevaren. Pokanje z možnarji so postopoma opuščali.[142]

Karbid je sintetično pridobljena spojina, ki v stiku z vodo sprošča gorljiv plin. Znan je po tem, da so ga za razsvetljavo uporabljali rudarji.[143] Z njim lahko dosežemo tudi pok, če ga zapremo v zaprto posodo s pokrovom, mu dodamo malo vode in prižgemo odprtino v posodi.

Karbid so kupili v trgovinah. Pripovedovalec se je pokanja s karbidom priučil z opazovanjem starejših fantov. Učili so se iz izkušenj in si izmenjevali nasvete, kako doseči čim močnejši pok. Pokali so ga iz *kabankov* (»kovinskih posod«) za barve, v katere so z žebljem zvrtali luknjico. Vanje so dali karbid, nanj pljunili, da je prešel v plin, in ga prižgali. Pripovedovalec iz Bratoncev je karbid kupoval v trgovini v Beltincih. Doma je izmaknil jajca in v zameno dobil karbid: »Potem smo kako jajce ukradli in v trgovini prodali, da smo karbid dobili.«[144] Pokanje s karbidom za veliko noč se je na podeželju ohranilo do danes.

VELIKONOČNO PRAZNOVANJE

Velikonočna nedelja je bila najbolj prazničen dan. Dnevu so praznični značaj dali – tako pri katoličanih kot evangeličanih – obisk velikonočnega bogoslužja v cerkvi, praznična prehrana in odsotnost dela. Na veliko noč je strogo veljalo, da se ne sme nič delati, zato so dela, ki bi jih sicer opravili v nedeljo, opravili v soboto: »Vem, da smo otroci, smo krave imeli, repo smo rezali en dan prej z *mašinom* ['strojem', op. avt.] pa nismo pometali in nič.«[145]

Velikonočni zajtrk

Katoliško prebivalstvo je po maši zajtrkovalo blagoslovljena velikonočna jedila. Mizo so pogrnili z belim prtom, za njo so se morali zbrati vsi domači.[146] Pripovedovalka iz Kuzme je ta praznični dogodek opisala tako: »Žegen, to se je prvo jedlo. Ko so prišli od maše. Na tešče k maši in prvo je moral biti *bogžegenj*.«[147]

Zajtrkovanje žegna je bilo obrednega značaja, ki so ga izkazovali z molitvijo in posebnim spoštovanjem do blagoslovljene hrane. Za mizo se je zbrala vsa družina in skupaj molila. Pripovedovalka ga je opisala takole: »Na *vüzen* in *vüzenski pondejlek* je bilo tako, da so vsi skupaj sedeli in jedli. To je bil običaj. Oča naš in Zdravo Marijo.«[148]

Tako v Gomilici kot v Turnišču so žegen jedli s posebnim spoštovanjem na veliko noč in belo nedeljo. Jedli so ga čim bolj pozorno in pri tem pazili, da na tla ni padla niti ena drobtina, morebitne drobtine pa so pometli in takoj sežgali.[149]

Po verskem izročilu so ostanke blagoslovljenih jedi sežgali. V družini pripovedovalke iz Vidoncev na Goričkem so jajčne lupine in drobtine zavili v papir ter jih sežgali. Pepel, ki je nastal, so potrosili po vrtu, saj so verjeli, da bodo zaradi *pepela od žegnanja* posevki bolj rasli.[150] Po istem verovanju so v Bratoncih po posevkih pšenice vrgli drobtine od žegna.[151]

Evangeličani žegna nimajo, so pa prav tako jedli značilne velikonočne jedi, kot so kuhana šunka, jajca in kruh.

Tudi velikonočno kosilo je bilo obilno in praznično, sestavljeno iz juhe, glavne jedi in sladice. Na večji kmetiji v Šalovcih je bilo na primer kosilo sestavljeno iz juhe z rezanci, krompirjeve ali zeljne solate, hrena s kislo smetano, kuhane šunke, pečene kokoši, gosi ali svinjskega mesa in *retašev* (»zavitkov«).[152]

Obdarovanje in igre s pisanicami

Velike noči so bili posebej veseli otroci, ker so dobili nova oblačila[153] ter bili obdarovani s pisanicami in kakim drobnim darilom. Nova oblačila so oblekli pri cerkvenih obredih, kar je bila priložnost, da so se pokazali pred drugimi: »Se je vedelo, kdo je dobil nova oblačila.«[154] Pogosto so jih oblekli na velikonočno procesijo: »Velika noč je bila veliki praznik, je bila procesija, to smo

141 Anton Ficko, rojen leta 1922 v Večeslavcih, Terenski zapiski D (MH) 69.
142 Huber, »To smo mi že našli ta običaj«, str. 37.
143 https://sl.wikipedia.org/wiki/Karbid (24. 5. 2026)
144 Ivan Panker, rojen leta 1943 v Bratoncih, Terenski zapiski D (MH) 63.
145 Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 158.
146 Kuret, *Praznično leto Slovencev*, str. 220.
147 Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski D (MH) 41.
148 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157.
149 Olga Roposa, rojena leta 1936 v Gomilici, Terenski zapiski D (MH) 48; Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 143; Terenski zapiski D (MH) 158.
150 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157.
151 Rešek, *Šege in verovanja*, str. 67.
152 Pšajd, *Lačni nismo bili*, str. 173.
153 Pšajd, Prekmursko ljudsko kulturno izročilo, str. 355.
154 Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 158.

čakali, vedno smo dobili novo obleko, smo se lepo oblekli pa smo šli v procesijo.«[155] Eden najzgodnejših spominov pripovedovalke iz Turnišča je bil, kako je za veliko noč dobila nove čevlje in veselje, ki ga je ob tem čutila.[156] Pripovedovalka iz Dobrovnika, katere starša sta bila krojač in šivilja, se spominja intenzivnega dela pred veliko nočjo: »Naši so šivali cele noči pred veliko nočjo.«[157] Nove obleke so dobili tudi otroci evangeličanske veroizpovedi.[158]

Velikonočna jajca so podarjali zlasti otrokom. Pripovedovalka iz Vidoncev se spominja, da je kot otrok komaj čakala, da je na veliko noč šla k maši, saj je od odraslih pred cerkvijo prejela *remenke*. Povedala je, da je kot mlado dekle *remenke* podarjala tudi starejšim, med drugim svoji babici: »Babica tebi dala, ti si babici dal /.../ Komu se je dalo, se je dalo. /.../ Tudi starejšim so dajali. Ti si potem nazaj dal ali si kaj drugo dal.« Z njimi so se obdarovali tudi mladi, saj je bil to način, da so pokazali, kdo je komu všeč: »To se je delalo, da so fantje dajali dekletom, tudi dekleta fantom, pa je takšno dekle bilo, da je po štiri, pet dobilo.«[159]

Otroke so pogosto obiskali botri in jih obdarili. Pripovedovalka iz Dobrovnika je opisala bonton, ki je veljal ob sprejemu obiska botre v nedeljo. Otroci so do njenega prihoda čakali doma in se niso smeli igrati. Ob prihodu jo je krščenec pozdravil s stiskom in poljubom roke, kar je veljalo le za veliko noč. Botra mu je nato izročila darilo, ki ga v njeni navzočnosti ni smel odpreti.[160]

Tudi v Filovcih je bil na velikonočno nedeljo običajen le obisk botre: »V nedeljo popoldan, to je samo botra, ker je prinesla dar svojim krščencem. Po navadi kakšne *remenke, šklojce* ['posušene jabolčne krhlje', op. a.], pa kakšen drobiž smo mogoče dobili, drugače pa pogače.«[161]

Igre otrok z velikonočnimi jajci niso bile razširjene povsod v Prekmurju. Tam, kjer se z njimi niso igrali, so pripovedovalci navedli, da so jih prej pojedli ali da jih je bilo škoda za igro. Pripovedovalci so tovrstne igre izpričali za Dobrovnik, Kamovce, Vidonce in Moščance. Veroizpoved pri igrah ni imela vloge, saj so se jih igrali tako otroci katoliške kot evangeličanske veroizpovedi. Posebnih imen niso imele in potekale so na prostem. Na podlagi ustnih virov so opisane tri različne igre; dvema je skupno, da lomljenje jajčne lupine poteka v obliki igre, pri eni pa gre za zbiranje čim večjega števila pisanic.

V Dobrovniku in sosednjih Kamovcih igra s pisanicami ni imela posebnega imena. Otroci so se zbrali na pašniku ali travniku, ker je pri tej igri bistvena mehka podlaga. Vsak je imel nekaj pisanic, najpogosteje so uporabljali le pobarvana jajca, brez dodatnih okraskov. Metali so jih v zrak in pustili, da padejo na tla. Tekmovali so v tem, komu jajce najdlje ostane celo. Višino meta so stopnjevali: začeli so s približno dvema metroma. Če se jajce ni razbilo, so metali čedalje višje. Zmagal je tisti, ki se mu jajce najdlje ni razbilo. Jajca so nato pojedli. V Kamovcih so to igro igrali še v sedemdesetih letih 20. stoletja, nato so jo opustili.[162]

V Moščancih so se otroci s pisanicami igrali na velikonočni ponedeljek, saj na veliko noč niso smeli nikamor. Več otrok se je zbralo na vrhu klanca, po katerem so nato *potačkali remenke* (»kotalili pirhe«). Pisanice so vrgli tako, da so se kotalile po travniku navzdol. Otrokom je bilo opazovanje njihovega kotaljenja zabavno. Ko se je pisanica razbila, so jo pojedli.[163]

Tudi v Vidoncih na Goričkem so se otroci na velikonočni ponedeljek igrali s pisanicami. Več otrok se je zbralo na dvorišču pripovedovalke. Vsak je svojo pisanico metal v zrak. Kdor jo je ujel, je veljalo, da mu je pripadla: »Metali smo si v zrak in kateri zgrabi, od tistega bo. Če si jo sam nazaj ulovil, je tvoja bila, če pa ['jo je', op. a.] drugi ulovil, pa je od drugega bila.«[164]

Za konec 19. in začetek 20. stoletja je za Petišovce opisano izmenjevanje pisanic, s katerimi so se otroci igrali igro sklepanja botrstev.[165]

Motiv zajca, ki obdaruje otroke s pisanicami, kar je danes globalna podoba velikonočnih praznikov, je izpričan kot izjema, saj sta ga omenili le dve pripovedovalki, pri katerih pa iz pripovedi ni povsem jasno, ali je šlo za prevzeto šego ali za lastno zamisel in prakso. Zajec je sicer del starega predkrščanskega izročila v germanskem svetu, po katerem simbolizira plodnost; v naše kraje se je

155 Ilona Vida, rojena leta 1923 v Petišovcih, Terenski zapiski D (MH) 161.
156 Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski D (MH) 143.
157 Anica Car, rojena leta 1948 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 163.
158 Majda Hari, rojena leta 1951 v Gradišču, Terenski zapiski D (MH) 159.
159 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157.
160 Anica Car, rojena leta 1948 v Dobrovniku, Terenski zapiski D (MH) 163.
161 Ema Vezovišek, rojena leta 1947 v Filovcih, Terenski zapiski D (MH) 159.
162 Štefan Somi, rojen leta 1956 v Kamovcih, Terenski zapiski D (MH) 1612; Elizabeta Urisk, rojena leta 1942 v Kamovcih, Terenski zapiski D (MH) 160.
163 Jolanka Horvat, rojena leta 1929 v Moščancih, Terenski zapiski D (MH) 156.
164 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157.
165 Urisk, *Izdelovanje pirhov v batik tehniki*, str. 18.

kot velikonočni simbol razširil z nemškim prebivalstvom.[166]

Pripovedovalka je v Petišovcih v drugi polovici štiridesetih in prvi polovici petdesetih let 20. stoletja pri zajcih v hlevu naredila gnezdo. Vanj je dala eno ali dve pisanici in otrokom rekla, da ju je prinesel zajec.[167] Pripovedovalka iz Murske Sobote se je za pozna trideseta ali zgodnja štirideseta leta 20. stoletja spominjala, da je kot otrok v travi iskala čokoladne zajce in pisanice: »*Vüzen* je lepa bila. Zajčke so nastavljali, čokoladne *remenke*, ko sem jaz bila otrok. To je bilo dano v travo, da si iskal.«[168]

Velikonočni ponedeljek

V Sloveniji je velikonočni ponedeljek postal dela prost dan leta 1991. Kot verski praznik so ga ljudje praznovali tudi v preteklosti, tako da so se obiskovali in družili. Velikonočna nedelja je veljala za praznik, posvečen notranjemu praznovanju, ki mu je sledil dan druženja in zabave.[169]

V Prekmurju se je prazničnost velikega ponedeljka izražala s tem, da ljudje niso delali, z udeležbo pri bogoslužju v cerkvi (tako katoličanov kot evangeličanov) in družabnostjo oziroma obiskovanjem sorodnikov ter obdarovanjem. Pripovedovalke iz Filovcev, Dobrovnika in sosednjih Kamovcev so povedale, da so obiski izjemoma potekali tudi za velikonočno nedeljo, vendar je v teh primerih šlo za obiske botrstva.[170]

Pri katoliških družinah se je praznični velikonočni ponedeljek začel z zajtrkom ostankov blagoslovljenih jedi. Obiski na velikonočni ponedeljek so praviloma potekali v času po kosilu. Družino pripovedovalke je v Vidoncih obiskoval stric, očetov brat, ki se je s kolesom pripeljal iz Sebeborcev. Otroke je obdaril s pisanicami, bonboni ali pogačami, odrasle pa s steklenico vina. V času obiska so se odrasli pogovarjali, otroci pa igrali.[171]

V evangeličanski družini na Ravenskem, v Gradišču pri Tišini, so zjutraj šli v cerkev v Mursko Soboto, po kosilu pa so sledili obiski sorodnikov. S pisanicami so se večinoma obdarili že v nedeljo pred cerkvijo. Če je bila velika noč bolj pozno, aprila, je bilo v navadi, da je *vert* (»gospodar«) na velikonočni ponedeljek šel do njiv in si ogledal rast posevkov.[172]

166 Bogataj, *Slovenija praznuje*, str. 112, 114.
167 Ilona Vida, rojena leta 1923 v Petišovcih, Terenski zapiski D (MH) 161.
168 Estera Pleša, rojena leta 1931 v Murski Soboti, Terenski zapiski D (MH) 50.
169 Ovsec, *Praznovanje pomladi*, str. 361, 368.
170 Huber, Velikonočni ponedeljek in igre, str. 17, 19.
171 Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski D (MH) 157.
172 Majda Hari, rojena leta 1951 v Gradišču, Terenski zapiski D (MH) 159.

SKLEP

Velikonočne šege in verovanja v Prekmurju odražajo preplet krščanskega nauka, njegovega ljudskega pojmovanja in starejših predstav o rodovitnosti, zaščiti ter obnovi življenja. Na podlagi ustnih virov, zbranih med prebivalci različnih delov Prekmurja, se kaže pestrost lokalnih praks, ki so spremljale praznični čas od cvetne nedelje do velikonočnega ponedeljka. Pomembno mesto so imele cvetnonedeljske veje, velikonočna hrana, *remenke* (»velikonočna jajca oziroma pirhi«), blagoslov jedi, vstajenjski obredi ter družabnost in obdarovanje.

Raziskava potrjuje, da so se nekatere šege ohranile do danes, druge pa so v drugi polovici 20. stoletja začeli opuščati ali spreminjati. V Prekmurju opazimo razlike med katoliško in evangeličansko tradicijo, predvsem pri blagoslovu rastlinja, žegnu, procesijah in velikonočnem ognju, medtem ko so praznična hrana, obdarovanje, druženje in določene oblike praznovanja skupne obema veroizpovedma. Zbrano gradivo je tako pomemben prispevek k poznavanju in ohranjanju velikonočne dediščine Prekmurja.

Izjava o dostopnosti podatkov
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oz. dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Marijin list, 1926.
Novine, 1916, 1918.

USTNI VIRI

Katja Ajdnik, evangeličanska duhovnica, Zapiski telefonskega pogovora Mateje Huber, 21. 2. 2017, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Avguština Barber, rojena leta 1931 v Vidoncih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 97, Markovci, 7. 2. 2013, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski D (MH) 119, Markovci, 18. 2. 2014; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 157, Markovci, 6. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Jožef Benkovič, rojen leta 1927 v Bogojini, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 68, Bogojina, 27. 2. 2012, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 117, Bogojina, 5. 2. 2014, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Anica Car, rojena leta 1948 v Dobrovniku, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 163, Dobrovnik, 22. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Frida Cör, rojena leta 1962 v Ljubljani, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 142. Poznanovci, 17. 2. 2016, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Anton Ficko, rojen leta 1922 v Večeslavcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 69, Fikšinci, 27. 2. 2012, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Zoltan Godina, rojen leta 1940 na Vaneči, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 65, Moščanci, 26. 2. 2012, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Marija Gomboc, rojena leta 1935 v Markovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 96. Markovci, 24. 1. 2013, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Majda Hari, rojena leta 1951 v Gradišču, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 159. Murska Sobota, 16. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Terezija Hodnik, rojena leta 1938 v Črenšovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 136, Črenšovci, 20. 1. 2015, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Janez Horvat, rojen leta 1937 v Bogojini, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 67, Bogojina, 27. 2. 2012, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Jolanka Horvat, rojena leta 1929 v Moščancih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 156. Moščanci, 6. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Marija Jošar, rojena leta 1933 v Prosenjakovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 16. Prosenjakovci, 13. 2. 2010, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Marjeta Kianec, rojena leta 1937 v Dobrovniku, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 18. Dobrovnik, 19. 2. 2010, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 92. Dobrovnik, 24. 1. 2013, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 135. Dobrovnik, 19. 1. 2015, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Erika Kodila, rojena leta 1954 v Poznanovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 148, Selo, 9. 2. 2017, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Marija Koroša, rojena leta 1937 v Turnišču, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 158. Turnišče, 14. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Hedvika Križanič, rojena leta 1929 v Gančanih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 123, Gančani, 27. 2. 2014, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Adela Lepoša, rojena leta 1938 v Franciji, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 133. Šalovci, 13. 1. 2015, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 144. Šalovci, 19. 2. 2016, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Ludvik Nemeš, rojen leta 1928 v Dolencih, Terenski zapiski Jelke Pšajd št. D 31, Dolenci, 21. 10. 2008, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Ivan Panker, rojen leta 1943 v Bratoncih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 63, Bratonci, 21. 2. 2012, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Kristina Pintarič, rojena leta 1944 v Radovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 149, Šalamenci, 14. 2. 2017, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Estera Pleša, rojena leta 1931 v Murski Soboti, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 50. Murska Sobota, 1. 4. 2011, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Karel Rajbar, rojen leta 1941 v Kuzmi, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 94. Kuzma, 30. 1. 2013, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Herman Rajsar, rojen leta 1942 v Motovilcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 127. Grad, 29. 4. 2014, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Gizela Recek, rojena leta 1925 v Kuzmi, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 41. Kuzma, 17. 3. 2011, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 95. Kuzma, 30. 1. 2013, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Barbara Režonja, rojena leta 1931 v Turnišču, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 134. Turnišče, 19. 1. 2015, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 143. Turnišče, 18. 2. 2016, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (158). Turnišče, 14. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Olga Ropoša, rojena leta 1936 v Gomilici, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 48. Gomilica, 30. 3. 2011; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 93. Gomilica, 25. 1. 2013, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Zapis telefonskega pogovora Mateje Huber 22. 1. 2015, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Štefan Somi, rojen leta 1956 v Kamovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 162 (posnet telefonski pogovor). Murska Sobota, 22. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Šarika Šiftar, rojena leta 1935 v Markišavcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 138. Puconci, 23. 2. 2015, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Ana Talaber, rojena leta 1937 v Dolencih, Terenski zapiski Mateje Huber, Rakičan (neposnet pogovor brez evidenčne številke), 2. 4. 2026, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Vincent Trajbarič, rojen leta 1938 v Filovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 66, Filovci, 27. 2. 2012, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Marija Turner, rojena leta 1935 v Tešanovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 150, Tešanovci, 15. 2. 2017, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Elizabeta Urisk, rojena leta 1942 v Kamovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 128, Dobrovnik, 4. 7. 2014, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota; Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 160, Dobrovnik, 21. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Ema Vezovišek, rojena leta 1947 v Filovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 159, Murska Sobota, 16. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Ilona Vida, rojena leta 1923 v Petišovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 161. Lendava, 21. 2. 2018, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Irena Vratarič, rojena leta 1935 v Brezovcih, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 14. Puconci, 8. 2. 2010, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Julijana Zrim, rojena leta 1934 v Murski Soboti, Terenski zapiski Jelke Pšajd št. D 3, Murska Sobota, 16. 2. 2007, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Jolanka Žibrik, rojena leta 1928 v Dolini, Terenski zapiski Mateje Huber št. D (MH) 13. Markišavci, 7. 2. 2010, arhiv Pomurskega muzeja Murska Sobota.

LITERATURA

Baša, Ivan: Vüzem. *Nevtepeno poprijeta Devica Marija* 1, 1905, št. 5, str. 132–137.

Bogataj, Janez: *Slovenija praznuje: sodobne šege in navade na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

Huber, Mateja: »To smo mi že našli ta običaj«. Pokanje ob veliki noči v Pomurju. *Razstava pirhov in možnarjev slovenskih pokrajin* (ur. Janez Krnc, Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2012, str. 34–38.

Huber, Mateja: Cvetna nedelja v Prekmurju. *Razstava pirhov in cvetnonedeljskih butar slovenskih pokrajin* (ur. Janez Krnc, Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2013, str. 42–47.

Huber, Mateja: Križev pot: obredje, upodobitve in uprizoritve v Pomurju. Razstava križevih poti slovenskih pokrajin (ur. Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2017, str. 23–28.

Huber, Mateja: Velikonočna jajca v Pomurju. *Razstava pirhov slovenskih pokrajin in pirhov sveta* (ur. Ivan Kuhar, Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2016, str. 61–69.

Huber, Mateja: Velikonočne košare in prtiči v Pomurju. *Razstava pirhov, velikonočnih košar in prtov slovenskih pokrajin* (ur. Janez Krnc, Jelka Pšajd, Mateja Huber). Veržej: Zavod Marianum, 2011, str. 27–30.

Huber, Mateja: Velikonočne procesije v Pomurju. Razstava pirhov in velikonočnih bander slovenskih pokrajin (ur. Janez Krnc, Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2014, str. 14–18.

Huber, Mateja: Velikonočni ognji v Pomurju. *Razstava pirhov in velikonočnih bander slovenskih pokrajin* (ur. Janez Krnc, Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2015, str. 26–32.

Huber, Mateja: Velikonočni ponedeljek in igre s pisanicami v Pomurju. *Velikonočne igre in velikonočni ponedeljek: zbornik ob jubilejni 10. razstavi pirhov slovenskih pokrajin in velikonočnih iger* (ur. Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2018, str. 16–21.

Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev. Prva knjiga*. Ljubljana: Družina, 1989.

Kuret, Niko: Reménke, remeníce. *Etnografija Pomurja I* (ur. Vlasta Koren). Murska Sobota: Pomurska založba, 1967, str. 160–172.

Novak, Vilko: *Ljudska prehrana v Prekmurju*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1947.

Novak, Vilko: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. DOI: https://doi.org/10.3986/9616568604

Ovsec, Damjan: *Praznovanje pomladi in velike noči na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Modrijan, 2010.

Pšajd, Jelka in Huber, Mateja: Velikonočni kruh v Prekmurju in delu Slovenskih Goric. *Razstava pirhov in velikonočnega kruha slovenskih pokrajin* (ur. Janez Krnc, Jelka Pšajd). Veržej: Zavod Marianum, 2010, str. 11–16.

Pšajd, Jelka: *Debeli sneg je düno. Znanje o vremenu v Slovenskih goricah, Prekmurju in Porabju.* Murska Sobota: Pomurski muzej, 2019.

Pšajd, Jelka: *Lačni nismo bili, bilo pa je siromaštvo. Prehranska dediščina Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2022.

Pšajd, Jelka: Praznovanje velike noči v Slovenskih goricah, Prekmurju in Porabju. *Razstava pirhov in velikonočnih voščilnic slovenskih pokrajin* (ur. Janez Krnc). Veržej: Zavod Marianum, 2009, str. 18–22.

Pšajd, Jelka: Prekmursko ljudsko izročilo. *Pregled zgodovine Prekmurja: preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (ur. Andrej Hozjan). Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija, 2021, str. 346–359.

Rešek, Dušan: *Šege in verovanja ob Muri in Rabi*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1979.

Slovenski etnološki leksikon (ur. Angelos Baš). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Šarf, Fanči: *Občina Murska Sobota. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1985.

Urisk, Elizabeta: *Izdelovanje pirhov v batik tehniki v Prekmurju*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 2017.

Židov, Nena: Uporaba cvetnonedeljskih butar na slovenskem podeželju. *Etnolog* 19, 2009, str. 79–97.

AVDIOVIZUALNI VIR

Pšajd, Jelka in Valentinčič Furlan, Nadja: *Counajo me remenkaš: Etnografski film o izdelovalcu pisanic Hermanu Rajsarju*, Grad 2007. Murska Sobota in Ljubljana: Pokrajinski muzej Murska Sobota in Slovenski etnografski muzej, 2007. DVD.

SPLETNE STRANI

Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine
Streljanje z možnarji: https://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/streljanje-z-moznarji

Register nesnovne kulturne dediščine
Izdelovanje prekmurskih remenk: https://geohub.gov.si/ghapp/iskd/?page=RNSD&views=RNSD-Desna-sekcija%2CRNSD-Pogled--OP#data_s=id%3AdataSource_2-MK_RNSD_4402-3623%3A38

Wikipedija
Karbid: https://sl.wikipedia.org/wiki/Karbid

SUMMARY

Easter Customs and Beliefs in Prekmurje

The article discusses Easter customs and beliefs in Prekmurje by drawing on ethnological field work and oral history collected from the local population, born between the 1920s and 1950s. It presents customs associated with the festive period lasting from Palm Sunday to Easter Monday, with an emphasis on practices that were particularly characteristic of the postwar period.

The article begins by discussing the Palm Sunday willow bundles and their role in receiving the blessings to protect people, homes, cattle, and crops. Then follows the presentation of Good Friday as the day of fasting, contemplation, and preparing for the feast day. Special consideration is given to Easter food, most notably bread, *remenke* (intricately decorated Easter eggs) and the blessing of Easter baskets. The article also describes the local variants of Easter bread, the methods of creating *remenke*, and the symbolism of each element of the blessing.

The next section of the article outlines the rituals of resurrection, including Holy Week processions, Easter fire, passing on the blessed flame, bonfires, and mortar firing. In its final part, the article discusses Easter celebrations, Easter Monday, gift-giving, and Easter egg games, also highlighting the differences between the Catholic and Evangelical traditions, which primarily manifested in relation to blessed plants, the blessing of Easter baskets, Holy Week processions, and Easter fire.

As the research reveals, Easter in Prekmurje was much more than a religious feast. It constituted an important part of social and family life, with intertwining religious and folk beliefs. Although many customs have changed or faded over the last decades, part of Easter heritage has been preserved to the present-day.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.22
CC BY-SA

JELKA PŠAJD*

Romska kultura v Prekmurju ali ciganski obrazi bledijo

IZVLEČEK

Romska kultura v Prekmurju že najmanj pol stoletja ni »izolirana« in pravljično povezana z nomadstvom, ampak *modus vivendi*, del tukajšnjega prostora. Sodobna romska kultura je preplet romskega izročila in tradicije prekmurskega podeželja. Sobivanje romskega in večinskega prekmurskega prebivalstva na istem prostoru se kaže v etnološki dediščini: koledarskih, letnih šegah; šegah življenjskega kroga; ljudskem verovanju; prehrani ter sezonskem in dninarskem delu.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, tradicija, romski način življenja, slovenski način življenja, ekonomska revščina

ABSTRACT

ROMANI CULTURE IN PREKMURJE OR GYPSY FACES ARE FADING

For at least half a century, Romani culture has not been 'isolated' or romantically associated with nomadism, but rather a 'modus vivendi', an integral part of this region. Drawing on individual elements from the rich ethnological heritage of the traditional Prekmurje rural environment, in which the Romani people live, they have shaped their own culture. The coexistence of the Romani and Slovenian populations in the same area is reflected in calendar and annual customs, life-cycle customs, folk beliefs, diet, as well as seasonal and day-labour work.

KEYWORDS

Prekmurje, traditional, Romani way of life, Slovenian way of life, economic poverty

* univ. dipl. soc. kulture in etnolog. in kult. antrop., muzejska svetnica, Pomurski muzej Murska Sobota, Slovenija, jelka.psajd@pomurski-muzej.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-3053-4836

UVOD[1]

Vsebina prispevka o prekmurskih Ciganih/Romih je bila prvotno drugačna ter se je nanašala na preživetvene dejavnosti in veščine Romov v Prekmurju v 20. stoletju. Kljub že napisanim več kot dvajsetim stranem sem se odločila spremeniti temo. Konec šestdesetih let 20. stoletja je o tem pisala Pavla Štrukelj, etnologinja in »romologinja«[2] v prispevku *Obrt in drugi viri za preživljanje pri Ciganih v Sloveniji*.[3] Ko sem pripravljala članek in se srečevala s temeljnimi deli »romologov« Pavle Štrukelj, Vaneka Šiftarja, Jožefa Zadravca in Jožeta Horvata - Muca ter arhivskimi podatki, sem ugotovila, da je etnološko pisanje o prekmurskih Ciganih/Romih zastarelo in ponavljajoče se. Pod vtisom branja dela *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom* znanstvenice in terenske raziskovalke Alenke Janko Spreizer sem dokončno sklenila, da o »stokrat prežvečenem romološkem« nima smisla pisati. Ker se želim izogniti stereotipom o »pravi ciganski kulturi«, bom v nadaljevanju na podlagi terenskih pogovorov z Romi/Cigani (v letih 2014–2024) in drugih virov zasledovala dvoje: a) izgubljanje »prave« ciganske/romske identitete, b) prikazati, da imata romsko in slovensko prebivalstvo v Prekmurju veliko skupnih kulturnih elementov. Predstavljeno je Prekmurje, s poudarkom na podeželju in časovnem razponu zadnjih osemdeset let, z vmesnim pogledom v čas med svetovnima vojnama.

Ob besedi Rom uporabljam besedo Cigan; v prekmurščini sta izraza za žensko še *Romkinja* in *Ciganica*. Nekateri romski aktivisti in »romologi« imajo izraz *Cigan* za slabšalen[4] in kažejo nepoznavanje romske zgodovine ter zastarelo dojemanje sprememb v razvoju romske tematike. Ker gre za različne kontekste rabe,[5] predvsem posamezna mnenja ljudi, ki si rečejo Cigan, ne Rom (iz kakršnihkoli razlogov že), bom v nadaljevanju uporabljala oba izraza. V prekmurskem okolju je še danes ustaljeno narečno (pogovorno) poimenovanje Cigan, kar je bilo splošno v preteklosti, ko nihče med tukajšnjim neromskim in romskim prebivalstvom ni uporabljal izraza Rom. Pri terenskem delu med moškimi pripadniki romske prekmurske skupnosti sem poslušala izjave in poudarke posameznikov, da so Cigani, ne Romi, in da je to ime prišlo od zunaj. Zanimiva je izjava Cigana/Roma pred leti v eni izmed goričkih vasi, da on ni Rom, ampak Cigan. Motila ga je beseda *romí*, ki v prekmurskem narečju pomeni (h)rom, pohabljen. *Cigan*, *ciganski* je blagovno zanimiv. Naj spomnim na *cigansko pečenko* ali komika Andreja Bajiča Šarkezija – Bakrenega: »Cigan je ime, ki se dobro prodaja.«[6] Poimenovanje je literarno privlačno tudi za romske ustvarjalce, na primer za pesnika Jožefa Baranjo Livijena in Marcela Baranjo. Tako uporabljam oba izraza: Rom, ki je mednarodno sprejet in naj ne bi bil (!) žaljiv, ter Cigan, ko se je pripovedovalec tako označil.

IZGUBLJANJE TRADICIONALNE IDENTITETE

Romi so se v boju za kolikor toliko znosno življenje odpovedali svojim šegam in navadam, prikrivali so vse, kar bi lahko izdajalo njihove značilnosti in njihov način življenja.[7] Prizadevali so si biti čim manj opazni, saj je drugačnost prinašala zavračanje pri stalno naseljenem prebivalstvu in kazni.[8] Romi največ pozornosti posvečajo ohranjanju svojega jezika z narečnimi posebnostmi,[9] oblačilni kulturi, plesu in glasbi. V manjši meri obstajajo poskusi ohranjanja materialne dediščine, recimo projektni nastanki »muzejev« romske dediščine, na primer v Murski Soboti in Kamencih (občina Črenšovci). Odgovornost za ohranjanje lastne dediščine je tudi na romski skupnosti, kot je povedal Jožek Horvat - Muc, predsednik Zveze Romov Slovenije: »*Romi se želimo najprej vključiti v družbo in se asimilirati, ker bomo na ta način lahko enakovredni večinskemu prebivalstvu. Ko bomo enakovredno vključeni, bomo lažje poskrbeli za*

1 Verz v naslovu prispevka je iz pesmi *Bledenje* (Baranja, *Tvoj ciganski*, str. 57). V umetnikovem poetičnem izrazu *ciganski obrazi nikoli ne zbledijo* pomeni moč in vztrajnost romske kulture, jaz pa *bledenje* razumem v smislu prepletanja in stapljanja dveh kultur, o čemer govori moj prispevek.

2 Raziskave slovenskih romologov se pri opisih romske kulture opirajo na imaginarij, ki ga je skonstruirala romološka vednost, in krepijo različne nacionalne ter rasne ideologije o Romih (Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 267). Raziskave so zastarele, brez kritično-znanstvenega pogleda in poznavanja sodobnih raziskovalcev romske kulture in načina življenja. Zaradi naštetega pojem zapisujem v navednicah.

3 Članek je bil objavljen v reviji *Slovenski etnograf*, 1968–1969, letnik 21/22.

4 Ko se Romi med seboj pogovarjajo prekmursko, Prekmurcem rečejo *paver*/*pavri*. Popačena nemška beseda pomeni kmet, torej prekmurskega kmeta, pri katerem so Romi v preteklosti opravljali dnino in zanjo dobili plačilo v denarju in/ali hrani. Nekateri Prekmurci jo razumejo kot žaljivko.

5 Več o tem glej: Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 51–123.

6 Svet24, Kavč #27, Andrej Bakreni večino idej dobi v službi in s humorjem razbija stereotipe: https://svet24.si/novice/kavc-andrej-bakreni-romski-komik-standup-humor-1793086 (26. 6. 2026).

7 Šiftar, *Cigani*, str. 154.

8 Jezernik, *»Zakaj pri nas«*, str. 14.

9 Izdaje okrog osemnajst različnih prispevkov o romskem jeziku Jožeka Horvata - Muca.

našo kulturo. Zato, da jo ohranimo, nam ni potrebno več živeti v šotorih, obstajajo drugi, boljši načini.«[10]

Vzrokov za izgubljanje etnološke romske dediščine v Prekmurju za obdobje zadnjih petdesetih let je več. Posamezne člane starejše romske populacije – nosilce dediščine, ki bi za to obdobje znali kaj povedati – lastna preteklost ne zanima in v vsakdanjem življenju nima pomembne vloge: »*Ženska draga, to jes ne pomnin, kaj spitavaš. Kaj pa znan, ka je bilo pred petdesetimi leti.*«[11]

To izgubljanje je ubesedil sodobni prekmurski romski pesnik: »*Vsi so zdaj že lep čas po sili razmer bivali na neki bolj ali manj stalni lokaciji. Bili so prišleki, nekoč ponosni nomadi, zdaj kvečjemu nomadi na kratke proge, ki so ostali v nekem razkoraku, napol, če ne povsem, pozabljene preteklosti in med sramežljivo, nespremenljivo, nikoli naproti premikajočo se prihodnostjo. Vsem pripadnikom tako enega kot drugega sveta pa je bilo preživetje postavljeno pod veliki vprašaj. Kultura, ta nepogrešljivi pokazatelj samobitnosti nekega naroda, se je temelječa na kolektivnem spominu – tem nezanesljivim prenašalcu in ohranjevalcu informacij, znotraj zidov lastnega sveta izžarevala in ohranjala preko ustnega izročila, navzven pa se je tedaj bolj kot kultura, vsaj za oči večinskega prebivalstva, kazala revščina. Tujo kulturo so začeli prevzemati deloma prostovoljno, večinoma pod pritiskom. Prevzemali so merila tujega, vsiljivega sveta kot po ukazu, povrh so prevzemali še njegove prvine in pozabljali lastne, začeli so se sramovati samih sebe in svoje lastne kulture, tako je lasten svet postajal čedalje bolj tuj in neznan. Vendar svojega sveta še niso povsem pozabili, tujega pa še niso povsem sprejeli; sedeli so na dveh stolih hkrati, noben ni imel vseh štirih nog, pa tudi oba skupaj ne.*«[12]

Da je zaradi sramu bolje pozabiti kot se spominjati ali ohranjati, ponazarja dejavnost iz preteklosti. Pokopavanje in odkopavanje poginulih živali je bila praksa in način priprave ter zaužitja hrane pri Romih v Prekmurju, znana že v času med svetovnima vojnama. Odkopavanje poginulih živali je za Dravsko banovino pomenilo velik higiensko-zdravstveni problem zaradi širjenja prašičje bolezni,[13] iskanje mesa iz mrhovišč je bila praksa v petdesetih letih 20. stoletja.[14] Doma so meso zakopali, »da zemlja vzame strupe iz crkovine«. Starejši Sobočani se spominjajo Rominj, ki so iz posebnih kontejnerjev s poginulimi živali konec osemdesetih let 20. stoletja iz klavnice v Murski Soboti odnašale smrdeče dele za domače potrebe oziroma pripravo mesa in jih v culah prenašale domov. Iz literature poznamo različne opise predelave slabše kakovosti mesa v užitnega: pokopavanje mesa za več ali manj dni; polaganje v koprive in večkratno pranje z vrelo vodo zaradi razkuževanja, mazanje z blatom in peka mesa.[15] Takšen način priprave hrane pri večini prebivalstva danes vzbuja stud okusa (slabi higienski pogoji, slab videz mesa ipd.) in je neprimeren za današnji način življenja, romskemu prebivalstvu pa pomeni stigmatizacijo v zvezi z revščino iz preteklosti.[16] V živilski tehnologiji predelavi (slabe kakovosti) mesa v užitnega rečemo fermentacija ali zorenje, pri katerem naravni kemični proces prepreči kvarjenje, zmehča tkivo in meso naredi užitno. Danes priprava in uživanje drobovine pomeni kulinarično zgodbo.[17] Opisani primer pokaže, da tovrstna dejavnost ni nujno vredna pozabe.[18]

K izginjanju »etnološkega kiča«[19] pripomorejo mladi Romi, ki menijo, da »se obnašajo isto kot vsi drugi ljudje po svetu in se Romi in Neromi skoraj v ničemer ne razlikujejo«.[20] Del odgovornosti za izgubljanje romske dediščine je na strani raziskovalcev večinskega prebivalstva, saj se z njo ukvarja manj, kot bi bilo potrebno ali stihijsko. Vzrokov je več: komunikacija, vzpostavljanje stikov, strah, stereotipne predstave ipd.[21] Vprašanje politične odgovornosti, to je lokalne skupnosti in države, je tu na mestu.

Pri statističnem popisu leta 2002 se posamezniki za romsko etničnost niso opredelili iz več vzrokov: statistično se niso želeli enačiti z romstvom; zaradi asimilacije v neromskem okolju postajajo »civili«; zaradi težav pri zaposlovanju ali šolanju se izogibajo konotaciji z romstvom; negativen in odbijajoč odnos večinskega prebivalstva do Romov;

10 Štepec Dobernik in Terčelj Otorepec, *Imam dediščino*, str. 216–217.
11 Neimenovana, avdioposnetek št. D419.
12 Baranja Livijen, *Zadimljeni spomini*, str. 44–46.
13 SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2.
14 SI PAM/0438, OLO MS, TE 873, št. 01/4322/56.
15 Zadravec, *Zdravstvena kultura*, str. 60–61.
16 Ko sem pomagala pri urejanju besedila in prispevala vsebino o preteklem romskem načinu življenja, so me prosili, naj tega ne objavim. Avtorica je menila, da s tovrstnim opisom »ne bo smela več stopiti v svojo vas, ko bodo to prebrali Romi«.
17 Na primer kuharski mojster Max Stiegl, svetovno znan po ustvarjanju vrhunskih jedi iz drobovine in avstrijski *chef* leta 2021.
18 To je udejanjil kuharski mojster Boštjan Lačen v projektu *Khetan tu te me/stičišče kultur*. Bistvo je bilo nadgraditi tradicionalno romsko kulinariko s sodobnimi trendi, z novimi okusi. Ohranjali so navezanost na pretekli romski način življenja z uporabo sestavin ter jih preoblikovali sodobno in inovativno.
19 Mlekuž, *Bratstvo*, str. 72. O etnološkem kiču je leta 1971 razmišljal že etnolog Boris Kuhar v prispevku *Odmirajoči stari svet*.
20 Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 329.
21 Štepec Dobernik in Terčelj Otorepec, *Imam dediščino*, str. 213.

popis je omogočal narodnostno neopredelitev; številni Romi so se v preteklosti zaradi nizke stopnje enakopravnosti opredeljevali za slovenstvo.[22]

OHRANJANJE STEREOTIPOV O IZGINULEM ROMSKEM NAČINU ŽIVLJENJA

Jože Horvat – Muc v svojih delih o romski skupnosti črpa iz starih »romoloških« študij. Tako tudi romska skupnost ustvarja in ohranja dediščino, ki je privlačna in romantizirana, ni pa resnična. Zelo malo se omenja (mlajše) Rome, ki s pisanjem poezije in leposlovja ustvarjajo sodobno romsko kulturo. V prekmurskem prostoru manjkajo etnološke/antropološke raziskave o današnjem načinu življenja romske skupnosti, ki bi lahko pokazale, koliko starega, »romološkega«, se je ohranilo. Večinsko prebivalstvo, romska skupnost in društva Rome/Cigane še vedno povezujejo z ozkostjo in kulturno statičnostjo.[23] Ustanavljajo se »romski muzeji« oziroma zbirke za ogled javnosti z »etnološkim kičem« o stereotipni predstavi sebe drugim. Lokalna neromska in romska skupnost, tudi institucije, nista zreli za odmik od »tradicionalnega«, ki je dovolj všečno in drugačno ter ustreza kulturno-ekonomski koristi, da je vredno vztrajati in ponavljati. Za nove, »sveže romske zgodbe«, za dialog še ni prostora: »*Mladi pesniki, pisatelji, ustvarjalci smo premalo slišani. Premalo je podpore, tudi finančne, premalo je prostora, kjer bi lahko izrazili svoje edinstvene glasove. Smo nova generacija, ki prinaša sveže sloge, drugačne teme, nove zgodbe. Vse to pa pogosto ostaja spregledano. Poezija bi lahko našla več mostov do drugih umetniških zvrsti, plesa, glasbe, slikarstva. Vse to lahko diha skupaj z besedo, če ji le damo priložnost. V romski skupnosti poezija še ni v celoti našla svojega mesta. Tu prevladujeta ples in petje, ki sta že dolgo globoko vtkana v kulturno tkivo. Poezija se morda zdi oddaljena, njeno bistvo še ni v polnosti razumljeno. A prav zato ustvarjam. Da odprem prostor za ta dialog. Da navdihnem še druge, da z besedami poiščejo sebe, da najdejo lepoto v jeziku in moč v zgodbah. Verjamem, da lahko poezija prebudi bralno pismenost, zanimanje za pisano besedo in postane most med mojimi zgodbami in zgodbami drugih. Da tudi romske pripovedi zadonijo v poetični obliki, ki prepleta tradicijo in sodobnost. Kajti le skozi deljenje zgodb, tudi poetičnih, se lahko zares slišimo.*«[24]

Trenutna »romskost« prinaša več izzivov kot statičnosti: »*Romska kultura je zame prostor krhkosti, nekakšen nedorečen svet, kjer pogosto ne vemo, kaj pravzaprav iščemo ali kje se najdemo. Dajemo največ, kar zmoremo, a se zdi, da je to včasih premalo, da bi zadovoljilo globoke praznine. Občutek odtujenosti me je potihoma spremljal v tistem romskem naselju. V svoji pesniški zbirki pravim, da romski obrazi bledijo, a nikoli ne zbledijo povsem – to drži, saj izraža moč in vztrajnost kulture, ki se kljub vsemu ne da izbrisati. Brisanje identitete je absurdno, kultura, ki nima jasnih mej, pa je izziv za razumevanje in sprejemanje. Proces iskanja svojega mesta v romskosti zame ni končan. Morda sem še vedno na poti, morda iščem odgovor na vprašanje, ki nima enostavnega odgovora. Morda sem imel slabe izkušnje, ki so zaznamovale moj pogled, a kljub temu dajem tej dediščini novo priložnost, s spoštovanjem, a tudi kritičnim pogledom. Romska podoba še vedno išče svoj prostor v sodobnem svetu in jaz ostajam del tega potovanja.*«[25]

CIGANSKI ALI *PAVERSKI* NAČIN ŽIVLJENJA V PREKMURJU?

Sodobne raziskave nas spodbujajo, naj romskih skupin ne proučujemo ločeno in brez upoštevanja podobnih skupin v času in prostoru, naj upoštevamo razumevanje in soodnosnost v obeh omenjenih komponentah.[26] Nauk ob tem bi lahko bil negativen odnos politično večvrednega, superiornega madžarskega naroda do slovenskega prebivalstva v prekmurskih nižinskih vaseh v času pred prvo svetovno vojno. V zapisu (glej spodaj) beremo o manjših krajah in prosjačenju – lastnostih, ki jih pripisujemo Romom. Od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne so jih Madžari pripisovali Slovencem (!): »*Slovencem* [Prekmurci v vaseh občin Beltinci, Odranci in Črenšovci, op. a.] *tudi manjše kraje niso tuje /.../, niso pa redno kradljivci. Ni jim nerodno prositi, prosjačiti. Če gredo v dnino ali pa opravljajo prevoz za gospoda ali tujca, jim je laže pri duši, če poleg plačila izvabijo še drobiž za tobak, cigare ali vžigalice*.«[27]

Slovenski »romologi« po mnenju Alenke Janko Spreizer prispevajo k ohranjanju namišljenega, neresničnega kot »drugi na domačih tleh«.[28]

V nadaljevanju so izpostavljeni nekateri elementi duhovne, materialne in socialne kulture Romov že iz časa med svetovnima vojnama in po letu 1945, ki so (bili) skupni ali enaki načinu življenja neromskega podeželskega človeka. Vsi so živeli na panonskem podeželju, z ekonomsko-

22 Josipovič, *Romi in Prekmurje*, str. 231.
23 Glogovič, *Slovenci o Romih*, str. 69.
24 Svet24, Intervju: Marcel Baranja v pesmih ni hotel biti pogumen, ampak iskren, https://svet24.si/lokalno/pomurje/novice/intervju-marcel-baranja-v-pesmih-ni-hotel-biti-pogumen-ampak-iskren-1832589 (25. 6. 2026).
25 Prav tam.
26 Glogovič, *Slovenci o Romih*, str. 20.
27 Gönczi, *Slovenci v županiji Zala*, str. 46.
28 Glogovič, *Slovenci o Romih*, str. 20.

-socialnimi primanjkljaji, skrbmi ter prizadevanji za vsakodnevno preživetje. Primeri, predstavljeni v nadaljevanju, so rezultat mojega več kot dvajsetletnega terenskega dela v Prekmurju.[29] Za razumevanje tematike je treba prikazati še: a) socialne razmere Romov, ki so vplivale na položaj v večinski skupnosti, in b) povojne gospodarske razmere v Prekmurju.

Eden starejših zapisov v krstni knjigi, ki potrjuje romsko naselitev v Prekmurju, naj bi bil iz leta 1690. Najzgodnejša naselja naj bi nastajala ob današnjih mejah z Avstrijo in Madžarsko. Naseljeni Romi naj bi bili zaposleni na posestvih, kjer so si urejali bivališča in delali pri zemljiškem gospodu.[30] Velika težava za državo, o kateri pišejo uradni dokumenti za Prekmurje v času od konca dvajsetih let 20. stoletja do druge svetovne vojne, je bilo vprašanje ustalitve in nestalne naselitve Romov. V tridesetih letih 20. stoletja so bili z »nomadizacijo« v tesni povezavi potepuštvo, brezdelnost, klatenje, goljufanje in beračenje. Za murskosoboški okraj je bilo v istem obdobju zapisano, da so tamkajšnji Romi skoraj vsi stalno naseljeni z manjšim kosom zemlje (najverjetneje ohišnice) in *stalno kočo* (skromni bivalni objekti, pleteni iz šibja in ometani z blatom, ali lesene hiše, ometane z blatom), nekateri celo *zidano hišo*.[31] Po drugi svetovni vojni se romsko vprašanje nanaša na stalno naselitev in teme, kot so umrljivost, bolezni, rojstva, kazniva dejanja ter sezonska in priložnostna dela. V prvi polovici 20. stoletja so v obrtne knjige zapisane dejavnosti, značilne za Rome: goslarstvo[32] ali *godbarstvo*; brusarstvo, dežnikarstvo, *marelarstvo* oziroma popravljanje dežnikov, sejemske ter trgovinske dejavnosti in *dninarstvo*. Vpis v obrtne knjige je najverjetneje pogojevalo stalno bivališče, česar za priložnostne (na primer kovaštvo, izdelovanje lesene posode, pletarstvo in izdelovanje brezovih metel,[33] ometavanje lesenih hiš in mazanje peči z ilovico)[34] dejavnosti ni veljalo in jih država ni mogla neposredno nadzirati. Te dejavnosti so posameznikom dopuščale neomejeno gibanje iz kraja v kraj in pojavljanje na javnih dogodkih, zato so v petdesetih letih 20. stoletja nosilce imenovali »potujoči obrtniki«.[35] Občine v Dravski banovini so v tridesetih letih 20. stoletja v strahu pred prihodom ali naseljevanjem novih Ciganov sprejemale ukrepe za omejitev opravljanja potujočih obrti, na primer brušenja nožev ipd.[36] V dokumentih iz dvajsetih let 20. stoletja pod navedbo poklica nemalokrat najdemo zapisano »cigan, po poklicu cigan«,[37] kjer se izraz uporablja kot opis načina preživljanja.[38] Romi so denar priložnostno zaslužili s prerokovanjem,[39] zdravljenjem urokov, beračenjem in priložnostnimi tatvinami[40] za pri-

29 Več o tem na: https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/search/cobib?q=jelka+p%C5%A1ajd.

30 Zadravec, *Zdravstvena kultura*, str. 23–24.

31 SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2.

32 *Goslarska*, *godbarska* dejavnost je ena najstarejših romskih obrti, uradno zabeleženih v imeniku obrtnikov v Murski Soboti. Med letoma 1924 in 1930 je v enajstih vaseh z romskim prebivalstvom zabeleženih dvanajst godbenikov (PMMS, *Letno poročilo, 1924*; *Letno poročilo, 1927*; *Letno poročilo, 1930*; SI PAM: *Glavna knjiga*, 1923–1932). Glasbo so v veliki meri uporabljali kot sredstvo za služenje vsakdanjega kruha (Horvat - Muc, *Romski muzikanti*, str. 18). Več kot z drugimi dejavnostmi, *nekaj deseteric,* so se Romi v tridesetih letih 20. stoletja v murskosoboškem okraju ukvarjali *z godbo* (SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2). Konec tridesetih let 20. stoletja je bila v Šalovcih znana *Ratkova banda*, ki je igrala vsaj do šestdesetih let 20. stoletja. Leta 1932 je dejavnost prijavljena kot *godbarstvo*. V istem obdobju je igrala *ciganska godba* iz Malih Šalovcev, ki je igrala tudi v občinski gostilni (Krenn, *Schönauer*, str. 272). Po igranju romske koncertne glasbe so bili znani posamezniki iz vasi Zenkovci in Pušča (Horvat - Muc, *Romski muzikanti*, str. 14).

33 V sedemdesetih letih 20. stoletja so brezove metle izdelovali v Dobrovniku. V Borejcih in Vanči vasi so po drugi svetovni vojni pletli košare, posamezniki so jih od konca sedemdesetih let 20. stoletja pletli tudi za potrebe murskosoboškega živilskopredelovalnega podjetja Agromerkur (Štrukelj, *Romi*, str. 131, 135). Bili so spretni v pletenju svojih bivalnih koč iz šibja (Šiftar, Cigani, str. 19).

34 *Izdelovanje ilovnatih hišic ter mazanje lesenih hiš, gospodarskih poslopij in podstrešij z ilovnatim namazom* je dejavnost, zabeležena v tridesetih letih 20. stoletja v murskosoboškem okraju (SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2). To je bilo večinoma delo žensk, ki so za plačilo z blatom mazale stene in tla lesenih hiš. Znale so ometati tudi notranjost krušnih peči. Prekmurci so vsako leto z ilovico premazali kuhinjo, in sicer peč, ognjišče in notranje stene; prav tako so mazali tla in jih popravljali (Horvat - Muc, *Pušča*, str. 254; Pšajd, *Lačni nismo bili*, str. 86). V istem obdobju je bil Rom ovaden na žandarstvo, ker je pri posestniku v Fokovcih z blatom mazal na novo postavljeno hišo. Vaščani so se zgražali, ker je delal v nedeljo (SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/4).

35 SI PAM/0438, OLO MS, TE 873, št. 01/4322/56.

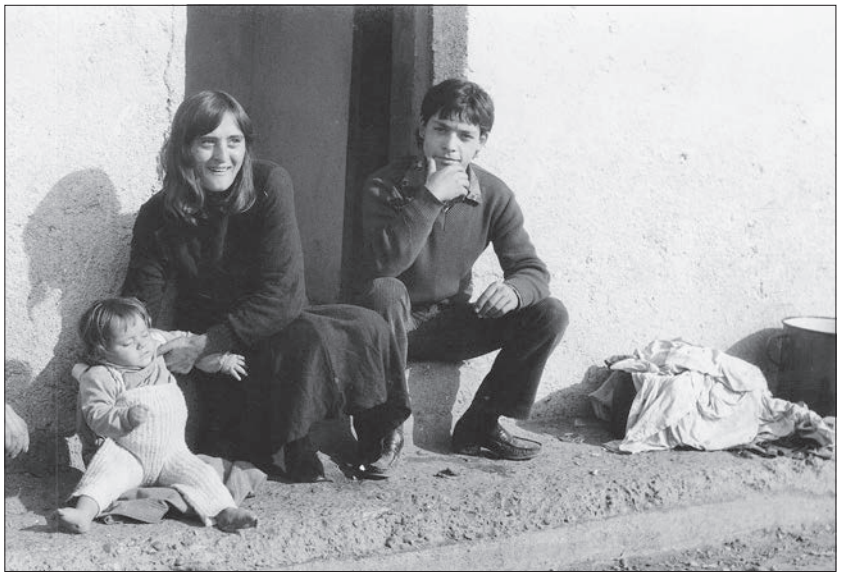
36 Klopčič, *Zgodovinski viri*, str. 44.

37 SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/3.

38 Klopčič, *Zgodovinski viri*, str. 41.

39 Prerokovanje Romov je v tridesetih letih 20. stoletja zabeleženo kot goljufiva dejavnost (SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2). S to dejavnostjo so se ukvarjale ženske in napovedovale prihodnost iz kart, usedline kave, z dlani ter s pomočjo jajc in zrn fižola (Horvat - Muc, *Pušča,* str. 245; Zadravec, *Zdravstvena kultura*, str. 165). S prerokovanjem so se v tridesetih letih 20. stoletja ukvarjale Rominje, naseljene v Vanči vasi in Borejcih. V sedemdesetih letih 20. stoletja je ta veščina izginjala, saj je bilo samo še nekaj Rominj, ki so znale posamezniku spretno napovedati želene dogodke (Zadravec, *Moja vas,* str. 86; Zadravec, *Zdravstvena kultura*, str. 61; Štrukelj, *Romi*, str. 145).

40 V Segovce na Apaško polje so v prvem desetletju 20. stoletja prihajali Romi in okradli celo vas, včasih pa kakšno

Družinski motiv romske družine, osemdeseta leta 20. stoletja (foto: Lado Klar; hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).

dobitev hrane ali drugih življenjskih potrebščin (obleke).

Najpomembnejša gospodarska panoga v Prekmurju je bila do leta 1945 kmetijstvo. Lastniki so bili veleposestniki, posamezniki so imeli v lasti povprečno 1–2 ha zemlje. Zaradi majhnih kmetij in goste naselitve kmečko gospodarstvo posameznikom ni omogočalo samooskrbe in eksistenčnega minimuma. Živinoreja je bila dopolnilna dejavnost in vir kmečkega dohodka. Ogrski veleposestniki so ohranjali polfevdalni red na verski podlagi; njegove elemente najdemo v cehih, ki so prepovedovali konkurenco, kar je vplivalo na počasnejši razvoj industrije. Za podeželskega človeka so bili trgi odmaknjeni, zato se je preživljal s samooskrbovanjem in delom na ogrskih posestih. Temeljno vprašanje je bila razdrobljenost kmetijskih zemljišč. Ker dedič ni imel sredstev, da bi izplačal preostale dediče, se je odločil za sezonsko delo. Kot sezonec je živel bolje od malega kmeta, ker si je pripeljal živež za zimo, ni pa zaslužil toliko, da bi izplačal preostale dediče ali si ustvaril novo kmečko gospodarstvo. Največja razdrobljenost zemljišč je bila na najmanj rodovitnih delih Goričkega, kjer je prihajalo do množičnih migracij. Industrija se ni razvila, delavstva in meščanstva skoraj ni bilo. Agrarna reforma, ki se je začela leta 1919, je sicer razbila najmočnejše ostanke starega družbenega reda, vendar agrarnim upravičencem ni dala možnosti za razvoj v samostojne kmetijske proizvajalce; enake posledice je imela agrarna reforma leta 1945. Nova povojna država je svoje ukrepe usmerila v razvoj industrije, ne kmetijstva. Vse do leta 1945 so bili sezonci[41] množičen sloj prekmurskega prebivalstva, ki skorajda ni užival nobenih pravic iz delovnega razmerja in socialne varnosti. To je bil sloj, ki se je na eni strani spreminjal v čisti proletariat, v delavce, na drugi strani pa je prehajal v vrste malih kmetov.[42] Rokodelstvo (hišne domače dejavnosti) in obrt sta bili pomembni dopolnilni dejavnosti posameznih družin in kmečkih gospodarstev.[43]

Eden starejših etnoloških zapisov »ciganjov« in »ciganic« je iz leta 1845. Najdemo ga v delu Jožefa Košiča *Zobrisani Sloven in Slovenka med Mürov in Rabov*, in sicer s pomenljivim naslovom *Compernija čalerija – sama ciganija*.[44] Sobivanje romskega in večinskega prekmurskega prebivalstva na istem prostoru se kaže v: koledarskih, letnih šegah (obhodi/koledovanje, *borovo gostüvanje*, velikonočni prazniki, romanje, vsi sveti), šegah življenjskega kroga (smrtne šege in pogrebne prakse), ljudskem verovanju (uroki, verovanje v coprnice), prehrani ter sezonskem in dninarskem delu.

stvar tudi vrnili ali pred vrati pustili celo kaj boljšega (Stangl, *»Moja babica*, str. 58–59). Romi so radi priložnostno ukradli poljščino z njive, kakšno stvar z dvorišča, pa tudi kokoši: »*Za hrano poleti krompir, živež na njivah; to pa smo kradli, za hrano. Nismo pa ropali človeka. Kako kokoš, ne rečem, smo vzeli, pa smo šli. Drugi dan smo bili že nekje drugje, da ni prišla policija*« (Neimenovani, avdioposnetek št. D419). Na začetku tridesetih let 20. stoletja so številne kokošje tatvine pripisovali Romom (SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2). Jedli so, kar so naskrivaj pobrali bližnjim kmetom z njiv (Neimenovana, avdioposnetek št. D419). Kradli so prašiče na farmi Nemščak v Ižakovcih, drva, kokoši, kolesa, pijačo in denar (Zadravec, *Zdravstvena kultura*, str. 68).

41 Kot poljedelski delavci so odhajali na veleposestva na Madžarsko, v Jugoslavijo, Francijo, Avstrijo in Nemčijo, kot tovarniški delavci pa največ v Ameriko.

42 Korpič-Horvat, *Zaposlovanje*, str. 7–8, 14, 19, 46–47, 63.

43 Brumen, *Vsakdanja kultura*, str. 46–48.

44 Košič, *Življenje Slovencev*, str. 113.

Fkumes postavljena hiša na Pušči, leta 1947. Takšen način gradnje, vertikalno postavljena lesena bruna, je poznalo tudi večinsko prebivalstvo Prekmurja (foto: Matija Maučec; hrani: Pomurski muzej Murska Sobota).

Koledarske, letne šege

Božično-novoletni obhodi Romov so trdno zapisani v kolektivnem spominu Prekmurcev. Skupine in posameznice so koledovali od božiča do svečnice, moškim pa na godovne dneve. Igrali so na različne inštrumente (vendar ne romsko, ampak privzeto glasbo),[45] voščili ali peli. Za dar so dobivali denar, kose obleke, pijačo, klobase in kose pogače. Konec petdesetih let 20. stoletja je vsaj deset let delovala skupina kolednikov s Pušče. Člani so že kot otroci hodili pet v bližnji vasi Černelavci in Polana. V skupini so bili trije moški z inštrumenti (mandolina, kitara in bas), ki so *odili špilat* po vaseh Prekmurja in *Štajera* [Slovenskih goric] od božiča do pusta (božič, štefanovo, staro leto, trije kralji, svečnica, pust). Koledovanje so imeli za tradicijo svojih očetov. Čeprav so pri tem zaslužili, obhodov niso razumeli kot *petlarjenje* [beračenje], to so počeli sebi v veselje. Na poti so srečevali druge romske skupine, največ *beltinške dečke*. Kot Romi niso imeli težav pri ljudeh, nekateri so jih z veseljem pričakovali. Z inštrumenti so zaigrali pesem in voščili: »*Friški bojte, veseli bojte, vsega dosta mejte, veselja, zdravja pa največ. To vam želimo cigani, ki srečo nosimo za te vesele svetke. Srečni pa živi ostante.*«[46]

Rominja s Pušče je kot deklica po drugi svetovni vojni hodila na svečnico (2. 2.) pet v sosednje vasi: »... *Mi smo prišli k vam popejvat od Marije svečnice* ...« Romi so *svečenske kolednice* peli tudi v Rožičkem Vrhu, kjer so jim postregli z večerjo. Tovrstno koledovanje je trajalo skoraj en mesec prezgodaj, z namenom, da so čim več zaslužili. Po župniji Črenšovci je v posamezne vasi že od začetka januarja hodila *sirouta Lujza*. Darovali so ji denar, da je imela za preživetje. Vrsto let je hodila pet tudi na krajevni urad. Znana je bila po tem, da se je postavila pod Titovo sliko in zapela Marijino pesem.[47] V Murski Soboti so Romi z violino, basom in kitaro redno prihajali igrat moškim ob godovih Nikolaja, Štefana, Ivana in Janeza. Sogovornica se je spominjala: »*Moj oča je biu Nikolaj. Takrat so prišli špilat in so dobili pijačo. Za števanovo, so točno znali, pr šteri iži je Števan, ta so prišli, pa gda je djanušovo, pa takšna imena, štera so znana.*«[48]

V času božično-novoletnih praznikov so Romi iz Vadarcev hodili po blagoslovljeno vodo in jo shranili doma.

Pustno *borovo gostüvanje*, značilno za goričkí del Prekmurja, dobro ponazarja, da »romstvo« vključuje dejavnik prakticiranja šeg večinskega prebivalstva.[49] V njem nastopa lik *ciganice*, ki vabi na prireditev. Z drugimi liki hodi po vasi in s košaro v rokah nabira darove. Napačno je prejudicirati stereotipni značaj kraje ali beračenja. Njen lik nima vloge kradljivke, tatice, pač pa ima to vlogo lik *touvaja* [tatu]; to je navadno moški iz vasi, ki organizira prireditev. Smiselno je vprašanje,

45 Povzeto po Ladislavu Vörösu, Horvat - Muc, *Romski muzikanti*, str. 18.

46 Valenčič, Pušča. Po spominu naj bi besedilo okrog leta 1948 zapisal Rom Valenčič s Pušče.

47 O *Lujzi* je ohranjen enak spomin: »*Še po drugi svetovni vojni je v župniji Črenšovci po vaseh od hiše do hiše prepevala Lujza, ženska, ki so jo imeli za posebno in je skrbela za okolico cerkve in šole. Že en mesec prej je začela hoditi po hišah, se postavila na sredino prostora, obrnjena proti Marijini sliki, ki je visela v prostoru, in zapela: 'O Marija naša mati.' Ko je pela v občinski ali šolski pisarni, kjer ni bilo Marijine slike, se je obrnila k sliki državnika in zapela Marijino pesem. S petjem si je prislužila hrano*« (Dimec Žerdin, *Stara*, str. 66–67).

48 Vrečič, Murska Sobota.

49 O tem več glej v: Pšajd, *Misliti borovo*, str. 39–42.

zakaj se pri vabljenju pojavi ženski in ne moški lik. Glavni razlog za to je, da so imele v romski skupnosti starejše ženske, imenovane *phuri daj*, pomembno vlogo, drugi pa, da Rominje »*s svojimi pisanimi in barvitimi oblačili ob glasbi prinašajo veselje in zabavo – zaradi zgodovinskega zaničevanja Romi brez veselja in radoživosti ne bi preživeli*«.[50] Prav to – vesel in zabaven pustni dogodek – je *borovo gostüvanje*. Lik *ciganice* na dan prireditve nastopa v različnih vlogah z namenom *služenja* denarja: s »preživnino« moških obiskovalcev, ki ne priznajo nezakonskega otroka (med *ciganico* in moškim obiskovalcem poteka humoren dialog in pogajanje za višino plačila), in z vedeževanjem. Lik je inkluziven – še več, kot manjšina Romi niso izključeni, saj se maska pojavlja od prve omembe *borovega gostüvanja* leta 1921 in se je ohranila do danes. Na podlagi več ustnih informacij[51] in pregleda starih fotografij sem ugotovila, da so v vaseh, kjer je bila romska skupnost številčnejša, bolje situirana in integrirana z večinskim podeželskim prebivalstvom, pri *borovem gostüvanju* sodelovali tudi posamezni (moški) Romi, npr. leta 1972 v Zenkovcih kot *rouraš* [dimnikar] in *policaji*. Romi danes predstavljajo tretjino celotnega prebivalstva vasi. Romska skupnost v dveh zaselkih je socializirana, njena življenjska raven je v primerjavi z drugimi romskimi skupnostmi v občini višja in kakovostnejša; večina je zaposlena v Avstriji.[52] V drugih vaseh iste občine, kjer živijo Romi, se posamezniki ne spominjajo, da bi v *borovem gostüvanju* nastopali člani romske skupnosti, vsaj v zadnjih tridesetih letih ne. Hkrati je treba poudariti, da zadnjih trideset let poteka manj *borovih gostüvanj* kot v preteklosti, tudi v goričkih vaseh z romskim prebivalstvom. V preteklosti so bili Romi in njihove glasbene zasedbe, *bande,* pomembni kot godci. Tako je *ciganska muzika* igrala na *borovem gostüvanju* v Šalovcih leta 1964 in domnevno že leta 1931 v Šalamencih. Pojavljanje *ciganice* za nekatere raziskovalce z etičnega vidika pomeni težavo, ker so Romi zaradi etničnosti in manjšinske vloge postavljeni v podrejen položaj. Prekmurska Rominja vlogo *ciganice* v *borovem gostüvanju* začenja z mislijo, da Prekmurja ni brez Romov – tako kot *borovega gostüvanja* ni brez *ciganice*. Ker je *borovo gostüvanje* nastalo v času, ko je bila beseda *ciganica* splošno uveljavljena in rabljena, *ciganice* ne moremo spreminjati v Rominjo. *Borovo gostüvanje* bi s tem izgubilo identiteto, pomen in vsebino.[53] Vključenost *ciganskega* lika z jasno določeno vlogo tako pomembno prispeva k vsebini in pomenu šege.

Romi s Pušče so za veliko noč iz navade nosili blagoslavljat jedi v cerkev v Mursko Soboto; kadar jih niso imeli, niso nesli. Tamkajšnji otroci so ob velikonočnem prazniku morali imeti novo obleko. Šivilja blaga ni smela pokazati drugim strankam. To je moralo ostati presenečenje, da so se dekleta pobahala z novo obleko. Vsako leto so si dale zašiti novo obleko, ker *velika noč pomeni nekaj novega, novo življenje*. Jajčne lupine so za srečo potrosili okrog hiše.[54]

S Pušče so posameznice romale k Mariji Bistrici, *Majki božji*. V Murski Soboti so sedle na vlak in se peljale do Varaždina. Na prvi postaji so romarji malicali iz cekarjev. Potem so prestopili in se peljali do Zlatarja, kjer so jih čakali domačini s traktorji in starimi kombiji. Strpali so se na prikolico in se peljali do Marije Bistrice. Z ostalimi romarji so spali v kleti hiše domačina; prt, ki so ga prinesli s seboj, so položili na pripravljeno slamo.[55]

V drugi polovici 20. stoletja so v posameznih vaseh (Kuštanovci, Sotina, Serdica, Pušča) na dan vseh svetih puščali hrano za pokojne duše. Najrajši so jo postavljali na zunanjo stran okna. Na Pušči so pekli *posolanko* [kvašena pogača z nadevom iz repe, skute ali zelja]. Kjer ni bilo sestavin za pogače, so na okno postavili vodo.[56]

Šege življenjskega kroga in smrtne šege

Najdlje so se na prekmurskem podeželju ohranile smrtne šege, kar se odraža tudi v praksah Romov. Prikazane so romske vasi oziroma zaselki v Sotini, Serdici, Kuštanovcih, Doliču, Šalovcih, Kuzmi in na Pušči.

Pomembno vlogo je imela napoved smrti. Smrt so napovedovali ptiči (golobi), nenavadne sanje in prikazovanje umirajočih.[57] Umirajočemu so v roke dali krstno ali blagoslovljeno svečo, da bi lažje umrl in da ne bi šel v temi na drugi svet.[58]

Starejše posameznice so si za pokop vnaprej pripravile (belo) obleko, pokojnega so umili, *da ne bo odšel s sveta umazan,* in ga položili na pripravljen lesen oder ali pustili pripravljenega ležati v postelji, dokler niso prinesli krste.[59] Pred smrtjo so poklicali župnika, da je umirajočega spovedal. Spomin na dogodek je iz leta 1929: *»V začetku februarja je prihitel Cigan s Pušče: 'Gospod kaplan, hitro na spoved. Mama umira.' Bolnica je bila brez*

50 Sandrelli Horvat, Pušča/Murska Sobota.
51 Sever, Šalamenci; Pozvek, Zenkovci; Horvat, Dolina.
52 Neimenovani, osebni pogovor.
53 Sandrelli Horvat, Pušča/Murska Sobota.
54 Neimenovana, avdioposnetek št. D417.
55 Neimenovana, avdioposnetek št. D417.
56 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 187–189.
57 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 25, 30.
58 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 39, 40.
59 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 53, 56, 58, 72, 73.

zavesti. Vzel sem malo slame in bolnico požgečkal po nosu. Kmalu je kihnila in odprla oči: 'Valen bojdi Jezuš Kristuš.' Vprašal sem jo, če me pozna. 'Ja gospod kaplan.' Ko sem odhajal, sem slišal govoriti sina bolnice, ki je gledal skozi vrata, kako sem ciganico z žgečkanjem spravil k zavesti: 'Mati je že düšo püščala skoz nad nos, pa je kaplan düšo z ednov slamoj nazaj v njo porino, pa jo je spovedo.'«[60]

Ko je pokojni ležal doma, so podenj položili pesek ali mrzlo vodo, da bi zaustavili razpadanje trupla. Ob križanju trupla so pred njim poklekнili, zmolili in izrekli sožalje svojcem. Ponoči ali podnevi so ob truplu bedeli, pri čemer je šlo za druženje ob različnih skupinskih igrah. Starejša Rominja v Sotini, ki je bila članica Marijine družbe, je molila rožni venec (k ostalemu prebivalstvu ni hodila molit). Ostajali so do jutra in pazili na goreče sveče. Pokojnemu so v krsto pridali svete podobice, ki jih je imel položene na prsi, rožni venec, zlatnino ali denar. Če je rad pil, so mu dali še vino, cigarete in vžigalnik. Še vedno pridajo stvari, ki jih je pokojnik imel rad ali bil z njimi posebej povezan. Ko so pokojnega polagali v krsto, so morali domači sesti na posteljo, na kateri je ležal, ali ga prijeti, da jih ne bi bilo strah pokojnega. Da se ne bi mrtvi pojavljal ali zagledal v njem, so pokrili ogledalo, ki bi lahko postalo motno od pokojnikove duše. Ob smrti so ustavili uro, ker bi mu sicer še vedno bilo srce. Da se ne bi zbudil, so mu z roke sneli uro. Nosečnici je bilo dovoljeno iti k pokojnemu; njegova duša je ob dotiku z nosečnico potovala v nerojenega otroka, kar je pomenilo nadaljevanje oziroma novo življenje.[61]

Pred odhodom od doma so poročenemu mrliču sklenili roke v krsti, neporočeni jih je imel ob telesu. Za slovo so ga na pragu trikrat položili z namenom, da se ne bi vračal. Prostor so pometli in smeti odnesli na pokopališče.[62]

Na pokopališče je v sprevodu pokojnega z mrliškim vozom peljal kmet, pri katerem so svojci delali. Otroško truplo je na pokopališče nesla njegova botra. Nekrščene otroke so pokopali v družinske grobove, brez cerkvenega obreda.[63]

Po pogrebu so za pokojnim žalovali dve do tri leta; niso poslušali radia, starejše ženske so hodile oblečene v črnino. Dolgo žalovanje za otrokom ni bilo dobro, ker pokojna dušica ni imela miru. Še danes se Romi zelo bojijo mrtvih. Ko gredo nekateri mimo pokopališča, se prekrižajo z namenom, da ne bi pokojni njim in družini kaj slabega storil. Pokojnikovim svojcem so dali darila ali stvar, ki jo je imel rad. Po pogrebu so pred vhodna vrata vrgli na križ dve palici, slami ali česen, da pokojna duša ne bi mogla v hišo. Tri tedne je obstajala nevarnost, da se pokojni vrne, zato niso spali doma, podnevi pa so poskrbeli, da niso ostali sami v hiši. Ponekod so sežgali pokojnikovo obleko, da bi preprečili vrnitev, zapirali so vrata in okna ter nanje polagali sveče ali svetilke.[64]

Romi so verjeli v vračanje mrtvih; en teden po pokopu so videvali sorodnike. Mati je eno leto hodila domov previjat, umivat in hranit svojega otroka; po tem času ni imela več te moči.[65] Na pokopališče so nosili doma izdelane vence in tam molili do polnoči.[66]

Ljudsko verovanje

Strah pred urokom je bil na podeželju velik. Ljudje so se bali hudih bolezni in verjeli, da s čaranjem povzročijo bolezen.[67] Zagovarjanje, štetje urokov je prakticiralo tudi večinsko prebivalstvo; v Prekmurju se je še posebej dolgo ohranilo verovanje v uročene otroke in njihovo zdravljenje.

Leta 1937 je ženska v eni izmed vasi v nižinskem delu Prekmurja rodila deklico, ki je bila po telesu močno porasla s kocinami. *Madžarska ciganica*, ki je prišla mimo, je materi rekla, naj korito, v katerem je mešala krušno testo, trikrat porine v krušno peč. In deklici so odpadle kocine s telesa.[68]

Še na začetku 21. stoletja so Rominje verjele v uročene otroke in so bolezen znale ozdraviti. Ženska, ki je zagovarjala uroke, je v posodo z vodo metala vroče koščke oglja. Če se je kateri potopil, je pomenilo, da je otrok uročen; večji kos je pomenil, da je otroka uročila odrasla oseba. Nad posodo z vodo so položili dve žlici v obliki križa. Z vodo so umili otroka in mu nekaj kapljic kanili v usta. Vmes so zmolili očenaš in zdravamarijo. Umitega otroka so ovili v toplo odejo, da je zaspal. Če ni ozdravel, so zagovor ponovili.[69] »*Babura je brala iz kavnih usedlin, z dlani, tolmačila in brala iz čarovniških kart tarot, vračila ljudi in še posebej živali. Skratka, na veliko je norila ljudi, a se ti niso upali prerekati z njo ali jo celo spoditi. Če ji niso hoteli iti na roko, jim je grozila, da jih bo uročila, jim ukradla duše, ali bog ne daj, kar je bila tedaj za ubogega kmeta najhujša možna kazen in tragedija, da bi jim uročila živali, jih naredila neplodne ali da breje ne bi mogle kotiti in bi v hudi agoniji nepopisne bolečine poginile. V tistih zelo revnih časih ni bilo redko, da je kakšna*

60 Jerič, *Moji spomini*, str. 170–171.
61 Pšajd, Čez ta prag, str. 77, 84, 89, 91, 98, 100–103.
62 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 127, 135–136.
63 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 143, 149, 151–152.
64 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 179–180, 182–183.
65 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 222–223.
66 Pšajd, *Čez ta prag*, str. 189–190.
67 Zadravec, *Zdravstvena kultura*, str. 165.
68 Neimenovana, avdioposnetek št. D445.
69 Neimenovana, avdioposnetka št. D227, D445.

domača žival poginila iz različnih vzrokov, zaradi nezadostnih količin hrane, higiene, okužb, infekcij in bolezni. Kar je šlo na roko grozeči čarovnici.«[70]

Prisotno je bilo verovanje v coprnice: »*Tega je bilo veliko. Ti povem, bil sem pojbič. Ženska, ki je rada pila in znala žvižgati s prsti, me je enkrat vzela s seboj, da sva šla prosit po hišah. Če je s seboj imela otroka, so ji več dali. Zdaj pa me dobro poslušaj. Ženska se je napila in me domov peljala čez potoke, nisva šla po cesti. Čez potoke, razumeš. Naenkrat sem slišal, kako nekaj s cunjami udarja po vodi. Marijo, kaj je to? Sem ji rekel: 'Pa kaj je to?' Ona pa: 'Pusti to, to so ...' Ko pridemo domov, sedaj me pa poslušaj. Na hrbtu v culi sva nesla, kar sva pri hišah naprosila, vsega vraga. Ona je komaj nesla, jaz sem pa tudi imel privezano malho, mi smo temu rekli putnik. Ko prideva domov, se je okrog naju zbralo več otrok, ona pa pijana. Najmlajšim je prinesla hrano, da bodo jedli: 'Odprite culo, notri je veliko krofov.' Pa niso bili krofi, bil je konjski drek! To se spomnim kot bi bilo danes, ženska je pobirala drek! Govorili so, da so ji to naredile, v malho zavezale cumprnice. Po tistem, ko sem bil že večji deček, sem od drugih slišal, da je bila tudi ona cumprnica.*«[71]

Prehrana

V preteklosti je bila romska prehrana in sestavine zanjo podobne prehrani ostalega podeželskega prekmurskega prebivalstva (jedi iz krompirja, fižola, repe in zelja). Pri prosjačenju so Romi dobivali jedi, ki jih je imelo kmečko prebivalstvo: kruh, mleko, moko, jajca, slabše kose mesa, mast, pogače, krompir, fižol, ocvirke, zelje, jabolka, mleko in kose pogače. Na Pušči so, ko hrana še ni bila tako zelo dostopna v trgovskih centrih in tako poceni, družine vsak dan jedle jedi iz krompirja, zelja, repe in fižola: »*To ka smo meli. Mama, sirota bila, ka nan je prinesla, tisto smo jedli. Hodila je po hišah delat in fehtat.*«[72]

Pri prehranjevanju je imelo pomembno vlogo pridobivanje posameznih delov svinje (drobovine) ob kolinah kmetov: svinjska glava, debelo črevo, noge, želodec, pljuča in koža. Gre za tiste dele, ki jih kmetje niso uživali. Pogosto so jedli testenine v kombinaciji s krompirjem, zeljem in fižolom. Mleko in mlečne izdelke so na Pušči kupovali. Posamezne družine so gojile prašiče, v naselju je bilo precej kokoši in rac zaradi mesa in jajc. Pripravljali so si jedi iz buč in koruze, ki so jih naskrivaj pobrali bližnjim kmetom z njiv. Pogosta hrana je bila jed iz svinjske kože, pripravljena s krompirjem.[73]

Za pusta so nekatere gospodinje na Pušči spekle krofe ali flancate. Romi so se postili pred veliko nočjo. Takrat so zaužili jedi iz fižola, praženec in ajdove žgance. Za veliko noč so nekateri jedli pogače z različnim nadevom. Jedli so, kar je bilo na razpolago: »*Kak smo meli, inda je nej bilo tak kak zdaj. Zdaj mate dnevno, v ponedeljek in torek boljše kot smo imeli mi v nedeljo. Inda je nej bilo tak na razpolago. Zaj dobro živijo; što dela pa se skrbi, dobro živi.*«[74]

Za božič je skoraj vsaka družina poskrbela za to, da je bilo na mizi meso. Na novega leta dan niso jedli kokošjega mesa, *ker kokouš kraj fse mlati.* Ob porokah so postregli s kokošjo juho z domačimi rezanci, piščančjim paprikašem, cigansko pečenko, rižem, krompirjevimi žganci, zeleno solato in *retašem*. Ob koncu so popili kavo, na mizi je bila ves čas makova potica.[75]

Raziskave o prehranski dediščini kažejo, da v Prekmurju ni velikih razlik v sestavinah različnih jedi, ampak v poimenovanju posameznih jedi.[76] Tudi recepti, zbrani v knjižici *Romska prehranska dediščina*,[77] odražajo prepletanje romske z neromsko dediščino; pri izbranih receptih namreč ni romskega poimenovanja – ker je prevzeto od večinskega prekmurskega prebivalstva. Istovetnost tukajšnjega podeželskega prostora s prevzemanjem posameznih elementov prehranske dediščine nakazuje avtoričin uvodnik v omenjeni knjižici: »*Osebno sem želela, da se evidentira oziroma je zapisano, kako so se prehranjevali naši predniki.*«[78]

Da so romske gospodinje prevzemale recepte od neromskih (meščanskih) gospodinj, potrdi naslednji zapis: »*Omeniti moram svojo babico Nežo, ki je na Puščo prinesla marmorni kolač. Naučila se ga je peči pri gospe Loli iz Murske Sobote, kjer je gospodinjila. Svoje znanje je prenesla na svojih šest hčera. Spomnim se praznikov, ko so prihajali sosedje in jo prosili, da jim je spekla to pecivo.*«[79]

Kljub temu menim, da predstavljeni recepti zaradi tega niso nič manj romski,[80] s poudarkom, da gre za oseben izbor, prakticiranje in pogled na lastno prehransko dediščino avtorice, ki je Rominja.

70 Baranja Livijen, *Zadimljeni spomini*, str. 49–50.
71 Neimenovani, avdioposnetek št. D227.
72 Neimenovana, avdioposnetek št. D419.
73 Več o tem glej: Horvat, *Romska*.
74 Neimenovana, avdioposnetek št. D419.
75 Takšen jedilnik je bil na voljo okrog leta 1979 na poroki Marije Cener iz Kamenc, ki se je priselila na Puščo (Horvat, Pušča/Murska Sobota).
76 Ne samo pri romskem in neromskem prebivalstvu, tudi v različnih krajinskih enotah Pomurja. To pomeni, da ima ista jed v Prekmurju različna imena.
77 Horvat, *Romska*.
78 Horvat, *Romska*, str. 3.
79 Horvat, *Romska*, str. 3.
80 Naj ob tem ironično pripomnim: čigav je marmorni kolač, *paverski* že ne.

Zaposlovanje

Dokumenti pričajo o organiziranem sezonskem delu Romov iz skorajda vseh romskih naselij. V večjih skupinah so odhajali delat na velika posestva v Vojvodino (Bačka, Banat), Slavonijo in Baranjo (hrvaški in madžarski del).[81] Velikokrat so domov namesto denarja za plačilo prinašali vreče zrnja. Med drugo svetovno vojno je Rominja iz Vadarcev s taščo odšla *na marof*, posest na Madžarskem, kjer so okopavali na njivi. Tam so delali v težkih pogojih, vendar so jedli meso dvakrat tedensko. Delali so dvanajst ur dnevno, v času žetve od zore do mraka. Živeli so v nenehnem strahu pred bombardiranjem, zato so se skrivali po kanalih. Leta 1945 niso odšli na delo. Za plačilo so domov vsako sezono z vlakom pripeljali petdeset vreč zrnja. Na šalovski postaji so jim jih pomagali zvoziti kmetje. Obilne količine zrnja so delili sosedom. Resda so imeli moko, vendar je bilo življenje težko. V letih 1946–1962 je od aprila do jeseni zgoraj omenjena Rominja skupaj z mamo sezonsko hodila delat v Baranjo in Bačko. Na njivi je delala noseča, domov je šla rodit. Na nekaterih posestvih sta bila hrana in plačilo zelo slaba. Eno leto je ostala brez plačila, ker je delovodja pobegnil z denarjem. Spali so v barakah, tudi v hlevih. Stanovanje v Subotici so delavci morali plačati, so si pa tam sami kuhali. Sezonsko so Rominje hodile delat tudi z možmi.[82] Za kuštanovske Rome je bilo leta 1956 zapisano: »*Stalno zaposlen ni noben cigan. Na sezonska dela gredo Cigani vedno na razna državna posestva v Bačko ali Baranjo, kar je pa sicer brez uspeha, ker si nikdar nič ne prihranijo. /.../*[83] *Kar pa na sezonskem delu zaslužijo, pa največkrat tudi že tam zapravijo. Domov prinesejo le toliko, da imajo za cigarete, niti se ne oblečejo*.«[84]

S sezonskim delom je bil povezan trahom. Bolezen oči je vodila v slepoto in se širila v higiensko slabo razvitih okoljih. Zaradi nalezljivosti je med ukrepe preprečevanja sodilo sistemsko zdravniško pregledovanje očesne veznice pri vseh sezonskih delavcih. Zdravljenje trahoma se je v Prekmurju začelo leta 1927. Trahom je bil prisoten skoraj v vseh prekmurskih vaseh – zdravstveno osebje je skrbelo, da so bili pregledani vsi prebivalci. Zdravljenje je potekalo v ambulantah, velik pomen so imeli obiski patronažnih sester na terenu, ki so na svojem območju dvakrat letno obiskale s trahomom okužene družine.[85] Glede na slabe in pomanjkljive higienske razmere sezoncev s podeželja predvidevamo, da so bili med obolelimi in pregledanimi tudi Romi, čeprav to eksplicitno ni nikjer zapisano. V šestdesetih letih 20. stoletja so Romi skupaj z drugimi Prekmurci, stanujočimi blizu meje, začeli hoditi na sezonsko delo v Avstrijo. Ženske so otroke puščale doma pri starših ali drugih sorodnikih. Ker pa so nekateri delodajalci z njimi imeli težave (neredno prihajanje na delo, slaba delovna disciplina), so nekateri začeli spreminjati romske priimke.[86]

Nekatere ženske s Pušče so med svetovnima vojnama hodile pospravljat k posameznim murskosoboškim družinam, kjer so se naučile kuhanja.[87]

Predvsem Rominje so se že v tridesetih letih 20. stoletja »bavile s poljskim delom«, z vsakodnevnim delom pri sosednjih ali bližnjih prekmurskih kmetih. Na dnino so hodili ob večjih poljskih delih. Za plačilo so dobili hrano, ki so jo odnesli domov, ali kos obleke.[88] Murskosoboška romska – tako kot ostala – revna dekleta so kot najstnice opravljala dnino pri okoliških kmetih.[89] Leta 1956 je za kuštanovske Rome zapisano: »*Okolica cigane slabo ocenjuje in to zaradi tega, ker nočejo delati. Če pa že slučajno delajo v letnem času* [poleti] *pri kakšnem kmetu dva ali tri dni, ga četrti dan ni več na delo. Kar je pa tudi razumljivo, ker ga kmet ne more dobro plačati, pač pa mu da v naturalijah*.«[90]

Istega leta je zapisano, da so možje iz Zenkovcev odšli na sezonsko delo v Bačko in Kočevje, doma so ostale matere z (nezakonskimi) otroki, ki so odhajale h kmetom delat za hrano in oblačila.[91]

Družina iz Sotine je imela izkušnjo s sezonskim delom in dnino. Za celodnevno plačilo so dobili kos obleke ali hrano. Nekatere kmetice so dale materam za domov hrano za otroke, druge ne: »*Ja veste kako je bilo prej; so šli na marof delat. Skupaj so stanovali moški, ženske, pa so se skupaj parili – kot se še sedaj dogaja. No, pa je moj oče prvo leto še prišel domov, drugo leto pa več ne. Ostal je na marofu in si tam ustvaril družino. Jaz se zanj nisem zanimala. Mati je dalje hodila na marofe, nas pa puščala doma pri sorodnikih v vasi. Dečki, moj brat je šel služit za hlapca med pavre* [kmete] *v bližnjo vas. Deklice, stare sedem let smo občasno pomagale materam okopavati. Za plačilo smo dobili kose obleke; Marija sveta, denarja tisti čas ni bilo! Moji materi so radi dali*

81 SI PiŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, TE15, ovoj 15/2; SI PAM/0438, OLO MS, TE 873, št. 01/4322/56.
82 Baranja, Serdica/Vadarci.
83 Z mizernim plačilom tudi Prekmurci niso mogli veliko prihraniti (!).
84 SI PAM/0438, OLO MS, TE 873, št. 01/4322/56.
85 Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva*, str. 87–89.
86 Šarkezi, Sotina; Baranja, Serdica/Vadarci. Povzeto po Veri Flisar, Horvat - Muc, *Pušča,* str. 105.
87 Ifkovič, Pušča.
88 SI PIŠK/0001, Sresko načelstvo Murska Sobota, Romi, TE/15, ovoj 15/2, *Sresko načelstvo Murska Sobota* 1920–1940.
89 Sušnik, *Prekmurski profili*, str. 55.
90 SI PAM/0438, OLO MS, TE 873, št. 01/4322/56.
91 SI PAM/0438, OLO MS, TE 873, št. 01/4322/56.

za domov tudi kruh, ker se jim je smilila, saj je ostala brez moža in z otroki. Delali smo ves dan, ko so šli kmetje v hlev, smo mi končali z delom na njivi. Največ smo mi Romi in pavri [Neromi] *skupaj hodili delat v Avstrijo za denar*.«[92]

V sedemdesetih letih 20. stoletja je službo dobil vsak, ki jo je hotel. Zaradi industrializacije se je povečala potreba po delovni sili, zato je bilo delovnih mest dovolj za vse.[93] V osemdesetih letih 20. stoletja je več murskosoboških podjetij zaposlovalo Rome, več kot sedemnajst Mura, vodna gospodarska enota Mura in Mesna industrija Murska Sobota, kjer so jim pomagali tudi s stanovanjskimi krediti.[94]

Stereotip o »lenih ciganih« težko vzdrži, če vemo, da je romsko, tako kot revno podeželsko prekmursko prebivalstvo med svetovnima vojnama in še kasneje hodilo na dnino h kmetom in na sezonska dela – oboje je bilo slabo plačano. Po drugi strani pa se posameznim romskim družinam bolj splača živeti od socialne pomoči kot od slabše plačanih služb.[95]

ZAKLJUČEK

Pod pojmom »romska kultura« večinoma razumemo izdajanje pisne produkcije o in v romskem jeziku, folklorno (plesi, oblačilni videz, glasba) ustvarjanje oziroma poustvarjanje v kulturnih društvih, nastajanje »romskih muzejev«, romske glasbene skupine in skupine, ki ustvarjajo romsko melodiko, romsko socialno problematiko in cigansko pečenko. Za romski način življenja veljajo »romološki« pogledi iz sedemdesetih let 20. stoletja. Težko je preseči ponavljanje o »posebni« romski kulturi v pomenu etnološke dediščine. Že majhen delež[96] romskih pripovedovalcev, s katerimi sem se pogovarjala v njihovem domačem okolju, pokaže, da romska kultura in dediščina že najmanj pol stoletja nista »izolirani« in pravljično povezani z nomadstvom, ampak sta »modus vivendi«, del tukajšnjega, prekmurskega prostora. Romi so iz okolja, v katero so se naselili, črpali posamezne elemente in oblikovali kulturo[97] z bolj ali manj lastno vsebino in prakticiranjem. To se izrazito pokaže v šegah, pa ne v smislu »odrekanja kreativnosti romski kulturi«.[98] Poudariti je treba, da je zaradi umanjkanja »folkloristično navdahnjene«[99] vsebine takšna kultura še vedno romska.

V Prekmurju je znana krilatica *tak ti ide kak ciganski deci bejli krüj,* kar pomeni, da ti gre dobro, na primer dobro opravljeno delo ali v življenju. Izhaja iz tega, da so ciganski otroci redko jedli beli kruh in so bili ob njegovem zaužitju toliko bolj zadovoljni. Glede na podobne okoliščine romskega in revnega neromskega prebivalstva, kjer je bil večini otrok redko na razpolago beli kruh, je krilatica na mestu: revščina je znosnejša, če veš, da nisi edini, pa čeprav večinski, lačen in siromašen.

Ob analizi nekaterih sestavin materialne in nematerialne kulture ugotavljam, da je način življenja med romskim in slovenskim prebivalstvom podoben: da Romi/Cigani niso tako zelo posebni, kot je splošno sprejeto, in da je tukajšnje podeželsko prebivalstvo živelo *»cigansko-paverski«* način življenja, v smislu ekonomsko-socialnega položaja. »Ciganski« svet je tako »naš« svet[100] in nasprotno.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oz. dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PMMS – Pomurski muzej Murska Sobota
Letno poročilo za 1924. Vabilo na XXX. Redni občni zbor Skupne Obrtne zadruge za okraj Murska Sobota marca 1925
Letno poročilo za 1927. Skupna Obrtna zadruga za okraj Murska Sobota
Letno poročilo za 1930. Skupna Obrtna zadruga za okraj Murska Sobota

SI PAM – Pokrajinski muzej Maribor
PAM/0438 – OLO Murska Sobota, TE 873, št. 01/4322/56, *Podatki o ciganih*
Glavna knjiga obrtnih članov od 1923 do 1932 Murska Sobota

SI PiŠK/0001 – Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota
Sresko načelstvo Murska Sobota, *Romi*, 1920–1940, 1925–1926

92 Šarkezi, Sotina.
93 Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 216.
94 Horvat - Muc, *Pušča,* str. 33–35, 38.
95 IPES, Jože Horvat – Muc: O Romih – pomembni mejniki, https://ipes-si.org/nova-kolumna-ki-jo-je-v-sklopu-projekta-naprej-zapisal-mag-jozek-horvat-muc/ (25. 6. 2026).
96 Z zavedanjem, da gre za premajhen delež, iz katerega bi lahko posploševali. Pogovarjala sem se s petnajstimi Rominjami in Romi.
97 Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 92.
98 Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 223.
99 Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 225.
100 Janko Spreizer, *Vedel sem*, str. 85.

USTNI VIRI[101]

Marija Baranja, rojena leta 1930, Serdica/Vadarci.[102]
Irma Cener, rojena leta 1930, Dolič.
Evgen Cener, rojen leta 1951, Kuštanovci/Dolič.
Zlatica Cener, rojena leta 1962, Dolič.
Branko Horvat, rojen leta 1956, Vadarci.
Elizabeta Horvat, rojena leta 1946, Odranci/Rakičan.
Emil Horvat, rojen leta 1955, Serdica/Kuzma.
Irena Horvat, rojena leta 1952, Kuštanovci/Dolina.
Sonja Horvat, rojena leta 1957, Pušča/Murska Sobota.
Etelka Ifkovič, rojena leta 1936, Pušča.
Biserka Kokaš, rojena leta 1961, Pušča.
Jožica Kokaš, rojena leta 1965, Pušča.
Ludvik Levačič, rojen leta 1952, Kamenci.
Štefan Pozvek, rojen leta 1954, Zenkovci.
Monika Sandrelli Horvat, rojena leta 1972, Pušča/Murska Sobota.
Marta Sever, rojena leta 1948, Šalamenci.
Jožef Šarkezi, rojen leta 1940, Sotina.
Regina Šarkezi, rojena leta 1948, Sotina/Serdica.
Jože Valenčič, rojen v prvi polovici 20. stoletja, Pušča.
Zora Vrečič, rojena leta 1946, Murska Sobota.

LITERATURA

Baranja Livijen, Jožef: *Zadimljeni spomini: iz življenja Romov*. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc, 2008.

Baranja, Marcel: *Tvoj ciganski obraz bledi*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS, 2024.

Brumen, Borut: Vsakdanja kultura Prekmurja in slovenskega Porabja v etnoloških topografijah. *Zbornik soboškega muzeja* 2, 1992, str. 43–53.

Dimec Žerdin, Cilka: *Stara hiža*. Rodmošci: samozaložba, 1997.

Glogovič, Stanka: *Slovenci o Romih: stereotipi in predsodki o Romih/Ciganih v drugi polovici 19. stoletja in v začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2002.

Gönczi, Ferenc: *Slovenci v županiji Zala*. Kaposvár, 1914 (prevedena elektronska izdaja izvirnika *A zalamegyei vendek* dostopna na: https://www.calameo.com/read/002974134de1a15c4dbb5).

Horvat - Muc, Jožek: *Pušča: največje romsko naselje v Sloveniji.* Murska Sobota: Romani Union in Zveza Romov Slovenije, 2020.

Horvat - Muc, Jožek: *Romski muzikanti v Prekmurju*. Murska Sobota: Inštitut za romološke študije, izobraževanje in kulturo, 2025.

Horvat, Sonja: *Romska prehranska dediščina*. Murska Sobota: KTD Pušča in Ministrstvo RS za kulturo, 2024.

Janko Spreizer, Alenka: *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: ISH – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2002.

Jerič, Ivan: *Moji spomini*. Beltinci: Občina, 2019.

Jezernik, Božidar: »*Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi*«. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Josipovič, Damir: Romi in Prekmurje: spremembe v etno-demografski strukturi po letu 1991. *Pomurje: trajnostni regionalni razvoj ob reki Muri, Zbornik 20* (ur. Tatjana Kikec). Ljubljana: Zveza geografov Slovenije, Društvo geografov Pomurja, 2009, str. 227–238.

Klopčič, Vera: Zgodovinski viri o Romih v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, št. 48–49, 2006, str. 38–49.

Korpič - Horvat, Etelka: *Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1992.

Košič, Jožef: *Življenje Slovencev med Muro in Rabo: izbor del*. Budimpešta: [s. n.], 1992.

Krenn, Mark: *Julij Gyula Schönauer: šalovski fotograf*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2014.

Mlekuž, Jernej: *Bratstvo in slivovka*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, 2026. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610511205

Pšajd, Jelka: *Čez ta prag me bodo nesli, ko zatisnil bom oči: smrtne šege in pogrebne prakse Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2017.

Pšajd, Jelka: *Lačni nismo bili, bilo pa je siromaštvo: prehranska dediščina Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pomurski muzej Murska Sobota, 2022.

Pšajd, Jelka: Misliti borovo gostüvanje. *Vleka ploha in poroka z borom: pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem* (ur. Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik, Nena Židov). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2022, str. 31–45.

Stangl, Andreas: »Moja babica sploh ni vedela, da govori slovensko«. *VII. Das Magazin der Sloweninnen und Slowenen in der Steiermark/Revija Slovenk in Slovencev na avstrijskem Štajerskem* (ur. Susanne Weitlaner, David Kranzelbinder). Laafeld/Potrna: Artikel VII-Kulturverein für Steiermark – Pavelhaus/Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša, 2023/2024, str. 58–59.

Sušnik, Fran: *Prekmurski profili*. Maribor: Slovenska straža, podružnica, 1929.

Šiftar, Vanek: *Cigani*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1970.

Štepec Dobernik, Dušan in Terčelj Otorepec, Mojca: Imam dediščino, torej sem. *»Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«* (ur. Božidar Jezernik). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006, str. 216–217.

101 Avdioposnetke št. D222, D226, D227, D228, D323, D417, D419 in D445 hrani Pomurski muzej Murska Sobota, Etnološki oddelek.

102 Prvi zapis pomeni rojstni kraj, drugi kraj prebivanja.

Štrukelj, Pavla: Obrt in drugi viri za preživljanje pri Ciganih v Sloveniji. *Slovenski etnograf* 21/22, 1968–1969, str. 73–100.

Štrukelj, Pavla: *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.

Zadravec, Jože: *Moja vas v 30. letih: socialno-medicinska podoba nekaterih prekmurskih vasi*. Murska Sobota: Podjetje za informiranje Murska Sobota, 1996.

Zadravec, Jože: *Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1989.

Zupanič Slavec, Zvonka: *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno. Dr. Ivo Pirc (1891–1967) – utemeljitelj javnega zdravstva na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005.

SPLETNE STRANI

IPES

Jože Horvat – Muc: O Romih – pomembni mejniki: https://ipes-si.org/nova-kolumna-ki-jo-je-v-sklopu-projekta-naprej-zapisal-mag-jozek-horvat-muc/

Svet24

Intervju: Marcel Baranja v pesmih ni hotel biti pogumen, ampak iskren: https://svet24.si/lokalno/pomurje/novice/intervju-marcel-baranja-v-pesmih-ni-hotel-biti-pogumen-ampak-iskren-1832589

Kavč #27, Andrej Bakreni večino idej dobi v službi in s humorjem razbija stereotipe: https://svet24.si/novice/kavc-andrej-bakreni-romski-komik-standup-humor-1793086

SUMMARY

Romani Culture in Prekmurje or Gypsy Faces are Fading

Deliberately avoiding the stereotypes of a 'genuine Gypsy culture', the author presents Romani culture in Prekmurje, with a focus on rural areas and the last eighty years with a glimpse into the interwar period. As it turns out, the Romani and Slovenian populations have more in common than is generally thought. The ethnological Romani heritage in Prekmurje has been fading over the last fifty years for the following reasons: assimilation, a lack of interest among the older Romani population; a widespread belief among younger Roma that their culture is practically no different from the rest; researchers from the dominant population fail to study the subject thoroughly or approach it in a methodical manner. In addition, safeguarding 'Gypsy' culture signifies promoting and preserving the heritage of Slovenian 'Romology' studies, which is alluring and romanticized but not realistic. It makes little mention of (younger) Roma as the authors of contemporary poetry and literature, which is part of Romani culture. The momentary 'Romani-ness' still poses a series of challenges and alerts to the need for further ethnological-anthropological research in a dialogue between Romani and non-Romani experts. The shared Pannonian rural environment, combined with economic deficit as well as concerns and ways to ensure daily survival lay bare the cultural elements characteristic of the Romani and non-Romani populations of Prekmurje. Their coexistence in the same area is reflected in calendar and annual customs (processions/carolling, pine wedding, Easter, pilgrimage, All Saints), life-cycle rituals (death customs and burial practices), folklore (spells, belief in witchcraft), diet, and employment. A more precise overview of the cultural elements leads to the realization that Roma/Gypsies are not so special as some would like to believe.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.23
CC BY-SA

Tjaša Jakop*

Od panonskih logov do prekmurskih ulic: Prekmursko narečje med ljudskim izročilom (1909) in sodobnim repom

IZVLEČEK

V prispevku osvetljujemo narečno podobo izbranih prekmurskih pesmi: od ljudskih do reperskih besedil. Jezik ljudskih pesmi običajno ne predstavlja čistega lokalnega govora, ampak pokrajinsko različico oz. nadnarečje. Narečni izgovarjavi se najbolj približamo s fonetično pisavo, kot je značilno za zapise prekmurskih ljudskih pesmi (npr. *Marko skače* in *Po lougi lejče*), objavljenih leta 1909 v glasoslovni razpravi Avgusta Pavla. Te primerjamo z njihovo nadnarečno podobo ter s sodobnim narečnim ustvarjanjem v 21. stoletju, natančneje z reperskimi besedili skupine Stekli psi (npr. *Čista vejst* in *Poletni*).

KLJUČNE BESEDE

prekmursko narečje, nestandardna raba slovenščine, slovenska ljudska pesem, reperska lirika

ABSTRACT

FROM PANNONIAN GROVES TO PREKMURJE STREETS: THE PREKMURJE DIALECT BETWEEN FOLK TRADITION (1909) AND CONTEMPORARY RAP

This paper examines the dialectal characteristics of selected Prekmurje songs, ranging from traditional folk music to contemporary rap lyrics. The language of folk songs rarely reflects a pure local vernacular, typically representing a regional variant or supra-dialect instead. Phonetic transcriptions offer the closest approximation to actual dialectal pronunciation. A key example of this is found in the records of Prekmurje folk songs (such as *Marko skače* 'Marko is Jumping' and *Po lougi lejče* 'Flying Through the Meadow') published in Avgust Pavel's 1909 phonetic study. This paper compares these historical transcriptions with both their supra-dialectal forms and twenty-first-century dialectal compositions, specifically focusing on the rap lyrics of the group Stekli psi 'Reservoir Dogs' (such as *Čista vejst* 'Clear Conscience' and *Poletni* 'Summery').

KEY WORDS

Prekmurje dialect, Non-Standard use of Slovene, Slovenian folk song, rap lyrics

* dr., višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, tjasa.jakop@zrc-sazu.si, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1299-4431

UVOD

Jezik presega zgolj komunikacijsko funkcijo, saj je neločljivo prepleten s kulturo, identiteto in družbenimi strukturami. V prispevku raziskujemo, kako raba nestandardnih jezikovnih zvrsti – tj. pogovornega jezika in narečij – prispeva k izražanju individualne ter lokalne pripadnosti. Raba lokalnega govora med govorci vzpostavlja trdne medsebojne vezi ter krepi stik s kulturno dediščino, skupnimi običaji in kolektivno izkušnjo. Ker se narečni sistemi med seboj razlikujejo na več ravneh, izbrana (nad)narečna besedila v nadaljevanju prispevka podrobneje analiziramo na treh ključnih jezikoslovnih ravninah: glasoslovni, oblikoslovni in leksikalni.

Čeprav narečja nimajo enakega ugleda kot standardni jezik, delujejo kot močni označevalci osebne in kolektivne identitete.[1] Govorcem iz določene regije uporaba lokalnega govora krepi občutek ponosa in pripadnosti določeni družbeni skupnosti, s čimer se sidra v njihovo samozavest ter jih povezuje z zgodovinskimi koreninami.

Narečno je v socialnozvrstnem sistemu slovenskega jezika postavljeno v dvodelni sistem knjižno – neknjižno,[2] pri čemer lahko izraz neknjižno izkazuje tudi manjvrednostno konotacijo. V zadnjih desetletjih raziskovanja slovenske narečne govorice se raziskovalci ukvarjajo tudi z odnosom med samimi narečji in postavitvijo narečnega (krajevnega govora, narečja) v enakovrednejši položaj knjižnemu jeziku.[3] Vendar pa jezik ljudskih pesmi praviloma ne predstavlja čistega narečja, ampak vmesno stopnjo med narečjem in knjižnim jezikom, t. i. pokrajinsko nadnarečje. Njena metrična in estetska pravila namreč določajo bolj privzdignjen pesniški jezik, zato v folklornem kontekstu govorimo predvsem o narečnih sestavinah oz. o pokrajinskosti jezika, iz katerega pesem izvira.[4]

POKRAJINSKE RAZLIČICE LJUDSKIH PESMI

Besedila slovenskih ljudskih pesmi različnih slovenskih pokrajin tako izkazujejo opazno jezikovno prehajanje od krajevnega narečja k pokrajinskemu nadnarečju in mestoma celo k standardnemu knjižnemu jeziku. Ključni razlog za odsotnost izrazitih lokalnih prvin je dejstvo, da so pesmi potovale po širšem geografskem območju, pri čemer se je izvirni narečni izraz postopoma izravnal v smeri nadnarečnega. Avtentično narečno podobo pa lahko spremeni že prehod iz ustnega v pisni medij; nefonetično zapisovanje namreč s seboj prinaša določeno mero posploševanja, abstrahiranja in nezavednega poknjiževanja.[5] Kljub tem pisnim preobrazbam pa narečja ostajajo temeljni gradnik tako lokalne kot nacionalne kulture, zato v folkloristističnih študijah ne bi smeli spregledati dejstva, da so ljudske pesmi v svojem bistvu globoko narečne, zaradi česar bi folkloristika morala ohranjati narečnost, saj se z njenim opuščanjem izgublja ena ključnih estetskih in identitetnih značilnosti našega ustnega slovstva.[6]

PREKMURSKO NAREČJE

Prekmursko narečje je del panonske narečne skupine, ki jo sestavljajo štiri narečja: prekmursko, prleško, haloško in slovenskogoriško. Prekmursko narečje se govori v Prekmurju (tj. na območju levega brega Mure), ob zgornji Rabi v okolici Monoštra na Madžarskem in v nekaj vaseh ob madžarsko-avstrijski meji v Avstriji (Radgonski kot).[7]

Prekmursko narečje ni enotno; sestavljajo ga tri različice (skladno z aktualnimi raziskavami[8] v nadaljevanju prispevka namesto zastarelega termina *podnarečje* uporabljamo izraz *različica*): severna ali gorička, osrednja ali ravénska in južna oz. dólinska različica. Med seboj se razlikujejo v mlajših inovacijah v glasoslovju, npr. v izgovoru kratkega in dolgega *a* ali zvočnika *j* (tega ohranja le dólinska različica, drugod pa ima položajne variante *dj*, *g* ali *dž*). Ločnice med temi področji so nastale zaradi naravnih ter politično- in cerkvenoupravnih dejavnikov, mejo med severnim in osrednjim delom pa je izoblikoval naravni relief goričkega gričevja. Severni del je imel središče v Monoštru in Gornji Lendavi (današnji Grad), osrednji v Murski Soboti, južni pa v Turnišču in Dolnji Lendavi (današnja Lendava). V zamejstvu na Madžarskem se govori t. i. porabska različica, ki zajame krajevne govore vse do Monoštra.[9]

Že Vilko Novak[10] je prekmursko narečje razdelil na tri govore: južnega govorijo Dolinci od Murske Sobote do Lendave; srednjega govorijo Ravenci od Murske Sobote proti Cankovi; severnega ali goričkega pa Goričanci. Marc L. Green-

1 Trudgill, *Sociolinguistics*.
2 Toporišič, *Slovenska slovnica*, str. 14.
3 Zemljak Jontes in Pulko, Narečno in osebna identiteta, str. 113.
4 Kumer, *Pesem slovenske dežele*; Merhar, *Slovenske ljudske pesmi*; Golež Kaučič, *Ljudsko in umetno*; Golež Kaučič, *Slovenska ljudska balada*; Jakop, (Nad)narečna podoba, str. 52, 54 in 67–69.
5 Jakop, (Nad)narečna podoba, str. 52, 54 in 67–69.
6 Terseglav, Folkloristika in literarna veda.
7 Logar, *Slovenska narečja*, str. 115.
8 Jakop, Prekmurske ljudske pesmi, str. 81.
9 Koletnik, Narečna podoba Prekmurja, str. 10–14.
10 Novak, *Izbor*, str. 5.

Panonska narečna skupina, izsek iz Karte slovenskih narečij Tineta Logarja in Jakoba Riglerja 1983, dopolnili sodelavci Dialektološke sekcije ISJFR ZRC SAZU, SLA 3.1 2023, str. 11.

berg[11] z izoglosami loči tri različice na podlagi naslednjih tipičnih značilnosti: 1) prehod *j* > *d'* v ravenski in gorički, ne pa tudi dólinski različici (npr. *'d'åboko*); 2) zaokroženost oz. labializacija kratkega in nenaglašenega *a* v ravenski in gorički različici (npr. *g'la:vå*), v dólinski različici pa se pod vplivom prleškega narečja zaokrožuje dolgi *a*; 3) prehod *-ł* > *-u* v dólinski ter v *-o* v ravenski in gorički različici (npr. deležnik *-l 'vidu* : *'vido* 'videti').[12] Na tri podnarečja, severno, osrednje in južno, je prekmurščino razčlenila tudi Zinka Zorko,[13] nazadnje pa Marko Jesenšek.[14]

PREKMURŠČINA V LJUDSKI PESMI

Prvi del prispevka predstavlja rezultat opravljenih dialektoloških analiz ljudskih pesmi s skrajnega severovzhodnega dela slovenskega jezikovnega ozemlja. V tem delu želimo: 1. prikazati razliko med ohranjenostjo narečnosti ljudskih pesmi v dialektološkem delu Avgusta Pavla v primerjavi z nekoliko fonetično posplošenim zapisovanjem v nekaterih zbirkah ljudskih pesmi[15] in 2. opazovati stopnjo ohranjenosti narečnih oz. nadnarečnih (regionalnih) elementov na posameznih jezikovnih ravninah (fonologija, morfologija in leksika).

Narečne značilnosti najdosledneje ohranjajo zapisi ljudskih pesmi v fonetični pisavi. V prispevku analiziramo dve izbrani prekmurski ljudski pesmi, objavljeni leta 1909 v glasoslovni razpravi Avgusta Pavla, in ju primerjamo z analizami poznejših različic. Ti zgodnji zapisi nam omogočajo natančen slušni vtis lokalnega govora, ki se v podrobnostih loči od sosednjih prekmurskih govorov, še izraziteje pa od bolj oddaljenih panonskih in štajerskih narečnih različic.

Avgust Pavel (1886–1946) je že kot triindvajsetletni študent objavil razpravo o glasoslovju svojega rojstnega kraja *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*;[16] leta 1909 jo je izdala Madžarska akademija znanosti v Budimpešti.[17] Bil je prvi, ki je klasificiral oz. razmejil tri prekmurska podnarečja oz. različice: severno ali goričko, ki se govori ob zgornji Ledavi in v Porabju, osrednjo ali ravensko, ki se govori od Cankove prek Murske Sobote do Filovcev in Kobilja, ter južno ali dolinsko, ki je v rabi vzdolž Mure. Na te tri različice prekmursko narečje delimo še danes (gl. poglavje **Prekmursko narečje**).

Na koncu svoje razprave je Pavel v poglavju *Besedila* dodal petnajst prekmurskih ljudskih pesmi v fonetični transkripciji, dopolnjenih z označbo kraja izvora. Pesmi je zbral in zapisal skupaj z duhovnikom Fidelom Srešem iz Bratoncev. Kot

11 Greenberg, Glasoslovni opis, str. 466.

12 Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (http://zrcola.zrc-sazu.si), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (http://www.zrc-sazu.si) razvil Peter Weiss, v zadnjih letih pa pisavo razvija in nadgrajuje Janoš Ježovnik.

13 Zorko, Panonska narečja, str. 232.

14 Jesenšek, Prekmurje Slovene.

15 Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*; Dravec, *Glasbena folklora Prekmurja*.

16 Pavel, *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* [sln. *Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja*].

17 Pavlov znanstveni metajezik je madžarščina. Prvi del njegove razprave *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana* (*Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja*) iz leta 1909, in sicer *Vokalizem*, je prevedla T. Jakop v okviru svojega diplomskega dela (Jakop 1998).

ugotavlja Vilko Novak,[18] v slovenskem prostoru pred tem nismo imeli tako natančnih fonetičnih zapisov ljudske poezije (z izjemo posameznih zapisov Antona Breznika v Štrekljevi zbirki). Med objavljenimi pesmimi je zgodovinsko in recepcijsko najbolj prepoznavna prav *Marko skače*.

Marko skače

Marko skače je ena najbolj znanih prekmurskih ljudskih pesmi. Zaradi preproste melodične linije in verzne strukture je pogosto integrirana že v kurikulum predšolske vzgoje ter prvega triletja osnovnošolskega izobraževanja, čeprav po vsebinski plati ne sodi med otroško pesemsko izročilo. Narativna struktura namreč tematizira protagonista Marka, ki se z materialnimi sredstvi (sedem zlatnikov) odpravi v oddaljene kraje (prečka številne mostove) snubit nevesto, a ko jo končno najde, naleti na materino zavrnitev. Zlato perje v mnogih različicah te pesmi kaže na visok družbeni status nevestine družine, na kar namigujejo tudi bele roke, ki jim ni bilo treba opravljati težkih fizičnih del.[19]

Zapisane različice te pesmi so dokumentirane v številnih pesmaricah, v Štrekljevi zbirki *Slovenske narodne pesmi 3*, v Dravčevi zbirki *Glasbena folklora Prekmurja* in v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. Pesem so prvotno peli na ozemlju Prekmurja, Porabja ter vzdolž slovensko-hrvaške etnične meje. Zgodovina njenega zvočnega dokumentiranja sega v leto 1898, ko je madžarski etnomuzikolog *Béla Vikár* v prekmurski vasi Tišina s fonografom posnel tudi snubitveno pesem *Marko skače*. Kot informatorja sta pri snemanju sodelovala lokalna prebivalca, enaindvajsetletna Anuška Horvat in petinštiridesetletni Ferenc Džuban. Ti zvočni zapisi na voščenih valjih, ki jih danes hrani Etnografski muzej v Budimpešti (*Néprajzi Múzeum*), veljajo za enega prvih posnetkov slovenske ljudske glasbe.[20]

Nenatančno zapisovanje in poznejše redakcijske intervencije v besedila pogosto škodijo prvotni jezikovni podobi ljudskih pesmi in zamegljujejo njihov specifičen lokalni značaj oz. njihove tipične narečne značilnosti. Sodobna zvočna dokumentacija in natančno (fonetično) zapisovanje pesmi omogočata relevantno rekonstrukcijo med ljudstvom ohranjenih besedil, kot npr. pri pesmi *Marko skače*, ki se je iz Prekmurja in Porabja razširila po vsem slovenskem jezikovnem ozemlju in prodrla celo na kajkavski areal Hrvaške.

A. Pavel o prebivalcih tega področja piše takole: *»Marki«* (*màrko*, *màrkäc*) so ljudje v krajih Rakičan, Beltinci (*Bǒltɨncä*), Bratonci (*Bràtoncä*), Odranci, Bistrica, Črenšovci (*Čŕẹ̀nslofcä*) in njihovi okolici. Ko sem poizvedoval o izvoru tega ljudskega poimenovanja, so mi povedali, da *»záto sä zovéjo màrkɨ, ár jä sàkšämɨ drűgomɨ màrko, màrkäc imé«* ['zato se imenujejo Marki, ker je vsakemu drugemu ime Marko, Markec']. Najbrž je tu nastala tudi lepa balada o Marku. Tukajšnji prebivalci zelo radi pojejo in ravno tu je slišati iz ljudskih ust največ pesmi, romanc in balad.[21]

A. Pavel je zapisal,[22] da mu je »to čudovito markovsko ljudsko balado posredoval redovnik Sv. Fidel iz Bratoncev«.[23] Nobena od 15 pesmi nima izpisanega naslova, povsod pa je navedeno ime kraja (z madžarskimi eksonimi).

Bratonci pri Beltincih (1909)

1. *Màrko skáčä, Màrko skáčä, Po zälẹ́noi̯ tràtɨ.*
Hm hm hm, jàjaja̯. Po zälẹ́noi̯ tràtɨ.

2. *V ròka̯i̯ nòsɨ, v ròka̯i̯ nòsɨ Sa̍dän žútɨ zlátɨ.*
Hm hm hm, jàjaja̯. Sa̍dän žútɨ zlátɨ.

3. *Tòu̯ dä nämɨ, tòu̯ dä nämɨ Za divòi̯ko datɨ.*
Hm hm hm, jàjaja̯, Za divòi̯ko datɨ.

4. *Píi̯tä ďèi̯tä, píi̯tä ďèi̯tä Mòiga bráca kònɨ.*
Hm hm hm, jàjaja̯, Mòiga bráca kònɨ.

5. *Zdài̯ mo íšlɨ, zdài̯ mo íšlɨ Dàläč po divòi̯ko,*
Hm hm hm, jàjaja̯, Dàläč po divòi̯ko.

6. *Prèi̯k dävä̍tɨ, prèi̯k däsä̍tɨ, Sa̍dän sívɨ mòu̯stov,*
Hm hm hm, jàjaja̯, Sa̍dän sívɨ mòu̯stov.

7. *Tàn jo vídɨn, tàn jo vídɨn, Fòlašä pomèi̯čä,*
Hm hm hm, jàjaja̯, Fòlašä pomèi̯čä.

8. *Zlátɨn pa̍ron, zlátɨn pa̍ron, Z bèi̯lɨmɨ rokámɨ,*
Hm hm hm, jàjaja̯, Z bèi̯lɨmɨ rokámɨ.

9. *N'òi̯ na glávɨ, n'òi̯ na glávɨ, Pántlɨkɨ pai̯tlájo.*
Hm hm hm, jàjaja̯, Pántlɨkɨ pai̯tlájo.

10. *N'òi̯ na pï̯saja̯, n'òi̯ na pï̯saja̯, Žvä̍glɨcä žväglájo.*
Hm hm hm, jàjaja̯, Žvä̍glɨcä žväglájo.

11. *N'òi̯ na ròka̯i̯, n'òi̯ na ròka̯i̯, Pï̯stanɨ sväklíjo.*
Hm hm hm, jàjaja̯, Pï̯stanɨ sväklíjo.

18 Novak, *Izbor prekmurske književnosti*.
19 Šimonka, *Prekmursko ljudsko izročilo*, str. 37.
20 Kunej, *Fonograf je dospel!*, str. 73.
21 Pavel, *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*, str. 4–5.
22 Pavel, *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*, str. 146.
23 Iz madžarščine prevedla avtorica prispevka. Pavlova zvrstna opredelitev je napačna, ker pesem ni balada.

12. *»Dàjtä mı̯ jo, dàjtä mı̯ jo, Mòja drága màtı̯.*
Hm hm hm, jàjajaı̯, Mòja drága màtı̯.«

13. *»Nä dàn tı̯ jo, nä dàn tı̯ jo, kùrvä sìn bradátı̯.*
Hm hm hm, jàjajaı̯. Kùrvä sìn bradátı̯.

14. *Ráı̯ jo hòčän (! = šč̨én), ráı̯ jo hòčän F škrìńo zaklè̯patı̯,*
Hm hm hm, jàjajaı̯. F škrìńo zakovàtı̯.

Pavlova prekmurska različica v fonetični pisavi iz leta 1909 kaže naslednje narečne značilnosti; največ jih je v **glasoslovju**: zaokroženje kratkega in nenaglašenega *a* je značilno tako za ravensko kot goričko varianto prekmurščine (npr. *màtı̯*),[24] dolgi *a* je nezaokrožen, sprednji oz. rahlo *e*-jevski (*å*), npr. *na glávı̯*, *jágrı̯čäk*, samoglasnik *e* se izgovarja kot dvoglasnik *eı̯* (*prèı̯k*, *pomèı̯čä*, *z bèı̯lı̯mı̯*); samoglasnik *o* se izgovarja kot dvoglasnik *ou̯* (*mòu̯st*, *tòu̯*); končni soglasnik *-h* (*x*) se izgovarja kot *-j* (*na pı̯̑saı̯*, *na ròkaı̯*); končni oz. izglasni soglasnik *-m* preide v *-n* (*sȁdän* 'sedem', *tàn* 'tam', *vídı̯n* 'vidim', *zlátı̯n pȁron*, *nä dàn*, *hòčän*); primer jotacije oz. prehoda *j* v *ď* [*dj*]: *ďèı̯tä* 'jejte';[25] mehki *ń* je ohranjen (*škrìńa*); zveneči soglasnik *v* se v položaju pred nezvenečimi nezvočniki izgovarja nezveneče, tj. kot *f* (*f škrìńo*); za prekmursko narečje je značilen tudi zlogotvorni zvočnik *r̥* (*na pȓ̥saı̯* 'na prsih', *pȓ̥stanı̯*).

Na **oblikoslovni** ravnini izstopajo nekatere oblike: ženska končnica *-ah* pri srednjespolskem samostalniku *prsa* (*na pȓ̥saı̯* 'na prsih'); pri pridevniku *zelen* v mestniku ednine izpričana končnica *-oj* iz zaimenske sklanjatve *-i* pri samostalnikih v dajalniku in mestniku ednine: *po zälę́noı̯* (mestnik ednine knjižno *po zeleni*); končnica *-i* pri zaimku *on* v dajalniku ednine: *nȁmı̯*; raba tožilnika namesto rodilnika zanikanja: *nä dàn tı̯ jo* (rodilnik > tožilnik) (knjižno *ne dam ti je*); pomožni glagol prihodnjika je *mo* (< *bomo*) (*zdàı̯ mo íšlı̯* 'zdaj bomo šli'); ponavljalni glagol *pometati* ima sedanjiško obliko *pomeče* (*pomèčä*), ki je nastala po jotaciji.

Od **besedja** izpostavljamo nekaj tipičnih prekmurskih izrazov:[26] *žútı̯* 'rumen, zlat' < *žolt* < praslovansko **žьltъ* 'rumen'; *divòı̯ka* 'deklica' < praslovansko **děva* 'mlada, vendar že odrasla ženska'; *fòlaš* 'hodnik' < madžarsko *folyosó* (prim. *fòlašä pomèčä* 'pometa hodnik'); *pántlı̯k* '(pisan) trak, trakec' < madžarsko *pántlika* 'trak, trakec' < nemško *Band* 'trak',[27] s *pántlikami so si okìnčali kranščáke* ['s trakovi so si okrasili klobuke', op. avt.]; *žvȁglı̯cä žväglájo*; *žveglati* 'piskati', *žveglica* < *žvegla* 'vrsta piščali, piščalka' < srednjevisokonemško *svëgele* 'vrsta piščali', iz česar se je razvilo današnje nemško *Schwegel* v enakem pomenu.[28]

Naslednja prekmurska varianta pesmi je bila posneta leta 1955 v Beltincih in je »ena najbolj znanih pesmi v Prekmurju […]. Slišimo jo v vsaki vasi, zlasti na Dólinskem, kjer jo imajo v šali za svojo himno.«[29] Dolince drugi Prekmurci imenujejo tudi Marki in pravijo, da jih tako imenujejo ravno zaradi te pesmi.[30] Različica iz Beltincev[31] je zapisana na folkloristično način (torej nefonetično), zato natančna kvaliteta samoglasnikov ni razvidna.

1. *Marko skače po zelenoj trati.*
2. *V rokaj nosi seden žuti zlati.*
3. *Tou de njemi za devojko dati.*
4. *Pijte, jejte, mojga bratca konji!*
5. *Zdaj mo išli daleč po devojko.*
6. *Preik deveti, preik deseti mostov.*
7. *Tam jo vidim, folaše pomeiče.*
8. *Zlatim perom, z belimi rokami.*
9. *Njoj na glavi pantliki pletajo.*
10. *Njoj na prsaj žviglice žveglajo.*
11. *Njoj na rokaj prstani svetlijo.*
12. *Dajte mi jo, draga moja mati!*
13. *Ne dam ti jo, kurve sin bradati!*
14. *Raj jo hočem v škrinjo zaklepati!*
15. *Naj jo jejo miši no podgani!*
16. *Naj jo jejo kebri no stenice![32]*

Posebnosti v **glasoslovju**: dvoglasnik *eı̯* je ohranjen (npr. *preik*, *z beilimi*, *pomeiče*); kjer je pri Pavlu dvoglasnik oz. diftong *ou̯*, je v tem zapisu že monoftong oz. enoglasnik (*mostov*); končni soglasnik *m* je le redko zapisan z *n* (*seden* toda *tam*, *vidim*, *zlatim perom*, *hočem*, *ne dam*); namesto nezvenečega predloga pred nezvenečimi soglasniki, ki ga je Pavel zapisal s *f*, je v tem besedilu že pokniževeni predlog *v* (*v škrinjo*).

Na **oblikoslovni** ravnini izstopajo nekatere oblike: ženska končnica *-ah* pri srednjespolskem samostalniku *prsa* (*na prsaj* 'na prsih'); pri pridevniku *zelen* v mestniku ednine izpričana končnica

24 V skladu z nacionalno fonetično transkripcijo danes kratki zaokroženi *à* zapisujemo z *å*, npr. *b'råt* v Jakop, Govor Cankove od Pavlovega Glasoslovja (1909). Sodobno narečno gradivo (zapisano z novo transkripcijo) avtorica zbira na terenu od leta 2006.

25 Govor vasi Bratonci ima danes na tem mestu glas *j*.

26 Poleg besed slovanskega izvora so v tem narečju izposojenke, prevzete v različnih obdobjih. Največ je germanizmov (prevzeti zlasti iz južne bavarske nemščine v narečno slovenščino) in madžarizmov.

27 Novak, *Slovar*, str. 94.

28 Striedter-Temps, *Deutsche Lehnworter im Slovenischen*, str. 256.

29 Dravec, *Glasbena folklora Prekmurja*, str. 337.

30 Kumer, Marko skače po zelenoj trati, str. 102.

31 Kumer, Marko skače po zelenoj trati, str. 103–104.

32 Pesem je tu zapisana brez ponavljanj.

-oj iz zaimenske sklanjatve *-i* pri samostalnikih v dajalniku in mestniku ednine: *po zelenoj* (mestnik ednine knjižno *po zeleni*); končnica *-i* pri zaimku *on* v dajalniku ednine: *njemi*; raba tožilnika namesto rodilnika zanikanja: *Ne dam ti jo* (rodilnik > tožilnik) (knjižno *ne dam ti je*); pomožni glagol prihodnjika je *mo* (< *bomo*) (*mo išli* 'bomo šli'); ponavljalni glagol *pometati* ima sedanjiško obliko *pomeče* (*pomeiče*), ki je nastala po jotaciji. Zanimiv je samostalnik *podgana*, ki se v pesmi pojavi v moškem spolu množine: *miši no podgani* 'miši in podgane'.

Od **besedja** izpostavljamo nekaj tipičnih prekmurskih izrazov:[33] *žutiį* 'rumen, zlat' < *žolt* < praslovansko **žьltъ* 'rumen'; *devojka* 'deklica' < praslovansko **děva* 'mlada, vendar že odrasla ženska'; *folaše* 'hodnik' < madžarsko *folyosó*; *pantlik* '(pisan) trak, trakec' < madžarsko *pántlika* 'trak, trakec' < nemško *Band* 'trak',[34] *žviglice žveglajo*; *žveglati* 'piskati', *žviglica* 'vrsta piščali, piščalka'.

Po lougi leiče

Pesem *Po lougi leiče*[35] so peli v raznih delih Prekmurja, se je pa iz kraja v kraj spreminjala. V pesmi žolna prosi mladega lovca, naj je ne ustreli, ter mu svetuje, kakšno ženo naj si izbere.

Bratonci (1909)

1. *Po lòu̯gį lèi̯čä, po lòu̯gį lèi̯čä*
Ädnä žúta žùnịca.
Lędrài̯laі̯lòi̯lala!
Ädnä žúta žùnịca.

2. *Za ńòu̯v mį (h)òdį, za ńòu̯v mį (h)òdį*
Ädän mládį jágrịčäk.
Lędrài̯laі̯lòi̯lala!
Ädän mládį jágrịčäk:

3. *»Nä strèi̯lį* (ali *strèi̯laі̯*) *da mä, nä strèi̯lį da mä,*
Tí mládį jágrịčäk!

4. *Jȁs tä poducìn, jȁs tä poducìn,*
Kàk sä mòräš òžänịt (! = *ožänìtį*).

5. *Nä zȁmį da sį, nä zȁmį da sį*
Ädnä stárä bàbä čę́r.

6. *Ár stára bàba, ár stára bàba,*
Úna pùna krèi̯gańa.

7. *Nä zȁmį da sį, nä zȁmį da sį*
Ädno mládo vdòvịco.

8. *Ár mláda vdòva, ár mláda vdòva,*
Úna pùna žàlostį.

9. *Li vzȁmį da sį, li vzȁmį da sį*
Ädno mládo dę̀klịco.

10. *Ár mláda dę̀kla, ár mláda dę̀kla,*
Úna pùna väsälďá.
Lędrài̯laі̯lòi̯lala!
Úna pùna väsälďá.

Pavlova prekmurska različica v fonetični pisavi iz leta 1909 kaže naslednje **glasoslovne** značilnosti: samoglasnik *e* se izgovarja kot dvoglasnik *ei̯* (*lèi̯čä*, *nä strèi̯lį* (ali *strèi̯laі̯*) 'ne ustreli', *krèi̯gańa*); samoglasnik *o* se izgovarja kot dvoglasnik *ou̯* (*po lòu̯gı*, *za ńòu̯v* 'za njo'); prehod zlogotvornega *-ł̥-* > *-ol-* [*-ou̯-*] > *-u-* (*pùna* 'polna', *žúta* = *žolta 'rumena', *žùnịca* 'žolnica'); primer jotacije oz. prehoda *j* v *d'* [*dj*] (*väsälďę́*[36] 'veselje' < stcsl. *veselъ* 'vesel').

Pri **oblikoslovju** je poseben ponavljalni glagol *letati*, ki ima sedanjiško obliko *leče* (*lèi̯čä*) 'leta', ki je nastala po jotaciji (kot npr. *metati mečem* < praslovansko **met-je-m*), arhaični vzročni veznik *ar* ('ker, kajti'); od **besedja** pa izpostavljamo: *lòu̯g* 'gozd' < praslovansko **lǫgъ* *'nižje ležeč teren, kotlina', *žùna*, *žùnịca* 'žolna' < praslovansko **žьlna*, kar se je razvilo iz indoevropsko **gʰl̥náh₂*, v ženskem spolu posamostaljenega pridevnika **gʰl̥nó-* 'zelen, rumen; *žútı*, *-a*, *-o* 'rumen' = *žolt < praslovansko **žьltъ* 'rumen'.

J. Dravec je v svoji zbirki navedel različico iz Kroga (Prekmurje), ki jo je na terenu zapisal leta 1950:[37]

Po lougi leiče, po lougi leiče,
edna žuta žunica.
(Ledrajla lijala, ledrajla lijala),
edna žuta žunica.

Za njouf mi hodi eden mladi jágerček.
Na rami nosi edno pükšo nacèrano.
Ti pai méne doi ne strêlaj,
Jas ti nekaj povédla bom:
as ti nekaj povedla bom:
»Stare babe si ne jemli,
ona puna je kreganja.
Mlade vdove si ne jemli,
Ona puna je žalosti.

33 Gl. op. 26.
34 Novak, *Slovar*, str. 94.
35 To je živalska pripovedna pesem, ki jo Štrekelj (*Slovenske narodne pesmi*, 1. zvezek) uvršča v tip *Ptičev svet za dobro ženitev* (različica 926 je npr. iz Cerovca).
36 Govor vasi Bratonci ima danes na tem mestu glas *j*.
37 Dravec, *Glasbena folklora Prekmurja*, str. 209–210.

Mlado dekle si le vzemi,
Ona puna je vèseljá.«

Posebnosti v **glasoslovju**: dvoglasnik *eį* ni dosledno zapisan (*leiče*, toda *strêlaj* in *kreganja*); dvoglasnik *oų* je dosledno zapisan (*lougi*, *za njouf* 'za njo'); upoštevan je prehod zlogotvornega *-ł̨-* > *-ol-* [*-oų̂-*] > *-u-* (*žuta žunica*, *puna*); jotacije oz. prehoda *j* v *d'* ni (*vèseljá*).

PREKMURŠČINA V REPERSKIH BESEDILIH

Narečna in pokrajinska pogovorna zvrst vse bolj nadomeščata vlogo knjižnega jezika v besedilih sodobne popularne glasbe, tudi v urbanih zvrsteh, kot je rep. Vera Smole kot vzroke za to navaja 1) individualizacijo družbe ob siceršnji globalizaciji, 2) oddaljevanje knjižnega jezika od žive rabe z vse večjo rabo tujega, t. i. globalnega angleškega jezika, kar nosilce slovenskega jezika usmerja v iskanje novih načinov izražanja identitete skozi materni jezik, in 3) jezikovno modo, nastalo z vstopom narečne zvrsti v medije.[38]

Stekli psi iz Murske Sobote so pionirji repanja v rodni prekmurščini. Njihova besedila so družbenokritična, surova, realistična in globoko zakoreninjena v domačem okolju. Na njihovi plošči *Čista vejst* iz leta 2012 je trinajst skladb. V nadaljevanju navajamo in analiziramo besedili *Čista vejst*[39] in *Poletni*,[40] ki smo ju izbrali zaradi dejstva, da je ravno rep najbližje govorjenemu kodu, torej prekmurskemu narečju.[41]

Čista vejst

Oni puni pejnez, ges bogati siromak,
oni čakajo na neka, ges delan na ukaz.
Oni ščejo kapital, ges bi rad samo osnovo,
oni pišejo zgodovino, ges bi stvar spelo na nouvo!
Oni močni v večini, ges brez straja en in edini,
oni trošijo naše, ges vüpan na boukše.
Oni čakajo na drüjge, ges bi čim več probo sam,
oni borijo se za oblast, ges razpolagan s ten, ka man!

Oni so siti, ges neka bi še džo,
oni živijo od obresti, ges glavno ka mo živo.
Oni nastavlajo si zakon, ges notri iščen rupe,
oni majo lejpe bejbe, ges jih neščen ka so glupe!
Oni se švercajo na drüjge, ges komout san lejko solo,
oni küpüvlejo diplomo, ges odin pa v šoulo.
Oni računajo na nas, ges pozablan na njih,
vsakič gda zajebejo, zabeležin not v stih!
/.../

Oni šnofajo praje, ges küjan si čaje,
oni švercajo kile, ges čakan vütro brez sile.
Oni bi vse na silo: avto, bejbo, velko vilo,
ges bi rad bil samo človik, tou edino je pravilo!
Oni ne vejo za nas, ges znan, što so oni,
oni so v tišini, Dula pa se buni.
Oni z mafijo v navezi, ges man čisto vejst,
oni kradnejo fsi fküper, ges za maloga človeka zdignen pejst!

(Refren): *Ges man čisto vejst, čista čisto vejst!*
Maš ti čisto vejst, čista čijsto vejst?
Ges man čisto vejst, čista čisto vejst!
Maš ti čisto vejst, čista čijsto vejst?

Oni pridejo na TV zlažejo nan saki stavek,
ges či bi lejko, bi na laž uvedo davek!
Oni nan dajo kredit, nazaj bi meli dvakrat več,
ges man malo zaščito, uni majo velki meč.
Oni majo maso lüde in kontrolo preko medija,
ges znan njihove scenarije, otroška komedija!
Obečavlejo nezmožno, ges že dugo tou nejsan vrvo,
uni sovražijo z düjšo, ges spoštüvlen tou je prvo.

Za **glasoslovje** prekmurskega narečja so najbolj značilni diftongi oz. dvoglasniki, in sicer *ej* [*eį*] in *ou* [*oų*] (npr. *pejst* 'pest', *vejst* 'vest', *lejpe* 'lepe', *lejko* 'lahko', *nejsan* 'nisem'; *v šoulo* 'v šolo', *nouvo* 'novo', *boukše* 'boljše', *tou* 'to'), redkeje tudi *ij* [*iį*] (npr. *čijsto*) in *üj* [*üį*] (npr. *z düjšo* 'duša'). Zaokroženi (t. i. labializirani) *a* [*å*] v besedilu ni posebej označen. Posebnosti so tudi *u* s preglasom (*vüpan*, *drüjge*, *küjan*, *vütro*, *fküper*), prehod zlogotvornega *-ł̨-* > *-ol-* [*-oų̂-*] > *-u-* (npr. *puni* 'polni'), prehod vzglasnega *v* pred nezvenečimi soglasniki v *f* (*fsi fküper*) in protetični *v-* (npr. *vüpan* 'upam', *vütro* 'jutro'), prehod končnega *-m* v *-n* (*vüpan* = upam 'upati', *znan* = znam 'vedeti', *čakan*, *delan*, *razpolagan s ten*, *man* = imam, *zdignen* = *zdignem 'dvigniti'; *nan* 'nam'), prehod *j* v *g* ali *dž* (npr. *ges* 'jaz', *džo* 'jedel'), prehod *-x-* v *-j-* (Red *straja* 'strah', *küjan* = kuham 'kuhati'), premena *kt* > *št* (npr. pri vprašalnem zaimku *što* 'kdo') ter prehod *(h)č-* v *šč-* (npr. *ščejo* 'hočejo').

Od **oblikoslovnih** značilnosti sta posebna deležnik na *-l* moškega spola ednine z narečno končnico *-o* (npr. *probo* = *probal 'poskusiti', *spelo* = *speljal 'speljati', *džo* 'jedel', *živo* 'živel')

38 Smole, Pomen in vloga narečij, str. 557 in 561.
39 Besedilo je prepisano iz Harlamov, *Raperske pesmi*, str. 70.
40 Besedilo je prepisano s spletne strani https://slolyrics.com/stekli-psi/poletni/ (3. 5. 2026).
41 Vlado Kreslin in drugi (po)ustvarjalci ljudske glasbe ravno zaradi tega dejstva – možne arhaizacije narečja oz. narečne različice – v članku niso obravnavani, saj smo želeli analizirati čim bolj surovo različico govorjene prekmurščine v pesemski obliki.

in zaimenska trda sklanjatvena končnica *-oga* (*toga*, *tomu*) tudi pri pridevnikih moškega spola (npr. rodilnik/tožilnik *maloga* 'malega'). Posebna je tudi tvorba ponavljalnih in trajnih glagolov, npr. *küpüvlejo* 'kupujejo', *obečavlejo* 'obljubljajo', *spoštüvlen* 'spoštujem'. Od **besedja** je zanimiva oblika *pejnezi* 'denar' (< madžarsko *pénz* 'denar').

Poletni

Že pa je leto naokaule,
čas počitnic pa dopusta –
nega guča več o šaole.
Z ekipo čilan naokaule,
nege v sence se ladin,
bakla, pijvo pa kitara vöne 36 stopinj,
sunčimo se zrezke gor na žare –
Kolegice spitavajo, če smo še pri stvari?
Ka se parti ponovij, žurka pa napravi –
ka nišče nemre to kak delamo mij.
Ogenj se zaköjre, poleg se sidij –
na Kamešnici al pa Möjre, moreš prijte tüdi tij!
Če nej pa nendre indri,
na nekšon festivale.
Če nej v Prekmurji pač pridi tan negi na obali.
Tü nosijo se bejbe izzivalno,
za ene nej normalno –
v glave kitica »summer time« stalno
Ges bi pravo genijalno.
Družba se je zbrala, vse je živo
ide v kraug, kombinacija je nej normalna
stari ges ne čujtin naug!
V parki se dobijva, samo mi povej kera klaup!
Z nami čilajo bogouvi – stari vleti že idnauk!
Z nami čilajo bogouvi – vleti že idnauk!

Refren:
Že pa je leto naokaole,
čas počitnic pa dopusta –
nega guča več o šaole!

Vrouči beton – znaš vöne san v japonkaj
v desni rauke frizbi, oblečene v kopalkaj.
Na nejbi brez oblaka čujen »Dula ka se čaka?«
Vržen frizbi fajn po zraki do naslednjoga sometalca –
mala malca!
Čüjen füjčkajo za bejbami z prekratkim hlačnim krijlon,
vijdin dilere so srečne, sako poletje so dobrin z »dilon«,
ges bi »chillo-o«!
Šnöfan čevapčiče z lükon, čüjen muziko pred blokon...
Poletje stare, tau je naravni afrodizijak,
več kak 100 lidij v parki – tau mi je znak!
Mamo fantastične dogodke – »Breka fest« pred čason?
Vrauče je stari idemo na čaj v »mikk-a«!
Ulice so prazne – fsi so odišle na Goričko,
ge z knjigo san v parki, počüjten se odlično!
Na bazejni, brez sramote, brez cöte
ob nekšon jezeri, »Marlay v nekšon plejere
z nekšo mrzlo pijvo fajn smo se odžejale!

Od **glasoslovnih pojavov** so najbolj značilni diftongi oz. dvoglasniki, in sicer *ej* [*eı̯*] in *ou* [*ou̯*] oz. *au* [*au̯*] ali *ao* [*ao̯*] (npr. *na bazejni* 'na bazenu', *na nejbi* 'na nebu', *nej* 'ne; *bogouvi* 'bogovi', *vrouči* 'vroči', *kraug* 'krog', *klaup* 'klop', *naokaule* 'naokoli', *tau* 'to', *rauke* 'roke', *o šaole* 'o šoli'), redkeje tudi *ii̯* (npr. *pijvo* 'pivo', *mij* 'mi') in *üj* (npr. *füjčkajo* = *fučkajo 'žvižgati', *počüjten se* 'počutim se'). Posebnost je tudi *u* s preglasom [*ü*] (*tüdi* 'tudi', *tü* 'tu', *z lükon* = z lukom 's čebulo', *čüjen* = *čujem 'slišim', *füjčkajo* = fučkajo 'žvižgajo', *počüjten se* 'počutim se'), *o* s preglasom [*ö*] (*vöne* 'zunaj ', *zaköjre* 'zakuri ', *cöte* = *cote 'oblačila', *šnöfan* = *šnofam 'vohljati, stikati'), prehod vzglasnega *v* pred nezvenečimi soglasniki v *f* (*fsi*), prehod končnega *-m* v *-n* (*ladin* 'hladim', *tan* 'tam', *šnöfan* = *šnofam, *z lükon* = *z lukom s čebulo, *čüjen* = *čujem 'slišim', *pred čason* 'pred časom', *počüjten se* 'počutim se'), prehod *j* v *g* (npr. *ges* 'jaz'), izguba vzglasnega *x-* (*ladin* 'hladim') in prehod (*h*)*č-* v *šč-* (npr. *nišče* 'nihče').

Od **oblikoslovnih** značilnosti sta posebna deležnik na *-l* moškega spola ednine z narečno končnico *-o* (npr. *ges bi pravo* = *jaz bi pravil 'jaz bi rekel') in končnica *-oga* pri rodilniku ali tožilniku pridevnikov moškega spola (npr. *do naslednjoga*).

Od **besedja** so zanimive nikalnica *nega guča* 'ni govora', *spitavajo* 'sprašujejo', *nišče nemre* 'nihče ne more', *nendre indri* 'nekje drugje', *tan negi* 'tam nekje', *idnauk* 'enkrat', *na nekšon* 'na nekakšnem, na nekem'. Narečne besede redko mešajo tudi z modernimi angleškimi slengizmi, kar ustvarja popolnoma novo jezikovno plast (t. i. spletna ali digitalna narečnost), npr. *čilan* = *čilam < ang. *to chill* 'počivati, lenariti', *parti* < ang. *party* 'zabava', *bejba* < ang. *baby* 'dekle'. V besedilu najdemo tudi lokalna hidronima *na Kamešnici al pa Möjre* 'na Kamenščici[42] ali na Muri'.

Jannis Androutsopoulos in Arno Scholz v študiji o prevzemanju hip-hop kulture in repa v Evropi analizirata,[43] kako evropski reperji (npr. v Italiji, Nemčiji in Grčiji) programsko zavračajo standardizirani jezikovni kod (tj. knjižno različico jezika) ter namerno izbirajo družbeno stigmatizi-

42 Kamenščica je priljubljeno gramozniško jezero v Murski Soboti.

43 Androutsopoulos in Scholz, Spaghetti Funk.

rane narečne idiome. Avtorja pri tem opozarjata, da zborni jezik v repu pogosto deluje umetno in estetsko togo. Ko prekmurska zasedba Stekli psi za svoj primarni izrazni medij izbere lokalni dialekt, se tako izogne normativni rigidnosti standarda in vzpostavi neposreden, pristen stik s poslušalcem, česar knjižna slovenščina v tem izrazito uličnem žanru ne more zagotoviti.

Podoben pojav na globalni ravni opaža Alastair Pennycook v svoji monografiji o jeziku, krajevnem prilagajanju in pristnosti v hip-hopu.[44] Avtor izpostavlja, da se rep ob prenosu iz ZDA v Evropo in preostali svet ni ohranil v ameriški angleščini, temveč so ga ustvarjalci prilagodili lastnemu okolju. Ta proces lokalizacije se najizraziteje kaže prav v rabi avtohtonih narečij, kar Pennycook primerja z vrnitvijo k primarnemu ustnemu izročilu in tradiciji pripovedovanja zgodb (ang. *storytelling*) – prvinam, ki tvorijo jedro tradicijskega ljudskega pesništva. Prenos te teorije v slovenski kulturni prostor nazorno pojasnjuje sodobni odmik od ljubljanskega sociolekta[45] oz. slenga, ki je dolgo prevladoval na domači hip-hop sceni. Z integracijo marginaliziranih narečij današnji ustvarjalci decentralizirajo nacionalno subkulturno polje ter (v našem primeru) prekmursko narečje potrjujejo kot živo, prožno in izrazito ritmično jezikovno sredstvo.

PRIMERJAVA MED LJUDSKO IN REPERSKO LIRIKO

Ljudska pesem *Marko skače* je reprezentativni primer vseslovenskega folklornega izročila, ki je skozi recepcijsko zgodovino doživela t. i. funkcijski premik in prešla v otroški repertoar. Nasprotno pa pesem *Po lougi lejče* prinaša narativ o žolni in mladem lovcu (jagru), ki vsebuje arhetipske prvine tradicijskega svetovanja na področju partnerskih odnosov (t. i. družbeni nauk): *»Stare babe si ne jemli, ona puna je kreganja ... Mlado dekle si le vzemi, ona puna je veselja.«* Gre za izrazito odraslo, bivanjsko tematiko, determinirano z ruralnim motivnim svetom (log oz. gozd, jager oz. lovec, ptica). Ob primerjavi s sodobno urbano uličnо poezijo prekmurske hip-hop zasedbe Stekli psi (npr. v besedilih *Čista vejst* in *Poletni*) pa lahko opazujemo estetski in vsebinski preskok v 21. stoletje: ruralne motive panonskih logov in tradicionalnih likov zamenja urbana, betonska vsakdanja bivanjska resničnost sodobne prekmurske mladine.

V folklornem besedilu *Po lougi lejče* je prostor konstruiran kot dinamični naravni kronotop, kjer opazujemo gibanje ptice in lovca (jagra) v naravnem habitatu (logu), ki deluje kot nosilec metaforičnih in simbolnih pomenov tradicijskega sveta. Nasprotno pa v skladbi *Poletni* naravno dinamiko gozda nadomestita vročina prekmurskih ulic in bregov Mure, kjer namesto gibanja zavladajo pasivnost, bivanjska melanholija in poletno brezdelje. Reperji z uporabo narečja sicer ohranjajo regionalno identiteto iste pokrajine, vendar jo na novo definirajo s sodobno bivanjsko izkušnjo urbanega prostora.

Primerjava med ljudsko pesmijo *Marko skače* in besedilom *Čista vejst* zasedbe Stekli psi razkriva diametralno nasprotna funkcionalno-recepcijska gibanja znotraj istega geografskega prostora. Medtem ko je *Marko skače* skozi zgodovinsko recepcijo izgubila izvorno, resno snubitveno obredno funkcijo ter se prelevila v lahkotno in igrivo otroško izštevanko, skladba *Čista vejst* stopa v obratno smer: izvajalci narečni idiom (dialekt) rekontekstualizirajo v primarno orodje surove eksistenčne izpovedi.

Tovrstna primerjava dokazuje, da prekmurščina s časom ni izgubila svoje ekspresivne moči – spremenili so se le medij (od petja na vasi do repanja na odru), prostor (iz loga na ulico) in način zapisa. Narečje tako v ljudski pesmi kot v repu prinaša bogastvo, ekspresivnost in neposredno vez z lokalnim okoljem. Tudi v reperskih besedilih narečje deluje enako kot v folklorni dediščini – kot branik lokalne mikroidentitete.[46] V članku tako opozarjamo na vzporednice med tradicionalnimi ljudskimi pesmimi (ang. *folk traditions*), kjer je poudarek na regionalnem narečju, in sodobnimi žanri, kot je rep, ki prav tako temelji na narečni izgovarjavi in lokalni pripadnosti.

STRUKTURNE IN SOCIOLINGVISTIČNE VZPOREDNICE

Tipološka bližina med ljudsko, tj. tradicijsko narečno pesmijo in sodobno repersko produkcijo izhaja iz dveh temeljnih strukturnih stičišč:

1) Tako ljudska pesem kot rep sta primarno govorjena oz. péta žanra, ki sta nastala spontano znotraj bivanjskega okolja skupnosti in ne z akademskim kodificiranjem za pisalno mizo.

2) Tako tradicijsko ljudsko pesništvo kot rep izkazujeta visoko stopnjo geografske determiniranosti oz. lokalne umeščenosti. Folklorne forme

44 Pennycook, Hip-Hop and the Global Spread of Authenticity.

45 Skubic, *Obrazi jezika*.

46 Več o vlogi prekmurskega narečja kot enega najbolj prepoznavnih znakov prekmurske identitete v popularni kulturi (glasba, film) gl. v Koletnik, Prekmursko narečje v medijih, str. 36–38.

artikulirajo regionalni kulturni kod (npr. Prekmurje), sodobni hip-hop pa ta koncept nadgradi z reprezentacijo urbane mikroidentitete (npr. Stekli psi v domači Murski Soboti, podobno kot ljubljanski reper Klemen Klemen v Trnovem, delu Ljubljane, od koder izvira).

MEDGENERACIJSKE VZPOREDNICE IN JEZIKOVNO-VSEBINSKI PREMIKI

Vzporednice med obema obdobjema ustvarjalnosti se kažejo na treh ravneh:

1) **Transformacija zapisa:** August Pavel je leta 1909 uporabil znanstveno fonetično transkripcijo s posebnimi diakritičnimi znaki, da bi čim bolj natančno zapisal narečna besedila ljudskih pesmi. Sodobni reperji (kot npr. Stekli psi) pa v knjižicah z besedili ali na spletnih platformah besede zapisujejo intuitivno, po posluhu (npr. *vütro* za knjižno *jutro*, *boukše* za knjižno *boljše*, *ge* za knjižno *jaz*), kar daje njihovim besedilom pristen lokalni pečat.

2) **Evolucija motivike in odziv na družbeno zapostavljenost:** Na vsebinski ravni opazujemo neprekinjeno rdečo nit, ki pa se je prilagodila času. Tradicionalne ljudske pesmi pogosto tematizirajo kmečko delo, ljubezen, revščino, ekonomsko izseljevanje ipd. Prekmurski rep 21. stoletja to vsebinsko kontinuiteto ohranja, vendar jo prestavi v urbano okolje: osredotoča se na gospodarsko zapostavljenost regije (Pomurje kot periferija) in brezposelnost mladih, a hkrati izraža močan regionalni ponos in pripadnost domači pokrajini.

3) **Raba dvoglasnikov oz. diftongov kot ritmično orodje:** Zadnja vzporednica posega na področje ritmike in zvočnosti. Specifične prekmurske glasoslovne pojave, ki jih je v svoji monografiji iz leta 1909 sistematično opisal A. Pavel (predvsem dvoglasnike in posebne samoglasnike, kot so *e̯i*, *o̯u* in *ü*), reperji spretno izrabljajo za grajenje asonanc in rim. Ti narečni elementi tako ne služijo le kot dokaz lokalne pripadnosti, temveč postanejo ključno ritmično orodje, ki njihovemu glasovnemu toku (ang. *flowu*) vtisne unikaten prekmurski akustični pečat.

ZAKLJUČEK

V prvem delu prispevka osvetljujemo narečno podobo izbranih prekmurskih ljudskih pesmi. Njihov jezik praviloma ne predstavlja čistega narečja, temveč vmesno stopnjo med krajevnim govorom in knjižnim jezikom, pri čemer se izvirni narečni izreki najbolj približajo zapisi v fonetični pisavi. V članku analiziramo dve prekmurski narečni pesmi, ki ju je leta 1909 v svoji glasoslovni razpravi objavil Avgust Pavel. Besedila teh pesmi, zapisanih s posebno fonetično pisavo, so dragocen in verodostojen spomenik iz obdobja pred načrtnim in pospešenim zapisovanjem prekmurskega pesemskega izročila po prvi svetovni vojni. Kot taka so ustrezen vir za nadaljnje analize in primerjave s poznejšimi zapisi. V tem sklopu obravnavamo tudi vseslovensko znano ljudsko pesem *Marko skače*, ki je med prehajanjem iz kraja v kraj doživela le manjše jezikovne premike in se je do danes ohranila v skoraj nespremenjeni besedilni obliki, medtem ko se je spremenila njena družbena vloga, saj je iz snubitvene prešla v otroško pesem.

V drugem delu prispevka prikazujemo narečno podobo prekmurskih reperskih besedil; podane so glasoslovne in oblikoslovne značilnosti ter besedje, značilno za to vzhodno slovensko narečje. Medtem ko je v preteklosti veljalo, da se narečne oblike in izrazi ohranjajo predvsem v ljudskem pesništvu in pozneje v besedilih narodnozabavne glasbe, danes ugotavljamo, da narečne in pogovorne prvine vse pogosteje prodirajo v sodobne urbane glasbene zvrsti, med katerimi najbolj izstopa rep. Ustvarjalci narečja ne povezujejo več zgolj s kmečkimi opravili in preteklostjo, temveč pokrajinsko oz. narečno obarvani govor vpenjajo v sodobna, tudi družbeno angažirana besedila. Raba narečja ustvarjalcem prinaša občutek avtentičnosti, iskrenosti in neposredne povezanosti z vsakdanjim življenjem, kar jim služi kot močno orodje za vzpostavljanje vezi s poslušalci, izražanje lastnega geografskega in družbenega izvora ter razbijanje ukoreninjenih predsodkov o (ne)prestižnosti določenega krajevnega govora oz. regionalnega sociolekta.

FINANCIRANJE
Prispevek je nastal v okviru programa *Dediščina na obrobjih: novi pogledi na dediščino in identiteto znotraj in onkraj nacionalnega* (P5-0408), ki ga iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Podatki, na katerih temelji ta članek, so na voljo v članku oz. dosegljivi prek citirane bibliografije.

VIRI IN LITERATURA

Androutsopoulos, Jannis K. in Scholz, Arno: Spaghetti Funk: Appropriations of Hip-Hop Culture and Rap Music in Europe. *Popular Music & Society* 26, 2003, 4, str. 463–479.

Dravec, Josip: *Glasbena folklora Prekmurja*: *Pesmi*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1957.

Golež Kaučič, Marjetka: *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. DOI: https://doi.org/10.3986/9616500198

Golež Kaučič, Marjetka: *Slovenska ljudska balada*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.

Greenberg, Marc L.: Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov in komentar k zgodovinskemu glasoslovju in oblikoglasju prekmurskega narečja. *Slavistična revija* 41, 1993, 4, str. 465–487.

Harlamov, Aljoša (idr.): *Ti si čist normalen: Raperske pesmi za mlade in vse druge*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2017.

Jakop, Tjaša: (Nad)narečna podoba slovenske pripovedne pesmi. *Jezikoslovni zapiski* 12, 2006, 1, str. 51–69. DOI: https://doi.org/10.3986/jz.v12i1.2534

Jakop, Tjaša: Govor Cankove od Pavlovega Glasoslovja (1909) dalje. *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci = August Pavel among the Slovenians, Hungarians and Austrians* (ur. Marko Jesenšek). Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2017, str. 53–64.

Jakop, Tjaša: *Pavlovo Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja (s prevodom vokalizma)* (diplomsko delo). Ljubljana, 1998.

Jakop, Tjaša: Prekmurske ljudske pesmi v glasoslovni razpravi Avgusta Pavla (1909). *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 50, 2021, 2, str. 79–93. DOI: https://doi.org/10.3986/Traditio2021500205

Jesenšek, Marko: Prekmurje Slovene. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. Leiden: Brill, 2025. DOI: https://doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_032064

Koletnik, Mihaela: Narečna podoba Prekmurja. *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave* (ur. Zinka Zorko). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2008, str. 9–16 (Zora, 60).

Koletnik, Mihaela: Prekmursko narečje v medijih. *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji: zbornik predavanj* (ur. Mateja Pezdirc Bartol). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2008, str. 36–42 (Zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 44).

Kumer, Zmaga: Marko skače po zelenoj trati. *Muzikološki zbornik* 7, 1971, str. 102–113.

Kumer, Zmaga: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja, 1975.

Kunej, Drago: *Fonograf je dospel! Prvi zvočni zapisi slovenske ljudske glasbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008. DOI: https://doi.org/10.3986/9789612540524

Logar, Tine: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.

Merhar, Boris: *Slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

Novak, Franc: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.

Novak, Vilko: *Izbor prekmurske književnosti*. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju, 1936.

Pavel, Avgust: *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*. Budimpešta: A Magyar Tudományos Akadémia, 1909.

Pennycook, Alastair: Language, Localization, and the Real: Hip-Hop and the Global Spread of Authenticity. *Journal of Language, Identity & Education* 6, 2007, 2, str. 101–115.

Skubic, Andrej E.: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba, 2005.

SLA 3.1 = Jožica Škofic, Karmen Kenda-Jež, Danila Zuljan Kumar, Mojca Kumin Horvat, Januška Gostenčnik, Tjaša Jakop, Matej Šekli, Nina Pahor. Karta slovenskih narečij: (različica 2023). *Slovenski lingvistični atlas* 3: *Kmetovanje* 1: *Atlas* (ur. Jožica Škofic idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023. Zv. 1: atlas, 10–11, zvd. Zbirka Jezikovni atlasi. DOI: https://doi.org/10.3986/9789610507499

Smole, Vera: Pomen in vloga (slovenskih) narečij danes. *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26 – Metode in zvrsti* (ur. Vera Smole). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009, str. 557–563.

Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*. ³2016. Spletna izdaja. URL: https://fran.si/ (dostop 12. 6. 2026).

Striedter-Temps, Hildegard: *Deutsche Lehnworter im Slovenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1963.

Šimonka, Tjaša: *Prekmursko ljudsko izročilo skozi šest pesmi za ženski zbor* (diplomsko delo). Maribor, 2012.

Štrekelj, Karel: *Slovenske narodne pesmi*: *3. zvezek*. Ljubljana: Slovenska matica, 1904–1907.

Terseglav, Marko: Folkloristika in literarna veda ali eseji o ločitvi. *Traditiones* 33, 2004, 2, str. 17–45. DOI: https://doi.org/10.3986/Traditio2004330201

Toporišič, Jože: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 2000.

Trudgill, Peter: *Sociolinguistics: An introduction to language and society*. London in New York: Penguin, 2000.

Zemljak Jontes, Melita in Pulko, Simona: Narečno in osebna identiteta. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86, 2015, 4, str. 112–125.

Zorko, Zinka: Panonska narečja. *Enciklopedija Slovenije 8* (ur. Marjan Javornik idr.). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 232–233.

SPLETNE STRANI

Slolyrics.si
Stekli psi: Poletni.
https://slolyrics.com/stekli-psi/poletni/

SUMMARY

From Pannonian Groves to Prekmurje Streets: The Prekmurje Dialect Between Folk Tradition (1909) and Contemporary Rap

In this article, we shed light on the diachronic development of the dialectal profile of Slovenian folk songs in the Prekmurje dialect. The language of folk songs is usually not a pure dialect, but rather an intermediate stage between a dialect and the standard language–functioning in most cases as a regional supra-dialect (Sl. *nadnarečje*). Folk songs documented in phonetic writing come closest to the original dialectal essence of folk poetry. This study analyses selected dialect-based folk songs from the Prekmurje region (e.g., *Marko skače* 'Marko is Jumping' and *Po lougi lejče* 'Flying Through the Meadow') in the phonetic transcription recorded by the linguist Avgust Pavel and published in 1909.

These historical records are subsequently compared with the same folk songs in their supra-dialectal forms as well as with modern rap lyrics written by the group Stekli psi 'Reservoir Dogs' (e.g., *Čista vejst* 'Clear Conscience' and *Poletni* 'Summery'). Through this material, the paper explores the use of a dialectal or regionally coloured language as an expression of the author's personal identity, emphasising phonetic and morphological characteristics, as well as the typical vocabulary of a particular regional colloquial variety. While it was once assumed that dialectal expressions were primarily confined to traditional folk music, today we find that non-standard elements are intensively utilised in modern, urban music genres like rap. This linguistic shift from scientific phonetic transcription to subcultural street phonetics enables contemporary artists to remain authentic, sincere, and deeply connected to their local identity.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK
DOI: https://doi.org/10.56420/Kronika.74.3.24
CC BY-SA
KRONIKA 74 ◆ 2026 / 3 | 819–837

DARJA KEREC*

Zgodovina Prekmurja v leksikografskih in enciklopedičnih delih

IZVLEČEK

Enciklopedije so obsežne, sistematično urejene zbirke znanja, medtem ko leksikoni praviloma ponujajo krajše in bolj jedrnate razlage pojmov. V slovenskem prostoru so imeli pomembno vlogo projekti, kot sta Enciklopedija Jugoslavije in Enciklopedija Slovenije. V prispevku analiziramo, kako je zgodovina Prekmurja predstavljena v teh delih, in sicer na osnovi šestih izbranih gesel ter njihove vsebinske, tematske in kronološke obdelave ter obsega. Analiza izbranih gesel (Prekmurje, Lendava, Murska Sobota, Porabski Slovenci, Murska republika, Trianonska mirovna pogodba) razkriva različno stopnjo zastopanosti in interpretacije zgodovinskih procesov. Poseben poudarek je na kronološkem prikazu razvoja od prazgodovine do 20. stoletja, pri čemer prevladujejo politični dogodki. Krajevni leksikoni izstopajo po najobsežnejšem zgodovinskem prikazu. Novejše publikacije vključujejo podrobnejše vsebine ter več slikovnega gradiva, predvsem fotografij, pri čemer motiv borovega gostüvanja izstopa kot poudarjanje etnološke identitete Prekmurja.

KLJUČNE BESEDE

Prekmurje, leksikoni, enciklopedije, Lendava, Murska republika, Murska Sobota, Porabje, Trianonska mirovna pogodba

ABSTRACT

THE HISTORY OF PREKMURJE IN LEXICONS AND ENCYCLOPAEDIAS

Encyclopaedias are comprehensive, systematically organized collections of knowledge, while lexicons generally provide concise explanations of concepts. In the Slovenian ethnic territory, important roles were played by projects such as *Enciklopedija Jugoslavije* and *Enciklopedija Slovenije*. The article analyses how the history of Prekmurje is presented in these works by drawing on six selected entries in terms of their substantive, thematic, and chronological treatment and scope. The analysis of these entries (i.e., Prekmurje, Lendava, Murska Sobota, Rába Slovenians, Republic of Prekmurje, and Treaty of Trianon) reveals various degrees of representation and interpretation of historical processes. Special emphasis is on the chronological ordering of developments, particularly political events that occurred between prehistory and the twentieth century. Lexicons of settlements provide the most comprehensive historical overviews. Recent publications include a more detailed presentation of content and a greater amount of illustrative material (photographs), with the motif of *borovo gostüvanje* particularly standing out by emphasising the ethnological identity of the Prekmurje region.

KEYWORDS

Prekmurje, lexicons, encyclopaedias, Lendava, Republic of Prekmurje, Murska Sobota, Rába region, Treaty of Trianon

* izr. prof. dr., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk, Ljubljana, Darja.Kerec@pef.uni-lj.si, ORCID: https://orcid.org/0009-0009-7765-468X

ENCIKLOPEDIJE IN LEKSIKONI

Osnovna razlaga pojma enciklopedija je, da gre za pregledno in obsežno predstavitev znanja z vseh ali z enega strokovnega področja v abecedni ali sistematični razporeditvi,[1] leksikon pa je delo z abecedno razvrščenimi gesli z vseh področij ali s posameznega strokovnega področja.[2] Ime enciklopedija izvira iz stare grščine (*enkyklopaidéia* oz. *enkyklios paideía*: zaokrožena vzgoja, tudi vse védenje o znanosti in umetnosti). Izraz se kot enotno poimenovanje za takšna dela ni uporabljal vse do 16. stoletja. Med prvimi deli, ki so izraz *enciklopedija* vključila v naslov, je bila *Encyclopedia orbisque doctrinarum* bavarskega humanista Aventinusa (1517),[3] sledili pa sta deli flamskega matematika, astrologa in humanista Ringelberga *Lucubrationes vel potius absolutissima kyklopaideia* (1538 in 1541 razširjena izdaja, Basel, 1541)[4] ter v Zagrebu rojenega humanista in polihistorja Pavla Skalića *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon* (Basel, 1559).[5]

Pregled analiziranih tovrstnih domačih (slovenskih) in tujih tiskanih del kaže, da so gesla oz. geselske besede (leksemi) v splošnih leksikonih, torej z gesli z vseh področij, manj obsežna in bolj jedrnata kot v splošnih (tudi nacionalnih) enciklopedijah. Obseg gesla oz. razlage geselske iztočnice v enciklopediji je odvisen od več dejavnikov, kot so leto izida in s tem povezano dotedanje znanje, dostopnost in aktualnost virov, uredniška presoja (v povezavi z državo izdajateljico ter politično-družbenim zaledjem), zmogljivost izdajatelja oz. založbe ter človeški dejavnik (avtorji in pisci). Razlaga oz. pisno besedilo je pogosto opremljeno z dodatnimi ali navzkrižnimi referencami, kar primarno geslo po obsegu poveča. Nekatera gesla imajo dodano slikovno gradivo in preglednice, kar je prav tako odvisno od leta izida oz. obdobja ter napredka tiskarske panoge in s tem povezane zastopanosti črno-belih ali barvnih slikovnih prilog oz. tiska.

Glede na vsebino so lahko enciklopedije splošne, specialne oz. omejene na posamezno področje ali področja (npr. vojna enciklopedija) ter nacionalne oz. narodne (zajemajo kulturna, državna ali narodna področja), kot sta *Velika sovjetska enciklopedija* in *Enciklopedija Slovenije*. Splošne zajemajo gradivo z vseh področij znanja; specialne so omejene na določena področja znanosti, več strokovnih disciplin ali določeno temo; narodne obravnavajo gradivo, omejeno na eno državo ali en narod oz. skupino sorodnih narodov. Gradivo je v vseh razporejeno bodisi sistematično po posameznih strokah bodisi, najpogosteje, po abecednem redu gesel, iztočnic, značnic.[6] Vsem znana je razsvetljenska *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751–1772), ki sta jo uredila Denis Diderot in Jean le Rond d'Alembert. Danes, v 21. stoletju, so enciklopedije iz klasične papirne oblike prešle v digitalni format (npr. Encyclopaedia Britannica, Brockhaus, Meyers ...), Larousse pa je ob spletni izdaji ohranil tudi papirno verzijo.[7]

Slovenski (oz. jugoslovanski) knjižni trg so prve enciklopedije »za širše množice« preplavile v 20. stoletju. Sistematično leksikografsko delo se je na Slovenskem začelo malo pred prvo svetovno vojno, po drugi svetovni vojni pa začne Leksikografski zavod FNRJ v Zagrebu, ustanovljen leta 1950, izdajati *Splošno enciklopedijo* (1957–1982), *Enciklopedijo Jugoslavije* in druga leksikografska dela.[8]

Enciklopedija Jugoslavije je začela izhajati na pobudo Miroslava Krleže, ki je na plenarnih sejah vseh redakcij 27. januarja in 12. junija 1952 predstavil svojo vizijo enciklopedije in njeno širšo družbeno vlogo. Enciklopedijo je označil kot sredstvo »zbiranja celotne politične, kulturne in intelektualne zavesti o lastnem obstoju v prostoru in času, zavesti, razpršene in razdrobljene v številnih in izoliranih regionalizmih«. Prvo izdajo enciklopedije je Leksikografski zavod FNRJ objavil v letih 1955–1971 v latinični pisavi, v osmih zvezkih ter v hrvaškem in srbskem jeziku. Prvi zvezek (A–Bosk) je izšel leta 1955, sledili so zvezki v letih 1956, 1958, 1960, 1962, 1965, 1968 in 1971. Med letoma 1980 in 1990 je izhajala druga, razširjena izdaja v hrvaškem (latinična različica srbohrvaščine), srbskem (cirilica), slovenskem, makedonskem, albanskem in madžarskem jeziku; prvi zvezek je izšel 18. decembra 1980.

Zadnji, šesti od načrtovanih dvanajstih zvezkov je izšel leta 1990 (Jap–Kat) v hrvaškem in

1 Duden, *Slovar tujk*, str. 134.
2 Duden, *Slovar tujk*, str. 134.
3 Johannes Aventinus (Johann Georg Turmair), *Encyclopedia orbisque doctrinarum, hoc est omnium artium, scientiarum, ipsius philosophiae index ac divisio*, 1517; Leidinger, »Aventinus«, https://www.deutsche-biographie.de/gnd11850522X.html#ndbcontent (30. 6. 2026).
4 Joachim Fortius Ringelbergius, *Lucubrationes vel potius absolutissima kyklopaideia. Basileae*, https://prdldev.juniusinstitute.org/author_view.php?a_id=3786&type=Philosophy, (30. 6. 2026); Joachim Sterck van Ringelbergh, https://en.wikipedia.org/wiki/Joachim_Sterck_van_Ringelbergh (30. 6. 2026).
5 Tudi Pavao Skalić, Skalic in lat. Paulus Scalichius, https://www.enciklopedija.hr/clanak/skalic-pavao (22. 5. 2026); *Enciklopedija Jugoslavije* (dalje EJ), 4. zvezek, str. 28.
6 EJ, 4. zvezek, str. 28.
7 www.larousse.fr (22. 5. 2026).
8 EJ, 4. zvezek, str. 29.

srbskem jeziku. Slovenska izdaja enciklopedije je sovpadala z razmerami v politično razgretem obdobju, kar je ob razpadu političnega sistema in prenehanju sistemskega financiranja vodilo do ukinitve projekta leta 1991. Tako so izšli le štirje zvezki v slovenskem jeziku: prvi A–Biz (1983), drugi Biz–Čaš (1985), tretji Čat–Džu (1987) in četrti E–Hrv (1989).[9]

Politični in kulturni kontekst nastanka *Enciklopedije Slovenije* so bila osemdeseta leta, zlasti leta 1983, 1987 in 1988. Institucionalna in finančna podlaga za nastanek *Enciklopedije Slovenije* je bila formalizirana 30. decembra 1983, ko je Republiški komite za kulturo v Uradnem listu Socialistične republike Slovenije objavil načrt sofinanciranja druge izdaje *Enciklopedije Jugoslavije* in *Enciklopedije Slovenije*. Dokument je predvidel financiranje iz proračunskih sredstev za kulturo, in sicer za postavke »sofinanciranje druge izdaje Enciklopedije Jugoslavije«, »sofinanciranje izdaje Enciklopedije Slovenije« in »sofinanciranje projekta leksikografije«.[10] Ključne institucije, ki so projekt podprle in pri njem sodelovale, so bile Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (RK SZDL), Izvršni svet Skupščine RS Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Univerza v Mariboru, različne raziskovalne, izobraževalne in kulturne skupnosti, Gospodarska zbornica Slovenije, Ljubljanska banka ter založba Mladinska knjiga, kar kaže na izrazito interdisciplinarno in medinstitucionalno naravo projekta. *Enciklopedija Slovenije* je prevzela funkcijo republiškega ekvivalenta jugoslovanske enciklopedije.

Na izid prvega zvezka *Enciklopedije Slovenije* smo čakali štiri leta. Gre za obdobje, ki velja za temeljni prispevek k razvoju slovenskega enciklopedičnega in historiografskega diskurza. Prvi zvezek je izšel leta 1987, celoten projekt pa je bil zaključen leta 2002 z izdajo šestnajstega zvezka. Začetna naklada 30.000 izvodov se je kasneje zmanjšala na polovico. Med letoma 1987 in 1990 so izšli zvezki, ki obsegajo gesla od A–Ca do Hac–Kare,[11] kar časovno sovpada z obdobjem intenzivne politične destabilizacije v Sloveniji in širši SFRJ, zlasti leta 1988, ko je bila v Sloveniji ustanovljena prva opozicijska politična stranka (Slovenska kmečka zveza). Sledili so družbenopolitični procesi v civilni in kulturni sferi, ki so ob prehodu v devetdeseta leta vodili v razpad države (SFRJ). Predvsem v Sloveniji in na Hrvaškem je bilo prisotno zavedanje, da se vezi med republikami krhajo – tudi in predvsem na kulturnem področju, pri čemer so knjigo razumeli kot enega ključnih instrumentov simbolnega ohranjanja nacionalne identitete.[12] V ta namen je založba Mladinska knjiga leta 1988 razvila premišljeno promocijsko strategijo s plakatom (format 68 x 99 cm), opremljenim z izrazitim idejnim sporočilom: »Enciklopedija Slovenije. Slovenci smo različni, a s pravo knjigo lahko vsi rastemo; slovenska pot iz roda v rod.« Namen kampanje je bil spodbuditi nakup celotne zbirke (v takratnem obsegu 12 zvezkov + 1), ki naj bi prispevala k ohranjanju nacionalne dediščine.[13]

Leksikon (beseda za poimenovanje izvira iz grške *lexis*: beseda,[14] izraz) je delo oz. informativni priročnik, ki po abecednem redu podaja definicije posameznih pojmov z različnih področij znanja, kulturnih in tehničnih dosežkov, družbenega in političnega dogajanja ter biografije znamenitih oseb.[15] Od enciklopedije se razlikuje po načinu obdelave gradiva: v enciklopedijah je gradivo obdelano opisno, v leksikonu pa zgoščeno in sintetično, tako da posamezna enciklopedična enota zajema širše pojmovno področje, medtem ko leksikonska enota zajema le ožjo pojmovno celoto oz. minimum podatkov.[16] Glede na vsebino ločimo splošne in tematske ali specialne leksikone s posameznega področja oz. stroke, kot so pravo, literarna veda, biografika, etnologija, geografija in druge. Na Slovenskem je kot prvi v takšni obliki v letih 1925–1991 izšel *Slovenski biografski leksikon* v 15 zvezkih oz. štirih knjigah,[17] ki ga zdaj nadomeščajo ter od leta 2009 dopolnjujejo elektronske oz. javno dostopne spletne izdaje.[18] Od leta 2013 izhaja *Novi Slovenski biografski leksikon* (NSBL) v knjižni in spletni izdaji.[19]

Prvi slovenski splošni leksikon (*Poučni slovar*, I. zv. 1929, II. zv. 1933) je sestavil literarni zgodovinar, prevajalec in bibliotekar Joža Glonar.[20] V slovenskem prostoru je imel do množičnega pojava svetovnega spleta med splošnimi leksikoni vodil-

9 Klobučar Srbić, Bibliografija, str. 5–66.
10 *Uradni list SRS*, št. 41/1983, str. 2408.
11 *Slovenski veliki leksikon A–G*, str. 500.
12 Hrbtna stran prvega zvezka *Enciklopedije Slovenije* (dalje *ES*), kolofon.
13 https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:img-AJIYE52W
14 Sopomenka za leksikon je besedje (vse besede, rabljene v kakem jeziku, delu; besédje -a) (*Sinonimni slovar slovenskega jezika*).
15 EJ, 4. zvezek, str. 33.
16 EJ, 4. zvezek, str. 33.
17 *Slovenski veliki leksikon (h–o)*, str. 435.
18 *Slovenski biografski leksikon* (1925–1991).
19 Spletišče: Slovenska biografija. Novi slovenski biografski leksikon.
20 *Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon (A–L)*, dalje: *Osebnosti*, str. 287–288; *Slovenski veliki leksikon* (a–g), str. 636; Šneider: »Joža Glonar (1885–1946)«, https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/joza-glonar/ (3. 6. 2026).

no vlogo *Leksikon Cankarjeve založbe*, ki je izšel leta 1973. Zaradi stilizirane slike sove na naslovnici se je v javnosti zanj ustalilo ime sova (antični simbol modrosti in znanja). Delo je bilo prirejeno po nemškem izvirniku (*Der Volksbrockhaus*, založba F. A. Brockhaus iz Wiesbadna). Kritiki so ga ocenili kot »pionirsko leksikografsko akcijo določene vrste na Slovenskem«. Prva izdaja je imela 1080 strani (52.000 gesel) ter je poleg prevedenih iz nemškega izvirnika vsebovala izvirna gesla o Slovencih in Sloveniji (kultura, zemljepis, zgodovina, politika, biografije).[21] Iz podatkov knjižničnega informacijskega sistema (platforma COBISS) je razvidno, da gre za kontinuiran leksikografski projekt v obdobju 1973–2006 ter da je pod tem naslovom izšlo več izdaj in ponatisov. Prvič je izšel leta 1973 v obsegu 1080 strani. Sledile so mu štiri nove izdaje in več ponatisov, ob čemer se je spreminjal tudi obseg (število strani od izvornih 1080 do 1202 leta 1988, 1216 leta 1994 in 1261 leta 2006, ko je izšla četrta, dopolnjena izdaja).[22] Zadnji večji natis stare izdaje (1973) je bil leta 1987 (peti natis). Leta 1988 je leksikon izšel kot nova izdaja. V primerjavi s prvo izdajo je novi leksikon zajel več kot štiri tisoč novih pojmov in imen, obogateno je bilo tudi slikovno gradivo (nekaj starih slik so v uredništvu izločili ter dodali več kot tisoč novih črno-belih fotografij in shematskih prikazov; dodali so tudi šestnajst strani novih barvnih prilog).[23]

Sledilo je več ponatisov, prvič po osamosvojitvi pa tudi tretja izdaja (1994). V letih 2000–2006 so sledili še štirje ponatisi.[24] Po 33 letih od prve izdaje je izšel nov, najobsežnejši leksikon, *Leksikon Sova*, s 50.000 gesli in podgesli. Dopolnjeno in posodobljeno izdajo so pri založbi oglaševali kot »Vse znanje v eni knjigi«; na 1300 straneh, s 50.000 gesli in podgesli, 3700 fotografijami in risbami, 200 zemljevidi in 140 preglednicami. Najopaznejša novost je, da je leksikon v celoti natisnjen v barvah.[25]

Pisec je v recenziji prve izdaje leksikona izpostavil izbor gesel in njihovo povezavo s Slovenci oz. Slovenijo ter poudaril, da »je izbor dovolj širok, vendar notranje neuravnovešen. Prenaširoko so na primer predstavljeni upodabljajoči umetniki.« O krajevnih imenih je dodal, da »je marsikatero ime, zlasti krajevno, odveč«.[26] Izpostavil je tudi diskrepanco v obsegu geselskih zapisov oz. člankov (»Sorazmerja geselskih člankov niso dovolj pretehtana oziroma so preveč odvisna od posameznih avtorjev.«) ter da je odgovor na dodatno vprašanje omogočen z vodilkami in/ali kazalkami,[27] ki opozarjajo, da je geslo samostojna iztočnica oz. je pojem dodatno obravnavan (navzkrižna referenca).

Izbor in analiza gesla oz. razlage v povezavi z zgodovino Prekmurja sta bila načrtno omejena. Osrednje raziskovalno vprašanje je bilo, kako in v kakšnem obsegu je Prekmurje predstavljeno skozi optiko zgodovinskega razvoja, od prazgodovine do sodobnosti, predvsem do leta 1945 oz. do konca druge svetovne vojne.

IZBOR GRADIVA IN METODOLOGIJA ANALIZE GESEL

Pristop, ki smo ga uporabili pri analizi gesel v enciklopedijah in leksikonih, ni zajel vseh del, izdanih pri slovenskih založbah in založbah nekdanje skupne države, saj so številna nedostopna. Kljub temu analizirani korpus omogoča oblikovanje relevantnih vsebinskih in interpretativnih sklepov. Zaradi različnega obsega gradiva ter pomanjkanja določenih geselskih iztočnic smo besedila selekcionirali (izbrali smo le relevantna gesla) ter jih analizirali na dva načina: z dobesedno transkripcijo (verbatim) in s posrednim prepisom oz. povzemanjem. V nekaterih izdajah smo sistematično izbrali dobesedne citate, ki osvetljujejo določene zgodovinske pojave, procese in pojme.

Nadaljnji korak je zajemal tematsko razvrščanje, torej označevanje in razvrščanje besedila v kategorije (kodiranje), pri čemer posamezna koda predstavlja vsebinsko oznako izbranega gesla. Sledilo je kronološko razvrščanje kod ter njihovo strukturiranje v pregledne razpredelnice (bibliografski podatki: stran, zvezek ali knjiga; enciklopedična oz. leksikografska enota oz. geslo; dobesedni citat; določitev tipa). V analizo smo vključili tudi kvalitativno in kvantitativno obravnavo slikovnega gradiva.

Ker je zgodovina Prekmurja oz. zgodovinsko večstoletno omejene regije povezana z večjimi urbanimi središči, bogato arheološko in sakralno dediščino, cerkveno organizacijo ter izstopajoči-

21 Suhadolnik, Dvoje novih leksikografskih del, str. 340–352.

22 Četrta izdaja, dopolnjena in posodobljena izdaja, 1. natis.

23 *Leksikon Cankarjeve založbe* (1988): uvodni zapis uredništva (stran V).

24 Podatki pod to opombo so zbrani iz sistema Cobiss.si iz več katalogov posameznih knjižnic, saj so dostopni zadetki v iskalnem nizu zapisani ločeno oz. nepoenoteno ali pa v sistem niso vnesene vse izdaje in ponatisi (1., 2., 3. ali 4. izd.; dopolnjena izd., posodobljena izd.; nova izd.; 1., 2., … natis; 1., 2. … dopolnjen natis ali ponatis dopolnjenega natisa; nespremenjen ponatis ipd.).

25 Predgovor, V. stran (*Sova*).

26 Suhadolnik, Dvoje novih leksikografskih del, str. 342–343.

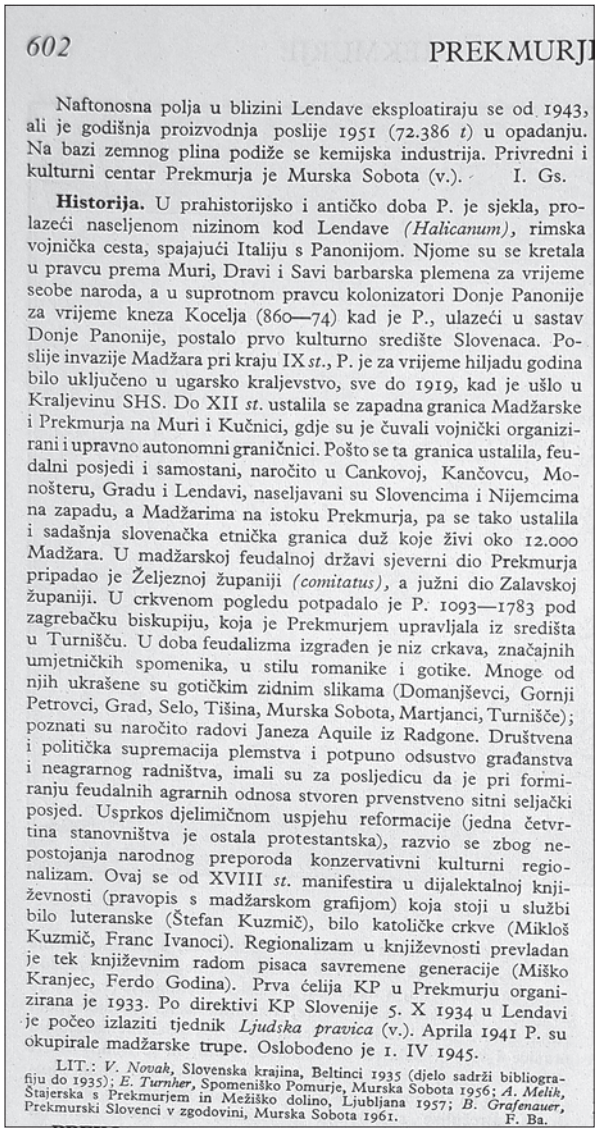
27 Suhadolnik, Dvoje novih leksikografskih del, str. 344.

mi zgodovinskimi epizodami, je ob izhodiščnem geslu »Prekmurje« smiselno v izbor in analizo vključiti še Lendavo, Mursko Soboto, Mursko republiko, Porabske Slovence (Porabje) ter Trianonsko mirovno pogodbo (tudi Trianonsko pogodbo). Ob teh šestih se pojavljajo tudi druga gesla, ki jih v tem prispevku posebej ne analiziramo ali kodiramo, nekaj izbranih pa na tem mestu le naštejemo: Goričko, Grad, Mura, Pomurje,[28] Prekmurska brigada, Prekmurska četa, prekmurska književnost, prekmurski rojaki (izstopajoče osebnosti), prekmursko gospodarstvo, prekmursko šolstvo itd.

PREKMURJE V ENCIKLOPEDIJAH

Enciklopedija Jugoslavije (1965, 1971)

V 6. zvezku *Enciklopedije Jugoslavije* je geslo Murska Sobota, ki vsebuje nekaj vrstic splošnega opisa in zgodovinskega razvoja, brez posebnosti; njen razvoj po letu 1918 je omenjen le posredno. Besedilo spremljata celostranski zemljevid oz. fizična karta severovzhodne Slovenije z Mursko Soboto ter črno-bela fotografija.[29] Pri geslu Prekmurje oz. Prekomurje je zgodovinski opis pokrajine obsežnejši, priložen pa je večji barvni zemljevid (fizična karta) pokrajine.

602 PREKMURJ

Naftonosna polja u blizini Lendave eksploatiraju se od 1943, ali je godišnja proizvodnja poslije 1951 (72.386 *t*) u opadanju. Na bazi zemnog plina podiže se kemijska industrija. Privredni i kulturni centar Prekmurja je Murska Sobota (v.). I. Gs.

Historija. U prahistorijsko i antičko doba P. je sjekla, prolazeći naseljenom nizinom kod Lendave *(Halicanum)*, rimska vojnička cesta, spajajući Italiju s Panonijom. Njome su se kretala u pravcu prema Muri, Dravi i Savi barbarska plemena za vrijeme seobe naroda, a u suprotnom pravcu kolonizatori Donje Panonije za vrijeme kneza Kocelja (860—74) kad je P., ulazeći u sastav Donje Panonije, postalo prvo kulturno središte Slovenaca. Poslije invazije Madžara pri kraju IX *st*., P. je za vrijeme hiljadu godina bilo uključeno u ugarsko kraljevstvo, sve do 1919, kad je ušlo u Kraljevinu SHS. Do XII *st*. ustalila se zapadna granica Madžarske i Prekmurja na Muri i Kučnici, gdje su je čuvali vojnički organizirani i upravno autonomni graničnici. Pošto se ta granica ustalila, feudalni posjedi i samostani, naročito u Cankovoj, Kančovcu, Monošteru, Gradu i Lendavi, naseljavani su Slovencima i Nijemcima na zapadu, a Madžarima na istoku Prekmurja, pa se tako ustalila i sadašnja slovenačka etnička granica duž koje živi oko 12.000 Madžara. U madžarskoj feudalnoj državi sjeverni dio Prekmurja pripadao je Željeznoj županiji *(comitatus)*, a južni dio Zalavskoj županiji. U crkvenom pogledu potpadalo je P. 1093—1783 pod zagrebačku biskupiju, koja je Prekmurjem upravljala iz središta u Turnišču. U doba feudalizma izgrađen je niz crkava, značajnih umjetničkih spomenika, u stilu romanike i gotike. Mnoge od njih ukrašene su gotičkim zidnim slikama (Domanjševci, Gornji Petrovci, Grad, Selo, Tišina, Murska Sobota, Martjanci, Turnišče); poznati su naročito radovi Janeza Aquile iz Radgone. Društvena i politička supremacija plemstva i potpuno odsustvo građanstva i neagrarnog radništva, imali su za posljedicu da je pri formiranju feudalnih agrarnih odnosa stvoren prvenstveno sitni seljački posjed. Usprkos djelimičnom uspjehu reformacije (jedna četvrtina stanovništva je ostala protestantska), razvio se zbog nepostojanja narodnog preporoda konzervativni kulturni regionalizam. Ovaj se od XVIII *st*. manifestira u dijalektalnoj književnosti (pravopis s madžarskom grafijom) koja stoji u službi bilo luteranske (Štefan Kuzmič), bilo katoličke crkve (Mikloš Kuzmič, Franc Ivanoci). Regionalizam u književnosti prevladan je tek književnim radom pisaca savremene generacije (Miško Kranjec, Ferdo Godina). Prva ćelija KP u Prekmurju organizirana je 1933. Po direktivi KP Slovenije 5. X 1934 u Lendavi je počeo izlaziti tjednik *Ljudska pravica* (v.). Aprila 1941 P. su okupirale madžarske trupe. Oslobođeno je 1. IV 1945.

LIT.: *V. Novak*, Slovenska krajina, Beltinci 1935 (djelo sadrži bibliografiju do 1935); *E. Turnher*, Spomeniško Pomurje, Murska Sobota 1956; *A. Melik*, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957; *B. Grafenauer*, Prekmurski Slovenci v zgodovini, Murska Sobota 1961. F. Ba.

Zapis o zgodovini (Historija.) Prekmurja v 6. zvezku Enciklopedije Jugoslavije (1965, str. 602).

28 Pomurje kot administrativni pojem in regija; geslo običajno vsebuje kratek opis naravnogeografskih značilnosti ter omembo Prlekije in Prekmurja; zgodovinski opis Prekmurja je redko ali nikoli naveden. Npr., v izdaji *Leksikona Cankarjeve založbe* (1994) je pod geslom Pomurje fotografija selanske rotunde s pripisom »Pomurje: Selo, romanska kapela, 12. st.«, str. 821.

29 EJ, 6. zvezek, str. 179–180.

Stran (zvezek)	**Geslo** (ali omemba pri drugem samostojnem geslu)	**Besedilo** (+ označuje slikovno gradivo)
602 (6)	(Lendava)	*/.../ rimska vojaška cesta /.../ skozi poseljeno nižino pri Lendavi (Halicanum) povezovala Italijo s Panonijo. - /.../ samostani /.../ zlasti v /.../ Gradu in Lendavi /.../ naseljevali s Slovenci in Nemci.*
179 (6)	Murska Sobota	*Po letu 1918 je upravno in trgovsko središče, povezano z drugimi deli Slovenije z železnico iz Ormoža. - Murska Sobota je križišče petih cest, ki povezujejo celotno Pomurje.* + panoramski posnetek mesta; zemljevid (karta mesta)
-	Murska republika	-
601 (6)	(Porabski Slovenci)	*Medtem ko je državna meja iz leta 1919 pustila devet najsevernejših slovenskih vasi na Madžarskem /.../.*
601–602 (6)	Prekmurje	*/.../ Jugoslavija dobila več madžarskih vasi ...; V prazgodovini in antiki je Prekmurje prečkala rimska vojaška cesta /.../ barbarska plemena ...; /.../ knez Kocelj ...; /.../ vključeno v ogrsko kraljestvo do 1919 ...; /.../ prešlo v Kraljevino SHS ...; /.../ zahodna meja ustalila na Muri ...; /.../ fevdalne posesti ...; /.../ reformacija ...; /.../ književnost ...; /.../ 1933 KP ...; /.../ 1941 zasedle madžarske čete ...; /.../ osvobojeno 1. aprila 1945.* + zemljevid pokrajine
3678 (8)	Trianonska pogodba	*/.../ prvi osnutek meje /.../ puščal Prekmurje zunaj Kraljevine SHS.; /.../ 4. avgusta 1919 /.../ dodeljena Prekmurje ...; V imenu Kraljevine SHS so trianonsko pogodbo podpisali Nikola Pašić, Ante Trumbić in Ivan Žolger.*

Enciklopedija Slovenije (1992, 1993, 1995, 1999)

Stran (zvezek)	**Geslo** (ali omemba pri drugem samostojnem geslu)	**Besedilo** (+ označuje slikovno gradivo)
128–130 (6)	Lendava	obsežno samostojno geslo (odlomek s prvo in zadnjo povedjo): *Kraj se morda prvič omenja v delu Conversio Bagoariorum et Carantanorum (871), v katerem se govori o cerkvi, ki naj bi jo v kraju Lindolves posvetil škof Liupram. /.../ Evangeličanska verska o. je bila ustanovljena 1902; do 2. sv. v. je bila močna židovska občina.* + Lendava, razglednica iz 1902; Lendava – Lendva (panoramski posnetek); Lendava – Lendva, širše območje kraja zemljevid (karta); Občina Lendava – Lendva (zemljevid/karta)
279–280 (9)	Lendava	posredna omemba pri geslu Prekmurje
242–246 (7)	Murska Sobota	obsežno samostojno geslo (odlomek s prvo in zadnjo povedjo): *Ime Sobota se v zapisih iz 14. st. pojavlja kot Zombata, Zumbota, Sombatha oz. Zombota, kar govori o prvotni slovanski obliki imena. /.../. Vojaško sodišče za Prekmurje in Štajersko je aprila in maja 1945 na sodnih procesih v soboškem gradu obsodilo zaradi sodelovanja z okupatorjem na smrt ali težke zaporne kazni več ljudi.* + Murska Sobota, Trg zmage; Murska Sobota, širše območje kraja (zemljevid/karta); Aleksandrova ulica, zdaj Slovenska ulica v Murski Soboti; značilna panonska cesta s secesijskimi stavbami; razglednica iz ok. 1935; Feri Novak, Drevored med gradom in evangeličansko cerkvijo v Murski Soboti, 1937; evangeličanska cerkev je delo Ernőja Gereya iz 1909–10, razglednica iz ok. 1937; Prezbiterij ž. c. v Murski Soboti, 3. četrtina 13. st.; Severna fasada gradu v Murski Soboti, 1. pol. 18. st.; Občina Murska Sobota (zemljevid/karta)
279–281 (9)	Murska Sobota	posredna omemba pri geslu Prekmurje
242 (7)	Murska republika	obsežno samostojno geslo + Odlok revolucionarne oblasti Murske republike o javnem redu in miru, Murska Sobota 3. 6. 1919 (fotografija)

146, 147–149 (9)	Porabski Slovenci	*Slov. geografsko poimenovanje Slovensko Porabje se uporablja po trianonski mirovni pogodbi 1920.; /.../ večji del ozemlja ogrskih Slovencev priključili k Sloveniji, severovzhodni del pa k Madžarski; Porabske in prekmurske Slovence so Madžari imenovali Vendi; /.../ pri tem so pogosto zanikali tudi njihov slovenski izvor. - Protestantizem je s slov. strani v 17. st. zajel tudi Porabje.; /.../ dobili tudi šolo s poukom v maternem jeziku; Do konca 1. sv. v. so bili p. S. /.../ povezani s prekmurskimi Slovenci.* + Porabje, 1991; Feri Lainšček, Bratje, škratje, tatje, predstava lutkovne skupine z Gornjega Senika v Monoštru 1992; Lenka v spremstvu fašenkov na pustovanju v Števanovcih, 1992; Božični koncert pevskega zbora Avgust Pavel v ž. c. na Gornjem Seniku, 1994; Kulturni dom na Gornjem Seniku; Nastop folklorne skupine z Gornjega Senika na Porabskih dnevih v Sakalovcih 1994; Slovenci v okolici Monoštra, stalna razstava v Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru; kolovrat in odprto ognjišče; Začarana Ančka, uprizoritev dramske skupine slovenskih dijakov gimnazije v Monoštru 1994; Pesem od pet pijanih bab, dramska skupina na Gornjem Seniku 1994; dramatizirana ljudska pesem
278–281 (9)	Prekmurje	*Najstarejša naselitev v P. je dokazana za pozno kameno dobo v Bukovnici, kjer izkopavanja kažejo, da je naselbina obstajala od konca mlajše kamene dobe do pozne bakrene dobe. - V bronasti dobi so naselbine postavljene v popolnoma novem okolju; med bakrenodobnimi in bronastodobnimi naselbinami je večja časovna vrzel, saj so vse do zdaj znane naselbine (Dolnji Lakoš, Lendava, Hotiza, Gančani) iz pozne srednje bronaste dobe (14.-13. st. pr. n. št.). V pozni bronasti dobi (kultura žarnih grobišč) je bilo P. tako rekoč nenaseljeno. - V mlajši železni dobi, ko so prišla s severozahoda keltska plemena, sta bili naselbini v Trnju in Černelavcih. - Med rimsko zasedbo je bila pokrajina gosto poseljena. ... cesta, ki je iz Ptuja prečkala Slovenske gorice, v medmurskem delu pri Sv. Martinu na Muri (Halicanum) prečkala Muro in mimo Kota blizu Hotize, Gaberja, Dolge vasi, Szombathelya in Soprona dosegla Petronell ob Donavi. - Gomilna grobišča so se tako po tristoletnem premoru spet pojavila na ozemlju zdajšnje Spodnje Avstrije, zahodne Madžarske, severne Hrvaške in Pomurja. V P. je znanih 77 najdišč z gomilnimi grobišči iz časa od 1. do zač. 3. st. - Slovani so se v P. naselili že v prvem naselitvenem valu v 2. pol. 6. st. V obdobju med 568 in 803 je P. pripadalo Avarom in Slovanom. Sredi 9. st. je postala → Spodnja Panonija kneževina pod oblastjo moravskih knezov Pribine in Koclja, vendar frankovska mejna grofija. Pod frankovskim vplivom se je začelo pokristjanjevanje in ob tem gradnja prvih cerkva. Med trinajstimi, ki jih je takrat posvetil salzburški škof Liupram, je mogoče locirati v P. dve (Lindolves, Businiza). V 2. pol. 9. st. so v Panonijo vdrli Madžari in ok. 900 uničili frankovsko ureditev do Alp. - Ob koncu 11. st., ko se je meja premaknila na zahod do nem.-ogrske državne meje, je bilo upravno razdeljeno med županijo Zala s sedežem v Zalaváru (pozneje v Zalaegerszegu) in županijo Vas s sedežem v Vasváru (pozneje v Szombathelyu). - Med večjimi zemljiškimi kompleksi je posestvo Dolnja Lendava 1192–1644 pripadalo družini Hoholt ali Bánffy, pozneje pa so postali lastniki posameznih delov zemljišča Esterházyji, Nádasdyji, györški škof Jurij Széchenyi in Zichyji; drugo gospostvo je bilo Gornja Lendava (Grad) in tretje Belmura ali Murska Sobota. Na tem se je po Amadejcih kot najpomembnejši lastnik (1366–1685) uveljavila družina Széchy, za njo pa Batthyányji in Szapáryji. - Vsa zemljiška upravna središča so se že v 14. st. omenjala kot mesta. Razvoj so po bitki pri Mohaču 1526 onemogočali številni tur. vpadi. - Cerkvenopravno je bilo vzhodno slov. etnično ozemlje med Muro in Rabo 1094 priključeno k škofiji v Zagrebu, 1176 pa razdeljeno med le-to in škofijo v Győru (od 1777 pod združeno upravo škofije Szombathely). L. 1923 je prišlo pod jurisdikcijo lavantinske škofije. - Zaradi močne opore med ogrskim plemstvom se je protestantizem uveljavil v P. že sredi 16. st. in se zaradi ugodnih razmer ohranjal veliko dlje kot v drugih slov. pokrajinah in deželah. - V prevratnih letih 1918–19 (→ Murska republika) je povezovanje doseglo vrhunec z zahtevo po priključitvi h Kraljevini SHS. Z dovoljenjem mirovne konference je njena vojska zasedla P. 12. 8. 1919. - Podobno tipične agrarne pokrajine so v novi državi spremenili novi industrijski obrati, nova cestna in železniška povezava s Slovenijo (Murska Sobota–Ormož 1924). - Po kratki nem. zasedbi je 1941 oblast v P. spet prevzel madž. okupator in uvedel svojo vojaško, nato pa civilno upravo. P. je madž. parlament 16. 12. 1941 formalnopravno*

		priključil k Madžarski. Moč madž. represivnega aparata se je kazala v številnih sodnih procesih (Murska Sobota, Pécs, Vác) proti sodelavcem odporniškega gibanja, ki so poleti 1941 opravili nekaj sabotažnih akcij, in Slovencem, ki so se priselili v pokrajino med vojnama, ter v interniranju vseh judovskih prebivalcev, izmed katerih so se le redki vrnili iz nem. taborišč. - Borci → Prekmurske partizanske čete so ob pomoči Rdeče armade aprila 1945 prevzeli oblast. Poleg sprememb družbene ureditve države je P. doživelo tudi preoblikovanje upravno-političnega položaja, ko je bilo združeno z delom Štajerske v regionalno skupnost Pomurje. + G. Tannstetter, *Tabula Hungariae*, Ingolstadt, 1528; Bakrenodobni idol, Bukovnica, žgana glina, PM v Murski Soboti; Ornament v tehniki brazdastega vreza s simboličnimi pomeni; Gomile pri Gerlincih iz 2. st. po n. št.; Ostanki lesenega vodnjaka iz bronaste dobe, Doliča blizu Dolnjega Lakoša, posnetek ob izkopavanju 1983; Posoda, Dolnji Lakoš, žgana glina, 14./15. st. pr. n. št., PM v Murski Soboti; Nagrobnik Vibenove družine, Dolga vas, beli marmor, 2. pol. 1. st. po n. št., PM v Murski Soboti; Razglas Slovencem med Rabov in Mürov; letak mariborskega Narodnega sveta, raztrosen nad Prekmurjem z letali mariborske letalske stotnije spomladi 1919; Slovenska Krajina v 14. st. (po Ivanu Zelku iz Kronike, 1963); Volilni shod Slovenske ljudske stranke in tabor Kmečke zveze za Prekmurje v Murski Soboti 29. 8. 1926; Proslava osvoboditve Prekmurja v Murski Soboti 7. 4. 1945; govori vodja delegacije SNOS Jože Rus; Uradna proslava ob priključitvi Prekmurja k Madžarski v Murski Soboti 29. 6. 1941.
334 (13)	Trianonska pogodba	krajše samostojno geslo (*Sporazum med Madžarsko in antantnimi državami po 1. sv. v. Podpisana je bila 4. 6. 1920 v dvorcu Veliki Trianon v Versaillesu ... /.../ je morala odstopiti Gradiščansko, Romuniji Transilvanijo, Bukovino in večji del Banata, Češkoslovaški Slovaško in Kraljevini SHS Prekmurje, del Banata, Bačko, Baranjo in Medmurje. Prekmurje je Kraljevina SHS že 12. 8. 1919 zasedla z vojsko na podlagi dovoljenja pariške mirovne konference.*)

Prekmurje

lengyelske skupine. Večina naselbin (Filovci, Dobrovnik, Kobilje, Mlajtinci, Gomilica, Gančani, Puconci, Korovci, Lendava, Brezovica blizu Velike Polane) je nastala v bakreni dobi (lasinjski kulturni krog). Zvele so le krajši čas, po njihovem propadu so bila ta območja opuščena. Poleg ugotovljenih naselbin kažejo na poselitev v bakreni dobi tudi naključne najdbe, predvsem kamnita orodja (72 najdišč). V bronasti dobi so naselbine postavljene v popolnoma novem okolju: med bakrenodobnimi in bronastodobnimi naselbinami je večja časovna vrzel, saj so vse do zdaj znane naselbine (Dolnji Lakoš, Lendava, Hotiza, Gančani) iz pozne srednje bronaste dobe (14.–13. st. pr. n. š.). V pozni bronasti dobi (kultura žarnih grobišč) je bilo P. tako rekoč nenaseljeno. Znane so le naključne najdbe, npr. bronasto bodalo iz Bogojine in bronasta ovratnica iz Pertoče. Opustelost pokrajine se je nadaljevala tudi v starejšo železno dobo. Znana je naključna najdba bronaste zapestnice iz Bogojine. V mlajši železni dobi, ko so prišla s severovzhoda keltska plemena, sta bili naselbini v Trnju in Černelavcih.

Med rimsko zasedbo je bila pokrajina gosto poseljena. Znanih je več naselbin (Ižakovci, Bratonci, Puževci, Filovci, Ivanci, Gornji Lakoš, Dolnji Lakoš, Dolga vas, Kupinci). Poglavitna skrb Rimljanov je bila tudi v provinci Panoniji, pod katero je spadalo P., gradnja novih cest. Glavno vlogo v povezavi med Italijo in panonskimi mesti je prevzela cesta, ki je iz Ptuja prečkala Slovenske gorice, v medmurskem delu pri Sv. Martinu na Muri (Halicanum) prečkala Muro in mimo Kota blizu Hotize, Gaberja, Dolge vasi, Szombathelya in Soprona dosegla Petronell ob Donavi. Ob tej cesti je bil vpliv rimske kolonizacije močnejši, saj so tod prevladovali običaji rimskih naseljencev. Ta vpliv se je kazal predvsem v izdelovanju nagrobnih kamnitih spomenikov (Dolga vas, Murska Sobota, Noršinci, Ižakovci, Gerlinci), avtohtoni preb. pa so za svoja počivališča našli vzore v prazgodovinskih gomilnih grobiščih. Gomilna grobišča so se tako po tristoletnem premoru spet pojavila na ozemlju zdajšnje Spodnje Avstrije, zahodne Madžarske, severne Hrvatske in Pomurja. V P. je znanih 77 najdišč z gomilnimi grobišči iz časa od 1. do zač. 3. st.; v premeru merijo do 20 m, v višino pa do 3 m. V njih so bili žgani in največkrat posamični grobovi različnih oblik. Poznoantičnih najdišč v P. ni, zato poselitvena slika tega časa ni jasna. V nemirnih časih preseljevanja ljudstev, ko so se na prehodnem območju iz Panonije v Italijo menjavala nomadska ljudstva, v pokrajini ob Muri ni bilo možnosti za varno naselitev, poseljenost je zato gotovo upadla. Nejasna je tudi poselitvena slika ob prvi slovanski naselitvi, ki ima bistveno manjše naselbinske sledi. Iz tega časa je ob antičnih veleposestnih središčih («vilah») edina znana staroslovanska najdba v P. železna ostroga iz Dokležovja.

LIT.: S. PAHIČ, *XX. Murska Sobota* (v: ANSI, Lj 1975, 335–338); I. ŠAVEL, *Topografska podoba XX. Prekmurje*, Lj 1991; isti, *Prazgodovinske naselbine v Pomurju*, MS 1994. I. Sa.

Slovani so se v P. naselili že v prvem naselitvenem valu v 2. pol. 6. st. V obdobju med 568 in 803 je P. pripadalo Avarom in Slovanom. Sredi 9. st. je postala → *Spodnja Panonija* kneževina pod oblastjo moravskih knezov Pribine in Koclja, vendar frankovska mejna grofija. Pod frankovskim vplivom se je začelo pokristjanjevanje in ob tem gradnja prvih cerkev. Med trinajstimi, ki jih je takrat posvetil salzburški škof Liupram, je mogoče locirati v P. dve (Lindolves, Busiuza). V 2. pol. 9. st. so v Panonijo vdrli Madžari in ok. 900 uničili frankovsko ureditev tja do Alp. Po porazu pri Augsburgu 955 so se bili prisiljeni umakniti. P. je spadalo v madž. mejno-obrambni pas ob obsežni mejni puščí. Ob koncu 11. st., ko se je meja premaknila na zahod do nem.-ogrske državne meje, je bilo upravno razdeljeno med županijo Zala s sedežem v Zalavári (poznеje v Zalaegerszegu) in županijo Vas s sedežem v Vasvári (poznеje v Szombathelyu). V županijskih središčih so bili osredotočeni mejni stražarji (jobagioni); ti so bili zaradi obrambne službe, ki so jo opravljali, lastniki prvih manjših zemljiških posestev, poznеje pa so ti po kraljevi podelitvi pripadla različnim fevdalcem. Med večjimi zemljiškimi kompleksi je posestvo Dolnja

279

Bakrenodobni idol, Bukovnica, žgana glina, PM v Murski Soboti; ornament v tehniki brazdastega vreza s simboličnimi pomeni

Gomile pri Gerlincih iz 2. st. po n. š.

Ostanki lesenega vodnjaka iz bronaste dobe, Doliča blizu Dolnjega Lakoša; posnetek ob izkopavanju 1983

Posoda, Dolnji Lakoš, žgana glina, 14. st. pr. n. š., PM v Murski Soboti

Nagrobnik Vibenove družine, Dolga vas, beli marmor, 2. pol. 1. st. po n. š., PM v Murski Soboti

Zgodovina Prekmurja je najceloviteje predstavljena v 9. zvezku Enciklopedije Slovenije (1995, str. 278–281), kjer besedilo dopolnjuje bogato slikovno gradivo.

PREKMURJE V LEKSIKONIH

Pregledali smo devet del, ki imajo v naslovu besedo »leksikon«. Dodatna izjema je leksikon *Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon* kot eden od dveh iz nabora biografskih leksikonov vsebuje geslo o Vilmošu Tkalcu, osrednjem akterju Murske republike,[30] tako kot že *Slovenski biografski leksikon*.[31]

Krajevni leksikon Dravske banovine (1937)

V uvodnem delu leksikona (Banovinski pregledi, strani 1–68) je najprej zgodovinski pregled od prevrata 1918 in opis ozemlja banovine (tudi o Prekmurju). Sledijo opisi srezov, občin in krajev (69–610), med temi sta tudi posebni poglavji za Lendavo (strani 299–307) in Mursko Soboto (strani 452–464). Pri opisu Trdkove (Srez Murska Sobota) so omenjeni porabski Slovenci: »Odtod se nudi razgled po ozemlju rabskih Slovencev proti Monoštru, ki pripada Madjarski.«[32] Spodaj so nanizani kodirani in kronološko razvrščeni ključni dogodki in mejniki ter standardizirani tipi dogodkov in procesov, ki so v zgodovinskem opisu najpogosteje navedeni (najpogostejši so politični dogodki).

Dogodek/Mejnik	Obdobje/ Letnica/ Datum	Posamezniki/Plemstvo/ Prebivalci/ Organizirane skupine	Tip dogodka ali procesa
Rimska provinca Panonija	antika	-	politični
Cesta Poetovio–Halicanum (Lendava)–Savaria (Sombotel)	antika	-	infrastrukturni
Pribina prejme fevd	ok. 840	Pribina	fevdalni
Smrt Pribine	860/861	Pribina	dinastični, politični
Smrt Koclja	ok. 874	Kocelj	dinastični, politični
Madžarska oblast	896	-	politični
Zagrebška škofija	11. st.	-	cerkveni
Regulacija Mure	zač. 16. st.	Tomaž Széchy	infrastrukturni, okoljski
Prestop v katoliško vero	16.–17. st.	Nádasdyji	verski
Prihod predikantov	zač. 17. st.	-	verski
Ustanovitev škofije v Sombotelu	1777	Marija Terezija	cerkveni
Tolerančni patent	1781	Jožef II.	pravni
Slavnost v Ljutomeru	3. 11. 1918	udeleženi Prekmurci	politični
Zasedba Lendave	28. 12. 1918	Jurišić	vojaški
Boljševistična oblast/Murska republika	marec 1919	Tkalec	politični
Sklep o zasedbi Prekmurja	1. 8. 1919	Vrhovni svet v Parizu	politični
Vojaška zasedba	12. 8. 1919	jugoslovanska vojska	vojaški
Sedež uprave v Soboti	6. 9. 1919	civilni Komisar (Lajnšič)	upravni
Agrarna reforma (delitev veleposesti)	po 1919	Eszterházy, Nádasdy	gospodarski
Okrajno glavarstvo	1. 6. 1921	uprava	upravni
Lavantinska uprava	1923	-	cerkveni
Postavljeno obeležje na Tromejniku	31. 5. 1924	-	politični
Ustanovljen Srez Lendava	1925	-	upravni

30 *Osebnosti* (M–Ž), str. 1178: »Tkalec, Vilmoš (Turnišče, 8. 1. 1894–?), politik. Pred 1. sv. v. je poučeval na o. š. v Črenšovcih. 1917 je bil ujet na rus. fronti, po vojni je poveljeval madž. policijskim enotam ob Muri. Po razglasitvi Madžarske republike svetov je postal 12. 4. 1919 vodja sveta Slovenske krajine; 29. maja je dosegel razglasitev Murske republike in postal njen preds. Po njenem propadu se je 4. junija umaknil v Avstrijo; po vrnitvi avgusta so ga jsl. oblasti zaprle v Lendavi, od koder je po nekaj dneh zbežal na Madžarsko; za njim je izginila vsaka sled.«

31 Uredništvo, »Tkalec, Viljem«, https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi702024/#slovenski-biografski-leksikon, (30. 6. 2026).

32 *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 455.

Leksikoni Cankarjeve založbe (1973–2006)

V tem delu so gesla o Prekmurju in njegovi zgodovini krajša, dolga od enega do treh stavkov (razen v zadnji izdaji leta 2006). Priložene so slikovne priloge oz. fotografije, večinoma panoramski posnetki prekmurske ravnice, Murske Sobote (z gradom) in borovega gostüvanja. Fotografije v izdajah iz sedemdesetih in osemdesetih let so večinoma črno-bele. Murske republike kot samostojnega gesla v teh izdajah ni.

Vir (leto izdaje)	**Stran**	**Geslo**	**Besedilo** (+ označuje slikovno gradivo)
1973, 1988, 1994, 2006	561, 570	Lendava	*mesto v sv. Sloveniji, v Prekmurju, rim. Halicanum*; + mestno središče
2006	596–597	Lendava	*Na območju L. je bila rim. postojanka Halikan (lat. Halicanum); prva omemba kraja v 9. stol. (Lindolvec). /…/ V okolico L. so se med 1. svet. vojno priseljevali begunci s soške fronte ter primorski Slovenci in Istrani. Nad L. je istoim. grad; prvotna stavba s konca 12. stol., porušen 1276, ponovno obnovljen in pozidan konec 13. stol., od 18. stol. do 2. svet. vojne v lasti Esterházyjev, ki so ga utrdili in obnovili (v obliki črke L); v stavbi sta zdaj mestna galerija in muzej (mdr. stalna razstava o bronastodobnem naselju Oloris pri Dolnjem Lakošu).* + Lendava z gradom
1988	674, 677	Murska Sobota	*Rim. izkopanine; prva omemba 1348, kot mesto 1366. Baročni grad (pokrajinski muzej); prvotna cerkev sv. Miklavža iz 11. ali 12. st., ohranjene gotske freske iz 14. st. Rim. izkopanine; baročni grad (pokrajinski muzej); prvotna cerkev sv. Miklavža iz 11. ali 12. st., ohranjene gotske freske iz 14. st.;* + grad, središče mesta
2006		Murska Sobota	*Rim. izkopanine; prvotna cerkev sv. Nikolaja iz 11. ali 12. st., ohranjene gotske freske iz 14. st.; evangeličanska cerkev iz 1909–10. Grad prvič omenjen 1478, dvorec pozidan v renesančnem slogu konec 16. st., v 1. pol. 18. st. baročno predelan in olepšan s plastikami (baročni glav. portal in balkon, arkadno dvorišče, vogalni stolpi, park); v njem Pokr. muzej, ust. 1955.* + panoramski posnetek mesta
1973, 1988, 1994, 2006	-	Murska republika	-
1973, 1988, 1994	819, 823	Porabski Slovenci	*Od 10. st. so v sklopu ogrske oz. madžarske države. Danes uživajo nekatere manjšinske pravice* (→ *Porabje*).
2006	872	Porabski Slovenci	*P. S. so v sklopu ogrske oz. madžarske države od 10. stol., njihov položaj se je bistveno poslabšal po nastanku → Avstro-Ogrske s pospešeno madžarizacijo; tudi po 1. svet. vojni je ozemlje s P. S. po → trianonski pogodbi večinoma ostalo Madžarski; Madžari so jih tako kot druge ogrske Slovence im. → Vendi in zanikali njihov sl. izvor.*
1988, 1994	842, 848, 310, 733	Prekmurje	*pokr. v sv. Sloveniji, del → Pomurja, med Muro in drž. mejo z Avstrijo in Madžarsko. /…/ Sred. Murska Sobota.* + fotografija (borovo gostüvanje); + žitno polje v ravninskem delu Prekmurja
2006	889	Prekmurje	*Pokrajina v s.v. Sloveniji, na levi strani Mure (del Goričkega in Lendavskih goric ter Ravensko in Dolinsko), del → Pomurja.* + panoramski posnetek pokrajine
1973, 1988, 1994	1071, 1098–1099	Trianonska pogodba	*po 1. svet. vojni 1920 sklenjena mirovna pogodba med Madžarsko in antanto; Madžarska izgubila 2/3 ozemlja (Jugoslavija dobila Pomurje in …)*
2006	1138	Trianonska pogodba	*Mirovna pogodba med → veliko antanto in madž. delom nekdanje Avstro-Ogrske, podpisana 4. 6. 1920 v sklopu → versajskega miru v palači Trianon v Versaillesu; Madžarska je izgubila 2/3 ozemlja; Kraljevina SHS je dobila Prekmurje in …*

Prekmurje: borovo gostüvanje

Prekmurje, pokr. v sv. Sloveniji, del →Pomurja, med Muro in drž. mejo z Avstrijo in Madžarsko. Na s. je Goričko, terciarno gričevje, j. od njega Ravensko in Dolinsko, na skrajnem v. Lendavske gorice. Poljed., živinor., vinogr.; ind. po 1945. Sred. Murska Sobota. (BARVNA STR. 310)

Geslo Prekmurje s fotografijo borovega gostüvanja, enega prepoznavnih in ponavljajočih se motivov v prvih izdajah Leksikona Cankarjeve založbe (tu iz leta 1988, str. 842).

Krajevni leksikon Slovenije (1980)[33]

Četrta in hkrati zadnja knjiga *Krajevnega leksikona Slovenije. Podravje in Pomurje* obravnava 13 tamkajšnjih občin in njihovih 1162 naselij. Kot pojasnjujejo v uredništvu, se je od izida prve knjige leta 1968 v Sloveniji marsikaj spremenilo (novogradnje, številni infrastrukturni projekti, po potresna obnova na Kozjanskem in Tolminskem, ljudsko štetje 1971).[34] Predstavljeni sta obe prekmurski občini: Murska Sobota na straneh 265–282 in Lendava na straneh 91–101 s topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in drugimi podatki. Gesli sestavlja splošni pregled, ki mu sledita obširna zgodovinska opisa ter opisi drugih krajev in naselij v občinah. Med najpogosteje citiranimi avtorji objav so do tedaj najbolj uveljavljeni zgodovinopisci za Prekmurje: Ivan Zelko, Fran Šebjanič in Ivan Škafar, dva od njih sta tudi katoliška duhovnika.

Pri opisih manjših krajev ali vasi so podatki večinoma povzeti po objavah Svetozarja Ilešiča, Branka Severja, Franca Šebjaniča, Ivana Zelka in Franceta Steleta oz. na osnovi do tedaj dostopnih znanstvenih in strokovnih člankov, objavljenih v revijah humanističnih ved (zgodovina, arheologija, umetnostna in cerkvena zgodovina, etnologija).

V nadaljevanju so prikazani kodirani in kronološko razvrščeni ključni dogodki in mejniki ter standardizirani tipi dogodkov in procesov, ki so v zgodovinskem opisu najpogosteje navedeni. Gre za enoten, od povojnega obdobja ločen del gesla s časovnim razponom od prazgodovine do konca druge svetovne vojne.

Dogodki in mejniki, vključeni v opis zgodovine Lendave in okolice

Dogodek/ Mejnik	Obdobje/ Letnica/Datum	Ozemlje/Regija/Kraj	Posamezniki/Plemstvo/ Prebivalci/Organizirane skupine	Tip dogodka ali procesa
Poselitev	prazgodovina	Dolinsko	-	naselitveni
Rimska uprava in promet	antika	Panonija, Lendava	Rimljani	administrativni, infrastrukturni
Podelitev ozemlja	ok. 840	Spodnje Pomurje	Ludvik, Pribina	politični
Ustanovitev cerkve	9. st.	Lendava	Pribina	verski
Uvedba bogoslužja	9. st.	Dolinsko	Metod	verski
Konec samostojnosti	874	Panonija	Kocelj	politični
Madžarska oblast	896	Dolinsko	Madžari	politični
Nakup Lendave	1192	Lendava	Hoholt/Hahold (Hahót)	fevdalni, pravni
Pražupnije	1334	Turnišče, Lendava	-	verski
Darilni listini	1378, 1481	Lendava	Ludvik I., Elizabeta	pravni, politični
Bitka pri Mohaču	1526	Mohač	-	vojaški
Tiskarna	1572	Lendava	Nikolaj Bánffy	kulturni
Turški vpadi in uničenje vasi	po 1600	Kaniža, Dolinsko	Turki	vojaški

33 *Krajevni leksikon Slovenije IV.* Ta izdaja temelji na *Krajevnem leksikonu Dravske banovine*.

34 *Krajevni leksikon Slovenije IV*. (Spremna in sklepna beseda).

Izumrtje rodbine	1644	Dolinsko	Hoholt/Hahold/Hahót (Bánffy)	dinastični
Zemljiška odveza	1848	Dolinsko	kmetje, fevdalci	socialni
Dualizem	1867	Avstro-Ogrska	-	politični
Šolski zakon	1868–1907	Ogrska	Apponyi	politični
Popis prebivalstva	1890, 1910	Turnišče	Slovenci, Madžari	demografski
Izhajanje časopisa Novine	1932	Lendava	-	kulturni, medijski
Izhajanje časopisa Ljudska pravica	5. 10. 1934	Ljubljana	-	kulturni, medijski
Ustanovitev MK KPS	1938	Prekmurje	Kovač, Kranjec	politični
Prihod Nemcev	1941	Lendava	nemška vojska	vojaški
Sestanek OF	22. 7. 1941	Velika Polana	Kovač	politični
Smrt Kovača	18. 10. 1941	Gančani	Kovač	vojaški, politični
Internacije	22.–23. 6. 1942	Sárvár	družine	politični, represivni
Aretacije Judov	26. 4. 1944	Lendava	Judje	politični, represivni
Partizanska četa	12. 12. 1944	Prekmurje	OF	vojaški
Osvoboditev	4. 4. 1945	Lendava	partizani	vojaški

Dogodki in mejniki, vključeni v opis zgodovine Murske Sobote

Dogodek	**Datum**	**Posamezniki/Plemstvo/ Prebivalci/Skupnosti/ Organizirane skupine**	**Tip dogodka ali procesa**
Rimski nagrobnik	ok. 150	-	arheološki
Vključitev v cerkveno upravo Salzburga	1071	-	verski
Podelitev zemljišča med Muro in Ledavo	13. st.	Andrej II., Uruz	fevdalni
Prva omemba Sobote	1297	-	pravni
Sobota kot *civitas*	1366, 1431	-	politični
Sejmi	1479	-	gospodarski
Carinska postojanka	1556	-	gospodarski
Protestantizem	16. st.	Jakob Kottaj, Tomaž Križan, Tomaž Marič	verski
Turški vpadi	17. st.	Turki	vojaški
Nakup posesti	1687	Szapáry, Kery, Szécseny	fevdalni
Sejmi	1697	-	gospodarski
Grofje Szapáry	1722 (–20. st.)	Szapáry	dinastični
Industrija	19. st.	Hartner	gospodarski
Raznarodovalni časnik	1884	Grünbaum	medijski, kulturni
Železnica	1885, 1907	-	infrastrukturni
Evangeličanska cerkev	1910	Samu Pecz	verski
Razglasitev republike	29. 5. 1919	Vilmoš Tkalec	politični
Priključitev Jugoslaviji	po 1919	-	politični
Tovarna	1922	Benko	gospodarski
Poplava	1925	-	okoljski
Tovarna	1925	Cvetič	gospodarski
Elektrifikacija	1926	-	infrastrukturni

Tovarna	1932	Šiftar	gospodarski
Prodaja gradu	1934	mestna občina	gospodarski
Sestanek komunistov	4. 6. 1941	Kovač, Bagari, Špilarčič	politični
Aretacije	22. 7. 1941	Madžari	politični, represivni
Usmrtitve	1941	Cvetko, Kardoš	politični, vojaški
Aretacija Judov	1944	Judje	politični, represivni
Boji in odpor	1945	partizani	vojaški

Glede na tip dogodka ali procesa so v zgodovinskem opisu Lendave do leta 1945 najpogosteje zastopani politični dogodki in procesi, sledijo verski in kulturni. Pri opisu Murske Sobote prevladujejo gospodarski in politični dogodki, sledijo verski in infrastrukturni. Pol-, celo- ali večstranski zgodovinski oris je dodan pri Murski Soboti in večjih krajih, kot je Lendava, ter krajih, pomembnejših z vidika cerkvene organizacije (npr. Turnišče), in tam, kjer so dostopni podatki oz. literatura. Zgodovinskemu pregledu Lendave in Murske Sobote sledijo krajši geografski opisi krajev v istoimenskih občinah: navedbe pomembnih kulturnih stavb, sakralnih in gospodarskih objektov, obrtnih dejavnosti, šolskih poslopij, arheoloških najdb, spomenikov, osebnosti iz novejše in sodobne zgodovine ter dogodkov v povezavi z narodnoosvobodilnim bojem.

Pri geslih je – odvisno od do takrat dostopnih virov in tiskov o starejših obdobjih, kot sta srednji in novi vek – dodan krajši ali daljši zapis o številnih plemiških rodbinah oz. družinah. Kot primer krajšega je v zvezi z Genterovci: »*Kraj se prvič omenja leta 1381 v zvezi z grofom Bánffyjem*« (str. 104). Kot večvrstni del besedila v povezavi prav z Bánffyji ter srednjim in novim vekom je tu primer za Kobilje: »*Tu so našli več kamnitih sekir; na južni strani vasi so bile menda na njivah rimske gomile. V srednjem veku je bilo Kobilje, ki je po starem izročilu stalo nekoliko stran od sedanje vasi, sprva last zalavarskega gradu. Leta 1242 se omenja v zvezi z vpadi Tatarov, ki pa ga niso prizadeli. Leta 1271 je kralj Štefan V. podaril vas s cerkvijo sv. Martina zaradi zaslug v boju proti Čehom nekemu »Židovu« iz Mileja, ki je sv. od tod na Madžarskem. Ta posest pa je bila že leta 1340 v rokah doljnjelendavske rodbine Bánffyjev. V starih listinah se navaja vas različno: 1208 Kobula, 1236 Kebela, 1329 Kebele, končno madžarsko Kebelszentmarton, slovensko Kobiljanski sv. Martin in Kobilje, kar je še danes. V začetku novega veka so bile zaradi ropanja in požiganja Turkov vse naselbine ob Kobiljanskem potoku povsem uničene: sv. Martin s cerkvijo in samostanom, Čerteg in Mali Vrh. Zato vizitacijski zapiski zagrebške škofije, kamor je ta del Prekmurja spadal do leta 1777, v drugi polovici 17. stoletja in v začetku 18. stoletja Kobilja ne omenjajo. Nanje spominja ledinsko ime Turško pokopališče (töröktemetés), kjer je še ohranjena gomila, o kateri trdi ustno izročilo, da je tam pokopan neki turški poveljnik, in depo srebrnika leopoldincev iz leta 1690, najden pri kopanju gline zraven opekarne med zadnjo vojno, verjetno priča o veliki stiski domačinov.*«[35]

Pri nekaterih opisih krajev so vključeni tudi manj suhoparni dogodki. Takšen primer je Ženavlje, zadnje naselje v občini Murska Sobota (danes v občini Gornji Petrovci na Goričkem). V zadnjem odstavku je omenjen dogodek, ki je postal del lokalne zgodovine in je v času, ko se je zgodil, veljal za pravo senzacijo. Ženavlje: »*Kraj vasi sta 18. avgusta 1934 na poletu iz Bruslja pristala belgijska stratosferna letalca prof. Cosyns in njegov pomočnik van der Elst*« (stran 326). Dogodek oz. nesreča s srečnim koncem je odmevala doma in v tujini, posebej v Belgiji, ter je danes neločljiv del enciklopedičnih gesel o obeh raziskovalcih in raziskovanju stratosfere. Izkazuje tudi, kako je znanstveno raziskovanje (Belgijca sta opazovala dogajanje v stratosferi in izvajala meritve kozmičnih žarkov) pritegnilo laično javnost v obdobju, ko so se ljudje že navadili letal, baloni pa so veljali za nekakšen anahronizem. V Sloveniji je bil o belgijskih raziskovalcih Maxu Cosynsu in njegovem asistentu Elstu po osamosvojitvi posnet dokumentarno-igrani film (*Nebo nad Ženavljami ali Dan, ko nam je Evropa padla na glavo*; RTV Slovenija, 1994), ki temelji na noveli pisatelja Milana Vincetiča *Nebo nad Ženavljami*. V tej goričkí vasi je danes 18. avgust občinski praznik, na mestu pristanka stratosferskega balona pa so v devetdesetih letih postavili spominsko obeležje.[36]

Krajevni leksikon Slovenije (1995)

Ta leksikon je izšel kot posodobljena in barvitejša nadgradnja Krajevnega leksikona Slovenije iz leta 1980. Opis zgodovine Murske Sobote in Lendave je daljši, predstavljen je razvoj obeh naselij v vseh glavnih zgodovinskih obdobjih – od prazgodovine oz. antike do sodobnosti. Omenje-

35 *Krajevni leksikon Slovenije IV.*, str. 106.

36 V *Leksikonu Dravske banovine* je pristanek omenjen v poglavju Srez Murska Sobota (str. 456).

ni so ključni mejniki: zgodnja poselitev (rimska doba), srednjeveški razvoj (prve omembe, cerkvena in fevdalna ureditev), gospodarski in prometni pomen, reformacija, turški vpadi, spremembe oblasti, modernizacija v 19. stoletju ter vpliv obeh svetovnih vojn. Posebej so izpostavljeni politični preobrati (Tkalčeva razglasitev Murske republike) in gospodarski razvoj (industrija, železnica).

Stran	**Geslo** (ali omemba pri drugem samostojnem geslu)	**Besedilo** (+ označuje slikovno gradivo)
213–214	Lendava	*Območje, kjer je danes Lendava, je bilo obljudeno že v prazgodovinski dobi. - Ob rimski cesti Poetovio–Savaria je bila severno od današnjega naselja postojanka Halicanum.* *Prvič se omenja v 9. stoletju z imenom Lindolvec. - Leta 1192 je prešla v last rodbine Hoholt (Banffy). - Leta 1366 je dobila sejemske pravice in se razvila v trdnjavo.* - Neuspešno turško obleganje gradu ni omenjeno pri zapisu o Lendavi, ampak pri Lendavskih Goricah (str. 214): *Na razglednem pomolu nad Lendavo stoji kapela sv. Trojice (266 m) iz 18. stoletja. V njej je mumija kapetana Hadika, ki je leta 1733 padel med obrambo Lendave pred Turki.* + panoramski posnetek: *Lendava, obmejno mesto na vznožju Lendavskih goric ob regulirani reki Ledavi. - Po letu 1867 se je razvila kot okrajno središče, železnica (1890) pa je pospešila razvoj.* + panoramski posnetek: Lendava, obmejno mesto na vznožju Lendavskih goric ob regulirani reki Ledavi
262–263	Murska Sobota	*Danes je Murska Sobota največje mesto v Pomurju. - Območje je bilo naseljeno že v rimski dobi. - Leta 1255 je stal dvorec Belmura, pomembno upravno središče. - Mesto se omenja kot trg in kasneje kot mesto (14. stoletje). - Postalo je pomembno prometno križišče in gospodarsko središče. - V 19. stoletju se je začelo urbanizirati. - Po letu 1945 se je razvilo v regionalno središče Pomurja.* + panoramski posnetek: Murska Sobota z gradom vsestransko središče Pomurja, severovzhodni del mesta z gradom in delom industrijskega območja. + panoramski posnetek: Murska Sobota, vsestransko središče Pomurja; severovzhodni del mesta z gradom in delom industrijskega območja
262–263	Murska republika	posredna omemba pri geslu Murska Sobota: *29. maja 1919 je bila v Murski Soboti razglašena Murska republika. Obstajala je le šest dni in predstavlja kratkotrajno politično tvorbo po razpadu Avstro-Ogrske.*

Veliki splošni leksikon v osmih knjigah (1998)

Vseh osem zvezkov tega leksikona, ki temelji na nemškem izvirniku (*Der Knauer –Universal lexikon im 15 Bänden,* Lexikographisches Institut, München), je izšlo leta 1998. Razen Murske republike so v njem vključena vsa ostala gesla.

Stran (knj.)	**Geslo** (ali omemba pri drugem samostojnem geslu)	**Besedilo**
3395 (6)	Lendava	posredna omemba pri geslu Prekmurje
3395 (6)	Murska Sobota	posredna omemba pri geslu Prekmurje
-	Murska republika	-
3324 (6)	Porabski Slovenci	*Narodna manjšina v → Slovenskem Porabju, ki je tudi po trianonski pogodbi (1920) ostala v Železni županiji na Madžarskem in predstavlja najsevernejši ostanek nekd. panonske poselitve Slovencev (izpričane vsaj v 9. st.). Po popisu 1890 je v osmih porabskih vaseh in »Monoštru živelo 4542 preb., ki so govorili sl. jezik, 1941 pa 4329; p. S. so posebej prizadele razmere po jugosl. sporu z informbirojem; tedaj se je število precej zmanjšalo. K zmanjševanju pa sta pripomogla tudi gosp. zaostalost območja in izseljevanje (1990 – brez Monoštra – uradno le še 1756; po zdajšnjih ocenah 5000 sl. preb. na Madžarskem). P. S. so organizirani v Zvezi Slovencev na Madžarskem. Zveza izdaja štirinajstdnevnik Porabje in Slovenski koledar. Uradne okvire za ohranjanje sl. jezika predstavljajo dvojezični otroški vrtci in šole, vaške knjižnice, dvojezični napisi ter možnost uporabe sl. jezika v upravi in sodstvu (vse zelo postopno uvedeno od 60. let),*

		a raba sl. jezika peša tudi v družinah. Kult. dejavnost p. S. je pogosto omejena na etnološke običaje in folklorne prireditve. Položaj manjšine dodatno ureja pogodba med Slovenijo in Madžarsko (6. 11. 1992).
3394–3395 (6)	Prekmurje	*Prvi sledovi poselitve iz pozne kamene dobe, več naselbin se je razvilo v bakreni dobi, kratkotrajna naselitev v bronasti dobi; v ml. železni dobi so tam živela kelt. plemena; poselitev v rim. dobi zlasti ob cesti Petoviona–Petronell ob Donavi; po obd. propadanja rim. oblasti in preseljevanja ljudstev so se v P. v drugi pol. 6. st. naselili Slovani, in sicer skupaj z Avari. Po frank. zasedbi (803) je bilo vključeno v mejno grofijo Sp. Panonija. Moravska kneza → Pribina in → Kocelj sta jo spremenila v kneževino; zgrajene prve cerkve. Frank. oblast v P. je v drugi pol. 9. st. uničil vdor Madžarov; po njihovem porazu (955) je P. postalo del madž. mejnega pasu in bilo konec 11. st. organizirano v dve županiji. V P. nekaj velikih zemljiških posesti. Od 14. st. so upr. središča omenjena kot mesta (Murska Sobota, Dolnja in Gornja Lendava). V drugi pol. 16. in začet. 17. st. oblast Turkov in Madžarov. Sredi 16. st. se je začel uveljavljati protestantizem; spodbujalo ga je ogrsko plemstvo; evangeličanstvo dokončno dovoljeno s tolerančnim ediktom 1781. Od 18. st. knjige v sl. narečnem govoru. Po nagodbi (1867) je P. ostalo v mejah Ogrske, ki je vse bolj postajala madž. nacionalna država. Kljub nastajanju prvih ind. obratov in razvoju trgovine zaradi širjenja preb. odhajanje na sezonsko delo in izseljevanje. Po prevratu (1918) je velik del preb. zahteval priključitev k Jugoslaviji; ta je z dovoljenjem mirovne konference P. zasedla 12.8.19; meja je bila dokončno urejena s trianonsko mirovno pogodbo l. 20. Po napadu na Jugoslavijo 41 so P. zasedle nem. čete, a so ga prepustile Madžarski. Madžarska si ga je 16. 12. 41 formalno priključila. Prizadevala si je za čim prejšnjo pomadžarjenje preb.; internirala tudi številne Jude in le redki so preživeli vojno. Apr. 45 je madž. sile pregnala Rdeča armada ob pomoči jugosl. armade. Ob gosp., kult. in socialnem razvoju je bilo po 2. svet. vojni pomembno urejanje položaja madž. manjšine (mdr. obvezno dvojezično šolstvo v narodnostno mešanih krajih) ter Romov.*
4458 (8)	Trianonska pogodba	*V Velikem T. 4.6.1920 podpisan mirovni sporazum med zavezniki in Madžarsko /.../. Prekmurje so po privolitvi vrhovnega sveta pariške mirovne pogodbe že 12. 8. 19 zasedle sl. oz. jugosl. čete; mejna črta trianonske pogodbe je danes sl.–madž. državna meja; ta na madž. strani pušča → porabske Slovence, na sl. pa madž. → narodno manjšino.*
3324 (6)	Trianonska pogodba	Posredna omemba pri geslu Porabski Slovenci
3395 (6)	Trianonska pogodba	Posredna omemba pri geslu Prekmurje

Slovenski veliki leksikon (2004–2005)

Zvezek, stran	**Geslo** (ali omemba pri drugem samostojnem geslu)	**Besedilo** (+ označuje slikovno gradivo)
2. zv., 436–437	Lendava	*Nastalo pod gradom ob vznožju ↑ Lendavskih goric, ob cesti proti Lentiju, po 1945 se razširilo čez potok ↑ Ledava, /.../. Eno najstarejših evr. območij, kjer pričeli pridobivati ↑ nafto /.../. Srv. k. 1717 povsem prezidan(i) pozneje v posesti najpomembnejših pr(e)km. fevdalnih rodovin, Banfijev in Eszterházyjev. Ob osrednji stavbi odkopani ostanki obzidja in obrambnega sistema. V stavbi združeni muzeji in mestna galerija. Druge znamenitosti: župn. cerkev sv. Karla iz 18. stol. in evangeličanska župn. cerkev.*
-	Murska republika	-
2. zv., 677	Murska Sobota	*Mesto je nastalo v sred. veku ob gotsko zabeleženi župn. cerkvi sv. Nikolaja iz 13. stol. (zunanjost iz 20. stol.); s stene jedra v mestnem parku štirikotni dvor s stol. (grad) iz 16. stol. ga pozidali grofje Széchy in okrepili s pravokotnimi vogalnimi stolpi. Ima park, notr. dvorišče, arkadni hodnik in baročno kapelo; glav. vhod (baročni figuralni portal) krasijo ↑ atlanti in ↑ balkon; zdaj sedež Pokr. muzeja in knjižnice. V M. S. neogotska evangeličanska cerkev 1907–10. Vse do 2. pol. 19. stol. večinoma kmečko naselje, ki se hitro razvilo z izgradnjo železnice 1907 in zlasti po 2. svet. vojni /... /.* + panoramski posnetek mesta

3. zv., 446	Slovensko Porabje	*Slov. etn. ozemlje na z. ↑ Madžarskem, med Avstr. na s.z. in Slov. /.../ pomembno zaposlitveno središče ↑ Monošter. V njih živijo porabski ↑ Slovenci. Po ↑ Saintgermainski mirovni pogodbi 1919 in ↑ Trianonski mirovni pogodbi 1920 bilo slov. etn. ozemlje med ↑ Muro in Rabo razdeljeno na ↑ Prekmurje, ki bilo vključeno v Jug., in S. P. med mursko-rabskim razvodjem in Rabo, ki ostalo del Madž. Območje ↑ izseljevanja /.../.* + panoramski posnetek pokrajine
3. zv., 181	Prekmurje	*Območje bilo poseljeno že v kameni dobi; med rim. zasedbo tu veliko naselij ob pomembni poti s ↑ Ptuja čez ↑ Panonijo proti Donavi. V 9. stol. se v okviru ↑ frankovske države izoblikovala mejna grofija pod oblastjo moravskih knezov. Po naselitvi Madžarov P. mejni obrambni pas njihove države. Od konca 11. stol. v P. nastali županiji Zala in Vas; lastniki zemlje postali razl. fevdalci (Banffyji, Széchyji), ki jim zemljo podelil kralj. Zaradi dolgotrajne ogrske oblasti v P. ohranjene številne posebnosti (madž. nar. skupnost v v. delu P., evangeličanska vera, prekm. knjižni jezik, velika zemljiška razdrobljenost). V 16. in 17. stol. v P. čutili močen pritisk tur. države, ki zasedala dele Ogrske. V 16. stol. se močno razširil ↑ protestantizem in se ohranil do zdaj. ↑ Trianonska pogodba z Madž. 4. 6. 1920 P. prisodila Kraljevini SHS; od 1945 v sestavi Slov. (oz. Jug. do njenega razpada v zač. 90. l. 20. stol.).* + panoramski posnetek pokrajine; zemljevid (karta)
3. zv., 677	Trianonska pogodba	*Mirovna pogodba med ↑ Antanto in madž. delom nekdanje ↑ Avstro-Ogrske; podpisana 4. 6. 1920 v ↑ Trianonu. Od ozemlja nekdanje Ogrske morala Madž. prepustiti /.../ Kraljevini SHS pa del Banata, Bačke, Medžimurje in Prekmurje.*

Slovenski etnološki leksikon (2004)

V tem leksikonu so razloženi pojmi, pojavi, skupnosti in predmeti s področja etnologije, torej materialne, družbene in duhovne kulture, podrobno pa tudi kulturna območja, etnične skupnosti in zgodovinske pokrajine, kot je Slovenska krajina.

Stran	**Geslo** (ali omemba pri drugem samostojnem geslu)	**Besedilo** (+ označuje slikovno gradivo)
-	Lendava	-
-	Murska Sobota	-
-	Murska republika	
445–446	Porabski Slovenci	*slov. preb. Porabja; sami se im. Slovence, Slovenje. Poimenovanja rabski ali p. S., Porabje, Slov. Porabje so nastala po 1. oz. 2. sv. v. v Slov. Po 1. sv. v. je drž. meja Por. ločila od Prekm. in pretrgala naravne povezave med preb. prej enotne → Slovenske krajine. Medtem ko je bila meja med 1. in 2. sv. v. prehodna, je po 2. sv. v. sprva onemogočala vsakršne stike. /.../ ... preb. Porabja od 2. pol. 18. stol. do 80. l. 20. stol. odhajali na sezonsko delo /.../.* + fotografija s pripisom: *Stari starši z vnukinjo in njeno družino, Dolnji Senik (Porabje), 1957; starši so se izselili*
467–468	Prekmurje	*V preteklosti je bilo P. del širšega obm., kjer so živeli Slovenci v madž. delu A.-O. (→ Slovenska krajina) in je bilo 1920 dodeljeno delno Madž. (→ Porabje), delno kraljevini SHS. Po kult. značilnostih sodi v → panonsko kulturno območje, na s. in prehaja v madž. pokr. → Őrseg, → Hetes in Göcsej. /.../ Prenaseljenost je pospeševala sezonsko izseljevanje poljedelskih delavcev in čezmorsko izseljevanje (→ ekonomsko izseljenstvo). Ob → agrarni reformi po 1920 je št. bajtarjev nazadovalo, /.../. Pred 1. sv. v. sta bili krajevni tržišči in upravni središči Sobota in Lendava, pozneje je rastel pomen Sobote kot gosp., cerkv. in kult. središča. /.../. Madž. oblast je P. madžarizirala, po 1. sv. v. so se številni Madžari odselili, /.../ ... primor. Slovenci in prišleki z drugih obm. Slov. in Jugosl.; kmečki begunci s Primor. in Istre so se naseljevali v kolonijah (→ kolonisti v Prekmurju). /.../ Med 2. sv. v. so bili Judje izgnani, 1945 so se Nemci izselili ali bili izgnani.*
551	Slovenska krajina/ Prekmurje	*por. Slovénska okroglina, zgod. pokr. med Muro in Rabo, zdaj obsega županiji Vas in Zala; tam je do 1920 živela večina Slovencev na Madž.*

551	Trianonska pogodba	(posredna omemba): *Po trianonski mirovni pogodbi 1920 je del S. k. (devet slov. vasi v okolici Monoštra) pripadel Madž., drugi del Kraljevini SHS* (→ *Prekmurje*; → *Porabje*).

Veliki splošni leksikon. Priročna izdaja v dvajsetih knjigah (2006)

Stran (knjiga)	**Geslo**	**Besedilo**
2331–2332 (10), 3490 (14), 1706 (9)	Lendava	Brez specifičnega zgodovinskega orisa.
2813–2814 (14), 3416 (14), 3490 (14), 1706 (9)	Murska Sobota	*/…/ Mursko Soboto so 3. 4. 1945 osvobodile enote sovjetske Rdeče armade.*
-	Murska republika	-
3423 (14), 4558 (19), 4072 (17)	Porabski Slovenci	
3490 (14), 4558 (19), 1706 (9)	Prekmurje	*/…/ so se v Prekmurje v drugi polovici 6. stol. naselili Slovani /…/ Po nagodbi (1867) je Prekmurje ostalo v mejah Ogrske /…/ Po napadu na Jugoslavijo 1941 so Prekmurje zasedle nemške čete. /…/ Hrvaška in Prekmurje so bili priključeni novi kraljevini SHS /…/ Prekmurje so po privolitvi … zasedle slovenske čete /…/ Trianonska pogodba /…/ Prekmurje prisodila Kraljevini SHS.*
4558 (19), 2203 (11), 3423 (14), 3490 (14)	Trianonska pogodba	*V Velikem Trianonu 4. 6. 1920 podpisan mirovni sporazum. /…/ meja iz trianonske pogodbe je še danes slovenskomadžarska državna meja. /…/ Trianonska mirovna pogodba podpisana 4. 6. 1920 v Trianonu. /…/ tudi po trianonski pogodbi (1920) ostala meja /…/ je bila dokončno urejena s trianonsko mirovno pogodbo 1920.*

SKLEP

Analiza gesel, obdobij in značilnosti

Kategorija	**Element**	**Pojavitev**	**Razlaga**
Pogostost gesel	**Prekmurje**	**8**	najbolj zastopano geslo
	Murska Sobota	**7**	visoka zastopanost
	Lendava	**7**	visoka zastopanost
	Porabski Slovenci	**6** (7)	redno vključeno (posredna omemba)
	Trianonska pogodba	**7**	v večini virov
	Murska republika	**3**	najmanj zastopano (ni v 6 delih)
Pogostost obdobij v geslih	20. stoletje	8	najbolj zastopano (politika, vojne)
	19. stoletje	6	visoko
	novi vek	6	srednje visoko
	srednji vek	5	srednje
	antika	4	manj
	prazgodovina	3	najmanj
Obseg besedila v geslih	Enciklopedija Slovenije	ocena 5	najbolj celovito
	Krajevni leksikon (1980)	ocena 5	kronološko najbogatejši
	Krajevni leksikon (1995)	ocena 4	zelo obsežno
	leksikoni Cankarjeve založbe	ocena 2	kratko
	drugi leksikoni in Enciklopedija Jugoslavije	1–2	fragmentarno
Navzkrižne reference	Slovenski veliki leksikon	25	največ povezav
	Leksikon Cankarjeve založbe (2006)	10	srednje

	Enciklopedija Slovenije	6–10	srednje
	drugi leksikoni in Enciklopedija Jugoslavije	0–2	najmanj
Obseg gesla Prekmurje	Enciklopedija Slovenije	zelo obsežno	celoten časovni razpon
	Krajevni leksikon (1937, 1980)	zelo obsežno	celoten časovni razpon
	Slovenski veliki leksikon	srednje	strnjeno
	leksikoni Cankarjeve založbe	kratko	osnovno
Slikovno gradivo (vsa gesla)	Enciklopedija Slovenije	33	največ
	Slovenski veliki leksikon	4	visoko
	leksikoni Cankarjeve založbe	6	visoko
	Krajevni leksikon (1995)	4	srednje
	Enciklopedija Jugoslavije	3	malo
	Slovenski etnološki leksikon	1	malo
Letnice in datumi (vsa gesla)	Krajevni leksikon (1980)	30+	največ
	Krajevni leksikon (1995)	15–20	visoko
	Enciklopedija Slovenije	10–15	srednje
	leksikoni Cankarjeve založbe	5–10	omejeno
	drugi leksikoni in Enciklopedija Jugoslavije	<5	najmanj

Analiza kaže, da je v obravnavanih enciklopedičnih in leksikografskih delih najpogosteje zastopano geslo Prekmurje, medtem ko je geslo Murska republika zastopano najredkeje, v nekaterih delih pa je povsem izpuščeno. Po časovni zastopanosti izrazito prevladuje 20. stoletje, predvsem zaradi političnih in družbenih sprememb, medtem ko je prazgodovina obravnavana bistveno skromneje. Najobsežnejša in najcelovitejša zgodovinska prikaza ponujata *Enciklopedija Slovenije* in *Krajevni leksikon*, ki pokrivata razvoj od prazgodovine do sodobnosti. Največ navzkrižnih referenc (vodilke/kazalke) vsebuje *Slovenski veliki leksikon*, kar kaže na njegovo izrazito povezovalno strukturo. Najbogatejše slikovno gradivo oz. fotografije so v *Enciklopediji Slovenije*, medtem ko največ datumov in letnic vključuje *Krajevni leksikon Slovenije* (1980), ki omogoča najbolj podroben kronološki pregled razvoja. Poleg besedilnih značilnosti je smiselno upoštevati tudi frekvenco pojavnosti slikovnega gradiva ter pogostost posameznih motivov. Zanimalo nas je, katera vsebina fotografij se najpogosteje ali najmanj pogosto pojavlja ob besedilu oz. geslu. V celotnem korpusu sicer prevladujejo splošni motivi, kot so panoramski prikazi pokrajine in mest, izstopa pa borovo gostüvanje kot najbolj konsistentno ponavljajoč se motiv znotraj ene edicije in založbe (*Leksikon Cankarjeve založbe*). Motiv verjetno odraža uredniško težnjo po izpostavljanju etnoloških posebnosti Prekmurja. Redkejši so motivi z zgodovinsko tematiko.

Najpogosteje se pojavljajo osebe, kot so Pribina, Kocelj, Bánffy(ji), Szapáry(ji) ter med domačini Štefan Kovač in Vilmoš (Viljem) Tkalec, medtem ko se večina drugih posameznikov omenja le enkrat. V preglednicah prevladujejo politični dogodki (spremembe oblasti, priključitve, razglasitve), ki so najpogostejši tip. Pogosti so tudi gospodarski, verski in vojaški dogodki.

IZJAVA O DOSTOPNOSTI PODATKOV
Raziskovalni podatki, obravnavani v članku, so vključeni v ta objavljeni članek.

VIRI IN LITERATURA

TISKANI VIRI

Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 41, 30. 12. 1983.

LITERATURA

Duden: Slovar tujk. Tržič: Učila International, 2011.

Enciklopedija Jugoslavije, 4. zvezek. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski *zavod*, 1986.

Enciklopedija Jugoslavije, 6. zvezek. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1965.

Enciklopedija Jugoslavije, 8. zvezek. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971.

Enciklopedija Slovenije, 13. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

Enciklopedija Slovenije, 7. *zvezek*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

Enciklopedija Slovenije, 9. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.

Klobučar Srbić, Iva: Bibliografija izdanja Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (1950–2013). *Studia lexicographica* 6, 2012, št. 1/2, str. 5–66.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.
Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana: DZS, 1995.
Krajevni leksikon Slovenije: Podravje in Pomurje, IV. Ljubljana: DZS, 1980.
Leksikon Cankarjeve založbe Sova. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.
Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.
Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994.
Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
Slovenski veliki leksikon (h–o). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
Slovenski veliki leksikon (p–ž). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
Suhadolnik, Stane: Dvoje novih leksikografskih del. *Slavistična revija* 22, 1974, št. 3, str. 340–352.
Veliki splošni leksikon v osmih knjigah. Ljubljana: DZS, 1998.
Veliki splošni leksikon. Priročna izdaja v dvajsetih knjigah. Ljubljana: DZS, 2006.

SPLETNE STRANI

Deutsche Biographie
Leidinger, Georg: Aventinus (Turmair), Johannes: https://www.deutsche-biographie.de/gnd11850522X.html#ndbcontent

Hrvatska enciklopedija
Skalić, Pavao: https://www.enciklopedija.hr/clanak/skalic-pavao

Larousse, *Éditions Larousse*
https://www.larousse.fr/

Obrazi slovenskih pokrajin
Šneider, Maja: Jože Glonar (1885–1946): https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/joza-glonar/

Post-Reformation Digital Library
Joachim van Ringelberg (1499–1556): https://prdldev.juniusinstitute.org/author_view.php?a_id=3786&type=Philosophy

Sinonimni slovar slovenskega jezika (dostopno na: https://www.fran.si):
DOI: https://doi.org/10.3986/9789612549183

Slovenska biografija
Uredništvo: Tkalec, Viljem: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi702024/#slovenski-biografski-leksikon

Wikipedija
Joachim Sterck van Ringelbergh: https://en.wikipedia.org/wiki/Joachim_Sterck_van_Ringelbergh

SUMMARY

The History of Prekmurje in Lexicons and Encyclopaedias

The article investigates how the history of Prekmurje is presented in encyclopaedias and lexicons under discussion by drawing on six selected entries in terms of their substantive, thematic, and chronological treatment and scope. The analysis of these entries (i.e., Prekmurje, Lendava, Murska Sobota, Rába Slovenians, Republic of Prekmurje, and Treaty of Trianon) reveals various degrees to which historical processes are represented and interpreted. The analysis of encyclopaedic and lexicographical entries points to the prevalence of "Prekmurje" as well as a consistent presence of both "Murska Sobota" and "Lendava", while the "Republic of Prekmurje" tends to be included sporadically in such sources or not at all. Chronologically, primary focus is on the twentieth century, especially the period between 1918 and 1945, while much less attention is paid to earlier periods, particularly prehistory. Historical figures most prominently featured in lexicons and encyclopaedias are Pribina, Kocel, Bánffy, Szapáry, Kovač, and Tkalec, while the majority of others receive only a single mention. Most tables present political events (changes in government, annexations, and declarations, etc.) as the most frequent type, followed by economic, religious, and military events. The most comprehensive and chronologically systematic presentations are offered in *Enciklopedija Slovenije* (Encyclopaedia of Slovenia) and *Slovenski krajevni leksikon* (Lexicon of Slovenian Settlements). The latter also provides the largest number of years and the most accurate chronological overview. *Slovenski veliki leksikon* (Slovenian Great Lexicon) is particularly notable for its use of cross-references, which facilitate knowledge integration, whereas more recent lexicons contain more illustrative material. In visual terms, general landscape and urban motifs prevail, even though the depiction of *borovo gostüvanje* (a traditional local Shrovetide custom of the village staging a mock wedding to a pine tree; transl. n.) stands out as the only one appearing through several editions of the same lexicon, thus pointing to a deliberate emphasis on the ethnological identity of the Prekmurje region.

Tematsko številko Kronike "Iz zgodovine Prekmurja" so finančno podprli:

ZRC SAZU

MEGRAS

POMURSKE LEKARNE

lepo pozdravljeni

80 let POMGRAD

Občina BELTINCI

Mestna občina MURSKA SOBOTA

NAVODILA AVTORJEM

- **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

- **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:
  članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;
  podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, naslov elektronske pošte, kjer je avtor dosegljiv;
  povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);
  izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);
  ključne besede;
  spisek uporabljenih virov in literature;
  priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite. kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

- **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

- Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature. Če ima citirano delo določen DOI, se navede tudi to.
  Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.
  Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).
  Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).
  Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.
  Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.
  Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku),* za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.
  Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika* 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41. DOI: https:// ...
  Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

- Prispevke naj avtorji pošljejo po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

- Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

- Za lektoriranje prevodov povzetkov in izvlečkov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

- Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

NAROČILNICA

☐ želim postati naročnik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino* z letom _____ naprej

☐ naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Letna naročnina:
za posameznike 25,00 €
za upokojence 18,00 €
za študente 18,00 €
za ustanove 30,00 €

Ime _____

Priimek _____

Naslov _____

Pošta _____

Status ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon _____

e-pošta _____

Datum _____ Podpis _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA
barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo **za naslednje koledarsko leto** na zgoraj navedene naslove.

BRANKO KERMAN | SAMO SANKOVIČ | ANDREJ HOZJAN | JAKA BANFI | DOMINIK ŠTEINER | GREGOR KOVAČ | BORIS GOLEC | JURE DONŠA | TONE KRAMPAČ | MARK KRENN | TADEJA ANDREJEK | LÁSZLÓ GÖNCZ | ŽELJKO OSET | RENATA KOMIĆ MARN | OTO LUTHAR | KLEMEN KOCJANČIČ | BLAŽ TORKAR | METKA FUJS | GORDANA ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK | PAVEL VUK | MATEJA HUBER | JELKA PŠAJD | TJAŠA JAKOP | DARJA KEREC |

ISSN 0023-4923 TISKANA IZDAJA | ISSN 2670-6865 SPLETNA IZDAJA | UDK 94(497.4) |

| CENA 25 EUR |